ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА НА В. Д. СТОЯНОВА.

ГОДИНА СЕДМА.

КНИЖКА XXXI.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . .
Нар. пословица

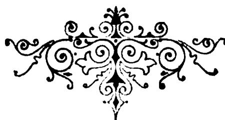

СРѢДЕЦЪ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1889.

Безъ прѣдплата никому не се отпущатъ отъ книжкитѣ на Период. Списание както и отъ другитѣ издания на Бълг. Книжовно Дружество.

Ржкописи, обнародвани или не, никому не се възвръщатъ назадъ.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Книжка XXXI.

Първата българска типография въ Солунъ и нѣкои отъ напечатанитѣ въ нея книги.

Отъ М. Дриновъ.

Прѣди два-три мѣсеца въ Солунъ е почело да се издава нѣщо, като периодическо списание, подъ заглавие: „Книжици за прочитъ". Първий брой отъ тия Книжици е вече и излѣзълъ на свѣтъ. Той е печатанъ въ бързопечатницата на г. Муратори, която се е сдобила, види се, съ доста добри и разнообразни български букви, не само граждански, но и църковни. Въ сѫщата печатница, както слушаме, сега се печататъ и други български книги.

Тия нови български издания въ Солунъ ни подсѣщатъ да поговоримъ за нѣкои любопитни, но занемарени явления въ историята на българската книжнина.

Въ градъ Солунъ не първъ пѫть сега се печататъ български книги. Тамо сѫ се печатили такъви книги и пò *прѣди,* па сѫ се печатили не въ чужда типография, като сега, а въ особна българска печатница, която е била отворена още прѣди петдесеть годинъ, тогава сирѣчь, когато още не е имало никѫдѣ български печатници. Прѣди нейното отварянье, български книги сѫ се печатили токо въ чужди типографии: по Влашко, Маджарско (Будинъ, Брашовъ) и въ Сърбия. Искаме да кажемъ, че въ Солунъ нáйнапрѣдъ се е явила българска печатница и она е дала потикъ за отварянье български печатници въ Цариградъ, сетнѣ и въ други градове. И така, на сѫщий градъ, отдѣ въ старо врѣме изникна словѣнското просвѣщение, е било речено да стане въ наший вѣкъ и люлката на българското книгопечатание. Толко пò-вече е любопитна тая първа българска Солунска типография, за която сега по насъ твърдѣ рѣдко се споменува[1]). Ние ще се радваме, ако

[1]) До колкото ние знаемъ, за нея въ послѣдньо врѣме сѫ споменували само г. Офейковъ въ La Macédoine, стр. 30, и г-нъ В. Стояновъ въ Период. Списание на Б. Кн. Дружество, кн. XXIII—IV, стр. 1024.

долуизложенитѣ кратки бележки подбудятъ ние наши писателье, на които иде отъ-ржки, да се вематъ пó-скоро за пó-подробно изучванье нейнитѣ сждбини и работи.

Солунската типография е основана на 1838 година, както се види изъ едно писмо, писано на 9 Ноемврий 1838 г. отъ Неофита Рилскаго до Райна Поповича. Въ това писмо Неофитъ, който тогава се е намѣрвалъ въ Копрището, пита драгий си Карловски приятель: „изяснете ми, молимъ, каква е сега тая *новосоставена* (типофравия) въ Солунъ и за кой конецъ? Ви трѣбува да сте се научили пó-добрѣ отъ духовника Серапиона“[1]). Основательтъ на Солунската типография е билъ Синайский архимандритъ Хаджи Теодосий, чистъ българинъ, или „природный болгаринъ“, както се изрича профессоръ Григоровичъ, който е дохождалъ и живѣлъ въ Солунъ прѣзъ 1845 год. — Хаджи Теодосий, който излази баща на българското книгопечатание, е родомъ изъ Македония. Това не трѣбвя да учудва никого, защото изъ-общо може да се каже, че Македонскитѣ Българе сж захванали да се събуждатъ пó-рано отъ источнитѣ. Доста е да си наумимъ, че Македонци сж: и *Паисий*, отъ кого се захваща историята на българското възражданье, и *Кириллъ Тетовецъ* Пейчиновичъ, авторътъ на една отъ първитѣ печатни български книги, която е издадена още на 1816 г. въ Будинъ, и *Неофитъ Рилски*, патриархътъ на българскитѣ учителье, и *Христаки Павловичъ Дупничанинъ*, и *Иоаннъ Димитриевичъ Охридянинъ*, единъ отъ първитѣ български книгоиздателье въ Цариградъ, и много други отъ първитѣ дѣйци по възражданьето на българский народъ. Както ще видимъ подолу, изъ Македония сж били родомъ и списательетѣ или прѣводачитѣ на ония книги, които сж печатани въ Солунската типография *на простий язикъ болгарский, къ разумѣнию простому народу*.

Хаджи Теодосий не е билъ само простъ печатаръ, но и книгоиздавачъ, тачe и списатель: той самъ се е грижилъ да избира книги за обнародванье въ своята печатница, па нѣкои отъ тия книги е придружвалъ съ свои забелѣжки, прѣдисловия. Неговата типография е работила въ 1838—1839, па е била поврѣдена отъ нѣкакъвъ пожаръ, който

[1]) Това много любопитно писмо е обнародвалъ г-нъ Димитриевъ въ Период. Списание на Б. Кн. Дружество, XXV—XXVI, 57—63.

е и спрѣлъ и работата ѝ. Това спиранье, обаче, не се е продължавало яко много: намѣрилъ се е родолюбивъ благодѣтель, който е помогналъ Хаджи Теодосию да *оправи* печатницата си доста скоро, така дѣто тя е могла пакъ да захване да работи още прѣзъ 1840 г. — Тоя щедъръ родолюбецъ е билъ Иермонахъ Кириллъ Тетовски, за когото ще говоримъ подробно пó-долу. Слѣдъ това оправенье Солунската типография е работила още двѣ-три годинъ, па, види се, още веднъжъ е изгорѣла и не е вече подновявана. На 1845 год. профессоръ Григоровичъ е видвалъ въ Солунъ само едни остатъци отъ нея.[1]) Какво е станало съ нихъ, какво е станало после и съ тѣхний стопанинъ? За това нѣщо ние не знаемъ, както не знаемъ нищичко и отъ пó-прѣжний животъ на Хаджи Теодосий. Забелѣжително е, че първата отъ цариградскитѣ български печатници се е явила на 1843 год., сирѣчь около една година слѣдъ изгоряваньето на Солунската. По всичко се види, че начинанието на Хаджи Теодосия е проправило пѫть за отварянье български печатници и въ Цариградъ. — Пó-долу ние ще видимъ, че една отъ първитѣ книги, които сѫ излѣзли изъ Солунската типография, е била прѣпечатана, съ нѣкои измѣнения, на 1846 въ Самоковъ въ тайната тогава Кара-Стоянова печатница, която, може би, также е изникнала не безъ нѣкакво подбужданье отъ начинанието на Хаджи Теодосия[2]).

Въ горнитѣ редове ние изказахме нѣколко прѣдположения, поставихме нѣколко въпроси, доста важни за историята на нашата книжнина. Съ проучваньето на тие въпроси би трѣбвало да се побърза, додето има още живи старци, които могатъ да спомогнатъ за това чрѣзъ своитѣ въспоменания.

---

[1]) Викторъ Григоровичъ: „Очеркъ путешествія по Европейской Турціи", 2-ое изданіе, Москва, 1877 г., стр. 88. За жалость, покойний Григоровичъ, който, види се, е знаялъ нѣщо и отъ работитѣ на тая типография, не е споменалъ и за тѣхъ въ книгата си. Тукъ той само е забелѣжилъ, че когато е живѣлъ въ Солунъ, отъ 7 февр. до 28 Април. на 1845 г., онъ е „видѣлъ также остатки словянской типографіи, разстроенной пожаромъ", и че „эта типографія основана природнымъ болгариномъ Ѳеодосіемъ, архимандритомъ Синайскимъ въ 1839 год".

[2]) У насъ се намѣрватъ седемъ книжки, печатани въ равно врѣме въ Кара-Стояновата печатница. Но между тѣхъ нѣма ни една пó-стара отъ 1846 г. — Това, както и нѣкои други съображения, каратъ ни да мислимъ, че Кара-Стояновата печатница, която до кѫдѣ 1850 год. е работила тайно, не е пó-стара отъ Солунската, а се е явила слѣдъ нея.

Книгитѣ, които Хаджи Теодосий е напечаталъ въ своята Солунска типография, сега сѫ станали толко рѣдки, толкова непознати, дѣто и въ г-нъ Иречковий български книгописъ не е спомената ни една отъ нихъ. Ние сега знаемъ много или малко токо за слѣднитѣ отъ тия книги.

1) Кратко описание на светогорскитѣ мънастире. За тая книга ще говоримъ подробно пó-долу. Тукъ само ще забелѣжимъ, че тя е излѣзла изъ Солунската типография на 1839 г., прѣзъ мѣсецъ Февруарий.

2) Служéніе Еврéйско и̂ всé злотворéніе ни́хнѡ со показáніе ѿ Сті҃ре́ннѡ и̂ Бж҃венни́ѡ писáніе ветхо и̂ нóвое. И се положѝ на крáй ѿ Талму́да е̂врéйскагѡ, щоé писáлъ Пáвелъ Меди́йски, що и̂матъ пó-вéке ху́ли проти́вны прéдъ Бга҃, протѝвны и̂ прéдъ а҃ггели Бж҃іи. Се пишá по Молдовлáшески ѧзы́къ ѿ Неофі́та Монáха, що беше Равві́нынъ е̂врéйски и̂ пóсле по Ст҃óе кр҃щеніе се чины учи́тель хр҃тыáнскій. Вторѡ пá се и̂списá на грéческіи ѧзы́къ. Трéто пá сегá, ѿ грéчески ѧзы́къ се преиносй и̂ се преписá во прóстый и̂ крáткый ѧзы́къ болгáрскій къ разумѣ́нію прóстому нарóду, въ Тӱпографі́и Солу́нской при хаџи папа Ѳеодосіи архїмандрі́та Сӱнáтскагѡ въ лѣ́то аѿлд (1839).

Прѣдложението „*се чинѝ учи́тель христыáнскій*“ и глаголната форма „*иматъ*“ (единств. число) доста ясно показватъ, че писательтъ на това заглавие и прѣводачътъ на „Служанието Еврейско“ е билъ Македонецъ и, види се, изъ Западна Македония. — Отъ тая книга сѫ познати два екземпляра: единъ се намѣрва въ Императорската публична Библиотека въ Петербургъ[1]), за другий споменува г. В. Стояновъ[2]). Горньото заглавие ние привождаме така, както го е напечаталъ г. Стояновъ.

3) Утѣшение на грѣшнитѣ, прѣведено отъ Иеромонаха Кирила, бившаго Игумена на Лешечский мънастиръ (въ Скопската область). Солунъ 1840 г. И за тая книга ние ще говоримъ подробно пó-долу.

4) „Книга за научéніе трихъ ѧзыковъ, славѧно-болгарской и греческыѧ и карамалицкой“. Солунь 1841 г. Единъ екземпляръ отъ нея се намѣрва въ Петербургъ, въ реченатa Библиотека. За-

---

[1]) Глед. хронологическій указатель славяно-русскихъ книгъ церковной печати. Москва 1871, стр. 333—334, 353—354. Тукъ г. Бичковъ за тая книга е забелѣжилъ вкратцѣ така: Служеніе еврейско. Солунь, 1839 г., въ 4—ку.

[2]) Въ Периодическо Списание на Българск. Кн. Дружество. Срѣдецъ 1888 г., книж. XXIII—XXIV, стр. 1024. Г-нъ Стояновъ не е забѣлѣжилъ, дѣ се намѣрва тоя екземпляръ.

главието ѝ привождаме така, както го е обнародвалъ учений директоръ на тая Библиотека, академикъ Бичковъ[1]). Прилагателната форма *Карамалицкой* показва, че писательтъ на това заглавие и, трѣбва да мислимъ, на цѣлата книга е билъ родомъ изъ Воденско или изъ друго нѣкое мѣсто отъ югозападна Македония, защото въ тамошний говоръ такъви сложни прилагателни имена се свършватъ въ мѫжски родъ на *ой*, на примѣръ: *Болгарской езикъ, мѫдрой мѫжъ, дебелой човѣкъ*[2]).

За втората и четвъртата отъ тия книги, като не ги сме видвали, ние сега не можемъ да кажемъ пóвече отъ това, което вече забелѣжихме за тѣхъ. Пóвече нѣщо ще кажемъ токо за другитѣ двѣ, именно: за описанието на светогорскитѣ мънастире и за книгата, която е прѣвелъ Иеромонахъ Кирилъ, бивший Игуменъ на Лешечский мънастиръ.

Описанието на светогорскитѣ мънастире, което е излѣзло на свѣтъ прѣзъ мѣсецъ февруария на 1839 година, е захванало да се печата, види се, въ самото начало на тая година, тя е една отъ първитѣ издадени въ Солунската типография книги[3]). Отъ тая книга сега сѫ познати два екземпляра: за единъ, който, види се, не е пъленъ, споменува г. Офейковъ въ френский си сборникъ La Macédoine и пр. (стр. 31), безъ да забелѣжва, дѣ се той намѣрва сега; за другий знаемъ, че прѣди двѣнадесеть годинъ се е намѣрвалъ въ Петербургъ, въ Библиотеката на познатий русски писатель, князь П. П. Вяземский, който лани се помина. — Петербургский екземпляръ, който е запазенъ много добрѣ, е постигнала една особно честита

---

[1]) Въ речений „Хронологическій указатель славяно-русскихъ книгъ церковной печати", стр. 353—354.

[2]) Глед. Евангелието на Иеромонаха Павла отъ Воденската епархия и у Верковича, Описаніе быта Македонскихъ Болгаръ, Москва 1868, стр. 25.

[3]) Г-нъ В. Стояновъ казва, че първа работа на Солунската типография е било напечатванието на книгата „служение Еврейско". Но ние мислимъ, че тая книга, за която е само казано, че е напечатана въ 1839 год. (безъ да е забелѣжено, въ кой мѣсецъ), е излѣзла слѣдъ описанието на светогорскитѣ мънастире, за което завѣрно се знае, че е излѣзло прѣзъ мѣсецъ Февруария на 1839 г. — При оскѫднитѣ печатарски срѣдства, съ които е могълъ да располага Хаджи Теодосий, особено на първо врѣме, той на-да-ли би могълъ да напечата двѣ книги въ единъ мѣсецъ. — Ще кажемъ още, че ни една отъ двѣтѣ книги, за които говоримъ тукъ, не трѣбва да се счита за първо произведение на Солунската типография, защото, както видохме пó-горѣ, тая типография е работила вече и въ 1838 г., прѣзъ която такожде, трѣбва да е извадила нѣщо.

сждба. Прѣди двѣнадесеть годинъ нѣкои книголюбиви и учени Руси сж основали, подъ прѣдсѣдателството на речений князь Вяземский, дружество за обнародванье стари русски и словѣнски ржкописи, също и за прѣпечатванье нѣкои любопитни стари книги, които сж станали вече твърдѣ рѣдки. Това дружество, което се нарича „Общество любителей древней письменности", е и сполучило вече да обнародва до сега около осемдесеть такъви паметници, между които има нѣколко отъ старо-българската книжнина. Между друго оно е обнародвало и Царь Симеоновий сборникъ по прѣписа, който е направенъ на 1073 г. за русский велики князь Святославъ. Тоя знаменитъ старобългарски паметникъ, реченото общество е обнародвало по фототипически начинъ, въ такъвъ исто видъ, както е и въ ржкописа. По такъвъ начинъ това общество е прѣпечатало и описанието на светогорскитѣ мънастире, за което ни е тукъ рѣчьта. Екземпляретѣ, които оно е обнародвало отъ тая Солунска книга, сж вѣрни фотографически копии отъ оригиналний екземпляръ, който се е намѣрвалъ у князя Вяземскаго. Тие копии сж извадени дори и на също такъва хартия, на каквато е напечатанъ и оригиналътъ. Трѣбва да кажемъ, че съ прѣпечатваньето на тая книга се е и започела славната издателска дѣятелность на реченото русско общество, което е обърнало на нея такъво голѣмо внимание по това, защото тя е печатана въ родний градъ на св. словѣнски първоучителье и е станала голѣма библиографическа рѣдкость[1]).

По тие вѣрни копии, отъ които една се намѣрва у насъ, види се много добрѣ, въ какъвъ видъ е излѣзла изъ Солунската типография описанието на светогорскитѣ мънастире, което ще се постараемъ да опишемъ вкратцѣ.

То е една малка книжка, която има двадесеть и единъ сантиметръ на дължъ, а петнадесеть на ширъ, и състои отъ десеть листа (20 страници) дебела хартия. Отъ също такъва дебела хартия, само жълтникава, сж и коричкитѣ. Книжката е напечатана съ доста едри църковно-славянски букви, по 19 реда на една страница. Както коричкитѣ, така и вситѣ страници сж обградени по края отъ вси странъ

[1]) Глед. протоколъ засѣданія „Общества Любителей Древней письменности", 10 Ноября 1877 г. С.-Петербургъ 1878, стр. 3, 4.

съ звѣздички, наредени една до друга. На първата коричка е напечатано пълното заглавие, което гласи така:

Кра́ткѡе
ѡ҆писа́нїе два́десѧтъ
мн҃тырей ѡ҆брета́ющїѧсѧ
во Ст҃о́й Го́рѹ А҆-
ѳѡ́нской
*

Въ Сла́ва Отца̀, и Сн҃а и
Ст҃аго Дѹха. аминь.
Напеча́тасѧ вь тѵ̈пографїи Солѹнской
вь лѣто ѿ Хр҃та аѿлд мѣсѧцъ февруарїа.

Това заглавие е повторено и на първото бѣло листо, дѣто има напечатанъ и голѣмъ гербъ, който поддържатъ отъ двѣтѣ страни двѣ ангелчета[1]). Гербътъ е помѣстенъ надъ последний редъ, въ който е забелѣжено, че книгата е напечатана „въ тѵ̈пографїи Солѹнско́й.“ Годината 1839 и мѣсецъ февруарий не сѫ повторени на това листо, защото, види се, за тѣхъ тукъ не е остало мѣсто[2]). — Другитѣ деветь листа (18 страници) сѫ запраздднени съ описанието на светогорскитѣ мънастире. Описанието е писано съ доста правиленъ църковно-славянски езикъ, такъвъ исто, съ какъвто се пишатъ сегашнитѣ църковни книги. По́вечето мънастире, сѫ описани вкратцѣ, кой съ петь-шесть, а кой и съ десетина реда, въ които на кратко сѫ забелѣжени имената на църквитѣ и на ктиторетѣ имъ, и така на кратко е показано, въ кой мънастиръ, какви чудотворни икони, мощи и други светини се намѣрватъ. По́-подробно сѫ описани само мънастиритѣ: Велика Лавра (30 реда), Ватопедъ (26 реда) и Хилендаръ (30 реда). На́й-много мѣсто е издѣлено на Зографский мънастиръ, чието описание заема, токо речи, четири страници, (63 реда). Въ описанието на Зографский мънастиръ има и други нѣща, които биятъ въ очи: оно се захваща съ такъвъ исто църковенъ езикъ, съ

1) На първата коричка гербътъ не е туренъ; на негово мѣсто тамо е напечатано друго украшение: една четвероѫгълна фигура, нашарена извѫтрѣ съ различни арабески. Трѣбва да забелѣжимъ още, че въ заглавието, което е напечатано на бѣлото листо, е казано *во святай горы*, намѣсто *во святой гору*, както е на коричката.

2) Въ екземпляра, за който споменува г. Офейковъ, е откѫсната коричката, та заглавието се е запазило само така, както е на първото листо. Това нѣщо, види се, не е забелѣжилъ г. Офейковъ, като казва, че въ тая книга никѫдѣ не било речено, гдѣ е печатана. — La Macédoine, 31.

какъвъ сѫ описани и вситѣ други мънастпре, но из-веднъжъ, слѣдъ седмий редъ, църковний езикъ тукъ се замѣнява съ много чистъ народенъ български езикъ, споредъ единъ отъ македонскитѣ ни говори. Такъвъ народенъ езикъ се продължава, токо речи, до края на това описание, което се свърша така: „Проегꙋменъ Єѵдѵміи и Проегꙋменъ Порфѵріи со се о Хртѣ братіею.“ Нѣма съмнѣние, че тука сѫ забелѣжени имената на проегуменитѣ, които сѫ живѣяли въ Зографский мънастиръ, кога се е печатала тая книга въ Солунъ. Трѣбва да кажемъ, че такъви белѣжки за проегумене и братия не се срѣщатъ въ описанията на другитѣ светогорски мънастире.

Реченитѣ особности, съ които се отличава описанието на Зографский мънастиръ отъ описанията на другитѣ мънастире, сѫ много любопитни, защото ни развѣщаватъ до нѣкѫдѣ първоначалната история на тая солунска книга. Види се, че тя е била прѣведена[1]) отъ гърцки на църковнославянский езикъ отъ нѣкой инокъ, който е познавалъ доста добрѣ тоя езикъ. Прѣводътъ е билъ направенъ доста отдавна и нѣколко врѣме е оставалъ въ рѫкописъ. Слѣдъ отварянието на Солунската типография Хаджи Теодосий заедно съ Зографскитѣ братия сѫ се наговорили да го напечататъ, но при това сѫ намѣрили, че тукъ твърдѣ кратко е било описанието на Зографский мънастиръ, и сѫ рѣшили да го допълнятъ. Допълняванието е направено нáскоро, прѣди да се тури книгата подъ печатъ. Така сѫдимъ, защото въ допълнението се споменува едно нѣщо, което е станало нѣколко мѣсеци прѣди това, именно тамо е казано: „Въ лѣто ҂аѡ҃ли (1838) из Росіа ги опковáха сйте три икóни Светіи Геóргіови сосъ сребромъ и златомъ и драгúмъ кáменіемъ.“ — Допълнвачътъ е билъ македонски българинъ, па се е послужилъ съ народната си рѣчь или защото не е знаялъ добрѣ църковний езикъ, или пъкъ защото се е грижилъ за *простий народъ*. Неговата простонародна рѣчь, повтаряме, е доста чиста, както ще видятъ читательетѣ въ края на настоящий членъ, дѣто ще бѫде приведено всичкото описание на Зографский мънастиръ. Както рекохме пò-горѣ, това допъл-

[1]) Въ гърцката книжнина трѣбва да има нѣколко такъви описания на светогорскитѣ мънастире. Една подобна гърцка книга, списана отъ Иоанна Комнина, е напечатана въ Венеция на 1745 г.

нение се свършва съ имената на тогавашнитѣ Зографски проегумене Евтимий и Порфирий „со сє́ о Христѣ братїею.“ Съ напечатваньето на тая притурка Хаджи Теодосий, може би, е изказалъ нѣкаква благодарность къмъ Зографскитѣ старци, въ които онъ е намиралъ, види се, поддържка.

Въ книгата, за която ни е тукъ рѣчьта, е направена, може би, и друга една притурка во врѣмето на нейното печатанье. Такъво нѣщо ние срѣщаме при описванието на Русский мънастиръ и на неговий скитъ св. Богородица, дѣто е казано, че въ тоя скитъ „жителствуютъ Болгаре“. Въ цѣлото описание на светогорскитѣ мънастире ни при единъ другъ мънастиръ не е казано, отъ каква народность сѫ иноцитѣ му, та се види, че и за скита св. Богородица не е имало подобна бележка въ оргинала на това описание, толко по́вече, че авторътъ на оригинала, който трѣбва да е билъ Гъркъ, не е ималъ потрѣба да се грижи толкова за българскитѣ иноци. Ето що ни накарва да мислимъ, че думата „жителствуютъ Болгаре“ сѫ притурени отпослѣ въ описанието на Богородичний скитъ[1]). Ние имаме причини да мислимъ, че тия думи сѫ притурени не отъ прѣводача на тая книга, а, може би, отъ сѫщото лице, което е допълнило описанието на Зографский мънастиръ.

Солунската книжка, която тука описахме, е станала много полезенъ пѫтеводитель за многобройнитѣ български поклонници, които отъ вситѣ крайща на българската земя сѫ ходили на св. Гора. По тая книжка нашитѣ благочестиви бащи и дѣди сѫ научвали, въ кой мънастиръ какви чудеса има за вижданье. По нея сѫ се водили и благочестивнитѣ русски светогорски поклонници, отъ които нѣкои сѫ я купували въ Солунъ или на света Гора и сѫ я изнасяли въ Руссия. Така е могълъ да попадне въ Петербургъ онзи екзетпляръ отъ нея, за който говорихме подробно по́горѣ. — Изобщо се види, че тая книжка много се е дирила и купувала, та първото и́ издание скоро е било разпродадено, и скоро е дотрѣбвало да се издаде тя и втори, па

[1]) И на сегашно врѣме тоя скитъ е населенъ съ български иноци, които сѫ на брой около 20 души. Глед. „пѫтнитѣ бѣлѣжки“ отъ Д-ра Моллова въ Период. Спис. на Б. Кн. Др., кн. 28—30, стр. 600. — Около 1820 год., прѣди „Завѣрата“, тамъ сѫ живѣяли „петдесетъ монаси, само Болгаре“, както се казва въ „Повѣствованіе о плѣненіе Святѣй Аѳонстѣй горы“. Гледай въ „Българска Библиотека“, брой I, стр. 22.

може би, и трети пѫть. У мене се намѣрва едно такъво пò-сѣтнѣшно издание, което има такъво заглавие:

Кра́ткое ѡписа́ніе на сты́те два́десѧтъ монасты́ри, заради́ поклóнниците що и́датъ на ста̀ горà, и за оны́ѧ който желáѧтъ да знáѧтъ чудесáта що се по свѧтогóрските монасты́ри. Трéтое издáніе. Печáтано Будимскими писмены́. 1846. Тая книжка има форматъ отъ малка осмина, печатана е съ църковни букви и състои отъ десетъ листа (20 страници); на първото листо е напечатано заглавието, а другитѣ деветъ сѫ запразднени съ описанието на мънастиретѣ. Въ книжката не е забѣлѣжено, дѣ е печатана, но ние на вѣрно можемъ да кажемъ, че тя е печатана въ Самоковъ, въ печатницата на Никола Кара-Стояновъ, който на първо врѣме е работилъ тайно, скривалъ е, така да кажемъ, *фирмата* си. Токо слѣдъ 1850 год. на неговитѣ книги е захванало да се явява името му и мѣстото, дѣ се е намирала печатницата му (Самововъ). У насъ се намѣрватъ нѣколко отъ тия пò-сѣтнѣшни Кара-Стоянови издания и ние въ тѣхъ срѣщаме сѫщитѣ букви, съ които е печатано и краткото описание на светитѣ двадесять мънастире. Пó-долу ние ще приведемъ и друго едно доказателство, което увѣрява, че книжката, за която говоримъ тукъ и за която е речено въ заглавието ѝ, че е напечатана на 1846 година *Будинскими писмены*, е излѣзла изъ Самоковската печатница на Николая Кара-Стоянова. — Нѣма съмнѣние, че тая книжка не е нѣщо ново, а е едно пò-сѣтнѣшно издание на Солунската книга за светогорскитѣ мънастире. Въ това лесно ще се увѣрятъ читательетѣ отъ извода, който ние ще приведемъ въ края на настоящий членъ отъ двѣтѣ тие книги. Въ Самоковското издание е промѣненъ само езикътъ, който въ всичката книжка е прѣправенъ отъ църковно-славянски на доста чистъ народенъ български езикъ, споредъ Самоковското изговарянье. Сѫщо такъвъ народенъ езикъ ние срѣщаме въ пó-вечето отъ книгитѣ, що сѫ печатани съ Самоковската печатница и сѫ редактирани отъ Наколая Кара-Стоянова и неговий синъ Анастасъ, славний български фотографъ. — Освѣнъ това, въ Самоковското издание е поизмѣненъ малко нѣщо и редътъ, по който се описватъ мънастиретѣ въ книжката. Въ Солунското издание първѣ се описватъ источнитѣ мънастире (Велика Лавра, Каракалъ, Филотей, Иверъ, Катло-

мушъ, Ставроникита, Пантократоръ, Ватопедъ и Шименъ), а̀ слѣдъ тѣхъ вече дохаждатъ Хилендаръ, Зографъ, Костамонитъ, Дохиаръ, Ксеновъ и т. н. А въ Самоковското издание на първо мѣсто се турени *Хилендаръ, Зографъ*, Кастомонитъ и другитѣ западни мънастире, па слѣдъ тѣхъ идатъ источнитѣ (отъ Велика Лавра до Шименъ). Това промѣнение Кара-Стояновъ, види се, е направилъ въ угода на българскитѣ поклонници, които ходятъ на света Гора по̀вече зарадъ Хилендарский и Зографский мънастиръ, дѣто они и гостуватъ на̀й-много.

Както казахме по̀-горѣ, Самоковското издание, което се намѣрва у насъ и което е напечатано седемь годинъ слѣдъ Солунското, е забелѣжено като „третое изданіе“. Ако тая белѣжка не е турена токо тъй, по нѣкакви практически съображения, то много е любопитно да се знае, кога и гдѣ е направено второто издание?

Да минемъ сега къмъ книгата „Утѣшение на грѣшнитѣ“, която е едно особно драгоцѣнно произведение на Солунската типография. Единъ екземпляръ отъ тая книга се намѣрва у г-на Офейкова, който е обнародвалъ нѣколко белѣжки за нея въ френский си сборникъ. La Macedoine, 30—32. Подбудени отъ тия кратки белѣжки, ние се обърнахме къмъ г-на Офейкова съ молба да ни яви нѣкои подробности за това свое съкровище, и благодарение на любезностьта, съ която господство му изпълни молбата ни, ние тука можемъ да кажемъ за тая солунска книга нѣщо по̀-вече отъ това, що е казано за нея въ речений френски сборникъ.

Тя има 92 страници (46 листа) отъ такъвъ, види се, исто малъкъ форматъ, отъ какъвто е и горѣописаната солунска книга за светогорскитѣ мънастире. — Заглавието ѝ е такъво:

Книга
глаголемаѧ
оу҆тѣшеніе
грѣшнымъ
приве́дена на про́стїи ѧзыкъ
ѿ Кѵрїлла і҆еромонаха бы́вшаго
и҆гумѣнъ въ монастырь Лешечкаго
ст҃го а҆ѳанасїа.

въ тvпѣ Сѡлунскій
при хаџй папа̀ Θеодосіа а̑рхиман-
дрита Сvнайтскаго
въ лѣто
1840.

Хаджи Теодосий е придружилъ тая книга съ едно свое прѣдисловие, на което ние трѣбва да се спремъ по́вечко. Изпърво онъ тукъ говори, че въ старо врѣме мнозина *ца́рови и благородіи му́жи* сѫ искали да се прославятъ и да увѣковѣчатъ имената си съ нѣщо, но не сѫ могли да постигнатъ цѣльта си, „оти все что сотво́риха, или напра́виха, се́ то тлено и всуетно": създавали сѫ или „градъ многонароднiй, или некое образъ і́долскій или некое столпъ вели́кій или некоя мудрость мíрская". Но вси такъви паметници сѫ погинвали, па заедно съ тѣхъ сѫ се изгубвали и имената на нихнитѣ създателье, „оти беше радѣнието нихно все на міролю́бие и не и́маха смы́сла ни́хна ради душевное спасеніе, како да спа́сатъ некой человекъ отъ расторенъ умъ" и пр. По́-нататъкъ хаджи Теодосий забелѣжва, че само „таквія человѣци всегда суть у спо́менъ и у похвале́ніе и у всегда́шно ублаже́ніе", които „непреста́но ре́вность и́маятъ да помо́гнатъ на правосла́вните христіа́ны, едни, учи́тели, со поуче́ніе, дру́зи, милости́віи, со по́мощь". Слѣдъ това хаджи Теодосий захваща вече да говори за книгата „Утѣшеніе грѣшнымъ" и за нейний авторъ, Иеромонахъ Кириллъ. Тия му рѣчи сѫ особно любопитни за насъ, та ще ги приведемъ изцѣло. „Блаже́нъ есть, каже, о любо-„чита́тели христіа́ны, и овой человѣ́къ преподо́бнiи Iеро-„монахъ Кvріллъ, что обрета̀ется во монасты́ръ святаго „Аѳанасіа, ктиторъ бысть князъ Ла́заръ Се́рпскій[1]). За овой „оте́цъ глаго́лю: аще не бы билъ онъ помо́гналъ, не би би́ла „опра́вена и тvпогра́фіа наша, оти беше изго́рела и сега „надѣеме на Бога: оти не ли толко я опра́вихме, има Богъ „и за по́више. Но овой блаже́ній человѣ́къ со толко трудъ „и со боже́ственая ре́вность за христіа́нскій любо́въ седе́

[1]) Това, дѣто Х. Теодосий казва, че ктиторъ на Лешечкий мънастирь билъ князь Лазаръ Серпскій, не трѣбва да се разбира буквално. По́-долу ние ще видимъ, че сѫщий князь Лазаръ се нарича ктиторъ и на русский мънастиръ св. Пантелеимонъ, който е сѫществувалъ и прѣди Лазаровото врѣме. За князь Лазаръ се знае, че е поклонилъ само нѣкои имоти (мушии) на русский мънастиръ. За подобенъ нѣкакъвъ поклонъ, онъ, види се, тука е нареченъ ктиторъ и на Лешечкий мънастирь, който трѣбва да е сѫществувалъ и прѣди него.

„и приведé óвая книжица, глагóлемая Утѣшéніе грѣшнымъ.
„Како седé и собрà слово отъ божествеиое писáніе, отъ Еван-
„гéліе, отъ вѣтхия завѣтъ отъ псалти́ръ, и отъ книги гла-
„големія Илія Миніятъ, и отъ други примѣрными істо-
„ріами, да приведé ги со толковáніе на прóсти языкъ бол-
„гáрскій долнія Мѵсіи Скопскій и Тéтовскій.

„Да я чáтатъ и прóстію нáродъ да ублажáетъ на та-
„кóвъ православни учи́тель, оти можатъ да познáятъ отъ
„сіе учéніе, и не мóжатъ да рéчатъ: пощо нé можеме да
„познáеме, оти есть по слáвянскій или по россійски языкъ.
„Ево ключъ, что отвóруетъ сéрдцето ваше: не ключъ отъ
„злáто или отъ срéбро, но ключъ отъ жéлево и чилйкъ,
„что да не се віи, оти срéброто и злáтото есть мéко и се
„віе скóро, но железото со чиликъ не се віе. Кога да есть
„отворотъ, сирѣчь отключотъ отъ злато, или отъ срéбро,
„та да нé може ковчéготъ, сирѣчь сéрцето мое, да отвóри,
„что ми есть такóвъ отворъ (ключъ)? Нека есть отъ чиликъ
„и железо, та да отвóри ковчеготъ, та да не есть отъ срéбро
„и злáто и да не мóже да отвóри сéрдцето на прóстіотъ
„человѣкъ. Еве любéзніи правослáвніи хрістіаны, со овая
„книжица, що поучáва преподóбніи отецъ Кѵриллъ, нé мо-
„жете да рéчете, оти не можеме да познáеме. Еве все се
„познáва отъ начáло до конéцъ.

„И кога ке чáтите во тая книжица, да хвáлите и да
„благодáрите Бога, оти е далъ такóвъ учи́тель во време
„наше. И да се молиме па на Бога и Господа нашего Іисуса
„Христа и на пречи́стія матеръ его да будеме вси право-
„славніи наслѣдници со всѣми благоугоди́вшими Богу и
„да слáвиме имя всесвятóе его Отца, и Сына, и Святаго
„Духа. Аминь.

„Хаџи папа Ѳеодосія архимандри́тъ Сѵнаітскій[1])“.

Прѣдисловието, което разгледахме, дава ни нѣкои лю-
бопитни извѣстия за историята на Солунската типография,
па ни запознава до нѣйдѣ и съ личностьта и възгледитѣ
на Хаджи Теодосия, който, както показва езикътъ му, е билъ
несъмнѣно родомъ изъ Македония. За насъ тука сѫ особно
любопитни оние редове отъ това прѣдисловие, въ които се го-
вори за Иеромонаха Кирила, списателя на книгата „*Утѣ-*

[1]) Въ редоветѣ, които приведохме изъ Хаджи-Теодосиевото прѣдисловие, ние поправихме прѣпинателнитѣ знакове.

шеніе грѣшнымъ.“ Отъ тие редове ние се научаваме, че на 1840 год. Иеромонахъ Кирилъ е все живѣлъ въ лешечкий мънастиръ, дѣто пó-прѣди е и игуменувалъ, както се казва въ заглавието на книгата му. Лешечкий мънастиръ се намѣрва въ Тетовско окрѫжие, край селото Лешекъ, което, види се, е много старо, защото е вече сѫществувало тогава, когато Сърбский краль Милутинъ подсвои Скопската область[1]). — Нѣма съмнѣние, че на 1840 г. Иеромонахъ Кирилъ е билъ вече старъ человѣкъ, украсенъ съ различни заслуги. Това се доказва отъ голѣмитѣ похвали, които му воздава Хаджи Теодосий, като го нарича *милостивъ* человѣкъ, *блаженъ отецъ,* свой благодѣтель, и като призовава читательетѣ „да хвалятъ и благодарятъ Бога, оти е далъ таковъ учитель во време нашѐ.“ Нека си наумимъ, че Хаджи Теодосий, когато е писалъ прѣдисловието си, именувалъ се е *Синаитский архимандритъ,* та не ще да е билъ яко младъ, и ние лесно ще се сѣтимъ, че Иеромонахъ Кирилъ, къмъ когото онъ тукъ се отнася съ такъва голѣма почеть, трѣбва да е ималъ по това врѣме около 60—70 годинъ. Такъва, може би, прѣклонна възрасть го е накарала да се отрече отъ главоболнитѣ игуменски трудове и грижи. Въ прѣдисловието на Хаджи Теодосий е речено, че Иеромонахъ Кирилъ е писалъ книгата си *„на прости языкъ болгарскій долнія Мѵссіи, Скопскій и Тетовскій*[2])“ Това ни показва, че Иеромонахъ Кириллъ е билъ и родомъ отъ Скопската область, именно отъ Тетовското ѝ окрѫжие.

По горѣприведенитѣ белѣжки за списателя на Солунската книга *Утѣшеніе грѣшнымъ* може да се мисли, че тая книга е списалъ приснопамятний Иеромонахъ Кириллъ Тетовецъ Пейчиновичъ, който е единъ отъ първитѣ дѣйци въ новобългарската книжнина. Още на 1816 г., когато е имало само двѣ-три печатни български книги, онъ е обнародвалъ

---

[1]) Тетовско село Лѣшекъ се споменува въ една грамота отъ Милутиновий синъ и Душановъ баща Стефанъ Дечански. Гласник. Ср. Уч. Др. 49,363.

[2]) Думитѣ „языкъ болгарскій долнія Мѵссіи Скопскій и Тетовскій“ изпърво сѫ се намѣрвали, може би, въ заглавието на книгата, дѣто, види се, сѫ се намѣрвали и оние редове, въ които се говори, изъ какви извори е черпано градиво за тая книга, па и други нѣкои дълги и широки думи. Такива амплификации не сѫ могли да се напечататъ на заглавното листо, едно, защото форматътъ на книгата е билъ малъкъ, друго, защото въ Солунската Типография не е имало дребни букви. При такива несгоди Хаджи Теодосий е билъ, види се, принѫденъ да съкрати това заглавие, па нѣкои излишни рѣчи е съвсѣмъ изхвърлилъ, а други е прѣнесълъ въ прѣдисловието си.

въ Будинъ единъ свой книжовенъ трудъ съ такъво заглавие:

Книга сїѧ зовомаѧ Ѻгледало ѡписасѧ ра́ди потре́бы и ползова́нїѧ препростѣишымъ и не книжнымъ ꙗзыкѡмъ Болгарскимъ долнїѧ Мѷссїи многрѣшнымъ во Іеромона́сѣхъ и недостоинѣйшымъ Ігѹменомъ Краль Марковагѡ монастыра, иже во Скопїе оу Ма́ркоа река хра́ма ст҃агѡ великомѹченика Димитрїа Кѷрїллъ Тетоецъ Пе́йчиновиħь. И йзда́сѧ на тѷпъ иждиве́нїемъ и потщанїемъ Бл҃говѣйнагѡ во свѧщеенницѣхъ Гд҃на Ко́сте Сто́шиħа Попа ѿ Призрена гра́да. Въ Бѹдинѣ гра́дѣ, Писмены Кра́левск: Оунїверситета Пещанскагѡ 1816.

Както виждатъ читательетѣ, въ заглавието на това Будинско *Огледало* се намѣрватъ вситѣ ония характеристични за неговий списатель чърти, които срѣщаме и въ Солунската книга *Утѣшеніе грѣшнымъ*. Разлика има токо въ званието на Иеромонаха Кирилла, който въ Будинската книга се назовава игуменъ на Краль-Марковий мънастиръ, *иже во Скопіе* а въ Солунската — бившийигуменъ въ *Монастирь Лешечкаго святаго Аѳанасіа*. Това разнорѣчие, обаче, никакъ не прѣчи на заключението, което изказахме: то само ни открива нови фактове отъ малко познатий животъ на Иеромонаха Кирилла, като ни показва, че *овой блаженній человѣкъ* на 1816 г., когато е напечатано Будинското *Огледало,* е ималъ не пòвече отъ 40 годинъ[1]) и че слѣдъ това онъ е проживѣлъ още доста много врѣме, прѣзъ което се е прѣмѣстилъ изъ Краль-Марковский мънастиръ въ Лешечкий[2]), дѣто, вече на стари години[3]), е продължавалъ да поучава и списва *на прости языкъ Болгарскій долнія Мѵсіи, Скопскій и Тетовскій.*

Тука ние трѣбва да се позапремъ за да отбранимъ Иеромонаха Кирилла Тетовца Пейчиновича отъ една, както казватъ българетѣ, *туна бѣда.*

---

[1]) Тука не ще бѫде излишньо да наумимъ, че приснопаметный Паисий, когато е списвалъ историята си и се е именувалъ вече Иеромонахъ и проигуменъ Хилендарский, е билъ на четиридесетъ годинъ. Глед. въ Лонгиновото издание на неговата История; стр. 80.

[2]) Такъво прѣмѣстванье на иеромонаси — игумени и сега често се случва по мънастиретѣ въ сѣверо-западна България.

[3]) Пó горѣ ние казахме, че Иеромонахъ Кириллъ, както показва Хаджи-Теодоссиевото прѣдисловие, трѣбва да е билъ вече на 60—70 годинъ, когато е списалъ Солунската си книга. Че такъвъ побѣлялъ вече български старецъ е могълъ да списва, това ни показва Софроний Врачанский, който на такъва възрасть е изработилъ вситѣ си книжовни трудове.

Г-нъ Стоянъ Новаковичъ[1]), сегашний сърбски посланникъ въ Цариградъ, невѣрва че Тетовцитѣ и изобщо Скопчанетѣ сѫ се наричали българе по онова врѣме, когато е живѣлъ Иеромонахъ Кириллъ, сирѣчь въ миналий вѣкъ и въ началото на настоящий. Поради това онъ недопуща, че Иеромонахъ Кириллъ самъ е написалъ думитѣ ꙗзыкъ болгарскій Долніа Мѵссіи, които се срѣщатъ въ неговото *Огледало,* и прѣдполага, че тие думи е притурилъ нѣкакъвъ ученъ корректоръ въ Пещъ-Будинъ, дѣто е печатано реченото *Огледало.* За това, дѣто тие исти думи се срѣщатъ и въ Солунската книга на Иеромонаха Кирилла, достопочтенний сърбски посланникъ не споменува. За да разпръстнемъ реченитѣ сѫмнѣния и недоумѣния на г-на Новаковича, ние нѣма да ходимъ много далеко, а ще приведемъ слѣднитѣ свидѣтелства отъ миналий вѣкъ, когато се е родилъ и порастналъ Кириллъ Тетовецъ Пейчиновичъ.

Единъ русски плѣнникъ, който около края на 17-й и началото на 18-тий вѣкъ е изходилъ цѣлото турско царство, ето какво говори за Скопия и за населението на Скопската область, прѣзъ която онъ такожде е минувалъ: „А то мѣста *Скопия* село великия; стоитъ оно по рѣкѣ Вардáль. А въ срединѣ села таго, у рѣки той на брегу, стоитъ тутъ Малый старинный градъ, а крѣпостию онъ не крѣпокъ, а пушакъ въ немъ не видить. А жильцы въ въ Скопи люди турские, и людей христьянскихъ жильцевъ многоже есть. А той арънаутъской уѣздъ съ одной страны приходитъ онъ и досягаетъ близъ да мѣста таго Скопи; *а окрестъ таго мѣста Скопи съ трехъ странъ уѣздные люди всѣ болгарские*“[2]). За г-на Новаковича сѫ доста само послѣднитѣ редове, но ние приведохме и другитѣ за да се види, че руссинътъ, който ги е писалъ, наистина е дохождалъ въ *Скопия* и е пѫтувалъ по Скопската область, особно по Тетовската кааза, която онъ, види се, и нарича *арънаутъской уѣздъ.*

---

[1]) Гледай неговий членъ на „ђ и ћ у Македонским народним дијалектама“ въ журнала на сърбската кралевска академия „Глас“ XII, 1889, стр. 13. Въ тоя нáй-новъ трудъ на г. Новаковича има и още пó-чудни нѣща, за които ние ще поговоримъ другъ пѫть.

[2]) „Описаніе Турецкой Имперіи XVII вѣка“, стр. 38, Изданіе Палестинскаго Общества въ С.-Петербургъ.

Въ единъ ржкописъ, подробно описанъ отъ покойний Даничичъ, който, ако не се лъжемъ, е билъ учитель на г-на Новаковича, срѣщаме такъвъ записъ[1]):

Сїа книга избранна различними слови, чрьтахь ю оу Будимской вароши дїакь Вѣлко Поповичь, штьчьствомь же шть Бльгарскїе земли шть места Кратова, при дрьжаве светлаго римскаго цесара Лешполда а подь властїю срьбскословенскаго светѣишаго патрїарха нашего хажи Арсенїа Чрьноевича, вь лето 1704.

Че Кратово, откждѣто е билъ родомъ *Дякъ Велко*, се намѣрва въ Скопский санджакъ, това не е потрѣбно, чини ми се, да казваме г. Новаковичу. Нѣма съмнѣние, че Дякъ Велко се е прѣселилъ въ Австрия на 1690 год. заедно съ сърбский патриархъ Арсений Черноевичъ, съ когото се изселиха и много други християне изъ подвластнитѣ тогава на сърбското патриаршество български епархии: Скопска, Костендилска и Самоковска. Горѣприведений записъ, въ който Кратовчанинътъ *Вѣлко Поповичь* изрично казва, че негово отечество е *българската земя,* ни показва, че жительетѣ на реченитѣ епархии, слѣдователно и на Скопский санджакъ, сж наричали себе си българе и тогава, когато сж били вѣрни духовни чеда на сърбската патриаршия. Това, обаче, не е и чудно. Ние имаме свидѣтелства, които показватъ, че и самитѣ сърбски патриарси сж наричали тие свои епархии *български земи.* Сжщий патриархъ Арсений Черноевичъ, за когото се споменува пó-горѣ, въ единъ своержченъ записъ казва: . . . . . **изволи се мнѣ смѣреном архїепїскопу Пекском и проч. проходити иже по благодати пресветаго и животворещаго духа данними области всех србских по морских и бльгарских землъ, и прїидох зде въ монастиръ Осоговъ**[2]).

Както виждатъ читательетѣ, думитѣ *бльгарских землъ* тукъ стоятъ не въ титлата на сърбский патриархъ за да може да се каже, че тѣ сж споменати токо тъй, както казватъ по насъ, на вѣтъръ. Тие *бльгарски земли* патриархъ Арсений изрично нарича подвластни нему области, по които онъ е и пжтувалъ, когато е дохождалъ въ Осоговский мънастиръ. Трѣбва да кажемъ, че горѣприведенитѣ редове сърбский патриархъ е писалъ на 1686 год. и ги е писалъ въ

[1]) Глед. въ Сборника на Югославенската Академия: Starine I, 4.

[2]) Глед. въ книгата на И. С. Ястребовя: „Податци за историjу српске цркве". Београд 1879, стр. 83. — Г-нъ Ястребовъ, който е открилъ тоя записъ, сега, види се, е забравилъ за него, или, може би, не е разбралъ неговото значение.

самий Осоговски мънастиръ, който се намѣрва въ Скопский санджакъ, около Криворѣчна Паланка.

Сърбский историкъ Иванъ Раичъ въ своята история казва, че сърбската земя се простира на югъ до Шаръ-Планина и Македония. На друго едно мѣсто тоя почтенъ сърбски историкъ, като говори за военний походъ на Янко Хуниади противъ турцитѣ на 1447 год., изрича се така: *Янко,* „совокупивъ воинства своего, ... преходитъ съ ними въ Миссію, отходитъ оттуду и въ Булгарску страну къ Видину. Не многи ту пробавивъ дни, спѣшитъ на *Косово Поле, еже съ Булгаріею граничитъ*[1])“. Оттука се види, че и Иванъ Раичъ, е считалъ Скопската областъ българска земля, а не сърбска, макаръ и да е знаялъ твърдѣ добрѣ, че сърбитѣ по едно врѣме, въ 14-й вѣкъ, сѫ господарували тамъ. А Иванъ Раичъ е билъ съврѣменникъ на Иеромонаха Кирилла Тетовца.

Ние можемъ да приведемъ и още много други такъви свидѣтелства, които доказватъ, че, токо речи, прѣзъ хилядо годинъ Скопскитѣ, както и другитѣ Македонски словѣне всякога сѫ се наричали българе, и че тѣ не сѫ се отричали отъ това си народно име и въ Душаново врѣме[2]), когато бѣха принудени да слугуватъ на различни сърбски *проніяри* и *бащиници* (спахии и дере-бейове). Но намѣрваме, че и приведенитѣ вече свидѣтелства сѫ доста за да разсѣятъ ония недоумѣния, които сѫ накарали г-на Новаковича да мисли, че Кириллъ Тетовецъ не се е нарекълъ самъ българинъ, но така го е нарекълъ нѣкой Пещъ-Budински коректоръ. Излишньо е да казваме, че ако г-нъ Новаковичовитѣ прѣдположения за Пещъ-Будинский коректоръ излѣзатъ вѣрни, то тоя коректоръ безъ друго е билъ сърбинъ, защото може да се докаже, че Кирилловото „Огледало“ е минувало въ Пещъ-Будинъ само прѣзъ рѫцѣтѣ на сърбски коректори и словослагателье.

---

[1]) „Исторія разныхъ словенскихъ народовъ“, часть третая. Въ Віенѣ. 1794 г. страница 194.

[2]) Прѣзъ това врѣме нѣкои отъ тѣхъ само сѫ промѣнили името *Българинъ* на *Бугаринъ*. Така прѣкаряха сърбитѣ македонската си рая; така и тя е захванала да изговаря своето народно име. — Подобно нѣщо се е случило и на турско врѣме, когато мнозина българе бѣха захванали да се наричатъ *кавуре, кауре,* защото така ги прѣкаряха турскитѣ имъ господаре. За тоя въпросъ, съ който въ послѣдньо врѣме много се занимаватъ сърбскитѣ писателье, ние мислимъ да обнародваме на-скоро особенъ членъ.

На сърбский историкъ П. Сретковичъ također не се допада това, дѣто Иеромонахъ Кириллъ нарича Тетовский си и Скопски говоръ ѩзыкъ болгарскіи долніѧ мvссіи. За да прѣмахне тоя фактъ, който е съсипателенъ за неговитѣ теории, г. Срѣтковичъ, безъ да му мисли яко много, казва, че тука Кириллъ Тетовецъ е изказалъ голѣмата си простота, голѣмо *смѣшение и незнание:* не е знаялъ, че Скопската областъ никога не се е наричала Долна Мизия, па не е могълъ да разбере, че тая областъ се намѣрва въ Дардания или въ Иллирикъ, а не въ Мизия. (Тия нѣща г. Сретковичъ е изказалъ въ единъ членъ[1]), въ който и за мене казва, че съмъ толкова простъ, та не съмъ могълъ да проумѣя, че *Панагюрище,* моето родно мѣсто, се намѣрва въ Стара-Сърбия, и че тамъ никаква българщина нѣма).

За да отбранимъ Иеромонаха Кирилла отъ тия хули, ние нѣма да се впущаме да говоримъ за нѣкои общепознати нѣща изъ историческата география. Ще кажемъ само, че Византийската писателница Анна Комнина, съ която г. Сретковичъ много обича да кити своитѣ списания, се изрича така на едно мѣсто: „Рѣка *Вардаръ,* каже, която именуватъ така туземцитѣ и́, *тече* отдалече, *изъ прѣдѣлитѣ* на *Мизия*[2]). Тука Анна Комнина явно нарича *Мизия,* Скопската областъ заедно съ Тетовско, защото, кой не знае, че отъ тамъ истича Вардаръ? Колкото за епитета *Долна,* то и за него ще бѫде доста, ако кажемъ, че още българский царь Константинъ Тѣхъ, за когото г-нъ Сретковичъ е съчинявалъ нѣщо си, е наричалъ Скопската си областъ *Долня земля.* Въ своята грамота, дадена на Вирпинский мънастиръ, който се е намѣрвалъ край Скопия, Константинъ Тѣхъ казва: Сѫшьдшю царьствоу ми вь Долнѣѩ Землѧ, обрѣте манастирь великомѫченика Христова Георгіѩ . . . . на брьдѣ Вирпинѣ прѣмо Скопиѩ града[3]). — Българский царь Константинъ Тѣхъ е живѣлъ прѣди Душана. Но че и слѣдъ

[1]) Тоя членъ, който г. Сретковичъ е напълнилъ и съ много други такиви вѣща, е насоченъ противъ моитѣ бележки за Сборника на г. Ястребова. Глед. „Славянскія Извѣстія“ за год. 1887.

[2]) Глед. кн. I, гл. 7. Излишньо е да казваме, че не само Анна Комнина говори, че Скопската областъ се намѣрва въ Мизия, или България.

[3]) *Шафарикъ,* Památky dřevn. písemnictví, 23.

Душановото врѣме Скопската область се е наричала Долна България. това го казва и нѣмский пжтникъ Арнолдъ Харжъ[1]), който на 1499 г., като е пжтувалъ изъ Костендилъ за Прищина и Митровица, дѣто се е вече захващала Сърбия (Scerfia), минувалъ е прѣзъ Скопската область, па я нарича inferior Bulgaria (Долна България). — Горѣприведенитѣ свидѣтелства, чини ми се, доста ясно показватъ, че Кириллъ Тетовецъ, колкото и да е билъ *простъ,* все е знаялъ и отбиралъ нѣкои нѣща пó-добрѣ отъ г. Сретковича.

Но да се върнемъ къмъ рѣчьта си за Солунската книга „Утѣшеніе грѣшнымъ". Пó-горѣ ние рекохме, че тая книга е едно особно драгоцѣнно произведение на Солунската типография. Тя е драгоцѣнна първо и първо по това, че въ нея ние имаме единъ непознатъ до сега книжовенъ трудъ на приснопаметний Кирилъ Тетовецъ, трудъ, който хвърля нова свѣтлина на тоя народенъ дѣецъ, па ни разкрива и любопитни нѣща отъ историята на първата българска печатница. Но, освѣнъ това, тая книга е много важна и по езика си, защото, както казва Хаджи Теодосий, е писана „со желѣзо и чиликъ", сирѣчь съ простонародна българска рѣчь, споредъ Скопско-и, особно, Тетовско изговарянье. Съ такъво *желѣзо и чиликъ* Иермонахъ Кириллъ Тетовецъ е писалъ и пó-голѣмата часть на Будинското си *Огледало.* Въ езика на това *Огледало* има нѣколко сърбизми. Отъ нихъ едни сж такъви, каквито има и въ тетовский говоръ, който е единъ отъ нáй-ближнитѣ къмъ сърбската етнографическа область български говори. Но други отъ тие сърбизми неволно е притурилъ самъ Иеромонахъ Кириллъ, който, трѣбва да кажемъ, се е училъ и на първо врѣме просвѣщавалъ само по сърбски книги. Съ сърбско-словѣнско правописание е и писано неговото *Огледало.* Това е твърдѣ естественно нѣщо. Така сж правили и вситѣ други първоначинателье на новобългарската книжнина: всѣки е писалъ съ такъва графика, на каквато се е училъ, — нѣкои, както е познато, дори сж се служили съ гърцката алфавита. Въ книжний езикъ на всѣкого отъ нихъ, заедно съ чуждата графика, неволно сж се вмъкнали и чужди граммматически

---

[1]) Матковичъ, Putovanja po Balkanskom poluotoku za srednjega vieka. Zagreb 1878, 126.

елементи, изъ оние книги, по които онъ се е училъ и просвѣщавалъ[1]). При всичко това, обаче, забѣлѣжително е, че въ езика, съ който е писана пó-голѣмата часть отъ *Огледалото* на Кирилла Тетовца, чуждитѣ елементи, сирѣчь сърбизмитѣ, сѫ, така да кажемъ, rari nantes, самъ-тамъ се мѣркатъ и изплувватъ. Въ основата си онъ е чистъ народенъ български езикъ. За жалость обаче, Будинскитѣ словослагателье и корректори на тая книга, по незнаянье, много злѣ сѫ изхабили езика ѝ: отъ една дума сѫ правили двѣ, сливали сѫ двѣ рѣчи въ една и т. н. Така на примѣръ, они сѫ напечатали: *тога и бы цару, алъ кащо цару аще*, — *Оу мотъ*, на мѣсто: „тогай бы царуалъ, ка що царуаше Оумотъ" (=умътъ). Въ Солунската книга на Иеромонаха Кирила, ако сѫдимъ по другитѣ Хаджи Теодосиеви издания, такъви изхабявания на народний ни езикъ не ще да има. Освѣнъ това, ние имаме основания да мислимъ, че тая книга не ще да е писана съ сърбска графика, защото, Иеромонахъ Кирилъ я е писалъ на стари години, когато е вече ималъ врѣме и възможность да се опознае и съ други словѣнски книги, особно русски. Илия Миниатъ той е челъ, види се, не въ гърцкий оргиналъ, а въ русский прѣводъ[2]).

---

[1]) Тия общепознати нѣща не е взелъ во внимание достопочтений г. Новаковичъ, като казва, че Кирилъ Тетовецъ не ще да е билъ българинъ, защото въ неговото *Огледало* се срѣща сърбска буква ћ, заедно съ още нѣколко сърбизми, и защото въ това *Огледало*, покрай други светци, се споменували и сърбскитѣ светителье Симеонъ и Савва. Като че ли сърбскитѣ светителье не се споменуватъ по българскитѣ церкви, особно въ оние български епархии, които до 1765 година се намѣрваха подъ сърбското патриаршество и които самитѣ сърбски патриарси сѫ наричали български земи! Друго едно доказателство, съ което г. Новаковичъ иска да искара Кирила Тетевца сърбинъ, е това, че въ Будинското *Огледало*, на стр. 149 се срѣща такъва белѣжка: „курбанъ ће речить *нашиски жертва*". Г-нъ Новаковичъ, види се, не знае, че думата *нашиски (нашински, нашенски)* твърдѣ често се срѣща въ българский езикъ. Колкото за рѣчьта *жертва*, то тя не се намѣрва въ Караджичевий словарь, нито пакъ е възможна въ такъва форма въ сърбский езикъ. А въ българский народенъ езикъ тя не само е възможна, но се и срѣща. Глед. въ Миладиновий сборникъ, стр. 400:

„Сега ке си одам во широко поле, ...
Да ке ти донесамъ еденъ руди овенъ,
Да ке ѣ го даамъ на църната чума". —
Майко, мила майко чума *жертва* нейкитъ.

Че думата *жертва* (и въ такъва форма е прията въ книжовний български езикъ, за това е излишно да споменуваме. Сравн. въ словарьта на *Дювернуа* подъ думитѣ: *жрътва, жрътвувамъ*.

[2]) Илия Маниатъ, родомъ отъ островъ Корфу, е билъ славенъ гърцки проповѣдникъ и списатель въ миналий вѣкъ. Неговото нáй-главно списание, отъ което трѣбва и да се е ползовалъ наший Иеромонахъ Кириллъ, е било прѣведено, още во врѣмето на Императрица Екатерина II, на русский езикъ: „Камень претыканія и соблазна".

Па нека припомнимъ, че около 1840 година въ ново-българската книжнина имаше вече доста много печатни български книги, съ които Иеромонахъ Кирилъ трѣбва да е билъ познатъ. Това трѣбва да му е помогнало да си изработи за Тетовский народенъ езикъ, така да кажемъ, правописание, по́-сгодно отъ онова, което онъ е употрѣбилъ въ *Огледалото си,* прѣди 1816 г., когато е знаялъ само сърбски и сърбско-словѣнски книги. Искаме да кажемъ, че въ Солунската книга на Иеромонаха Кирила не ще да има и такъви несвойственни на Тетовский говоръ сърбизми, каквито неволно сѫ се вмъкнали въ Будинското *Огледало.* Г-нъ Офейковъ би направилъ голѣма услуга на нашата книжнина, ако би побързалъ да обнародва по́-подробно описание на тая си Солунска книга заедно съ по̀-дължки изводи изъ нея.

Слѣдъ спирането на Хаджи-Теодосиевата типография и до сегашната година въ Солунъ, до колко ние знаемъ, е напечатана токо една българска книга, та и тя е печатана съ гърцки букви. Тя е писана по много чистъ Воденски говоръ, както се види отъ заглавието ѝ, което гласи така:

„Евангелие на Господа Бога и спаса нашего Иисуса Христа, сига[1]) ново типосано на богарской езикъ, за секоа неделя у (отъ?) година до година со рет. Преписано и диортосано от мене Павла Иромонах, божогробски протосингел, родом Воденска (Епархиа) от село Кониково. Солонъ. Штампа Кирякова Дорзилев“. 1852, 4⁰.

Много е желателно да се прѣпечататъ по́-дължки изводи и отъ тая солунска книга, която, види се, также е станала голѣма библиографическа рѣдкость. Ние знаемъ за нея само отъ българский книгописъ на г. Иречка[2]).

Харьковъ, Юлий 1889.

---

[1]) Любопитно е, че и въ Воденский говоръ *е*, когато нѣма ударение, се изговаря, като *и*. Глед. въ Солунскитѣ „Книжици за прочитъ“ I, стр. 29—30.

[2]) Периодическо Списание на Българското Книжовно Дружество, Браила 1872, кн. 7—8, 21.

ПРИТУРКА.

Изводъ изъ краткого описание на светогорскитѣ мънастире.

I. Зографский мънастиръ.

По Солунското издание:

Мн҃тыръ Зѡгра́фъ храмъ єгѡ̀ новъ и великолѣпенъ С҃та́го великомч҃нка Геѡ́ргїа, имѣетъ и чꙋдотво́рнꙋю єгѡ̀ ікѡ́нꙋ, на не́йже нерꙋкотворе́ннѡ самъ себѐ живописа́лъ, и за сїѐ нарица́етсѧ Зѡгра́фъ. и сїѧ̀ сꙋща она ікѡ́на, ꙗже о҃трокꙋ побѣдꙋ дарова́, и за сїѐ принесѐ с҃то́мꙋ сфꙋнга́то. И не́кой влади́ка не вѣровалъ, дека̀ самъ себѐ писа̀лъ, и си тꙋри́лъ пе́рсто на ѡ́бразо, и ѿ чꙋ́до дївное. се зале́пилъ пе́рсто на ѡ́бразо и до днеска стои́тъ. Втора́ѧ ікѡ́на дошла̀ по мо́ре изле́гла на Ватопе́тъ. и се чꙋдили кой да ѧ зе́ме. и расꙋдили, ѭ товарыли на єдно̀ мꙋле и каде мꙋ́лето ке ѧ̀ ѿне́се та́мо да биде. и ѧ ѿне́ла мꙋ́лето на зꙋграфъ, споретъ монасты́ро, на єдно̀ мѣ́сто высо́ко и прекра́сно и церковь има, и еди́нъ калꙋгеръ та́мо седи̂, а ікѡ́ната є вмонастырь. Тре́таѧ ікѡ́на, ѭ пратилъ Стефа́нъ воивода

По Самоковското изданіе:

Мн҃тырь Зогра́фъ, храмъ с҃таго великомꙋченика Геѡ́ргїа, ко́йто є новъ и много кра́сенъ, и́ма и чꙋдотво́рна не́гова ікѡ́на, на коѧто є нерꙋкотворе́ннѡ самъ се́бе живописа́лъ, и зарадѝ това сѧ нарича Зографъ, и таѧ є сꙋщата ікѡ́на що є дарова́ла на момче́то ꙗкость, та надвї́ло на дрꙋго и за това прине́сло на с҃таго Геѡ́ргїа пръжены ꙗйца. Нѣкой Владыка не повѣрова́лъ защо́ сѧ исписа́лъ самъ безъ рꙋка̀, и защо това̀ дерзна́лъ та сѧ дота́кналъ съ пръстъ до о́бразатъ. и ѡ чꙋдо дивно и голѣмо! Залепи́лъ мꙋ сѧ персто. ѿ който оста́ло ме́со та́мо. стои и до днешній день. Втора ікѡна има що є дошла̀ по мо́ре и излѣ́зла на Ватопе́дъ, за коѧто катѡ сѧ чꙋди́ли кой да ѧ зе́ме разсꙋдили да ѧ натова́ратъ на єдно мꙋ́ле, и каде́то ѧ ѿнесѐ то̀, та́мѡ да ѡста́не, и ѧ ѿнесло на Зѡграфъ, срещо монасты-

ѿ влахіа оти мꙋ помогнала на бранъ, и направилъ арсаната и кꙋлата, и вмонастырь приложилъ еще. Єсть и чꙋдотворнаѧ ікѡна пресвтыѧ бцы, ѩже ѿвѣща стомꙋ Космѣ, какѡ да спасетсѧ. И втораѧ ікѡна чꙋдотворна престыѧ бцы, кога дошелъ папа рымскій, ѿ моностыро сахатъ далеко, имало некои старецъ и акадисто непрестано и пеѧлъ, мꙋ се ѩвила престаѧ бца и мꙋ рекла радꙋисѧ и ти старче праведній, и мꙋ казала да ходи оу митырь да каже дека ке доиде папа, и онъ кога ошолъ, ѩ нашелъ по напретъ дошла ѿ негѡ и стала над портата, и тогай папа изгорелъ оу кꙋлата двадесетъ и четыри калꙋгери: и ги оучинилъ мꙋченицы. Въ лѣто ҂аѿли: из рѡсіа ги опковаха сите три ікѡни: стіи Георгіови, сосъ сребромъ и златомъ и драгимъ каменіемъ, лепотою преꙋкрашеніи и предивній: има и стое еѵліе великое опковано со сребромъ, и чтныи крти два, мѡщи ѩже обретаются части различныхъ стыхъ: препѣномчникъ Стефанъ новій, стый великомчникъ меркꙋріа, ст. аѯентіа, аплъ андреа первозванній, ст. георгіи нови Софискій, ст. Сщнмчченикъ Харалампіа, и кровь ст. великомчникꙋ Георгіꙋ, и прочихъ ѩже не са пісани. Ктиторы егѡ первіи сꙋть ѿ рода цра Іꙋстиніана, охритскіи кизы, и по

ратъ, на едно мѣсто высоко и многѡ хꙋбаво, гдѣто има сега церква, и единъ калꙋгеръ сѣди тамъ, а Ікѡната е въ монастыратъ. Трета ікѡна е пратилъ даръ и дрꙋги нѣкои вещи Стефанъ воевода ѿ влашко, защото мꙋ помогнала на брань (на сеферъ). Има и чꙋдотворна ікѡна престыѧ Бцы, коѧто продꙋмала на стаго Косма какъ да се спасе. дрꙋга ікѡна чꙋдотворна престыѧ Бцы има, коѧто се ѩвила на нѣкои старецъ, що живеѧлъ близꙋ при монастыратъ и пеѧлъ всегда акадістъ, и мꙋ рекла да иде въ монастырь да каже, защо папа римскій приближава, и катѡ отишелъ намерилъ ікѡната, защо отишла по напредъ ѿ негѡ и застанала надъ портата: тогава папа рымскій е изгорилъ въ кꙋлата двадесѧтъ и четыри мꙋченици калꙋгеры, което е было въ лѣто **1204** по хрта. въ **1838** лѣто Россіа обкова и трите ікѡны на стагѡ Геѡргіа сосъ сребро и злато, и съ многоцѣнны камени оукраси пречꙋднѡ: има и стое Єѵангеліе голѣмо обковано сосъ сребро, и два креста сосъ часть ѿ честно древо, има парчета моіры ѿ различны сты, ѿ преподобномꙋченика Стефана новаго, ѿ стаго великомꙋченика меркꙋріа, с. аѵѯентіа, апла андреѧ, с. геѡргіа софійскагѡ, мꙋченика харалампіа, и кровь ѿ с. великомꙋченика геѡргіа, и ѿ

плѡти братїа Мѡѷсеа. Аарѡнъ и Іѡаннъ. Лёвъ премꙋдрїи цр҃ъ греческїй и ѡнъ бысть первїи ктиторъ: андроникъ палеологъ цр҃ъ греческїй вторїи ктиторъ: Іѡаннъ асѣ цр҃ъ Болгарскїй ѡбновитель ѡбителы сеѧ. новаѧ цр҃ковь. Проегꙋменъ Єѵдѵмїи и Проегѵменъ Порфѵрїи со сѐ ѡ хр҃тѣ братїею.

дрꙋгы сватыи части. Перви ктитори мꙋ са былй кнѧзове охридскїй ѿ царь Іꙋстинїановъ родъ. единоꙋтробни братїѧ мѡѷсеи аарѡнъ и Іѡаннъ. и греческїо царь левъ премꙋдрый. Вторый ктиторъ мꙋ е былъ греческїо царь андроникъ палеологъ. Третїй ктиторъ, болгарскїо царь Іѡаннъ асѣнь, който го е подновилъ после.

II. Русский мънастиръ.

По Солунското издание:

Мн҃тыръ Рꙋскїй, храмъ великомч҃нка пантелеймона, егоже и ч҃тнаѧ глава есть. и часть прв҃наго Іѡсифа и части дрꙋгихъ ст҃ыхъ. Ктиторъ егѡ кнзъ лазаръ серпскїй. имѣетъ же и скитъ нарицаемый Бца. чꙋдотворныѧ ради ікѡны еѧ. жителствꙋютъ болгаре. Ѿ ватопеда и пандократора часъ ходꙋ.

По Самоковското издание:

Мн҃тырь Рꙋсскїй, храмо мꙋ е ст҃аго великомꙋченика Пантелеймона, оу който сѧ намира честната мꙋ глава и часть ѿ праведнагѡ Іѡсифа, и части ѿ дрꙋги сватыи, има и мѵро ѿ с. Димитрїа. Ктиторъ мꙋ е кнѧзь Лазарь сербскїй. Има и скитъ, който сѧ нарича Бца. заради чꙋдотворната Ікѡна: въ него живеѧтъ Болгаре. далекъ е ѿ Ватопедъ и Пантократоръ по единъ часъ.

БЪЛГАРО-ГРЪЦКАТА ЦЪРКОВНА РАСПРЯ.

ОТЪ ТЕОДОРА СТОЯНОВА БУРМОВА.

(Продължение отъ книжки XXVIII, XXIX и XXX).

ГЛАВА V.

Пристиганьето на прѣдставителье въ Цариградъ отъ повечето български мѣста прѣзъ лѣтото на 1861. — Старанията имъ за изработванье единъ меморандумъ въ защита на българскитѣ желания. — Официалното имъ прѣдставенье прѣдъ великий везирь и неговътъ отрицателенъ отговоръ върху просбата имъ да се припознае отдѣлна иерархия за Българетѣ. — Необходимостьта да се прѣдстави вмѣсто независима иерархия другъ проектъ за удовлетворение българскитѣ нужди и желания. — Съставеньето на такъвзи проектъ въ осемь прѣдложения. — Важноста на тия прѣдложения и несъотвѣтственноста имъ съ видоветѣ на Портата. — Общественното мнѣние помежду Гърцитѣ и отзивътъ на патриаршията за тѣхъ. — Настроеньето на двѣтѣ страни за борба и тактиката на едната и на другата. — Расположението на новоназначенитѣ отъ патриаршията Българе владици. — Рѣшението на нѣкои отъ тѣхъ да заминатъ за епархиитѣ си. — Отказътъ на населението на София да приеме новоназначениятъ за софийската епархия митрополитъ Българинъ, Доротея и смущенията произлѣзли въ градътъ по поводъ на неговото опитванье да занеме насилно катедрата. — Распореждание отъ Портата да излѣзе Доротей изъ София и да се посели въ Одринъ. — Печатътъ, като срѣдство за боренье помежду двѣтѣ страни. — Разслабваньето на унията съ избѣгваньето на дѣда Иосифа Соколский и съ завръщаньето на всичкото нейно духовенство въ православната Българска Църква. — Посланието на Иосифа Соколский до бившата негова униатска паства и възванието на бившитѣ униатски свещенници къмъ всичкий български народъ. — Новото сглобяванье на униатската община и нейното безплодно опитванье да привлече на своя страна едного отъ българскитѣ заточени владици. — Рѣшението на Портата да се състави коммисия отъ Българе и Гърци за разгледванье българскитѣ искания и за примирение двѣтѣ страни. — Бавностьта на съставеньето на тая коммисия поради раздорътъ между патриарха Иоакима и синодалнитѣ владици. — Изглажданьето на този раздоръ. — Съставеньето синодътъ на патриаршията и учреждението на смѣсений при нея съвѣтъ по новий уставъ. — Ново прошение отъ страна на българскитѣ прѣдставители до Портата. — Заповѣдь отъ министрътъ на външнитѣ дѣла, всѣка отъ двѣтѣ страни да означи имената на лицата, които ще я прѣдставятъ въ смѣсената коммисия. — Испълнението на тая заповѣдь и откриваньето на засѣданията на коммисията. — Споразумѣнието помежду двѣтѣ страни относително първото отъ осемтѣ български прѣдложения. — Безплодното имъ опитванье за споразумѣнье относително второто и обращението имъ къмъ министрътъ на външнитѣ дѣла по този поводъ. — Разискваньето начинътъ за избранието на владицитѣ въ очакванье отзивътъ на правителството по поводъ на това обращение. — Засѣдание на коммисията подъ прѣдсѣдателството на министрътъ и неговото прѣдложение да се земе, като основа за съставътъ на синодътъ, числото на населението. — Несполуката на опитваньето за споразумѣние помежду двѣтѣ страни върху началото на численностьта на населението и новото имъ обращение до министрътъ. — Вторично засѣдание на коммисията подъ прѣдсѣдателството на министрътъ и неговото заевенье, че, при

невъзможностьта на доброволното имъ споразумѣние, рѣшението на въпросътъ остава върху правителството. — Протаканьето на работата поради нови сбутни въ патриаршията. — Падението на патриарха Иоакима и избранието новъ патриархъ. — Ново стъкмяванье на латинската пропаганда за дѣйствие помежду Българетѣ. — Поевеньето на унията въ Енидже — Вардаръ и въ Малко Търново.— Безуспѣшностьта на новитѣ усилени дѣйствия на пропагандата. — Поевеньето на „Българската Пчела“ въ Браила и нейното направление. — Основанието на „Съвѣтникътъ“ и неговата сѫдбина.

Осѫщественьето на исканьето на Българетѣ да се възстанови напрѣшнята имъ независима иерархия въ лицето на народнитѣ имъ владици, Илариона и Авксентия станѫ твърдѣ проблематическо, когато тия владици се низложиха прѣзъ февруарий на 1861 година отъ единъ съборъ на гръцки патриарси и владици и прѣзъ априлий на сѫщата година се проводиха, по распорежданье отъ Високата Порта, на заточение въ Мала Азия. Трудноститѣ, които срѣщнѫ съ това въпросътъ за независима българска иерархия, имаше да се развържатъ и изгладятъ отъ новитѣ прѣдставители, които трѣбваше наскоро да пристигнѫтъ въ Цариградъ отъ разнитѣ български окрѫжия. Прѣзъ май 1861 година, тия прѣдставители хванахѫ наистиннѫ да дохаждатъ единъ слѣдъ други въ столицата на империята и въ крайтъ на този мѣсецъ въ нея се намирахѫ вече близу до тридесеть лица, упълномощени да прѣдставятъ българския народъ по църковно-народнитѣ му дѣла[1]). Тѣ всичкитѣ имахѫ ре-

[1]) „Бълг. Книж.“ год. IV. стр. 66 кн. III.

Ние цитуваме въ настоящий исторический очеркъ нѣкои отъ периодическитѣ списания, които се издавахѫ прѣзъ описваното въ него врѣме, за да се даде видима историческа достовѣрность на разказътъ. Но ние често допълняме съдържащитѣ се въ тѣхъ извѣстия, споредъ собственнитѣ си въспоминания, а така и прѣдставяме фактитѣ въ оная свѣтлина, въ която ги знаѣхѫ по-свѣдущитѣ людие отъ съврѣменницитѣ. Събитията, излагани отъ гледната точка на съврѣменницитѣ и на дѣятелитѣ на епохата, иматъ несравненно по-голѣма обективность, отколкото когато се излагатъ отъ несъврѣменникъ по еднитѣ писменни паметници на врѣмето. Тая бѣлѣжка за цитуемитѣ списания се относи особенно до ония, които сѫ се намирали подъ нашата редакция, каквото „Българскитѣ Книжици“, „Съвѣтникътъ“ и проч.

Понеже „Българскитѣ Книжици“ се често цитуватъ въ първата часть на периодътъ, който описваме въ настоящата глава, то считаме неизлишне да прѣдставимъ тука вкратцѣ историята имъ.

„Българскитѣ Книжици“ бѣхѫ издание на дружеството „Българска Книжнина“, което се основа въ 1856 год. въ Цариградъ и се намираше подъ влиянието на българската въ този градъ община. Тѣ се започнахѫ подъ редакцията на покойния Д. Мутева и излѣзвахѫ по една книжка въ двѣтѣ недѣли. По причина на болѣсть и на други затруднения, Мутьевъ се принуди да остави редакцията прѣди да се свърши годината. Книжкитѣ, 24 въ годината, трѣбваше да дотъкми до крайтъ на 1858 година г. Ив. Богоровъ, който бѣше поканенъ да помага на Мутьева още прѣди да остави последний редакцията. За редакторъ прѣзъ слѣдующата 1859 година общината приласи г. Гаврила Кръстевича, тогава членъ на търговското въ Цариградъ сѫдилище, който доискара благополучно годината, но да продължава да редактира изданието и занапрѣдъ се рѣшително отказа. Тогава за редакторъ на списанието се приглисихме

довни пълномощия, кои отъ цѣла епархия, кои отъ едно само окржжие, и прѣдставѣхж ако не всичка цѣлокупна България, то поне повечето нейни части. Истина, че нѣкои мѣста не испроводихж нарочни людье да ги прѣдставятъ, а упълномощихж за това нѣкои отъ живущитѣ въ Цариградъ Българе, нѣщо, което освобождаваше тия мѣста отъ разноски, а въ сжщо врѣме удовлетворяваше честолюбието на нѣкои отъ Цариградскитѣ Българе. По́-личнитѣ измежду нарочно испратенитѣ отъ разнитѣ епархии и окржжия лица бѣхж д-ръ Стоянъ Чомаковъ, прѣдставитель на Пловдивската и Софийската епархии, П. Р. Славейковъ, прѣдставитель на Врачанската и Севлиевската кази, Н. Михайловский, прѣдставитель на Търновската каза, д-ръ Коста Павловъ, прѣдставитель на Ловчанската епархия, д-ръ Величко (Вичо) Пановъ, прѣдставитель на Шумненската епархия, Иванъ Добровичь или Добровски, прѣдставитель на

ние. „Книжицитѣ“ се намирахж подъ нашата редакция отъ януарий 1860 до априлий 1862 година, и прѣзъ една часть отъ това врѣме, а именно отъ май до ноемврий 1861, се издавахж всѣка недѣля, като политическа газета. Отъ ноемврий 1861 до юний 1862 тѣ трѣбваше да се издаватъ пакъ два пжти въ мѣсецътъ, по заповѣдь отъ цензурното началство, което бѣше забѣлѣжило на общината, че тя нѣма право да ги вади всѣка недѣля като вѣстникъ, защото позволението е дадено да се издаватъ книжки (китапчикларъ) за четенье, въ двѣтѣ недѣли веднажь, а не еженедѣлна политическа газета.

По причина, че по́-голѣмата часть отъ платата ни за редакцията прѣзъ 1860 ни се бѣ дала съ простъ записъ само и че съ такъвъ сжщо записъ ни бѣ платило за една голѣма часть отъ учителската ни служба прѣзъ двѣ годинъ и три мѣсеца (отъ ноемврий 1857 до февруарий 1860) и Габровското училище, ние, съ цѣль да не се набиратъ въ ржцѣтѣ ни, вмѣсто пари, едни само записи, бѣхме турили въ условията си за редактиранието на „Книжицитѣ“ прѣзъ 1861 година съ тогавашнитѣ имъ настоятели, Ст. Брадински и Ат. Симовъ, че ще да държимъ редакцията прѣзъ тая година до като има възможность да се заплаща отъ спомоществованията за трудътъ ни редовно всѣки мѣсецъ, така щото нито тѣ да се намѣрятъ въ неприятно положение спрямо насъ, нито ние да имаме главоболие, въ случай, че бихме работили на кредитъ, а послѣ не би се оказали пари за исплащанье условеното ни възнаграждение. Реченитѣ настоятели испълнявахж това условие до януарий 1862. За този мѣсецъ пари се не оказахж за редакторътъ, но ние работихме и прѣзъ него, както и прѣзъ слѣдующийтъ, въ надежда, че негли се внесатъ отнѣгдѣ пари отъ спомоществователитѣ на изданието. Тая надѣжда обаче не се испълни. Ние работихме цѣли два мѣсеца, безъ да получимъ възнаграждението си и безъ да знаемъ, ще ли могжтъ поне по́-натагъкъ да се съберагъ пари, за да ни се наплати трудътъ, вслѣдствие на което ние се принудихме да обявимъ на настоятелитѣ, че понеже не испълняватъ задължението си, ние ще оставимъ редакцията, нѣщо, което и сторихме въ началото на мартъ. Слѣдъ нѣколко дни обаче настоятелитѣ получватъ отнѣгдѣ си пари, но вмѣсто да ни заплатятъ съ тѣхъ трудътъ за двата изминжли мѣсеца споредъ задължението си и така да ни дадж тъ възможность да държимъ и за напрѣдъ редакцията на изданието до крайтъ на годината на настоятелството имъ, която истичаше въ мѣсецъ май, тѣ отиватъ та се споразумѣватъ съ покойний Сава Филаретовъ, тогава чиновникъ при руското въ Цариградъ посолство, да земе той редакцията на „Българскитѣ Книжици“ за останалитѣ до крайтъ на годината два мѣсеца, като го увѣрили, че ние сме се вече рѣшително отказали отъ нея. Но русский чиновникъ не можеше да излѣзе като редакторъ на периодическото издание на общината, безъ да се подигне една врѣва

Сливненский каймакамлъкъ, Хаджи Господинъ Славовъ, прѣдставитель на Старо-Загорската каза, Архим. Теодосий, игуменъ на Капинскийтъ мънастирь, Економъ попъ Петко и Іеромонахъ Пахомий, прѣдставители и тримата отъ Търновската епархия и Економъ попъ Христо, прѣдставитель на Свищовската каза.

Отъ живущитѣ въ Цариградъ Българе докторъ Зах. Струмский прѣдставляваше Кюстендилската епархия, Цвѣтко Узуновъ — Едрине, Хр. Караминковъ — Плѣвненската кааза, Костантинъ Славчевичъ — Разградската кааза. Самитѣ Цариградски Българе избрахѫ за свои прѣдставители слѣдующитѣ лица: Х. Тъпчилеща, Хаджи Никола Минчооглу, Дим. Гешоглу, Евтимия Дебрели, Д. Хаджи Несторова, Недѣлка Бъркалова и Ив. Хаджи Петрова[1]).

Пълномощията на всичкитѣ прѣдставители гласѣхѫ еднакво, а именно, че тѣ се испращатъ въ столицата да

помежду униатитѣ Българе срѣщу него и безъ да се навлече „бела“ върху самата община. Това неудобство се устрани съ съглашение помежду двѣтѣ страни, че Филаретовъ ще редактира Книжицитѣ подъ името на едно друго лице, а именно подъ името на г. Ивана Найденовъ, тогава учитель при училището на Българската Църква въ Цариградъ. Тази е причината, че Книжицитѣ, които ние редактирахме отъ началото на 1860 до мартъ на 1862 излѣзохѫ за априлий и май отъ тая година подъ друга редакция, а не подъ нашата. Слѣдъ това „Българскитѣ „Книжици“ вече се не издадохѫ. Капиталътъ на книжнината, събранъ отъ пожъртвованията на родолюбивитѣ и заможнитѣ наши единородци, бѣше достаточенъ да обезпечи изданието имъ негли за всѣкога, но той се пръснѫ въ „вересии“. По нерадѣние на настоятелитѣ на изданието въ разнитѣ градове, пари отъ спомоществованията влѣвахѫ твърдѣ бавно и малко, макаръ че Книжицитѣ се печатахѫ и испращахѫ редовно по пощата. Недостигътъ на доходитѣ се покриваше съ готовитѣ пари отъ капиталътъ, който, естественно, трѣбваше единъ денъ да се свърши и, по нѣманье пари, да се спре найпослѣ и изданието. Отъ равносмѣтката на настоятелството при спираньето изданието се оказа, че всичкийтъ капиталъ на книжнината се заключава въ „вересии“ за спомоществованията, които останахѫ неисплатени и до днесь.

Като не можѣ да прибере паритѣ отъ спомоществователитѣ на изданието си, книжовната община не можѣ и да заплати почтенно суммитѣ, които дължеше за редактиранье и печатаньето му. Единъ отъ печатаритѣ, г. Александръ Екзархъ се опита да извади паритѣ си за печатаньето Книжицитѣ, нѣщо до 20 хиляди гроша, по сѫдебенъ редъ, но не сполучи, защото сѫдътъ ако и да припозна правото му, осѫдената страна — общината нѣмаше нито пари въ кассата, нито имущества нѣкои на лице. Книжовната община и намъ остана длъжна за списваньето Книжицитѣ до четиредесеть турски лири, които и до сега не ни се наплатихѫ, както не ни се наплатихѫ и дванадесетьтѣ хиляди гроша отъ платата ни за учителската служба въ Габровското училище. Послѣднето хванѫ поне отпослѣ да претендува, че трѣбвало да ги прихване за пособието, което ни се е давало отъ Априловскитѣ пари по врѣмето на възпитанието ни, при всичко, че по условията, които е опрѣделилъ въ завѣщанието си покойний Априловъ за даваньето на учащитѣ се юноши пособия отъ неговитѣ сумми, не се изискваше да се прихващатъ непрѣменно тия пособия срѣщу заплатитѣ, които ще приематъ възпитанницитѣ за службата си подирь завръщанието си въ отечеството.

[1]) Бълг. „Книжици“ год. IV, стр. 111.

ходатайствоватъ прѣдъ правителството на султана да припознае за Българетѣ една особенна, независима отъ патриархътъ и папата, иерархия. Вслѣдствие на това тѣ, слѣдъ нѣколко съвѣщания помежду си относително задачата имъ и начинътъ за испълнението ѝ, единогласно признахѫ, че не могѫтъ да молятъ за друго нѣщо Високата Порта освѣнъ да припознае тя Българската иерархия за независима. Но тая молба трѣбваше да се изложи мѫдро и подкрѣпи съ вѣски за султанското правителство доказателства, които да го накаратъ да я приеме. Рѣшисе прочее да се състави едно обстоятелно изложение на прѣдметътъ, единъ *меморандумъ*, както се рече тогава, и да се подаде на султановитѣ министри. Това бѣше и първата длъжность на новодошлитѣ прѣдставители, които бѣхѫ ужъ избрани изпомежду по́-ученитѣ, по́-способнитѣ и по́-опитнитѣ людие на България, за да въспълнятъ онова, което не можъхѫ да направятъ старитѣ чорбаджии, които до тогава водѣхѫ дѣлото и на невѣжеството на които се отдаваше досегашний му неуспѣхъ. Новоизбраннитѣ пратеници народни трѣбваше да покажатъ на дѣло вѣщината и способностьта си.

За да се състави потрѣбнийтъ меморандумъ, трѣбваше, естественно, единъ отъ по́-ученитѣ прѣдставители да начъртае първоначалний проектъ и да го прѣдстави, за обсѫждание, на всичкитѣ други. Но оказа се, че на когото и да се посочеше като на по́-приготвенъ за таквази работа, бързаше да намѣри причина да се откаже отъ този трудъ. Когато, напримѣръ, се указа на Сливненскийтъ прѣдставитель Добровский, като на человѣкъ, който отдавна пипа перо и се занимава съ обсѫжданье разни въпроси въ печатътъ, той прибърза даже да заяви, че се билъ съгласилъ да земе прѣдставителский мандатъ отъ Сливненци съ условие, че не ще улови въ никой случай перото да напише нѣщо по въпросътъ, за който зема този мандатъ. Слѣдъ дълго прѣпиранье по между него и другитѣ прѣдставителье, че той криво е разбралъ миссията си, като се е условилъ да не хваща перо по нея, и слѣдъ безплодно очакванье, дано нѣкой другъ отъ само себе си се обади, че се наема да напише меморандумътъ, принуди се, отъ срамъ, Д-ръ Стоянъ Чомаковъ да обеви, че той би го написалъ, но ще е принуденъ да прибѣгне за това до французскийтъ езикъ, на

който му било ужъ по-զржки да изложи мислитѣ си, отколкото на българский езикъ. Нека бѫде и на француский езикъ, отговорихѫ другитѣ прѣдставители, стига само да се напише веднажь този меморандумъ. Зе се прочее Д-ръ Чомаковъ да напише по француски меморандумътъ и нѣкога-нокога го донесе свършенъ въ събранието на прѣдставителитѣ. Послѣднитѣ трѣбваше сега да се искажатъ, намиратъ ли го да отговаря впълно на цѣльта, за която е написанъ, но всичкитѣ не знаѣхѫ француски, та че и оная, които знаѣхѫ не можъхѫ да расчетатъ написанното отъ Чомакова, защото почеркътъ на докторътъ и особенно францускийтъ му почеркъ бѣше отъ нáй-неразборчивитѣ. Станѫ нужда да се потърси вънъ отъ кругътъ на прѣдставителитѣ лице, което да надвие на новата спънка, т. е. да расчете написанныйтъ отъ Чомакова меморандумъ и да го прѣведе на български, за да се разгледа въ събранието на прѣдставителитѣ. Такова лице се намѣри помежду тогавашнитѣ бълг. публицисти. Меморандумътъ се расчете и се прѣдаде въ чистъ българский прѣводъ на народнитѣ пратеници, и тѣ, слѣдъ обсѫжданье и разискванье прѣдметътъ въ нѣколко засѣдания, слѣдъ разни измѣнения и допълнения на написанното отъ г. Чомакова, могохѫ нáй-послѣ да установятъ една редакция, която да задоволява всичкитѣ. Новосъставенныйтъ по този начинъ българский текстъ на меморандумътъ трѣбваше да се прѣведе отново на француски езикъ, за да се прѣдаде на министритѣ на Високата Порта и съобщи на всѣкждѣ другадѣ, гдѣто трѣбва. Тая грижа се възложи пакъ на г. Чомакова.

Но догдѣ да се напише първоначалний проектъ на меморандумътъ, догдѣ да се расчете и прѣведе на български, догдѣ да се обсѫди, исправи и допълни въ съборътъ на всичкитѣ прѣдставители, се изминѫ доста врѣме, и послѣднитѣ съ днесь, съ утрѣ да се свърши той, че да вървятъ съ него при везирьтъ, оставихѫ да се измине доста врѣме, безъ да се прѣдставятъ официално на Портата. Да се чака догдѣ отново се преведе меморандумътъ на француски, че тогази да се явятъ прѣдъ първийтъ султановъ министръ, щѣше да се изминатъ още нѣколко недѣли, а пакъ вече се чуваха думи и натяквания, че народнитѣ пратенници въ разстояние на повече отъ единъ мѣсецъ не само не сѫ

направили каква годѣ постжпка въ полза на работата, но нито поне сж заявили пълномощията си на Високата Порта и сж се прѣдставили званично комуто трѣбва. Отъ друга страна много отъ общинитѣ не бѣха се задължили да плащать на прѣдставилитѣ си съдържание за повече отъ два три мѣсеца врѣме. Намѣрисе прочее за добрѣ, прѣдставителитѣ да не чакатъ преводътъ на меморандумътъ на французски, но да отидатъ да се явятъ прѣдъ везирьтъ и прѣдъ министрътъ на външнитѣ дѣла пò-скоро. Това представенье стана на 9 юний (1861). Везирь въ това време бѣше Мехмедъ Кабржзлж-паша, а министръ на външнитѣ дѣла, който по тогавашний редъ, завѣдваше и исповѣданията, бѣше Аали-паша. На аудиенцията у великий везирь, народнитѣ пратеници прѣдставиха на негова свѣтлость пълномощията си съ едно късичко заявление, въ което се казваше, че всичкитѣ тия пълномощия гласятъ едно и сжщото, а именно че пратенницитѣ сж натоварени да ходатайствоватъ прѣдъ султановото правителство да се припознае Българската иерархия за независима и че тѣ, по тая причина, молятъ първийтъ „векилинъ“ на негово величество да съизволи да уважи това ходатайство. Кжбржзлж-паша, человѣкъ съ лютъ и запалчивъ характеръ, като прочелъ това заявление, не можълъ да направи спокойно бѣлѣжкитѣ си по поводъ на съдържанието му, но се развикалъ и раскрѣскалъ, като увиралъ въ очитѣ на прѣдставителитѣ заявлението, че тѣ трѣбва да извадятъ отъ главитѣ си мисълта за независима иерархия, защото таквозъ нѣщо не е възможно да стане по много причини, помежду които била и тая, че ужъ договоритѣ съ другитѣ държави не допущали това. Везирьтъ разумѣвалъ очевидно трактатитѣ на Портата съ Россия и е искалъ като да покаже на Българетѣ, че сжщата оная държава, която тѣ смѣтатъ за своя благодѣтелка и покровителка, е противна да имъ се припознае независима иерархия. Като се поуспокоилъ, първийтъ султановъ министръ обеснилъ на българскитѣ представители, че тѣ могатъ да искатъ отъ правителството на негово величество освѣнъ независима иерархия, всѣко друго нѣщо, което мислятъ, че може да подобри положението на Българското население въ църковно отношение. „Правителството е готово да ви изслуша внимателно и да вземе мѣрки за испълнение на желанията

ви, добавилъ той, но за независима иерархия дума вече да не продумвате.“ Като видѣли, че везирьтъ имъ така сърдито и строго заповѣдалъ да не казватъ нито дума вече за независима иерархия, бѣднитѣ български прѣдставители, на брой около тридесеть души, се растреперали отъ страхъ, цалували смиренно скутътъ на султановътъ пълномощникъ (векиль) и си излѣзли, безъ да продуматъ нито една дума въ защита на справедливото искание на народътъ си. Като подошли въ себе си, тѣ отишли при Аали-паша, който, въ противоположность съ Кабрѫзлѫ-паша, имаше мегки маньери, говорѣше кротко и тихо и искусно скриваше вѫтрешната си мисъль. Али-паша забѣлѣжилъ сѫщо, че правителството не ще може да се вземе да прокара мисъльта на Българетѣ за независима иерархия, но исказалъ бѣлѣжката си съ начинъ такъвзи, щото българскитѣ народни пратенници се значително успокоили, и нѣкои отъ тѣхъ се осмѣлили даже да се пооплачатъ прѣдъ него, че Мехмедъ-Кѫбрѫзлѫ-паша ги злѣ смъмралъ и изгълчалъ загдѣто исказали въ заявлението си желаньето на народътъ за независима иерархия. Аали-паша съ засмѣно лице отговорилъ на това, че везирьтъ обича также Българетѣ, но че той, по характерътъ си, говори всѣкога строго.

Както и да е, но да се говори тутакси пакъ на правителството за независима българска иерархия, слѣдъ като се произнесе така категорически великийтъ везирь противъ идеята за таквази иерархия и слѣдъ като подтвърди думитѣ му и онзи турски държавенъ мѫжъ, който съ мегкостьта на характерътъ си и съ благосклонното приеманье българскитѣ първенци и чорбаджии бѣше най-много спомогнѫлъ да се зароди у Българетѣ крѣпка надежда за нейното осѫщественье, не се виждаше отъ никого за благоразумно и цѣлесъобразно. Отъ друга страна, какъ да се изостави изведнажь такава една народна и патриотическа идея, която бѣше проникла на всѣкѫдѣ между единородцитѣ, въодушевляваше и крѣпѣше въ едно цѣло всичкий народъ? Нейното изоставенье, при интригитѣ на агентитѣ на папството, не бѣше и безопасно за народната цѣлость. Послѣднитѣ можахѫ да се въсползоватъ отъ тая стѫпка и да докарѫтъ едно жалостно распокѫсванье на народътъ. Въ сѫщото врѣме прѣдставителитѣ навличахѫ върху си подозрѣние и наре-

кание, че сж се продали, или че сж се оставили да ги излъжатъ. Всѣки отъ тѣхъ, желающи да мине за горѣщъ и честенъ патриотъ, прѣдпочиташе да се покаже не прѣклоненъ ревнитель и поборникъ на идеята за независима иерархия. Тая идея бѣше станжла вече като отличителенъ знакъ на патриотитѣ, макаръ че съ нея се прикривахж много непатриотически и своекористни стремления. Тя се поддържаше отъ живущитѣ въ Сърбия и Влахо-Молдова патриоти Българе, които мислѣхж за движение противъ самото турско правителство, понеже имъ се показваше като добро средство за поличическо вълненье и дразненье народътъ. Тия Българе удрѣхж на всѣко отъ нея уклонение клеймото на измѣнничество и прѣдателство. Агентитѣ на папството, като знаѣхж, че Българетѣ съ исканьето независима иерархия се намирахж въ безисходенъ пжть, бѣхж въ въсхищение, че намирахж помежду българскитѣ патриоти въ Сърбско и Влахо-Молдовско такива усьрдни съратници въ планътъ си за привличаньето Българский народъ въ католицизмътъ, и отъ своя страна, колкото се може пó-вече, распалвахж огънътъ въ сжщий смисълъ. Лица, които се осмѣлявахж да кажатъ права дума за положението на работата, се посочвахж на народната ненависть и мъщение, като прѣдатели. Ние бѣхме написали въ „Бълг. Книжици“ една двѣ статии, за да приготвимъ общественното мнѣние, че при една извѣстна, добрѣ направена, наредба на църковното управление, можеше да се достигне сжщото, което се имаше прѣдъ видъ съ исканьето независима иерархия. Нѣкои отъ младитѣ търговчета въ Балъ-капанъ счетохж тия статии за измѣна и отидохж да подбудятъ абаджиитѣ и другитѣ еснафи да дойдатъ да ни искатъ смѣтка за това отстжпление отъ народната идея. Въ избѣжание обяснения съ насъскано простонародие, ние се принудихме да отсжтствоваме единъ день отъ жилището си и да търсимъ убѣжище въ сърбското агенство, гдѣто покойний Грашанинъ, тогава извънреденъ пратеникъ на князя Милоша, ни оказа твърдѣ любезно гостеприимство.

Но да се завърнатъ народнитѣ пратеници по мѣстата си, безъ да сж се опитали да направжтъ нѣщо за доброто на народътъ, не бѣше такожде благоразумно. Правителството, което до сега се показваше благосклонно къмъ Бъл-

гаретѣ, можеше да погледне на тѣхъ съ криво око, ако тѣ продължавахѫ да се оплакватъ отъ гръцката патриаршия, безъ да се съобразяватъ съ неговитѣ указания относително начинътъ, съ който може да се даде удовлетворение на тѣхнитѣ оплаквания. То можѣше и да помисли, че българското движение срѣщу гръцкото духовенство има наистиннѫ широка политическа цѣль, спорѣдъ както му се подшушваше отъ гръцка и отъ други неприятелски страни, и това не щѣше да има добри послѣдствия за българското дѣло. Както Българетѣ, така и Гърцитѣ, въ домогванията си едни противъ други, смѣтахѫ единственно върху помощьта на султановото правителство. На чьято страна се окажеше наклонно послѣднето, тя и имаше да спечели. Всичко това като взехѫ въ внимание, прѣдставителитѣ намислихѫ да съставятъ и подадѫтъ на Високата Порта единъ такъвъ проектъ, който, безъ да заключва мисль за независима иерархия, да обезпечва на сътечественницитѣ имъ почти всичкитѣ права на едно отдѣлно църковно-народно управление.

Този проектъ се заключаваше въ слѣдующитѣ осемь прѣдложения, които се подадохѫ, на 16 юлий (1861), на министрътъ на вънишнитѣ дѣла и на исповѣданията:

„1) Българскийтъ вѣрноподданний на славнийтъ Оттоманский прѣстолъ народъ, понеже се счита по вѣроисповѣданието си отъ паството на гръцкийтъ патрикъ, моли да има право да участвова въ избранието му, според многочисленностьта си.

„2) Членоветѣ на св. синодъ, който до сега се съставяше само отъ гръцки владици, безъ да има нито единъ Българинъ, да сѫ отсега нататакъ половината Българе и половината Гърци, които всички да се грижатъ, подъ прѣдсѣдателството на патрикътъ, за работитѣ, които надлежатъ до вѣрата ни.

„3) Българскитѣ владици, които ще да сѫ членове на синодътъ, да съставятъ освѣнъ това наедно съ други още толкова членове, избрани помежду почетнитѣ Българе миряне, единъ смѣсенъ българский съвѣтъ. Този съвѣтъ да разглежда всичкитѣ работи на Българский народъ, които не се касаятъ до вѣроисповѣданието.

„4) На нáй-достойнийтъ отъ владицитѣ, които ще се намиратъ въ смѣсенийтъ българский съвѣтъ, и на единъ

миряниnъ, неговъ помощникъ, избранъ измежду нáй-почтеннитѣ Българе, да се даде единъ народенъ печать, за да иматъ тѣ право да извѣщаватъ и молятъ правителството за всѣка една народна работа. Двамата тѣзи. владиката и миряпинътъ, да се намиратъ винаги при Българската цьрква въ Цариградъ.

„5) Патрикътъ да нѣма власть да снема и замѣня първийтъ митрополитъ и миряпинътъ помощникътъ му. Сваляньето и замѣняваньето имъ да се извършва отъ високото правителство, кога имъ се намѣри нѣкоя вина отъ реченийтъ народенъ съвѣтъ.

„6) Когато ще се назначава за нѣкоя българска епархия владика, да се избиратъ двѣ духовни лица отъ епархията и да се испроваждатъ въ Цариградъ. Което отъ тия двѣ лица се избере отъ средоточнийтъ народенъ българский съвѣтъ, откато се прѣдстави на патрикътъ, да се ржкоположи за архиерей на епархията, споредъ канонитѣ на вѣрата.

„7) Въ онѣзи епархии, гдѣто има и гърци и българе размѣсено, владиката да се избира отъ онзи народъ, който е пò-многочисленъ въ епархията, сирѣчь той да е Гръкъ, ако Гърцитѣ сж пò-много по нофузътъ, или Българинъ, ако бройтъ на Българетѣ е пò-голѣмъ. Владиката, който ще е избранъ за размѣсена съ Българе и Гърци епархия, трѣбва да знае добрѣ и двата язика, Гърцкийтъ и Българскийтъ. Никаква спънка да не става отъ сега нататькъ на жителитѣ на едно село или на една махла да употрѣбяватъ въ църквитѣ и въ училищата матернийтъ си езикъ.

„8) Откато се одобрятъ горѣизложенитѣ точки, понеже на владицитѣ и на другитѣ духовни лица не ще подобава да събиратъ съ сила отъ царската рая и сиромашия, подъ име мирия, различни данъци, да се назначи, съ одобрение отъ високото правителство, на всѣкиго отъ тѣхъ една плата, сьобразна съ степеньта му.

„За да се увардятъ и испълнятъ всичкитѣ тия точки, да се дозволи да се съчини едно низамъ-наме, което да се прегледа и одобри отъ високото правителство[1])!“

Прѣдставителитѣ подадохж на Високата Порта горний проектъ съ оговорка, че тѣмъ е поржчено да искатъ независима иерархия, но че тѣ отстжпватъ отъ смисълътъ на

[1]) Гл. „Български Книжици“, год. IV. стр. 183.

пълномощията си и прѣдлагатъ този проектъ, подчиняющи се на исканьето на правителството, въ надѣжда, че негли и народътъ, който ги е испратилъ, ще намѣри че той достатъчно обезпечва правдинитѣ му. Съ тая оговорка тѣ, отъ една страна се ограждахѫ срѣщу нареканията, които можаше да извика постѫпката имъ, а отъ друга запазваха правото на народътъ да се върне пакъ, въ случай че стане потрѣбно, на исканьето независима иерархия.

Както всѣки може лесно да види, съ осемьтѣ горни прѣдложения Българский народъ придобиваше нѣщо повече отколкото можаше да му даде една независима отъ патриархътъ иерархия. Българетѣ, споредъ първото отъ тия прѣдложения, имаше да участвоватъ въ избранието на патриархътъ „спорѣдъ многочисленностьта си", т. е. съразмѣрно съ числото си по отношение къмъ другитѣ подчинени на Вселенский престолъ племена. Понеже тѣхното число е по-голѣмо отъ съвъкупното число на всичкитѣ тия племена, то очевидно е че вишегласието при избиранието на патриархътъ, направено възъ основание на численностьта на населението, щѣше да бѫде на тѣхна страна, и слѣдователно тѣ можъха да изберътъ за вселенский патриархъ когото пожелаяха отъ владицитѣ, а слѣдователно и едного отъ Българскитѣ архиереи. Първото прѣдложение, ще рече, твърдѣ явно обезпечаваше на Българетѣ шансьтъ да видятъ единъ день кормилото на „Великата Църква" въ рѫцѣтѣ на единъ свой еднородецъ, нѣщо, което при занеманьето половината на синодалнитѣ столове отъ Българе, споредъ както гласи второто прѣдложение, означаваше, просто и чисто, обсебванье Вселенский прѣстолъ отъ Българетѣ. Независимо отъ това, споредъ третето, четвъртото и петото прѣдложения, Българскитѣ владици, които ведно съ патриархътъ Българинъ щѣхѫ така да държатъ въ рѫцѣтѣ си сѫдбинитѣ на Вселенский прѣстолъ, имаше да съставятъ съ шесть души миряне едно особно управление за народно-църковнитѣ дѣла на Българетѣ, на което духовний глава и помощникътъ му мирянинъ щѣха да прѣдставятъ прѣдъ султанскитѣ власти всичкийтъ Българский народъ и да се отнасятъ до тѣхъ формално за всѣка една работа, касающа се до този народъ. Тия двама прѣдставители на отдѣлното отъ патриаршията Българско църковно-народно управление се избиратъ и сва-

лятъ само по искание на българский смѣсенъ съвѣтъ, безъ всѣка намѣса отъ страна на патриархътъ и въ двата случая. На́й-послѣ, споредъ шестото и седмото прѣдложение, Българе — владици имаше да се назначатъ не само въ чисто-българскитѣ епархии, но и въ ония отъ смѣсенитѣ епархии, въ които болшинството на населението се съставлява отъ Българе, т. е. въ всичка Тракия и Македония. Очевидно е, че Гърцитѣ щѣхѫ сто пѫти пò-скоро да се съгласятъ да се припознае една отдѣлна независима иерархия за Българетѣ, отколкото да допустятъ редътъ, който бѣше проектиранъ съ осемьтѣ горѣозначени прѣдложения и споредъ който Българетѣ, като имаха всичкитѣ права и сгоди на едно отдѣлно църковно управление, прѣвземаха въ рѫцѣтѣ си и самийтъ Вселенский прѣстолъ съ всичкото подчинено нему православно население въ Европейска и Азиятска Турция.

Но и при таквазъ очевидность, щомъ станѫха извѣстни осемьтѣ прѣдложения, посредъ Българетѣ се подигнѫха отъ разни страни хули и порицания противъ прѣдставителитѣ, че по дѣйствието на една чужда рѫка, били продали правдинитѣ на народътъ и повредили интереситѣ му. Независимо отъ круговетѣ, които стоѣхѫ подъ влиянието на агентитѣ на папството, такива хули и натяквания идѣхѫ сѫщо и отъ живущитѣ въ Сърбия и Влахо-Молдова патриоти Българе и намирахѫ нашироко отгласъ въ „Дунавский Лебедь“, който по онова врѣме се издаваше отъ Раковский въ Бѣлградъ[1]). Благодарение, обаче на разясненията, които се давахѫ въ органътъ на българската въ Цариградъ община, „Български Книжици“ които тогава служѣхѫ за органъ на прѣдставителитѣ, а така и на довѣрието, което имаше народътъ къмъ послѣднитѣ и другитѣ народни дѣйци въ Цариградъ, врѣвата, която се вдигнѫ по поводъ на осемьтѣ прѣдложения, минѫ, безъ да произведе нѣкое особенно дѣйствие, и народното дѣло можѣ невъзбранно да се насочи и поведе върху базисътъ, начъртанъ въ тия прѣдложения.

Отъ само себе си се разумѣваше, че новитѣ български прѣдложения, които обемахѫ нѣщо пòвече отколкото една съвършенно независима иерархия, не можахѫ да отговарятъ

[1]) Глед. 42 бр. на „Дунавский Лебедь“ и Български Книжици, год. IV, стр. 189, 249, 440.

на видоветѣ и желанията на турскитѣ държавни мѫже, които бѣхѫ си турили на умътъ да се въсползуватъ отъ българското движение за разслабване православната църква, привилегиитѣ на която по онова врѣме бѣхѫ имъ като трънъ въ очитѣ, и за распространение католицизмътъ между нáй-многобройното отъ населенията, които влѣзвахѫ въ нейната пазва. Като заповѣдавше на българскитѣ прѣдставители да не продумватъ нито дума вече за независима иерархия, великийтъ везиръ, Мехмедъ Кѫбрѫзли-паша е ималъ на умътъ си да накара Българетѣ да сторятъ едно отъ двѣтѣ, или да пригърнатъ католицизмътъ или, ако не, да се задоволятъ съ нѣкои незначителни реформи по църковно-народний имъ битъ, натъкмени не толкова за удовлетворението имъ, колкото за подкопавание привилегиитѣ на православното духовенство. Че той е ималъ таквозъ нѣщо на умътъ си, се доказа отъ проектътъ за реформи въ църковното управление, който нѣкои приближенни нему сановници — Турци и потурчени Поляци (каквито Саджкъ-паша — Чайковский и проч.) бѣхѫ прѣпорѫчали на прѣдставителитѣ, като ужъ нáй-сгоденъ за Българский народъ и приемливъ за Портата. Прѣпорѫката бѣше станала чрѣзъ Пловдивскийтъ прѣдставитель, Чомакова. Послѣдний бѣ взелъ, както поменѫхме пò-горѣ, на себе си грижата за прѣвожданьето на чистъ французский езикъ меморандумътъ, който бѣ изработенъ отъ пратеницитѣ на народътъ. Като се намираше въ постоянно сношение съ реченнитѣ сановници и се съвѣтваше съ тѣхъ, съ цѣль да има поддържката имъ, Чомаковъ бѣ имъ показалъ такожде приготвеннийтъ отъ прѣдставителитѣ меморандумъ до Високата Порта. Сановницитѣ Поляци намѣрили, че този меморандумъ е дългъ и че, като такъвъ, не ще се прочете съ внимание отъ голѣмитѣ хора. Тѣ прѣдложили на българский прѣдставитель да имъ го даде да го съкратятъ и прѣработятъ на чистъ французский езикъ. Чомаковъ се съгласилъ на това. Съ тѣхнитѣ старания меморандумътъ излѣзе, дѣйствително, съкратенъ и написанъ съ гладъкъ и чистъ французский езикъ, но не въ този духъ, въ който бѣхѫ го съставили народнитѣ прѣдставители, и той дохаждаше до заключение съвсѣмъ друго откаквото бѣше заключението на одобреннийтъ отъ пратеницитѣ на народътъ меморандумъ. Неговото

заключение състоѣше отъ слѣдующитѣ два пункта: 1) да се унищожи свѣтската власть на духовенството, така щото владицитѣ да иматъ да испълняватъ само духовнитѣ си обязанности, и 2) да се състави въ всѣка епархия по единъ съвѣтъ за разглеждание и рѣшение дѣлата за бракосъчетанье и бракоразвожданье, защото тия дѣла, гледани и рѣшавани до сега недобросъвѣстно, били, заедно съ свѣтската власть на владицитѣ, ужъ единственната причина на смущенията въ совѣстьта на Христиенетѣ, на злоупотрѣбленията и онеправданията.

Съставенний отъ приближеннитѣ до везирьтъ чиновници Поляци и Турци меморандумъ се отхвърли съ прѣзрѣние отъ всичкитѣ прѣдставители, които вмѣсто него подадохж, както казахме по-горѣ, осемьтѣ прѣдложения.

Тия прѣдложения не бѣхж по волята на Портата, но, веднажь като ѝ се подадохж отъ името на всичкитѣ български прѣдставители, тя трѣбваше да ги съобщи на патриархътъ, ако не за друго, то поне за свѣдение. Тя знаеше, че послѣдний нѣма да побърза да ги приеме, но съ тѣхъ нему се даваше да разбере, колко още трудности му прѣдстоятъ по българский въпросъ и поради това колко голѣма нужда има той отъ покровителството на правителството по този въпросъ.

Постжпката на правителството дѣйствително озадачваше негово светѣйшество. Мастилото на султанский ферманъ, съ който се утвърдявахж недавнитѣ 15 устжпки на Великата Църква, като достаточни и удовлетворителни за българското население, не бѣше още изсъхнало, а пжкъ ней се прѣпращахж вече нови и твърдѣ неумѣренни искания отъ страна на Българетѣ.

Осемьтѣ български прѣдложения, както се виждаше и отъ отзивитѣ на гръцкий печать, бѣхж въ очитѣ на всичкитѣ Гърци, нѣщо трърдѣ нелѣпо и безсмисленно, за да можеше патриаршията да се рѣши да разискува, кои отъ тия прѣдложения би могли да се приематъ и кои не. И дѣйствително патриархътъ незабавно отговори на Портата съ такриръ, че новитѣ искания на Българетѣ отнюдъ не сж приемлеми[1]). Негово светѣйшество обеснилъ това и устно въ едно свиждание, което ималъ съ великий везирь на 2 ав-

[1]) „Бълг. книжици", год. IV, стр. 193—194.

густъ (1861) заедно съ Александрийскийтъ и Иерусалимскийтъ патриарси[1]).

Отзивътъ на патриаршията върху осемьтѣ прѣдложения тури още повече на штрекъ Българетѣ, които бѣхѫ зели вече прѣдъ очи, че борбата имъ съ Фенеръ може да се продължи още нѣколко годинъ, при всичко че Аали-паша, който въ крайтъ на юлий (1861) замѣсти Кабрѫзли-паша въ голѣмото везирство, бѣше почнѫлъ отново да ги залъгва съ обѣщания, че исканията имъ ще се удовлетворятъ. Поради това начинътъ, съ който Българетѣ се борѣхѫ срѣщу Фенеръ, не се измѣни слѣдъ като се съгласихѫ съ 8-тѣ прѣдложения да припознаятъ властьта на Вселенскийтъ патриархъ. Нашитѣ еднородци и подирь това странѣхѫ отъ патриаршията, не приемахѫ испращанитѣ отъ нея владици, противѣхѫ се на исплащаньето опрѣдѣленнитѣ въ тѣхна полза даждия и избѣгвахѫ отъ всѣко общение съ виспето гръцко духовенство. Тѣ се нарѣждахѫ така, щото да могатъ да прѣкаратъ още години безъ владици. Священното миро, което се освѣщаваше и раздаваше отъ патриаршията и което можаше единъ день да се свърши, тѣ припазвахѫ отъ намаленье съ подбавенье дървено масло, а дѣлата, които по напрѣдъ се рѣшавахѫ отъ архіеренитѣ, каквото бракоразвожданье, а така и управлението на църквитѣ се възлагахѫ на съвѣти, съставени отъ духовни и мирски лица. Такива съвѣти малко по малко се учредихѫ навсѣкждѣ, гдѣто нѣмаше никакво общение между архиерейтъ и паствата. Спорѣдъ мисъльта на нашитѣ еднородци въ онова врѣме, страненето отъ гръцкото духовенство имаше да се продължава, догдѣто се то склони на българскитѣ искания. Въ послѣднийтъ случай то очевидно доказваше, че е оставило заблужденията си и влѣзло въ правий пѫть, и Българетѣ, които бѣха се подигнѫли срѣщу него, като противъ еретическо, можахѫ, безъ противорѣчие на сами себеси, да стѫпятъ отново въ общение съ него[2]). Отъ своя страна патриаршията гледаше да развали тая тактика на нашитѣ еднородци. Тя заповѣдваше на владицитѣ да се не мърдатъ

---

[1]) Εκπαιδευτικὰ καὶ Εκκλησιαστικὰ ὑπὸ Καλλίφρονος. Εν Κωνσταντινουπόλει. 1867 стр. 198.

[2]) Гл. „Български Книжици", год. IV. Стр. 196, 182.

отъ мѣстата си и да гледатъ съ всички срѣдства да принуждаватъ Българетѣ да имъ се подчиняватъ и да припознаватъ архиерейскитѣ имъ права. Споредъ това и архиереитѣ Българе, които назначи патриархъ Иоакимъ за нѣкои отъ българскитѣ епархии, каквото Пловдивский Панаретъ, Шумненский Антимъ, Софийский Доротей, Кюстендилский Игнатий и Врачанский Пайсий, требваше по скоро да вървятъ въ епархиитѣ си. Но едни отъ тия владици, каквото Пловдивскийтъ и Шумненскийтъ не толкова негли по родолюбие, колкото по пресмѣтванье че не ще бѫдатъ приети отъ населението, ако се рѣшатъ да отидатъ тутакси въ епархиитѣ си и че съ таквазъ постѫпка само ще разстроятъ спокойствието си и ще навлекѫтъ върху си умразата на единородцитѣ си, отлагахѫ, подъ разни предлози отиваньето въ мѣстата на назначението си, а другитѣ, каквото Софийскийтъ, Вратчанскийътъ и Кюстендилскийтъ, се рѣшихѫ единъ слѣдъ другий да отидатъ въ епархиитѣ си. Послѣднитѣ двама, ако и да се навиквахѫ и не приемахѫ отъ паствитѣ си, успѣха насилно да се засѣдятъ посредъ тѣхъ, а Доротей Софийский бѣ принѫденъ поради енергическото съпротивление, което посрѣщнѫ отъ страна на населението на градътъ София, да напустне епархията си.

Рѣшителностьта, съ която София се отказа да приеме испроводенийтъ отъ патриаршията владика, екнѫ на всѣкѫдѣ и показа, че движението противъ послѣднята е вече проникнѫло въ глѫбината на массата на народътъ. Софианци бѣха извѣстили Доротея още като бѣше въ Цариградъ, че не ще го приематъ, но той, увѣренъ че, кое съ поддьржката на властьта, кое съ ласкателства и подкупи, ще успѣе да се наложи, тръгнѫ за епархията си и стигнѫ невъзбранно въ Берковица, гдѣто се запрѣ за нѣколко дни, догдѣ си приготви партия въ София. Софианци и тука го извѣстили, че не ще го приематъ, но той, ослоняющисе на обѣщанната му отъ пашата поддьржка и на малцина нѣкои чорбаджии, потеглилъ за столнината на епархията. Като, чули че неугодний тѣмъ владика вече тръгнѫлъ изъ Берковица за градътъ имъ, тѣ затварятъ митрополията за да не може той да влѣзе въ нея. Но мютесарифинътъ, който настоявалъ да се приеме Доротей, заповѣдалъ да се отвори владичский домъ. Като станѫла извѣстна тази заповѣдь

изъ градътъ, жителитѣ се набрали около митрополията съ цѣль да не допустятъ да се отвори. Пашата се опиталъ отпърво да ги убѣди съ добро да се не противятъ на распорежданията му, но, като не сполучилъ, се принудилъ да употреби въоржженна сила за да ги распръсне. Ограждаванъ отъ войската срѣщу народната ярость, Доротей влѣзълъ въ митропилията. Мнозина отъ жителитѣ били арестувани по случай на това вълнение, което се продължило нѣколко дни. За да покажатъ, че подъ никой начинъ не ще се съгласятъ да припознаятъ испратенийтъ отъ грьцката патриаршия владика за свой архипастирь, гражданетѣ рѣшили да се затворятъ всички цьркви и окрестни мънастири,— а свещеннацитѣ и калугеритѣ да се испокриятъ, така щото владиката да нѣма какъ да упражни духовната си власть. Доротей отъ своя страна правилъ всичко, щото му било възможно, за да побѣди упорството на Софийското население. Враждата помежду пастирьтъ и пасомитѣ се продължи така седемь мѣсеца, отъ юний до декемврий (1861). Въ послѣднийтъ този мѣсецъ Доротей отрѣзалъ брадата и косата на нѣкой си попъ Тошо и наложилъ на главата му вмѣсто калимавка фесъ, защото тоя попъ не щѣлъ да земе отъ него благословение за да погребе единъ неговъ роднина. Видътъ на опозореннийтъ така отъ ненавистнийтъ владика священникъ възмутилъ населението на градътъ, което завчасъ се натрупало около митрополията и можъло на часътъ да раскжса безсрамнийтъ натурникъ. Потребвало незабавно да се повика войска за да се прѣдвари злото. Военната сила спасла пратенникътъ на Фенеръ отъ народната ярость, но до двадесеть души отъ населението били злѣ ранени отъ сълдатитѣ, ако послѣднитѣ и да дѣйствовали само съ гърбътъ на сабитѣ и прикладътъ на пушкитѣ, въ избѣжание на кръвопролитие, и една стѣна отъ оградата на митрополията била свалена. На другийтъ день жителитѣ подали прошение на управительтъ да го молятъ да издѣйствова заповѣдь отъ пò-горнето началство за отдалечението на Доротея отъ градътъ, като му заевили съ нáй-рѣшителенъ начинъ, че догдѣ фенерский владика стои, помежду имъ, дюгенитѣ на чаршията ще се държатъ затворени. Управительтъ, който бѣ извѣстилъ пò-горнитѣ власти за станжлото въ София, съобщи имъ и тая молба на нейнитѣ

жители. Въ отвѣтъ той получилъ заповѣдь да прѣдложи на Доротея да излѣзе изъ София и да иде въ Одринъ[2]).

Борбата между народътъ и владицитѣ на Фенеръ, били тѣ отъ българско или гръцко происхождение, се проеви, подъ този или онзи начинъ, и въ други мѣста, каквото въ Кюстендилъ, Вратца, Плѣвенъ, Търново, Нишъ и проч. Владицитѣ намирахѫ тукъ-тамѣ помежду чорбаджиитѣ защитници и съ тѣхното съдѣйствие се мѫчѣхѫ да разстройватъ тактиката, която бѣхѫ прѣпорѫчали на народътъ неговитѣ родолюбиви водачи.

Едно отъ средствата, съ които българскитѣ патриоти орудовахѫ противъ патриаршията въ това врѣме бѣше пакъ, както и пó-напрѣдъ, печатътъ. Съ печатътъ се подостри еще отъ нáй-напрѣдъ българското население да се дигне противъ патриаршията. Съ него се поддържаше и сега възбуденното противъ нея негодование. Той оправдаваше дѣйствията на Българетѣ противъ гръцката иерархия прѣдъ правителството и прѣдъ общественното мнѣние. Той поддържѣше надеждитѣ на народътъ и той подшушваше средствата и начинътъ на борбата за съсипванье господството на иноплеменното духовенство. Съ него нашитѣ съотечественници се мѫчѣхѫ да подѣйствоватъ и върху самого гръцко духовенство, като му раскривахѫ справедливоста и законноста на исканията си и му показвахѫ несъобразностьта на неговитѣ дѣйствия и стремления съ основнитѣ начала на християнската вѣра. За да обърнатъ по силно вниманието на гръцката иерархия върху това, щото пишѣхѫ за нея, българскитѣ публицисти по нѣкога адресувахѫ открити писма на името на нейнийтъ първъ и главенъ прѣдставитель, Вселенскийтъ патриархъ. Таково писмо намираме, например, подъ заглавие, „послание отъ истинно православнаго Християнина до Цариградскийтъ патриархъ, нареченъ Вселенский“ въ, „Българскитѣ Книжици“ за августъ 1861 г. Въ това писмо твърдѣ остро се изобличава несъгласното съ духътъ на истинното и древнето християнство направление на Великата Цървка и нелѣпостьта на нейнитѣ домогателства.

Гръцката иерархия съзнаваше силата на печатътъ и гледаше да си послужи и тя съ него, но едно че ней-

[2]) „Български Книжици“, год. IV. Стр. 86, 133—139, 154, 264, 266, 480—482.

ното дѣло бѣше явно криво, а друго че „Цариградский вѣстникъ“ (издаваемъ отъ Александра Екзарха), който бѣше тя избрала да прокарва идеитѣ си помежду Българетѣ и да парализува дѣйствията на враждебний ней бълг. печать, бѣше до немай кѫдѣ слабъ въ литературно отношение, тя нѣмаше никакъвъ успѣхъ. „Цариградский вѣстникъ“, може да се каже, още по́вече я увреждаше, отколкото ползоваше, като даваше съ своитѣ слаби и несполучливи статии поводъ на другитѣ органи отъ българский печатъ за язвителни нападки както върху самийтъ му издатель, така и върху патриаршията, на която той служѣше. Патриаршията си служѣше на широко также съ гръцкий печать. Но последнийтъ, по крайното пристрастие, съ което се отличаваше, далечь отъ да располага Българетѣ къмъ примирение съ Великата Църква, ги още по́вече раздражаваше противъ нея.

Българетѣ можѣхѫ да се располагатъ за дълга борба противъ гръцката иерархия, съ блага надежда за успѣхъ, още и по тая причина, че провъзгласената на 18 дек. 1860 уния, която всѣваше пагубна вражда и раздѣление помежду единъ и сѫщийтъ народъ и чиито прѣдставници и покровители всячески се стараѣхѫ да спънатъ чисто народното движение, се злѣ посѣче въ самийтъ си корень въ първата още половина на мѣсецъ юний 1861. Архиепископътъ и апостолический намѣстникъ за Българетѣ униати, Иосифъ Соколский, побѣгнѫ на 6 юний отъ униатската църква съ бератътъ, който бѣше получилъ отъ султанътъ, и отиде въ Россия, а нѣколко дни слѣдъ това оставихѫ унията и се завърнѫха въ православието также и другитѣ духовни лица, които стърчѣхѫ на чело на униятската община, а именно архимандритъ Макарий Хилиндарский, икономъ хаджи попъ Христо отъ Троянъ, попъ Димитрий Гавриловъ отъ Балчикъ, попъ Тодоръ Тошковъ отъ Видинъ, попъ Григорий попъ Минковъ отъ Казанлъкъ и иеродиаконъ Иосифъ (Тодоръ Икономовъ). Всичкитѣ тия лица бѣхѫ доста съвѣстни да раскѫсатъ всѣка връска съ папството и да се върнатъ въ праотеческото си исповѣдание, щомъ видѣхѫ, че сѫ се излъгали въ прѣдположенията и надеждитѣ си. Тѣ били мислили, че унията, както лъжѣхѫ агентитѣ на пропагандата, не е друго освѣнъ припознаванье папата за върховенъ началникъ на църквата безъ всѣко

отъ негова страна намѣсванье въ църковно-общиннитѣ дѣла на народътъ и че като съ таквазъ проста и безсъдържателна ужъ формалность се отворяли широки врата за въздиганьето на българската иерархия и за събиранието на всичкийтъ Българский народъ подъ нейната сѣнка, постжпката имъ ще се подражае на всѣкждѣ въ България. Но сжщината на работата не се забави да се лъсне прѣдъ очитѣ имъ. Първо и първо, унията не посрѣщна съчувствие въ народътъ. Нито една епархия, нито едно даже окржжие не се помами да се присъедини до новоучредената българо-униятската община и да се тури подъ властьта на архиепископътъ и апостолический намѣстникъ за Българо-униятитѣ. Въ сжщо врѣме изъ народнийтъ православенъ станъ се непрѣстанно сипѣхж укори върху духовнитѣ и свѣтски водачи на унията като върху измѣнници и прѣдатели, а пакъ католическото духовенство гледаше все пóвече и пóвече да си подчини съвършенно новата униятска община и да й́ тури печатътъ на католицизмътъ. „Отъ покровитель, Хассунъ (Армено-католический патриархъ), разказва въ исповѣдьта си единъ отъ тогавашнитѣ пó-видни членове на българо-униятската община, бѣше станжлъ пъленъ распоредитель на униятскитѣ дѣла. Всичко се вършѣше по единъ пжть, начъртанъ отъ него и отъ Боре (началникътъ на Лазариститѣ въ Цариградъ). Всичко ставаше не тжй, както се виждаше за нуждно въ събранието (на униятската община), а както бѣше натъкмено отнапрѣдъ. Събранието трѣбваше само да одобрява натъкменното. Не стига това, на събранието трѣбваше да тежи непосредственно и властьта на пропагандата. Нѣколко Поляци, особенно единъ докторъ съ чьрвена брада, на когото името съмъ забравилъ, не прѣставахж да посѣщаватъ униятската църква и да даватъ съвѣти за пристжпаньето пó-напрѣдъ, сирѣчь къмъ католичеството. Това сжщото правѣхж и Лазариститѣ отъ Санъ-Бенедето (католичский мънастиръ въ Цариградъ). Тѣ не прѣставахж да твърдятъ на духовнитѣ ни, че разликата между Унияти и Католици трѣбва да се махне и че трѣбва да дохаждатъ въ униятската църква, а униятскитѣ попове да ходятъ въ Санъ-Бенедето да служатъ. Единъ день, на fête-Dieu, станжха даже гюрюлтии за това. Лазариститѣ налягахж да идатъ и униятскитѣ попове на служба и на литания въ

Санъ-Бенедето, а тѣзи послѣднитѣ като не щѣхѫ, породихасе доста горчиви забѣлѣжки отъ едната и отъ другата страна. На тѣзи фактове приложиха се и други, които още повече разбудихѫ съмнѣнията на Униятитѣ за полезностьта на пѫтьтъ, който сѫ уловили. Нѣколко славенски католически священници, съ Гагарина на чело, дойдохѫ да прѣдлагатъ услугитѣ си на униятската църква и да искатъ да останатъ приврѣменно священници при нея. Прѣдложението имъ се отхвърли, но самото му появяванье показваше, кѫдѣ клонятъ намѣренията на пропагандата. Едвамъ се загубихѫ тия попове, ето ви нови опитвания отъ страна на пропагандата и на ревностнитѣ католици. Отъ Австрия се испроводихѫ славенски книги за въсточно Богослужение съ католически измѣнения. Въ символътъ на вѣрата стоѣше: *отъ Отца и Сына исходящаго.* Около сѫщото врѣме Лазариститѣ прѣдложихѫ на И. да се запише въ тѣхний орденъ и да иде въ Парижъ да чиракува нѣколко врѣме[1]).

Униатитѣ видѣхѫ, ще рече, съ очитѣ си, че прѣдпазванията, които имъ се правѣхѫ отъ страна на чисто народнитѣ дѣйци относително стремленията и намѣренията на католичската пропаганда, си имали мѣстото. При това незавидно състояние на униатската община, бѣше твърдѣ естественно да се поеви раскаяние въ добросовѣстнитѣ и благонамѣренни нейни членове. Незлобивийтъ и простодушнийтъ старецъ, Иосифъ Соколский трѣбваше първъ отъ всички да испита биенье на съвѣстьта. Слѣдъ утихваньето на шумътъ, произведенъ отъ драмата, на която бѣше геройтъ, той естественно трѣбваше често да прѣкарва прѣзъ умътъ си всичкитѣ нейни дѣйствия. Като прѣсмѣтваше при общото настроение, което обзе униатското духовенство, какъ лесно папата го произведе на степеньта архиепископъ и католический намѣстникъ, него, рогачь отъ планината, както самъ той се наричаше, и като чуваше, този онзи да му казватъ още въ очитѣ, че станѫлъ слѣпо орѫдие въ рѫцѣтѣ на латинската пропаганда, въ вредъ на народностьта си, че на стари години отстѫпилъ, за срамъ, отъ вѣрата на бащитѣ си и нарушилъ дълговрѣменнитѣ свои монашески правила и обѣти, тъй като, между другото ѣлъ и благо въ Римъ прѣзъ Великитѣ пости, той дойде въ живо рас-

[1]) Глед. „Читалище“ година II, брой 12, стр. 599 и 600.

каяние и пожела да се върне въ Православната църква. Така като бѣше настроенъ, той съ радость посрѣщнѫ мисъльта, която му се внуши да остави униатската община и да замине за Россия. Заслугата да внуши на дѣда Иосифа тая мисъль принадлежи на г. П. Р. Славейкова, който бѣше, както видѣхме по-горѣ, единъ отъ народнитѣ прѣдставители, дошли въ 1861 отъ провинцията въ Цариградъ. Г. Славейковъ се познаваше съ старецътъ отколѣ и се ползоваше съ неговото довѣрие, нѣщо, което улесняваше задачата му. Да отиде въ едновѣрна и единоплеменна Россия, да види нейнитѣ светини и да събере милостиня отъ нейнитѣ голѣмци за неговътъ си Габровский мънастиръ е било едно отъ пламеннитѣ желания на старецътъ Соколский прѣзъ много години наредъ. Сега това желание, за осѫщественьето на което той се бѣ толкова пѫти безплодно опитвалъ, имаше да се испълни, при една блѣскава обстановка. Той имаше да отиде въ Россия, не като простъ игуменъ, а като владика, и владика-ревнитель на православието. Поради това споразумѣнието между него и г. Славейкова, кога и какъ трѣбва да се тури въ дѣйствие планътъ за отпѫтуваньето му, безъ да усѣти нѣкой отъ агентитѣ на пропагандата, се установи лесно, и въ кѫсо врѣме. По това прѣдварително споразумѣнье, г. Славейковъ дохажда, на 6 юний зараньта, твърдѣ рано, на униатската архиепископия, гдѣто го чакалъ приготвенъ за пѫтуванье старецътъ Соколский, и оттамъ тръгватъ двамата наедно за русскийтъ пароходъ, който щѣше да върви този день за Одесса. Догдѣ да разумѣятъ агентитѣ на пропагандата, гдѣ е отишълъ българо-униатский архиепископъ, пароходътъ заминѫ съ него за Одесса. Старецътъ пристигнѫ благополучно въ пристанището на русский приморски градъ, гдѣто се посрѣщнѫ съ подобающата почесть отъ нашитѣ еднородци. Слѣдъ малко той заминѫ за Киевъ, гдѣто бѣ му назначено мѣстопрѣбиваньето, и отъ тамъ се невърнѫ вече никога въ България.

Ненадѣйното побѣгванье на българо-униатский архиепископъ въ Россия поразп, като молния, агентитѣ на пропагандата. Но станѫлото се не връщаше. Глъчкитѣ и псувнитѣ, съ които тѣ осипахѫ по този случай Россия, като я считаха за виновница на тежкий ударъ, който имъ нанесе постѫпката на старецътъ Иосифъ Соколский, не мо-

жѣхѫ да имъ принесатъ никаква полза, толкозъ повече че бившийтъ апостолический намѣстникъ за българо-униатитѣ, съ послание до напрѣшнята си малобройна паства, подробно изложи причинитѣ, които го бѣхѫ накарали да се отхвърли отъ католицизмътъ и да се повърне пакъ въ православието. Ето въ какви думи той обесняваше въ това послание постѫпката си:

„Притѣсненията, които нашътъ Българский народъ търпѣше отъ фанариотскитѣ владици, бѣхѫ достигнѫли до нáй-голѣма степень и карахѫ всѣкиго Българина да помисли какъ да се отстрани това голѣмо за насъ зло. Папищашскитѣ калугери се обѣщавахѫ да ни дадѫтъ срѣдства за това и ни сочѣхѫ една добра бѫдѫщность. Като постигахме злото положение на народътъ си и онова униженно състояние, въ което го поставихѫ фанариотитѣ, ние се рѣшихме да се съгласимъ съ папищашскитѣ калугери, а нáйповече защото тѣ, като не щѣха отъ насъ никаква жъртва, т. е. като не ни принуждаваха да направимъ ни нáй-малко измѣнение въ вѣрванията, обредитѣ и обичаитѣ на нашето вѣроисповѣдание, даваха ни надежда, че въ скоро врѣме ще се освободимъ отъ Фенерската патриаршия и ще получимъ народната си независима иерархия, ако само се съгласимъ да почитаме папата за покровитель на нашето българско духовенство. Това тѣхно желание като нѣмаше нѣкоя важность, ние се съгласихме. Съгласихме се, и нашата постѫпка бѣше благородна, защото ние имахме прѣдъ очи народното добро, общата полза. Но уви! надеждата, която ни даваха папищашскитѣ калугери, се обърнѫ въ горка безнадежность. Нашата цѣль, нашитѣ стремления и желания се разсипаха въ прахъ. Папищашскитѣ калугери криѣли, подъ своитѣ, по видимому, добри обѣщания, друга цѣль, и тази тѣхна цѣль била да ни погубятъ насъ, бѣднитѣ Българе, да ни грабнатъ отъ пазвата на нашата Православна вѣра и да ни хвърлятъ въ пропастьта, която тъй искусно приготвили, т. е. да ни прѣдадѫтъ въ желѣзнитѣ рѫцѣ на жестокийтъ папа, отъ когото никога не щѣхме да се освободимъ. Ние горко оплаквáме сега нашето заблуждение, раскайваме се и се отричаме отъ унията, т. е. отъ папата и отъ всичкитѣ негови привърженци. Съвѣтоваме и васъ, възлюбленни наши чада, които сте станѫли,

подобно намъ, жъртва на коварнитѣ езуитски обѣщания, да се откажете отъ унията и отъ всичко, що е папищашско. Откажете се, чада наши, догдѣ е още рано, догдѣ има врѣме и догдѣ езуититѣ не сѫ ви стиснѫли въ желѣзнитѣ си рѫцѣ. Не се лъжете отъ името уния и не вѣрвайте ония, които казватъ, че въ унията ще намѣрите спасение отъ фенерскитѣ угнѣтения. Нашето спасение отъ Фанариотитѣ е въ нашата твърдость и рѣшимость, а унията не е нищо друго освѣнъ примка, въ която езуититѣ се стараятъ да ни пъхнѫтъ съ измама. Това го казваме, защото сме го испитали на себе си и сами сме били въ тази примка. Надѣваме се, възлюбленни чада, че вие ще чуете отеческий ни гласъ, ще чуете нашето увѣщание и ще послѣдвате примѣрътъ ни, съ което ще заслужите нова любовь и ново уважение отъ другитѣ наши братия Българе, които бѣхѫ тъй щастливи, че не се измамиха отъ езуитскитѣ коварни обѣщания. Общото наше желание е да си добиемъ народна независима иерархия. До сега другитѣ наши братия постоянствовахѫ въ желанието си. Нека се съединимъ и ние съ тѣхъ и нека се надѣваме, че милостивий нашъ царь султанъ Абдулъ Меджидъ, комуто Богъ да подари дълги дни, като се увѣри въ законностьта на българскитѣ желания, ще ги удовлетвори“.

Да бѣше единъ само старецътъ Иосифъ Соколский оставилъ унията, можеше да се каже, че агентитѣ на пропагандата се излъгали, като препорѫчили на папата да рѫкоположи за българский архиепископъ единъ человѣкъ простъ и непостояненъ, който се лъже и скланя, като дѣте, на която страна го помамятъ; но заедно съ него се оттеглихѫ отъ униатската цьрква и се завърнахѫ въ православието, освѣнъ діакона Рафаила, всичкитѣ духовни лица, които стоѣха на нейното чело, като засвидѣтелствовахѫ торжественно раскаянието си въ едно особенно послание до всичкитѣ си съотечественници, съ което раскриваха отъ собственъ опитъ стремленията на католическото духовенство и прѣдпазвахѫ народътъ си отъ унията, като отъ опасна примка.

„Твърдѣ познато е на всѣкиго, казвахѫ тѣ въ посланието си, че отъ двѣ годинъ насамъ се е гласно запровѣдвала помежду нашътъ бѣденъ народъ уния съ Рим-

ската църква или католицизмъ (папищашство), като нѣщо единственно спасително за него. Много се до сега хортувà срѣщу тая уния и много се тя похвали отъ друга страна. Ние, братия Българе, поради горещото си желание, което имахме да се освободи Българскийтъ народъ отъ фанариотскийтъ яремъ, имахме слабостьта да приемемъ унията и да ѝ туримъ начало помежду Българетѣ. Отъ 18 декемврий на 1860 до сегашнийтъ мѣсецъ — въ разстояние на шесть мѣсеца — ние бѣхме първитѣ нейни дѣятели, ние прѣдставѣхме Българетѣ, ние подписвахме актоветѣ за съединението съ папищашитѣ, ние свѣщенноначалствовахме надъ униатитѣ. Отъ насъ нищо скришно нѣмаше, никой съвѣтъ безъ насъ не ставаше. Ние испитахме и видѣхме всичко. Послушайте ни сега, братя, да ви кажемъ, какво нѣщо е уния и каква пагуба ще да е тя за Българетѣ, ако би тѣ да я приематъ. Вѣстникъ „България", истиннийтъ органъ на папищашитѣ, двѣ годинъ блядослови, че унията съ Римската църква оставя непокѫтнѫти нашитѣ религиозни вѣрования и основава църквата и народната независимость на Българетѣ. Измама! Измама! любезни съотечественници, езуитска омразна измама! Нѣкои отъ нашитѣ съотечественници пишѣхѫ и доказвахѫ срѣщу този вѣстникъ, че папищашскитѣ калугери малко по малко ще измѣнятъ вѣрванията на онѣзи, които се съединяватъ съ тѣхъ, ще ги направятъ пълни католици и ще ги подчинятъ съвършенно подъ папата и подъ неговитѣ агенти, въ разстояние на петдесеть годинъ. Но не! тѣ били твърдѣ умѣренни. Това, което тѣ казвахѫ, че ще стане за петдесеть годинъ, станѫ за шесть мѣсеца. Еще се не присъединилъ никой градъ, никоя епархия къмъ католическата църква, агентитѣ на папата хванахѫ да се мѫчатъ да ни измѣнятъ религиознитѣ вѣрвания. Тѣ въ очитѣ хванахѫ да ни хортуватъ, че ние криво вѣрваме и че требва да държимъ онова вѣроучение, което и тѣ. Щомъ се отвори училище при униатската църква, тѣ поискахѫ да введатъ въ него папищашскийтъ катихизисъ. Дважъ трижъ веке ни нудиха да приемемъ въ църквата папищашски книги. Голѣми усилия се употрѣбихѫ отъ насъ, за да въспремъ това, и едвамъ успѣхме, като имъ прѣдставихме, че никой другъ нѣма да ни послѣдва. На ученицитѣ, които сѫ въ училището имъ на Бейòлу, тѣ не

позволихѫ да се исповѣдватъ и причащаватъ въ униатската цѫрква, колкото и да ги молихме за това, но ги исповѣдвахѫ и причащавахѫ тѣ самички, съвършенно по папищашски, като ги накарахѫ дору и съ шьпа да се крьстятъ. Когато измамихѫ и заведохѫ дѣда Иосифа въ Римъ, предъ насъ рекохѫ, че ще го водятъ въ Бейрутъ да го рѫкоположатъ тамъ униатски епископъ. Въ Римъ като го завели, накарали го, казваше съ сълзи на очитѣ си самъ дѣдо Иосифъ, да служи съ папата не по наша литургия, но по друга, която му приготвили, и да чете „Вѣрую“ съ прибавлението „и отъ Сына“. Това имъ не стигало, но искали да му обрьснѫтъ и главата. Насилѫ можълъ нещастнийтъ старецъ да се измоли да не правятъ надъ старинитѣ му това безчестие. Като видѣхѫ, че ние не се съгласяме съ тѣхнитѣ мисли, агентитѣ на папага съ лукавство гледахѫ да се съгласимъ да приемемъ въ общината си двама езуити, които бѣхѫ изучили добрѣ българскийтъ езикъ, и послѣ да имъ дадемъ рекомандателни писма, за да идатъ да проповѣдватъ по Българско уния. Колкото за свободата, която имахме да извършваме нарецитѣ си и да управяме малката си униатска община, достатъчно е да речемъ само, че нищо не можѣше да стане безъ волята на Арменокатоличскийтъ патриархъ Хассуна и на папскийтъ намѣстникъ Брюнони, ако и да бѣше нареченъ священноначалникъ на Униатитѣ единъ отъ насъ, отпьрво архимандритъ Макарий, а послѣ дѣдо Иосифъ. Което тѣ заповѣдвахѫ, това трѣбваше да стане. Ако нѣкой искаше друго, него го намразѣхѫ. И кой можѣше нѣщо да направи не по тѣхната воля, когато тѣ дѣйствовахѫ чрезъ Французскийтъ посланникъ? Тѣ нарочно избрахѫ дѣда Иосифа за архиепископъ, защото мислѣхѫ, че, като человѣкъ простъ, той ще може да се върти лесно, като едно орѫдие. Еще, споредъ каквото тѣ приказвахѫ, никой не може да стане епископъ, догдѣ се не земе отъ папата дозволение въ Римъ. Отъ всичко това ние се съвършенно увѣрихме, че папищашитѣ искатъ да ни турятъ въ робство, пò-тежко отъ онова, въ което сѫ ни държѣли до сега Фанариотитѣ. Ние видѣхме, че нашето искренно желание да се освободимъ отъ фенерското иго чрезъ унията ще ни тури подъ друго, пò-лошо, и ще измѣни религиознитѣ ни вѣрвания, и рѣшихме да се от-

теглимъ отъ Униатската църква, ако и да има единъ отъ насъ, архимандритъ Макарий, да зема отъ нея 20 хиляди гроша. Намъ ни бѣше тежко да ни бори съвѣстьта и да мислимъ, че ще ни проклина потомството. Дѣдо Иосифъ побѣгнѫ отъ едно чисто раскаяние и отъ ясно увѣрение, че езуитската пропаганда е съ зло намѣрение, споредъ както и свидѣтелствува неговото писмо, което той обръща къмъ всичкитѣ наши съотечественници. Сега папищашитѣ го хулятъ разнообразно, че билъ безчестенъ человѣкъ, че имъ зелъ пари и проч. Ние знаемъ, че той остави въ рѫцѣтѣ на Джейкова за Униатската църква негови си пари до 30 хиляди гроша, които не можѣ да си земе, и че, когато той липса, Униатската църква бѣше въ нáй-голѣма скудость откъмъ пари. Папищашитѣ, като видѣхѫ, че унията не върви, спрѣха да даватъ пари, и самъ вѣстн. „България", който толкова лъже, бѣше спрѣнъ, защото Цанковъ не щѣше да го издава за пó-малко отъ петь хиляди гроша въ мѣсецьтъ. Боре даваше само двѣ, като осѣщаше негли, че и тѣ сѫ нафиле. Този вѣстникъ носи само името Цанковъ или Ваклидовъ, а се списва отъ папищашскитѣ калугери, и главнийтъ му редакторъ е калугерътъ Авериaнъ. Той почна пакъ да се издава, защото Хассунъ се обѣща да дава, наедно съ Поляцитѣ, по 3000 гроша въ мѣсецьтъ, освѣнъ двѣтѣ хиляди на Боре. Не се лъжете, братия Българе, ние познахме всичко и се завърнѫхме въ пазвата на Православната църква, защото имахме искренно желание да помогнемъ на народътъ си, а не да го загубимъ. Бѫдете увѣрени, че езуитскитѣ орѫдия, Драганъ Цанковъ, Георгий Мирковичъ, Христо Ваклидовъ, Манолъ Ивановъ и Джейковъ вършатъ работата на папищашитѣ само и само за пари. Тѣ сѫ хора низки и безбожни. Тѣ само сега оставатъ при папищашитѣ, за да коватъ синжири за милийтъ ни народецъ. Но напразно. На Промисла Божий било угодно да ни избави отъ ново робство. Той допусти да приематъ нѣкои чистосърдечни Българе унията, колкото да я познаятъ, за да се предварди пó-лесно всичкийтъ ни народъ отъ капанътъ, който тя разлага. Ние му въздаваме благодарение отъ всичкото си сърдце, че благоволи да тури помежду тия чистосърдечни Българе и насъ недостойнитѣ[1]".

[1]) Гл. „Бъл. Книжици, год. IV, стр. 89—92.

Посланието има дата 16 юний 1861 год. и носи слѣдующитѣ подписи: бивший приврѣмененъ свѣщенно-началникъ на униятската община архимандритъ Макарий, Икономъ Х. попъ Христо отъ Троянъ, попъ Димитрий Гавриловъ отъ Балчикъ, попъ Тодоръ Тошковъ отъ Видинъ, Даскалъ Тодоръ Икономовъ (иеродиааконъ Иосифъ) и попъ Григорий попъ Минковъ отъ Казанлъкъ.

Слѣдъ това оттеглеванье на духовенството, униатската община въ Цариградъ, ако и да се не растуря съвършенно, се считаше като осѫдена на смъртъ и не задаваше вече никому страхъ. Въ нея останахѫ по́-вечето людие, които бѣхѫ се отколѣ свързали съ агентитѣ на папството и бѣхѫ твърдѣ далеко отишли по службата си на пропагандата, та се срамувахѫ да прѣминатъ изведнажь въ православнийтъ станъ, или намирахѫ своето прѣпитание въ новосъставенната религиозна община, та бѣхѫ се заупрямили да се покорятъ на силата на вещитѣ.

За да може да сѫществува, униятската община трѣбваше да побърза да се снабди съ свѣщенници. Но да се намѣрятъ тутакси български православни свѣщенници, които да приематъ унията, слѣдъ като бившето униатско духовенство така громко се отказа отъ нея и я похули вовсеуслишание, бѣше немислимо. Поради това водачитѣ на общината рѣшихѫ да търсятъ лица за свѣщенници помежду нейнитѣ на́й-вѣрни членове. За таквизи се намѣрихѫ диаконъ Рафаилъ Д. Поповъ, който, като останѫ по лични съображения въ униятската църква, надраго сърце прие да бѫде рѫкоположенъ за неинъ свѣщенникъ, и нѣкой си Ив. Ваклидовъ, който имаше отколѣшни свръзски съ папскитѣ калугери въ Цариградъ и не намираше за себе си нѣкое по́-добро поприще вънъ отъ унията. И двамата бидохѫ рѫкоположени, по нѣманье наблизу нѣкой униятский епископъ, отъ католичскийтъ въ Цариградъ архиепископъ, Брюнони.

Ударътъ, нанесенъ така на унията въ главнийтъ ѝ центръ, трѣбваше, безъ съмнѣние, да се отзове и въ ония малко мѣстности по провинцията, гдѣто тя бѣше се загнѣздила, или вече ѝ се виеше гнѣздо.

Като бѫхтѣхѫ умътъ си, какво да сторятъ за да поправятъ работата си, агентитѣ на пропагандата помислихѫ,

че народнитѣ български владици, които вече сѣдѣхѫ четире мѣсеца въ заточение, ще да сѫ се утѣснили и отчаѣли, като сѫ видѣли, че нито е близу разрѣшението на въпросътъ, за който тѣ се заточихѫ, нито пъкъ се прави нѣщо за възвръщанието имъ отъ заточение, ако и да бѣ рекло правителството, че тѣ се отдалечаватъ само за два-три мѣсеца, и по тая причина би се негли съгласили въ отчаянието си да припознаятъ папата и да излѣзятъ отъ неприятното положение, въ което се намѣрвахѫ, ако се подбутнѣхѫ отъ страна и се приканѣхѫ отново. Рафаилъ Д. Поповъ, който наскоро слѣдъ рѫкоположението си за свѣщеникъ на униатската община, зе званието на неинъ началникъ, безъ да му се даде обаче султанский бератъ, бѣше отблизу познатъ на прѣосвещенаго Авксентия, при когото бѣше сѣдѣлъ нѣколко годинъ диаконъ-прислужникъ. Въ съвѣтътъ на агентитѣ на пропагандата и на водачитѣ на общината се намѣри прочее благословно да се обърне той до напрѣшнийтъ си старецъ съ едно нѣжно писмо, съ което да се опита да го склони да припознае папата. Писмото се състави, подписа и испроводи по назначението си. Въ него бѣхѫ употрѣбени всичкитѣ способи на убѣждение, които можахѫ да поколебаятъ духътъ на единъ невиненъ и онеправданъ отъ патриаршията български архиерей. „Не се мѫчѫ да ви доказвамъ, старче, думаше Рафаилъ въ това писмо, че независима (иерархия) и прѣдставителитѣ си отидохѫ. Остава сега напълно подчинение подъ разбойническото съборище фенерско съ 15-тѣ имъ убийственни точки, вамъ познати. Кажете ми, честний отче, съ чиста българска съвѣсть, человѣкъ ближе ли онова, ще е плюлъ. Той ще прилича, да, на возвращся на свою блевотину. Туй е слѣдствието на постоянството и на надеждата. Четете въ вѣстникъ „България“ и ще видите, съ каква интрига прѣдставителитѣ попове въ Търново се трудятъ да подчинятъ народа. Това за мнимитѣ православни. Нека ви кажѫ и за насъ съединенитѣ съ Римъ. Доклѣ бѣше ваше прѣосвещенство тука, познаваше всичко. По вашето заминуванье, прѣдставителитѣ чрѣзъ Русско влияние проводихѫ негово прѣосвещенство, г. Соколскаго въ Россия, отъ която причина послѣдва голѣмо движение въ цѣла Европа, даже и самий папа малко се смути, но, като до сега народътъ постоянствува, пакъ си получихме

честьта прѣдъ св. отецъ. Канцелярията ни работи политически работи. Честното правителство всичко въ точность върши, въ полза на народътъ, и ни спомага. Отъ това се види, че и правителството спомага на съединението, за да се унищожи русското влияние между народътъ ни, отъ което слѣдва, че независима иерархия нѣма никога. Отъ това прочее и вашето освобождение е съмнително, защото зависи отъ Фенеръ, а Фенеръ за насъ милость не ще да покаже, и язжкъ за старостьта ви. Прочее, за да се избавите, нуждно е да припознаете св. отецъ, отъ което ще намѣрите успокоение между ни, ще станете на цѣла България началникъ и апостолический намѣстникъ. За това подъ неизвиняеми доказателства не подпадайте, а рѣшете веднажь за всѣкога да ни станете началникъ и управитель духовенъ. И тъй като се рѣшите и пишете право до съборътъ ни, надѣвамъ се, че чрѣзъ телеграфътъ ще получите освобождението си и ще тръгнете насамъ. Инакъ съжалѣвамъ ви, старче, съжалѣвамъ отистина да страдате въ старость безъ причина и да станете жертва неизвиняема (невинна), но дойдете да станете причина на освобождението на цѣлъ народъ, за да ви остане името въ вѣчно въспоминание въ историята“[1]).

Прѣосвещенний Авксентий, далечъ отъ да се полъже по думитѣ на напрѣшнийтъ си прислужникъ, проводи напротивъ въ Цариградъ писмото му да се публикува за знание, че агентитѣ на папството не сж прѣстанжли да работятъ съ всичкитѣ възможни начини за достижение цѣльта си.

Стремлението за добиванье правдини на църковно самоуправление, съ едното име на народътъ, безъ най-малко отстжпление отъ догмитѣ и обичаитѣ на отеческата вѣра и безъ подчинение на една друга иноплеменна духовна власть имаше само по себе си необоримо прѣвъсходство надъ начинътъ, който показвахж за това агентитѣ на папството. Но обаянието и силата на чисто националната идея порастнж сугубо слѣдъ посрамваньето, което прѣтърпѣхж привърженицитѣ на идеята за съединение съ Римската църква и подчинение подъ папата.

Успокоени врѣменно отъ тая страна, народнитѣ прѣдставители и дѣйци можѣхж да продължаватъ съ по́-голѣмо

[1]) „Бълг. Книжици“, год. IV, стр. 314, 315.

усърдие старанията си за постиганье народното желание. При всичко. че официозниятъ вѣстникъ на Високата Порта, Journal de Constantinople ги обвиняваше и сега, както и по̀напрѣдъ, че били дѣйствовали по чужде влияние[1]), тѣ не губѣхѫ надежда, че правителството на султанътъ ще удовлетвори вѣрноподданний си народъ, и за това не прѣставахѫ да се явяватъ сегисъ тогисъ при върховнийтъ везирь Али-паша. Послѣднийтъ ги приемаше всѣкога ласкаво и единъ день имъ каза: че за разглежданье българскитѣ искания ще се учреди една смѣсена отъ Гърци и Българе коммисия. Ако това и да значеше, че работата може дълго още да се протака, но българскитѣ дѣйци вѣрвахѫ и увѣрявахѫ, че осемьтѣ тѣхни прѣдложения ще влѣзятъ въ сила. Скоро обаче се оказа, че коммисията за разгледванье българскитѣ искания ще да се учреди съ знанието и съгласието на патриаршията[2]). За това прѣдставителитѣ, които бѣхѫ дошли отъ вънъ и се поддържахѫ отъ общинитѣ, като виждахѫ, че доста врѣме се изминѫ и може още да се измине, безъ да се свърши нѣщо, а пакъ общинитѣ не могѫтъ да имъ плащатъ мѣсечени неопрѣдѣленно врѣме, хванѫхѫ да се разотиватъ единъ слѣдъ другий, така щото работата останѫ на̀й-послѣ въ рѫцѣтѣ само на трима четирма отъ тѣхъ, между които докторъ Стоянъ Чомаковъ, като по събуденъ и испратенъ отъ двѣ голѣми епархіи, Пловдивската и Софийската, играѣше първенствующа роля. Съ тѣзи малцина дошли нарочно отъ провинцията прѣдставители работѣхѫ обаче всѣкога наедно и по̀-първитѣ лица отъ цариградската българска община, отъ които едни прѣдставлявахѫ не само тая послѣдната, но и нѣкои отъ вънншитѣ.

(Слѣдва.)

---

1) „Бълг. Книжици“, год. IV, стр. 218—220.
2) „Бълг. Книжици“, год. IV, стр. 336.

МАКЕДОНИЯ КАКТО СИ Е.

Отъ Артуръ Дж. Евансъ.

(Прѣводъ отъ Английски.)

I.

Въ Южна Македония нищо не поражава пѫтешественникътъ, колкото върлата омраза, която храни грьцкото меншинство спрямо българскитѣ масси, отъ които то вижда себе си заобиколено. Тая омраза, обаче, прѣминува всѣкакви граници, и, ако да се явеше въпросъ за изкореняване на ненавистниятъ Словѣнинъ, азъ се страхувамъ, че мнозина Гърци сѫ напълно готови да се съединятъ за тая цѣль съ башибозуцитѣ. Въ Костуръ, малъкъ градъ въ прѣдѣлътъ на Пиндъ, който се издига връхъ полуостровна шия на единъ носъ, край езеро съ сѫщото име, единъ откровененъ Еллинъ въ мое присѫтствие веднѫждъ не се удържа отъ възклицание: „ние трѣбва да приготвимъ другий Батакъ за тѣхъ!“ Гръцкиятъ Архиепископъ въ истото мѣсто естественно бѣ загриженъ да ме убѣди въ вѣрностьта на гръцкото тълкувание на прѣпирнята. Когато видите нашитѣ черкови и паметници съ гръцки надписи, вие ще се зачудите, какъ Българетѣ иматъ лице да прѣтендиратъ за онова, което е и всѣкога е било часть отъ Гърция. Моитѣ гръцки познайници испървомъ отричахѫ, че въ Костуръ има нѣкакви Българе, но отъ links послѣ ме посѣтихѫ нѣкои български обитатели, наедно съ учительтъ, и ми дадохѫ тѣхното тълкувание. Споредъ тѣхъ, отъ цѣлото число около хиляда кѫщи въ самиятъ градъ, 250 сѫ чисто български. Вънъ отъ градътъ, както азъ самъ имахъ пълна възможность да наблюдавамъ, цѣлото население (като исключимъ Румѫнетѣ по височинитѣ на Пиндъ) е чисто българско, и мѣстниятъ диалектъ прѣдставлява нáй-характеристичната особенность

на българский езикъ — да прилага членътъ (отсжтствующъ въ всички други словѣнски нарѣчия) къмъ краятъ на сжществителното.

Наистина, надлѣжаще врѣме е вече за Гърцитѣ да погледнатъ въ лице на неприятнитѣ фактове. Въ цѣла Македония на длъжъ и на ширъ — употрѣбявамъ тази дума като сгодно изражение, което обзема прѣдѣлътъ отъ границитѣ на Епиръ и Албания до ония — Источна Румелия и сегашното Българско Княжество — Българскиятъ елементъ широко прѣобладава. Само въ нѣкои отъ градоветѣ въ крайнитѣ южни окржзи наистина се срѣща що-годѣ гръцкий елементъ, но дори и тукъ той се нейтрализира и, като земемъ въ прѣдъ видъ числото, съвършенно се удавя отъ българското население въ селскитѣ окржзи. Солунъ, единственний истински голѣмъ градъ въ провинцията, главнимъ образомъ не е обитаемъ нито отъ Гърци, нито отъ Българе, но отъ Испански Евреи и Мухамедани, и слѣдователно не може да влиза въ ничия смѣтка. Дори вече въ Битоля градското население е прѣобладающе българско, и българский езикъ е езикътъ на пазаря. Прилѣпъ, Скопье, Щипъ, Кратово, Паланка, Струмица, Мелникъ, Моглена (?) и други градове въ вжтрѣшностьта сж чисто български. Азъ не правя утвърждение по слухъ, но отъ лично запознавание съ страната, когато кажа, че възможно е за пжтешественникъ да прѣмине цѣла Македония отъ Пиндъ до българскитѣ граници, безъ да срѣщне нито единъ Гъркъ. Че Гърцитѣ иматъ извѣстни исторически права на една голѣма часть отъ страната, никой не може да отрича; но, ако разгледаме тойзи въпросъ, вѣроятно е, че първобитното население е стояло по́-близу до Албанцитѣ, отъ колкото до нѣкое друго сжществующе днесь плѣме. Прѣди Римското завоевание цѣлата страна е била еллинизирана. Прѣзъ Римската империя сѣверната часть на областьта е била широко латинизирана. Послѣдваха словѣнскитѣ нахлувания и погълнаха, както Гръцкитѣ, тъй и Римскитѣ елементи. Македония става сѣдалище на едно българско царство, а чрѣзъ побѣдитѣ на Василия, Българоубиецътъ, се възстанови гръцкото върховенство, прѣди то пакъ да отстжпи на онова на Сърбинътъ и на Турчинътъ, а главната ядка на населението отъ ония дни до днесь е останала българска. Въ сегашно врѣме твърдѣ

е кѫсно за Гърцитѣ да се опитватъ да замѣстятъ срѣдневѣковний Българоубиецъ.

Истината е, че ако да станеше нѣщо като плебесцитъ, дори въ нáй-южнитѣ части на Македония, щѣше да се покаже, че значителното болшинство е въ полза на присъединение къмъ България. Тука не е дума, че е желателно, щото въ бѫдѫщитѣ територияални дѣления да се слѣдватъ строго линиитѣ на етнографическо прѣобладание. Историческитѣ права на Гърцитѣ трѣбва да струватъ нѣщо, и Костуръ, напримѣръ, макаръ и окрѫженъ отъ българско селско население, географически принадлѣжи къмъ оная държава, която ще владѣе както Епиръ, тъй и Тессалия. Тука именно се откриватъ нáй-добритѣ пѫтища, чрѣзъ Пиндскитѣ бърда, когато пакъ въ друга посока, долината на Бистрица, — древний Халиакмонъ. дава готовъ търговский пѫть къмъ Егейското море. Тия съображения сѫ толкова очевидни, щото азъ имамъ причина да вѣрвамъ, че усилията на повѣрителната русска дипломация сѫ насочени къмъ установяване на единъ компромисъ между гръцкитѣ и български искания върху основата, като се земе водораздѣлътъ на Бистрица за гранична линия, когато сегашнитѣ невъзможни управители на Македония се приберать въ своитѣ Азиятски жилища. Българетѣ сѫ съвършенно готови да се споразумѣятъ по тоя въпросъ, но обикновенниятъ гръцки политикъ — а кой Гръкъ не е политикъ, ако сѫдимъ по неговий собственъ езикъ? — все още е обладанъ отъ единъ духъ на величественно безразсѫдство. Относително Янина и Южний Епиръ гръцкитѣ искания стоятъ на съвършенно различна почва и възтържествуванието на гръцкото дѣло въ онзи прѣдѣлъ е само въпросъ на врѣме. Установявание на едно добро споразумѣние съ Албанскитѣ главатари, за което мѫдрото управление на г. Трикуписа е направило много за да се постигне, може, дѣйствително, да поведе въ оная страна къмъ още пó-широко развитие. Единъ приятель, който се е запозналъ съ нѣкои рѫководящи Беeве въ Охридскиятъ окрѫгъ, ме извѣсти, че въ прѣдвидъ на неизбѣжно распадание на Оттоманското управление въ Европа, Беeветѣ на Срѣдня Албания сѫ наклонни да създадатъ отъ Албания едно кралевство, съединено чрѣзъ персоналенъ съюзъ съ Гърция, по примѣрътъ на двойната

монархия Австрия и Унгария. Главната мъчнотия за това уреждание е искането на Албанцитѣ да гледатъ на южний Епиръ, включително съ Янина, като на нераздѣлна часть на „Шкипетария“, но практическото възражение за това рѣшение ще надвие, като се даде на южний Епиръ отдѣлна юрисдикция подъ единъ гръцки управитель. Поне за сега подобенъ единъ компромиссъ е вѣроятно желателенъ, дори отъ гръцка гледна точка, защото едно докачение на Албанското *самолюбие* сериозно ще застрашава интереситѣ на Еллинизацията по Адриятическиятъ брѣгъ, когато отъ друга страна, една лична уния съ Албанцитѣ практически ще постави началствуването на нáй-воинственното плѣме на полуостровътъ подъ Атинско управление. Че подобна идея е пустнала коренъ между Срѣдне-Албанскитѣ главатари въ всѣкий случай е твърдѣ интересенъ поличически симптомъ. Въпрѣки разликата на вѣра, националното чувство между Албанскитѣ колѣна расте, и макаръ още въ дрѣмяща фаза „Албанската лига“ все притежава силна жизненность. Истинското управление на страната, поне въ централнитѣ окржзи, е вече въ ржцѣтѣ на Беевѣтѣ, нѣкои отъ които упражняватъ извънреденъ авторитетъ надъ нáй-буйнитѣ елементи отъ населението. Истинскиятъ властитель на Охридъ и Дебра, напримѣръ, е Луманъ-Бей, и веднжждъ въ неговата „бесса“ — сирѣчь подъ негова охрана — чужденецътъ може да прѣмине нáй-дивата часть на окржжающитѣ мѣста въ пълна безопасность. Не е твърдѣ отколѣ, когато единъ пжтешественникъ по пжтьтъ за въ Охридъ билъ прѣсрѣщнатъ отъ една засада отъ около двадесетина Арнаутски хайдуци, поддържани отъ други горѣ на—една могила. Пжтешественникътъ, обаче, билъ прѣдпазливъ като зималъ двамина отъ служителитѣ на Бея за стража, на мѣсто обикновенни турски заптиета, и една дума отъ този стигнала, за да се разбѣгатъ разбойницитѣ!

Въ Македонската страна на Пиндъ, благодарение на енергията на бившиятъ Битолский Губернаторъ, Рифатъ-паша, разбойничеството много се е намалило. Въ продължение на осемнадесеть мѣсеци неговитѣ офицери сж донесли въ самийтъ градъ около осемдесетъ глави, и казватъ, че цѣлото число на искорененитѣ отъ него разбойници достига до значителна цифра. Нáй-дѣйствителнийтъ приетъ отъ него планъ

билъ да въоржжи самитѣ християнски селяне въ нѣкои отъ нáй-пострадалитѣ окржзи — мѣрка, която, тъй като въпроснитѣ селяне сж главно Българе, е направила паша-та цѣль на Грьцкитѣ интриги. При все това, разбойничеството рискуваше да бжде окончателно унищожено, ако да не бѣха му се завтекли бързо на помощь неговитѣ съюзници въ Стамбулъ. Мнозина отъ прѣслѣдуемитѣ отъ твърдѣ енергическиятъ Губернаторъ имали силни връзки въ Сараятъ и тѣхнитѣ високопоставени патрони естественно изгубвали своятъ дѣлъ отъ плячката. Рифатъ-паша, слѣдователно, биде смѣненъ по заповѣдь на Султанътъ, и сега пакъ се явява пъленъ просторъ за разбойничество въ Западна Македония. И наистина, почти веднага съ новината за неговото смѣняване пристигна извѣстие, че въ окржгътъ отново се е появила една голѣма шайка. Въпросната чета на брой пò-вече отъ 50 души, несполучливо се спустнала при рудницитѣ на Розданъ въ надѣжда да отмъкне Английскиятъ надзорникъ, който, за щастие, обаче отсжтствувалъ. Въ Сѣрскиятъ окржгъ разбойничеството още цъвти, но то нáй-много вирѣе въ земитѣ отвадъ Шаръ-планина, сирѣчъ въ прѣдѣлътъ, нареченъ Стара-Сърбия, който лѣжи между Собственна Македония и Боснийскитѣ граници, и е обитаемъ отъ едно смѣсено Арнаутско (или Мухамедански Албанци) и Сръбско население; тука анархията достига до своятъ върхъ. Цѣлата тази страна е подъ върховната военна комманда на Солунскиятъ Муширъ, но сжщинскиятъ авторитетъ на Султанскитѣ офицери се ограничава съ Прищина и малкото гарнизонни градове. Въ пó-голѣмата часть на страната свирѣпитѣ Арнауте се отвръщатъ отъ правителството, и тиранията, която тѣ упражняватъ надъ Сърбската рая, отъ различна вѣра и народность, може само да се сравни съ оная, която упражняватъ Курдитѣ надъ Армянскитѣ подданници. Всичко, което азъ можахъ да науча за тойзи злочестъ прѣдѣлъ, показва, че положението на работитѣ тука е тъй сжщо лоше, каквото то си бѣше прѣди нѣколко години, когато азъ посѣтихъ полуостровътъ. Убийства и насилия ставатъ постоянно, и нáй-прочутитѣ убийци и грабители, обржжени до зжби, се расхождатъ изъ пазаритѣ съ пълна самоувѣренность и безнаказанность. Прѣзъ послѣднитѣ нѣколко мѣсеци терроризмътъ достигналъ до та-

ква степень, щото цѣли села били напустнати отъ своитѣ обитатели, които отишли да търсатъ прибѣжище отвадъ Срьбскитѣ и Черногорски граници. Но има нѣщо още пó-зло, — за да не избѣгнатъ млѣчнитѣ крави отъ своитѣ стопане и хищницитѣ да не се лишатъ отъ своята плячка, турскитѣ погранични чиновници и заптиета били турени въ расположение на разбойницитѣ — Арнауте, за да повръщатъ назадъ злополучнитѣ тълпи — бѣжанци, които се одързостявали да прѣминатъ граничната межда. Мѣстнитѣ чиновници ходатайствували прѣдъ Солунскиятъ Муширъ да дозволи да се употрѣбатъ редовнитѣ войски за сѫщата служба. Муширътъ, обаче, който, по всеобщо утвърждение, е правдивъ и хуманенъ человѣкъ, отказалъ, като привождалъ въ свое оправдание, че той не може да дозволи, щото солдати подъ негова комманда да се употрѣбяватъ срѣщу безпомощни масси жени и дѣца. Тойзи отказъ докаралъ своитѣ естественни сѣтнини. Въ Стамбулъ тутакси била пустната въ палатътъ интрига противъ многоуважаемиятъ Солунский Муширъ и, както и Рифатъ-паша въ Битоля, той билъ свалeнъ отъ своята длъжность.

II.

Въ собственна Македония — сирѣчь въ страната на югъ отъ Шарскитѣ бърда — въпрѣки общото лошо управление и звѣрството на чиновническиятъ классъ, състоянието на работитѣ е много пó-благоприятно нежели въ ония мѣста, които токо-що описахъ. Условията, обаче, сѫ съвършенно различни. Тука нѣма, както въ Стара-Сърбия, подвластно население, управляемо отъ една тираническа, принадлѣжаща къмъ враждебно плѣме, каста. Ядката на населението, както пó-рано забѣлѣжихъ, принадлѣжи къмъ мирната трудолюбива Българска народность, и една значителна пропорция отъ туземнитѣ мухамедане сѫ отъ сѫщото плѣме, както и раята. Добавѣте къмъ това, че въ нѣколко отъ голѣмитѣ градове има консулски прѣдставители, въ слѣдствие на което властитѣ бдятъ надъ своето добро поведение. И наистина, нищо нѣма пò-скоро да тури край на царството на терроръть, отколкото назначение на инностранни консули въ нѣкои нáй-лоши центрове, като Ипекъ и Новий-Пазаръ. Защото дори въ собственна Ма-

кедония има твърдѣ значителна разлика между състоянието на градове, като Битоля напримѣръ, които сѫ подъ прѣкъ консулски надзоръ и на далечнитѣ мѣста, които лѣжатъ съвършенно вънъ отъ крѫгътъ на Европейско наблюдение. Да земемъ, напримѣръ, положението на Българскитѣ училища. Прѣзъ едно неотколѣшно пѫтувание, чрѣзъ нѣкои отъ нáй-затънтенитѣ Македонски окрѫзи азъ бѣхъ въ състояние да събера нѣкои интересни свѣдѣния по тази важна точка. Въ единъ градъ, напримѣръ, азъ намѣрихъ, че географията и историята безусловно не се допущатъ въ училищата. Всички книги по тие прѣдмѣти сѫ забранени и на учительтъ дори не е дозволено да получава изданията на Евангелското дружество въ Цариградъ. Бащата на едно момче сполучилъ да внесе единъ учебникъ по география, обнародванъ въ София, и самото момче, десетгодишно дѣте, което, струваше се, като пó-вечето млади Българе, да има страстно желание къмъ учение, бѣше доведено при мене като единъ видъ феноменъ. Азъ намѣрихъ, че то знае столицитѣ на Европейскитѣ държави и дори тѣхното население, споредъ едно малко нѣщо остарѣло прѣброение. И когато го запитахь за елементарнитѣ фактове, то направи твърдѣ малко погрѣшки, — макаръ че положи Лондонъ край Тибаръ. А пакъ въ другий градъ, гдѣто историята тъй сѫщо бѣ забраненъ прѣдмѣтъ, азъ намѣрихъ учебникъ по география, който е допустнатъ въ училищата, слѣдъ като е прѣминалъ чрѣзъ рѫцѣтѣ на Турскиятъ цензоръ. Като прѣлиствахъ страницитѣ на тоя интересенъ томъ, азъ забѣлѣжихъ отдѣлъ за Патагония и върху Британска Гвиана, нѣкои сгѫстени свѣдѣния върху Тимбукту, Абиссиния, Тибетъ и дори за Сандвичевитѣ острови. Истина, че тая книга има за цѣль да обгѫрне цѣлиятъ обитаемъ свѣтъ и да включи една глава за Азиятскитѣ владѣния на Султана. Но тука, обаче, се срѣща единъ дребенъ пропускъ. Европа не намѣрихъ нигдѣ. Като распитахъ учительтъ, научихъ се, че прѣподаванието на Европейската география е забранено отъ властитѣ, и че слѣдователно, оная часть отъ прѣдмѣтътъ е изрѣзанъ отъ учебникътъ. Въ единъ малко пó-голѣмъ македонский градъ, който пó-вече подлѣжи подъ Европейский надзоръ, азъ намѣрихъ, че както историята, тъй и Европейската география сѫ дозволени; тъй щото из-

лиза, че спрямо търпимостьта на тие прѣдмѣти въ границитѣ на сжщата область сжществуватъ три степени на сравнение. Въ едни окржзи и историята, и географията напълно забранени; въ други ние намираме историята забранена, но не-европейската география дозволена; въ трети и двата прѣдмѣти допуснати, но, безъ съмнѣние, всѣкога съ ограничения и условия, положени отъ Турското цензорство. Тъй, въ нáй-благоприятниятъ градъ, гдѣто историята е дозволена, учебникътъ, който ми показаха, се прѣкжсваше около християнската ера. Единъ младъ Българинъ отъ горнитѣ классове бѣше повиканъ отъ учительтъ да раскаже историята на Марий и Сулла, което той направи наизусть. Историята на Старо-Българското царство на Симеона и Самуила надали може се каза, че съставлява часть отъ Македонскиятъ учебенъ курсъ.

Учителствуванието при нáй-сгодни условия е рискована профессия въ Македония. Има двѣ или три години, отъ какъ турскитѣ власти бѣха нападнали нáй-образованитѣ прѣдставители на българскитѣ общини въ вжтрѣшностьта на провинцията. Голѣмо число прѣдставители били хванати подъ обикновененъ прѣдлогъ, че тѣ принадлежатъ къмъ нѣкой си революционенъ комитетъ. Тѣ били хвърлени въ темница, дори безъ всѣкакви сждебни формалности, и пóвечето били откарани, едни въ Солунъ, а други въ мрачнитѣ зандани на Сирия и Мала-Азия. Благодарение на намѣсата на нашиятъ консулъ, г. Блунтъ, затворенитѣ въ Солунъ били отъ послѣ пустнати, но отъ откаранитѣ въ Азия твърдѣ малко се завърнали, и извѣстно е, че нѣкои сж умрѣли въ заточение. Моятъ домакинъ въ Х. (поради благоразумни причини азъ се удържáмъ да давамъ името на градътъ) билъ арестуванъ по тойзи поводъ и билъ хвърленъ въ затворъ въ Прищана съ нѣколцина други. Той трѣбвало да бжде испратенъ въ Азия, но неговото семейство успѣло да намѣри исканиятъ „бакшишъ" — 50 турски лири — и съ това срѣдство той обезпечилъ освобождението си. Но той, обаче, билъ до толкова исплашенъ, щото слѣдъ завръщанието въ своятъ градъ, се отрекълъ да прѣподава въ училището. Въ това мѣсто дѣвическото училище стоеше затворено, просто отъ невъзможность да намѣрятъ учителка; защото учителската длъжность по тие затънтени македон-

ски окрѫзи се сматря като твърдѣ опасна. Съобщиха ми, че прѣсни арестувания на български учители сѫ станали въ Мелникъ, Куманово и други мѣста прѣзъ текущата година, и че нѣкои били откарани неизвѣстно кѫдѣ, но азъ не можахъ да провѣря истинностьта на това извѣстие. Че подобни вѣсти, колкото оспорими тѣ и да сѫ, могатъ да бѫдатъ повѣрвани отъ българскитѣ общини, даватъ само по себе си ясно изображение характерътъ на управлението, подъ което тѣ живѣятъ. Истината е, че нáй-развититѣ елементи на работното плѣме, което образува ядката на македонското население, едноврѣменно сѫ станали специаленъ прѣдмѣтъ на турската тирания и подозрителность. Въ самата Македония не се намира поле за тѣхната енергия. Въ тая область, на която самоуправлението е обезпечено чрѣзъ Берлинскиятъ договоръ, цѣлата администрация е въ рѫцѣтѣ на една сгань развалени, невѣжественни и скотски азиятци. Образованиятъ европейски елементъ е длъженъ да се изселва, ако търси държавна служба. Важенъ фактъ е, че по настоящемъ има около двѣ хиляди урожденци на Македония, които сѫ отишли да дирятъ и сѫ намѣрили официални служби въ Българското Княжество — обстоятелство, за слѣдствията на което Турцитѣ има сами на себе си да благодарятъ. И освѣнъ това, въпрѣки прѣчкитѣ, които се полагатъ въ самата страна, въспитателното движение между православнитѣ Българе въ Македония всѣкидневно се усилва, и особенно въ Солунскиятъ вилаетъ. Мухамеданскитѣ Българе на областьта, подобно на останалиятъ мухамедански елементъ, макаръ и надарени съ нѣкои благородни качества, въ пò-голѣмата часть си оставатъ неподвижни и непрогресивни. Тѣхната източна религия и пò-прѣка зависимость отъ Стамбулъ, като че ли ги е поразила съ единъ видъ нравственно вцѣпенение. Тѣхнитѣ села сѫ на упадъкъ отъ недостатъкъ на работность и прѣдприимчивость; тѣхнитѣ училища стоятъ на цѣли столѣтия позади вѣкътъ; и въ противоположность на мухамеданскитѣ Албанци, тѣ съвършенно сѫ лишени отъ онова чувство на народность, което днесъ е движущиятъ духъ на полуостровътъ. Тѣ не могатъ да чувствуватъ, като православнитѣ имъ братия, че сѫ членове на едно младо и вирѣюще плѣме. Тѣ сѫ пассивни орѫдия въ рѫцѣтѣ на низкитѣ креатури на стамбулското правителство.

Бждущето на Македония безспорно принадлежи на православнитѣ Българе, и сега вече наврѣмно е Европа да издигне гласъ за да поиска за тойзи елементъ онова участие въ управлението, което му се пада, както поради неговото трудолюбие, въспитание и численность, тъй и споредъ едно тържественно международно рѣшение. До кога ще се дозволява, ние можемъ още веднѫждъ да попитаме, щото двадесеть и третий членъ отъ Берлинский договоръ, — който усигурява приложението и къмъ останѫлитѣ провинции на Европейска Турция, сѫщитѣ ония мѣрки за самоуправление, каквито сѫ дадени на Критъ и Источна Румелия, — да остава мъртва буква?

Главнитѣ оплаквания на селското население въ Македония сѫ, както обикновенно, отъ аграрно естество. Тѣ се оплакватъ, че имъ се правятъ голѣми обиди при окладътъ на произведенията, върху основата на който се прибира правителственниятъ десетъкъ, и че, на мѣсто една десета, прѣкупницитѣ зематъ нáй-малко осмата, а въ нѣкои крайни случаи и половина отъ реалната стойность. Исканията на Агитѣ или притежателитѣ на земята тъй сѫщо сѫ причина на всеобщо оплакване. Споредъ господствующий обичай тѣ иматъ право на единъ дѣлъ отъ произведението, който се видоизмѣнява отъ една третя до половина, и между тие и други харпии силноработнитѣ български селяне оставатъ безъ необходимото за тѣхнитѣ собственни нужди. Но нáй-голѣмото незадоволство, обаче, възбужда „Ангарията“ или задлъжителната работа. Нѣма съмнѣние, че въ едно примитивно общество личната служба сама по себе си е доста разумно срѣдство. Въ Българското Княжество, напримѣръ, всѣкий гражданинъ подлѣжи на „тегоба“, но тя е строго уредена, както и таксата, чрѣзъ която се откупуватъ, — четири дни въ годината е законниятъ прѣдѣлъ или равнозначуще плащание около 20 лева. Въ Македония ангарията се взема по нáй-произволенъ начинъ. Разказваха ми случаи, гдѣто мнозина селяне сѫ извършвали шестдесетдневенъ принудителенъ трудъ, и единъ пѫтешественникъ нѣма лесно да забрави направеното на него впечатлѣние отъ зрѣлището на дългъ редъ селски кола, впрѣгнати съ волове и биволи, какъ всрѣдъ жатва на сила ги каратъ заедно съ тѣхнитѣ стопане и други полезни рѫцѣ. Суммитѣ, изтръгвани отъ мно-

зина селяне за освобождение отъ тая омразна служба, пб-нѣкога сж извънмѣрни. Въ нѣкои части на страната подъ тойзи прѣдлогъ се взематъ отъ $2^{1}/_{2}$ до 4 наполеона отъ оние работници, които споредъ единъ сжществующъ обичай желаятъ да излѣзатъ нанавънъ да търсатъ работа. Особенно лоша репутация има Скопскиятъ мутесарифлъкъ за жестокостьта, съ която се изисква ангарията, и въ настояще врѣме въ тойзи прѣдѣлъ сжществува голѣмо незадоволство по причина на извънмѣрниятъ принудителенъ трудъ, който се изисква отъ селянетѣ за съграждание на конакътъ на пашата или официалната резиденция, и за много други работи. Селянетѣ се обърнали съ прошение въ Цариградъ срѣщу грамаднитѣ реквизиции, на които сж подложени, но въ това мѣсто се изисква нѣщо пб-чувствително отъ просто оплакване, за да могатъ да получатъ удовлетворение за злинитѣ, които имъ се нанасятъ. Ако прошението имъ не е подкрѣпено съ бакшишъ, малка е надѣждата, че то ще иде надалечъ. Не за притискание на раята обикновенно се смѣняватъ паши. Сараятъ гледа съ криво око само на оние, които проявяватъ голѣма енергия въ искореняване на разбойници и на оние, които се отричатъ да дѣйствуватъ като съучастници съ Арнаутскитѣ хайти.

Забѣлѣжка отъ прѣводачътъ.

Въпросътъ за Македония пакъ е изникналъ, ако не на масата на дипломатитѣ, то на писателскитѣ столове, ако не се пролива кръвь на бойнитѣ полета, то доста се хаби мастило. Дори филолозитѣ, тойзи нáй-миренъ отъ мирнитѣ еснафи, сж излѣзли на състязателното поле, прѣгърбени отъ рѣчници и грамматики, за да подкрѣпятъ и тѣ колебающата се борба. Жално е, че често добро дѣло се защищава съ лоши или поне слаби аргументи, които до една степень можаха да си иматъ мѣстото, ако липсваха пб-добри. За проститѣ смъртни, сирѣчь хората, нáй-главний аргументъ е да се знае, какъ счита себе си еде-кое си население и какъ го считатъ другитѣ народи, незаинтересовани въ въпросътъ. Колкото се касае до първата часть на въпросътъ, надали нѣкой се съмнѣва, че грамадното болшинство въ Македония нарича себе си Българе, говори по

български и въ своитѣ училища употрѣбява общиятъ литературенъ български езикъ и никакви ухищрения на филолозитѣ нѣма да му докажатъ противното. Второ, всички пѫтешественници и етнографи отъ разни националности и отъ разни епохи, като започнемъ отъ началото на настоящий вѣкъ, отъ Божура, Лика, Пукевиля и Урквартa, до день днешенъ, когато пѫтува Евансъ, разсказватъ, че Македония е населена отъ Българе и е българска земя. Но какво да се прави, когато хората пишатъ и ние трѣбва да употрѣбимъ сѫщото срѣдство и да доказваме тържественно, че Българетѣ сѫ Българе. Не можемъ, обаче, да се не интересираме съ прѣпирнитѣ и съ мнѣнията на трети лица върху тия прѣпирни. Това ни накара не само да прѣведемъ малката статия на г. Еванса върху сегашното положение на Македония, но и да приложимъ къмъ нея настоящата бѣлѣжка, гдѣто желаемъ да искажемъ онова, въ което не сме съгласни съ почитаемиятъ пѫтешественникъ.

Ние се радваме, че при сегашнитѣ прѣпирни за Македония, се явява именно Англичанинъ за да искаже своето мнѣние по тоя въпросъ. Това правимъ не само защото Англичанетѣ нѣматъ никакви прѣки интереси на Балканский полуостровъ, но и по нѣкои други причини. Истина, че официална Англия надали е оставила нѣкой кѫтъ на земното кѫлбо, гдѣто да не намѣри, че тамъ се заплитатъ Английски интереси, и истина е, че нигдѣ другадѣ рѫководителитѣ на общественното мнѣние, журналистиката, не поддържатъ тъй своето правителство въ неговитѣ нáй-себелюбиви стремления; но отъ друга страна въ Англия всѣкога се намиратъ единични личности, които се рѣшаватъ да тръгнатъ противъ общото течение и да защитатъ нѣкое справедливо дѣло. Дългото господство на свобода въ Англия е станало причина да се явяватъ не само частни личности, но и държавни мѫжье, които желаятъ да поддигнатъ уровеньтъ на международната етика, да очеловѣчатъ, до колкото се може, международнитѣ отношения. Изъ-между държавнитѣ дѣйци въ Европа има малцина, които бихѫ могли да съперничатъ съ Гластона и Брайта въ желание да се внесе пó-вече справедливость въ отношенията на народитѣ помежду имъ. Републиканска Франция е заета исключително съ собственнитѣ си работи, и тамъ мѫчно

можемъ да намѣримъ хора запознати поне съ географията на нашитѣ страни, а камо ли да се интересиратъ съ сѫдбинитѣ на населението. Колкото се касае до Нѣмцитѣ, то надали има пó-егоистическо плѣме, поне Словѣнетѣ не могѫтъ да очакватъ за себе си добра дума отъ тѣхъ; тѣ хвалятъ словѣнството само, когато то прави глупости.

Има още нѣкои специални причини, които ни каратъ да очакваме отъ г. А. Еванса съвършенно безпристрастенъ отчетъ по работитѣ въ Македония. Синъ на извѣстенъ ученъ. Джонъ Евансъ, прочутъ като великъ авторитетъ по тъй наречената доисторическа археология, зетъ на още пó-громко въ науката име, А. Е. Фримана, историкътъ, който може да се смѣта, като человѣкъ съ широки симпатии и обширни познания, единственъ, за който може се каза, че е у дома си въ всѣкой кѫтъ на историческата наука. При такива обстоятелства не е за чудо, че А. Евансъ доста отъ рано е обърналъ внимание къмъ нáй-неислѣдванитѣ земи въ Европа, къмъ Балканский полуостровъ. Има вече близу петнадесеть години, отъ какъ той е започналъ да пѫтува по тия страни и да се сподѣля съ обществото съ своитѣ трудове. Нáй-напрѣдъ го е занимавало сръбското плѣме и особенно онзи клонъ отъ това плѣме, който се е намиралъ та и сега още се намира въ нáй-злочесто положение. Босна и Херцеговина сѫ неговъ пръвъ опитъ за изучване. Той е билъ очевидецъ, какъ тия нещастни страни, които слѣдъ петвѣковно турско иго отъ великата освободителна русска война спечелихѫ само промѣна на господаритѣ си: отъ Турчинъ на Маджаринъ, — отъ трънъ та на глогъ. Неговото съчинение Through Bosnia and the Herzegovine ни изобразява състоянието на Босна прѣди възстанието и въ начало на възстанието въ 1885 год. съ кратъкъ очеркъ на историята на Босна. Второто негово съчинение Illirian Letters, е сборникъ отъ корреспонденции, испращани прѣзъ врѣме на възстанието до Английскиятъ вѣстникъ Manchester Guardian. И двѣтѣ тие съчинения показватъ съ каква симпатия се е относилъ г. Евансъ къмъ страната, която е исходилъ буквално пѣши. Неговата защита на тия земи му е спечелила почетенъ титулъ — да бѫде изгоненъ изъ Австрийскитѣ граници. Пó-голѣмо доказателство за неговата безкористность надали е нуждно. Слѣдъ горнитѣ трудове той е издалъ въ

1883 г. учено, интересно само за специалиститѣ, съчинение Antiquarian Rescarches in Illirium. Може би, г. Евансъ да е издавалъ и други подобни съчинения, но тѣ не ни сѫ извѣстни.

Това лѣто, 1889 г., г. Евансъ е направилъ друго пѫтуване по Балканский полуостровъ. Слѣдъ посѣщавание на Сърбия и Българското Княжество, той се е упѫтилъ къмъ Македония, съ цѣль да изучи и нея, както по́-прѣди изучи Босна и Херцеговина. Друга по́-благородна задача надали би могалъ той да избере: отъ всички страни на Европейска Турция Македония на́й-много прилича по своето положение на Босна, прѣзъ врѣме на Турското владичество —, остава ни надѣжда, че тя ще бѫде по́-честита въ своето бѫдѫще. Издаденото до сега отъ г. Еванса по пѫтуванието му въ Македония не отговаря напълно на очакваното, но ние се надѣваме, че скоро той ще ни дари съ нѣщо, което да може да служи като настолна книга, каквито сѫ неговитѣ съчинения за Босна и Херцеговина. При все това и малкиятъ тойзи членъ, който привождаме тука, може да послужи много въ днешната мастилна война. Колкото малко думи той и да съдържа, пакъ това сѫ думи на человѣкъ, който знае историята на страната, знае до сега писаното върху тая страна и на́й-послѣ знае мѣстнитѣ язици, Гръцкий, Сръбский и до една степень и Българский, щото да може да изрече своето пълновѣсно слово.

Отъ двойнитѣ претенденти за Македония — Сърбе и Гърци, ние ще почнемъ съ първитѣ. Г. Евансъ не казва нито дума за нѣкакви Сърбе отсадъ Шаръ-планина, въ Истинска Македония, защото такива не е можалъ и да види. Той, извѣстенъ Сърбофилъ, не говори нищо за сръбскитѣ претенции, — толкова основателни тѣ му се струватъ. А, за наше щастие, той е пѫтувалъ именно по ония страни, за гдѣто Сърбетѣ прѣдявяватъ на́й-голѣми претенции. Ако той не е намѣрилъ никакви Сърбе по долината на Вардаръ, въ Паланка, Куманово, Скопье и Тетово, още по́-малко би ги намѣрилъ по долинитѣ на Струма, Бистрица и Места. Намъ се струва, че на́й-добъръ отговоръ на разни Гопчевичи е далъ г. Евансъ съ своето повече отъ красноречиво мълчание за Сърбетѣ въ Македония, които той не е могълъ да види прѣзъ пѫтуванието си по тие прѣдѣли.

Но понеже сме убѣдени, че и слѣдъ това Сърбетѣ нѣма да мирясатъ и ще продължаватъ своята агитация по тие мѣста, щемъ-нещемъ, трѣбва да се расправяме съ тѣхъ. Истина, че и за напрѣдъ, както и до сега, тази агитация ще се изражава съ това, че въ пó-главнитѣ македонски градове ще се испращатъ Срьбски консули, чиято обязанность ще бѫде да убѣждаватъ тамошнитѣ Българе, че тѣ не сѫ тѣ, че погрѣшно наричатъ себеси Българе, че тѣ сѫ Сърбе, само забравили по Срьбски, и когато не успѣятъ въ това, ще чакатъ, като какъ да имъ се падне нѣкой нехривъ ученикъ, изгоненъ изъ нѣкое Българско училище, за да го испратятъ въ Бѣлградъ да черпи мѫдрость „у Велику Школу“ — и по такъвъ начинъ калѫпятъ бѫдѫщи дѣйци за Срьбството въ Македония.

Другий родъ дѣятелность, който се разиграва отъ страна на Сърбетѣ и който при сегашнитѣ политически обстоятелства, може да бѫде много пó-опасенъ за насъ, състои въ това, че нѣкои Срьбски професори и непрофесори се сѫ пустнали да пълнатъ колонитѣ на нѣкои русски журнали, редакторитѣ на които не сѫ твърдѣ силни въ географията, гдѣто се мѫчатъ да убѣдатъ Русситѣ, че въ Македония имало много-много Сърби и че тя била дори исключително населена съсъ Сърбе. Щатъ ли да успѣятъ да убѣдятъ Русситѣ въ това, ние не знаемъ, но едно можемъ да констатираме, че тѣ не се стѣсняватъ въ своитѣ срѣдства. Не можемъ да не забѣлѣжимъ на Сърбетѣ и на всички оние, които се интересиратъ съ въпросътъ, че Българетѣ нѣма доброволно да се отрекатъ отъ своитѣ съотечественници въ Македония, и че, до колкото зависи отъ тѣхъ, ще направятъ възможното, щото Македонцитѣ да не замѣнятъ едно иго съ друго, било то Срьбско или Грьцко, все едно.

Въпросътъ за нашитѣ отношения спрямо Гърцитѣ особенно внимателно е изученъ отъ г. Еванса. Той е обърналъ особенно внимание на онзи прѣдѣлъ въ Македония, за който ние сами нáй-малко знаемъ. Сѣвернитѣ склонове на Пиндъ и бассейнътъ на рѣка Бистрица е именно оня прѣдѣлъ гдѣто Гърцитѣ нáй-много сѫ успѣли да удавятъ Българщината. А за тойзи прѣдѣлъ нáй-много и говори г. Евансъ. Нáй-напрѣдъ той ни увѣрява, че може да исходишъ цѣла Македония, отъ Пиндъ до нашата граница,

безъ да срѣщнешъ нито единъ Гъркъ. Това е нáй-категорический отговоръ на Грьцкитѣ претенции върху Македония. Той констатира още лютата омраза на Гърцитѣ срѣщу Българетѣ. Но слѣдъ всичко това, той пакъ е наклоненъ да се направятъ нѣкакви отстѫпки въ полза на Гърцитѣ за смѣтка на Българетѣ. Той забѣлѣзва, че „Гърцитѣ иматъ извѣстни исторически права на една голѣма часть отъ страната, това никой не отрича (?) и че тѣхнитѣ исторически права трѣбва да струватъ нѣщо, и Костуръ, на прим., макаръ и окрѫженъ отъ Българско селско население, географически принадлежи къмъ оная държава, която ще владѣе, както Епиръ, тъй и Тессалия.“ Той дори е увѣренъ, че Българетѣ сѫ съвършенно готови да се споразумѣятъ по този въпросъ съ Гърцитѣ“ и че „повѣрителната русска дипломатия била работила за единъ компромиссъ между Грьцкитѣ и Българскитѣ искания върху основа да се земе водораздѣлътъ на Бистрица за гранична линия, когато сегашнитѣ невъзможни управители се приберать въ своитѣ Азиятски жилища.“

На това нуждно е да се отговори слѣдующето. Първо трѣбва да поговоримъ за историческото право на Гърцитѣ върху каквато и да е часть на Македония. Ние не сме убѣдени, та и г. Евансъ не ни убѣди, да ли Македония е била нѣкога еллинизирана, но дори да допустнехме всичко това, що ще да излѣзе? Днесь за днесь, както това признава и г. Евансъ, тая страна е населена отъ Българе и е българска земя, а като такава ще бѫде върхъ на несправедливость, тя да се отстѫпя комуто и да било. Щомъ се допустне другъ принципъ за владѣние, а не етнографический, той може да ни заведе твърдѣ на далечъ, толкова на далечъ, — щото ние не ще знаемъ, защо трѣбва да се изгонватъ Турцитѣ изъ Европа, които доста отдавна се сѫ поселили тукъ и доста сѫ владѣли, за да добиятъ право на историческа давность. Или исторический принципъ е мъртавъ богъ, и тогава Турцитѣ трѣбва да си идатъ въ Азия, като оставятъ на мѣстнитѣ населения сами да си избиратъ способъ на управление, — или той е живъ, и тогава тѣ трѣбва да си останатъ и да владѣятъ на основание на историческо право. Твърдѣ е възможно, че г. Евансъ би ни възразилъ, че Турцитѣ трѣбва да се махнатъ, защото злѣ

управляватъ подвластнитѣ тѣмъ народи. Макаръ и въ това възражение да има дѣлъ истина, но ние можехме да отвърнемъ съ изрѣчението: не единимъ бо хлѣбомъ ситъ биваетъ человѣкъ. Г. Евансъ знае много пò-добрѣ отъ насъ, въ какво незавидно положение се намиратъ ония плѣмена въ Европа, които сѫ подвластни на народи не отъ тѣхно плѣме и които народи искатъ да увеличатъ своята численность чрѣзъ прѣтопяване на подчиненитѣ. Той е изучавалъ твърдѣ добрѣ Австро-Унгарската монархия и може да си припомни, въ какво състояние се намиратъ Словацитѣ въ Унгария, и трѣбва ли да се повтаря тая история съ подчиняване на Българе подъ Гърци. Та и може ли да има пò-голѣмо безчеловѣчие отъ онова, да се създава положение, при което ще се прѣслѣдватъ хора, защото сѫ навикнали да си служатъ съ други звукове, а не съ ония, които сѫ приятни на тѣхнитѣ господари. Г. Евансъ самъ исповѣдва, че гръцкото меншинство въ Македония днесъ е готово да се съедини съ башибозуцитѣ, ако имъ прилѣгнеше, за да истрѣбятъ българскиятъ елементъ по тие мѣста; мисли ли той, че Гърцитѣ ще станатъ пò-человѣчни спрямо насъ, когато ще бѫдѫтъ въ болшинство и ще управляватъ страната, съгласно съ тѣхнитѣ собственни интереси, сирѣчь, за искореняване на българщината?

Ние, Българетѣ, признаваме единъ принципъ, едно право и то е онова, че земята и политически принадлежи на ония хора, които въ потѣ лица своего я обработватъ. Самъ г. Евансъ утвърждава, че Българетѣ не само населяватъ, но и обработватъ земята въ Македония, и това за насъ стига.

Вториятъ въпросъ, който се подига отъ г. Еванса, е бѫдѫщата гранична линия, която ужъ тъкмяла русската дипломатия за мирното рѣшение на въпросътъ. Тази линия била водораздѣлътъ на р. Бистрица. Тука ние се срѣщаме съ малко недоразумѣние: лѣглото на рѣката ли се разбира или единъ отъ водораздѣлитѣ на тая рѣка? Но, понеже г. Евансъ е наклоненъ да се отстѫпи на Гърция Костурскиятъ окрѫгъ, тука трѣбва да се приеме водораздѣлътъ на сѣвернитѣ притоци на тая рѣка. Ако това е тъй, ние не знаемъ защо Българетѣ трѣбва да се откажатъ отъ тойзи окрѫгъ. Г. Евансъ казва, че той географи-

чески принадлежалъ къмъ Епиръ и Тессалия, на което можемъ да възразимъ, че той географически тъй сжщо принадлежи и къмъ Македония, и ние ще бждемъ много по̀-силни въ своето утвърждение, защото той всѣкога се е причислявалъ къмъ македонскитѣ окржзи, та и днесъ се относи къмъ битолскиятъ вилаетъ. Само отъ себе си се разбира, че и ние трѣбва да допустнемъ, че никоя граница не може да бжде нито политически, нито етнографически права като струна и да удовлетворява абсолютната справедливость, но отъ това тъй исто не слѣдва, че могатъ да се отстжпятъ цѣли окржзи за въ полза на географията. Колко по̀вече принадлежи, не само географически, но и етнографически, Добруджа къмъ България, както не само Пиротъ и Враня, но и Нишъ, обаче, Берлинскиятъ конгресъ намѣри за нуждно да ги отрѣже отъ нея и да присъедини първата къмъ Ромжния, а вторитѣ къмъ Сърбия. Та извѣстно е още, че географията е сестра на историята; и ако историческитѣ права струватъ малко, то и географическитѣ не струватъ много по̀вече.

Третиятъ въпросъ, подигнатъ отъ г. Еванса, за споразумѣние между Гърци и Българе върху Македония, заслужва тъй сжщо да се разгледа. Ако това споразумѣние прѣдполага да се дадатъ на Гърцитѣ цѣли български окржзи, за да купимъ съ тѣхната цѣна спокойно владѣние на останалата часть, още отъ сега можемъ да увѣримъ г. Еванса, такива Българе ще се намѣрятъ твърдѣ малко. Да допустнемъ за една минута, че ние бихме се съгласили на такова нѣщо, какво ще бжде практическото слѣдствие? Никакво. Колкото и да имъ отстжпяме, тѣ все ще бждятъ недоволни. За да успокоятъ Сърбитѣ, Руситѣ имъ отстжпиха по Санстефанский договоръ доста българско население, но тѣ не се задоволиха съ това, и съ доста голѣми икономически жертви успѣха да получатъ отъ Австрия други два български окржзи. Още по̀-прѣсенъ примѣръ. Прѣди четири години тѣ ни нападнаха изотзадъ хайдушки за да зематъ, ако могатъ цѣла Западна България до Искъръ, която споредъ тѣхъ била населена съ Сърбе. Да бѣхж спечелили въ войната, тѣ днесъ щѣха да крѣщатъ, че тѣмъ се пада цѣлата страна до Янтра и че изобщо Българе на Балканския полуостровъ нѣма. Отъ всички апетити най-

ненаситенъ е националниятъ — колкото пóвече гълта, толкова пóвече се отваря. Така ще бѫде и съ Гърцитѣ. Ако днесъ кажемъ, че сме готови да отстѫпимъ Костуръ, тѣ утрѣ ще поискатъ Леринъ, ако отстѫпимъ и него, тѣ ще слѣдватъ съ своитѣ искания чакъ до сегашната наша политическа граница, добрѣ още ако не поискатъ и Кюстендилъ, гдѣто има единъ грънки митрополитъ, макаръ и безъ паства. Всѣкакви подобни компромиси сѫ лоша политика особенно за оногози, който ги прѣдлага; тя показва слабость у едната страна, и възбужда апетитъ у другата. За това ние не вѣрваме, че ще се намѣри нѣкой Българинъ, който би билъ готовъ още отъ сега, безъ всѣкаква нужда, да се съгласи на отстѫпки, които само ще ни компрометиратъ въ очитѣ на македонското население, безъ да се спечели нѣщо друго. Нашата программа е, че земитѣ, населени съ Българе, трѣбва да принадлежатъ и политически на България.

Сега остава още едно: какъ нáй-лесно и нáй-справедливо можеше да се рѣши македонскиятъ въпросъ. Ние Българетѣ бихме се задоволили за сега, ако се дадѣха на македонското население обѣщанитѣ отъ Берлинский трактатъ права, и тогава ще стане ясно, къмъ коя държава тѣ ще бѫдѫтъ наклонни да се присъединятъ. Отъ сега още ние сме убѣдени, че ако би станало нѣщо като плебисцитъ 80% отъ населението ще поиска да се присъедини къмъ Българското Княжество. Тая е причината, гдѣто нито Сърбитѣ, нито Гърцитѣ желаятъ да се даватъ на Македонцитѣ каквито и да е права, тѣ сѫ убѣдени, че колкото пó-малко сѫ развити тамъ хората, толкова голѣма вѣроятность има нѣщо да откѫснатъ. Самъ г. Евансъ е напълно убѣденъ, че дори въ Южна Македония, въ прѣдѣлитѣ на Пиндъ и Бистрица, още сега, когато Гръцкото влияние, и свѣтско и духовно, е тъй силно, ако бихѫ попитали мѣстното население свободно да се произнесе, къмъ коя отъ съсѣднитѣ държави би желаяло да се присъедини, — то ще се изрази въ полза на Българското Княжество. Та и какъ можеше работата да бѫде инакъ, когато хората говорятъ български, считатъ себе си Българе, и никой никога нѣма да ги убѣди въ противното. За това за насъ нѣма друга программа, друга цѣль, освѣнъ да съединимъ земитѣ, гдѣто болшин-

ството отъ населението говори на нашъ езикъ, та тая программа ни е завѣщана въ тържественъ актъ отъ виновникътъ на нашето политическо битие; тойзи актъ е Санстефанский договоръ; цѣльта и програмата сѫ Санстефанска България. При това, можемъ да приложимъ още, че Българетѣ нѣма и не трѣбва да забравятъ това, дѣто и самото турско правителство е признало прѣобладанието на българщината въ Македония съ 10-й членъ отъ ферманътъ за образованието на българский Екзархатъ.

Охридъ, 6 Септемврий 1889 г.

К. Ч.

ПѪТНИ БѢЛѢЖКИ.

(Продължение отъ XXVIII–XXX книжка).

Слѣдъ 4-дневно бавянье въ Корея се упѫтихме за върха светогорски, който се вижда отъ градецътъ по права линия не пò-далечъ отъ 10 килом., а въ сѫщность се достига едва за два дни, тъй като пѫтя къмъ него е наоколо — прѣзъ Ивера и лаврата на Св. Атанасия. До Иверъ стигнахме кадѣ 10 часа заранъ, за $^1/_2$ часъ посѣтихме съборната черкова: единъ диаконъ ни показа светинитѣ и множество скѫпоцѣнни подаръци отъ Руссия, гдѣто Иверската Божия матерь се много почита. Отъ Иверъ съ каикъ се опѫтихме за Лаврата, а по пѫтя на источника на св. Атанасия между скалитѣ се спрѣхме да си отпочинатъ гребцитѣ и ние да похапнемъ. Часа кадѣ 4 пристигнахме на лаварското пристанище, надъ което има стара запустяла кула на високия морски брѣгъ, около кулата кале съ бойници. До мънастиря достигнахме пешѣ, малко си отпочинахме и любезния игуменъ, родомъ Дебранецъ, ни поведе по мънастирскитѣ здания, показа патерицата на св. Атанасия, и черквата, въ която староврѣмския марангосанъ иконостасъ промѣняватъ на мраморенъ, а старата класическа живопись съ съврѣмена — проста. Въ двора отдѣлно стои ново каменно здание — библиотека, богата съ много стари рукописи и много важни за черковната археология. Тая библиотека по уредбата си е втора слѣдъ библеотеката на св. Пантелеймонъ. И въ тоя мънастирь на югоисточната страна стои висока кула, въ която въ началото на българо-грьцката церковна распря, по исканието на гръцката патриархия, билъ затворенъ Неофитъ Бозвелията, и, може би, тамъ онъ би си оставилъ коститѣ, ако диаконътъ му по вѫже не билъ избѣгалъ и извѣстилъ българскитѣ първенци, кои чрѣзъ свѣтката власть сполучили да освободятъ стареца и го върнатъ въ Цариградъ. На другата заранъ

се упѫтихме за къмъ върха, 3 часа наредъ вървѣхме все възъ баиръ по мраморни камане, (тука други камъкъ нѣма) подъ рѫководството на Ивана, отколешенъ лавърски слуга. Той вече 12 години служи за 800 гр. на годината, облекло и храна, напустналъ селото си въ Охридско, и нѣма никакви извѣстия за роднииитѣ си вече 8 години, но тая година се кани да ги навѣсти. Пѫтя става повече и повече лошъ, доклѣ стигнахме до една стара дѫбова гора, която като изминахме вече, напуснѫхме кътъритѣ и тръгнахме пѣшѣ и се възвихме право възъ стръмнината. Мѣстностьта била покрита съ борова курия, прѣди нѣколко години унищожена отъ пожаръ, сега тукъ тамъ останали дървета, и между тѣхъ множество опърлени и изгорѣли пѫнища; на край тая изгорѣла курия достигнахме до една черкова (св. Богородица) съ отворени врата и гиранъ вѫтрѣ. Черковата, направена отъ сухъ мраморъ, и подирь ходеньето около 1 часъ пешѣ по силната жега, ми се показа като ледница, и азъ побързахъ да излѣза на въздуха. Слѣдъ малка почивка тръгнахме за самия върхъ, проводникътъ оставихме при черковата, и слѣдъ 1 часа нáй-тежко и опасно доблизихме привлекателния изъ далечъ върхъ, на който е сѫщо устроена, като прѣднята, една черквица — св. Прѣображение. Около черквицата малка една площадка до 20 □ метра между едри иполински мрамори, между които се виждатъ долове, покрити съ снѣгъ. Подъ нозѣтѣ ни бѣше цѣлия полуостровъ, Македония и морето, съ тукъ тамъ черни островчета. Изгледътъ бѣ неописуемъ. Тамъ надесно се очертава Кавала, отъ него налѣво като купчини расфърляни тъмносини баири, бърда, кои нáй-послѣ се сливатъ въ една тъмна линия на горизонта — Достапитѣ. Право прѣдъ насъ сѫщата картина още пó-привлекателна и таинственна — злощастна Македония. Пò-налѣво подъ самата стръмнина мънастирьтъ св. Павелъ и цѣлия брѣгъ съ тукъ тамъ мънастири покрай него, а въ далечното пространство се издига древния Олимпъ. Пóвече отъ часъ врѣме съзерцавахме величественната пáнорама, отъ която очитѣ се неуморяватъ и лесно може съ мѣсеци да гледашъ и стоишъ като упоенъ и прѣнесенъ въ съзерцание. Но ний трѣбваше вече да мислимъ за връщание, защото слънцето взе да се спуща къмъ западъ, а пѫтьтъ за св. Павелъ е стръменъ и опасенъ. На връщанье

между каманьетѣ набрахме цвѣтя и други злакове. По стръмнинитѣ растатъ невѣнъ (иммортели) кои тука наричатъ неувѣдаемо цвѣте на св. Богородица, но събираньето му е опасно, и ний скоро се спуснахме при Ивана. По сѫщата пѫтека достигнахме до началото на голѣмата курия, и възвихме на дѣсно за св. Павелъ. Между канаритѣ на едни каманье надъ пѫтеката се вижда келия, въ която се подвизавалъ нѣкой калугеръ, родомъ Еленчанинъ и 20 години непродумалъ ни една дума (молчалникъ) и се поминалъ прѣди 45 години въ дълбока старость. Два часа нáй-тежко ходенье на долу по козя пѫтека, се спущахме и на мръкванье достигнахме мънастира св. Павелъ. Не се минаха и 20 минути, захваща се единъ звонъ отъ всички камбани—клепала, по случай на праздника Отдание, щото, ако не бѣ се прѣкратилъ слѣдъ 10 минути, трѣбваше да се бѣга изъ стаята. Заранта слѣдъ литургията стария любезенъ гостилничаръ ни разведе по мънастиря и разказа, че до прѣди 70—80 години мънастирьтъ билъ сръбски, а сега е гръцки пó-вечето отъ Ионитяне, кои не до тамъ обичатъ Морейцитѣ и ги не приематъ въ мънастиря си. Въ едно отъ зданията и до сега се запазила живопись съ словѣнски надписи, както и въ черковицата на западната страна. На кулата стои камененъ надписъ по словѣнски, който показва, че е построена въ 13 столѣтие отъ нѣкой сръбски войвода, но името му не можахме да прочетемъ. Отъ двора около кулата, върхътъ на Атонъ се вижда много близо, отъ него се спуща къмъ мънастиря долина, прѣпълнена съ гигантски мрамори, а на дѣсно се открива тѣсенъ изгледъ на морето, отъ къмъ брѣга на което мънастирскитѣ здания сѫ 6-етажни. Въ едно отъ крайнитѣ здания се помѣстя болницата, която намѣрихме праздна, а лѣкарьтъ, „агиосъ етросъ“, оплете отъ тръстъ кошници. — Нѣмате ли болни, отче докторе? — Какви болни ще имаме?! имаме до 60 калугери, всички, както виждате, здрави, а който дойде при менъ, вече се не връща — право въ черкова и послѣ на гробищата. —Тогава вие сте много искусенъ лѣкарь! — Педесеть години съмъ тукъ, и ни единъ отъ болѣсть не е умрѣлъ, а все отъ естественна смърть, нáйчесто отъ старость; нашитѣ калугери сѫ дълговѣчни, — достигатъ до 70—90 години; ето и азъ съмъ вече 75 години. Искахме да видимъ и библиотеката, въ която имало много

много словѣнски книги, но библиотекарьтъ намъ кѫдѣ се дѣналъ, та не успѣхме, а може би, което е твърдѣ вѣроятно, той и не е искалъ да ни я покаже, и изобщо тука мѫчно допущали пѫтници-Словѣни до тая библиотека. Часътъ около 10 тръгнахме за Карея по твърдѣ стръменъ пѫть прѣзъ дѫбова гора, а пó-нататакъ кестенова, която расте твърдѣ бързо и се екпортира въ странство за мобили. Слѣдъ 5 часа пѫтуванье все прѣзъ гора слѣзохме въ Карея, а отъ тамъ на другия день по правъ пѫть, по билото на полуострова, се завърнахме въ Хилендарь. Тукъ прѣстояхме още една недѣля и се готвяхме за обратно пѫтуванье, като съставихме наскоро доста богатъ гербарий отъ мѣстнитѣ растения, отъ които пó-вечето мухлясали въ кофорътъ ми. Минахме прѣзъ Зографъ и отъ Зографското пристанище тръгнахме на враница за Руссикъ съ двама гребци. Слѣдъ ½ часъ се подигна буря, и гребцитѣ не можаха да каратъ напрѣдъ: подне се противенъ вѣтъръ, и бѣхме принудени да причакаме на едни каманье близо до брѣга въ морето, доклѣ прѣмине бурята. Въ тая почивка гребцитѣ (Радомирски селени) ловиха риба и раки, а ние похлупкитѣ на разни морски гадове. Слѣдъ два часа чаканье вѣтърътъ взе да утихва и се обърна на попѫтенъ, и около привечеръ пристигнахме въ Руссикъ, гдѣто ни посрѣщнаха като стари познайници. Тукъ заварихме между другитѣ и двама високи гости, бившия Цариградски патриархъ Иоакимъ III, който дошелъ на поклонение и Русския Солунски генераленъ консулъ Г. Я-въ, който заобиколилъ пó-вечето мънастири за да изучи положението на келиотитѣ, отъ които множеството сѫ Русси, като сѫщеврѣменно разгледа нѣкакви спорове между Иверци и грузинский скитъ. Иверцитѣ получаватъ голѣми помощи изъ Руссия, самия мънастирь билъ нѣкога грозински, но сега гърцитѣ ги не приематъ въ тоя мънастирь. Понеже оставаха два дни до пристиганьето на вапора за Солунъ, Г. Я-въ и патриархътъ рѣшили да посѣтятъ Крумица, скитъ на Руссикъ съ голѣмо пространство лозя, и расположенъ на самата граница на полуострова. Възползувахме се и ние отъ случая, и съ мънастирското вапорче тръгнахме слѣдъ обѣдъ, съпровождавани отъ отца И-фа, уменъ и разговорливъ, 50 годишенъ старецъ, съ голѣма житейска опитность. На другата зарань слѣдъ патри-

арщеска литургия, (той служеше по грьцки, диаконитѣ и пѣвцитѣ по словѣнски, както едно врѣме служеха грьцкитѣ владици по нашитѣ черкови), обходихме само една часть отъ пространнитѣ лозя, прѣгледахме около 20 болни, и слѣдъ обѣдъ се опѫтихме обратно за пристанището. Отецъ капитанъ опѫти вапорчето покрай залива, за да ни покаже гдѣ е билъ каналътъ на Ксеркса, началото на който се вижда между голѣми каманье, усили хода и привечеръ пристигнахме до Руссикъ, когато вампорътъ за Солунъ вече се виждаше на горизонта. Прибрахме си нѣщата и съ сѫщото вампорче тръгнахме за вапора, който стои около единъ часъ на святогорското пристанище при Дохиаръ. Сѫщия вапоръ, остр. Митиленъ, съ който дойдохме, бѣ пристигналъ, така щото съ капитанина се срѣщахме като стари познайници. На тѫмнина зехме да се отдалечаваме отъ полуострова, и когато се изравнихме съ носа на полуострова Кассандра, на Атонъ се показа свѣтла огненна точка, която се показваше като ли че е на небето висока, тя твърдѣ скоро взе да се увеличава, което показваше, че се е запалила нѣкоя гора (— тукъ горскитѣ пожари биватъ често и твърдѣ опустошители, защото боровитѣ дървета и разни смолисти дръвчета горятъ сурови като кибритъ).

Дълго врѣме стояхъ още на полубата, замисленъ върху всичко, видѣно прѣзъ 3 недѣли на св. Гора. Толкова вѣкове се изминали и странно нѣщо, защо си е останала св. Гора така неизмѣнена съ своето старовремѣнско управление, непокъртено отъ врѣмената? По неволя ще се замислишъ надъ добрѣ обсѫденитѣ и твърдо установени взаимни отношения, надъ своеобразната теократическа република, надъ калугерскитѣ нрави и обичаи. Всичко това мирише на отколѣшна прѣбѣлѣла старина. XI и XII вѣкове и нáй-много епохата на Комненитѣ сѫ биле цвѣтущитѣ врѣмена за Атонъ. Болѣри и голѣмци, владици и патрици, често императори и князье сѫ намирали почивка отъ житейскитѣ бури и вълнения тукъ. Голѣми пожертвования се дарили всички тогавашни владѣтели. Въ стария Руссикъ и до сега показватъ кулата на св. Савва сръбски, сина на Стефана Неманя, отъ която хвърлилъ княжеската мантия, а отъ послѣ и баща му сталалъ калугеръ и основали хилендарската лавра. На Атонъ постоянно сѫ приниждали Българе, пó-малко Сърби

и Русси, и върху характеритѣ на двѣтѣ главни народности, словѣнска и грьцка се създалъ вѣковния св. горски животъ. Тоя животъ е билъ на страна отъ политическитѣ бури на Византия, той се свилъ въ себе си като охлювъ въ чурупката си, и останалъ погьлнатъ въ духовни интереси. Латинствующия западъ никакъ не повлиялъ върху тоя животъ, а католишкитѣ кръстоносци, както и пиратитѣ научили калугеритѣ да правятъ непристжпни стѣни и кули съ бойници за защита на светинитѣ. Турското владичество, токо речи, нищо не промѣнило на св. Гора: пада Византия, но мохамеданството не се загнѣздило на Атонъ, който получилъ разни привиллегии и отъ него, спазилъ си самоуправлението, и пустинния животъ си продължавалъ приетата посока. Само въ началото на настоящето столѣтие, въ завѣрата, сж пострадали нѣкои други мънастири и то материално, — инакъ нищо се непромѣнило. Св. Гора за насъ Българитѣ е имала голѣмо значение. Като нравственна, духовна крѣпость, тя е удържала словѣнското Богослужение и българския языкъ, и отъ тукъ, отъ келията на черноризеца Паисия е излѣзълъ българския Царственникъ, отъ тукъ се появиха съ българския православенъ кръстъ въ ржка първитѣ подвижници и дѣятели по черковното ни възраждание, тукъ е тлѣла искрата на българското народно съзнание. Ако въ Македония има сега население, което носи името Българе, на́й-много се длъжи на св. Гора, кждѣто сж дохождали множество поклонници отъ близкитѣ села и градове, и молили по словѣнски, въ запазенитѣ словѣнски манастири. И кой отъ насъ непомни какъ се испращаха и посрѣщаха едно врѣме поклонницитѣ за св. Гора? Отъ вситѣ краища на България — цѣли чети пролѣтно врѣме заминаваха на поклонение и слѣдъ Великдень се връщахж; тѣ тамъ слушахж словѣнското Богослужение, когато по́вечето отъ нашитѣ градове бѣхж погърчени; двойното чуздо владичество бѣ заличило всичко, което би напомнило за нѣкогашното Българско царство, и само тукъ на св. Гора, Българина е виждалъ съ очи, че едно врѣме е имало и български царье, че тѣ поддържали и помагали на мънастиритѣ, че България нѣкога е била величественна, и пр. Нѣма никакво съмнѣние, че това е твърдѣ много и плодотворно влияло върху духовния животъ на нашитѣ инакъ слѣпи

дѣди и прадѣди. Само ние съврѣменниците съ близогледитѣ си очи не виждаме, че въ чурупката има и ятка, че зарадъ тази ятка, трѣбва да се варди и чурупката. Външнитѣ форми, обичаи и нрави, колкото и да ни се струватъ увѣтѣли и отживѣли, си иматъ значението и понѣкогажъ, ако не всѣкога, трѣбва да ги щадимъ и пазимъ. — Когато на другата заранъ се събудихме, наближавахме къмъ солунския заливъ. Ето ви тамъ, устието на Вардаръ, вашата граница, ми показва съ рѫка Г. Я-въ. — Да, така е, но за тая страна има много претенденти, та Богъ знае, да-ли нѣкога ще се осѫществи идеалътъ ни, начертанъ отъ царя освободителя и испокѫсанъ въ Берлинъ. — Нѣма никакво съмнѣние, вие ще надвиете и Сърби и Гърци: деня отъ заранъ се познава, вашата войска се показа въ тая война прѣвосходна — увѣренъ съмъ че ще одолѣе надъ другитѣ балкански войски, само не надъ турската, при едно условие разбира се, ако не побърка нѣкой или сами не направитѣ нѣщо необмислено, като млади, а младитѣ, както е извѣстно, често много бързатъ и сбъркватъ. Едно нѣщо лошо правите: Македонцитѣ сѫ словѣне, защо се не учатъ на своето нарѣчие, а на сѣверо-българското съ членътъ — тъ-та-то. — Мисля, че това не е лошо, всѣки народъ трѣбва да има единъ писменъ язикъ, а не нѣколко, вие защо не пишете по бѣлорусски, малоросски и пр. а на московското говорение? Защо ние да се дробимъ, когато единството на язика и вѣрата сѫ нѣща, кои групиратъ единъ народъ и го правятъ по́-компактенъ? Впрочемъ, право да ви кажа, азъ не съмъ филологъ, дори ако щете и незнамъ добрѣ грамматиката, но едно нѣщо немога да разбера, защо вие филолозитѣ и славиститѣ (Г. Я-въ е писалъ за Македонцитѣ и ги искарва Сърби) правите заключения, несъгласни съ дѣйствителноста. Азъ не съмъ билъ въ Македония, и немога да кажа какво е болшинството на населението, виждалъ съмъ обаче до 1000 Македонци, имахъ до 20 другари съученици, и не съмъ чулъ да каже нѣкой, че не е Българинъ, а Сърбинъ или Славяно-македонецъ, а пъкъ прѣзъ срьбско-турската война бѣхъ въ Сърбия, и имахъ случай по́-отблизо да се запозная съ источното население на тогавашното Срьбско Княжество. Самитѣ Сърби казватъ на жителитѣ по дѣсния брѣгъ на Морава бу́гари и бугараши, и го иматъ за унизително име,

азъ говорихъ съ много търговци отъ Чюприя, Парачинъ, Алексинацъ и съ селени по Морава, всички говорятъ пó-скоро български съ много сърбизми, нежели сръбски съ българизми, а вие славиститѣ, не виждате или нещете да видите истинната право въ очитѣ. Въпросътъ не е за владѣние, кому да принадлежи тоя край, но отъ научна гледна точка трѣбва да бѫде човѣкъ съвършенно безпристрастенъ. — Не, вие се лъжите отговаря Г. Я-въ, македонскитѣ пѣсни и обичаи сѫ като сръбскитѣ съ нѣкои българизми. — Колкото за пѣснитѣ, ще Ви отговоря, че и въ сѣверна България тѣ не сѫ като говоримия езикъ, иматъ спазени много древни форми, като нѣкои падежи и пр. които само въ тѣхъ се срѣщатъ. — Нѣка да речемъ, че Македонцитѣ не сѫ Сърби, но не сѫ и Българи, тѣ сѫ словѣнско плѣме, и трѣбва да си останатъ таквизи, но вие ще ги развалите съ ваштa пропаганда. — Че каква пропаганда правиме ние? До колкото съмъ челъ, само грьцки и срьбски пропаганди има—колкото искате, а отъ наша страна, увѣрявамъ Ви, че нито нáй-малка пропаганда не се върши. Македонцитѣ не сѫ се дѣлили никога отъ сѣвернитѣ си братя: въ турско врѣме сѫ работили въ Черковния въпросъ заедно; ако се учили по учебници печатани за всички еднакво, тукъ ли е пропагандата? — Но да оставимъ тоя нескончаемъ въпросъ. — Разбира се, кога човѣкъ има прѣдврѣме идея за нѣщо, мѫчно приема противното, ако и да е то нáй-очивесно. Нѣма да говоря за западнитѣ писатели-пѫтественници, тѣ се явяватъ много пó-безпристрастни отъ мнозина русски слависти, ще кажа за Караджича, той неоспоримо е чистъ Сърбинъ и патриотъ, и той признава Македонцитѣ за Бугари и по езикъ, по обичаи и пр.; но и азъ съмъ съгласенъ да млъкнемъ съ тоя въпросъ, да го затрънемъ и оставимъ за бѫдѫщето, още пóвече, че наближаваме къмъ Солунъ. Ето го на страмнината покрай залива и, издалечь изгледва много живописно. Тукъ въ околноститѣ му ще се рѣши нѣкога въпросътъ, съ волята на Марса, чия е тая страна и тоя народъ; а сега да гледаме: виждате ли тамъ на десно оная кула? Тя е *Кѫлнѫ кулеси* въ нея има много политически затворници: тамъ бѣше затворенъ лани единъ отъ вашитѣ агитатори, той бѣше осѫденъ, но вашия В-чь успѣ да го освободи; сега вие сте добрѣ съ Турцитѣ. Това нѣщо не

е лошо, съ съсѣдитѣ пó-добрѣ да си въ лошавъ миръ, отъ колкото въ постоянна кавга, по добръ начинъ пóвече се постига добро и за двѣтѣ страни, отъ колкото съ кавга. Но въ това врѣме вапорътъ изсвири и разговора се прѣкѫсна, пассажиритѣ се разшаваха, скоро вапора спрѣ. На единъ каикъ се опѫтихме къмъ брѣга, гдѣто ни спрѣха до една дървена колибка надъ водата. „Паспортитѣ покажете" — каза по турски единъ чиновникъ. Показахме ги. — А, вие сте изъ София, на коя гостинница ще спрете, заговори той на нáй-чисто български езикъ, нѣщо което не малко ни очуди и до нѣгдѣ зарадва. Любезния чиновникъ (помакъ) ни прѣпорѫча двѣ гостинници и ни испрати до митницата. Тукъ обаче работа излѣзе така, щото първото приятно впечатлѣние отъ Солунъ се замѣсти съ друго много неприятно. Цѣль купъ полуиспокѫсани гюмрюкчии заобиколиха нѣщата ни и се нафърляха върху имъ като кучета на мърша, нѣколко нещастни книги бѣха отбрали, единъ чуфутинъ— чиновникъ отъ режията — намѣри 10 цигари пури и поиска и за тѣхъ половинъ лира мито, цигаритѣ му давахме, но проклетникътъ не зема отъ нищо — скарахме се и той секвестира единъ сакъ-вояжъ и пуритѣ, на които бандероля бѣ унищоженъ пó отъ рано. Нáй-послѣ слѣдъ ½ часъ кавга ни пропусна и се опѫтихме за гостинница Трикала до самото пристанище. То е направено ново, по брѣга изградено съ кани (кей) и друго таквозъ на да ли има въ турската Държава. Заливътъ широкъ, дълбокъ и тихъ, така щото до него доближаватъ нáй-голѣмитѣ морски вапори. Наскоро се настанихме въ стаята, и съ едно момче се опѫтихме изъ градътъ да търсимъ единъ старъ познайникъ, когото скоро и намѣрихме. Той любезно ни посрѣщна, отведе ни на българскитѣ ханове къмъ Вардаръ махала, — гдѣто се запознахме още съ нѣколко търговци, и наговорихме се съ приятеля, да ни покаже градътъ на другия день, който бѣше недѣленъ день. Да описвамъ Солунъ. отъ толкова пѫтници описванъ, е излишно. Впечатлѣнието, което ми направи, — е полутурски, полуевропейски, а още пó-добрѣ казано, чифутски градъ. На всѣка стѫпка срѣщашъ евреи съ дълги антерии, по улицитѣ пълно съ тѣхъ, а половината чаршия затворена, както се тя затваря въ сѫботенъ день въ София. На другия день рано посѣтихме българ-

ската черкова: на литургията пѣеше ученическия хоръ не пó-лошо отъ нашия Софийски, черковата бѣше пълна, пò-вече съ простъ народъ, работници и занаятчии. Слѣдъ литургия посѣтихме мѫжката гимназия и се запознахме съ нѣкои отъ учителитѣ. Гимназията добрѣ наредена. но, както се вижда, и тукъ между учителитѣ има несъгласие, както по всичкитѣ наши гимназии. Развититѣ хора, намѣсто съ живота си да показватъ и служатъ за примѣръ на простото население, нáй-много на ученицитѣ си, наопаки нáй-много се каратъ и още пò-често искарватъ на мегданъ неспоразумѣнията си. Какви характери ще се образуватъ при таквизи условия у младежитѣ, единъ Богъ знае. Не можеше да не искажа на едного отъ учителитѣ крайно съжаление за таковато нравственно състояние на учителитѣ, той обаче исказа твърда надѣжда, че слѣдующата учебна година всичко ще се уреди, както наистина се уреди. Въ Солунъ има доста важни старини: още и до сега се запазили Римската триумфална врата на Константина — въ споменъ за побѣдата му надъ Сарматитѣ[1]) съ остатъци на прѣвъсходни статуи, потурчената черква Св. Димитрия Солунски и Св. Великомученика Георгия.

Забѣлѣжително е и калето около градътъ, отъ дебелъ старъ зидъ — турска направа, по него множество нагробни паметници съ римски, грьцки и еврейски надписи. 3—4 улици постлани съ кубически камъньe, а пóвечето съ стари калдарми. Въ понедѣлникъ посѣтихме екзаменитѣ въ мѫжката и женската гимназии; ученицитѣ и ученичкитѣ отговаряхѫ много добрѣ, но щомъ имъ зададешъ нѣкой въпросъ вънъ отъ учебната программа по сѫщия прѣдмѣтъ, малко се сињватъ. Една ученичка прѣвъсходно расказваше за грьцката митология и олимпийскитѣ богове, нъ като я попитахъ гдѣ се намира Олимпъ и далечъ ли е отъ Солунъ, (той се виждаше презъ прозорцитѣ) тя се малко сбърка, но като ѝ го посочихѫ съ рѫка, тутакси се оправи. Изобщо женската гимназия се управлява пò-вѣщо и пó-систематично отъ мѫжката.

Вечерта бѣхме поканени на гостье, гдѣто заварихме още двама Солунчани. „Вие сте отъ София, господа", попита единътъ, какво се върши по вашенско, дипъ на високо тръгнахте

[1]) Вижъ Handbuk for Travelles in Greece redition London 89 г. p. 711.

и много лошо правите на насъ Македонцитѣ. Какво лошо ви правимъ? — Всички Македонци, щомъ дойдатъ въ София, ги прибирате и настанявате на служба, у насъ неостанаха учители, та и много търговци напуснаха и се прѣселиха въ Княжеството; ний тукъ останахме съвсѣмъ сиромаси отъ интелигенция, а кой ще работи за пробужданьето на нещастна Македония? Не трѣбва да ги прибирате и да имъ давате служби. За емигрантитѣ както и да е, трѣбва да се прибиратъ, но пòвечето напускатъ отечеството си и отиватъ на пò-свободенъ животъ. А пò-доброто кой го не иска? — Сѣки го желае, но тукъ остава праздно. Ние пъкъ гледаме на тия работи малко другояче. Всѣки Българинъ, гдѣто и да отиде, Тракия, Софийско, Македония, да се чувствува у дома си, защо да се гониме, сѣки нека живѣе гдѣто му е драго, отечеството на-ли е общо. — Добрѣ, но ние всички тогава ще се прѣселимъ въ Княжеството, а кой ще остане тукъ? само нáй-простия народъ. — Отъ това нѣма що да се страхуваме: всички не ще оставите, така се само говори, търговецътъ мѫчно напуща търговията си, както и земледѣлецътъ земята си, пòвечето учители и нѣкои други фамилии сѫ се прѣселили и пòвече нищо, така щото това не може и да го правиме въпросъ. — Но моя събѣсѣдникъ не остана задоволенъ отъ мотивитѣ ми, ако на видъ и да се съгласи съ мене, поне мене така ми се стори. Новитѣ ни познайници бѣха много любезни, и не ни оставиха сами нито единъ часъ, и ний едва слѣдъ четири деня можихме да тръгнемъ за Скопия.

Желѣзницата отива прѣзъ день, станцията е на край градътъ; при Вардаръ тя е заградена съ бариери, двѣ заптиета прѣгледватъ тескеритѣ, нашитѣ бѣхѫ каитини и ни пропустнаха. Когато трена вече чакаше и ние бързо влѣзохме въ едно отдѣление, въ което сѣдеше единъ господинъ и единъ турски капитанинъ; скоро навлѣзоха още трима, които отиваха за лагеря при Гевгелии, голѣмо българско село, 3 станции отъ Солунъ.

Както винѫги се случва съ пѫтници, расприказвахме се, господинътъ отиваше за Митровица; както и капитанинътъ. Послѣдния участвовалъ въ Русско-Турската война въ Азия и подъ Карсъ билъ зетъ раненъ въ плѣнъ; той не можа да се нахвали съ русскитѣ доктори, „така ме гледаха“ —

казваше той, както майката гледа дѣтето си. Кокошки ли нещешъ, увоция ли искашъ, тютюни и пр. всичко на разположение, — азъ здравъ на служба не располагахъ тъй добрѣ, както *раненъ и заробенъ*. Голѣмо е русското великодушие, много добри хора. Но и за бой ги бива, страшни сж въ боя. Азъ като солдатинъ, ако ми каже Султанътъ или непосрѣдственния ми началникъ: качи се на тая скала съ ротата, ще се кача, ако и да видя, че ще падна самъ и половината отъ солдатитѣ ми, но такава е военната служба, трѣбва на смъртта да гледаме право въ очитѣ. Отъ никоя войска не ме е страхъ, само прѣдъ русската трепера, и тя ще ни изгони изъ Европа, тя ни отне толкова области, и само по великодушието на царя ние държимъ още Цариградъ и тия мѣста. — Ами отъ нѣмската войска не се ли боите? — Хаиръ, ний всички ще биеме Нѣмцитѣ, които се струпали сега войски къмъ границата ни — тѣ сж такива храбри, та и кой не ги е билъ? Австрийскитѣ войски само съ другитѣ войски — германската или руската — може нѣщо да направи, а сама какво е извършила? Цѣло столѣтие сѐ ѭ биятъ. — Другия другарь, „Старо-сърбиянацъ“ солунски търговецъ, пжтува по своитѣ работи. Какво е населението около Солунъ и тукъ покрай желѣзницата? Православно българско, занимава се съ земледѣлие, търговията е много слаба и голотия голѣма, слѣдъ русската война всичко тръгна назадъ, само въ Солунъ малко е по̀-добрѣ и то съ чужди стоки и мѣстни сурови, — храни, маслини, орисъ, афионъ, анасонъ и др. Желѣзницата ако и да не върви много бързо, по станциитѣ се спира на кжсо врѣме — двѣ-три минути. На по̀вечето станции се слуша български и турски, но такава заспалость, щото желѣзницата надали си покрива разноскитѣ, само въ Велесъ се качиха двама-трима пжтници; по другитѣ станции мъртвина. Около желѣзницата, която всичко врѣме върви по долината на Вардаръ, полята сж обработени, нивитѣ пожънати, но снопитѣ още неприбрани, а царевицитѣ и тютюнитѣ се зеленеятъ тукъ тамъ. Часътъ кждѣ 4 стигнахме въ Скопия, спрѣхме въ една италианска гостинница, и опжтихме се за чаршията, гдѣто намѣрихме Г. В., до когото имахме прѣпоржка. Бѣше пазаренъ день, и въ бакалницата на нашия новъ познайникъ за ½ часъ дойдоха и излѣзоха 10—15 селени, всички говорятъ чисто български. Токо що се канѣхме да

отидемъ къмъ училището, дойде слугата отъ гостинницата и каза, че въ полицията не искале да ни визиратъ паспортитѣ, безъ да ни видятъ. Трѣбваше да се побърза и ний се упѫтихме къмъ конака, расположенъ надъ чаршията, на високо мѣсто, обградено съ староврѣмско кале, върху стенитѣ му построени турски кѫщи съ рашетки по прозорцитѣ; въ това кале отградено друго по̀-здраво, въ което се намира една рота войска. Тескеретатата намѣрихме въ една малка стая, дѣто чиновникътъ не визиралъ паспортитѣ, защото не знае по француски; щомъ му расправихме за кадѣ отиваме, визира ги и ни отпусна, но доклѣ слѣземъ въ чаршията взе да се мръква и не успѣхме по̀вече да обиколимъ градътъ, който впрочемъ по вънкашность съ нищо се неотличава отъ другитѣ български градове. Вечерта на трапезата се запознахме съ още единъ младъ и пъргавъ човѣкъ отъ сърбското кралство. Първата му дума бѣше за Българитѣ и за тѣхнитѣ страшни агитации. — Какви агитации правятъ Българитѣ? — Какви ли? Пратили сме въ Тетово учитель, а они сѫ го изгонили, защото билъ Сърбинъ, неискатъ да се учатъ на матерния си езикъ, а на български. — Трѣбва да имате грѣшка: мислимо ли е да не иска нѣкой да се учи на матерниятъ си езикъ? Нѣкога сѫ владѣли тия мѣста сърбскитѣ князове, но населението както тогава и сега си е българско, а вие искате тамъ гдѣто сѫ владѣли нѣкога нѣкоя земя сърби да е сърбска — тука грѣшите и се борите съ въздушни кули. — Бога ми се Сърби, не ли сѫ били бугари и Вранчани и нишлии, сега тамъ вече сѫ все Сърби — нищо българско; и тукъ така ще го направимъ. Само тая война ни много попрѣчи, не оврѣме сме я почнали, трѣбвало да се почака, за това сме сега и изгубили, и тукъ ни не почитатъ, като чуятъ Сърбинъ, бѣгатъ. — Та кой ви е кривъ че сте почнали войната? — Народътъ е неискалъ, краль самъ е рѣшилъ, за това ни и биха бугари, на кои сѫ много спомогнали русски офицери. — Такива въ врѣме на войната не е имало, всички бѣха въ отставка. Да, въ отставка, но сѫ съвѣтвали българскитѣ офицери. — Напрасенъ трудъ бѣше да убѣждавашъ човѣкъ, който не зима отъ дума и не разсѫждава хладнокръвно и спокойно, но азъ продължихъ. — Вамъ изобщо много ви врѣди и ще ви повреди въ бѫдѫщето такова направление — вие живѣете съ идеи отъ

миналитѣ вѣкове, хранитѣ се съ бившето нѣкога ефемерно величне и не виждате дѣйствителнитѣ, реални нѣща. Съ прѣдвзети идеи искате като гърцитѣ да направите Македония сръбска, както гърцитѣ, гръцка, но ще се раскайвате нѣкога; тя сега за сега е българска, а който земе чуждото, никога не бива спокоенъ, ни денемъ, ни нощемъ. Споредъ вашитѣ Милоевичи Старосръбско е до Търново, а погледнѣте въ дѣйствителность, какво сръбско има между Морава и Искъръ? Ние не можемъ ли да прѣтендираме на царь Симеоновото царство заедно съ Бѣлградъ? Но ний фантазии не искаме да гонимъ, и вие трѣбва да дойдете до съзнание за дѣйствителнитѣ фактове и съ тѣхъ да имате работа, а не съ ръждясали идеи. До тогава ние неще живѣемъ по съсѣдски, а като псета ще се хапеме и едни други ще врѣдимъ за полза на общитѣ си неприятели. Съ братски животъ и съгласие много можемъ да направимъ задружно; а доклѣ ни смѣтате за татари и гледате на насъ враждебно, още веднажъ и дважъ ще бѫдете бити и ще се свѣстите, когато стане вече късно и нищо не ще ни помогне и вамъ и намъ, и ние не ще имаме нѣкоя облага, ако и да ви биеме и надвиеме; нещемъ вашето, неземайте и вий и неискайте нашето. Нѣщо два часа се прѣпирахме съ тоя шовнистъ, той млъкна, но си остана при своето, когато старосърбиянеца се убѣди и му твърдѣше, така е Бога ми, така трѣбва да стане. Късно съ тие приятели се раздѣлихме, като имъ пожелахме добъръ успѣхъ въ трудното прѣдприятие, посърбѣванье българското Македонско население.

На другата заранъ рано тръгнахме съ фаетонъ за Враня. Пѫтьтъ, нѣкога шоссиранъ, минава прѣзъ широкото Овче поле, на всѣкѫдѣ обработено; изодзадъ се виждаше Шаръ Планина, покрита по върховетѣ съ снѣгъ. Слѣдъ два часа се захванаха малки баири, прѣзъ които пѫтя толкова развваленъ, щото трѣбваше да се кара полека. Всичко пространство до Куманово изминахме безъ да срѣщнемъ жива душа; кѫдѣ деветь часа минахме прѣзъ тоя градецъ и, като прѣминахме водораздѣла между Вардара и Морава, спрѣхме при една варда и ханче на пладнуванье. Файтонджията Турчинъ, говори български, както и вардачитѣ арнаути, които си испросиха отъ насъ по едно кафе. Слѣдъ почивка тръгнахме възъ малки стръмнини и скоро се спуснахме въ Моравската

долина, всичка позеленѣла отъ конопи и ленъ на голѣмо пространство. Около часа два бѣхме вече на границата: пакъ митарства и мито за изнасянье, но това бѣше послѣдното и съ надѣжда, че въ Сърбия всичко е другояче, не като въ турско, търпеливо гледахме прѣтрьсванье багажатъ ни, а единъ ага ни прѣдлагаше тютюнъ. Минахме границата и се прѣкръстихме, а ето една кѫщичка и флагщокъ, сръбската погранична митница. Единъ нишлия, засмѣно ни посрѣщна, прѣгледа паспортитѣ и каза че нѣщата ни ще гледатъ въ градътъ, като се похвали, че паднали напрѣдняцитѣ и праща много здраве на Г. Д-ва или споредъ него Д-ча, извѣстенъ Софийский жител. На край градътъ Враня ни спрѣхѫ и зеха да прѣгледватъ багажа. Турскитѣ митници лоши, но сръбскитѣ ги надминаватъ въ всѣко едно отношение. За 2 напалеона нѣща ги описвахѫ 5—6 пѫти, пломбирахѫ, прѣписвахѫ цѣли 3 часа, така щото моя другарь сърдитъ избѣга, като ги напсува и остави менъ да се расправямъ съ сръбската гюмрюкчийница.

Мито или царевина се падаше да платя два лева, но митничарътъ настоя да ги прѣкараме транзитъ, като оставя 6 лева залогъ съ квитанция, които щѣли да ми повърнатъ въ Суковската митница. Най-послѣ слѣдъ 3 часа се отървахъ и отъ тие гюмрюкчийници е и си отидохъ въ гостинницата. Градътъ Враня малко се поизмѣнилъ, двѣ-три улици разширочени, нѣколко нови здания построени по нова система. Като забикаляхме чаршията, на единъ дюгенъ единъ младъ човѣкъ чете книга, гледамъ българска история. Интересували Ви българската история? Та на-ли сме Българи и ние, какво не ще ни интересува, рано или късно пакъ ще си останемъ Българи, сега ни наричатъ нови Сърби, притѣсняватъ ни, но нищо. Махнахме се по́-скоро да ненаправятъ нѣщо властитѣ на тоя коравъ Българинъ, и отидохме кѫдѣ болницата. На другата заранъ съ желѣзницата тръгнахме за Нишъ, а отъ Нишъ съ фаетонъ за Пиротъ. На Суковската Митница намѣсто да повърнатъ 6 лева за транзитъ земахѫ още нѣщо отъ горѣ, и доволни че се отървахме отъ такива митарства, влѣзохме си у дома, като на великдень.

Материали по новата история на Македония.

Отъ А. Шопова.

Въ книжка XXVII на „*Периодическото Списание*“ г-нъ М. Дриновъ прави много справедлива бѣлѣжка г-ну К. Н., който бѣ напечаталъ Пуквиловитѣ извѣстия за южна Македония (Пер. Спис. кн. XXV—XXVI, 64—115) и при другитѣ бѣлѣжки, съ които бѣ придружилъ прѣвода си, бѣше исказалъ съмнѣние да ли е истина, че слѣдъ „унищожението Охридский престолъ, на Костурския митрополитъ била дадена титлата Екзархъ на България“. Такъво съмнѣние съвсѣмъ си нѣма мѣстото, казва г-нъ Дриновъ, и учено доказва на какво именно основание. По́-долѣ учения историкъ задава въпроса: „Да-ли и до днешенъ день они (костурскитѣ митрополити) държжтъ тая титла, или сж я вече промѣнили по внушенията на злополучний Филестизмъ, това не мога да кажа“.

Ще ми позволите да дамъ нѣкои подробности по тоя въпросъ.

Споредъ „Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων“ Ралли и Потли, напечатана въ Атина на 1855 год., Костурския митрополитъ е носилъ, разбира се, до нея година, титлата „Ὁ Καστορίας ὑπέρτιμος καὶ Ἔξαρχος πάσης παλαιᾶς Βουλγαρίας“ = *костурский всечестнѣйший и Екзархъ на всичка стара България.*

Струмницкии: Ὁ Στρομνίτσης καὶ Τιβεριουπόλεως, ὑπέρτιμος καὶ Ἔξαρχος Βουλγαρικῆς Μακεδονίας' = *Струмницкий и Тивериополский всечестнѣйший и Екзархъ на българскѝ Македония.*

Пелагониский: Ὁ Πελαγωνείας, ὑπέρτιμος καὶ Ἔξαρχος ἄνω Μακεδονίας = *Пелагонийский (Битолский), всечестнѣйший и Екзархъ на Горня Македония.*

Въ брой 14 отъ 17 февруарий 1888 година на патриаршеския органъ „Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια“, ний ненамѣрваме вече

сѫщитѣ титли на Костурския и Струмницкия митрополити. Тукъ Костурский се величае: Ὁ Καστορίας ὑπέρτιμος καί Ἔξαρχος ἄνω Μακεδονίας = *Костурский всечестнѣйший и Екзархъ на Горня Македония.*

Струмницкий: Ὁ Στρομνίτσης καὶ Τιβεριουπόλεως ὑπέρτιμος καὶ Ἔξαρχος Μακεδονίας = *Струмницкий и Тивериополский всечестнѣйший и Екзархъ на Македония.*

Пелагонийский: Ὁ Πελαγωνείας καὶ Ἔξαρχος ἄνω Μακεδονίας = *Пелагонийский всечевчнѣйши и Екзархъ на Горня Македония.*

Казаний патриаршески органъ казва, че това сѫ титлитѣ на горѣспоменатитѣ митрополити, но не дава никакво разяснение, кога е станало синодално постановление да се величаятъ Костурския и Струмницкия владици тъй, т. е. само *всечестнѣйший и Екзархъ на горня Македония* — първий *и всечеснѣйший и Екзархъ на Македония* — вторий, а не както сѫ се величаяли по-напрѣдъ и както се вижда въ петия томъ на книгата Рали и Потли, т. е. *всечестнѣйший и Екзархъ на всичка стара България* — Костурский и *всечестнѣйший и Екзархъ на българска Македония* — Струмницкий. Защо Патриаршията е измѣнила историческитѣ титли на тие двоица митрополити? Що е подбудило, кои сѫ били истинскитѣ причини на това измѣнение? Не е ли това цѣльта да се покаже, че Македония не е населена отъ Българи? Не е ли това филетизмъ отъ страна на Патриаршията, която прѣдъ другитѣ самостоятелни църкви обвинява българскитѣ поборници по църковния въпросъ въ филетизмъ, за дѣто сѫ се борили за вѣчното право на Българския народъ да се моли и учи на езика си, да има пастири отъ рода си? Това вдигание историческитѣ титли на митрополитѣ не е ли направила съ цѣль, за да изглади всѣко напомнювание на простото българско население, че то е българско? . . .

Фенеръ е вдигналъ титлитѣ *Екзархъ на всичка стара България и Екзархъ на българска Македония* слѣдъ разгорявнието на гърко-българската църковна распра. Косторския митрополитъ, споредъ нашитѣ свѣдѣния, се е величаялъ ὑπέρτιμος καὶ Ἔξαρχος πάσης παλαιᾶς Βουλγαρίας = *всечестнѣйший и Екзархъ на всичка стара България*, до началото на мѣсецъ Априлий 1871 година, когато Патриаршията съ писмо заповѣдала на Митрополита да носи титлата ἄνω Μακεδονίας =

на горня Македония. Но пакъ отъ врѣме на врѣме въ Костурско се слушала старата титла *на всичка стара България*, додѣто учитель и пѣвецъ въ Загоричани е билъ Георги Динковъ, когото Костурския владика Никифоръ успѣлъ на конецъ да изгони, а въ сѫщето врѣме и окончателно да вдигне изъ цѣлата си епархия до тогавашната историческа титла на костурскитѣ митрополити. *(Гледай А. Шопова, Народностьта и езика на Македонцитѣ, Пловдивъ 1888 г. стр. 90).*

Направило ли е на Българитѣ въ Костурската епархия нѣкакво впечатление вдиганието на старата титла на Косторскитѣ митрополити? Направило е. Който е ималъ случай да се срѣща и да се разговоря по църковния въпросъ съ нѣкого отъ пó-събуденитѣ Българи отъ Костурско, забѣлѣжилъ е, безъ съмнѣние, съ каква вѫтрѣшна пълнота си напомнюватъ тѣ врѣмето, когато Костурския митрополитъ прѣдъ Олтаря и прѣдъ Бога се е величаялъ *честнѣйший и Екзархъ на всичка стара България*, и съ какво съкрушено сърдце разсказватъ обстоятелствата, когато митрополитъ Никифоръ е испѫдилъ българския учитель Георги Динковъ отъ Загоричани, и е вдигналъ историческата титла на Костурскитѣ митрополити, като я е замѣнилъ само съ *всечестнѣйший и Екзархъ на горня Македония.* Когато Костурскитѣ Българи въ Цариградъ се научили, че Патриаршията е назначила за митрополитъ на Костурската епархия Кирилла, народното имъ чувство се възмутило, и тѣ се събрали единъ день, отишли на Фенеръ при новоназначения митрополитъ, прѣди той да тръгне за Костуръ, и го молили, и за напрѣдъ да се величае въ службата *всечестнѣйший и Екзархъ на всичка стара България*, както е било отъ старо врѣме; — „неискаме ний да изоставяме онова, което сме видѣли и получили отъ дѣдитѣ и прадѣдитѣ си, казали костурчанитѣ.“ Владиката имъ отговорилъ обаче съ думитѣ: „не безспокойте се, чада, това е една проста, безъ значение, форма. . . . .“

Водительтъ на тая депутация е билъ дѣдо Никола Каймакчията, отъ Загоричани. търгующъ съ каймакъ въ Цариградъ; той е говорилъ на владиката отъ страна на своитѣ другари, не добрѣ знающи грьцкия езикъ. Дѣдо Никола ми разсказва тоя случай въ Цариградъ прѣдъ нѣколцина

още слушатили; той се просълзи, когато споминѫ за дѣлата на Георги Динкова, за неговото испѫждание отъ Загоричани и за вдиганието старата историческа титла на костурскитѣ митрополити. — „Въ мойта младость, повтори дѣдо Никола, ний и незнаехме и несмѣехме да се кажемъ че сме Българи; само отъ врѣме на врѣме прѣдъ Бога и въ гърцката църковна служба слушахме, че отечеството ни се нарича *Стара България.* Трѣбваше да доде въ селото ни Георги Динковъ, за да ни расправи отъ каква сме народность, какъвъ е езикътъ, когото говоримъ, и що значи титлата на митрополита ни!..

За титлата на Струмнишкий митрополитъ *всечестнѣйший Екзархъ на българска Македония* имаме слѣдѫющитѣ точни свѣдѣния. Тоя митрополитъ, споредъ свидѣтелството на Струмницкитѣ свещенници, до 1881 година е носилъ титлата: „Τοῦ πανιερωτάτου καὶ θεοπροβλήτου Μητροπολίτου τῆς ἁγιωτάτης Τιβεριουπόλεως Μητροπόλσης Στρωμνίτσης ὑπερτίμου καὶ Ἐξάρχου πάσης βουλγαρικῆς Μακεδονίας, ὑμῶν δὲ αὐτῶν Δεσπόπου εἰς πολλά ἔτη“ = *Високопрѣосвященному и Богопроизведенному митрополиту Святѣйшия Тивериополския митрополии Струмницкия всечестнѣйшему и Екзарху всея болгарския Македонии, намъ-же владику на многая лѣта*“. Слѣдъ тая година титлата му се измѣнила и започенали да го величаятъ само: „Τοῦ Πανιερωτάτου καὶ θεοπροβλήτου Μητροπολίτου τῆς Ἁγιωτάτης Μητροπόλεως Στρωμνίτσης Ὑπερτίμου καὶ Ἐξάρχου ἄνω Μακεδονίας, ὑμῶν δὲ πατρὸς καὶ ποιμενάρχου πολλὰ τά ἔτη = *Високопрѣосвященному и Богопроизведенному митрополиту святѣйшия митрополии Струмницкия всечестнѣйшему и Екзарху Горния Македонии, намъ же отцу и пастироначалнику на многая лѣта.*

Има ли синодално постановление за измѣнението титлата на Струмницкия митрополитъ, незнаемъ; за положително знаемъ обаче, че на 1-ий януарий 1888 година, при първо литургисвание на настоящия Струмницки митрополитъ, се е споменѫла пакъ старата титла *всечестнѣйший и Екзархъ на българска Македония* съ исхвърляние само на „Τιβεριουπόλεως Μητροπόλεως = *Тивериополска митрополия.* Отпослѣ е влѣзла въ употрѣбление пакъ измѣнената титла *всечестнѣйший и Екзархъ на Горня Македония* = Ὑπέρτιμος καὶ Ἔξαρχος ἄνω Μακεδονίας.

При всичко че въ книгата на Рали и Потли „*Синтагма Канонъ*“ е помѣстена титлата на Пелагонийскитѣ (Битол-

скитѣ) митрополити само Πελαγωνείας Ὑπέρτιμος καὶ Ἔξαρχος ἄνω Μακεδονίας = *Пелагонийский всечестнѣйший и Екзархъ на Горня Македония,* ний имаме свѣдения че и кириархътъ на тая епархия се е величаялъ. Ὑπέρτιμος καὶ Ἔξαρχος πάσης Βουλγαρικῆς Μακεδονίας = *всечестнѣйший Екзархъ на всичка българска Македония* приблизително до 1833 година, а споредъ други источникъ и още по́-късно. До 1832 година е билъ Пелагонийский митрополитъ бивший Константинополский Патриархъ Григорий VI-й. Неговъ прѣемникъ на тая епархия е билъ Герасимъ Критянинътъ, който по́-отпослѣ билъ назначенъ за митрополитъ на Одринската епархия, а отъ тамъ за Кириархъ на Халкидонската. Тоя именно Герасимъ е който, като много хитъръ и прѣдвидливъ, щомъ станалъ Пелагонийский митрополитъ, помолилъ официално Патриаршията да вдигне думата въ титлата му Βουλγαρικῆς. И така съ единъ патриаршески актъ се замѣнила титлата πάσης Βουλγαρικῆς Μακεδονίας = *всея болгарския Македонии* съ πάσης ἄνω Μακεδονίας = *всея горния Македонии.*

При всичко че билъ издаденъ патриаршески актъ за замѣнение въ титлата на Пелагонийскитѣ митрополити *всея Болгарския Македонии* съ *всея горния Македонии,* пакъ отъ врѣме на врѣме първата титла се е употрѣблявала, до дѣто да се назначи за Пелагонийски митрополитъ Венедиктъ, т. е. до прѣди 30 години.

* * *

Тъй или инакъ, но неотдавнашнитѣ титли на нѣкои гърцки владици въ Македония сѫ най-красноречиво доказателство за безосновностьта на сѫжденията на ония Гърци и Сърби, които безсмисленно твърдятъ, че Българитѣ нѣматъ нищо общо съ по́-голѣмата часть на Македония, защото тамъ не е имало и нѣма Българи. Историята на самата грѣцка патриаршия, историята на нѣколко митрополитски прѣстоли въ Македония доказватъ, че вселенскитѣ патриарси не сѫ испускали отъ прѣдъ видъ, че трѣбва да даватъ и историческа подкладка за значение на митрополитскитѣ титули, че сѫ имали по нѣкогашъ въ съображение и народностьта на населението въ епархиитѣ, които сѫ били подъ вѣдомството имъ. Но това е било додѣто у Българитѣ въ тия епархии не е сѫществувало национално само-

съзнание. Веднѫшь появено това самосъзнание, веднѫшь божественната искра на народностьта просияла, и патриаршията прави распореждание да се забравятъ титлитѣ, които сѫ напомнювали че населението въ Македония е българско, че и по границата на Епиръ и Теселия прѣобладава българския елементъ. Ний още веднѫшь задаваме кому слѣдва въпроса: защо патриаршията е измѣнила титулитѣ на нѣкои македонски владици? Каква нужда, какви канонически причини сѫ я подбудили да направи това?

Отъ друга страна, нека ония лица, които намѣрватъ че македонското население е сърбско, се запознаѭтъ съ неотдавнашнитѣ титули на горѣспоменѫтитѣ гърцки владици въ Македония, като неиспущатъ отъ прѣдъ видъ, че въ врѣмето, когато сѫ сѫществували тие титули, между Сърби и Българи нѣмаше никакъвъ споръ, че Македония не е българска, че тамошното население е сърбско.

* * *

По причина че се отвори дума за сърбскитѣ претенции надъ македонското население, ний ще приведемъ тука една официална телеграмма отъ Битолския валия до Великия везиръ съ дата 6/18 май 1888 година, напечатана въ Цариградския официозенъ вѣстникъ *La Turquie* отъ сѫщата година и сѫщия мѣсецъ: Ето телеграммата: „Вѣстникъ „*La Correspondence de l' Est,*“ който излазя въ Виена, казва валията, е обнародвалъ въ вечерното свое издание отъ 5-й май едно писмо отъ Солунъ съ дата 29 априлия (1888). Въ това писмо е казано, че въ околноститѣ на Флорина (Леринъ), Прѣспинка и Баковика е имало едно кърваво сблъскване между мюсюлманитѣ, Гърцитѣ и Сърбитѣ, че на 29 априлия е била пратена войска отъ Солунъ, за да потуши движението и да запази Битоля, и че една часть отъ възстанницитѣ тръгнала отъ Леринъ съ цѣль да нападне Битоля. Съ грижитѣ на Негово И. В. Султана, тишината царува всѫдѣ по вилаета. Не е имало, въ всичкото пространство на вилаета, не само спречкване и сблъскване, но нето единъ случай отъ разбойничество. Въ *Битолския вилаетъ Сърби нѣма,* нето пъкъ тоя вилаетъ се намѣрва на сърбската граница. Мѣстности съ название Прѣспинка и Баковика, споменувани въ каза-

ното писмо като центръ на движението, не сѫществуватъ. Слѣдователно, всичкитѣ тия извѣстия отъ Солунъ сѫ лъжливи“.

Не считаме за излишно да забѣлѣжимъ, че отъ Битолския вилаетъ правятъ часть и цѣлия Дебърски санджакъ съ Тетовската околия.

Трѣбва ли да напомнюваме твърдѣ добрѣ извѣстното пѫтувание на Пукевиля по Гърция и южна Македония, напечатано въ Парижъ въ 1825 година, когато въ Българския народъ самосъзнание отсѫтствуваше, когато българска интеллигенция и национални въпроси между Гърци, Сърби и Българи не сѫществувахѫ? Като достигнѫлъ до Костурското езеро, Пукевиль пише: „До тамъ, азъ пѫтувахъ като въ позната страна, защото можехъ да говоря съ хората и да се сношавамъ съ тѣхъ, но тукъ сцѣната се измѣни. Азъ влѣзохъ въ *прѣдѣла на Българитѣ* и трѣбваше да употрѣбявамъ нѣколкото словѣнски думи, които бѣхъ научилъ прѣзъ врѣмето на прѣбиванието си въ Рагуза, за да ме разберѫтъ, когато ги нѣщо питамъ.“

*
* *

Ний и другадѣ сме привождали неопровержими доказателства, че и правителството на Н. И. В. Султана официално счита македонското население за българско, а не за сърбско. Ще напомнимъ тука и съдържанието на Султановитѣ фирмани, издавани прѣди послѣдната русско-турска война на българскитѣ македонски владици. Ще направимъ тука едно малко извлечение отъ фирмана на бившия Скопски Митрополитъ В. прѣосвѣщенний Кириллъ, за да покажемъ, чрѣзъ официаленъ документъ, че населението на Скопската епархия, за която Сърбитѣ не даватъ нето заречъ че е българско, се счита не за сръбско, а за българско, каквото си е и въ дѣйствителность. Тоя фирманъ е съ дата 23 реджебъ 1292, или 12 августа 1875 година. Ето началото му:

„Негово Блаженство Екзархътъ и българския духовенъ съвѣтъ, като поискахѫ Моя Императорски Бератъ, който да потвърждава назначението на В. Прѣосвященнаго Кирилла, носителя на настоящето, за митрополитъ, способенъ да управлява духовнитѣ работи *на Българитѣ, обитающи Скопия и околноститѣ,* и избранъ за прѣемникъ

на покойния Доротей, български митрополитъ на сѫщата епархия . . . . . .“

И пó-долѣ: „ . . . Заповѣдаме слѣдующето: носительтъ на настоящето, като митрополитъ на Скопия и околноститѣ му, да се припознава за такъвъ *отъ Българитѣ,* малко и голѣмо, и отъ духовницитѣ, свещеницитѣ, диаконитѣ, монаситѣ и монахинитѣ, живущи въ казаната епархия, къмъ когото и да се обърщатъ за духовнитѣ работи, да испълняватъ неговитѣ заповѣди и всѣкога да му се покоряватъ . . . .“ „Когато единъ *Българинъ* желае да се ожени или да се разведе, никой освѣнъ митрополитътъ или назначенитѣ отъ него намѣстници и свещенници, да нѣма право да се намѣсва; митрополитътъ да наказва ония свещенници отъ своитѣ подчинени, които, безъ да получатъ неговото съгласие, благославятъ бракове, като дѣйствуватъ чрѣзъ това противъ прѣдписанията на своята цържва . . . . . .“ „Кадиитѣ или наибитѣ (духовни сѫдии), па и който да било други чиновникъ, да не запрѣщаватъ на свещенницитѣ да отслужватъ църковнитѣ служби въ *българскитѣ села,* дѣто ще бѫдатъ назначавани отъ митрополита си. Митническитѣ и други началници да не прѣпятствуватъ прѣносяннието покѫщнинитѣ и вещитѣ на митрополита, произведенията отъ неговитѣ лозя, които ще служатъ за собственното негово живѣяние, както и виното, маслото, меда или друго нѣщо, което би му се поднесло или пратило отъ *българскитѣ общини* . . . .“ „Когато единъ *Българинъ*, духовно или мирско лице, завѣщае въ живота си една часть или третята часть отъ своя имотъ на Екзарха, митрополита, намѣстника, или же на бѣднитѣ, църквитѣ, народнитѣ училища и болницитѣ, и умре послѣ, това завѣщание да бѫде вземано въ внимание, завѣщанитѣ вещи да се вриматъ отъ наслѣдницитѣ и да се прѣдаватъ по принадлежность, посрѣдствомъ духовнитѣ турски сѫдилища и слѣдъ изслушване свидѣтели *Българи* . . . .“

Господинъ П. Д. Драгановъ бѣше помѣстилъ въ *„Извѣстія С.-Петербургскаго Славянскаго Благотворительнаго Общества“* единъ редъ статии за Македония, въ които имаше важни неточности и прѣиначения. Азъ пратихъ до редактора В. Ламански нѣколко забѣлѣжки върху тия статии, но тѣ неможахѫ да се помѣстатъ, защото редакторътъ на

„*Извѣстията*“ се промѣни, па и вѣстникътъ взе пóвечето политическо отколкото научно направление. Ето забѣлѣжкитѣ, испратени г-ну Ламанскому:

Въ No. 6—7 Юний и Юлий, 1888 г. на „*Извѣстія С.-Петербургскаго Славянскаго Благотворительнаго Общества*“ прочетохъ статията на Г-на П. Д. Драганова „Етнографическій очеркъ Славянской части Македоніи“, върху която ще ми позволите да направя нѣкои интересни бѣлѣжки и попълнения. Вѣрвамъ, че ще ме изслушате тъй както изслушахте и нѣколцина още по сѫщия споренъ за мнозина въпросъ. Македония е нáй-малко позната отъ всичкитѣ словѣнски страни и за това всѣка дума, казана върху нея, заслужва внимание. На страница 320 Г-нъ Драгановъ пише „что у Копановцевъ, въ противность ученолюбивымъ Барзакамъ, почти совершенно отсутствуютъ общинныя школы, а всѣ почти болгарскія училища содержатся срѣдствами, отпускаемыми болгарскимъ священнымъ Екзархатомъ изъ Константинополя“. Това е много невѣрно. Българската Екзархия е започенала да дава училищно пособие на нѣкои бѣдни Македонски общини слѣдъ послѣдната русско-турска война, т. е. отъ 1880 година насамъ, а български училища въ Скопия, Куманово, Кратово, Тетово, Криворѣчна-Паланка, Враня и по много още села е имало училища отъ самата щастлива епоха на възраждането на Българския народъ. Българското училище въ Враня прѣди русско-турската война е било едно отъ нáй-добрѣ нареденитѣ училище въ Българско; тамъ главенъ учитель е билъ, въ продължение на много години, Никола Шишеджиевъ. То сега несѫществува, разбира се. Ний можемъ да укажемъ Г-ну Драганову, и кое училище въ коя година е отворено и кои учители, поддържани отъ общината, сѫ учителствували до настоящето врѣме въ горѣказанитѣ копановски градове, за които той казва, че национално „бугарско“ чувство несѫществувало и училищата имъ се поддържали отъ Цариградъ. Не само до послѣдната русско-турска война българскитѣ общини отъ казанитѣ градове и много отъ околнитѣ тѣмъ села си поддържахѫ училищата, но и до днесь всичкитѣ първоначални училища въ всичкитѣ казани градове и села се поддържатъ отъ общинитѣ. Българската Екзархия отпуща пособия почти само на класнитѣ училища; първона-

чалнитѣ училища сѫ общински. Въ Скопия, напримѣръ. има 7 първоначални училища съ 8 учители и 2 учителки. поддържани отъ общината. Въ Тетово: 2 учители и една учителка, поддържани отъ общината, въ Криворѣчна-Паланка: 2 учители отъ общината, една учителка отъ Екзархията; въ Кратово: 2 общински учители; въ Кочани: 2 учители и една учителка отъ общината.

Ний ще приведемъ тука имената на ония копановски села, които поддържатъ сами, безъ никакви сюбсидии, училищата и учителитѣ си: Кумановско: Винци, Сопотъ, Кукушени, Живине, Чолапекъ, Св. Петка, Бояновци, Старо-Нагоричани; Скопско: Мирковци и Панени; Тетовско: Челопеки, Стенче, Теарци, Зубовци, Врутокъ, Блаце, Померани: Паланско: Ранковци, Радибушъ, Петралица; Коченско: Блатецъ, Ваница, Зърновци, Соколарци, Спанчево, Търкане. Оризари, Липецъ, Драгобраца, Лаки; Кратовско: Злетово, Онило, Древени, Лесново, Строамунци. Щипъ: 4 училища мѫжки, 2 женски, 12 учители и 2 учителки общински. Не можемъ да прѣдполагаме че всичко това е било неизвѣстно на г. Драганова. И ако не му е било извѣстно, защо пише съ такава увѣренность за работи, които не е знаялъ положително?

По-долѣ Г. Драгановъ казва: „Барзаки не только не нуждаются въ экзархійскихъ субсидіяхъ, но и *подозрительно,* а также и съ недовѣріемъ относятся къ присылаемымъ экзархатомъ учителямъ, начальникамъ общинъ и посрѣдникамъ съ ними въ Македоніи; одинъ же Охридянецъ А. Кецкаровъ, получившій свое образованіе въ болгарской Солунской экзархійской гимназіи сообщилъ намъ странную и поразительную для меня, но интересную новость: это его съотечественники бугаре въ Охридскомъ окружіи и не принимаютъ никогда никакихъ экзархійскихъ аташе и протеже въ качествѣ учителей“. Това е още пó-невѣрно съобщено отъ Г. Драганова. И могатъ ли ученици да знаятъ що вършатъ общинитѣ? Може ли человѣкъ да довѣрява на ученическитѣ свѣдѣния при изучвание една страна? А г. Драгановъ черпи отъ ученицитѣ нáй-главнитѣ си познания за Македония. Това исповѣдва той самъ. За да опровергаемъ теорията на Г-на Драганова за Охридския окрѫгъ, ще кажемъ, че Екзархията всѣкога е имала въ Охридъ и околностьта му свои прѣдста-

вители, изисквани и избирани отъ сѫщото население. Отъ тие намѣстници ще споменемъ за митрополита Натанаила и протоиерея Христьо Маленковъ, който и до сега е намѣстникъ на Екзархийския митрополитъ въ Охридъ. Както Охридската, така и всичкитѣ общини въ Охридско всѣкога сѫ се относили до Екзархията за училищни пособия, но Екзархията, споредъ силитѣ си, е удовлетворявала желанията само на ония общини, които дѣйствително не сѫ имали срѣдства да поддържатъ училищата си. Въ настоящето врѣме Екзархията поддържа учители въ слѣдующитѣ градове и села въ Охридския окрѫгъ: въ Охридъ 4 учители; въ село Вещани 1 учитель, въ Велгощи 1 учитель, въ Преторъ 1 учитель, въ Струга 1 учитель и една учителка, въ Рѣсенъ 1 учитель и една учителка, въ Янковецъ 1 учителка, въ с. Круше 1 учитель, въ Любоино 1 учитель.

Едно отъ двѣтѣ, или трѣбва да е введенъ въ заблуждение самъ Г. Драгановъ, — или-же пъкъ той иска да вкожда хората въ заблуждение. Г-нъ А. Кецкаровъ е днесь екзархийски учитель въ Охридъ и получава заплата отъ Екзархията. Азъ получихъ отъ него писмо, въ което ми явява, че той никога не съобщавалъ г. Драганову такива неистински свѣдѣния.

На сѫщата 320 страница г-нъ Драгановъ казва, че училищата въобще въ Косовския вилаетъ — български, гръцки, сърбски, католически, албански, турски, еврейски — сѫ възникнали не на органически начала, а искуственно. А отъ каква народность училища щѣха да бѫдатъ неискуственни? . . . . . За училищата отвѫдъ Шаръ азъ нѣма да оборвамъ г-на Драганова, ще ми позволи да му кажа двѣ думи само за училищата въ Скопския санджакъ, дѣто населението е българско, учило се е и учи се български. Въ Скопския санджакъ, тъй както и по цѣла Македония, българскитѣ училища сѫ възникнали тъй естественно, на такъва-же органическа почва, на каквато сѫ възникнали и училищата въ Търново, Пловдивъ, София и пр. Въ градоветѣ Скопия, Кратово, Враня, Щипъ и пр. сѫ се отворили български училища прѣди още да сѫществува на свѣта Българска екзархия, прѣди още да се породятъ несполразумѣния между Сърби и Българи, кому принадлежи по народность сѣверна

Македония; тия училища сѫ се отворили отъ сѫщето мѣстно население въ самото начало на възраждането на Българския народъ, слѣдователно твърдѣ естественно сѫ възникнали. Законътъ за отваряние училища въ турската империя гласи, че народно училище въ единъ градъ или село, може да се отвори само, ако се намѣрятъ на́й-малко 6 семейства отъ града или селото за да подадатъ прошение и да искатъ да се издаде разрѣшение за отваряние на училището. По други начинъ училище въ Македония не се отваря. Така щото, всичкитѣ български училища въ Македония сѫ отворени и се отварятъ само по писменната просба на населението. Ето защо Сърбитѣ не сѫ могли нито пъкъ ще могатъ, додѣто сѫществува подобенъ законъ, да отварятъ нѣкѫдѣ въ Македония сърбско училище: нѣма население което да поиска отварянието на сърбско училище. Сърбския консулъ въ Солунъ, подпомаганъ отъ русския генераленъ консулъ въ сѫщия градъ, много дѣйствува миналата година, за да се отвори въ Солунъ сърбско училище съ пансионъ, но несполучи по единственната причина, че отварянието на това училище не се искаше отъ населението, а отъ чужди агенти. Сѫщото е и въ Скопия, дѣто сърбския консулъ напрасно иска да отвори сърбско училище, когато не ще се намѣри нито едно семейство, което да подпише прошение за сърбско училище. Други е въпросътъ обаче отвъдъ Шаръ-Планина въ — Призренско. Тамъ въ сърбскитѣ села училища се отварятъ, защото сѫщото население желае и иска отъ властитѣ това; и правителството не се противи.

Ползуваме се отъ случая да споменемъ тука, че дълбокоуважаемия русски генераленъ консулъ въ Солунъ, г-ъ Ястребовъ, не прави добрѣ, дѣто се намѣсва въ националнитѣ сърбско-български мѣстни борби, и взема страната на едни, а осѫжда други. Това е врѣдно, защото както интелигенцията тъй и населението охладнява въобще къмъ самото консулство. Г-нъ Ястребовъ взема много живо участие въ сърбската пропаганда въ Македония; това е направило Македонцитѣ да странятъ отъ солунското русско консулство, да не обичатъ консула и да избѣгватъ сношението съ него. Това е жално, но е фактъ. Всички онне, които дорожятъ русского влияние между македонскитѣ Българе, би трѣбвало да посвѣтватъ г-на Ястребова да бѫде неутраленъ, да

стои по̀-високо отъ мѣстнитѣ борби и претенции на разни пропаганди.

Стр. 319. Както г. Драгановъ тъй и г. Сретковичъ често и гладно цитиратъ името на г. Групчева. Вѣроятно, че и единя и другия не знаятъ Групчева. Той до 1883 г. си живѣеше въ Охридъ, и странство не знаеше що значи; занаятътъ му е билъ шекерджилъкъ. Прѣзъ сѫщата 1883 г. той е испълнилъ едно важно екзархийско поручение въ г. Дебъръ, отдѣто, слѣдъ като се завърна, доде въ Цариградъ, а по̀-послѣ отиде въ България да търси чиновническа служба. Тамъ той игра видна ролъ въ дѣятелноста на македонскитѣ дружества, които работеха, между прочемъ, противъ гръцката и сърбската пропаганда въ Македония; на̀й-послѣ се намѣси въ вѫтрѣшнитѣ партизански борби на страната и, недоволенъ, остави България и доде въ Цариградъ заедно съ нѣкой си г. Евровъ, отъ Струга. Както Групчевъ тъй и Евровъ въ началото криеха причината на своето дохождание въ Цариградъ, но отпослѣ се узна, че тѣ сѫ чиновници при сърбското посолство въ Цариградъ, и се занимаватъ съ сърбска пропаганда между македонскитѣ Българе въ турската столица. Азъ имамъ случая да се срѣщамъ понѣкогашъ съ г. Групчева, който отъ самото начало на своето дохождание въ Цариградъ и до сега отказва, че е чиновникъ при г. Новаковича и органъ на сърбската пропаганда между Македонцитѣ. Когато го по̀питатъ: добрѣ, а отдѣ добивашъ срѣдства за живѣяние? той отговаря: отъ русския посланникъ. Но това е съвършенна лъжа, а Групчевъ се стѣснява да исповѣдва, че е органъ на сърбската пропаганда, защото неговитѣ съотечественници му се много подсмиватъ и много го упрѣкаватъ, че е оставилъ народноста си, за която се е борилъ толкова много. Той казва, че получава срѣдства за живѣяние отъ русския посланникъ, за да даде по̀-голѣма важность на онова, което проповѣдва на Македонцитѣ, които гледатъ съ довѣрие на всичко, което иде отъ Руссия или се проповѣдва въ русско име. Г. Групчевъ се ползува отъ русското влияние между Македонцитѣ, за да прокара своитѣ съвършенно притворни и лицемѣрни начала. Г. Групчевъ, както и всичкитѣ сърбофили-Македонци, не смѣе открито и откровенно да проповѣдва, че народноста на Македонцитѣ е сърбска, а не българска. Той

се бои да каже това, защото знае, че всѣкой Македонецъ ще му се смѣе, и никой не ще да го послѣдва. Той е прѣгърналъ и проповѣдва хитро съчиненото мнѣние, че Македонцитѣ сж Сърби и Българи толкова, колкото сж и Русси, Чехи или Поляци, че тѣ сж Македонци, съвършенно отдѣлна словѣнска народность. И това мнѣние не е собственность на г. Групчева; то хитро е съчинено отъ пропагандата на сърбизма въ Македония за пò-сполучливи резултати въ дѣятелностьта. Трѣбва же да говорятъ на Македонеца нѣщо, което може да му се понрави, което не би му докарало отвращение. Македонскитѣ Българи Сърби не ставатъ, дайте да имъ вдъхнемъ съвършенно нова и привлекателна за тѣхъ идея, дайте да имъ кажемъ, че тѣ сж отдѣленъ народъ, потомци на Александра Македонски, съ славно минало и велика история. Това убѣждение е прѣгърналъ и г. Групчевъ и него иска да прокара между Македонцитѣ. Но направило ли е и прави ли нѣкакъвъ напрѣдъкъ това мнѣние между македонскитѣ Българи? Това ний не виждаме. Въ началото на своето дохождание въ Цариградъ, г. Групчевъ, заедно съ другаря си Еврова, се помжчи да сгрупира врѣменно прѣбивающитѣ по търговия въ Цариградъ македонски Българи, и да ги убѣди да се обърнатъ за субсидии за училищата си къмъ сърбския министръ въ Цариградъ г. Новаковича, но не сполучи. Никое македонско село не се обърна за помощь до Новаковича, или направо до сърбското правителство. Забѣлѣжително е това, че когато Македонцитѣ отхвърлятъ всѣка помощь, която имъ се прѣдлага отъ сърбската пропаганда, ежедневно се обръщатъ до русското посолство въ Цариградъ и до българското правителство за разни парични пособия. Съ една рѣчь, македонскитѣ Българи гледатъ на сърбската пропаганда съ много лошо око. Ако правятъ нѣщо сърбскитѣ пропаганди, то е именно че увеличаватъ враждата и негодованието на Македонцитѣ къмъ братския сърбски народъ, за което не може освѣнъ да се съжалява. Сърбската пропаганда дѣйствува въ съглашение съ гръцкитѣ владици и силлогози, които понѣгдѣ поддържатъ сърбизма между Македонцитѣ. Портата тоже не само че гледа благоприятно на сърбската пропаганда между Македонцитѣ, но е започенала понѣкждѣ и да я поддържа.

При всичко това, трудно е да се каже, че сърбската пропаганда ще добие нѣкаква почва между македонскитѣ Българе. Другарьтъ на г. Групчева, г. Евровъ, прѣди 6 мѣсеци се относя до Екзархията и иска учителско мѣсто въ Македония, като забѣлѣжи, че му се е додѣяло вече да служи на хитрата сърбска идея: „Македонцитѣ съставляватъ особенъ исторически народъ“. Въ настоящето врѣме бѣдния Евровъ, боленъ, окаянно прѣкарва днитѣ си въ родното си мѣсто Струга. Г-нъ Групчевъ тоже се относя́ минѫлото лѣто лично до Екзархията нѣколко пѫти, за да иска да се настани плѣмянника му Н. Групчевъ на нѣкаква работа подъ вѣдомството на Екзархията.

Стр. 318. Г-нъ Драгановъ пише, че Т. В. Пр. Охридский Синесий и Скопский Теодосий, на които Портата още не е позволила да отидатъ въ епархиитѣ си, вземали участие въ св. български Синодъ, който засѣдава въ Орта-кьой, резиденцията на българския Екзархъ, и въ годината или въ двѣтѣ годинъ веднѫшъ пращали пастирскитѣ си окрѫжни на паството въ епархиитѣ си. Г-нъ Драгановъ и тука има грѣшка. Въ Орта-кьой не засѣдава никакъвъ български Синодъ, слѣдователно и казанитѣ двоица български митрополита не могатъ да вэематъ участие въ него. Св. български Синодъ засѣдава периодически въ София, а не въ Цариградъ. Т. В. Прѣосвященства Охридский Синесий и Скопский Теодосий не пращатъ своитѣ окрѫжни послания въ годината или въ двѣтѣ години веднѫшъ, а редовно, и всѣкога управляватъ епархиитѣ си отъ Цариградъ чрѣзъ особни свои намѣстници.

Стр. 316. Дълженъ съмъ да кажа, противъ утвърдението на Г-на Драганова, че настоящия Скопский митрополитъ, В. Прѣосвященний Теодосий, не се е училъ въ Бѣлградска духовна семинария, а въ Сѣрската гърцка гимназия.

Стр. 313. Г-нъ Драгановъ утвърдява, че Скопския Санджакъ е населенъ по́-вече отъ несловѣнски и неправославни плѣмена. Това не е истина. Ето приблизително населението въ нофузи на Скопския Санджакъ: 38,556 Турци, 86,796 Българе, 16 Власи, 476 Евреи и 999 Цигани.

Азъ пръвъ пѫтъ слушамъ, освѣнъ това, че въ Скопския Санджакъ имало Сърби, които мечтаяли възстанове-

нието на Ипекската патриархия. Подобна идея съществува между нѣкои интеллигентни хора въ сѫщата Сърбия, а никакъ не въ Скопския Санджакъ. Нека ни каже Г-нъ Драгановъ, кой му е изражавалъ въ Скопия надѣжда за възстановение Ипекската патриархия? Ний можемъ да увѣримъ Г-на Драганова, че подобно нѣщо несѫществува.

Стр. 312. Ний сме съвършенно съгласни съ Г-на Драганова, че въ градоветѣ: Призрѣнъ, Ипекъ, Новий Базаръ и пр. населението не е българско. Има обаче да направимъ една малка бѣлѣжка. Именно, че и отвѫдъ Шаръ, около Призрѣнъ и Дяково има самъ-тамъ български села. По́нагорѣ не обаче. Въ всѣкой случай, грамадното болшинство не е българско.

Стр. 314. Господинъ Драгановъ казва, че въ езика на Капановцитѣ *членътъ* не сѫществува. Това показва, че той има много малко понятие за тоя езикъ. Ний можемъ да приведемъ колкото желаете факти въ доказателство, че членътъ сѫществува въ езика на Капановци тъй както сѫществува той и по цѣла Македония. Слѣдующитѣ пѣсни сѫ пѣяни отъ мома Стана Иовова, отъ село Осинчани, 4 часа растояние отъ г. Скопия:

Пу́кнале, ма́йке, тре́сннале!
Не мо́жем в'Ско́пье да и́дам
Отъ пусти*те* сараче;
Цървéно ми *ре*менче давава . . . . .
Да избе́лам ле-ле бе́ло ли́це,
Да натегнам ле-ле гайта́н ве́ги,
Битолча́ни ле-ле да насме́ям,
Све небо ле-ле да отклю́чам,
Да отже́нам ле-ле бекя́ри*те*,
Да изва́дам ле-ле ро́йно ви́но,
Да е ми́рна ле-ле све ра́я*та*.

Не пий, Не́до, ро́йно ви́но,
От ви́но*то* гла́ва бо́ли. —
Не ме бо́ли от ви́но*то*
Тук ме бо́ли от я́дове,
От я̀дове Стоя́нови,
Дека си е кѫсканджи́я.

На пушки*те* нишанли́я,
На мо́ми*те* ясакчии́я,
На ко́ни*те* бинеджи́я.

По́дрипна, по́дскокна Ми́ро Мироша́нче
При́неси, до́неси ши́ше*то* ра́кия,
Оба*та* до́ два*та* да го испи́еме
Та́тко ти, ма́йка ти ши́шенце*то* пра́зно.
По́дрипна, по́дскокна Ми́ро Мироша́нче,
При́неси, до́неси кошни́че*то* съ гро́зѣ
Оба*та* до́ два*та* да го иззо́баме, —
Та́тко ти, ма́йка ти кошниче*то* пра́зно

Отъ Тетово

(Пѣяни отъ Мария Сейова)

Чи́во е о́нуй мо́ме убa̋во,
Що ра́но рани на вода
С две́*те* сто́мни зе́мяни,
Край зе̂лени*те* ли́вади
Под ви́соки*те* то́поли,
Под то́поли*те* ча́дъри,
Под ча́дъри те́рзии.
Де́войче ве́ли го́вори:
„Те́рзии, мо́ре ге́дии,
Да ми скро́ите кюрдия,
Без е́ндезе да я ме́рите . . . . . .
. . . .“

За́вила се бе́ла ло́за ви́нова
Оком гра́да Бу́дима, —
У Бу́дима е́дно ло́зе широко,
У ло́зе*то* е́дно дърво ба́демо,
Под дърво*то* е́дна че́шма ша́рена,
На че́шма*та* е́дна пло́ча ме́рмера,
На пло́ча*та* е́дна чаша би́люра,
У ча́ша*та* ро́йно вино цървено,

У вѝно*то* ѐдна грудка шекѐрна.
Как се тȍпи ȍной груда шѐкерна,
Так се тȍпи мȍе сърдце зȁ нѐго.

Вѝдо, Вѝдо църнобко,
Вѝно ли са твȍй*те* ȍчи,
Дȁ ли люта бѐла рȁкия?
Ѐднаж мѐне пȍгледуеш,
Тѐжко мѐне ȍпивуеш,
Зȁ нѐделя пѝян ȍдам,
Две нѐдели смȁен сѐдам,
Три нѐдели бȍленъ лѐгам
Бȍлен лѐгам у сȍба*та*,
У сȍба*та* шȁрен кȍвчег.
У кȍвчего*т* бѐла кнѝга,
На кнѝга*та* нȁписано:
Кȍй се лю̀ба, да се зѐме!

Отъ Куманово.

(Пѣяни отъ П. Трандафиловъ.)

Вȁрай мȁйкье, стȁра мȁйкье,
Що си бѝло мȍри къскънджѝка,
Къскънджѝка стȁра мȁйкье
Къскънджѝка, мȍри айнаджѝка! —
Покарȁй си, Димитрѝйо,
Покȁрай си, сѝнко, невѐста*та*
Да не йоди, Димитрѝйо,
Да не йоди, сѝнко, на чѐшма*та*,
На чѐшма*та,* Димитрѝйо,
На чѐшма*та,* сѝнко, варȍсана,
Варȍсана, Димитрѝйо,
Варȍсана, синко, тельȍсана,
Със глава*та,* Димитрѝйо,
Със главȁ*та,* сѝнко, нарѐдена,
Със кȍси*те,* Димитрѝйо,
Със кȍси*те,* сѝнко, начѐшляни,
Със вѐги*те,* Димитрѝйо,

Със вéги*те,* си́нко, вегьóсани,
Със ли́це*то,* Димитри́йо,
Със ли́це*то,* си́нко, набéлено!
Кът се врáкя, Димити́йо,
Кът се врáкя, си́нко, отъ чéшма*та,*
Дрóбни ки́тке, Димитри́йо,
Дрóбни ки́тке, си́нко, расфъ̀рляни . .
. . . .

Ни́кола, море Ни́кола,
Нéкарай млáда нéвеста,
Нéкарай млáда невеста,
Малко ли ти дóнела,
Шярéна ку́чка със ку́тре,
И ку́тре*то* е шя́рено,
Шя́рена крáва със тéле,
И тéле*то* е шярено.

Това е нарѣчието на Капановцитѣ, т. е. на Българетѣ отъ Скопско, Тетовско, Кумановско, Кратовско и Паланско. Ще ми се позволи да кажемъ, че Г. Драгановъ не е положилъ достатъчно трудъ и безпристрастие при изучвание живота и езика на Капановцитѣ.

Стр. 315. И въ книгата „*Огледало*“ на Тетовеца Кирилла Пейчиновича, написана на българско долномиссийско нарѣчие и напечатана въ Будинъ на 1816 год., всѫдѣ се употрѣблява членътъ. На страница ï, напримѣръ, се срѣщатъ думитѣ грѣх*отъ,* сток*ата.* кук*ята,* челадъ*та,* нива*та,* лозѣ*то,* дърва*та,* бахча*та* и пр. На страница ли: дѣте*та,* прежни*тѣ,* и пр. На страница ѯг: молитва*та,* светец*отъ* и пр. На страница ѷз: духовни*ка,* исповѣдник*отъ,* ногъ-*та.*

Азъ неоспорявамъ истината, че въ Капановското нарѣчие се срѣщатъ много сърбизми, но причината на това е че Копановци сѫ границата на българския елементъ, че тамъ дохождатъ въ стълкновение българския елементъ съ сърбския. Копановското нарѣчие не е сърбско размѣсено съ българизма, а е българско съ нѣкои сърбизми. Българско се нарича това нарѣчие и отъ самото тамошно население, което и себе си назовава българско.

Много голѣмо значение придава г-нъ Драгановъ на разнитѣ названия на македонското население. Той като че иска да каже: Македонцитѣ не сѫ Българи, а сѫ мияци, копановци, барзаци и пр. Невѣрно се прѣдставлява значението на мѣстнитѣ плѣменни названия въ Македония. Тия названия иматъ сѫщето значение, каквото и по много други мѣста, може да се каже — каквото и всѫдѣ. Въ южна България, напримѣръ, населението се нарича помежду си съ названията: Скобори, Гърци, Полчани, Рупци, Якалийци, Вариклечки, Лангери, Загорци, Шопи, Романци и пр. Подобни мѣстни народни названия ще намѣрите много и всѫдѣ. Но това не значи, че населението въ южна България не се нарича по между си българско, а Скобарско, Загорско, Горско, Романийско, както незначи, че македонското население се ненарича помежду си българско, а Миацко, Барзацко и пр. Можете да заобиколите Македония отъ единя край до другия, безъ да чуете македонскитѣ мѣстни плѣменни названия. Други е въпросътъ, ако вий сте тръгнали да събирате свѣдѣния за тия именно названия и питате всѣкого за тѣхъ. Ако просто и прямо попитате Македонеца какъвъ е, той никога не ще ви отговори, че е бързакъ, миякъ и пр., а ще ви каже, че е Българинъ или Бугаринъ.

Въ заключение ще кажа, че г-нъ Драгановъ дава интересни свѣдѣния за Македония, но не съ подобающата откровенность, искренность и точность.

Изъ старо-българската книжнина.

Отъ М. Дриновъ.

Старо-българската книжнина е била богата съ много книжовни трудове, но нашитѣ дѣди не сѫ могли да ни запазятъ това драгоцѣнно наслѣдие, което сѫ истрѣблявали не само мишки и плѣсень, вода и огънь, но и различни гърцки фанатици. За сега намъ сѫ познати твърдѣ малко старо-български книжовни трудове, та и тие сѫ се запазили по̀-вече въ русски и сърбски прѣписи, защото Руситѣ и Сърбитѣ такожде сѫ чели и прѣписували трудоветѣ на нашитѣ стари писателье. Въ такъви русски и сърбски прѣписи сѫ се завардили токо речи вситѣ познати намъ до сега списания на свети Климентъ, Царь Симеонъ, Иванъ Екзархъ, Григорий Презвитеръ, Епископъ Константинъ, Козма Презвитеръ, Черноризецъ Храбъръ и на много още други български писателье, на които имената не се знаятъ. Така сѫ могли да се запазятъ и трудоветѣ на Иванъ Презвитеръ, който е прѣвелъ:

1) житието на св. Антоний Велики, списано на гърцки езикъ отъ знаменитий Александрийски архиепископъ Атанасий, и

2) житието на свещенномѫченикъ Панкратий, „прѣчудний ученикъ Петровъ“.

Отъ тие два прѣвода Антониевото житие се е завардило въ два прѣписа: единъ русски и единъ сърбски. Сърбский прѣписъ се е завардилъ въ единъ голѣмъ *тържественникъ,* който съдържа различни похвални слова и жития на много светци, и въ който, между друго, се намѣрватъ и двѣ списания отъ св. Климентъ, именно: „Слово хвально Іоанну Крьстителю“ и „Похвала блаженому отцу нашему и учителю словѣнскому Кирилу Философу“. Рeчений *тър-*

жественникъ сѫ прѣписали въ 14-й вѣкъ трима сърбски прѣписуваче отъ нѣкой пó-старъ български рѫкописъ[1]).

Антониевото житие, което е прѣвелъ Иванъ Презвитеръ, е особно любопитно по това, че прѣводачътъ го е придружилъ съ едно *послѣсловие,* което е съвсѣмъ непознато по насъ, и съ което ние намѣрваме за добро да запознаемъ читательетѣ. Това послѣсловие се е запазило, както въ сърбский, така и въ русский прѣписъ на Антониевото житие. Прѣди да го приведемъ, намѣрваме за потрѣбно да кажемъ нѣщо за прѣписувачетѣ на старобългарскитѣ книги.

Тие прѣписувачи, кой много, кой малко, сѫ правили грѣшки: пропущали сѫ букви, думи, та дори и цѣли редове, таче и често сѫ замѣнявали нѣкои стари думи и граматически форми съ други, които на нихно врѣме сѫ били пò-употрѣбителни въ българский езикъ. Па ако прѣписувачетѣ сѫ били чужденци, Русси или Сърби, то тѣ сѫ правили и други измѣнявания въ езика на старобългарскитѣ паметници: русскитѣ и сърбски прѣписваче систаматически сѫ промѣнявали старобългарското правописание споредъ исканьето на своето изговарянье. За това нѣщо ние имаме много доказателства, отъ които тука ще бѫде доста да приведемъ слѣднитѣ свидѣтелства. Двама сърбски иеромонаси, които въ 1374 година сѫ направили прѣписъ отъ единъ триодъ *бугарскога езика*, въ края на прѣписа си молятъ читательетѣ да ги не проклинатъ, ако срѣщнатъ нѣкѫдѣ погрѣшки, защото, кажатъ: „Богь вѣсть, велма ни е било усильно прѣдставляти га на срьбски eзикъ"[2]).

Въ друга сърбска книга, писана на 1434 година, срѣщаме такъва бѣлѣжка: „Сию книгу, сирѣчь триод, изведохом из Бугарскые книгы на срьбскы чинь, да ако е нечто и недоставено, не прокльните велми, молю ви се, понеже не быхом вѣщи слову томъ" (Описаніе рукописей Хлудова 294). Въ заглавието на единъ другъ сърбски триодъ е казано:[3]) „Тріодіонь, сіе есть трипѣснець оть двою письмену сею ж.

[1]) Гледяй въ книгата на А Попова: „Описаніе рукописей библіотеки А. И. Хлудова". Въ тая книга подробно е описанъ речений *тържественникъ*, изъ който въ нея сѫ обнародвани и нѣколко изводи, между които намѣрваме и изводъ изъ Антониевото житие.

[2]) Филологическія наблюденія Востокова 178.

[3]) Порфирій Успѣнскій, „Исторія Афона" въ Труды Кіевск. Д. Академіи 1871, Августъ, 337.

ѧ. по обичаю и благоволному реченію сербскаго народа опасно изчищенный." — Но, освѣнъ правописанието, сърбскитѣ, както и рускитѣ прѣписуваче, сѫ замѣнявали и нѣкои български думи съ свои. При това, често не сѫ разбирали истинний разумъ на такъви думи, та ги сѫ замѣнявали несполучливо. Па нѣкои прѣписваче сѫ си дозволявали да правятъ и пояснения или тълкувания на нѣкои стари рѣчи, и тия свои тълкувания по нѣкога сѫ вписвали въ своитѣ прѣписи слѣдъ тълкуванитѣ рѣчи, безъ да ги отдѣлятъ отъ тѣхъ съ скобички или по другъ нѣкой начинъ[1]). Поради всичко това, което ние бихме могли да подтвърдимъ съ купъ примѣри, старобългарскитѣ писменни паметници, които сѫ се запазили въ сърбски и русски прѣписи, не само сѫ измѣнени въ правописанието си, но много или малко сѫ покварени и въ текста си.

Тия белѣжки намѣрихме за потрѣбно да напръавим за да могатъ читательетѣ да се сѣтятъ, отъ-що е произлѣзло това, че послѣсловието, за което ни е рѣчьта, не е съвсѣмъ еднакво въ русский и въ сърбский му прѣписъ. Ние тука привождаме и двата тие прѣписи успоредно, единъ срѣщу други:[2])

Сърбский прѣписъ.	*Русский прѣписъ.*
Іоанна недостоинаго прѣзвитера, прѣложшаго сие.	
Се грѣшнии азь прочьть створение Григориа о житии великаго отца нашего Антониа прѣложениемь кончавь, мало что побесѣдовати кь послушающимь всѣмь чрьнцемь, купно же и простыимь, и простыне прошу отъ вась, аще рѣчь зазорну и не ухыщрену будемь положили прелагае чюдеса его. Не бо нѣсми тольмы смотрьливии еллиньскыихь рѣчии, изобразити тѣхь образь, не	Се же азъ грѣшныи Аѳанасія Великаго твореніе о житіи блаженнаго Антонія отца нашего кончавъ, мало что побесѣдую къ послушающимъ и чтущимъ житіе и прощеніе прося о сихъ, аще будемъ рѣчь зазорну и нестройну положили, прелагающе словеса сія. Не бо есмы извѣстно разумѣли еллинскія рѣчи неудобство, еже словеса ихъ на словенскаго языка словеса прелагати, яко не

[1]) Трѣбва да кажемъ, че такъви и по такъвъ чуденъ сега за насъ начинъ вписвани тълкувания (глосси) често се срѣщатъ, не само въ българската, но и въ други рѫкописни книжнини.

[2]) Ние изпущаме нѣкои тънкости въ правописанието на сърбский прѣписъ, защото въ печатницата ни нѣма потрѣбнитѣ за тѣхъ знакове. Това, обаче, никакъ нѣма да поврѣди работата ни, защото тие тънкости иматъ само палеографическо значение

имущу тогда езыку словѣньску, нь на разумь нудеще положихомь; не тольма же разумомь своимь, уповающе пустинижителѣ Іоана егоже Антоние житию порѣвнова. *Мы же молеще црьковнааго Іоанна господана архиепископа, иже бысть патриархь Бугарсцѣи земли*, не се тькмо житие великаго Антония, нь и пречюднаго чюдотворца непотаенаго жития, яко же не сущемъ прѣложеномь, никыми же прѣжде ними. Того дѣля принудише нашу грубость, помысливь, яко же да не лихь будеть ни тѣхь чюдотворьць божьствьнааго ихь жития словѣньскыи езыкь и добрѣ же и самь велми не лиху быти мьзды послушающихь ради на успѣхь душьвныи отъ Господа Бога и спаса нашего Іс. Христа, егда же ему . . . за людиставшу . . . ихь чи. . . прѣдставити Христу Богу. Тому убо есть слава сь Отцемь и Сыномь и стыимь Духомь ныня и присно и вь вѣкы вѣко'.

ключимо есть се, но на разумъ смотряюще полагахомъ; не на свой же разумъ надѣющіися, ни собою дерзнухомъ на дѣло сіе, толь велико суще, *но принуждени отъ строителя церковнаго Іоанна Болгарскія Земли.* Не точію Антонія Великаго житіе поволѣни бихомъ преложити, но и пречуднаго Петрова ученика Панкратія, яко не сущимъ преложенымъ никимъ же преже васъ. Да того ради принуди нашу грубость, сіе помыслихъ, яко да не лишенъ будетъ ни тѣхъ великихъ чудотворцевъ блаженнаго житія словенскій языкъ, разумѣ же яко и самому тому не лишену быти мзды отъ Господа нашего Іисуса Христа, ради послусающихъ успѣха душевнаго, егда емубудетъ за льдьми своими душа ихъ чиста поставити. Тому бо честь купно слава со Отцемъ и со св. Духомъ, нынѣ и присно и во вѣки вѣковъ аминь[1]).

И въ двата прѣписа първоначалний текстъ на „послѣсловието“ не е запазенъ добрѣ. Русскитѣ прѣписваче, сѫ замѣнили нѣкои думи, а нѣкои и съвсѣмъ сѫ изхвърлили, като излишни. Тѣхната главна грижа е била да схванатъ и изложатъ пó-главнитѣ мисли на тоя паметникъ, и трѣбва да признаемъ, че тая си цѣль они сѫ постигнѫли доста добрѣ. Прѣписувачетѣ на сърбский прѣписъ, които, види се, сѫ прѣписвали дума по дума, сѫ направили нѣколко такъви грѣшки и пропущания, чрѣзъ които нихний прѣписъ въ нѣкои мѣста е излѣзълъ пó-неоправенъ отъ русский. По щастие, обаче, погрѣшкитѣ, които сѫ правили русскитѣ и сърбскитѣ прѣписваче, не сѫ ставали все въ едни и сѫщи мѣста, та, при сравнителното проучванье на тие два прѣписа, може да се възстанови ако и не съвсѣмъ добрѣ, първоначалний текстъ отъ по-

[1]) И двата тие прѣписа ние вземаме изъ горѣспоменатата книга на А. Попова, стр. 393, 394.

слѣсловието на Ивана Презвитера. Ние ще се спремъ токо на по́-главнитѣ разнорѣчия между тие прѣписи.

1) Сърбский прѣписъ е запазилъ името на Ивана презвитера. Въ русский прѣписъ това име е пропуснато.

2) Въ сърбский прѣписъ по една голѣма грѣшка е написано, че Антониевото житие е съчинилъ нѣкой си Григорий. Русский прѣписъ тука е по́-оправенъ, защото нѣма съмнѣние, че Антониевото житие е съчинилъ Атанасий Александрийский, както е и написано въ тоя прѣписъ.

3) Въ русский прѣписъ ясно е казано, че Иоаннъ презвитеръ, прѣводвачътъ на Антониевото житие, е намѣрвалъ несгодно да прѣвожда вситѣ гърцки думи, една по една, на словѣнски езикъ, та е гледалъ да *прѣлага* само *разума* на еллинскитѣ рѣчи. Тая разумна мисъль сърбскитѣ прѣписваче, види се, сѫ се старали да изложатъ съ сѫщитѣ думи, съ които тя е била изложена и въ първоначалний текстъ,[1]) но сѫ направили нѣкакви погрѣшки, чрѣзъ които сѫ убъркали и затъмнили работата.[2])

4) Въ русский прѣписъ исто така ясно и право е казано, че прѣводвачътъ на Антониевото житие е прѣвелъ още и житието на Панкратий, „прѣчудний ученикъ Петровъ“. Сърбскитѣ прѣписваче сѫ пропуснѫли името на Панкратия, па, види се, при това сѫ направили и нѣкои други грѣшки, та нихний прѣписъ на това мѣсто е съвсѣмъ безмисленъ.

5) Особно внимание заслужва слѣдньото разнорѣчие между тие два прѣписа. Въ русский е казано, че прѣводвачътъ на Антониевото и на Панкратовото житие е извършилъ тая работа по заповѣдь *„отъ строителя церковнаго Іоанна Болгарскія земли“;* а пакъ въ сърбский, на мѣсто тия рѣчи, е написано така: *„црьковнаго Іоанна господина Архиепископа, иже бысть Патриархъ Бугарсцѣи Земли“* ... Кой отъ тие прѣписи тука стои по́-близу до първоначалний текстъ? Види се, че русский, въ който, може би, въ

[1]) Така сѫдимъ по това, че думитѣ, съ които е изложена тая мисъль въ тѣхний прѣписъ, сѫ много стари. Така, причастието *нудеще* отъ глагола *нѫдити*, който тукъ значи *мѫча се, трудя се*, до колкото ние знаемъ, се срѣща съ такъво значение само въ списанията на на́й-старитѣ наши писателье. Русскитѣ прѣписваче не съвсѣмъ сполучливо сѫ замѣнили тая рѣчь съ „смотряюще“.

[2]) Въ прѣдложението: „не имущу тогда езыку словѣнску“ е пропусната нѣкаква дума. Па и рѣчьта „тогда“, която се намѣрва въ това прѣдложение, не ще да е читъва.

това мѣсто само сѫ пропуснѫти думитѣ: „господина архіепископа“. Въ сърбский тия думи сѫ се запазили, но думата *строитель* (црьковний) е изхвърлена и намѣсто нея е притурено: *„иже бысть Патриархъ“* (Бугарсцѣи Земли). Че думитѣ „иже бысть патриархъ“ не е имало въ първоначалний текстъ на „послѣсловието“ и че тия думи сѫ притурени по́-послѣ отъ нѣкой прѣписвачь, това сѫ види и отъ глагола *бысть,* който е туренъ въ прѣминало свършено врѣме (аористъ). Така не би се изрекълъ авторътъ на послѣсловието за главний началникъ на българската църква, въ врѣмето на когото онъ е написалъ това послѣсловие. По всичко се види, че онъ на това мѣсто е написалъ такъви думи: „строителя црьковнааго Иоана господина Архиепископа Бугарсцѣи Земли“. Но тие думи, отъ които тогавашнитѣ Българе лесно сѫ разбирали, за кого се говори въ тѣхъ, били сѫ, може би, вече не съвсѣмъ ясни въ 14-й вѣкъ, особно за сърбскитѣ читателье. Това, види се, е подбудило прѣписвачетѣ на сърбский прѣписъ да пояснятъ работата. Така се е появила въ сърбский прѣписъ притурката: „иже бысть патриархъ“ (бугарсцѣи земли).

Намъ остава сега да разгледаме, кога е живѣлъ Иванъ Презвитеръ, авторътъ на „Послѣсловието“ и кой е билъ църковний строитель на Българската земя Иоаннъ, по чиято заповѣдь онъ е прѣвелъ житията на св. Антоний и св. Панкратий.

Въ Послѣсловието се намѣрватъ признаци отъ много отдавнашна старина. Тамо, на примѣръ, е речено, че казаннитѣ жития сѫ прѣведени съ цѣль, за да не се лишава *словѣнский езикъ* и отъ тѣхъ; при това е забелѣжено, че прѣводачътъ се е старалъ да *прѣлага* само главний *разумъ* на *еллинскитѣ рѣчи,* защото е невъзможно да се прѣвождатъ тѣ една по една на *словѣнски езикъ.* Такъви исто бележки за обогащаваньето на *словѣнский езикъ* съ поучителни списания и за начина, по който трѣбва да се *прѣлага* отъ гърки езикъ на *словѣнски,* ние намѣрваме и въ книжовнитѣ трудове на Иванъ Екзархъ и епископъ Константинъ. Па и въ езика на Послѣсловието, както и въ прѣвода на Антониевото житие се срѣщатъ такъви стари думи и грамматически форми, каквито намѣрваме само въ списанията на най-

старитѣ български писателье: отъ 10-й вѣкъ и малко пóкъсно. Около това врѣме, слѣдователно, сж живѣли, както Иванъ Прѣзвитеръ, така и неговий духовенъ началникъ, църковний български строитель Иоаннъ.

Още прѣди четиресеть годинъ, когато се знаяше само за русский прѣписъ на Послѣсловието, знаменитий Шафарикъ е изказалъ мнѣние[1]), че „цѣрковний строитель Болгарскія земли“ Иоаннъ трѣбва да е билъ Иванъ Екзархъ. Шафариковото мнѣние поддържа и Андрей Поповъ, безъ да гледа на това, че въ сърбский прѣписъ, който той първъ е намѣрилъ и обнародвалъ, въ 1872, тоя църковенъ строитель на българската земя е нареченъ *архиепископъ и патриархъ Бугарсцѣи земли.* При всичката си дълбока ученость А. Поповъ е мислилъ, че Иванъ Екзархъ, като е носилъ титла Екзархъ, трѣбва да е билъ архиепископъ български и главенъ църковенъ строитель на българската земя. Такъво мнѣние е съвсѣмъ погрѣшно. Ние сега за вѣрно знаемъ, че въ старо врѣме главнитѣ български църковни началници не сж носили титлата Екзархъ, а изпърво сж се наричали архиепископи (при Бориса-Михаила), а отъ врѣмето на царя Симеона, когато е и живѣлъ Иванъ Екзархъ, приели сж и титлата патриархъ, съ която сж се украсявали отъ тогава и чакъ до прѣди стотина годинъ, именно, до 1767. Въ старо врѣме Екзарси (църковни) сж се наричали нѣкои свещенници (презвитери), които сж били пращани отъ епископитѣ или патриарситѣ да обиходждатъ епархиитѣ и да извършватъ тамъ нѣкакви поржчки. Такъвъ свещенникъ е билъ и Иванъ Екзархъ. На това онъ и самъ показва въ нѣкои отъ списанията си, дѣто нарича себе си *презвитеръ, попъ.* Па нека припомнимъ, че познатий обличитель на богомилитѣ, Козма прѣзвитеръ, който е живѣлъ около петдесеть годинъ слѣдъ Ивана Екзарха, като споменува за него въ едно отъ списанията си, такожде го нарича *презвитеръ.* Отъ това, както и отъ други нѣкои свидѣтелства, на което тука е излишно да се спираме, ясно се види, че Иванъ Екзархъ е и умрѣлъ въ свещенически (презвитерски) чинъ. И така, нѣма съмнѣние, че въ „Послѣсловието“ подъ думитѣ „церковний строитель Болгарскія земли Иоаннъ“ се говори не за Ивана Екзарха, както

[1]) Rozkvět slovanské literatury v Bulharsku. Sebrané spisy, III, 183.

сж мислили Шафарикъ и А. Поповъ, а за нѣкой отъ най-старитѣ български архиепископи — патриарси, както е и казано въ сърбский прѣписъ отъ това Послѣсловие. — Между тѣхъ ние намѣрваме само единъ, който е носилъ име Иоаннъ. Той е светителствовалъ въ първата четвъртина на 11-й вѣкъ, когато българский патриаршески прѣстолъ бѣше вече прѣнесенъ изъ Прѣслава въ Охридъ (слѣдъ кратковрѣменното му прѣбивание въ Срѣдецъ, Водена, Мъгленъ и Прѣспа). Въ познатий гръцки каталогъ на българскитѣ архиепископи (патриарси), който (каталогъ) е писанъ още въ 12-й вѣкъ, за него е речено, че билъ втори отъ българскитѣ архиепископи, които сж прѣбивали въ Охридъ, че билъ родомъ изъ Дебъръ и че прѣди да заеме Охридский прѣстолъ, билъ игуменъ въ Дебърский мънастирь св. Богородица: Ἰωάννης, καὶ αὐτὸς ἐν Ἀχρίδῃ. Οὗτος ἦν ἐκ Δεύρης, χωρίου ἀγνοανδνίκης, ἡγούμενος χρηματίσας τῆς ἐκεῖσε μονῆς τῆς θεομήτορος.

За сжщий архиепископъ Иоаннъ ние имаме и други много важни свидѣтелства: доста е да кажемъ, че нему сж дадени познатитѣ три грамоти отъ Византийский императоръ Василий Болгароктонъ. Въ първата отъ тия грамоти, която е писана около 1019 г., въ самото ѝ начало, между друго е казано: τὸν εὐλαβέστατον μοναχὸν Ἰωάννην ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας ἐκυρώσαμεν εἶναι . . . . Καὶ ἐπεὶ ᾐτήσατο ὁ τοιοῦτος . . . . δεδώκαμεν αὐτῷ τὸ παρὸν σιγγίλλιον . . . . Отъ тия думи се види, че Дебърский инокъ, игуменъ Иоаннъ е заелъ българский архиепископски (патриаршески) прѣстолъ около 1019 год. По́-нататъкъ въ тая грамота се изброяватъ епархиитѣ, които сж се подчинявали на българский архиепископъ. Но нѣкои отъ старитѣ български епископства (12-ть) не сж споменжти въ нея, и съсѣднитѣ гръцки митрополити, Дирахийский и други, сж гледали да ги *грабнатъ* и да си ги подсвоятъ (Καθαρπάσαι ταύτας ἐκ τῆς Βουλγαρικῆς ἐνορίας). Архиепископъ Иоаннъ много се е борилъ, види се, съ тие *грабителье*, и по негово исканье императоръ Василий му е далъ и другитѣ си двѣ грамоти, въ които онъ изброява още 12-ть български епископства, пропуснати при първото изброяванье, па строго възбранява на съсѣднитѣ митрополити да не нащърбяватъ границитѣ на старата българска църковна область (μὴ ἐπιβαίνειν ταῖς τῆς Βουλγαρίας ἐπισκοπαῖς), въ която споредъ тие официални документи тогава сж се

намѣрвали 32 епархии. При това императоръ Василий, все пакъ по исканьето на Архиепископъ Иоаннъ, тържествено потвърждава пълната независимость на Българската църква. Нѣма съмнѣние, че тоя архиепископъ е онъзи *църковенъ строитель Болгарскія земли*, или (както е речено въ сърбский прѣписъ отъ „послѣсловието") Патриархъ Бугарсцѣи земли, който е заповѣдалъ на Ивана Презвитера да прѣведе житията на св. Антоний и св. Панкратий.

По онова врѣме въ България е имало вече доста много мънастире, но тѣ не сѫ били наредени добрѣ, па и мнозина отъ българскитѣ иноци сѫ живѣли распустнато, както се види изъ списанията на тогавашний български списатель Козма Презвитеръ. Въпросътъ за исправяньето на тие мънастирски и иночески безредици трѣбва много да е занимавалъ архиепископа Иоанна, който, както видохме по̀-горѣ, прѣди да заемне българский патриаршески прѣстолъ, билъ е мънастирски игуменъ въ родното си мѣсто (Дебърско). Това на̀й-много го е и подбудило да се погрижи за прѣвожданье житието на св. Антоний, който е единъ отъ на̀й-главнитѣ основателье на християнскитѣ мънастирски общини, и който съ високо добродѣтелний си подвижнически животъ е показалъ, какъ трѣбва да живѣятъ иноцитѣ.

Може да се мисли, че освѣнь житията на св. Антоний и св. Панкратий,[1]) по заповѣдь на сѫщий архиепископъ и патриархъ български Иоаннъ сѫ били прѣведени и списани и други книги. — Изобщо се види, че той е билъ много пъргавъ Дебрянинъ, който не само мѫжски е бранилъ старитѣ граници и правдини на независимата българска църква, но и ревностно се е грижилъ за нейното вѫтрѣшно благоустройство, както и за духовното просвѣщение на своето стадо.

[1]) За прѣвода на Панкратиевото житие ние знаемъ само това, че единъ прѣписъ отъ него професоръ Григоровичъ е видвалъ на 1844 г. въ Хилендарский мънастирь. За него той вкратцѣ забелѣжва, че е писанъ на кожа и че въ срѣдата му, на едно бѣло листо, има такъвъ записъ: Сію книгу читахъ и азъ многогрѣшныи іеромонахъ Прохоръ Сербинъ, постриженецъ монастыря Крушедоля, иже такожде именуется царска деспотска Лавра въ Фрушской горѣ, въ предѣлехь сирмскихь, обаче за скудоуміе мое или что ино препятіе бяше весьма мало пользовался. Даруйже Господи прочимъ, имущимъ вникнути в ню, разумъ и полезному чтенію слышаніе. „(Очеркъ путешествія, 2-о изд., стр. 31). — Види се, че тоя прѣписъ е много старъ и че въ него доста добрѣ е запазенъ старий ни езикъ, та за това може би сърбский Иеромонахъ, който трѣбва да е живѣлъ около края на минѫлий вѣкъ, не е можелъ да го разбира. Много е желателно да се подири тоя драгоцѣненъ за насъ паметникъ, да се опише по̀-подробно, па и да се обнародва поне единъ изводъ отъ него.

Статистика на народонаселението въ Ениджe-Скеченската и Гюмюрджинската каази.

Съобщава П. К.

Изобщо Европейска Турция се счита като нáй-неизвѣстна страна въ Европа, но и тука има нѣколко градации на неизвѣстность. Колкото се върви пó-на истокъ, толкова страната става пó-неизвѣстна, особенно въ етнографическо отношение. Бассейнътъ на рѣка Вардаръ е пó-изученъ отъ бассейнътъ на Струма. а бассейнътъ на тази послѣдня пó-вече отъ онзи на Места, и може би, нáй-неизучената часть да е онази страна, която лежи между бассейнътъ на Места и Марица. Та и страната между Марица и Цариградъ, макаръ че русскитѣ военни инжинери въ послѣдната война и да направиха доста за нейното изучавание въ оро-хидрографическо отношение, все още чака бѫдущи изслѣдователи, които да рѣшатъ добрѣ нейниятъ етнографически съставъ. Само отъ себе се разбира, че това могатъ направи само хора добрѣ запознати съ мѣстнитѣ езици. Защото дори нáй-добритѣ Европейски етнографически карти още и до днесь прѣдставляватъ тие страни, като исключително населени съ Турци и Гърци, тукъ-тамъ само прошарени съ Българе. Но и сами ние на-да-ли стоимъ много пó-добрѣ въ това отношение. Истина намъ е извѣстно, че тамъ има пó-вече Българе отъ колкото ги прѣдставляватъ оффициалнитѣ Турски данни и Европейскитѣ учени, които не могатъ да се избавятъ отъ стариятъ грѣхъ — да смѣсватъ всички православни съ Гърцитѣ; но и намъ прѣдстои още много работа за да можемъ да кажемъ, че сме пълни стопане на прѣдмѣтътъ. Ние трѣбва да знаемъ не само, че тамъ има Българе, но колко сѫ тѣ и какъвъ % отъ цѣлото население тѣ съставляватъ; и второ, ние трѣбва да

обърнемъ внимание не само на относителната численность на Турското и Гръцко население, но и на пръснатитѣ тамъ Арнаутски и Сургучески села. Изобщо можемъ да кажемъ, че Одринскиятъ вилаетъ и околностьта на Цариградъ чакатъ отъ насъ подробно етнографическо изучвание.

Тие причини накараха и насъ да съберемъ нѣкои свѣдѣния за на́й-тъмниятъ кжтъ въ етнографията на Балканскийтъ полуостровъ. Тоя кжтъ е оная страна, която лежи на югъ отъ Родопскитѣ планини и бассейнътъ на Места и Марица, и която се пои отъ дребни рѣки; послѣднитѣ не сж притоци нито на Места, нито на Марица, но самостоятелно се вливатъ въ Архипелагъ. Тие рѣки сж слѣдующитѣ: 1 Скечи-дере (въ древность Косинтосъ) въ горньото течение, а въ долньото носи име Ескидже-дере, като се започва отъ Куле-дагъ, единъ клонъ на Родопитѣ, който рътъ служи за водораздѣлъ на Арда, Места и Скечи-Дере, послѣ минува прѣзъ градътъ Скеча или Ксанти, слѣдъ това протекава близо до градъ Ениджe-Кара-су и се влива въ заливътъ Логошъ или Караагачъ. 2. Куру-чай (въ древность Комсатосъ) се започва въ Хасанова гора, въ горньото си течение носи име Еледже-дере и се влива въ оная часть на Логошский заливъ, който се съединява съ главната часть на заливътъ чрѣзъ единъ тѣсенъ проливъ и образува тъй нареченний Буру-Гьолъ (въ древность Бистонисъ). 3. Караджа-су (въ древность Трауосъ) се започва отъ Токаджикъ-дагъ, протича близу до градътъ Гюмюрджина и се влива тъй сжщо въ Буру-Гьолъ. 4. Ярдъмлж-дере (въ древность Стенасъ) се започва отъ Коджа-яила и се влива право въ Архипелагъ.

Отъ чуждитѣ пжтешественници по тие страни, до колкото знаемъ, има значение само Викенель, французский ученъ, който е пжтувалъ въ 1847—48 година. Описанието на това пжтувание е издадено слѣдъ смъртьта на пжтешественникътъ, отъ Французското министерство на Просвѣщението, подъ надсловъ: Voyage dans la Turquie d'Europe, description phisique et géologique. 1868. Това пжтешествие, обаче, има по́-вече значение за геологията и орохидрографията на страната, отъ колкото за етнографията. При все това оние, които искатъ да изучаватъ цѣлото пространство отъ лѣвийтъ брѣгъ на Струма до Цариградъ, добрѣ ще направятъ, ако прочетатъ неговото съчинение. Пжтешествието

на Поль-Люка въ началото на осемнадесетий вѣкъ и Кузинери, Французский консулъ въ Солунъ съ своето Voyage en Macédoine, излѣзло въ 30-тѣ години на настоящето столѣтие, на-да-ли прѣдставляватъ за насъ нѣкакъвъ интересъ, освѣнъ исторический. Отъ Словѣнскитѣ учени нáйнапрѣдъ е обърналъ внимание г. Верковичъ върху окрѫзитѣ, за които сега иде рѣчь, въ прѣдговорътъ къмъ Българскитѣ Македонски пѣсни, издадени въ 1860 г. въ Бѣлградъ. Но както се види по самиятъ прѣдговоръ, той самъ не е билъ въ Скеченско и Гюмюрджинско, а говори само по слухъ, и за това свѣдѣнията му не се отличаватъ съ голѣма точность. Другъ единъ трудъ по сѫщийтъ въпросъ е брошурата подъ надсловъ: Ethnographie des vélayets d'Adrianople, de Manastir et de Salonique, извлѣчение изъ Courrier d'Orient. Свѣдѣнията въ тая брошура, както се види, сѫ отъ български источникъ, но тъй сѫщо не се отличаватъ съ пълнота и точность. Въ тая брошура се споменуватъ само Българскитѣ и Грьцкитѣ села въ Гюмюрджинско, а за Турскитѣ нѣма ни дума; тъй сѫщо тамъ липсватъ каквито и да е свѣдѣния за Скеченско. Въ 1885 год. г. Офейковъ издаде една книжка: „Македония въ врѣме на хилядогодишнината на св. Методий“, гдѣто се намиратъ тъй исто и статистически данни за Гюмюрджинско. Трѣбва, обаче, да забѣлѣжимъ, че неговитѣ данни буквално сѫ прѣписани отъ Французската брошура на Куррие д'Орианъ, и слѣдователно приповтарятъ всички погрѣшки на тая брошура. Г. Иречекъ, както въ Българската История, тъй и въ пѫтуванието си по България (вижъ книжка X отъ Периодическото Списание) говори за тие страни, но при всичката негова вѣщина, той е обьрналъ внимание само на срѣдневѣковната история на тоя прѣдѣлъ, а за сегашното състояние не е успѣлъ да събере свѣдѣния.

Нашитѣ данни, които прѣдставляваме тука, сѫ сбрани отъ учителитѣ въ Ахѫ-Челеби, и можемъ да се надѣваме, че тѣ сѫ поне приблизително вѣрни. Ако би и да има нѣкакви погрѣшки, вѣрваме, че тѣ сѫ твърдѣ малки, и все даватъ общо очертание за етнографията на тие каази. Сега да разгледаме пó-подробно всѣка една отъ тѣхъ.

I. *Ениджe Скеченската* кааза, която лежи между каазитѣ Драма, Кавала, Ахѫ-Челеби, Дарѫ-дере и Гюмюрджина,

се състои отъ 38 села и два града, Ениджe-Кара-су и Скеча, Есниджа или Ксанти. Градътъ Ениджe по́-прѣди е билъ сѣдалище на каймакаминъ, но, по причина на нездравата мѣстность, това сѣдалище е прѣнесено сега въ Скеча. Тойзи градъ въ настоящемъ е на упадвание, което се види отъ това, че Викенель, прѣди 40 години, полага въ него около 700—800 кѫщи, а сега по нашитѣ свѣдѣния той включава само 400. (Viquesnel, Voyage en Turquie, томъ II, стр. 250). Това е градъ построенъ слѣдъ турското завоевание и е вѣроятно тождественъ съ Енибазаръ, за който споменува Бертрандонъ де ла Брокиеръ, французский пѫтешественикъ отъ 15 вѣкъ, като ново основанъ градъ отъ Турцитѣ. (Периодическо Списание книжка III, стр. 70). Населението въ Ениджe е почти Турско, само $^1/_4$ часть сѫ Българе, вѣроятно новодошли отъ селата, и то въ послѣднитѣ 40—50 години. Иматъ ли Българетѣ тука черкова и училище, намъ нищо не е извѣстно, но голѣма е вѣроятностьта, че нищо подобно нѣма. Трѣбва да се прибави още, че тука, въ това Ениджe, а не Вардарското, се произвожда прочутиятъ Ениджeнски тютюнъ.

Вториятъ градъ въ тая кааза, който сега е и нейното сѣдалище, е Скеча по български, Ескидже по турски, и Ксанти по гръцки. Прѣди 40 години, по свидѣтелството на Викенеля, по голѣмината си той е билъ толкова, колкото и Ениджe, но още тогава Викенель забѣлѣзва, че по́-имотнитѣ жители отъ Ениджe лѣтѣ живѣятъ въ Скеча, климатътъ на която е много добъръ. Сега, споредъ нашата таблица, тоя градъ има около 3000 кѫщи, което може да е малко прѣувеличено, но при все това, днесь за днесь Скеча е много по́-голѣма отъ Ениджe. Главната часть отъ населението сѫ Турци около 1500 кѫщи, слѣдъ тѣхъ идатъ Гърцитѣ около 1000 кѫщи и на́й-подирь Българетѣ около 500 кѫщи. Може да се вѣрва, че тука има коренно Гръцко население, но тъй сѫщо нѣма никакво съмнѣние, че и тука както всѣжду въ Тракия и Македония, една значителна часть отъ онѣзи, които наричатъ себе си Гърци, сѫ или Цънцари, или Българе, по нѣкогажъ погърчени окончателно, а понѣкогажъ още не, но се намиратъ по пѫтьтъ къмъ погръчвание. Чисти Българе има около 500 кѫщи, но въ какво положение тѣ се намиратъ, ние нищо положително не знаемъ.

Съобщаватъ ни, че отъ нѣколко години на насамъ иде борба между Гърци и Българе за раздѣление на черковитѣ, но, както се види, безъ всѣкаква сполука. Ние не знаемъ, дали въ Скеча има нѣкакви български училища.

Отъ 38-тѣ села въ Скеченската кааза, 33 сѫ чисто мюслумански, и ние сме убѣдени, че тѣхнитѣ жители не сѫ Помаци, както нѣкои утвърждаватъ, а Турци. Самитѣ имена на селата сѫ турски, а не български, а извѣстно е, че почти всички помашки села сѫ запазили българскитѣ си имена. Това срѣщаме дори въ Тракия, гдѣто почти всичкитѣ български християнски села носятъ турски имена, което показва, че Българетѣ сѫ оставяли въ размирнитѣ врѣмена своитѣ села и послѣ въ по́-спокойни пакъ сѫ се завръщали назадъ. Тая е, може би, причината, че българскитѣ села въ Тракия носятъ турски имена, а Помацитѣ всѣкога сѫ стояли въ своитѣ села и сѫ могли да запазатъ тѣхнитѣ стари български имена. Български села има само 4, отъ тѣхъ едно е чисто българско, Габрово, което си е запазило дори българското име, и три смѣсени съ Турци, Ени-кьой, Куюнъ-кьой и Енели. Габрово и Ени-кьой лежатъ въ Родопитѣ, а Куюнъ-кьой и Енели се намиратъ въ полето. Въ първитѣ двѣ българщината стои много добрѣ: тамъ има редовни училища. За послѣднитѣ двѣ села ние нищо не знаемъ, но сме убѣдени, че тамъ такива нѣма. Чисто Гръцко село има само едно — Балустра.

II. *Гюмюрджинската кааза* се намира между каазитѣ Скеча, Дарж-дере, Султанъ-ери и Феря. Въ нейниятъ съставъ влизатъ, освѣнъ градътъ Гюмюрджина, 71 село, отъ които 22 сѫ чисто Български, 39 чисто Турски, 3 Гръцки, 5 Българо-Турски, едно Турско-Гръцко, едно Турско-Караманлийско. Въ градътъ Гюмюрджина прѣобладающето население е турското. Отъ 2650 кѫщи, турскитѣ сѫ около 1800, Българскитѣ около 300, Гръцкитѣ тъй сѫщо около 300, Еврейски 200 и Арменски 50. Чисто Гръцко население въ Гюмюрджина трѣбва да има твърдѣ малко, и тука по́-вечето сѫ смѣсь отъ Цънцари, и погърчени Българе. Българщината стои тука по́-добрѣ, нежели въ градътъ Скеча; тукашнитѣ Българе иматъ своя черкова Св. Георгий, но за състоянието на училищата ние нищо не знаемъ. Интересенъ е въпросътъ за Караманлиитѣ, както

изобщо ние сме навикнали да наричаме всички ония, които говорятъ турски, но исповѣдватъ православието. Тѣ, освѣнъ въ градътъ, сѫ показани само въ едно село Булатъ-кьой. Може да се вѣрва, че тѣ сѫ остатъци отъ Азиятски плѣмена, прѣселени тука още отъ Византийскитѣ императори, за което говори Иречекъ (Периодическо Списание, книжка X, стр. 29 Einige Bemerkungen über die Uberreste der Petschenegen und Kumanen von C. Iirecek, Prag 1889). Мусулманетѣ тука, както и въ Скеченско, сѫ Турци, а не Помаци, и съставляватъ като продължение на каазата Султанъ-ери. Колкото се касае до Гърцитѣ, то чисти Гърци трѣбва да се смѣтатъ жителитѣ на Мекри и Марония; тѣ може би да сѫ потомци на древне-гръцкитѣ тукашни колонии, каквито е имало по брѣгътъ доста много и доста отъ рано. А другитѣ двѣ села, поименовани у насъ за Гръцки, Кючукъ-кьой и Ессе-кьой или Иссикя сѫ съмнително такива. Викенель е билъ тамъ прѣди четиридесеть години, и за първото изрично казва, че е Българско (томъ II, стр: 269, — Kutchuk-keui (petit village) composé de 40 à 50 maisons, habitées par des (Bulgares), а за Иссикя, макаръ че е билъ тамъ той не говори, че то е Гръцко село. Може би, че тѣ и сега да не сѫ Гръцки, а че нашитѣ свѣдѣния сѫ не вѣрни, или пакъ тѣ отъ тогава да сѫ погърчени чрѣзъ влиянието на градътъ, понеже Кючукъ-кьой, който се намира 15 минути далечъ отъ градътъ Гюмюрджина, като че ли съставлява нѣщо като прѣдмѣстие на градътъ, и слѣдователно да се чувствува силно Гръцкото влияние. А пакъ селото Иссикя се намира по голѣмиятъ пѫть за Енидже и Скеча, та и то може да е подпаднало подъ Гръцко влияние.

Колкото се относи до състоянието на Българскитѣ села, ние нищо положително не знаемъ, освѣнъ че признаватъ патриаршията. Само по тойзи фактъ ние можемъ да заключимъ, че на-да-ли учебното дѣло стои тука добрѣ, макаръ че другитѣ условия сѫ много благоприятни за неговото развитие, понеже пó-голѣмата часть отъ тѣхъ сѫ едри: има села съ 200, 300, 400 и дори като Сѫчанлѫ 700 кѫщи. Ние не знаемъ дори, дали тамъ има Български училища и ако има, то въ кои села и въ какво положение тѣ се намиратъ.

ТАБЛИЦА I.

Ениджѣнска или Скеченска кааза.

No. по редъ	Наименование на градоветѣ и селата	Числото на кѫщитѣ Българ.	Турски	Гърцки	Всичко
1	Алгънотъ	—	—	—	—
2	Балабанлѫ	—	30	—	30
3	Беджели	—	40	—	40
4	Бей-Кьой	—	30	—	30
5	Бояджиларъ	—	25	—	25
6	Булустра	—	—	220	220
7	Бурани	—	20	—	20
8	Габрово	300	—	—	300
9	Гюнелеръ	—	30	—	30
10	Гюнюклю	—	100	—	100
11	Джебели	—	60	—	60
12	Дюменли	—	10	—	10
13	Енели	15	15	—	30
14	Ениджа-Карасу	100	300	—	400
15	Ени-кьой	300	100	—	400
16	Емирлеръ	—	30	—	30
17	Исиджа	—	40	—	40
18	Карачанъ	—	80	—	80
19	Кара-Гьозлю	—	50	—	50
20	Керевизъ-кьой	—	5	—	5
21	Киречлеръ	—	100	—	100
22	Кору-кьой	—	20	—	20
23	Коюнъ-кьой	100	50	—	150
24	Кочобасъ	—	15	—	15
25	Ксанти или Скеча	500	1500	1000	3000
26	Куртъ-асанлѫ	—	80	—	80
27	Курларъ	—	150	—	150
28	Кьопрю-кьой	—	15	—	15
29	Кѫръ-кьой	—	40	—	40
30	Махмутлу	—	60	—	60
31	Мизанлѫ	—	30	—	30
32	Мусаллѫ	—	45	—	45
33	Мусафаклѫ	—	60	—	60
34	Сакарлѫ-кьой	—	30	—	30
35	Сарѫ-Кадѫ-кьой	—	6	—	6
36	Ташлѫкъ	—	20	—	20
37	Чепелъ орманъ	—	10	—	10
38	Чименли	—	30	—	30
39	Чифликъ-Ески бахъ	—	10	—	10
40	Юсеинъ-кьой	—	40	—	40
	Всичко	1315	3276	1220	5811

Забѣлѣжка 1. Каазата по настоящемъ носи названието Скеченска, по прѣмѣстванье на главниятъ ѝ центръ отъ Ениджe въ Скеча (Ксанти).

Забѣлѣжка 2. Кѫщитѣ на селото Алгънотъ No. 1 не сѫ показани за това, че сѫ съединени въ числото на кѫщитѣ отъ с. Кочобасъ.

Забѣлѣжка 3. Селата подъ No. No. 4, 9, 16, 22, 23 и 27 не сѫ показани въ австрийската генерална карта.

ТАБЛИЦА II.

Гюмюрджинската каза.

№ по редъ	Наименование на градоветѣ и селата	Числото на кѫщитѣ: Българ.	Турски	Гръцки	Еврейски	Арменски	Караман.	Всичко
	Гюмюрджинска каза.							
1	Ада-баши	—	40	—	—	—	—	40
2	Атъ-кьой	—	15	—	—	—	—	15
3	Ашя-кьой	—	30	—	—	—	—	30
4	Аязма	—	30	—	—	—	—	30
5	Балабанъ-кьой	—	20	—	—	—	—	20
6	Балдърянъ	60	—	—	—	—	—	60
7	Баятли	40	—	—	—	—	—	40
8	Басаръ-кьой	—	50	—	—	—	—	50
9	Бадама	140	—	—	—	—	—	140
10	Борунджукъ	—	40	—	—	—	—	40
11	Булатъ-кьой	—	30	—	—	—	30	60
12	Гьокчелѧ	—	10	—	—	—	—	10
13	*Гюмюрджина*	300	1800	300	200	50	—	2650
14	Денизлеръ	—	30	—	—	—	—	30
15	Дервентъ	200	—	—	—	—	—	200
16	Дере-кьой	100	—	—	—	—	—	100
17	Дола-бейлеръ	—	50	—	—	—	—	50
18	Дуганджа	—	30	—	—	—	—	30
19	Дутлу	400	—	—	—	—	—	400
20	Ебелли	—	35	—	—	—	—	35
21	Евренъ	500	—	—	—	—	—	500
22	Ени-кьой	—	10	—	—	—	—	10
23	Инджевътъ	40	—	—	—	—	—	40
24	Ини-кьой	200	—	—	—	—	—	200
25	Ириджанъ	—	80	—	—	—	—	80
26	Исякия	—	100	300	—	—	—	400
27	Каланджи-дере	200	—	—	—	—	—	200
28	Канелеръ	—	30	—	—	—	—	30
29	Караджа-кьой	—	30	—	—	—	—	30
30	Кара-Агачъ-кьой	200	—	—	—	—	—	200
31	Кара-Курджалѧ	100	—	—	—	—	—	100
32	Катби-кьой	—	10	—	—	—	—	10
33	Ковну-кьой	80	—	—	—	—	—	80
34	Корлу-кьой	—	30	—	—	—	—	30
35	Кушланлѧ кючюкъ	250	—	—	—	—	—	250
36	Кючюкъ-кьой	—	—	150	—	—	—	150
37	Кюпекли	—	10	—	—	—	—	10
38	Кѫрка	150	—	—	—	—	—	150
39	Кѫръ-Сарджа	50	15	—	—	—	—	65
40	Лефеджилеръ	50	30	—	—	—	—	80
41	Марония	—	—	300	—	—	—	300
42	Манастиръ-кьой	360	—	—	—	—	—	360
43	Мекри		—	200	—	—	—	200
44	Миликли	—	30	—	—	—	—	30
45	Мураталѧ	—	25	—	—	—	—	25
46	Муртаджи	30	30	—	—	—	—	60

No. по редъ	Наименование на градоветѣ и селата	Числото на кѫщитѣ						
		Българ.	Турски	Гръцки	Еврейски	Арменски	Караман.	Всичко
47	Мюселимъ-кьой	—	60	—	—	—	—	60
48	Нарлѫ-кьой	—	60	—	—	—	—	60
49	Саксалѫ	80	40	—	—	—	—	120
50	Сейменъ	—	60	—	—	—	—	60
51	Сиркели	—	60	—	—	—	—	60
52	Суфуларъ	40	–	—	—	—	—	40
53	Сусуръ-кьой	50	30	—	—	—	—	80
54	Суютъ	60	—	—	—	—	—	60
55	Сундюклеръ	—	15	—	—	—	—	15
56	Сѫчанлѫ	700	—	—	—	—	—	700
57	Тому-кьой	—	40	—	—	—	—	40
58	Усарли	—	40	—	—	—	—	40
59	Фатирекъ	40	—	—	—	—	—	40
60	Фоталаръ	—	30	—	—	—	—	30
61	Хаджи Мустафа-кьой . .	—	20	—	—	—	—	20
62	Хаджиларъ	140	—	—	—	—	—	140
63	Хамбаръ-кьой	—	15	—	—	—	—	15
64	Хасанларъ	—	22	—	—		—	22
65	Хасѫрларъ	—	8	—	—	—	—	8
66	Хистанли	—	10	—	—	—	—	10
67	Чадърли	200	—	—	—	—	—	200
68	Чепелли	—	30	—	—	—	—	30
69	Чобанъ	300	—	—	—	—	—	300
70	Шебши ханъ	—	250	—	—	—	—	250
71	Ялѫмлѫ-кьой	—	30	—	—	—	—	30
72	Ярдъмлѫ	—	40	—	—	—	—	40
	Всичко . .	5060	3500	1250	200	50	30	10.090

Забѣлѣжка 1. Селата въ настоящата каза подъ No. No. 3, 7, 19, 24, 30, 40, 42, 45, 47, 59, 63, 67, и 69 не сѫ показани на Австрийската генерална карта. Пò-главнитѣ отъ тѣхъ: *Дутлу* и *Манастиръ-кьой* се намиратъ къмъ сѣверо-западъ отъ с. Балдъранъ. Мѣстото на селото Манастиръ-кьой е означено на картата само съ единъ знакъ за манастиръ (†). Селата: Лефеджилеръ, Хамбаръ-кьой, Чадърли, Кара-Агачь-кьой се намиратъ въ полето на западъ отъ селата Ебеллю и Ярдѫмлѫ, селото Ени-кьой между Бадама и Кѫрка, а селото Чобанъ между Бадама и Мекри.

Забѣлѣжка 2. Селата: Бадама и Дервентъ по настоящемъ по административно дѣление се намиратъ въ друга каза.

Писмо за урежданье българскитѣ училища прѣди 50—60 години.

Съобщава Б.

Единъ добъръ случай ни дава възможность да спомогнемъ до нѣйдѣ за допълнение интереснитѣ свѣдѣния, съобщени въ послѣдния свитъкъ на с.П.Сп. кн. XXVIII—XXX. (стр. 801—807) за покойнаго д-ра Берона.

Въ сѫщата онази сбирка, изъ която бѣхѫ извлечени и обнародвани въ настоящето Пер. Спис. нѣкои *Писма по народното пробужданье*[1]), се срѣща и едно писмо отъ тоя приснопаметенъ Български ученъ мѫжъ, отправено до съотечественницитѣ му Котленци, съ които, както се види отъ самото писмо, си е announcementsписвалъ, и то, главно, за училищнитѣ работи, едничкитѣ въ онова врѣме, по които, заедно съ чърковнитѣ наредби, е можилъ да се проевява до нѣйдѣ народния животъ. Писмото е написано на гръцки, както и други. отъ други лица, писма, срѣщани въ сѫщата сбирка. Въ гръцкия езикъ, стария и новия, д-ръ Беронъ бѣше усъвършенствованъ, а и въ Котелъ всички по́-прѣдни граждане сѫ го знаяли, обстоятелство, което подига още по́вече ревностьта и на покойния Д-ръ и на съотечественицитѣ му по грижитѣ имъ за народното просвѣщение. За подписъ, писмото носи отдолу само първоначалнитѣ букви на авторътъ му, а за мѣстопроисхождение се бѣлѣжи румѫнския градъ Крайова. Денесловие обаче писмото не носи никакво. По всѣка вѣроятность, то е било пропуснѫто при прѣписваньето му, защото не самия оригиналъ, а прѣписъ отъ него се срѣща запазенъ въ поменѫтата сбирка на покойния Райно Поповичь, за когото става дума въ това д-ръ Бероново писмо, и който, Райно Поповичь, отъ своя страна, и въ свои писма,

[1]) В. Кн. XXV—XXVI Стр. 16—63.

*

се отзивава за д-ра Берона, като за лице, което се е ползувало отъ неговото учение и отъ неговитѣ примѣри по народното просвѣщение. Въ всѣкий случай обаче нѣма никакво съмнѣние, че въпросното писмо е било испроводено до Котленци между 1832—1838 год., понеже, както забѣлѣжихме, писмото има за мѣстопроисхождение г. Крайова, а покойния докторъ прѣзъ това врѣме е живѣлъ въ тоя градъ, споредъ даденитѣ за него въ прѣдидущата книжка свѣдения, за които споменахме въ началото.

Но, независимо отъ всѣкакво мѣстопроисхождение и отъ всѣкакво денесловие, писмото, безспорно произведение на Д-ра Берона, е само по себе нáй-автентиченъ и прѣкрасенъ коментарий не само на неговото родолюбие, но и на неговитѣ постоянни грижи за пробужданье и подиганье народноста ни чрѣзъ просвѣщението. Както ще види читательтъ, това писмо отъ единъ просвѣтенъ Котленецъ до своитѣ съотечесвтенници съдържа, между друго, цѣлъ единъ проектъ за една цъла организация по дѣлото на народното просвѣщение въ цѣла България. Ако не друго, този проектъ свидѣтелствува поне за това, че наистинна д-ръ Беронъ, както самъ казва, е считалъ за свое отечество цѣла България, за пробужданьето на която е и радилъ, а не само за родния си градецъ, Котелъ. За единъ просвѣтенъ родолюбецъ, въ което мѣсто и въ което и врѣме и да е, подобна една мисъль нѣма нищо необикновенно; но, исказана прѣди 50—60 години за България въ едно писмо, испратено отъ Българинъ за Българе въ единъ затънтенъ всрѣдъ Балкана градецъ, тя е забѣлѣжителна отъ всѣка една страна. Така, както е изказана, тя е имала за цѣль събираньето, сглобяваньето нравственнитѣ народни сили подъ една и сѫща училищна наредба, подъ едно и сѫщо рѫководство, подъ едно и сѫщо надзирателство, подъ едно и сѫщо священно знаме, — знамето на просвѣщението, на науката, на народното име, знамето на единъ видъ народна автономия по народното учебно дѣло въ оттоманската империя. Мисълта не е безъ значение, — тя съдържа нѣщо величественно, особенно за ония врѣмена. Осѫщесвенна, тя би имала грамадни послѣдствия за народния български битъ. Въ всѣки случай, тя свидѣтелствува за грамадния патриотизмъ, тя е въ честь и въ слава на незабравенния български родолюбецъ, д-ра Берона.

Обнародваме тукъ казанното писмо, както въ оригинала му на грьцки, така и въ прѣвода му на български: Ето ги и единътъ и другиятъ: —

Φίλτατοί μοι συμπατριῶται!

Ἤδη πρό τινων μηνῶν ἔλαβον τὸ τελευταῖον σας γράμμα, δι' οὗ μοι ἐφανερόνετε τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῆς σχολῆς, καὶ ὅτι ἐλάβετε ἀπὸ τὸν ἀδελφόν μου τὸν Ροῦσκον τὰ χίλια γρόσια ὁποῦ σᾶς ἔστειλα. Ἐγὼ σᾶς εἶχα εἰπεῖ μὲ τὸ προτερινὸν μου γράμμα τὴν γνώμην μου περὶ τοῦ ποίαν γλῶσσαν πρέπει νὰ μανθάνουν οἱ ἀρχάριοι, καὶ ποίαν οἱ ἀνώτεροι τῶν μαθητῶν. Πεποιθὼς λοιπὸν εἰς τὴν ἰδίαν μου γνώμην ἀπεφάσισα νὰ μετατυπώσω τὸ ἀλφαβητάριόν μου διὰ τούς πρωτοπείρους μαθητὰς, διότι ἄλλο ἕως τῶρα καλλίτερον δὲν ἔχομεν. Ἐγὼ ὅμως, ὡς καὶ κάθε ὁμογενὴς, δέν θεωρῶ μόνον τὴν Κοτύλην πατρίδα μου, ἀλλὰ ὅλην τὴν Βουλγαρίαν. Διὰ τοῦτο ἐπιθυμῶ νὰ μάθω, ἐὰν καὶ εἰς τὰς μεγαλητέρας ἄλλας πόλεις εὑρίσκωνται σχολεῖα καὶ εἰς ποίαν κατάστασιν εἶναι. Ἤκουσα, ὅτι ὁ κύριος Ῥάϊνος Πόποβητζ ἀφίνει τὸ Κάρλοβον διὰ νὰ μεταβῇ εἰς Κοτύλην, δὲν ἠξεύρω ὅμως ἐὰν ἀληθεύῃ, οὔτε μὲ τί σκοπὸν τὸ κάμνει. Ἤθελα νὰ γίνῃ μία ἑταιρία, ὁποῦ νὰ φροντίζῃ ὄχι μόνον διὰ το σχολεῖον τῆς πατρίδος μας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ σχολεῖα τῶν ἄλλων πόλεων, καὶ ὅλοι οἱ διδάσκαλοι νὰ πληρόνωνται ἀπὸ αὐτήν, αὐτὴ δὲ νὰ ἔχῃ εἰς τὴν ἐπιστασίαν της τὰ χρήματα, ὁποῦ εἶναι ἀφιερωμένα διὰ τὰ σχολεῖα τῆς χώρας, οὕτως αὐτή νὰ φροντίζῃ δι' ὅλα τὰ σχολεῖα τῆς Βουλγαρίας. Ἀγαποῦσα νὰ εὕρω ἕνα ὁποῦ νὰ τῷ πληρόσω ὅ, τι θέλει διὰ νὰ περιέλθῃ τὴν Βουλγαρίαν, καὶ νὰ ἴδῃ εἰς κάθε πολιτεῖαν, ἐὰν εἶναι σχολεῖον ἢ ὄχι, καὶ εἰς κάθε σχολεῖον ποῖος εἶναι διδάσκαλος, πῶς ονομάζεται, πόθεν εἶναι, ἀπὸ πόσον καιρὸν διδάσκει, πόσους μαθητὰς ἔχει, τὶ τοὺς διδάσκει, πόθεν πληρόνεται κατ' ἔτος· νὰ σημειώσῃ προσέτι πόσον καιρὸν μένουν περίπου οἱ μαθηταὶ εἰς τὸ σχολεῖον καὶ, ὅταν ἐκβαίνουν, τὶ γίνονται· νὰ σημειώσῃ προσέτι καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὁσπητίων τῶν μεγαλητέρων πόλεων, καὶ πόσοι μαθηταὶ χρειάζονται βιβλία ἢ ματαχειρίζονται ἕκαστος, ὁποῖα βιβλία πόθεν τὰ ἀγοράζουσι, καὶ εἰς ποίαν τιμήν. Ἐὰν ευρητε κανένα τοιοῦτον ἄνθρωπον, ὁποῦ νὰ ἦναι ἄξιος μέ τὸν εἰρημένον σκοπὸν, νὰ τῷ προβαλητε, παρακαλῶ, τὴν ἐπιθυμίαν μου, καὶ, ἐὰν στέργῃ, νὰ μοὶ εἰπῇ πόσα ἔξαδα θέλουν τῷ φθάσει τὸν μῆνα καὶ τί θέλει διὰ τόν κόπον του, καὶ νὰ μοὶ γράψητε, μάλιστα νὰ μοὶ γραψῃ καὶ ὁ ἴδιος.

Καὶ μένω πρόθυμος εἰς καθε ἐκδούλευσιν τῆς πατρίδος.

Κραϊόβα. Π. Β.

Прѣлюбезни ми съотечественници!

Прѣди нѣколко вече мѣсеци азъ получихъ послѣдньото ви писмо, чрѣзъ което ми свявахте настоящето състояние на училището, и при това, че вие сте приели отъ брата ми Руска хилядото гроша, що ви бѣхъ испратилъ. Съ по-прѣжното си писмо азъ ви бѣхъ казалъ мнѣнието си относително до въпросътъ, кой езикъ трѣбва да учатъ начинающитѣ (οἱ ἀρχάριοι) ученици и кой — по напрѣднѫлитѣ отъ тѣхъ. Убѣденъ, прочее, въ собственното си мнѣние азъ се рѣшихъ да прѣпечатамъ Букваря си за първоопитванитѣ (πρωτοπείρους) ученици, защото другъ до сега по-добъръ нѣмаме. Но азъ, както и всѣки еднородецъ, не считамъ за мое отечество само Котелъ, но цѣла България. За това желаѭ да се научѫ, да ли и въ други по-голѣми градове сѫществуватъ училища и въ какво състояние се нахождатъ тѣ. Чухъ, че г. Райно Поповичь оставя Карлово за да замине въ Котелъ; но не зная, да ли това е истина, нито пъкъ съ каква цѣль го прави. Азъ бихъ искалъ да се състави едно дружество (ἑταιριά), което да се грижи не само за училището на нашето отечество, но и за училищата на другитѣ градове; отъ това дружество да се плащатъ всички учители, и то да гледа и да бди за паритѣ, които сѫ посветени за училищата на страната, както то, тъй сѫщо, да ради и за всички училища на България. Обичалъ бихъ да намѣря нѣкого, комуто да платя каквото иска за да обиходи България, и да види, има ли въ всѣки градъ училище или не, какавъ е учительтъ въ всѣко едно училище, какъ му е името, отъ кадѣ е той, отъ кога учителствува, колко ученици има, какво ги учи, отъ гдѣ получава годишната си заплата; при това, да забѣлѣжи колко врѣме приблизително оставатъ ученицитѣ въ училището, и какво ставатъ тѣ, кога излѣзѫтъ отъ него, да забѣлѣжи още числото на кѫщята въ по голѣмитѣ градове, да укаже още колко ученици се нуждаѭтъ отъ книги или какви книги употрѣбява всѣки единъ, какви книги купуватъ, отъ гдѣ ги купуватъ и на каква цѣна. Ако намѣрите такавъ нѣкой человѣкъ, който да може да обиходи така България съ поменѫтата цѣль моля да му прѣдложите моето желание и, ако склонява, нека ми каже колко разноски ще

ще му стигнѫтъ на мѣсецъ и какво иска още за труда си, па да ми пишете, и по̀-добрѣ, нека ми пише и самъ той.

И оставамъ усърденъ за всѣка услуга на отечеството.

Крайова

П. В.
(Петъръ Беровичъ).

Двѣ Обявления за единъ Словарь.

Съобщава Д.

При прѣписваньето горньото д-ръ Бероново писмо подпаднахѫ случайно подъ очитѣ ни, въ сѫщата горѣпоменѫта Сбирка, забѣлѣженитѣ тамъ и другъ пѫть отъ насъ двѣ Обявления за издаванье единъ Греко-български Словарь, Обявления написани и двѣтѣ на гръцки езикъ и прѣдназначени едното за Гърцитѣ, а другото за Българетѣ. Съдържанието имъ не е безъ интересъ, а това мислимъ да оправдава и прѣдаванието имъ на печатъ по горния случай.

Неизвѣстно е, какво се е случило нáй-напоконъ съ тия Обявления, да ли, допълнени и прѣправени, тѣ сѫ се раздали гдѣто трѣба, или, така веднѫждъ написани, сѫ останѫли за всѣкога въ видъ на проектъ за Обявления, проектъ, който е билъ приговарянъ и приготвянъ, може би, дружески отъ двамата народни учители и двамата услужливи помежду си приятели и другари по трудъ и по занятие. Думата ни е за отца Неофита Рилскаго и за Карловския учитель Райна Поповича. До колкото е извѣстно, и до колкото можѣхме и ние сами да узнаемъ, послѣдния никога не се е занимавалъ било съ самостоятелно приготвюванье, било съ прѣвеждаңье на какавъто и да е Словарь. Въпроснитѣ Обявления имали сѫ, безъ всѣко съмнѣние, и иматъ за прѣдметъ извѣстния Словарь на отца Неофита. Види се, че двамата приятели-труженници въ полето на народното възраждание, сѫ се съвѣщавали помежду си за способа, по който този Неофитовъ трудъ би можилъ да излѣзе на бѣлъ свѣтъ, и че, при тия си дружелюбни съвѣщания, намѣрили сѫ за нáй-цѣлисъобразно срѣдство съчинението, прѣди всичко, на тия тъй запазени въ рѫкописъ Обявления. Както казахме, едното отъ тѣхъ е, пó-вече за Гърцитѣ. Иска

се отъ тѣхъ помощь за издаванье една книга за Българетѣ, и читательтъ ще забѣлѣжи, какъ авторътъ на това Обявление умѣе тъй искусно да възбуди гръцкото честолюбие, да бутне най-чувствителнитѣ струни на Гърцитѣ, като имъ припомни тѣхнитѣ прадѣди, тѣхната отцепрѣданна ревность къмъ науката, па и евангелската любовь къмъ ближния. Забѣлѣжително е, наистина, това възвание на единъ български списатель къмъ Гърцитѣ въ онуй врѣме; но, освѣнъ очакванната помощь, не ли, въ сжщото врѣме, то може да се земне и като умна и мждра мѣрка за предварително, въ всѣки случай, прѣдпазвание срѣщу каквито и да би било подозрѣния отъ къмъ силнитѣ на деньтъ, било въ свѣтско, било въ духовно отношение? Авторътъ на тия Обявления обаче се показва не по-малко искусенъ и въ способътъ, съ който се служи за да възбуди честолюбието и на своя единородецъ, Българина. Той не се благодари само съ нѣколко ласкави думи за ученитѣ Българе. Той не се задоволява само съ посочваньето на даванитѣ около него примѣри отъ наука и просвѣщение изобщо. Той указва още на имена на извѣстни и влиятелни въ онова врѣме лица, като за едно отъ тѣхъ той точно даже опредѣля и обѣщанното отъ него парично количество, 30,000 гроша, неизвѣстно вече съ прѣдварително ли съгласие на споменуванния тъй подаритель или, просто, по вѣроятно прѣдположение на авторътъ, за да се въсползува отъ името и влиянието на тъй похваляванний щедъръ български първенецъ. Прѣдположения, впрочемъ, има тука и други и отъ съвършенно другъ родъ, но тѣ се разбиратъ сами отъ себе; едното отъ тѣхъ се отнася до числото на страницитѣ, които ще съставятъ Словаря, а то не е могло да бжде извѣстно; другото пъкъ се отнася до числото на думитѣ, които ще объема Словарьтъ, а и то още по-малко е било възможно да бжде извѣстно, понеже не само въ оно врѣме, но и отпослѣ Неофитовия Словарь не биде никога довършенъ до край; та за това както числото на страницитѣ, така и числото на думитѣ се обозначаватъ просто съ нѣколко прѣдположителни *0000*.

Обявленията се прѣведохж отъ гръцки почти буквално и, ако не се лжжемъ, тѣ заслужватъ да се прочетжтъ, ако не за цѣльта, за която сж биле съчинени и която, въ всѣки

случай, не е била постигнжта, то поне за мисълта, която ги е вджхнжла и произвела. Като се земне прѣдъ видъ врѣмето, презъ което подобни проекти и подобни възвания сж се обмислювали и списвали, тѣ иджтъ да допълнятъ и усилятъ свидѣтелствата за пламенната ревность къмъ народното просвѣщение и за самоотверженното родолюбие, които сж въодушевявали, които сж ржководили презъ живота имъ горѣпоменжтитѣ народни учители и труженици. Едно нѣщо бие въ очи. Въпрѣки всички всевъзможни затруднения, на които сж биле изложени, тѣ сж се усѣщали като мжжье съ особенна свише миссия помежду народа си, миссията, да извадятъ тоя народъ изъ сѣнката и изъ тъмнината, които сж го покривали. Ревностни и неуморими апостоли, тѣ сж имали пълно съзнание на своето апостолство й, като такива, тѣ не сж нищо прѣнебрегвали за да испълнятъ до край своята длъжность. Наша пъкъ длъжность е, ако не друго, да се запознаваме поне, кога се прѣдстави възможность, съ задгробнитѣ отзиви отъ тѣхното слово, съ незаличенитѣ още дири отъ тѣхното радение и тѣхната дѣятелность за народното пробужданье и народното подиганье въ врѣмена съвършенно различни отъ сегашнитѣ.

Обявленията сж слѣднитѣ, първото, пò-вече, за Гърцитѣ, второто за Българетѣ:

1.

„Нищо не заслужва таквазь важность, каквато мждростьта, защото само чрезъ нея и държави се управлявать здравомисленно, и нрави се украшаватъ, и младежъ се образува, и разумътъ се оправя, и народъ се подобрява, а, нáй-вече, евяватъ се чрезъ нея мжжье достойни, които и своитѣ собственни дѣла да уреждатъ, и за общитѣ работи да радятъ искусно. Прочее, като гледамъ многома отъ сънародницитѣ ни презъ настоящитѣ врѣмена да дохождатъ на помощь, всѣки споредъ силитѣ си, въ общия подвигъ за просвѣщението, то и азъ, прѣди още доволно години членъ отъ това общество, спомагалъ съмъ и спомагамъ, споредъ силитѣ си, за тази цѣль, кога съ учителствувание, кога съ писанье, кога съ прѣводи, кога съ други счинения съдѣйствующъ по възможности за благото на България. И нинѣ же, съ честолюбие, съ трудъ и съ потъ

азъ прѣведохъ и поставихъ, заради желающитѣ да се ползуватъ отъ грѣцкия езикъ, едно сѫчинение отъ нáй-мѫчнитѣ за изработванье. То е единъ Греко-Български словарь, сѫставенъ твърдѣ богато. Той обьема всички простогрѫцки думи, обяснявани съ еллински, съ просто-български и, найсетнѣ, съ словѣнски. Той съдържа още и всички на общия нашъ просто-български езикъ съхранени думи. При това той е обогатенъ не само съ разни фрази и перифрази на простоговоримото българско нарѣчие, но още и съ пословични изрѣчения и съ разни мнѣния, които малко или много се срѣщатъ и сѫ извѣстни въ това говоримо нарѣчие. Той съдържа още твърдѣ много думи словѣнски, пространно обяснени, по подражание отъ Антима Гази[1]), съдържа почти всички словѣнски и еллински думи. Богатия материялъ на книгата се види ясно още и отъ нейната голѣмина, състояща, по вѣроятно отъ сега още заключение, отъ 0000 000 думи. Какъвъ трудъ съмъ положилъ и колко съмъ се потилъ по това многотрудно и мѫчно дѣло, съ поврѣда на самото ми здравие, и то единственно за обща полза на нашьтъ народъ, оставамъ на вѣщитѣ людие да сѫдятъ за това. Но, при взетото ми нáй-послѣ рѣшение да извадѫ на свѣтъ, чрезъ печата, този си трудъ, азъ се научихъ отъ подобни людие, че съмъ прѣдприемалъ нѣщо вънъ отъ мѣрката и пó-горѣ отъ силитѣ си и, намѣсто утѣшение, азъ се намѣрихъ въ крайно отчаяние. Въ това ми обаче прѣдприятие доде та ме насърдчи отличающий се тъй честолюбиво въ подобни нѣща и живущий въ Филипополи родолюбивѣйший господинъ Геро Вълко джорбаджи Теодоровъ Чаликоглу съ една помощь отъ 30000 гроша, заедно съ свѣтлия около него ликъ Чаликогларъ (Чаликовци). И за това честь и хвала на неговото щедролюбие! Но, и така, азъ пакъ не дързнувамъ да се наема съ такавъ, вънъ отъ силитѣ ми, трудъ, като смѣтамъ, че нито 60000 турски грошове ще бѫдѫтъ достатъчни за него. Того ради азъ прибѣгвамъ и къмъ единородцитѣ си и ученолюбиви Българе, призиващъ ги чрезъ българското Обявление да спомогнѫтъ за това общеполезно дѣло. Но съ това Обявление призивавате се и вие, о славни на старитѣ Еллини потомци, Гръци! а нáй-

[1]) Извѣстенъ грѫцки лексикографъ. Д.

вече съпредѣлнитѣ съ България жители отъ градоветѣ Филиппополи, Одринъ и други още. Спомогнѣте за това полезно и свето дѣло, съ което вие ще покажѣте както вашата евангелска ревность къмъ ближния, така и праотеческия и отцепрѣданния си навикъ къмъ такива нѣща, като, при това, ще дадете и примѣръ на вашитѣ събратия и съсѣди Българе.

„Книгата ще се издаде въ два тома на хартия отъ нáй-бѣлитѣ, въ два стълпа, и съ букви, за българскитѣ думи, като тия на българското обявление, а за гръцкитѣ, като тия на гръцкото обявление. Форматътъ и голѣмината ще бѫдѫтъ еднакви съ ония на първия томъ отъ Словарьтъ на Антима Гази. Цѣната за сега се опрѣдѣля гроша . . . която ще се испраща до господина Вълко Джорбаджи въ Филипполи, който ще издава и расписки на вносящитѣ тази цѣна за удостовѣрение и обезпечение. Здравѣйте!“

2.

„Отъ като свѣтлинитѣ на образованието захванахѫ да се съживѣватъ отново и въ нашето отечество, ученитѣ мѫжье отъ нашия народъ не сѫ прѣстанали и не прѣставатъ да съревнуватъ помежду си, за да ги разпалватъ и поддържатъ всѣкояче, па и да ги распръсватъ всѫду, като съчиняватъ или прѣвождатъ разни поучителни книжки, въ които ученолюбивия ученикъ да може да черпи изобилно струни (νάματα) отъ сладкорѣчието и отъ богатството на гръцкия и словѣнския езици. Но врѣме бѣше да се погрижимъ ние и за единъ Словарь, полезенъ на всички, желающи да се ползуватъ отъ прочитаньето словѣнски и еллински книги, нáй-паче же просто-гръцки, съ каквито книги гледаме да изобилуватъ Гръцитѣ, и въ които младитѣ отъ нашия народъ се наслаждаватъ съ прочитанье постоянно и безъ насищание. Колкото за Словѣнски и Еллински Словарь грижатъ се и ще се погрижатъ други отъ нашитѣ образовани мѫжье; азъ же самъ, и отъ други поощряванъ и отъ собственно мое честолюбие подбуденъ, между другитѣ ми или малки или ничтожни трудове, прѣдприехъ да принесѫ народу си и таквозъ едно спомагателно срѣдство чрѣзъ едно таквозъ мѫчно съчинение. Съ други думи, подирь една много-годишна работа, азъ прѣведохъ и съ трудъ и съ

потъ съставихъ единъ Греко-Болгарски Словарь за желающитѣ да се ползуватъ отъ грѣцкия езикъ. Събра се, прочее, и състави се тоя Словарь твърдѣ богато и съ съдържание на всички простогрѣцки думи и.п.ч. (Допълня се съ другото). —

Бѣлѣжката въ тия скопки стои си тъй въ самия оригиналъ. Д.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

1.

Отчаяний.

Нѣмамъ вече драго, мило,
Не щѫ нищо и да знамъ;
Като корабъ безъ кормило
Ще се скитамъ тукъ и тамъ.

По полета, по горитѣ —
Гдѣ замръкнѫ, тамъ ще спѭ;
Ще се плачѭ на трѣвитѣ
И на горскитѣ цвѣтя;

Ще разказвамъ на звѣздитѣ —
На тѣзь вѣчни свѣтилá,
Мойтѣ рани ядовити,
Мойтѣ мѫки, тѣглила.

Ще се влачѭ тъй безъ вѣра,
Безъ надѣжда, безъ любовь,
До когато да намѣрѭ
Нѣйдѣ свои гробъ суровъ.

Така въ свойто отчаянье
Наранената сърна
Влачи свойтѣ тежки рани
По горската стрѣмнина,

До като съвсѣмъ ослабне
И отъ болки не умре,
Или пакъ жива испадне
В' неприятелски рѫце.

2.

Лѣгнá на вещду тишина,
Задрѣмахѫ водитѣ,
В' лазурната височина
Трѣптѭтъ вече звѣздитѣ.

Зефири пръскѫтъ хладнина,
Сънуватъ лѣсоветѣ
И глухо морската вълна
Цѣлува брѣговетѣ.

Цѣлъ свѣтъ почива в' сладъкъ сънъ
Подъ кровътъ на Морфея,
Салтъ азъ стоѭ като скованъ
И да заспѭ не смѣѭ.

В' душа ми Демонъ се е вкралъ,
И день и нощь гризе я,
Тъй както е дуганъ калвалъ
Нещастний Прометея.

Ѣде ме мене мисълта,
И азъ съмъ робъ нищоженъ;
Търпѭ тѣглото на свѣта,
Кога покой й възможенъ.

3.

Съсипахъ се отъ грижи азъ,
Отъ свѣтскитѣ злини;
Оплаквамъ горко всѣки часъ
Нещастнитѣ си дни.

Увѣхна вече като цвѣтъ
За мене младоста;
Не чакамъ нищо отъ тозъ свѣтъ,
Освѣнъ едно — смъртта.

Тамъ, може би, в'студений гробъ
Да найдѫ азъ покой;
Тамъ, може би, злощастний робъ
Щастливъ да е и той.

Да не трепери прѣдъ власта
На грубиятъ палачь,
И да забрави бѣдноста
И сиромашкий плачь.

4.

Мень малка бѣ ми бѣдноста,
Кърмилица — тѣглото;
Испитахъ рано грубоста
И ранитѣ на злото.

Не знамъ ласканья отъ дѣте,
И в' майчини обятья
Азъ слушахъ денемъ и нощѣ
Риданья и проклятья.

Отритнѫтъ като парий бѣхъ
Отъ чужди, отъ роднини; —
Потоци сълзи азъ пролѣхъ
В'младитѣ си години.

Азъ бѣхъ излишна тварь в'свѣта —
Играчка на сѫдбата,
И чакахъ всѣки часъ смъртта
И края на борбата.

А равнодушната тълпа
Се смѣеше надъ мене,
И гледаше какъ азъ търпѭ
Несносното лишенье.

Азъ бѣхъ измѫченъ като скотъ,
Призрѣнъ като злодѣя!
За туй не могѫ тозь животъ
Днесь свѣтло да въспѣѭ.

Не могѫ мракътъ свѣтлина
И адътъ — рай да правѭ, —
Нито пъкъ хорската злина
Тъй скоро да забравѭ.

5.

Къмъ дѣцата.

Блажени сте вие, но по̀ сѫ блажени
Кои не се раждѫтъ в'тозь щуменъ животъ;
Отъ сладко дѣтинство таквисъ сѫ лишени,
За туй пъкъ не знаѭтъ и тѣжкий хомотъ.

Блажени сте вие, че васъ не смущава
Ни люто съмнѣнье, ни зло, ни тѫга;
Но туй златно врѣме безслѣдно минава, —
То е на небето минутна дѫга.

Сѫдба ѝ горчива, сѫдба е и ваша —
Броени сѫ ваш'тѣ блаженитѣ дни!
Вий вкусвате щастье отъ сѫщата чаша,
Която по̀-послѣ ще ви измѣни.

Рашкошната нива зарань ще е мъртва,
Отрано слана ще попари цвѣта,
И вие невинни ще станете жъртва
На хорската злоба, ниска клѣвета.

И васъ ще постигне гнѣвътъ на сѫдбата.
Не ще ва помилва, о мили дѣца!
Ще тласне и вази безмилость в'борбата,
Дѣ пѫшкѫтъ милиони разбити сърца;

Дѣ гинѫтъ безслѣдно и младость и сила,
Дѣ вѣчно царува и една тъмнота;
За вази животътъ ще бѫде могила,
Въздухътъ отрова, тъмница свѣта.

Ще плачете вие, но вашитѣ сълзи
Не щѫтъ да Ви бѫдѫтъ прохладна роса,
В'житейскитѣ бури тѣ нѣма за вази
Балзамъ благодатенъ — утѣха да сѫ.

Д. Филовъ.

КНИЖНИНА.

РЕЦЕНЗИИ.

Топографическо-Этнографическій Очеркъ Македоніи. Съставилъ С. И. Верковичъ. С. Петербургъ, Военная Типографія (въ зданіи Главнаго Штаба). 1889 год.

Подъ горниятъ надсловъ въ Петербургъ прѣзъ текущата година е излѣзла една книга върху Македония, съчинение на извѣстниятъ изслѣдователь на тая страна и събиратель на Българскитѣ народни пѣсни по тия мѣста. За изучванието на Македония малцина сѫ направили толкова много, колкото г. Верковичъ, и отъ тия малцина той, може би, е единъ отъ единичнитѣ, на които е отдадена твърдѣ малко справедливость. Причината на това, може би, да е вториятъ неговъ сборникъ на народнитѣ пѣсни, издадени подъ надсловъ Веда Словѣнъ. Явиха се подозрѣния, че тойзи сборникъ е фалсификация, и това послужи да се занемаратъ, както неговитѣ Женске песме Македонски Бугара, за подлинноста на които никой не се съмнѣва, тъй и другитѣ му статии, които иматъ отношение къмъ нашето отечество. Вѣрваме, че каквито дребни погрѣшки и да се намѣратъ въ неговий новъ трудъ по Македония, той все ще подигне значението на г. Верковича, особенно като земемъ въ прѣдвидъ настоящитѣ врѣмена и обстоятелства. Никой съ такъва ревность и толкова години не е изучавалъ Македония, като г. Верковичъ, и никой не може да говори за населението на тая страна и за сегашното му положение съ пó-голѣмо право отъ него. Той е проживѣлъ въ тая страна пó-вече отъ десетина години и, слѣдователно, можалъ е да изучи много добрѣ нейното население. За това, вѣрваме, че всинца съ радость ще посрѣщнемъ и ще прочетемъ неговото съчинение, особенно сега, когато изново се явяватъ претенденти върху нея.

Нáй-напрѣдъ трѣбва да забѣлѣжимъ, че новото съчинение на г. Верковича е издадено на русски и е напечатано въ военната типография на Русскиятъ Генераленъ щабъ. Това ни кара да прѣдполагаме, че то може да е напечатано по заповѣдь на началникътъ на щабътъ, генералъ Обручева, който и самъ е добъръ специалистъ по Географията и Статистиката на Европейска Турция, и не може да се не интересира съ пó-подробното нейно изучвание. Това показва, че въ висшитѣ русски крѫгове, особенно военнитѣ, не тъй лесно мѣнуватъ

своитѣ мнѣния върху Словѣнството и Словѣнетѣ, както нѣкои често мислатъ у насъ и въ Сърбия.

Книгата на г. Верковича, както показва и самиятъ неинъ надсловъ, съдържа географическо описание на страната, нейнитѣ граници, планини, равнини и рѣки, и освѣнъ това доволно подробни статистически данни върху нейната етнография,

Въ прѣдисловието къмъ книгата г. Верковичъ излага, както общий очеркъ на Македония, тъй сѫщо и срѣдствата, които той е употрѣбилъ за събиранието данни при нейното изучване. Той расправя, какъ най-напрѣдъ е отишелъ тамъ исключително съ цѣль за археологически изслѣдвания, и какъ въ врѣме на своитѣ пѫтувания, той е можалъ да се убѣди, че болшинството на жителитѣ говори на Българско нарѣчие и нарича себе си Българе. Въ това врѣме той е успѣлъ да се запознае и съ нравственното състояние на Българетѣ въ Македония; подслушалъ е прѣданията за паданието на Българската Охридска Патриаршия и за сѣтнинитѣ отъ нейното унищожавание. Той ни разсказва, какъ въ слѣдствие на това унищожавание цѣли околии приели Мухамеданство наедно съ своитѣ пастири, и че тука лежи причината, гдѣто въ Македония има толкова Помаци. Той обръща внимание, защо Българщината е могла да се запази добрѣ само въ селата, а въ градоветѣ е била длъжна да отстѫпи на Гърцитѣ. Изцѣло ние не можемъ да се съгласимъ съ неговитѣ исторически бѣлѣжки върху Македонската етнография, но можемъ да кажемъ, че днешното състояние на тая страна г. Верковичъ знае прѣвъсходно, както, може би, никой другъ. Той е сбиралъ своитѣ свѣдѣния бавно, но положително, и ги е провѣрявалъ нѣколко пѫти прѣди да се рѣши да ги прѣдложи на общественната прѣсѫда. Въ прѣдисловието си той подробно разсказва съ какви мѫчнотии е събиралъ своитѣ свѣдѣния, което можемъ да си прѣдставимъ, като си наумимъ при какви условия живѣятъ хората въ Македония. Най-подиръ г. Верковичъ отговаря на извѣстниятъ литературенъ клюкарь, Гопчевичъ, който прѣди малко е издалъ географическа карта на Македония заедно съ съчинение, гдѣто се доказва, и хемъ сериозно, че въ Македония Българе нѣмало, а имало Сърбе, и че всички етнографи грѣшили, когато утвърждаватъ противното. Та и цѣлата книга на г. Верковича дава пъленъ отговоръ на Гопчевича, който изобщо е изучвалъ страната съ помощьта на Сръбскитѣ дукати и чрѣзъ прозорцитѣ на желѣзницата, та и изобщо се вижда, че при съставянието на книгата послѣдниятъ пòвече си е служилъ съ ножици, нежели съ перо и мастило.

Текстътъ на книгата се започва съ описание на границитѣ, планинитѣ, равнинитѣ и рѣкитѣ на Македония. Каквито неточности и да се срѣщнатъ тука, ние можемъ поне да кажемъ, че това е нàй-обширно описание, което сѫществува за цѣлокупностьта на Македония. Истина, че въ Европейската учена литература има много пò-добри описания за отдѣлни части, но цѣлъ обзоръ до сега липсва. За насъ, обаче, много пò-интересенъ е въпросътъ, — и който въпросъ г. Верковичъ е много пò-компетентенъ да разгледва, отъ колкото въпроси оро-хидрографически, — за границитѣ на българскиятъ езикъ спрямо

грѫцкиятъ и срѫбскиятъ. Г. Верковичъ доказва, че българското плѣме се простира на югъ къмъ Тессалия, много пó-надалечъ отъ колкото до сега се е мислило и говорило. Нито ние сами, нито Европейскитѣ етнографи сѫ упоминавали нѣйдѣ, че има Българе на югъ отъ Костурската каза, въ казитѣ: Сервия, Гревени, Анаселица, Чаршамба или Велвендосъ и Хрупишта. Ако тия свѣдѣния сѫ дори на половина вѣрни, ние имаме много да благодаримъ на г. Верковича, защото той открива за насъ цѣли нови български прѣдѣли. Тъй сѫщо много интересенъ е въпросътъ за нашитѣ граници съ срѫбското плѣме. Г. Верковичъ утвърдява пакъ онова, което до една степень прѣди него бѣха говорили Ханъ, Хилфердингъ и Мекензи и Ирби, че не Шаръ-планина е границата на двѣтѣ плѣмена, и че сѣверо-западниятъ склонъ на тая планина тъй сѫщо е населенъ съ Българе. Ето думитѣ на г. Верковича: „Всичкитѣ села и на двата склона на Шаръ-планина сѫ населени исключително съ Българе, дори въ самата древня столица на бившето срѫбско царство, въ Призрѣнъ, населението не е срѫбско, а българско и куцо-влашко происхождение. Отъ Капаникъ до рѣка Морава, границата съставлява тъй наречената Черна-Гора (Скопска). Границата между Българетѣ и Сърбетѣ, обитающи по Коссовската равнина, съставлява рѣка Морава. Цѣлото пространство между Скопската Черна-Гора и бившето срѫбско царство, като почнемъ отъ рѣка Морава чакъ до Дунавътъ, е населено исключително съ Българе, езикътъ на които е тождественъ съ езикътъ на Македонскитѣ и Тракийскитѣ Българе. Нареченото пространство обзема окрѫзи Гилянский, Вранский, Лѣсковский, Нишский и Пиротский. Значителната часть села на Гилянската каза сѫ населени съ Българе, включително съ градътъ Гилянъ, тѣ сѫ расположени по двѣтѣ страни на рѣка Морава и се простиратъ по посоката къмъ Капаникъ и Прищина до сѣвероисточниятъ край на Коссово поле. Български села се срѣщатъ и пó-нататъкъ по край лѣвата страна на тая рѣка, чакъ *до срѫбската граница.* Плѣменната черта между Българетѣ и Сърбетѣ не се свършва съ политическата граница на бившето Срѫбско княжество, а я прѣминува, защото окрѫзитѣ: Крушевацкий, Алексинацкий, Зайчарский и Кюприйский сѫ населени, съ малки исключения, отъ Българе, тъй като тѣхното нарѣчие не е срѫбско, а еднакво съ разговорниятъ езикъ на Македонцитѣ и Придунавскитѣ Българе“.

Тие свѣдѣния трѣбваше да ни накаратъ да обърнемъ пó-вече внимание върху прѣдѣлитѣ отвадъ Шаръ-планина. Ние правимъ много голѣма политическа погрѣшка, когато твърдимъ на-лѣво и на-дѣсно, че се отричаме отъ тѣхъ въ полза на Сърбетѣ. Съ това ние нѣма да купимъ спокойно обладание на странитѣ отсадъ Шаръ-планина. Дефенсивна война не всѣкога е полезна. Както и да е, трѣбва да благодаримъ на г. Верковича, че ни наумява отново да испълнимъ своитѣ обязанности.

Слѣдъ тие общи въпроси г. Верковичъ пристѫпя къмъ подробно описание на пó-голѣмата часть отъ Македония, и тука се срѣщатъ твърдѣ много нови данни. Описанието на Драмската каза прѣдставлява съвършенно новъ материялъ. Но нáй-новата и интересна часть

на неговиятъ трудъ сѫ статистическитѣ таблици, особенно ония, които се касаятъ до Южна Македония, въ прѣдѣлътъ на Пиндъ и Бистрица. Тия свѣдѣния заслужватъ пó-голѣмо внимание и за това обѣщаваме да ги разгледаме въ единъ отъ нáй-ближнитѣ броеве на Периодическото Списание. За сега можемъ само отъ сърдце да прѣпорѫчимъ книгата на г. Верковича на всички читатели, които се интересиратъ съ нашето очечество.

К.

Поема на Злото, отъ Ст. Михайловский. София, 1889 год.

Писательтъ, който ще се заеме да пише очеркъ върху новата Българска литература, непремѣнно съ удоволствие ще отбѣлѣжи таквози рѣдко у насъ явление, каквото е новопоявената Поема на Злото отъ г. Ст. Михайловский. Всички, които слѣдятъ съ интересъ развитието на нашата книжнина, не сѫ могли да не забѣлѣжатъ едно, — ако и не ясно опредѣлено, но въ всѣкой случай несъмнѣнно сѫществующе движение литературно: нѣколко журнала ежемѣсечно поднасятъ на читающата публика прѣводни и оригинални произведения, прѣимущественно отъ областьта на беллетристиката; цѣлъ редъ юноши-стихотворци заблѣщукаха на литературното поле съ своитѣ сборничета отъ стихотворения; увеличи се прѣводната ни книжнина съ доста голѣмо число отъ значителни и незначителни произведения на Европейската литература. Но това стремление за уголѣмяванието на печатнитѣ продукти, какъвъ-то и да му е мотива, е и безъ система, и не обладава до толкова голѣма литературна цѣна, щото да е нуждно сериозно оцѣняване на поменатитѣ произведения. Значението му е това: доказва се, че интеллектътъ не може да се задуши окончателно, каквато и да бѫде атмосферата, срѣди която е поставенъ, и ще се появи ако не въ една, то въ друга форма, и още — че апатията не е всеобща, че духовния огънь тлѣе и подъ пепельта, и отъ врѣме на врѣме испихва съ малки искрици и прѣвръща въ жива сила потенциялния умственъ запасъ, който несъмнѣнно се крие въ пó-образованата часть на нашето общество. И ако *сега* става това, то какъ да се не надѣваме че за напрѣдъ тѣзи искрици ще се увеличатъ и въ количество, и въ размѣръ, че ще въспламенятъ пó-добъръ материялъ, движението ще стане пó-всеобщо, и тогава ний ясно, съзнателно ще се опѫтимъ къмъ мирното умственно развитие.

Поемата на Злото, като оправдава тъзи надѣжда, е сама пó-себе си таквози рѣдко и *успокоително* явление, щото считаме за приятенъ дългъ да се поспремъ върху това произведение и съ единъ нáй-обективенъ погледъ да го разгледаме, като се постараемъ да укажемъ на достоинствата и недостатъцитѣ му. Разглежданието на това произведение е необходимо още и за това, че г. С. Михайловский и пó-отрано е успѣлъ съ цѣлъ редъ стихотворни произведения не само да заяви за своето сѫществование, но и да си установи репутация на поетъ, нелишенъ отъ талантъ. Че произведенията на неговата Муза въз-

буждатъ интересъ въ читающата публика, вижда се и отъ заявлението на самия г. Михайловский, изложено въ прѣдисловието къмъ Поемата на Злото. Въ това прѣдисловие е казано, че въ нѣколко мѣста изъ България въ литературни вечеринки сѫ декламирали поемата му въ първо-появения откѫслекъ „Ева“; че нѣколко лица се обръщали къма автора за позволение да печататъ откѫслеци отъ произведението му, като образци за въ христоматии и въ учебници по словесностьта, а отъ това слѣдва, че Поемата ще се распространи и между учащитѣ се въсприемчиви юноши, и поставена като образецъ, — ще има влияние върху образованието и направлението на естетическия имъ вкусъ и върху правилностьта на взгледа имъ къмъ поетическитѣ произведения, въ съотвѣтствие съ теорията на стихосложението, която тѣ изучватъ. Ето, между друго, защо се явява като необходимость едно обективно изложение на достоинствата и недостатъцитѣ на Поемата.

Прѣди да минемъ къмъ самата Поема, ще си позволимъ да направимъ на г. Михайловский една бѣлѣжчица. Въ прѣдисловието е казано: „ний ги (учителитѣ, издателитѣ и съставителитѣ на Български Христоматии) молимъ да си послужатъ за напрѣдъ съ текстътъ, който обнародваме сега, *едничкийтъ вѣренъ* и *точенъ*“. Тия на видъ незначителни думици, въ устата на Байрона, Хюго, Гёте, Пушкина би били твърдѣ естественни, а за г. Михайловский се явяватъ малко прѣждеврѣменни, не само защото той не е успѣлъ да обае до толкова читающата публика, щото произведенията му да се разграбватъ въ стотини вѣрни и невѣрни списъци, но и затова, защото самитѣ читатели не сѫ имали възможность още да развиятъ въ себе си таквази ревность къмъ художественнитѣ произведения, щото съ жадность да налитатъ къмъ тѣхъ.

Още отъ първитѣ страници на Поемата се забѣлѣзва, че авторътъ се намира подъ пълно влияние на французската поезия: висока поетичность въ тържественностьта на слога, въ ефекта и въ парадоксалностьта, при отсѫтствието на оная гладкость, на оная хармония, която е свойственна на германската и словѣнската поезии, за наличностьта на която се изискватъ съблюдавание на цѣлъ редъ правила, изложени въ теорията на стихосложението. Искуственната тържественность на слога, като кара г. Михайловский да ни рисува картини, пълни съ истинна красота и смисъль, отъ друга страна го увлича до тамъ, щото на реда съ високопоетическитѣ мѣста, ний се сблъскваме съ куплети, изражения, на които на видъ се показватъ поетични, но прѣдставени ясно, като картина, въ въображението ни, не ни даватъ нѣщо художественно, нѣщо естетическо. Така на пр. Адамъ, като иска да уталожи смутения духъ въ Ева, увлеченъ отъ желание да ѝ прѣдостави животъ пò-увлекателенъ отъ тоя, съ който тя се наслаждава въ Рая, казва ѝ между друго:

Искашъ ли, русолика *жѐнко*,
О свѣтлость на очитѣ ми,
Отъ *сички* звѣрове, събрани

На купища около тебе,
Хорá да гледашъ и игри?

Е ний мислимъ, че ако Ева не се е удовлетворявала отъ прѣлеститѣ въ Рая, както ни ги рисува Св. Писание, — о което авторътъ, споредъ собствената му бѣлѣжка, строго се придържа, — то едва ли тя би се насладила съ спокойствие, като види едно хорó, на което се друскатъ мечки, урангутани, „добричкий левъ“ и „кроткий тигръ“.

Пò-надолѣ, за още пò-голѣмо успокоение, Адамъ иска да примами Ева съ таквози чудо:

Пчелитѣ искашъ ли да идѫтъ
При тебе, медецъ да събиратъ
Отъ твойтѣ прѣсни устица?

Когато ний, грѣшнитѣ хорица, които съ мѫки, съ трудъ и потъ на лицето поддържаме сѫществуванието си, когато ний, за които сѫ затворени вратата на Земния Рай, не можемъ да истърпимъ даже безпокойството отъ безочливитѣ мухи, то колко пó-вече за райската жителка, Ева, не ще бѫде привлекателно, ако пчели забрънчатъ около нѣжнитѣ ѝ устни и почнатъ да смучатъ отъ тамъ сокове за медъ.

Пò-надолѣ:

Или подъ *сѣка росна капка*
Овошка нова да поникне.

Рая ви го прѣдставлява Св. Писание като цвѣтуща градина и значи, тамъ росата ще е доста въ изобилие, въ такъвъ случай като каква величина ще обладаватъ тѣзи „овошки“, които ще изникнатъ подъ всѣка росна капка? И красиво ли ще бѫде?

Въ обясненията между Адама и Ева се срѣщатъ понятия, които, поне до момента на падението имъ, до вкусяванието отъ плода на познанието Доброто и Злото, се явяватъ като прѣждеврѣменни, анахронизми. На пр. Адамъ прѣдлага на Ева:

Искашъ ли *ангели да раждашъ,*
Отъ твойта кръвь и плъть дѣца?

Първо — Споредъ Св. Писание ангелитѣ не се *раждатъ,* а се *създаватъ;* второ, — понятието за раждание, за расплодяване не може да прѣдшествова момента на вкусяванието отъ запрѣтения плодъ. И сама Ева пò-рано казва:

Незнамъ какво . . . Осѣщамъ само . . .
Но сѣкашъ че нѣма речи
Въ *езика, който ний говоримъ*
За да искажа що желаѭ . . .

Друго. Адамъ иска да обвие тѣлото на Ева съ ткань отъ дѫгата. Само по себе си това е поетично, но за *ткань* е малко раничко да се говори въ Рая; та и освѣнъ това, нуждата за облѣкло не се е усѣщала още, защото чувството за срамежливость, за стѣснение отъ голотата се явяватъ слѣдъ сългрѣшението.

На стр. 48, Ева като цълува Адама по образа, казва му нáй-сетнѣ:

О, ти *баща, съпругъ* и *братъ!*

Съпругъ! Баща!! Братъ!!! И това да го казва не Богъ, не Демонъ, а Ева и то прѣди да покаже ябълката на Адама! Раничко . . . .

На 14 стр. Луциферъ говори:

. . . . . Тако ми огънь
Подкладень въ дънь земя отъ мень,
Тако ми мѫки вѣковѣчни! . . .
Тако ми женско сърдце болно . . .

Това *„тако ми“*, на реда съ прѣкраснитѣ и величественни стихове, които го прѣдшествуватъ, напомня ни Криловското: „**Бочка меду, да ложка дёгтю**“. Е не можеше ли да се удържи силното впечатление отъ Луциферовия възгласъ, като се избѣгнатъ **тѣзи** „**тако ми**“? Тѣ ни каратъ изведнѫжъ да си прѣдставимъ Луцифера въ харамийски дрѣхи, съ камà и пищови, готовъ да улови нѣкой нещастникъ за гърлото и съ кръвнишки погледъ да му искрѣщи: „Пáри ке ми дáешъ, или, тако ми вѣра, ке те утепемъ . . .“. Аманъ вече отъ харамийщина . . . . . Нека я оставимъ за завѣденията на злото, но да я избѣгнемъ въ Поемата на Злото . . . . .

На стр. 30, Луциферъ, като се прѣпорѫчва на Ева, приписва си единъ дълъгъ—прѣдълъгъ поменикъ отъ титли:

Азъ се зовѫ Всепрѣсвѣтлѣйший,
Благоразсѫдний, Съвършенний,
Благообразний(!), благогласний(!)
Незамѣнимий, безконечний,
Неизгладимий Неистлѣнний
Азъ се наричамъ Самородний,
Самоуправний, своеволний,
Благоизбранний(!), Вѣнценосний,
Благоподателний(!), Всесвѣтлий,
Всевѣдущий, Всенепорочний! (!)

Въ нáй-прозаическата проза (нека ми бѫде простено това изражение) този редъ отъ епитети би билъ невъзможенъ, защото, каквото и да се казва, — красотата и изящностьта на слога трѣбва да вървятъ на реда съ вѣрното изображение на нѣщата и явленията. Колко пó-голѣма чистота и гладкость трѣбва да обладава пъкъ едно стихотворно произведение! Както и да прочете человѣкъ този поменикъ отъ титли, каквато интонация и да прѣдаде на гласа си, той пакъ ще се задави, ще ослабне къмъ края, ще почне монотонно да ги изговаря скоро-скоро и нáй-подирь неволно му се иска съ въздишка да каже: „аминь, аминь, алилуйя!“ . . . .

Ний нарочно прочитохме тѣзи страници на пó-вече отъ десеть души, за да видимъ какво впечатление ще имъ направятъ грамадитѣ отъ титли, и се стараяхме даже да прѣдадемъ на четението си декламаторска интонация, но буквално всички още отъ срѣдата на титлитѣ ни прѣсичатъ: „слушай, не си играй, чети наредъ!“ — Тѣ прѣдполагаха, че ний нарочно измисляхме поменика.

А безъ тѣзи титли (или само съ двѣ-три отъ тѣхъ, по характеристични) колко пó-хубава сравнително щѣше да бѫде рѣчьта на Луцифера!

На стр. 66, Хоръ отъ Демони, въспѣва главатаря си и побѣдата:

Урра! Да живѣй
Адский голѣмецъ!
Урра! Да живѣй
Наший първенецъ!
. . . .
. . . .
Урра! Да живѣй
Храбрий полководецъ!
Урра! Да живѣй
Мощний вѣнценосецъ!

Туй не прилича май на демони въ Ада да пѣятъ, но тази пѣсень била би лика-прилика за тъмнитѣ лѣтни гости въ Бѣлювската гора, когато си избиратъ войвода!

Сетнѣ:

Отъ край до конецъ,
Отъ бездна до пропасть.
Отъ тьми до хаосъ.

Сѫщата поетическа противоположность ще обладава и „отъ тояга до сопа". Да ли не е искалъ авторътъ да каже: „Отъ начало до край, отъ висота до пропасть, отъ свѣтлина до мракъ", — защото по-долу се срѣщатъ ясни противоположности:

Отъ море до суша
Отъ сѣверъ до пладнѣ,
Отъ западъ до истокъ,
Отъ скотъ до чловѣкъ . . .

Въобще този заключителенъ Хоръ произвежда впечатление не въ полза на автора.

Тѣзи кратки бѣлѣжки направихме по поводъ на недостатъцитѣ въ съдържанието на Поемата. — Сега да кажемъ нѣколко думи и за формата.

Въ началото поменахме, че автора се намира подъ пълно влияние на французската поезия. Да се обяснимъ. Самитѣ Французи като считатъ, твърдѣ основателно, своя язикъ като съвършенство въ произведенията, написани въ проза, признаватъ, че за стихове тѣхния езикъ стои по́-долѣ отъ много Европейски езици. И наистина, на французский езикъ, по свойствата му, може да се пишатъ стихотворения само въ силлабическа форма. Но тази форма ако и да има извѣстни достоинства, тя е обаче пригодна само за тоя езикъ, а въ езицитѣ на словѣнската и германска раси тази форма не може да се приложи въ стихотворения, защото отсѫтствието на тоноветѣ въ стихотворението прави да се губи характерътъ на стиха и се прѣвръща въ обикновенна проза, само че написана въ тѣсни редове. Не може да се каже, че на автора не му сѫ познати формитѣ на тоническото стихосложение, защото въ Поемата има стихове, гдѣто ясно се вижда, че авторътъ се е старалъ да подведе стиха подъ веднѫжъ опрѣдѣлена форма.

Напр. на стр. 11 Луциферъ начева:

Гесенский день е близъкъ! . . . Иде
Деньтъ на *мойтѣ* тържества,
Деньтъ на гръмоносний ударъ
Възмездний день, Деньтъ на днитѣ,
Послѣдний день на Ехова! . . .

Въ този куплетъ е запазенъ чисто четиристжпния ямбъ и е употрѣбено старание да се запази размѣрътъ, защото въ противенъ случай въ втория редъ авторътъ не би турилъ за множественно число „мойтѣ", а „моитѣ", и тогава би се нарушилъ размѣрътъ. Сетнѣ въ този куплетъ за красотата на стиха е запазено и друго условие: 1-й, 3-й и 4-й редове се свършватъ съ женски стихъ, а 2-й и 5-й съ мжжски, при това тѣзи редове се завършватъ съ силни и звучни ритми.

Сжщо и на стр. 12:

И първобитната си слава
Прѣдъ тебе, тукъ, ще въскресих! . . .
Прѣдъ слънцето, *издѣлье* твое,
Въ туй обиталище блаженно,
Тукъ въ Рая, ще те поразих! . . .

Тукъ въ третия редъ, за да се съхрани сжщия размѣръ, думата „издѣлие" е употрѣбено въ съкращение: „издѣлье". И въ този куплетъ се запазени чисто сжщитѣ условия за изященъ стихъ, както и въ по-горѣ цитирания.

Но жално е, че таквизи куплети сж рѣдки въ Поемата, а пъкъ щомъ не е запазена която и да е отъ формитѣ на тоническото стихосложение, то стихътъ каквато смисъль, каквито величественни изражения и да съдържа, пакъ не може да произведе онзи еффектъ, дадостави онова наслаждение, което се усѣща при четението на добритѣ поетически произведения . . .

Ясно се види, че авторътъ е употрѣбилъ старание да ритмува стиховетѣ въ Поемата въ 2 и 5 редове на куплетитѣ. Напр. отъ 11—14 стр. всичкитѣ куплети сж ритмувани въ тѣзи редове, но, Боже мой, колко се разваля прѣкрасното впечатление отъ непростителната небрежность къмъ 2-й и 12-й куплети въ Луциферовата рѣчь:

. . . .
Бездънни пропасти тъми
. . . .
. . . .
Пъкълътъ да си отмъсти

Тъми и отмъсти! — Нѣма до толкова грубо ухо, което да намѣри ритмическо съзвучие въ тѣзи двѣ думи.

Или въ 12-й:

. . . .
Да се вълнува, да скърби
. . . .
. . . .
Отъ ябълката да вкуси! . . .

Скърби и вкуси! — Тъй не се ритмува.

Сетнѣ: прѣстани и гори, небе и лице, веселби и гори, похити и внуши, откри и кажи, кажи и красоти, рѣки и зари . . . и пр. и пр. Кой ще рече, че това сѫ ритми? — А пъкъ така е прошарена цѣлата Поема. На реда съ двѣ-три съ старание написани куплети, слѣдватъ три-четери така небрежно оставени, щото и съжелявашъ и негодувашъ срѣщу автора, че, ако би употрѣбилъ по-вече старание за да съхрани условията на тоническото стихосложение, би излѣла наистина една прѣкрасна поема, която, безъ увлечение, щѣше да бѫде гордость на нашата изящна литература.

Тука авторътъ не може да се извини съ това, че ритмата не е необходимо условие за добро стихотворно произведение. Ако той изразяваше нѣкое минутно свое вълнение душевно, или пъкъ пишеше поема въ духа на народната поезия, или, на́й-сетнѣ, ако би ималъ прѣдвзето намѣрение да пише поемата си въ бѣли стихове, — тогава горѣзабѣлѣжената небрѣжность би била обяснима; но когато се вижда, че автора се е быралъ да пише въ размѣръ и да ритмува стиховетѣ си, и е извършилъ това само въ онѣзи мѣста, гдѣто лѣсно му се е удавало, а въ несравненно по́-вече мѣста не си е далъ трудъ да се поспрѣ, да пообработи, да приведе въ по́-стройна, по́-хармонична форма стиха си, — тогава, твърдѣ естественно, таквази небрежность не може да се извини, и възбужда у читателя двѣ прѣдположения: или че авторътъ дѣйствително нѣма вкусъ къмъ изящния стихъ и нѣма свѣдѣния за условията, които изисква художественното стихосложение, споредъ свойствата на нашия езикъ, или пъкъ че е билъ твърдѣ небреженъ (но такава небрежность е необяснима за тогова, слуха на когото се е привикналъ къмъ тоноветѣ на правилния стихъ, за такъвъ е невъзможна погрѣшка въ размѣра).

Тия сѫ по́-виднитѣ недостатъци, които ни се хвърлиха въ очи при четението Поемата на Злото. Но, при всичко това, въ резултата у насъ остана едно прѣкрасно впечатление. Тъзи поема ни дава да се убѣдимъ че г. С. Михайловский обладава единъ богатъ поетически духъ и силно въображение, единъ истинно поетически и величественъ слогъ. Ний си направихме слѣдующето прѣдположение: ако би г. Михайловский да обладаваше стиха на г. Ив. Вазова, или ако би г. Вазовъ да обладаваше духа на г. Михайловский, то ний би се гордѣли съ единъ високо-талантливъ поетъ.

Единъ любитель на поезията, а въ сѫщо врѣме и музикантъ, увлеченъ отъ прѣкраснитѣ мѣста въ поемата, казваше: „ще доживѣемъ ли да видимъ Михайловскиева Луциферъ въ опера на сцената да пѣе съ нѣкой могущественъ баритонъ:

Геескиий день е близъкъ . . . Иде
Деньтъ на мойтѣ тържества,
Деньтъ на грьмоносний ударъ,
Възмездний день, Деньтъ на днитѣ,
Послѣдний день на Ехова! . . . .

Е наистина величественно — демоническо тържество! Четешъ този куплетъ и забравяшъ всички недостатъци въ Поемата. Прѣдъ тебе се рисува вече тържествующия Демонъ, ти го виждашъ въ всич-

кото му величие и могущество; ти виждашъ гигантско олицетворение на безпрѣдѣлна злоба. Ти съглеждашъ, че чрезъ адско-злорадна усмивка, смѣсена съ „скрежетъ зубовний“, се изригва побѣденъ възгласъ срѣщу Създателя на вселенната . . . . Ти четешъ, повтаряшъ и нѣма насищание . . . .

И, Боже мой, какъ блѣднѣятъ, какъ се стриватъ до микроскопичность прѣдъ тебѣ всичкитѣ тия сборничета отъ стихотворения, които юноши-стихотворци току бързатъ да поднасятъ на читающата публика! Счукай ги всички въ една стѫпа, и пакъ нѣма да се набере поезия и величие само за единия цитиранъ куплетъ отъ Поемата...

Какъ нѣжно е обрисувана чистотата и душевното спокойствие на Адама!

Кажи ми, Ево млѣкоснажна,
Що тъй умислена стоишъ
Кога съ триндафили те кичѫ?
Какви видѣния те стрѣскатъ
Кога въ прѣгрѫдкитѣ ми спишъ?

А още пó-прѣкрасенъ е куплета:

Невѣсто моя, свѣтла Ево
Любовь едничка, въ Рая Рай,
О чисто сърдце въ чисто тѣло,
Блаженно сѫщество, начало
На мойто щастие и край.

И сетнѣ пó-надолу какъ покъртватъ сърдцето думитѣ на Ева, защото въ тѣзи думи виждашъ, че ето-ето прѣдъ очитѣ ти пропадва първото въплощение на невинностьта, жертва на коварния Луциферъ! Какви неясни смущения вълнуватъ Евината душа слѣдъ расклатената ѝ невинность и спокойствие:

Прѣситихъ се да се насищамъ
На Божиитѣ дарове . . . .
Адаме, друже мой, прости ме
Прѣситихъ се на твойта нѣжность
И нѣщо ново ми се щѣ . . .

Въ тия кратки думи ясно се очертава борбата, която расѫсва сърдцето на Ева, борба между невинностьта и падението. Тя неясно сѣща че „нѣщо ново ѝ се щѣ . . .“ Какво? Тя сама не може да го опрѣдѣли, но чувствова, че „въ сърдцето ѝ нѣщо гори“. Ева забѣлѣзва, че почва да се прѣсища отъ нѣжноститѣ на Адама, но тя не е още до толкова паднала, щото сухо да заяви това на Адама; тя не само че не се радва още на новото си чувство? но жалѣй, безконечно жалѣй, като вижда че охладѣва къмъ Адама; тя би искала да отмахне неясното смущение отъ душата си, но е безсилна, отровата на Луциферовата измама прониква въ жилитѣ ѝ и тя въ отчаяние извиква:

Адаме, *друже мои, прости ме*
Прѣситихъ се на твойта нѣжность
И нѣщо ново ми се щѣ . . . .
Незнамъ какво . . . .

Прѣкрасни мѣста сѫщо се срѣщатъ и въ тържественния монологъ на Луцифера прѣдъ спящата Ева. Казвамъ *мѣста,* защото този монологъ е написанъ твърдѣ небрежно. Размѣръ самъ-тамъ е съхраненъ, а на по́-вечето мѣста отсѫтствието на правилни тонове затруднява четенето. Ритми, които се паднали изведнѫжъ на автора, той се въсползовалъ отъ тѣхъ и хубаво е направилъ; тамъ, гдѣто трѣбвало да се потруди малко, той се полѣнилъ, турилъ невъзможни за ритмически съзвучия думи и вървѣлъ напрѣдъ и, разбира се, лошо направилъ, защото развалилъ доброто впечатление, което можеше да се получи отъ монолога, както се вижда отъ съдържанието и съчетанието на думитѣ, които е вложилъ авторътъ въ устата на Луцифера. Бъркатъ на изящностьта още и честитѣ повтаряния на тѣзи „ето я на́-ето я на́!“ Нѣма си мѣстото и „Аминъ! . . . Аминъ! . . . Аллилуйя! . . .“ Неумѣстно сѫщо е и онова „ха-ха!“. То ни напомня Мефистофеля въ операта „Фаустъ“ отъ Гуно́, когато пѣе серенадата съ китара. Но тамъ тѣ сѫ на мѣстото си.

А на́й-добрѣ е издържана до край рѣчьта на Архангела Гаврила, когато испѫжда изъ Рая Адама и Ева: тукъ и размѣръ, тукъ и ритма (съ малки исключения) и красота, и сила на слога, и такова богато съдържание, щото въ тие нѣколко куплета сѫ изразени всичкитѣ бѣдствия и страдания на които се подвъргва человѣчеството слѣдъ грѣхопадението. Единъ любитель и цѣнитель на поезията, когато дойде до чудно изразителния и силенъ куплетъ:

Върху сѣидбитѣ ви клѣти
Да пада гадъ, да пада градъ!
Вмѣсто лучи стрѣли да хвърля
Върху имъ денното свѣтило! . . .
Стадата ви да мрѫтъ отъ гладъ.

отъ сърдце ще каже „браво, г. Михайловский“.

А въобще всѣкой, който съ присърдце слѣди за развитието на нашата книжнина, ще похвали, г. Михайловский за дѣто е създалъ своята Поема на злото, като ни е далъ възможность и да получимъ едно естетическо наслаждение въ четението ѝ, и да въспитаемъ въ себе си надѣжда, че единъ талантливъ поетъ, като употрѣби по́-вече старание за чистотата и гладкостьта на своя стихъ, може и на нашия необработенъ езикъ да създаде едно велико поетическо творение.

г. София, 21 Юлий 1889 год. А. К.

Гръцка Литература отъ Р. К. Джеббъ, професоръ на гръцкий езикъ въ Гласковский Университетъ — Отъ английски прѣвела Ек. Каравелова. 1889 г. Издание и печатъ на Христо Г. Дановъ. Пловдивъ. — Съдържание: Часть I. Ранната Литература до 475 пр. рожд. Хр. *Въведение, Епическа Поезия, Елегическа и Ямбическа Поезия, Лирическа Поезия. Часть II: Аттическата Литература* 475—306 пр. рожд. Хр.: *Драмата, Началото на прозаическата Литература, История. Ораторство, Философска Проза. Часть III: Литература на Упадъкътъ*—300 пр. рожд. Хр.: — 529 слѣдъ рожд. Хр. и п. ч. (Стр. 140. Малъкъ форматъ in 4-°).

„Образованнийтъ свѣтъ отдавна вече е призналъ, че великата литература на древня Гърция е едно отъ нáй-драгоцѣннитѣ наслѣдия, получени отъ миналото врѣме, и всички възпитани хора, знаятъ ли гръцки или не, естественно могатъ да желаятъ да знаятъ нѣщо върху съдържанието на тая литература. . . . Гърцитѣ не сѫ били първий народъ, който е изнамѣрилъ какъ да се оре земята, или да се обработватъ металлитѣ, или какъ да се обогатява чрѣзъ война или търговия, или какъ да се строятъ великолѣпни здания и храмове. Но тѣ сѫ били първий народъ, който се е мѫчилъ да направи разумътъ рѫководитель на общественнийтъ имъ животъ. Първо доказателство за това се намира въ самото сѫществование на тѣхнитѣ градове. Когато другитѣ народи живѣяли още като племена или подъ деспотически царье, Гърцитѣ сѫ се били вече сбрали наедно въ градове, — общества, управляеми не съ сила, но съ убѣждение на безпристрастенъ законъ. За второ доказателство служатъ гръцкитѣ книги. Тукъ ние намираме писатели отъ всѣкакъвъ родъ, поети, историци и философи, които се стрѣмятъ да постигнатъ причинитѣ на нѣщата. Отъ тая страна гръцката литература прѣдставлява интересъ какавъто на една литература не притежава. Тя ни показва какъ хората за пръвъ пѫть почнали систематически да мислятъ. Тя ни показва какъ нѣкои въпроси, — които вече сега сѫ рѣшени и други, които още се обсѫждатъ, — сѫ се прѣдставлявали за оние хора, които първи сериозно се заловили да отговарятъ на тѣхъ. . . . Но гръцкитѣ книги не сѫ само интересни, че ни показватъ методитѣ и стрѣмленията на нáй-разнитѣ мислители. Тѣ съдържатъ сѫщо резултати, които сѫ имали нáй-дълбоко и широко влияние върху цѣлий новъ животъ, въ религията, нравственностьта, науката, политиката и литературата. Мислитѣ на великитѣ гръцки мислители сѫ почнали да принасятъ своитѣ плодове въ свѣтътъ, още съ първото си появяванье. Въ нѣкои специялни науки, творенията на Гърцитѣ оставатъ и до днесь като основа при изучванието имъ, както, н. пр., въ Етиката, Логиката и Геометрията. У гръцкитѣ историци и гръцкитѣ оратори ние можемъ да прочетемъ нѣкои политически уроци, твърдѣ полезни и за нашето собственно врѣме. Нито историята на християнското учение, нито външната история за християнската църква не могѫтъ да бѫдѫтъ напълно проумѣни, ако се не отнесемъ къмъ характерътъ и творенията на гръцкийтъ умъ. Подъ влиянието на християнството два главни елементи сѫ влѣзли въ духовнийтъ животъ на новий свѣтъ: единъ отъ тѣхъ е еврейский, другий — гръцкий. . . . Главнитѣ типове поезия като епическа, лирическа, драматическа, — главнитѣ типове проза, като историческа, философска, ораторска, — сѫ сега нѣщо тъй обикновенно щото ние сме наклонни да мислимъ, че тѣ сѫ нѣща природни. Но нѣкои отъ тѣзи типове не сѫ сѫществовали никакъ, а други само въ груби зачатки, когато гръцкий гений е почналъ да твори. Единъ слѣдъ другий, щомъ се поевявала нужда за изражение въ всѣки единъ родъ, всѣкий отъ тѣзи типове е бивалъ усъвършенствованъ отъ творческата сила на гръцкийтъ гений. Въ гръцката литература, слѣдователно, ние имаме не само една твърдѣ интересна сама по себе си литература, но и глав-

нийтъ изворъ на цѣлата западна литература. Римското влияние върху новата литература, въ нѣкои случаи, е пó-прѣко отъ онова на Гърция; но, ако послѣдимъ влиянието до источникъчъ му, нѣкой широкъ потокъ ще ни откара назадъ къмъ единъ грѣцки изворъ. . . . . Гърцитѣ сѫ се отличавали. . . . съ инстинктъ къмъ красота и съ сила да създаватъ прѣкрасни форми, но отъ всички прѣкрасни нѣща, които сѫ тѣ създали, нáй-първото и нáй-чудесното е тѣхний езикъ . . . . . *нáй-гибкий* отъ езицитѣ, съ сила, лесно да се приспособява къмъ точнийтъ образъ на мисльта. . . . Но както полетата сѫ много пó-добри за единъ ботаникъ нежели нáй-добрата коллекция отъ исушени цвѣтя, тъй сѫщо ние трѣбва да се обърнемъ къмъ грѫцкитѣ книги, ако желаемъ да видимъ езикътъ въ пълнотата на неговийтъ пъргавъ животъ. Никой, който не е запознатъ съ грѫцката литература, не може да види какво прѣвъсходно орѫдие може да бѫде человѣческата рѣчь". (Стр. 1—4).

* * *

Горнитѣ óткѫси, извлечени, по българския прѣводъ, изъ горѣотбѣлѣженната книжка, показватъ сами по себе каква важность, каква стойность може да има едно съчинение съ такавъ прѣдметъ, какавъто е еллинската литература, и какавъто е именно прѣдметътъ на тази книжка. Еллинската литература е единъ отъ първитѣ, основнитѣ, животворнитѣ елементи, отъ които се е образувала европейската, общечеловѣческата цивилизация, и ученния английски авторъ не прѣувеличава нищо въ горѣприведеннитѣ му кратки сѫждения за високата цѣнность на еллинската литература, за нейнитѣ безспорни прѣимущества, за нейното благотворно влияние върху человѣческата въобще образованность, за нейната полезность и въ минѫлитѣ врѣмена, па и до днешенъ день. Въ Англия, впрочемъ, подобни сѫждения за староеллинския свѣтъ, за еллинската въобще литература, не сѫ ни рѣдкости, ни повръхностни мнѣния, исказвани мимоходно при нѣкои случаи. За да не излизаме тука вънъ изъ областа на историята по еллинската литература въ тази страна, ето, въ общи чърти какъ се е изражавалъ при свръшваньето своето съчинение по сѫщия прѣдметъ J. W. Donaldson, прѣводачътъ и, отпослѣ, продължательтъ на знаменития нѣмски филологъ К. Ot. Мюллера въ започенѫтата тъй щастливо, но недовършенна отъ тозъ послѣдния история на сѫщата еллинска литература.

„Литературата не носи, не търпи, пише той, постоянни новизни, постоянни видоизмѣнения и прѣраждания. Когато веднѫждь се изнамѣри съвършенството въ нѣкой клонь отъ писменноста въобще, послѣдующитѣ поколѣния и чуждитѣ народи сѫ принудени да се държатъ далечь отъ всѣко безполезно съревнование, и да списватъ просто по общеприетитѣ образци и примѣри. Никой не може ни да помисли, че человѣческия мозъкъ днесь е съставенъ съвсѣмъ другояче отъ както е билъ съставенъ по врѣмето на Омира, на Софокла или на Платона; но, при всичко това, истина е пакъ, че прѣзъ всичкитѣ столѣтия, които дойдохѫ подирь онис образцови списатели, не се появи умъ по-

добенъ, който да измисли и да извърши нѣщо друго, отколкото да подражава Илияда, да повтаря величественнитѣ изобрѣтения на еллинската сцена, да става отзивъ на догмитѣ, проповѣдвани въ Академията. Но и безъ единственното и несравненото съвършенство на прѣвъсходнитѣ еллински списатели, и безъ отличния еллински езикъ, едничкия езикъ двояко привилегированъ и по изобилнитѣ окончания въ съставътъ на думитѣ, и по логическата точность въ словосъчинението, и безъ това, дълговрѣменния периодъ, прѣзъ който трае еллинската литература, както и на́й-широкото поле, по което се распространи еллинския езикъ чрѣзъ Александровитѣ завоевания, такава тяжесть, такава важность дадохѫ и на еллинската литература и на еллинския езикъ, каквато не сѫ имали и не могѫтъ да иматъ на свѣтътъ ни една друга литература, ни единъ другъ езикъ. До като важи законътъ за свързванье разсѫжденията върху настоящето съ въспоминанията отъ минѫлото, невъзможно ще да бѫде за всѣки наистинна образованъ и наистинна цивилизованъ человѣкъ да не познава литературнитѣ произведения на еллинското искуство, на еллинския гений. Само, ако нѣкога настане врѣме, въ което историята на прѣшедшитѣ поколѣния да се счита нѣщо като суетно и безполезно, и въ което человѣчеството, стигнѫло до върхътъ на науката и на искуството, пожелае, може би, да издигне изъ основи ново здание на цивилизацията; ако нѣкое отъ грядущитѣ поколѣния или нѣкоя затѫнтена нѣкѫдѣ страна наслѣди или же сама отъ себе намѣри вещественнитѣ прѣимущества на цивилизацията, безъ да се грижи по никой начинъ за прѣданията на умственния напрѣдъкъ, и безъ да познава или же съвършенно да занемарва паметницитѣ и надписитѣ на стария свѣтъ: — тогисъ, и само тогисъ, еллинската литература ще да загуби всичката своя интересность и всичката си стойность. Но настане ли нѣкогашъ, таквозъ врѣме съ таквозъ състояние, то онази епоха и онзи народъ ще да се повърнѫтъ въ дѣтинското състояние на умственното развитие, и, като прѣнебрегнѫтъ богатото онова наслѣдие отъ идеи и отъ езикъ, тѣ нищо друго нѣма да оставятъ на грядущитѣ поколѣния, освѣнъ слабата надѣжда да придобиятъ отново и постепенно изгубеннитѣ ония прѣимущества.“ И англичанинътъ историкъ слѣдва да развива мислта си, като прибава още, че еллинската литература има и това прѣимущество, че тя е по́вече политическа отколкото священна, че тя се е образовала въ училищата или тъй нареченитѣ *Школи* (Σχολαί), че тя никакъ не е служила като слугиня на нѣкой священнически деспотизмъ, че тя е неотлѫчно свързана съ висшата Европейска цивилизация, безъ да прѣдизвиква и безъ да приема отъ никадѣ суевѣрно служенье за нейна полза, че образованна Европа въ тази литература, както и въ родената и отхранената отъ нея Римска литература, търси и намѣрва на́й-съвършеннитѣ образци на изящнитѣ искуства и на всѣко съвършенство, прѣвъсходнитѣ учебни книги по поезията и риториката, както и основитѣ за грамматиката и критиката, и п. ч. и п. ч.

Тъй разсѫждаватъ за еллинската въобще литература въ Англия, страна, впрочемъ, общеизвѣстна за прѣобладаванието въ нея положителния нареченъ духъ, и, въ всѣкий случай, твърдѣ малко на-

клонна къмъ увличания отъ чувствителность или непостижими идеали. Англичанетѣ сѫ народъ прѣдприимчивъ, тѣ кръстосватъ по всички, стари и нови, континенти и моря, и тѣ нищо не щадятъ за развиванье и подиганье своитѣ материялни интереси, било въ частния, било въ общественния и политическия имъ животъ. Въ това отношение английския егоизмъ е станалъ пословиченъ. Но, за това, классическото образование между тѣхъ не се прѣнебрегва, не се прѣзира, и то не е рѣдкость както между тъй наречената образованна изобщо класса, така, случай забѣлѣжителенъ, и между редоветѣ на людье, по занаятие посветени на специялни поприща, за които може да се каже, че тѣ могѫтъ да иматъ свръзка съ всѣкакви други познания, но не специялно съ старата классическа литература. И ето че тамъ единъ банкеринъ, G. Grote, списва прѣди 30—40 години една отъ нáй-хубавитѣ и до днесъ истории на древня Гърция въ нѣколко тома, и издава изрядна монография за философа Платона; а старомѫдрия свободолюбивъ и человѣколюбивъ държавникъ г. Гладстонъ стои та пише, между много друго, книги за Омира и за Омировото врѣме. Разсѫжденията обаче за еллинската литература не сѫ различни и въ другитѣ образованни страни, каквито сѫ, нáй-напрѣдъ, Франция и Германия, прѣкръстени духомъ, може смѣло да се каже, и едната и другата въ небеснитѣ води на староеллинската образованность. Еллинската литература е основата както на тѣхната, така и на цѣлата западна литература. Отъ тукъ не е мѫчно да се разбере тиранството, което тази еллинска литература е упражнявала и упражнява въобще върху свѣта, вопрѣки нѣкои противоположни вѣяния, кога пó-слаби, кога пó-силни, но никога съ трайни сетнини.

* * *

Qui nous délivrera des Grecs et des Romains? (Кой ще ни избави отъ Гърцитѣ и отъ Римлянетѣ?) извикалъ веднѫждъ, като заемалъ мисълта отъ другиго, единъ французски списатель, Berchoux (1765-1839), извѣстенъ нáй-вече по своето съчинение Gastronomie. Този въпросъ може да се повтаря и сега и за напрѣдъ, но въпросъ е, въ всѣкий случай, да ли това избавление, поне въ коренснъ смисълъ, ще да настане тъй скоро, или то, ако не друго, ще се отлага поне до неизвѣстни и непрѣдвидени прѣврати по европейската въобще цивилизация. За сега фактъ е, че игото сѫществува, и то, въ нáй-образованнитѣ части отъ земното кълбо, а за избавлението става и може да става дума само въ сфери отъ въпиюща некомпетентность. Не е тъй лесно да се прѣкѫсне, да се изсуши първия изворъ, изъ който сѫ се образували толкози струи, разлѣни сетнѣ по разни направления при развитието на общечеловѣческата цивилизация. Впрочемъ, завладѣванього и наложеното иго не сѫ нѣща вчерашни. Тѣ броятъ вече пó-много отъ двадесеть столѣтия и нищо не показва, че тѣхната сила е опасно расклатена. Прѣлестната хубость и мѫжественнитѣ чърти на еллинската литература сѫ си подчинили, сѫ заплѣнили свѣтътъ твърдѣ отколѣ. Поевихѫ се въ течение на вѣковетѣ, евяватъ се и до днешенъ день извънредни хубости по широкото поле на литературния свѣтъ изобщо,

и тѣ сѫ привличали и привличатъ и удивление и почтителни поклони: но ни една отъ тѣхъ не е надминѫла, ни една отъ тѣхъ не е могла да засѣнчи, а камо ли да затрие вѣчноцвѣтущата красота на елинската литература. Както изящнитѣ издѣлия, даже и въ едвамъ запазени тѣхни остатки, на единъ Фидия и на единъ Праксителя оставатъ и до днешенъ день прѣдметъ на мълчеливо и страхопочтително очудванье, така и еллинската литература, ако и разнообразно пострадала прѣзъ дългото врѣме на своето сѫществование, не е изгубила нищо отъ чъртитѣ на своята хубость, не е прѣстанѫла отъ да прѣдизвиква очудвание и да плѣни всички онѣзи, които сѫ имали щастието да се позапознаятъ съ нея пò-отблизу, биле тѣ каквито биле, па даже и непобѣдими завоеватели, каквито сѫ били Римлянетѣ, които побѣдихѫ наистинна и завоевахѫ, заедно съ толкозъ други народи и плѣмена, и Гърция, но които не можихѫ да удържатъ и да противостоятъ прѣдъ прѣлестьта и хубостьта на еллинската литература. Тя ги покори и ги заплѣни отъ своя страна. Това тѣ сами исповѣдатъ, и даже въспѣватъ:

Graecia capta, ferum victorem cepit, et artes
Intulit agresti Latio.

(Завоевана Гърция, тя завоева свирѣпия побѣдитель и въведе въ простий Лациумъ искуствата), пише Ораций, който, при това, съвѣтвалъ е младитѣ си съотечественници да „иматъ на рѫцѣ, да прѣобръщатъ Гръцкитѣ книги и примѣри денемь и нощемъ:“

. . . Vos exemplaria graeca
Nocturna versate manu, versate diurna[1])

Така щото, завоевательтъ Римъ станѫ, въ литературно отношение, подчинена область на завоеваната (146 пр. хр.) политически Гърция, и гръцката идея, гръцката мисъль, гръцката цивилизация захванѫ, чрѣзъ гръцката литература, да господствува и да влияе не само въ гордия Римъ, но и въ всички пò-видни градове на безпрѣдѣлнитѣ пò-послѣ римски владѣния. Благородний пъкъ Римлянинъ се е усѣщалъ нѣкакъ нацърбенъ въ своето благородство безъ еллинско образование, а за чужденцитѣ думата: Римлянинъ често е значила Гръкъ, когато въпросътъ е билъ за образованность изобщо.

* * *

Пò-горѣ самиятъ авторъ на книжката, чието отбѣлѣжванье ни увлече неусѣтно въ тия въспоминания, които би могли май да нѣматъ край, ако да забравяхме цѣльта на тази статийка, указа вкратцѣ какво дължи римската литература на еллинската, па забѣлѣжи на бързо и това, че тя, еллинската литература, е главний източникъ и на всички пò-нови литератури. Източникъ наистинна, колкото прѣизобиленъ и благотворителенъ, толкози пò-много и цѣненъ, за това още, че той, избликналъ, токо-речи, самъ отъ себе на мѣсто, е полѣлъ и съживилъ голѣма часть отъ вселенната въ проявлението на умственния животъ Запознаваньето, прѣзъ послѣднитѣ врѣмена, на образованния евро-

[1]) Hori Ep. II. 1. v. 156. — Ars poet: v. 268.

пейски свѣтъ съ религиознитѣ и съ умственнитѣ произведения на Индия, на Китай и на Египетъ, не расклатиха, а, напротивъ, тѣ още по́-вече утвърдихѫ вѣрата въ оригиналноста на елинската литература. Въ сравнение съ литературнитѣ на тия страни произведения, впрочемъ съ безспорна, мѣстна и вѫтрешна, стойность, еллинската литература блѣсна съ новъ блѣсъкъ, а исказанното за врѣме мнѣние, че въ казаннитѣ староврѣменни страни се намѣрватъ не само нѣкои първоначални зачатки на една обща и първобитна цивилизация, но още и първитѣ образци и типи по литературнитѣ въобще и изящни произведения, наскоро исчезнѫ при повторно, по́-внимателно обсѫжданье. Авторътъ на книжката утвърдява тъй сѫщо, както и всички други историци на еллинската литература, нейната оригиналность въ нейнитѣ изящни и образцови творения. Ето, при това, какъ се исказватъ по тоя въпросъ и двама на́й-компететни сѫдии по него, двама коллеги отъ Французската Академия, двама съврѣменни и живи още знатоци както съ старовръменния свѣтъ, така и съ горѣпоменѫтитѣ страни въ проявлението на тѣхния нравственъ и умственъ животъ.

„Безъ съмнѣние, казва Е. Renan, първобитнитѣ народонаселения въ Гърция и въ Италия, както всичкитѣ клонове отъ индо-европейската фамилия, съхранихѫ въ своитѣ религиозни идеи, както и въ езика си, общитѣ чърти на плѣмето или на расата, на която тѣ сѫ принадлежали, и това първобитно срѣдство се познава и съглежда дору до днесь още въ прилики, които удрятъ въ очи; но въпросътъ не е тамъ, защото тия еднакви, тождественни начала, които всичкитѣ народи отъ великата раса сѫ отнесли съ себе си като попѫтна провизия, се срѣщатъ тъй сѫщо и у Германцитѣ, у Келтитѣ, у Словѣнетѣ, безъ да минува нѣкому прѣзъ ума да ги тури подъ опекунството на Истокъ. Това, което заслужва да се забѣлѣжи и да се поддържа, то е независимоста на развитието на еллинскиятъ духъ въ сѫщественнитѣ му страни; то е, че, вънъ отъ първата искра и отъ нѣколко съ второстепенна важность заемвания, Гърция длъжи всичко на боговетѣ си, на морята си, на небото си, на горитѣ си; то е, че този привилегированъ ѫгълъ на свѣтътъ, този божий черниченъ листъ, хвърленъ посрѣдъ морята, видѣ първи пѫть да се излупва бубата на человѣческата съвѣсть въ на́й-наивната си хубость. Ето защо Гърция е наистинна една Свещенна Земя за оногози, който има културътъ на цивилизацията; ето тайната на непрѣодолимата прѣлесть, която всѣкога упражнява́ тази страна върху посветенитѣ въ свободния животъ человѣци. Тамъ е истинското происхождение на человѣческиятъ духъ; тамъ намѣрватъ отечеството на бащитѣ си всичкитѣ благородни на разумътъ“ [1]).

„Нищо, казва пъкъ отъ своя страна J. Barthelemy — Saint — Hilaire, нищо не се вижда тъй просто, както създаваньето науката чрѣзъ наблюдение свѣтътъ и неговитѣ чудеса; при всичко това, нищо въ дѣйствителность не е по́-малко просто. Гърцитѣ не сѫ едничкитѣ, на които е било дадено да съзърцаватъ вселенната; всички

[1]) Ernest Renan. Études d' histoire religieuse. 7-éme édition. Religions de l'Antiquité. p. 39—40.

народи, всички человѣци сѫ могли и могатъ да вършатъ това тъй, както и тѣ; но, само Гърцитѣ сѫ, които сѫ извлекли отъ това міросъзерцание истинската наука, и които сѫ анализирали явленията на природата съ изискуемата отъ науката самопрѣданность. Монополъ на плѣмето ли е, или на нѣколко гениални человѣци, фактътъ за това не е пó-малко вѣренъ. Въ колкото отдалеченни врѣмена и да се въскачва историята, каквито народи, каквато епоха и да разгледва тя, въ лѣтописитѣ на человѣчеството нѣма, освѣнъ Гръция едничка, която е схванѫла идеята за науката и която въ сѫщото врѣме я е осѫществила, като е намѣрвала истината въ изучванието на природата, както е намѣрвала и хубавото въ искуствата и въ литературата.

„Китайцитѣ, Индийцитѣ, Египтянетѣ сѫ народи много интелигентни; но онова, което знаемъ за тѣхъ, безъ да знавамъ още твърдѣ много, ни позволява да твърдимъ, че тѣ никога не сѫ се подигнѫли до науката. Нѣщо повече: като сме днесь въ съприкосновение съ всичкитѣ азиятски народи, ние можемъ си позволи да кажемъ още и това, че тѣхния духъ нѣма нищо научно, и че, даже и въ училището на Европа, първоначалната имъ неспособность нѣма да се поправи. Мнимата мѫдрость на Истокъ е едно сѫнище, а тъй сѫщо и мнимата му наука; той произведе велики творения, — кой би можилъ да оспори това? и нѣща, които въ своя твърдѣ ограниченъ родъ, сѫ постигнѫли дѣйствително съвършенство. Но мѫжественнитѣ качества, които изисква науката, подъ всичкитѣ си форми, липсахѫ на источния духъ; той нѣма нито точноста, нито опрѣдѣленностьта, нито постоянството. Не природата е лишила тамъ человѣка отъ нѣщо; защото тя е пó богата и пó-мощна въ источнитѣ климати отъ колкото въ нашитѣ, но, напротивъ, человѣкътъ не отговори на природата, като не я разбра. Той погледна на нея, безъ да се опита да си я обясни; и понеже нито себе си е наблюдавалъ пó-добрѣ отъ всичко друго, то на Истокъ человѣческитѣ дѣла нѣматъ пó-вече история отъ колкото и нѣщата на външната природа.

„Напротивъ, въ Гръция, наблюдението и науката, още отъ първитѣ имъ опитвания, се показахѫ надарени съ такава самоувѣренность и съ такава правота, щото, отъ тогисъ насамъ, человѣческия разумъ нѣмá вече да излѣзе отъ пѫтя, който му биде начъртанъ, нѣмá освѣнъ да върви напрѣдъ по него, кога му бѣше възможно. Това движение захваща съ Талита, съ Питагора, съ Ксенофана, 600 годинъ прѣди Христа, захваща по малоазиятскитѣ крайбрѣжия, въ еллинскитѣ колонии, които, отъ незапомнени врѣмена, сѫ занемавали тия крайбрѣжия. На тази земя, честита между всички други, бѣше се уже родила истинската поезия съ Омира, четери или петь вѣка пó-напрѣдъ. Веднѫждь искрата подпалена, свѣтлината се раздаде съ бързина и доде та се съсрѣдоточи въ Атина, гдѣто Аристотель я прие и ней прибави чудни лучи. Гръция образува послѣ Римъ, който безъ това въспитание, би останалъ почти чуждъ за умственнитѣ произведения, и който даже твърдѣ малъкъ интересъ показа къмъ научнитѣ прѣдмѣти, занятъ единственно съ политиката и съ владичеството на свѣтътъ. Regere imperio populos, да владѣе и управлява народитѣ.

Отъ Гърция и Римъ, наукитѣ, литературата, искуствата стигнахѫ до насъ прѣзъ разни перипетии. Отъ тамъ едничко излѣзе голѣмата рѣка, на която течението се расширява непрѣстанно, и която уголѣмяваке всѣки день съ нови притоци. Ето какво дължи на Гърция новата цивилизация, и нашата признателность трѣбва да бѫде неисчърпаема, както неисчърпаемо е и благодѣянието. Вънъ отъ Гърция и отъ образованитѣ отъ нея народи нѣма наука, даже и да би имало искуства и писменность. Въ всичкия человѣчески родъ нѣколко раси биднхѫ облагоприятствовани, други пъкъ испаднахѫ. Защо? Това е тайна на Промислътъ, въ която напразно человѣцитѣ би поискали да вникнатъ. Аристотель, колкото великъ и да е, не е пъкъ нѣщо друго, а само единъ отъ синоветѣ на Гърция, учителката и общия изворъ на всичко, що е истинско и красиво помежду насъ"[1]).

* * *

Но, ако еллинската литература, еллинската наука е оригинална въ своето начало изобщо, тя е тъй сѫщо оригинална отдѣлно и въ всичкитѣ свои периоди. Тѣзи периоди се указахѫ по́-горѣ въ заглавието на прѣведенната книжка, подирь което слѣдва и раздѣлението й въ периоди. Староеллинския духъ се е отличавалъ въ всѣки единъ отъ тия периоди съ особенни чърти. Периодитѣ обаче можахѫ да се умножатъ и продължатъ, и въ тѣхъ да се забѣлѣжатъ пакъ други чърти, наистинна много различни отъ първитѣ, но съ особенъ тоже отпечатъкъ. Обикновенно историята на еллинската литература се занимава главно съ произведенията на староелинския свѣтъ отъ десетия вѣкъ прѣди Христа до шестия подиръ рожд. Христово. Но прѣзъ втората половина на послѣдния периодъ (300 пр. Хр.—529 под. р. Хр.), до тъй наричанната езическа или свѣтска литература еви се и разви се съ новъ блѣсъкъ нова една на еллински езикъ литература, християнската, чърковната наричана литература, която, както старата, послужи тъй сѫщо за изобиленъ источникъ на чърковната литература, на римския, и въобще, на западния свѣтъ още отъ първитѣ вѣкове на християнството дори и до на́й-новитѣ врѣмена. Свѣтътъ отново отиде та сѣдна въ еллинскитѣ училища, за да изучи по́-добрѣ догматътъ и началата на християнството, както по́-прѣди бѣше отишълъ въ тѣхъ, за да се посвети въ тайнитѣ и въ хубоститѣ на елинската литература и на изящнитѣ еллински искуства. Вдѫхновния, краснорѣчивия, убѣдителния гласъ на знаменити чърковни учители, списатели и проповѣдници, каквито сѫ Атанасий, Григорий, Василий, Златоустъ и пр. е гърмѣлъ въ Азия, въ Африка и въ Европа като трѫба на християнското учение, разяснявано така, распространявано и защищавано на еллинский езикъ и съ помоща на еллинската наука, на еллинската философия. Епоха златна за християнския свѣтъ не само по самоотвърженето и по твърдоста на характерътъ у учители като горнитѣ и у тѣхнитѣ безбройни послѣдователи, но

[1]) Histoire des Animaux d'Aristote, traduite en fransais par J. Bacthélemy — Saint — Hilaire. Paris 1883. Preface, p. (CLXXVII – CXXXI).

още и по изящнитѣ произведения въ християнската литература други съвършенни и вѣчни образци въ своя религиозенъ родъ, друга оригиналность отъ една друга еллинска литература, родена и развита възъ други идеи и понятия за началото и за прѣдназначението на человѣчеството.

* * *

Другъ пъкъ периодъ, съ съвършенно особенни пакъ чърти, съставлява въ еллинската литература тъй наричаната византийска епоха, — епоха, която е траяла цѣли десеть вѣка и която, въ литературно отношение, не е била никакъ безплодна. За византийскитѣ наречени списатели много се е говорило и се говори. Тѣ сѫ били подвъргнѫти на строги осѫждания отъ всѣка една страна. Но фактъ неоспоримъ е, че тѣ сѫ главния, прѣзъ казаннитѣ десеть вѣка, източникъ не само за историята въобще и на поевившитѣ се на историческата сцена нови народи и племена, но още и за познанията на человѣчеството прѣзъ този периодъ. Византийската литература и византийскитѣ списатели сѫ лишени, безъ всѣко съмнѣние, отъ вкусътъ на старата еллинска изящность, и тѣ сѫ често досадни; но безспорно е, че безъ тѣхъ имало би въ историята на человѣчеството една празнота отъ 10 цѣли столѣтия. Тѣхното значение, по това, се разбира само отъ себе. За насъ пъкъ, тъй нарачаннитѣ юго-источни Словѣне, за насъ особенно Българетѣ, каквито и да сѫ византийскитѣ списатели, иматъ безпрѣкословно тази голѣма стойность, че безъ тѣхъ, ние щѣхме май да сме народъ безъ никаква история. Своеобразни или не, досадни или не досадни, — а въ сѫжденията за тѣхъ има и голѣма прѣкаленность и голѣма доза отъ разни прѣдразсѫдъци, — тѣ бѣлѣжатъ, тѣ описватъ и побѣдитѣ и пораженията както на Византия, така и на многобройнитѣ ѝ противници. Историята на византийската литература не е, слѣдователно, безъ интересъ за образования свѣтъ, а най-вече за насъ. Освѣнъ сравнителната нейна вѫтрѣшна стойность, византийската литература има още и това безспорно прѣимущество, че тя съхрани, по възможности, съкровищата на старата еллинска литература, тя продължи нейнитѣ прѣдания до тогава, до когато, съ паданьето на Цариградъ (1453 г.), еллинскитѣ книги съ еллинската въобще литература бидохѫ прѣнесени отъ спасенитѣ бѣжанци въ Западъ, и тѣ тамъ въздигнахѫ новъ свѣтъ, нова епоха, извѣстна подъ името *Възраждание*, плодъ на което биде новопробужданието на человѣческия разумъ и послѣдующия напрѣдъкъ, и до днешенъ день, на новата Европейска цивилизация въ всѣко едно отношение.

Таквасъ е и таквосъ значение има еллинската литература въобще. Историята ѝ не може, освѣнъ да бѫде поучителна. За насъ пъкъ, жители отъ Балканския Полуостровъ, въ който най-напрѣдъ се е родила, развила и блеснѫла тази литература, запознаваньето ни съ тази история е и единъ видъ длъжность на сами насъ къмъ себе и къмъ страната, която е била честита да послужи така като люлка на общечеловѣческата цивилизация.

* * *

По всичко казано тъй набързо тука за гръцката литература, всѣки разбира какво значение има нейната история. Съчинения за тази история има разни, по разни системи и отъ разни размѣри. Тя се е развила особенно въ настоящето столѣтие, и нáй-вече въ Германия, Франция и Англия, на които изящнитѣ произведения отъ този родъ сѫ прѣминали и другадѣ, било въ прѣводи, било съ вѣщо подражание, като, н. п., въ Россия, Италия и. п. ч. Книжката на английския професоръ г. Джебба по историята на гръцката литература не е имала и нѣма притязания на цѣла пълнота, на дълго обсѫжданье, ако не и на исчърпванье всички въпроси по тоя важенъ и обширенъ прѣдмѣтъ. Самъ авторътъ увѣдомява, че книжката му е *очеркъ*, и че „този очеркъ има за цѣль да служи като основа, която всѣкий читающий гръцки книги, било въ оригиналъ, било въ прѣводъ, може да разширочава и да допълня“ (стр. 1). И като очеркъ обаче, тази книжка има дѣйствително стойность и безспорна е нейната полезность. Накѫсо наистинна, но тя дава доста ясно понятие за елинската въобще литература, за пó-главнитѣ ѝ произведения прѣзъ разнитѣ нейни дълги периоди, за свързанитѣ съ нея нѣкои сериозни критически и филологически въпроси, какавъто е, н. п., и тъй нарѣченния Омирически въпросъ. Съ нѣколко думи, съ единъ два реда авторътъ характерисва майсторски всички пò-първи поети и списатели въобще; н. п. за *Пиндара* казва, че „оние, които обичатъ поезията му и умѣятъ да встѫпятъ въ неговитѣ високи прѣдѣли, могѫтъ още да съзнаятъ, че тѣ дишатъ единъ чистъ и укрѣпляющъ възнухъ и могатъ да чувствоватъ още, по трѣптението на ясното небо, силнийтъ размахъ на орловитѣ крила, когато той лѣти съ отворени очи срѣщу слънцето“ (стр. 56); за *Есхила* дума, че той „ни показва величественни форми, които осѫществяватъ сѫдбината, опрѣдѣлена тѣмъ отъ свърхестественни сили“; за Софокла, че той „прѣимущественно е драматургъ на человѣческий характеръ“ (стр. 73); за Комика Аристофана, че „билъ не само великъ сатирикъ, но и великъ поетъ, че у него се срѣща игра на фантазия тъй извънредна, както ни въ една нова фантастическа комедия, че тукъ има хуморъ тъй истънченъ, литературна сатира тъй проницателна, каквато само нáй-изисканото устроумие може да прѣдложи на една нáй-тънка оцѣнка“ (стр. 88); за Херодота, че „билъ литературнийтъ основатель на историята“, а за Тукидиди, — че билъ „*първий нейнъ философъ*“ (стр. 91); за Демостена, че и днесь „ние можемъ да чувствуваме блѣскавото майсторство на ораторътъ, неговото умственно величие като държавенъ мѫжъ и наравственното му величие като патриотъ, който прѣдупрѣждава народътъ си отъ висящийтъ надъ него ударъ и го утѣшава, когато тоя ударъ го сполѣти (стр. 105) и пр. Интересни сѫ краткитѣ, но вѣрни свѣдѣния за *Происхождението на драмата*, за *Праздницитѣ на Диониса*, за *Трагедията*, за *Гръцкийтъ театръ*, за *Стройтъ на една Трагедия* и пр. (стр. 57—66).

Въ послѣднитѣ страници авторътъ, като споменува нѣщо пѫтемъ и за християнската *гръцка литеротура* и въобще, византийский периодъ, удостоява бѣглешкомъ съ нѣколко думи и Гърцитѣ подъ турското владичество отъ 1453 за тѣхнитѣ усилия да спасатъ своята народ-

ность, — за да не бѫде заличена, както и тѣхнитѣ и -послѣ усилия за народното имъ свѣстяванье чрѣзъ учението, за възстановяваньето чистотата и силата на езикътъ, за тѣхното възраждание, за съдѣйствието на новитѣ гръцки списатели, отъ петдесеть гоеини насамъ, на всички литературни поприща, особенно на Филологията, Археологията и Историята, като, нáй-сетнѣ, прилага да каже и това, че „има добри основания да се надѣваме, че Гръцката литература, — въ нейната подновена сила, още тъй юнна — ще слѣдва да обогатява езикътъ, който е наслѣдила". Английския историкъ свръшва и заключава краткия си, но съдържателенъ и поучителенъ трудъ съ слѣдующитѣ думи:

„Великото оригинално дѣло на Гърцкия умъ въ искуството и литературата е било свършенно 300 г. пр. хр. Но една пò-широка, ако и не тъй блѣскава, дѣятелность останѫла подирѣ му. Римъ, споредъ единъ римски поетъ, направилъ цѣлата земя да стане единъ народъ. И щомъ това било извършено отъ военнийтъ и политически Римски гений, веднага въ желѣзнийтъ крѫгъ, очертанъ отъ Римъ, се е распространило и прѣдало едно *всобщо образовани* е отъ пъргавийтъ умъ и отъ гибкийтъ езикъ на Гърция. Отъ *Римъ*, заедно съ една благородна литература, новийтъ свѣтъ черпи непрѣкѫснато прѣдание за *законъ и управл ние;* отъ *Гърция* той получава пò-старо наслѣдие и много пò-живо вдѫхновение за единъ *умственъ и духовенъ животъ*" (стр. 140).

* * *

Да не кажемъ ли сега, че щастлива, че прѣкрасна е била идеята за прѣвожданьето на български подобна една книжка по еллинската литература, първа *не само хронол гически*, но първа, независимо отъ всички врѣмена и мѣстности, па първа още не въ *нѣкои само отношения*, както ни се види, да се казва въ *Прѣдговорътъ* за прѣвода. За посветенитѣ въ еллинската литература, тази книжка не достатъчна, при всичко, че и тѣмъ може да послужи дѣйствително като наръчна книга за пó-лесно упѫтвание въ много случаи. Като рѫководство обаче, при днешнитѣ условия на нашата образованность по старата литература, като нарѫченъ источникъ за необходимитѣ свѣдѣния по развитието и вървежътъ на еллинската литература, като спомагателна и подготвителна книжка за пò-нататашно образование по тая часть, българския прѣводъ на тази книжка е дошълъ твърдѣ уврѣме. Sursum corda! *Горѣ имѣемъ сердца!* Добрѣ е да издирваме, да изучваме тщателно, и да четемъ внимателно всичко наше. Не пò-малко добро е, да се развие още пò-вече и заекчи у насъ желанието да се запознаваме пò-добрѣ съ пò-новитѣ литератури, и вѣщо да изличаме отъ тѣхъ всичко, каквото врѣмето, опитътъ, критиката, науката, общесвенния просвѣтенъ разумъ сѫ открили и установили, че има чъртитѣ, че носи отпечатъкътъ на сравнителното поне съвършенство, било по сѫщность, било по форма. Но да не забравяме какво дължатъ новитѣ литератури, какво дължи цивилизацията, какво дължи человѣчеството на старата литература, на еллинската нáй-много и прѣди всичко. Тя е въспитателката, тя е образователката на человѣческия родъ, тя

е била и възродителката му, колчимъ му се е случвало да се отбие отъ правия пѫть или да загуби този пѫть за дълго или кѫсо врѣме. Въ нея се срѣщатъ вѣчни типове отъ оназь морална красота, която поставя человѣка по́-горѣ отъ всички земни творения, която съставя сѫщинското достойнство на человѣкътъ, каквито теории да се измислюватъ и да се развиватъ за неговото първоначално происхождение и за неговото прѣдназначение. Редъ вѣкове сѫ се изминѫли, и Омиръ остава непостижимъ поетический Гений; а, смаяни прѣдъ почти свърхчеловѣческата величественность на неговитѣ творения, за обяснението ѝ, нѣкои критици и филолози се улеснихѫ само съ новоизмисленното мнѣние, споредъ което турятъ просто подъ въпросъ самото негово сѫщеотвование като индивидуална личность, както и самитѣ му творения, като се приписахѫ така на безименни автори, на безчисленъ ликъ пѣснопойци, на неопрѣдѣленни народонаселения. Редъ вѣкове сѫ се изминѫли, и описаннитѣ, при много други, отъ Омира сцени и чувства между съпругъ и съпруга съ една мила рожба помежду имъ при тържественната имъ, при трогателната имъ раздѣла въ часъ на прѣдстояща опасность, каквато е сцената при раздѣлата на Троянския герой Ектора, кога той тръгва за бойното поле, и жена му Андромаха съ малкия си за рѫка синъ Астианаксъ не сѫ се исказали, не сѫ се исписали отново никадѣ, ни тъй естественно, ни тъй трогателно, па, въ сѫщото врѣме, и ни тъй просто и тъй близко до сърдцето за всички онние, за които думитѣ фамилия, баща, майка, чадо не сѫ голи думи. Редъ вѣкове сѫ се изминѫли, и свѣтътъ се чуди смаянъ още прѣдъ онова гигантско, исполинско поетическо, произведение каквото е Есхиловия *Прикованъ, Промитей* — вѣченъ типъ и вѣченъ образецъ на человѣкътъ, който страда, търпи и се мѫчи за стореното на человѣчеството добро отъ него, но който, въ своята чиста съвѣсть, въ своя гордъ и мѫжественъ характеръ, дору и посрѣдъ на́й-лютитѣ мѫки, не се никакъ раскайва за това що е извършилъ въ полза на человѣчеството, и геройски постоянствува до послѣдния часъ. Редъ вѣкове сѫ се изминѫли, и втора Софоклеева *Антигона* не се поеви, на́й-съвършенното и на́й-симпатичното олицетворение на безпрѣдѣлна прѣданность и на безпримѣрно самоотвържение у една мила рожба, у една млада и нѣжна мома, която всичко прѣзира, отъ всичко се отказва, на всички опасности се излага, и всичко прѣтърпѣва за злополучния си братъ, даже и подирь смъртьта му, и за още по́-злополучния си баща. Редъ вѣкове сѫ се изминѫли, и Платонъ и Аристотель слѣдватъ още да бѫдѫтъ не въ едно отношение първостепенни учители въ идеалния и научния свѣтъ, първия чрѣзъ очарователно и упоително слово възвишающь до Бога почти человѣка, а втория, чрѣзъ строга логика и научни изслѣдвания възбудающь у него пълно съзнание на неговото достоинство въ умственно, въ нравственно и въ образователно отношение. Да продължимъ ли още? Бисеритѣ и неизгаснмитѣ свѣтли драгоцѣнни каманье отъ староеллинския свѣтъ не се цѣнятъ токо тъй лесно и пѫтемъ. Цѣнятъ ли се по́-лесно другитѣ, отъ другъ родъ, бисери, каквито е произвела по́-послѣ *христианската грьцка литература?* Могли бихме и тукъ да попитаме, да ли

Василий, Златоустъ, въ цѣлъ тоже, подиръ тѣхъ редъ вѣкове, сж били не надминжти, а постигнжти, било по еднороднитѣ знания и по красноречие, било по ревность и самоотвържение при испълнение длъжностьта за подиганье человѣка? Но бързаме да свършимъ съ мълчеливо удивление прѣдъ всички тия идеали, прѣдъ всички тия вѣчни типове на съвършенството — до колкото може да се проевява съвършенство на земния свѣтъ — типове на морална красота, образци на истинската человѣческа образованность въ нейнитѣ разновидни проявления, образци на онази мжжественна и примѣрна добродѣтель, която образува честнитѣ, доблестнитѣ, твърдитѣ, непрѣклоннитѣ и самоотвърженнитѣ характери — единственното ржчателство за сдържаньето, подиганието, благоденствието и подобрението на человѣческитѣ общества.

* * *

Ако Българския прѣводъ на въпросната книжка помогне, отчасти поне, да всѣе у ученолюбивия български младежъ и нáй-малката доза отъ тия качества, ако тя успѣе да възбуди у него и нáй-малкото любопитство, за да се позапознае той що-годѣ съ еллинската литература и съ срѣщанитѣ въ нея примѣри на человѣщина и на гражданска добродѣтель, нѣма съмнѣние, че този прѣводъ ще да е постигналъ голѣмо нѣщо, ще да е испълнилъ велика задача; а това въ сжщото врѣме, не ли ще да е нáй-голѣмата награда и за положения трудъ по този прѣводъ? Въ всѣкий случай, подобни книжки сж утѣшително явление. Българинътъ, възроденъ политически, ще залѣгне и врѣме е да залѣгне да се възроди и литературно, па да кажемъ ли, и да се прѣроди токо-рѣчи коренно? Старата литература, заедно съ класическитѣ наречени пó-нови, може за това да спомогне нáй-много, нáй-благотворно. Ако и стара наричана, въ нея има млади, жизненни и животворящи сили. Не веднжждъ и два пжти тя е съживѣвала и свѣстявала человѣческитѣ общества при тѣхния упадъкъ, при тѣхното униние. Не веднжждъ и два пжти тя е произвела чудни морални прѣврати съ грамадни прѣобразователни послѣдствия. Силитѣ ѝ не сж още истощени, и миссията ѝ въ свѣта не е още довършена, па нѣма и скоро да се довърши. Атина или полантичената Минерва, богинята, споредъ староитѣ Еллини, на мждроста, е родена, или, пò-добрѣ, споредъ извѣстната басня, искокнжла е изъ расцѣпената единственно за тази цѣль глава на Зевса или Юпитера, искокнжла е цѣла цѣлнипичка, въоржжена и съ идеална хубость и съ мжжественна войнишка храбрость. Врѣмето и человѣческото развитие отодавна сж свалили Зевса отъ божественния му прѣстолъ и отколѣ вече Олимпъ е прѣстаналъ да е сѣдалище на неговото свѣтовно управление. Като богиня отколѣ е забравена и чуднородената му свѣтлоока дъщеря Атина или Минерва. Но изчезнала като богиня, тя остава и до днесь като символъ, остава като образъ на еллинската мждрость, остава като знаме на человѣческия разумъ. Въ това отношение хубостьта ѝ, божественната ѝ хубость врѣмето не я е повредило, не я е затрило. Храбростьта ѝ пъкъ, храбрость морална, каквато ражда всѣка истинска

литература, дору и до днесь, и привлича съ своята неувѣхнала хубость и побѣждава чрѣзъ добродѣтельта на своитѣ чърти отъ внушителна и плѣнителна храбрость.

* * *

За прѣвода на книжката може да се каже само това, че той е извършенъ не безгрижно, а това, за единъ прѣводъ, е една отъ добритѣ прѣпоръки. Не знаемъ да ли общеприетата вече и получила, у насъ токоречи право гражданственности русска дума *оттѣнка* може токо тъй лесно да се побългарява съ *отсѣнка*, както се срѣща побългарена тази дума въ въпросния прѣводъ не веднъждь (стр. 4 н. н. ч.), и да ли Гърцитѣ Аргийци (отъ г. Аргосъ) могатъ да станжтъ тъй лесно *Аргивяне*, (стр. 11), както не знаемъ още да ли за думата *доспѣхи* (стр. 16) употребена намѣсто *всоржжие* не е могло да се замѣсти съ друга пó-общепонятна думи; но тия, и други още нѣкои дребни, волни или неволни свободности, не врѣдятъ никакъ на цѣлата изобщо работа. По мисълта, която е родила този прѣводъ, естественно и заслужено би било тъй сжщо, прѣдговорътъ за прѣводътъ да би билъ нѣкакъ не само пó-обяснителенъ, но още и пó-горѣщичко въодушевенъ отъ прѣдмѣта въобще на прѣведената книжка. Но това сж съвършенно частни възгледи и това никакъ не врѣди на самата книжка въ нейната сама по себе стойность, било като оригиналъ, било като прѣводъ. Трудътъ е, въ всѣкий случай, трудъ сериозенъ и достопохваленъ, а книжката е отъ добрѣ избраннитѣ, прѣдъ видъ нáй-вече, на крайната, на съвършенната скудость у насъ отъ подобни книжки. К—ичь.

КРАТКИ ВѢСТИ ОТЪ КНИЖОВНИЙ И НАУЧНИЙ СВѢТЪ.

1. Научаваме се, че нá-скоро щѣло да излѣзе отъ печатъ едно доста объемисто и важно съчинение *за умственнитѣ трудове и въобще за святителскитѣ дѣяния на отличния послѣденъ търновски патриархъ Евтимий.* Господинъ П. Сырку, професоръ на Петербурския университетъ, е авторътъ на това съчинение, отпечатванието на което съ нетърпѣние ще очаква всѣки просвѣтенъ Българинъ, за да се запознае по него съ славния животъ и крайната злочеста участь на патриарха Евтимия, тойзи нáй-знаменитъ български иерахъ и отличенъ черковенъ пасител отъ врѣмето на второто българско старо царство. Той е управилъ както ортографичезки така и текстоално изкривенитѣ до негово врѣме текстове на старитѣ български черковни книги и, тъй да се каже, обновилъ е въобще старобългарската писменность и езикъ. Евтимий е билъ ученъ теологъ, примѣренъ иеромонахъ и горещъ пазитель на православната наша христианска вѣра. Напоконъ Евтимий е билъ нáй-злочестия личенъ съврѣменникъ и непосрѣдственъ свидѣтель на покоряванието България отъ Турцитѣ и особенно при завладѣнието на прѣстолний градъ Търново, слѣдъ което нá-скоро сж били погубени между други и 110 души отлични български първенци отъ Търново съ нáй-кръвнишка измама. При тия грозни събития, Евтемий е билъ неустрашимий духовенъ бранитель и утѣшитель на тогавашната отъ скърбь и неволя почернѣла България. —

---

2. Тѣзи дни падна ни се на ржка единъ старъ български ржкописенъ паметникъ, писанъ отъ собственната ржка на сжщия горѣспоменатъ български святитель. Паметникътъ е една ржкописна книга отъ края на XIV вѣкъ, която има само черковно съдържание, и, както се види, ще да е *Служебникъ*[1]. Тази книга е написана на стара бѣла хартия съ доста едро и твърдѣ отчетливо писмо. Форматътъ на книгата е in 16-°. Заглавието на всѣка статия въ книгата както и началнитѣ букви на статиитѣ сж написани съ хубаво червено мастило; а всичкия другий текстъ въ книгата написанъ е съ черно мастило. Тойзи ржкописъ е снабденъ насждѣ съ доста правилна пунктоация, и всѣка дума въ текста има си ударение. Така и правописанието въ всичкия текстъ е еднакво и послѣдователно — правописание старобългарско, съ каквото сж били писани въобще българскитѣ книги отъ втория периодъ на българското царство. За жалость обаче, книгата не е спазена цѣла, а липсватъ ѝ много листове, особенно отъ начало и въ края ѝ. Тя сега брои само 78 листа или 156 страници, отъ които началнитѣ сж доста заличени, защото, както се види, книгата ще да се е намѣрвала дълго врѣме нѣкждѣ на влажно мѣсто, та се е наквасила май много отъ влагата; а нѣкои листове не малко сж се покжсали, та и тая завардена часть отъ цѣлата книга едвамъ се удържва. Но, види се, книгата когато е била цѣла, имала е яка и хубава подвързия.

Колкото че тойзи ржкописъ произхожда отъ перото на самаго патриарха Евтимия Търновскаго, това не подлежи на никакво съмнѣние, защото почеркътъ му е досущъ еднаквъ съ почерка на други Евтимиеви ржкописи, които сме били честити да видимъ.

При други случаи може да дадемъ на читателитѣ по̀-подробно свѣдѣние за тойзи ржкописъ, като между друго направимъ и нѣкои малки извлечения отъ самиятъ му текстъ. А за сега ще забѣлѣжимъ само щото намѣрваме на едно мѣсто въ тоя ржкописъ да се споменува за самаго Евтимия: ... **помѧнѝ г҇ѝ патрїа́рха к҇ѵ єѵ҆ѳѵмїа сїа́ написавшаг҇** (*= помени господи патриарха киръ Евтимия сия написавшаго*).

---

3. Пролѣтьсь г. Д-ръ К. Иречекъ е издалъ на нѣмски езикъ една хубава и твърдѣ интересна статия подъ название: *„Нѣколко бѣлѣжки за остатцитѣ на Печенезитѣ и Куманитѣ както и за населенията на тъй нареченитѣ Гагаузи и Сургучи въ днешна България“ (= Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen sowie über die Völkerschaften der sogegannten Gagauzi und Surguci in heutigen Bulgarien. Von D-r. Constantin Jirecek.* (Separatabdruck aus den Sitzungsbericheten der königl. böhm. Gesellschaft der Wissenschaft.) Mitgethailt am 21 Jänner 1889, Prag, 1889. (Стр. 30).

Тойзи г. Иречковъ трудъ, както се види отъ нѣмския му насловъ, напечатанъ е въ изданията на Царското Чехско Дружество на

[1] Може би, тая книга да е сжщя като оная, що е издадена въ „Гласник Српског ученог Друштва“, Кн. XXV., подъ насловъ: Служебникъ Кѵръ Евѳимія патріарха трьновскаго. Виж. Голубинскаго Ист. Правосл. церк. Москва 1871. Стр. 175.

наукитѣ въ Прага. Въ него ний нахождаме вмѣстено всичко, което е било възможно да бжде до нинѣ извѣстно на почтения му авторъ по разгледванитѣ въ него въпроси. Госп. Иречекъ, ако и вкратцѣ но съ обикновенната си точна и послѣдователна научна мениера, излага историческитѣ сждбини на Печенезитѣ, Куманитѣ и Гагаузитѣ въ югоисточна Европа, тѣхното пò-сетнешно разспръсвание по балканския полуостровъ и особенно изъ българскитѣ земи; отбѣлѣжва прослѣ тѣхното изчезнувание или прѣтопяването въ другитѣ съсѣдни тѣмъ и пò-силни народи; и нáй-послѣ прѣдставя ни тѣхнитѣ остатци, които сж се уварданли географически, исторически и отчасти етнографически (Гагаузитѣ) до днешенъ день.

Господинъ Иречекъ пжтемъ таксжде се коснува въ тази си статия и до нѣкои такива въпроси отъ нашата история, които още не сж добрѣ разгледвани и обяснени, и които чакатъ своето вѣщо разработвание. Тие въпроси иматъ тѣсна врѣзка съ главнитѣ въпроси, които сж прѣдмѣтътъ на тая негова статия, и за това съ надлежното освѣтление на първитѣ ще се освѣтлятъ пò-вече и вторитѣ.

Както и да е, цѣлата статия съдържа въобще хубави и цѣнни работи за всѣки просвѣтенъ Българанъ. Само единъ пò-виденъ недостатъкъ ний намѣрваме въ нея, именно че намъ се виждатъ непълни свѣдѣнията за сегашнитѣ Гагаузи, особенно за оние, които сж се прѣселили въ г. 1829 отъ сѣвероисточна България въ Бесарабия. Бесарабскитѣ Гагаузи и до днесъ съставляватъ почти едната четвърть отъ всичкитѣ наши тамкашни прѣселенци отъ год. 1829, и сжщитѣ Гагаузи говорятъ тамъ и до тосъ часъ истия турски езикъ, който сж говорили въ България прѣди прѣселението си въ Бесарабия. Ний утвърдително можемъ да кажемъ, че Гагаузитѣ въ Бесарабия днесь броятъ не пò-малко отъ 15—20.000 души, ако не и пò-вече. Тамъ има цѣли малки и голѣми села, населени почти или изключително съ Гагаузи, като Табакъ, Курчии, Конгасъ, Кубей, Копкуй, Томай, Джалтай, Димитровка, Балбока, Чадърлунга, Авдарма, Аликсандровка, Итюлий, Чошме-кьой, Вълканещи, и пр. и пр.

При всичката непълнота въ нѣкое отношение на тая статия, тя обаче въ пò-многото случаи дава ни скупомъ цѣнни исторически и етнографически свѣдѣния, както казахме, за Печенезитѣ, Кумавитѣ и Гагаузитѣ въ нашето отечество, та е желателно да се прѣведе на българский езикъ. За това, ний ще приемнемъ на драго сърце нейния прѣводъ за обнародвание въ една отъ нáй-ближнитѣ книжки на „Периодическото Списание“.

В. Д. Стояновъ.

ПРЕМИЯ

За споменъ на Ивана С. Аксакова отъ страна на Българското Книжовно Дружество.

Съ името на покойния *Ивана Сергѣевича Аксакова* е тѣсно свързано възпитанието на много български младежи, които, споредъ силитѣ си, послѣ сж работили за възражданието и освободението на нашето отечество. За вѣченъ споменъ на покойния великъ Словѣнинъ и българолюбецъ, внася г. Д-ръ Д. Молловъ въ Българското Книжовно Дружество *двѣ хиляди лева,* които да послужжтъ награда за нáй-доброто съчинение върху *„Историята на възпитанието на Българетѣ въ Руссия прѣзъ периодътъ отъ год. 1830—1880"*. Въ това съчинение трѣбва вкратцѣ да се изложи и дѣятелноста на нó-виднитѣ Българе—русски възпитанници. Съчинението трѣбва да се напечата на русски и на български, и остава собственность на Дружеството. Наградата за него ще носи името *Аксаковска.*

Съчинението за означенния прѣдмѣтъ трѣба да се доставятъ въ Управителния Съвѣтъ на реченното Дружество на единъ отъ словѣнскитѣ езици съ девизъ или номеръ.

Името на автора ще се прилага въ запечатанъ пликъ, върху който ще е записанъ номерътъ или девизътъ.

Съвѣтътъ ще докладва въ общото годишно събрание на Дружеството за нáй-доброто съчинение по този прѣдметъ, и въ него събрание ще се отвори пликътъ съ означенний девизъ или номеръ, слѣдъ което ще се прѣдаде отредената награда на автора.

Срокътъ, чрѣзъ който ще могжтъ да се доставатъ съчинения върху означенния прѣдмѣтъ, се състои отъ три години. Слѣдъ свършека на третята година отъ 2 февруария 1887 г., ако не постжпи въ Упр. Съвѣтъ на Дружеството никакво съчинение за тая награда, тя се сключва и остава въ Българското Книжовно Дружество, а Управителния съвѣтъ самъ поема върху си грижата да се напише едно съчинение върху темата на тая награда.

ПРЕМИЯ

За спомен на Ал. Ѳ. Гильфердинга отъ Совѣта С.-Петербургскаго Славянскаго Благотворительнаго Общества.

Совѣтъ Общества симъ объявляетъ, что на соисканіе преміи имени покойнаго А. Ѳ. Гильфердинга предлагается слѣдующая тема: представить географическій и этнографическій очеркъ современной Македоніи, при чемъ, въ особенности, остановиться на характеристикѣ говоровъ ея Славянскаго населенія; изложить, на основаніи источниковъ, историческія судьбы Македоніи съ VI — VII вѣка по XV вѣкъ; приложить указатель урочищъ и краткое описаніе сохранившихся въ нынѣшней Македоніи памятниковъ Византійской и Славянской старины за указанное время.

Сочиненія на эту тему должны быть доставлены въ Совѣтъ Общества (въ С.-Петербургѣ, на площади Александровскаго театра, No. 7), не позже 11 Мая 1890 года, безъ означенія имени автора, но съ девизомъ или эпиграфомъ.

Означеніе имени автора должно быть приложено въ особомъ наглухо запечатанномъ конвертѣ, на которомъ долженъ быть прописанъ девизъ или эпиграфъ рукописи.

За сочиненіе, удовлетворяющее всѣмъ вышеизложеннымъ требованіямъ, автору будетъ выдана полная премія — въ тысячу (1000) рублей.

Эта премія можетъ быть раздѣлена на двѣ — въ 700 р. и 300 рублей.

Авторы сочиненій, неудовлетворяющихъ всѣмъ условіямъ предлагаемаго конкурса, награждаются преміею въ уменьшенномъ размѣрѣ — въ 700 или въ 300 р., — смотря по достоинствамъ сочиненія.

Сочиненія должны быть написаны на русскомъ языкѣ.

Славянское Общество оставляетъ за собою право перваго изданія премированнаго сочиненія, съ предоставленіемъ въ распоряженіе автора отъ 300 до 400 экземпляровъ.

Нѣколко по́-важни печатни погрѣшки.

Стран.	2	*редъ*	9	отъ	горѣ	*намѣсто:*	(типофравия) . .	*чети:*	(типография,
„	3	„	6	„	„	„	Иермонахъ . .	„	Иеромонахъ
„	4	„	4	„	„	„	нихъ	„	нихъ.
„	5	„	6	„	долу	„	особено	„	особенно
„	9	„	13	„	„	„	стивнитѣ . . .	„	стивитѣ
„	10	„	16	„	горѣ	„	(Самововъ). . .	„	(Самоковъ).
„	10	„	7	„	долу	„	съ	„	въ
„	12	„	3	„	горѣ	„	сѵнантскаго . .	„	сѵнанѵтскаго .
„	15	„	10	„	„	„	Бѵдинѣ	„	Бѵдинѣ
„	34	„	11	„	„	„	поличическо .	„	политическо
„	34	„	7	„	долу	„	Граша-	„	Гараша-
„	131	„	1	„	горѣ	„	Писмо за . . .	„	Писмо отъ Д-ра П. Берона за
„	150	„	6	„	горѣ	„	къма	„	къмъ

4148—89.

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА НА В. Д. СТОЯНОВА.

ГОДИНА СЕДМА.

КНИЖКИ XXXII и XXXIII.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . .
Нар. пословица.

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1890.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Книжка XXXII и XXXIII.

БЪЛГАРО-ГРЪЦКАТА ЦЪРКОВНА РАСПРЯ.

ОТЪ ТЕОДОРА СТОЯНОВА БУРМОВА.

—

(Продължение отъ книжка XXXI).

Разотиваньето на по̀-вечето отъ прѣдставители не попърка съ нищо на ходътъ на работата. Тѣ и да не бѣхѫ и отишли, щѣхѫ да сѣдятъ съ сгърнати рѫцѣ цѣла зима, ъй като съставенето на коммисията отъ Българе и Гърци, оято имаше да разгледа българскитѣ искания и която рѣбваше, по мисълта на Портата, да стане съ съгласието а Великата църква, се забави за много врѣме, поради разоръть който се породи помежду патриархътъ и синодалнитѣ владици и поглъщаше вниманието имъ прѣзъ нѣколко иѣсеци нарѣдъ. Патриархъ Иоакимъ не разбираше да управя църквата, както смѣтахѫ синодалнитѣ архиереи, когато подаахѫ гласъ за него, т. е. че той ще се допитва за всичко до ѣхъ и нищо нѣма да върши безъ тѣхното прѣдварително одобрение и рѣшение. Наскоро слѣдъ въскачванието си на прѣстолътъ, той покава съ дѣйствията си, че иска да налага волята си на синодътъ и да управя църковнитѣ дѣла самостоятелно. Новийтъ уставъ на патриаршията бѣше отистина изрично прѣдписалъ патриархътъ, да не прави нищо безъ рѣшение на синодътъ и бѣше подробно опрѣдѣлилъ отношенията помежду имъ, но оная часть, въ която се опрѣдѣлятъ тия отношения, не бѣше още утвърдена отъ върховната власть. Негово светѣйшество, като се ползоваше отъ това обстоятелство за да управя неограниченно църквата, въ истото врѣме се стараѣше да се не утвърди и да не влѣзе въ сила уставътъ. Това направление на патриарха Иоакима възбуди противъ него силно негодование помежду архиереитѣ-членове на синодътъ, което сподѣли и всичкото гръцко общество въ столицата. Помежду синодалнитѣ владици възникнѫ даже мисъль да се иска отдалече-

нието му отъ прѣстолътъ, при всичко че и година врѣме ещ не бѣше се изминжло отъ избранието му, и поради това тр надесеть отъ тѣхъ се отнесохж до Портата съ прошение, в което го обвиняваха въ разни злоупотрѣбления и прои волни дѣйствия. До това прошение се присъединихж и мно зина отъ по-първитѣ людие на гръцкото въ Цариград общество. Но патриархъ Иоакимъ не бѣше человѣкъ, койт да остави неприятелитѣ си да вършатъ свободно против него каквото знаятъ. Като се научва, че се подписало от по-вечето владици едно натъкмено противъ него прошени до Портата и че душата на движението противъ него межд синодалнитѣ архиереи били Ефесскиятъ, Никомидийскиятъ и Пловдивскиятъ митрополити, той се распорежда, пър виятъ и вториятъ отъ тия владици да се отдалечатъ на Прин цевитѣ острови, а послѣднийтъ да се интернира въ прѣд мѣстието на Санъ-Стефано. Въ сжщото врѣме негово све тѣйшество съобщава на Портата, че има да ѝ се пода едно прошение, подписано отъ множина владици и първенци миряне, съ което той се обвинява въ разни незаконни дѣй ствия. Поради това той моли султанското правителство прѣди да направи нѣкоя постжпка, възъ основание отъ това прошение, да дозволи да се привикатъ обвинителитѣ му прѣдъ единъ сждъ, за да се сждятъ съ него, та че ако из лѣзе той виновенъ, да му се наложи законното наказание. Вслѣдствие на тая молба министрътъ на вънпнитѣ дѣла проважда на 5 октомврий (1861) въ патриаршията прѣписъ отъ прошението, което му се било подало противъ патри архътъ, съ заповѣдь да се състави една слѣдственна ком миссия, която да разгледа съдържащитѣ се въ прошението обвинения противъ него, нѣщо, което негово светѣйшество незабавно испълва. Коммисията се състави отъ бившитѣ Вселенски патриарси, Григория, Антима и Кирилла, отъ Иерусалимскиятъ патриархъ, Кирилла, и отъ архиереитѣ членове на синодътъ, които не бѣхж подписали прошението противъ патриархътъ, и на 8 октомврий почна дѣлото си въ присжтствието на първиятъ драгоманинъ на Портата Аарифи-бея. Владицитѣ, които бѣхж се обявили противъ патриархътъ, се привикаха и распитвахж въ разстояние на десетина дни. Негово светѣйшество отговори на показанията и обвиненията имъ съ едно писменно изложение, което самъ

прочете въ засѣданието на коммисията. Като изслуша това изложение, послѣдната рѣши да се сравни то съ показанията на архиереитѣ и съ протоколитѣ на синодътъ. Сравнението я убѣди, че обвиненията на архиереитѣ сж безосновни, и тя състави докладъ до Портата, че патриархътъ не е кривъ. Като узнахж това, архиереитѣ подадохж на правителството ново прошение, въ което протестуваха противъ докладътъ на коммисията и молиха да имъ се дозволи да се сждятъ съ патриархътъ прѣдъ върховниятъ сждъ (ахкиами адлие), или прѣдъ арзъ-одасж (кабинетъ на н. в. султанътъ), за да се види, тѣ ли сж клеветници, както се бѣ казало въ докладътъ на коммисията, или патриархътъ е недостоенъ. Прошението имъ останж, обаче, безъ послѣдствие[1]).

Патриархътъ и владицитѣ не прѣстанжха и слѣдъ това да се гонятъ единъ други. За да се прѣкжсне тая вражда и да се турятъ въ редъ работитѣ на църквата. нѣкои отъ по́-първитѣ Гърци намислиха да се свика въ патриаршията едно събрание отъ на́й-почетнитѣ въ гръцкото общество лица. Това събрание намѣри за потрѣбно да моли патриархътъ да се склони да се тури въ дѣйствие новийтъ уставъ, като единственно средство за поправенье лошото състояние на църковнитѣ дѣла, а така и да се избере една коммисия отъ осемь члена, която да работи наедно съ негово светѣйшество за приложението на този уставъ. Портата отъ своя страна даваше на светѣйшаго Іоакима сжщий съвѣтъ. Налегнжтъ така отъ всѣкждѣ, патриархъ Иоакимъ се принуди да свика въ краятъ на яннуарий (1862) народно събрание отъ 90 мирски и 20 духовни лица, прѣдъ което тържественно заеви, че приема приспособлението на новиятъ уставъ безъ всѣко измѣнение. Събранието изслуша съ благодарность това заявенье и пристжпи до назначението членоветѣ на синодътъ, съгласно съ постановленията на този уставъ. Наскоро, а именно прѣзъ мѣсецъ мартъ, се уреди, по новий уставъ, и така нареченний смѣсенъ съвѣтъ, състоящъ отъ 12 члена, отъ които осемь миряне и четире архиереи[2]).

---

[1]) Ἐκπαιδευτικὰ καὶ Ἐκκλησιαστικὰ ὑπὸ Καλλίφρονος, стр. 199, 200.

[2]) Ἐκπαιδευτικὰ καὶ Ἐκκλησιατικὰ, стр. 200—205. — По този уставъ четиретѣ архиереи членове на смѣсенний съвѣтъ избира синодътъ заедно съ патриархътъ отмежду синодалнитѣ членове, а мирскитѣ членове избира едно събрание, състояще отъ прѣдставители на енориитѣ въ Цариградъ и прѣдмѣстията му. Като бѣхж сви-

*

Съ промѣнението членоветѣ на синодътъ и съ приставаньето на патриархътъ да се тури въ дѣйствие новиятъ уставъ, враждата и гонението противъ негово светѣйшество притихнѫ.

Когато патриархътъ и архиереитѣ се гонѣха така единъ други, българскитѣ прѣдставители, като гледахѫ, че по тѣхната работа нищо се не върши, намислихѫ да подадатъ ново прошение до Високата Порта, толкозъ по̀вече че въ крайтъ на годината се промѣни върховнийтъ везирь, и на мѣсто Аали-паша се назначи Фуадъ-паша, който до тогава се намираше въ Сирия, като извънреденъ султанский коммисаръ по случай на станалитѣ тамъ прѣзъ 1860 година смущения. Като описвахѫ въ това прошение несносното положение на народътъ си подъ властьта на Цариградската патриаршия и обидитѣ, които прѣтърпѣваше той отъ страна на гръцкото духовенство и на гръцкий изобщо елементъ, българскитѣ прѣдставители казвахѫ, че, по общото желание на еднородцитѣ си, тѣ отпърво молили султанското правителство да позволи да се възобнови Българската народна иерархия, унищожена прѣди едно столѣтие отъ Гърцитѣ, но то, по причини нему извѣстни, не намѣрило възможно да се испълни тая имъ молба, и поради това тѣ били принѫдени да молятъ да се даде цѣръ на злото подъ другъ видъ. „Проникнѫти, думахѫ тѣ, отъ желание да вардимъ правдинитѣ на нашитѣ братя и въ истото врѣме да покажемъ покорностьта си на заповѣдитѣ на Високата Порта,

---

кани прѣзъ мартъ 1862 за избиранье мирскитѣ членове, прѣдставителитѣ на реченитѣ енории избраха, по внушение отъ патриаршията, по между тия членове и двама Българе, а именно г. Гаврила Крьстьовича и покойнийтъ Дим. Ив. Гешовъ, които отпърво се отказахѫ отъ това избрание, но послѣ се съгласихѫ да го приематъ, по съвѣтъ отъ правителството и съ одобрение отъ българскитѣ главатари въ Цариградъ, като се мислѣше, че тѣхното присѫтствие въ съвѣтътъ ще спомага на дѣлото на българо-гръцката коммисия, която имаше да разгледа българскитѣ искания и докара едно съглашение помежду двѣтѣ страни. Гърцитѣ съ избранието на тия двама Българе за членове на смѣсеннийтъ съвѣтъ имаха друго прѣдъ видъ. Тѣ искаха едно да покажатъ, че патриаршията не е патриаршия само на Гърцитѣ, а на всичкитѣ православни племена, находящи се въ прѣдѣлитѣ на нейната юрисдикция, и че за участие въ управлението на нейнитѣ дѣла се привикватъ людие отъ всичкитѣ тия племена, а друго да поласкаятъ по̀-значителнитѣ между Българетѣ въ Цариградъ лица и ги расположатъ да теглятъ къмъ нея. По тия съображения также се избраха малко по̀-подиря Никола П. Тъпчилещовъ за членъ въ коммисията, която имаше да разгледа смѣткитѣ и състоянието на патриаршеската касса, и Д-ръ Ст. Чомаковъ за членъ на настоятелството на великото гръцко народно училище, но нито единътъ, нито другийтъ приеха избранието, по причина, че отъ страна на патриаршията още нищо не бѣ се направило, което да доказва нейнитѣ по̀-добри намѣрения относително Българския народъ.

ние изработихме заедно съ депутатитѣ отъ 30 каази единъ проектъ отъ осемь члена, който имахме честь да подложимъ покорно на одобрението на императорското правителство. Този проектъ, ако и да придоби, споредъ както ни се показа, благосклонностьта на Високата Порта, се отхвърли отъ патриархътъ, който го обеви мечтателенъ." Като указвахѫ на умѣренностьта и справедливостьта на исканията, заключающи се съ този проектъ, отъ една страна, и на нестърпимото положение на народътъ си, отъ друга, българскитѣ прѣдставители свършвахѫ прошението си съ тѣзи думи: „Потрѣбно е, ваше височество, да се тури край на това състояние, и понеже происхождението, нравитѣ, язикътъ и чувствованията ни отличаватъ и отдѣлятъ отъ Гърцитѣ, понеже единственната свързка на религиозното общение се ослаби отъ злоупотрѣблѣнията на патриаршията, понеже помежду насъ и Гърцитѣ сѫществува сега само взаимно чувство на умраза, ние пристѫпаме да молимъ смиренно н. и. в. да благоволи да гледа на насъ, като на свои чада и непосрѣдственни подданници, за да се не вижда Българскийтъ народъ по́-доленъ отъ другитѣ плѐмена на обширната империя, и да просимъ ваше височество да рѣшите благосклонно въ високата си мѫдрость сѫдбината на Българскийтъ народъ, като довзолите да се поднови самостоятелната му иерархия, или, по крайней мѣрѣ, да дадете една наредба, която, подобно на горѣпоменутий проектъ, изработенъ отъ долоподписаннитѣ, да обезпечва материалнитѣ и нравственнитѣ му интереси и да туря основи за благоденствието му подъ отеческата власть на нашътъ августѣйший самодържецъ [1])"

Като въ отговоръ на тая молба, Високата Порта ускори назначението на смѣсенната коммиссия. Министрътъ на вънишнитѣ дѣла, Аали-паша, каза на Българетѣ и на патриархътъ, че трѣбва всѣка страна да му яви имената на лицата, които тя избира да я прѣдставляватъ въ коммиссията и които трѣбваше да не бѫдѫтъ по́вече отъ петь. Българетѣ побързахѫ да се съобразятъ съ тая заповѣдь и доложихѫ на министрътъ, че тѣ избиратъ за свои членове въ тая коммиссия: Полианскийтъ епископъ, Партения, родомъ Българинъ, който по онова врѣме бѣше дошълъ въ

[1]) Гл. „Български Книжици", год. IV, стр. 489—494.

Цариградъ, прѣслѣдванъ отъ Солунскийтъ гръцкий митрополитъ, Гавриила Крьстевича, който тогава бѣше членъ на търговский съдъ въ Цариградъ, доктора Ст. Чомакова, прѣдставитель отъ Пловдивската и Софийската епархии, Н. П. Тъпчилещова, търговецъ, и Т. Ст. Бурмова, публицистъ. Това бѣше прѣзъ Февруарий 1862 год. Изборътъ на лицата, които имаше да прѣдстави патриаршията, се позабави, защото въ послѣднята изникнѫ расприя за начинътъ на избирането на тия лица. Патриархътъ искаше да се изберать тѣ отъ него и синодътъ, а членоветѣ на смѣсенийтъ съвѣтъ настоявахѫ да стане изборътъ отъ сѫщий този съвѣтъ подъ прѣдсѣдателството на негово светѣйшество. Препирнята се рѣши най-послѣ отъ правителството споредъ както мислѣше смѣсенийтъ съвѣтъ. Лицата, които се избрахѫ за членове на коммиссията отъ страна на патриаршията, бѣхѫ: Артский митрополитъ, Софроний, Ларисский митрополитъ, Стефанъ, Стефанъ Каратеодори, придворенъ медикъ, Павлаки Мусурусъ, секретарь на министерството на външнитѣ дѣла (харжие кятиби) и Костаки Адосиди, чиновникъ тоже на Портата[1]). Високата Порта одобри както лицата, прѣдставени отъ българска страна, така и лицата, показани отъ страна на патриаршията. Слѣдъ това одобрение не оставаше друго освѣнь избраннитѣ отъ двѣтѣ страни лица да се съберать на едно мѣсто и да почнатъ дѣлото си. Но изникнѫ нова мѫчнотия. Гдѣ трѣбва да се събиратъ за засѣдание членоветѣ на коммиссията? Патриархътъ намираше за умѣстно и прилично да засѣдава коммиссията въ оградата на патриаршията, но Българетѣ не можѣхѫ да се съгласятъ на това. Засѣданието на коммиссията въ патриаршията, по тѣхното мнѣние, можаше да се прѣтълкува, като тѣхно вече подчинение или като прѣдвѣщание на подчинението имъ подъ патриархътъ въ напрѣшний видъ и можаше да произведе лошо впечатлѣние посрѣдъ Бълг. народъ. За това Българетѣ искахѫ, коммиссията, като назначена отъ правителството, да засѣдава въ присѫтственнитѣ мѣста на Високата Порта. Гърцитѣ възражавахѫ, че не е прилично и нѣма защо да засѣдава една коммиссия по църковнитѣ дѣла на два християнски

[1]) „Български Книжици", година IV, стр. 655, 663, — ἐκπαιδευτικὰ καὶ Ἐκκλησιαστικὰ ὑπὸ καλλίφρονος, стр. 208.

прода въ правителственно присжтствено мѣсто. При несткпчивостьта на едната и на другата страна, министрътъ а вънпшнитѣ дѣла се распорѣди да стане първото засѣдание а коммиссията въ Високата Порта, и тамъ сама коммиссията а рѣши, гдѣ ще ставатъ понататашнитѣ нейни засѣдания. Това распорежданье съобщи на всѣкиго едного изъ членоветѣ на коммиссията самъ патриархътъ съ особенни приглъсителни писма. Въ тия патриаршески писма се казваше, че първото засѣдание на коммиссията ще стане на 18 юний 1862 г., на Високата Порта, „по́-високо одобрение" отъ самото правителство, и че въ това засѣдание ще се опрѣдѣли, гдѣ отпослѣ ще се събира тя редовно, за да гледа работата си. Въ назначенниятъ день членоветѣ на коммиссията и отъ двѣтѣ страни се събрахж прочее въ една отъ стаитѣ на департаментътъ на исповѣданията въ Високата Порта и, слѣдъ прочитаньето на патриаршеското приглашение, пристжпихж да опредѣлятъ мѣстото, гдѣто ще държи коммиссията занапрѣдъ засѣданията си. Гръцкитѣ членове дълго настоявахж да бжде това мѣсто въ патриаршията, а българскитѣ искахж, по горѣизложенитѣ причини, да е то на Високата Порта. По нѣмай-кждѣ, Гърцитѣ трѣбваше на́й-послѣ да приематъ мнѣнието на Българетѣ, които подъ никой начинъ не се съгласявахж да засѣдава коммиссията вънъ отъ Високата Порта.

Послѣ това коммисията пристжпи къмъ дѣлото си. Думата се падаше на́й-първо на българскитѣ членове, тъй като коммисията бѣше учредена да разгледа българскитѣ оплаквания и искания. Българскитѣ членове заявиха, че за да се удовлетворятъ оплакванията на тѣхнитѣ съотечественници, необходимо е да се приематъ за основа на бждящето управление на църквата осемьтѣ прѣдложения на българскитѣ прѣдставители, съобщени вече както на правителството, така и на патриаршията, и прѣдставиха тие прѣдложения въ коммисията, която рѣши да ги разгледа едно по едно, за да се види, да ли не би могли и двѣтѣ страни да се съгласятъ върху тѣхъ съ нѣкои промѣнения. Разискваньето се почна отъ първото на реченитѣ осемь прѣдложения, което се касае до избранието патриархътъ и което се заключаваше въ тия думи: „българскиятъ вѣрноподданний на славниятъ оттоманский прѣстолъ народъ, понеже се счита

по вѣроисповѣданието си отъ паствата на гръцкийтъ п
трикъ, моли да има право да участвува въ избранието м
споредъ многочисленностьта си". Гръцкитѣ членове изве
нажъ се исказаха, че не приематъ това основание за ра
прѣдѣлението гласоветѣ при избранието главата на цъ
ковното управление. Българскитѣ членове, слѣдъ безполез
опитвания да убѣдятъ гръцкитѣ въ справедливостьта н
исканието си, се видѣха принудени да отстѫпятъ отъ нег
и да приематъ, съ нѣкои незначителни измѣнения, наред
бата за избранието патриархътъ, опрѣдѣлена въ новийт
уставъ на патриаршията. Бѣше и немислимо, че Гърцит
ще приематъ прѣдложенната отъ Българетѣ основа, коят
щѣше да има за слѣдствие обсебваньето вселенский прѣ
столъ отъ Славенетѣ. Българскитѣ членове прѣмислиха, че
е по́-добрѣ да отстѫпятъ въ този пунктъ, за да могѫтъ
да настоятъ съ по́-голѣма твърдость да се приематъ дру-
гитѣ имъ искания, като по́-важни и по́-сѫществении.

При обсѫжданьето на второто българско прѣдложе-
ние, което гласи, че патриаршеский синодъ трѣбва да се
съставя занапрѣдъ на половинъ отъ Гърци и Българе.
станѫ дълго и широко прѣпиранье. Отъ дума на дума бъл-
гарскитѣ членове се принудиха да искажатъ всичкитѣ гор-
чиви оплаквания и обвинения на съотечественницитѣ си
противъ висшето гръцско духовенство. Тѣ посочиха гоне-
нието, което това духовенство е правило на българскиятъ
езикъ и на българскитѣ учители, старанията му за истрѣ-
бление българската стара книжнина и изобщо неговото
стрѣмление за потъпкванье българската народность и кле-
ветитѣ му прѣдъ турскитѣ власти срѣщу българский на-
родъ. Тѣ указаха на сребролюбието и грабителството му.
и на́й-послѣ на безнравственното му поведение. Тия осѫ-
дителни дѣйствия на висшето гръцско духовенство се прѣд-
ставѣха отъ българскитѣ членове, като убѣдително дока-
зателство, че българскиятъ народъ има право да търси за-
напрѣдъ надежна гарантия противъ повтарянието имъ въ
бѫдѫщето, а такава гарантия, по тѣхно мнѣние, би било
съставеньето на патриаршески синодъ отъ Българе и Гърци
на половинъ, тъй като синодътъ избира и назначава вла-
дицитѣ и той дава направление на всичкитѣ църковни дѣла.
Единъ синодъ, на който половината отъ членоветѣ ще

бѫде отъ българска народность, не ще допусти, разсѫждаваха българскитѣ членове на коммисията, нѣкоя обида срѣщу българското племе, а напротивъ ще рѫководи управлението на църквата съобразно съ правилата на вѣрата и съ потрѣбноститѣ на всичкото православно население. За пó-голѣмо подкрѣпление искането си, българскитѣ членове на коммисията указваха още и на това, че Българетѣ прѣвъсхождатъ по числото си съвокупностьта на всичкитѣ други подчинени на вселенския прѣстолъ християнски племена. Гръцкитѣ членове възражаваха, че исказванитѣ срѣщу висшето гръцко духовенство обвинения сѫ лишени отъ основание, че гръцкитѣ архиереи не сѫ прѣслѣдвали българската народность и българската книжнина, а че и да се е случвало нѣкои владици да сѫ испадвали въ недостатки и да сѫ се уклонявали отъ обязанноститѣ си, такива сѫ били наказвани отъ висшата църковна власть. При това съ постановленията на новия уставъ на патриаршията се устранява за напрѣдъ рѫкоположението на недостойни архиереи. Но въ отблъсваньето българското прѣдложение за съставътъ на синодътъ Гърцитѣ се наблѣгаха нáй-много върху скроенното отъ тѣхъ начало, че въ църквата не се било допущало различие на народность, защото апостолъ Павелъ казва: „нѣсть Іудей, ни Еллинъ, нѣсть рабъ, ни свободь“.

Тая прѣпирня се повтаря въ нѣколко засѣдания наредъ безъ всѣка полза. Гръцкитѣ членове на коммисията не щѣха да признаятъ справедливостьта нито на единъ отъ доводитѣ на събратията си Българе. Но отъ друга страна тѣ осѣщаха, че не ще прѣпорѫчатъ добрѣ нито себе си, нито патриаршията, ако не направятъ каква годѣ, поне несѫщественна, устѫпка въ полза на Българетѣ, и поради това, тѣ прѣдложиха да се земе за съставътъ на синодътъ слѣдующето основание: да се раздѣлятъ всичкитѣ подчинени на вселенскиятъ прѣстолъ епархии на слѣдующитѣ 6 части: 1) епархии Азійски, 2) епархии на Островитѣ, 3) епархии на Епиръ и Тесалия, 4) епархии на Тракия, 5) епархии на Македония и 6) епархии на България и Босна, и отъ митрополититѣ на всѣка отъ тия шесть части да се привикватъ периодически по двама за засѣдание въ синодътъ. Българскитѣ членове не приеха това прѣдложение, понеже

съ указанниятъ въ него способъ съставътъ на синода въ сжщность оставаше сжщиятъ, какъвто бѣше опрѣдѣленъ въ новия уставъ на патриаршията, споредъ който всичкитѣ митрополити иматъ еднакво право за участие въ синодътъ и всичкитѣ се привикватъ периодически по единъ извѣстенъ редъ за засѣдание въ него.

Слѣдъ дълги прѣпирни и опитвания за спогодба, и двѣтѣ страни се убѣдиха нáй-послѣ, че не ще могжтъ да дойдатъ до никакво съглашение върху този пунктъ, и тъй като коммисията бѣше учредена отъ портата, то трѣбваше ней да се рапортува за състоянието на дѣлото. Рѣши се, намѣсто общъ рапортъ, всѣка страна да си направи отдѣлно рапортътъ и да изложи въ него въззрѣнията си, нѣщо, което и двѣтѣ испълниха. За да оправдаятъ исканьето си да се съставя синодътъ на половинъ отъ шесть гръцски и шесть български владици, българскитѣ членове изложиха въ рапортътъ си сжщитѣ доводи, които и пó-напрѣдъ бѣха се нееднократно прѣдставлявали на Портата въ защита на българскитѣ притязания и които тѣ обстоятелно раскриха, веднажъ и дважъ, на прѣдставителитѣ на патриаршията въ коммисията. Гръцкитѣ членове, които сами себе си не наричаха другояче освѣнъ *не-български членове* (за да покажатъ съ това, че тѣ ужъ прѣдставляватъ не Гърцитѣ само, а и всичкитѣ други, освѣнъ Българетѣ, находящи се подъ властьта на патриаршията християнски племена, т. е. Арнаутитѣ, Арабитѣ и пр.), посочиха въ рапортътъ си[1]), че първото отъ осемтѣ български искания могло да се рѣши, слѣдъ като допустили тѣ, — „не-българскитѣ членове“ на коммисията, за удовлетворение на Българетѣ, доста голѣми измѣнения въ постановленията на уставътъ на патриаршията за избранието патриархътъ. Така сжщо, когато се пристжпило до обсжжданьето второто българско исканье, т. е. исканьето да бжде синодътъ съставенъ отъ шесть гръцки и шесть български митрополити, тѣ, „не-българскитѣ членове“, пакъ се показали устжпчиви и за това прѣдложили да се раздѣли диоцезътъ на вселенския прѣстолъ на шесть части, и всѣка отъ тѣхъ да испраща периодически по два архиерея за съставенье синодътъ, нъ българскитѣ членове не

[1]) Ние могохме да добиемъ недавно единъ прѣписъ отъ този рапортъ изъ архивитѣ на патриаршията.

се съгласили на това прѣдложение, ако и да се обезпечвало съ него присѫтствието въ синодътъ на достатъчно число български и словенски владици, въ всѣко врѣме, а все постоянствовали да искатъ да се съставя синодътъ отъ шесть Гърци и шесть Българе митрополити, исканье безмѣстно и нелѣпо, защото ако се то приемѣло, трѣбвало било да се допусти, че единъ Евреинъ, напримѣръ, който би се покръстилъ и прослѣ удостоилъ да бѫде архиерей на една епархия, не могълъ да засѣдава въ синодътъ, като не принадлежащъ нито на гръцка, нито на българска народность, и че митрополититѣ на българскитѣ епархии, които сѫ на брой по́-малко отъ не-българскитѣ, имали да засѣдаватъ въ този случай по́-дълго врѣме отъ митрополититѣ на не-българскитѣ епархии. Така напр. на Пиротскиятъ владика щѣло било да се падне да дохожда за засѣдание въ синодътъ всѣки три годинъ, а на Кесарийскиятъ или на Критскиятъ всѣки 10 годинъ, т. е. не щѣло било да има равенство помежду митрополититѣ. Доводитѣ, на които основаватъ българскитѣ членове исканьето си за съставътъ на синодътъ, че ужъ духовни лица отъ българско происхождение не се рѫкополагали за владици, че гръцкитѣ митрополити били недостойни и не се работили за нуждитѣ на Българскиятъ народъ, за неговото просвѣщение и развитие били неоснователни: 1) защото въ християнската религия както и въ мусулманската, не се позволявало различие на народность, и Великата Църква никога не била правила различие на народность, но всѣкога еднакво била произвождала духовнитѣ лица поддании на империята, отъ която и да сѫ тѣ народность, въ всичкитѣ духовни степени, и доказателство на това било, че и въ послѣднето врѣме имало въ разстояние на 40 години трима вселенски патриарси родомъ Българе, и 2) защото новиятъ уставъ на патриаршията забранявалъ да се рѫкополагатъ за напрѣдъ недостойни за архиерейский санъ клирици, а попечението за свѣтскитѣ нужди на християнетѣ, съ което по́-напрѣдъ били натоварени патриархътъ и синодътъ, сега по този уставъ било възложено на смѣсения при патриархътъ съвѣтъ, колкото до столицата, и на първенцитѣ на всѣко мѣсто, заедно съ архиереятъ, колкото до областитѣ. Отъ друга страна, властьта на цариградскиятъ патриархъ не се ограничвала била само

съ подлежащитѣ на неговата юрисдикция области въ турската империя, а се простирала и пó-нататакъ, защото вселенския прѣстолъ билъ и висшия духовенъ сѫдия за всичкитѣ православни народи. До цариградскиятъ патриархъ сѫ били обрѫщали, кога възникватъ религиозни въпроси. всичкитѣ православни патриаршии и църкви, и въ неговътъ синодъ се били разглеждали и рѣшавали пóвечето отъ църковнитѣ дѣла на Молдо-Влахия, Сърбия и на Йоническитѣ острови. Ако прочее би се далъ народенъ цвѣтъ на цариградскиятъ синодъ, то всичкитѣ подъ слънцето православни щѣли били да възнегодуватъ и щѣло да ослабне довѣрието имъ къмъ този синодъ, а така и да се нáмали неговата важность. Таквозъ бѣше съдържанието на рапорта на гръцкитѣ членове.

Понеже правителството можеше да се забави съ рѣшението си относително рапортитѣ отъ двѣтѣ страни, то, за да не се губи врѣмето, членоветѣ на коммисията намѣриха за добрѣ да минѫтъ на друго нѣкое отъ осемьтѣ български прѣдложения и него да разискуватъ. По това съображение тѣ пристѫпиха до разискваньето шестийтъ пунктъ, въ който става рѣчь за избранието архиереитѣ. Относително този пунктъ двѣтѣ страни могоха, слѣдъ нѣколко дебати, да достигнѫтъ до едно съглашение. Тѣ приеха, че занапредъ ще се държи въ патриаршията единъ каталогъ, въ който ще се записватъ кандидатитѣ за архиерейский санъ, а за такива ще се считатъ духовнитѣ лица, които иматъ прѣдвидѣннитѣ отъ устъвътъ на патриаршията качества и сѫ издържѣли опрѣдѣленнятъ отъ него испитъ. Вписваньето на кандидатитѣ ще става по прѣдложение отъ архиереитѣ и мирянетѣ, и кога осиротѣе една епархия, то при избираньето за нея архипастирь, ще се прѣдпочитатъ кандидатитѣ, които сѫ били прѣдложени отъ тази епархия, или, ако не се намиратъ таквизи въ каталогътъ, ще иматъ първенство, прѣдъ другитѣ кандидати, пó-достойнитѣ, пó-способнитѣ и пó-запознатитѣ съ обичаитѣ и езикътъ на осиротѣлата епархия кандидати, прѣдложени отъ съсѣднитѣ епархии. Каталогътъ ще става въ два екземпляра, отъ които единътъ ще се намира при синодътъ, а другийтъ ще се държи при смѣсенниятъ съвѣтъ. Българскитѣ членове на коммисията приеха този начинъ на избранието архие-

реитѣ, като прѣдполагахѫ, че занапрѣдъ българский елементъ ще се прѣдставлява въ синодътъ пропорционално съ численностьта си и че споредъ това послѣдний не ще се увлича отъ напрѣшното си пристрастие къмъ Гърцитѣ. Но, за да не останѫтъ нѣкакъ измамени, тѣ се отказахѫ да подпишатъ формалний текстъ на рѣшението на коммисията, прѣди да се знае, какъ именно ще се съставя занапрѣдъ синодътъ. Отъ тука се разбра, че коммисията не ще може да направи нищо, прѣди да се рѣши важнийтъ пунктъ за съставътъ на синодътъ, и поради това тя отложи засѣданията си, догдѣ султанското правителство издаде рѣшението си по поводъ на рапортитѣ, които му се подадоха отъ двѣтѣ страни.

По щастие, това рѣшение не се замаѣ твърдѣ много. На 5 февруарий 1863 министрътъ на външнитѣ дѣла, Аали-паша, свика членоветѣ на коммисията въ домътъ си и ги тури да разискатъ въпросътъ за съставътъ на св. синодъ въ негово присѫтствие. Слѣдъ като всѣка страна исказа доводитѣ, по които не приемаше мнѣнието на другата, министрътъ, за да ги доведе до едно съглашение, имъ прѣдложи да зематъ, като основание за рѣшението на въпросътъ, цифрата на населението на епархиитѣ, така щото митрополититѣ на епархиитѣ, които иматъ пò-вече население, да се викатъ на засѣдание въ синодътъ пò-често и пò-задълго врѣме отъ митрополититѣ на епархиитѣ, на които населението е пò-малко. „Понеже каза Аали-паша, архиереитѣ прѣдставляватъ въ синодътъ, между другото, и интереситѣ на находящитѣ се въ епархиитѣ имъ християне; понеже, споредъ сегашний уставъ на патриаршията, всичкитѣ митрополити безъ исключение, каквото и да е населението на епархиитѣ имъ, многобройно или малобройно. иматъ еднакво право да участвуватъ въ засѣданията на синодътъ всѣки 14 годинъ; понеже това еднакво за всичкитѣ митрополити участие въ засѣданията на синодътъ е явно несъгласно съ интереситѣ на епархиитѣ, които иматъ многобройно население, за това мислѭ, е справедливо и благопристойно да се зема, като основание за рѣшение на въпросътъ, численностьта на населението на епархиитѣ, така щото ако нѣкоя епархия, напримѣръ, има толкова население колкото други десеть епархии наедно, нейнийтъ митрополитъ да дохожда за засѣда-

ние въ синодътъ прѣзъ единъ и сжщий периодъ десеть пжти, а всѣкий отъ десетьтѣ по̀-малки епархии само веднажъ[1]). Въ сжщность това основание бѣ сжщото, на което и Българетѣ осланѣхж исканието си да бжде синодътъ съставенъ отъ шесть грьцки и отъ шесть български архиереи. Нашитѣ единородци искаха да иматъ поне шесть владици въ синодътъ, понеже бѣхж увѣрени, че Българетѣ въ подвластнитѣ на патриархътъ области сж по̀-много отъ съвокупното число на всичкитѣ други находящисе въ тая область православно-християнски племена. Другитѣ шесть сѣдалища въ синодътъ тѣ оставѣха, подъ името Гърци, за всичкитѣ тия племена. Аали-паша, негли и не бѣ прѣмислилъ, че основанието, което той прѣдлагаше, е едно и сжщото съ българското. Но, както и да е, съ прѣдложението си той подкрѣпи напълно видоветѣ на Българетѣ, толкозъ по̀-вече че, като го излагаше, той прѣдварително обесни, че, по султанското ираде, издадено прѣди двѣ годинъ, по молба на патриаршията, за българскитѣ епархии ще се назначаватъ владици Българе. Българскитѣ членове на коммисията съ радость прочее приеха прѣдложението на турскиятъ министръ. На грьцкитѣ членове то не можеше да бжде по волята, но тѣ не показаха това прѣдъ султанскиятъ векилинъ. Напротивъ единъ отъ тѣхъ, а именно Павлаки Мусурусъ, съ цѣль да се покаже добъръ и покорливъ на министрътъ, отговори, че е възможно да се намѣри начинъ за съглашение между двѣтѣ страни върху броятъ на населението на епархиитѣ. Счете се прочее като приeто отъ двѣтѣ страни, че съставътъ ще се опрѣдѣли, върху основание отъ бройтъ на населението на епархиитѣ, и пашата отпустнж членоветѣ на коммисията.

Въ засѣданието, което коммиссията държѣ подирь това въ обикновенното си мѣсто на Портата, Грьцкитѣ членове прѣдложихж, ужъ възъ основание отъ бройтъ на населението, слѣдующий проектъ: да се раздѣлятъ всичкитѣ епархии на три разреда, отъ които единъ да обема епархиитѣ, на които населението не надминува тридесеть хиляди души, другий — епархиитѣ, въ които населението не е по̀-горѣ отъ петдесеть хиляди, а третийтъ — епархиитѣ, които иматъ население по̀вече отъ петдесетъ хиляди души,

[1]) Гл. Ἐκπαιδευτικὰ καὶ Ἐκκλησιαστικὰ ὑπὸ Καλλίφρονος, стр. 216.

и отъ всѣки разредъ да се привикватъ еднакво число митрополити за засѣдание въ синодьтъ въ единъ извѣстенъ периодъ. По този проектъ епархиитѣ, които имахѫ не пó-вече отъ тридесеть и петдесеть хиляди души население, каквито бѣхѫ почти всичкитѣ гръцки епархии, се изравнявахѫ съ епархиитѣ, които броѣхѫ пó-много отъ петдесеть хиляди души население, каквито бѣхѫ българскитѣ, отъ които едни се считахѫ съ пóвече отѣ двѣстѣ хиляди души население, и слѣдователно митрополититѣ отъ грьцкитѣ епархии, на които числото прѣвъсхождаше нѣколко пѫти числото на българскитѣ епархии, щѣха да бѫдатъ пакъ пó-много отъ българскитѣ въ синодътъ. Българскитѣ членове указаха на тая чърта на проектътъ и го отхвърлихѫ, послѣ което грьцкитѣ членове се върнѫха на напрешний си проектъ да се раздѣлятъ на шесть географически части подчиненнитѣ на Вселенскийтъ прѣстолъ епархии, съ прибавка обаче да се увеличи бройтъ на българскитѣ епархии, като се раздѣлятъ голѣмитѣ български митрополии, каквото Търновската, Пловдивската, Одринската, Кюстендилската и Босненската[1]) на двѣ, а българскитѣ епископии, каквото Русенската и Ловченската, да се възведатъ на митрополии. Съ тия проекти гръцкитѣ членове нѣмахѫ друго прѣдъ видъ, освѣнь да се показватъ, че ушь приематъ принципътъ, прѣдложенъ отъ министрътъ, и работятъ върху този принципъ за съглашение съ българскитѣ. Послѣднитѣ нѣмахѫ причина, защо да се оставятъ да ги залъгватъ Гърцитѣ съ подобни проекти, когато смисълътъ на прѣдложението на Аали-паша бѣше колкото ясенъ, толкози и сгоденъ за тѣхнитѣ съотечественници. Тѣ обевихѫ прочее категорически на другаритѣ си Гърци, че митрополититѣ трѣбва да се привикватъ за засѣдание въ синодътъ чисто и просто възъ основание на числото на населението въ епархиитѣ имъ, т. е. митрополититѣ на голѣмитѣ епархии да засѣдаватъ пó-дълго и пó-начесто отъ митрополититѣ на малкитѣ епархии. При внимателната грижа на гръцкитѣ членове да се не нащърби съ нищо сѫщественно установ-

[1]) Босненската епархия, като славенска, Гърцитѣ турѣхѫ въ българскитѣ, за да уголѣмятъ числото на послѣднитѣ въ очитѣ на българскитѣ членове на коммисията, като бѣхѫ увѣрени, че Бошняцитѣ, които въ 1859 бѣхѫ протестирали противъ панеллинскитѣ стремления на патриархията заедно съ Българетѣ, ще теглятъ и занапрѣдъ пóвече къмъ послѣднитѣ отъ колкото къмъ Гърцитѣ.

веннийтъ въ уставътъ на патриаршията редъ, който бѣше натъкменъ да обезпечва на Гърцитѣ пълно господство надъ другитѣ христиански племена, и при постоянството на Българетѣ да се приложи добросъвѣстно принципътъ на численностьта, който явно подкопаваше това господство, коммиссията не можѣ вече да направи нито стѫпка напредъ. За да се не губи напразно времето въ безполезни прѣпирни, и двѣтѣ страни се съгласихѫ да прѣкѫснатъ засѣданията си и да се отнесатъ пакъ до правителството. И едната и другата страна подадохѫ пакъ на министрътъ на външнитѣ дѣла рапортитѣ си, въ които обеснявахѫ и защищавахѫ мнѣнието си. Слѣдъ като се изминѫ нѣколко врѣме отъ това, министрътъ покани пакъ коммиссията да се събере въ конакътъ му. День за това събрание бѣше назначенъ 2 юний 1863. Като се явихѫ въ този день всичкитѣ членове на коммиссията въ домътъ на министрътъ, послѣднийтъ отвори засѣданието и покани и двѣтѣ страни да размѣнятъ възгледитѣ си върху спорния прѣдмѣтъ въ неговото присѫтствие. Разискванията станахѫ на дълго и на широко. Ораторитѣ и отъ двѣтѣ страни говорихѫ по нѣколко пѫти по френски и турски. Като изслуша що си възражаватъ една на друга странитѣ, пашата министръ, ако и да имъ правѣше сегисъ тогисъ бѣлѣжки, догдѣ тѣ говорѣхѫ, не напрѣ обаче да приематъ Гърцитѣ неговото начало за съставеньето синодътъ, а се удоволствува само дя заеви, че се убѣдилъ вече, какво двѣтѣ страни, изоставени сами на себе си, не ще могатъ да се съгласятъ по между си, и че поради това распрята имъ остава да се рѣши отъ правителството.

Българетѣ мислѣхѫ, че тоя пѫть правителството наистиннѫ самò вече ще рѣши прѣпирнята, нъ на Високата Порта нѣмахѫ таквозъ намѣрение. Аали-паша, който, било като везирь, било като министръ на външнитѣ дѣла, (постове, които той занемаше, едно слѣдъ друго, прѣзъ 1860—1870), се занимаваше нáй-много отъ другитѣ турски държавни мѫжье съ българскийтъ въпросъ, обичаше да поддържа въ Българетѣ надѣжда, че правителството самó ще рѣши въпросътъ въ тѣхна полза, но, на дѣло, не бързаше да направи никаква рѣшителна въ този смисълъ стѫпка, и това противорѣчие между думитѣ и дѣлата му се пов-

тарѣ повече отъ десеть годинъ. Така той, ако и да обеви въ засѣданието на коммиссията отъ 2 юний 1863, че правителството ще обмисли и рѣши самò въпросътъ, не направи нищо подобно. Нѣкога-никога той се задоволи да каже само на българскитѣ прѣдставители, които слѣдъ растурваньето на коммиссията бѣхѫ молили съ ново едно прошение, или да се приематъ осемьтѣ тѣхни прѣдложения или да се припознае отдѣлна за Българетѣ иерархия, че Високата Порта ще издаде ужъ рѣшението си слѣдъ като се избере новъ Вселенский патриархъ на мѣстото на светѣйшаго Иоакима, който прѣзъ юлий 1863 се свали отъ прѣстолътъ по жалбата на синодътъ и на смѣсенийтъ съвѣтъ.

Ние казахме пó-горѣ, че прѣзъ есеньта на 1861 год. една голѣма часть отъ синодалнитѣ архиереи заедно съ мнозина отъ гръцкитѣ първенци подадохѫ на Високата Порта жалба противъ патриарха Иоакима. Негово светѣйшество, ако и да успѣ да се задържи тогава на прѣстолътъ, наскоро, обаче, възбуди пакъ негодование противъ себе си въ всичкото гръцко общество. Заевеньето, което той направи на 28 яннуарий 1862 прѣдъ едно голѣмо събрание, отъ духовни и мирски лица, че е съгласенъ да се приложи безъ измѣнение новий уставъ, се оказа неискренно. Той продължаваше и слѣдъ това заевенье да управя църковнитѣ работи безъ да се съобразява съ постановленията на уставътъ, и съ тóва подигнѫ противъ него си, както новий синодъ, така и смѣсенний съвѣтъ. Новийтъ уставъ прѣдписваше, въ случай че патриархътъ не испълнява обязанноститѣ си, да му направи отпърво два пѫти формална бѣлѣжка едно отъ двѣтѣ управителни тѣла на патриаршията, т. е. синодътъ или смѣсенниятъ съвѣтъ, споредъ сферата на произволнитѣ дѣйствия, които си е той позволилъ. Ако тя е чисто духовна, бѣлѣжката се прави отъ синодътъ, въ противенъ случай, тя става отъ смѣсенния съвѣтъ. Ако патриархътъ и слѣдъ тия двѣ бѣлѣжки продължава да се уклонява отъ уставътъ, тогава и двѣтѣ учреждения наедно му напомнюватъ уклонението. Най-послѣ ако и слѣдъ това се не исправи, тѣ се отнасятъ до Портата съ прошение за сваленьето му отъ прѣстолътъ. Св. синодъ и смѣсенниятъ съвѣтъ направиха на негово светѣйшество прѣдписванитѣ отъ уставътъ бѣлѣжки, нъ

той ги не взе въ внимание. Тѣ се принудиха прочее да се отнесжтъ до Портата, за да я молятъ да го отстрани отъ управлението на църквата. Въ прошението, което подадоха за тая цѣль на султановото правителство, тѣ казваха „Отдавна ние виждахме нужда да прибѣгнемъ до милостьта на държавното царство и да искаме да се освободи народътъ ни отъ патриаршествующиятъ сега киръ Иоакима но се въздържѣхме, като се надѣехме, че нашитѣ чести бѣлѣжки и прѣдставления ще го накаратъ да прѣкрати произволнитѣ си дѣйствия и злоупотрѣбления и да се съобрази най-послѣ съ новиятъ уставъ на патриаршията, който е въ дѣйствие отъ двѣ годинъ вече насамъ. Опитътъ, обаче, ни убѣди, че е невъзможно негово светѣйшество да промѣни мнѣние и поведение, т. е. да обуздае вкоренената въ душата му стара наклонность къмъ злоупотрѣбления и произволъ и да се съобрази съ новиятъ уставъ. Той непрѣстанно го е нарушавалъ и прѣпятствовалъ на приспособлението му, което е останжло гола дума, а злоупотрѣбленията на старата система сж били въ пълна сила. Отъ една страна поради неговото високо положение, и отъ друга, поради извѣстната на всички негова наклонность къмъ тирания и своеволие, синодалнитѣ митрополити сж се така наплашили, щото сж се обърнжли на риби безгласни спрямо неговитѣ произволни дѣйствия. Негово светѣйшество не почита нито султанскитѣ узаконения, нито нашитѣ църковни правила, нито новиятъ уставъ, така щото безъ стѣснение продължава да извършва влѣзлитѣ по́-напрѣдъ въ обичай и сега изрично запрѣтени отъ този уставъ злоупотрѣбления[1]). Между това народътъ, при всичко че се намира въ осиждность, поради извѣстнитѣ на Високата Порта обстоятелства, които не даватъ възможность да се събиратъ опрѣдѣленитѣ отъ уставътъ доходи на народното ковчежничество, не е прѣставалъ да му изплаща редовно всѣка година опрѣдѣленната за

[1]) Споредъ грѣцката газета „Византисъ“, патриархъ Иоакимъ вземалъ, противъ уставътъ, пари отъ владицитѣ, които ржкополагалъ или прѣмѣствалъ, както напримѣръ отъ Веррийскиятъ и Визийскиятъ, а така и отъ всичкитѣ игумени, които минуватъ прѣзъ Цариградъ; удържалъ у себе си паритѣ, които архиереитѣ испровождали за изплащанье дълговетѣ си на църковнонародната касса, искалъ огромна сумма отъ Иерусалимскиятъ патриархъ, за да му спомага по въпросътъ за мънастирскиитѣ имущества въ Влахо-Молдова, като го заплашвалъ, че въ противенъ случай ще зарови за всѣкога този въпросъ, велъ скритомъ прѣписка съ князь Куза въ вредъ на мънастирскитѣ интереси и проч. (гл. извлечение отъ „Византисъ“ въ в. „Съвѣтникъ“ год. I, брой 15).

патриархътъ заплата отъ 500.000 гроша. Негово светѣйшество не благоволи да земе искренно въ внимание прѣдставленията, които, съгласно съ прѣдписанията на уставътъ, му се направиха много пѫти и да се остави отъ постоянното прѣтълкувание и нарушение на тия прѣдписания, така щото и напослѣдне, като му се указваха въ пълно засѣдание несъгласнитѣ съ уставътъ постѫпки негови, той, вмѣсто всѣко друго обяснение, дързнѫ да каже: „азъ така ще правѭ, а ако не ви е угодно постѫпваньето ми, можете да ме наковладите!“ Отъ всичко това ние дойдохме до твърдо убѣждение, че той е неисправимъ и че, догдѣто той е патриархъ, никога не ще да се турятъ въ дѣйствие новитѣ наредби. Тъй като старата система се упраздни, а новата не се приспособява, то всичкитѣ ни народни и църковни работи се побъркаха и разстроиха. Ние се принудихме прочее да приложимъ членътъ на уставътъ за паданьето на патриархътъ и да се отнесемъ, синодъ и смѣсений съвѣтъ, до високото правителство и да го помолимъ да отдалечи отъ патриаршескиятъ прѣстолъ киръ Иоакима“.

Съ подобно прошение се оплакаха отъ патриарха Иоакима також де Иерусалимскиятъ патриархъ и Синайскиятъ архиепископъ. Негово светѣйшество, като узнава всичко това, далечь отъ мисъльта да даде и самъ отставката си по този случай, испровожда тутакси на правителството писменъ протестъ срѣщу обвинителитѣ си, който подновява на другиятъ день и устно прѣдъ министрътъ на външнитѣ дѣла. Въ сѫщото врѣме той пуща да се подписва въ негова полза едно прошение отъ архиереитѣ и свещенницитѣ на всичкитѣ енории въ Цариградъ. Синодътъ и смѣсениятъ съвѣтъ се принудиха, по исканье отъ правителството, да подтвърдятъ просбата си за сваленьето патриархътъ отъ прѣстолътъ съ дълго извлечение отъ своитѣ ежедневни протоколи. Несъгласнитѣ съ канонитѣ и уставътъ дѣйствия на негово светѣйшество излѣзоха неоспорими, вслѣдствие на което Портата трѣбваше да издаде заповѣдь за отдалеченьето му отъ прѣстолътъ. Тая заповѣдь се съобщи въ патриаршията на 11 юлий 1863 г. отъ единъ нарочно испратенъ за това чиновникъ на Портата. Споредъ обичаятъ, патриархътъ слѣдъ това трѣбваше и самъ да си испрати въ синодътъ отставката, но светѣйший Иоакимъ не бързаше да испълни тая

формалность, поради което св. синодъ се принуди да му науми чрѣзъ депутация на трима владици отъ членовет си. Въ отговоръ на подканването на синодътъ да си даде по обичаятъ, отставката, негово светѣйшество казалъ, че е излишно да си дава отставката веднажъ като вече Портата го е отрѣшила отъ прѣстолътъ по исканье на църквата. При това той забѣлѣжилъ, че има да зема още пари отъ нѣкои владици за филотимонъ и че като си прибере тия пари, ще помисли върху прѣдложението на синодътъ относително отставката му. Слѣдъ нѣколко дни обаче, а именно на 19 юлий той се принуди да испроводи въ синодътъ отставката си безъ прѣдварителното испълнение на това условие. Сега не оставаше друго освѣнъ да се пристѫпи до избиранье новъ патриархъ. Слѣдъ извършванье всичкитѣ формалности, прѣдписани за това отъ новия уставъ, за преемникъ на светѣйшаго Иоакима се посочи Амазийския митрополитъ Софроний, който пристигнѫ отъ Амасия въ Цариградъ и стѫпи на катедрата си на 22 октомврий (1863)[1].

При сваленьето на единътъ патриархъ и избираньето на другийтъ Българетѣ си останѫха прости зрители, като стоѣхѫ твърдо на правилото си да странятъ отъ общение съ Гърцитѣ по църковнитѣ дѣла, догдѣ имъ се не даде пълно удовлетворение, при всичко че противницитѣ и гонителитѣ на патриарха Иоакима утвърждаваха, че неговото падание ще улесни развръзването на българскийтъ въпросъ. Нашитѣ сьотечественници знаѣха, че личностьта на патриархътъ нѣма голѣмо влияние върху ходътъ на тѣхното дѣло и че всѣки патриархъ, кото Гръкъ, ще гледа на тѣхнитѣ искания, както и другитѣ Гърци. Тѣ очакваха удовлетворение на исканията си не отъ патриаршията, а отъ Високата Порта, като мислѣхѫ, че послѣдната, отъ нѣмай кѫдѣ, ще се принѫди нáй-послѣ да ги задоволи. Всичко, което тѣ направихѫ по поводъ на паданието на патриархътъ, бѣ да помолятъ султанското правителство да заповѣда да се не избира новъ патриархъ, прѣди да се приематъ исканията имъ, съдържащисе въ осемьтѣ прѣдложения, така щото да могѫтъ слѣдъ това и тѣ да отематъ участие въ избранието на бѫдущийтъ имъ общъ съ гър-

[1]) Ἐκπαιδευτικὰ καὶ Ἐκκλησιαστικὰ ὑπὸ καλλίφρονος, стр. 220—226.

цитѣ духовенъ и народенъ началникъ. Тѣ мислѣхѫ, че Портата наистиннѫ се е рѣшила воче, както бѣ казалъ Аали-паша прѣдъ коммисията на 2 яннуарий (1863), да тури край на распрята. Но министрътъ на външнитѣ дѣла, Аали-паша, имъ възрази, че, по уставътъ на патриаршията, избранието патриархъ трѣбва да се извърши въ разстояние на 40 дни отъ какъ стане празенъ прѣстолътъ, а пакъ за разрѣшението на такива важни въпроси, каквито съдържатъ осемьтѣ български прѣдложения, се изисква повече врѣме отъ 40 дни, и че тѣ трѣбва да се рѣшаватъ кога църковната власть се напълно прѣдставлява въ лицето на единъ патриархъ. Турскийтъ държавенъ мѫжъ съвѣтваше по този случай Българетѣ да приематъ участие въ избранието патриархътъ, ако и да не се е рѣшило дѣлото имъ, като че да не щѣше да знае тѣхната тактика по отношение къмъ патриаршията. За да ги склони на това участие, той имъ каза, че избранието може да стане споредъ наредбата, установена въ българо-гръцката коммисия. Тази мисъль той внуши и на Гърцитѣ, вслѣдствие на което коммисията държѣ, отъ нѣмай-кѫдѣ, едно особенно засѣдание за да размисли, какъ би могло да се тури въ дѣйствие прѣдложението на министрътъ. Отъ размѣнението на мислитѣ между двѣтѣ страни се видѣ обаче, че нито Българетѣ, нито Гърцитѣ бѣхѫ наклонни да се избере патриархъ споредъ поменѫтата наредба, догдѣто другитѣ въпроси на распрята оставахѫ висящи[1]).

Изъ отговорътъ на министрътъ на външнитѣ дѣла върху просбата на Българетѣ да се не избира патриархъ догдѣ се не приематъ тѣхнитѣ прѣдложения, опитнитѣ и свѣдущитѣ можаха да заключатъ, че българский въпросъ ще да стои врѣме още висящъ. Отъ българскитѣ прѣдставители и дѣйци на онова врѣме, които очаквахѫ всѣкий день благоприятно за Българский народъ разрѣшение нахраспрята отъ самото турско правителство, се искаше голѣма доза на търпѣние и на благоразумие, за да не свърнатъ, при такава медлителность и протаканье отъ страна на Портата и при такова упрямство, каквото показаха Гърцитѣ въ смѣсената коммисия, ни на дѣсно, ни на лѣво, ами да постоянствоватъ да вървятъ изъ пѫтьтъ, който бѣхѫ си начъртали, т. е.,

[1] Гл. „Съвѣтникъ", год. I, броеве 15 и 19.

да искатъ да се припознае правото на Българският народъ исключително въ неговото име като отдѣленъ народъ, безъ най-малко нащърбяванье на вѣрованията му и сливанье съ друга религиозна община. Неизвѣстностьта, труднаститѣ на борбата и многото протаканье можѣхѫ да повлиятъ злѣ върху умоветѣ. Въ интриги и подскоросванье да се остави вѣрнийтъ и народолезнийтъ пѫть и да се хване другъ, нѣмаше недостатъкъ. Латинската пропаганда, посрамена съ оттегляваньето на Иосифа Соколский и другитѣ духовни лица отъ унията, се спотаева само четире петь мѣсеца, догдѣ да види, рѫководима отъ ходътъ на събитията, какъ би могла да се залови отново за дѣлото си. Разотиваньето на повечето отъ прѣдставителитѣ, прѣди да се свърши нѣщо, бавнитѣ начини, които употрѣбяваше Аали паша за разрѣшаваньето на распрята, отварѣха на нейнитѣ дѣйци нова перспектива за успѣхъ. Тѣ трѣбваше сега да бѫдѫтъ само по-прѣдпазливи и по-внимателни отколкото напредъ, щото да не се повторятъ напрѣшнитѣ имъ погрѣшки. Като се готвѣхѫ така отново да опитатъ щастието си, тѣ трѣбваше най-напрѣдъ да се погрижатъ да се тури униатската община въ напрѣшнитѣ условия на отдѣлна и самостоятелна община и слѣдователно да ѝ се даде новъ припознатъ отъ Портата началникъ. Този началникъ трѣбваше обаче да прѣдставлява съ личностьта си и съ минѫлото си надѣжна гаранция, че слѣдъ като му се врѫчи управлението на общината, не ще да отиде, единъ день, по стѫпкитѣ на старецътъ Иосифа. Таквози лице между духовнитѣ, които се рѫкоположихѫ отъ монсиньоръ Брюнони, когато се разбѣга първото духовенство на общината, нѣмаше. Рафаилъ Д. Поповъ, който слѣдъ избѣгваньето на дѣда Соколский, се наименова за очи началникъ на общината, ако и да се показваше прѣданнъ на унията и постояннъ, не бѣше още добрѣ испитанъ. Не бѣше здраво, че ако му се дадѣше султански beратъ, не ще побѣгне и той, единъ день, съ него, като първиятъ униятский архиепескопъ. За това пропагандата намѣри за най-цѣлесъобразно да се назначи началникъ на общината, съ султанский бератъ въ рѫка, духовно лице, родено и въспитано въ католицизмътъ. За такъвзи се намѣри да е нѣкой си Петръ Арабажийский, Българо-католикъ отъ така нареченнитѣ Павликене. Въ истото врѣме, като нѣмаше още помежду Българетѣ униати

усердни служители на идеитѣ на католицизмътъ, счете се за добрѣ да се привикатъ нѣколко полячски попове. Всичко това органътъ на пропагандата, в. „България", който почнѫ отъ априлий 1862 да се издава отново. обесняваше и оправдаваше по слѣдующийтъ начинъ: „Нѣщото, което най-много наскърби папата, както ни пишатъ отъ Римъ, е гдѣто въ България не се намира поне едно духовно лице, което да познава Богословието, църковната история и църковното право, за да го рѫкоположи за архиерей, щото, малко по-малко, да се организува Българската иерархия на сѫщата степень, както сѫ иерархиитѣ на другитѣ народи. Малка ли бѣше скърбьта на папата да види ерхиепископътъ, когото ни той даде, когото той самъ рѫкоположи за архиепископъ и който щѣше да бѫде първийтъ камъкъ за направата священното здание на нашата народна иерархия, малка ли бѣше, казваме, скърбьта на папата да види тоя архиепископъ да побѣгне и да остави стадото си? И не само папата видѣ това съ неудоволствие, но еще и негово величество, султанъ Абдулъ Меджидъ, тъй щото, когато поискахе отъ Високата Порта единъ новъ фирманъ за единъ новъ началникъ, негово височество, Аали-паша ни отговори, че споредъ обстоятелствата, въ които се намирахѫ нашитѣ работи, той ще даде фирманъ само на таквози духовно лице, което не се е отхранило въ грьцката схизма, на вѣрностьта на което той може да се надѣва и което да е отхранено по-добрѣ отколкото духовнитѣ лица, рѫкоположени отъ Грьцкийтъ патрикъ. Слѣдователно, що трѣбваше да направимъ ние тогава? Ние бѣхме принудени да молимъ официално папата да ни даде за началникъ почтенното духовно лице, което управлява днесь нашитѣ духовни работи (Петръ Арабаджийский), и да му даде воля да остави латинскийтъ обредъ, та да земе нашътъ. И папата и н. в. султанътъ въсприеха съ голѣмо благодарение нашитѣ искания. Що трѣбваше еще да правимъ, когато нашитѣ попове не рачахѫ да се прѣнасятъ по-добрѣ отколкото се прѣнасѣхѫ, когато бѣхѫ подъ Грьцкийтъ патрикъ, та ни оставихѫ? Ние трѣбваще да направимъ да се рѫкоположатъ други български попове и да пригласимъ двама полячски попове, и тѣ униати родени, твърдѣ изучени въ църковнитѣ науки, за да допълнятъ, тъй да кажемъ, невѣжеството на нашитѣ.

Ето на какво ни принуди лишението отъ владици и попове, добрѣ научени, добрѣ прѣдадени иа унията и съ добро поведение[1]).“

Петръ Арабаджийский, ако и да се назначи за началникъ на униатската община съ султанский бератъ, не се удостои обаче съ епископский санъ отъ папата. Той си останѫ священникъ. Папата го отличи само съ епископский прѫстенъ. Пó-главнитѣ отъ Българетѣ униати въ Цариградъ не веднѫжь бѣхѫ молили папскийтъ намѣстникъ въ турската столица, Монсиньоръ Брюнони да се погрижи да се тури за началникъ на общината единъ архиерей, нъ имъ се отказваше въ молбата. Причина за отказътъ бѣше всѣкога че помежду Българетѣ униати нѣмало еще достойни за епископский санъ лица и че униатската община не била еще достаточно голѣма[2]). Погрѣшката направена съ Иосифа Соколский се живо помнѣше, и не биваше да се повтори.

Друга еще погрѣшка отъ минѫлото, която пропагандата съзна, бѣше че тя прибърза да налага на униатитѣ латинскитѣ обреди. Сега тя си тури на умътъ, и тая погрѣшка старателно да избѣгва. Въ окрѫжното писмо, което отправи Петръ арабаджийский на 1 яннуарий 1862 до всичкитѣ съединени съ Римската църква Българе слѣдъ като се припозна съ султанский бератъ за началникъ на униатската община въ Цариградъ, се даваше слѣдующето наставление: „Като приехме отъ светийтъ отецъ управлението на Българското стадо, наложи ни се отъ негово светѣйшество да спазваме въсточнитѣ обреди точно. За то и вамъ заповѣдваме да не дързне нѣкой да измѣни нѣщо или по своя воля, или но принуждение, защото той ще се покаже съ това, че прѣстѫпа църковнитѣ закони и нарушава желанието на светийтъ отецъ. Църквата е земний рай, въ който разнитѣ обреди сѫ благовонни цвѣтя. Арменокатолицитѣ, Халдеитѣ, Маронититѣ си иматъ свои собственни обреди. Въ Галиция Славенетѣ иматъ нашитѣ обреди. Всичкитѣ тия обреди Римската църква ги пази сѫщо тъй, както сѫ установени отъ времето на светитѣ отци. За то строго да вардите обредитѣ на въсточнитѣ свети отци: Василия Великаго,

[1]) В. „България“, год. IV, стр. 145 и 146.
[2]) В. „България“, год. IV, стр. 370.

Ивана Златоустаго, Ефрема, Дамаскина и пр., и тъй да испълняте волята на светийтъ отецъ[1])".

Това сѫщото расправя съ особенно старание и окрѫжното писмо, което бѣше испроводилъ папата до всичкитѣ въсточни патриарси, архиепископи и епископи прѣзъ пролѣтьта на 1862. Въ това писмо Пій IX, слѣдъ като показва, че, споредъ светитѣ отци и вселенскитѣ събори, първенството принадлежи на Римскийтъ прѣстолъ, обевява, че различието въ обредитѣ не е противно на единството на църквата, а на противъ ѝ дава достоинство и великолѣпие, и че ония, които казватъ, че Римъ, кога приема въ католическата църква въсточнитѣ християне, искалъ да си напустнатъ обредитѣ, клеветятъ папскиятъ прѣстолъ. За опровържение на тая клевета, той казва, че папитѣ, негови прѣдшественници, всѣкога сѫ обевявали въ посланията, които сѫ испращали до Въсточнитѣ църкви, че почитатъ законнитѣ обреди на тия църкви[2]).

Като се рѣши така да избѣгва напрѣшнитѣ си погрѣшки, пропагандата се пустна отъ ново на дѣло. В. „България" който бѣше прѣстанѫлъ да излѣзва слѣдъ побѣгването на Иосифа Соколский и на другитѣ духовни лица отъ униатската църква, почнѫ отъ априлий 1862 пакъ да се издава подъ напрѣшната редакция и по сѫщата программа. За да расположи българското общественно мнѣние въ полза на унията, той между другото, се мѫчаше съ всичкитѣ начини да покаже, че прѣдставителитѣ и другитѣ народни дѣйци въ Цариградъ се споразумѣватъ съ патриаршията, безъ да сѫ упълномощени на това отъ никого, че тѣ гледатъ само собственнитѣ си интереси и за тия интереси прѣдаватъ народътъ; че Гърцитѣ, като пó-лукави, ще измамѭтъ въ всѣки случай Българетѣ при споразумѣнието, което сега става между двѣтѣ страни; че само унията може да даде пълно удовлетворение на всичкитѣ религиозни и народни нужди на Българетѣ въ Турско и да ги въздигне отъ сегашното имъ незавидно положение[3]).

Новитѣ засиленни дѣйствия на пропагандата имаха за слѣдствие появеньето на унията въ Енидже-Вардаръ (Во-

[1]) В. „България, год. IV, стр. 12.
[2]) В. „България", год. IV, стр. 32.
[3]) В. „България", год. IV, стр. 43, 57, 115, 121, 125.

денска епархия) и въ Малко Търново (Одринска епархия). Въ първийтъ отъ тия малки градовце се явява за дѣятель на пропагандата нѣкой си попъ Димо. Той прилъгалъ до стотина души отъ жителитѣ на градецътъ Енидже-Вардаръ да подпишатъ едно прошение до началникътъ на униатската община въ Цариградъ, че желаятъ да приематъ унията, и отива да подаде това прошение самъ на Петра Арабажийский. Послѣдний приема новиятъ служитель на папството съ отворени обятия и за малко врѣме го снабдява съ едно емирнаме отъ великийтъ везирь до Солунскийтъ валия, въ което се заповѣдва да се отдѣлятъ нуфузитѣ на всичкитѣ ония Българе въ вилаетътъ, които заявяватъ желание да се съединятъ съ католическата църква, и да се дава на попъ Дима всѣко улеснение по управленнето на религиознитѣ дѣла на тия Българе. Пропагандата очакваше, че като се припознае така особеннъ началникъ за Българетѣ-унияти въ вилаетътъ, унията ще се поеви за скоро врѣме въ много други освѣнъ Енидже-Вардаръ мѣста. Но нейнитѣ очаквания не се сбѫднѫха. Основанието униятский центръ въ Малко Търново, гдѣто за агентъ на пропагандата бѣше се назначилъ священникътъ Иванъ Ваклидовъ, сѫщо останѫ безплодно. Грьцката патриаршия се съумѣса да испроводи съ врѣме въ Малко Търново двѣ духовни лица Българе, а именно владиката Прѣславский Антима (послѣ подиря българский екзархъ) и архимандрита Пахомия, онзи сѫщиятъ, който въ 1861 бѣше прѣдставитель на Търновската епархия и който, както поменѫхме, се очерни отпослѣ съ потручванье. Тия двѣ духовни лица сѣдѣха около два мѣсеца въ реченний градецъ и съ поясненията, които даваха на тамшнитѣ Българе за унията, успѣха да парализуватъ дѣйствията на пропагандата както вѫтрѣ въ градецътъ, така и въ неговитѣ околности[1]).

Като не сполучи така съ усилията си въ горѣозначеннитѣ затънтени и притѣснени отъ гърцизмътъ мѣста, пропагандата намисли да употрѣби други способи. Пустнахѫ се лъжливи извѣстия, че на много мѣста нашитѣ съотечественници рѣшили били да приематъ уния. Обнародва се даже единъ актъ за съединение съ Римската църква, който се билъ ужь приелъ и одобрилъ въ по-главнитѣ

[1]) Гл. „България“ IV год. Стр. 12, 13, 26, 26, 27, 60.

градове и села на Търновската епархия прѣзъ окт. 1862[1]). Но и тия хитрости не принесоха полза на служителитѣ на папството, при всичко че около това истото врѣме се оказаха въ мънастирьтъ Санъ-Бенедето (въ Цариградъ) двама владици, единътъ Гръкъ, другиятъ Българинъ, готови да приематъ унията. Първийтъ бѣше Хрисантъ Евдоксиадский, викарний епископъ на Одринскиятъ митрополитъ, Кирилла, а другийтъ Софийскийтъ митрополитъ, Доротей. Хрисантъ се бѣ принждилъ да прибѣгне въ реченния мънастирь вслѣдствие на едно скарванье съ кириархътъ си, митрополитътъ Одринский, поради което бѣше повиканъ да иде въ патриаршията да даде отговоръ за поведението си. Доротей бѣше, както казахме по́-горѣ, испратенъ, по висока заповѣдь, въ крайтъ на минжлата 1861 година отъ София въ Едрине. Нему, види се, му омръзна да чака въ Едрине, расплитанието на българо-грѫцкитѣ работи, щото и той да знае, каква ще бжде по́-нататъкъ сждбината му. Забравенъ въ този градъ, почти безъ срѣдства за живѣенье, той намисли да направи нѣщо, за да напомни на свѣтътъ за сжществованието си и да излѣзе отъ несносното положение, въ което се намираше. Чрѣзъ униатитѣ, които имаше въ Едрине, той влѣзе въ споразумѣние съ прѣдставителитѣ на пропагандата въ Цариградъ, като показваше видъ, че има намѣрение да приеме унията. По това споразумѣние, той пристигнж прѣзъ есеньта на 1862 и въ Цариградъ и се посели въ мънастирьтъ Санъ-Бенедето. Щомъ дойде въ столицата, той прибърза да направи посѣщение на Латинский архиепископъ, монсиньора Брюнони, и на Армено-католическиятъ патриархъ, монсиньора Хассуна. Съ тия и други свои постжпки той искаше да покаже, че наистиннж има расположение къмъ Католическата църква, но се бавѣше да обеви рѣшително, че се присъединява къмъ нея. Той казваше на прѣдставителитѣ на католицизмътъ и на главатаритѣ на Българо-униатската община, че желае прѣдварително добрѣ да обмисли постжпката, която си е турилъ на умътъ, за да се не раскаева и не се повръща отпослѣ пакъ въ Православната църква, но въ сжщото врѣме се споразумѣваше съ Грѫцката патриаршия, на която казваше, че се мжчи да отвърне Българетѣ отъ унията, и че, за да има възможность

[1]) Тамже, стр. 142, 147, 247, 262, 391, 392, 399.

да говори съ тѣхъ, се преструва, че ужь и той желае да се присъедини къмъ Католическата църква. Както и да е, но нáй-послѣ се оказа, че както митрополитътъ на София Доротей, така и епископътъ на Евдоксиада, Хрисантъ, който бѣше се поселилъ прѣди него въ мънастирьтъ Санъ-Бенедето и който такожде не бѣше още окончателно пригърналъ католицизмътъ, се дѣйствително мѫчили, догдѣто се намирали въ католическиятъ мънастирь, да убѣдятъ униятитѣ Българе да се върнатъ пакъ въ Православната църква, но че като не сполучили въ тия си старания, тѣ се завръщатъ пакъ въ патриаршията. Каква е именно била мисъльта на Българинътъ владика при сношенията му съ прѣдставителитѣ на католицизмътъ и съ униятитѣ, да ли да види отблизу, що може да очаква, ако приеме унията, или пакъ да придобие заслуга прѣдъ народътъ си и прѣдъ патриаршията, ако сполучи да привлече отново въ пазвата на Православната църква покатоличенитѣ Българе, остава тайна на неговото сърдце. Може, той отъ нáй-напрѣдъ и да е мислилъ да приеме унията, но като не е намѣрилъ, че ще бѫде благоразумно да стори това, се е постаралъ да покаже отпослѣ видъ, че ужъ всичкитѣ му сношения съ агентитѣ на католицизмътъ сѫ имали за цѣль дано да може да отвърне отъ унията своитѣ единородци. Въ всѣкий случай владиката Българинъ се завърнѫ въ патриаршията не самъ, а заедно съ гръцкиятъ епископъ Хрисанта, който бѣше прибѣгнѫлъ въ католическиятъ мънастирь, по страхъ да не бѫде наказанъ отъ висшето духовно началство за недоброто му обнасенье съ Одринскиятъ митрополитъ, и който безъ неговото посредничество можеше да приеме унията, както бѣхѫ направили по онова врѣме и други двама гръцки владици, Неаполский Венеаминъ и Драмский Мелетий[1]).

Между това тозпѫть за успѣхътъ на католицизмътъ помежду Българетѣ се хранѣха голѣми надежди не само въ Цариградъ, но и въ Парижъ и Римъ. Въ това очакванье, въ Парижъ бѣше се съставило дружество отъ французски и полски дами, подъ прѣдсѣдателството на княгиня Чарторижска, което събираше помощь за приготвеньето църковни утвари за бѫдѫщитѣ българо-униятски църкви. Та-

[1]) В. „Българія", год. IV, 225, 248, 257, 272 и 273. — Ἐκπαιδευτικὰ καὶ Ἐκκλησιαστικὰ ὑπὸ καλλίφρονος, стр. 206, 208.

кива утвари бѣха вече испратени въ голѣмъ брой до папата, който благодари за това княгинята Чарторижска съ особенно писмо. Самъ императоръ Наполеонъ бѣше подарилъ за българо-униятскитѣ храмове 20 потиря, 10 златни и 10 сребърни[1]).

Като видѣ отново, че нѣма надѣжда за успѣхъ, пропагандата не счете благоразумно да харчи пари за издаваньето в. „България", вслѣдствие на което този вѣстникъ въ крайтъ на мартъ 1863 пакъ прѣстанѫ да излѣзва, и този пѫть вече за всѣкога.

Два мѣсеца слѣдъ прѣставаньето на в. „България", въ Ибраила почна да се издава, подъ редакцията на единъ отъ напрешнитѣ сътрудници на тези познатъ католическия органъ, г. Хр. Д. Ваклидова, газетата „Българска пчела", която, ако и да не прѣпоръчваше, подобно на в. „България" съединение съ Римската църква, но се стрѣмеше да възбужда недовѣрие въ народътъ противъ прѣдставителитѣ, чиито опитвания за спогождение съ Гърцитѣ прѣдставѣше, като прѣдателство, и настояваше, тѣ нищо друго да не дирятъ освѣнъ едно пълно отдѣление на Българетѣ отъ Гърцитѣ, нѣщо, което можеше да се пише и говори съ цѣль да се дразни населението, и да се поддържа едно вълнение въ него, но не можеше да има никакъвъ практически резултатъ. Веднажъ като правителството на султанътъ категорически се отказа да приеме молбата на българскитѣ прѣдставители за отдѣлна иерархия, послѣднитѣ трѣбваше или да си вървятъ или, ако искаха да работятъ нѣщо съ него, да направятъ това, щото направиха, т. е. да прѣдставятъ единъ проектъ за уреждане църковнитѣ работи и удовлетворение единородцитѣ имъ, какъвто се заключаваше въ осемтѣ прѣдложения, които прѣдоставѣха на Българския народъ, при отдѣлно управление на неговитѣ собственни църковно-народни дѣла, още равно участие съ Гърцитѣ въ управлението дѣлата на патриаршията.

За да се отблъсватъ нападенията на вѣстницитѣ, като „България" и „Българска пчела" и да се обеснява истинното положение на работитѣ, прѣдставителитѣ имаха нужда отъ собственъ органъ. Тази нужда осѣтиха тѣ особенно когато „Българскитѣ книжици", въ които тѣ можѣха да

[1]) Тамже, стр. 96, 140—142.

прокарватъ идеитѣ си, при всичко. че това издание имаше друго назначение, се прѣкжснжха, както пó-горѣ забѣлѣжихме, въ юний 1862. Поради това, тѣ тутакси слѣдъ като се спрѣха „Българскитѣ книжици“, се обърнжха до Портата съ молба да имъ дозволи да издаватъ въ Цариградъ единъ свой български вѣстникъ. Въ Турция е било всѣкога твърдѣ мжчно да се земе дозволение за издаваньето на една политическа газета, и особенно газета на българския езикъ. За да убѣдятъ Портата да земе въ внимание молбата имъ, прѣдставителитѣ, на чело съ г. Чомакова, бѣха казали на Аали-паша, че българската газета, за издаваньето на която тѣ просятъ позволение, ще има за программа да прѣдувардява българското население отъ внушенията и подскоросванията на неприятелитѣ на Империята отвънъ, да му обеснява благитѣ намѣрения и попечения на „отеческото“ Османско правителство и изобщо да му подава съвѣти, съ които да се заягчаватъ все пóвече и пóвече вѣрностьта и прѣданносьта му къмъ прѣстолътъ на негово величество султанътъ. и поради това тя ще носи название „Съвѣтникъ“. Слѣдъ като бѣха многократно повтаряли съ тия обяснения молбата си, българскитѣ прѣдставители се удостоиха да чуятъ, единъ день, отъ турскиятъ министръ, че той ще види да я испълни. Слѣдъ нѣкое врѣме Аали-паша дѣйствително се распореди да се даде отъ писалището на печатътъ едно форменно позволение за издаванье газета на български езикъ подъ название „Съвѣтникъ“. Това станж въ началото на пролѣтьта на 1863. Позволението се даде на името на Кира Х. Петровъ отъ Котелъ, като человѣкъ, за когото не можеше да се прѣдполага, че ще иска, единъ день, да си присвои газетата, или да я издава по свое разумѣние. Понеже газетата имаше да се съобразява съ видоветѣ на правителството, то Аали-паша, по молба на прѣдставителитѣ, бѣше се также распоредилъ да ѝ се даде привилегия да се разнася безплатно отъ поцата по всичката империя. Очевидно бѣ, че за редакторъ на една българска газета съ программа, каквато бѣха заевили прѣдъ правителството прѣдставителитѣ, трѣбваше да се пригласи лице, което, при другитѣ потрѣбни качества, да не е възбуждало съмнѣние въ турскитѣ власти относително направлението си. На тия условия се счете да отговаря г. Никола Михаиловский, който

тогава бѣше учитель въ Търново. Поканенъ да бѫде редакторъ на новиятъ български вѣстникъ, г. Михайловски изяви съгласие и не се забави да пристигне въ Цариградъ. Газетата почна да излѣзва прѣзъ априлий 1863. Нейното появяванье зарадва всичкитѣ родолюбци, защото се испълни едно общо желание и се удовлетвори една сѫществена нужда. За съжалѣние, обаче, едвамъ що бѣха излѣзли нѣколко бройеве, и ето че се оказа едно разногласие между нейний редакторъ и прѣдставителитѣ относително вървежътъ й. Послѣднитѣ намираха, че г. Михайловский малко работѣлъ и малко радѣлъ за доброто прѣпорѫчванье на газетата прѣдъ публиката. Г. Михайловский отъ своя страна казваше, че той се е условилъ да редактира газетата, т. е. да прѣгледва и исправя статиитѣ, които се готвятъ за нея, а не самъ да я пълни съ свои статии. Въ това разногласие, прѣдставителитѣ намѣриха за добрѣ да раскѫсатъ контрактътъ си съ г. Михайловский и да прѣдложатъ намъ редакцията на „Съвѣтникъ“, при всичко, че, още когато поемахме редакцията на „Българскитѣ книжици“ въ 1860 год., привърженницитѣ на унията бѣха ни прѣдставили на турското правителство, като агентъ на „панславизмътъ“ и слѣдователно за человѣкъ твърдѣ неблагонадѣженъ, и че можаше да се очаква, че тѣ ще възобноватъ по този случай доноситѣ си. Ние турихме условията си, и отъ септемврий 1863 „Съвѣтникътъ“ захвана да излѣзва подъ нашата редакция. Въ първитѣ седемь осемь мѣсеци между насъ и прѣдставителитѣ владѣеше пълно съгласие. Вѣстникътъ, по тѣхно мнѣние, се списваше и вървеше прѣвъсходно. Като ги гледахме така благодарни отъ нашътъ трудъ, при всичко че условията относително исплащанието възнаграждението ни за него се не испълняваха, защото по четири петь мѣсеци не получавахме нито пара, ние продължавахме да носимъ тяжестьта на редакцията на вѣстникътъ съ търпѣние. Но прѣзъ пролѣтьта на 1864 гладкитѣ отношения между насъ и прѣдставителитѣ се ненадѣйно нарушиха. Единъ день, прѣзъ априлий, пощата отказа да приеме вѣстникътъ безплатно. както го приемаше до тогава. Ония отъ прѣдставителитѣ, които по-често се явяваха прѣдъ министрътъ, а именно г. г. Чомаковъ и Хр. Тъпчилещовъ, побързаха да отидатъ при него, за да се научатъ, по нѣкое рас-

распорежданье ли отъ портата е послѣдовалъ този отказъ или той е слѣдствие на нѣкое недоразумѣние. Щомъ му казали, че пощата вече не приемала безплатно вѣстникътъ, Аали-Паша отговорилъ, че вината е тѣхна, защото друго му се говорило, когато се просило позволение за издаванието на листътъ, друго се вършило, като се дало позволението и като хванѫлъ той да се издава, и послѣ това напомнилъ на г. Чомакова, едно по едно, всичкитѣ обѣщания, които той давалъ, когато се просило позволението за издавание на вѣстникътъ, и които били останѫли неизпълнени. Отъ думитѣ на пашата ясно излѣзвало, че направлението на вѣстникътъ, далечь да отговаря на программата, за която му е била дадена привилегията да се разнася безплатно отъ пощата, напротивъ заслужва въ очитѣ на правителството мъмранье. За свое оправдание двамата прѣдставители хвърлили вината върхунасъ и дали на министрътъ обѣщание, че ще ни испѫдятъ и турятъ другъ редакторъ. За да се подтвърдятъ думитѣ имъ, г. Чомаковъ, като се видѣ съ насъ и ни разказа, каква била причината на заповѣдьта да не се разнася вече „Съвѣтникътъ“ безплатно отъ пощата, прѣдложи ни да отправимъ до министрътъ на вънишнитѣ дѣла писмо, съ което даземемъ върху си вината за направлението на вѣстникътъ, защото съ този начинъ той и другитѣ прѣдставители могли да си омиятъ лицето прѣдъ пашата, а послѣ това не било мѫчно и насъ да измолятъ отъ наказание. Ние се усъмнихме, че ще могѫтъ да извършатъ послѣднето, и се рѣшително отказахме да земемъ доброволно отговорностьта прѣдъ правителството за направлението на газетата, толкозъ пó-вече, че относително духътъ, въ който се пишѣше тя и който, ако и да не бѣше съгласенъ съ видоветѣ на турскитѣ държавни мѫже, изпълно отговаряше на българскитѣ народни желания и стремления, до тогава между насъ и прѣдставителитѣ не е имало нито нáй-малко разногласие, и че никой отъ тѣхъ не бѣ направилъ нито нáй-малка бѣлѣжка, чe сме се отдалечили отъ правилата, които бѣха се установили помежду насъ и тѣхъ за редактиранието на газетата. Нашътъ отказъ тури двамата горѣпоменованни прѣдставители и особенно г. Чомакова въ несгодно положение спрямо правителството. Тѣ излѣзваха като лъжци прѣдъ него. За да си възстановятъ репутацията,

тѣ трѣбваше или да ни извадятъ отъ редакцията споредъ както бѣха обѣщали на министрътъ, или въ краенъ случай съвсѣмъ да спрѫтъ вѣстникътъ. Но на това не имъ съчувствоваха и спомагаха всичкитѣ отъ прѣдставителитѣ и членоветѣ на съвѣтътъ, отъ който зависѣше рѣшението на по́-важнитѣ въпроси по църковно-народнитѣ работи. Помежду послѣднитѣ имаше още лица, които, като задължени, да отговарятъ и лично за възнаграждението, което бѣ ни обѣщано за редакцията, не считаха достолѣпно за себе си да развалятъ контрактътъ си съ насъ безъ да ни изплатятъ условенната въ него сумма, а да я исплатятъ имъ се виждаше тежичко. Тѣхното сопротивление направи г. Чомакова отъ попечитель и приятель на вѣстникътъ да стане неговъ върлъ врагъ и гонитель. Въ течението близу на една година той въ всѣко засѣдание на съвѣтътъ подигаше въпросъ, вѣстникътъ или да се земе отъ нашитѣ рѫцѣ или пакъ да се спре. При такова враждебно настроение на една часть отъ прѣдставителитѣ, съ Чомакова на чело, срѣщу газетата, послѣднята не можѣше, естественно, да вирѣе, или поне да избѣгне общата сѫдбина на тогавашнитѣ български вѣстници, които, поради невнасяние отъ абонатитѣ цѣната на абонаментътъ, почти всѣкога спираха подиръ двѣ или три годинъ съ потрошаванье капиталътъ си. „Съвѣтникътъ“ доискара 1864 година, но за по́-нататакъ не можѣше да върви. Една голѣма часть отъ спомоществователитѣ му не внесоха спомоществованията си и до днесь. Контрактътъ, който бѣ сключенъ между насъ и по́-главнитѣ отъ прѣдставителитѣ и членоветѣ на Цариградската община за двѣ години и по който тѣ трѣбваше да ни даватъ по 20 лири на мѣсецъ прѣдплатени, се не испълни, така щото, когато се спрѣ вѣстникътъ, ние имахме да земаме за трудътъ си до деньтъ на спиранвето му 195 лири, а до срокътъ на контрактътъ 335 лири. Ако и да не бѣхме нито най-малко кривъ за неблагоприятнитѣ обстоятелства, които прѣкѫсаха сѫществованието на газетата, обаче, да не става много тежко и на лицата, които бѣха подписали контрактътъ, ние се съгласихме да се задоволимъ само съ възнаграждението, което ни се падаше деньтъ на спирането на вѣстникътъ т. е. съ 195 лири, и да не диримъ нищо по́вече; обѣщахме даже и отъ тия 195 лири да оставимъ 15,

стига само да ни се исплатятъ останжлитѣ 180 лири впълно и изедно. Нѣкои отъ подписавшитѣ контрактътъ родолюбци скланяха на това прѣдложение, а други не скланяха. Послѣднитѣ искаха да имъ оставимъ не 15, а 35 лири, нѣщо, което ние не можѣхме да се рѣшимъ да направимъ. Като употрѣбихме всичкитѣ срѣдства за спогаждание и не сполучихме, ние се принудихме да се обърнемъ до сждътъ, който рѣши дѣлото въ наша полза, при всичко, че повѣренницитѣ на противната страна си позволиха, съ цѣль да спечелятъ процесътъ, да ни прѣдставятъ прѣдъ сждиитѣ като „панславистъ и русский шпионъ" и че отъ друга страна ние, като нѣмахме адвокатъ и като знаѣхме турский езикъ слабо по онова врѣме, едвамъ можѣхме да расправимъ работата си, при състязанието на странитѣ прѣдъ сждътъ. Това е едно доказателство, че турскитѣ сждилища сж били доста често безпристрастни.

(Слѣдва.)

Нѣколко бѣлѣжки върху остатоцитѣ отъ Печенѣзи, Кумани, както и върху тъй нареченитѣ народи Гагаузи и Сургучи въ днешна България.

Отъ Д-ръ Константинъ Иречекъ.

(Прѣводъ отъ нѣмски. Е. К.).

Между обитателитѣ въ землитѣ около Черно море въ очи се хвърлятъ нѣкои народи, които още отъ старо врѣме признаватъ себе си за християне, макаръ при това турскийтъ язикъ и да е като тѣхенъ матеренъ язикъ.

У два отъ тие народи турскийтъ язикъ едвамъ въ пó-нови врѣмена е изтѣснилъ старийтъ роденъ язикъ. Това е истинно за една часть отъ *Арменцитѣ*, които въ Цариградъ, Варна и други градове на Европейска Турция касателно язикътъ сж съвършенно потурчени и пишатъ турски съ арменски букви, когато отъ друга страна пó-дребни и несравненно пó-изолировани колонии отъ тѣхни сънародници, като напримѣръ въ Буковина, още и до сега сж оставали вѣрни на арменскийтъ язикъ. Сжщо не въ отколѣшно врѣме турскийтъ язикъ сж приели тъй нареченитѣ *Караманлии*, православни християне въ вжтрѣшностьта на Мала-Азия, потомци на византийскитѣ Малоазийци, които по настоящемъ чуватъ гръцкий язикъ само въ черкова и училището. Това е знаялъ вече Стефанъ Герлахъ, който е прѣкаралъ въ Цариградъ отъ 1573 — 1578: „хората, истина, сж отъ Гръцка вѣра, но говоратъ, обаче, турски и не знаятъ нищо или твърдѣ малко по гръцки, и сж изъ Кармания“ (Дневникъ С. 173, 186, 217, 372).

Старъ е турскийтъ язикъ у тъй нареченитѣ *Базарьяне* по сѣверната страна на Азовско море и у *Гагаузитѣ* и *Сургучитѣ* въ България.

По-нататъкъ ние ще съобщимъ нѣкои бѣлѣжки върху двата послѣдни народи въ свръзка съ нѣкои данни за прѣ-

*

селването на Печенѣзи и Кумани на Българска земя. Лингвистическото издирване нарѣчието на тие християнски турци несъмнѣнно ние трѣбва да прѣдоставимъ на специалисти, въ надѣжда, че, може би, нашитѣ редове ще накаратъ нѣкого да посвети пò-голѣмо внимание на тие остатоци отъ народи на измиране.

I. Печенѣзитѣ.

Тюркскийтъ скитнически народъ Печенѣзи се нарича по грьцки Πατζινάκαι, Πατζινακῖται, по славянски Печенѣзи (един. Печенѣгъ), по маджарски Безенiö, по арабски Баджнакъ, по латински въ Унгария Биссени, у Лиутпранда Пизенаци, у Албертусъ Аквензисъ Пинценарии, у други кръстоносци Пинзинаци, Пинценнати, у Отто фон Фрейзингъ Пеценати. Той е населявалъ въ 10 вѣкъ степитѣ отъ долний Дунавъ край Силистра и отъ Седмоградскитѣ Карпати, гдѣто едно мѣсто дълго врѣме се е наричало „Silva Bissenorum“, до праговетѣ на Днѣпръ и брѣговетѣ на Азовско море, и освѣнъ това равната часть на Кримъ до землището на византийский градъ Херсонъ, днешний Севастополь. Неговий ханъ е властвувалъ надъ 13 колѣна или плѣмена (γενεαί), на които е билъ раздѣленъ народътъ. Въ 13 столѣтие почнали Печенѣзитѣ, притискани отъ родственнийтъ тѣмъ народъ Кумани, силно да се распростиратъ къмъ Западъ и Югъ. Византийцитѣ сѫ вели съ тѣхъ мѫчителна война отъ 1048—1053, която е имала за театръ на дѣйствие цѣлото землище отъ Дунавъ до Босфоръ. Тая война е била сключена съ 30-годишенъ миръ; това, обаче, не е побъркало на Печенѣзитѣ прѣзъ 1072 да спомогнатъ на едно възстанническо движение въ близкната тѣмъ область Дрьстеръ (римс. Дуросторумъ, днешна Силистра). Послѣднийтъ тежъкъ бой съ тойзи степенъ народъ ималъ да издържи Императоръ Алексий I Комненъ въ първата година на своето въцарувание (до 1031). Отъ онова врѣме силата на Печенѣзитѣ е била сломена и тѣхнитѣ остатоци се распрьснали по между Куманитѣ и по русски, византийски и унгарски земи.

Прѣзъ 11 вѣкъ пò-голѣми или пò-малки части отъ Печенѣжский народъ се сѫ прѣселили въ византийски области. Малко прѣди 1048 се е покрьстилъ воевода Кегенъ съ двѣ

колѣна и 20.000 Печенѣзи и добилъ за жилище три погранични градовце по Дунава, не далечъ отъ Дрътстеръ, вѣроятно въ Добруджа, отъ гдѣто той злѣ е обеспокоявалъ своитѣ съплѣменници отвадъ Дунава. Подирь голѣмото поражение, което е прѣтърпѣлъ ханъ Тирахъ съ 11 колѣна и 80.000 Печенѣзи въ 1048 г. отъ Византийцитѣ и свойтъ съперникъ Кегенъ, плѣнницитѣ били поселени въ котловинитѣ на западната планинска страна, въ оние на София и Нишъ и въ равнината Овчеполе въ сѣверна Македония между Кратово и Велесъ (Kedrenos ed. Bonn. 11, 587).

Едно всеобщо възстание на Печенѣжскитѣ колонисти скоро е положило край на това цѣлесъобразно прѣселяване. Главнитѣ свърталища на възстанницитѣ били на рѣка Осъмъ (римский Асемусъ) въ мѣстностьта „Сто могили“ (ἑκατὸν βουνοί) въ Добруджа, въ старата българска столица Великий Прѣславъ при Шуменъ и у градецътъ Αὐλή въ прѣдѣлътъ на Сливенъ (за вѣроятното положение на сжщитѣ сравнете моитѣ Археологически Отломъци изъ България въ Вѣнскитѣ Археологически Извѣстия X. 1886, с. 146). Слѣдъ мирътъ въ 1035 Печенѣзитѣ отново се упжтили чрѣзъ Дунава назадъ: възможно е, обаче, че нѣкои колонии сж останали. Подирь свършванието на послѣдната война отъ Императоръ Алексий I въ 1091, плѣненитѣ Печенѣзи били прѣселени въ планинската мѣстность Моглена въ Македония на сѣверозападъ отъ Тессалоникъ и при това ги распрьснали по цѣлото царство като наемници и военни колонисти. Кръстоносцитѣ на Петръ Аменский въ 1096 трѣбвало да се сражаватъ съ Печенѣжскитѣ въ България прѣселени стрѣлци при минуванието си чрѣзъ Морава и при Нишъ (Pincenarii, qui Bulgariam inhabitant, Albertus Aquensis ed. Bongars 188). Тъй сжщо се срѣщнали Норманнитѣ на Боемунда прѣзъ 1097 въ тѣхнийтъ походъ на Македония съ „Туркопули“, Пинзинаци и Гърци наедно (Anonym. ed. Bongars p. 4).

Въ България и Сърбия споменътъ за Печенѣзитѣ се държи до день днешенъ и то, както и въ Южна Руссия (село Печенѣги въ Харковска губерния, Барсовъ 256) въ названия на мѣста, които се спазили дори старитѣ народни имена. На дѣснийтъ брѣгъ на долний Дунавъ се намира въ Добруджа по между Хърсово и хълмоветѣ на Мачинъ едно село, сега населено отъ Румжне, *Печеняга* (турски

Печеникъ) съ островъ и потокъ отъ исти имена. То е показано въ всичкитѣ почти карти; като Πετζενὲκ споменува го тъй сѫщо митрополитъ Милетий († 1714) въ своята *Γεωγραφία παλαιὰ καὶ νέα* (Венеция 1728 стр. 415). Едно село *Печеноге* лѣжи въ Сърбия въ Крагуевачский окрѫгъ, околия (Срѣзъ) Гружа; *нога* тука трѣбва да се е образувала отъ измѣнението на станалото съ врѣме непонятно име, както въ името на Черногорскийтъ родъ Братонозичи, въ чието основание лѣжи личното име Братонегъ (fratrem aman) съ корень *нега*. При Лѣсковацъ се намира едно село *Печеневце,* което сега пó-вече пишатъ *Печеньевци*; въ Кралевина Сърбия с. 81 отъ Миличевичъ може да се прочете мѣстното етимологическо сказание, въ което играе роля печението на единъ военачалникъ прѣзъ една битва[1]). Едно Румѫнско село *Печенешка* има и на австрийска земя между Мехадия и Оршова. Въ срѣднитѣ вѣкове такива имена се сѫ срѣщали още пó-вече. Въ една грамота, чрѣзъ която Сръбскийтъ Краль, пó-късно царь Стефанъ Душанъ, закрѣпява старитѣ имоти и подарява нови на монастирьтъ Св. Богородица у Трѣскавецъ при Прилѣпъ, при описанието на границитѣ на имотитѣ въ мѣстностьта Пологъ въ бессейнътъ на Вардаръ се споменува и единъ „Печенѣжский пѫть“, който води къмъ мѣстото Оврщани (до путѣ печенешка, што иде у Обрьшану, Гласникъ XIII. 375[2]).

Тюркското плѣме *Берендеи*, Берендичи, вѣроятно едно Печенѣжско колѣно, което прѣзъ 11 и 12 столѣтия е живѣло на южнитѣ граници на Киевското царство подъ Русско

---

[1]) Миличевичъ 81 пише „Печеневце или новие Печеневци, село на **Ябланица**, исподъ Лѣсковца“ Въ листата спомоществователи за българската история на Александръ Великий отъ Гр. Василевъ (Бѣлградъ 1844) ние намираме 8 души изъ Лѣсковацъ, отъ които единъ е отъ „Печеневце“.

[2]) „Печенеско-Бърдо“ на пѫтьтъ отъ София за Берковица, което въ Българската история 222 азъ съпоставяхъ съ Печенѣзитѣ, нѣма нищо общо съ тѣхъ; планината, която отъ тогава азъ съмъ виждалъ пó-вече отъ десетина пѫти, се нарича *Печено Бърдо,* опечена, изгорѣна планина по свойтъ цвѣтъ (червенъ пѣсчанникъ). — Тъй сѫщо името на селото *Печенци* въ окрѫгъ Ливно въ Босня не може съ увѣренность да се произвожда отъ Печенѣзитѣ. — Дубровничкото фамилно име *Печенѣжичъ* въ 13 столѣтие принадлѣжи поне въ своята словѣнска форма навѣрно тука. Неговийтъ романский образъ звучи Pizinagus, Pecinagius, Picinego. Освѣнъ тая фамилия (нáй-напрѣдъ Pizinagus Nycolay judex 1177, която изирѣла около 1350, то се срѣща тъй сѫщо като просто лично име въ родоветѣ на Беривина, Сарубба и Скапуло. Но това име не се ограничава само съ Дубровникъ. Въ Зара се срѣщатъ 1225 Miche de Picenigo, 1247 Blasius de Pesenigo, Ljubić, Monum. I, 35. 37. При това можемъ тъй сѫщо да си наумимъ за единъ романский Picenicus (отъ Picenum), Pisinicus (отъ **Pisino** (ср. Венецианскитѣ имена на igo, латинскитѣ на icus).

владичество (Сравни Барсовъ, Очерки Русской исторической Географіи, 2. издан. Варшава 1885, 136 и др. и важното съчинение отъ Голубовскій, Печенѣги, Торки и Половци, „Извѣстия“ на Киевскийтъ Университетъ 1883 С. 432 и, н.) наумѣватъ двѣ български села по име *Беренде* (множ. число) въ прѣдѣлътъ между София и Нишъ, въ околнитѣ Царибродъ и Брѣзникъ. Между сановницитѣ на Молдава прѣзъ 1438 и 1442 се явява единъ столникъ *Бериндей* (Hajdeu Archiva istorica a Romaniei I 4, 75), чието име навѣрно има сѫщото етнографическо начало.

Несравненно пó-многобройни сѫ слѣдитѣ на името „Биссенеръ“ въ Унгария и Седмоградско кѫдѣто сѫ минали една часть отъ Печенѣзитѣ. Тѣхнитѣ поселения сѫ били пръснати почти по всички комитати (сравни Hunfalvy, Ethnographie von Ungarn, нѣмский прѣводъ отъ профессоръ Швикеръ, Budapest 1887 s. 230 ff).

Въ България въ чисто славянски мѣста се съгледватъ дири на Туранский типъ на лице, който може да се обясни въ свръзка съ Печенѣжскитѣ колонии.

Тойзи типъ господствува въ прѣдѣлътъ на изворитѣ на Видима и Росица въ околностьта на Ново село по сѣвѣрнийтъ склонъ на Балканската верига между Троянъ и Габрово. Каницъ забѣлѣзва касателно обитателитѣ (Donau-Bulgarien 11, 1877 s. 220): „Вървежътъ имъ се хвърля въ очи по своята пѫргавина, снагата имъ е висока и мощна, коситѣ и очитѣ сѫ тъмни, носоветѣ остри, вѣждитѣ често сѫ сключени, лобнитѣ кости силно развити, ябълкитѣ на странитѣ издадени и тилната occipitale Dolichocephalie ясно опрѣдѣлена. Азъ рѣдко съмъ намиралъ, като тука, таково очевидно напомване за кръстосванието съ Финно-Уралска кръвь въ България.“

Друга мѣстность съ население отъ сѫщо такъва особенна физиономия е ближната околность на българската Столица. Жителитѣ на селата по край политѣ на Витоша иматъ широкъ, костеливъ образъ, типъ, който на пръвъ погледъ се различава отъ другитѣ Българе, дори отъ населението на насрѣщната Балканска верига. Това человѣкъ може нáй-добрѣ да наблюдава върху женскийтъ полъ, напримѣръ на хорото прѣзъ праздницитѣ въ село *Бояна*, което се намира подъ Витоша близу до развалинитѣ на прочутийтъ

въ историята на 10 и 11 вѣкове градецъ. Самийтъ ридъ на онзи градецъ се нарича по български *Батилъ*, съвършенно не славянско име, турски *Кѫзъ-тепе* (моитѣ Cesty po Bulharsku, Prag 1888 с. 49). Българскийтъ язикъ на жителитѣ при това не се различава отъ оня на останалитѣ обитатели на Софийската котловина, и живописното облѣкло е сѫщото и имената на селата всички сѫ словѣнски. Историкътъ си наумява свѣдѣнията на Кедрина за огромнитѣ прѣселения на Печенѣзи ἀνὰ τὰς πεδιάδας τῆς Σαρδικῆς, τῆς Ναϊσσοῦ. Подъ срѣдневѣковнитѣ надписи на черковата въ Бояна се поменува между други единъ болеринъ съ чисто тюркско име *Алтимиръ*, което азъ още пó-отблизу ще разгледамъ.

II. Куманитѣ и Гагаузитѣ.

Прѣемницитѣ на Печенѣзитѣ въ отваддунавскитѣ степи сѫ били *Куманитѣ* или *Команитѣ*; русски тѣ се наричали *Половци*, маджарски *Кунокъ* или *Полозокъ*, старонѣмски *Фалви*, старополски и старочехски *Плавци*. Като тѣхно туземно име се смѣта името *Узи*, макаръ че връхъ основание на русски хроники могатъ се направи възражения противъ пълната тождественность. Тѣхното сѣдалище е обгрѫщало нѣкогашнитѣ Печенѣжски степи, южнорусската низменность отъ долня Волга чакъ до седмоградскитѣ Карпати, както и една часть отъ Кримъ. Името *Кумания* е било въ сила още дълго врѣме слѣдъ разнебитванието силата на тойзи народъ, както въ сѣверното крайбрѣжие на Азовско море (итал. морски карти 1318), така и въ Молдава (*Cumania nigra* споредъ Турошъ) и въ Велика Влахия до рѣката Алута.

Отъ 11 столѣтие на насамъ Куманитѣ чрѣзъ своитѣ войни съ Печенѣзитѣ, както и чрѣзъ собственни нападения, дошли въ съприкосновение съ Источно-Римската империя. Извѣстно е, колко тѣхното съдѣйствие е спомогнало за възстановявание на българското царство въ 1186 и какви достойни съюзници тѣ сѫ били на първитѣ български царье Търновски въ боеветѣ имъ срѣщу Византийцитѣ и пó-късно срѣщу Латинцитѣ. Монголското нашествие съсипа силата на тоя степенъ народъ. Въ 1233 седемъ колѣна или 40,000 Кумани съ семейства и стада избѣгали кѫдѣ Унгария (septem generationes Cumanorum, Hunvalvy a. a. O. 242); други се упѫтили чрѣзъ Дунава къмъ Българетѣ, византийскитѣ

императори на Никея и Латинцитѣ на Цариградъ. Една часть останала подъ монголско господство въ степитѣ покрай Черно и Азовско морета и въ Кримъ.

Съ врѣме тая останала часть не е била една отъ найслабитѣ. Тя образувала основата за смѣсь-народъ на Ногайскитѣ татаре (Kuun, Prolegomena p. XXXVI), които сѫ произлѣзли отъ прѣтопяванне на Кумани, Печенѣзи и Монголи. Куманскийтъ язикъ (lingua cumanesca) е билъ още дълго врѣме господствующъ по сѣверното прибрѣжие на Понтъ и споредъ съвѣтитѣ на Флорентинецътъ Франческо Балдуччи Пеголотти (около 1340) той е билъ необходимъ за търговскитѣ сношения съ вѫтрѣшна Азия; испанскийтъ минорить Фра Паскаль де Викториа, като подготовка за миссионерскитѣ си проповѣди въ Монголскитѣ страни прѣзъ 1337, е изучавалъ въ Сарай на Волга цѣла година „linguam chomanicam“ (Heyd, Gesch. des Levantehandels II. 243; срав. Kuun p. LXXXVI). Тойзи Куманский язикъ на Кримъ и на Азовското крайбрѣжие ние знаемъ по единъ прѣзъ 1303 написанъ, въ Венеция запазенъ „букварь“ за изучаванне на куманскийтъ и персидскийтъ язици. Тойзи крайневаженъ паметникъ е изданенъ не пълно отъ Клапрота въ 1828, пълно и точно отъ графа Геза Куунъ въ 1880 година. 82-та листа дебела рѫкопись очевидно е написана въ Каффа или главно въ Кримъ, часть отъ единъ Италиянецъ, чието генуезско нарѣчие често се проявява и съ което той си е служилъ за номенклатура на стокитѣ, часть отъ нѣмски проповѣдници, които тъй сѫщо сѫ сбрали кумански молитви, химни, проповѣди, тълкующи Свещенното Писание и т. н.[1]).

Не отколѣ сѫ изнамѣрени въ Кримъ тъй сѫщо остатоци отъ Кумани, които сѫ приели християнство въ срѣднитѣ вѣкове. Въ 1778, още прѣди пълното прѣвземанне на полуостровътъ отъ Русситѣ, християне отъ Кримъ отивали кѫдѣ сѣвернитѣ брѣгове на Азовско море и се заселвали край рѣкитѣ Калка и Калмиусъ въ прѣдѣлътъ Мариополь (срав. Zinkeisen, Gesch. des osm. Reiches VI, 169, 315). Сѫ-

[1]) Единъ древнеруский откѫслекъ на „Половецкій“ списъкъ на думи е обнародвалъ Погодинъ въ Списанието „Москвитянинъ“ 1850, книга 2. Той ни прѣдставя сѫщий язикъ, както и Codex Cumanicus: тягри Богъ, кокъ небо, каръ снѣгъ, етмякъ хлѣбъ и т. н. Отъ споменатото съчинение азъ се ползовахъ само по изводитѣ на Голубовский op. cit. 153.

щитѣ по язикъ и по типъ сѫ раздѣлили на два малки народи. *Татитѣ*, 12—15 села, произлѣзли отъ епархията Сугдайа и говорать на особенно грѫцко нарѣчие. Подъ името *Тати* (източнотюркс. *тати* скитници, покорени стари мѣстни жители) ги знае вече около 1400 Шилтпергеръ като обитатели на Готия. *Базарьянетѣ*, чието име означава просто търговци или жители на пазарь, произлизатъ отъ епархията на старий Херсонъ, което тъй сѫщо доказватъ тѣхнитѣ названия на села напълно тождествении съ мѣстнитѣ имена между Севастополь и Тепекерменъ, и говоратъ татаро-турски. Прьвъ е обърналъ внимание на тие народци Одесский университетский професоръ В. Григоровичъ въ едно малко. но богато по съдържанието си съчинение (Записка антиквара о поѣздкѣ его на Калку и Калмиусъ, въ Корсунскую землю и т. д. Одесса 1874, 8°, 48+VIC.). Григоровичъ счита Базарьянетѣ като остатокъ отъ срѣдневѣковнитѣ християнски Алани. Но че тѣ, обаче, сѫ „по-вече потомци на Куманитѣ, които Едризи полага тъкмо въ тоя прѣдѣлъ“ (спр. въ Кримъ при Ялта), упоминава единъ първокласенъ ориенталистъ, германский генераленъ консулъ въ Одесса О. Блау (Über die griechisch-türkische Mischbevölkerung um Mariupol, mit Texten in der Ztchr. der morgenländ. Gesellschaft. Bd. 28, S. 577 Anm.).

Напослѣдъкъ единъ прочутъ знатокъ на тюркскитѣ язици, Д-р. В. Радлофъ е подложилъ куманский материалъ на срѣдневѣковнитѣ рѫкописи на основателенъ анализъ (Das türk. Sprachmaterial des Codex Comanicus. Petersburg, 1887. Mémoires de l'acad. impériale T. XXXV n° 6). Споредъ него (с. 6) ние трѣбва да сматрамя „язикътъ на Куманитѣ като най-старий прѣдставитель на кипчакскитѣ нарѣчия, както и като най-ранна фаза на западнитѣ нарѣчия;“ по между тие той стои най-близу до Волжскитѣ нарѣчия. Чрѣзъ издирвания въ областьта на кримското нарѣчие Радлофъ се е убѣдилъ, „че команский язикъ още дълго врѣме е живѣлъ всрѣдъ кримскитѣ татаре“, особенно у прѣселенитѣ тамъ иудейски Караими, които безъ друго спрямо язикътъ твърдѣ късно се сѫ прѣтопили съ татаретѣ; това доказватъ староитѣ прѣводи на библията на послѣднитѣ, както и нарѣчието на онис Караими, които прѣзъ 15 столѣтие се сѫ изселили отъ Кримъ въ Литва и Волинь.

Така исто и въ Молдова и Влахия не липсватъ слѣди отъ **Куманитѣ**: лични имена *Коминъ,* названия на села *Команештъ,* и т. н. Споредъ Рьослеръ (Romänische Studien S. 334) въ Молдова още въ 1410 е имало язически или по́-скоро мохамедански Кумани. При това въ 15 столѣтие често се споменуватъ „питомни“ или християнски „*Татаре.*“[1]) като подданници на монастиритѣ въ прѣдѣлътъ Нямцъ съ християнски и мѣстни имена, отъ една страна Думитръ, Штефанъ, Филимонъ, Филипъ, Тодоръ и т. н., отъ друга страна Кожя, Чабалай, Лукачъ, Чочанъ, Тулья и т. н.; еднитѣ се казватъ „Тамърташовци“, отъ куманското темиръ-ташъ (споредъ Радлофскийтъ прѣписъ Tämir-taš), османски демиръ-ташъ, „желѣзенъ камъкъ“ (Urk. bei Hâjdeu, Archiva istorica I, 1. Abth. S. 102, 114, 121, 123, 142; I, 2 Abth. S. 12 и т. н.).

Забѣлѣжително е съвпадението на едно турско име на мѣстности отъ двѣтѣ страни на долний Дунавъ, въ България и Влахия, което османски и кумански означава „луда“ или „дива гора“, първобитенъ лѣсъ. Гористата, въ настоящемъ почти само отъ Турци заселена страна между Силистра и Шуменъ, се нарича отъ старо врѣме на насамъ *Дели-Орманъ.* Дубровничанинътъ Джйорджичъ отъ 1595 причислява къмъ тойзи прѣдѣлъ тъй сжщо и градоветѣ Шуменъ, Прѣславъ, Разградъ и Русчукъ (Makušev, Monumenta hist. Slavorum meridionalium II, 244). Турский географъ Хаджи Калфа (умрѣлъ въ 1648) смѣта окржгътъ Делиорманъ въ прѣдѣлътъ между Шуменъ, Силистра и Разградъ, включително съ тойзи послѣденъ градъ (Rumeli und Bosna, von Hammer, s. 38, 41). Въ насрѣщната Влашска равнина едно мѣсто между устията на Алута и Веде носи название *Телеорманъ.* За жалость, нѣмамъ материалътъ на ржка за да прослѣда това име исторически както трѣбва[2]). Сжщото ясно наумява куманското *тели* за османското *дели,* и за неговото куманско происхождение се говори на едно мѣсто у Киннамосъ. Когато Куманитѣ прѣзъ 1148 слѣдъ прѣвземанието на гра-

[1]) Татаритѣ и Куманитѣ често смѣсвали прѣзъ 15 столѣтие въ Унгария; Кунъ Стъ Миклошъ по нѣкога сжщо се наричалъ Татаръ Стъ Миклошъ. Hunfalvy a. a. O. S. 245.

[2]) Между ромжнскитѣ елементи отъ турско происхождение, както ми забѣлѣжи моитъ коллега проф. Иарникъ, нарича Телеорманъ и Л. Шайнеану, Elemente turcésti in limba Romana, Бук 1885 с. 105 (извлѣч. изъ. Revista pentru istorie, archeologie și filologie), безъ обаче, исторически да разясни работата.

децътъ Демницикосъ (споредъ Томашекъ и Васильевский Зимничъ срѣщу Свищовъ) прѣминали чрѣзъ Дунава и грабѣли изъ България, императоръ Мануилъ Комненъ ги е прѣслѣдвалъ до тѣхнитѣ одвaддунавски сѣдалища, прѣминалъ е два плавателни притоци на Дунава и стигналъ неприятельтъ чакъ близу до русската граница (Галичско княжество), при планината Τένου ὄρμον (ἐπὶ ὄρος Τένου ὄρμον ἦλζον, Kinnamos I. III, cap. 3). Това мѣсто лѣжало вече у политѣ на Карпатитѣ; слѣдъ едно тежко поражение Куманитѣ избѣгали въ гѫститѣ гори на ближната планина (τὸ τῶν ὀρῶν λάσιον, ἃ τῇδε πολλὰ παρατέταται). Василевский, изъ историята на Византия въ 12-ий вѣкъ (Славянскій Сборникъ, II, Петербургъ 1877 С. 222 Примѣч. 16) искалъ да поправи мѣстото на Киннамосъ въ „Οροστένου ὄρμον, и прѣдполага, че въ такъвъ случай то може да отговаря на днешнитѣ Урсичени на Яломица. При това вече и Томашекъ (Zur walachischen Frage, Österr. Gymnasialztschr. 1876, S. 344, тъй сѫщо и въ съчинението върху Edrisi 's Routen, Sitzungsber. der K. K. Wiener Akad. Bd. 113, S. 297) въ *Тену-ормонъ* е признaлъ сегашнийтъ Телеорманъ. Това име е обгрѫщало Куманската земя, както и дѣсната страна на Дунава, и безъ съмнѣние първоначално много по́-вече, нежели сега; то, може би, е означавало цѣлийтъ расположенъ прѣдъ Карпатитѣ хълместъ поясъ гори въ южна Молдава и источна Влахия.

Така сѫщо името на степьта *Бараганъ* на лѣвийтъ брѣгъ на Дунава, между Силистра и Яломица, на вѣрно води начало отъ Куманскитѣ врѣмена.

Въ Унгария Куманскийтъ языкъ е билъ познатъ при двора още въ врѣмето на краль Сигизмундъ Люксембургский. Името на мѣстноститѣ *Голѣма* и *Мала-Кумания* още и днесь живѣе въ унгарската низменность, но языкътъ е вече измрѣлъ. Послѣднийтъ человѣкъ, който нѣщо е знаялъ кумански, умрѣлъ въ 1771. Куманската молитва „Отче нашъ“ извѣстна по многобройни прѣписи отъ 18 столѣтие, както и нѣколкото събрани отъ графъ Куунъ (Prolegomena p. L sq.) молитви, поздравления, имена и т. н. ни показватъ сѫщийтъ языкъ, който дава Codex Cumanicus.

Въ византийската империя много прѣди Монголското нахлуване Куманитѣ сѫ били вече извѣстни като наемници и поселенци. Прѣзъ 1064 г. 60.000 „Узи“ чрѣзъ Ду-

нава налѣтѣли връхъ империята, обаче, съ помощьта на Печенѣзитѣ били разбити. Плѣнницитѣ получили, както нѫ-прѣди Печенѣзитѣ, мѣста за живѣяние въ „Македония“, подъ което тогава разбирали Тракия съ Адрианополь и Филиппополь, нѣкои отъ тѣхнитѣ прѣдводители дори били възвишени въ сенатори (Атталиотесъ 87 = Скилитцесъ 657). Прѣзъ врѣмето на Кръстовитѣ походи ние постоянно срѣщаме Куманитѣ между наемницитѣ на империята.

Когато монголскийтъ потокъ прогъдилъ Куманитѣ изъ роднитѣ имъ степи, много отъ тѣхъ минали прѣзъ България до въ прѣдѣлътъ на константинополскитѣ Латинци и Гърцитѣ на Никея. Нѣкои намѣрили убѣжище у латинскийтъ императоръ Балдуинъ II и когато тѣхнийтъ главатарь Ионасъ умрѣлъ въ 1241, Франкитѣ съ очудвание гледали (споредъ Алберикусъ) на страшнитѣ язически погребални церемонии прѣдъ портитѣ на Цариградъ, погребение въ една могила (тумулусъ) съ жертвоприношения отъ хора и отъ конье, тъй както Херодотъ е виждалъ у Скититѣ и тъй сѫщо както калугеръ Рюисбрьокъ (1253) го описва касателно Куманитѣ въ южноруссквтѣ степи. Около 10.000 Кумани били приети отъ императоръ Иоаннъ Дука Ватацесъ въ византийската войска и били надарени съ земи въ Тракия и Македония, по край Меандросъ и въ Фригия (Akropolites ed. Bonn. p. 58, Niceph. Gregoras. I. II. c. 5.). Единъ главатарь отъ сѫщитѣ се наричалъ Ситзиганъ и при покръстванието добилъ име Сирглнанъ; неговий синъ, носящъ сѫщо име, е игралъ голѣма роля прѣзъ боеветѣ на двоицата Андроника. Тѣзи византийски Кумани, както и унгарскитѣ, дълго врѣме не сѫ могли да се отърсатъ отъ своята първоначална дивотия. Когато прѣзъ 1275 г. императорскитѣ войски, заедно съ тѣхъ τὰ Κομάνων καὶ Τουρκοπούλων τάγματα, тръгнали въ походъ срѣщу севастократора Иоанна, господарь на Тессалия, Куманитѣ грабѣли черкови и монастири, откарвали подирѣ си калугерки като робини, служили си съ свещеннитѣ връхъ дърво иписани изображения като съ маси и т. н. (Niceph. Gregoras I. IV c. 9). Подобни кумански наемни войски е имало тъй сѫщо и по другитѣ държави на полуостровътъ. Прѣзъ врѣмето на сраженията между императоритѣ Андроникъ II и III се споменува една чета отъ около 2.000 Кумани, която нѫ-старийтъ

Андроникъ билъ заелъ отъ Сръбскийтъ краль (Kantakuzenos 1. I, cap. 7 и 51).

Голѣмо значение били спечелили Куманитѣ въ България у единъ отдавна съ тѣхъ приятелски народъ. Ние нѣмаме, отъ липсвание туземни извори за втората половина на 13 столѣтие, никакви приблизителни свѣдѣния за тѣхното тукъ заселявание, знаемъ обаче сигурно, че една ягка династия, която прѣзъ три поколѣния е държала тронътъ на Търново, е била отъ Куманско потекло. Нейнийтъ основатель билъ Тертерий I, Τερτερῆς, Тертерий Старий, споредъ славянски източници (Поменикъ на Палаузова, по настоящемъ въ Софийската Народна Библиотека) знатенъ болеринъ и испитанъ военачалникъ Търновский, въздигнатъ въ звание деспотъ отъ Иоаннъ Асѣнь III и слѣдъ бѣгството на тойзи управитель въ 1280 сталалъ самъ царь на България; Пахимеръ (ed. Bonn. II, p. 265) изрично го нарича Куманъ (ὁ γὰρ Τερτερῆς ἐκ Κομάνων ἦν).

Единъ синъ на Тертерий I, Теодоръ Светославъ, който вече носи Славянско име, вижда се, по майка си, която споредъ Пахимеръ била Българка, е довелъ българското царство, подирь вжтрѣшни смущения и подирь нахлуванията на Ногайскийтъ ханъ, отново въ цвѣтуще състояние. Наредъ съ него въ страната се е ползовалъ съ голѣма сила неговий стрика *Елтимиръ* (Ἐλτιμηρῆς, ἀδελφὸς τοῦ Τερτερῆ, Pachimeres) 1 c.); той носилъ титла на *деспотъ* и управлявалъ земята Крънъ, Κρουνός, която, както може да се направи заключение по многобройни упоминания, се е распростирала покрай южнийтъ склонъ на Балкана отъ Сливенъ на западъ къмъ изворитѣ на Тунджа (срав. meine Ausführungen in den Archaelo. epigr. Mitth. x, 102). Неговото име навѣрно е тождественно съ онова на сжщоврѣменнийтъ (1202) Куманский главатарь въ Унгария *Олдамуръ*, и съдържа тюркското *demir*, въ Codex Cumanicus *temir*, споредъ прѣписътъ на Радлофъ tämir желѣзо. По всичко това име е било твърдѣ распространено между Куманитѣ. Него наумяватъ още названията на двѣ села въ България, *Алтимиръ* въ Раховскийтъ окржгъ край Дунава и *Алдимировци* въ Софийскийтъ окржгъ при Сливница. Въ Боянската черкова азъ намѣрихъ наредъ съ царскитѣ изображения отъ 13 столѣтие, подъ една неясна живопись на стѣната избѣлѣлата надгробна надпись:

прѣстави се рабъ божи Алдимиръ . . . мировъ синъ . . . Верковичъ (Гласникъ VII, 191) прочелъ въ 1855 праздното мѣсто „воеводинъ Витимировъ синъ“ и отгорѣ датата 1 Май 6854, слѣдват. 1346 (срав. (Cesty po Bulharsku s. 48). Кантакузенъ (I. cap. 36) говори въ 1323 за единъ българский военачалникъ по име *Темиръ*, вѣроятно отъ аланско происхождение. Лични имена *Алтимировъ* се срѣщатъ и днесъ въ България, стига человѣкъ, напр. да прѣгледа списъкътъ на телеграфо-пощенскитѣ чиновници въ Княжеството.

Съ воинственийтъ Георгий Тертерий II (1322—1323) е угаснала куманската династия. Новоизбраннийтъ въ това врѣме царь Михаилъ, синъ на Видинскийтъ деспотъ Шишманъ, по свидѣтелствуванието на Кантакузена (I. II cap. 36) тъй сжщо е билъ наполовинъ отъ куманско потекло (Ἐκ Μυσῶν (Българе) καὶ Κομάνων τὰς τοῦ γένους ἕλκοντα σειράς).

Слѣдитѣ на Куманитѣ въ названия на мѣста въ полуостровътъ сж пó-многобройни отъ колкото ониe на Печенѣзитѣ: *Команитѣ* и *Кумановци,* колиби на общината Пърша въ Дрѣновска околия по Търновскийтъ Балканъ, *Куманица* село въ Софийската котловина и въ окржгътъ на Сръбската Ужица, *Куманово* градъ въ сѣверна Македония и село при Пиротъ, *Куманичево* три села, едно въ прѣдѣлътъ на Тиквешь, близу до „Желѣзнитѣ врата“ на Вардаръ, друго при Костуръ, третьо (Команичево) въ Родопитѣ при Неврокопъ, *Команъ* село при Кайлари въ южна Македоняя (у Барта Кумана, Reise durch die Eur. Türkei S. 160 Anm.) и т. н. Сжществуватъ така исто и лични имена Куманъ, Кумановъ. По старитѣ писания не се намиратъ остатоци отъ языкътъ[1]).

Пó-вечето кумански колонии въ България на вѣрно сж ставали покрай брѣговетѣ и прѣдѣлътъ на Дунавскитѣ устия, именно въ оная часть на страната, която е била нáйблизу до куманскитѣ сѣдалища въ Молдава, Бессарабия и Понтийскитѣ степи. Въ тойзи прибрѣженъ прѣдѣлъ вече въ 14-ий вѣкъ е сполучилъ да добие голѣмо значение единъ кумански властителский родъ. Първомъ прѣзъ 1346 князь *Баликасъ* (ἄρχων Μπαλίκας) е билъ нареченъ Господарь на

[1]) Въ това отношение всѣкога заслужватъ внимание бѣлѣжкитѣ по бѣлитѣ листа на ржкописитѣ. Наприм. Срѣзневский, Памятники юсоваго письма 60, привожда изъ единъ българский кодексъ отъ 13 столѣтие нѣколко думи, вѣрятно имена на мѣсеци и една формула за заклѣвание на змиитѣ, и двѣтѣ на единъ непонятенъ намъ языкъ.

Карбона, днешний Балчикъ; неговото име е безъ всѣко съмнѣние турската дума *балжкъ* риба, балукъ, баликъ споредъ Codex Cumanicus[1]). Той тъй сжщо е приемалъ участие въ междуусобнитѣ войни. Той е испратилъ братьята си Тодора и Добротича съ 1000 конници въ помощь на императрица Анна срѣщу противникътъ ѝ императоръ Иоаннъ Кантакузенъ (Kantakuzenos l. III c. 95. IV c. 10). Скоро подирь това ние срѣщаме сжщийтъ *Добротичъ* (Τομπροτίτζας, Dobordiza, Dobrodicius) като господарь на българската покрайбрѣжна страна съ титла деспотъ. Неговата область не е била отъ незначителнитѣ; Халкокондилъ (с. 172) привожда Варна и скалистийтъ градецъ Калиакра връхъ носъ отъ исто име като замъци, които нѣкога сж принадлѣжали на Добротича. а изъ грамотитѣ на патриархатътъ (Acta patr. ed. Miklosich et Müller 1 p. 367 отъ година 1357) ние знаемъ, че той сжщо е владѣлъ крѣпоститѣ *Емона* връхъ най-крайнийтъ носъ на Балканската верига, и *Козьякъ* (Κοζέακον) на сѣверъ отъ нея при сегашното село Гьозеке, гдѣто румелийско-българската гранична линия се свършва у морето. Походътъ на Херцогъ Амедей VI Савойский прѣзъ 1366 г. противъ Българетѣ особенно се е касаялъ до областьта на тоя властитель. Пó-късно Добротичъ ималъ распря съ Генуезцитѣ отъ Каффа и се бъркалъ въ работитѣ на Трапезундската империя (Hopf, Gesch. Griechenlands im Mittelalter, Erchgrubers Encycl. Bd. 86 S. 26—27; Heyd, Geschichte des Levantehandels I, 581). Подирѣ му върви въ 1386 г. неговий синъ *Иванко*, „magnificus et potens dominus Juanchus filius bonæ momoriæ magnifici domini Dobordize". който прѣзъ 1387 год. подновилъ мирътъ съ Генуезцитѣ. Договорътъ (Sacy, Mémoires da l'académie des inscr. VII. 1824 p. 319—326) билъ сключенъ въ Цариградъ, въ Пера, чрѣзъ Иванковитѣ пратеници „discret et sapientes viri Costa et Jolpani". Вторийтъ отъ тѣхъ се издава като потомокъ на Куманитѣ. Името *Иолпани*, добрѣ е да се чете Джолпани (сличи Januenses = Genovesi и т. н.) не е нито славянско, нито грыцко, ни румжнско. Такова име ние срѣщаме пó-късно и въ Молдава; въ една грамота отъ 1615 единъ постелникъ се нарича *Чолпанъ* (Hâjdeu

[1]) Върху Карбона срав. моето Bericht über eine archaeologische Reise 1884 längs der Pontusküste von Sozopolis bis Kaliakra. Arch. epigr. Mitth. X, 183. Cesty po Bulharsku p. 614.

Archiva istorica I, 158). Въ езикътъ на срѣднеазиатскитѣ Турци (споредъ Vambéry, Das Türkenvolk 225) Чолбанъ означава зорница. Иванко, наиваемъ отъ Турцитѣ Добричъ-оглу, „синъ на Добрича" (Leunclavius, Hist. musulm. 265), тъй сѫщо е сполучилъ да устои срѣщу побѣдоноснитѣ движения на османскиятъ завоеватель. Подирь неговата ранна смьрть, като неговъ прѣемникъ се явява влашский князь Мирчо, поне той между друго прѣзъ 1390 се е подписвалъ сѫщо и „Terrarum Dobrodicii despotus". При всичко, обаче, скоро цѣлата страна е подпаднала подъ турското господство.

Името *Добруджа* е споменъ за оние послѣдни до-османски господари на страната, явление, което често се повтаря въ турскитѣ области въ Европа и Мала-Азия (срав. Исторія Болгаръ, Одесское изданіе, с. 419, въ примѣч. 6; при това анатолийскитѣ имена на мѣстноститѣ Сарѫханъ, Ментеше и др. отъ старитѣ Селджукски династии). Пространството, което това име е обгръщало е било твърдѣ промѣнливо. Хаджи Калфа въ 17-ий вѣкъ (Rumeli und Bosna, прѣв. Hammer с. 35) смѣта и Шуменъ въ Добруджа. Въ настояще врѣме това име има по-вече географическо значение и означава безлѣсната степь, въ противоположность на Делиорманскитѣ гори и плодороднитѣ мѣста на Провадия и Варна. За това, напр. като южна граница на Добруджа се счита оня отдалечъ распознаваемъ хълмъ срѣщу Провадия, който Турцитѣ наричатъ Ясѫ-тепе, Българетѣ Плоска-могила и който се намира на границата на двата вида мѣстности.

Освѣнъ двѣтѣ споменати лични имена въ оскѫдниятъ материалъ отъ 14 и 15 столѣтия нѣма никакво изрично свидѣтелство за нѣкаква проживѣвала въ тойзи прибрѣженъ кѫтъ куманска народность. Тогавашнитѣ имена на пристанищата сѫ повечето много стари. Поразително е, обаче, въ тѣхъ въвожданието на *г* намѣсто старото *к*, като въ турск. Гиридъ Κρήτη, Гелиболу Καλλιούπολις· Γαλιακρα, Γαλαγρα Acta patriarchatus I 95, 528, Гауарна на италиянскитѣ морски карти, Гостанца на картата на Бенинказа въ 1480. Куманската дума *ианаваръ, ианауаръ* животно, османс. *джанаваръ* (τζαναβαρ въ прѣвода на Апокалипсътъ за Караманлиитѣ) наумява името *Занауарда,* както по картитѣ на

Пиетро Весконте отъ 1318 и други, се е наричало едно прибрѣжно мѣсто между Кюстенджа и лагуната Разимъ (при Караорманъ).

Договорътъ на Иванко съ Генуезцитѣ прѣзъ 1387 г. споменува като обитатели на страната само Graeci, Bulgari vel alii. Разбира се, въ черковно отношение тамъ не е имало освѣнъ признавающи Цариградскиятъ и Търновскиятъ патриархати, и Куманитѣ се сѫ присъединили или къмъ първитѣ или къмъ вторитѣ, пóвече обаче къмъ първитѣ. Митрополититѣ на Варна прѣзъ 1320—1389, за което врѣме сѫ спазени грамотитѣ на Константинополскиятъ патриархътъ, сѫ били подчинени на патриархътъ на Византия, а пакъ страната, което се вижда ясно по всички други источници, е принадлѣжала на българскитѣ царье; въ българскитѣ черковни паметници тѣ никакъ не се споменуватъ. Изникването на това отношение не се пояснява и отъ запазенитѣ паметници. Дори при Добротича Варненската митрополия била прѣдадена въ 1369 г. въ управление на митрополитътъ на съсѣднитѣ старинни гръцки градове Месемврия и Анхиало. Въ тая митрополия покрай морето се намирали многочисленни πατριαρχικὰ καστέλλια, които принадлѣжали на патриархътъ и били само повѣрени на митрополитътъ за управление: *Кранеа,* днешното сиромашко село Екрене, при устието на рѣка Батова, *Герания,* която още Плиний споменува въ тоя прѣдѣлъ, но съмнителна касателно положението, *Карнава,* сегашний градецъ Каварна, замъкътъ на носъ *Калиакра, Дристра* или *Тристреа*, която може като българский Дристръ (римский Durostorum и турска Силистрия) да е едно мѣсто, което е увардило древното име на носъ Калиакра, Тиристрисъ, Тиристриа Акра, *Келлия,* Килия у Дунавскитѣ устья и *Ликостомионъ,* Вилковъ токо до него (Λύκος слов. влъкъ). Освѣнъ това въ епархията на Варненскийтъ митрополитъ сѫ влизали още *Калатисъ* или *Галатисъ* на южната страна отъ градътъ (по настоящемъ селото Галата съ маякъ), градътъ *Карбона* (сегашний Балчикъ), *Емона, Петрингъ* (развалини на замъкъ Петричъ при Девня), *Проватъ* (градъ Провадия?) и *Кичево* (Acta patr. 1502, неизвѣстно мѣсто). Съсѣдитѣ на гръцкиятъ Варненски митрополитъ сѫ били българскитѣ митрополити на *Овечъ* или *Провадъ* (Провадия) и *Дръстеръ* (Силистра), които и двоицата, напримѣръ, сѫ

участвували въ Търновскийтъ синодъ прѣзъ 1360 (Сборникъ панегирици на Рилскиятъ мънастирь л. 289 и т. н.)

Турското завоевание е докарало твърдѣ нищожна промѣна въ населението у самото море, въ сжщо врѣме владението на укрѣпенитѣ прибѣжни градове и паланки е било обезпечено чрѣзъ прѣселения на османски колонисти. Взаимнитѣ отношения на християнското и мохамеданското население въ краятъ на 16-то столѣтие описва Дубровничанинътъ Павелъ Джорджичъ въ едно съставено прѣзъ 1595 г. описание на България. Той дава приблизителенъ очеркъ на „Dobruccia“, която споредъ него се простира отъ устьята на Дунава до Варна, и при това забѣлѣзва: „Questa Dobruccia *per la marina è habitata da Christiani,* et vi sono in essa queste terre: Charar(?), Mañuch(?), *Costanza* (Кюстенджа), *Mangalia* (единъ прибрѣженъ градецъ въ ромжнска Добруджа, древний Kallatis), Jrosta(?), *Balcich e Varna, et li casali delli Christiani pur su la marina* sono Orachovera (трѣбва да се чете *Ораховица*, което е или Орѣхово на Долня Камчия или повѣроятно Джевизли, на сѣверъ отъ Варна, турски джевизъ — орѣхъ), *Cavarna,* Borbir (може би да се чете Castri? може и да е Кестеричъ на сѣверната страна на Варна) *Echerrena* (Екрене), Franga (сегашното смѣсено българско и татарско село Буюкъ-Франга, на сѣверъ отъ Варна), *Novo-sello* (може би, днешното „ново-село“ Ени-кьой при Джевизли) *e Gallatta*. Nessuna di queste terre è habitata da soli Turchi, ne anco da Christiani, eccetto che in Balcich“. Вжтрѣшностьта на „terra ferma“ напротивъ е била заселена съ Турци, Баба (Бабадагъ), Пазарджикъ, Провадия и т. н. (издание на Macušev, Monumenta, II. 243 съ много погрѣшки въ четенето на думитѣ и въ печатането). Крайбрѣжната страна и въ 16 столѣтие е била прѣимуществено християнска, както и въ врѣмената на Балжка, Добротича и Иванка.

Тъй сжщо и черковнитѣ отношения се сж задържали дълго врѣме. Малкиятъ пристанищенъ градецъ *Каварна* е останалъ чакъ до 1652 прѣко подчиненъ на патриархътъ; едвамъ тогава Каварненската „Екзархия“ е била съединена съ Варненската Епархия за 5000 аспри, които за напрѣдъ митрополитътъ е билъ всѣка година дълженъ да плаща на патриархътъ, като неговъ „Екзархъ“ (прѣдставитель) (Sathas, Bibl. graeca III. 587).

За христианскийтъ характеръ на малкитѣ крайбрѣжни мѣста утвърждава тъй сѫщо епископъ Филиппъ Станиславовъ въ 1659. По онова врѣме въ Каварна смѣтали православнитѣ християне 1000 кѫщи или 3000 души съ 2 черкови, а Турцитѣ само 40 кѫщи съ една джамия. На противъ въ Варна е имало 1500 турски и 400 православни кѫщи, въ Бабадагъ 1700 турски и само 300 български, грьцки и румѫнски. Между жителитѣ на Измаилъ той упоменава „*Bulgari*, Mysis dicti *Dobruxali*“, слѣдователно единъ видъ Българе, които отъ-подирѣ въ Мизия, спр. Дунавска България, наричали *Добруджалии*, Добруджане; по какво тѣ се сѫ различавали отъ другитѣ свои сънародници, въ извѣстието не е казано (Acta Bulgariæ ecclesiastica Monumenta на югославянската Академия (Bd. XVIII p. 264).

Отъ массата на християнското население въ вѫтрѣшностьта на страната тойзи крайбрѣженъ кѫтъ се е отдѣлялъ чрѣзъ единъ широкъ прѣобладающе османский прѣдѣлъ. Още прѣброяванието на 1881 намѣри въ източната часть на Княжеството, между Янтра и Черно море, едно прѣобладающе Турско население, наредъ съ което Българетѣ съставяха 46.95%. Нѣкои мѣстности сѫ станали съвършенно турски, като вѫтрѣшностьта на Силистренский окрѫгъ и прѣдѣлътъ *Тузлукъ* подъ Балкана, между Търново и Шуменъ; споредъ османско изговаряние *дюзлюкъ* означава низменность (tuz-право, равно, tüzräk равнина. Radloff c. 57). Историческото распространение на тие колонизации поради недостатъкъ на писменни източници е тъмно. Тузлучанитѣ трѣбва по́-вечето да сѫ Анадоллии; отъ тѣхното нарѣчие азъ чухъ само, че тѣ наричатъ слънцето (османски гюнешъ) *чивачъ*[1]).

Русско-турскитѣ войни отъ 1768 на насамъ доста силно сѫ измѣнили етнографическиятъ характеръ на крайбрѣжнийтъ прѣдѣлъ, чрѣзъ части опустошения и голѣмо промѣняванию на населението. Една часть отъ християнскитѣ обитатели въ 1829 се прѣселила въ Бессарабия, а пакъ отъ Турцитѣ единъ голѣмъ дѣлъ слѣдъ войната 1877 оти-

[1]) Азиятското происхождение на тие Турци упоменаватъ тъй сѫщо двоица стари пѫтешественници. Джиорджичъ казва въ едно, обаче, изобщо разбъркано мѣсто (с. 244), че градоветѣ (terre) были „habitate delle genti di Asia, quivi venute per mercature, con la quale occasione sono rimaste“. Павелъ Алепский (около 1654) забѣлѣжва, че земята при Кюстенджа въ Добруджа слѣдъ завоеванието била съвършенно колонизирана отъ

шха въ Цариградъ и Мала Азия. Нови прѣселенци сѫ мухамеданскитѣ Татаре, излѣзли отъ Кримъ прѣзъ 1861, които спорадически сѫ пръснати по цѣлата страна. По български говорящето, постоянно увеличивающе се население е по́-вечето отъ по́-ново происхождение. Нѣкои сѫ потомци на емигрантитѣ изъ срѣднята долина на Тунджа, изъ околноститѣ на Сливенъ и Ямболъ; тѣ отишли прѣзъ 1829 въ Бессарабия, скоро обаче се завърнали назадъ, но не могли да стигнатъ до своята родина и се заселили въ запустѣлитѣ села на Варненската область. Къмъ тѣхъ се присъединили Балканджии изъ Трѣвненскиятъ и Еленскиятъ Балканъ, които като земледѣлци тихо се сѫ спущали въ плодороднитѣ равнини, а тъй сѫщо и скитници-овчари изъ Котленскийтъ Балканъ, които на зимна паша ходѣли изъ цѣла Добруджа чакъ до Тулча и които малко по́-малко си накупили земя и се заселили тука. На́й-послѣ въ 1878 г. се прѣселиха Българе, които при оттегли판ето на русскитѣ войски запокитиха своята родина при Одринъ и Кърклесси. Въ послѣдне врѣме се съглежда едно постоянно увеличавание на българското градско население, така наприм. елементътъ на Варна е отъ Шумненско и Търновско происхождение. Стари туземни жители по цѣлиятъ брѣгъ отъ устията на Дунавъ до устието на Камчия сѫ почти само *турски говорящитѣ християне,* които въ страната изобщо сѫ познати подъ името *Гагаузи.*

Сѫществуванието на тие Гагаузи твърдѣ малко е извѣстно въ литературата. Лежанъ, Ethnographie de la Turquie d'Europe (Gotha 1861, Ergäunrhgsheft No. 4 zu Petermann 's Mittheilungen) ги смѣсва съ единъ дребенъ дѣлъ Албанци въ южна Бессарабия: „Les Albanais de Volkonesti parlent turc ou skipe, mais sont chrétiens grecs et se donnent le nom Gagheoutz" (с. 17). На едно друго мѣсто той счита истинскитѣ Гагаузи отъ крайбрѣжната страна за смѣсени съ Турци Българе; „Bulgares mêlés aux Turcs aux environs de Kavarna et dans la Dobroudja" (с. 29).

Мухамедански Татаре сир. Туркомани изъ Азия: „Султанъ Мухамедъ, когато завоевалъ тая провинция, измѣстилъ Християнетѣ отъ тукъ и я заселилъ съ тѣзи Татаре. По́-вечето отъ тѣхъ сѫ отъ Карамания и отъ нашата земя" (Английск. прѣводъ отъ Белфуръ I, 41). Това звучи по́-приемливо, нежели историята на една колония отъ 12.000 Туркомани въ Добруджа още прѣзъ 13 вѣкъ, както излага Хаммеръ споредъ турски извори (Gesch. des osman. Reiches 1[2], 117).

Англичанетѣ St. Clair и Charles A. Brophy, които дълго врѣме сѫ проживѣли въ Емине-Балканъ, смѣтатъ Гагаузитѣ покрай Черно море за „very mixed race“, възникнала отъ смѣшение на Българе, Власи, Гърци и Италиянци отъ генуезската и венецианска епоха, която освѣнъ турски говори „a corrupt dialect of Bulgarian or a very impure Romaic“ заедно съ италиянски чужди думи (A residence in Bulgaria. London 1869 с. 18).

Каницъ, Donau-Bulgarien und der Balkan (1. издан.) I. 292, III. 124. 200 и т. н. сматря „Гагаузитѣ“, които той видѣлъ въ Добруджа, при Варна и у източний край на Балкана, като Гърци, които се разучили матерниятъ си езикъ и на мѣсто него приели турскийтъ.

Че Гагаузитѣ сѫ потомци на „Печенѣзи и Кумани“, утвърждава сѣдовласиятъ българский писатель, напослѣдъкъ тъй сѫщо бивший Министръ на Вѫтрѣшнитѣ Дѣла въ своето отечество, Петко Р. Славейковъ (Вѣстн. „Напрѣдъкъ“, Цариградъ 1874 Дек. Бр. 19 и 20).

Въ моята история на Българетѣ (1876) азъ гледахъ на Куманското происхождение на Гагаузитѣ не като на невъзможно, но тѣхното грьцко происхождение ми се виждаше да лѣжи по́-близу, тъй като азъ ги цѣнѣхъ на брой твърдѣ низко, като едно само градско крайбрѣжно население, на основание на оня оскѫденъ материалъ, който ми бѣше подъ рѫка и като имахъ отъ друга страна въ прѣдвидъ познатитѣ Караманлии въ Мала Азия.

Прѣзъ моето прѣбивание въ България, особенно прѣзъ пѫтуванието въ Черноморскийтъ прѣдѣлъ въ 1884, азъ се мѫчихъ да добия по́-точни свѣдѣния за тойзи малъкъ народецъ. Азъ дойдохъ скоро до пълно убѣждение, че Гагаузитѣ сѫ съвършенно отдѣленъ народъ отъ Гърци или Българе. По настоящемъ несъмнѣнно тѣ служатъ само като материалъ за увеличение на други по́-голѣми народи. „Прѣди 1840 г., пише Каницъ (III, 200) въ Варна само по́-високото духовенство и нѣколко богати чорбаджии говоряха по грьцки; масситѣ, както Гърцитѣ, тъй и Българетѣ, въ постоянни сношения съ господствующата турчещина, напълно бѣха забравили матерниятъ си езикъ (sic) и тѣхнитѣ попове проповѣдваха дори Евангелието и изслушваха исповѣдитѣ на турский езикъ.“ Отъ тогава нанасамъ Гърцитѣ сѫ успѣли

ха привлѣкатъ къмъ себе си една часть Гагаузи, чрѣзъ тѣхното духовенство и училища, безъ, обаче, да могатъ да пропъдатъ турскийтъ язикъ изъ вѫтрѣшностьта на кѫщитѣ имъ. Отъ друга страна и Българетѣ не стоятъ праздни. Още въ първитѣ години слѣдъ основанието на българското княжество Българетѣ и Гърцитѣ се наежиха едни срѣщу други; прѣдмѣтъ на борбата бѣха Гагаузитѣ. Разбира се, че срѣдствата на Българската държава сѫ по-силни, защото тя има въ рѫцѣтѣ си военната служба и тъй силно дѣйствующето раздавание на чиновнически мѣста.

Землището на Гагаузитѣ по всичко въ начало е било доста пространно, но чрѣзъ войнитѣ на послѣднитѣ 120 години и чрѣзъ свързанитѣ съ тѣхъ прѣврати, то е распокѫсано и намалено. То се е распростирало отъ устията на Дунавъ чакъ до носъ Емонъ, както и до Провадия и Силистра, съ главна сила покрай морскитѣ брѣгове.

Въ самата *Варна* Гагаузитѣ образуватъ болшинството на старитѣ християнски граждане, и повечето сѫ вѣрни привърженци на грьцката патриаршия. Споредъ смѣтката на българскиятъ статистикъ, бившийминистръ Михалъ К. Сарафовъ православнитѣ християне съ Турский домашенъ язикъ, съставлявали прѣзъ 1881 г. 34% отъ тогавашнитѣ 24.561 души пъстроезично население на Варна (Период. Списание на българ. книж. друж. въ София III, 44). Като найюженъ клонъ на гагаузскиятъ елементъ се счита голѣмото село (1.426 ж.) *Акдере,* грьцки *Аспро,* бълг. *Бѣла,* съ съсѣдното село *Курукьой* край морскиятъ брѣгъ на югъ отъ устието на Камчия; сега, обаче, жителитѣ се издаватъ за Гърци. Азъ лично не съмъ посѣщавалъ тая община, но забѣлѣжихъ, че не далечъ отъ тамъ, къмъ югъ на носъ Емонъ живѣятъ исти стари Гърци, които сѫ въ свръзка съ грьцкитѣ граждане на древнитѣ градове Месемврия и Анхиало. На лѣсистата терраса къмъ сѣверъ отъ Варна се распростира цѣлъ гагаузский кѫтъ съ селата *Кестеричъ* (по старитѣ италиянски морски карти Castriçi; близу до остатоцитѣ на единъ мънастиръ *Аладжа-мънастиръ* заедно съ параклиси въ пещери), *Джеферли, Еникьой, Джевизли, Капакли* (сега прѣименувано *Климентово*), *Чаушкьой, Геикчикьой, Екрене* и т. н. По-нататъкъ къмъ западъ, кѫдѣ Козлуджа, лѣжи гагаузското село *Типтѫкъ,* близу до Карахюсеинъ, което отъ около

1830 г. е заселено съ Гърци отъ Адрианополскиятъ прѣдѣлъ. Срѣдоточие на распространението на тойзи малъкъ народъ струва се да е билъ пристанищниятъ градецъ *Балчикъ* (3.845 ж.); по улицитѣ господствува езикътъ на Турцитѣ и Гагаузитѣ, на редъ съ който българскиятъ и даже гръцкиятъ много отстжпятъ назадъ. Прѣзъ годинитѣ 1812—1830 въ Балчикъ трѣбва още да не е имало нито една българска кжща; всички първенъ сж възникнали въ пó-ново врѣме (Списание „Читалище 1873, с. 485). Гагаузский е тъй сжщо ближниятъ градецъ *Каварна* (1479 ж.), както и голѣмото село *Гяуръ-Суючукъ* (890 ж.) съ единъ богатъ изворъ близу до носъ Калиакра, послѣ голѣмото крайбрѣжно село *Шабла* (885 ж.) съ *Ялж-ючъ-орманъ*, *Караманли* и други малки селца. Въ вжтрѣшностьта указваха ми напр. на *Каракуртъ* въ околията на градъ Хаджи-оглу-Пазарджикъ, който отъ 1882 оффициално е прѣименованъ въ *Добричъ*, като на чисто гагаузска община.

Пó-навжтрѣ въ страната Гагаузитѣ населяватъ сѣверната часть на Провадийската околия, но тамъ тѣ сж вече силно побългарени; селата *Маалич*[1]), *Шаджркьой*, *Караачъ*, *Кжзжлджиларн*, *Кадикьой* и други почеватъ отъ основанието на Българското Княжество все пó-вече и пó-вече да си служатъ съ българский езикъ, подъ влиянието на българскитѣ прѣселенци по съсѣдство, както и на онова на училищата и военната служба. Въ *Султанларъ* при желѣзниятъ пжть Руссе-Варна пó-старото поколѣние говори само на единъ ломанъ българский езикъ, почти като Турцитѣ, които опако говоратъ по български[2]). Въ селото *Воевода-кьой* въ Шуменскийтъ окржгъ, на пжтьтъ отъ Шуменъ за Силистра,

[1]) Това село Маалжчъ или Михаличъ на пжтьтъ отъ Провадия за въ Силистра не е тождественно съ укрѣпенийтъ замъкъ Михеличъ, 4 мили отъ морето, който билъ завоеванъ отъ краль Владиславъ въ походътъ му отъ Петричъ (при Авренъ) за Варна прѣзъ 1444 (споредъ Beheim, herausg. von Karajan, Quellen und Forschungen, Wien 1849 S. 45). Тойзи замъкъ лѣжалъ на близу до морето при Варна. Русската карта отъ 1829 г. още знае тамъ едно село *Муаличъ*, което днесь не сжществува вече.

[2]) Господинъ П. Р. Славейковъ често устно ми е забѣлѣвалъ, че езикословни, особенно синтаксически остатъци показватъ на не незначително распространение на Гагаузитѣ въ прѣдѣлътъ на Варна и Шуменъ. Тѣзи обългарени Гагаузи казватъ на прим. „Кой каза на тебе“ на мѣсто „кой ти каза“ (тур. кимъ деди сана), „имамъ сънъ“ на мѣсто „спи ми се“ (турски уйкумъ варъ) и т. н. примѣри, които Славейковъ е привелъ и въ Пловдивското Списание „Наука“ II, 1882 стр. 182, забѣл. — Когато азъ поискахъ да видя старата черкова на забѣлѣжителната прѣди 1829 арнаутска Добрина (турс. Диздаркьой) близу до Провадия, и пратихъ нѣкои български говорящи дѣца за ключътъ, видѣхъ, че тѣмъ не бѣ извѣстна българската дума *ключъ*, а само турската *анахтаръ*.

има около 20 християнски семейства, които говорать само по турски.

Има Гагаузи тъй сѫщо по Дунава при Силистра и въ самиятъ тойзи градъ. Тѣхното распространение, по принадлѣжащата въ настоящемъ на Румѫнитѣ сѣверна часть на Добруджа, не ми е извѣстно отъ близу, тъй като азъ зная за тойзи прѣдѣлъ не отъ собственъ опитъ. Многобройни Гагаузи, потомци на прѣселенцитѣ отъ 1829 (изъ Шабла, Караманли и т. н.) живѣятъ въ южна Бессарабия. Господинъ Ив. Ивановъ, Бессарабский Българинъ, привожда въ единъ статистический трудъ отъ 1864 г. 19 колонии, чиито „български“ обитатели говорать „исключително турски и румѫнски“ (sic), отъ които въ Измаилскиятъ уѣздъ 1, въ Доленъ-Буджакъ 2, въ Горенъ-Буджакъ 16. При това той прѣдполага, че матернийтъ езикъ на тие тъй наречени „Българе—Гагаузи“ е билъ българский и че сѫщитѣ обстоятелства, които сѫ ги накарали да се изселать изъ своето отечество, били изтѣснили българскиятъ езикъ въ полза на турскийтъ. (Записки Бессарабскаго областнаго статистическаго комитета. Кишиневъ 1864, I, 46).

Да се даде общото число на Гагаузитѣ е много мѫчно, тъй като тѣ часть се издаватъ за Гърци, часть за Българе. Дори чрѣзъ точно водение на листоветѣ при прѣброяване на народитѣ въ България, Румѫния и Руссия, едвамъ може вѣрно да се опрѣдѣли числото на „говорящитѣ по турски православни християне“.

Типътъ на Гагаузитѣ е толкова отличенъ отъ оня на Българетѣ и на Гърцитѣ, щото человѣкъ бързо може да се научи да ги различава. Тѣ иматъ дребна мускулиста снага съ широка остра глава връхъ кѫса шия и силни, дебели рѫцѣ и крака, черни очи и черна коса, както и тъменъ цвѣтъ на кожата. Въ очитѣ на младитѣ момичета свѣти особенъ огънь, но старитѣ жени по-вечето сѫ ужасно грозни, дебели снаги въ широки шалвари обикновенно на бѣли и сини рѣзки. Тукъ-тамъ человѣкъ съглежда примѣсь на други елементи: свѣтли български коси или гръцкий профиль.

Въ тѣхниятъ характеръ на първо мѣсто изтѫкнятъ възмутителна упоритость и всѣкакъвъ видъ страсти. Тѣ много пиятъ и лесно встѫпятъ въ бой, веднага съ ножъ

въ ржка. Убийство за отмъщение и ненадѣйна ярость между тѣхъ не сж рѣдки. Грьцката и българската партия по гагаузскитѣ села не рѣдко се спущать едни срѣщу други съ бой; въ Кестеричъ прѣди осемь години станала подобна черковно-политическа битка съ кървава развезка. Съсѣдитѣ, както въ Варненското крайбрѣжие, така и въ Бессарабия, разказвать за Гагаузитѣ не много добри работи; самитѣ тие разкази сж най-добро доказателство на старата етнографическа противоположность. Една Варненска история расправя за нѣкой си тамошенъ гагаузки занаятчия, който вслѣдствие на единъ басъ отрѣзълъ парче месо отъ собственното си бедро, опекълъ го и изѣлъ; тойзи человѣкъ билъ живъ още малко прѣди послѣдната русска война. Въ околностьта на Провадия утвърждавать, че Гагаузитѣ по тѣхнитѣ села често отъ месть взаимно си подпалвать житнитѣ копи; когато пакъ въ тамошнитѣ български села, на противъ, цѣлото село помага отново да се направи кжщата на единъ обитатель въ случай на пожаръ. Много се чува и за чувственностьта на Гагаузитѣ. Варна има своя мѣстна „скандална хроника“ съ разкази, прѣпълнени отъ варварска невъздържность. Когато азъ послѣденъ пжть посѣтихъ Провадия, въ градътъ се разказваше една случка, достойна за Декамеронъ. Една Гагаузка дълго врѣме имала тайни сношения съ нѣкой си мѣстенъ Донъ Жуанъ. Веднжждъ тя забѣлѣжила, че тѣхната тайна любовь не била безъ наблюдатели. Рѣшението ѝ бързо прието, тя нападнала свойтъ любовникъ, когато той дошелъ отново да я посѣти, съ револверъ въ ржка; поразенъ той избѣгалъ, а пакъ тя се спасла отъ това затруднение и още като героиня на добродѣтельта.

При това Гагаузитѣ сж упорити, почти фанатически християне; въ 1877 г. жителитѣ на Каварна, Шабла и други села на носъ Калиакра трѣбвало да се защищавать отъ грабителитѣ Черкези и Турци, и по́-голѣмата часть Каварна била изгорена. Спрямо чужденцитѣ, напримѣръ, въ селата при Балчикъ, тѣ сж гостеприемни, и що се касае до мене, наприм., азъ съмъ запазилъ добъръ споменъ за опие отъ Каварна и Гяуръ-Суючукъ. Домашнитѣ имъ нрави носать турский характеръ. Мжжьетѣ ѣдать отдѣлно отъ женитѣ; жената остава въ кжщи невидима за чужденецътъ.

Облѣклото е малко-много турско. Мѫжьетѣ покриватъ главата си съ фесъ, въ по̀-ново врѣме съ българский калпакъ, и носатъ сини жилети или елеци, червени пояси, широки кафяни панталони отъ овча вълна и турски кожани пантофи. Женскиятъ накитъ се състои отъ кърпа на главата, къса дрѣха безъ рѫкави и широки турски шалвари отъ шарени платове; тѣ обичатъ ярки цвѣтове и по своето облѣкло приличатъ, напримѣръ по жатва въ полето, на пръвъ погледъ на туркини, които сѫ си смъкнали употрѣбляемийтъ прѣдъ чужденцитѣ яшмакъ, или на циганки. При това тѣ често се намѣтатъ съ една турска женска дрѣха и дори тъй сѫщо си прѣбулватъ устата. Прочее, българкитѣ въ Добруджа, Силистра, Разградъ и Ески-Джумая още до скоро трѣбвало е да носатъ фередже и яшмакъ, за да се не различаватъ на улицата и по пазарътъ отъ туркинитѣ, обичай, който при прѣодолѣванието на мухамеданскиятъ елементъ по тие мѣста си е ималъ основание.

Гагаузитѣ сѫ по̀вечето земледѣлци и виподѣлци. Въ градоветѣ упражняватъ тъй сѫщо и занаяти, покрай морето малко нѣщо рибари и каикчии.

Когато азъ събирахъ свѣдѣния за езикътъ на гагаузитѣ, увѣряваха ме, че тѣхното турско нарѣчие не се различава отъ езикътъ на османлиитѣ, освѣнъ нѣкои думи и форми, близки на татарскиятъ езикъ (напр. *кою, кую* намѣсто *кьой* село). Имената на мѣстата въ тѣзи кѫтове сѫ по̀вечето турски, само въ нѣкои рѣдки случаи носатъ своеобразенъ отпечатъ[1]). Не липсватъ и чужди гръцки и български думи

[1]) За да дадемъ пъленъ примѣръ на топографическата номенклатура, ние ще приведемъ всички мѣста на Балчикска околия съгласно списъкътъ на градскитѣ и селскитѣ общини (Държавенъ вѣстникъ 1887, брой 55): 1. Градската община *Балчикъ*. 2. Община *Чаталларъ* съ селата Чаталларъ, Мустафа-Бейлеръ, Чукурово, Тюлюджа. 3. Община *Чаушъ-кьой*. 4. Община *Текке:* Текке, Дишъ-Пудакъ (прѣди 1878 Черкеско село Авиане), Екрене, Геикчилеръ, Ала Клисе, Карапча, Сатълмѫшъ, Калайджи-дере, Сарѫ-Муса, Караманлии. 5. Община *Дуранъ-Кулакъ:* Дуранъ-Кулакъ, Исмаилъ-кьой, Акѫнджий, Джеферъ-Факѫ, Караларъ, Кара-Насуфъ, Калѫкчий, Кираметъ, Буюкъ-Качамакъ и Кючюкъ Качамакъ. 6. Община *Сюлейманлѫкъ:* Сюлейманлѫкъ, Сахтиянлѫкъ, Сѫртъ-кьой, Етимъ-Ели, Башъ-Хѫсарлѫкъ, Ормайджикъ, Емирлери, Семиалеръ, Орта-Куюсу, Аракларъ, Мурача (Мурафачъ), Хюсеинъ-кьой, Карагьовъ-Куюсу, Караджиларъ, Кара-Бакѫ, Кара-Яваджи, Буюкъ и Кючукъ Чоралъ, Куртъ-Думанъ (или Кордоманъ, Курдоманъ). 7. Община *Дуванъ-Ювасѫ:* Дуванъ-Ювасѫ, Кую-кьой, Елеклеръ, Веисъ-кьой, Момчилъ (Момджилъ на Мухамеданцитѣ), Сюлейманъ-Факѫ, Кара-Яуларъ, Идирисъ-Куюсу, Чаирлѫ-Гьолъ, Той Куюсу, Карлѫ-Бей-кьой, Хамзаларъ, Мурсалъ-кьой. 8. Община *Шабла:* Шабла, Яваджиларъ, Сарѫ-Меше, Калѫчъ-кьой, Кая-Бей-кьой, Ялѫ-Ючъ-Орманъ, Гий-Орманъ, Сюртю кьой. 9. Община *Джафли-Ючъ-Орманъ:* Джафли-Ючъ-Орманъ, Гаргалѫкъ, Делне-Бей-кьой, Дуранларъ, Яплуджа, Селимъ-Куюсу, Насуфъ-Паша, Ели-Бей, Ириджа, Гявуръ-Куюсу (сега прѣименувано въ

(*исповѣдь олуръ* — исповѣдва се, въсклицанието *яла боже помози!)* Момчетата често пѣятъ български народни пѣсни, безъ сѫщински да разбиратъ тѣхниятъ смисълъ. Въ черкова человѣкъ може да чуе тъй сѫщо турски проповѣди съ обрѫщение *„христианъ кардашларъ“* (християнски братя). При това много пѫти християнски имена се прѣобрѫщатъ въ турски: Димитръ въ Силистра става на *Демиръ* (желѣзо). За литература, рѫкописни турски писания въ оня родъ, както Блау е издалъ Мариополски текстове, не може да става и въпросъ. До колкото азъ можахъ да забѣлѣжа, турскийтъ прѣводъ на Новий Завѣтъ, който се напечата отъ Английското Библейско общество въ Лондонъ прѣзъ 1877 за Караманлиитѣ съ грѫцки букви, на Гагаузитѣ не е извѣстенъ, макаръ че за тѣхъ, при знание на грѫцкото писмо, разбира се, той щеше да е желанна книга.

Името *Гагаузъ*, което въ цѣлиятъ прѣдѣлъ отъ Одринъ до Одесса на вредъ е познато, ми се прѣдставяше като отъ по́-ново происхождение. То се счита почти като псувня, участь, която постига имената на толкова измиращи народи. Самитѣ Гагаузи се срамуватъ отъ него. По ромѫнски *Гагаузъ* означава, „tout ce qu'il y a de plus bête“, както ми поясни единъ ромѫнинъ. За да даде примѣръ на мѣстната, съвършенно диво вирѣюща филология, единъ Варненский мѫдрецъ го пояснява чрѣзъ турск. *гага* — клюнъ и *уз* право, слѣдователно хора, които иматъ еднакви уста, еднакъвъ езикъ, съ Турцитѣ! Срав. осман. *огуз, огузане* суровъ, недѣланъ.

При устията на Дунава сѫществувало е или още сѫществува едно име *Черни* Българе, което вижда се да означава по́вечето наполовинъ побългарени Гагаузи. Таково поне значение то има въ Бессарабия. Споредъ Славейкова (Читалище 1871, 660) Българетѣ въ Разградско сѫ били дѣлили на Бѣли и Черни, та отъ тамъ това изражение прѣминало въ Добруджа при емиграцията. Споредъ ано-

Гурково), Арнаутларъ, Ай-Орманъ, Тортомѫшъ (Туртамушъ на русската карта), Калфакьой, Юнусчиларъ, Рисилеръ, Кара-Базиргянъ. 10. Община *Каварна:* Каварна, Тюркъ-Суютчукъ, Михалъ-Бей, Малкочъ. 11. Община *Гявуръ-Суютчукъ*: Гявуръ-Суютчукъ, Саидъ-Ахмедъ, Хаджи-Байрямъ, Каралж-Кѫшла (Кара-Али-Кѫшла), Кюйлукъ, Кара-Яшъ-кьой, Ювлю-Бей-кьой (Юзъ-Гюбелликъ), Гиоре. По́-вечето села сѫ твърдѣ дребни, отдалеченитѣ отъ морето често се състоятъ само отъ единъ чифликъ съ нѣколко хижи; въ резултатитѣ отъ прѣброяванието прѣзъ 1881 год. явяватъ се, наприм., Джеферъ-Факж и Япжлджа само съ 7 жители, Исмаилъ-кьой съ 10, Идиривъ-Куюсу съ 17 и т. в.

нимнийтъ писатель на членътъ „Българетѣ и Ружнитѣ въ Тулчанский санджакъ“ въ Цариградскиятъ българския вѣстникъ „Источно Врѣме 1875 брой 9, новитѣ отъ Котленскийтъ Балканъ произлѣзли български граждане въ Тулча наричали въ старо врѣме въдворенитѣ Българе въ Добруджа „Черни Българе“.

Отъ високъ интересъ сѫ нѣкои не мюсюлмански думи, които влизатъ въ извѣстни изрѣчения. Варненскиятъ окрѫженъ училищенъ инспекторъ господинъ Миланъ Радивоевъ изъ Елена, комуто азъ има да благодаря за много данни върху тая мѣстность, въ едно писмо отъ 10 ноемврий 1884 год. ми дава подробно описание на „играта заекъ“ (таушанъ уюну), която Гагаузитѣ испълняватъ прѣимущественно прѣзъ свадби. „Слѣдъ наслаждението съ питиета и ѣстия отъ тържественното пиршество нѣкой младъ Гагаузинъ се прѣоблича на заекъ. Двѣтѣ си емении той връзва на главата си за да изобрази двѣ голѣми уши, послѣ облича нѣкой кожухъ наопаки, маскира си лицето и тогава почева подъ звукове на гайда да скача като заекъ и съ тропотъ да играе. Веселитѣ Гагаузи при това викатъ на гайдарътъ: „пиркилдатъ, баламъ, пиркилдатъ!“ (надувай, сине, надувай). Другитѣ насърдчаватъ танчарътъ съ крикове: „джиртъ, баламъ, джиртъ! (дръжъ се, сине, дръжъ). Единъ отъ помладитѣ обикаля съ чаша вино и пита госттитѣ; „не вереимъ сана? шарабъ истермисинъ? (какво да ти дамъ? искашъ ли вино?). Отговорътъ гласи: „шарабъ истемемъ, *кѫмѫсъ* верь бана! (вино азъ не ща, дай ми кимисъ, кисело кобилье млѣко). Подиръ человѣкътъ съ виното върви другъ единъ съ различни закуски (турски мезе, пиперъ, кисели краставици и т. н. които да възбуждатъ охота за пиение) и пита: „не мезе вереимъ?“ (каква закуска искашь), отговоръ на което слѣдва: мезе истемемъ, *косъ* истеримъ“ (закуска азъ не ща. азъ искамъ орѣхи). Нѣкои на мѣсто *кос* казватъ друга дума *шитлаукъ*, която по татарски означава орѣхъ. Интересното отъ всичко това е, че Гагаузитѣ, които употрѣбяватъ тие тука подчертани думи, безъ да разбиратъ тѣхнийтъ истинский смисълъ. Тѣ казватъ: тъй сме го научили отъ нашитѣ стари хора. Думитѣ сѫ татарски, но тѣ, обаче, по никой начинъ не сѫ земени отъ сега тука прѣ-

селенитѣ Татаре, но сѫ много стари; татарската колонизация при Варна е съвършенно нова, отъ 1861, и Гагаузитѣ, поради своитѣ християнский фанатизъмъ нѣматъ никакви сношения съ тѣзи Татаре".

Отбѣлѣзанитѣ въ даденото писмо думи безъ съмнѣние не сѫ османски; по османски орѣхътъ се казва *джевизъ*, лѣшникътъ *фундукъ*. Че тѣ се срѣщатъ въ езикътъ на ново прѣселенитѣ Кримски Татаре, показва етнографическата свръзка на Гагаузитѣ съ тюрксkитѣ народи по сѣверната страна на Понтъ. *Бала* означава у срѣднеазиатскитѣ Турци дѣте (Vambéry op. cit. 216). *Чатлаукъ* за лѣшникъ ние срѣщаме въ Codex Cumanicus, италиянский езикъ прѣдава като „низоле" (nocciule); споредъ Радлоффъ то се срѣща съ сѫщо значение у Казанскитѣ и Тоболски Татаре. Така сѫщо и *кос* се попада въ Codex Cumanicus: *chox, cox* nuces. По-нататашни издирвания върху тѣзи остатъци отъ езикъкъ ние прѣдоставяме на специалиститѣ и ще забѣлѣжимъ още само, че името Балчикъ наумява balčuk fangum на Куманскийтъ тълковникъ, както и името на видимийтъ далечъ отъ морето Каверненский хълмъ, Чиракманъ-Баиръ докарва на умъ думитѣ *чиракъ* свѣтлина, *чираклыкъ* свѣтилникъ отъ сѫщийтъ паметникъ; мѣстното название Шабла отговаря на името на село *Шабли* на югозападъ отъ Симферополъ въ Кримъ.

Въ Гагаузитѣ ние безъ съмнѣние имаме остатъкъ на нѣкое старотюркско плѣме, което още въ срѣднитѣ вѣкове се е поселило връхъ землището на тогавашното българско царство и е приело християнство много прѣди османското завоевание, за да може да му остане вѣрно при господствованието на родственнитѣ нему по езикъ мухамедане. Турскийтъ езикъ съ сродственни на нарѣчието на Codex Cumanicus елементи е въ всѣкой случай първоначалниятъ езикъ на тие хора, по-старъ отъ тѣхното християнство. Историческитѣ езикословни слѣди ни привождатъ само къмъ Куманитѣ, още повече че на сѫщий брѣгъ още въ 14 столѣтие е имало християнски болере съ съвършенно тюркски имена, като споменатитѣ вече Балѫкъ и Иолпанъ. Самото име гагаузъ наумява, както вече е забѣлѣжилъ Славейковъ (Читалище, Цариградъ 1873, с. 774) името *Узи* или *Огузи*, чиито дири по изслѣдванията на графъ Куунъ могатъ

дълго врѣме да се прослѣдатъ у Унгарскитѣ Кумани въ лични имена и названия на мѣста (Einleitung p. LXXXIII: Uzaues princeps Cumanorum 1279, Uz pater de Utza 1299, Uztalu 1301, Uz nobilis 1412 и т. н.). Че населението въ мѣстата по край морскийтъ брѣгъ малко се е измѣнило, человѣкъ може да види по названията на мѣстноститѣ въ патриархалнитѣ актове и по италиянскитѣ морски карти на 14 столѣтие, които часть днесь още сѫществуватъ, и отъ описанията на Джиорджича и Станиславова, които прѣзъ 16 и 17 вѣкове привождатъ толкова отъ днешнитѣ Гагаузски мѣста, като християнски поселения. Въ вѫтрѣшностьта на страната, разбира се, цѣлокупностьта на населението скоро е била прокѫсана. Не е невъзможно, че многочисленнитѣ поселения на говорещи по турски Кумани сѫ улеснили распространението на Исламътъ и османскийтъ езикъ изъ цѣлиятъ истокъ на България.

III. Сургучи.

Кѫтътъ на Сургучитѣ азъ зная не отъ собственно наблюдение. Тѣхното сѣдалище сѫ 5—6 села въ Одринската каза и нѣколко мѣста въ Хафса и Баба-Ескиси, по пѫтътъ отъ Одринъ за въ Цариградъ. Въ Кѫзълъ-Агачъ въ Източна Румелия въ долнята Тунджанска долина азъ чухъ, че ги наричатъ тъй сѫщо *Зългвци*. Тѣ трѣбва съвършенно да приличатъ на Гагаузитѣ, сѫ православни християне, говоратъ турски и по-вечето сѫ винодѣлци.

Славейковъ ги смѣта (вѣст. Напрѣдъкъ, 1874, Бр. 19 и 20) тъй сѫщо за потомци на Печенѣзи и Кумани, като Гагаузитѣ въ Добруджа. Тѣ може да произлизатъ отъ прѣселенитѣ чрѣзъ императоръ Иоаннъ Ватацесъ Кумани, съотечественници на Сиргиана и тогава тѣ сѫ, като поселенци на Балканскийтъ Полуостровъ, отъ равна давность съ Гагаузитѣ.

Освѣнъ тѣхъ въ Тракия прѣзъ 11 и 12 столѣтия е имало турски колонисти отъ селджукско потекло изъ Мала Азия. Такива „Turci tributari Constantinopolitani" срѣщали кръстоносцитѣ прѣзъ 1189 въ Берое (Стара Загора), наредъ съ други „pagani" (Печенѣзи или Кумани?), споредъ повѣствованието на тъй нареченийъ Ансбертъ (ed. Pangerle c. 33). Анна Комнена споменува единъ корпусъ τῶν περὶ τὴν Ἀχριδῶ

οἰκούντων Τούρκων (ed. Reifferscheid I, 138); сѫщитѣ живѣяли въ прѣдѣлътъ Ахридосъ, именно въ срѣдната и долня долина на Арда въ Родопитѣ и трѣбва, ако случайно се сѫ удържали до 14 вѣкъ, да се сѫ прѣтопили съ Османитѣ на тоя днесъ чисто турский кѫтъ (мѣстноститѣ Султанъ-Иери и Кърджали). Къмъ тѣхъ принадлѣжатъ тъй сѫщо тюркскитѣ Вардариоти при Тессалоникъ, чиято история е вече прѣдставилъ Тафель. Въ византийската войска тѣзи християнски Турци сѫ образували оня корпусъ *Туркопули* „Турски дѣца", който често се споменува прѣзъ 11—13 столѣтия.

Приписка.

Къмъ с. 213 Ἑκατὸν βουνοί (Kedrenos II, pag. 594. Томашекъ въ Zur Kunde der Haemushalbinsel II, 27 ги отнася въ хълместата мѣстность на Делиорманъ, въ чиито лѣсове, обаче, формитѣ на хълмоветѣ съвършенно исчезватъ. Едно название на мѣстность отъ сѫщий смисълъ се явява въ сѣверната область на Дунавъ. Единъ съ могили усѣянъ прѣдѣлъ по лѣвийтъ брѣгъ на Прутъ при Городишче и Костещи, на половината пѫть отъ Липкани къмъ Скулени, румѫнски се нарича *Suta Mogile,* „Сто могили". Надеждинъ. Путешествіе по Бессарабіи (1839).

Къмъ с. 233 Прѣзъ врѣмето когато се печатаха тие редове, се появи часть отъ резултатитѣ на нáй-новото прѣброяване на населението въ Българското Княжество отъ 1 Януарий 1888 година. Населението при това се дава не споредъ националность, но споредъ вѣроисповѣдание и матеренъ езикъ. Единъ пó-точенъ анализъ затруднява прѣдмѣтътъ, тъй като Татаретѣ и Румѫнетѣ падатъ подъ „Разни". При все това не е мѫчно да се изведатъ турски говорящитѣ православни християне, слѣдъ като се извадатъ български и гръцки говорящитѣ, но въ всѣкий случай само въ такъвъ размѣръ, до колкото тѣ не се сѫ отричали отъ кѫщнийтъ езикъ, както това се е случило въ много мѣста. Споредъ това прѣброение такива турски говорящи християне въ отдѣлнитѣ околии на Варненский окрѫгъ имало: Балчикъ 4091, Варна 3207, Добричъ 338, Провадия 140, цифри, които на всѣкѫдѣ сѫ пó-долу отъ сѫщинскитѣ.

Подробностьта по́-точно може да се прослѣди по пазаритѣ и селата, нежели въ градоветѣ. На́й-откровенни сѫ били 114 обитатели на малкото чисто християнско село Каракуртъ: 109 говоратъ турски, 5 български. Въ Каварна (1706 ж.) имало 1636 православни, 49 мухамедане (тъй сѫщо Татаре), 2 Арменци и т. н.; български говорѣли 725, турски 693, гръцки 265; споредъ това несъмнѣнни Гагаузи се падатъ 646. Въ Гяуръ-Суючукъ (1139 ж.) имало 1059 православни, 80 мухамедане; отъ тѣхъ говорѣли български 456, турски 680, гръцки 3, което дава едно число отъ 600 Гагаузи. Въ голѣмото Гагаузско село Шабла (1184 ж.) като матерень езикъ сѫ издали 6 души турский, 7 гръцкий; останалитѣ искатъ да сѫ Българе. Въ общината Ени-кьой (заедно съ Джеферли) отъ 1790 православни 589, въ Кестеричъ отъ 730 още 535 се записали като говорящи турски. Жителитѣ на Джевизли и Таптѫкъ искатъ да се показватъ само за Българе или Гърци; Бѣла и Курукьой сѫ почти чисто гръцки.

Въ градътъ Варна (25.256 ж.) ние намираме слѣдъ изваждането на Българе, Гърци, Руси и Сърби още 1842 православни, които не принадлѣжатъ нито на единъ отъ тие езици, въ Балчикъ (4272 ж.) само 145, въ Провадия (5088 ж.) не по́-вече отъ 13. Въ Силистренскиятъ окрѫгъ такова едно издирвание съ помощьта на отпечатанитѣ таблици е невъзможно, защото Румѫнетѣ на Дунавскиятъ брѣгъ нарочно въ тѣхъ не сѫ вписани.

КЪМЪ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИКЪ.

Българскиятъ книжовенъ езикъ и правописъ.

Отъ А. Теодоровъ.

Една отъ послѣднитѣ глави отъ историята на българския езикъ (която чака още своя авторъ) ще завземе безъ друго въпросътъ за българския книжовенъ езикъ и правописъ.

Колкото и да бѫде единъ книжовенъ езикъ поради своето образуванье отдалеченъ отъ обиходния говоръ, стига да е само естественъ органъ на по̀високия душевенъ животъ на народа, комуто служи, той винѫги ще запазва и ще развива нататъкъ найотбранитѣ и найподвижнитѣ черти на народния говоръ. Съ развитието на книжовния езикъ върви и установението за него на единъ правописъ. Това вънкашно облѣкло на живата дума свѣдочи найнапрѣдъ за нейното схващанье чрѣзъ писмо и послѣ за сѫщинския неинъ изговоръ. Вече въ самото писменно схващанье на думитѣ се криѭтъ бѣлѣзитѣ отъ едно понятие за историята на езика, а отбѣлѣзаниятъ условно чрѣзъ единъ съставъ отъ букви изговоръ на думитѣ показва извѣстна стадия отъ развитието на първоначалната имъ звуковна форма. Възъ основа на това и всѣка история на езика, като издиря и обяснява постъпенното негово измѣнение по врѣмена и мѣста, освѣнъ фактоветѣ отъ живитѣ говори се позива и върху фактове отъ книжнината: книжовниятъ езикъ и правописъ ѝ помагатъ съ немалко срѣдства за нейната цѣль.

Днешниятъ нашъ езикъ отъ книжнината и неговътъ правописъ, при всичката своя неустановеность, иматъ сѫщо тъй интересъ и важность за историка на българския езикъ: отъ една страна тамъ сѫ внесени много особности, които и сами, и чрѣзъ своя правописъ опрѣдѣлятъ отношението

на сегашната ни рѣчь къмъ нейнитѣ попрѣдишни фази; а отъ друга страна тия особности обясняватъ и нѣкои промѣни, произлѣли въ народния говоръ подъ тѣхно влияние. За да се напише пълна история на българския езикъ нуждно е несамо да се изложи по паметници и съ помощьта на живитѣ говори неговото развитие, но още да се покаже и какъ се е образувала книжовната му форма, за която се е избралъ и извѣстенъ правописъ. Такава пълна история на нашия езикъ не е прѣдприималъ до сега никой отъ българскитѣ или чуждитѣ писатели: имаме само опити по отдѣлни части отъ неѭ, и то по повече обѣщани, нежели и извършени.

За развитието на българския езикъ отъ найстаро врѣме до сегашнитѣ дни щѣхме да имаме вѣроятно първъ опитъ на история отъ П. Р. Славейковъ, ако бѣше излѣзла дадената отъ него „да се печата" още на 1868 г. „Сравнителна граммaтика за старый, черковный и новый българскый языкъ, съ забѣлѣжванія и върху нарѣчіята му" [ц. 5 гроша. Вж. в. „Македонія", II. 10 (3. II. 1868), 4 г][1]; а за увождането на езика въ книжнината ни даде надѣжда „Периодическо Списание", Браила 1870, II. 8, да ни поучи въ едно „систематично-хронологическо изложение" върху „изучванне и обработване на българский сегашенъ езикъ". По отношение къмъ правописа въ сѫщото „Периодическо Списание", 1876, XII. 198, даде дума проф. Дриновъ, че „ще се постарае въ скоро време да обнародва единъ историко-критически прѣгледъ за новобългарското азбуке", а самото разсѫждение върху тоя прѣдметъ ни дойде едвамъ напослѣдъкъ отъ проф. Миклошича, който въ „Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen" (Wien, 1883), разгледа, какви букви сѫ съставяли прѣди и трѣба да съставятъ сега нашето азбуке за единъ свойственъ на езика и практиченъ правописъ.

Къмъ тия обѣщани и извършени опити за изложение нѣкоя часть отъ историята на българския езикъ идеме сега

[1] За други опитъ отъ тоя родъ прочетохме найново въ слѣднитѣ (прѣдговорни) думи на една „Старобългарска граммaтика" отъ Л. Милетичъ (Срѣдецъ, 1888, стр. 3): „Въ скоро врѣме ще се постараѭ да издамъ и втората-историческата часть (отъ граматиката на българския езикъ), която, наистина, не ще може да расчитва на подпълность, нъ при все това ще може да разясни историческото развитие на българскитѣ езиковни форми до колкото това е сторила науката и собственнитѣ ми изслѣдвания".

и ние да се придружиме съ тоя приносъ. Нашата задача въ него е да прослѣдиме, какъ се е развивалъ у насъ въпросътъ за книжовния езикъ и въ свръзка съ това до какви резултати се е дохаждало съ българския правописъ[1]). Отъ изложеното въ тоя приносъ ще може по̀ясно да се види низъ кой пѫть се е увелъ въ книжнината материялътъ, върху който ще има да се позива и историята на езика ни, и ще се обяви по̀лесно образътъ на една окончателна граматика, която непосрѣдствено да е основана върху развитието или историята на езика.

Изложението на въпроса за българския книжовенъ езикъ и правописъ трѣба да обнеме всичко онова, което, излѣзло исподъ българско или чуждо перо, е имало нѣкакъвъ учинъ въ нашата книжнина, като е подѣйствувало да се усади или подържи единъ или други възгледъ за формата на езика и за вида на правописа му. То захваща отъ възраждането на новобългарската книжнина и върви до найподирнитѣ проявения на възгледитѣ за прѣдмета, като изрежда само виновницитѣ на отдѣлни посоки и оцѣнява тѣхнитѣ мнѣния. Найновитѣ, още незавършени откъмъ своето развитие мнѣния ще намѣрѭтъ мѣсто въ изложението само натолкова, наколкото въ тѣхъ сѫ се прѣтопили други по̀прѣдишни възгледи и се таѭтъ задатъци да се разрѣши въпросътъ въ тѣхънъ смисълъ.

За такова изложение на въпроса ние се помѫчихме да прѣтресеме всичката намъ достѫпна литература и да очъртаеме по неѭ колкото се може по̀пълно всѣкой отъ особнитѣ възгледи за нашия книжовенъ езикъ и правописъ. Въ нѣкои случаи бидохме принудени да боравимъ съ прѣдположения, понеже нито мѣстната Народна Библиотека, нито частни лица, що бѣхѫ винѫги готови за всѣка услуга, немогохѫ да ни помогнѫтъ съ исканитѣ издания или съчинения; при все това надѣеме се, че и съ такива прѣдположения, основани върху положителни насоки, нашето очъртание на възгледитѣ нище страда откъмъ вѣрность.

Намъ липсувахѫ главно — 1) първото издание отъ граматиката на Христаки Павловичъ (1836); 2) „Нѣкоторыя черты путешествія по Болгаріи“ отъ Венелина; 3) „Нѣколко

[1]) За статията на П. Р. Славейковъ (1883) по сѫщия прѣдметъ вж. по̀нататъкъ въ текста.

мысли за българскый языкъ“ [отъ Н. Геровъ][1]); 4) брой 330 отъ „Цариградский Вѣстникъ“ (год. VII, 1857, 25. V.), дѣто се намира срѣдата отъ разсѫждението на Н. Михайловский за новобългарския езикъ, па и други бройове съ продължения отъ езикословнитѣ статии на Ботя Петковъ и на Партения Зографски; 5) I. год. отъ „Гайда“, и 6) много други вѣстници и бройове отъ нихъ съ важни въ различни отношения бѣлѣжки по разглеждания отъ насъ въпросъ. Отбѣлѣзваме това съ цѣль да се подканѭтъ лицата, що иматъ на грижа да помагатъ за развитието на науката у насъ, да запълнѭтъ недостатъцитѣ на българскитѣ библиотеки. Споменѫтитѣ книги и вѣстници бихѫ могли да се намѣрѭтъ нѣйдѣ и да ни послужѫтъ чрѣзъ нѣкого; обаче искаше да почакаме доста дълго врѣме и да направиме нѣкои разноски, което поради особни причини небѣ никакъ възможно.

Ние ще бѫдемъ признателни на всинца, които би били почестити отъ насъ да располагатъ съ литературата, що ни е липсувала, и би поправили неточноститѣ, които негли ще съдържатъ нашитѣ прѣдположения въ очъртаването на възгледитѣ за езика ни и правописа; а сѫщо ще дължиме признателность и за всѣка бѣлѣжка изобщо, която излѣзе отъ кого и да било да допълни или оправи нѣщо въ тоя опитъ надъ единъ въ началата си неясенъ и въ края си незавършенъ въпросъ.

София, августъ 1889.

---

[1]) Извѣстие за тая книжка, съ цѣна 2 гроша, вж. въ „Цариградский Вѣстникъ“, VI. 261 (21, I. 1856), 4 в. По думитѣ на самаго г. Герова то било статия, въ която се отговаряло на грьцкитѣ печатни утвърждания, че българскиятъ езикъ небилъ за самостоятелна книжнина и наука. Статията се печатала въ „Цариградский Вѣстникъ“, и безъ да бѫде довършена отъ автора извадила се отъ тогашния редакторъ на вѣстника въ отдѣлна брошура. . . .

Въ нашата книжнина и до днесь още несѫ прѣстанѫли кривитѣ сѫждения за българския езикъ, за негова говорни характеръ и за книжовната му разработка. Много отъ исказванитѣ за него мнѣния сѫ сгрѣшени едничко поради недостатъчното схващанье на извѣстни исторични фактове, или граматични термини, та излизатъ послѣ сгрѣшени и всички основани върху това изводи за езика. Изобщо езикознанието, несамо въ своитѣ пбнови резултати, но и въ истинитѣ, изведени вече близу прѣди половина вѣкъ, не е могло въ много отношения и досега да намѣри почва въ нашитѣ разсѫждения върху българския езикъ. Въ прѣдишно врѣме имаше доста причини, които или задържахѫ понятията за езика на една примитивна стъпень отъ развитието на науката за него, или пъкъ прѣчахѫ на възгледитѣ отъ външнитѣ книжнини да прѣминѫтъ съ благотворния си учинъ и между насъ; ала отъ двайсетъ години насамъ, па особно и слѣдъ нашето освобождение на въпроситѣ отъ нашия езикъ захванѫ да се дава отъ извѣстна страна и пбправилна поставка, и взехѫ да се распростиратъ и нѣкои здрави основи отъ езикознанието. Обаче и тия фактове небидохѫ въ състояние да оправѭтъ сѫжденията, често дори и елементарни за българския езикъ, защото отъ една страна тѣ имахѫ работа съ отколѣшни и моцни традиции, а отъ друга страна несѫ достигнѫли още до пъленъ изразъ и несѫ могли поради това да създадѫтъ своя срѣда, която да прѣсрѣщне кривитѣ възгледи на цѣлото общество въ книжнината.

Всичкитѣ въпроси за българския езикъ иматъ за срѣдище правописа, който се е испрѣчилъ прѣдъ перото още на първия новобългарски писатель. Ако и да нѣмаме изрични свидѣтелства, че тоя писатель е истеглилъ нѣкоя борба съ правописа, ние все пакъ трѣба да положиме това като несъмнѣно, понеже не много слѣдъ него вече намираме въ българскитѣ книги или мълкомъ приложени за-

ключения за българския правописъ, или и уводни разсѫждения, какъ бива той да се нагласи по сравнение на българския езикъ съ чужди езици, или на българскитѣ нарѣчия и говори помежду имъ. Такива разсѫждения се продължаватъ послѣ и до найново врѣме, и тѣхното влияние въ науката за българския езикъ е докарало до тамъ, че правописътъ се смѣта вече несамо нераздѣленъ отъ понятието за *книжовенъ* езикъ, но и идентиченъ съ него: затуй и срѣщаме да се казва напр., че който *непише* твърдия *ъ* слѣдъ съгласки въ края на думитѣ, или който *непише ѣ* и *ѫ* споредъ старобългарската етимология, той смѣшно протестува *противъ общия ни писменъ езикъ*, и че който *говори* за каквината на езика ни отъ книжната, той излиза съ особни теории *да урежда нашия правописъ*[1]).

Когато се захванѫ възраждането на българетѣ, полето на тѣхната книжнина имаше да се простре откъмъ езика върху основата на една традиция отъ двѣ посоки: нашитѣ писатели трѣбаше въ езика си да слѣдѫтъ образеца или на внесенитѣ извънъ свещени книги отъ руска и сърбска редакция, или на прѣписванитѣ въ самата страна дамаскини, дѣто прѣписувачътъ е билъ воленъ да внесе на писмо чъртитѣ на своя домашенъ говоръ. Отъ това се родихѫ два възгледа за българския книжовенъ езикъ и правописъ: по единия възгледъ българетѣ трѣбаше да пишѫтъ съ формитѣ и съ азбукето на черковнитѣ книги, — което създаде така наречения *„славено-български“* езикъ, а по втория възгледъ въ българскитѣ книги трѣбаше да се употрѣби живиятъ, *„простъ български“* езикъ и да се пише съ ония букви, които отговарятъ на неговитѣ звукове. Ала живиятъ езикъ непрѣдставяше навсѫдѣ еднаквъ граматиченъ строй, като различаше за всѣка говорна областъ ту въ нѣщо по синтаксиса, ту въ нѣкои форми или звукове, ту пъкъ и въ лексиченъ материялъ; поради това и привърженцитѣ на втория възгледъ се намирахѫ въ недоумѣние, кое отъ многото тия различия да вземѫтъ за найправо и какъ да го внесѫтъ и въ книжнината.

Всѣка опитня въ книжнината налагаше на писателя да помисли найнапрѣдъ и за езика и правописа на своето произведение, и той биваше принуденъ да расправя за тѣхъ

[1]) Срв. ПС. XXIII—XXIV, стр. 910.

и да оправдава своитѣ постѫпки; но такъвъ начинъ мнѣнията на писателитѣ отъ двѣтѣ посоки сподиряхѫ въ прѣдговоръ токо-речи всѣка българска книга: Христодулъ Сичанъ-Николовъ издаде въ Букурещъ на 1845 г. „Болгарска Аритметика“, въ която говори за българскитѣ нарѣчия; Д-ръ В. Х.-С. Беронъ напечата въ 1859 г. въ Букурещъ „Първа Бѫлгарско-френска Грамматика“, къмъ която е пригудено „изложение за бѫлгарското правописание“; отъ Тодора Н. Шишковъ излѣзе въ Цариградъ на 1860 г. прѣводътъ „Първа храна на здравыятъ чолѣшкій умъ, школска и домашна книга за дѣца-та“ [отъ Карла Трайготтъ Тима(?)], дѣто прѣводачътъ расправя въ прѣдисловие „за промѣна та на буквытѣ въ изговарянието и за члена-тъ“. Още по́вече имахѫ право за подобни изложения самитѣ граматики за българския езикъ. Отъ тѣхъ найшироко и разумно се занимава съ въпроса за българския езикъ и правописъ граматиката на о. Неофита Рилски, издадена въ Крагуевацъ на 1835 г., въ своето „філологіческо прѣдувѣдомленіе“, което обзима 72 стр. По неѭ и по свѣдѣнията изъ периодичния нашъ печатъ отъ по́сетнѣ П. Р. Славейковъ написа малка статийка („Нѣщо по българский язикъ“) въ втория годишенъ отчетъ (за 1882–83 г.) на Пловдивската Реална Гимназия (стр. 5—15). Тамъ се разглежда развитието на основитѣ за българския правописъ отъ началото на българската книжнина дори до подирно врѣме и се констатува, какъ подъ влиянието на рускитѣ черковни книги и на дамаскинитѣ, послѣ и на рускитѣ и на сърбскитѣ въспитаници — българе въ правописа ни сѫ се опрѣдѣлили двѣ посоки, етимологична и фонетична, отъ които напоконъ втората остая безъ подражатели, а първата се распада на двѣ школи, Търновска и Пловдивска, съ по́голѣма или по́малка отстѫпка отъ етимологията въ полза на фонетичното начало[1]).

Въ разсѫжденията за българския езикъ и правописъ, излѣзли на свѣтъ въ каква и да било форма, — като прѣдговори на отдѣлни книги, или като специялни статии и граматики, — се явяватъ главно тия мисли: 1) че българ-

[1]) Сравни бПС. II. 19 и 21. „Отъ приемянието на двѣтѣ азбукета, старобългарско и църковноруско, сѫ се породили и двѣ равни правописания въ новобългарския езикъ“. „Къмъ края на 18-я вѣкъ старобългарското азбуке отстѫпя по́вече мѣсто на църковноруското“. „Първитѣ ни книгоиздатели се държали ту за църковно руското правописание, слѣдователно и азбуке, ту за сърбското, ту за руското, което найпослѣ се загнѣздило на дълго време и въ което нѣкои като наставихѫ двѣ букви ѫ ѩ, нарѣкохѫ го новобългарско азбуке“. Проф. М. Дриновъ.

скиятъ езикъ наравно съ другитѣ сродни нему езици, руски и сърбски, има една обща майка — славенския или черковнословѣнския езикъ, и затуй трѣба да се придържа о формитѣ и правописа на тая майка, както правятъ руситѣ и сърбетѣ[1]); 2) че той е наистина излѣзълъ отъ старославенския или черковнословѣнския езикъ, ала отъ оня неговъ видъ, който намираме по стари ржкописи не отъ руска, или отъ сърбска редакция; поради това и правописътъ му трѣба да приеме правилата на тия ржкописи, обаче като ги прилага за неговитѣ форми особно и по сравнение съ найблизкия нему руски езикъ; и 3) че ако и да произлиза отъ старасловенския или вече старобългарски езикъ, новобългарскиятъ езикъ се е отдалечилъ отъ него и по звукове, и по форми, та иска и правописъ, който да е нагоденъ прѣди всичко за собствения неговъ звуковни и формаленъ съставъ. Бѣлѣжито е, какъ вече въ тия мисли за българския езикъ, който имаше да се увожда въ нова, своя книжнина, въпроситѣ за неговата форма клонятъ повече къмъ опрѣдѣление на правописа, нежели и къмъ установение на граматичния му строй по живитѣ нарѣчия; и тъкмо въ това лежи причината, дѣто и досега всѣка обработка на езика ни въ книжнината се схваща едничко като изравнение на правописнитѣ различия, и така се отъждествяватъ понятията за писменъ езикъ и за правописъ.

Възъ основа на горнитѣ мисли, що извождаме изъ разсжденията за нашия книжовенъ езикъ, българскитѣ писатели се евявахж въ сжщность застжпници на три различни възгледа, които можемъ наречи *„славенски, българо-руски* и *български“*. Споредъ *славенския* възгледъ освѣнъ правописа, който бѣше длъженъ да задържи азбукето и неговото приложение отъ черковнословѣнскитѣ книги, на българския езикъ се налагаше да употрѣбя отъ сжщитѣ книги и нѣкои глаголни и падежни форми, чрѣзъ които да се упраздни службата на члена, що се осжжда като недостойно за него исчадие; срѣщу това *българо-рускиятъ* възгледъ отстжпяше на езика правото да се ползува и отъ нѣкои букви за бѣлѣзи на свойствени нему звукове, и отъ члена, който го

[1]) До реформата на В. Караджичъ, приета окончателно въ сърбската книжнина едвамъ въ мартъ 1868 година, сърбетѣ пишахж съ черковнословѣнски правописъ, върху който се позиватъ и нашитѣ граматици.

характеризуваше между другитѣ словѣнски езици, ала зато мѣрилото на правописа и на нѣкои форми отъ имената и отъ глаголитѣ се взимаше постоянно съ огледъ къмъ руския езикъ; напоконъ по третия, *български* възгледъ езикътъ ни въ книжнината имаше да си образува правописъ и форми, основани върху живитѣ български нарѣчия и избрани изъ етнографически (фонетически) найрасширенитѣ или етимологически найоправдаванитѣ особности. Неможе да се каже, че въ създаваньето на българския езикъ и правописъ тия три възгледа сѫ вървѣли по уведения редъ и че българскитѣ писатели сѫ били привърженци отдѣлно на единия, или на другия отъ нихъ: тѣ често сѫ завзимали и нѣкоя прѣходна посока; ала въ развитието на тия възгледи неможе да се несъгледа, че послѣдниятъ отъ нихъ е въ сѫщото врѣме и найправъ спроти първия, който естествено трѣбаше да настане подиръ съживѣваньето въ насъ на прѣсѣченитѣ отъ толкова врѣме стари традиции за българската народность и езикъ; колкото за втория възгледъ, неговото появяванье стои въ свръзка съ образуванието на българскитѣ писатели, както подъ влиянието сѫщо на образуванието се расшири и третиятъ възгледъ.

За родоначалникъ на първия възгледъ се полага иеромонахътъ и проигуменъ отъ Хилендарския манастиръ Паисий, който въ 1762 година списа „Историа Славенобългарская“, печатно издадена (подъ редакцията на Христаки Павловичъ Дупничанинъ) въ Будимъ на 1844 год., подъ името „Царственникъ, или исторія болгарская“. По рѫкописа на тая книга, распръснѫта въ множество прѣписи между българетѣ, сѫ се образували неговитѣ послѣдуватели, между които на първо мѣсто — ала не съ пълно право — Славейковъ (н. у. м. стр. 9) брои и ученика му, епископа Софрония Врачански. Въ Софрониевата автобиография, обнародвана въ бПС. V—VI. 52—77, ние нѣмаме наистина и неговъ правописъ, понеже тамъ тя е зачта и поправена отъ „Дунавскій Лебедъ“, дѣто редакторътъ Раковски ѭ билъ помѣстилъ поcтъкнѫта отъ своето особито „нынѣшне правописаніе“ (вст., стр. 50—51); ала въ други, „забравени списания на Софрония Врачанскаго“, за които проф. Дриновъ говори въ сПС. XII. 1—12, ние срѣщаме образци (вст., стр. 3), дѣто правописътъ, както и езикътъ,

който инакъ е еднакъвъ и съ езика на автобиографията, сѫ досущь различни отъ езика и правописа на Паисиевата история[1]). Споредъ тѣхъ Софроний спада пóскоро въ групата на писателитѣ отъ третия възгледъ, а на страната на Паисиевата школа видни привърженци остаятъ само споменѫтитѣ отъ Славейкова Х. Павловичъ въ „Грамматика Славено-болгарска“ отъ 1845 г., и К. Фотиновъ въ „периодическото повсемѣсячно списаніе Любословіе“ отъ 1844—1846 г. Нѣка забѣлѣжиме тука, че привърженството въ дадения случай небива да се взима като исповѣданье на мисли, развити и дотвърдени отъ нѣкого пóпрѣди за извѣстенъ прѣдметъ: въ нашата книжнина захващатъ да се явяватъ разсѫжденія за езика и правописа и да се опрѣдѣлятъ постъпенно и основитѣ на граматичнитѣ възгледи много пóкъсно отъ Паисия и Софрония, и затуй, ако полагаме едного нашъ писателя за родоначалникъ на школа, а другиго за неинъ привърженецъ, ние трѣба да разбираме съ това, че първиятъ е далъ съ езика и правописа на своето произведение поводъ за единъ способъ на писанье, а вториятъ е намѣрилъ въ него само за себе опора. Паисиевата история създаде *„славенската“ школа*, чиито основи се развиватъ съ лекъ прѣходъ къмъ българо-руската школа въ речената граматика отъ Христаки П. Дупничанинъ, „сочинена вторый путь, со многими нуждными поправленіями издадена [Бѣлградъ] и болгарской юности посвѣщена“. Въ първото издание на тая граматика (Будимъ, 1836), а още пóвече и въ своята аритметика, издадена въ Бѣлградъ на 1833 г., Христаки (пóпрѣди и Хрисантъ) се придържа въ извѣстенъ смисълъ о чъртитѣ на послѣшния български възгледъ, ала въ това второ издание той се прѣмѣта вече съвсѣмъ на страната на славенския възгледъ и съ любопитни сѫждения отлича *книжовния „болгарски“* езикъ отъ *просташкия „български“* и кори бившитѣ свои споборници въ привърженость къмъ подирния. Въ посвещението за своята „прелюбезна болгарска юность“, дѣто самъ се

[1]) Въ кн. XXVIII—XXX отъ ПС. (1889) на стр. 794—5 срѣщаме прѣпечатанъ саморѫчния Софрониевъ прѣдговоръ къмъ труда му „Феатронъ політиконъ“ (1809), а на стр. 789—90 сѫщо негово послѣсловие къмъ „кvріакодроміонъ“ (1802). И двата тия образеца за езика и правописа на Софрония сѫ различни помежду си, и само за втория може да се каже, че пóвече приближава къмъ езика и правописа на Паисиевата история, а първиятъ е съгласенъ изобщо съ дамаскинитѣ.

хвали, че тя го има на голѣмъ почитъ и го чете отъ всички български писатели найусърдно, и че неговитѣ съчинения сѫ уведени во всички токо-речи български училища, Христаки Павловичъ обяснява, какъ всичкитѣ словеснѣйши учители настояли прѣдъ него да прѣиздаде първата си граматика и какъ той послъ молбата имъ и приготвилъ второто издание, което и прѣпорѫчва на младежьта да приеме съ внимание, за да разбере истината въ езика. Това издание той изработилъ много посъвършено отъ първото, защото, каже, „многу недостатки въ ней дополнихъ, излишняя (кои то са членове), изгнахъ[1]), падежи умножихъ и къ Старо-Болгарскому (Славенскому) языку ю приближихъ, щото да можешь и ты, мила юносте, да списвашь гладко и сладко, еще же и сосъ ритмы, какъ то и сроднiй тебѣ, Сербинъ, думамъ, и Руссъ, а простый слогъ простымъ да оставяшь сосъ о, атъ, та та та, то то то и сосъ разны други гнусоты сирѣчь ѫ ѭ, и други, кои-то се въ тыя времена, отъ небытiя произведени, появиха, да го украшаватъ или, подобре, огнушаватъ“: „сички тiи са воистину квасъ Фарисейскiй, кой то осквернява сичкое смѣшенiе[2]), сирѣчь причинява языку безобразiе, гнусота и премногое потемнѣнiе; а найпаче реченая ѫ и ѭ, коихъ силу и произношенiе само *Бѫлгари* знаятъ, а *Болгаринъ*[3]) нити единъ не познава, нити нахожда нѣкое отъ нихъ въ Старо-Болгарскомъ языцѣ, или, по добре, въ сущей майцѣ, съ чiею цыцею є неговъ Ново-Болгарскiй отдоенъ. Она ги нема: и нема ги, защото и са непотребни, а непотребно є (сир. непотребное) майцѣ, непотребно бива и дщерѣ, защото дщера подобна е майцѣ; нити ражда жена обезяну (маймуна), или обезяна человѣка: понеже това е естеству противно, какъ-то и сички реченiя языку Ново-Болгарскому“. Христаки Павловичъ неможе сега

[1]) Споредъ бѣлѣжката на В. Априловъ въ едно писмо до Ю. Венелинъ, Христаки билъ се отрекълъ отъ членоветѣ въ българския книжовенъ езикъ още въ първото издание на своята граматика. Вж. „Заради возрожденiе новои болгарскои словесности“ отъ Венелина, прѣвелъ М. Кифаловъ, Букурещъ 1842, стр. 91 и 97. Срѣщу това о. Неофитъ Рилски иска да каже, че таково нѣщо въ Христакевата граматика никога не е имало. Срв. неговото писмо до учителя Райна Поповичъ въ ПС XXV—XXVI. 61 („А Христаки чудимся гдѣ говори „объ изгнанiи членовъ“ и одобрява му (на Венелина) мнѣнието. Той е гонитель само на *атать*, а другитѣ [напр. *о*] употребява равно каквото и мы“).

[2]) Да се разбира: квасъ, който разваля всѣко замѣсено съ него тесто.

[3]) Курсивътъ нашъ.

спокойно да гледа ония писатели, които все още продължаватъ по пѫтя, какъвто бѣхѫ захванѫли нѣкои отъ найраннитѣ наши книжовници слѣдъ Софрония и който самъ той вече отколѣ напуснѫ, откакъ се убѣди божемъ, че е кривъ. Прѣди него бѣхѫ излѣзли — знаменитиятъ испослѣ *рибни* „букварь съ различны поученія" (Брашовъ, 1824) отъ Петра Хаджи Беровичъ, „Священное цвѣтособраніе" отъ Гибнера, прѣведено отъ Анастасія Стояновичъ (Кипиловски; Будимъ, 1825), Календарь отъ Цвѣтка Панагюрецъ (ок. 1820 г.), и др. книги, дѣто се пишеше съ езикъ найблизъкъ тогава до народната рѣчь и съ правописъ отклонни отъ „славенския" на черковнитѣ книги; сѫщото се виждаше и въ книжкитѣ на иеромонаха Хаджи Іоакимъ, „Амартолóнъ сотиріа", „Митарства" и „Различна поучительна наставленія" (всичкитѣ въ Будимъ, 1814, 1817, 1819 г.). Всички тия книги могѫтъ да се вземѫтъ за прѣдходници на българската школа, която самоволно растѣше и се развиваше, като извади дори и прѣдъ носа на второто издание отъ „грамматика славено-болгарска" единъ прѣводъ отъ сърбски на Іоанна Стояновича изъ Плутарха и Исократа (Бѣлградъ, 1845). Това тъкмо раздразни Христаки до гнѣвъ, и съ всичкото искано въздържание прѣдъ читателитѣ той все пакъ не може да ни затаи своето расположение къмъ невиннитѣ писатели отъ *пó-простата „българска" школа;* срѣщу нихъ той продължава въ посвѣщението на младежьта — „тѣмже, о предрага и премила юносте, всегда ненависти предавай, и отвращавай се отъ таковыхъ списаній, които са полни сосъ ѫ и ѭ, и отъ сичкихъ, които по правиламъ сочиненія не са составлени, и злоупотребленіе падежей са преисполнени: защо и такови списатели се въ тыя времена появихѫ, кои то силу падежей и начертаніе незнающе и правила сочиненія не познавающе, составиха и издадоха, нѣкои убо Мытарства и календарчета и проч. а нѣкои слова совѣтователны Плютарха Херонейскаго и Исократа философа, ревнувающе искуснымъ въ Грамматику, като оная жаба, която, какъ то една басня повѣствува, поревнува юнцу въ величану, и искающи да буде голема колку то него, надуваше се: обаче отъ вышемѣрна надуванія се спука и погина. Така не е безбѣдно, да не пострадатъ реченніи сирѣчь да не придобіятъ вмѣсто похвалы хулу и укоризны".

Колкото и да не влизатъ въ подробности нито тия сѫждения отъ посвещението, нито самото изложение на граматиката на Христаки Павловичъ за основитѣ, поради които се е отвърнѫлъ той отъ неистъничения *български* езикъ и е поставилъ за книжнината вмѣсто него нѣкакво *славено-болгарско* подобие, ние пакъ можемъ да досетиме по нѣкои бѣлѣзи, че причината на това ще да сѫ изобилнитѣ ония диялектични различия, каквито е прѣдставялъ българскиятъ езикъ въ говора и на различнитѣ негови писатели, остави вече на самото население отъ различнитѣ наши области. Българскиятъ писатель отъ по́-старо врѣме, както дори нерѣдко и сега още, е гледалъ, че народитѣ около него, които иматъ своя книжнина, пишѫтъ въ книгитѣ си еднаквъ езикъ, и е прѣдполагалъ затуй, че сѫщиятъ единъ езикъ ще владѣе и у цѣлия народъ, чието име носи всѣка отъ тия книжнини; срѣщу това той е съглеждалъ на своя страна, че книгитѣ на двоица български писатели не се сгаждатъ помежду си откъмъ езика, па и собствениятъ неговъ езикъ не е такъвъ, какъвто самъ чете въ книгитѣ на ония двоица писатели. По́нататъкъ, българскиятъ писатель отъ началото на нашата книжнина се е образувалъ въ чужди училища и на чужди езици, а у дома̀ си ималъ само черковни книги, които съ извѣстно специялно азбуке прѣдавали на ухото му думи, понетни нему и близки до негова езикъ; съ това азбуке, ако и подъ модерни обликъ си служили и съсѣдитѣ му сърбе, па ируситѣ, отдѣто идѣли по́вечето черковни книги; — обаче въ българския езикъ нему се испрѣчали звукове, каквито елементитѣ на това славенско азбуке никакъ непризнавали, па и форми, каквито не се оправдавали нито отъ сърбския или руския езикъ, нито пъкъ отъ езика на черковнитѣ книги. И така подъ дѣйствието на такива прѣдположения и фактове нашиятъ писатель дохаждалъ до заключение, че еднаквиятъ за всинца езикъ на българската книжнина трѣба да бѫде такъвъ, който да истича непосрѣдствено изъ общата на всички словѣнски езици ма̀йка, черковнословѣнскиятъ езикъ, да отхвърля говорнитѣ форми, що не се намиратъ въ подирния, и да употрѣбя само засветенитѣ букви отъ неговото а̀збуке. Не сѫ за чудо тогава тия застрастени думи, съ които Христаки Павловичъ се отврьща отъ на̀йхарактеристичнитѣ бѣлѣзи

на българския езикъ, понеже тъкмо тѣхното присѫщие въ живия говоръ подъ различни форми е поставяло първитѣ наши граматици въ крайно беспомощно положение. Въ отчаяние дори отъ това, че би могло изобщо отъ подобна пъстрина на българскитѣ говори било откъмъ звукове, било откъмъ форми или отдѣлни думи да се създаде нѣкой общъ езикъ на българската книжнина, тия наши граматици искрено сѫ въсклиКвали: „О іазыче развращенный и невоздержвый! да ли ще имà и въ други нéкой іазикъ тóлко развращеніе и несогласіе“. (Неофитъ Рылецъ, Болгарска грамматіка, стр. 10); затуй сѫ и съвѣтвали „да отбѣгаме отъ простолюднызтъ и подлыатъ іазикъ и держиме се колкото е възможно до майката му, Славенскіатъ:“ тамъ едничко тѣ сѫ намирали „некой успѣхъ и исправленіе на языко ни“, понеже, „ако пишеме още по гнусно и отъ тоя обыкновенныатъ простолюденъ іазикъ, каква ли ще полза да учиниме на нашата любезна юность, или какво любопытно око ще да възбудиме въ нихни те нѣжны души, кога то нема нищо любопытно и достойно примѣчанія въ іазыкатъ ни“ (вст. стр. 14.)....

Трѣбва да се прѣнесе човѣкъ въ онова врѣме, когато сѫ писали тия почтени труженици, и да се постави въ онова положение, въ каквото сѫ тѣ били съ научната си подготовка, за да разбере напълно тия ядни и безутѣшни думи, които тъй странно звучѫтъ за днешното ухо. Начетени до ситость въ черковнитѣ словѣнски книги, незапознати съ основитѣ на граматичната наука и съ издирянията на славистиката отъ свое врѣме, нито пъкъ усвоили и всичкитѣ общи характеристики на българскитѣ говори, тѣ имахѫ прѣдъ очи отъ една страна само неподвижната правилность и флективното богатство на славенския езикъ, употрѣбянъ въ черквитѣ и у руситѣ, и у сърбетѣ, а отъ друга страна загатното разнообразие на звуковетѣ и оесетната осудость на формитѣ въ българския езикъ. А между туй върху тѣхъ първи лежеше дългътъ за просвѣщение на своето отечество и за създаванье българска книжнина: въ такъвъ случай тѣ естествено можахѫ да се рѣшѫтъ поскоро да приемѫтъ за езикъ и правописъ на своитѣ книги нѣщо пообщо и поустановено, нежели да излѣзѫтъ съ недостатъчния свой и невсѣкому свойственъ областенъ говоръ. По тая причина и първата наша граматична школа

е славенската, съ книжовенъ езикъ и правописъ, наричанъ отъ самата неѭ *славено-болгарски*, и съ мнѣния за българския езикъ, каквито срѣщаме въ уведенитѣ сѫждения особно на Христаки Павловичъ Дупничанинъ.

Вече самитѣ Христакеви сѫждения ни подаватъ нѣкои отъ главнитѣ основи на славенската школа за българския езикъ и правописъ. Ако и зачеиѫта найнапрѣжъ въ българската книжнина, тая школа ненамѣри свой пъленъ тълкувател, защото въ течение на своето развитие биде веднага прѣсрѣщнѫта отъ послѣдувателитѣ на дамаскинитѣ, които съ книгитѣ си опрѣдѣляхѫ почвата на българската школа. Славено-болгарскитѣ писатели продължавахѫ да прилагатъ своитѣ изведени изъ езика на черковнитѣ книги теории, ала сѣмъ-тамъ се отбивахѫ явно въ пѫтя на писателитѣ отъ българската школа. Поради това и Христаки Павловичъ, когото можемъ да смѣтаме за прѣдводитель на славено-болгарскитѣ граматици, въ изложението на своята теория на езика показва нѣкои прѣходи къмъ нареченния отъ насъ български възгледъ, става до нѣйдѣ съгласенъ съ българо-руската школа.

Славено-болгарскиятъ езикъ споредъ него е съставенъ отъ 27 *знака,* които се именуватъ „болгарски букви", а редомъ съ тѣхъ за правописа се употрѣбятъ още „двоегласнитѣ букви" ѧ, ѣ, ю, ы, както и славенската съгласна щ (стр. 1—2). Думитѣ отъ писменната *болгарска* рѣчь се дѣлѭтъ на осемь части, а простолюдната *българска* рѣчь има и девета часть, именно членъ. Въ майката на болгарската рѣчь, то е въ (черковно) славенския езикъ, членътъ несѫществува, и Х. Павловичъ незнае, отдѣ е влѣзълъ той въ простолюдната рѣчь и какъ е тя навикнѫла на него; обаче като съставилъ своята граматика „за да руководствува Болгарскую юность къ благородной разговори", той го изгонилъ изъ неѭ. Като не се пада на болгарския езикъ, членътъ поражда още и „кавгы и несогласія" между нашитѣ писатели: едни отъ нихъ го пишѫтъ о, други а, трети атъ, или те и тѣ, което е „само една гнусота, едно нищо, или по добре да речемъ: едно голѣмо препятствіе къ благородной разговори и израженію высокихъ разумовъ"[1]), а „израженіе сосъ о, а, атъ, та,

[1]) Ето това смѣсвание и отъждествение на двѣтѣ различни понятия за *езикъ* и *правописъ,* което и днеска не е прѣстанѫло да бърка нашитѣ обиходни разсѫждения върху сѫщия прѣдметъ!

то, те, и тѣ, безъ употребленія падежей, не е ясность, но связь Гордійска, кою четущіи или слушающій никакъ да разумѣе не може“ (вст., стр. 3. зб.) Вмѣсто члена за поблизко опрѣдѣление на понятията Христаки съвѣтува да се употрѣбя едно съотвѣтно мѣстоимение, н. пр. вмѣсто „вземи перото“ да се казва и пише „вземи това перо“. Такъвъ смисълъ на мѣстоимение има у него и *то* отъ *„които“* въ приставнитѣ изречения, та непрѣдставя противорѣчие съ възгледа му за члена. Имената иматъ въ цѣло склонение седемь падежа и въ двѣтѣ числа; а глаголитѣ иматъ дѣйствителни причастия — именни *(наказующій, -ая, -ее)* и частични *(наказующи)*, и страдателни причастия отъ три врѣмена — настоящее *(наказуваемый)*, миновало *(наказованый)*, и минало *(наказаный)* (у него, стр. 37—39). Правописътъ учи, „гдѣ се пише и (наричано отъ него *ин)*, гдѣ ї и гдѣ ы: сирѣчь учи, какъ да напъстрява нѣкой реченія сосъ и, ї и ы. Весма добро воистинну бѣше да подражаехме. . . европеомъ . . . , да си пишеме сичкія реченія съ прелеснописуваемомъ ї, понеже е суетенъ трудъ да мысли и да ислѣдува нѣкой, гдѣ се пише и, гдѣ ї и гдѣ ы“: като изговаряме тия три букви навсѫдѣ еднакво, трѣба и да пишеме вмѣсто тѣхъ само единъ бѣлѣгъ, и въ такъвъ случай различнитѣ служби на извѣстни равнозвучни форми въ изречението, писани еднакво само съ ї, ние бихме разпознавали по глагола или сказеца на изречението. Противъ тая мисъль възраженията сѫ безсилни, понеже при изговора на думитѣ съ живъ гласъ ние незнаеме, коя отъ нихъ би била писана съ и, и коя съ ї или ы, и все пакъ и безъ това разбираме тѣхния смисълъ. Буквитѣ и и ы на пр. въ камикъ и крыемъ сѫ употрѣбени отъ основателитѣ на езика ни досущь произволно, а ние ги употрѣбяме по прѣдание, като ги изговаряме не различно отъ ї (вст., стр. 55—56). Напоконъ за ъ въ края на думитѣ Христаки неще нищо да говори, „защо секой явно види неговую непотребность“; ала докѫдъ се просвѣтѭтъ нашитѣ учени да познаѭтъ истината и да се „согласатъ на това полезнѣйшее роду нашему измышленіе“, той ще слѣдува да го употрѣбя по правилата, що е посочилъ въ своята граматика (вст., стр. 57).

Това сѫ основнитѣ чърти отъ граматиката на Христаки Павловичъ, дѣто се съдържатъ и началата на славенската

школа относително звукословието, морфологията и правописа на езика ни въ книжнината. Въ тая граматика имаме особни дѣлъ и за синтаксиса на славено-болгарския езикъ (стр. 61—72), па нѣщо и за производството на думитѣ (стр. 49—54); ала понеже синтаксисътъ работи съ материяла на морфологията, а въ производството на думитѣ се слѣдѭтъ пóвечето исканията на правописа, затуй тия два дѣла отъ граматиката нѣматъ особно значение за характеристиката на възгледитѣ на самаго Христаки Павловичъ, или и на прѣдставяната отъ него школа, — толкова пóвече, че и въ въпроса за българския книжовенъ езикъ и правописъ винѫги се е обръщало внимание едничко върху буквитѣ отъ азбукето и върху формитѣ на думитѣ, избирани по прѣдимство изъ черковнословѣнския или изъ руския словарь. Като оставимъ на страна ония мнѣния на Христаки Павловичъ, които още въ неговата „Аритметика“ (писана безъ *ъ* -ове) сѫ го поставяли между послѣдувателитѣ на дамаскинитѣ, а сега, въ граматиката го отклоняватъ къмъ българската (българо-руската) школа, ние по другитѣ чърти отъ неговата граматика ще можемъ характеризува *славенската школа* въ историята на книжовния нашъ езикъ.

Тая школа прѣдполага единъ общъ, „славенски“ езикъ за българетѣ, сърбетѣ, руситѣ и за другитѣ словѣнски племена, колкото и́ сѫ били извѣстни, и отъ общия тоя езикъ извожда особни негови развития въ смисълъ на *славено-сърбски, славено-руски* или *славено-български* езикъ. Оная обща майка на словѣнскитѣ езици се е съглеждала въ найстаритѣ рѫкописи и печатни словѣнски книги, найвече отъ черковно съдържание, и по отношение къмъ всичкитѣ нови словѣнски езици се е казвала *старославенски езикъ,* а по отношение къмъ всѣкой отъ нихъ отдѣлно се именувала *старо-сърбски, старо-руски,* или *старо-български езикъ,* ако и подъ тия специялни имена не сѫ се разбирали и нѣкои диялектични особности. Старата форма на новия български езикъ се полага отъ славенската наша школа въ езика на черковнитѣ книги, нареченъ затуй *черковнославенски,* както сѫщиятъ се смѣта и за старъ езикъ и на сърбетѣ, и на руситѣ, у които се чете още по църквитѣ. Отъ уведенитѣ сѫждения е явно, какъ славенската школа у насъ е взела за исходище на

своята работа надъ българския книжовенъ езикъ една основа, за която никакъ не е имала още вѣрно прѣдставление: всичкитѣ нейни наименувания — „старо-славенски“, „старобългарски“, или само „славенски“ иматъ винѫги единъ смисълъ, сирѣчь че то е езикътъ на черковнитѣ ни книги отъ руска, или рѣдко и отъ сърбска редакция, и всѣко нейно сравнение съ руския, или сърбския езикъ има едничко таково значение, че въ тия езици се дирѭтъ подтвърждения на нѣща отъ *правописа* на черковнитѣ книги. Съ таково прѣдставление за общия „славенски“ езикъ, който бѣше и „старобългарски“, славенската школа пристѫпи да опрѣдѣли книжовната форма и правописъ на новобългарския езикъ: тя твърдѣ много се грижеше за светостьта на буквитѣ и изреченията отъ черковната писменность, и то ѭ вкара въ заблуждението, да отхвърли отъ българския езикъ всичко, що не бѣ засветено отъ черковнословѣнския езикъ; въ него ѝ помогнѫ още и това, че въ разнообразието на българскитѣ диялектични особности тя неможеше да се ориентира и че съсѣдитѣ ни гърцитѣ, чиято книжнина бѣ у насъ първиятъ изворъ на образувание, пишахѫ не по своя говорни езикъ, но по езика на старитѣ си писатели, на който бѣ найнапрѣжъ прѣведено и свещеното писание. И опрѣдѣли тая школа, че българскиятъ езикъ трѣба́ да се изобразява на писмо съ всички ония букви, каквито съставятъ азбукето на черковнитѣ книги, дори и съ оксиитѣ и вариитѣ, които бѣхѫ прѣминѫли въ това азбуке изъ грѫцкитѣ книги.

Наистина, до граматиката на Христаки Павловичъ всичкитѣ назвучни бѣлѣзи надъ буквитѣ, и нѣкои букви дори, каквото напр. ѡ (срв. стр. 55), ѕ, ѳ, бѣхѫ се напуснѫли вече, ала по́-прѣди азбукето на българския езикъ е било испъстрено съ всевъзможни буквени бѣлѣзи, за които славено-болгарскитѣ писатели сѫ били принудени да пазѭтъ безъ брой чудати и заплетени правила. За това ни дава ясно свидѣтелство Анастасій Стояновичъ Кипиловски, който въ прѣдговора на „Священное цвѣтособраніе“ отъ 1825 г. (стр. XI) въ нѣколко думи раскрива противорѣчието между българския езикъ и усвоения за него правописъ: „вознамѣрился бѣхъ, каже той, да употрѣбя правописаніе естественно . . . , сирѣчь безъ да употрѣбя подобно про-

износни тѣ слова и, і, ы, О, о, ω, е, є, ѣ, ѹ и ȣ, дѣто тіе подпадватъ въ тяжкозапамятни правописателни правила, ами щехъ да послѣдвамъ онова произношеніе, кое то въ насъ натурально въ говоратъ секиму существува, ала по нѣкой си причини употрѣбихъ славенското правописаніе[1])“. Между буквитѣ отъ азбукето на тоя правописъ нѣматъ мѣсто ж-оветѣ, а на ъ ако е присѫдено нѣкакво звуковно право, то е само тамъ, дѣто българската дума е безъ съотвѣтна форма въ черковнословѣнския езикъ и за своя смисълъ необходимо изисква изговора на единъ тъменъ звукъ: така ѭ срѣщаме на пр. въ думи, както *бъркамъ, въpло, кълка* и др.; инакъ тъмнитѣ звукове отъ езика ни повсѫдѣ сѫ замѣнени съ о и є, които образуватъ откъмъ тая страна характера на руския езикъ. Колкото за буквата ѧ, тя се прилага и въ такива български думи и форми, дѣто нашиятъ изговоръ *е* е прѣдаденъ въ черковнитѣ книги съ нея буква въ руско значение (= ꙗ), а не въ значение на нейния старобългарски първообразъ ѧ = ен. Въ значение на руския езикъ е употрѣбена споредъ правописа на черковнинѣ книги и буквата ы за изговора на българското и, както и буквата ѣ е времена сѫщо така за изговора на *е* всѫдѣ тамъ, дѣто е писана и въ черковнитѣ книги. Съ тия бѣлѣзи отъ черковното азбуке и съ правилата за тѣхното употрѣбение споредъ черковнитѣ книги нашата славенска школа и неподозираше дори, че отбива книжовното право на говорния български езикъ не въ полза на „старословѣнския“ или „старобългарския“ езикъ, но въ полза на рускитѣ особности въ правописа. За нея много значехѫ на пр. буквитѣ є, ȣ, или правилата за ї, или ѵ, съ които тя мислѣше, че запазва старобългарския характеръ на правописа ни въ книжнината; а че тия букви и правила служахѫ за изобразяванье ни звукове и форми невсѣкога оправдавани отъ българския езикъ, или свойствени достщь на чужди езици, то небѣше проникнѫло въ нейното съзнание, понеже въ своето исходище за българския книжовенъ езикъ тя гледаше непосрѣдствения правиленъ оригиналъ, и тъкмо по него оправяше и исписваше отклонилитѣ се нееднбкви български образи (копия).

[1]) Причинитѣ сѫ — „лишението на една грамматіка и лексиконъ на нашіатъ языкъ“. Вст., н. у. м.; срв. и стр. XI. вб.

Прѣзъ врѣме на своето развитие славенската школа отстжпя въ нѣщо ȯтъ приетото изначало азбуке на черковнитѣ книги, като признава за излишни нѣкои внесени въ него изъ гръцки источници букви и установени за тѣхъ правописни правила, па приима други букви и правила, каквито ѝ се бѣхж вече открили въ достигнжлитѣ и до неѭ издания на истински старословѣнски или старобългарски паметници; обаче само съ това тя още никакъ не измѣни и характера на езика, който все си държеше заетитѣ форми отъ черковнословѣнската флексия и усвоения правописъ по черковнитѣ книги отъ небългарска редакция. Съ такива чърти славенската школа у насъ продължава да борави токо-речи до 1850 година, отъ когато се прѣлива вече напълно или въ българската школа, или въ българо-руската, защото къмъ тоя край трѣбаше безъ друго да ѭ изведжтъ отъ една страна отстжпкитѣ въ смисълъ на правописа отъ истинскитѣ старобългарски паметници, а отъ друга страна регулативитѣ за нашия правописъ по черковнитѣ книги, дѣто въ сжщность личахж бѣлѣзитѣ на руския езикъ: едно уведено ж или ъ споредъ старобългарскитѣ паметници връщаше правото на тъмнитѣ самогласки отъ българския езикъ въ неговата книжнина, а едно задържано *я* за черковнословѣнския замѣстникъ ѧ на старобългарското ѧ сличаше книжовния български езикъ съ руския.

До 1850 година славенската школа вървѣше така да кажемъ успоредно съ българската, която не е пȯмлада отъ неѭ, и съ българо-руската, която се зароди токо съ нѣколко години слѣдъ българската. Славеноболгарскитѣ писатели се отклонявахж въ пжтя си ту къмъ едната, ту къмъ другата школа, дори найпослѣ останжхж и съвсѣмъ безъ лагерь. Послѣдниятъ и найсиленъ защитникъ на славенския възгледъ за книжовния български езикъ и правописъ е несъмнѣно Христаки Павловичъ, който въ сжщото врѣме е и първиятъ излѣзълъ съ граматика тълкуватель на славенската школа. По единъ чуденъ случай той напуща своя пȯпрѣдишенъ, български възгледъ, явява се глашатай на езика и правописа отъ историята на Паисия и съ апологията на това ново учение, рѣшително извикано въ него отъ ржкописа на покойния родоначалникъ на школата, сѣкашъ

възвѣстява и близкия свършъкъ на живота на тая школа, съ която заедно отива и самъ той[1]). Неговитѣ ученици и послѣдуватели се пръскатъ по другитѣ два лагеря, като остаятъ безъ личната подпорка на своя *славено-болгарски* учитель и се прѣкланятъ прѣдъ фактоветѣ отъ простия български езикъ. Скръбно е да слушаме, какъ плаче единъ отъ благодарнитѣ ученици на Павловича надъ гроба на своя учитель; ала слѣдъ малко ние испитваме толкова посладка утѣха, като чуваме сѫщия ученикъ да си исповѣда заблужденията, въ които е впадалъ съ учителя си наедно. и да се придружава къмъ истината: въ „Букваръ или начальное учение, сочиненъ и собранъ отъ Теодора Теодоровича“ (Хрулювский), Будинъ, 1850, намираме на стр. 62—64 надгробни „Стихове Сищовскаго учителя покойнаго Христакя Павловича Македонца, сочинени отъ ученика его Теод. Хрулювскаго лѣсковчанина“, въ които искрено се оплаква смъртьта на покойника; а на стр. X—XI четеме вече признание отъ сѫщия Хрулювски, че неправилно се отвъргалъ отъ книжовния български езикъ членътъ и напраздно сѫ се учили дѣцата въ училището на *„путь, руку, воду“* и др. т.: „това най добре познавамъ и самъ азъ, каже той, който бѣхъ гонитель на юсѫ, іакоже Павелъ на церковь“. Така се свършува славенската школа, като се прощава постъпенно съ особнитѣ свои възгледи и прѣдоставя попрището на другитѣ двѣ школи. Нейната грѣшка е, — 1) че невзима книжовния езикъ изъ самия български говоръ, но го дири у майката на подирния; 2) че за майка на българския говоръ прие езика на черковнитѣ ни книги, който бѣше въ тѣхъ порусенъ (или и посърбенъ); и 3) че зарадъ буквитѣ отъ тоя черковнословѣнски езикъ жертвуваше характернитѣ звукове на българската рѣчь.

Възгледитѣ на славенската школа сѫ застѫпяли въ българската книжнина по прѣдимство — 1) М. Кифаловъ,

[1]) Христаки Павловичъ е билъ поканенъ отъ българетѣ въ Браила да се натовари съ редакцията на Паисиевата история и да ѭ приготви за издание. Тя излѣзе на 1844 г. подъ името „Царственникъ“, и ней трѣба да се припише онуй послѣдно влияние върху заслужилия редакторъ, което докара извѣстната поправка на неговата граматика въ второто издание. Прѣди това върху него ще е подѣйствувалъ въ истия смисълъ и Венелинъ, който съ похвалата си по поводъ на нѣкакво исхвърлянье на членоветѣ отъ Дупничанина (срв. „заради возрожденіе новои болгарскои словесности“, стр. 97) вѣроятно първи е покъртилъ редактора на „Царственика“ отъ неговото „българско“ становище. — Христаки Павловичъ е умрѣлъ въ Свищовъ отъ чумата въ 1848 г. на 21 юлий.

Тетевенецъ, въ прѣвода „Заради възрожденіе новои болгарскои словесности или науки“ (Букурещъ, 1842) отъ Венелина[1]); 2) П. Г. Пиперовъ въ прѣвода на първата часть отъ Фенелоновата „Телемахъ“ (Виена, 1845); 3) Константинъ Георгіевъ Фотиновъ въ списанието „Любословіе“ (Смирна 1844, 1846).[2]) Отъ тия възгледи се отклонявахѫ въ пѫтя на българската школа — 1) Константинъ Огняновичъ, родомъ сърбинъ, който найнапрѣжъ, въ прѣвода „Житіе святого Алексѣя человѣка Божія“ (Будимъ 1833) бѣше правъ привърженецъ на славенската школа, и тепърва послѣ, въ „Лѣтній Кринъ или страданіе святыя великомученицы Марины“ (Цариградъ, 1843) и въ списанието „Забавникъ“ (Парижъ, 1845 и 1846) пристанѫ, че членътъ е неотемни бѣлѣгъ на българския езикъ; 2) Неофитъ, архимандритъ Хилендарски (инакъ Бозвели) и Емануилъ Васкидовичъ (гръкъ?) въ енциклопедията „Славеноболгарское дѣтоводство“ (Крагуевацъ, 1835, шесть книжки), отъ която третята книжка е граматика; 3) Неофитъ иеромонахъ Рилски, въ „Болгарска Грамматика“ (Крагуевацъ, 1835).

Отъ всички тия пòвидни български книжовници, въ чиито прѣводни или оригинални трудове срѣщаме бѣлѣжки върху езика и правописа, или просто приложение на азбукето и формитѣ въ текста, найбѣлѣжитъ е Неофитъ Рилски, у когото видиме и доста правилни филологични похвати, когато обсѫжда въ своята граматика основитѣ на българския книжовенъ езикъ. Ако и да принадлежи по право на славенската школа, Неофитъ Рилски осѣтно се отличава отъ

[1]) Изричното изявление на Кифалова въ тоя прѣводъ, стр. I, че слѣди съвѣтитѣ на Венелина, непрѣчи да го помѣстяме пакъ въ реда на славеношколцитѣ, понеже езикътъ и правописътъ му заключаватъ бѣлѣзи, които славенската школа държеше и прѣди Венелина. Въ прѣвода на „Хат-и-Хумаюнъ относющіи ся на христіяните и други те подданницы на Отоманска та имперія“ Кифаловъ личи да е зачензлъ своята книжовна дѣйность по възгледа на българската школа, която сетнѣ замѣня съ пòсъвършената ужъ славенска. Срав. прѣвода на Венелина, стр. II.

[2]) Ако гледа човѣкъ езика и правописа на „Любословіе“ безъ отношение къмъ сѫщинскитѣ възгледи на редактора му, то ще трѣба да се вреди между произведенията отъ българската школа. Обаче К. Фотиновъ пише така само за да се искаже просто и ясно, „безъ краснорѣчие и правописание“ (срв. II. 63а—64б: „къ родолюбивымъ читателемъ“ ; лично той е убѣденъ за правотата на славенския езикъ, къмъ който и се притича като къмъ майка при всѣка спънка въ народната рѣчь. Той обнародува въ II. 1?а—?0б. една грамота отъ Іоана Антиоха Константина, молдовски князь, дѣто *нѣма членове*, *„за да види болгарскій народъ какво е писменно говоренѣ имялъ на 1699-е лѣто Хрістово неговъ языкъ . . . и да се уверать онія, кои защищаватъ, предпочитотъ и употребляватъ во свои си списанія, Болгарски, членове и частицы о, тю, та, те, ти, тѣ* и пр“.

нежъ, като обръща повечко внимание върху чъртитѣ на българския говоръ и негледа съ толкава ограниченость на черковнословѣнския езикъ.

Отъ едного закъснѣлъ послѣдувателя на славенската школа, нѣкого си А. К. Бешковъ, който въ нѣколко забѣлѣжки подъ мнѣнията на Хрулювски въ негова букварь нескромно опонира на гостолюбивия авторъ, ние отъ високо се учиме за тая школа, че (споредъ нежъ) въ черковнитѣ у насъ книги било запазено „нашето староболгарско нарѣчіе, кое ся е во оно царствующе и цвѣтующе врѣме и от простіятъ народъ говорило (стр. VI*): тѣ книги били писани „правилно и совершенно“ и въ тѣхъ руситѣ несамо нищо несѫ промѣнили, но наопаки чрѣзъ тѣхъ поправили своя езикъ, като изоставили „нѣка превиша писма (слова, сир. букви)..., коя имъ нетребуютъ“ (стр. VIII*); въ думитѣ „ργκγ, водγ“ не руситѣ сѫ промѣнили ѫ на ѹ, „но граматика то промѣнява..., ибо є винителный падежъ перваго склоненія, женскаго рода“ (стр. IX*). „Церковный языкъ е нашъ староболгарскій, а не Рускій“; той „ни се види за странъ, понеже є отъ толикаго времене заборавленъ и совсѣмъ не употребинъ былъ; некъ се обаче 5—10 години тако книги пишатъ и учатъ и на той іазыкъ, каквото и на другыте іазыци, тогасъ можеми са и мы съ другими сравняти“ (стр. VIII*). „Мы нетребува, да гледами, какво простъ народъ говори, но кое є добро и по граматіки правилно; ибо простый іазыкъ нетребува да учими, нетого и сами знаими, но книжевный и граматікалный, кой всякому за изображеніе служи“ (стр. IX*)[1]; „каквото и Грецыте украшаватъ свой іазыкъ отъ Еленскаго, тако требува и мы да чиними“, като „са прифатими за нашето Староболгарско нарѣчіе, кое са нашите праотцы и книжницы Кvриллъ и Меѳодій писали“: тамъ „имами неисчерпаемый изворъ отъ гдѣ можими, да си изобразими іазыкатъ, и школите єднакви да са устроятъ“ (стр. VI*). Въ послѣдния този отйекъ на славенската школа, отъ чието име се пада и благодарность

[1]) Другъ екземпляръ отъ подобно мнѣние за книжовния български езикъ срѣщаме и въ обявлението на Емануила Васкидовичъ (Свищовъ, 10. IX. 1856; вж. „Цариградский Вѣстникъ“, VI. 295, 22 IX. 1856, 4бв), че съчинилъ „граммматика на говоримый българскій езыкъ, по възможности кратка съ потребны те въ то време правила споредъ кратко то испытословіе въ Българскій языкъ *нетѫкмо какъ Българи те говорятъ, а какъ треба да говорятъ и нарочно да пишѫтъ*“.

къмъ Бешкова, за дѣто е формулувалъ тъй мѫдро и кратко нейнитѣ положения, ние съглеждаме ясно, колко сѫ били прѣдузети писателитѣ отъ тая школа за мнимата старобългарска чистота на черковнословѣнския езикъ и колко е било криво тѣхното отношение къмъ живата новобългарска рѣчь. Такива признаци ние никакъ неможемъ посочи у Неофита Рилски: той полага наистина славенския езикъ за такъвъ, отъ който сѫ произлѣзли всички други сродни намъ езици, и утвърдява, че найблизъкъ до него е българскиятъ езикъ; ала като го взима за образецъ, по който да се уреди у насъ езикътъ въ книжнината, не го употрѣбява за друго, освѣнъ за изравнение на ония разлики, които сѫществуватъ между говоритѣ на различни български области. Книжовниятъ езикъ, споредъ Неофита Рилски, нетрѣба да прѣдпочита единъ мѣстни говоръ прѣдъ други, нито пъкъ да си служи съ чужди думи, когато въ нѣкоя българска область може да се говорѭтъ вмѣсто тѣхъ чисти български; обаче за да може тоя езикъ да се образува отъ толкова различни говора и да се освободи пóскоро отъ чуждитѣ думи, вмѣсто които помѣстнитѣ неби се разбирали навсѣкѫдѣ еднакво, необходимо е да се доближи пóвече къмъ славенския езикъ и „отъ него . . да пріиме своето исправленіе и да се дополни во своите недостатки“ (стр. 4). По такъвъ начинъ сѫ създали и гърцитѣ своя новогръцки книжовенъ езикъ отъ пъстрината на простолюднитѣ говори, а сѫщо така сѫ постѫпили и власитѣ, които щомъ нѣмахѫ навсѫдѣ еднакви думи за извѣстни понятия, „не мариха за чужестранны те рѣчи, но усвоиха ги и исправиха іазыкатъ си съ грамматіка“ (стр. 13)[1]); — така и ние българетѣ трѣба да се съгласимъ еднѫжъ за еднакви книжовни форми на многоразличнитѣ членове отъ простолюдната рѣчь и на разновиднитѣ спрежения на глаголитѣ (стр. 5), и пóскоро да приемеме *абие, нога, риза, обѣдъ,* нежели *тутакси, кракъ, кошуля, ручокъ,* (стр. 12), които сѫ помѣстни. Като сравниме тия мнѣния на Неофита Рилски съ очъртания пó-

[1]) Доводътъ на Неофита съ влашкия езикъ по отношение къмъ българския има той смисълъ, че ние, като не се изразяваме во всички говори съ една и сѫща дума за една вещь, за еднаквость на книжовния езикъ трѣба да приемеме за тая вещь думата отъ черковнословѣнския езикъ, ако и да се чини тя за насъ *чужда,* — тъй, както и власитѣ сѫ приели за сѫщата цѣль *чуждитѣ* за тѣхъ славенски, гръцки, български, руски и латински думи, отъ които въ пóголѣма часть е съставенъ езикътъ имъ.

горѣ възгледъ на славенската школа, ще съвреме помежду имъ тая прилика, че и двѣтѣ страни еднакво мислѭтъ за срѣдствата, съ чиято помощь би се уредилъ българскиятъ книжовенъ езикъ: и Неофитъ, и славенската школа се обрѫщатъ къмъ майката на езика ни, когато е работата да се постави срѣщу разнобразието на говоритѣ нѣщо еднакво и правилно, сир. засветено отъ черковнитѣ книги; ала докѫдъ славенската школа отъ единичния тоя случай за обрѫщанье къмъ *славенския* езикъ въздига за своята славенобългарска граматика едно кардинално *правило* и отвърга изъ българския езикъ за книжнината всичко, що не се оправдава отъ него правило, па налага по него на сѫщия езикъ онова, което не е негова свойщина, Неофитъ Рилски си остая винѫги върху почвата на единъ *български* граматикъ, който ходи за съвѣти при черковнословѣнския езикъ само за разрѣшение на своитѣ недоумѣния относително книжовното право на нѣкои явления отъ българската рѣчь, а не и за покáна, да вземе тоя черковнословѣнски езикъ въ рѫцѣтѣ си безгранична власть за да обуздае непостоянното си и палаво чедо. Голѣмо е растоянието между черковнословѣнски езикъ *съвѣтникъ* на българския и черковнословѣнски езикъ *натурникъ* върху подирния; — и въ това състои разликата между Неофита Рилски и славенската школа. Неофитъ стои на една точка на прѣхода отъ славенската школа къмъ чистата българска и на това мѣсто се явява като свѣтилникъ, що прѣдпазва писателитѣ да се повеждатъ по исключителнитѣ възгледи на славенската школа.

Откакъ издаде Неофитъ своята граматика не много привърженци се явихѫ на негова страна, или не мнозина оставихѫ славенската школа: наопаки дори видиме, какъ другарьтъ му Христаки Павловичъ, отъ когото онъ очакваше да установи нѣкои въпроси въ смисълъ на своята граматика[1]), испада въ найкрайнитѣ прѣдѣли на славенската школа; — ала зато животътъ на тая школа неможé и да се продължава дълго врѣме слѣдъ граматиката на Неофита, понеже съ своитѣ доводи и съображения за нѣкои особности на българския езикъ тя послужи въ значителна стъпень на българската школа, прѣдъ която стоеше задачата да докаже своето право и надъ славенската, и надъ

[1]) Срв. у Неофита стр. 65 вб. (68).

българо-руската. Неофитовата граматика, ако и да изглежда като забравена въ разсѫжденията на послѣшнитѣ граматици, въ сѫщность сама́ имъ е дала разрѣшението на нѣколко граматични точки, за които похвалата несправедливо се свърза съ тѣхното име. Едно подробно сравнение откъмъ тая страна на пр. между „Пѫрвичка българска граматика“ отъ Иванча Андреовъ (Букурещъ, 1844), „Письменница за славянскый языкъ“ отъ Ивана Н. Момчиловъ (Бѣлградъ, 1847) и граматиката на Неофита би открило несамо доста много дири отъ влиянието на подирната върху първитѣ двѣ, но и цѣли заети отъ нея тълкувания[1]). Ние ще посочиме тука мнѣнията на Неофита за замѣната на черковнословѣнското ѧ въ книжовния български езикъ и за вида на члена, каквото да установиме, че отъ своето славенско становище той първи обяснява нѣкои явления отъ българската рѣчь и ги приима въ опрѣдѣлена форма за книжовния езикъ и съ това тъкмо проработва пѫтя на българската школа.

Черковнословѣнскитѣ книги, като приимали въ своя правописъ старобългарската буква ѧ, опрѣдѣлили нейното звуковно значение споредъ руския езикъ, дѣто за всѣкой старобългарски звукъ ѧ се срѣща *йа* (или *а* слѣдъ *ж*, *ч*, *ш*). Като се свикнѫли така да пишѫтъ ѧ подъ образа на ѧ винѫги за бѣлѣгъ на звуковетѣ *йа,* за тѣхъ се упразднила службата и на буквата ꙗ отъ старобългарскитѣ рѫкописи, та и нея повсѫдѣ замѣнили съ ѧ, произлѣзла отъ ѧ. Когато нашитѣ писатели отъ славенската школа захванѫхѫ да подвеждатъ различнитѣ български говори подъ една книжовна форма, тѣ познавахѫ вече тая буква ѧ въ значението на черковнитѣ книги и ѭ намирахѫ правилно употрѣбена както за звуковетѣ *йа* отъ нашитѣ думи *йагне, йасли, раздвайамъ, сѫдийа,* така и за *е* отъ *петь*, *паметь, редъ, име* и др.; и затуй опрѣдѣлихѫ да се пише ѧ или произлѣзлата отъ нея гражданска буква *я* на всѣко мѣсто и въ всѣка дума, дѣто тя се срѣща по правописа на черковнитѣ книги. Подъ това правило спадаше и писаньето *ся* на възвратното мѣстоимение, което въ българската рѣчь се чуе още *са* и *се*. За славеношколцитѣ бѣше достатъчно, че въ говорната рѣчь

[1]) Срв. Д. Г. Мирковичъ, „Български Книжици“, II. 2, 58: и „Читалище“ („Нѣщо за българското правописанiе“), III. 177.

това мѣстоимение гласѣше различно, и тѣ веднага присѫдихѫ на книжовния български езикъ формата *ся,* която постоянно еднакво се четѣше така въ черковнословѣнскитѣ книги: нѝнататъкъ тѣ никога неиспитвахѫ, за да видѭтъ поне, отдѣ произлиза нееднаквостьта на звуковетѣ и формитѣ въ думи отъ различни български говори, или кои звукове и форми отъ тия думи би били пòсъгласни съ общия и найбѣлѣжитъ характеръ на българския езикъ. А колко пòвисоко стои въ това отношение о. Неофитъ Рилски! У него ние съглеждаме единъ граматикъ, който познава диялектичнитѣ особности на езика си, сравнява ги помежду имъ и съ чъртитѣ на черковнословѣнския езикъ, и извожда заключения за българската граматика. Това сѫ вече начала отъ филологична метода, съ която историята на българския езикъ е длъжна да почете Неофита на първо мѣсто въ реда на нашитѣ граматици и филолози. За формата *ся* на възвратното мѣстоимение той признава, че е чисто славенска, „но не много во употребление въ простыатъ языкъ"; обаче ние трѣба да испитаме, отъ другитѣ двѣ народни форми *са* и *се* „кое да е пòправо, или пòблизу до правото". Не е твърдо доказателството на ония, които подържатъ, че *са* било пòблизко до славенското сѧ и затуй пòправилно: ако бѣше истина, че отъ сѧ = *сйа* се изметнѫло *й*, тогава бихме имали право да очакваме сѫщото измѣтанье на *й* отъ ѧ = *йа* и въ думитѣ пѧта, клѧтва, та да остане *пата, клатва;* а „понеже това не може да быде, явно е, защо е безоснователно и гнило това мнѣние" (граматика, стр. 19—20). Други подържатъ, че пòправилната форма е *се.* И наистина, ако погледнемъ на думитѣ *зеть, име, клетва, месо, пета, светецъ* и др. и ги сличиме съ еднозначнитѣ славенски думи, ще намѣримъ, че „простыо іазыкъ е отбѣгнувалъ всегда мѫчното произношеніе и гонилъ е лесното и тенкото, и за тая причина е променувалъ всегда ѧ на *е*" (стр. 20). Ние незнаеме, какъ се е изговаряло ѧ въ старо врѣме; ала зато въ Иоана Екзарха български имаше свидѣтелства, че ѧ се замѣняло съ *е* (стр. 20, 22). Покрай това и сърбетѣ изговарятъ несъмнѣно *се,* а не сѧ. „Секой прочее види колко свидѣтелства и доказателства има за *се*, . . . а никаде нема въ друга рѣчь да се промѣнява ѧ на *а*" (стр. 25—26). Тия доказателства на Неофита сѫ лишени още само отъ едно,

— отъ познанието, че първоначалниятъ родитель на буквата ѧ е прѣдставялъ носовия звукъ ен, отъ който въ новобългарската рѣчь, както и въ сърбската, останѫло само чисто *е*; обаче намъ не се пада да искаме такова познание отъ оня граматикъ, споредъ когото българскиятъ езикъ „е отраслъ отъ славенскіа“, както отъ него истия сѫ „проистекли“ и рускиятъ, сърбскиятъ и други езици (срв. стр. 45—46), а тоя славенски езикъ е подаденъ въ черковнитѣ ни книги, дѣто буквитѣ въ сѫщность иматъ руски изговоръ. Да бѣше умѣлъ Неофитъ да распознава единъ черковнословѣнски езикъ отъ истинския старобългарски и да несмѣташе подирния инакъ, освѣнъ като братъ на старосърбския и староруския езикъ, той би далъ изобщо на своитѣ съображения за свойщинитѣ на новобългарския езикъ съвсѣмъ инакви основи, па би извелъ и правото на мѣстоименната форма *се* въ нашата книжнина чакъ отъ нейния старобългарски корень; ала и безъ това неговото тълкуванье за *се* въ резултата си е пакъ вѣрно, и за него има да се благодари на методата, съ която Неофитъ работи върху своята славенобългарска почва. Могли бихме да допуснемъ, че и другитѣ наши граматици при познанията, за които сѫжаляваме, че сѫ липсували на Неофита, бихѫ искарали сѫщо така пóздрава наука за българския езикъ и правописъ; ала тѣ винѫги би останѫли съ плодоветѣ отъ своитѣ познания далече задъ Неофита, щомъ видиме, че въ излѣзлитѣ имъ трудове напълно отсѫтствува неговата метода.

За потвърдение на това можемъ да си послужиме съ случая, дѣто В. Априловъ неодобрява мнѣнието на Неофита за *се*. Априловъ е привърженецъ на българската школа, слѣдилъ е издаваньето на стб. паметници и много добрѣ познава грѣшката, въ която впаднѫлъ Неофитъ, като приелъ езика на новитѣ черковни книги, печатани въ Русия и употрѣбяни въ България, за старословѣнски (сир. старобългарски) езикъ[1]; ала като утвържда, че формата *се* на възвратното мѣстоимение трѣба да отстѫпи у насъ мѣсто на формата *ся*, понеже простиятъ народъ изговарялъ не *се*, а пóблизу къмъ *са*, както *ма* вм. *мя*, той издава отъ една страна незнание на българскитѣ говори, а отъ друга страна неумѣние да се ползува отъ сравнението между словѣнския

[1] Вж. В. Априловъ, Денница ново-болгарскаго образованія, Одесса 1841, стр. 26

и българския езикъ откъмъ замѣнитѣ за ѧ и въ други думи и форми отъ подирния.

По сжщия начинъ Априловъ се поставя срѣщу Неофита и по въпроса за формата *атъ* на члена за мжж. р. ед. ч., която, каже, била „сообразнѣе съ духомъ языка“ [1]) нежели приетата отъ Неофита форма *о*. И двамата тѣ сж съгласни, че нашиятъ членъ происхожда отъ словѣнското мѣстоимение, — по Априлова отъ *тъ, та, то*, а по Неофита отъ *онъ, та, то;* ала докждъ Априловъ се ограничава пжтемъ изобщо за члена само съ това, и за формата на мжж. р. ед. ч. — *атъ* привожда пóвече субективното съображение за пóголѣма или пóмалка съобразность съ духа на езика, Неофитъ взима различнитѣ форми на члена въ българскитѣ говори, редуцира ги къмъ пóобщп видове, и по сравнение съ гръцкия и славенския езикъ гледа да опрѣдѣли тѣхния происходъ и съобразно съ него да установи и тѣхния правописъ. Ако погледнемъ на мнѣнието на Априлова отъ тая страна, *атъ* у него ще е недостаточно изобразеното *ътъ,* което съ тъмния си звукъ по системата на Априлова би трѣбало да бжде писано *ăтъ,* и че това *ăтъ,* неправилно прѣдадено чрѣзъ печата *атъ,* е по свойщината на онова българско нарѣчие, което е легнжло въ основата на книжовния езикъ, ние ще сме длъжни да признаемъ, че Априловъ сжди пóвѣрно отъ Неофита за книжовната форма на члена за мжж. р. ед. ч.; обаче способътъ, по който Неофитъ се стръми да опрѣдѣли тая форма, налага всѣкому да се държи на негова страна до тогава, докогато въ полза на мнѣнието на Априлова бжджтъ изнесени пóвече и пóвещни отъ самитѣ негови доводи.

Неофитъ наблюдава въ българската рѣчь слѣднитѣ осемь форми на члена за м. р. ед. ч.: *отъ, ятъ, атъ, етъ* и *о, а, я, е.* Отъ тия форми *ятъ* и *я* сж сжщитѣ *атъ* и *а,* понеже звукътъ *я* е съставенъ отъ *й* и *а*=*йа* (сир. мека съгласка + а); а *отъ, атъ* и *етъ* сж сжщитѣ *о, а* и *е,* само безъ звука *т* [2]); — ще рече осемьтѣ уведени форми на члена за м. р. ед. ч. се свождатъ само къмъ три: *отъ* или *о, атъ* или *а* и *етъ* или *е.* Обаче и членътъ *етъ* или *е,* като е употрѣбенъ едничко отъ писателя Василия Н. Неновичъ въ

[1]) Вж. вст., н. у. м.

[2]) Вж. граматика, стр. 43—45.

книгата му „Священная Історіа церковна отъ ветхі-еть и новы-еть завѣтъ“ (Будимъ, 1825)[1]), стои и у самия него съвсѣмъ рѣдко покрай обикновения членъ *атъ* или *а*, поради което изглежда да е случаенъ и не съ широко употрѣбение; затуй *етъ* или *е* трѣба да се извади изъ числото на формитѣ за членъ отъ м. р. ед ч., и тогава остаятъ въ сжщность само два члена: *отъ* или *о* и *атъ* или *а*. „Членъ *о* пóмного е употребителенъ отъ *отъ*, а напротивъ *атъ* пóупотрѣбителенъ отъ *а*; можатъ прочее тіи двата членове *о* и *атъ* да останатъ за правилни за пóпослѣ, понеже са равноупотрѣбителни и двата[2]).“ Понеже черковнословѣнскиятъ езикъ нѣма членове, любопитно е да се знае, отъ дѣ сж се явили тѣ въ дъщерята му, новобългарския езикъ. Има вѣроятие да се прѣдположи, че членоветѣ въ българския езикъ ще сж образувани подъ влиянието на сжсѣдния нему гръцки езикъ: на такава мисъль навожда особно съгласието на членоветѣ *о* и *то* за мжж. и ср. р. съ гръцкитѣ членове ὁ и τό; общата разлика въ тѣхното приложение е, че въ гръцкия езикъ тѣ стоятъ прѣдъ имената, а въ българския слѣдъ тѣхъ: ὁ ἄνθρωπος у насъ е *човѣкъ о* вмѣсто *о човѣкъ*, τὸ παιδίον е *дѣте то* вм. *то дѣте*[3]). Обаче при онова съгласие между членоветѣ *о* и *то* не е безъ значение, че за женския родъ членътъ не е еднакъвъ съ гръцкия ἡ, а е *та:* причината е негли въ характеристичната самогласка *а* като окрай на имената отъ ж. р. Всѣкакъ това обяснение на происхода на членоветѣ въ нашия езикъ се прѣсрѣща отъ възможность за друго обяснение, което ще е и пóвѣроятно отъ първото: българскитѣ членове ще сж произлѣзли отъ свой източникъ, именно отъ славенскитѣ мѣстоимения *той, тая, тое*, въ усѣчена форма за ж. и ср. родъ *та, то: тая жена — та жена — жена та, тое дѣте — то дѣте — дѣте то.* Ала и тука, сжщо както при първото обяснение, се явява питанье, защо и мжжкиятъ родъ да не е *той човѣкъ* —

---

[1]) Не се знае, да ли езиковната страна отъ книгата е достояние на самаго Неновича, понеже тя е „сочинена на славеноболгарскі-етъ языкъ“ отъ *„единаго любородца“*, а Неновичъ е само „настоятель“, който я е издалъ. (Вж К. Иречекъ, Книгописъ на новобългарска-та книжнина, стр. 30 s. v., подъ No. 325). Василь Неновичъ, учитель на Букурешкото „славянско“ училище при църквата св. Георги нови, е списалъ само малъкъ лексиконъ на български, гръцки, влашки и руски езикъ, па и българска граматика, ала не е могълъ нищо да издаде (срв. Венелинъ — Кифаловъ, стр. 7 и 51).

[2]) Вст., н. у. м. (стр. 45).

[3]) Вст., стр. 47—48.

человѣкъ той, но се казва *человѣко* или *человѣкотъ* и *человѣк[ъ]* или *человѣкатъ.* „Голѣмо е воистинну недоумѣніе за т[оя] членъ[1])“. Неофитъ е близу до пълното разрѣшение на свое[то] недоумѣние: стига да тури пръстъ на онова *о* отъ членоват[а] сричка *отъ,* и кълбото само ще се размотае прѣдъ очитѣ му. Днесь ние съ нетърпѣние гледаме, какъ той батка около истината, и поничаме дори да го бутнеме върху неѭ; ала почтениятъ граматикъ държи яко трупинната самогласка *о* за сѫщинския членъ при нечленуваната именителна форма *человѣк,* както *та* и *то* сѫ сѫщински членове при нечленуванитѣ именителни форми *жена, дѣте,* и по своята метода разсѫждава нататъкъ за тоя членъ *о,* че трѣба да бѫде отъ еднакво начало съ членовстѣ *та* и *то;* а това начало не е вече мѣстоимението *той,* но *онъ:* „вмѣсто рещи человѣкъ онъ, простото обыкновеніе за краткость и за леснота изоставило е буквата *н* и говори *человѣкъ о* (каквото що видиме и въ други рѣчи да прави сокращеніе)“ (стр. 49—50). Колкото за члена *а* или *атъ* (слѣдъ мека съгласка *я* или *ятъ),* Неофитъ оставя други да го „етимологисатъ;“ ала като го приима въ своята граматика, исказва за него мнѣние, „защо па той да е произышелъ отъ самите родителни падежи славенски: защото, каже, и самото простолюдно произношеніе ми свидѣтелствува, което говори *человѣка,* определенно съ членомъ вмѣсто ὁ ἄνθρωπος, а *человѣкъ* ἄνθρωπος (стр. 50). Така и тоя членъ *а* си има началото въ славенския источникъ, а пъкъ отъ *а* е произлѣзло въ „простото обыкновеніе“ *атъ* по истия начинъ, както *отъ* е произлѣзло съ приставка на *т* отъ члена *о* (стр. 51). Уведенитѣ сѫждения на Неофита за происхода на члена, като има да служѫтъ за основа на това, коя форма на тоя членъ трѣба да бѫде приета въ книжовния езикъ, даватъ и на заключението му тежина много пó-голѣма, нежели е тежината на простата мисъль на Априлова, че формата *атъ* на члена била пóсъобразна съ духа на езика. Ние забѣлѣзахме вече пóгорѣ, че мнѣнието на Неофита поради способа, по който е изведено, ни задължава съ резерва къмъ мнѣнието на Априлова; а сега още трѣба да добавимъ, че ако и да се е рѣшилъ вече въпросътъ за книжовната форма на члена въ смисълъ на мнѣнието на Априлова, то е ста-

[1]) Вст., стр. 49.

ѣло досущь независимо отъ неговото участие, когато наопаки привожданитѣ и днеска съображения за произхода на членуваната форма *человѣкат* намиратъ своитѣ прѣми прѣдходници въ съображенията на Неофита[1]).

Въ Неофитовата филологична метода ние първи пѫть срѣщаме и приложението на принципа на аналогията, за която дори и пóновитѣ ни, пóблизки до съврѣменната наука за езика граматици не сѫ имали токо речи никакво извѣ-

---

[1]) Срв. ПС. XXV—XXVI. 214 и слд. — Като се посочва тука на читателя това мѣсто, нуждно е да се припомни, че развиванитѣ тамъ съображения, които иматъ за свой прѣдходникъ реченитѣ съображения на Неофита, сѫ посрѣщнѫли единъ отпоръ въ ПС. XXVII. 378 и слд. Изнесени печатно найнапрѣдъ въ сПС. VI. 158 и слд., тѣ извикахѫ възражение отъ страна на г. Л. Милетичъ въ статията „членътъ въ българския езикъ“ (ПС. XXI—XXII. 305—331). Въ тѣхна защита излѣзе „книжовната бѣлѣжка“ въ ПС. XXV—XXVI. 207—225, която се стрѣмѣше да покаже възражението на г. Милетича слабо и нестижно да ги отбие. Съ това бѣлѣжката искаше отъ една страна изрично да задържи въпроса още отворенъ за нататъшно развиванье и подкрѣпянье, а отъ друга страна косвено да задържи въ педагогичната ни книжнина приетитѣ негови консеквенции. Между туй г. Милетичъ написа противъ нея дългъ отговоръ, помѣстенъ въ ПС, XXVII. 378—410, който заслужваше да се подложи на разборъ. Обаче съ подробното разглежданье и оцѣнка на всичкитѣ — вещни и лични — съображения, доводи и заключения на отговора свадниятъ въпросъ щѣше безполезно да се отдалечи още пóвече отъ своето разрѣшение, поради което и справедливиятъ разборъ на отговора отъ г. М. трѣбаше въ интереса на дѣлото да се изостави. Тоя разборъ самъ по себе ще се извърши, когато по самостоятеленъ поводъ бѫдѫтъ разгледани въ нашитѣ нарѣчия формитѣ за право и косвено падежно отношение у сѫщ. и прилаг. имена отъ мѫж. р. ед. ч. и по тѣхъ се опрѣдѣлѭтъ формитѣ за сѫщитѣ имена и въ правописа (срв. ПС. XXV—XXVI. 208). Тогава истината може да се обяви за едната или на другата отъ противнитѣ страни, които ще иматъ поне заслугата, че сѫ наравно помогнѫли да се спечели нѣщо положително въ науката. А до тогава не ще е безъ полза да се направѭтъ нѣкои бѣлѣжки за характера на отговора отъ г. М.

Строгата и сбита форма на бѣлѣжката отъ ПС. XXV—XXVI. се схваща отъ г. М. като „капризна полемика“, която „дискредитира науката“. Той обѣщава да бѫде въ отговора си далечъ отъ подобно искушение; обаче на дѣло излѣзло досущь противното. Въ статията си за „члена“ г. М. казваше, че както отъ „*волас“ станѣло „волъ“, така наопаки и отъ стб. „волъ“ произлѣзло нб. „вола“. Бѣлѣжката срѣщу това подържаше, че отъ „*волас“ не е могло да произлѣзе „волъ“; инди неможе и „*волас — волъ“ да служи на г. М. за доводъ на обратенъ прѣходъ отъ стб. „волъ“ къмъ нб. „вола“. А отговорътъ отъ г. М. на „бѣлѣжката“ какъвъ е? Той нарича това парализующе довода му съпоставянье „субективно“ доказателство, „отдавна осѫдена отъ езикознанието логика“, Бекеровско „философическо езиковѣдѣние“, „софизми“ и стилистически придирки и др. т. Дѣ сѫ тука у г. М. сериозниятъ тонъ на научна полемика и обйективнитѣ доказателства, мѫчно е да се опрѣдѣли. „Не е истина“, вика отговорътъ, че Миклошичъ билъ намѣрилъ въ Vergl. Gram. [3]I. 73 мнѣнието на Лескина отъ Die Declination etc. 4 относително влъкъ за приемливо: Миклошичъ приемалъ само тълкуваньето за слово. Добрѣ. За Миклошича е приемливо, че *о* отъ имената на ср. р. ед. ч. е произлѣзло отъ първоначалното *—*ас*; а Лескинъ именно съ това и доказва, че отъ „влък*ас*“ неможеше да произлѣзе „влъкъ“, но „*влък*о*“. „Бѣлѣжката“ не е прѣмълчала стр. 83 отъ Vergl. Gram. [2]I, но е посочила стр. 82, дѣто и самъ Миклошичъ помага на Лескина съ примѣри за прѣходъ на вин. п. въ именителна служба. Колкото за обясненията отъ стр. 83, Миклошичъ, както и Лескинъ (Die Declination, стр. 5), допуща аналогично влияние на сынъ върху влъкъ; — а това далече не е да се твърди, че им. п. влъкъ произлѣзло отъ „влък*ас*“, както иска и вика отговорътъ. Че Миклошичъ неполага за им. п. трупина *влъкъ отъ „*влък*а*“, но *влъко, то се чете ясно на стр. 82. „Еуфоническата струя“ на

стие. Неотдавна още се пишеше у насъ[1]), че глаголнитѣ форми *думам, слагам,* па и диялектичнитѣ *пишем, біем, ходим* имали въ крайната съгласка *м* заварденъ пāвзука на старобългарската носовка **ж** отъ формитѣ **дѣлаѭ, полагаѭ, пишѫ, биѭ, хождѫ**. За Неофита е тайна още, какъ е гласѣлъ стариятъ звуковни бѣлѣгъ **ж**[2]), и всички сравнения за негова замѣстникъ въ новобългарския езикъ той прави постоянно по езика и правописа на черковнитѣ книги; а при все това у него е ясно като день, че „*тія окончанія* въ первото лице *амъ, емъ, имъ* . . се производатъ отъ втори те лица споредъ окончаніе то имъ, или *за правилность,* за гладкость и за благогласіе *са подражали вторите и трети те лица*“ (стр. 18)[3]). Исподъ това обяснение, за чиито термини неможемъ да искаме строга научность, прѣдъ насъ излиза проницателниятъ духъ на Неофита, който въ свое врѣме биде принуденъ може би съвсѣмъ не по призвание да изложи на българския свѣтъ своя погледъ върху езика ни и да състави за него граматика[4]), и когато въ тоя погледъ съзираме такива бѣлѣзи отъ правилность и метода, намъ се види нѣкакъ чудно, че около него сѫ могли още да вирѣѭтъ и да плѣнѭтъ нашитѣ писатели „афорическитѣ“ сѫждения на славеношколцитѣ. Причината на това е ослѣпителното дѣйствие на всѣко слово, което излизаше тогава изъ устата на Венелина: той прѣдлагаше на българскитѣ писатели за образецъ черковнословѣнския езикъ и руския правописъ

„отговора“ неправи никакъ смѣтка съ топографията, която заедно съ хронологията има голѣмо значение въ езиковнанието: г. М. създалъ тази струя само по похвататитѣ на книжовния езикъ и по характера на извѣстни говори, които незасѣгатъ още съвсѣмъ противната посока на други говори. — Нетрѣба да е толкова неприятно на отговора, че бѣлѣжката натякнѫла за извѣстна лековажна стилизация въ статията за члена и си послужила противъ подирната съ нѣкои пóнови възгледи въ езикознанието: „популярната“ статия за „члена“ неможеше като такава да работи съ оня свой научни апаратъ, съ който е испълнена, а новитѣ възгледи въ езикознанието самоволно и успѣшно сѫ подѣйствували както върху самия „отговоръ“, така и върху изработената по него и по статията за члена дисертация „O članu u bugarskom jeziku“, Zagreb 1889.

[1]) К. А. Шапкаревъ, въ ПС. XIX—XX. 257—258, съ примѣритѣ *ходжм, велькм*.

[2]) Срв. у него стр. 39.

[3]) Неофитъ знае, че формитѣ *ходя, пія, зная*, като пóвече съотвѣтни на славенскитѣ *пію, шію, знаю,* сѫ пóправилни отъ *ходимъ, піемъ, знаемъ* (стр. 17); ала щомъ се говори вмѣсто *зная „знамъ“*, па и срѣщу славенското *даю* стои винѫги *„давамъ“*, тогава за българската граматика двѣтѣ различни окончания на тия глаголни форми трѣба да се изравнѭтъ въ полза на *-мъ* (срв. спреженията на стр. 133 и 138 и забѣлѣжката 28., стр. 184). А прѣдъ *-мъ*, самогласкитѣ *а, е, и (-амъ, -емъ, -имъ)* дължѫтъ своето потекло на „подражанието“ на „вторите и третите лица“.

[4]) Срв. Априловъ, Денница, 33. Като било възложено нему да напише българска граматика за отварянието на българското обучение въ Габрово, той ѭ свършилъ за двѣ години (1832—1834).

съ името си задържаше за дълго врѣме и слѣдъ своята смърть естественото развитие на възгледитѣ, каквито ни посрѣщатъ у Неофита, па и въ българската школа.

Неофитъ бѣше убѣденъ, че българскитѣ членове, добри или лоши, създадени въ езика естествено или послѣ привнесени отвънъ, ако и да не се намиратъ въ черковнословѣнския езикъ, съставятъ една особность на езика ни, една „превосходна дарба“, безъ която той „нищо не бы вределъ“, сир. „бы былъ недостаточенъ и укоренъ“[1]); поради това и всѣка опитня да се гони членътъ отъ българския езикъ споредъ него е съвсѣмъ неразумна. Той силно се гнѣва на оня гость въ нашата книжнина, който отсѫдилъ българскитѣ членове за непотрѣбни, понеже не ги билъ употрѣбялъ „ни единъ славе́нскій народъ . . . сир. ни Росси, ни Серби, ни Лехи, ни Чехи“. Тоя гость го докача съ думитѣ „врѣме треба да покаже, има ли Болгарія достойныхъ сыновъ и родолюбцевъ“, които да откажѫтъ на грозотата отъ членоветѣ мѣсто въ книжовния български езикъ. Споредъ нашия граматикъ достойни синове на майка България ще се покажѫтъ не ония, които безъ да сѫ цицали отъ нейното сладко млѣко (стр. 53), би въстанѫли противъ неѭ, както реченията гостенинъ, за да ѭ „обнажѫтъ“ за срамъ прѣдъ свѣта (стр. 52), но ония, които би послѣдували природния български езикъ, който съ членоветѣ „се украшава като съ нѣкоя драгоцѣнна утварь“ (стр. 54). Неименуваниятъ въ Неофитовата граматика гость въ българската книжнина и попечитель за „болгарскіатъ іазыкъ“, противъ когото се защищава правото на членоветѣ, ще да е несъмнѣно К. Огняновичъ, който съ първото си българско произведение се бѣ обявилъ за славенската школа: че Неофитъ е именно него мислилъ, ние досещаме отъ писмото му до славния въ свое врѣме елинистъ и учитель въ Карлово, Райна Поповичъ, дѣто Неофитъ, недоволенъ отъ нѣкои постѫпки на Априлова, се изразява по адресата на подирния и на другаря му Палаузова — „Господство имъ нека си выкатъ отъ тамо и нека доведатъ *Огняновича да даде низамъ на членовете*“[2]). Найсетнѣ това е явно отъ „примечанието“ въ края на изданото отъ Огняновича „житіе“ на св. Алексия (стр. 62),

[1]) Граматика, стр. 52.
[2]) Вж. въ ПС. XXV—XXVI. „Писма по народното пробуждание“ стр. 62.

дѣто се казватъ за членоветѣ сѫщитѣ думи, които възбуждатъ негодуваньето на Неофита. Огняновичъ, види се подиръ поуката, що му даде Неофитъ въ своята граматика, въ останѫлитѣ произведения вече се покорява на членоветѣ, и както споменѫхме вече по̀прѣди, се причислява къмъ писателитѣ, които наравно съ Неофита Рилски отстѫпятъ отъ славенската школа въ пѫтя на българската. Въ тоя фактъ ние съглеждаме първия ловъ, който е извършила Неофитовата граматика съ своето влияние въ българската книжнина.

Покрай разсѫжденията за замѣната на черковнословѣнското ѧ и за происхода и формата на члена въ нашия езикъ, съ помощьта на които опрѣдѣлихме становището на Неофита и неговата метода, въ неговата граматика ние намираме още и много други бѣлѣжки върху различни явления отъ българската рѣчь. Такива бѣлѣжки вървѭтъ прѣзъ цѣлото „філологіческо предувѣдомленіе“, признато и отъ Венелина за найдобра часть на книгата[1]), па слѣдуватъ и подиръ самото изложение на граматиката къмъ отдѣлни точки отъ неѭ (стр. 163—203). И въ тия бѣлѣжки, както и въ разгледанитѣ вече, се съзира все сѫщата славеноболгарска основа и сѫщиятъ способъ за опрѣдѣлянье материяла на българската граматика; поради това и безъ тѣхъ учението на Неофита ще бѫде вече достатъчно характеризувано въ ония чърти, които раскрихме дотука. Обаче за по̀пълна отлика на това учение отъ всички други, които смѣстяме подъ името на славенската школа, ние ще уведеме още бѣлѣжкитѣ на Неофита за частьта *ще* отъ формата за бѫдещето врѣме на глаголитѣ и бѣлѣжкитѣ за нѣкои букви отъ азбукето.

Въ образуваньето на бѫдещето врѣме у насъ Неофитъ види, че взима участие една глаголна часть, която по различнитѣ говори се чуе различно: *ще, ке, кю, че, ща, ша, са, ше*. За да опрѣдѣли, коя отъ тия различни форми трѣба да добие право въ българската граматика, той не се спуща токо изеднѫжъ къмъ черковнословѣнския езикъ, но гледа да установи происхода на всѣка отъ нихъ отдѣлно и да

[1]) Венелинъ, заради возрожденіе новой болгарской словесности или науки, прѣв. М. Кифаловъ, стр. 68.

равни напоконъ резултата съ онова, което показватъ черковнитѣ книги. На негово мѣсто единъ славеношколецъ би отхвърлилъ цѣлото несъгласие на тия български форми и би застанжлъ направо върху нѣкоя форма черковнословѣнска, стига тя да му се появѣше нѣйдѣ въ книгитѣ. И благодарение само на това, че въ черковнословѣнския езикъ бждещето врѣме на глаголитѣ бѣше или проста форма, или пъкъ съставена отъ инакви елементи, съвсѣмъ несвойствени на българския езикъ, ние се сдобихме и отъ славенската школа съ форма на бждеще врѣме, дѣто участвуваше частьта *ще*, или пъкъ и *ша*. Обаче за книжовната основа на тия двѣ форми *ще* и *ша* отъ речената школа не се давахж никакви обяснения, като се взимахж тѣ отъ писателитѣ нѣкога и произволно, съгласно съ помѣстния говоръ на всѣкого отъ нихъ. Само Неофитъ е смѣтнжлъ за необходимо да оправдае приетата въ спрежението на глаголитѣ форма на бждеще врѣме съ *ще:* въ една бѣлѣжка на стр. 180—181 той полага, че *ке* и *кю* ще сж произведени по подражание на сърбетѣ отъ *хоћу, хоћешъ, хоће,* а *че* ще е произведено по подражание на руситѣ отъ *хочу, хочешъ, хочетъ,* дѣто *ч* стои за *щ,* както въ думата *ночь* вм. нощь; всичкитѣ остали форми сж произлѣзли по съкращение отъ славенското *хощу,* 3 л. ед. ч. *хощетъ*. Споредъ тоя происходъ, който отговаря и на образуваньето на бждещето врѣме въ гръцкия езикъ (θέλει εἶμαι, θέλει εἶσαι, θέλει εἶναι), формата *ще* излиза найправилна, като найблизка до славенското *хощетъ* и затуй е и прѣдпочетена прѣдъ другитѣ въ граматиката. Мнѣнието на Неофита за частьта *ще* отъ бждещето врѣме се отнася къмъ единъ фактъ отъ рѣчьта ни, който самъ по себе може да бжде наистина маловаженъ, понеже е и простъ, и срѣди привърженцитѣ на различнитѣ ни школи не е съставялъ прѣдметъ за голѣма прѣпирня; обаче въ това мнѣние за насъ е важна критиката, съ която се приима речениятъ фактъ въ българската граматика. Не искаме да кажемъ, че тая критика на Неофита е досущь вѣрна; ала въ науката се гледа винжги нетолкова що се приима, колкото какъ и защо се то приима. И тъкмо откъмъ тая страна трѣба да оцѣниме Неофита въ реда на нашитѣ граматици като такъвъ, чиято наука за книжовния езикъ се опира върху найясната критика на говорната рѣчь.

Това можемъ да забѣлѣжиме и въ неговитѣ сѫждения за на звука ѫ въ езика ни и въ правописа.

Видѣхме вече, какъ се исказва Христаки Павловичъ за буквата ѫ въ правописа на книжовния нашъ езикъ, като ѭ нарича само нѣкаква си „гнусота“ и „фарисейски квасъ“, а недава никакви други пôвещни основи за своето отвращение отъ неѭ. Срѣщу това пъкъ Емануилъ Васкидовичъ нетърпѣливо брани правото на ѫ въ нашия правописъ противъ прѣстѫпнитѣ опитвания на нѣкой си „ітописатель“, и всичката си защита на тая съ археологическо достоинство буква основава върху нѣколко досадни насмѣшки, които придружаватъ една-двѣ несѫществени или недоказани мисли[1]). По негово мнѣние ѫ е прѣди всичко буква стара, която трѣба да почитаме като драгоцѣнность, останѫла намъ отъ старобългарския, или пôправо староставенския езикъ (стр. 8); инди тя ни е нуждна въ правописа, защото е запазена и въ живата българска граматика(!), а найвече въ езика на помацитѣ, които освѣнъ български езикъ незнаѭтъ ни турски, ни гръцки, ни руски, ни сърбски, ни влашки (стр.* 9). Поради това оня „ітописатель“, „който дума, чи ѫ, ѭ иматъ цыганско право произношеніе и чи вмѣсто ѫ можемы негдѣ да употребимы ъ“, той „ако е истина Болгарскій сынъ“, хулно нарича майка си циганка, и въ такъвъ случай може и самъ да е циганинъ, понеже „мы мыслимы чи цыганка ражда цыганчета“ (вст.). Васкидовичъ се облажава, че не е сърбалъ нито „отъ Россійската каца, нито Сербскій подливъ“ (стр. 6), каквото да се отрича отъ ѫ на живата наша граматика: тази буква неможе да погълне само „ітописательтъ“, понеже тя съ тритѣ си крака му се закача въ брадата (стр.* 10). Неще съмнѣние, че за циганщината на своя противникъ Васкидовичъ си е послужилъ съ аргументация, заета отъ Неофита, който сѫщо тъй се двоуми за българското потекло на оногова, що нерачи да пропусне неславенскитѣ членове въ книжнината на българетѣ. Дали и Васкидовичъ мисли подъ своята насмѣшка Огняновича, или нѣкого другиго *съ голѣма брада*, „който е достигналъ чакъ отъ Саратово“ (стр.* 9—10), и „блядословува противъ Болгарско то правописаніе“ съ буквата

[1]) Вж. прѣдговора на неговото „Дѣтинско прибавленіе или различни нравственни поученія и нравоучителни исторіи“. Цариградъ, 1852.

си *і* за *и* и *ы*, намъ е още невъзможно да опрѣдѣлиме, понеже нѣмаме толкова подробности отъ биографиитѣ на тия български писатели, нито пъкъ имаме тѣхнитѣ портрети[1]). Важното е, какъ гледатъ нашитѣ писатели на извѣстни въпроси отъ езика или правописа и какъ се стръмѭтъ да подкрѣпятъ своитѣ мнѣния единъ срѣщу другиго; и докѫдъ Неофитъ развива найнапрѣдъ цѣла теория за члена и тепърва въ края си позволява и извѣстния присмѣхъ надъ Огняновича, Емануилъ Васкидовичъ безъ да покаже единъ основателенъ доводъ противъ прѣдложението на „ітописателя“ да се пише ъ вмѣсто ѫ, залъгва своитѣ читатели съ праздни издѣвки надъ него, че билъ козепасецъ и небилъ „отнюдъ съ болгарско млѣко отдоенъ“[2]). Разбира се, че отъ подобна критика въпросътъ за ѫ нищо непечели, както непечели той и отъ знайната прѣсѫда на Христаки Павловичъ. Съ пълна сериозность се отнася къмъ него Неофитъ Рилски и ни подава още едно доказателство за своя свободенъ отъ прѣдузетость погледъ и ясна критика надъ явленията отъ езика. Неофитъ подържа (стр. 33—34), че буквата ѫ е потрѣбна за сега на българетѣ за да се пишѫтъ съ неѭ нѣкои думи, дѣто не се чуе чисто *а*, както въ ***кѫрпа, бѫркамъ, фѫркамъ, фѫрлямъ, мѫрдамъ***, па и въ нѣкои чужди думи, приети въ обиходната рѣчь, каквито сѫ на пр. ***бакѫръ, катѫръ*** и др. За българската книжнина тая буква е нова[3]): тя се е писала наистина въ старо врѣме, ала отколѣ е излѣзла изъ употрѣбение; при това и старият ѝ изговоръ намъ не е познатъ. Вмѣсто неѭ нѣкои писатели сѫ приели буквата *а* съ единъ знакъ отгорѣ, спр. *а* или *ӑ*; други пъкъ си служѫтъ за сѫщата цѣль съ ъ. Обаче нито едното, нито другото не е за приманье: всѣкому е знайно, какъвъ смисълъ иматъ знаковетѣ - и ˘ надъ *а* (— тѣ показватъ дългота или краткость на само-

[1]) Ние знаеме вече. какъ самъ Христаки Павловичъ е билъ на мнѣние, да замѣни всички черковнословѣнски букви, които на писмо се четѫтъ = і, съ подирната тая буква, която и много лесно се пише. Обаче „ітописателя“ на Васкидовича трѣба да дириме поскоро въ лицето на бѣлобрадия сега старецъ І. Добровичъ отъ Сливенъ, който въ списанието си „Міροзрѣніе“, издавано въ Виена прѣзъ 1850 г., послѣдовно е прилагалъ *і* за всѣкой звукъ *и (ы)*, па дори и *й* замѣнилъ съ *ї*.

[2]) Нѣка се забѣлѣжи, че Васкидовичъ е страстенъ защитникъ на ѫ само въ прѣдговора си, а въ текста на книгата нийдѣ ненамѣрилъ мѣсто за тая „естествена“ въ българския езикъ буква!

[3] Печатнитѣ български книги, що излѣзохѫ на свѣтъ отъ врѣмето на възраждането до Неофита, несъдържахѫ никакъ буквата ѫ въ своя правописъ.

гласката), и затуй тѣ напразно се прилагатъ при означението на простия звукъ, „що не се чуе като чисто *а*“; колкото за ъ, беспжтно е да се взима той сжщиятъ и за буква „гласна“, когато еднжжъ му е опрѣдѣлена службата като буква „безгласна“. И така за въпросния звукъ има нужда отъ особна буква, ж.

Отъ всички тия сжждения на Неофита излиза, че той помѣстя въ своето азбуке буквата ж не само по традиция, — която напоконъ и не му е толкова извѣстна, — но по истинска потрѣба, и че зарадъ тази потрѣба неще да се ползува отъ *знака* за твърдость ъ, но прибѣгва къмъ особна сжщинска *буква*. Ако съобразиме, какъ и днешната ни правописна практика още си служи съ ъ въ двояко значение, въ значение на безгласенъ бѣлѣгъ и въ значение на пълна самогласка, дори тъждествена и съ ж, ние мжчно ще можемъ отказа, че неподпадаме подъ справедливата критика на Неофита, чието становище въ тая точка отъ правописа е много пóнапрѣднжло отъ нашето[1]). Искаше само да небжде Неофитъ дотолкова боязливъ за послѣдовното приложение на своитѣ принципи и да небжде всѣкога отстжпчивъ прѣдъ обичая на правописа у съсѣднитѣ книжовни народи, каквото да установѣше съ граматиката си единъ правописъ, който и днесь да ни служи за образецъ. На много мѣста ние срѣщаме у него най рационалнитѣ разсжждения за нѣкои излишни букви отъ черковнословѣнското азбуке въ приложение къмъ нашия езикъ и се испълняме съ неристорна радость отъ тая посока на неговитѣ мисли; обаче къмъ края на сжщитѣ разсжждения ние биваме често изненадени, като достигаме до съвѣти, че не е още врѣме или не намъ първи се пада да увождаме въ правописа си новоти. Вѣроятно принуденъ да прави смѣтка съ навика на едно общество, което въ езика и писмото на черковнитѣ книги е съзирало правото и силата на своята народность, Неофитъ Рилски, когато поелъ върху себе товара да състави българска граматика за първитѣ възпитаници на българското обучение, ще еималъ безъ друго прѣдъ очи врѣдата за расширението на това сжщото обучение, ако би да посегнѣше въ своята граматика да отхвърли нѣкои

[1]) Подъ сжщата критика е прокаралъ по всичко вѣроятие и Л. Каравеловъ българския правописъ, та за тъмния звукъ „*а*“ или „ъ“, „ь“ въ срѣдата на думитѣ пишеше постоянно буквата ж. Тоя правописъ имá доста подражатели, като се поддържа и днесь още отъ извѣстна страна.

отъ главнитѣ чърти на черковнословѣнския правописъ. Въ борба между своитѣ възгледи и повелителното исканье на врѣмето той е издирилъ срѣдство, съ което да заварди и своята личность, па да угоди и на исканьето, да се основе българската граматика непосрѣдствено върху традицията на черковнитѣ книги. И наистина само така ще може да се проумѣе, защо Неофитъ найнапрѣжъ установява потрѣбата за българския правописъ отъ една буква ѫ, а пóсѣтнѣ гледа да ѝ ограничи службата до найтѣснитѣ прѣдѣли. Понеже е непозната на черковнословѣнския езикъ и незасветена отъ правописа му, буквата ѫ споредъ него е необходима токо за нѣкои домашни или и вдомени въ езика ни турски думи, които другояче не би било възможно да се изобразѭтъ; а за българскитѣ думи *вѫрба, сѫлзи, мѫска, гѫрне, бѫлха, дѫжъ, гѫба, рѫка, мѫжъ* и др. тая буква може и да се избѣгва, понеже вмѣсто неѭ — ако щеме — бихме могли да пишеме буквитѣ *е, о, у*, „каквото стоятъ въ славянскитѣ“ съотвѣтни думи *верба, слезы, мескъ, горнецъ, блоха, дождь, губа, рука, мужъ* и т. н. (стр. 35)[1]. За таково писанье намираме причина още и въ обстоятелството, че въ нашия езикъ и да се явява звукътъ ѫ срѣщу черковнословѣнскитѣ *е, о* и *у*, той се явява не повсѫдѣ еднакво, но нѣйдѣ срѣщу *е* и *о* стоѭтъ у насъ пакъ *е* и *о* (*пень, сонъ*), а по други мѣста колкото и да се вижда съгласие въ замѣната на *е* и *о* съ ѫ черковното ꙋ бива замѣняно не съ ѫ, но съ *а* (*гради, габа, гаска, заби*) (стр. 37 — 38). Споредъ това безъ да прѣдпочитаме кое да било отъ нарѣчията относително замѣната на черковнословѣнскитѣ *е, о, у*, ние ще сториме пóдобрѣ да пишеме тия сѫщитѣ черковнословѣнски букви вмѣсто звука ѫ, за който буквата да прилагаме за сега найвече въ нѣкои усвоени отъ българския езикъ чужди думи. И възъ тия основи Неофитъ отстѫпя отъ народния български изговоръ въ полза на бѣлѣзитѣ отъ черковнословѣнския езикъ, ако и да можеше съ пълно право да приеме за книжовния български езикъ ѫ, като найобщи звукъ срѣщу черковнитѣ *е, о, у*, па да се опре за тая цѣль и върху правописа на Иоана Екзарха български,

[1] На стр. 35 — 37 Неофитъ привожда въ два стълбеца 104 думи, които въ черковнословѣнската си форма съдържатъ звуковетѣ *е, о, у* и въ българска форма вмѣсто тѣхъ иматъ само звука ѫ: съ това той показва отъ една страна присѫщието на особния звукъ ѫ въ българския езикъ, а отъ друга, че въ него ѫ е измѣнено отъ черковнословѣнскитѣ *е, о* и *у*.

дѣто вмѣсто подирнитѣ три букви самъ намира писани ъ и ж (стр, 38): ъ срѣщу *е* и *о* (зрънo — зерно, кръвь — кровь), а ж срѣщу оу (пристжпль — приступль) (стр. 40). Въ силата на своето исказано сждение да не взима една буква въ двѣ служби, Неофитъ имаше да замѣсти още ъ („кога то стои по съгласны буквы въ срѣдъ рѣчи те“, стр. 38) съ ж и неговътъ правописъ би задоволилъ изговора на българската рѣчь, като би изобразявалъ единъ звукъ ж вмѣсто несвойственитѣ намъ *е*, *о* и *у* отъ черковнословѣнския езикъ. Между туй Неофитъ дава прѣдимство на правописа отъ черковнитѣ книги и жертвува зарадъ него всичкитѣ правилни съображения, които трѣбаше да съставжтъ неговия български правописъ и да придадктъ пòголѣма цѣна на граматиката му.

Като отстжпя така прѣдъ авторитета на правописа отъ черковнитѣ книги, Неофитъ се води още и по примѣра на съсѣдитѣ и на други нѣкои наши писатели отъ славенската школа, та и отъ нејж страна немалко нащърбява оригиналното достоинство на своя трудъ. За „еровете, що искатъ нѣкои да ги изоставятъ со всѣмъ, или токмо малкіатъ да пишатъ“ (на пр. за разлика на *кровъ* σκέπη отъ *кровъ* αἷμα и др. п.) „имаси мѣсто то“, подържа Неофитъ; „но понеже и Русси те и Серби те не са ги исфърлили до днесъ, стыдно бы было и намъ да ги махнеме ніе пòнапрѣдъ докле не видиме примѣръ отъ нихъ“ (стр. 41 зб.). „Буква та *щ*, като сложена отъ две букви *ш* и *т*, трѣбуваше праведно да се исключи отъ азбука та . . . ., но за велико то и старо те ѝ употребленіе“, па и „по подражанію Грековъ, кои то пишатъ . . . . ς (вмѣсто στ) сложено“ . . „остави се паки тако какво то що си е въ стара та азбука“ (вст.) „Христаки Павловичъ притворилъ е причастіе въ Болгарскіатъ іазыкъ не употребително, но за нужда измышлено по подражанію на Славенски те причастія“; Неофитъ обявява: „азъ не можехъ да се согласимъ да положимъ часть слова въ іазыкатъ, коя то нито въ простолюдно то произношеніе се употреблява на сегашно то време, нито другъ некой списатель я е употребилъ. . . Но ако последуватъ и други некои пó-вышии отъ мене тоя Христакіевъ примѣръ и привнесатъ това подражателно и притворено причастіе въ свои те списанія и въ грамматіки те...

жже по времени да се опредѣли и приложи и тая часть рамматическа въ грамматіки те и да остане за послѣдоодны те“ (стр. 66 зб.). Това сж примѣри на отстжпчиость, дѣто смирението на Неофитова характеръ е поробило бѣждението на неговата мисъль.

За пълнота на оцѣнката на неговата граматика нѣка добавимъ още, че въ своето азбуке той задържа нѣкои черковнословѣнски букви едничко зарадъ разликата въ значението на двѣ равнозвучни думи. По собственитѣ наблюдения на Неофита звукътъ на ѣ, за който нѣма кой да ни докаже, какъ се е изговарялъ въ старо врѣме, у българетѣ естествено се чуе като *е;* обаче тая буква ни е потрѣбна, за да се различи „*нѣма жена*“ ἄλαλος γυνή „отъ“ нема жена“ δεν ἔχει γυναῖκα и „лѣкъ“ ιατρικὸν отъ „лекъ“ ἐλαφρὸς [стр 25 зб. (26)]. Така сжщо и буквата *ы*, която наравно съ *и* нѣкои искали да замѣнжтъ съ едничкото *i*, трѣба да задържиме тамъ, „дека си има местото.“ като н. п. „сынъ“ υἱός въ различіе (отъ) „синь“ γαλάζιος, . . „пребиша ему голени“ καὶ κατέαξαν αὐτοῦ τὰ σκέλη и „пребыша тамо три дни“ καὶ διέτριψαν ἐκεῖ τρεῖς ἡμέρας, въ винителны те падежи въ различіе отъ именителны те“, . . . идт. (стр. 30). Да бѣхж тия букви, както и други още съ подобно употрѣбение съвсѣмъ „безполезны въ іазыкатъ, Русси те требуваше пóнапредъ да ги исфжрлатъ“ (стр. 31).

По такъвъ начинъ прѣко всичкитѣ вѣрни наблюдения надъ езика, които имахме случай да срѣщнемъ въ граматиката на Неофита, и прѣко всичкото достоинство на оная метода, която отлича у него тълкуванията на подбѣлѣзанитѣ езиковни явления, неговътъ правописъ все пакъ остая подчиненъ на основитѣ отъ правописа на черковнитѣ книги и чрѣзъ тая своя подчиненость вовлича донѣйдѣ и самия му български езикъ подъ влиянието на черковнословѣнския. Неофитовата боязънь, да се несмѣсжтъ двѣ различни по смисълъ думи подъ еднаквитѣ букви на правописа, отваря мѣсто въ азбукето на *ы,* което се подържа още и по примѣра на руситѣ, безъ да се мисли, че у тѣхъ то е образъ на сжщински звукъ отъ живия изговоръ; тая боязънь утвърдява въ правописа му и буквата ѵ за υ отъ грѣцкитѣ думи, като поставя и і въ „міръ“ κόσμος срѣщу *и* въ „миръ“ εἰρήνη. Въ други случаи Неофитъ гледа да ни избави отъ

много „стропотства“ въ науката за езика ни и правопис въ книжнината, като се позива дори и самъ върху едн мнѣние отъ подобенъ родъ, исказано отъ Христаки Павло вичъ въ неиздадения неговъ словарь („іазічнік“): „доде е да сі вършім работа і да сі пішем секоя речь с' прел снечко то іота, за коя мі са бѣда и, ы, ѵ, ѡ, ъ . . “ (стр. 185); а при опрѣдѣление буквитѣ отъ азбукето сѫщиятъ Неофитъ сѣкашъ и непомни да се е съгласявалъ съ нѣкакво мнѣние на Павловича противъ нѣколкото различни букви за единия звукъ *и,* та се мѫчи тъкмо да създаде такива „стропотни“ правила за правописа на і, ѵ, и и ы (стр. 159—162). Виновникътъ на това сѫ черковнитѣ книги, въ чийто правописъ бѣхѫ внесени всѣкакви странности за употрѣбението на реченитѣ букви, па и на о и ѡ, на оу и ȣ, на ѧ и ѫ, на є и е, на ф и ѳ; но тия странности, отъ които нѣкои изглеждахѫ да се оправдаватъ отъ чуждата или домашна етимология на думитѣ, се поведе безотпорно трезвиятъ инакъ Неофитъ, за когото етимологията, наколкото и самъ бѣше въ състоянне да ѭ обсѫжда, е била всѣкога сѫдията надъ правото, съ каквото сѫ му се прѣдставяли за граматиката разновиднитѣ езиковни дати.

Отъ осемьтѣ „турліи“ на члена за м. р. ед. ч. Неофитъ избра оня, който споредъ происхода си отъ мѣстоимението *онъ* излизаше найсъгласенъ съ езика черковнословѣнски: него той прие за им. падежъ, а другия членъ *а,* станѫлъ и *атъ,* употрѣби въ първата форма за родит., а во втората за вин. падежъ, понеже се явяваше като произлѣзълъ отъ косвенитѣ падежи славенски. Въ родит. падежъ формата на *а* бива придружена отъ прѣдлога *на,* който може да дойде и прѣдъ вин. пад., а както отличаме им. п. отъ род. по формата на члена, така и тука би трѣбало да се даде нѣкаква отлика и на еднаквитѣ форми за род. и вин. падежъ: затуй за формата на род. п. Неофитъ полага една чъртица между прѣдлога и членуваното име (стр. 63 и 65). Обаче щомъ съ употрѣбението на двоякия (или трояния) членъ за имената отъ м. р. ед. ч. въ им., род., дат. и вин. пад. се слѣди отъ една страна етимологията, а отъ друга се гледа и разликата на значението или смисъла, тогава и во всички подобни случаи, дѣто подъ еднакви звукове се криѭтъ различенъ происходъ и различни служби, ще

цѣлесходно да завардяме правото на етимологията било въ буквитѣ или въ формитѣ и така да распознаваме и неднаквитѣ значения или смисълъ. Това е било изобщо началото на ония писатели, които измислихѫ за правописа на словѣнския езикъ въ черковнитѣ книги правилото, да се пише напр. им. п. ед. ч. **воинъ**, а род. мн. **воинъ**, род. ед. **жены**, а им. вин. мн. **жены**, **оучениѥ** и **наука**, **Образъ** и **изобразити**, идт.[1]); това начало е държалъ и Неофитъ Рилски, та е увелъ въ правописа на своята граматика дори и ония черковнословѣнски букви, за които самъ изрично бѣлѣжи, че въ българския езикъ нѣматъ свой особенъ изговоръ. Въ лицето на тая практика е лишенъ отъ важность противоположниятъ съвѣтъ, да *нетовариме* своето азбуке съ излишната „влашка“ буква џ, потрѣбна намъ „за нѣкои чужды рѣчи“ (џепъ, хаџія), но да опрѣдѣлиме вмѣсто неѭ *д* и *ж*, които „да се произнасатъ и две те заедно като џ . . , защото и Руси те тако пишатъ джезаиръ, санджакъ . . и др.“ (33).

Като задържа нѣкои букви само зарадъ значението на думитѣ, Неофитъ естествено трѣба задържи и нѣкои форми зарадъ смисъла на изрѣченията; обаче за негова похвала сме длъжни да исповѣдаме, че освѣнъ малки нѣколко подражания на черковнословѣнскитѣ падежни форми и освѣнъ исказаната готовность да приеме за книжовния ни езикъ славенскитѣ причастия по дадения отъ Христаки Павловичъ примѣръ той въ нищо друго неотстѫпя отъ свойщинитѣ на българската рѣчь за да прѣдпочете черковнословѣнския езикъ. Привърженцитѣ на славенската школа отричахѫ на българския книжовенъ езикъ всичко онова, което не се намираше въ езика на черковнитѣ книги, като му налагахѫ отъ друга страна такива черковнословѣнски форми и правописъ, чрѣзъ които нѣлесно да подведѫтъ неговитѣ нарѣчия подъ установени граматични правила; а пъкъ Неофитъ Рилски ако и да уважаваше наравно съ славеношколцитѣ правата на майка на черковнословѣнския езикъ спрѣмо българския,

---

[1]) Любопитно е, какъ такива буквени различия, лишени отъ всѣка етимологична или фонетична основа, сѫ се взимали за срѣдство противъ „разврата“, що билъ завладѣлъ отъ прѣписувачитѣ на свещенитѣ книги въ нееднаквия тѣхънъ правописъ. Константинъ философъ (Костенечки), който съ трактата си за нравописа иска да оправи тоя развратъ, прѣдлага покрай другитѣ правила за буквитѣ да се пише „око“ съ ⊙ въ началото, а „очи“ съ ⊙⊙ — „да не запневши чтен или прорицае, се ко из далече ми́ ти глаголь творить“ (Starine jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, I. 21).

въ отличие отъ нихъ той опрѣдѣляше за нашата книжнина всички ония езиковни дати, които изъ срѣдата на нашитѣ нарѣчия се истъкнувахѫ за него като найправилни споредъ произхода си отъ черковнословѣнския езикъ, и къмъ тия дати послѣ фактично придаваше или скланяше да придаде изъ черковнитѣ книги нѣкое правописно правило или граматична форма, колкото да неразваля традицията или да заварди оптическата разлика въ значението на думитѣ и синтактическата ясность на тѣхното съчетание. Приликата на Неофита съ славеношколцитѣ се извършува само тамъ, дѣто той мълкомъ или съ извѣстни доводи се придържа о черковнитѣ книги; обаче докждъ на славенската школа главното учение проистича отъ черковнословѣнския езикъ и правописъ, учението на Неофита се зачина въ самата българска рѣчь, та тепърва къмъ края се губи подъ пласта на единъ черковнословѣнски навикъ, противъ който първиятъ нашъ училищенъ граматикъ и възпитатель неумѣялъ или ненамиралъ за добрѣ да излиза. И пōгорѣ ние изведохме тая характеристика на становището, което събира Неофита съ славеношколцитѣ и го дѣли отъ нихъ; а сега ще добавиме още въ заключение, че съ прѣдставенитѣ отъ насъ чърти българската граматика на Неофита, ако и да е токо единъ опитъ на това учение, който съ врѣме можеше и да се поправи (срв. стр. 69), явява се като драгоцѣненъ приносъ за разрѣшение на въпроса за българския книжовень езикъ и правописъ въ оня смисълъ, който естествено и досега се развива самъ и се опрѣдѣля и отъ привърженцитѣ на българската школа.

(Слѣдва.)

Приносъ за познавание българската флора.

Отъ Анания Ив. Яващова.

(Продължение отъ XXVIII, XXIX и XXX книжка).

Jasmineæ Br.

Jasminum fruticans L. Изъ храсталацитѣ и плетищата на лозята около Варна, по пжтя за мънастиря.

Oleaceæ Lindl.

Ligustrum vulgare L. Навредъ изъ храсталацитѣ около Разградъ, Варна.

Fraxinus Ornus L. Изъ храсталацитѣ по наклонноститѣ до Черно море, подъ селото Галата при Варна.

F. excelsior L. Навредъ изъ чернитѣ гори въ Разградский окржгъ[1]).

Syringa vulgaris L. По височинитѣ около Ломъ-Паланка при Дунава, Варна, между селата Геозелдже-Аланъ и Топчии Разградски окржгъ, по варѣститѣ скали, близу до староримската крѣпость, въ нивята при селото Черковна, Кеманларска околия, Кривня, Разградска околия, Зараево Поповска околия. Забѣлѣжителното е, че навредъ гдѣто се намѣрва въ Разградски окржгъ, наблизо има стари византийски или римски селища. Въ голѣмо множество се намира между Гинци и Бучино по мряморнитѣ скали, по шосето отъ София за Ломъ-Паланка и Берковица, гдѣто образува цѣли храсталаци и расте съвършенно диво.

Asclepiadeæ Br.

Periploca graeca L. При Варна изъ храсталацитѣ при Галата твърдѣ много, съ Smilax excelsa и Vitis vinifera обкичватъ цѣли дървета по брѣга на морето.

---

[1]) Подъ името *черни гори* се разбиратъ ония гори, които размѣсено се съставятъ отъ букъ, кленъ, осенъ, лѣска, липа, глогъ и др. *Автора.*

Cynanchum acutum L. Срѣщу Варна подъ селото Г[...]лата, ведно съ прѣдходящето.

Vincetoxicum officinale Mch. Навредъ изъ лѣсоветѣ око[...] Варна и Разградъ.

Apocyneæ Br.

Vinca herbacea W. K. По Акантовитѣ ржтлини око[...] Разградъ въ лозята Гаргаджикъ и храсталацитѣ около се[...]лото Опака, подъ варѣститѣ баири срѣщу селото Каб[...]кулакъ.

Gentianaceæ Lindl.

Gentiana cruciata L. По Витоша изъ ниските мѣста, изъ лѣсоветѣ около Разградъ, Хърсово и Николаево.

G. lutea L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста по Витоша, надъ селото Драгалевци.

G. angustifolia Vill. Изъ влажнитѣ мѣста по Витоша.

G. asclepiadea L. Изъ храсталачнитѣ наклонни рътлини на Витоша, тукъ-тамѣ на туфери въ голѣмо множество.

G. nivalis L. На Витоша по високитѣ мѣста изъ растелината. На мѣстѣ се намира просто едноцвѣтно, на мѣстѣ многократно разклонено и многоцвѣтно.

G. obtusifolia W. По Витоша изъ влажнитѣ мѣста.

Erythaea Centaurium P. Навредъ около Разградъ, Варна. Попово и Търново.

E. pulchella Fr. При Варна близу до морето при лозята къмъ селото Галата.

E. turcica Vel. Едногодишно растение. Има стъбло равно. 30—60 см. високо, четирирждбо, малко космато. *богато расклонено.* Приземнитѣ листа сж *опачно-яйчѣсти,* които постъпенно се стѣсняватъ въ опашчица. Стълбнитѣ листа сж *елептично* дору *широко-продълговати,* тжпи, *съ 3—5 отличителни нѣрви, тънко-кожнати.* Равната китка слѣдъ разцъвтяванието си е *гжсто-цвѣтна, съ гжсти, равни, почти еднакво високи вѣтвици.* Цвѣтнитѣ листца сж яйцевидни, *изострени. Цвѣтнитѣ тржбици сж винжги много по̀-дълги отъ чашката, които подъ вѣнчето значително се стѣсняватъ.* Плодницитѣ иматъ окржгли стигми. Окраищата на листата, линейнитѣ, силно изострени и тѣсни бѣлѣзникави обиколенитѣ чашечни

листца, както и виспитѣ листенца, сѫ богато жлѣзнато-космати.

Изъ трѣвнатитѣ наклонности на Черно море при селото Галата до Варна твърдѣ распространено. Августъ.

Тоя видъ се намира нáй-близо на *E. linariaefolia Pers.* Цвѣтоветѣ сѫ сѫщо ясно червени, но почти наполовина пò-малки и съвсѣмъ на гѫсто струпани. Листата не сѫ така дебели и тѣсни, както у *E. linariaefolia.* Растението обаче е пò-едро, пò-голѣмо и често отъ земята още бива расклонено. Цвѣтната трѫбица на *E. linariaefolia* е толкова дълга колкото чашката (въ врѣме на разцъвтението).

Convolvulaceæ Vent.

Convolvulus sepium L. Навредъ около Разградъ изъ чернитѣ гори.

C. Cantabrica L. По припецитѣ около Разградъ на Чуката, сѫщо и около Варна твърдѣ распространено.

C. arvensis L. Навредъ около Разградъ, Варна твърдѣ распространено изъ нивята, лозята.

Cuscuta monogyna Vohl. Вие се по разни храсталаци навредъ около Разградъ, Варна и Ломъ-Паланка.

C. Epithymum Murr. По шубракитѣ и нискитѣ растения около Разградъ.

Borragineæ Juss.

Tournefortia Arguzia SS. Изъ пѣсъчнитѣ наноси по край Черно море до Варна, тукъ-тамѣ въ голѣмо множество.

Heliotropium europaeum L. Навредъ изъ нивята около Разградъ и Варна и особно изъ угаритѣ.

Borago officinalis L. По рътлинитѣ около Разградъ. Голѣлъ Югъ.

Symphytum officinale L. Изъ влажнитѣ лѣсове и по край водитѣ около Разградъ, Попово, Кочешлии, Садина.

Anchusa officinalis L. Около Варна, Разградъ, Ломъ-Паланка.

A. Gmelini Ledeb. Fl. ross. pag. 118. (A. angustifolia Bess., A. liniarifolia D'Urv., A. leptophylla in Kotschy-евий Jter cilic. turc. — Non: A. leptophylla R. Sch., A. leptophylla Koch, A. angustifolia Pall.). Растение равно, 30—60 високо. Сть-

блото е доста тънко, длъгнѣсто, набраздено, къмъ върха развѣтвено. Листата сѫ *тѣсни-линейни, цѣлокрайни, изострѣни, дълги,* при основата (особно върхнитѣ) расширочени и незабѣлѣжно обемвжтъ стъблото. Връхнитѣ листца сѫ яйцевидни дори елептични, отпрѣдъ окрѫглени, пó-кѫси отъ цвѣтоветѣ. Стълботo е едро, косматo, по върха покрито съ *груби, грудчѣсти, бѣлезникави брадавично-сѣдѣщи читинки.* Чашечнитѣ листца сѫ *окрѫглени, кожѣсти, гладки, само по крайщата орѣснени,* по долнята тръбѣста часть равномѣрно читинѣсто космати. Вѣнчето е доста голѣмо, ясно-синьо, пó-дълго отъ чашката. Цвѣтоветѣ сѫ *сѣдѣщи,* само долнитѣ сѫ твърдѣ незабѣлѣжно опашати, струпани въ твърдѣ дълги опашчици.

Твърдѣ распространено около Варна изъ празднитѣ мѣста. Августъ.

Единъ отличителенъ и отъ *A. officinalis L.* твърдѣ отклоненъ видъ. На мѣстото си твърдѣ бие на очи съ своитѣ хубави ясно-сини цвѣтове. Вѣтвицитѣ сѫ дълги гиздави, тънки. Чашечнитѣ листца на *A. officinalis* сѫ изострѣни, трѣвнати, еднакво космати. Цвѣтоветѣ на това растение сѫ опашати.

A. italica Retz. Около Разградъ изъ трѣвнатитѣ мѣста твърдѣ распространено, около селата Кабакулакъ и Ташчи.

Anchusa Barrelieri DC. Изъ храсталацитѣ и рътлинитѣ около Разградъ и Варна.

A. Osmanica Vel. Многолѣтно растение, 20—50 високо. Стъбло равно, дебело, набраздено, едро космато, богато расклонено. Листа *яйцевидни дору яйцевидно—суличии,* тѫпи цѣлокрайни наполовина обвивжтъ стъблото, *горнята страна е покрита съ бѣлѣзникави читинѣсти сѣдѣщи грудки,* долнята съ малко грудчѣсти читинки и гѫсти, едри космици. Върхнитѣ листа сѫ *широко-яйцевидни, изострѣни,* пò-къси отъ цвѣтоветѣ. Цвѣтоветѣ сѫ отначало въ къси, гѫсти, но пò-послѣ въ продълговати твърди опашки, горнитѣ сѫ сѣдѣщи, долнитѣ забѣлѣжно опашати. Чашкитѣ сѫ еднакво дълго-читинѣсто-космати; чашечнитѣ листца сѫ яйцевидни, остро изострѣни, пò-послѣ *твърдѣ уголѣмени.* Цвѣтоветѣ сѫ *черникъво-сини, малки; цвѣтната трѫбица е толкова дълга колкото и чашката. Цвѣтното стълбче* (Stilus) е малко пò-дълго отъ чашката.

По каманиститѣ мѣста въ Балкана при Берковица. .вгустъ.

На *A. officinalis* е сродна, на испанската A. calcarea ɔoiss най-много припомня, която обаче има много пò-голѣми ,вѣтове. По малкитѣ си цвѣтове, по голѣмитѣ си чашки косматость, въ врѣме на плодъ прилича да е самостояте-енъ видъ.

Lycopsis arvensis L. Изъ нивята и лозята около Разградъ.

Nonnea pulla DC. По рътлинитѣ и нивята около Раз-градъ.

Pulmonaria mollis Wolt. Изъ храсталацитѣ около Раз-градъ, чуката.

P. tuberosa Schrk. Съ прѣдходящата по Акантовитѣ рътлини при Разградъ, селото Калово.

P. officinalis L. Навредъ изъ храсталацитѣ около Раз-градъ.

Cerinthe minor L. Навредъ около Разградъ и Варна.

Echium vulgare L. Изъ празднитѣ мѣста около Разградъ.

E. rubrum Jacq. Изъ храсталацитѣ и нивята около Разградъ.

E. altissimum Jacq.! Изъ празднитѣ мѣста и по нивята около Берковца, отъ 1—2 метра високи екземпляри.

Echium italicum L. (E pyramidatum DC., E. asperrimums Lamm). Твърдѣ распростанено около Разградъ изъ трѣв-натитѣ мѣста, всички почти екземпляри иматъ височина отъ 30—60 см., цвѣторасположението е пирамидално съ долни дълги и горни къси вѣтвици. Прѣходна форма между *E. altissimum Jacq* и тоя видъ г. Веленовски е намѣрилъ все пакъ около Разградъ, както и при Берковца, та се съглася съ мнѣнието на г-нъ *Freyn* (Flora von Istrien), че това сѫ два добри и по вънкашностьта си лѣко распознателни видови.

Onosma tauricum Pall. По варѣститѣ върхове при се-лата Кабакулакъ, Торлакъ и на Голѣмия Югъ при Разградъ.

O. echioides L. (Jacq). На Голѣмия Югъ при Разградъ.

O. stellulatum W. K. По варѣститѣ баири задъ мъна-стиря срѣщу морето[1]).

Lithospermum officinale L. Твърдѣ распространено ра-стение по рътлинитѣ около Раградъ и Варна особно изъ плетищата на лозята.

[1]) Задъ кой мънастиръ и срѣщу кое море? *Ред.*

*

L. purpureo — coeruleum L. Изъ храсталацитѣ около Разградъ.

L. arvense L. Изъ нивята и празднитѣ мѣста около Разградъ.

Myosotis palustris Rth. Изъ трѣвнатитѣ мѣста по Витоша.

M. stricta LK. Изъ храсталацитѣ около Разградъ.

Cynoglossum oficinale L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ и Попово твърдѣ распространено.

C. pictum Ait. Изъ лозята около Разградъ.

Asperugo procumbens L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ, Чуката.

Solanacea (Juss.) Bartl.

Datura stramonium L. По сметищата около Разградъ, Варна, Попово и навредъ въ Разградский Окрѫгъ.

Hyoscyamus niger L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ.

H. albus L. Изъ нивята около Разградъ твърдѣ распространено.

Pysalis Alkekengi L. По край лозята изъ плетищата и изъ храсталацитѣ около Разградъ, Чуката, Кованлѫхендее на пѫтя отъ Разградъ за селото Батембергъ.

Salanum Dulcamara L. Изъ храсталацитѣ и лозята около Варна и Разградъ.

S. nigrum L. Навредъ около Варна и Разградъ.

Personatae L.

Verbascum phlomoides L. Навредъ по полѣнитѣ около Варна и разградъ.

V. Crenatifolium Boiss. Двулѣтно растение, 30—100 см. високо. Има равно, просто, не яко стъбло. Приземнитѣ листа сѫ сулични, дълго-опашати, неправилно двойно тѫпо-назѫбени. Срѣднитѣ стъбелни сѫ яйцевидно-продълговати, кѫсо-изострѣни, горнитѣ широко-яйцевидни дору сърцевидни, просто или незабѣлѣжено двойно тѫпо-назѫбени, съ единъ късъ, тѣсенъ бодъ; цвѣтнитѣ долѣшни листца сѫ крѫгли, почти пó-широки отколкото дълги, съ дълги, тънки бодове, върхнитѣ яйцевидни дору сулични. Цвѣтоветѣ часто поединно, безъ опашки, наредени въ гѫсти, валѣсти класове. Цвѣтното вѣнче е тъмно жълто, има дору 5 см. въ

диаметра, отвънъ вълнѣсто; всичкитѣ прашни капчици сѫ почти еднакво дълги, портукалено-жълти, двѣ — отъ тѣхъ сѫ листа съ незабѣлѣжено наклонени прашници, другитѣ сѫ портукалено-жълто вълнѣсти. Чашката е около 1 см. дълга, раздѣлена въ сулични, дълго-изострѣни листца, прокрити съ твърдѣ гѫста, извънрѣдно бѣлѣзникава вълница. Плодътъ е валчѣстъ, бѣло-вълнѣстъ.

Около Разградъ и Варна твърдѣ распространено растение и твърдѣ лесно распознателно по голѣмитѣ си почти портакалено-жълти цвѣтове. Цѣлото растение е по̀-малко, съ по̀-тънко стъбло, отколкото сродственното *V. plomoides L.*, отъ което специфически твърдѣ е различно.

V. Thapsus L. Навредъ около Разградъ, Попово и Варна.

V. Blattaria L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ и Варна.

V. speciosum Schrad. Изъ храсталацитѣ и полѣнитѣ около Разградъ.

V. banaticum Schrad. Това растение е твърдѣ распространено въ околностьта на Варна.

Verbascum crenatifolium Boiss × banaticum Schrad. Ведно съ своитѣ родители при морето до Варна близо при княжеския палатъ.

V. orientale M. B. Изъ храсталацитѣ и особно въ Дели-Орманскитѣ гори при Разградъ, Варна, Ловечь и по Витоша.

V. phoeniceum L. На вредъ около Разградъ, Попово.

V. glanduligerum Vel. Това растение за пръвъ пѫть е отъ мене събирано прѣзъ 1884 година и за пръвъ пѫть описано въ Oester Bot. Zeitschr. отъ г-нъ Д-ръ Веленовский съ слѣдующата диагноза: Двугодишно растение, има равно, яко стъбло, просто или кѫдѣ срѣдата расклонено съ поединни къси вѣтвици. Долѣшнитѣ листа, струпани въ една околовръстна розетка, сѫ продълговати, распѣрено изрѣзани; стъбелнитѣ сѫ продълговати, съ яйцевидни сѣдящи основи, тѫпо назѫбени, изострѣни. Цѣлото растение ведно съ листата е сиво-космато, върхнитѣ листца и чашата сѫ зелени, както и тънкитѣ краища на вѣтвицитѣ сѫ покрити съ дълги бѣли космици и особно чашката е ясно-жълта, жлѣзната. Върхнитѣ листца сѫ по̀-къси отъ цвѣтоветѣ; чашката дору до основата е раздѣлена въ продълговати, късо изострѣни листца. Вѣнчето е голѣмо, жълто почти лисо.

Прашнитѣ кончица сѫ съ дълги, жълти космици и съ бъбрѣковидни ненаклонени прашни торбици. Цвѣтоветѣ сѫ *сѣдѣщи, поединни и въ продълговатъ гроздъ.* Плодната тробица е късa, яйцевидна, тънка, бѣло-космата,

Поради долѣшнитѣ си расперено раздѣлени листа е единъ важенъ видъ отъ хабитуса на една *Celsia* и поради които хабитуелно прилича на *V. pinnatifidum;* обаче *V. pinnatifidum,* което има много пòвече цвѣтове въ пазвицата на върхнитѣ листа, принадлѣжи къмъ една друга група. Опашчицитѣ на долѣшнитѣ въ гѫста розетка струпани листа сѫ пò-гъсто бѣлѣзникъво-космати, отколкото другитѣ части на растението. *V. glanduligerum* стои нáй-близо на *V. Steveni Boiss.*, но отъ него специфически много се различава. Жлѣзнатостьта на чашката го приближава сѫщо и на *V. lyratifolium* Köchel.

V. Jankæ Vel.[1]) Двулѣтно растение, 30—80 см. високо. Стъблото е равно, твърдѣ яко, просто. Приземнитѣ листа сѫ късо-опашати, широко-сулични, цѣлокрайни или назабѣлѣжно дрѣбно-назѫбени отъ половината дължина на стъблото. Долѣшнитѣ стъбелни листа сѫ широко-сулични, остро изострѣни и твърдѣ малко надолу се спущатъ; срѣднитѣ сѫ яйцевидно-сулични, при основата съ остри изострѣни шиповидни ушици, дълги и късоизострѣни. Брактеитѣ при основата сѫ тѣсно-сулични, изострѣни въ твърдѣ дълги, конецовидни бодове, които далеко надъ цвѣтоветѣ сѫ издигѫтъ. Цвѣтоветѣ сѫ струпани по нѣколко въ една брактейна пазвица, горнитѣ сѫ въ твърдѣ гѫстъ простъ класъ, долѣшнитѣ пъкъ сѫ пò-рѣдки и прѣкъснато струпани. Цвѣтнитѣ опашчици имѫтъ сѫщата дължина на чашката, която е дълга отъ 6—10 мм., дълбоко цѣпнѫта въ дълги, линейни листенца. Вѣнчето има 2—2½ см. въ диаметра, съ крѫгли листенца, ясно-жълти. Тичинкитѣ сѫ бѣлизникъво-космати, отъ които двѣтѣ пò-дълги сѫ лиси, съ надолу наклонени прашници. Цѣлото растение, особно долѣшнитѣ листа, е красиво съ гѫсти снѣжно-бѣлѣзникави косми.

[1]) Тойзи новъ видъ на Г-на Д-ра Jos. Velenovský трѣбва да се залички и намѣсто него да се замѣни съ Verbascum pannosum на Visiani и Панчичъ, защото отъ повторнитѣ изучвания, които той е направилъ върху своятъ материялъ, обнародванъ въ „Beiträge zur Kenntniss der Bulgarischen Flora“ се е оказало, че новий неговъ видъ е единиченъ съ Verbascum pannosum, който пръвъ пѫть е намѣренъ и поименуванъ отъ Visiani и Панчичъ („Resultate der zweiten botanischen Reise . . .“ стр. 21).
Редакцията.

Въ Балкана Арабаконакъ не далеко отъ паметника и тукъ-тамѣ се намира по Витоша, особно надъ селото Драгалевци. Августъ.

Единъ красивъ още отдалечъ отличителенъ по снѣго-бѣлѣзникъвото си облѣкло видъ, който не прилича на никой отъ до сега познатитѣ видове. Той е нáй-близъкъ на V. Thapsus L.

Scrophularia aquatica L. По край брѣговетѣ на бѣлия Ломъ около Разградъ.

S. Scopolii. По скалиститѣ наклонности около Търново, Хисаря въ града.

S. canina L. По южнитѣ наклонности на Балкана къдѣ София.

Digitalis ferruginea L. Въ планинската долина, която води отъ Орхание за Арабаконакъ.

D. lanata Ehrh. Твърдѣ распространено около Разградъ, Варна, Каспичанъ и Ловечъ.

D. ambigua Murr. Около селата Спахларъ, Хайдаръ, Опака, Калово и Масаръ-Паша теке.

Gratiola officinalis L. Около Варна въ езернитѣ блатисти мѣста, както и около Гебедже.

Linaria dalmatica Mill. По нискитѣ рътлини на Витоша срѣщу София.

L. genistaefolia Mill. Твърдѣ распространено растение изъ храсталацитѣ около Варна и Разградъ. Въ цвѣтоветѣ му твърдѣ често живѣе една бубулечка, при който случай цвѣтоветѣ се двойно увеличаватъ и обикновенно има три махмуза.

L. concolor Griseb. По пътищата около София твърдѣ распространено. Отъ *L. genistaefolia* специфически се различава. Листата сѫ пó-тѣсни, растъ пó-малъкъ, цвѣтоветѣ струпани въ гъсти гроздове, пó-дълги, съ пó-дълги махмузи.

L. euxina Vel. Многолѣтно лисо растение. Стъбло има тънко, влѣчащо или въсходящо, още отъ надъ земята се развѣтвя въ дълги, тънки, хоризонтални оси. Листата сѫ линейни дору линейно-сулични, постъпенно изострѣни, твърди, съ незабѣлѣжени нерви. Гроздоветѣ сѫ слаби, 3—8 цвѣтни; цвѣтоветѣ сѫ твърдѣ късо опашати; махмузитѣ иматъ сѫщата дължина на цвѣтоветѣ. Чашката е дълбоко разцѣпнѫта въ сулични, остро изострѣни листенца. Брактеитѣ сѫ линейни, пó-дълги отъ цвѣтнитѣ опашки. Плодътъ

е кръгло-яйцевиденъ, на половина по́-малъкъ, отколкото у L. genistaefolia Mill; съ което въ всичко съглася.

По пѣсечнитѣ морски наноси при морето около Варна Августъ.

На *L. rupestris Steven* на всѣки начинъ е близо сродственно. но цвѣтоветѣ сѫ наполовина голѣми (цвѣтоветѣ на *L. rupestris* имѫтъ голѣмината на цвѣтоветѣ на *L. vulgaris*), чашачнитѣ листенца сѫ сулични, доста широки (у *L. rupestris* линейни).

Linaria Spuria Mill. По поляната и нивята около Варна твърдѣ распространено.

Veronica spicata L. По Акантовитѣ рътлини около Разградъ твърдѣ распространено.

V. orchidea Cr. Навредъ около Варна, Разградъ, Попово и Търново.

V. austriaca L. sp. Твърдѣ распространено около Разградъ.

V. Teucrium L. Изъ храсталацитѣ и сѣнчеститѣ мѣста около Разградъ.

V. prostrata L. По рътлинитѣ около Разградъ.

V. Beccabunga L. Изъ потоцитѣ около Попово и Разградъ.

V. bellidioides L. Изъ воднатитѣ мѣста по върховетѣ на Витоша.

V. alpina L. Ведно съ прѣдходящето растение по край потоцитѣ по върховетѣ на Витоша.

V. repens Clar.[1]) Изъ трѣвнатитѣ полѣни по върха на Витоша не твърдѣ много распространено. Мѣстото на тоя до сега само изъ Корсика и Испания познатъ видъ е твърдѣ интересно. Съ испанското растение тоя видъ въ всичко е подобенъ.

V. Buxbaumii Ten. Изъ нивята около Разградъ.

V. didyma Ten. Изъ празднитѣ мѣста около Разградъ.

V. hederaefolia L. По полѣнитѣ и изъ лозята около Разградъ.

V. gracilis Uecht. Многолѣтно растение, съ тънко, влѣчащо коренище. Стъбло има *тънко,* 5—10 см. високо, бо-

---

[1]) Тойви видъ трѣбва да се замени съ Veronica apennina Tsch., защото отъ послѣдната обнародвана статия на Д-ръ Jos. Velenovský се види, че най-напрѣдъ растението е било погрѣшно опрѣдѣлено. *Редакцията.*

гато расклонено. Листата сѫ *крѫгли, крѫгло-ромбически, късо-изострѣни*, навредъ *забѣлѣжително добрѣ опашати*, цѣлокрайни или дрѣбно-назѫбени. Цвѣтнитѣ оси се намирѫтъ въ листния ѫгълъ. Плоднитѣ опашки сѫ *тънко-кончецовидни, отстоящи и нагорѣ закривени*, *3—5 пѫти пó-дълги отъ линейнитѣ брактеи*. Чашечнитѣ листа сѫ обърнато яйцевидни, тѫпи. Плодътъ е кръговиденъ, *малко надутъ, вглъбнатъ доста длъбоко въ единъ остъръ ѫгълъ*.

Изъ блатливитѣ мѣста около Варна и Гебедже. Августъ.

V. Beccabunga, на което растение тоя видъ твърдѣ на близо стои, тука не расте. Отъ него се отличава *V. gracilis* по гиздавия си растъ, тънкитѣ си оси, малкитѣ си листа и твърдѣ дългитѣ си, кончецовидни цвѣтни опашчици. Плодната торбичка е много пó-малка отъ оная на *V. Beccabunga.* Да ли служи за прѣходъ къмъ типическото *V. Beccabunga,* или да ли на сѫщото мѣсто и то расте или тукъ е застѫпено съ *V. gracilis,* безсъмнѣние изисква пó-нататъшно ислѣдване.

Споредъ свѣдѣнията, които Г-нъ Веленовски е събралъ отъ Г-нъ *H. von Uechtritz,* това растение сѫщо расте и въ Добруджа.

Rhinanthus alpinus Bmg. Подъ Витоша надъ селото Драгалевци.

Rh. major Ehrh. Изъ ливадитѣ около Разградъ, Топчии и Геозелдже-Аланъ.

Melampyrum arvense L. Изъ необработенитѣ мѣста около Варна и Разградъ.

M. pratense L. Изъ ливадитѣ и нивята около Разградъ.

M. Silvaticum L. По страмнитѣ наклонности на Витоша.

Orobancheæ Rich.

Orobanche ramosa L. На корена на хмела (Humulus Lupulus) на пѫтя отъ Горнѣ-Орѣховица за г. В. Търново между лозята. Единъ видъ отъ това растение страшно опостушава посѣтитѣ съ тютюнь ниви около г. Разградъ, което поразително расте по коренитѣ му.

Lathraea Squamaria L. Изъ лѣсоветѣ около Разградъ, Николаево, Масаръ-Паша теке.

Acanthaceæ Br.

Acanthus longifolius Host. Изъ храсталацитѣ на сѣверъ отъ Разградъ (Чуката) и въ мѣстностьта Кованлѫ-хендее твърдѣ распространено; намира се още близо при Ловечъ на пѫтя за Турски-Изворъ.

Verbenaceæ Juss.

Verbena officinalis L. Около Варна и Разградъ твърдѣ распространено растение.

Labiatæ Juss.

Teucrium Scordium L. β *brevifolium* Uechtritz. Изъ влажнитѣ мѣста покрай брѣга на морето около Варна и надлъжъ на Девнеиското Езеро твърдѣ распространено. Тоя видъ е една твърдѣ интересантна раса съ къси широки листа, щото въ нищо не различава отъ *T. scordioides* Shreb., за какъвто първоначално е билъ смѣтанъ (вижъ Oester. Bot. Z.). Цвѣтораспространението обаче на това растение на пръвъ погледъ се различава отъ онова на T. scordioides.

T. Botrys L. Расте навредъ около Разградъ.

T. chamaedris L. Навредъ около Разградъ изъ трѣвнатитѣ мѣста, Попово, Варна.

T. montanum L. По сѣвернитѣ наклонности на Балкана близо София.

T. Polium L. Изъ полетата, рѫтлинитѣ и нискитѣ мѣста твърдѣ распространено около Разградъ.

Ajuga Laxmanni Bth. Изъ храсталацитѣ около Разградъ, Попово и Варна твърдѣ много распространено.

A. genevensis L. Навредъ около Разградъ изъ храсталацитѣ.

A. Chamaepitys Schreb. По нискитѣ мѣста изъ нивята твърдѣ распространено растение особно по Чуката при Разградъ.

Salvia grandiflora Ett. При Варна изъ храсталацитѣ по наклонноститѣ задъ лозята, особно на близо около Турската Табия при селото Франгя твърдѣ распространено растение. Вегитацията на това мѣсто твърдѣ страда отъ козитѣ, което въобще въ България е обикновенна случка, само красивитѣ испасени стъбла на тая Salvia и множество Pæonia (Бужуръ) оставѫтъ непокѫтнати.

S. ringens Sibt. По върха на Голѣмъ Югъ и задъ ер-енскитѣ лозя надъ чушмата Такеджикъ при Разградъ, Пуменъ и по рътлинитѣ между селата Торла и Езерче Каяджикъ Чушме).

S. glutinosa L. Твърдѣ распространено растение около Разградъ по пѫтя за селото Калово, Каспичанъ, Турски-Изворъ, Ловечъ.

S. Sclarea L. Навредъ по полѣнитѣ около Разградъ твърдѣ обикновенно растение, Попово, Демирджилеръ.

S. Aetiopis L. Съ *S. Sclarea* твърдѣ обикновенна около Разградъ, Търново.

S. pratensis L. Изъ лозята по край пѫтищата около Варна.

S. Silvestris L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Варна.

S. amplexicaulis Lam. По край пѫтищата, празднитѣ мѣста при Варна, Петроханъ. Единъ много добъръ видъ, който нѣма нищо общо съ *S. silvestris L.* По богатото си расклонение, по гѫстото си, малкоцвѣтно и гъсто-косматото цвѣторасположение се различава тъкмо отъ него. Може-би ще бѫде сѫщото онова растение, което е уведено изъ Доброджа въ флората на Каница.

S. nutans L. По политѣ на Голѣмъ Югъ при Разградъ, подъ баиря срѣщо селото Кабакулакъ.

S. verticillata L. Изъ храсталацитѣ около Разградъ.

Ziziphora capitata L. По сухитѣ варѣсти върхове около Разградъ, Варна.

Scutellaria orientalis L. По върха на Голѣмия Югъ при Раградъ и на Трапезица при В. Търново.

S. Columnæ All. Въ планинската долина въ Балкана подъ Арабаконакъ.

S. albida L. Изъ тревнатитѣ ниски мѣста и храсталацитѣ навредъ около Разградъ, Варна.

S. hastifolia L. Изъ храсталацитѣ по Чуката при Разградъ.

Prunella grandiflora L. Доста распространена изъ влажнитѣ мѣста около Варна, Разградъ.

Melittis melissophyllum L. Изъ горитѣ въ Дели-Орманъ около селата Черковна, Малка Кокарджа, Кара-Арнаудъ.

Lamium purpureum L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ.

L. amplexicaule L. Изъ нивята около Разградъ Попово.

Galeobdolon luteum Huds. Около Разградъ, Попово.

Goleopsis Ladanum L. Изъ нивята на Чуката при Разградъ.

Betonica officinalis L. По Чуката при Разградъ.

Stachys germanica L. По високитѣ мѣста около Разградъ, Варна.

S. recta b) *leucoglossa Boiss.* Изъ храсталацитѣ и полѣнитѣ около Разградъ, Варна, Турски-Изворъ, Попово твърдѣ распространено. По своитѣ голѣми, бѣлезникъви цвѣтове лѣсно-распознателно.

S. subcrenata Vis. Изъ лозята при Варна, Галата.

S. maritima L. Изъ морския пѣсъкъ покрай морето при Варна.

Leonurus Cardiaca L. Изъ торнитѣ мѣста около Варна, Масаръ Паша-Теке при Разградъ.

L. Marrubiastrum L. Твърдѣ распространено навредъ по топлитѣ мѣста около Разградъ.

Phlomis tuberosa L. Изъ храсталачнитѣ рътлини по Чуката при Разградъ, Каспичанъ.

Ballota nigra L. Изъ плетищата на лозята около Варна, твърдѣ распространено растение.

Marrubium pannonicum Rchb. По полѣнитѣ и празднитѣ мѣста около Разградъ твърдѣ распространено.

M. perigrinum Lacq. Съ прѣдходящето растение твърдѣ распространено около Разградъ, Варна.

Sideritis montana L. Твърдѣ распространено растение изъ нивята и полѣнитѣ около Разградъ, Варна, Попово.

Nepeta nuda L. Изъ храсталацитѣ и рътлинитѣ около Разградъ, Варна и Софuя.

Glechoma hederacea L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста между нивитѣ и въ лозята около Разградъ.

G. hirsuta W. K. Изъ листнатитѣ гори около Разградъ, селото Калово и изобщо въ цѣлпя Разград. Окржгъ.

Hyssopus officinalis L. По варѣститѣ скали около Петроханъ въ Балкана твърдѣ распространено.

Melisa officinalis L. По нискитѣ мѣста навредъ распространено.

Calamintha grandiflora Mch. По Чуката до Разградъ, по Балкана при Арабаконакъ.

C. officinalis Mch. Тукъ-тамѣ се намира около Разградъ по Чуката.

C. alpina Lam. Покрива всичкитѣ голи полѣнки по върховетѣ на Балкана на пжтя отъ Орхание за Ташкесенъ, недалѣко отъ Паметника на върха на Арабаконакъ твърдѣ много распространено, по нарѣдко се намира на Витоша.

C. Acinos Clairv. По Чуката, Голѣмъ Югъ при Разградъ твърдѣ распространено растение.

C. origanofolia Vis. Изъ нивята и полѣнитѣ около Масаръ Паша-Теке и около Разградъ (Чуката).

Satureja coerulea Jka. Това растение е распространено по върха на Голѣмий Югъ при Разградъ, варѣститѣ припеци срѣщо селото Кабакулакъ, по рътлинитѣ на пжтя отъ селото Торлакъ за Еверче, варѣститѣ върхове около Гебедже, Търново. Листата на Разградското и Гебиеженско растение сж твърдѣ лиси, само по краищата иматъ рѣсни, върхнитѣ листа и чашката сж лиси; листата на търновския екземпляръ сж не само по краищата богато-рѣснати, но сжщо и по горнята страна мѣко-космати, чашкитѣ сж космати и сж снабдени съ много продълговати зжбци. Върхнитѣ листца на търновското растение сж почти пó-дълги отъ чашката, ония на разградското обаче сж почти толкова дълги колкото чашката. Долнитѣ листа на търновския екземпляръ сж отпрѣдъ расширочени и закржглени. — Растението, което г-нъ Janka е събиралъ въ Тракия, прави прѣходъ между двѣтѣ форми.

Satureja illyrica Host. По варѣститѣ скали около Петроханъ.

Origanum vulgare L. Твърдѣ распространено около Разградъ, Попово, Масарь-Паша-Теке, изобщо въ цѣлия Разградски окржгъ, Лѣсковецъ. Това българско растение, пише г-нъ Д-ръ Веленовски, може да се вземе като единъ вариететъ отъ обикновенния типъ. Въ сравнение съ чехското растение показва слѣдующата разлика: опачно широко-яйцевиднитѣ, тжпи, много пò-дълги отъ чашката бректеи сж съставени въ $1^1/_2$ см. дълги, 6 м. м. широки класчета; Чашечната тржбица е покрита съ малко, едвамъ забѣлѣжителни космици. — Подобни форми обаче той е забѣлѣзалъ изъ Унгария, които постепенно прѣминаватъ въ главната расса.

Thymus serpyllum (L) Fr. Навредъ по полѣнитѣ около Разградъ, Попово, Ташчи.

T. Pannonicus All. По припецитѣ около Разградъ.

T. dalmaticus Freyn. На пжтя въ Балкана, не далеко отъ паметника на Арабаконакъ.

T. zygioides Grsb. По варѣститѣ скали, по рътлинитѣ около Гебедже. Прѣзъ мѣсецъ юлий вече прицъвтява.

Mentha silvestris L. По брѣговетѣ на потоцитѣ и рѣкитѣ твърдѣ распространено около Разградъ, Попово.

M. Pulegium L. По мокритѣ и влажни мѣста изъ долинитѣ навредъ распространено.

Lycopus exaltatus L. Изъ лозята около Варна, Галата и Франгя.

Lentibularieæ Rich.

Utricularia vulgaris Hayne. Твърдѣ распространено изъ езернитѣ блатисти мѣста около Варна.

Utricularia Jankæ Vel. *Има стъбло тънко, кончистовидно.* Листнитѣ гупици *въ окржглостьта сж (контурата) твърдѣ продълговати, дълго-линейни, срѣднитѣ винаги много пò-дълги отъ страничнитѣ;* тънкитѣ като косъмъ листца (lacinia) сж распѣрено-многораздѣлни и сж покрити съ гъсти читинки. Цвѣтоветѣ сж *малки* и отъ 6—10 въ единъ продълговатъ гроздъ. *Цвѣтнитѣ опашчици сж 2—3 пжти пò-дълги* отъ кожнатитѣ, тжпи, широки брактеи. Махмузътъ (calcar) е дълговато-къжеловиденъ, надолу наведенъ, пò-късъ отъ цвѣта. Цвѣтното стълбце е *безъ брактейни върхни листца или само съ по едно подъ цвѣторасположението (inflorescentia).*

Това растение е събирано въ една гьолчина (локва) недалеко отъ Гебедженската станция въ втората половина на юлий.

Единъ забѣлѣжителенъ видъ, който по читинѣститѣ си, тънки като космици раздѣлени и покрити съ множество мехурчета листа (само отъ една форма) принадлежи къмъ сродството на *U. vulgaris* и *U. neglecta,* отъ които обаче хабитуелно се отличава по гиздавия си ръстъ, тънко-кончистовидното си стъбло и по *наполовина голѣмитѣ си цвѣтове.* Цвѣтнитѣ стълбца сж сжщо тънки и много пò-къси отколкото у сродственнитѣ видове. Цвѣтоветѣ сж жълтъчно-жълти. Плоднитѣ опашчици сж криво издигнати. Листнитѣ

пици на *U. vulgaris* и *U. neglecta сѫ въ окрѫглостьта широко-ιевидни и почти еднакво голѣми,* който знакъ повечето ги ичава отъ тоя новъ видъ. Мѣхурчетата по листата сѫ половина така голѣми отколкото у сравняванитѣ видове.

U. major Schmiedl (U. spectabilis Madauss), което е само за форма на *U. neglecta,* има лимонено-жълти и много по-лѣми цвѣтове отъ *U. Jankæ.*

Тоя видъ и балканския Verbascun е наименованъ отъ ъ Д-ръ Веленовски на името на много заслужилия из-тател за източната флора г-нъ *V. Janka.*

Pinguicula alpina L.[1]) Изъ мочурливитѣ мѣста по Витоша дъ селото Драгалевци.

Primulaceae Vent.

Lysimachia punctata L. По чуката при Разградъ, Акъ-ехмеди (Поповска околия), Хърсово, Турски Изворъ, овечъ.

Samolus Valerandi L. Въ всичкитѣ гьолища около Варна, адлъжъ покрай Девненското езеро и около Гебедже.

Anagallis cœrulea Schreb. Изъ нивята около Разградъ, арна.

A. arvensis L. Сѫщо изъ нивята съ прѣдходящето.

Cyclamen europaeum L. Между селата Хюсенче, Езерче, адина и Малка Кокорджа. Разградский окрѫгъ.

Soldanella montana W. По върха на Витоша надъ Дра-галевский мънастирь.

Androsace maxima L. По припецитѣ на Чуката при Раз-градъ, Голѣмъ-Югъ, Кривня, Тюлбелеръ.

Primula officinalis Scop. Въ долината отъ Орхание за Арабаконакъ, Петроханъ и селото Демирджилеръ (?) при Ашикларската станция.

P. exigua Vel.[2]) Листата сѫ опачно-яйцевидни, тѫпи, почти *цѣлокрайни, стѣснени въ една дълга, тънка е клиновидна опашчица,* лиси, отъ опакито пипеляни. *Сѣнчникътъ е 1—5*

[1]) Тойзи видъ до сега никѫдѣ по планинитѣ на България не е събиранъ. Отъ Панчич-я, Janka, Grisebach, Веленовский и други до сега е събирана само Pinguicula vulgaris L. (P. leptoceras Rchb.). P. Alpina L. у насъ не е намирана. Тя въобще въ Южна Европа не се срѣща. Най южнитѣ нейни граници сѫ Трансилвания и Ломбардскитѣ Алпи. *Редакцията.*

[2]) Диагновата на тоя новъ не напълно остановенъ видъ на г-на Д-ръ Jos. Velenovský е обнародвана въ неговитѣ Beiträge zur Kenntniss der Bulgarischen Flora

цвѣтенъ. Подсѣнчнитѣ листца сѫ линейни, при основата мѣшесто надебелинели. *Чашката до половината е расцепена въ остро-изострѣни зѫби, 3—4 пѫти по́-къси отъ цвѣтнитѣ опашчици* и по́-къси отъ сухата плодна торбичка (capsula).

Изъ растелинищата по на́й-високата Витоша. Въ августа е вече плодна.

Единъ добъръ видъ, който отъ *P. farinosa L.* Освѣнъ по горѣуведенитѣ знакове се отличава и по гиздавия си растъ, малкоцвѣтния си сѣнчникъ и по малкитѣ си листа. Тънкото стъбло е на́й-много 12 см. високо.

Споредъ свѣдѣнията, които г-нъ *Velenovský* е събралъ отъ г-нъ *Janka, P. farinosa,* което г-нъ *Pančić* увеждаше изъ България, е сѫщото растение *P. exigua. P. farinosa* въ тия страни трѣба въобще да не се намира. Листата и на *P. exigua* сѫщо се срѣщатъ да не сѫ пепеляни.

Plumbagineae Vent.

Plumbago europaea L. По скалитѣ около Търново.

Goniolimon tataricum Boiss. По сухитѣ припеци около Варна, Гебедже твърдѣ распространено.

Statice latifolia Sm. Около Гебедже изъ трѣвнатитѣ пасбища.

Armeria vulgaris W. Около Варна и Разградъ.

Plantagineae Vent.

Plantago arenaria W. K. Твърдѣ распространено около Варна и Разградъ изъ трѣвнатитѣ мѣста, лозята.

P. serpentina Vill. По Балкана при Арабаконакъ, особно отъ паметника като се слиза надолу за ханищата.

P. lanceolata L. Изъ нивята и полѣнитѣ около Разградъ и Варна.

P. media L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ.

P. major L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Варна, Разградъ, Попово, изобщо навредъ изъ Разградский окрѫгъ.

1886 стр. 38. Въ статията на сѫщий г-нъ Д-ръ Velenovský, „Resultate der zweiten botanischen Reise nach Bulgarien“ 1888 стр. 32—38 тя е значително измѣнена. Това г-нъ Ан. Явашевъ трѣбваше да вземе въ внимание, понеже неговитѣ „Приноси“ .. се явяватъ почти слѣдъ една година врѣме, отъ както сѫ излѣзли отъ печатъ споменатитѣ „результати“. *Редакцията.*

Amarantceae Br.

Amarantus retroflexus L. По сметищата и градинитѣ около Разградъ, Варна.

Chenopodiaceae (Br).

Beta trigyna W. K. Изъ нивята по слоговетѣ около Разградъ.

Chenopodinm hybridum L. Изъ лозята и трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ, Варна.

Ch. olidum Curt. Изъ сметищата около София, Разградъ.

Ch. ambrosioides L. Покрай морето изъ пѣсъчнитѣ насипи при Варна.

Ch. Botrys L. По празднитѣ мѣста около Гебедже и Варна.

Kochia scoparia Schrad. Изъ разработенитѣ мѣста навредъ твърдѣ распространено растение около Разградъ.

K. prostrata Schrad. По върховетѣ около Варна.

K. arenaria Rdh. По сухитѣ мѣста при Варна.

Salicornica herbacea L. Покрай морето при Варна.

Suaeda fruticosa Forsk. Турну-Тепе въ Варненскитѣ лозя.

Polygonaceae Lindl.

Rumex alpinus L. По наклонноститѣ на Витоша надъ Драгалевския мънастирь.

R. sanguineus L. Изъ лозята около Разградъ, Варна.

R. pulcher L. По пасищата и сметищата около София, Узундже-Аланъ.

Rumex maritimus L. Изъ исъхналитѣ локви по край морето при Варна.

R. Acetosa L. Изъ лозята около Разградъ.

R. Acetosella L. Изъ лозята и нивята около Разградъ, Варна.

Polygonum alpinum All. По върховетѣ на Витоша.

P. Convolvulus L. Изъ плетищата на лозята около Варна.

P. Persicaria L. Изъ влажнитѣ мѣста около Варна.

P. Bellardi All. Изъ нивята около Разградъ и Варна.

P. Arenarium W. K. По пѣсъчливитѣ мѣста около Варна.

Thymeleae Juss.

Daptme mezereum L. По наклонноститѣ на Витоша надъ селото Драгалевци.

Lygia Posserina Fos. Изъ нивята около Разградъ и Варна твърдѣ обикновенно растение.

Santalaceae Br.

Comandra elegans Rchb. По пазбището Кара-Бунаръ Съртѫ при Разградъ.

Thesium intermedium Schrad. Изъ трѣвнатитѣ мѣста по Чуката при Разградъ.

T. divaricatum Jan. Изъ храсталацитѣ около Разградъ, Каванлѫ-хенде, по канаритѣ около Гебедже.

T. ramosum Hayne. Задъ лозята Сейрянъ изъ стърнищата при Разградъ.

T. alpinum L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста по наклонноститѣ на Витоша.

Elaeagneae Br.

Hippophaë rhamnoides L. По край морето въ плетищата на лозята при Варна, богато утрупано съ плодъ.

Aristolochieae E.

Asarum europaeum L. Изъ чернитѣ храсталачни гори около Разградъ твърдѣ распространено.

Aristolochia Clematis L. Изъ плетищата на лозята около Разградъ и Варна, Чуката и Кованлѫ-хенде при Разградъ.

Euphorbiaceae Juss.

Mercurialis ovata Sternb. Изъ храсталацитѣ около Разградъ.

Euphorbia epithymoides L. По рътлинитѣ около Разградъ, Голѣмъ Югъ, Кованлѫ-хенде, Кара-Бунаръ Съртѫ.

E. dulcis L. По Чуката при Разградъ.

E. platyphylla L. Распространено около Разградъ, Варна.

E. Stricta L. Съ прѣдходящето, но твърдѣ много распространено; сѫщо се намира около София и Ломъ-Паланка.

E. helioscopa L. Изъ нивята около Разградъ, Попово.

E amygdaloides L. По наклонноститѣ на Витоша надъ Драгалевский мънастирь, въ Балкана при Петроханъ и Орхание твърдѣ распространено растение.

Euphorbia Peplis L. Изъ пѣсъка по край морето при Варна.

E. virgata W. K. b) *orientalis Boiss.* Около Варна Разградъ твърдѣ распространено. Една доста отличителна раса, която напр. доста се отклонява отъ сѣвернитѣ форми, както напр. отъ ония, които растѫтъ въ Чехия. Това растение е обикновенно пó-високо и пó-дебело, много развѣтвено, съ дълги, голѣми, при основата малко разширочени листа. Плодоветѣ сѫ много пó-голѣми.

E. nicaeensis All. Твърдѣ распространено растение изъ трѣвнатитѣ мѣста около Варна, Разградъ.

E. falcata L. Изъ нивята около Разградъ.

E. Cyparissias L. По полянитѣ около София.

E. agraia M. B. Изъ храсталацитѣ около Разградъ.

E. esuloides Vel. Многолѣтно растение, съ яко, трѣвнато, расклонено, отвѣсно коренище (Rhyroma), съ много цвѣтни и безплодни стъбла. Стъблото е 20—60 см. високо, равно, дебело (до 4 мм. въ диаметра.), яко, твърдо, въ сухо състояние дребно-начъртано, безъ безплодни, листнати постранни вѣтви, *съ една малко стѣснена основа сѫ продълговато-линейни,* кожести, съ едвамъ отличителни нерви. Стерилнитѣ стъбца сѫ *твърдѣ гѫсто лиснати, прости.* Сѣнчницитѣ *сѫ твърдѣ много, само 2 пѫти раздѣлени, тънки и дълги зари.* Подъ сѣнчника има още много цвѣтни постранни оси, долнята пó-голѣма часть на стъблото е безклонна. Околоцвѣтнитѣ листа сѫ *продълговато-суличени*, околоцвѣтнитѣ листца пъкъ сѫ *окрѫгло-яйцевидни, толкова дълги колкото и широки, или пó-дълги*, навършени въ единъ остъръ бодъ. Жлѣзитѣ *сѫ съвършенно закрѫглени* (никога окраени), *почти окрѫгли, напрѣчно малко нѣщо пó-дълги.* Плодникътъ е лисъ. Сѣмето лисо, *извънредно дребно начъртано, съ сиво-жълта боя, съвършенно крѫгло-валѣсти.*

По сухитѣ трѣвнати мѣста около София твърдѣ распространено и намѣстѣ въ голѣмо множество. Прѣзъ Августъ вече цъвти и вече плодъ улавя.

Принадлѣжи въ близко сродство на *E. Gerardiana Jacq.,* отъ което по високия си дебелъ растъ, по тѣснитѣ и дълги листа и по многото зари хабитуелно се различава. Листата сѫ 3½—4 см. дълги и само нáй-много 5 мм. широки, съ тънъкъ бодъ. Околоцвѣтнитѣ листца не сѫ много пó-ши-

*

роки отколкото дълги, както се обикновенно случва у *Gerardiana*. Жлѣзитѣ на *E. Gerardiana* сѫ много пó-плит изрѣзани и винѫги забѣлѣжително напрѣчно продълговат у тоя видъ обаче тѣ сѫ отпрѣдъ равно отсѣчени или пъ и тука закрѫглени. Заритѣ сѫ много пó-многобройни 28), пó-тънки и пó-дълги (до 5$^1/_2$ см.) отколкото у *E. Gerardiana*. Улиснението на безплоднитѣ вѣтвици е извънред гѫсто, много пó-гѫсто отколкото у послѣднето. Ако ня насѣтнѣ всичкитѣ тия знакове, а особно отъ едрата фор на *E. Gerardiana* (напр. отъ *E. Gerardiana* β *major* Neilreic за различие не сѫ достатъчни, то нѣка да ни послужат знаковетѣ на плода. Чурупката на *E. esuloides* е наполови голѣма отъ оная на *E. Gerardiana*, сѣмената малко пó-дълг отколкото широки, съвършенно крѫгло-валѣсти, извънред дребно начъртани (това чъртание може да се види сам подъ една силна лупа), сиво жълти, когато сѣмената на *E. Gerardina* сѫ много пó-дълги отколкото широки, ***чисто-млѣчно-бѣли***, често черно пунктирани, съвършенно гладк и ***правилно съ малко тѫпи продълговати рѫбове***. Сѣмената на *E. esuloides* сѫ малко пó-малки отколкото у спомената. Цѣлото растение е зелено, не е така сиво, *E. Gerardiana*.

Euphorbia Gerardiana Jacq. b) *saxicola* Vel. Вѣтвицитѣ на многозаристия сѣнчникъ е 2 до 3 пѫти развѣтвенъ, постраннитѣ вѣтвици подъ сѣнчника ***повечето линсватъ***. Листата на ***тънкитѣ, длъгнѣсти***, безплодни стъбла сѫ ***тѣсно-линейни***, постъпенно изострѣни, ония подъ цвѣтнитѣ стълбца сѫ ***суличнu***, по срѣдата и горѣ ***широко-суличнu, дору широко-ромбически***. Околоцвѣтнитѣ листа сѫ твърдѣ широко-ромбически, околоцвѣтнитѣ листца ***дору два пѫти широки отколкото дълги***, покрая често назѫбени, съ тънки бодове.

По Варѣститѣ скали около Гебедже. Августъ.

Това растение хабитуелно твърдѣ лѣсно се распознава отъ типическия видъ по тѣснолинейнитѣ листа на безплоднитѣ младочки, които сѫ много пó-малки и които съ широкитѣ си стълбни листа правѭтъ единъ твърдѣ отличенъ контрастъ на листата на обикновенното. Но понеже плодоветѣ и сѣмената както и другитѣ знакове съвършенно съгласѭтъ на типическата *E. Gerardiana*, то може да се смѣта само като една раса на сѫщата. — Въ чешкия хербариумъ се намира едно съвършенно подобно растение, което е съ-

рано въ Унгария при *Theben* и което носи име *E. Gerarпа* β) *Sturii*. То обаче нѣма никакви безплодни младочки, ото дефинитивна подобность не е възможна.

Urticaceae E.

Urtica dioica L. Изъ сметищата, торнатитѣ мѣста наредъ около Разградъ, Варна.

U. urens L. Изъ градинитѣ и необработенитѣ мѣста коло Разградъ, Варна.

Parietaria erecta M. K. На пжтя Отъ Горнѣ-Орѣховица а Търново изъ плетищата на лозята.

P. lusitanica L. Подъ сѣнката на дърветата по скалитѣ около Гебедже.

(Слѣдва.)

Овчаритѣ отъ Котленско и Жътваритѣ отъ Търновско

Споредъ бѣлѣжкитѣ на Б. Райновъ и Д. Уста-Генчовъ.

Съобщава Ив. Ев. Гешовъ.

I.

Г. фонъ Пошингеръ е единъ отъ многобройнитѣ учени Нѣмци, които сѫ спомогнѫли за съставлението на цѣла литература върху живота, мнѣнията и влиянието на князь Бизмарка, които сѫ почти създали една нова наука — Бизмаркологията. Подирь една книга върху дипломатическата корреспонденция на Г. Бизмарка, Г. Пошингеръ напослѣдне е издалъ и втора, съ заглавие *Г. Бизмаркъ като Економистъ.* Както е познато, желѣзний Канцлеръ на Германската Империя е направенъ отъ желѣзо наистина, нъ отъ едно мегко и гъвко желѣзо, което се вдава и прѣвива, споредъ обстоятелствата, което нѣма нищо обще съ неумѣстната коравина на материята, отъ която сѫ направени твърдоглавитѣ бизмарковци на другитѣ народи. Г. Бизмаркъ е оппортунистъ. И никѫдѣ неговий оппортунизмъ не блѣщи тъй поразително, каквото въ жизненнитѣ въпроси, които минуватъ днесь подъ името социално-економически.

Който се съмнѣва въ тия утвърждения, нека прочете новата книга на Г. Пошингера. Въ нея той ще види всичкитѣ економически еволюции на Г. Бизмарка, отъ нея той ще узнае, какъ знаменитий Канцлеръ отъ либръ-ешанжистъ се е прѣобърнѫлъ въ протекционистъ, и какъ отъ приятель на Лассаля е станѫлъ неприятель на Бебеля. И въ свръзска съ това знаменито приятелство на държавника Бизмарка съ социалиста Лассаля, любопитний читатель съ очудвание ще отбѣлѣжи фактътъ, че въ 1864 г., прѣзъ врѣмето на частитѣ си свиждания съ Лассаля, министръ Бизмаркъ билъ поискалъ отъ пруский краль 100,000 талера, за да насърдчи съ тѣхъ съставлението на производителни дружества.

Тия дружества, които велики държавни мѫжие искуственно, съ пари, сѫ искали да насърдчатъ другадѣ, сѫществуватъ у насъ отъ памти-вѣка, безъ никакво насърдчвание отъ вънъ, безъ никаква помощь отъ държавата. Тѣ сѫ самораслеци, изникнѫли отъ само-себе си, като хубавитѣ дѫбове на нашитѣ гори, като зелената морава на нашитѣ поля. Читателитѣ трѣбва да сѫ се убѣдили въ това отъ тритѣ статии, които Периодическото ни Списание обнародва[1]). Къмъ подробноститѣ, които ние вече съобщихми върху нашитѣ дружества, ние днесь съ удоволствие прибавями и слѣдующитѣ бѣлѣжки върху Овчаритѣ отъ Котленско. За тѣхъ ние имами да благодаримъ главно на г. Божилъ Райновъ, който ни ги достави, а послѣ и на г.г. Холювичъ и Станчевъ, Балчишкий и Котленский прѣдставители, които ги допълнихѫ.

Котленскитѣ овчари, до заселяванието си въ равна Добруджа, сѫ се скитали по тракийскитѣ полета и равнини, познати съ името *кѫдѣ Бѣло-море.* Тогива тѣ сѫ се наричали *Турлаци,* и сѫ живѣли както живѣятъ днешнитѣ Куцо-власи (кара-качени) по нашитѣ балкански мѣста, т. е. нѣмали сѫ постоянно мѣстожителство, а сѫ се скитали зимѣ по тракийскитѣ полета, а лѣтѣ изъ балканскитѣ мѣста до Черно-море. Ний нищо не знаемъ положително за животътъ на турлашкитѣ овчари. Нѣма и отъ дѣ да се научимъ. Съ голѣма увѣренность, обаче, можемъ да прѣдполагами, че добруджанското овчарство е по̀-нова форма отъ турлашкото, че то се е родило отъ него чрѣзъ изоставяние на ония обичаи и наредби, които не сѫ били нуждни при постоянното мѣстожителство, и чрѣзъ съобразяванио съ новитѣ условия. Можемъ дори да кажемъ, че промѣняванието на условията е спомогнѫло твърдѣ много за усъвършенствуванието организацията на овчарската дружина, която, както ще видимъ по̀-доло, почива на начала чисто ассосиационни, толкозъ драги на мнозина економисти.

Отъ 90-годишни старци се научавами, че Добруджа е била заселена отъ котленскитѣ овчари близо прѣди единъ вѣкъ, а най-много слѣдъ Русско-Турската война прѣзъ 1812 г., когато Добруджа е била опустошена. До Кримската война околиитѣ Бабадаа и часть отъ Хърсово и Силистренско сѫ имали кѫшли съ неопрѣдѣлени мѣри. Повечето села на поменѫтитѣ околии, споредъ расказътъ на съврѣменницитѣ, сѫ били ненаселени. Тогавашнитѣ аги сѫ молили Котленци да се заселятъ въ селата имъ, за да можало да се достави работа и

---

[1]) В. *Задругата въ Западна България,* въ кн. XXI—XXII, *Нашитѣ Градинарски Дружества,* въ кн. XXVII, и *Задружното Владѣние и Работение,* въ кн. XXVIII—XXX.

животъ на бѣднитѣ имъ съселяни. Отъ друга страна турското правителство съ благодарение е улеснявало желающитѣ да се заселятъ и да построятъ кѫшли на пуститѣ мѣста, както то улесни подиръ Кримската война и Татаритѣ. Кѫшлитѣ, до Кримската война, като мало-бройни и съ необозрими мери, имали сѫ отъ 3 до 6, а нѣкои и 10 хиляди овци. Слѣдъ казаната война, когато испѫденитѣ отъ Россия Татари се заселихѫ въ Добруджа, меритѣ се стѣснихѫ и най богатата кѫшла не можеше да съдържа по-вече отъ 3 хиляди овци. Така сѫ сѫществували котленскитѣ кѫшли до послѣдната Русско-Турска война, когато станѫ раздѣлянието на Добруджа между България и Романия. Днесь котленски кѫшли и котленски овчарски дружини сѫществуватъ въ ромѫнска и въ българска Добруджа (Балчишко и Добричко), нъ въ значително по-малки размѣри. За Ромѫнска Добруджа не можемъ положително да говоримъ, нъ за Добричко и Балчишко се научавами, че десетъ на стотѣ само отъ селата нѣматъ котленски кѫшли. Не съвсѣмъ слѣдователно е изчезнѫло котленското овчарство. Кѫшли съ по 5 и 10 хиляди овци наистина не сѫществуватъ. Меритѣ сѫ тѣсни, несгодни за развъждание овци, повечето пѫти прѣобърнѫти въ нивя. Овчаритѣ сѫ станѫли нови хора, *и изчезнѫло е до нѣйдѣ онова почитание на овчаритѣ къмъ чорбаджията* (стопанинътъ на кѫшлата), което най-много крѣпѣше едно врѣме котленската дружина. Нъ не тъй лесно се губятъ вѣковни обичаи, и до днешенъ день по равна Добруджа още се пазятъ отъ овчаритѣ началата на дружественната организация, която пристѫпвами да опишемъ.

Уреждането на кѫшлата. — Рекохми вече, че стопанинътъ на кѫшлата се нарича *чорбаджия*, а всичкитѣ съдружници на кѫшлата, вземени вкупъ, се наричатъ *дружина*. Въ началото, първи условия за кѫшлата сѫ били добрата мера и, дѣто е могло да се намѣри, понаплитко вода. Кѫшлата е състояла отъ 3 до 5 „жгъли", отъ които всѣкой да събира по 1000 овци. Испървомъ, чорбаджията е плащалъ на правителството отлакъ, обикновенно за 10 ханета (кѫщи) по 30 гр. всичко 300 гр. и вергия за земята, която не е надминавала по-вече отъ 500 до 1000 гр. Плащалъ е още данъкътъ бегликъ, който въ началото е билъ 1 на 10 овци въ натура, а слѣдъ Кримската война се билъ прѣобърналъ въ пари, 5 гр. на овца. Овцитѣ сѫ били прѣчитвани прѣзъ Марта, а бегликътъ събиранъ кѫдѣ крайтъ на Юний — разстояние отъ 3 мѣсеца, прѣзъ което врѣме кѫшлата е могла да прибере нѣкои отъ приходитѣ си и да плати данъкътъ си. Разноскитѣ по направата на кѫшлата сѫ възлизали на 20 до 30 хиляди гроша. Тѣ сѫ били за смѣтка на чорбаджията. Когато вече дружината овчари започватъ животътъ си на кѫшлата, тѣ не припознаватъ нищо похарчено по уреждането ѝ, нито пакъ чорбаджията има право да имъ приписва въ разноскитѣ лихвитѣ на разнесенитѣ отъ него пари. По взаимно съгласие или по простъ обичай, дружината овчари плащатъ най-много до 1000 гр. въ годината възнаграждение за кѫшлата, на два пѫти. По тоя начинъ данъкътъ бива общъ на всички овци, чорбаджиски и овчарски. Овцитѣ на чорбаджията стоятъ въ пропорция 1 къмъ 2 къмъ ония на дружината. Тъй, ако чорба-

жията има 1000 овци, останѫлитѣ овчари трѣбва да иматъ 2000, щомъ като кѫшлата може да издържа 3000 овци. Кѫшлата носи името на чорбаджията, а не на дружината; той се грижи да достави на врѣме всички провизии и да посрѣщне всички нужди, безъ ни най-малко да безпокои дружината за пари. Има ли или не пари, дружината не се грижи, а ако чорбаджията не удовлетвори на врѣме нуждитѣ на кѫшлата, той лично е отговоренъ за послѣдствията, тъй като често овчаритѣ напущатъ подобенъ чорбаджия. Освѣнъ постройката на жгълитѣ, чорбаджията трѣбва да достави на кѫшлата два чифта волове и една „алаша“ (коньтъ, съ който вадѭтъ вода отъ кладенецътъ), заради който лѣтно врѣме взима наемъ отъ дружината 100 гроша за воловетѣ и 100 гр. за алашата, а зимно врѣме добитъцитѣ оставатъ безъ наемъ, защото се исхранватъ отъ обществото. Най-послѣ чорбаджията доставя нужднитѣ сѫдове, за които взима единъ номиналенъ наемъ, нъ е натоваренъ и съ тѣхната поправка.

Избирание на кехаята. — Веднажъ кѫшлата отворена съ разноскитѣ на чорбаджията, животътъ, распрѣдѣлението на длъжноститѣ и изобщо цѣлата организация се прѣдоставѭтъ на самата дружина. Чорбаджията се брои тъй сѫщо за членъ отъ дружината, съ сѫщитѣ права каквито всѣкий овчаръ, само му се прѣдостява да бѫде свободенъ отъ всѣкакво занятие по отглеждание на овцитѣ. Неговата воля не може да се проявява и налага, както би трѣбвало като стопанинъ на имуществото. Той може да се счита само като прѣдставитель на кѫшлата прѣдъ вънкашний свѣтъ, а вѫтрѣшний ѝ началникъ е *кехаята*, който се избира изъ между дружината едногласно, а се одобрява отъ чорбаджията. Кехаята трѣбва да е граммотенъ, или поне да държи граммотенъ момъкъ за писарь. Въ случай, че до срокътъ на мандатътъ му дружината си дигне довѣрието отъ него или самийтъ кехая стане нетърпимъ за дружината по своитѣ работи, чорбаджията трѣбва да го смѣни отъ длъжностьта, ако иска да работи съ сѫщата дружина; може и да го задържи противъ исканието на дружината, нъ въ такъвъ случай дружината трѣбва да се растури и кѫшлата да се състави отъ нова дружина — овчари. До колкото се помни такъвъ всеобщъ раздоръ въ дружината не се е случвалъ. Бивали сѫ случаи, че единъ или нѣколко души сѫ напущали кѫшлата, нъ винаги опрѣдѣленото отъ овчарското занятие врѣме т. е. по Георгевъ-день или Петковъ-день, безъ всѣкакъвъ шумъ или знакъ на незадоволствие отъ кехаята.

Длъжноститѣ на кехаята. — Кехаята е всичко въ кѫшлата. Той занимава сѫщото мѣсто каквото капитанинътъ въ параходътъ. За всичко обаче той сондира мнѣнието на дружината и за по-важнитѣ въпроси съвѣтва се отъ нея и иска прѣдварителното ѝ одобрение и съгласие. Кехаята държи тефтеритѣ, въ които записва приходитѣ и расходитѣ на цѣлата дружина. Казахми, че отъ чорбаджията се искатъ готови пари; кехаята ги харчи по усмотрението си и съ съгласието на дружината. Най-първата му длъжность е да достави нуждната провизия за кѫшлата. Тая длъжность е значителна, тъй като за една кѫшла отъ 3000 овци, напр. искатъ се отъ него 300 кола сѣно, 300

кила ячемикъ, 60 кила жито за овчаритѣ, и други нуждни припаси, било за прѣзъ зимата, било за прѣзъ лѣтото. Той промишлява за всичко, като зима нужднитѣ пари отъ чорбаджията. Втората му важна длъжность е да продава кѫшленскитѣ произведения и да прибира стойностьта имъ въ общата касса. Третя длъжность е да държи дѣлбитѣ на овчаритѣ, да намалява или увеличава партидата на всѣкиго едного отъ дружината. Нарочни събрания за съвѣтъ или обсѫждания не ставатъ. Вечерь, когато всичкитѣ овчари се приберѫтъ въ кѫшлата, на поляната или край огънътъ, почва се разговорътъ и мирно-тихо се довежда въпросътъ до рѣшавание. Мнѣнията се размѣняватъ свободни, нъ послѣдната дума е на кехаята, който, разбира се, не може да отиде противъ интересътъ на дружината. Случава се да има отсѫтствующи отъ дружината, които по положение и по умъ бихѫ били много повлияли на рѣшенията; нъ веднажъ станали тия послѣднитѣ въ тѣхното отсѫтствие, никой не може да се отказва отъ тѣхъ. На късо, спорѣдъ изучванитѣ отъ насъ разни права и длъжности на кехаята, каквито може да се случатъ въ овчарството, длъжностьта кехая се явява като длъжностьта министръ-президентъ въ конституционна държава, а дружината като народно събрание безъ титуляренъ прѣдсѣдатель. Чорбаджията е единъ видъ държавенъ глава, който трѣбва да бди за точното испълнение на общитѣ распореждания, да изслушва заявленията и оплакванията на всѣкиго едного, да удовлетворява не само общитѣ нужди на кѫшлата, нъ понѣкога и частнитѣ нужди на кого-да-е отъ дружината, и нáй-послѣ да прѣдставлява и своята държава прѣдъ свѣтътъ.

Дружината. — Дружината брои нáй-малко 10 и нáй-много 40 душь овчари. Често тя е бивала и още бива отъ 20 душь. Всичкитѣ овчари членове на дружината иматъ по нѣколко овци въ кѫшлата — кой 400, кой 300, кой 100, 50 до 25 овци. Обикновенно членоветѣ на дружината се подраздѣлятъ на три категории: стари овчари, калфи и чераци или момчета. Числото на притѣжаванитѣ отъ всѣкого едного овци нѣма никакво значение за това подраздѣление, което се основава на вѣщината и на прослуженитѣ въ кѫшлата години.

Съ исключение на чорбаджията, на всичкитѣ други членове на дружината се дава плата (хакъ). Освѣнъ платата, на овчари, които иматъ пó-малко отъ 200 овци, се даватъ и пари за облѣкло (рубапарасѫ). Паритѣ за платата и за облѣклото се даватъ и зиматъ по слѣдующий начинъ:

Било чорбаджията, било овчаритѣ, сѫ длъжни на всѣкои свои 25 овци да даватъ по 1 шиле на дружината за хакъ. Чорбаджията, както рѫкохми вече, нѣма право да задържа за себе си хакъ. Другитѣ овчари обаче иматъ право да задържатъ за себе си хакъ — старитѣ овчари, по 10 шилета, калфитѣ по 7 шилета, чирацитѣ по 4 шилета. Колкото за облѣклото, откакъ се намѣри разликата между хакътъ, който всѣкой овчаръ има право да земе, и хакътъ, който има длъжность да даде, на колкото шилета останѫтъ се прѣсмѣта по 10 гр., и то съставлява паритѣ за облѣкло, които овчарътъ е длъженъ да даде или земе. За улеснение въ прѣсмѣтванието на хакътъ, всѣко

шиле се дѣли на 25 побравици, които прѣдставляватъ 25-тѣ овцѣ, на които, както рекохми, се дава по 1 шиле за хакъ. Слѣдующата таблица пó-добрѣ ще обясни тоя заплетенъ въпросъ:

Име и прѣзиме на овчаритѣ	Числото на овцитѣ	Числото на шилетата за хакъ по 1 на 2,	Колко шилета хакъ трѣбва да земе	Колко шилета остава		Колко побравици		Колко за облѣкло въ грошове	
				Да дава	Да зима	Да дава	Да зима	Да дава	Да зима
Христо Петровъ	500	20	—	20	—	—	—	200	—
Петръ Кировъ	400	16	10	6	—	—	—	60	—
Д. Х. Стояновъ	300	12	10	2	—	—	—	20	—
Стоянъ Петровъ	250	10	10	—	—	—	—	—	—
Никола Вълковъ	245	10	10	—	—	—	5	—	—
Дончо Атанасовъ	135	5	7	—	2	10	—	—	20
Коста Матѣевъ	113	5	7	—	2	—	12	—	20
Иванъ Недѣлковъ	112	4	7	—	3	12	—	—	30
Стойко Пенковъ	28	1	4	—	3	3	—	—	30
Ненко Ивановъ	27	1	4	—	3	2	—	—	30

Както виждатъ читателитѣ, побравицитѣ сѫ условни числа, употрѣбени за улеснение прѣсмѣтанието. Слѣдъ като се направи смѣтката. побравицитѣ се смѣтатъ въ пари, споредъ стойностьта на шилето.

Распрѣдѣление на длъжноститѣ между дружината. — Въ началото на втората половина отъ мѣсецъ Юний захваща се „отбивътъ“ на агнетата. Цѣлото стадо на дружината се подраздѣля на „сюрии“, строго опрѣдѣлени по видътъ, родътъ и качеството на овцитѣ. Тъй, нáй-първо се отдѣля сюрията *сагмалъ* т. е. овцитѣ за доение. Тя се повѣрява на трима избранници, които носятъ имената: калфа, подкалфа и чиракъ. Обикновено калфата бива человѣкъ отъ 30—40 годишна възрасть, подкалфата — пó младъ, а чиракътъ — момче. И двамата послѣдни напълно се подчиняватъ на заповѣдитѣ на първийтъ. Втора сюрия сѫ шилетата, повѣренна тъй сѫщо на трима душь и съ сѫщитѣ качества, каквото ония при сагмалътъ. Третята сюрия е „яловината“ т. е. не само яловитѣ, нъ и ония овци, които минѫлата година сѫ били шилета, а въ настоящата ще се агнѭтъ. И тя се повѣрява на трима душь съ сѫщитѣ имена и длъжности. Трѣбва да се забѣлѣжи, че распрѣдѣлението дружината по тия сюрии става съ общо рѣшение и винаги като се има прѣдъ видъ опитностьта и способностьта на овчаря. Обикновенно счита се за нáй-мѫчна длъжность въ сюрията на шилетата. Всички служатъ съ еднакви права и безъ нѣкое особно възнаграждение. Не може и да става рѣчь за пó-вече трудъ или пó-малко работа, защото подобна претенция ще бѫде безсмисленна и явно противорѣчуща съ началата, на които почива дружината. Тутакси слѣдъ отбивътъ захваща се работението на сиренето, било за продань, било за въ кѫщи. То се продължава до 30-ий Септемврий, и за него се грижи единъ мандраджия съ единъ чиракъ. Случва се, щото въ нѣкои кѫшли слѣдъ отбивътъ да работятъ кашкавалъ; тогива кашкарджиитѣ не се взиматъ отъ дружината, а сѫ хора наемни, съ опрѣдѣлена

заплата и съ опрѣдѣлено врѣме т. е. отъ 15-й Юний до 15-й Августъ. Тѣ нѣматъ и немогжтъ да иматъ нищо общо съ дружината. Мандраджията въ този случай бива свободенъ отъ длъжностьта си и се занимава съ доение на прѣснакътъ, съ правение телеме, съ прибиране на сѣното и съ други врѣменни работи. Отъ 15-й Августъ мандраджията почва да приготовлява сирене и масло за дружината, което се нарича *максулъ*, понеже се испраща по кжщята имъ. *Одаджията* се опрѣдѣлява само да мѣси хлѣбъ за дружината, да наготви вечерята, да посрѣщне пжтницитѣ или гоститѣ и вѣжливо да се обрѣща съ послѣднитѣ. Всички станжли разноски за гости или конетѣ имъ сж за смѣтка на дружината. Строго е забранено одаджията да взема пари отъ пжтницитѣ. Неговата нáй-тѣжка работа е отъ Ноемврий до 15-й Юний, защото прѣзъ това врѣме овчаритѣ се завръщатъ вечеръ на кжшлата и всички заедно вечерятъ, тогасъ, когато прѣзъ лѣтното врѣме овчаритѣ спжтъ въ полето и тѣхнийтъ обѣдъ или вечеря състои само отъ една сухоежбина въ вулията. Исключение бива само съ сагмалътъ, който сутринь вечерь се завръща за доение въ кжшлата, нъ и то въ такова врѣме, щото неможе да се изисква нито приготвена вечеря нито обѣдъ, защото вечерь се завръща кждѣ 10 часътъ по турски, а сутрень излиза два часа до разсъмнуване. Причината на това е за да може сюрията да се напасе до като трае хладината на врѣмето. Одаджията лѣтно врѣме готви на косачитѣ, кашерджиитѣ, които се условватъ винаги съ храната отъ кжшлата. Арабаджии се опрѣдѣлятъ двама душь за двѣ кола. Тѣхнитѣ длъжности сж да доставжтъ ярма, брашно, соль и други провизии, да прѣнасятъ накосеното сѣно, да го струпватъ на купъ, да отиватъ на воденица и въобще да работятъ тамъ, дѣто може да се свърши работата съ кола. Нáй-сѣтнѣ има наемници, и то само за прѣзъ лѣтното врѣме, тъй нареченитѣ *мжзжли*, които сж резервни работници. Тѣ биватъ нáй-малко трима. Нѣматъ никаква специална длъжность, освѣнъ да помагатъ на мандраджията въ усилената работа, да доятъ и пр. Тѣ се единъ видъ помощници на утрупанитѣ съ работа работници при кжшлата.

Стрижба. Стрижбата трае отъ 1 Май до 15 Юний. Шилетата стрижатъ кждѣ 20-й Юлий. Нáй-напрѣдъ се остригватъ овцитѣ на чорбаджията, а послѣ и ония на другитѣ овчари, като се гледа щото овцитѣ на пó-заможнитѣ да се отбиватъ. Стрижбата трѣбва да се свърши скоро и вълната въобще прибира всѣкой отъ овцитѣ си отдѣлно, и я праща дома си за обработване. Излишната вълна се продава отъ кехаята, и стойностьта ѝ се минува въ смѣтка на притѣжателя. До крайтъ на Юний се отдѣлятъ празоветѣ (кочоветѣ) отъ яловината. Тѣ сж прѣдаватъ на единъ отъ мжзжлитѣ, който ги пасе до 20-й Октомврий, подиръ който срокъ ги пущатъ на овцитѣ. Това става съ цѣль да падне агнилото на пролѣть и то около 20-й Мартъ.

Лжчитба. Има два вида лжчитба прѣзъ годината: 20 октомврий и 20 априлий. Лжчитбата става по слѣдующий начинъ: отъ всѣка сюрия отдѣлятъ на всѣки единъ овчаръ разнитѣ видове овци, като сагмалъ, овни, шилета и други, прѣброяватъ ги, и общата сумма сравняватъ съ числото на овцитѣ въ всичкитѣ сюрии. Необходимо е да

се разлѫчатъ по видътъ си за да се знае кои овци принадлежатъ на бегликъ, кои на сагмалъ, кои оставатъ за яловина и пр. Всѣкой овчаръ има свой знакъ (бѣлѣгъ), съ който бѣлѣжи овцитѣ си на ухото. Не му е мѣстото да описвами тия знакове, ще приведемъ само имената имъ, като интересни за езика ни. Тѣ сѫ: задирезо, прѣдирѣзо, брѣснỳхо, кърнỳхо, цѣпỳхо, копчи, стрѣлỳхо, дзѫмбỳхо и пр. Има и овци, нарѣчени чуканки принадлѣжащи на забѣгнѫли господари.

Тутакси слѣдъ лѫчитбата прѣглeдва се и смѣтката за разноскитѣ станѫли отъ послѣдното разгледвание. Тъй въ лѫчитбата по 20 октомврий гледа се смѣтка на всичко прѣзъ 6 мѣсеца, съ изключение на сѣното и на ячемикътъ, които се оставятъ за прѣзъ зимата. Смѣтатъ се още въ *орта* наемътъ на кѫшлата, на воловетѣ, и събрапата обща сумма се расхвърля споредъ числото на овцитѣ. Ако общата сумма напр. на разноскитѣ е възлѣзла на 10000 гроша а овцитѣ сѫ били 2000, то тогава ще се падне по 5 гр. харчъ или разноски на овца, при които се още прибавя и бегликътъ. Тогава съразмѣрно съ числото на овцитѣ на всѣкой овчаръ взема се слѣдуемата часть т. е. задължава се стопанинътъ въ тефтерътъ на кехаята. Отъ друга страна прѣсмѣта се продажбата на произведенията напр. кашеръ, масло и др. и ако сѫ получени напр. 10000 гр. прѣсмѣтатъ се — по колко се пада на овца, и пропорционално се распрѣдѣлятъ само на овцитѣ сагмалъ, отъ които собственно сѫ придобити смѣтнатитѣ приходи. Приходитѣ отъ продажбата на агнетата, овнитѣ, вълнитѣ и др. отдѣлно се минаватъ въ тефтеря за всѣкой овчаръ споредъ колкото сѫ добити отъ собственнитѣ му овци. Тукъ се смѣта и максулътъ взетъ или задържанъ отъ всѣкиго едного за въ кѫщи. Трѣбва да се забѣлѣжи, че по взаимно съгласие или отстѫпвание може единъ овчаринъ да вземе пòвече максулъ отъ колкото му се слѣдва за неговитѣ сагмалъ овци; въ този случай излишъкътъ му се прихваща съ цѣна такава, каквато е била прѣсмѣтнѫта изобщо при оцѣняванието на произведението. Има нѣколко важни случаи, които заслужватъ особенно внимание и които по прѣдание сѫ се установили като закони. Тѣ сѫ случаитѣ съ овцитѣ наречени *пригорѣли, сакати, кьорпекини* и *умрѣли*. Прието е кьорпекинитѣ (късно-обагненитѣ) да се считатъ на $^1/_2$ мандра, т. е. да се отбиватъ отъ 20 юлия, а другитѣ овци, ако слѣдъ день отъ записванието имъ за чистъ сагмалъ сѫ пострадали или умрѣли, да се считатъ като сѫществующи, които принасятъ приходъ до 20 октомврий т. е. до доилото. Щомъ се направи лѫчитбата и се смѣтнѫтъ разноскитѣ, работитѣ отмаляватъ; тогава сюрюитѣ не сѫ тъй строго раздѣлени и дружината остава свободна отъ лѣтнитѣ си занятия. Това се продължава до агнило. Прѣзъ това врѣме дружината си дава отпуски до Атанасовъ день. Отпускътъ се опрѣдѣля съ съгласието на цѣлата дружина и никой не може да го просрочи или пакъ самъ да си даде отпускъ за каквато и да било причина. Веднаждъ опрѣдѣленъ отпускътъ на всѣкиго едного, трѣбва да стане споразумѣние между желающитѣ да размѣнятъ срокътъ му. Отпускътъ обикновенно се дава на овчаръ за да посѣти отечеството си. Нѣма случаи на отпуски за расходка или за вънъ отъ граница.

Обикновенно старитѣ или жененитѣ хора вЗематъ отпускъ първенъ и тутакси тръгватъ слѣдъ лѫчитбата. Тѣ проживяватъ въ Котелъ до 15 декемврий и се завръщатъ на кѫшлитѣ за да останѫтъ свободни нежененитѣ. Тѣ си идватъ за Рождество и стоѭтъ до началото на Марта. Въ всѣкой случай, който е овчаринъ, до 15 Марта безъ друго трѣбва да се намѣри на кѫшлата. Мислимъ, че тази комбинация на отпускитѣ между жененитѣ и неженени овчари е прѣдизвикана отъ мѣстнийтъ котленский обичай, спорѣдъ който слѣдъ Рождество ставатъ свадбитѣ и сгодяванията и слѣдователно въ това врѣме се интересуватъ пòвече ергенитѣ отъ колкото жененитѣ.

Агнилото почва отъ 15 мартъ и се свършва нáй-кѫсно до 15 априлий. Подиръ агнилото настѫпва пролѣтната лѫчитба за уравнение смѣтката станѫла прѣзъ зимнийтъ сезонъ. Расхвърлянието на разноскитѣ става по сѫщий начинъ, както видѣхме за лѫчитбата прѣзъ есеньта; съ тъзи само разлика, че сѣното и ячемикътъ се турятъ до толкова до колкото сѫ били употрѣбени прѣзъ зимата. Останѫлото отъ депозитътъ минава за смѣтка на чорбаджията или като капиталъ на дружината за прѣзъ идущата година. Това се прави съ цѣль, за да може пó-добрѣ да се расчисти смѣтката, да се опрѣдѣли слѣдуемата часть разноски на овца и ако би нѣкой отъ дружината да желае да се отдѣли, да не би да се натоварва съ тѣжки и несправедливи разноски. Въ случай, че има нѣкои да напущатъ дружината, то останѫлото сѣно или ячемикъ не се смѣта изъ цѣло, а само годното, което може да послужи за хранило на добитъкътъ. Тъй, останѫли сѫ, да кажемъ, 100 кола сѣно и 50 кила ячемикъ, въ които има изгнило сѣно, повреденъ ячемикъ и пр. За уравнение, да не би да бѫде тѣжко, както на тѣзи, които оставатъ при агнилото и на ония, които го напущатъ, загубитѣ по общо съгласие се тѣглѭтъ отъ всички съразмѣрно съ числото на добитъкътъ, или се навалятъ въ общата смѣтка, ако тя не е била приключена. Приходитѣ тука сѫ различни отъ лѣтнитѣ. Намѣсто сиренье, масло, кашкавалъ, вълна, ний имаме: марни, овни и др.

Общи бѣлѣжки. Чорбаджията е свободенъ отъ всѣкакво занятие. Той може никакъ да се не явява на кѫшлата. Неговитѣ овци или овчари нѣматъ никакви прѣимущества прѣдъ другитѣ. Заведено е обичай да отива само при разгледвание на смѣткитѣ. Обикновенно, смѣткитѣ се приематъ по довѣрие. Чорбаджията може тутакси да ги провѣри. Това нѣма да състави никаква обида или докачение на кехаята. Случва се, и то на рѣдко, че нѣкой отъ пó-заможнитѣ и стари овчари пожелаватъ да провѣрѭтъ смѣткитѣ на кехаята, нъ въ никакъвъ случай, макаръ и да иматъ пълно право, младитѣ и несъстоятелни овчари немогѫтъ да вЗематъ инициитивата за прѣгледвание смѣткитѣ; причината на послѣдното обстоятелство ний трѣбва да търсимъ въ строгото повиновение на младитѣ къмъ старитѣ или въ фактътъ, че младитѣ сѫ пòвече синове или роднини на старитѣ. Дружината има къмъ чорбаджията пълно почитание, синовна покорность, ставание на крака и други по понятията на овчаритѣ благонравни отношения. Ако нѣкой е обиденъ отъ кехаята или отъ дружината,

свободно се оплаква на чорбаджията, който на часа взема подъ внимание думитѣ му, разгледва дѣлото и ако намѣри оплакването справедливо, настоява, да се даде удовлетворение на обиденний.

II.

Въ книжка XXVIII—XXX отъ Периодическо Списание ние говорихми вече на кратко за жътваркитѣ отъ Търновско, които въ Южна България сѫ познати подъ името Загорки, а въ Сѣверна подъ названието Романки. Г. Д. Уста-Генчовъ ни испраща тоя пѫть отъ Трѣвна нѣкои допълнителни свѣдения върху жътваркитѣ, които излизатъ отъ Габровскитѣ, Трѣвненски и Дрѣновски Колиби. При всичко, че тия жътварки не прѣдставляватъ едно дружественно устройство въ пълната смисль на думата, описанието на тѣхното битие и житие е пакъ интересно, както е интересно опознаванието на цѣлий ни економический животъ. Желателно е у насъ да се явявахѫ по́-често такива монографии, които сѫ цѣнни за всички и които сѫ особно драги на цѣла една социално-економическа школа въ Западъ — школата на Ле Пле.

Ето въпроснитѣ бѣлѣжки на Г. Д. Уста-Генчовъ:

Жътваритѣ и жътваркитѣ се водятъ отъ водители, нарѣчени драгомани. Всѣкой единъ драгоманинъ си има по единъ познатъ чифликчия, комуто ходи да жъне всѣка година. До като още сѣидбитѣ сѫ на *зелено*, тоя драгоманинъ отива да ги прѣгледа, за да види какви ще бѫдѫтъ — силни или слаби. Безъ да правятъ нѣкакъвъ пазарлъкъ двамата, чифликчията дава на драгоманина 1—2 лири *пей*, или 1—2 кила жито вмѣсто *пей*. Кога наближи жътва, драгоманинътъ тръгва отъ колиби на колиби да събира моми — жътварки. Всѣка една мома, която склонява да доде съ него, дава му сърпа си, за да го клѣпи — наточи или назѫби (работа, която вършатъ балтаджиитѣ). Тая мома, която нѣма сърпъ за да му го даде, а иска да отиде съ него, помолва го той да ѝ намѣри. Даванието сърпътъ е, тъй да се каже, като *пей*, който дава момата на драгоманина; ако тя отиде съ други драгоманинъ, то нѣма право да си иска сърпа, отъ тогова, на когото го е дала. Едно *зѫбение* или *точение* на единъ сърпъ костува драгоманина не по́-вече отъ 50 пари. Тия 50 пари той послѣ хваща на дѣлътъ ѝ. Единъ новъ сърпъ струва 6 гроша. Тия 6 гроша той тъй сѫщо отпослѣ хваща на дѣлътъ на тая мома, която го е помолила да ѝ достави сърпъ, който сърпъ, разбира се, става нейнъ.

Едноврѣменно съ събиранието на сърповитѣ драгоманинътъ оставя на всѣка мома единъ чифтъ царвули (опинци) нещавени, които тя си навървява или приготвя за обувание. Съ тия царвули момата отива, жъне и се връща. Доде ли врѣме за отивание, драгоманинътъ тръгва отъ колиби на колиби да си събира момитѣ. Всѣка една мома си зема

хлѣбъ за една недѣля и дрѣхи за обличание, които драгоманинътъ натоварва на нѣколко коня. Като прибере момитѣ си (отъ тия колиби, на примѣръ, 5, отъ ония 2, отъ трети 4) завежда ги всичкитѣ на своитѣ колиби въ домътъ си, гдѣто ги нагощава хубавѣ. Тамъ тѣ прѣспиватъ и потѣглеватъ рано на другия день.

До като още момитѣ се намиратъ въ домътъ на драгоманинътъ, той назначава една отъ тѣхъ за *чакѫмджийка*. За такава обикновенно се избира нáй-пъргавата, нáй-умната, нáй-опитната, находилата много пѫти на Романѭ; въобще такава, която да може да сѫди на момитѣ.

И тъй всѣка една чета, освѣнъ драгоманинътъ, има *чакѫмджийка* и кираджия, който кара коньетѣ съ *рубата* на жътваркитѣ.

На пѫтя между Казанлѫкъ и Стара-Загора се намира тъй наречената *Тулова-Кория* — една исполинска гора, която прѣдставлява нѣщо важно. Подъ нейнитѣ дебели сѣнки се събиратъ всички жътварски чети изъ Габровско и Трѣвненско на брой 5000—6000 моми и драгомани, особно ония, които жънатъ по Стара и Нова Загора. Жътварскитѣ чети изъ Дрѣновско не се спиратъ тука, а заминаватъ право за Карнабатско, гдѣто обикновенно жънѫтъ.

Едноврѣменно съ стиганието на жътварскитѣ чети въ Туловата-кория, стигатъ и всичкитѣ чифликчии изъ Стара и Нова Загора. Пазарлъкътъ става тука. Всичкитѣ драгомани избиратъ изъ помежду си 3—4 души. Сѫщото правятъ и чифликчиитѣ.

Избраннитѣ и отъ двѣтѣ страни започватъ пазарлѫка.

По нѣкога ставатъ и сбивания, или защото чифликчиитѣ не могѫтъ да се съгласятъ помежду си, или по причина че драгоманитѣ се скарватъ съ избранитѣ между тѣхъ, защо сѫ склонили за долня цѣна.

Обикновенната цѣна бива 12 до 13 гр., а нáй-много 14, 15 гр. на увратъ (дюлюмъ).

Слѣдъ свършванието на пазарлѫка, който бива общъ за всичкитѣ чети, които работятъ въ Стара и Нова Загора, всѣкой чифликчия зема четата, съ драгоманина на която е говорилъ още когато сѣидбитѣ му сѫ били на зелено, завежда я или на градътъ си или на селото си и ѝ дава едно угощение.

Всѣка чета брои отъ 20 до 50 моми.

Жътвата трае цѣли три недѣли.

Слѣдъ угощението, което чифликчията дава на четата си, било въ своята кѫща, било въ селото, дѣто му се намира чифликътъ, тя (четата) прѣоблича се съ пó-вѣтхи дрѣхи и отива на нивята. Всѣка мома си носи своя сърпъ и паламарка. Сърповетѣ и паламаркитѣ се носятъ въ пѫть отъ кираджията на четата.

Жътвата се почва. Ако четата състои напр. отъ 27 душъ, то отъ нея ще работятъ (жънѫтъ и вържятъ снопи) всичко 26 душъ. Драгоманинътъ, както ще видимъ пó-нататъкъ, върши друга работа. На всѣки 20 душъ жътвари сѫ нуждни 5 душъ да вържятъ снопи. Врързванието на снопитѣ се дава обикновенно на мѫжетѣ (гайдаря, чирака и др.) отъ четата. Захващанието на жътвата отъ казанитѣ 26 душъ ще стане етс какъ: Чакѫмджийката отива на една отъ стра-

нитѣ на нивата (тая, разбира се, която по̀-прилѣга за захващанье) и прѣмѣрва за всѣка мома по три раскрача и за себе си единъ раскрачъ. Забѣлѣжено е, че при по̀-голѣма или при по̀-малка широчина работата не успѣва. И тъй ако числото на четата позволява да жънатъ 21 душъ отъ нея, то чакѫмджийката отмѣрва 61 раскрачъ — въ което разстояние се спущатъ въ жънение тя съ 20 моми. Останѫлитѣ 5 душъ оставатъ за връзване на снопитѣ. Тъй зажънѫтото пространство се нарича *чакѫмъ*. Широчината на чакѫма зависи отъ числото на жътваритѣ. При по̀-много жътвари той бива по̀-широкъ, а при по̀-малко — по̀-тѣсенъ. Дължината на *чакѫма* бива неопрѣдѣлена. Тя се простира до тамъ, до гдѣто всѣка жътварка направи по около 10 снопа. Слѣдъ като всѣка жътварка направи по около 10 снопа, чакѫмджийката спира чакѫма, повежда 20-тѣхъ моми, отмѣрва нови 61 раскрачи и започва да жъне съ тѣхъ новъ чакѫмъ, който, разбира се, се допира до пожънѫтий вече чакѫмъ. Тоя вторий чакѫмъ, както и послѣдующитѣ, не отиватъ по̀-нататъкъ (по̀-надалечъ) отъ първий, а на линия съ него.

Широката три раскрача ивица, която има да жъне всѣка мома, се нарича *коза̀*.

Извѣстно е, че жътваркитѣ не се сравняватъ, както по възрастьта си, така и по трудолюбието си. Освѣнъ това въ жънението има и надпрѣварвание или конкуриране т. е. всѣка мома се старае да се покаже по̀-работна, за да получи по̀-голѣма часть отъ общата печалба. По тая причина *козитѣ* на всичкитѣ жътварки не се водятъ, а прѣдставляватъ една чупена на прави ѫгли линия.

Когато на нѣкоя мома се допие вода, чакѫмджийката си оставя *козата* и отива да ѝ занесе стовната. Освѣнъ това чакѫмджийката отива да слага за ядение. Ето защо нейната *коза* бива на̀й-тѣсна. Тя всѣкога бѣга напрѣдъ за да означава границата на чакѫма.

Когато наближи спирането на *чакѫма*, то тия моми, които сѫ си свършили козитѣ, помагатъ на другитѣ да довършатъ тѣхнитѣ.

Трупанието снопитѣ на *кръстци* не е длъжность на четата. Въ сѫщото врѣме или единъ — два деня по̀-послѣ, ратаитѣ на чифликчията извършватъ тая работа.

Драгоманинътъ не се занимава съ нищо друго освѣнъ съ принасяние хлѣба, ястието и водата. Тѣхъ той принася съ конетѣ на кираджията, когото води съ четата си. Това принасяние бива отъ близкото село до мѣстото, дѣто жънѫтъ.

Жътваритѣ ядѫтъ три пѫти въ день, обѣдъ, пладне и вечерь. Хлѣбътъ и ястието се готвятъ и даватъ отъ чифликчията, който е длъженъ да храни четата. Отъ него сѫ сѫщо и нужднитѣ паници и лъжици.

За тоя трудъ на драгоманина и за трудътъ на конетѣ, които той има наети отъ нѣкой кираджия, чифликчията плаща особно. Тая плата не влиза въ общата печалба. Нея си зима самъ драгоманинътъ. Тя бива по 1 лира на всѣкои 10 душъ.

Щомъ се зададе драгоманинътъ отъ далеко съ хлѣба и ястието натоварени, разбира се, на коне) прѣди обѣдъ, прѣди пладне и прѣди

вечеря, чакжмджийката напуща чакжма и отива да сложи трапеза. Щомъ тя свърши тая работа, извиква момитѣ да ядять. За ядени- не се дири опрѣдѣленно врѣме, то бива всѣкога слѣдъ свършване на започнжтий чакжмъ.

Въ врѣме на ядение чакжмджийката слугува: тя дава хлѣ на тия, които нѣматъ и вода на ония, които сж жедни. Нея на- чатъ момитѣ на присмѣхъ майка; „мамо, дай ми хлѣбъ", викатъ нѣкога тѣ.

Всѣка мома, щомъ се наяде, отива на сѣнка при нѣкои кръст и се залавя или съ прѣобувание или съ прѣбраждание и др. Станат ли всички моми, чакжмджийката дига бързо трапезата и едва тога повежда момитѣ на работа.

Когато вечерь момитѣ лѣгнжтъ и заспатъ, чакжмджийката за- вива ония отъ тѣхъ, които сж се отвили, че тогава лѣга и тя.

На съмвание, тя пакъ трѣбва да бжде будна нáй-напрѣдъ. Т събужда и другитѣ моми и ги завежда на работа.

Въ това врѣме драгоманинътъ слѣдва да спи, а другитѣ мжж отъ четата ставатъ и отиватъ съ момитѣ.

Четата яде и спи тамъ, дѣто работи. Ядението, както и раб- тението, бива подъ горѣщитѣ лучи на слънцето.

Момитѣ спжтъ наредъ една до друга, а на края имъ чакжм- джийката. Малко на далечь отъ нея лѣга драгоманинътъ.

Момитѣ спатъ на чергицитѣ, които си носятъ отъ дома си. Съ една постелка и завивка си служатъ двѣ три моми, които, разбир се, сж отъ едни колиби. При главата на всѣка една стоятъ сърпътъ и паламарката й.

Тѣ си натрупватъ снопи отъ тая страна, отъ кждѣто вѣе вѣ- търътъ, за да не истинжтъ.

Тѣ често падатъ отъ голѣмата горѣщина. Чакжмджийката ги лѣкува съ поливание студена вода. Често паднжлитѣ лѣжатъ 2—3 деня и послѣ пакъ отиватъ на работа.

Не се минава година, да не умрятъ една-двѣ моми отъ тия жътварски чети, които ходятъ на жътва по Старо и Ново-Загорско. Причината на това е, разбира се, тѣжката работа, която трае отъ тъмно до тъмно, близо 20 деня.

Не се минава сжщо година да не се завърнжтъ нѣкои моми тѣжко болни. Послѣднитѣ носятъ на коне.

Жътваркитѣ празднуватъ само два деня — Петровъ день и Съ- боръ на св. Апостоли, които праздници падатъ обикновенно на срѣ- дата на сезона, прѣзъ който трае жътвата.

Прѣзъ тѣхъ четата оставя нивята и отива въ домътъ или въ чифлика на земледѣлецътъ, гдѣто я гощаватъ.

Тамъ тѣ се веселятъ и играятъ хоро. Освѣнъ това прѣоблачатъ се и си опиратъ вѣтхитѣ дрѣхи. Слѣдъ праздницитѣ отиватъ пакъ на нивята и работатъ до като се свърши жътвата.

При свършака, чифликчията и драгоманинътъ се залавятъ за измѣрвание пожънжтото пространство, което правятъ или съ раскрачи или съ пъртъ дългъ 4 метра или 18 педи. По нѣкога тѣ откупватъ

олюмджия, който да извърши тая работа въ тѣхно присѫтствие. змѣрването става доста трудно, защото не всѣкога пожънѫтото прораниство има четвъртита форма. Да кажемъ, че то възлива на около 30 дюлюма, че пазарлъкътъ (тоя именно, който е сталъ на Тулоата кория) е по $13^1/_2$ гроша дюлюмътъ. Въ такъвъ случай чифликчията е длъженъ да брои на драгоманина $480 \times 13^1/_2 = 6480$ гроша. Тия 6480 гр. се считатъ *обща печалба* и трѣба да се подѣлятъ на цѣлата чета. Ако би чифликчията да даде подаръкъ въ пари, то и тѣ се турятъ при нея.

Нѣкои чифликчии, като дадѫтъ подаръкъ, исказватъ желание прѣдъ драгоманина да бѫде купено съ него по една кѫрпа за забраждание на всичкитѣ моми въ четата. Въ такъвъ случай драгоманинътъ испълнява заповѣдьта на чифликчията. По нѣкога самъ послѣднийтъ купува кѫрпи и пошове и ги раздава на всичкитѣ. Въобще чифликчията е длъженъ да даде подаръкъ въ пари или друго нѣщо на четата, която му е жънѫла.

Чифликчията плаща на драгоманина *драгоманлъкъ* на всѣкои 10 души по лира. Ако напр. четата се е състояла отъ 35 души, то той му плаща $3^1/_2$ или 4 лири. *Драгоманлъкътъ* остава собственность на драгоманинътъ. Него той не е длъженъ да туря при общата печалба. Освѣнъ драгоманлъкъ, нему се дава частно 1—2 лири подаръкъ.

Когато четата напустне нивята, чакѫмджийката омива паницитѣ и лъжицитѣ, съ които сѫ яли прѣзъ жътвата, и ги занася въ домътъ на чифликчията, който ѝ дава 10—20 гр. подаръкъ.

Когато вече четата ще си върви, чифликчията я нагощава и ѝ приготвя хлѣбъ за низъ пѫтя. Освѣнъ това, той я моли да не върже кусуръ, ако ястието прѣзъ жътвата или друго не ѝ е било угодно. „Ако е здравие, до година пакъ!“ размѣняватъ се благословии и отъ двѣтѣ страни.

Понеже въ турско врѣме жътварскитѣ чети сѫ бивали често ограбвани отъ разбойници, то всѣкой чифликчия пращалъ съ четата си ясакчия, който да я пази прѣзъ балкана и до въ домътъ на драгоманинътъ. Подобни ясакчии тѣ пращали и при идванието ѝ. Когато чифликчиитѣ не рачили да откупятъ ясакчия, то драгоманинътъ си откупувалъ самъ. Паритѣ, които се похарчвали за това, расхвърлели се на четата, отъ която на всѣкого се падало да плати по 2—3 гроша.

Раздѣлянието на печалбата става по нѣкога на мѣстото, по нѣкога низъ пѫтя, а най-вече въ домътъ на драгоманътъ. Въ такъвъ случай той не носи всичката печалба у себе си, а дава отъ нея по-голѣмата часть на 7—8 моми, които я вшиватъ тукъ-тамѣ низъ съдранитѣ си дрѣхи. Това се прави пакъ отъ страхъ на разбойници, дано се оттърве отъ тѣхъ що-годѣ. При завръщание драгоманинътъ събира пакъ паритѣ и се залавя за раздѣлянието имъ.

По нѣкога, както жътваритѣ, така и други, които пѫтували, туряли паритѣ си въ късове сланина, която разбойницитѣ, които били исключително Турци, не похващали.

Сподѣлянието на печалбата е ставало по слѣдующий начинъ. Прѣсмѣтнѫто е че:

*

1) за 20 деня 1 человѣкъ пожънва 18 дюлюма, ако сѣйдбитѣ (нивята) сѫ *дебѣли и лѣгнѫли;*

2) за 20 деня 1 человѣкъ пожънва 25 дюлюма, ако нивята сѫ *прави и рѣдки,* и

3) за 20 деня 1 человѣкъ пожънва 15 дюлюма, ако нивята сѫ *кѫси и рѣдки.*

Както ни е извѣстно, жътвата трае близо 20 деня или 3 недѣли, прѣзъ което врѣме не се работи прѣзъ двата праздника при Петровъ-день.

Да кажемъ, на примѣръ, че имами една чета състояща отъ:

1	драгоманинъ
1	кираджия
1	чиракъ на драгоманина
4	момци или мѫжье
28	моми (възрастни, срѣдни и малки)
4	коня
Всичко 39	душъ.

И тая чета е пожънѫла около 480 дюлюма пазарски по $13^1/_2$ гр. т. е. спечелила всичко 6480 гр.

Ето какъ става сподѣлянието на тия пари:

1	мома (чакѫмджийка)			200 гр.
4	момци	по	170 гр.	680 „
14	моми	„	170 „	2380 „
4	коня	„	170 „	680 „
1	кираджия	„	170 „	170 „
1	чиракъ	„	170 „	170 „
8	моми	„	150 „	1200 „
5	„	„	135 „	675 „
1	драгоманинъ			325 „
39	души.			6480 гр.

Въобще сподѣлянието на печалбата става така: драгоманинътъ раздѣля спечелената сумма на толкова дѣла, колкото душъ брой четата заедно съ конетѣ и намѣрва по колко се пада едно на друго на единъ. Послѣ той отнема на по̀-младитѣ и по̀-слабитѣ моми и въздава на по̀-възрастнитѣ и на мѫжетѣ, като отдѣля на конетѣ и на чирака си на равно съ тѣхъ и зема най-голѣмъ дѣлъ за себе си. На чакѫмджийката всѣкога се дава по 30—40 гр. по̀-горѣ отъ другитѣ.

Освѣнъ своя дѣлъ, драгоманинътъ зема дѣлътъ и на чирака си и на конетѣ, които биватъ или негови собственни или на кираджията. Тоя послѣдний, както видѣхми, работи и си зема дѣлътъ като жътваръ. Ако конетѣ сѫ негови, то драгоманинътъ му плаща по 20 или 30 пари на оката кирия, както насамъ, така и нататъкъ, за *рубата*, която носи.

Драгоманитѣ въобще не смѣѭтъ да ядѫтъ *хака* на работницитѣ си, т. е. не смѣѭтъ да имъ дадѫтъ по̀-малко отъ колкото имъ се слѣдва. Понеже момитѣ отъ едни и сѫщи колиби не ходѭтъ съ единъ и сѫщъ драгоманинъ, то тѣ се питатъ на връщание по колко имъ

дали тѣхнитѣ драгомани. Ако нѣкои моми отъ една чета сѫ зели -малко отъ други моми (тѣхни връстнички) отъ друга чета, то из-за, че на тѣхъ е изѣденъ хакътъ отъ драгоманинътъ. Въ такъвъ случай, тоя драгоманинъ трѣба да знае, че до година ни една мома бп отишла съ него.

На завръщание драгоманинътъ всѣкога завежда четата у дома, гдѣто я гощава. Послѣ отъ колиби на колиби той завежда момитѣ както ги бѣ прибралъ на тръгване, като имъ оставя и *рубата.*

При даванието на паритѣ драгоманинътъ хваща на всѣка мома по 0 пари за зѫбението на сърпа ѝ, което е платилъ той. Ако би пакъ а ѝ е далъ новъ сърпъ, хваща ѝ за него 6 гроша.

Сърповитѣ правятъ и точѫтъ балтаджиитѣ въ Трѣвна и Габрово.

Въ всѣка жътварска чета отъ моми ходятъ и по нѣколко момци или женени мѫже, отъ които единъ бива цигуларъ или гайдаръ. Тѣ не жънѫтъ, а вържатъ снопи. При нѣмание нужното число връзачи, и моми вършатъ сѫщата работа.

На по́-голѣмитѣ чети чакѫмджийкитѣ биватъ двѣ. Ако едната води чакѫма, то другата дига и слага трапезата и мие лъжицитѣ и паницитѣ.

На Романя ходи и дъщерята на на́й-богатий колибаринъ. Ни тѣжката работа, ни голѣмата горѣщина, ни дългий пѫть — нищо не е въ състояние да въспрѣ една мома да не отиде на Романя. На нея не ѝ се оставятъ пѣснитѣ, игритѣ и веселията, които четата прѣкарва въ пѫтя и *икрама,* който ѝ прави отъ чифликчията. Романкитѣ иматъ тая поговорка: *„Романия — слободия!“*. Въобще всѣка мома отива на драго сърдце на Романя и очаква съ нетърпение дохождането на жътвата.

Колибаркитѣ отъ Трѣвненскитѣ колиби, които се прѣставятъ слугини въ Трѣвна, отъ Гергьовъ-день до Димитровъ-день, пазарѭтъ се по́вечето да бѫдѫтъ пустнѫти прѣзъ лѣтото на Романя. Въ такъвъ случай тѣ179 зематъ по́-долня плата (120—140 гр., а безъ Романя 200 гроша).

Романкитѣ вървѭтъ въ слѣдующий поредъкъ: на́й-прѣдъ два реда моми, които пѣятъ пѣсни, слѣдъ тѣхъ останѫлитѣ, по срѣдата драгоманинътъ възсѣдналъ на конь и въоржѫженъ, отдирѣ малкитѣ момичета, и мѫжетѣ и на́й-подиръ кираджията съ натоварени конье. Всѣка мома бива облѣчена съ националний си костюмъ, който състои отъ черъ безрѫкавъ сукманъ съ пъстри поли, бѣли рѫкави, бѣла пазва и пъстра малка прѣстилка. На главата си иматъ намѣтнати бѣли кърпи (тия кърпи тѣ другъ пѫть не носѭтъ). Срѣдъ четата една носи нѣщо като знаме, на връхъ което се вижда кукла. Други пакъ носѭтъ голѣми китки отъ бѣлъ крѣмъ и други цвѣтя.

Всѣка мома донася на домашнитѣ си що-годѣ *армаганъ,* като прьстенъ и др.

Нѣкои моми донасятъ сламени вѣнци, бради отъ класове и др. които си правятъ на жътва и които качватъ по стѣнитѣ у тѣхъ си за украшение. Други пакъ събиратъ *улйтки* (единъ видъ дългнести бѣли охлювчета) по Дервенский баиръ (при Ст.-Загора), нижатъ ги

на конци и ги носѭтъ *армаганъ* на малкитѣ момичета, които ги н сѭтъ на шия.

Момитѣ, които ходѭтъ на „*Романя*“, се казватъ *Романки*, а м жьето *Романцй*.

Тая чета, отъ която е умрѣлъ нѣкой, на връщание не пѣе. В пѣснитѣ, които се пѣятъ на отивание и връщание, спомѣнуватъ имената на драгоманина и кираджията на четата[1]).

[1]) Тѫй като въ горнитѣ бѣлѣжки се споменуватъ пари, грошове и лири, неизлишне считами да забѣлѣжимъ, че, по сегашний курсъ, 40 пари правятъ 1 грош 5 гроша правятъ 1 левъ, а 23 лева 1 лира.

ПИСМА ПО НАРОДНОТО ПРОБУЖДАНЬЕ.

Двѣ български типографии въ Солунъ и Самоковъ.

Отъ Димитриева.

I.

Читателитѣ на „Периодическото Списание" сѫ вече запознати съ нѣкои писма по народното пробужданье прѣзъ настоящето столѣтие[1]). Излишно е, прочее, приповтарянието тукъ казанното вече за една *Сбирка* отъ нѣкои писма и други книжя и бѣлѣжки по този прѣдмѣтъ. Non bis in idem.

За тѣзи книжя обаче, — спазени, както мимоходомъ бѣхме забѣлѣжили, като отъ потопъ посрѣдъ буйни бури и безпощадни виелици прѣди и прѣзъ войната за освобождението, — насъ додохѫ да ни подсѣтятъ отново нѣкои интересни свѣдѣния, обнародвани послѣдне въ „Пер. Списание" за една българска типография въ Солунъ и друга таквазь въ Самоковъ[2]) Доде ни на умъ, че и въ казаннитѣ книжя се срѣщатъ нѣкои любопитни нѣща по въпросътъ въобще за типография въ българско още отъ 1836-та година. Кой знае? Авторътъ на тие редове може и да се лѫже; но той помисли, че съобщението и на тия нѣкои нови свѣдѣния нѣма, може би, да се посрѣщне нити като съвършенна излишность, нити даже като простъ раскошъ, ако наистинна трѣба да се събира запазения тукъ-тамѣ материялъ за историята на неотколѣшното умственно народно пробужданье. Впрочемъ, тия свѣдѣния иматъ и това особенно значение, че тѣ носѭтъ, като общеприпознатъ вече авторитетъ, подписа пакъ на оня просвѣтенъ, родолюбивъ и дѣятеленъ български Иеромонахъ, който се нарича *Неофитъ Рилски* и който небезосновно биде

---

1) В. кн. XXV—XXVI. стр, 16—63; — кн. XXXI—131.

2) В. кн. XXXI. стр. 1—22 и тамшнитѣ ссилки

покрьстенъ *Патриархъ* на новата българска книжнина. Въпроснитѣ свѣдѣния се срѣщатъ пакъ въ писма, които е отправилъ той към своя дражайший и глѫбокоуважаемъ приятель, своя, тъй сѫщо като него, ревностенъ и неуморимъ другарь по учителското звание и по дѣятелността за умственното народно пробужданье. Този приятель и другарь е покойний и незабравенний *Райно Поповичь.*

Забѣлѣжително наистинна приятелство и примѣрно въ всѣки случай другарство по усърдие, по прѣданность и по неуморимъ трудъ въ едно и сѫщо направление за нравственното подиганье на единъ народъ негли самозабравенъ! Размѣненитѣ между двамата народни учители писма, и обнародванитѣ до сега и необнародванитѣ още, дишатъ почти всички искренна, гореща, взаимнопрѣданна дружба. Въ името на тази дружба, тѣ се обесняватъ помежду си по нáй-откровенъ начинъ, съобщаватъ си взаимнитѣ болки, услужватъ си единъ другому съ взаимна непритворна благодарность, подлагатъ единъ другому плодоветѣ на книжовната си дѣятелность, увѣдомяватъ се за всички нужди и случки относително до народното самосвѣстяванье, допитватъ се единъ до другъ за всичко, съвѣтватъ се за всичко помежду си, оплакватъ се често отъ обстоятелствата, отъ мѫчнитѣ врѣмена и отъ хората; отчайватъ се още по нѣкогаждь; но пакъ сами себе си утѣшаватъ, сами се насърчватъ единъ другъ, и сами пакъ, като че да чувствоватъ себе си единъ видъ апостоли свише ниспослани съ висше помежду народа си призвание въ извѣстно врѣме, тѣ мѫжественно се рѣшаватъ да не напущатъ, а търпѣливо и съ мѫки да каратъ поетото веднажь орало за първо разработванье на една окоравѣла и трънлива почва, до колкото имъ иде отъ-рѫки, съ едно едничко утѣшение, че *съвѣсть-та имъ ги успокоява,* че *тя,* при тѣхното *доброе хотѣніе и желаніе ко исполненію длъжность-та, всегда ще си остане мирна и никога не ще да ги уязви,* както казва на приятеля си (). *Неофитъ* въ едно отъ пó-долу обнародванитѣ му писма. Дору и въ крайното си не веднаждь отчаяние, тѣ пакъ болѣзничатъ въ своята дружба, и болѣзничатъ не отъ друго, а отъ непрѣхманувани тревоги и попечения за исцѣряванието, за приповдиганието своя заспалъ и застаналъ народъ; недугуатъ тѣ и страдаѫтъ отъ неуталожимо вѫ-

трѣшно безпокойствие, че призванието имъ, като труженици за народното събужданье, срѣща всѣкакъвъ родъ мѫчнотии, противъ които тѣ се усѣщатъ слаби съ своитѣ скудни и отъ всѣка една страна недостатъчни срѣдства. Рекълъ би человѣкъ, че тѣзи хора сѫ били свързали дружба помежду си съ едничката цѣль да радятъ неотстѫпно и да търпятъ всичко за подпалванье въ народа си искрата на просвѣщението.

Крайно не само любопитни, но още и поучителни сѫ писмата, чрезъ които се захваща нáй-напрѣдъ тази примѣрна дружба между двамата народни учители, съ които писма скоро пакъ тѣ разсѣйватъ нѣкои облаци, дошли още отъ начало да повиснѫтъ съ опасность надъ нея и насмалко да ѭ помрачатъ и затриятъ, и чрезъ които писма, подирь взаимни обяснения пълни съ взаимно довѣрие, тази дружба се затвърдява, расте и се развива съ очевидна днесь полза за народното свѣстяванье, и тя трае до тогава, до когато дохожда та я прѣкѫсва чрѣзъ вѣчна раздѣла косилото на смъртта. И понеже тази дружба е послужила за установяванье едно, за насъ днесь твърдѣ интересно и поучително взаимнописание помежду имъ, то нѣма, мислимъ, да бѫде съвсѣмъ излишно, ако, прѣди писмата съ пó-горѣ поменѫтитѣ свѣдѣния, се дадеше тука нáй-напрѣдъ мѣсто на три други писма, първото подъ буква *А* и третьото подъ буква *В* отъ О. Неофита до Райна Поповича, а второто подъ буква *Б* отъ Райна до О. Неофита. И тритѣ тия писма се отнасятъ до първитѣ врѣмена отъ тази дружба, която, по своята взаимна и трайна чистосърдечность и прѣданность, припомнюва нѣкои примѣри и образци отъ дружби съ классически характеръ въ старитѣ и нови врѣмена. Впрочемъ, тѣзи писма, особенно пъкъ двѣтѣ О. Неофитови, съдържатъ, помимо приятелскитѣ изливания и увѣрявания, още нѣкои други нѣща, още нѣкои други мисли, съобщения и сѫждения, за които не вѣрваме да се лъжемъ, ако кажемъ, че тѣ сѫ отъ естество да извадятъ още пó-наявѣ пламенната ревность на образованния, но често огорченния отъ безбройни мѫчнотии и, въобще, отъ положението си български патриотъ — свещенно-инокъ. Между друго, въ едно отъ тия писма О. Неофитъ обажда на приятеля си Райна, че се занимава и съ прѣвода на Есоповитѣ басни, и че той ще подложи тоя прѣводъ на негово обсѫжданье и прѣглежданье; но неиз-

вѣстно е какво послѣ се е случило съ тоя прѣводъ. Тия три писма, отъ които на́й-първото носи денесловие 28 априлий 1836 г. и което е, както се види, на́й-първото О. Неофитово писмо до Райна Поповича въ отговоръ на едно друго подобно отъ тоя послѣдния до него, сѫ написани и се намиратъ въ извѣстната *Сбирка* само на гръцки, както има тамъ и други такива. Прѣдаваме ги тука въ български прѣводъ извършенъ почти буквално, и то отъ желание да се запази, по възможности, дору и самата форма, по която сѫ написани тѣ, па и това толкози по́-много, че и самитѣ оргинални български писма на О. Неофита не се мяй отдалечаватъ твърдѣ много отъ сѫщата тази гръцка форма, както читательтъ може за това да се убѣди повторно и отъ прочитаньето на двѣ такива писма, които ще се обнародватъ по́-долу, подирь тритѣ прѣвѐдени отъ гръцки. Потрѣба доста врѣме за да се даде друго, по́-свойственно, направление на българската рѣчь.

Както и да е за това, ето тукъ сега тие три писма въ прѣвода имъ отъ гръцки.

II.

А) Ваше мнѣ любезно Мѫдрословесие изъ срѣдъ души цѣлующъ сладчайше привѣтствую.

Пловдивъ. 28 априлий.

Вашето отъ 25-ий текущаго всечестно, медоточно и съ вѣжливость къмъ мене преиспълнено писмо приехъ съсъ радость и прочетохъ съ удоволствие, възрадванъ до на́й-голѣма степень, че Ваше Мѫдрословесие ме удостоява съ искренното си приятелство, като дава то първо достатъченъ подлогъ и поводъ за бѫдѫщитѣ въ послѣдующето врѣме помежду насъ трайни сношения и често взаимнописание. Чувство отистенна на́й-приятно за мене! защото отъ добъръ приятель, какавъто сте музоувѣнчаното ваше Върховенство, нѣма по́-скѫпъ имотъ, както е исказалъ мнѣние за това единъ мѫдрецъ. Нека, прочее, Ваше Мѫдрословесие приеме благосклонно записанитѣ особно имена на родолюбивитѣ спомоществователи, които азъ можихъ да съберѫ чрѣзъ усилено поощрение и много увѣщания, и нека ги запише въ каталогътъ на другитѣ спомоществователи

за *Христоитията,* която има да се напечата. Желалъ бихъ мой любезнѣйший, да запишѫ много повече, но небезизвѣстни сѫ Вашему Мѫдрословесию господствующето отколѣ въ тоя дражайший намъ народъ ужасно невѣжество, както и отсѫтствието у него честолюбие за доброто и хубавото. Заради това ние сме длъжни да поощряваме, да увѣщаваме, да съвѣтваме съ всички си сили, а понѣкогажъ, кога е нужда, още и да изобличаваме, до като възбудимъ честолюбие въ души нечестолюбиви, и чувствование на доброто и на хубавото въ глави нечувствителни. Книгата, която Ваше Мѫдрословесие е избрало да прѣведе, види се не само да е полезна, но още и твърдѣ нужна за нашия милъ младежъ, защото нашътъ народъ скудѣе и страда обикновенно по възпитанието и той има нужда отъ нѣкое дѣятелно и удобно лѣкарство за своето подобрение. Нѣма, прочее, съмнѣние, че веднаждь турена въ дѣйствие вашата Христоития и въ нашитѣ училища, злото ще се исцѣри въ скоро врѣме. Дано да се ускори отпечатанието ѝ! Вѫзелътъ за протосингела на Свето-Търновский заедно съ писмата ви още на другия день испроводихъ наздраво съ моитѣ писма. Добрѣ е сторило Ваше Мѫдрословесие гдѣто е испратило обявления и тамъ, защото, както се увѣдомявамъ, отъ другадѣ тамъ не сѫ биле пращани такива. Кvръ Папа Васили, баща на сегашния мой ученикъ Христо, братски цѣлувамъ и азъ отъ все сърдце; нека Негово Благоговѣйнство да не се грижи никакъ за своя Христо; това е моя грижа. Молѭ же Ваше Мѫдрословесие, за напрѣдъ да ме удостоява съ свои почтителни и поучителни писма, увѣдомляющъ ме за вѫждѣленното ми негово здравие, и свободно да ми повелява всичко, съ каквото би ме намѣрило достоенъ да му послужѫ; па оставамъ на многоуважаемото ми Ваше Мѫдрословесие всеусердний за повеленията му

Неофитъ П. П. Рилский.

Слѣдующето пъкъ писмо е отъ Райна Поповича до О. Неофита:

Б) Вашему Мѫдрословесию рабски се кланямъ.

1837. на 10 декемврий, въ Карлово.

Бързокрилатия слухъ (Φήμη, Fama), който лѣти навсѣкѫдѣ, носящъ отъ Копривщица една вѣсть, като стрѣла

огнена ѭ пуснѫ и въ Карлово, и съ това у едни всади скърбь, мене же досѣгна твърдѣ много въ самото сърдце: тя била, че Ваше менѣ любезно Словесие, като се ругаяло съ моитѣ книги, казало ужъ, че тѣ били погрѣшни и прочая и прочая. Но азъ, като търсѭ исцѣлението отъ самого оногози, който ме е ударилъ, нищо нѣма да кажѫ до тогава, до когато узнаѭ, отъ Ваше пакъ Мѫдрословесие, коя е причината на таквозъ едно измѣнение отъ най-голѣмъ приятель въ съвсѣмъ противното! Какво те скърби, та отъ това да се причиняватъ болки и на мене, твоя особеннъ приятель? Отъ моя страна азъ всѣкога, при всѣки случай, те хвалѭ, и моето е най-голѣмо желание, събрани наедно, да си раскажемъ на-самѣ каквото се изискува отъ приятелството; но ето че тѣзи нѣща идѫтъ напротивъ моята цѣль и докарватъ вражда. Съ кротость обаче азъ ти казвамъ: кажи, брате! [какво има:]? И азъ, като узнаѭ погрѣшката си, ще отговоря по най-кротъкъ начинъ въ моя защита, защото азъ цѣнѭ, уважавамъ и много желаѭ приятелството ти. Здравѣй.

На Ваше Мѫдрословесие слуга смиренний

Райно Поповичь.

— На това писмо ето сега какъ отговаря О: Неофитъ на приятеля си Райна Поповича.

В) Любезното ми негово Върховенство братски цѣлувамъ.

1837 Декемврий 20.

Многовъждѣленното ми ваше писмо, като ми се яви внезапно тия дни, прѣиспълни ме съ голѣмо очудванье, поради съобщението на нѣкои нѣща нежелателни и неприятни, па и никакъ не подобающи на искренно приятелство. Чудо наистинна голѣмо, ако наистинна е била раздадена таквазь клеветническа дума, като казана ужъ отъ мене! нѣщо, което за мене нѣма никаква основа и което е чиста клевета. Па и защо ли да се ругая азъ съ скоророденнитѣ книги на Ваше Мѫдрословесие? които като видѣхъ още отодавна и прочетохъ внимателно, азъ се зарадвахъ твърдѣ много, като приятель, за благополучния край и за доискарванье тѣхното отпечатванье, както и за излизаньето имъ на свѣтъ за обща полза на младежа ни; а при това азъ

охвалихъ и неуморнитѣ трудове, които сте положили и поесли великодушно, до като издадете тия книги. Нѣкой рагъ, наистинна, и врагъ непримиримъ, е дързналъ да скаже тази дума и да хвърли тази огненна стрѣла за да трови и разсипе нашето братско приятелство. О, злоѣнитѣ и сплетнеизмислителитѣ мѫже! които стоятъ та непрѣстанно плетничѫтъ лукавщини и клевети противъ невиннитѣ людие! Но клеветитѣ на такивато не траятъ дълго врѣме, ала като димъ тѣ скоро ще да се разсѣятъ при изгрѣваньето слънцето на истината. „**Нѣсть бо тайно, еже не явлено бѫдетъ**", споредъ неложното слово Господа нашего. Не е чудно това, любезний мой, ако многажди плевели сѣяни отъ враждебни людие помежду чистото жито на приятелството удушватъ свободното му изникуванье, а чудно е, ако таквизь плевели се оставятъ за дълго врѣме да съизникуватъ заедно съ житото и захванѫтъ по́-дълбоки корени. Заради това азъ ви молѭ горещо, като ви заклинамъ прѣдъ Всевишняго, да ми явите този огнестрѣлний стрѣлецъ и сѣячь на плевелитѣ, та и азъ да узнаѭ оногози, който ми враждува напрасно, па и вие скоро да заличите онова твърдѣ лошаво мнѣние, което сте си съставили за мене при таквазь ненадѣйность. Освѣнъ това, ако азъ бѣхъ се ругаялъ тъй смѣло съ книгитѣ на Ваше Мѫдрословесие (които заслужватъ почитание, а не ругателство), не бихъ зарѫчалъ на ученика си Калиста отъ Сопотъ, дошълъ тука прѣди нѣкое врѣме, не бихъ му зарѫчалъ да ви поиска по едно тѣло и отъ тритѣ вида книги, които сте напечатали, едно за мене, друго за слугата ми Илия П. В, и третьо за Захария Икономова, тукашния учитель, понеже, колкото за Христоитията, ние и трима бѣхме спомоществователи, та и за нея ще ви заплати остатъка, а за другитѣ ще плати колкото имъ е цѣната. До пристиганьето тука на казанния Каллистъ ние нѣмахме никакво извѣстие гдѣ се намира драгото ми Ваше Мѫдрословесие. Нека, прочее, повикне тоя ученикъ и нека се увѣдоми отъ него за истината, защото той е тамъ близу, и тогисъ ще разбере клеветата на другитѣ. При това не знаяхъ ли азъ, още прѣди напечатаньето книгата, какво щѣше да ѝ бѫде съдържанието? И ако тя бѣше достойна за поругание, каква нужда бѣше да подканямъ азъ онне,

на които имената ви испроводихъ като спомоществователи, отъ които малцина сѫ се записали доброволно до нѣкадѣ, а повечето подиръ убѣдителни и безкрайни многоглаголания? Отъ всичко това става явно, че азъ нито съмь ималъ, нито ще имамъ нѣкога таквозъ неприлично мнѣние за книгитѣ ви. Азъ цѣнѭ и почитамъ общеполезнитѣ трудове на ваше Мѫдрословесие, и уважавамъ достоуважаемата ви личность, па, като се отговарямъ така въ моя защита или, пó-добрѣ, като доказвамъ невинностьта си, оставамъ съ първото си неизмѣнно приятелство.

На Ваше достоуважаемо ми Мѫдрословесие усърдний на заповѣдитѣ му

Неофитъ П. П. Рилский.

— Въ края на това писмо, като post-scriptum, се прибавя слѣдующето:

Моля Ваше Мѫдрословесие да ми извѣсти да ли е испратило книгитѣ на спомоществователитѣ въ Габрово, па да испроводи и намъ чрезъ Калиста по три тѣла и отъ тритѣ вида, като земе отъ него за Христоитията — остатъка, а за другитѣ цѣната имъ; при това моля да ми каже и какво мнѣние е дало по окрѫжното на Априлова. По настоящемъ азъ се занимавамъ съ прѣвода на Есоповитѣ Басни отъ елинския на словенския езикъ, и, когато съ божия воля ги свърша, азъ имамъ на умъ да ги испроводя на Ваше Мѫдрословесие за обсѫжданье и прѣглѣжданье; и ако се одобрятъ, тогисъ да се прѣдадатъ на печатницата. Моля Ваше Мѫдрословесие да ми каже, приема ли прѣдложението ми? Принасямъ чрезъ Васъ смиреннитѣ ми поклони уважаѐмому ми духовнику Серапиону Хилиндарцу, ако е тамъ.

III.

Ще послѣдватъ сега пò-долу двѣ други писма подъ буквитѣ *Г* и *Д,* написани оригинално на български и испроводени отъ О. Неофита пакъ до своя другарь и приятель *Райна Поповича.* Тѣхното съдържание и тѣхния интересъ сѫ вече отъ другъ родъ.

Любопитни сѫ, въ първата особенно часть на първото отъ тия писма, горчивитѣ оплаквания и мрачнитѣ май възрѣния на О. Неофита за *българскитѣ работи,* които, по не-

гово *заключение, още многое време (неопредѣленно колко) щѫтъ да варватъ така;* но особенно пакъ забѣлѣжителни и поучителни сѫ, въ сѫщата часть отъ това писмо, философскитѣ му въобще самоутѣшения и стоическитѣ му наистинна самонасърдчвания за испълнение длъжноста при каквито и да е затруднения, стига само *съвѣстта да успокоява доволно.* Тия самоутѣшения, посрѣдъ *печални* и *уныли отчаяния,* както и тия самонасърдчвания за труденье въ обща полза, идѫтъ, впрочемъ, подъ перото на *О. Неофита* като отгласъ на еднаквитѣ мнѣния и съвѣти, каквито е исказвалъ Карловския учитель въ неговото до О. Неофита писмо отъ 18 Ноемврия 1838 г. па, както се види, и въ други още подобни писма. Двама скромни български философи, двама смиренни български мѫдреци посрѣдъ едно общество, едвамъ съживѣвано, едвамъ пробуждано къмъ що-годѣ самосвѣстяванье! и двамата отъ едни и сѫщи чувства на самозабравянье за общото добро въодушевявани, и двамата отъ едни и сѫщи начала на прѣданность и на самоотвържение рѫководими за подиганье това общество! Особенни врѣмена, похвални люди! Възражданието и първото закрѣпявание на който и да е народъ, на което и да е человѣческо общество не се добиватъ наистинна, не се постигатъ другояче, освѣнъ подъ едничкото и необходимото условие: преодоляваньето въ тие народи и въ тие общества таквисъ самоотверженни, възвишенни и наистинна стоически характери и начала. Честити человѣческитѣ общества, които иматъ тази добра участь още отъ начало на своето проглежданье! Усилията, по това направление, на *Райна Поповича* и на *О. Неофита* биле ли сѫ съвършенно безплодни у насъ? но, каквито и да сѫ биле тѣ, тѣхния примѣръ въ това отношение служи безпрекословно за тѣхна честь и хвала, особенно като се държи смѣтка на врѣмената, въ които тѣ сѫ се подвизавали. Образци за прѣпорѫка! но колцина и гдѣ сѫ днесь подражателитѣ? . . .

Твърдѣ интересна, но отъ друга вече страна, е и втората часть отъ първото българско *О. Неофитово* писмо. При обясненията си съ своя приятель по языка, по Грамматиката си, по нѣкои писма получени отъ вънъ и на които се готви и крои надлежния отговоръ, О. Неофитъ „*много одобрява, еще же и уважава и зѣло похваляква мнѣнията и прѣдложенията*“ на Райна Поповича, когото и нарича „*добръ на-*

ставникъ". Но забѣлѣжителна е и тука неговата и другъ пѫть отъ насъ забѣлѣжена иноческо-рицарска самостоятелность въ сѫжденията си по нѣкои мнѣния и прѣдложения, които сѫ идвали извънъ България, въпреки тяжестта и авторитета на авторитѣ имъ, каквито н. п., сѫ били Юрій Венелинъ, В. Априловъ. и. п. ч. (в. кн. Пер. Сп. XXV—XXVI стр. 54). „*Оние отъ тамъ нека си галчатъ*, пише той до Райна; *каквото що говорите, ние да си гледаме нашата работа, до когато видиме да го испълнятъ и дѣломъ, по словото ви, въ отечеството си; тогава и ние белкимъ обратимъ вниманието си къ нимъ; и за язикътъ нека направятъ схедионъ, тапа и тогава сме волни, ако щеме, да го послѣдваме, ако ли не, нѣма кой да ни принуди съ топусъ*". Въ сѫщото писмо, като говори за грамматиката си, че „билъ готовъ да съизволи на поправлението ѝ, но това нѣщо да бѫде отъ страна на приятеля му, че той самъ нищо не утвърдявалъ и че, когато изложатъ и други своитѣ мнѣния, той билъ готовъ да подклони шията си подъ правдата, но не подъ самомнѣнието", прибавя послѣ и слѣдующето съ пълна самоувѣренность и съ твърда неустѫпчивость: „*А за членоветѣ*, казва, *и баща ми да дойде да ме понуждава да ги изоставимъ, не щѫ да го послушамъ, а не Огняновича и Христаки и В.* (сир.: Венелина. Д.) *и прочия*". Но главната, господствующата О. Неофитова страсть въ тази часть отъ писмото му не е нито язикътъ, нито грамматиката, или други мимоходомъ подигани въпроси, а е грижата му за една българска типография, една българска печатница въ сама България. Мисль патриотическа, която за дълго врѣме е занемала първо мѣсто въ неговитѣ прѣдначъртания за свѣстяваньето на народа.

Ако наистина откритието на типографията се признава като едно отъ нáй-великитѣ благодѣяния за человѣчеството въобще, въвежданието ѝ, за прѣвъ пѫть, въ коя и да е страна, е тъй сѫщо едно отъ ония събития, които, ако и почти незамѣтни отъ начало, осветяватъ безъ всѣко съмнѣние, чрѣзъ своитѣ пó-нататъшни послѣдствия, нова епоха въ тази страна относително до нейното прѣраждание въ всѣко едно отношение. Рилския Иеромонахъ не е само добрѣ разумѣвалъ всичкото значение на Гутембερговото откритие, но, проникнатъ отъ мислта за неговата безспорна

полезность помежду народа, билъ е обзетъ цѣлъ цѣлнинечъкъ отъ тази мисль; той е боледувалъ неисцѣлима болѣсть за урежданье, какъ и какъ, една типография въ България. Постоянно е той сънувалъ, бълнувалъ, кроилъ кроежи и радилъ за осѫществлението тази негова мисль и всички жъртви е билъ готовъ, и той самъ да понесе и отъ други да испроси и да исходатайствова такива, стига само да се намѣри способъ за постиганье тази цѣлъ. Устрояваньето на една каква и да е печатница въ България е считалъ той като единъ отъ на́й-първитѣ и на́й-силнитѣ лостове за подиганье и заспалата Българщина и едвамъ зарожданната нова българска книжнина.

„Азъ бихъ ви прѣдложилъ, *пише той отъ Копривщица на Карловския си приятель въ това писмо*, азъ бихъ ви прѣдложилъ (ако и невъзможно, обаче да се помѫчиме) да се запрегнеме за една умѣренна типография тука, въ нашата страна, понеже говорите, че имате способъ чрезъ С. В. (Стефанъ Вогориди, Д.) за дозволение и защото той си полага душата за това; менѣ ми се чини това по́-мѫчно да е, нежели харчьта;“ и послѣ расказва, че за тази цѣль тѣ могѫтъ намѣри и спомоществователи, па при това, че, ако потрѣба, и тѣ сами да внесѫтъ по нѣщо. Главното, сѫщественното за О. Неофита е да се нареди въ България една типография, една печатница. „Да се запрегнеме, *казва по́-долу въ сѫщото писмо,* за типографията, па тогава белки не щеме да мислиме като киръ Робинсона кога и какво ще ископае едно дърво съ каменна сѣкира, да направи ладия; но не копа ли сиромахътъ три години?“ Не стига това. Писмото се свършва и подписва, но авторътъ пакъ се повръща къмъ сѫщия прѣдметъ, и захваща едно допълнение, единъ Post-Scriptum, въ който думата е пакъ за типография: „Азъ до сега, *пише той и тука,* ако съмъ помислилъ нѣкогашъ за типография въ нашитѣ страни, сичкитѣ ми надѣжди уничтожавала е невъзможностьта за испрошение дозволение, и друго нищо не ми се е показало прѣпятственно за да може да я бѫде. Но понеже сега и по́-напрѣдъ слушамъ отъ васъ да е това весма възможно вамъ да испросите дозволение, като отъ нѣкоего нечувствия се събуждамъ и разсѫнувамъ и говоримъ ви защо, ако е това възможно, мнитъ ми се защо другитѣ сичкитѣ по́-много сѫ

възможни; но ще да речете: що ще да работиме въ не[...] Най-послѣ, ако остане праздна, псалтире и часослове, [...] мнитъ ми се защо ще да се намѣри работа“ и. п. Ревнос[...] священна! Родолюбие колкото чистосърдечно, толкозъ и из[...] брѣтателно! Ратникъ за подиганьето народа си, просв[...] тенния рилски священно-инокъ, въ своята патриотичес[...] прозорливость, е мечтаялъ, още прѣди пόвече отъ пол[...] столѣтие, забиванието всрѣдъ сама България знамето н[...] съврѣменния напрѣдъкъ. Става що става около нея и вън[...] отъ нейнитѣ граници, той е мислилъ, че, прѣди всичк[...] трудътъ вѫтре въ тия граници е нáй-удобния за свѣст[...]ванье народа. Центърътъ, срѣдището на задружната дѣя[...]телность за народното подиганье, споредъ него, трѣбало е д[...] бѫде пакъ посрѣдъ самия този народъ. Прѣдчувствие па[...]триотическо, което, осѫществено наврѣме, можѣше отпослѣ да даде прѣкрасни плодове и въ много отношения да улесни бѫдѫщето. О. Неофитъ чулъ билъ да говорятъ, че и Г.г. Мустакови отъ Габрово мислили да отворятъ една печатница въ Букурещъ чрѣзъ сдружаванье и спомоществования, та тамъ да се испращатъ български книги за напечатанье. Той не вѣрва, че тѣ ще могѫтъ да свършатъ тази работа, но бърза изведнаждь да прибави и слѣдующето: „Обаче и да е вѣроятно, не е ли пό-добрѣ да бѫде тука? Доклѣ не сѫ прѣдварили они, добро е да прѣдвариме ние, та, що ще да пращаме ние тамо, нека пращатъ они тука, ако сѫ истинни родолюбци!“ Пό-ясно и пό-краснорѣчиво не можѣше да се искаже прѣкрасната мисль на родобюбивия учитель за образуванье, чрѣзъ една печатница, центръ на дѣятелность въ сама България, независимо отъ онова, което би могло да се върши за нея вънъ отъ нейнитѣ граници. Всичката обаче негова надѣжда за таквась една печатница е, както видѣ вече читательтъ, князь *Стефанъ Богориди* отъ Котель, велможния приятель на *Райна Поповича,* и едничкия, който съ своето могущество при Високата Порта би можилъ да издѣйствува позволение за отваряне една българска печатница въ България. Тази надежда сѫ ѭ имали и други, та за това и други се били отнесли за сѫщата цѣль до тази високопоставена и влиятелна личность въ Цариградъ. Ето що съобщава В. Априловъ Юрію Венелину въ едно писмо до него отъ 10 декемврий 1837 г. „Мы стараемся устроить

въ Габровѣ маленькую типографію съ болгарскими и греческими литерами, чтобы избѣгнуть отправки самихъ сочинителей и переводчиковъ въ Будинъ (столицу Венгріи), гдѣ самое выгодное печатаніе (по 13 рубл. асс. листъ съ бумагую), но куда должно послать сочинителя для корректуры, который тѣмъ издерживается, и если гдѣ занятъ лекціями (какъ н. прим. *Поповичь),* то оставляетъ своихъ учениковъ на нѣсколько мѣсяцовъ. *Объ исполненіи сего плана мы просили уже князя Самоскаго Богорида, чтобы исходатайствовалъ намъ позволеніе.* Вамъ извѣстно, что Оттоманская Порта всѣ дѣла подданыхъ Христіянъ ведетъ чрезъ него, такъ что онъ есть первое лице христіанское. Онъ Болгаринъ, изъ Казана (Котла), любитъ своихъ и, можетъ быть, за то только и любимъ и Портою"[1]). В. Априловъ расказва вкратцѣ за сѫщата работа и въ своята *Денница,* но тамъ прибавя, че *обстоятелства затруднили учрежденіе типографіи*[2]). Отъ своя страна *О. Неофитъ* не е губилъ никога надѣжда, при всичко, че отъ приятеля си Райна той е знаялъ всичко за злата участь на проекта за една малка типография въ Габрово, проектъ, за който вѣроятно да е билъ и самъ той единъ отъ първоначинателитѣ при учителствуването му тамъ отъ 1835 до прѣзъ пролѣтта 1837. Ето що е писалъ той въ обнародванното вече понапрѣдъ негово до приятеля си Райна писмо отъ 9 декемврий 1838 г. „Твърдѣ разумно е сотворилъ В. . . . . че не имъ отговорилъ нищо за типографията. Това що заключавате, и азъ истото еще на времето си го помыслихъ, и намерувамъ во много нѣща согласни нашитѣ заключенія; но и отъ наша страна да се енергиса, каквото що говорите: δοτε μοι σχέδιον πῶς πρέπει νὰ γίνῃ (дайте ми планъ за какъ трѣба да стане. Д.) мала полза ще видиме, но страхъ ма е отъ щета, вмѣсто ползы. На сегашното време не сме еще достойны за това добро, и когато се удостоиме за да го стоиме, белки ще и бы"[3]). Задоволството му обаче отъ това, че В. т. е. Богориди не имъ отговорилъ за типографията, както и исказванитѣ му

[1]) Това писмо е обнародвано отъ самаго *Юр. Венелина* въ своето: *О. Зародышѣ Новой болгарской литературы*, стр. 40—44.

[2]) *Денница ново-болгарскаго образованія* (стр. 24).

[3]) В. сПр. Сп. кн. XXV—XXVI. стр. 62. По този случай бѣлѣжимъ тука: 1) че въ горѣприведения откѫслецъ напечатанитѣ сега грѣцки думи тука сѫ били пропуснѫти въ указаната страница; 2) че въ бѣлѣжката на тази сѫща страница No. 2. напечатано е погрѣшно *Хр. Павловичь* намѣсто *О. Неофитъ.*

*

страхове по този въпросъ въобще не ли нѣкакъ противорѣчжтъ на страстта му и на усилията му за уреждање въ България една печатница чрѣзъ съдѣйствието на сжщия Богориди? Противорѣчието е просто привидно. О. Неофитъ е билъ мжжъ твърдѣ прѣдостороженъ въ своето родолюбие. Той е радилъ за една таквазь печатница, но нему е било, види се, мжчно да разбере, че за тази цѣль е било разумно и цѣлисъобразно да се отправяжтъ външни людие извънъ границитѣ на България до единъ високопоставенъ въ Цариградъ сановиникъ, както постжпили людьето около Априлова, за които говори самъ Априловъ въ горѣприведенния откжсъ отъ писмото му до Юр. Венелина. За това той и одобрява нѣкакъ разумното мълчание, впрочемъ твърдѣ естествено, на Богориди по отправенната до него отъ поменжтитѣ лица просба за една типография. А че О. Неофитъ е искалъ и тогисъ и пó-послѣ, вопрѣки всичкитѣ му страхове за сполуката, една българска печатница въ България съ български срѣдства, за това свидѣтелствуватъ не само обнародванитѣ днесь тука негови писма, па още и самия горѣприведенъ откжслецъ, но и едно друго негово писмо пакъ до приятеля му Райна, находяще се въ сжщата *Сбирка* и написано на 11-й януарий 1839 г., сирѣчь тридесеть и три деня подирь писмото, изъ което токо-що се приведе горния откжслецъ, четиредесеть и' три отъ писмото, което ще се обнародва пó-долу подъ буква Г. съ денесловие 30 ноемврий 1838, и 22 деня подирь второто, което ще доде подъ буква Д. и което носи денесловие 20 декемврий 1838. Отъ необнародваното още писмо, 11 януарий 1839 г., извличаме за сега слѣдующето: „Заради, (казва той тамъ), типографията що говорите да мыслимъ напрѣдъ да се не покаемъ послѣ безъ полза, имате правда; но мнитъ ми се да не направимъ ніе немысленно като Карастояна, та да мыслимъ послѣ като него; но, ако бжде здраво, Боже помози, ако ли е на песо̀къ основаніе, то хичъ и не трѣба да мислиме и да се захващаме; молимъ обаче да ми отговорите на мнѣніето щото имамъ за Карастояна, защото, сир. може да буде полезенъ за съдѣйствуваніе въ едно такова дѣло; или се прелщавамъ". Предосторожность, прочее, строга предосторожность и зрѣла обмисленность за самата работа и у О. Неофита и у Райна Поповича по въпроса за типографията

нищо друго, особенно никакви противорѣчия. Колкото ѝ поменувания Карастояна, родомъ отъ Самоковъ, съ него итателя ще се запознае пóвечко тука пó-долу.

IV.

Таквизь сж били, както и да е, бълнуванията, таквазь била неугасимата страсть на рилския Иеромонахъ за една гипография въобще въ България. Отъ тукъ и неговата любознателность за всичко що се отнася до българското книгопечатанье. Посрѣдъ грижитѣ му за таквазь една печатница, той се увѣдомява за двѣ други типографии, — типографии не вече въ кроежъ и въ желание, а на дѣло и готови вече за работа; искаме да кажемъ за Солунската типография и за Карастояновата въ Самоковъ.

Както за първата, така и за втората ние споменахме още въ начало какви свѣдѣния се дадохж въ „С. Пер. Сп.". Съ послѣдната часть отъ първото писмо на О. Неофита, което слѣдва пó-долу подъ буква *Г.*, и съ цѣлото второ писмо отъ сжщаго, което ще доде послѣдньо подъ буква *Д.*, тѣзи свѣдѣния се допълнятъ, особенно пакъ въ отношение къмъ втората отъ тия типографии, Самоковската. По свѣдѣнията за първата нѣма що да се каже нѣщо особенно. За забѣлѣжванье е само, че второто О. Неофитово българско писмо, и то въ края, иде да дигне мимоходомъ по тая печатница едно недоумѣние, което естественно се подигаше при узнаваньето за отваряньe една българска печатница въ Солунъ прѣзъ едно врѣме, когато позволението въобще за отваряньe печатница, особенно пакъ вънъ отъ столицата на турската империя, не е било една отъ лесноудовлетворяваннитѣ просби къмъ надлежнитѣ турски власти, както за това свидѣтелствоватъ и самитѣ горѣприведенни откжслеци отъ първото българско О. Неофитово писмо по грижитѣ му за една типография въ България, а тъй сжщо и страховетѣ, които сж го безпокоявали. За това недоумѣние стана бѣлѣжка и въ края на първитѣ, обнародванни въ „Перид. Списание" *Писма по народното пробуждание,* припомнени вече и веднаждь и два пжти въ настоящата статия. Нинѣ же О. Неофитъ, въ края, както казахме, на второто си писмо развързва това недоумѣние, като съобщава на приятеля си Райна, който види се и той да се е чудилъ

какъ да се отвори въ Солунъ българска печатница, съобщава му, че *„за Солунската типография се види Митрополитъ тамошенъ да е предстоялъ“*. Името на този Солунски Митрополитъ въ онова врѣме, име, впрочемъ, не безизвѣстно, не се споменува въ писмото, но за това *предстоянието* му за отварянье, прѣзъ онова врѣме, една българска печатница въ Солунъ не заслужва пó-малко да се спомене и да се забѣлѣжи съ признателность и съ подначъртанни букви, както и сторихме. Той се е наричалъ *Мелетий*. Пó-напрѣдъ той е билъ Амасийский Митрополитъ, а въ Солунски Митрополитъ той е билъ произведенъ прѣзъ ноемврий 1830 год., какавъто и останалъ до 1841 год., когато, прѣзъ маия, билъ назначенъ за Митрополитъ на Кизическата епархия, една отъ пó-първитѣ и пó-завиднитѣ, която управлявалъ до прѣзъ началото на 1845. г. Прѣзъ априлий отъ сѫщото лѣто той билъ избранъ и утвърденъ за Вселенски Патриархъ, въ което качество и се поминалъ въ края на сѫщата година. Въ общия списъкъ на Цариградскитѣ патриарси той стои забѣлѣженъ подъ името: *Мелетій III*.

По случай първата българска печатница въ Солунъ нека забѣлѣжимъ тукъ пѫтемъ и за просто любопитство съвпадението, че въ Солунъ также се е свила и първата въ Турско напечатана книга, именно же *Ветхій Завѣтъ* съ еврейски букви, но съ гръцки думи, както въ Солунъ се е захванѫло нáй-напрѣдъ и българското въ Турция книгопечатание. Разликата състои само въ датитѣ.

Но, ако има свѣдѣния наистинна любопитни, то сѫ найвече онне, които се отнасятъ до Самоковската печатница и които сѫ, токо-рѣчи, главния прѣдметъ на второто О. Неофитово писмо. Тѣ сѫ единъ видъ анекдотическа историйка, пълна съ любопитни съобщения, единъ видъ кратка, но интересна илиядка по донасяньето букви за една българска печатница подъ сѣвернитѣ поли на старата рилска планина, илиядка расказвана отъ единъ питомецъ на Рилския мънастиръ. Кога именно е захванѫла да работи, пó-малко или повечко тайно, тази печатница въ оня скроменъ и отстраненнъ ѫгълъ на България, за това О. Неофитовото писмо не ни увѣдомява съ точность, но онова, което става явно отъ прочитанието му, то е, че буквитѣ за печатница въ Самоковъ сѫ били прѣнесени още прѣзъ 1836—1837 г.

и даже и по-рано, прѣзъ 1835 г. Още отъ начало на това исмо, което носи денословие 20 декемврий 1838 г. О. Неоитъ споменува за други писма размѣнени по тая печатица нѣщо прѣди три години, т. е. прѣзъ 1835—1836 г. Друго нѣщо, което се заключава отъ това писмо, е, че букитѣ за тази печатница сѫ били прѣнесени при обстоятелства съвършенно различни отъ ония, които се прѣдполагатъ за отварянието Солунската печатница споредъ извѣстнитѣ вече и пó-горѣ поменѫти свѣдѣния; както още става явно и това, че тя, Самоковската печатница могла би по своето заченвание да се нарѣче по-скоро прѣдшественица, отъ колкото наслѣдница на Солунската. Но това писмо е любопитно и отъ друга' страна, или, пó-добрѣ, то има и друга важность, поне за онова врѣме. Както ще види читательтъ, О. Неофитъ, като единъ припознатъ моралентъ авторитетъ въ България, е билъ почетенъ, по случай на тазъ Самоковска печатница, и съ единъ видъ повѣрителна миссия отъ страна на единъ иностраненъ и съсѣденъ на България господарь, извѣстнаго княза Милоша, и читательтъ ще види какъ усърдно и какъ добросъвѣстно се наема българския народенъ Иеромонахъ да испълни тази миссия, безъ, за това, да се откаже да се грижи человѣколюбиво и за семейната участь на единь приятель, който е билъ прѣдметъ на тази миссия отъ единъ чуждъ господарь. Врѣмето, развитието на съврѣменната история измѣниха много нѣщо по отношенията въобще на народитѣ въ Старо-планинския полуостровъ помежду имъ; но минѫлото не се заличва тъй лесно, и ето една миссия, — расказвана отъ самаго оногози, който е билъ натоваренъ съ нея, — която иде да покаже съ каква довѣрчивость се отнася въ онова врѣме, мимо мѣстнитѣ власти, единъ сръбски господарь къмъ единъ български инокъ-учитель, и съ какви чувства отъ почитъ пъкъ този послѣдния говори въ частни писма за *господаря Милоша,* гаче ли този господарь да е билъ почитанъ за общъ господарь и не съсѣди вънъ отъ границитѣ на своето княжество. Други врѣмена, други възгледи! Дружелюбната взаимность, въ всѣкий случай, между двѣтѣ страни е била плодъ на врѣмето и на еднаквата история прѣзъ нѣколко столѣтия. Орисано ли е, въ добрѣ разумѣвания интересъ и на двѣтѣ тия страни ли е, тази дружелюбна вза-

имность да се прѣкрати досущъ, да изчезне съвършен[н]
и за всѣкога? . . .

И второто си писмо О. Неофитъ свършва пакъ с[ъ]
кроежи и съ прѣдложения за уреждане една печатниц[а]
като се зематъ отъ Самоковъ буквитѣ, които стоели та[мъ]
праздни и недѣйствителни, а притѣжателя имъ Карасто[я]
новъ се нареди за помощникъ и уредникъ на тази но[ва]
печатница. Тѣзи кроежи и прѣдложения сж останжли з[а]
О. Неофита просто кроежи и прѣдложения; но страстьт[а]
му за осжществлението имъ е била страсть отъ на́й-благо-
роднитѣ. Тя увеличва, тя усилва почитьтъ къмъ паметта му.

Ето сега двѣтѣ Български писма едно подиръ друго:

V.

Г) Ваше дражайше Мудрословесие пресладцѣ отъ души воспоздравляя дружески привѣтствую.

Изъ Коприщица 30 Ноемвр. 1838.

Отъ 18-го совершившаго ся уже ноемврия Ваше прежелателное отвѣщателное писмо отверстыма рукама пріяхъ; и, прошедъ въ немъ все содержаніе единажды и дважды, пріяхъ великое утѣшеніе отъ него печали моей и унылому отчаянію моему; врачествѝ бысть ми поистинѣ зѣлѝ дѣйствителное, и благодарю ви отъ сердца, защото благовременно ме извлекохте отъ глубокаго рва́ лютаго отчаянія. Вѣру ми имите, защо и азъ самъ тако вѣрувамъ и исповѣдувамъ, каквото ми съвѣтувате; и това истото врачествѝ предлагахъ и азъ самъ противу болѣзни моей, зная добрѣ, защо болгарскитѣ работи сж такива и защо, по моему заключенію, мислимъ еще много време (неопредѣленно колко) щатъ да варватъ така; а мы требува да послѣдуваме всегда мудрый совѣтъ Епиктитовъ, който ны совѣтува, да не искаме да варватъ вещитѣ каквото ги щеме, а каквото си варвѝтъ, да варвимъ и ние слѣдъ нихъ; но никакъ не можехъ да се измѣня отъ налѣгнжлото ме отчаяніе; а когато прочетохъ тияиститѣ совѣты и въ вашето благоразумно изложеніе, абіе се вдигна отъ главата ми, като нѣкоя гжста магла, онова отчаяніе и возсія ми сладкій свѣтъ душевнаго спокойствія, и разумѣхъ іако измѣнихъ се весъ, и бѣхъ другъ отъ другаго, и често споменувамъ вашето разумно

слово що ми говорите: „не скорби нáпусто и не ся топи безъ полза, защото си потребенъ не толко за родатъ си,— който мало познава по настоящемъ потребноститѣ ни, негли по време познае поне мало, — колкото за себе си". Това воистинну нáй-много ме ободри: воистинну, когато се мѫчиме со сичката си сила за нѣщо, па не можеме да го совершиме, защо да скорбиме нáпусто? Нашата совѣсть доволно требува да ны успокоява, защото сме щеяли, па не сме могли; напротивъ же, требува да скорбиме, когато сме мислили, че сме могли, а не сме се испитали. Азъ се отчайвамъ, защото се мучимъ за нѣщо, па го не постигамъ. Но не требало така, ами требало всегда да имамъ на умътъ, защо „τῶν ὄντων τὰ μὲν ἐφ' ἡμῖν, τά δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν[1]);" должно е било да имамъ доброе хотѣние и желание ко исполненію его, при томъ и всевозможное старание, а ако се не сверши, моята совѣсть всегдá паки ще си остане мирна и никогда не ще да ме уязви. Но̀ уви нашихъ золъ! Отъ нашето малодушіе, когато паднеме, не сме кадѫръ веке да станеме и да се укрепиме, или, по̀-добрѣ ще речемъ, приличаме на врачитѣ, които не можатъ сами да се цѣлятъ, когато впаднатъ въ нѣкоя болѣзнь, но чакатъ помощь отъ иныхъ врачевъ. Така наистинна ми се мнить, защото, когато потъмнѣе на человѣка мысльта отъ нѣкоя чрезвычайна скорбь, загубува и сичкитѣ способы къ воспоможенію себѣ; за това е весма разумно онова γνωμικὸν: „χεὶρ χεῖρα νίπτει, δακτυλός τε δάκτυλον[2]). Много пути сьмь испиталъ тая истина, а нáйвече сега. Нѣмахъ намѣреніе да ви досаждамъ съ многословіе, но знайте защо и това не мало ми утѣшеніе приноси, когато си поискажа и като че си поотдѫхна мало.

Прѣзъ оная недѣля не можа̀хъ да ви отвѣстимъ, и опростите мя; друго немамъ що да ви река̀, само защото весма много одобрявамъ, още же и уважавамъ, но и зѣлó похвалявамъ всичките ваши мнѣнія и предложенія, и азъ ще ги

[1]) = „Отъ нѣщата едни зависятъ отъ насъ, други пъкъ не зависятъ отъ насъ". Тъй захваща отъ начало извѣстната и прѣкрасна книжка на стоическия философъ *Епиктета*: „Ἐγχειρίδιον". Отъ насъ зависятъ, *продължава*, мнѣнието, саморѣшителността, [illegible] желанието, отвращението, и, съ една рѣчь, всичко, което е наше собственно дѣло; не зависятъ обаче отъ насъ тѣлото, стяжанията, общественния почитъ, началствата и, съ една рѣчь, всичко, което не е въ наши рѫцѣ". Ἐφ' ἡμῖν μὲν ὑπόληψις, ὁρμή, ὄρεξις, ἔκκλισις, καὶ ἑνὶ λόγῳ, ὅσα ἡμέτερα ἔργα· οὐκ ἐφ' ἡμῖν δὲ, τὸ σῶμα, ἡ κτῆσις, δόξαι, ἀρχαὶ, καὶ ἑνὶ λόγῳ, ὅσα οὐχ ἡμέτερα ἔργα". Д.

[2] Рѫка — рѫка мие, и пръстъ — пръстъ. Д.

имамъ въ слѣдующемъ за вожди и по нихъ ще да се владамъ, защото ми се весма нравятъ и пó дóбръ настáвникъ не щà да намера отъ нихъ; а оніи отъ тáмо нéка си галчатъ; каквото що говорите, ніе да си гледаме нашата радо когато видиме да го исполнатъ и дѣломъ, по словото ви, въ отечеството си; тогава и ніе белкимъ обратúмъ вниманіето си къ нимъ; и за языкътъ нека направятъ схедіонъ[1]), тапà и тогава сме волни, ако щеме, да го послѣдуваме, ако ли нé, нéма кой да ни принуди съ топýсъ. Сегà не щà да имъ писувамъ скоро, защóто се надѣя отвѣтъ на пéрвото ми писмо, а друго, и защото киръ Захáріа ми кáзуваше въ едно писмò защò събрàлъ до десетина пѣсни народни, но ещè не сьмь ги получиль, та чакамъ данò ги прати, та заедно съ писмо да имъ ги испратимъ.

Понеже говорите, ако примѣчаемъ нѣщо любопытно, да го неумолчимъ, азъ быхъ ви предложилъ (ако и невозможно, обаче да се помѫчиме) да се запрегнеме за една умѣренна тупографіа тука въ нашата страна, понеже говорите, че имате способъ чрезъ С. В.[2]) за дозволеніето и защо той си полага душата за това; менѣ ми се чини това по мучно да е, нежели харчьтà; можеме, мнитъ ми се, да намеримъ и нѣколко сундромитасъ[3]) на това; и ако не ви ся види противно и невозможно, кажете ми, и до колко нáймалко, требува на καταβάλωμεν[4]) ніе первый путь; мене ме лѫже паметь като да е возможно; ако е возможно вамъ да испросите *изинъ*[5]), тогава щеме говори и за Лексиконатъ какъ ще го издаваме и можемъ да го направимъ другарски; пó-лесно е за сичко, мнитъ ми се. Χεὶρ χεῖρα νίπτει. — Ἀγαθοὶ οἱ δύω ὑπὲρ τὸν ἕνα. — Εἷς οὐδεὶς[6]). Тако ми се мнитъ; кажете и ви что се ивамъ мнитъ. Ако откажете обаче, предложете и всичките препятственни причини, които белки азъ и неусещамъ.

За грамматиката ми що говорите, азъ ви дадохъ слово, защо съмъ готовъ до соизволимъ на поправленіето ѝ, но това нѣщо желаю да бѫде отъ ваша страна, и тогава азъ

[1]) Схедионъ (σχέδιον) = Проектъ, чъртежъ, кроежъ, планъ. Д.

[2]) С. В. Той е *Стефанъ Богороди*, извѣстния знаменитъ Котленецъ, за когото станѫ дума и въ сПер. Сп. кн.: XXV—XXIV. стр.: 16—13. Д.

[3]) Συνδρομητάς = Спомощници — спомоществователи. Д.

[4]) Καταβάλωμεν = да положимъ, да внесемъ, да дадемъ дѣла си и ние, и. п. ч. Д.

[5]) *Изинъ*, турска дума, = позволение. Д.

[6]) Χεὶρ χεῖρα νίπτει = рѫка—рѫка мие; Ἀγαθοὶ οἱ δύω ὑπὲρ τὸν ἕνα = двама струватъ повече отъ едного; — Εἷς οὐδεὶς = Единъ — ни единъ. Д.

? буда спокоенъ, защото мучно мога да познаая сичките недостатки; азъ въ нея нищо не сьмь утвърдилъ и осно-ілъ като що видите, но часто употреблявамъ, мнитъ ми . и говоримъ еще, защо, когато изложатъ и други своите вѣнія, готовъ сьмь и азъ да подклóнимъ шіята си подъ равдата, но не подъ самомнѣніето. За глаголите отнюдъ е пререкувамъ, и требува да се преправятъ за много бла-ословны причины; а за членовете, и баща ми да дойде да е понуждава да ги изоставимъ, не ща да го послушамъ, не Огняновича и Христаки и В.[1]) и прочія. Защото тре-ува да се притуратъ еще потребны работы въ нея, за това има велика правда г. В., каквото ще имамъ готово ру-описно и прибавленіéто и́; но и да се преправи, увы! за кого? и какво да се нацщампа[2])! За това говоримъ, ако е *кабилъ*[3]). да се запрегнеме и за тvпографіата, та тогава белки не щеме да мислиме, като киръ Робинсона, кога и какво ще ископае едно древо съ камменна сѣкира, да на-прави варка; но не копá ли сиромахътъ три години? а ніе имаме пó добри ἐργαλεῖα[4]); не можеме ли заверши? За Тv-пографіата Солунска, искайте отъ киръ Христа Папа Ва-сили *Прокириксинъ*[5]), що има за θρησκεία τῶν Ἑβραίων[6]) и ще да разумѣете, която é сега новосоставена, и щото заклю-чите отъ нея, сообщете ми.

Граматика ви пратихъ презъ оная недѣля; не знамъ вы ли сте искали, или другъ нѣкой си; азъ обаче пріяхъ 2 бешлжка; рекоха ми, че сте ги вы пратили. И сія за сега, и остаю благонадежденъ на отвѣщаніе ваше, и есмь

Вашего дражайшаго ми Мудрословесія готовый на по-велѣнія и искренній другъ

Неофитъ П. П.

Слѣдва подирь това ѐдинъ длъжичекъ Post-Scriptum, слѣдующия:

Втори пжть ще ви опиша една исторія за нѣкого Ни-колая Кара Стояновича Самоковлія, която се относи камъ тоя тvпографически подлогъ, за която може и да имате вѣ-

---

[1]) *Венелинъ Юрій.* Д.
[2]) *Нацщампа* = Напечата. Д.
[3]) *Кабилъ,* турско = възможно. Д.
[4]) Оръждия, срѣдства, сѣчива. Д.
[5]) Προκήρυξις = обявление. Д.
[6]) Θρησκεία τῶν Ἑβραίων = Еврейската религия. Тави е, ако не първата, а то втората книга издадена въ Солунската печатница. (Пер. Спис. кн. XXXI, стр. 4—5). Д.

дѣніе, и ако имате. кажете ми да се не трудя всуе. Ще ви пратя и писмата що имамъ отъ него за лучшее увѣрѐніе ваше. И отъ него заключавамъ азъ, защо ніе пó добре можеме да совершиме, като земеме и него за ὄργανον[1]). Азъ до сегà, ако самь помыслилъ нѣкогашъ за тупографіа въ нашыте страны. сичките ми надѣжды уничтожавала е невозможностьта за испрошеніе дозволеніе, и друго нищо не ми се е показало препятственно за да може да я буде. Но понеже сега, и пó-напредъ, слушамъ отъ васъ да е това весма возможно вамъ да испросите дозволеніе, като отъ нѣкоего нечувствія се собуждамъ и разсжнувамъ и говоримъ ви защо, ако е това возможно, мнитъ ми се, защо другите сичките пó много са возможни; но ще да речете: що ще да работиме въ нея? нáй-послѣ, ако остане праздна, псалтире и часослове; но мнитъ ми се защо ще да се намери работа. Г. Мустакови говоратъ защо се упражняватъ сега въ една такава συνδρομήν[2]), да я направатъ въ Букурещъ и тамъ да пращаме щото имаме за щампане; азъ това не вѣрувамъ да совершатъ; обаче и да е вѣроятно, не е ли пó добрѐ да буде тука? докле не се предварили они, добре е да предвариме ніе, та що ще да пращаме ніе тамо, нека пращатъ они тука, ако са истинны родолюбци.

Д) Мудрословнѣйшему учителю Еллиногреческаго Карловскаго училища г. Райну П. зѣло ми дражайшему съ цѣлованіемъ. — у Карлово.

1838 декемвр. 20; — Коприщица.

Изряднѣйшій ми друже!

На 2-й текущаго получивъ ваше предражайше ми писмо не могохъ да ви се отвѣстимъ въ прешедшата недѣля заради слѣдующата причина. Едното писмо Карастояновича со всичкото ми прилѣжно изысканіе никакъ не возмогохъ да намѣримъ, не знамъ куде се е денало; и понеже ми оставаше еще нѣкоя надежда дано го намѣримъ, за то отложихъ до сега отвѣтатъ, но ни тако не могохъ да го намѣримъ; види се да се е загубило нѣкаде всеконечно, понеже е ещé пó лани пратено (сир. тая е третія година). И молимъ да ми опростите, защото се показвамъ като

---

[1]) Ὄργανον = оръдие. срѣдство, инструментъ, спомагателенъ способъ. Д.

[2]) Συνδρομή = спомоществование. Д.

...жецъ предъ васъ; но азъ, понеже вардимъ сичките писма, ...іятелски и непріятелски, потребны и непотребны, имахъ ... като въ кжрпа вжрзано и мыслехъ си, като разбжркамъ ...чките писма, ще го намѣримъ, а то погрѣшихъ въ томъ. ... сега убо другото писмо негово, като е скоро получено, ...пращамъ ви, а на старото содержаніето бѣше слѣдующее. ...ой, сир. Карастояновичь, отишелъ въ Будимъ та зелъ 50 оки слова и донесалъ ги въ Самоковъ съ намѣреніе ...а устрои тѵпографія и да начне да щамба (незнамъ каквы) ...ниги, безъ да се допыта до нѣкого, допущено ли е вся...ому, който ще, да си направи тѵпографія гдѣто ще, или ...е е. Современно, като донесалъ той словата, побѣгна и ...оный тѵпографъ нѣмецъ, Берманъ именуемый, (белкимъ сте извѣстени за него) отъ княжеската (Милошева) тѵпографіа, и показалъ 30000 гроша борчъ. Тогава нѣкой отишелъ та го гечтисалъ тогова Карастояна на Милоша, защо е купилъ *гіое*[1]) отъ Бермана реченыте слова скрышно. И праща ми едно писмо господарь Милошъ, чрезъ неговыатъ во Влахіи Агентъ, да се научимъ подробно за тія слова (защото другъ не може да му даде добро извѣстіе), какви са и отъ гдѣ са купени, и да му извѣстимъ сущата истина. И азъ, понеже ми е пріятель Карастояновичь, пратихъ му истото писмо за увѣреніе, и совѣтвахъ го да не дерзне безъ изинъ да щампа нѣщо, защо може да пострада нѣкое зло, и жалимъ му дѣцата и жената да не останатъ бѣдны. Той като видѣлъ писмото, и при томъ моето совѣтованіе, уплашилъ се, и писуваше ми въ онова писмо, защо словата е зелъ отъ Будинската тѵпографіа, а не отъ сербската, и има и ἀπόδειξιν[2]) отъ тамо. Тако и азъ го оправдахъ предъ господ: Милоша, и останаха онія слова така недѣйствителны и до днешный день. По томъ азъ пакъ му писахъ вторицею и пытахъ го да ми каже, като е захваналъ тая работа, допыталъ ли се е съ нѣкои разумны человѣцы, и съ чіе дозволеніе е дерзналъ, и тогава му обѣщавахъ, като ми обяви, да му дамъ совѣтъ, какъ да поступи съ това дѣло, и да му спомоществувамъ и азъ словомъ и дѣломъ; а той, по каквы причины незнамъ защо, ми неотговори толко време (заключавамъ защо е подозрѣвалъ

[1]) *Гіое*, турско, = ужъ, ушка. Д.
[2]) Ἀπόδειξις = Свидѣтелство, доказателство.

нѣщо). На конецъ, пріяхъ отвѣтъ сега скоро отъ него, каквото ще разумѣете отъ неговото писмо; (знайте обаче защо сега му не писувахъ, но изъ устъ заржчахъ на киръ Захаріа да му рече да ми отговори, когато си отиде за Самоковъ). Тая е історіята Карастоянова, и словата стоятъ така праздны и недѣйствителны въ Самоковъ, освѣнъ ако не ги е занесалъ со себе си сега да ги върне, защо въ первото писмо ми говореше така: „Мыслимъ да ги носимъ въ Бѣлградъ да ги продамъ да зема парыте поне на матеріата или да ми нащампатъ нѣщо за нихъ". А въ сегашното писмо видите, че ми не обявлява нищо за нихъ, само това говори: „така самъ се шашардисалъ като псѐ на мостъ". Того ради азъ мыслимъ, ако бы могли да испросиме дозволеніе, тія слова да влѣзатъ въ работа, и Ніколай Карастояновичь да може да произведе въ дѣло тυпографическите принадлежности. То ще негли по́-малко да коцтиса, нежели да купувашъ нови слова и да трѫсишъ новъ масторъ да я дуздѝсува. Тако азъ мню, а ви не знамъ. Но показувате ми защо не можете да пишете; и представлявате нашите чорбаджіи да испросятъ дозволение. Увн! Азъ се за това отчаювамъ! И надеждытѐ на нихъ совсѣмъ ми са суетни. Нито ще да си губя веке думите всуе къ нечувственнымъ! И увѣрявамъ ви, защо отъ тѣхна страна никогда да се не лстите да ожидаете такова добро народно. За то азъ гледамъ, ако е возможно, чрезъ другиго нѣкого, а нихъ да ги оставиме совсѣмъ и да имъ речеме да се радватъ. За солунската тυпографіа се види защо митрополито тамошенъ да е предстоялъ, но ничево́![1]). За иждивеніето мнитъ ми се съ 20000 може да се направи умѣренна. За другото що ми пишете, все тако ще поступимъ, когато да се отговоримъ. Писмото ви до Вратца еще не е испратено, защото не се намѣри человѣкъ; сега ако намѣриме нѣкого, ще го испратиме; немайте грыжа за него, тія е наша. И остаю съ любовію.

Вашъ искренній другъ

Неофитъ П. П

Желаю вамъ да празднувате благополучно, радостно и благодушно свѣтлия праздники соборни, праздники рождества иноваго лѣта и Богоявленія и щото измыслите до

[1]) *Ничево.* Така стои въ самия ржкописъ.

огава, собщете ми. Молимъ да попытате киръ Параскева́; умалъ му бѣхъ за нѣкои книги що имамъ на Калоферъ калугерките; ако ги е донеслъ въ Карлово, да ми извѣсти, тога азъ отъ тува да заржчамъ нѣкому да ми ги донесе."

Тия сж двѣтѣ оригинални на български *О. Неофитови* писма. Забѣлѣжилъ е читательтъ, че въ края на първото отъ тия писма *О. Неофитъ* споменува, както и въ други нѣкои, името: *Христо Папа Васили.* Това име заслужва и тукъ особенъ споменъ. Свещенникъ Христо Василий е билъ отъ Карлово, ученикъ *Неофитовъ*, учитель тамъ, свещенослужитель отъ нӑй-достойнитѣ, мжжъ народенъ въ нӑй-високия смислъ на думата. Прѣзъ послѣднитѣ години до освобожденнето той е билъ и *Икономъ* по чинъ, па, ако събранитѣ ни свѣдѣния сж точни, и *Архиерейски намѣстникъ* въ сжщия този градъ Карлово. Както се види отъ самитѣ *О. Неофитови* писма, той, синъ на *Кѵръ Папа Васили* (стр. 331), е билъ извѣстенъ още отъ 1838. г. и единъ отъ ония рѣдки, но за това и нӑй-заслуженни свещенници, които пламенната имъ и пренепорочната религиозна вѣра е въодушевлявала тоже и съ примѣрно гореща любовь къмъ своя народъ. Отличниятъ и незабравенниятъ и до днесь още въ Карлово свещенникъ Василий Икономъ е падналъ жъртва на извѣстнитѣ ужаси, извършени въ г. Карлово прѣзъ есеньта 1877 година, подирь оттеглюваньето, за врѣме, на Русситѣ отъ Южна България и връщаньето на Турцитѣ въ тоя злочестъ български градецъ. Прѣди обаче да бжде обѣсенъ, както толкозъ други, той ималъ и друго още пó-голѣмо злощастие, — злощастието да бжде закаранъ отъ бѣсачитѣ прѣдъ бѣсилката за да присжтствува и лично при обѣсваньето на едвамъ триесетгодишния си синъ Васила, една тоже отъ още оплакванитѣ Карловски жъртви. Сърдцепокжсанния отъ жалость старецъ не можалъ, казватъ, да се стърпи прѣдъ това зрѣлище. „Бѣсите вие, и бѣсите и сина ми прѣдъ очитѣ ми, па скоро ще да обѣсите и мене; вие сте подивѣли; но бждѣте увѣрени, че и вие *хаиръ* нѣма да видите вече; и вие ще намѣрите каквото правите;" извикалъ той доблестно, въ жалостьта, си къмъ мжчителитѣ. И Христо Папа Васили, достойния *Неофитовъ* ученикъ, билъ обѣсенъ. . . .

Новооткрита римска военна диплома.

Отъ Стр. Китанчевъ.

Прѣзъ 1887 година, като посѣтихъ селото Драгижево (Търновска Околия), отидохъ на гости у свещеникътъ на това село Отца Стефана Ц. Кировъ. Между другитѣ разговори, като попитахъ за нѣкои старини, да-ли сѫ останали въ тѣхното село, дѣдо попъ ми обади, че като копалъ въ дворътъ си прѣди нѣколко врѣме, намѣрилъ подъ земята една староврѣмска черква, но твърдѣ малка, а вѫтрѣ въ черквичката нѣмало нищо, освѣнь двѣ мѣдни исписани плочи и нѣкакви обесци. Азъ се сѣтихъ, че то не е било черква, а е билъ нѣкой римски гробъ, и помолихъ дѣда попа да ми покаже мѣднитѣ плочи. Той ги изнесе и азъ ги разгледахъ, но защото бѣха лежали въ земята дълго врѣме, отведнъжъ не можихъ да разбера, какво съдържатъ тѣ, та за това помолихъ дѣда попа, да ми ги даде да ги расчета, като му дадохъ честна дума, че послѣ ще му ги върна. Като ги държахъ нѣколко врѣме у себе си, азъ ги измихъ добрѣ, снѣхъ вѣренъ прѣписъ отъ тѣхъ и ги върнахъ на дѣда попа, а пъкъ той послѣ ги далъ на инжинера Стамова, който е родомъ отъ сѫщото село. Споредъ както се научавамъ сега, Г. Стамовъ, безъ позволението на отца попъ Стефана, го продалъ на другъ нѣкой инжинеръ Нѣмецъ. За да не би нѣкакъ да се изгубятъ тѣзи мѣдни плочи, които заключаватъ въ себе си единъваженъ паметникъ отъ Римската история, азъ бързамъ да ги опиша и да дамъ съдържанието имъ, споредъ както съмъ го снѣлъ тогава, когато плочитѣ бѣха у мене.

Плочитѣ сѫ двѣ отъ жълто-червена мѣдь, 14 сантиметра дълги и 11 сантиметра широки. Въ срѣдата на плочитѣ има двѣ малки дупки, прѣзъ които е билъ прѣкаранъ тель и сѫ били свързани една о друга тъй, щото прѣд-

ставлявали една плоча. Вънкашнитѣ страни и на двѣтѣ плочи сѫ добрѣ изгладени и по краищата иматъ по двѣ паралелни линии; а вѫтрѣшнитѣ страни сѫ грапави и никакъ не изгладени. На двѣтѣ вънкашни страни има два различни надписи, а въ вѫтрѣшнитѣ страни надписътъ е единъ, но завзема и на двѣтѣ плочи странитѣ. Вънкашнитѣ надписи сѫ написани съ хубави издълбани букви, а вѫтрѣшния надписъ е римски скорописъ чуканъ съ чукче. Само въ единътъ вънкашенъ надписъ думитѣ сѫ раздѣлени, а въ двата други буквитѣ тъй сѫ наредени една до друга, щото не личи кѫдѣ се свършва едната дума и кѫдѣ се започва другата. Вънкашнитѣ надписи се четѫтъ доста мѫчно, защото мѣдьта се е повредила доста, но вѫтрѣшния надписъ още по́-мѫчно се чете, зощото е скорописъ и защото мѣдьта не е никакъ изгладена, има грапавини, които на първъ погледъ се струватъ на человѣка като нарочно изчукани. Вѫтрѣшния надписъ е почти еднаквъвъ съ единъ отъ вънкашнитѣ, написанъ вѣроятно за по́-голѣма сигурность, та, ако се истрие нѣкакъ вънкашния, да личи и да се расчете поне вѫтрѣшния. И, дѣйствително, плочитѣ сѫ били така добрѣ прилепени една о друга, щото вѫтрѣшнитѣ имъ страни сѫ още нови, когато отвънъ мѣдьта на много мѣста е проядена.

Ето и съдържанието на самитѣ надписи:

1-ва вънкашна страна:

M. AVRELI. . LONGM[illegible].
P. AELI. . RVFINIANI.
MAVRELI. . VLTHI.
P. ÆLI. . CARI.
M. AVRELI. . VALETIS.
C. VALERI. . GAIANI.
M. VLPI. . CEPIANI.

2-ра вънкашна страна:

IMP. CAES. DIVI. ANTONI. MAGNI. PII.
FIL. DIVI. SEVERI. PII. NEP.
M. AVRELIVS. SEVERVS. ALEXANDER. PIVS. FE
LIX. AVG. PONTIFEX. MAXIMVS. TRIBVNI
C IAE. POTESTES. V. COS. II. C. P.
NOMINA. MILITVM. QVI. MILITAVERVNT.

IN. COHORTIBVS. PRAETORIS. SEVERIANIS.
DECEM. I. II. III. IIII. V. VI. VII. VIII. VIIII. X.
PIIS. VINDICIBVS QVI. PIE. ET FORTITER. MI
LITIA. FVNCTISVM. IVSTRIBVI CONVBII
DVMTAXT. CVM SINGVLIS. ET. PRI
MIS. VXORIBVS. VT. ETSIAMSI. PEREGRI
NI. IVRES. FEMINAS. IN MATRIMONIO.
SVO IVNXERINT. PROINDE. LIBEROS.
TOLANT. AC. SI. EX DVOBVS. CIVIBVS.
ROMANIS. NATOS. AD. VII. IDVS. IAN.
IMP. MAVRELIO. SEVERO. ALEXANDRO PIO.
FELICE. AVG. II. C. AVFIDIO. MARCELLO. II. COS.
COH. X. PR. SEVERIANA. P. V.
M. AVRELIO. M. VI. P. MARCO.
NICOPOLI.
DESCRIPTET. RECOGNIT. EX. TABVLA. ÆREA. QVE. FIXA. EST.
ROME. IN. MVRO. POSTEMP. I. DIVI. AUC. AD. MINERVAM

3-та Скоропись. (вжтрѣшнитѣ страни и на двѣтѣ плочи:
IMP. CÆS DIVI. ANTONINI. MAGNI. PII. FIL.
DIVI. SEVERI. PII. NEPOS. M. AVRELIO
SEVERVS. ALEXANDER PIVS. FELIX. AVG.
PONT. MAX. TRIB. POT. V. COS. C. P.
NOMINA. MILITVM. QVI. MILITAVERVNT.
IN. COH. PR. SEVERIANIS. DECEM I. II. III. IIII V.
VI. VII. VIII. VIIII. X. PIIS. VINDICIBVS. QVIPEI.
ET. FORTITER. MILITIA. FVNCTISVNT.
IVSRTIBVII. CONVBII. DVMTAXAT. CVM.
SINGVLIS. ET. PRIMIS. VXORIBYS. VT.
ETIAMSI. PEREGRINIS. IVRIS. FEMI
NA. IN. MATRIMO IO. SVO. IVNXERRINT.
PROINDE. LIBEROS. TOLLANT. AC. SI. EX. DVO
BVS. CIVIBVS ROMANIS NATOS
AD. VII. IDVS. IANVAR.
IMP. SEVERO. ALEXANDRO II. MARCELITINO.
COH. X. PR. SEVERIANA. P. V.
M. AVRELIO. M. F. VI. P. MARCO. NICOPOLI.
DESCRIPTET. RECOCNIT. EX. TABVLA. EREA
QVA. FIXA. EST. ROMAE. I . MVRO. POSTM
P. IVNI. DIVI. AVG. AD. MINERVAM.

Подобни двѣ мѣдни плочи се намиратъ и у г. Жекова гъ г. Лѣсковецъ, отъ които едната е намѣрена въ Дебеецъ, а другата въ с. Стражица (Търнов. окр.) при раскоаванието на стари римски гробища. Съдържанието на г. Жековитѣ плочи е извѣстно на учения свѣтъ, защото прѣзъ 1878 г. (ако се не лъжемъ) е снелъ прѣписъ отъ тѣхъ Г. П. Сирку и надписитѣ имъ обнародвани въ русския „Журн. Мин. Нар. Просв." Май, 1880. V-е десятилѣтie. Часть CC IX. Върху тѣзи надниси е написалъ особна статия проф. Помяловскій въ сѫщия Журн. Мин. Нар. Просвѣщ. и освѣнь това, тѣ сѫ обнародвани въ „Dictionnaire Numismatique" отъ Александра Бутковски (Tome premiere p. 1155—1163). Тъй като азъ за сега нѣмамъ подъ рѫка никакво пособие за обяснението на прѣдлагаемата тука Драгижевска диплома, то ще се ограничa да кажа само това, че такива дипломи до сега сѫ намѣрени, споредъ както се казва въ рѣчникътъ на Г. Бутковски, само 68, и сега се изнамиратъ въ България още 3, та ставатъ 71. Селото Драгижево, гдѣто се намѣра този паметникъ, лежи на сѣвероистокъ отъ Търново на старня римски пѫть, който е минувалъ отъ Еленския и Златарипкия боазъ въ долината на р. Янтра и послѣ е отивалъ за Никюпъ (NICOPOLIS). Отъ развалинитѣ, които се срѣщатъ въ това село, на много мѣста личи, че тамъ е било или нѣкое римско поселение, или укрѣпенъ римски лагеръ. Като съобщавамъ тука съдържанието на този паметникъ, оставамъ да го растълкуватъ и да опрѣдѣлятъ неговото значение компетентнитѣ лица.

Обяснителна бѣлѣжка върху горѣизложената диплома.

Четението на дипломата е това:

I-ва вънкашна страна:

M. Aurelii Longini
P. Aelii Rufiniani
M. Aurelii Ultii
P. Aelii Cari
M. Aureli Valentis
C. Valeri Gaiani
M. Ulpii Cepiani

II-ра вънкашна страна:
Jmperator Caesar Divi Antonini Magni Pii
filius, Divi Severi Pii nepos
Marcus Aurelius Severus Alexander Pius Fe-
lix Augustus Pontifex Maximus Tribuni-
cia potestate quintum, consul iterum, Pater Patriae[1])
nomina militum qui militaverunt
in cohortibus praetoriis Severianis
decem I. II. III. IIII. V. VI. VII. VIII. VIIII. X
Piis Vindicibus qui pie et fortiter mi-
litia functi sunt ius tribuimus connubii
dumtaxat cum singulis et pri-
mis uxoribus, ut etsiamsi peregri
ni iuris feminas in matrimonio-
suo iunxerint, proinde liberos
tollant, ac si ex duobus civibus
Romanis natos. Ante diem septimum Jdus Januarias
Jmperatore M. Aurelio Severo Alexandro Pio
Felice Augusto . . C. Aufidio Marcello II consulibus
cohortis X Praetoriæ Severianæ Piæ Vindicis
M. Avrelio Marci filio, VI P. Marco
Nicopoli.
Descriptum et recognitum ex tabula aenea, quæ fixa est
Romæ in muro post templum Divi Augusti ad Minervam.

3. Двѣтѣ вжтрѣшни страни, на които съдържанието е сжщо както на вънкашнитѣ, освѣнъ имената на свидѣтелитѣ:
Jmperator Caesar Divi Antonini Magni Pii Filius
Divi Severi Pii nepos Marcus Aurelius
Severus Alexander Pius Felix Augustus
Pontifex Maximus Tribunicia potestate quintum, consul iterum P. P.
nomina militum quimilitaverunt
in cohortibus Praetoriis Severianis decem I. II. III. IIII. V.
VI. VII. VIII. X Piis Vindicibus quipie
et fortiter militia functi sunt,
ius tribuimus connubii dumtaxat cum
singulis et primis uxoribus, ut
etiamsi peregrini iuris femi-

[1]) Да ли тукъ трѣбва да се чете обикновенната титла pater patriæ (баща на отечеството) или censor perpetuus, неможе споредъ прѣписа да се узнае.

as in matrimonio suo iunxerint,
roinde liberos tollant, ac si ex duo
›us civibus Romanis natos.
Ante diem septimum Jdus Januarias
Jmperatore Severo Alexandro . . . . .
Coh. X Praet. Severianæ Piæ Vindicis
Marco Aurelio Marci filio VI P. Marco Nicopoli.
Descriptum et recognitum ex tabula aenea,
quæ fixaest Romæ in muro post templum Divi Augusti ad Minervam.

Прѣди да обяснимъ настоящата военна диплома, ще кажемъ нѣколко кратки забѣлѣжки за формата и съдържанието на военнитѣ дипломи, които завзематъ важно мѣсто между паметници на римската епиграфика. Всички до сега намѣрени военни дипломи се състоятъ отъ двѣ малки, продълговати металлически таблици, бронзени или мѣдни, които и отъ двѣтѣ си страни сѫ покрити съ писмо. Двѣтѣ плочици се съединявали една съ друга като корички на една книга съ телъ или връвь, прокарапи прѣзъ крѫгли дупчици пробити въ двѣтѣ крайща и срѣдата на плочицитѣ; крайщата на тела или на връвьта сѫ били запечатани съ печатъ.

Както вънншнитѣ, така и вѫтрѣшнитѣ страници на военнитѣ дипломи сѫ исписани съ надписи така, щото на първата външна страна редоветѣ вървѫтъ на дължъ на плочата, а на втората външна страна на ширь; вѫтрѣшнитѣ двѣ страни сѫ исписани съ редове на ширь по плочицитѣ. При това писмото на външнитѣ двѣ страници е пóчисто и пó-правилно, отколкото на вѫтрѣшнитѣ, което се приближава до обикновенъ римски курсивъ. Тази неправилность обясняватъ нѣкои археолози съ това, че само външната страна е била назначена да се прочита често, а вѫтрѣшната, която била запечатана, се отваряла само тогава, когато трѣбвало да се провѣри вѣрностьта на външния надписъ, въ случай на фалсификация и пр. А други казватъ, че вѫтрѣшнитѣ страници за това иматъ неправилно писмо, защото тѣ, за да се небавятъ повиканитѣ за завѣрението на прѣписа свидѣтели, на бързо сѫ били издълбани и веднага запечатани, слѣдъ което граверътъ (aerarius) свободно могѫлъ да издълба външния надписъ.

По съдържанието си военни дипломи сж прѣписи отъ укази на римскитѣ императори (leges imperatorum, constitutiones principum), които щомъ като били издадени, веднага били издълбани въ бронзени плочи и укачени на едно опрѣдѣлено мѣсто за всеобщо знание (in muro post templum Divi Augusti ad Minervam). Съ тие укази римскитѣ императори въ знакъ на особнно благоволение или като награда за храбрость, вѣрность и др. давали гражданско право (civitas) на единъ легионъ или части отъ него, ако войницитѣ до тогава не сж били римски граждане, и признавали за законни брачнитѣ свързки на онѣви войници, които сж се уженили въ врѣме на дѣйствителната си служба, защото споредъ римското право войницитѣ отъ римскитѣ легиони могли да се женжтъ само слѣдъ като изслужили опрѣдѣленото число години или слѣдъ като били уволнени отъ военната служба[1]).

Текстътъ на нашата диплома се наченва съ пълната титулятура на римския императоръ Александъръ Северъ (222—235 год. слѣдъ Хр.), който е издалъ указъ за права дадени на десетьтѣ кохорти преторски Северови: Jmperator Caesar Divi Antonini Magni Pii filius, Divi Severi Pii nepos, Marcus Aurelius Severus Alexander Pius Felix Augustus Pontifex Maximus Tribunicia postestate quintum, consul iterum. Това означение титлитѣ опрѣдѣлява дата на дипломата. Императоръ Александъръ Северъ е стжпилъ на римския прѣстолъ на 11 Мартъ 222 год. слѣдъ Хр. и тази година се брои като първа на трибунската му власть; пета година на трибуната власть и втора на консулската власть се падатъ на 226 год., слѣдователно дипломата е дадена 226 год. слѣдъ Хр. на 7-й Януарий (ante diem septimum Jdus Januarias). Това потвърждава още и името на консула Ауфидий Марцеллъ (Aufidius Marcellus) който испълнявалъ консулската власть сжщата година (Срав. Orelli Henzen, Jnscriptionum latinarum amplissima collectio томъ III. надписъ No. 6652: Jmperatore Alexandro Severo Pio Felici Augusto L. Aufidio Marcello cos).

Подиръ това слѣдвали въ императорския указъ имена на войницитѣ, които „благочестиво и храбро испълнили военната си служба въ десетьтѣ преторски Севериянски кохорти благочестиви и побѣдоносни“, нъ въ дипломата

[1]) Глєдай Zell C. Handbuch der roemischen Epigraphik стр. 324—331.

се споменуватъ само имена на онѣзи войници, за които тя е била направена, именно отъ десетата кохорта се споменува Маркъ Аврелий, а отъ шестата Публий Маркъ, които сѫ били заселени въ римската колония Никополь — Nicopolis ad Haemum, на която развалинитѣ се намиратъ до с. Никюпъ на р. Русица.

Дипломата дава на войницитѣ отъ споменѫтитѣ десеть кохорти брачно право (ius connubii), съ което за законни се припознаватъ дѣцата имъ родени отъ чужди жени (feminae iuris peregrini сирѣчъ, които не сѫ били дъщери на римски граждане) и се считатъ като че ли сѫ се родили отъ двама римски граждане (ius tribuimus connubii ut etiamsi peregrini iuris feminas in matrimonio suo iunxerint, proinde liberos tollant, ae si ex duobus civibus Romanis natos).

Дипломата е била прѣписана и провѣрена споредъ оригинала на мѣдната таблица (tabula aenea), която е била закована въ стѣна задъ храма на божествения Августъ въ Римъ.

Прѣписътъ е билъ провѣренъ отъ 7 свидѣтели, на които имената се четѫтъ на първата вънкашна страна[1]).

[1]) Отъ императора Александра Севера се намѣрила само още една военна диплома, дадена на 7 Януарий 238 год. слѣдъ Хр. За военнитѣ дипломи намѣрени въ България глед. Помяловскій, Два римскіе военные диплома найденные въ Болгаріи и Boutkowski A. Dictionnaire numismatique I, стр. 1155—1161.

В. Добруски.

Новонайденъ надписъ въ Охридската св. София.

Съобщава М. Дриновъ.

Даровитий нашъ младъ писатель, г-нъ Кънчевъ прѣзъ миналото лѣто е забѣлѣжилъ въ Охридската св. София единъ надписъ, отъ който сторилъ добро да ми изпрати една миниатюрна копия заедно съ нѣколко кратки пояснителни бѣлѣжки. Бързамъ да запозная читательетѣ съ тоя любопитенъ паметникъ, на който, до колкото зная, до сега никой не е обръщалъ внимание.

Надписътъ се намѣрва на двѣ мермерни плочи, вградени въ личната страна на едно високо *стоялище*, което е издигнато на дѣсно отъ бивший олтарь и, види се, е било амвонътъ на Софийската Охридска църква. Голѣмината на всѣка една отъ тие двѣ мермерни плочи е около единъ квадратенъ метъръ. На нихъ е издълбанъ по единъ кръстъ, на височина около половинъ аршинъ и съ такъва исто широчина. И двата кърста сѫ покрити съ шарена мозаика и иматъ много красенъ изгледъ. По краищата имъ, както и по рамената имъ, има искустно издълбани и такожде покрити съ мозаика отдѣлни букви, увързани една съ друга така, каквото да съставятъ слѣднитѣ три рѣчи:

АГІА АРХІЕПІСКОПН ВОҮΛΓАРІΛΣ.

Първитѣ двѣ отъ тие рѣчи сѫ вмѣстени на единий кърстъ, а третята (Βουλγαριας), на другий.

Така, както е казано въ тоя надписъ, се е титулувала Охридската архиепископия прѣзъ втората половина на 11-й вѣкъ и до кѫдѣ срѣдата на 12-й. Пó-послѣ отъ това врѣме Охридскитѣ иерарси внесоха въ титлата си и думитѣ — *Първа Юстиниания* и тия думи туряха прѣдъ името *България*. Това като и други нѣкои съображения ми даватъ да мисля, че откриритѣ отъ г-на Кънчева *монограмми* сѫ

іли изработени и вградени въ Охридската св. София при острояваньето ѝ, около половината на 11-й вѣкъ. Въ такъвъ лучай тоя паметникъ има за насъ особно значение, защото и показва, че църквата св. София е и съградена въ Охидъ съ цѣль за да бѫде катедрална църква на българкитѣ автокефални иерарси[1]). За нейното построяванье се погрижилъ знаменитий архиепископъ Левъ[2]), който е заелъ Охридский прѣстолъ слѣдъ патриарха Иоанна, Дебрянина[3]), і е умрѣлъ около 1053 год. — Въ познатий каталосъ на Охридскитѣ архиепископи за него е речено, че той билъ първъ отъ гърцитѣ (πρῶτος ἐκ Ῥωμαίων), които доста дълго врѣме слѣдъ него заемаха българский прѣстолъ. Тие гърцки архиепископи, макаръ и да направиха гърцкий езикъ официаленъ езикъ въ българската църква, но нейната автокефалиость не само не сѫ нащърбявали, но и ревностно сѫ я пазили. Доста е да припомнимъ въсклицанието на едного отъ нихъ, именно на архиепископа Теофилакта: τίς γαρ ἐν Βουλγάροις μετουσία τῷ Κονσταντινοπόλεως Πατριάχῃ? Тие думи Теофилактъ е казалъ около края на 11-й вѣкъ, и въ началото на 13-й другъ единъ отъ гърцкитѣ архиепископи въ Охрида, именно Димитрий Хоматинъ, на едно запитванье отъ страна на Вселенский патриархъ, е отговорилъ, че *българский архиепископъ* е *автономенъ* и, като такъвъ, никому не е дълженъ да дава смѣтка за работитѣ си, и има власть да миропомазва царове, каквито ще, кога и дѣто ще.

Архиепископъ Левъ е ималъ и особни причини да се грижи за вънкашното украшение на българский прѣстолъ и да въздигне за него новъ храмъ, много пó-голѣмъ и пó-красенъ отъ прѣжний, който споредъ едно прѣдание[4]) е билъ построенъ при Михаила Бориса, когато Охрида нѣмаше още такъво значение, каквото она доби пó-послѣ, отъ врѣмето на царь Самоила. — Съ въздиганьето на тая величествена катедрална църква Левъ е искалъ да привлече къмъ своя

[1]) Че при нея доста дълго врѣме, до самото ѝ, може би, обръщанье въ джамия, се е намѣрвалъ българский прѣстолъ, за това глед. въ книгата на профессора Голубинскаго: „Краткій Очеркъ православныхъ церквей — болгарской“ и пр. Москва 18, стр. 144, 145.

[2]) Глед. въ наший Исторически прѣгледъ на българската църква, стр. 60—63.

[3]) Глед. Периодич. Списание на Българск. Книж. Дружество, кн. XXXI, стр. 113—121.

[4]) Глед. Пространното житие на св. Климентъ въ прѣвода на г. Матова. „Българска библиотека, брой II, стр. 33, 34.

страна Българетѣ, които много сж били разярени срѣщ него за това, защото онъ незаконно имъ е билъ натрапен отъ Византийското правителство[1]).

Тука не ще бжде излишньо да кажемъ, че на Охри… ската св. Софния, извънъ на личната ѝ страна (на фасада се намѣрва другъ гърцки надписъ, направенъ съ тухли Въ тоя записъ, отъ който Глигоровичъ е обнародвалъ едн на бързѣ вземена и непълна копия[2]), се говори, че около на чалото на 14-й вѣкъ (въ лѣто 6820) прѣправилъ нѣщо си въ тая църква нѣкой си Григорий, за когото тука е речено, че прѣмждро поучавалъ *Мизийцитѣ*, сирѣчь Българитѣ (ἔθνη τὰ Μυσῶν) на божественнитѣ закони. Добрѣ би било да се извади и обнародва пълна копия отъ тоя надписъ.

---

[1]) Че Македонскитѣ Българе на криво сж гледали гърцкитѣ архиепископи въ Охрида, това ясно ни показва архиепископъ Теофилактъ, като говори (въ писмата си), че българската душа е пълна съ всякаква злоба и че който има нѣкаква власть надъ Българетѣ, той всякога трѣбва да сънува военни страхотии.

[2]) Очеркъ путешествія по Европ. Турціи, 2-е изданіе, 98.

Къмъ бѣлѣжкитѣ на господина Шопова за титлитѣ на Битолскитѣ владици.

(Гледай въ Период. Списание, книжка XXXI, стр 97.)

Отъ **М. Дриновъ.**

На 1845 г. покойний профессоръ Григоровичъ, когато е билъ въ Битоля, спохождалъ е тогавашний тамошенъ Митрополитъ Герасимъ, за когото забѣлѣжва, че по онова врѣме той носилъ нова титла: μητροπολίτης Πελαγωνίας καὶ ἔξαρχος πάσης ἄνω Μακεδονίας, на мѣсто прѣжнята: ἔξαρχος πάσης ἄνω Βουλγαρίας (глед. Очеркъ путешествія по Европейской Турціи, 2-ое изданіе, стр. 95). Съ тие думи на славний русски пѫтникъ напълно се посрѣщатъ бѣлѣжкитѣ на А. Шопова за това, че не само Костурскитѣ и Струмицкитѣ, но и Битолскитѣ гръцки митрополити сѫ се украсявали съ титлата — *български екзархъ* и че въ Битолската епархия тая титла е прѣмахната въ врѣмето на митрополита Герасима, Критянина.

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ

(Изъ сборникътъ на К. А. Шапкарева).

I. Народни пѣсни.

Кара-Богданово исповѣдание.[1]

(Слушана отъ покойний Делья Гребеньяковъ отъ Кукушъ.)

„Е' бре Бугда́н!“ Кара́-Бугдан[2])
Пи́л е ви́но, бла́го ви́но,
От де́н ду де́н, три неде́ли,
Сос ве́чер'-то, шес' неде́ли,
Дур' се Бугда́н, о́н разбул^а^л
От пие́не бла́го ви́но.
Ле́же Бугда́н три годи́ни,
Три годи́ни на посте́ли:
Да́[3]) є скапа́л три посте́ли,
Три йорга́на, три душе́ка
И три гра́цкьи[4]) рогузи́ни,
И три дру́гьи шик*) перни́ци!
На не́го[5]) му се здудеа́ло
От леже́не,[6]) от гние́не,
Па' на ма́йка си гово́ре:[7])
„Ва́рай ма́ле, ми́ла ма́ле!
"Оди, ма́ле, ле́к ми бъ́ркай
По вража́лькьи, по басна́ркьи
И́ль да у́мрам, и́ль да ста́нум;

---

[1]) Приближителни по съдържанието съ настоящата у Сборника ми се намиратъ и други пѣсни отъ други мѣста и на други говори, като н. п. подъ No. No. 6. 9, 19, 25, 28, 288, 990, 1030, 1048 и у Милад. No. No. 93, 94 у Качан. No. 52, у Ив. Богор. No. 32.

[2]) *Бугдан,* = Богдан. Въ Кукушь бук. *о* често се изговара: *у,* както се види у всичките почти тамошни пѣсни.

[3]) *Да́,* = та, съѭзъ, = слѣдователно.

[4]) *Грацкьи,* = градски. Кога букв. *дск* се срѣщнѫть една подиръ друга така, първитѣ двѣ се пзмѣнявать на *ц*.

[5]) *На него,* вм. *нѣму.* Въ Кукушь дателний падежь никакъ, речи́, не е въ употрѣбление, като по другитѣ мѣста на Македония, особито въ западнитѣ.

[6]) Окончанието: *ние* или *ніе* или *ње* въ Кукушь всекога почти се изговара просто *не.*

[7]) *Говбре,* = *говори.* Въ сѫщий градъ второ спряжение, речи́, не сѫществува, поне, ако се гледа само настоящето врѣме на глаголитѣ, а на́й-обикновенно е първото

На мéнʼ ми се здудеáло
От лежéне, от гниéне!“
Дá си станá негýвата,
Негýвата стáра мáйка,
Дá отидé на Кукýшко,
Кукýшкото върх градúшче;
Бúлькьи бéре, сóлдзи рóне!
Дугледá га[8]) цъ́рн калýгьер,
Цъ́рн калýгьер, млáд егýмен,
Дá й вéле, ʼем говóре:
„Мóри бáбо, стáра бáбо,
Бугдáнова стáра мáйко!
Шчó бúлькьи бéреш и сóлдзи рóнеш
По нáшото върх градúшче?“[9])
Тóгай вéле Бугдáнова,
Бугдáнова стáра мáйка:
„Църн калýгьер, млáд егýмен!
Бóлен лéже Кaрá-Бугдан,
Кaрá-Бугдан, мóйта сúна,[10])
Ут дéн ду[11]) дéн три годúни;
На нéго му се здудеáло,
Ме е пушчúл лéк да бъ́ркам,
Йль да ýмре, úль да стáне!“
Тóгай вéле църн калýгьер,
Църн калýгьер, млáд егýмен:
„Вáрай бáбо, стáра бáбо,
Бугдáнова стáра мáйко!
ʼОди, пúти[12]) твóйта сúна,
Твóйта сúна Кaрá-Бугдан,
Шчó е óно[13]) грéх чинúло;
Тóлко ʼудú сʼ арамúнте!
Бéлкьи, кьú[14]) го Гóспот прóсте,
Йль да ýмре, úль да стáне!“
От там станá Бугдáнова,
Бугдáнова стáра мáйка,

---

[8]) *Іá,* = лич. мѣстоим. жен. р. ед. ч. в. пад. — ѭ́.

[9]) На Кукушский върхъ, *градище* наричанъ, днесь има църква, хр. Св. Великом. Георгия, която въ старо врѣме била мънастирь съ калугери. Споменванийтъ въ пѣсньта Егуминъ билъ управляющиятъ този мънастирь. По баирътъ и днесь има лѣковити бильки. Това мѣсто е доста историческо. както въ древность, така и въ поново врѣме прѣзъ църковния ни въпросъ, за който повече другадѣ.

[10]) *Мóйта сúна,* вм. моятъ синъ. Въ пѣснитѣ много пѫти се срѣщать подобни неправилни повидимому въ форма на женский или срѣдний родъ вм. мѫжский; въ живий обаче днешенъ говоръ подобно нѣщо не сѫществува, освѣнъ въ Воденъ, кѫдѣто прилагателнитѣ нѣмѫтъ другъ родъ освѣнъ срѣдний и за тритѣ рода. „голéмо човѣкъ, добро жена“. (Виж. пѣс. No. 1-а бѣл. 8-а).

[11]) *Ут, ду,* = отъ, *до*. Виж. бѣл. 2-а.

[12]) *Пúти,* = *пúтай*.

[13]) *Оно, чинило,* = *онъ, чинúлъ,* виж. пѣс. 1-а бѣл. 8-а.

[14]) *Кьи, кье* = ще. Въ Кук. бик. *е* и *іе—ѣ* често се изговара като: *и,* виж. въ всѣтѣ почти тамошни пѣсни и въ зовичнитѣ ми забѣлѣжвания у Сборн. ч. III.

Дá си ойдé, да го пи́те,[15])
Да го пи́те Кара́-Бугдан:
„Ва́рай си́но,[16]) ми́ли си́нко!
Ни́ли пойдéх[17]) на Куку́шко,
На Куку́шко върх гради́шче,
Би́лькьи берáх, сóлдзи ронáх?!
Дугледá ме църн калу́гьер,
Църн калу́гьер, млáд егу́мен;
Дá ме мéне распитáло:
„Ва́рай бáбо, стáра бáбо!
Шчó би́лькьи бéреш и сóлдзи рóнеш
По нáшото върх гради́шче?
'Оди, пи́ти твóйта си́на,
Твóйта си́на Кара́-Бугдан,
Шчó е óно грéх чини́ло?
Тóлко 'уди́ с' арами́ите;
Бéлькьи кьи́ го Гóспот прóсте,
Йль да стáне, и́ль да у́мре!"
Кáжи, си́но, ми́ли си́нко,
Ми́ли си́нко Кара́-Бугдан,
Шчó грéх си ми ти чини́ло?
Тóгай вéле Кара́-Бугдан:
„Ва́рай мáле, ми́ла мáле!
Ез[18]) на тéбе да ти кáжам,
Шчó съм éзе грéх чини́ло!
'Од', си зéми адна́[19]) кóжа,
Адна́ кóжа бивóлова,
И си ви́кни два попóва,
Два́ попóва, три гьакóва;
Éзе, мáле, да кажу́вам,
Они, мáле, да пишу́ват;
Бéлькьи кóжа грéх кьи́ збéре!
Ва́рай мáле, стáра мáле!
Ка' шетáхме низ гóрата,
Низ гóрата, плани́ната,
Ка' шетáхме с' арами́ите,
Ни́ли ни се éсте[20]) доедéло,
Блáго ви́но допиéло!
Си слезéхме дóлу ф' пóле,

---

[15]) *Да го пите, — да го пита.* Виж. бѣл. 7-а.

[16]) *Си́но* и *си́ну.* Въ Кук. и въ нѣкои още мѣста зват. пад. у имената отъ мѫж. родъ обикновенно окончава на *о* или *у,* — *сино, брато* или *сину, брату,* и. *сине, брате,* или *синко, братко.*

[17]) Пойдéх, = Пойдохъ.

[18]) *Ез* и *езе, езекя* = азъ. Въ Кук. бук. *я* всекога се изговара *е: ез, éре,* éйце, éгне, и пр., вм. *язъ* или *азъ, яре, ягне,* или *агне, яйце.* По пространно види-ще се въ часть III на Сборника.

[19]) *Адна́,* = една́. Напротивъ бук. *е* често се изговаря: *а.*

[20]) *Есте ястіе.* Виж. бѣл. 6.

Ма́йце е́сте да зе́мime,
Бла́го ви́но да ку́пиме;
Ни́ль' не́ наска усити́'а[21])
Усити'а, уфати́'а,
Кого́, ма́ле, убиси́'а,
Кого́ на ко́л си удри́'а,
Ме́не, ма́ле, ме пушчи́'а;
Ез да ка́жум на на́шиут,
На на́шиут рус войво́да!
Ни́ли дойде́ де́н, доба́р-ден,
Де́н, доба́р-ден, де́н Вилий-ден,
Де́н Велий-ден, уф сѫбота
Кога́ сфѐт-от ф'цъ́ркви оде,
Бо́га мо́ле, на Бо́ж'-та ре́ч;
Запѫшка́хме ма́ла цъ́ркфа,
Ма́ла цѫ́ркфа, ма́л манасти́р;
Затвори́хме ма́ли вра́ти,
Завърте́хме пала́ськи-те,
Искара́хме дре́бен бару́т,
Да́ присехме ма́ла цъ́ркфа,
Ма́ла цъ́ркфа, мал манасти́р!"
То́гай ве́ле ру́с войвода:
„Ко́й кьи се юна́к на́имне,
Да запа́ле ма́ла цъ́рква,
Ма́ла цъ́ркфа, ма́л манасти́р?"
Ни́кой не се, ма́ле, не наймна́;
На ме́н' ми се съ́рце распука́ло,
Да́ запали́х ма́ла цъ́ркфа,
Ма́ла цъ́ркфа, ма́л манастир!
Цъ́ркфа го́ри, ма́ле, инса́н пи́ске[22]),
Инса́н пи́ске, сфе́тци къ́лнат!
На́зад се, ма́ле, ни́е върна́хме;
Ни́ль' найдо́хме ма́ло' тъ́рло.

---

[21]) *Усити'а = усѣтиха.* Виж. No. бѣл. 14 и 20.

[22]) Букв. *г* и *к* прѣдъ мекитѣ глас. *е* и *и*, както е казано и другадѣ, въобще у цѣла Македония почти изговарать се както си е обикновенно, т. е., мегко, като да сѫ *гъ* и *къ* сир. като сърбскитѣ ђ и ћ гърлене или като грьцкитѣ: γ и κ прѣдъ мегки гласни. Така н. п., Георги, калугер, други, керка, майки, мѫки изговарятъ се: Калугерьи, калугьеръ, другьи кьерка, майкьи, мѫкьи, или съ грьцки букви писани Γεώργι, καλουγερ, δρούγι, κερκα μαίκη, и прочее. Намирать се обаче, ако и и твърдѣ рѣдко, и такива случаи и мѣста, у които, противъ това всеобщо правило по нѣкога и по нѣкждѣ ти сѫщитѣ съгласни *г* и *к* и прѣдъ тие сѫщитѣ гласни *е* и *и* се изговарать твьрдо, като, н. п., у озназменованиятъ тукъ въ пѣсньта случай *писке* и у други другадѣ. Така въ Кукушь казвать: *вике, саке бърки* като да сѫ: *викъе, сакъе, бъркъи*, вмѣст.: *вика, сака, бъркай*; въ Струга, *ке = къе*, вм. *кѫдѣ*, скратено — *кѫй, къй, къе — ке*. Въ Охридъ, *ви́кеет, са́кеет, бъ́ркеет*, като да сѫ: *викъеет, сакъеет, бъркъеет* и пр., вм. *викает, са́кает, бъркает*, и пр., множ. чис. лиц. 3-о за отличие отъ ед. чис. лиц. 3: *викат, сакат бъркат*. А пакъ у нѣкои отъ Охридскитѣ и други села всѣкога тѣчи съгласни прѣдъ поменутитѣ гласни изговарать се твьрдо; така, *ма́йкъи, къириа, ра́къиа, другъи* и пр. Тѣви обстоятелства да-ли не ми напо-

Да́ завъртéх чи́фт пала́скьи,
Да́ си пресéх з'[23]) дрéбен бару́т,
З'дрéбен барут ма́ло' тъ́рло,
,Да́ запали́х ма́ло тъ́рло!
Тъ́рло гóре, ма́ле, óфци блéят,
Офци блéят, офча́р къ́лне!
Ни́ль отидóхме, ма́ле, ув' гóрата,
Ни́ль стретéхме, два младéнци,
Дéк'[24]) одéа на първн' пъ́рвич,
На пъ́рвн' пъ́рвич, у ма́йка на гóсте!
На мéн' ми се сърце распука́ло,
Да́ си фати́х два младéнци,
Да́ ги върза́х за два́ дъ́рва,
Да се глéдат, да н' мож' се сти́гнат!
На годи́н'та се върна́хме;
Невéста-та никна́ла бéла лóза,
Дéтьтьо[25]) никна́ло зéлен кипари́с,
Да́ сé стана́ли корéн с'кóрен,
Корéн с' кóрен, въ́ршен с' въ́ршен!
Бéла лóза бéло грóзде е чини́ла,
И грóздето е 'зриа́ло;
Грóзде, ма́ле, съм се назуба́л,
И бéла ри́за съм си напълни́л,
На тéби ти съм ез донесéл!„
Тóгаи' вѐле негу́ва-та,
Негу́вата ста́ра ма́йка:
„Та́я бéше, си́но Кара́-Богдан,
Твóй-та сéстра, джéн-Мари́а;
Она идéше, си́но, ув' мéне на госте,
Ув мéн' на гóсте, първн пъ́рвич!
Три годи́ни, сино, бóлен лéжеш,
Йоще три, си́но, да лéжеш,

мнюватъ онова грамматическо извѣхтело правило, по което слѣдъ прѣдметнитѣ съгласни не може да се тури мѣгка гласна *е* или *и*, а всекога твърда? И че въ противенъ схучай, съгласната се измѣнява на съотвѣтствующата си шипяща, *г* на *ж* и *з*, а *к* на *ч* и *ц*? н. п., *Богъ, Боже, Бози; человѣкъ, человѣче, человѣци; другъ, друже, друзи,* Охридското: *друдзи*. А не ли по сѫщата причина въ вид. пад. на подобни случаи е турена исхвърлената сега бук. *ъі*? — *человѣкъі, другъі* и пр.?

По нататашнето изслѣдвание е работата на специялно занимающитѣ се съ языковнитѣ въпроси, т. е. на филологитѣ. А азъ, за отличие на мегкото произношение на прѣдметнитѣ ни съгласни отъ твърдото имъ прѣдъ еднитѣ и сѫщитѣ гласни: *е* и *и* и, за колкото би било възможно, потъчното обозначение на всекой мѣстенъ говоръ, счетохъ за нуждно въ първий случай да ги придружѫ съ омегчителната бук. *ь*, както съмъ направилъ и съ бук. *л* и *н*; а въ вторий безъ нея. Така писахъ: *кье, ма́йкьи, мѫжьи, Гьеоргьи, другьи,* и пр., за да означѫ мѣгкото произношение; а: *ке, вике, писке, бърки, други* и пр., за твърдото.

[23]) *З'дрéбен,* = съ ,*дребен*. Бук. *с* тука по естествено слѣдствие чуе се като *з*. Види-ще се повече въ пѣс. No. 1-а бѣл. 7 и 12, и пѣс. No. 4 бѣл. 1.

[24]) *Дек'* = дека, кѫдѣ.

[25]) *Дéть-тьо,* = дѣтето. Въ Кук. бук. *д* и *т* много пѫти се чуять мегки, подобни съ русското произношение. Пóвече другадѣ.

На постéли кóкале да тýриш,
Мáйка, сúно, в'решéто кóкале да ти збере,
На бунúшче, сúно, да гьи фърле,
Псета, сúно, да гьи глóдат,
Чáфкьи, сúно, да гьи дúгат,
Кокóшки-те, сúно, да гьи рúят".

Врукина и Миленко.[1])

(Слушана отъ покойната баба Арса Стревова въ Охридъ).

Зáспала ми е Врýкьина
На майчúни си кóлена,
Мáлу ми тáя зáспала,
Гóлем сóн ми іе вúдела:
Во Милéнко'и двóро'и
Две-рекьи кърви тéче'а,
Лю́ти кóприви вáде'а;
Во Степáнко'и двóро'и
Двé-рекьи бúстри тéче'а
Рáмни бúсильци вáде'а.
„Мáйко ле, мúла мáйко ле!
Ако ме сáкат Мúленко,
Зá него да ме нéдаваш;
Ако ми сáкат Стѐпанко,
Зá-него да ме дадиш!"
Ушч' рéч не ми іе дóрекла,
Дóфтасал ли іе Мúленко
Со стойпéндесет[2]) сфáто'и,
Со дéвет рáла мéхтери[3])
Тóга ми рече Врýкьина:
„Мáйко ле, мила мáйко ле!
Од-нафул яс кье си ýмрам,
Од-нафул ти да ме плáчиш!"
Кога дóйдо'а вó-дворіе,

---

[1]) Приблизително на нея по съдържанието или като нейни варианти могатъ да се считатъ до нѣгдѣ и пѣсн. No. No. 142, 169, 259, 983, 1099, и у Милад. No. No. 24, 69, 650; В. Чолак. No. 74, Пер. Спис. Ибр. год. 1870 кн. V и VI. стр. 207.

[2]) *Пéндесет.* Въ Охр. бук. *я* у нѣкои случаи изговара се: *ен,* — носовно; пендесеть, девендесеть; а въ Костурско и Солунско, особито въ първото, всекога почти, така: ерембица, чембрица, пент, .гренда и пр.. Сѫщо въ Костурско и букв. *ѫ* се изговаря носовно, както другошь се е писало вече: *пѫнт, грѫнди,* гълѫмб, *рѫнка* и пр.. А въ Охридъ само у рѣчи: *кѫндро* и кѫнгалъ.

[3]) *Мехтери.* Тави рѣчь у Миладиновитѣ пѣсн. No. 20, стр. 3 и 5 е писана: *Мефтера,* по Прилѣпский говоръ, вм. мехтера. Тя е чистобългарска, произведена отъ мѣхъ и значи тукъ тѫпанари или пó-право споредъ Миладин. пѣсн. гайдаджия, гайдарь; защото *мѣхъ* значи *тѫпанъ* или пó-право: *гайда,* споредъ както и днесь още този инструментъ въ Кукушь се нарича: *меше,* а въ Охридъ *Мешница.*

Впрочемъ погрѣшно би било да се помисли, че тая рѣчь е грьцка споредъ мнѣнието на нѣкои, тождественна, може би, съ: μαχοτήρ = акушеръ, тъй като и инакъ гледана, нито младоженецътъ Миленко въ настоящата пѣснь, като отишълъ съ „стой-

Тóга им рéче мáйка ѣ:
„Méхтери, цъ́рни Éгюпци!
Не сфири́те[4]) ми рáдос'но,
Тук' сфири́те ми жáльовно,
Оти Врýкьина ýмрела!“
Тóга Ми́ленко ми вéлит;
„Дéвери[5]), брáтя да ми сте,
Влéзи', ви́дите нéвеста,
Аль' ıе ви́стина ýмрела?“
Кога влéго'а дéвери,
В'и́стина ми ıе ýмрела;
А пáк Ми́ленко нé-вервит, —
Сам ми ıе влéгол, я́ ви́дел,
В'и́стина ми ıе ýмрела,
И пáк Ми́ленко нé вервит,
Пи́кнал ѣ óгон ф'пéзу'а
И пáк Ми́ленко нé вервит;
Пи́кнал ѣ зми́я ф'пáзу'а,
Тóга Ми́ленко зáверва,
Оти в'и́стина ýмрела!
Тога ми рéче Ми́ленко:
„Бáре да си я́ цéливам!“
Кога той си я́ цéлива,
Тóга се тáя нáсмея.
Тога ми ви́кна Ми́ленко:
„Méхтери, цъ́рни Éгюпци!
Не сфири́те ми жáльовно,
Тук' сфири́те ми рáдос'но,
Оти нéвеста óживе!“
И пáк ми вéлит Ми́ленко:
„Дéвери, брáтя да ми сте,
Влéзи' зéмите нéвеста!“
Тога влéго'а дéвери,
Си я́ зéдо'а нéвеста.
Хóде'а, шчо ми хóде'а,
Кѫ́де се нáйде кѫ́пина,
Та шчо ми зáпре дýлак-от?[6])
Ми́ленко ми се нáлюти,
Йстъргна сáбя óт-пояс,

пендесеть свато'и“ да земе за своя невѣста дѣвойката Врукина, а нито хороигращитѣ „триста Самовили“ у Миладиновата поменута пѣс. No. 2-о, имали сѫ нѣкаква си нужда за акушерь, а за свирачи, както и изрично въ пѣснитѣ се казва за „мехтеритѣ цъpни Египци,“ както и за „Мефтера Дима“, че сѫ свирили, „радосно и жальовно“ или „три дни и три нокя“.

4) *Свирите ми,* Въ Охр. повел. наклон. множ. чис. прѣдокончателната бук. е *и* а не: *ѣ*, *свйрите,* а не *свирѣте,* освѣнъ по селата.

5) *Дéвери;* Въ града Охридъ казваме ги *братими,* а само по селата: *девери.*

6) *Дулакъ,* = було.

Да ми пре́сечит[7]) кѫпина;
Па́к ми го за́пре кѫпина, —
Не ми пре́сече кѫпина,
Тук'[8]) ми пре́сече не́веста,
По стред тъ́нка-та поло'йна!
Тога ми ре́че Ми́ленко:
„Ка́пнала мо́я рѫ́чица! —
Не си пре́секоф кѫпина,
Тук' си пре́секоф не́веста!“
Си се́гна рѫка ф'па́зу'а,
Тѫ си и́зваде ша́амия,
Тѫ си пре́стегна не́веста
Во стре́де тъ́нка по́ло'йна.
Кога по́йдо'а во́-дворіе,
Тѫ ми и́злезе ма́йка му,
Да ми пре́чакат не́веста.
Тога му ре́че ма́йка му:
„Ми́ленко, си́нко Ми́ленко!
„Шчо' ва́кфа ти іе нѐвеста?“
Тога ѣ. рѐче Ми́ленко·
„Ма́йко ле, ми́ла ма́йко ле!
Мно́гу пѫт ми іе пѫтфала,
За то́'а е та́кфа іе нѐвеста!“
Тога му рѐче ма́йка му:
„Ми́ленко, си́нко Ми́ленко!
Нѐвеста ти іе у́мрела!“
То́га жа́ль му іе па́днало,
И́стъргна са́бя о́т-пояс,
И па́к ми вѐлит Ми́ленко:
„Ма́йко ле, ми́ла ма́йко ле!
Вру́кьина, ѐдна ма́йчина,
Ми́ленко, ѐден у́-ма́йка;
Како кье пла́чит за́-нея,
Та́ка да пла́чиш за́-мене!“
И́стъргна са́бя о́т-пояс,
Са́м-себе си се прѐсече! —
Двѐ-рекьи къ́рви стѐко'а,
Лю́ти ко́приви ва́де'а!!

Самоковъ, 9-й Априлия 1888 год.

К. А. Шапкаревъ.

---

[7]) За Окончателна бук. *т* въ 3 = л. наст. вр. ед. числ. у глагол., която се запазила у нашитѣ мѣста, повече ще кажемъ другошь и другадѣ.
[8]) Тук' — туку, = нъ.

По говора въ Пиротъ отъ 1885 година.

(Изъ Сборника на С. Вацовъ).

1.

Девет бу̀ле[1]) іедну̀ козу̀ мълзле,
Девет о̀дже іедно̀ іа̀ре па̀сли.
Сви се девет билѝ замлатѝли[2]),
Та пу̀стото іаре изгубѝли.
И па да іе іаре како̀ іаре!
Зарад њег се коза̀ подивѝла,
Та пла̀нину била̀ уватѝла[3]).
Што се цела Босна с њу блажѝла,
Таквуіа іе бла̀готу дава̀ла:
У чибу̀к су млеко̀то бучка̀ли,
А у лулу̀ масло̀то збира̀ли.
Три го̀дине Босна гњу жалѝла:
Што іе жѐнско, све іе расплѐтено,
Што іе мушко, све іе небрѝчено.

2.

Дево̀ікња іе месец братимѝла,
Братимила, па га питува̀ла:
— Еі, мѐсече, еі, ночни дру̀мниче,
Како̀ греіѐш од ѝсток до за̀пад,
Греіеш ли ми у во̀інови дво̀ри?
Гору̀ ли му свѐче по дворо̀ве,
Свѝреле му ба̀нде по дива̀не,
Събѝра ли кѝтени сва̀тове,
Поо̀ду ли за добру̀ дево̀іку?
. . — Греіем, греіем, да како̀ негреіем,
И гору̀ му свече по дворо̀ве,
И свире му банде по дива̀не,
И събрал іе китени сва̀тове,
Та пооде за добру̀ девоіку, —
За теб мѝслу за другу пооде.

3.

Два славѐіа су̀ноч[4]) препоіа̀ше,
У̀-зору се о̀ба питува̀ше:
— Коіа̀ гора̀ од коіу̀ по̀ лепа,
Дал іело̀ва или бършљано̀ва?
— Наі лепа іе гора̀ бършљано̀ва;
Ал немо̀же сама̀ да буду̀іе:

---

1) *Була* = каджна.
2) *Замлатили* = захласнжли.
3) *Уватила* = хванжла.
4) *Суноч* = всичка нощь.

Узвива се уз іелу̀ зелѐну.
— Коіѐ цвѐкье од коіѐ пò лепо,
Дал босѝльък ил голѐмо цвекье?
— Наі лепо іе цвекье бел босильък;
Ал неможе само́ да будуіе:
Узвива се уз големо цвекье.
— Коіе лицѐ од коіе пò лепо,
Дал іунàчко или девòіачко?
— Наі лепо іе лице девоіачко;
Ал неможе само да будуіе:
Узвива се уз іуначко лицѐ.

4.

Северѝнке, гѝздава девòікьо,
Іеднŷш доідô и дваш те преварѝ;
А кàмо ли често да доòдим,
Да донòсим дŷнкье и іàбълкье,
Извѐл би те из родŷ голѐму,
Извел би те из мàікьини скŷти,
Извел би те из бàштини двòри,
Превѐл би те през Пирѝн плàнину,
Одвел би те на ширòко пòлье.
Тàмо момà със две косѐ кòси,
Със две косѐ три òдкоса върлья;
Іедън одкос сѝтън бел босѝльък,
Други одкос травà детелѝна,
Трѐіки одкос зеленà копрѝва.
Што іе одкос ситън бел босильък,
С ньега рани вòіновога коньà;
Што іе одкос трава детелина,
С ньега рани кумовòга коньа;
Што іе одкос зеленà копрѝва,
С ньега рани братньовогà коньà.

II. Пословици и поговорки.

1. Пошлà му напрѐдица какò на рàка.
2. Млàти се како бŷла по мŷтеницу.
3. Жедън конь мутну воду не гледа.
4. Од немаістора горà гине; од три букье две вретѐна: іедно криво, другото недоправено.
5. Две квачкье на іедно пиле не може.
6. Кoі те пита, бричи ли се владика.
7. Гол с дърпаваго невреви[1]).

[1]) *Невреви* = не говори.

8. Сиромá човек — студенá водà.
9. Од кудé се надаш слънце да те греіе, отам крупáвица[1]) те біе.
10. Под крушу присад не пада.
11. Муж с кòла да докáруіе, а женà на иглени ỳши да издава — пак че не стане.
12. У мужа вера како у куче вечера.
13. Ако съм църн, циганин несъм.
14. Од врану сокòл нестаньуіе.
15. Од търн та на глог.
16. Запалѝ се момчéто, та изгорè девóйчето.
17. Учен да те биіе, прос да те немилỳіе.
18. Пó добрò да имаш десет душманье пàметни, нели іеднога приіáтелья непàметнога.
19. Сваляла[2]) се тенджера, та си нашла капáк.
20. Не ступѝ у огънь, не изгорѝ се.
21. Неіе од соі, та стънул соісуз.
22. Кої што посеіе, това и жньè.
23. Невидена гробишта много има.
24. Да би свака пчелà мед брала, а бумбартът би най више.
25. Нашъл, па зашъл.

III. РАСКАЗИ.

а) Цана разказва, както умрѣлъ мѫжътъ ѝ Нона.

(Разказътъ става при самото още незаровено мъртво тѣло).

Дѝже[3]) му се върга[4]) нà браду, па іа отó[5]) та събрá травéте: подплотỳшу, и самобàі, и разгóн, и петопърстицу и свàкакве трàве, па му наложѝ въргуту, а она нестè да оздравéіе; а іа се надѝго(х) при Дацу Марковицу та воі каза. Онà рече: немóі да окаш доктора, зашто онѝ ништо незнàіу; лелó іа че ти дадем дженем-таши, да изгориш въргуту, па да раздвóіиш црнỳ сливу, па да гъу насóлиш със жълт шикéр, па да налóжиш въргуту. И іа ги послушà(х) Дацу, та гъу изгорѝ(х) с дженем-таши, и турѝ(х) църнуту сливу, а она (въргата) слезе под гỳшуту. Іа гъу па изгорѝ(х); она слезе под грудѝти. Па си му грудити отéкоше, па си се човéк зàмучи, а іа ти іутредън окну(х)[6]) троіица попóве та му светѝше масло. Па тъгаі га питà, рèко(х): Ноне, кажи ни што, кудè имаш да даваш, куде имаш да узимаш? А он нестé ништо да каже, нелó пратѝ Стàвриіу, та донéсе тевтеріéти, та све рéсити, куде што има да се узѝма. А іа, за ништо ме неіе іад, само ме іад, зашто рéсити што бево дала на Бабаджана рàньенуту миску[7]) и пет ока сариджé сливе, а іа съм гъи сирота

[1]) *Крупавица* = градушка
[2]) *Сваляла* = търкулнала.
[3]) *Диже* = дигнѫ.
[4]) *Върга* = буца.
[5]) *Отó* = отидохъ.
[6]) *Іутредън окнỳ* = на утрѣшния день викнѫхъ.
[7]) *Раньенуту миску* = хранената пуйка.

іа парѝла, и у Ставринуту башчу̀ съм гьи сушѝла, све на сламу; къдѐ зайде дъж, а іа идем та гьи сбирам. — Па къга идем да сакам парете; он неіе луд да ми гьи дадѐ; че речѐ: іа съм гьи л на Нону. — Па си човѐк умрѐ, те текѝ.

Цана седнжла при тѣлото на мжжа си Нона, та плаче и нарежда.

Ноне, Нонице! Такъвіа се саібѝіа у десет града немо̀же наіде! много беше, Ноне, па̀метън и много тертиплѝіа: отѝдеш, Ноне, на асапницу, па си купиш малко мешчинку̀, па седнеш при огньѝште, а си, Ноне, опечѐш, па си сам ручаш, па легнеш та си поспѝш, па е, Ноне, дигнеш та си у Вацину кавену отидеш, та малко поседиш, а си дома доідеш. Зашто̀ несѝ, Ноне, бекриіа бил, та ту̀іа сто̀ку да прокараш, да гьу, Ноне, неоста̀виш на орло̀ве и на га̀рванье. — Ти ме Ноне, млого слу̀шаше; ама ме само нестѐ послушаш, къда ста̀ну Сърбѝіа, да напраіиш манечку порту: манечка порта, манечък тупа̀н, голема̀ порта, голем тупан, та коіи од куде іиде Сърбин све си у нас доіде, та сви кьупове васуль изедоше, и моіу̀ половну̀ кошу̀льу сецепише, та што имаше гра(х), а они навързва̀ше у парцаньѐти, и твоіѝ половнѝ беневрѐци укра̀доше, и моіу̀ дево̀іачку тканѝцу однѐсоше. И што бево подбола поди съча̀к гърчкѝ босильък, и ньега изгорѝше, и што бево из баріе из башчу̀ту мѐтле докара̀ла и ньи украдоше, та гьи чак у Кньа̀жевъц откара̀ли и све гьи там испродалѝ. И у сбдеслък, Ноне, плочуту извадѝше, та парѐ да траже. Ама, Ноне, іа све тов' прежалеіа̀; само да си беше ти жив. Зашто, Ноне, коі че сьга да седѝ преди земнѝк на кьутукът, што га іоште баштин башта турил. — Тъга̀і ли ти се, Ноне, до̀сади, къд те у кона̀к окну̀ше, та ти преки коньи писа̀ше, а ти, Ноне, доідѐ па кажеш: немам, Цане, паре да гьи купим; а іа ти кажем: продаі, Ноне, малу̀ту ньиву; а ти кажеш: и да гьу, Цане, продадем, куде че стигну парѐте. . . . . . .

КНИЖНИНА.

I. РЕЦЕНЗИИ.

Ст. Михаиловский — „Novissima Verba" — стихотворения. Томъ първий. Часть първа. 1889 год.

Да ли слѣдующитѣ части на първия томъ и всичкитѣ части на всичкитѣ послѣдующи томове отъ творенията на г. Ст. Михаиловски ще съставляватъ наистина „Novissima Verba" — не ни е извѣстно, но видѣхме, че първата часть на първия томъ е почти въ цѣлость второ издание на „вехтитѣ тетрадки", печатани въ кн. VIII, X и XI на „Периодическо Списание" отъ 1884 год. и кн. II, III и VI на журнала „Св. Климентъ" за 1889 год.

Двѣ думи за общия духъ на книжката: въ първото снихотворение, „Напредъ!", читателя вижда на първи погледъ една пълна съ жизненни сили и енергия натура, единъ напрѣдничевъ духъ, който развива знамето на прогресса и тржбй маршъ:

Напрѣдъ! Съсъ трудъ, и умъ, и дързость,
Се вдигатъ цѣли планини!
Напрѣдъ! Тукъ — долу всѣка мждрость
Въ тъзъ само думица стои!
Че ще пропаднешъ що ти става?
Не пада вѣчний идеалъ!
. . . .
Не чакайте всегда сполука,
Но въ себе вѣрвайте всегда —
Таквазъ е земната наука!
Напрѣдъ, бащи! Напрѣдъ, дѣца!

Въ III стихотворение „Моето Завѣщание", послѣднитѣ думи сж тѣзи:

Чловѣкъ е робъ на свойта воля —
Но господарь на свойто дѣло,
Създатель на сждбитѣ си.

Авторътъ указва на единъ „вѣченъ идеалъ", къмъ който человѣчеството трѣбва да устреми силитѣ си и тъй като человѣкъ е „господарь на свойто дѣло, създателъ на сждбитѣ си", при това „съсъ трудъ, и умъ, и дързость се вдигатъ цѣли планини", то слѣдва, че като вървимъ по командата „Напрѣдъ!" — ще се приближаваме къмъ своя идеалъ, къмъ по честито бждяще. Ще каже читательтъ, че тука

вори человѣкъ, който има свѣтли надѣжди за бѫдѫщето, говори динъ оптимистъ.

Но ний прѣвръщаме двѣ листенца и въ стихотворението: „Къмъ нероденната ми рожба“ четемъ:

Спи спокойно отрокъ милий,
Спи, юноше нероденъ
. . . .
Земна форма, видъ веществен
Сѫ вериги, чадо мой,
Спи въ незнайний миръ божественъ,
Въ непрекѫснатий покой!
Кръвь и плъть, обемъ, пространство
Черъ затворъ сѫ, тежъкъ мракъ,
Врѣменното е злощастно —
Спи въ баща си, Ангелъ благъ!

Каква поразителна разлика! Горѣ — человѣкъ пъленъ съ сили и надѫханъ съ енергия за борба и стрѣмление къмъ идеалъ; тукъ — единъ мраченъ пессимистъ, който счита самото сѫществование за „черъ затворъ“, за когото всичко „врѣменно е злощастно“ и блаженството намира само въ „непрекѫснатий покой“ — въ небитието, въ Нирвана.

По́-нататъкъ, въ поемата, бивша „Suspiria de Profundis“ прѣкръстена въ „Euthanasia“, ний потѫваме въ сферата на още по́-хладенъ-по́-отчаянъ пессимизмъ,

И послѣ, вслѣдствие на мѫчението отъ земнитѣ вериги до настѫпванието на „непрѣкѫснатий покой“, търси се врѣменно успокоение и се намира въ Бога:

Сега вечь разбирамъ, че нашитѣ мисли
Сѫ суетни сѣнки, и праздни мечти,
Че въ Тебе се сливатъ свѣтовнитѣ сили,
Че първъ и послѣденъ, о Боже, си Ти!
. . . .
Че всичко е въ Тебе, за Тебе, отъ Тебе
. . . . . . , ... , ...
Че Ти си спасенье и Ти благодать!

Ето ни пъкъ сега лице съ лице съ единъ ясно-очъртанъ горещъ мистицизмъ.

Случайность ли е това или двойственность въ природата на автора? — Ни едното, ни другото.

Стихотворението „Напрѣдъ“, което сега украшава началото на сбирката, по́-напрѣдъ, при първото появявание на „Suspiria de Profundis“, съставляваше часть отъ тази пессимистическа поема, като „юношеска пѣсень на новото словѣнско поколѣние“, която Вѣковѣчната Сѫдба напомня на отчаяното отъ съзнание на безсилието си ново поколѣние.

Но авторътъ до толкова е обладанъ отъ пессимизмъ, щото и при старанието си да вложи въ „Напрѣдъ“ очъртание на прогресса, при всичката сила на таланта си, далъ е данъкъ на природата си, казалъ

искуственно, съ усилие: напрѣдъ!, на кѫдѣ *напрѣдъ*, той не е знаялъ да укаже. Инакъ не е могло и да бѫде: той не вѣрва въ „Напрѣдъ", той счита всичко суета суетъ, той намира единственния щастливъ исходъ въ „непрекѫснатия покой", и за това стихотворението излѣзло искуственно, натѣгнато.

Що се касае до мистицизма, който вѣе въ стихотворението „Sursum Corda", — трѣбва да се забѣлѣжи, че това стихотворение съставляваше, при първото си издание, часть отъ откѫслецитѣ, съ които се очъртава попъ Богумилъ.

Прѣобладающия духъ е пессимизмътъ. Нáй-пълно е очъртанъ въ поемата „Suspiria de Profundis". Който не е челъ тази поема въ първото ѝ издание, като се запознае съ нея сега, вижда очъртанъ ясно, художественно, въ всичкото мрачно величие единъ краенъ пессимистъ. И ако читательтъ е самъ съ пессимистическо направление, той не толкова ще се наслади естетически отъ художествената страна на това поетическо творение, колкото въ съдържанието му ще намѣри богата храна за подкрѣпявание и усилвание на мрачното си настроение. Ако ли е оптимистъ, и любитель на прѣкрасното, — той ще намѣри демоническо величие въ поемата, той ще се очудва на богатия духъ и фантазия на автора, като сѫщеврѣменно ще съжалява, че подъ синето небе има таквизи натури . . . . Но голѣмо недоумѣние се поражда у тогова, който е челъ при първото издание на поемата въ „Периодическо Списание" отвореното писамце, което я прѣдшедствова. Авторътъ като че самъ е съзналъ, че съ това писмо е породилъ несъотвѣтствие между цѣльта, която си е задалъ и туй което испълнилъ, та затова счелъ за нужно да го не печата при второто издание. И много добрѣ е постѫпилъ.

Ето защо. Писмото гласи така:

„На графиня О . . . . В . . ска, въ Ницца,

Високопочитаема госпожо!

Вий ме подканихте да очъртая въ нѣколко стихотворения *мрачната болѣсть*, отъ която страда *новото словѣнско поколѣние;* вий пожелахте да характеризирамъ въ нѣколко страници *това безпримѣрно въ историята явление, което се простира отъ брѣговетѣ на Балтийското море до Солунскитѣ твърдини* и което мнозина публицисти нарекоха общесловѣнско зло — mal slave.

Ето исканата ви поема

Простѣте и пр."

Да видимъ каква е тази „мрачна болѣсть" и какъ е тя очъртана — Вѣковѣчната Сѫдба, която олицетворява въ себе си прогрессивния духъ на цивилизованитѣ народи, като вижда апатията и дълбокото отчаяние отъ съзнание на безсилието си, които налѣгнали „новото словѣнско поколѣние", тропа на вратата и иска да му дойде на гости, като казва, между друго, че „неведнажъ ме призовахте въ помощь . . . ." А „новото поколѣние" мрачно се обажда задъ вратата:

Бѣгай, гостенко могѫща,
Не прескачай този прагъ!

Нема живъ човѣкъ въ тѫзъ кѫща,
Тукъ сѣди човѣшки зракъ!
Бѣгай, азъ довършихъ вече
Всички земни трудове!
Воля нема вече въ мене!
Свършихъ; бѣ то, — щóто бѣ!
Мойта пѣсень се испѣ!
. . . .
Бѣгай, мрачна сѫдбо, тичай
Ратоборцитѣ крѣпи,
Но при мень се вечь не спирай.

Като го не приематъ въ гости подъ името Вѣковѣчна Сѫдба, странникътъ зявява, че той е Славата: „многажди ме ти повика, юноша когато бѣ . . . .“ Сетнѣ се именува Младость, Любовь, Муза, Гений, Истина, но „новото словѣнско поколѣние“ сé не го допуща при себе си, като зявява съ едно ужасно отчаяние че „пѣсеньта му е испѣта“.

Азъ сьмь, дружке туй, смьртьта
. . . .
Ще приемешъ ли смъртьта?

— Влѣзь при мень, . . . тебъ очаквахъ до сега! — извиква зарадвано новото поколѣние.

И тъй, ето отъ каква „мрачна болѣсть“ страда „новото слсвѣнско поколѣние“: то отритва Свѣтовната вѣковѣчна сѫдба, обща на прогрессирующата часть на человѣчеството, отказва се да върви по пѫтя на цивилизацията, защото *преждеврѣменно устарѣло, испѣло си вече пѣсеньта*; още отъ първитѣ крачки то видѣло, че не е споредъ силитѣ му пѫтя на прогресса и, като признава безсилието си, заявява на Свѣтовната Сѫдба да не си губи съ него врѣмето, но да тича да помага на ратоборцитѣ, — на другитѣ Европейски народи и при него вече да се не врьща. Това ново поколѣние въ *юношеството си* обрьщало се нѣколко пѫти къмъ Славата, но сега я отхвърля като „смѣхотворна“. Тука има двойно и тройно недоразумѣние. Да ли *юношеството* се взема като пó-раненъ исторически периодъ на словѣнството, или пъкъ се взема юношеския периодъ на всѣкого отъ прѣдставителитѣ на новото поколѣние? Ако е първото, -- авторътъ грѣши противъ историята, защото словѣнството не само че не е завършило своитѣ исторически задачи, но още не ги е почнало съ всичкото величие на силитѣ, които се съдържатъ въ него. Ако е второто, — пораждатъ се въпроси: като за какъвъ е искалъ авторътъ да изобрази този прѣдставитель на новото словѣнско поколѣние? За пессимистъ ли, за мистикъ ли? И има ли съотвѣтствие между туй, което сега ще цитираме, и цѣлата идея на поемата?

Отъ тълпата бѣсна, слѣпа,
Не приемамъ азъ тамянъ,
Не, не щѫ да ме оцапа
Съ почести дивата сганъ!

Е, та кой человѣкъ приема отъ бѣсната и слѣпа тълпа да му кади тамянъ? Кой иска да го оцапа съ почести дивата сганъ? Тази

охота може да се прояви само у единъ полуобразованъ или невъспитанъ человѣкъ; само такъвъ може да угодява на дивитѣ страсти на тълпата и да цѣни нейнитѣ лаври, а всѣкой честенъ человѣкъ, надъхханъ съ благи алтруистически идеи, ще стои винъги по́-високо отъ таквози желание. Туй не само че не е нѣкое особенно свойство на „новото словѣнско поколѣние", но не обладава и нищо пессимистическо, за съгласяване съ другитѣ части на поемата. Новото словѣнско поколѣние отритвало Младостьта, Любовьта, Музата, Истината! Кое ви прави да мислите така? Фактътъ ли че въ настояще врѣме словѣнството стои сравнително на по́-ниска степень на културата отъ западнитѣ народи? Но, недѣйте бърза, г. авторе. Les Slaves ne bougent pas, ils se recueillent.

Словѣнския елементъ подготва почва за бъдъщата си дѣятелность, но още не е проявилъ съвсѣмъ силитѣ си. Проявяванието на духа́ въ Руссия срѣща прѣпятствие въ нѣкои врѣменни държавни мѣроприятия, въ сегашната форма на управлението, диктувана отъ външни и — споредъ разумѣнието на нѣкои — отъ вътрѣшни интересси. Духътъ на западнитѣ Словѣни е скованъ въ веригитѣ на врѣменния „географически терминъ", който сега носи названието Австро-Маджария. Южнитѣ Словѣне едва току дъхнаха свободенъ въздухъ. Да потраемъ малко. Подирь Гърцитѣ дойдоха Римлянетѣ, сетнѣ Романцитѣ, послѣ Германцитѣ, ето че иде и нашия редъ. Словѣнството се е позабавило не по неспособностьта си да крачи по пътя на прогресса, но вслѣдствие на исторически спънки. То и по́-късно се е явило на сцената и още повече е̇ закъснѣло вслѣдствие на това, че е играло ролята на аванпостъ Европейски срѣщу дивитѣ орди: Руссия издържа на плещитѣ си Монголитѣ двѣ столѣтия, а Европа въ това врѣме се развиваше; Южнитѣ Словѣне издържаха петь вѣка Турцитѣ, а Европа въ това врѣме напрѣдваше . . .

За подготвание само почва за дѣятелность, pour se recueille seulement, малко ли енергия е проявило и проявява словѣнството: стрѣмлението на Руссия да си окръгли границитѣ за осигуряванне отъ външни врагове; реформитѣ и́ за вътрѣшно уреждание; явната и потаена борба на прогрессивния елементъ въ Руссия за по́-свободенъ животъ и по́-свободна дѣятелность; борбата на западнитѣ Словѣне противъ натиска, който убива развитието имъ; борбата на Южнитѣ Словѣне за църковна и сетнѣ за политическа самостоятелность — всичко това само като подготвание почва за дѣятелность, мигаръ съдържа въ себе си сѣнка отъ пессимизмъ или мистицизмъ? Та нема̀ и самия творчески прогрессивенъ духъ на Словѣнетѣ не се е проявилъ? нужно ли е да нареждаме имена?

Левъ Толстой, високо-талантливъ писатель, провелъ „бурна младость", посрѣдъ богатство, стигналъ до върха на славата и най-сетнѣ, като Соломона, дошелъ до убѣждение че богатство и слава сѫ суета суетъ. Развълнували духътъ му въпроси за сѫщностьта, за цѣльта на человѣческото сѫществувание, той търси разрѣшението на тѣзи въпроси въ науката, не ги намира, и се успокоява душевно, когато се сближава съ живота и мировъзрѣнието на проститѣ хора.

Но съ сегашния си животъ Толстой немà прѣдставлява отъ себе си такъвъ хладенъ пессимистъ и отчаянъ отъ съзнание на безсилието си человѣкъ, щото да не му остава нищо друго да желае, освѣнъ да е въ онзи край, „идеже несть скорби и печали“? — Съвсѣмъ не, той е, ако щѣте, краенъ оптимистъ и никакъ не намира щастието въ вѣчния покой, а наопаки, той вѣрва че ще настѫпи рай и не по неизвѣстенъ начинъ въ още пó-неизвѣстни краища, а тука, на земята, стига само хората напълно да разумѣятъ нравственнитѣ начала на Христóвото учение и да живѣятъ съобразно съ тия начала. До колко това има основание, и до каква степень пѫтя указанъ отъ Толстой е цѣлесъобразенъ, — остава да рѣшаватъ философитѣ. Оригиналния образъ на живота му е единично явление и такъвъ животъ не е задължителенъ за никого. Примѣрътъ на Толстой е ималъ за слѣдствие не пораждането на пессимизмъ, но това, че цѣлъ легионъ честни и самоотверженни дѣйци сѫ се пръснали между народа, като сѫ се отказали отъ личнитѣ си блага, за да окажатъ посилната си помощь за свѣстяванието, а чрезъ туй и за благоденствието на массата народна.

Гоголь, Мицкевичъ и нѣкои други, въ края на литературната си дѣятелность, сѫ паднали въ прѣкаленъ мистицизмъ. Но то сѫ единични случаи. Немà този имъ мистицизмъ намѣри удобна почва и пустна корени въ „новото словѣнско поколѣние“? Съвсѣмъ наопаки: всичко „ново“ и напрѣдничево счете това за слабость на поменатитѣ писатели.

Кое е то това страдающе отъ „мрачна болесть ново поколѣние“? Кои му сѫ прѣдставителитѣ и послѣдователитѣ? Въ какво особенно се проявява пессимизмътъ, или же мистицизмътъ въ „новото словѣнско поколѣние“? Е че какъвъ пó-краенъ и студенъ пессимистъ отъ гения на пессимиститѣ Шопенгауера? Въ Германия учението му е пустнало много пó-дълбоки корени, даже въ Франция личатъ пóвече негови послѣдователи, отъ колкото между словѣнското поколѣние. А вий казвате, че „мрачната болесть“ била обща на новото словѣнско поколѣние и била „безпримѣрно въ историята явление“, което било взело толкова широки размѣри, щото заразило всичко „отъ Балтийското море до Солунскитѣ твърдини“. Но защо да ходимъ до Солунскитѣ твърдини? Тука, тука — въ Сѣверна и Южна България гдѣ е, да го видимъ това страдающе отъ мрачна болесть ново поколѣние? А бе не „мрачна болесть“, ами като че всички сме се надѫхали отъ оптимистическитѣ парадокси на Максъ Нордау и като сме рéкли единъ пѫть: „дайте, братя, пари да печелимъ, да ѣдемъ, да пиемъ и да се веселимъ“, а пъкъ страдающитѣ (не отъ „мрачната“ — не-е!) отъ сухоѣжбина завикали: „слѣзте, братя, та ний да дойдемъ пари да печелимъ, да ѣдемъ, да пиемъ и да се веселимъ“ — аче даже доисква се на человѣка да подойде малко „мрачната болесть“, — тя отрезвява, — ама гдѣ я? . . .

Писамцето при първото издание на „Suspiria de Profundis“ прѣдизвика горнитѣ кратки бѣлѣжки. Радваме се, че това писмо не фигурира въ второто издание. Нека да гледаме на тази поема както

си е, сама по себе си, и тогава, като поема на пессимизма, тя е единственна до сега въ нашата литература и по родътъ си, по съдържанието си, по формата, по величнето и пълнотата на изражението си; тя е украшение на нашата поезия; та оставѣте нашата бѣдна литература, — тази поема съ малки поправки (да се докара по старателно къмъ единство на изложената въ нея идея и да се изглади стихътъ) не би останала незабѣлѣжена и въ много по́-богати литератури въ Европа. Прѣди 50—60 години нашитѣ просвѣтители, като сж почнали да ни будятъ отъ вѣковния сънь, съ печаль сърдечна сж признавали че пишатъ на „простий болгарский языкъ". Минаха се само 50—60 години и ако нѣкой цивилизованъ чуждестранецъ ни каже днесь, че нашия езикъ е грубъ, неприспособимъ за възвишенно — поетически творения, — ний можемъ съ гордость да му прѣдставимъ като доказателство за противното слѣдующитѣ величественни стихове на г. Ст. Михаиловский:

. . . .
Азъ съмъ, друже мой смъртьта
. . . .
Всички жизни сж мечтанья,
А пъкъ азъ съмъ, друже мой,
Свършекътъ на вси желанья, —
Безпреривния покой!
. . . .
Нищо нѣма да пропжде
Твоя прахъ изъ дънъ земя;
А свѣтътъ безъ тебъ ще бжде
Както съ тебе до сега . . . .
. . . .
Не плаши се че ще дойде
Новъ битъ! . . Нема за прахътъ
Оживленье! . . Твойте кости
Непробуденъ сънъ ще спжтъ!
Ще минуватъ вѣковетѣ,
Времената ще текжтъ,
Остарѣ-щжтъ свѣтоветѣ,
Твойтѣ кости сѐ ще спжтъ! . .
Поколѣнья многобройни
Ще се раждатъ и ще мржтъ,
Общества ще дойдатъ нови —
Твойтѣ кости сѐ ще спжтъ!
Изворитѣ и рѣкитѣ
Корита ще измѣнжтъ, —
Ще се срутжтъ планинитѣ,
Твойтѣ кости сѐ ще спжтъ.
Ще угасне най-подирѣ, —
Ще угасне за всегда
И послѣдната зарица
На послѣдната зора, —

Сичко живо ще исчезне
Ще исчезне сѣка мощь,
И на деня ще наслѣде
Тѣжка (!) безконечна нощь, —
И изгуби-щѫтъ слънцата
Своя блѣсъкъ, свойта плъть,
Ще се разглоби земята
Изъ небето, въ нѣкой кѫтъ, —
Ще се распилѣе грозно
Вселенското битие,
Ще се въцари отново
Черний хаосъ на всѫдѣ, —
И ще блѣсне пакъ създанье
Ново, другъ Свѣтъ, — и подиръ,
Въ старость пакъ и той ще падне,
За да доде третий Миръ . . .
. . . .

Тъй пише отъ една страна мощния, съ многообнимающъ духъ и богата фантазия, талантъ г. Ст. Михайловский.

Но . . . господа читатели! Du sublime au ridicul il n'y a qu' un pas.

На стр. 25 отъ „Novissima Verba" ний четемъ:

Кадрилътъ на смъртьта.

Една русолика госпожа, късичка и дебеличка.

Думъ, бумъ! Иване не забравяй
Че тѣзи дни не бѣше здравъ . . .
Хопъ! много се не запъхтявай,
Полегка стѫпвай, дръжъ се правъ . .
Какво е хлъзгаво! Пази се!
Хопъ! Що си толкось бързокракъ?
Разъ, два! . . Хопъ, ла! Иване, спри се,
Ей нá че се закашли пакъ!

Иванъ.

. . . .
Хопъ! Усладителнитѣ ритми
На тозь магически кадрилъ
Преспиватъ тѫжнитѣ ми мисли! . .
Тра, ла, ла, ла . . Животецъ милъ!
Хопъ! . . сѣкашъ че лѣтѭ въ небето . .

Русата господжа.

Ah ça, mon cher, mais tu es fou!

Драгий читателю! Тури си рѫката на сърцето и кажи за Бога откровенно — да цитираме ли пó-нататъкъ? Кажи, признай се чистосърдечно — намѣри ли естетическо наслаждениие отъ приведенитѣ до тука цитати изъ „кадрилътъ на смъртьта"?

Ахѫ! . . . Кяху! . . . Ахѫ! Баху!

Читателю! Да не помислишъ, че ний туряме тия думи за джумбюшъ. Погледни на стр. 26 отъ „Novissima Verba“.

Хопь, хопъ! . . Нещастний Иваница
Хопъ; . . Вѣроятно този балъ
Е дирнята му веселбица!
Тра, ла, ла . . Какъ е приблѣднѣлъ
. . . .
Ще се оженя пакъ! . . Кого ли
Ще вземѫ! . . Хопъ! Ще изберѫ
Мѫжъ като Радкиното Коли . . .
О, каква весела игра!
Тра, ла, ла, ла . . Мѫжъ снаженъ, едъръ,
Като на примѣръ . . Тра, ла, ла . .
Напримѣръ дѣдо Денковъ Петьръ
О, ето мѫжъ за мене нá! . .

И ѣуй не е съчинено отъ насъ, любезний читателю, и то е взето все отъ стр. 26 на „Novissima Verba“. Вѣрвайте, въ една странница е всичката тѫзи поезия . . .

Ний си съставихме понятие за „кадрилътъ на смъртьта“ отъ първата фигура, ако ли ти, читателю, не си се насладилъ още, остани да гледашъ останалитѣ фигури, а ний . . . ний, когато те чуемъ, че ти се кѫса сърцето отъ смѣхъ въ срѣдата на четвьртата фигура, отъ прѣкрасния речитативъ на оркестра:

Бий ме, мѫжо, бий,
'Ко щѣшъ ме убий,
Юрдечката
На клечката
Не я купи ти,
Кафенцето
Въ джезвенцето
Други го плати;

Ний сме длъжни да те подсѣтимъ, че честьта за тази композиция се пада другиму; отъ кой еснафъ е композитора, не ни е извѣстно, но знаемъ само, че не е г. Михайловский.

Ако сте искали, г. авторе, да изобразите въ игрива траги-комична форма великосвѣтската пустота; немá не намѣрихте други начинъ, освѣнъ онзи, образци отъ който цитирахме пó-горѣ? Че това юморъ ли е, ирония ли е? — Да, ирония е то, и зла ирония, саркастическа, но не надъ великосвѣтската пустота, но надъ бѣдната, оскърбена въ дадения случай поезия. Смѣхорливитѣ дѣчурлига, на които и пръстъ да покажешъ ще падатъ отъ смѣхъ, — тѣ могѫтъ да се кикотятъ отъ такива междуимѣтия! Ахѫ! Кяху! Баху! Данъ-динъ! Думъ, та, ра, бумъ! Ти, ри, ли, ри!

Не зная има ли въ программата галопъ . . .
Ужасно съмъ нервозна . . . Хопъ! . . .

Не прилича ли, господа, това на Тредьяковското:

Екатерина Великая, о!
Поѣхала въ Царское селó.

Или пъкъ на това:

Сѣверные вѣтри ду́ —
Ютъ, я гулять не пойду́.

Въ 5-та фигура е приплетено това, което издадено само по себе си, като „Reliquiae“ въ кн. XII за 1884 год. на „Периодическото Списание“, произвеждаше прѣкрасно впечатление, то е написано съ чувство, но сега се губи, като бисеръ въ смѣтá. Ако бѣхте распрьснали г. авторе, таквизи бисери самъ-тамъ изъ всичкитѣ фигури на вашия „кадрилъ“, то за иллюстрирвание на великосвѣтската траги-комична пустота не щѣхте да имате нужда да прибѣгвате до тривиялни междуимѣтия. Вмѣсто да цитираме тѣзи „приплетени“ куплети, ний ще прѣпоръчаме на уважаемитѣ читатели да прочетътъ „La nuit d'octobre“ отъ Алфредъ де-Мюссе, на което твърдѣ много приличатъ тия „приплетени“ стихове . . .

Но читательтъ ще отличи силния поетически духъ на г. Михайловский даже и въ този кадрилъ на междуимѣтията, въ 5-та фигура, а особенно въ края на кадрила:

. . . .
Догдѣто се държишъ на кракъ, —
Отъ люлката до гроба чакъ,
Либи, либи и пакъ либи!
И на дѣтето си помни
Да завѣщаешъ тѣзь речи:
„Либи, либи и пакъ либи!“
Смъртьта
И ситъ на всичко най-подирь,
Търси въ безчуствието миръ . . .
Умри, умри, и пакъ умри!

Ползуваме се отъ цитиранитѣ тука куплети, за да укажемъ на единъ недостатъкъ, общъ въ всичкитѣ стихотворения на г. Михайловский. Ни въ едно, ама буквално ни въ едно стихотворение не е издържана до край чистотата и гладкостьта на формата.

Послѣдне-цитиранитѣ куплети, вий виждате, писани сѫ въ четиристѫпень ямбъ, съ мѫжки ритми. Въ 1-я и 3-я куплетъ е издържанъ размѣрътъ и да ти е драго да четешъ. Но втория куплетъ:

И на дѣтето си помни
Да завѣщаешъ тѣзь *речи*:
„Либи, либи и пакъ либи!“

Какъ да го четешъ? Рѐчи или речѝ? — Споредъ размѣра — послѣдното. Но „речѝ“ е повелително наклонение отъ глагола. Е, да допустнемъ, че е възможно въ стихотворни произведения тази волность: нема „речѝ“ и „помнѝ“ иматъ сѣнка отъ ритмическо съзвучие?

Вземѣте въ първото стихотворение „Напредъ“ послѣдния куплетъ и ще се увѣрите, че само небрѣжностьта е била причина за отсѫтствието на хармония. Авторътъ ритмувалъ ужъ това стихотворение. Господь да ги прости таквизи ритми: „Планини и стои“, „дѣла и мисьльта“. Но обърнѣте внимание на послѣдния куплетъ:

Не чакайте всегда сполука,
Но въ себе вѣрвайте *всегда*,
Таквазь е земната наука!
Напрѣдъ, бащи! Напрѣдъ, *дѣца!*

Всегда и дѣца! Господи Боже мой! Не можеше ли да се напише „чеда“ вмѣсто „дѣца“ и да излѣзе единъ издържанъ въ гладкостьта си куплетъ? . . . .

По́вечето стихотворения въ книжката сѫ писани ужъ съ ритми, но земѣте вий и провѣрѣте отъ първото до послѣдньото, има ли поне едничко, което да е ритмувано до край, както трѣбва.

На страница 77 авторътъ скромно забѣлѣзва, че стихотворението „Fortunatae senex!“ е написано съ бѣли стихове. Че кое ли пъкъ е ритмувано? Да ли това, което го прѣдшествува, или това, което е слѣдъ него? Но въ туй съ „бѣлитѣ стихове“ друга небрѣжность:

А пъ́къ кѫдѣ́то и́ма ме́децъ
И бѣ́лъ восъ́чецъ се́ намѣрва . . .
На внуцитѣ ми си́новѐтѣ
Отъ во́съче́цъ свѣщи́ ще леятъ.

Во́съчецъ и восъ́чецъ! Допущатъ се волности въ ударенията, но има си граница и границата е народния езикъ съ всичкитѣ му провинциялизми. Въ кои мѣста казватъ „восъ́чецъ“ — не ни е извѣстно.

И това ли е само? „Бѫди мравка́ невъзмутима“, „Спи юно́ше нероденъ“. Мравка́ и юно́ша!

На много мѣста размѣрътъ не е съхраненъ и те прави да си чупишъ езика и да се ядосвашъ при четението.

Освѣнъ пъстротата по достойнство на испълнението, още по́-голѣма е пъстротата по достоинството въ съдържанието на стихотворенията. Наприм., на стр. 61 стих. „Ратакиня“: авторътъ вижда една жена съ „*свърхчеловѣшки* бѣло чело“, спрѣлъ се и рекълъ и́: „Русалко“, а другарьтъ му, като видѣлъ у нея кѫдри „магёснически черни, съ бойка чернина, като на рудний въгленъ“, спрѣлъ се и рекълъ и́: „Весталко“. А пъкъ тя, жената, да не била нито Русалка, нито Весталка, но „слуга при дѣдо Брайко“. Е трѣбва човѣкъ да е въ „особенно“ поетическо настроение, за да се спира „омаянъ“ прѣдъ една жена

съ истрита салтамарка,
Съ обувки зяпнали отпрѣдъ, съ охлузено сукманче,
Съ кобилица на рамото . . . . .

и да я приема за Русалка и Весталка. Нека да се увличаме поетически, ама да си знаемъ мѣрката.

Читательтъ обръща листа и на стр. 62, чете единъ соннетъ много добъръ, испълненъ съ чувство, соннетъ на единъ отчаянъ, но съ духъ и съ чиста душа човѣкъ. (Но ний казваме „много добъръ“, разбира се, относително, защото и тука не сѫ избѣгнати свойственнитѣ на г-на автора недостатъци въ стиховетѣ му: цѣли седемь ямбически стѫпи сѫ проточени въ единъ редъ, ритмитѣ не издържани до край: „нѣща и тѫга“, „яде и сърдце“). А слѣдъ този поетически

соннетъ, слѣдва една басня, — не казваме, че е безъ моралецъ на крайчеца, но като се расцапала тамъ една свиня съ дванадесеть

Свинчета — като херувими!
Шопари — като серафими!

пакъ ти се иска, лошъ добъръ, да се върнешъ въ кржгътъ на горния соннетъ. Тука много нечисто и задушено между свинчетата, ако и да сж херувимчета и серафимчета. А пъкъ, сполай на Бога, отъ таквазъ литература недостатъкъ не сѣщаме твърдѣ . . . .

Нѣмаше да загуби българската изящна литература много, ако почитаемия авторъ не бѣше ѝ подарилъ стихотворението „Какво си бърборѣше дѣдо ми“.

О; Боже, дай на всички
Скотове, животинки,
Човѣчета, гадинки,
Каквото е потрѣбно;
. . . .
На мулето ягкъ задникъ
И на овцата вълна,
Балканъ на сѣки вълхва
И конь на сѣки всадникъ; —
Дай ножици, о Боже,
На който знай да стриже, —
Сърни, на който може
За дивечь да се гриже, —
. . . .
На който има воля
Умѣние и ловкость
Да си *исчлюй сополя*
Връхъ знаме и народность . . . .

Ако сега чуемъ единъ саморасълъ импровизаторъ да декламира поблажки, като горнитѣ, ний ще си кажемъ: „прости му, Господи, защото не знае какво прави; не върху него лѣжи нравственната обязанность да направлява духътъ на нуждающето се отъ духовна храна поколѣние къмъ нѣщо по́-възвишено, по́-идеално; той не знае, че нашата бѣдна книжнина е прѣпълнена съ баналности и че дългъ священъ е на всѣкого, който дѣйствува съ перо, да се старае да избави отъ всѣкакви тривиялности литературния ни езикъ“ . . . .

Чудно е отношението на г-на Михайловский къмъ женитѣ. На страница 64 съ соннета си, авторътъ благодари Бога за дѣто му праща „любовьта“, чрѣзъ която му показалъ, „кое на свѣта е на̀й-голѣмото добро, надъ щастията щастие“ и сѣтне казва:

Бжди благословена ти,
Която ме освободи
Отъ безнадѣжностьта позорна! . . .
Бжди благословена ти, о жено добротворна,
Която възсжздаде
Въ поета гений и сърдце, и нова мощь имъ даде.

Прѣкрасно, както виждате, стихотворение! Испълнено съ нѣжни чувства. Сѫщия благороденъ духъ обладава и соннета на стран. 84. Авторътъ въ младини въспѣвалъ Бога Саваота и билъ спокоенъ, но сетнѣ станалъ на себе си кумиръ, възлюбилъ себе си и падналъ въ безкрайна пустота и изгубилъ въсторгътъ си; ако и да натрупалъ въ „жедния си умъ съкровища отъ знания", но

Навредъ ме гонѣше скръбьта, не срѣщахъ нигдѣ щастие.
Хоссанна! . . . Слънцето изгрѣ въ тъмата ми глубока!
О дружке, щедрия Творецъ при мене те испрати.
На твойто лице виждамъ днесь що значи трайно щастье,
И сега само разумѣхъ величьето на Бога!

И хуманно, и нѣжно, и кавалерско! Авторътъ се отнесълъ къмъ жената съ достойно уважение и я благославя за дѣто е „възсъздала въ поета гений и сърдце и нова моць имъ дала", поетътъ на лицето на жената вижда днесь що значи трайно щастье и само въ обаятелнитѣ качества на жената разумѣлъ величието на Бога.

Но читательтъ обръща единъ листецъ и на стр. 86 чете слѣдующия

Съвѣтъ.

Когато между двѣ
Еднакво хубави жени —
Сърцето ти се двоуми
Коя да избере, —
Човѣче младий, *зажуми,*
И дръжъ, която уловишъ . . .
И увѣренъ бѫди,
Че сѐ еднакво ще сгрѣшишъ
Съ отворени очи.

Какъвъ цинизмъ! Какво прѣзрително отношение къмъ человѣческото достойнство на жената! И безъ това социалното положение на жената у насъ е крайно печално: тя е обезличена, тя е доведена до степень на безгласна дѣтепроизводителна машина, робиня въ селата, робиня въ градоветѣ, кукла въ по́-виспитѣ крѫгове. Грѣшно е послѣ всичко това да дадете въ рѫцѣтѣ на грубия супругъ (като онзи на 41 стр.: „учение не искамъ азъ отъ жената, — но по врата ѝ лой и мазъ по ребрата") таквози орѫжие, каквото е горния „съвѣтъ", та кога се завърне дома си, ако жена му не стои по кефа диванъ, да ѝ отвори 86 стр. на „Novissima Verba" и да ѝ изръмжи: „на́, мари́, на-а! огледай си мутрата, вижъ и ученитѣ хора, какво пишатъ за васъ" . . . . . . Но ще кажете, че този „съвѣтъ" го дава Финно-Чудския поетъ. Хубава работа! Намѣрили сте кому да подражавате.

Но да се приближимъ вече къмъ края на рецензията. Тѣзи отъ поетическитѣ произведения на г. автора, които бѣха напечатани прѣзъ 1884 год. въ Периодическо Списание, правятъ му честь и сѫ цѣненъ подаръкъ за нашата изящна литература. Ний ги прѣпорѫчваме на всички, които не сѫ ги още чели. За едно художественно произведение не може да се даде ясно прѣдставление съ цитати и съ *свои*

ни: защото въ таквизи творения е до толкова важна фабулата, до лкото и испълнението. Каквато и да бжде идеята, вложена въ едно ихотворение, щомъ тази идея не е облѣчена въ изящна, въ гладка орма, — тя никога нѣма да произведе надлежното впечатление. сенъ примѣръ на това може да послужи „Джбъ и Палма“ отъ айне, стихотворение прѣведено и отъ г-на Михайловский, и отъ г-на Івана Вазова. Колкото послѣдния е можалъ да схване поетическитѣ расоти на това нѣжно, художественно-поетическо цвѣтенце, толкова ъкъ първия, като че нарочно, искилилъ го е до неузнаваемость, споедъ формата, която му е прѣдалъ.

Защо ли г-нъ Михайловский употрѣблява таквизи еффектни заглавия за своитѣ произведения? Защо сега е далъ название на сбирката си „Novissma Verba?“ — Съ това той косвенно е стѣснилъ кржгътъ на читателитѣ си. „Не за здравитѣ съмь пратенъ, а болнитѣ да исцѣрявамъ, тѣ се нуждаятъ отъ лѣкъ“. Единъ такъвъ страждущъ отъ недостатъкъ на чиста духовна храна ще замине край книжарницата, ще погледне — безсмисленность на лѣво, безпардонность на дѣсно. Окото му ще падне връхъ името на уважаемия авторъ-поетъ: „охъ слава Богу . . . . . . на какво е това? Novissma Verba! — Ахъ, това не е за насъ. . . . . А бе, господа учени, дайте и за нашитѣ рани нѣщичко бе, не ни оставяйте въ ржцѣтѣ на лѣкари отъ школата на . . . . (Ахж! . . . . Кяху! . . . . Ахж . . . . Баху! . . . .) на миналото“. . . . .

Ний знаемъ какво ще кажете, г. Михайловский, на тия думи. Вий ще ни пратите да четемъ: „Odi profanum vulgus“ на стр. 86 отъ книжката ви.

Азъ никога не щж.
Цинически хвалби отъ тебъ на сила да истръгвамъ.
Съ тамянъ да те кадя.
Съ измжченото си сърце, о сгань, да те залъгвамъ!

Не е работата, за „хвалби“ и „тамянъ“ при това нравственно и умственно състояние на окржжающата срѣда, — трѣбва малко *снисходителность* и самопожертвование. Комуто много е дадено, отъ него много се иска. И вий даже едва ли ще бждете твърдѣ доволни, ако сждбата ви опрѣдѣли мѣстопрѣбивание вънъ отъ тѣзи „черъ рой“ и „сгань богомерзка“, напр. на върха на Витоша и тамъ между скалитѣ да пѣете:

Обгърнатъ отъ зари
Поетътъ не за тебе пѣй, мечтае и създава!
Бисери на прасци
Да се поднасятъ, — Господъ Богъ най-строго забранява!
. . . .
Иди, иди търси
Високи чувства, идеалъ, въ каля кждѣто газжтъ наставницитѣ ти!
Иди, на вълци се предай, о стадо, да те пазжтъ!

Защо г. поете, оставяте „стадото“ на вълцитѣ? Вземѣте го подъ ваше крило и направѣте го да оби не и слуша добритѣ пастири. . . . .

София, 8 Декемврий 1889 год. А. К.

Die Wanderungen des Rosenstaares (Pastor roseus L.) nach Europa, speciell die Wanderung im Jahre 1889. Dresden. Отпечатъкъ отъ *IV Jahresbericht (1888 г.) der ornithologischen Beobachtungsstationen im Königreich Sachsen, bearbeitet von A. B. Meyer und F. Helm. pp. 136—147 in 4°.*

Статията, която, благодарение на г-на М. Георгиевъ, началникъ на отдѣлението въ Министерството на Финанситѣ, имамъ на ржка, е притурка (I) къмто цитираното орнитологическо списание. Понеже въ нея се привеждатъ фактове изъ фауната и на нашата страна, то мисля, не ще е излишно да направя отъ нея нѣкои и други извлѣчения. Статията разглежда въпросътъ за прѣлѣтяванието въ Европа на познатата у нази птица червенокосъ (Pastor roseus L.), за която по едно врѣме въ нашитѣ вѣстници бѣха се появили разни дописки. На стр. 136, (resp. 1) четемъ: Въ половината на м. Юний 1889 г. отъ г-на Meyer-а можа да се прати до наблюдателитѣ на Крал. Саксония и на едно голѣмо число Европейски орнитолози слѣдний циркуляръ:

„Туку що приехъ отъ Н. Ц. В. Българский Князь Фердинанда по телеграфътъ отъ София, дата 12-й Юний, 5 часа вечерь, съобщение, че, „отъ нѣколко дена върху камениститѣ склонове при Княжево (1/2 часъ отъ София) огромни рояци отъ хиляди червенокосове (Pastor roseus)“ биле пристигнали. Птицитѣ, така гласи телеграмътъ по́-натамо, сж твърдѣ опостали (отслабнали) и изморени, и покриватъ почвата, храсталацитѣ и каменяцитѣ като една черно-пембеяна (розова) покривка. Н. Ц. В. сполучилъ да удари прѣкрасни интенсивно пембеяни, като цвѣтътъ на прасковата обагрени мжжски екземпляри. Нощемъ е възможно и живи да се улавятъ. Н. Ц. В. прибавя още при това, че червенокосоветѣ тамо отъ 1876 г. не бивали виждани“.

„Понеже е възможно, че тая птица ще продължи дори до нази тазигодишното си залѣтвание, то по инициатива и желание на Н. Ц. В. Българский Князъ честь имамъ да обърна вниманието на г-да наблюдателитѣ особенно върху червенокосътъ, и да помоля да се пратятъ желателно по́-бърже точни и подробни данни върху неговитѣ случайни появления, за числото на индивидуитѣ, нихний животъ, посоката на лѣтението и т. н.“

„До сега (краятъ на м. Августъ) пристигнахж наблюдения, които се дължятъ на слѣднитѣ г-да или които сж извлѣчени отъ слѣднитѣ пратени намъ вѣстници и периодически списания: Проф. W. Blasius Braunschweig, Prof. Brusina Загрѣбъ, A. D. Döring Sinn, Държ. Окр. Wiesbaden, R. Eder Чехия, R. Kramsta Дрезденъ, C. Krezschmar Берлинъ, A. v. Krüdener Лифляндия, Тайн. Съвѣтникъ v. Laaba София, L. Linhard Силезия“, и други. Сетнѣ се избройватъ вѣстницитѣ и пер. списания.

„Наблюденията сж слѣднитѣ:

6 Май при Zirke, Познанъ, 50—60.

17 Май при Sinn, Царск. Окр. Wiesbaden, 1 екз. между единъ роякъ отъ ок. 30 обикновенни скорци.

19 или 29 Май при Baumgarten, Окр. Bolkenhain, Силезия, 1 м. уморенъ, уловенъ съ ржка, твърдѣ дебелъ, геniталитѣ силно надути.

23 Май при Оршова, Унгария, около 200.

26 Май при Дренково, Унгария, цѣлъ роякъ. При Hradisch въ Унгария, Моравия, 1 м. наедно съ единъ роякъ отъ обикновенни скорци.

3 Юний при Wolkersdorf въ Marchfeld, Долня-Австрия, 4, 1 м. и 1 ж. †. Кацнали върху алея отъ черничеви дървета.

При Carlobago, Хърватско, около 100, 5 †.

10 Юний при Lusdorf, Чехия, 4.

10—12 Юний при Оршова, Унгария, малки прѣлети отъ 8—10, 1 †.

Първата половина на м. Юний въ Източна Галиция 2 малки рояка. При Триентъ, Тиролъ, 3.

Срѣдата на м. Юний при Borgsjö, Швелия, 1 †.

3 Юлий при Gablonz на Neisse, Чехия, 2, 1 †. На сѫщата дата съобщи г-нъ v. Laaba изъ София, че при всичкото най-усърдно търсение могло да се намѣри още само 1 яйце, всичкитѣ други сѫ биле излюпили. Младитѣ могли да лѣтятъ въ половината на м. Юлий.

м. Августъ при Klagenfurt, Каринтия, видѣли 1 между обикновеннитѣ скорци.

И тъй червенокосоветѣ въ началото на м. Май бѣхѫ въ Сѣверна-Германия, въ срѣдата на м. Юний въ Швелия".

„Н. Ц. В. Българский Князъ Фердинандъ ни снабди още съ слѣднитѣ любопитни наблюдения, а тъй сѫщо прати на Дрезденский музей различни кожи, скелети, яйца, както и скакалцитѣ, съ които сѫ се хранили червенокосоветѣ. (Тѣзи скакалци принадлѣжатъ къмто видътъ на Италиянский скакалецъ — Caloptenus Italicus L., който живѣе по сухитѣ ливади въ Срѣдня и Южна Европа, и по нѣкога въ Южна Италия и Гърция, кога се появи въ голѣмо множество, причинява страшни упостошения; нихнята сѣверна граница достига до Мекленбургъ, Галиция и Лифляндия; на Югъ и Истокъ тойзи видъ не прѣминава Хартумъ и Сирия)."

„Слѣдъ 13 години за пръвь пѫть пакъ се яви тая колкото гиздава, толкова и рѣдка птица; може би да е забѣлѣжително, че сѫщеврѣменно наедно съ нея сѫ надошли голѣми рояци отъ прѣсѣлвающитѣ скакалци[1]), които при Ломъ-Паланка на Дунава, както между София и Сливница унищожиха голѣми пространства отъ посѣви. Въ началото на м. Юний тая птица се яви на юго-западъ отъ София и се останови изморена и ослабнала при Бали-Ефенди[2]). Въ едни ослѣпително бѣлѣзникави каменни грамудаци отъ около 500 □ метра, които отъ части сѫ обрастнали съ диви капини, лещакъ и глогъ, е мѣстопребиванието на нашитѣ гости (странници); тамо тѣ гнѣздятъ и мѫтятъ и покриватъ нихното новоизбрано отечество като една червеникаво-тъмна покривка. Ланшнитѣ (миналогодишнитѣ) птици вече иматъ качулче отъ пера на главата, останалитѣ пера сѫ още съ сиви рѫбове (крайща), гушата и срѣдата на коремътъ сѫ свѣтло-сиви. Отъ тука цѣли рояци отъ по нѣколко хиляди птици отлѣтяватъ въ разни посоки, обаче всѣка отъ тѣхъ отдѣлно пакъ се връща

[1]) Това сѫ горѣспоменатитѣ Италиянски скакалци (Caloptenus Italicus L.). Рефер.

[2]) с. Княжево. Рефер.

назадъ, носѣйки въ клюницата си бѣлъ сухъ буренъ, за да вие гнѣздо между каманацитѣ. Гнѣздата по направата си сѫ съвсѣмъ прости дори безъ вкусъ завити, съдържатъ отъ 3—8 блѣднозелени яйца, които, споредъ както до сега се е забѣлѣзало, се мѫтятъ само отъ женскитѣ; тѣ доста приличатъ на яйцата отъ скорецътъ (Sturnus vulgaris L.). Туй що най-бие на очи е, че птицитѣ сѫ много кротки (питомни), човѣкъ до тѣхъ може да се доближи на 10 крачки дори и пó-близо. Женската, която мѫти въ издълбаното въ земята гнѣздо, може да се досѣгне съ рѫка. Мѫжскитѣ, които сѫ много пóвече отъ женскитѣ, накацватъ по каманитѣ и весело си чуруликатъ. Птицитѣ сѫ прѣдадени на внимателната защита на властитѣ и всичко надлѣжно е сторено, за да не би нѣкакъ тѣ да се прокудятъ. Нѣколко прѣкрасни екземпляри, които отчасти бидоха напълнени или само кожитѣ имъ бѣха одрани и прѣпарирани, въ гушата имаха щурци, а въ стомаха имъ се срѣщаха останки отъ скакалци, щурци и въсеници. Нѣколко живи червенокосове, които сѫ помѣстени въ една пространна стая, се хранятъ съ каша отъ сварено и накълцано говеждо сърце, яйца, бисквити, кожурци отъ мравье, брашнени червеи или въсеници, която храна тѣ твърдѣ охотно ядѫтъ и при това отлично вирѣятъ.“

На 2 стр. (resp. 137) още четемъ: „За пó-прѣдишни наблюдения изъ България съвсѣмъ малко се знае“: Elwes и Buckley съобщаватъ (Jbis. 1870, 192): „Въ нѣкои години тая птица се явява въ България въ голѣмо множество, нъ не винѫги това става правилно. Тя е една отъ нàй-послѣднитѣ лѣтни птици, понеже дохожда едва къмъ краятъ на м. Май по своитѣ мѣста за гнѣздение, които биватъ ями въ пѣсъкътъ и трапчини въ земята. Виятъ си гнѣзда въ дъното на подземни дупки, по нѣкога въ значителна дълбочина, подобно на водната ластовица. Яйцата приличатъ на тия отъ скорцитѣ, нъ сѫ пóлъскави и пó-свѣтли. Г-нъ Barkley ни расказа, че прѣзъ лѣтото отъ 1867 г. едно прѣсечено мѣсто отъ Рущушко-Варненската желѣзнопѫтна линия било посѣтено отъ 200—300 екземпляри.“

„A. Cullen тогава приелъ яйца, в. H. C. Barkley: Bulgaria etc 1877 г., 141.“

„Karl M. Heller на 14/6 1884 г. видѣлъ на югъ въ България 8 килом. далечь отъ Самоковъ отъ 200—300 екз. (Писменно съобщение).“

Пó-сетнѣ авторътъ на статията излага всичко, що отъ пó-прѣди е познато за прѣлѣтяванието на червенокосътъ въ Европа. Нàй-напрѣдъ (стр. 137—144 resp. 2—9) въ хронологически редъ отъ 1739 г. до 1889 год. се указватъ фактове за прѣлѣтяванието на птицата, като сѫ отбѣлѣзани и датитѣ, кога това е станало. Въ тойзи хронологически редъ за България става дума само въ 1867 и 1884 г.

Пó-послѣ (стр. 144—147 resp. 9—12) се излагатъ фактоветѣ въ географически прѣгледъ; тѣ сѫ лишени отъ подробни дати като въ хронологический редъ, понеже послѣднитѣ липсватъ въ орнитологическата литература.

Въ географический прѣгледъ за Европа изобщо се привежда слѣдньото описание на A. Newton-a, което тукъ прѣдаваме:

„Ние имаме доказателства за неправилното появяване на червенокосътъ току рѣчи въ вситѣ страни на Европа. Като исключимъ Южна-Россия, Турция и Гърция, кждѣто той се срѣща въ извънредно голѣмо множество, рояци отъ 100 и повече птици наврѣмени се явяватъ въ източнитѣ части на Австро-Унгария, а по́-малки рояци въ рѣдки периоди проникватъ по́-натамо на Сѣверъ и Западъ. Въ Россия се е явявала въ Саратовъ, а отдѣлни екземпляри сж стигали не само Финландия, нъ, споредъ както отъ Линей-ово врѣме се знае, дори и Лапландия. Нѣколко екземпляри сж убивани въ Шведия, но отъ Норвегия не се съобщава още никакъвъ случай. За неговото появявание въ Италия вече говорихме[1]). Не нарѣдко той е улавянъ въ Малта; въ Провансъ той се явява току-рѣчи всѣка година, за Испания ако и да е рѣдкость, при все това еднажъ е достигналъ Севилия. Сборътъ на отбѣлѣзанитѣ случаи за прѣлѣтявание по цѣла Европа отъ Швейцария до Дания, до брѣговетѣ на Сѣверното-Море и на Каналъ-Ламаншъ обаче съвсѣмъ не е тъй голѣмъ, като тоя въ Велико-Британия — вѣроятно това се дължи на туй обстоятелство, че тука на подобни случаи се дава по́-голѣма гласность, отъ колкото на континента. Друга причина може би да е и тая, че обикновенно птицата дохожда въ такова врѣме, когато въ повечето страни е забранено ходението на ловъ. Yarell II. 250“.

За България се говори, че птицата се появява въ голѣмо множество, нъ не редовно. Въ Турция всѣка година редовно прѣлѣтява[2]).

Напоконъ, не ще е излишно да приведемъ и това мѣсто отъ статията (стр. 137—138 или 2—3), кждѣто се описва распространението и прѣлѣтяванието на червенокосътъ вънъ отъ Европа. Авторътъ въ тоя случай цитира слѣдното описание на A. Newton-а изъ W. Yarell'овий Britisch Birds 4. ed. 1876—82, II, 243—251:

„Не ще съмнѣние, че тѣзи номадни (скитнически) ордии отъ червенокосътъ идятъ въ Мала-Азия и въ Европа отъ Истокъ. Съ исключение на Египетъ и Алжирия, кждѣто нарѣдко залѣтяватъ нѣкои отдѣлни екземпляри въ цѣла Африка видътъ е непознатъ. Въ Палестина той се явява въ голѣмо множество, нъ съвсѣмъ нередовно. По́-нататакъ на Истокъ къмъ Индия все по́-редовно всѣка година залѣтява, а въ самата Индия току-рѣчи въ цѣлата страна всѣка година редовно се явява. Въ Индия исключение правятъ нѣкои и други мѣста, което обстоятелство още не може да се изясни. На врѣмени прѣлѣтява въ Цейлонъ и Андаманскитѣ острови. Понеже нѣкои части на страната посѣщава въ цѣли милиарди и по нѣкога причинява голѣми поврѣди по полетата, то червенокосътъ отдавна е привлѣкълъ върху себе вниманието на човѣка, нъ още не се споменуватъ случаи, че той тамо гнѣзди, и вѣроятно ще да е истинско прѣобладающето мнѣние, че въ Индия той дохожда отъ Западъ. Д-ръ

---

[1]) Това се отнася върху подробното описание за появяванието му въ огромно множество въ Villafranca въ 1875 г. в. стр. 142. Автора.

[2]) Вѣроятно бждящитѣ наблюдения ще покажатъ, че мнѣнието искавано за Турция ще бжде отъ цѣна и за нашата страна, понеже до скоро нея я считаха часть отъ Турската Империя. Рефер.

Северцовъ обаче увежда, че червенокосътъ мѫти въ цѣлий Тюркестанъ, нъ ние нѣмаме никакво доказателство, че тая птица се срѣща въ странитѣ, които се простиратъ на Западъ отъ Индусъ, съ исключение на Месопотамия, сѣверозападний кѫтъ отъ Персия и Армения. Обаче намъ съвсѣмъ не е познатъ пѫтьть, по който тръгватъ рояцитѣ, що посѣщаватъ Индия."

На свършвание имаме да кажемъ, че за повече подробности, както и за богатата орнитологическа литература, която въ статията се увежда, интересующитѣ се по въпросътъ могѫтъ да се справятъ съ самий оригиналъ. **Б.**

Сборникъ отъ народни умотворения, обичаи и др., събирани изъ разни български покрайнини. Нарежда Ат. Т. Илиевъ. Първи отдѣлъ: народни пѣсни. Книга I. София, издание и печать на Х. Стоенчо Х. Тачевъ, 1889. 8°. XXVIII + 398. (ц. 3 лева).

Още единъ, изданенъ въ особна книга сборникъ отъ произведения на народната словесность се внася въ нашата книжнина и умножава числото на изданията отъ своя родъ.

Откакъ се е исказала и у насъ мисъльта да се събиратъ материялитѣ, които народната паметь е запазила прѣзъ дългитѣ вѣкове на живота ни, могѫтъ да се наброѭтъ вече около петдесетъ години; отъ тогава до днесь всѣкой колко-годѣ книжовенъ българинъ е полага ъ старание да се отзове на тая исказана мисъль, като е вѣрвалъ, че съ това струва единъ свой патриотически дългъ; дори може да се каже, че отъ него врѣме насамъ и първитѣ си опити въ книжнината българетѣ сѫ захващали съ записванье материяли отъ народната словесность. При такава наклонность къмъ работата, наклонность, станѫла токо-речи книжовенъ обичай у насъ, човѣкъ можеше да се надѣе, че до сега ще да имаме събранъ и обнародванъ ако не всичкия най-важенъ материялъ, а то поне по́-голѣмата часть отъ него, и че възъ основа на тоя материялъ ще да сме и направили вече доста значителни студии за своя животъ, езикъ и минѫло. Обаче подобна надѣжда далече не се оправдава отъ всичко онова, което сме извършили до тоя часъ по речения прѣдметъ.

Около 15 сборника български народни пѣсни се издадохѫ прѣзъ врѣмето, отъ когато захванѫхме да се интересуваме отъ своята тъй да кажемъ *„устна* писменность", или по́-добрѣ *„словесность"* въ сѫщински смисълъ на думата; други 3—4 сборника приказки, пословици и гатанки се придружихѫ къмъ пѣснитѣ, кога отдѣлно отъ нихъ, кога смѣсено, и 5—6 книги съ описание и разглежданье нашитѣ повѣрия и обичаи допълнихѫ тоя редъ особни издания по „народоуката" или *„фолклората"* *(фолклористика)* на българетѣ; а неособно издаденъ, помѣстенъ въ нашитѣ периодични списания и дневни печатъ материялъ отъ сѫщия родъ се срѣща речи на всѣка страница отъ тия издания, дори и върху корицитѣ на нѣкои отъ нихъ[1]), и образува

[1]) На пр. върху корицитѣ на „журнала *научно списание* (прѣводъ)", редакторъ З. Бояджиевъ.

упомъ количество не отъ нищоженъ размѣръ. Всичкиятъ този дѣлно издаденъ и помѣстенъ въ други издания материялъ, като удъ отъ 50 години върху една область отъ знанието, бѫде ли разледанъ откъмъ цѣльта, която сѫ гонили съ него единичнитѣ му збирачи, и откъмъ своя видъ и качество, ще ни се прѣдстави въ юста неизгодни чърти. Прѣди всичко рѣдко кой отъ събирачитѣ се побуждалъ да издиря и записува произведения отъ народната ловесность поради ясно убѣждение за тѣхната истинска важность: овечето работници просто сѫ подражавали на примѣра на своитѣ рѣдходници или на нѣкой поименитъ свой съврѣменникъ, или пъкъ ѫ се увличали отъ съвсѣмъ постранни идеали, чието осѫществение ѫ очаквали направо или косвенно отъ народнитѣ ни пѣсни. Отъ друга страна, като не се е познавало достатъчно сѫщинското значение на народнитѣ душевни произведения, именно като не се е виждало дѣ лежи то и въ кои отъ нихъ какъ се исказва, събираньето и записваньето на тия произведения е ставало безъ особенъ прѣдначъртанъ планъ и безъ нагодени за това правила и срѣдства. По такъвъ начинъ изнесениятъ на видѣло материялъ стои днесь въ по-голѣмата си часть като нѣщо случайно намѣрено и токо набързѣ изтъргнѫто изъ народната память, колкото само да се незабрави или пъкъ да не бѫде достояние на твърдѣ малко хора. Естественно е въ такъвъ случай, че грамадата материялъ, съ която разполагаме днесь отъ нашата народна словесность, неможе нито да се смѣта, че е исчерпала редомъ всѣка страна отъ словесностьта, било ицѣло, или поне отчасти, въ по-важнитѣ й произведения, нито пъкъ може винѫги беспрѣкословно да се приима, че възъ нейна основа напълно достатъчно се опрѣдѣлятъ вече и всички чърти отъ нашето минѫло и сегашно.

Народната память и народниятъ животъ криѭтъ въ себе още толкова много, и толкова важенъ материялъ, че безъ да се гледа и на онова, що е било добрѣ или злѣ извършено до сега, отъ страна на българската книжнина неще бѫде укорно да исповѣда, какъ прѣдъ неѭ лежи още едно обширно поле неисходено и богато съкровище неизбродено. Стига да се взре човѣкъ по-отблизу дори въ най обиходнитѣ умственни или материялни форми, въ които се исказва цѣлиятъ животъ на населението отъ единъ само кѫтъ на нашата земя, и той не безъ очудванье ще съгледа, че подобно нѣщо не е бивало още записвано у насъ и че безъ него нашитѣ и тъй оскудни студии върху живота, минѫлото и езика на народа немогѫтъ да бѫдѫтъ съвсѣмъ точни и завършени. Поради това нуждата да се издирятъ и записватъ материяли изъ областьта на българската фолклора освѣнъ че не се е още никакъ изминѫла, но се явява и въ много по-силна стъпень сега нежели по-прѣди, защото отъ една страна досегашнитѣ ни трудове сѫ били поречето случайни и посрѣдствени, а отъ друга страна днешнитѣ ни културни условия бързо вече дѣйствуватъ да прѣобразяѭтъ и заличѫтъ попримитивнитѣ и оригинални форми на народния животъ. Всѣкой любитель на тоя животъ който въ пълно съзнание за важностьта на отдѣлнитѣ негови форми и съ

ясно опрѣдѣлена цѣль и обмислени срѣдства се завземе днесь събира материяли отъ народната словесность, отъ народнитѣ обич знание и искуства, той ще спаси отъ загинванье безъ брой так фактове, безъ които неще може съвършенно да се освѣтли отъ вс страна българскиятъ духъ и неговата история; и който издаде с така събранитѣ материяли въ особни сборници, той ще подари наш книжнина съ едно срѣдство, което да помогне и за развитието всестранни основателни студии върху различни въпроси по изучва българския народъ въ живота му, езика и минжлото.

Като присжждаме такава цѣна на всѣкой вѣщо съставенъ сб никъ отъ произведения на народната словесность въ най-широкъ с сълъ на думата и отъ описания на народния животъ во всичк му нравственни и материялни проявения, ние бързаме да отбѣлѣжи тука, че именно така цѣниме издадения неотдавна *„сборникъ отъ на родни умотворения, обичаи и др.“*, нареденъ отъ г. Атанаса Т. Илиев

Вече въ прѣдговора къмъ тоя сборникъ ние виждаме една опр дѣлена цѣль, която събирачътъ си поставилъ отнапрѣжъ, кога пр стжпилъ да издиря материяли отъ нашата народна словесность. Т е добрѣ запознатъ съ извършеното отъ насъ до неговото издани по сжщия прѣдметъ и справедливо забѣлѣзва, че сравнително на малко мѣсто сж намѣрили въ печатанитѣ до сега сборници отъ на родни умотворения нашитѣ *обредни пѣсни* (стр. IV). И пѣснитѣ отъ други родъ иматъ своята специялна важность най-много въ едно ил друго отношение; ала обреднитѣ пѣсни сж особно важни за нашето минжло въ културно, историческо и етнографическо отношение, безъ да се говори и за тѣхната езиковна страна. Тѣ сж свързани съ из вѣстни обичаи, обреди и праздници и се пѣжтъ пòвечего само еднжжъ въ годината; затуй, ако човѣкъ не ги испитва *нарочно*, но чака слу чайно да ги чуе днесь или утрѣ, той може и никога да несрѣщне нѣкоя отъ тѣхъ; а пъкъ нашитѣ пó-стари обичаи и обреди като се напущатъ отъ день на день все пòвече и пòвече, неще сѫмнѣние, че заедно съ тѣхъ се губжтъ безвъзвратно и съотвѣтнитѣ имъ пѣсни. Ето това е и накарало г. Илиева, да се наеме да испитва тъкмо *обредни* пѣсни и да описва свързанитѣ съ тѣхъ *обреди* и *обичаи*, „до кждѣ не имъ се е изгубила още дирята“ (стр. V); другитѣ видове пѣсни и народни умотворения изобщо, които сж интересували г. Илиева покрай главната му цѣль, сж испитвани и записвани отъ него само поради особнитѣ нѣкои бѣлѣзи, що сж обръщали върху себе неговото внимание (вж. стр. VIII).

Какъ е вървѣло постжпенното събиранье на материяла у г-на Илиева, то е изложено на стр. VI—XVI: тамъ ние видиме, какви усилия е употрѣбилъ събирачътъ за да „извади на бѣлъ свѣтъ пò вече несъбирани до сега въ достатъченъ брой обреди, пѣсни, и то отъ пòвече гòвори“, каквото да се даде и доста здраво „градиво за нашата диялектология, както и за други филологически изучвания“. Постоянството на събирача за достигание прѣдначъртаната отъ него цѣль се открива прѣдъ насъ отъ една много похвална страна, и бо-

гатството на записания материялъ, съ който сѫ го дарили неговитѣ сътрудници, е истинската и заслужена награда за труда му.

Сборникътъ, що имаме прѣдъ очи, е едвамъ четвъртата часть отъ онова, което е успѣлъ да събере г. Илиевъ. Реченото богатство и разнообразие на материяла го е принудило да помѣсти въ тая първа книга отъ отдѣла „народни пѣсни“ само 325 броя коледни, лазарски, пролѣтни и други обредни пѣсни, като остави за втората книга отъ сѫщия отдѣлъ пóвече отъ 150 рѣдки сватбарски пѣсни и повече отъ 400 броя жетварски, по седѣнки, на сборове (трапези, веселби, субати), хороводни, обикновени и други. Третя книга ще съставѭтъ около 100 приказки, послѣ баяния, гатанки и пословици; а описанието на обичаитѣ и обредитѣ, разнитѣ народни повѣрия, лѣкувания, прѣдания и др. ще влѣзѫтъ въ четвърта книга отъ цѣлия сборникъ.

Ние бихме особно желали да помогне щастието на г. Илиева да издаде покрай останѫлитѣ двѣ книги пó-скоро книгата съ описанието на обредитѣ и обичаитѣ, понеже само тя ще възвиси още пóвече цѣната на издаденитѣ сега обредни пѣсни, които инакъ остаятъ въ много свои отношения тъмни, та неоткриватъ напълно и своето значение. Като знаемъ на пр., че главатарьтъ на коледарския *колъ*, наричанъ и *колъ-башия*, понѣйдѣ се казва още *царь* [с. Конгасъ, Бесарабия [1])], ние ще можемъ вѣроятно направи и нѣкое заключение за свръзката между института, означенъ съ това име, и пѣснитѣ за *царь* Костадина и др., които безъ особно отношение къмъ прѣдмета на праздника се пѣѭтъ по коледа. Много отъ пролѣтнитѣ пѣсни, да речемъ Гергьовскитѣ, ще растворѭтъ прѣдъ насъ тайнитѣ врата на своето съдържание, ако се опрѣдѣлѭтъ обредитѣ, що се извършатъ подъ тѣхния напѣвъ. Струва ни се, че Гергьовскитѣ „*курбани*“, които *живи* се водѭтъ въ църква за освещение и послѣ въ общность се ядѫтъ извънъ селото, на полето, около уреченъ свещенъ прѣдметъ, ще да сѫ извикали отъ една страна ролята на *овчаря* и *стадото* въ пѣснитѣ за тоя случай, а отъ друга страна ще да оправдаватъ и грижитѣ на Св. Георги за нивитѣ и посѣвитѣ. А отъ каква неизмѣрна важность могѫтъ да бѫдѫтъ на пр. подробноститѣ отъ описанието на обичая, да се храни прѣзъ цѣла година единъ селски бикъ и въ уреченъ день, който е свети праздникъ за всичкитѣ селяне, да се заколи на мегданя съ нарочито пазени за това по наслѣдство у извѣстни фамилии ножове, па да се уварп въ сѫщо такъвъ свещенъ котелъ и послѣ съ голѣма свещена лъжица да се раздава за храна на всички участници въ праздника; [2]) не ще ли е то скѫпоцѣненъ ключъ за обяснение съдържанието на пѣснитѣ, които

[1]) Съобщено отъ Георги Занетовъ, юристъ, който се занимава за сега съ издиряние материяли за подробна история на заселението на Бесарабия отъ българе. Избраниятъ отъ него прѣдметъ ще получи изгодно освѣтление и отъ приликата на запазенитѣ у отдѣлни бесарабски колонисти пѣсни, обичаи и обреди съ таквиви произведения и форми у населението на отдѣлни български краини отсамъ Дунава.

[2]) Такъвъ обичай сѫществува въ бесарабското село Карагачъ. Казвалъ ни е за него г. Ив. Д. Гошевъ, а знае го добрѣ и г. Ц. Гинчевъ, който е учителувалъ въ това село. Жалъ ни е, че до сега г. Гинчевъ не се е наелъ да го опише; а колко е обичаятъ интересенъ и колко е наложенъ на пропаданье!

членоветѣ отъ женската половина, докждъ мжжетѣ исключител сж завзети съ приготовката на жертвената госба, пѣжтъ и напѣва за всѣко отдѣлно обстоятелство на обичая, или пъкъ се забава ватъ съ тѣхъ на хорото?

Пѣснитѣ въ издадената книга I отъ сборника на г. Илиева с раздѣлени на *коледарски* (129), *лазарски* (102) и *пролѣтни* (94); пр лѣтнитѣ се подраздѣлятъ на *връбнишки, великденски, мартенски, пр лѣтни, георгьовски, спасовски, илинденски, пеперугарски, по служба погача, на стрижба* и *на бѣлѣнка*. Това раздѣление се отличава от усвоеното въ досегашнитѣ ни сборници дѣление на пѣснитѣ по гла ния прѣдметъ (или лице) на съдържанието; то е пó-естествено, п неже се стреми да слѣди и навика на самия народъ, който пѣе опр дѣлени пѣсни само въ извѣстно врѣме отъ годината и по поводъ н нѣкой праздникъ или случай отъ живота (срв. стр. XIV). Обаче в системата на раздѣлението нѣма запазено строго отношение межд отдѣлнитѣ групи; тѣ се кръстосватъ една съ друга. Илинденска пѣсень не е пролѣтна, а пѣснитѣ на погача не сж никакъ свързан съ годишнитѣ врѣмена; при това, ако лазарскитѣ пѣсни могжтъ д съставжтъ отдѣлна група, за такава група ще иматъ право и велик денскитѣ, и пеперугарскитѣ. Естественото раздѣление на пѣснитѣ или пó-строга и едничката възможна система въ издадения наскоро „сбор никъ отъ народни умотворения, наука и книжнина“ отъ Министер ството на народното просвѣщение; едно само трѣба да се пази въ тоя случай, именно за всѣка пѣсень да се отбѣлѣзва или кога и при кое обстоятелство се пѣе, или кому за честь или досетка. Тогава мар тенската пѣсень у Илиева на стр. 346 би спаднжла заедно съ пѣс нята на стр. 330 „на погача“ въ единъ отдѣлъ — „пѣсни изъ обще ствения животъ“, а „спасовскитѣ“ бихж влѣзли въ отдѣла на „рели гиознитѣ периодически пѣсни“ наравно съ коледнитѣ и лазарскитѣ.

Г. Илиевъ е помѣстилъ въ книгата си пѣсни отъ 37 говора. Най-много пѣсни има отъ с. Радилово, Пещерска околия, и въ тѣх ния езикъ е характеристиченъ звукътъ ь, означаванъ отъ състави теля съ *ê, è*, и образуванъ отъ всѣко безназвучно *'е, ѣ, я, ье* (*uie*), ia. па и *и* въ извѣстна полога и форми. Забѣлѣзваме, че тоя звукъ не е нито чисто нѣкое *е*, нито пъкъ *'ъ* или *'ж*. Особноститѣ на говора на всѣка пѣсень г. Илиевъ се помжчилъ колкото се може самъ лич но да схване и да означи съ писмо, като придаде ѝ нѣкои грамати чески или исторически обяснения къмъ текста на пѣсеньта. Призна ваме, че дѣто говорътъ е билъ провѣряванъ отъ съставителя на *сбор ника*, тамъ е транскрипцията надѣжна и прави пѣснитѣ годни и за езикословни издиряния; само граматичнитѣ обяснения на нѣкои мѣста сж прѣкрачили съ прѣбързани заключения границитѣ на необходи мостьта за обикновенитѣ читатели и изучатели на пѣснитѣ. Между етимологичнитѣ бѣлѣжки за нѣкои думи позволяваме си да посочиме погрѣшното обяснение на думата *„столоватъ“* отъ *столъ*: тя е само по простолюдна етимология взела звуковетѣ на *„стол“*, та се присж дила и на *„камък“* (*„столоват* камък“), а въ сжщность е идентична съ руската дума *„сутуловатый“*, и означава прѣдметъ, подъ който

човѣкъ може да се скрие или *затули* („орешье *столовато*“). Рѣдкитѣ или незнайни думи отъ пѣснитѣ г. Илиевъ е извадилъ въ единъ глосаръ въ края на книгата; ала тоя глосаръ, като се гледа на помѣстения въ него материялъ и на цѣльта, що го е прѣдизвикала, освѣнъ че е непъленъ, но и е несъвършенъ: много думи му липсуватъ („скорева“, „уток“), а други и въ текста не сѫ обяснени по значение. Варияантитѣ, които съ право сѫ зачитани въ сборника, ако не е било възможно да се посочѫтъ всичкитѣ въ сравнение съ други издадени сборници и материяли отъ народната ни словесность, можахѫ поне пóгрижливо да се отбѣлѣжѫтъ по взаимно сравнение въ самата тая книга, което щѣше да улесни нейното изучванье. Изобщо обяснителната страна въ книгата на г. Илиева е излѣзла пóслаба, отколкото трѣбаше да се очаква споредъ забѣлѣжкитѣ към нѣкои отъ пѣснитѣ, и то къмъ края много пóслаба, нежели въ началото; ала текстътъ на книгата е драгоцѣненъ и вѣщо съставенъ приносъ въ нашата фолклористика.

София, февруарий 1890.

А. Теодоровъ.

Календарче свети Кирилъ и Методий за 1890 год. Издава книжарницата на К. Г. Самарджиевъ и С-ие въ Солунъ и Прилѣпъ. — Солунъ, скоропечатница на С. Муратори и С-ие. Година VII, ц. 1 гр. Стр. 88 на 16°.

Българско календарче Вардаръ за 1890 год. Издава книжарницата на Н. Бояджиевъ и С-ие въ Солунъ. — Центр. печ. на Хр. Генадиевъ въ Пловдивъ. Год. II, ц. 1 гр. Стр. 80 на 16°.

Тѣзи двѣ книжки, издадени отъ двамината наши книжари въ Солунъ, сѫ прѣдназначени да се распръснѫтъ изъ Македония по кѫщитѣ, дюкянитѣ, кръчмитѣ и ханищата и да съставятъ умствената храна на народа за прѣзъ цѣлата година. Въ нашата книжнина още нѣмаме народни издания, т. е. такива книжки, които да сѫ достѫпни за простия народъ по цѣната и съдържанието си. Еднички таквизи книги за сега, поне по евтинията си, остаятъ календарчетата. Тѣ сѫ потрѣбни за практическия животъ. За това, стига тѣ да сѫ евтини, каквито и сѫ прѣдлежащитѣ прѣдъ насъ, и тѣ ще се купуватъ отъ сѣкий книжовенъ човѣкъ. А като се купятъ, тѣ се вече непрѣмѣнно прочитатъ: пари се е дало. Съ календарчето по насъ не може да конкурира и авторитетната „Зорница“, която пóвече за злощастие отъ колко за щастие на македонския Българинъ, сé стои на небето и не захожда. Искашъ ли да кажешъ нѣщо на простия народъ, — обърни се къмъ календарчето: то е нáй-популярната книжка, която има днеска у насъ пóвече въспитателно значение за народа, отъ колко коя да е друга книжка.

Съставителитѣ на горѣозначенитѣ двѣ календарчета сѫ съзнавале своята задача. Да видимъ, какъ сѫ я испълниле.

Въ календарчето на г. Самарджиевъ личи тоя недостатъкъ, че го изобилва съ излишенъ материялъ. Статията „къмъ четцитѣ ни“ (стр. 3—20) е обърнѫта къмъ простия народъ и съвѣтва възрастнитѣ

люде да се учжтъ книга, ако сж безкнижни, и да продължаватъ учението си въ празднични училища, ако сж малообразовани. При сичко, че тая статия е написана твърдѣ растегнжто, та се чете тежко, ще допуснемъ, че тя може да бжде интересна и полезна за читателитѣ, къмъ които е насочена. Но да ли сж на мѣстото си всевъзможнитѣ статистики, които слѣдватъ отъ 49 до 66 стр.? Ако тѣ заинтересуватъ нѣкой читатель, да ли той ще може да си ги обясни и да извлѣче отъ тѣхъ полза? Въ каландерчетата обикновенно вмѣстяватъ свѣдѣния за монетитѣ, за телеграфскитѣ и пощенскитѣ такси, — това си има мѣсто. Но ние се съмнѣваме, че ще дотрѣбатъ нѣкому толкова и такива разнообразни статистически свѣдѣния, каквито ни прѣдлага календарчето на г. Самарджиевъ, като: за производителната земя на европейскитѣ страни, за производството на злато и сребро по сичката земя, за производството на газа и пр. Отъ сичкитѣ статийки въ това календарче нáй-умѣстна ни се вижда оная за растителнитѣ кислоти като домашни лѣковити срѣдства (стр. 76—88). Колкото за юмористическия отдѣлъ — анекдоти отъ иностранния животъ, — той е общо украшение, а въ сжщность — общъ недостатъкъ както на г. Самарджиевото, така и на г. Бояджиовото календарчета.

Но въ календарчето на г. Бояджиовъ намираме едно значително прѣимущество. Въ него празницитѣ сж означени съ разни знакове (кръстъ съ кржгъ, кръстъ съ полукржгъ, кржгъ, звѣзда) споредъ своята важность. Това е направено съ цѣль да се покаже на народа, прѣзъ кои праздници православната черква разрѣшава да се работи, а прѣзъ кои — не, та да разбере простия човѣкъ, че неговитѣ вълчи, мишкини и пр. праздници сж противни на вѣрата, а прѣзъ праздницитѣ на св. Мина, св. Трифонъ и др. никакъ не е забранено да се работи. Това се обяснява въ една отдѣлна статийка (стр. 3—9), озаглавена странно и много широко: „нѣколко думи за праздницитѣ на светата православна черква, за трудътъ, за почивката и за вълчитѣ, змиинитѣ, мишкинитѣ и др. нѣкои суевѣрни праздници".

Ще забѣлѣжимъ, че въ календарчето на г. Бояджиовъ едно нѣщо не е земено прѣдъ видъ, като сж означени въ него като малки даже праздницитѣ на св. Димитрий, св. Георгий, (Гйоргйовдень), св. Кирилъ и Методий. Ние сме се свикнжле съ тѣзи праздници, пакъ тѣ сж у насъ или народни, или пакъ сж необходими съ своето значение въ икономическия ни животъ. За това и трѣбваше да се разясни на простия човѣкъ, че прѣзъ тѣзи праздници нашия народъ може да не работи, при сичко че и тѣ не сж отъ разреда на голѣмитѣ праздници. Инакъ, като види народа, че и прѣзъ тѣзи любими негови праздници календарчето му съвѣтва да работи, той ще рѣши, че не бива да се води по съвѣтитѣ на календарчето, и тогава послѣднитѣ изобщо сички ще останжтъ на пусто. Види се, сжщо тъй по недогледчивость не е обяснено на стр. 30, че прѣзъ праздницитѣ, означени само съ кръстъ, се работи, но съ исключение недѣлнитѣ дни. Отъ тукъ ще излѣзе недоразумѣние, което сжщо тъй ще поврѣди на добритѣ цѣли на календарчето. Както и да е, съ различното

обозначение на разнитѣ по важность праздници г. Б. е повдигнѫлъ много по̀-високо календарчето си надъ онова на г. С., у когото сичкитѣ праздници, отъ 4-тѣхъ стъпени, сѫ означени еднакво.

Колкото за другитѣ статийки въ календарчето на г. Б., тѣ сѫ сички, освѣнъ юмористическия отдѣлъ, на мѣстото си. Приложени сѫ на края пѣсни и приказки, записани отъ покойния Гйошо Бояджиовъ. Тѣ сѫ отбрани и прѣвъсходно записани, както и сичко, що е излѣгло отъ рѫката на тоя вѣщъ записвачъ [1]). Но тука тѣ сѫ напечатени твърдѣ купусъ, види се, по вината на съставительтъ на календарчето: той забравилъ да имъ натуря прѣпинателни знаци, сѣкой стихъ написалъ повторно, вмѣсто да каже или означи, че сѣкой редъ се пѣе повторно. Както и да е, тѣзи народни умотворения (4 пѣсенчици, 3 приказки и нѣк. гатанки) се четѫтъ съ приятность.

Освѣнъ това, особенно внимание заслужва да се обърне върху свѣдѣнията за възраждението въ Велесъ, които се съобщаватъ въ една статия, озаглавена сѫщо тъй несполучливо: „нѣкои свѣдѣния отъ почетъкътъ на възраждането въ градъ Велесъ и до днесъ". Тукъ се разказва за съграждането на черквитѣ въ Велесъ, за отварянето на училищата и за вървежътъ на училищното дѣло въ Велесъ (стр. 11—27). Борбата срѣщу гръцкий владика прѣзъ 1869—70 год., а сѫщо и борбата съ сласитѣ — гъркомани за черквата св. Спасъ е оставена на страна. Но оттова не се намалява интересътъ на статията. Ето на пр. какво се научаваме отъ тукъ. Въ веленскитѣ черкви се е пѣло по словѣнски още въ началото на настоящия вѣкъ (1813 г.?), нъ върлия фанариотъ владика Игнатий никакъ не допущалъ това въ своето присѫтствие. И ето, въ това глухо врѣме, когато сички сѫ трѣперяле прѣдъ владишкия авторитетъ, намира се единъ псалтъ, който въ присѫтствието на владиката запѣлъ по словѣнски. Владиката кипнѫлъ и спрѣлъ пѣвеца. Само слѣдъ нѣколко годишна такъва борба, за която въспоминанията сѫ заглъхнѫли вече днесъ, сполучиле сѫ гражданитѣ да дадѫтъ равноправие на

---

[1]) Гйошо Бояджиовъ, родомъ отъ Велесъ (1848?—1878) е билъ твърдѣ свѣсенъ и добросъвѣстенъ записвачъ на народни умотворения. Никакви прѣдзети идеи не е прѣслѣдвалъ той съ записването на народната поезия, нийдѣ почти не е обозначилъ погрѣшно звуковетѣ на своето родно нарѣчие. За това съвсѣмъ несправедливо и ненаучно постѫпва г. Новаковић, бившия професоръ на Великата Школа въ Бѣлградъ, като тълкува въ една брошура, че Г. Бояджиовъ билъ признавалъ, че въ велешкото нарѣчие сѫществуватъ звуцитѣ ћ и ђ, че Г. Бояджиовъ намиралъ, че сѫщия изговоръ, какъвто иматъ тѣзи звуци въ сърбския езикъ, иматъ и *кь* и *гь* въ Велесъ. Работата е, че Г. Бояджиовъ забѣлѣжилъ по мѣко произношение на небнитѣ *к* и *г*, които стоѭтъ вмѣсто *щ* и *жд* въ Велесъ, а по твърдо произношение на сѫщитѣ звуци по велешкитѣ села, т. е. въ Велесъ се изговаря като да е писано *кукья*, *вегьи*, а по селата — като да е писано *кукя*, *веги*. Покойния твърдѣ добрѣ отбиралъ отъ работата. Знаялъ е той и за изговарянето на сърбскитѣ ћ и ђ. Ако да имаше тѣзи звукове въ неговото нарѣчие, той щѣше и да извѣсти за тѣхъ. А да се тълкуватъ яснитѣ му думи по такъвъ начинъ, както е угодно на г. Новаковић, то е по̀вече отъ безочливость. Защо е дотрѣбало на г. Новаковић да си тълкуватъ така думитѣ на Г. Бояджиовъ, твърдѣ си е ясно: сичкитѣ други доказателства изложени въ брошурата „за звуковетѣ ћ и ђ въ македонскитѣ диялекти" г. Н. основава на свидѣтелства на македонски момчѣта, прибрани като стипендиянти въ Сърбия, а пакъ тѣ не могѫтъ да му доставѭтъ свѣдѣния, неугодни нему.

църковнословѣнскиятъ езикъ съ гръцкия, та полека лека съвсѣмъ да изтикатъ послѣдния. Но нáй-любопитни тука сѫ голитѣ фактове, които сѫ въ състояние да оборѭтъ сичкитѣ измислици на сърбскитѣ шовинисти по въпроса за народностьта на македонскитѣ Словѣне. Въ историята на велешкитѣ училища, изложена вкратцѣ у г. Бояджиовъ, намираме фактове, които, безъ помощьта на филологията, етнографията и старата история, могѫтъ да докажѫтъ, че велешане сѫ Българи. Въ числото на първитѣ учители въ Велесъ и при това нáй-добритѣ, нáй-свѣтлитѣ, намираме Сърби, които сѫ даже прѣподавале по сърбски. Така, въ 1847 г. за главенъ учитель билъ поставенъ Милутинъ Будимировичъ, сърбский бѣженецъ, който билъ секретарь на Милоша. Той билъ припаднѫлъ въ Велесъ, вслѣдствие на гонение отъ князя. „Той прѣподавалъ на сърбский езикъ, та мѫчно напрѣдвало училището. Слѣдъ него идѣле редъ учители, които прѣподавали нѣщо по новъ методъ, тъй щото въ него врѣме училищата до нѣкѫдѣ имале какъвъ да е редъ“. (Стр. 20). Въ Велесъ е имало и други сърбски учители и учителки, като напр., учителя Нешко, у когото се училе мнозина мои познайници приблизително прѣди 25 год., една учителка, доведена отъ г. М. Кушовъ, у която се е учила и сестра ми, и др. Имало е сѫщо така и учители, по происхождение отъ Македония, нъ въспитани въ Сърбия. Тукъ трѣбва да споменѫ за сърбския въспитанникъ, кореспондентъ на Бѣлградското дружество на сърбската словесность, приснопаметний за велешанитѣ Иорданъ Хаджи Константиновъ Джинотъ, който е дѣйствувалъ въ 50-тѣ год. Той е билъ начетенъ човѣкъ, любитель на стари монети и рѫкописи, постоянно е училъ и самъ се е училъ и билъ човѣкъ на идеята. Той горещо проповѣдвалъ срѣщу владиката и срѣщу чорбаджийството. Но, ако и да е билъ той по въспитанието и симпатиитѣ си Сърбинъ, ако и да е получвалъ винѫги книги отъ приятелитѣ си въ Сърбия, никога не се е изказвалъ за Сърбинъ, нито пакъ на другитѣ е съвѣтвалъ да се наричатъ Сърби. Ето, що ни съобщава историята на възраждането въ Велесъ. Велешане, които отколѣ сѫ вършѣли търговия съ Сърбско и Нѣмско, които сѫ ходиле да работѭтъ и да се учѫтъ въ Сърбия, които сѫ имали сърбски учители, училе се по сърбски, плѣнявали се отъ сичко сърбско, въ това врѣме, когато на Сърбия се възлагали сички надѣжди за освобождение, за голѣмо чудо, велешане още до появлението на гръкобългарската распря, се наричатъ Българи, а училището си — „Славенобългарско“. Така ни гласи печатътъ на училището отъ 1847 г. и слѣд. записание на касирьтъ: „Азъ грешни и рабъ Божий Ангелко Палашовъ, зрителъ и настоятелъ Славяно Българскогъ училище Прѣцорѣчкогъ[1]) Святаго Георгия Самописца почна водити рачунъ съсъ страхъ Божий и да будетъ милость и благодать Божия върху мя Божий буди. Аминь“. (Стр. 20). И това, забѣлѣжете, става въ сѫщото врѣме, когато главния учитель Милутинъ Будимировичъ прѣподава по сърбски. Ето какъ се е рѣшавалъ отъ самото

[1]) То е сѫщото Бързорѣчко. Пъцорекъ или Бърворекъ се нарича источната половина на Велесъ, отъ лѣва страна на Вардаръ.

население, по миренъ начинъ, безъ сѣкакво пристрастие и безъ задни мисли, безъ сѣкакъвъ натискъ отъ кого да било, този въпросъ, който днеска Сърбитѣ отново повдигатъ и залѣгатъ да рѣшѫтъ въ своя полза, като гледатъ да ни надвикатъ и да шашърдисатъ учения свѣтъ.

Солунъ, декемврий 1889. **Д. Матовъ.**

II. КРАТКИ ВѢСТИ ОТЪ НАУЧНИЙ И КНИЖОВНИЙ СВѢТЪ.

1. *Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина.* Издава Министерството на Народното Просвѣщение. София, Държавна Печатница, 1889 г. Ц. 5 лева.

Книга I. г. 8⁰. X + 330 + 268 + 167 + 5 таблици и 1 карта. — Съдържа: Прѣдговоръ, VII—X. — Значението и задачата на нашата етнография, отъ Д-ръ *Ив. Д. Шишмановъ*, 1—64. — Славянскитѣ сказания за пожертвувание собственно дѣте, отъ *Мих. Драгомановъ*, 65—96. — Погледъ върху българската нумизматика, отъ *Ат. Т. Илиевъ*, 97—132. — Материялъ за изучвание Родопското нарѣчие, отъ *Хр. П. Константиновъ*, 133—156 (слѣд.). — Показалецъ на напечатанитѣ до сега въ различни сборници и периодически списания варияити отъ пѣснитѣ въ сборника на братя Миладиновци, отъ *Ефрема Карановъ*, 157—175 — Двѣ писма отъ Юрия Ивановичъ Венелинъ до Василия Априловъ, 176—190. — Материяли по флората на Южна България (Тракия), отъ *Ст. Георгиевъ*, 191—254. — Прѣгледъ на по́-забѣлѣжителнитѣ полезни и врѣдни растения, отъ *Н. Лазаровъ*, 255—290 (слѣд.). — Метеорологически наблюдения за София, отъ *М. Бъчеваровъ*, 291—301. — Нѣколко бѣлѣжки за климата въ София, отъ *М. Бъчеваровъ*, 302—306. — Упѫтвание за наблюдавание грьмотевицата, отъ *С. Вацовъ*, 307—311. — Пространството на Княжество България, отъ *Ив. Славовъ*, 312—315. — Научна хроника, (*С. Вацовъ, Д-ръ П. Н. Райковъ*), 316—330. — Подъ игото. Романъ отъ *Ив. Вазовъ*, 1—176 (I-а часть). — Стихотворения, 177—192. — Критика, (*С. Заимовъ, Ст Михайловски, Д-ръ Ив Георговъ*) 193—268. — Народни умотворения, 1—163. — Погрѣшки, 165—167.

2. *Денница*, мѣсечно литературно списание. Редакторъ *Иванъ Вазовъ*. Издава книжарницата Ив. Б. Касжровъ. София, Я. С. Ковачовъ, 1890 г. 8⁰. 3 коли, прѣдплатена цѣна 8 (10) лева.

Книжка I, януарий. — *Съдържа:* Дѣдо Нисторъ (очеркъ изъ новитѣ ни политически нрави), отъ *Ив. Вазовъ*, 1—11. — Стихотворение, отъ *Ив. Вазовъ*, 12. — Писма отъ Римъ, пише *Константинъ Величковъ:* писмо I, 13—19; писмо II, 20—25 (слд.). — Стихотворение, отъ *Ев. Перовъ*, 26—27. — Отъ Марица до Тунджа. Пѫтни бѣлѣжки отъ *И. Вазовъ*, 28—35 (слд.). — Стихотворение, отъ *К. Величковъ*, 35. — Любенъ Каравеловъ, критическа студия, 36—41 (слд.). — Епиграмми, отъ *Д-ръ И. Д. Ш.*, 41. — Ангелътъ, селска картина, отъ *Хенриха Сенкевичъ*, прѣвелъ Д-ръ Хр. Кесяковъ, 42—46. — Библиография, отъ *Д.*, 47. — Вѣсти изъ книжовний свѣтъ, отъ *Д-въ*, 48.

Книжка II, февруарий. — *Съдържа:* Златната планина, отъ *Ив. Вазовъ*. 49—63 (слд.). — Писма отъ Римъ (прод.): писмо III, 63—

71 (слд.). — Отъ Марица до Тунджа (прод.), 71—78 (край). — Стихотворения (изъ „Бури и мелодии“), отъ *Ив. Вазовъ*, 79—80. — Нашит периодически списания (общи критически бѣлѣжки), отъ *Д-ръ И. Д Ш.* 81—86. — Стихотворения, отъ *К. Величковъ, Яворинъ*, 87. — Буреносци, отъ *Светополка Чехъ*, прѣвелъ отъ чешки *И.*, 88—92. — Критика и библиография, (отъ Д-ръ *К. К. Кръстевъ*), 92—95. — Вѣсти изъ книжовний свѣтъ, отъ *Ц-въ*, 95—96.

3. *Литературно-научно списание* на Казанлъшкото учителско дружество. Излиза еднъжъ въ мѣсеца, на 15-я день. Редакторъ *Д-ръ К. К. Кръстевъ.* Пловдивъ, Манчовъ, 1890 г. 8⁰, 2 коли, ц. (полугодишно) $2^1/_2$ л.

Брой I, 15 януарий. — Съдържа: Вниманието разгледано отъ психологическа и педагогическа гледна точка, отъ *Д-ръ К. К. Кръстевъ*, 1—7 (слд.). — Хоризонталенъ слънчовъ часовникъ, отъ *З. И.*, 8—11. — Стихотворения въ проза: природата. *И. С. Тургеневъ*, прѣв. *Д-ръ Р. К.*, 11. — Младость и старость. *Карамзинъ*, прѣв. *Д-ръ Р. К.* 12. — Критика, 12—21. — Емилия Галотти. Трагедия въ петь дѣйствия, отъ *Е. Лессингъ*. Прѣводъ отъ нѣмски. 22—32.

4. *Письма о Македоніи и македонскомъ вопросѣ. С. С. Бобчевъ.* С.-Петербургъ, В. В. Комаровъ. 1889. 8⁰. 84. ц. 50 коп (1 л. 50 ст.)

Цѣльта на автора е „практическата“ страна на въпроса: контика всичкитѣ народности на Балканския полуостровъ къмъ взаимна борба за Македония и каква роля играе въ това католицизмътъ и Австрия. — Първото писмо очъртава изобщо положението на Македония. Второто, третото и четвъртото говорятъ за взаимнитѣ отношения на народноститѣ: българска, гръцка, влашка, албанска, сърбска и турска. Въ петото писмо се излага борбата на тия народности и резултатитѣ отъ нея. Шесто писмо: католическата пропаганда. Заключението е, — 1) че племенната борба въ Македония е естествена послѣдица отъ пробуждането на националното съзнание у жителитѣ. Племената се стремятъ да се наддѣлѣятъ едно друго; 2) че отъ живитѣ фактори на племенната борба българетѣ сж най многобройни, гърцитѣ най влиятелни, а турцитѣ най силни. Словѣнския характеръ на Македония никой неможе да отрича; 3) че Македония отъ Шаръ-планина до Егейско море е българска. Доказателства живѣятъ на самото мѣсто; 4) че елинската пропаганда заедно съ цариградския патриярхъ мжчи да погърчи Македония и да я притегли къмъ Елада; 5) че срѣдствата на гърцитѣ въ борбата сж силни; българетѣ се държжтъ само на своето право, а турцитѣ сж индиферентни къмъ бждящата сждба на Македония; 6) че жизненостьта на българския елементъ ще разбие усилията на елинската пропаганда; 7) че куцовласитѣ немогжтъ да прѣсмѣтатъ на отдѣлно политическо сжществувание, и 8) че най-опасна за Македония е швабската авангарда — пропагандата.

Както се види отъ горното, писмата на г. Бобчева неизнасятъ нищо ново по въпроса: тѣ сж само вѣстникарска полемика (печатани най-напрѣжъ въ „Варшавски Дневникъ“ и „Славянскія Извѣстія“),

›ято се расправя съ лудориитѣ на сърбскитѣ шовинисти à la Миљојко ееселиновић и др.

5. Комитетътъ на „Санктпетербургское Славянское Благотвори-:льное Общество“ е издалъ напослѣдъкъ *етнографическа карт‹› на ’ілканския полуостровъ,* съставена отъ *Комарова*(?). — Несме виждали ще тая карта; но въ периодичния печатъ на сърбетѣ и въ тѣхния бщественъ животъ тя е породила силни протестации и распалени іитоизи, които личи да сѫ повлияли дори и върху първоначалния істински възгледъ на „Обществото“ и на съставителя Комарова. ?аботатъ е, че картата показвала Македония заселена отъ българе, юето сърбетѣ нещѫтъ по никой начинъ да признаѭтъ, а издателитѣ на картата ненамирали за умѣстно да възбуждатъ негодуваньето на ъсѣднитѣ ни доблестни братя, та въспрѣли да распродаватъ труда ва Комарова. — (Вж. допълнителна бѣлѣжка въ края на „Книжнина“).

III. КНИГОПИСЪ.

Не е нуждно, мислѭ, да се впущамъ въ дълги обяснения, защо съмъ прѣкѫсалъ още отъ 1885 г. оня книгописъ, който въ ПС. XVI. 169—174 бѣхъ показалъ за толкозъ важенъ за развоя и усъвършението на нашата книжнина и който обѣщавахъ да помѣстямъ за напрѣдъ редовно въ книжкитѣ на това списание за полза на българската литературна история. Читателитѣ ще бѫдѫтъ и безъ това доста досетливи да отгатнѫтъ, че дѣто животътъ не е още влѣзълъ въ строго опрѣдѣлени форми, — понеже тепърва се мѫчи да си създаде *почвата* за развитие на тѣзи форми, — и дѣто положението на обществения дѣецъ е изложено на най-внезапнитѣ промѣни, тамъ постоянството въ кое да било занятие не е уздравено, тамъ не е възможно и онуй вдълбочаванье въ самия прѣдметъ на занятие, отдѣто зависи и всѣкой положителенъ и бѣлѣжитъ напрѣдъкъ. . .

Като се принудихъ на 1885 г. да напуснѫ своята работа по българския книгописъ, азъ едвамъ днесь пакъ могѫ да се завземѫ съ него, — и то пѫтемъ, — и да употрѣбѭ първата си грижа за събиранье и уредба на материяла, що се е натрупалъ прѣзъ изоставенитѣ години до сега. Обаче страхъ ме е, че тоя материялъ неще може никога да добие изгледа на книгописа, що помѣстихъ въ ПС. XVI. 174—181 и XVII. 325—330, като образецъ за извършанье на работата; причинитѣ лежѫтъ въ „спънкитѣ на българския книгописъ,“ за които говорихъ въ ПС. XVIII. 476—483 и които ставатъ толкова пó-голѣми, колкото врѣмето на книгописнитѣ дати потъва пó-дълбоко въ вълнитѣ на минѫлото. При таково обстоятелство ще бѫде пó-добрѣ книгописътъ за изоставенитѣ години 1886—1889 да се слѣе съ книгописа за 1885 година, който бѣхъ извѣстилъ за XVIII-та книжка отъ „Периодическо Списание“ (срв. ПС. XVII. 483); а пъкъ щомъ и книгописътъ за 1885 г. не се яви на врѣме, той ще излѣзе пó-умѣстенъ, ако заедно съ книгописа и за годинитѣ 1886—1889 образува съотвѣтната часть отъ книгописа ни за врѣмето отъ войната за българското освобождение априлъ, 1877) до 1889 г. включително.

. Важностьта, която изобщо има книгописътъ, и значението особно за нашата книжнина сѫ ме карали винѫги да издѣлямъ от своето свободно врѣме по една не малка часть, която да посветявъ еднички на събиранье книгописни дати. Въ тази работа още по̀ве ме е ободрявалъ явниятъ недостатъкъ, що се съглежда въ наши всѣкидневни литературни оцѣнки, па дори и въ критиката на ли ратурната ни история, поради незнанието на материяла, внесенъ въ българската книжнина. Припомнямъ за примѣръ „историята на бъ гарската книжнина“ отъ Д. Мариновъ (Пловдивъ, 1887), въ отдѣ й за на̀й-новата книжнина: отъ 1870 година насамъ, откогато „Кн гописътъ“ на Иречка напуща българския литературенъ историкъ, дирниятъ захваща да се губи въ една мъгла отъ общи сѫждения, за по̀-нататъкъ, оставенъ и отъ рѫководството и на Пипина, несумѣ вече и да систематизува плодоветѣ отъ нашата книжовна дѣятелност а камо ли още и да искаже нѣкой основателенъ възгледъ върху нейни характеръ. Книгописнитѣ дати, що съмъ успѣлъ така да наберѫ прѣзъ врѣме отъ нѣколко години, съставятъ вече единъ завършенъ материялъ на който не би липсувало много, ако се издадѣше и въ особна книга Едната часть отъ тоя материялъ *допълня* издадения още на 1872 година отъ г. Иречка „Книгописъ на новобългарската книжнина“ с *300 и по̀вече броя* книги отъ зачалото на сегашната ни писменност до 1870 г.; друга часть отъ материяла исчерпя изданията отъ 1871 г. до войната за освобождението, а трети часть къмъ тѣхъ би билъ книгописътъ отъ 1877 до 1889 г.

Ако и да тъкмѫ въ недалечно бѫдѫще да захванѫ съ издаваньето на цѣлия тоя книгописъ въ особни притурки къмъ „Периодическо Списание“, азъ все още бихъ желалъ да го подложѫ на една или друга провѣрка, като се въсползувамъ отъ всички възможни у насъ срѣдства за тая цѣль. Въ това би могли на̀й-изгодно да ми помогнѫтъ притежателитѣ на печатници въ българскитѣ земи, понеже има много тѣхни издания, които сѫ се пръснѫли низъ народа безъ да ги види книжарска полѝца и безъ да ги чуе нѣкой вѣстникъ. А има и други частни лица, които сѫ се занимавали съ събиранье материяли за български книгописъ: едно отъ нихъ, за което съмъ исказалъ неоснователното съмнѣние въ забѣлѣжката на стр. 171. отъ кн. XVI. на ПС., съ голѣма готовность само̀ ми отстѫпи своя материялъ, като е смѣтало за по̀-полезно да послужи за допълнянье на една по̀-богата сбирка, нежели да извади едно самостоятелно и недостатъчно издание; така бихъ постѫпилъ и азъ, да знаяхъ нѣйдѣ нѣкого, който да е готовъ за издаванье пъленъ български книгописъ. Като исказвамъ тука своята благодарность г-ну Д. Панайотову, обръщамъ се съ просба до всички любители на българския книгописъ, които притежаватъ събрани материяли за него, да благоволѭтъ да подкрѣпѭтъ възможностьта за издаваньето на тоя книгописъ въ по̀-съвършена пълнота, било съ мое или съ тѣхно отстѫпянье на готовия материялъ.

Българското Книжовно Дружество още съ издаваньето на Иречковата книга въ притурка къмъ VII—VIII книжка отъ своето „Пе-

одическо Списание“ (Браила) е показало, какъ то цѣни материяла български книгописъ; то не е прѣстаяло и нататъкъ да се интересува за тоя прѣдметъ и да прибира всѣкои свѣдѣния за него, ала ди се, че не е располагало и съ прѣдадени на прѣдмета специялни аботници. Въ желанието да продължи дѣлото на Иречка, то ще приеме ега и материялитѣ за книгописа отъ 1871 до 1889 г., както и ония, о допълнятъ книгописа до 1870 г.; колкото за книгописа отъ 1890 одина напрѣдъ, въ книжкитѣ на „Периодическо Списание“ ще се тдѣля мѣсто за материяли, които по образеца на обнародуванитѣ въ XVI-та книжка да испълнятъ редовно врѣмето отъ една книжка на писанието до друга. Разбира се, че и въ тоя случай редовностьта на работата ще зависи отъ трайностьта на благоприятнитѣ за нея условия, които сѫ у насъ далече още да образуватъ яка почва.

Въ тая книжка редакцията на „Периодическо Списание“ желае да поднесе на читателитѣ единъ кратъкъ прѣгледъ на ланскитѣ наши периодични издания и вѣстници *(1889 год.)*. За испълнение на това азъ ще изложѫ пó-долу книгописнитѣ дати отъ тая рубрика, като оставямъ на страна нѣкои съвсѣмъ незначителни подробности по съдържанието на тия издания и по взаимната имъ невсѣкога вещна оцѣнка. Въ слѣдната книжка ще се обнародува по всичкитѣ опрѣдѣлени за него рубрики пълниятъ книгописъ отъ началото на тая година до излизаньето на книжката.

Книгописъ
на периодическитѣ списания и вѣстницитѣ прѣзъ 1889 год.

Звѣздицата слѣдъ книгописнитѣ дати означава, че изданието не съмъ ималъ на рѫка. Непълнотитѣ, що произливатъ отъ това, ще се дотъкмѫтъ при първа възможность. — Нѣкои отъ изданията сѫ показани съ дати само за една часть отъ 1889 година; то сѫ ония, чиято година на течението не съвпада съ гражданската. Датитѣ на такива издания за изоставената часть отъ 1889 година ще се покажѫтъ въ книгописа на слѣдната книжка, дѣто ще влѣзѫтъ и всичкитѣ изобщо дати отъ началото на 1890 година.

2 а. Периодични списания.

Аренъ, Е. вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. V.

Атанасовъ, В. вж. „Народна Библиотека“. (I).

Байронъ, вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. III.

Батюшковъ, К. вж. вст. кн. VI.

Библиотека за дѣтца. Журналъ за расказы съ нравственно съдържание. Издава *М. П. Бъзайтовъ*. Пловдивъ, Търговска печатница. Еднѫжъ въ мѣсеца, м. 8°. ц. 5 лева. — *Година I.**

Книжка I. Януарий. — *Съдържа:* Кое е най-доброто училище. Расказъ отъ *Ф. Хофманъ*. 64 стр. ц. 50 ст.

Книжка II. — ?

Библиотека св. Климентъ. Издава дружеството св. Климентъ. София, К. Т. Кушлевъ. 8°. 6 книжки годишно, по 6 коли всѣка, ц. за членове 5 л.

Книжка I (1888). — *Съдържа:* Къмъ читателитѣ, I—III. — Живеописание на св. Климентъ Охридски, отъ *Р. М.* 1—23. — Стихове отъ *П. Р. Славейковъ*, 24.— Градътъ Охридъ и Охридската Архиепископия, отъ *П. Р. Славейковъ*, 25—36. — Непожънѫта нива, стих. отъ *Некрасова*, прѣв. *Д. Мишевъ*, 36. — Много ли земя трѣбва

за единъ человѣкъ, разказъ отъ *Л. Н. Толстой*, прѣв. *К. Никифоровъ*, 37—48. — *Оприя* (баллада), отъ *Д. Мишевъ*, 49—50. — Клодъ Гьозъ, отъ *Виктора Хюго*, прѣв. *Е. Каравелова*, 51—73. — Народни пѣсни: отъ с. Врѣбница, запис. *Ватевъ*, 74—75. — Борба за честь, приказка отъ *Ив. Ев. Гешовъ*, 76—86. — Хастингско поле, отъ *Хайне*, прѣв. *П. П. Славейковъ*, 87—90. — Послѣдний день въ училището, отъ *Алфонс Доде*, прѣв. *С. В.*, 90—94. — Уставъ на дружеството св. Климентъ, 95—96.

Книжка II. — *Съдържа:* Расковничето, идилия въ прова отъ *Ив. Ев. Гешовъ*, 97—100. — Rinforzando, стихове отъ *де Профундисъ*, 100—106. — Симеонъ Велики царь български. Историческия очеркъ, отъ *Р. М.*, 106—132. — Нѣкои забѣлѣжителни мѣста отъ Солунъ до Охрида [по *Мейри А. Уокръ*], прѣв. *И. П. П.*, 133—144. — Стихове, отъ *Петрарка, Кардучи, Метастазио, Е. Кантала, Стекетти*, прѣв. *К. Величковъ*, 145—149. — Иродиада отъ *Густава Флоберъ*, прѣв. *Е. Каравелова*, 150—183. — Сънътъ на роба, отъ *Лонгфело*, прѣв. *П. П. Славейковъ*, 183—184. — Наши приятели и неприятели, отъ *Н. П. И. Н.*, 185—205. — Нѣколко думи за оздравѣванието на шитѣ градове, отъ *Д-ръ Д. Молловъ*, 206—213. — Стихове, отъ *Ив. Вазовъ*, 214—218. — Странникъ, разказъ, отъ *Д. Мишевъ*, 218—232.

Книжка III. — *Съдържа:* Шильонский затворникъ, поема отъ *Байрона*, прѣв. *Д. К. Поповъ*, 233—244. — Исповѣдь на една нечиста съвѣсть, съврѣменна приказка отъ *Ив. Ев. Гешовъ*, 244—253. — „Декемврийска книга", стихове, отъ *де Профундисъ*, 254—261. — Критонъ, отъ *Платона*, прѣв. *И. Държиловъ*, 262—276. — Вѣщи Олегъ, отъ *Пушкина*, прѣв. *П. П. Славейковъ*, 277—280. — Божекъ, отъ *Гюи Мопассанъ*, прѣв. *Е. Каравелова*, 280—285. — Стойка, отъ *Н. П. И. Н.*, 285—301. — Стихове, отъ *К. Величковъ*; Смъртьта на Лаура, отъ *Петрарка*, 301—303. — Испуснешъ ли огъня, неможешъ го угаси, отъ *Л. Н. Тлостой*, — прѣв. *М.*, 303—315. — Какъ да се отнася учительтъ къмъ политическия, социалния и религиозенъ животъ на народа, отъ *А. В. Дистервегъ*, прѣв. *К.*, 315—321. — Грауденцъ, отъ *Людовикъ Халеви*, прѣв. *Е. Каравелова*, 321—328.

Книжка IV. — *Съдържа:* Полтава, поема отъ *Пушкина*, прѣв. *А. Константиновъ*, 329—374. — За изучванието на литературата, рѣчь на *Джона Морли*, прѣв. *И. П. П.*, 375—390. — Споръ, отъ *М. Ю. Лермонтовъ*, прѣв. *А. К.*, 390—392. — Кога сѫ четиресеть, разказъ отъ *Д. Мишевъ*, 393—402. — Стихотворение, отъ *Ив. Вазовъ*, 403—405. — Сѣлска учителка, отъ *Н. Щедринъ*, прѣв. *Е. Каравелова*, 405—416. — Артиллерийский снарядъ, отъ *Викториена Сарду*, прѣв. *Е. Каравелова*, 417—424.

Книжка V. — *Съдържа: Бѣглецъ*, горска легенда отъ *М. Ю. Лермонтовъ*, прѣв. *А. Константиновъ*, 425—429. — На смъртния одъръ, разказъ отъ *Н. П. И. Н.*, 429—443. — Паякъ и пчела, отъ *А. Плещеевъ*, прѣв. *Правовъ*, 443. — Юнга, разказъ отъ *Емануилъ Аренъ*, 444—447. — *Кевитова картина*, прѣв. *М. Балабановъ*, 448—466. — Войнишкий сънъ, отъ *Томасса Кембель*, прѣв. *Р. Дѣтелиновъ*, 467. — Лила, приказка отъ *Ив. Ев. Гешовъ*, 468—472. — Attalea princeps, разказъ отъ *Всеволода Гаршинъ*, прѣв. *Каменъ Черневъ*, 473—480. — Що знача азъ, отъ *А. Колцовъ*, прѣв. *Правовъ*, 480. — Рѣчь, казана въ законодателното събрание на 9 юлий 1850 година отъ *Виктора Хюго*, прѣв. *Е. Каравелова*, 481—501. Споменъ, отъ *Бранка Радичевичъ*, прѣв. *Правовъ*, 501. — Двѣ майки, приказка *Веселинъ*, 502—514. — Пѣсеньта на орачътъ, отъ *А. В. Колцовъ*; Джонъ-Ячмичното зърно, отъ *Робертъ Бърнсъ*, прѣв. *П. П. Славейковъ*, 514—516. — Дуелътъ на Крустилиакъ, отъ *Пиеръ Веронъ*, прѣв. *Е. Каравелова*, 517—320.

Книжка VI. — *Съдържа:* Бахчисарайский фонтанъ, поема отъ *А. С. Пушкинъ*, прѣв. *А. Константиновъ*, 521—534. — Лета Ацилия, разказъ отъ *А. Франсъ*, прѣв. *Е. Каравелова*, 535—541. — Що е направила революцията отъ 1879 година, отъ Фр. *Харрисонъ*, прѣв. *Ив. П. Славейковъ*, 542—570. — Лаура, отъ *Петрарка*, прѣв. *К. Величковъ*, 570. — Адамъ и Ева, приказка отъ *Ив. Ев. Гешовъ*, 571—581. — Орачь, отъ *Р. Бѫрнсъ*, прѣв. *П. П. Славейковъ*; Къмъ приятеля си, отъ *А. В. Колцовъ*, прѣв. *Правовъ*, 581—582. — Историята на Ричарда Дъбълдикъ, разказъ отъ *Ч. Дикенсъ*, прев. *И. П. П.*, 583—594. — Яворъ къмъ пѫтникътъ, отъ *К. Батюшковъ*, прѣв. *П. П. Славейковъ*, 595. — „Декемврийска книга", II. стихове, отъ *де Профундисъ*, 596—601. — Рѣчь противъ Ератостена, отъ *Лизия*, прѣв. *П. Николовъ*, 602—623. — Номеръ на полкътъ, разказъ отъ *Франсоа Копне*, прѣв. *Е. Каравелова*, 624—629. — Пѣсни, стихове отъ *П. П. Славейковъ*, 629—630. — Кучето на Бриске, разказъ отъ *Шарль Нодие*, прѣв. *Е. Каревелова*, 613—632.

Богдановъ М. С. вж. La „Mond-Lingvisto".
Бояджиевъ, Захарий А. вж. „Научно Списание".
Браделъ, Д-ръ вж. „Медицински Прѣгледъ".
Бранъ, вж. „Искра"; „Напредъ!"
Бъзайтовъ, М. П. вж. „Библиотека за дѣтца".
Бъчваровъ, Д. Д. вж. „Домашенъ Учитель".
Бърнсъ, Робертъ. вж. „Библиотека св. Климентъ", кн. V., VI.
Бѫклъ, Хенри Т. вж. „Искра".
Вазовъ, вж. „Библиот. св. Климентъ", кн. II, IV; „Книжици", кн. III.
Василевъ, Н. Ив. вж. „Искра".
Ватевъ, С. вж. „Библиотека св. Климентъ", кн. I.
Величковъ, К. вж. вст., кн. II., III., IV.

Венецъ. Научно списание. Редакторъ — издатель *Д. Ц. Коцовъ*. Еднѫжъ въ мѣсеца. Видинъ, Т. Х. Тошевъ, 4°. 2 стлб.; ц. 5. л. — *Година IV.*

Бр. 1. Януарий. — *Съдържа:* Къмъ читателитѣ, 1—2. — Неколко мисли за народнитѣ училища, 2—4. — Неколко думи за редътъ (дисциплината) въ училището, 4—6. — Историята на едно кѫсче вѫгленъ, 6 (слд.). — Мѫчение, расказъ отъ *Полю Лакруа*, 6—7 (слд.) — (Книжнина), 8.

Бр. 2. Февруарий. — *Съдържа:* Нѣколко мисли etc. (отъ 1 бр.), 1—2. — Значението на умственното образование, отъ *Дитесса*, 2 (слд.). — Нѣщо за постепенното телесно и душевно развитие на животните, 2 — Историята на едно кѫсче etc. (отъ 1 бр.), 2—6 (слд.). — Мѫчение (отъ 1 бр.), 6—7. — Ватерлоо, отъ *В. Хюю*, 6—8.

Бр. 3—4. Мартъ—Априлъ. — *Съдържа:* Стихове, отъ *И.*, 9. — Неколко думи за суверенството на народа, 9—13 (слд.). — Значението на народното образование (отъ 2 бр.), 13 — Народното училище, по идеите на *Коменский* (отъ III год.), 13—17. (слд.). — Историята на едно кѫсче etc. (отъ 2 бр.), 17 19 (слд.). — Происхождението на живота и смъртьта, 19—20 (слд.). — Неколко думи за полярните сияния, 20—21. — Мѫчение (отъ 2 бр.), 21 (слд.). — Ватерлоо (отъ 2 бр.), 21—22 (слд.). — Книжевность, 22—23. — Смесь, 23—24.

Бр. 5. Май. — *Съдържа:* Стихове, 25. — Неколко думи за суверенството etc. (отъ 3—4 бр.), 25—27. — Народното училище etc. (отъ 3—4 бр.), 27—29 (слд.). — Происхождението на живота etc. (отъ 3—4 бр.), 29—30 (слд.). — Книжевность, 30—32.

Бр. 6. Юний. — *Съдържа:* За естеството на царската власть въ коституционната монархия, 33—35. — Народното училище etc. (отъ 5 бр.), 35—36 (слд.). — Происхождението на живота etc. (отъ 5 бр.), 36—37 (слд.). — Неколко думи за полярните etc. (отъ 3—4 бр.), 37—38 (слд.). — На татковъ гробъ (расказъ, отъ „книжевность" на 5 бр.), 38—39 (слд.). — Мѫчение (отъ 3—4 бр.), 39—40 (слд.).

Бр. 7. Юлий. — *Съдържа:* За естеството на царската власть etc. (отъ 6 бр.), 41—44 (слд.). — Народното училище etc. (отъ 6 бр.), 44—45. — Происхождението на живота etc. (отъ 6 бр.), 45—46 (слд.). — Неколко думи за полярните etc. (отъ 6 бр.), 46—47. — На татковъ гробъ (отъ 6 бр.), 47—48. *И.*

Веронъ, Пиерръ. вж. „Библиотека св. Климентъ", кн. V.
Веселинъ, вж. вст., кн. V.
Визиревъ, Ив. Ст. вж. „Домашенъ Учитель".
Викиловъ, Д. П. вж. „Искра".
Витановъ, Д. вж. „Медицински Прѣгледъ".

Военenъ Журналъ. Излиза подъ главната редакция на началника на генералния щабъ подполковника *Р. Петровъ*. София „Либералний Клубъ", Кушлевъ, 8°. Еднѫжъ на мѣсеца, не по́-малко отъ 5 коли, ц. 14 (20, 25) л. — *Година II.*

Книжка I. Май. — *Съдържа:* Официаленъ отдѣлъ. = Писма върху кавалерията, отъ принцъ Крафтъ де Хохенлохе-Ингелфингенъ (отъ I год.), 1—24 (слд.). —

4-й пѣшiй Плѣвненскiй полкъ прѣзъ Сърбско-Българската война (1885—1886 год.), написа капитанъ *Софрониевъ* (отъ I год.), 25—40 (слд.). — Сравнителенъ обзоръ на организацията на инжинернитѣ войски въ първокласснитѣ европейски армии (изъ „Инжинерный журналъ“), 41—48 (слд.). — Нѣколко думи по проекто-положението на свърхсрочно-служащитѣ долни чинове, 48-56 (слд.). — Смѣсь, 57—62. — Чужда хроника: *Сърбия*, кратъкъ прегледъ на организацията на сърбската армия отъ 1827—1889 година (отъ I год.), 63—71 (слд.); *Ромъния*, правилникъ за вътрѣшната служба на военното министерство (отъ I год.), 72—79. — Притурка: Свѣдѣния по тактиката за подъ-офицеритѣ, отъ подполковникъ *Свидзинскiй*, прѣвожда майоръ *Саввовъ* (отъ I год.), 17—32 (слд.).

Книжка II. Юнiй. — *Съдържа:* Официяленъ отдѣлъ. = Писма върху кавалерията (отъ I кнж.), 99 130 (слд.). — 4-й пѣшiй Плѣвненскiй полкъ etc. (отъ I кнж.), 131—134. — Сравнителенъ обзоръ на организацията etc. (отъ I кнж.), 135—143. *С. П.* — Извлечение отъ новата русска инструкция за производството стрѣлба съ маневрирание на отрядъ отъ тритѣ рода оръжия, 144—151. *М. С.* — Нѣколко думи по проекто-положението etc. (отъ I кнж.), 152—153. Майоръ *Петковъ*. — Смѣсь, 150—162.— Чужда хроника: *Сърбия* (отъ I кнж.), 163—175. — Притурка: Военна хигиена (отъ I год.), 145—160.

Книжка III. Юлий. — *Съдържа:* Официаленъ отдѣлъ. = Нравственния елементъ въ ръцѣтѣ на опитния началникъ (прѣводъ отъ русски), 179—188 (слд.). — Писма върху кавалерията (отъ II кнж.), 189—219 (слд.). — Забѣлѣжки върху артилерията на настъпающия подъ влиянието на магазинния пѣхотенъ огънь, 220-231. *М. Р.* — Навѣсния огънь противъ полскитѣ укрѣпления (прѣводъ), 232—240. *С. П.* — По пенсиитѣ за изслужено време, 241—249 (слд.). — Смѣсь, 250—256. Чужда хроника: *Сърбия* (отъ II кнж.), 257—264. *С. П.; Ръмъния*, за раздѣлението на военнитѣ териториялни окръзи (участъци), 265 272 (слд.). — Притурка: Свѣдѣния по тактиката etc., 33-48.

Книжка IV. Августъ. — *Съдържа:* Официаленъ отдѣлъ. = Писма върху кавалерията (отъ III кнж.), 275—288 (слд.). — Устройството на тила въ германската армия, отъ *Т. Макшеевъ*, прѣв. *С. П.*, 279—304 (слд.). — Опрѣдѣление растоянията на око, 305-320. *М. С.* — По пенсиитѣ etc. (отъ III кнж.), 321—328 (слд.). — По смѣтководството и домакинството въ нашата войска, 329—333 (слд.). — Смѣсь, 334—343. — Чужда хроника: *Ромъния* (отъ III кнж.), 344—349; *Австро-Унгария*, чинопроизводството на офицеритѣ, 350—354. — Притурка: Свѣдѣния по тактиката etc. (отъ III кнж.), 49—64.

Книжка V. Септемврий. — *Съдържа:* Официаленъ отдѣлъ. = Писма върху кавалерията (отъ IV кнж.), 359—370 (слд.). — По обучението и въспитанието на кавалерийския конь, 381—383 (слд.). — Австрийската пушка Манлихеръ нейното описание и свойство, 384—395 (слд.). — Опрѣдѣление растоянията на око (отъ IV кнж), 396—412. *В. К.* — Устройството на тила etc. (отъ IV кнж.), 413—428. — Моето въспоминание отъ Еменъ, 429—441 (слд.). — Палпация на очното кълбо като диагностическо срѣдство за лѣсното и бърво распознавание на вътрѣшнитѣ очни болѣсти у конетѣ, отъ *Ф. Хелховскiй*, 442—456. — Смѣсь, 457—467. — Чужда хроника: *Турция*, 463—465; *Германия*, 466—467.

Книжка VI—VII. Октомврий—Ноемврий. — *Съдържа:* Официяленъ отдѣлъ.= Нравственний елементъ etc. (отъ III кнж.), 471—488 (слд.). — Писма върху кавалерията (отъ V кнж.), 489—504 (слд.). По обучението и въспитанието etc. (отъ V кнж.), отъ *Ех—Кавалеристъ*, 505—516. — Австрийската пушка etc. (отъ V кнж.), 517—532. — По пенсиитѣ etc. (отъ IV кнж.), отъ майоръ *Петковъ*, 533—544. — По смѣтководството, etc. (отъ IV кнж.), 545—552 (слд.). — Моето въспоминание etc. (отъ V кнж.), 553—568. — Писмо за Македония, 569—580 (слд.). — По разбора на лѣтнитѣ тактически занятия въ войската (отъ I год.), отъ *М. И.*, 581—624. — Попълнението на главнитѣ европейски армии съ офицери и чинопроизводството въ тѣхъ (изъ „Учебныя записки по военной администрацiи“ *А. Редигера)*, 625—640. — Още нѣколко думи по въпроса за пенсиитѣ на военнитѣ у насъ, отъ м. *Д. Петковъ*, 641—646. — Смѣсь, 647—650.

Книжка VIII. Декемврий. — *Съдържа:* Официаленъ отдѣлъ. = Писма върху кавалерията (отъ VI—VII кнж.), 653—673 (слд.). — Историческа справка за дѣйствията на кавалерията въ съврѣменнитѣ войни, 674—689 (слд.). — Моето въспоминание отъ Еменъ (отъ VI—VII кнж), 690—703. — Писма за Македония (отъ

-VII кнж.), *А. Ш(оповъ)*, 704—723. — Попълнението на главнитѣ европейски армии (отъ VI—VII кнж.), 724—737. — Чужда хроника: *Сърбия*, извлечение изъ законоекта за устройство на сърбската войска, 738—748; *Франция*, Главния генераленъ ъ, 749—750.

Вързбевъ „*Искра*“.

Вѣстникъ на учителското дружество, Видинъ. Отговорникъ *Поповъ*. Дважъ въ мѣсеца, печ. Т. Х. Тошевъ, 4°. 8 (12, 16) р., 2 стлб. ц. 1.50 ст. за 3 мѣсеца. — *Година I*.

No. 1 (15. IV) — 6 (1. VII). —

II тримѣсечие, октомврий. 8-° 64 стр. Излиза всѣкой трети мѣсецъ по книжка ь 4 коли.

No. 8 за ноемврий.*

Гаршинъ, Вс. вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. V; „*Искра*“.

Герценъ, А. вж „*Напредъ!*“.

Гешовъ, И. Ев. вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. I, II, III, V, VI.

Глазенапъ, С. П. вж. „*Искра*“.

Головина, А. вж. „*Медицински Прѣгледъ*“.

Груевъ, П. З. вж. „*Искра*“.

Данчовъ, П. Ив. вж. „*Юридическо Списание*“.

Дикенсъ, Ч. вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. VI.

Дистервегъ, А. В. вж. встн., кн. III.

Дитессъ,(?) вж. „*Венецъ*“.

Доде, Алфонсъ вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. I.

Домашенъ учитель. Мѣсечно списание. Редакторъ *А. С. Цановъ*. Наука, промишленность, домъ, училище и вѣра. Издава Българското Евангелско Дружество. София, 4°. 16 стр., 2 стлб. ц. 3.50 ст. — *Година I*.

„Зорница“, XIV. 7 (18. II. 89) 256, вст. 18 (6. V) 712. — „Домашенъ Учитель“. I. 3, 39.

Домашенъ учитель. Научно-литературно списание. Излиза всѣки мѣсецъ. Редакторъ *Д. Д. Бъчваровъ*. София, Народна Печатница (издава се въ Царибродъ), 8-° 3 коли. — Ще съдържа: юридически отдѣлъ, народни умотворения, географически отдѣлъ, археологически отдѣлъ, книжовенъ-литературенъ, библиографически, духовенъ и разни. Годишна цѣна 6 л., на кнж. 50 ст. — *Година I*.

Кн. I. Януарий. — *Съдържа:* Къмъ Читателитѣ, 1—6. — Запознаване съ законитѣ: Какво нѣщо е конституцията и какви права ни дава тя; защо е потрѣбно да сме запознати съ законитѣ. — Критически прѣгледи върху законитѣ: законъ за сѫдебнитѣ пристави и тѣхнитѣ помощници; законъ за адвокатитѣ. — Сѫдебни свѣдения и разисквания. 7—39. — Пѣсни отъ с. Медвенъ 20—24. — Приказки: отъ с. Калотина, 56—32 (слд.), отъ Царибродъ 32—34. — За волята на хората (трагическа комедия) 34—36 (слд.).

Кн. II. Февруарий. Сътрудници: *Ив. Ст. Везировъ*, *М. М.* и пр. ц. 60 ст. — *Съдържа:* Запознаване съ законитѣ, 1—14 (слд.). — Кратки сведения за икономическото състояние на Царибродъ, 15—25 (слд.). — Цѣнорасписъ за хранитѣ и др. въ гр. Царибродъ, 26. — Двѣ басни: отъ Елена, 27; 28. — Пѣсни, отъ с. Желюша, 28—29; отъ Пирдопъ 30—33; 34—35, 35—36. — Приказки: (отъ 1 кн.), 36—38. — Сѫдението на Iисуса Христа, разглѣдвано отъ юридическа страна отъ *Лопухина* (по Taylor Jnes, the Trial of Iesus Christ, първоначално обработено на русски отъ А. И. Предтеченски). Прѣв. *Ив. Ст. Визировъ* 39—48 (слд.). — Стихове, отъ *И. С. В-въ*, 39.

Кн. III. Мартъ. — Стихове, отъ *М. Московъ*, 2—4. — За волята на хората. Трагическа комедия въ шесть дѣйствия (отъ I кн.), 4—13 (слд.). — Законъ за сѫдебнитѣ пристави и тѣхнитѣ помощници (отъ I кн.), 13—23 (слд.). — Пѣсни: отъ с. Медвенъ, 26—27. — Басни: отъ с. Мургашъ, 27—29. — Сѫдението на Iисуса Христа (отъ II кн.), 29—36. — Книжнина, 36—42. — Разни, 42—48.

Достоевский, Т. М. вж. „*Искра*“.

Друмевъ, К. В. вж. „*Искра*“.

Държиловъ, И. вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. III.

Есперанто вж. „*La Mondlingvisto*“.

Згуревъ, Георги. вж. „*Юридическо Списание*“.

Зимни нощи. Журналъ за литература. Еднѫжъ въ мѣсец Пловдивъ, Х. Генадиевъ, 8°.*

Золотовичъ, Д-ръ Георги. вж. „*Медицински прѣгледъ*“.

Золотовичъ, Л. вж. *вст.*

Зорница. Седмиченъ вѣстникъ. Редакторъ *Р. Томсѫнъ.* Излиза се отъ американското евангелско общество. Цариградъ, А. Х. Бояджіянъ, fol. 4 стр. 5 стлб. ц. $1^1/_2$ б. медж., 7 л. — *Година XIV.* отъ 1.

Зорница. Мѣсечна притурка на в. „Зорница“ за младежь-тѫ. — Редакторъ Томсѫнъ. Цариградъ, Бояджиянъ, fol. 4 стр. 2 стлб. — Година XXIII отъ януарий.

Ивановъ, Д. Х. вж. „Народна Библиотека“, (II).

Иксъ-Ипсилонъ. вж. „*Искра*“.

Искра. Научно-литературно списание. Излиза всѣкой мѣсецъ Редакторъ-издатель *В. Юрдановъ.* Шуменъ, Спасъ Поповъ, 4°. 2 стлб. ц. 12 л. — Година II.

No. 1 Юний. — *Сѫдържа:* Къмъ читателитѣ, 1—4. — Престѫпление и наказание. Романъ въ шесть части съ епилогъ, отъ *Т. М. Достоевский,* 5—22 (слд.) — Стихове, отъ *Мирчо,* 22—23. — Нѣщо, което не е бивало, отъ *Вс. Гаршинъ,* прев. *А. П. Н.,* 24—25. — Господарка и слугиня, драматическа игра въ 3 дѣйствия, отъ *Иксъ-Ипсилона,* (Divadelní bibliotéka, sv. 104), побългарилъ *Кръстю Ив. Миркий* 26 33 (слд,). — Стихове, отъ *Т. Ц. Трифоновъ,* 33. — Баща комарджия (страници изъ семейния животъ), отъ *Върбеевъ,* 34—40 (слд.). — Кометитѣ и летящитѣ звѣзди Три публични лекции отъ *С. П. Глазенапа,* 40—46 (слд.). — Стихове, отъ *Немировичъ-Докумъ,* 46. — Съврѣменни записки (мисли въ проза безъ назначение и безъ направление), 46 52 (слд). — Библиографический прегледъ на нашата математическа литература отъ самото ѝ начало до края на 1886 година, съставилъ *Н. Начовъ,* учитель при държ. практич. земл. училище въ Садово, 52—57 (слд.). Критика, 57—61. — Бесѣди на „Искра“, 62—69. — Народни умотворения: пѣсни по Върбишки говоръ, запис. *П. З. Груевъ,* 69—70. Новини изъ науката и живота, 70—72. — Книжовна хроника, 72.

No. 2. Юлий. — *Сѫдържа:* Престѫпление и наказание (отъ 1 бр.), 75—91 (слд.). — Стихове, отъ *Т. Ц. Трифоновъ,* 91—92. — Ваканция, записки на единъ гимназистъ, отъ *Немировичъ-Докумъ,* 92—95. — Желѣзото, кратко културно-историческо и естество-научно описание, отъ *Ст. Каравеловъ,* 96—100. Свободата на печатътъ и сѫдътъ съ присяжнитѣ въ Англия (рѣчь, въ Москва), отъ *А. Д.,* 100—105. — Господарка и слугиня (отъ 1 бр.), 105—111 (слд.). — Баща комарджия (отъ 1 бр.) 111—115. — Стихотворение въ проза: Прагъ, отъ *И. С. Тургеневъ,* прев. *К. В. Друмевъ,* 111. — Стихове. отъ *К. В. Друмевъ,* 116. — Кометитѣ и летящитѣ звѣзди (отъ 1 бр,), 117—122 (слд.). — Василий Евстатиевичъ Априловъ, 123—126. — Бесѣди на „Искра“, 126—129. — Некрологъ: Михаилъ Евграфовичъ *Салтыковъ,* Надѣжда Димитриевна *Зайончковская-Хвощинская,* Димитрий Димитриевичъ *Минаевъ;* 129—133.— Новини изъ науката и живота, 133—136. — Книжовна хроника, 136.

No. 3. Августъ. — *Сѫдържа:* Престѫпление и наказание (отъ 2 бр.), 139—157 (слд.). — Господарка и слугиня (отъ 2 бр.), 157—162, — Къмъ гения, отъ *Лермонтова,* прев. *Д.,* 126—163. — Случката съ Валтера Шнапса, разказъ отъ *Гюи де Мопассана,* 163—166. — Стихове, отъ *Мирчо,* 166. — Едня великодушна постѫпка отъ най новата история, отъ *Шиллера,* прев. отъ руски *Н. Ив. Василиевъ,* 167 -168.— Епиграмма, отъ *Лермонтова,* прев. *Kassio,* 168. — Кой е виновния, разказъ отъ *Върбева,* 169—175. — Хигиена за най-младата възрасть, прев. *И. П-инъ,* 175—179.— Кометитѣ и летящитѣ звѣзди (отъ 2 бр.), 179 -183 (слд.). — Библиографический пре-

ъ etc. (отъ 2 бр.), 184—189 (слд.). — Новото въоржжение на европейскитѣ армии, В. Кжрджиевъ, 189—195. — Критика, отъ П. Пешевъ, 195—198. — Новини изъ ката и живота, 198—200. — Книжовна хроника, 200.

No. 4. Септемврий. — *Съдържа:* Престжпление и наказание (отъ 3 бр.) 202—219 (.). — Стихове, отъ *Александръ Узуновъ,* 220. — Пжтни впечатления, отъ *А. Узуновъ,* 220—227. — Велика (поема изъ народний животъ), отъ *Д. Бранъ,* 227--232. — Ожесточениия. Истинска случка отъ *Шиллера* (преводъ отъ русски), 232—238 (слд.). Долина на скръбьта, отъ *Хайне,* првд. *Немировичъ-Докумъ,* 238. — Бѣдностьта, естественната ѝ причина и единственното средство противъ нея. Рѣшението на социалний въпросъ, превелъ *Кассио* изъ „начала соціальной науки (изв. отъ Elements de la science sociale“), 239—244 (слд.). — Стихове, отъ *М. Московъ,* 244. — Народни умотворения: Приказка по Върбишки говоръ, отъ *П. З. Груевъ,* 245—247; Пѣсни по Котленски говоръ, отъ *Б. Райновъ,* 247—248. — Библиографический прегледъ etc (отъ 3 бр.), 248—252. — Нѣколко думи по поводъ бждящето въоржжение на българската пѣхота, отъ *В. Кжрджиевъ,* 253—256. — Критика, отъ *П. Пешевъ,* 247—262. Новини изъ науката и живота, 262—263. — Книжевна критика, 264.

No. 5. Октомврий. — *Съдържа:* Престжпление и наказание (отъ 4 бр.), 267—284 (слд.). — Кавказъ, отъ *Лермонтова,* прев. *Д.,* 285. — Трима гости въ единъ вечерь, отъ *Н. Н.,* 285—292 (слд). — Монолога на Хамлета, отъ *В. Шекспира,* прѣв. *Т. Ц. Трифоновъ,* 292. — Ожесточения (отъ 4 бр.), прев. *Хр. Е. В-овъ,* 292—295. — Екставъ, отъ *В. Хюго,* прев. *Д.,* 295. — Влиянието на жената върху успѣхътъ на науката, отъ *Хенри Т. Бжкль,* прев. *К. Т. Икономовъ,* 295—303. — Стихове, отъ *М. Московъ,* 303 — Парижския конгресъ и въпросътъ за туберкулйозътъ, прев. *А. П. Н.,* 30 —310. — Критика, отъ *П. Пешевъ, Д. П. Викиловъ,* 310—316 — Бесѣди на „Искра“, 316—318. — Населението въ Македония, 318—320. — Народни умотворения: Пѣсни по Котленския говоръ, отъ *Б. Райновъ,* 321—323. — Новини изъ науката и живота, 323—327. — Книжовна хроника, 327—328.

Икономовъ, К. Т. вж. „*Искра*“.

Иречекъ, Д-ръ К. вж. „*Научно Списание*“.

Йовевъ, Дико. вж. „*Стенографичеки Вѣстникъ*“.

Каблешковъ, А. вж. „*Юридическо Списание*“.

Кантала, вж. „Бибиотека св. Климентъ“, кн. II.

Каравелова, Е. вж. вст., кн. I—VI.

Каравеловъ, Ст. вж. „*Искра*“.

Кардучи, вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. II.

Kassio (Кассио). вж. „*Искра*“.

Кевитъ, вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. V.

Кембелъ, Томасъ. вж. вст., кн. V.

Кибаревъ, вж. „Напредъ“.

Книжици за прочитъ съ беллетрическо, техническо, научно и забавително съдържание. Издание на К. Г. Самарджиевъ, Солунъ, С. Мураторн, 8°. [Еднжжъ на мѣсеца], ц. $1^1/_2$ б. медж., 9 л. — [Година I].

Книжка I. — *Съдържа:* Вуйка ми и азъ (расказъ), отъ К., 3—16. — Остатъци отъ звуковетѣ *ѫм, ѫн, ен, ем* въ Костурский говоръ, 17—26. — Къмъ българския рѣчникъ, 27—29. — Пѣсни: Изъ Воденъ, 29; приказки, 30; пѣсни по говора на с. Загоричани (Костурско) 31—36; пѣсни отъ Велесъ, 36—40; споредъ Кумановский говоръ пословици и поговорки 40—41, приказчица 41. — Една нашенска ржкописъ, 42—47. — Присаждание, 47–58 (слд). — Лозарство и винарство, 59—72.

Книжка II. — *Съдържа:* Иманяри (расказъ), 3—16. — Благодѣяние и благодарность, приказка отъ *И. С. Тургеневъ,* 16. — Видени нѣща. Изъ въспоминанията на *Виктора Хюго,* 17—21. — Гамбетовъ Секундантъ, разказъ отъ *Марка Твена,* прѣвелъ *Ю. И.,* 21—32. — Какъ да се избистри вода въ кладенецъ, 32. — Каюющийся грѣшникъ или човѣшки слабости, отъ *Л. Н. Толстой,* 33—35. — Киречь-Кьой (Пазвантово): описание, говоръ, 36—48. — Приказка записана споредъ говора въ Бобища (Костурско), отъ *Я. Г.,* 49—57; пѣсни, 57—58. — Една расходка по Со-

лунско, отъ *В. Кжнчовъ*, 58—63 (слд.). — Присаждание (отъ 1 бр.), 63—71. — Лозарство и винарство (отъ 1 бр.), 72—86. — Разни, 86—88.

Книжка III. — *Съдържа:* Единъ бждни вечеръ въ Пиринъ-Планина, отъ *И. Вазовъ*, 3—7. — Общи бѣлѣжки за едноврѣменното обучение въ писмо четение, 7—14. — Прика, разказъ отъ *Гюи де Мопассана*, прев. *П. М.*, 15—20. Една расходка по Солунско (отъ 1 бр.), 21—28. — Дойранъ (Пулинъ), 28—34. Покойница, расказъ отъ *Гюи де Мопассана*, прев. *Г. К. А.*, 34—39. Нѣкои отъ суевѣрията по селата между Малко-Търново и Ловенъ-Градъ, отъ *Т. В-въ*, 40—43. — Черковнославянски литературни паметници отъ 15-й вѣкъ, 44—48. — Нави, отъ *Д. Митовъ*, 49—54. — Пословици и поговорки отъ Прилѣпъ, Воденъ, Острово, Леринъ, 55—56; пѣсни отъ Щипъ, запис. *Д. М.*, 57; запис. *Ив. Х. М.*, 58—59. Измѣнения въ съставътъ на мъстьта чрѣзъ врѣнието (отъ 2 бр.), 60—76 (слд.) — Смѣсъ, 76—80.

Колцовъ, А. В. вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. V, VI.
[*Коменский* вж. „Венецъ“.]
Константиновъ, А. вж. „Библиотека св. Климентъ“ кн. IV, V, VI.
Константиновъ, Хр. П. вж. „Стенографически Вѣстникъ“.
Коппе, Франсоа. вж. „Библиотека св Климентъ“, кн. VI.
Коцовъ, Д. вж. „Венецъ“.
Кждржиевъ, В. вж. „Искра“.
Кждржиевъ, Г. А. вж. „Напредъ!“
Лакруа, Полю. вж. „Венецъ“.
Левинъ, А. М. вж. „Медицински Прѣгледъ“.
Легу, Ж. вж. „Напредъ!“
Лермонтовъ, М Ю. вж. „Библиот. св. Климентъ“, кн. IV, V. „Искра“.
Лизий. вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. VI.
Лонгфело. вж. вст. кн. II.
Лопухинъ. вж. „Домашенъ учитель“.
Лрингеръ. вж. „Народна Библиотека“. (I.)
Макшеевъ, Т. вж. „Военнъ Журналъ“.

Медицински Прѣгледъ. Научно популяренъ вѣстникъ. Издава се подъ редакцията на *Д-ръ Ив. Михаловъ* и *Д-ръ Георги Золотовичъ*. Дважъ въ мѣсеца. София, Кушлевъ, 4⁰. 15—20 стр., 1 стлб. ц. 8 (10) л. — *Година II.*

Бр. I и II. — Януарий. — *Съдържа:* Къмъ читателитѣ, 1—2. — Нѣколко интересни явления отъ Пловдивската болница, отъ *А. Головина*, 2—6. — Единъ прѣдизвѣстителенъ знакъ на Endocarditis въ острий артикуляренъ ревматизмъ (изъ „Revue générale de clinique et de thérapeutique“), отъ *Л. Золотовичъ*, 6—10. — Наставления за прѣдпазвание отъ болѣсти на лѣхуси жени, отъ *И. Михаловъ*, 10—11. — Изъ медицинската преса, 12—15. Практическо ржководство за отглѣдването на дѣцата отъ раждането имъ до първата година, отъ *И. Михаловъ*, 15—18. — Професионални новини, 18—32. — Разни, 32—35. — Смрътностьта въ София, 35—36.

Бр. III и IV. Февруарий. — *Съдържа:* Пакъ по йодоформътъ противъ кръвохраченията (и кръвотеченията въобще), отъ *И. Михаловъ*, 37—40. — Практическата медицина въ епохата на възраждането, отъ *А. И. Левинъ*, прѣв. Г. З. 41—44 (слд.) — Върху лѣчението на дифтерията, отъ *Л. Золотовичъ*, 44—46. — Изъ медицинската преса, 46—48. — Професионални новини, 48—52. — Бактериитѣ и тѣхното влияние върху человѣкътъ, отъ *Д. Витановъ*, 52—59 (слд.). — Хигиена на косата, 57—60. — Мозъчно-гръбначенъ менингитъ, отъ *А. Головина*, 60—61. — Врождено отсжтствие на голѣмий и малкий дѣсни пекторални мускули, отъ *Д-ръ Брадель*, 61—63. — Ледътъ: неговата чистота и заразителность, отъ *И. М.*, 63—65. — Разни, 65—68. — Смрътностьта въ София, 68.

Бр. V и VI. Мартъ. — *Съдържа:* Периодическо бълнувание отъ малария, у едно дѣте (изъ The med Standard), отъ *Л. Золотовичъ*, 69—70. — Практическата медицина etc. (отъ III—IV бр.), 70—74 (слд.). — Изъ медицинската преса, 74—76. — Хигиена на устата и зжбитѣ, 77—80 (слд.). — Професионални новини, 80—89. — Водитѣ на

зтѣ извори Княжево и Горня Баня, отъ *Г. Золотовичъ*, 89—91. — Хигиената на ищата и частно на нѣкои наши първоначални училища, отъ *И. М.*, 91—95 (слд.). ѣтска хигиена, отъ *Л. Золотовичъ*, 95—97. — Разни, 97—100. — Смъртностьта София, 100.

Брой VII и VIII. априлъ — *Съдържа:* За Сулфоналътъ, отъ *Г. Золотовичъ*, -105. Практическата медицина etc., 105—108 (изъ „Врачъ"). — Изъ медицинската пресса, 108—111. — Контра индикации на антиперинътъ прѣзъ врѣмето на чното кръвотечение (менструация), отъ *Л. Золотовичъ*, 111—112 (изъ „Revue gé-le de clinique etc."). — Хигиена на училищата etc. (отъ V—VI бр.); 113—117). — Бактериитѣ etc. (отъ V—VI бр.), 118—120. Професионални новин , 121—128. ки за прѣдпазвание новородени дѣца отъ ослѣпяване, отъ *И. М.*, 129—131. — Разни, -132. — Смъртностьта въ София, 132.

Бр IX—X. май. — Къмъ читателитѣ, 133—134. — Каломельтъ въ сърдечнитѣ олизии, 134—136. — За сулфоналътъ, 136—140. — Изъ медицинската пресса, —149. — Хигиената въ училищата etc. (отъ VII—VIII бр.), 149—156 (слд.). — Нѣко думи върху растението на дѣцата въ равнитѣ възрасти, отъ *И. М.*, 156—159. Професионални новини, 159—163. — Разни, 163—164. — Смъртностьа въ София, 164.

Метастазио,. вж. „Библиотека св. Климентъ", кн. II.

Мантовъ, И. Н. вж. „Прѣводна Сѫдебна Библиотека".

Мирчо, вж. „Искра"; „Напредъ!"

Михаловъ, Д-ръ Иванъ, вж. „Медицински Прѣгледъ".

Мицкевичъ, А. вж. „Напредъ!"

Мишевъ Д. вж. „Библиотека св. Климентъ", кн. I, II, IV.

Молловъ, Д-ръ Д. вж. вст., кн. II.

La Mond-Lingvisto. „Вестникъ за приіатели-те на Есперантов ик". Излиза два пѫти в месец-жт. Цена-та му е 3 л. за 1/4 от година, а за членове-те 1 л. Уредник — издатель *М. С. Богданов*. София. іечата се на език Есперантов и български).* — Излѣзълъ само динъ брой.

„Зорница", XIV. 51 (23. XII. 89), 202 б. „Искра", II. 328а.

Монасанъ. Гюи де. вж. „Библиотека св. Климентъ", кн. III. Искра;" „Книжици".

Морли, Джонъ. вж. „Библиотека св. Климентъ," кн. IV.

Московъ, М. вж. „Домашенъ Учитель."

Напредъ! Научно-книжевенъ и общественъ вѣстникъ. Редакторъ-издатель *Г. А. Кѫрджиевъ*. Еднѫжъ въ седмицата, Пловдивъ, „Единство", г. 8° 8 стр. 2 стлб. ц. 9 (12) л. — *Година IV.*

Бр. 1. (1. VIII). — *Съдържа:* Стихове, отъ *Д. Страхилъ*, 2. — Клетвата, разказъ отъ *Ж. Легу*, 2—3. — Книги и списания, 3. — Политика и общественъ животъ, 3—7. — Фьолейтонъ. 7—8.

Бр. 2. (6. IV). — *Съдържа:* Свършекътъ на пѫрвата французска република. Изъ историята на голѣмата французска революция, 1—2. — Положението на женага у насъ, отъ *П-ва*, 2—3. — Стихове, отъ *Г. С.*; изъ *Пушкина*, 3. — Книги и списания, 3—5. — Изъ науката и живо а, 5. — Политика и общественъ животъ, 6—8.

Бр. 3. (23. IV). — *Съдържа:* Стихове, отъ *Мирчо*, 1. — Съвременния монизмъ. Популярно-философски етюдъ, 2—3 (слд.). — Преображцанието на управлението въ икономически организмъ, отъ *П. Ж. Прудона*, (слд.) 3—4. — Книги и списания, 4—5. — Изъ науката и живота (изъ *Камила Фламмарионъ*, отъ III год.), 5—6. — Политика и общественъ животъ, 6—8.

Бр. 4 (30 IV.) — *Съдържа:* Сѫвременний монизмъ etc. (отъ 3 бр.), 1—2 (слд.). — Свършекъ на пѫрвата французска република etc. (отъ 3 бр.), 2. — Преображцанието, на управлението etc. (отъ 3 бр.), 2—3. — Положението на жената etc. (отъ 2 бр.), 3—4. — Стихове: Фанатикъ, стара персийска легенда изъ *Хафиза*, прѣв. *Мирчо*, 4. — Книги и списания, 4—5. — Поминъченъ прегледъ, 6—6. — Политика и обществен животъ, 6—8.

Бр. 5. (14. V). — *Съдържа:* Сжвременний монизмъ etc. (отъ 4 бр.), 1 (слд.). — Свършекъ на пжрвата френцузска революция etc. (отъ 4 бр.), 1—3. (слд.). — Стихове, отъ *Влад., Г. С., К-нъ.,* 3. — Книги и списания, 3—5. — Поминъченъ прегледъ, 5—6. — Политика и общественъ животъ, 6—8.

Бр. 6. (21. V). — *Съдържа:* Сжвременний монизмъ etc. (отъ 5 бр.), 1—2 (изъ „Міръ"). — Свършекъ на пжрвата френцузска републ.ика etc. (отъ 5 бр.), 2—3 (слд.). — Преобржщанието на управлението etc. (отъ 5 бр.), 3—4 (слд.) — Стихове: Крещи отъ *А. Чорний,* прѣв. *Д. Бранъ;* отъ *Кибаревъ,* 4. — Книги и списания, 4—5. — Изъ науката и живота, 5. — Поминъченъ прегледъ, 5. — Политика и общественъ животъ, 5—8.

Бр. 7. (3. VI). — *Съдържа:* Свършекъ на пжрвата френцуска република etc. (отъ 6 бр.), 1—2. — Преобржщанието на управлението etc. (отъ 6 бр.), 2—3 (слд.). — Стихове, отъ *Мирчо,* 3—4. — Изъ запискитѣ на единъ своенравникъ, отъ *А. Герценъ,* прѣв. *К-нъ,* 4—5. — Книги и списания, 5. — Поминъченъ прегледъ, 5—8.

Бр. 8. (16. VII). — *Съдържа:* Преобржщанието на управлението etc. (отъ 7 бр.), 1—2 (слд.). — Стихове: Ода къмъ младежитѣ, отъ *А. Мицкевичъ,* прѣв. *Г. С.,* 2. — Книги и списания, 2—4. Поминъченъ прегледъ, 4—5. — Политика и общественъ животъ, 5—8.

Бр. 9. (30. VII). — *Съдържа:* Стихове, отъ *Мирчо,* 1. — Душата на растението отъ *Камиллъ Фламмарионъ,* (изъ „Научни разглеждания"), 1—2 (слд.) — Преобржщанието на управлението etc. (отъ 8 бр.), 2—3. — Стихове, отъ *Мирчо, Д. Страхилъ,* 3. — Изъ запискитѣ etc. (отъ 7 бр.), 3—4 (слд.). — Поминъченъ прегледъ, 4—6. — Политика и общественъ животъ, 6—8.

Бр. 10. (10 VIII). — *Съдържа:* Стихове, отъ *К-нъ,* 1. — Душата на растението (отъ 9 бр.), 1—2. — Стихове, отъ *Д. Филовъ,* 2—3. — Изъ запискитѣ etc. (отъ 9 бр.), 3—4. — Книжнина, 4—4. Политика и общественъ животъ, 5—8.

Бр. 11—12. (26 IX). — *Съдържа:* Душата у растенията (отъ 10 бр.), 1—3. — Преобржщанието на управлението etc. (отъ 9 бр.), 3—4 (слд.) — Поминъченъ прегледъ, 4. — Политика и общественъ животъ, 4—7.

Бр. 13. (15. X). — *Съдържа:* Стихове, отъ *Д. Филовъ,* 1. — Книжнина, 1—1. — Поминъченъ прегледъ, 2. — Политика и общественъ животъ, 3—5.

Бр. 11. (31. X). — *Съдържа:* Преобръщанието на управлението etc. (отъ 11—12 бр.), 1—2. — Стихове, *К-инъ,* 2. — Книжнина, 3—4. — Поминъченъ прегледъ, 4—5. — Политика и общественъ животъ, 5—8

Бр. 15—16. (19. XI). — *Съдържа:* Стихове, 1. — Една разходка въ свѣта на безкрайно малкитѣ (изъ „Научни разглеждания" на *Кам. Фламмарионъ*), 1—2 (слд.). — Стихове: По новата година, изъ *Мицкевича,* прѣв. *Г. С.,* 2. — Изъ науката и живота, 2—3. — Поминъченъ прегледъ, 3—4. — Политика и общественъ животъ, 4—10.

Бр. 17. (30. XII). — *Съдържа:* Некрологъ (за *С. Пранчовъ*), 1—2 (и 8). — Една разходка etc. (отъ 15—16 бр.), 2—4. — Стихове, отъ *Д. Филовъ,* 4. — Книжнина (отъ 14 бр.), 4—4. — Поминъченъ прегледъ, 5—6. — Политика и общественъ животъ, 8

[Редакторътъ затворенъ за 15 мѣсеця].

(I) **Народна Библиотека.** [Издава *В. Атанасовъ*].

Книжка III: Докторъ Калевъ, комедия въ 5 дѣйствия отъ *Лорингра,* прѣвелъ *В. А.* — София, 1889. 8°.*

(II) **Народна Библиотека.** Издаватъ *Д. Х. Ивановъ* и *З. Паламидовъ* Ямболъ. 8°. — *Година I.**

Книжка 1. — Живота на Жанна д'Аркъ.
Книжка 2. — Живота на Моліера.
Книжка 3. — Отмъщението въ 1789 г.
Книжка 4. — Нѣколко чудеса на природата и искуствата.
Книжка 5. — Террора или историята въ великата французска революция.
Книжка 6. — 9-й Термидоръ или края на революцията въ Франция.
Книжка 7. — Живота на Викторъ Хюго.
Книжка 8. — Живота на Георги Вашингтонъ.
Книжка 9. — Живота на Іосифъ Гарибалди.
Книжка 10. Живота на Михаилъ Юриевичъ Лермонтовъ.

Книжка 11. — За здравието и развитието на умственнитѣ сили на дѣтето въ училището. Съвѣти за родителитѣ, учителитѣ и училищното началство. Отъ проф. *Д-ръ Боккъ.*

За 1—10 книжка цѣната е по 40 с.; 11. кнж. 50 ст.

[Прѣстанжла да излиза прѣзъ 1889 год.].

Народна Музика. Издаватъ *А. А. Стояновъ* и *Р. М. Рачовъ.* Еднѫжъ въ мѣсеца въ два екземпляра, — за пѣние и фортепияно. ц. год. 7 (+ 4) л. Шуменъ (Варна).*

Излѣзли 8 броя. — „Зорница", XIV. 51 (23. XII. 89), 202 бг.

Научно Списание, журналъ, (прѣводъ). Еднѫжъ въ мѣсеца. Редакторъ-издатель *Захарий А. Бояджиевъ.* Търново, Пано Ивановъ, 8°. ц. год. 5 л. — *Година III.*

Излѣзли *11 броя.* — *Съдържатъ:* (продължение) Българската история отъ *К. Иречка,* прѣвелъ и издалъ *З. Бояджиевъ,* 766 стр. + IV. ц. 10 л. — Физическа Антропология или Анатомия, Физиология и Хигиена. Съставилъ споредъ *Герасимова, Волфсона* и др. и издалъ *З. Бояджиевъ: часть I,* съ необходимитѣ свѣдѣния относително подаванието първа помощь въ нещастни случаи (съ 74 фигури). 95 стр. ц. 1 л.; *часть II,* (заедно съ) „происхождението на человѣка" (изъ Антрополията на *Топинара)* (съ 37 фигури). Стр. 97—192 + 24. ц. 1 л.

Начовъ, Н. вж. „Искра".
Некрасовъ. вж. „Библиотека св. Климентъ", кн. I.
Немировичъ-Докумъ. вж. „Искра".
Никифоровъ, К. вж. „Библиотека св. Климентъ", кн. I.
Николовъ, П. вж. вст., кн. VI.
Нодие, Шарль, вст. кн. VI.
Нетковъ, Майоръ Д. вж. „Воененъ Журналъ".
Петрарка. вж. „Библиотека св. Климентъ", кн. III, VI.
Петровъ, архимандритъ Зиновий. вж. „Селянинъ".
Петровъ, подполковникъ Р. вж. „Воененъ Журналъ".
Пешевъ, П. вж. „Искра".
Платонъ. вж. „Библиотека св. Климентъ", кн. III.
Поповъ, Д. К. вж. вст. кн. III.
Поповъ, А. вж. „Вѣстникъ на учителското дружество".
Поповъ, П. вж. „Стенографически вѣстникъ".
Правовъ. вж. „Библиотека св. Климентъ", кн. V, VI.

Преводна сѫдебна библиотека. Издава И. Н. Минтовъ.—*Година I,**

Излѣзли *12 броя.* — „Зорница", XIV. 29 (22. VII. 89), 115 г. — „Напредъ!", бр. 8 (16. VII), 26—3а.

Промишленность. Економическо и научно списание. Еднѫжъ въ мѣсеца. Издава и редактира дружеството „Промишленность" въ Свищовъ. Руссе, Ст. Ив. Роглевъ, 8°. — *Година II.**

Излѣзли *9 книжки,* 865 стр. — „Зорница", XIV. 12 (25. III. 89), 46 г—д. и 20 (20. V), 79а.

Де Профундисъ. вж. „Библиотека св. Климентъ".
Прудонъ, П. Ж. вж. „Напредъ!"
Пушкинъ. вж. „Библиотека св. Климентъ", кн. III, IV, VI.
Радичевичъ, Бранко. вж. вст., кн. V.
Райновъ. Б. вж. „Искра".
Рачовъ, Р. М. вж. „Народна Музика".

[*Редигеръ*, А.] вж. „Воененъ Журналъ".
Саввовъ, майоръ М. вж. „Воененъ Журналъ".
Сарду, Викториенъ. вж. „Библиотека св. Климентъ", кн. IV.
Свидзинский, подполковникъ. вж. „Воененъ Журналъ".

Селянинъ. Църковно-общественъ вѣстникъ. Редакторъ-издатель *Игнатий Рилский*. Еднѫжъ въ седмицата. София, Я. Ковачевъ, fol. 4 стр. 3 стлб. ц. 8 (10) л. — *Година IV* (1 брой отъ 13. IX. 1888; на 1889 3. I. бр. 17).

Въ подлистникъ, отъ 5 бр. (11. X. 88), „Въспитанието на характерътъ" отъ *Андрея Габриели*, прев. *Н. П.* — Отъ 7 бр. (25. X. 88) „Приятелски писма върху протестантската пропаганда у насъ", отъ *В. Карайововъ*. — Отъ 20 бр. (24. I. 89) „Учението на римо-католическата църква и нейното отстѫпвание отъ православието", отъ Архимандрита *Зиновия Петровъ*. — Въ 36 бр. (6. VI. 89) изъ „Славянскія Извѣстія" статия на *М. Филипповъ*. „Грьцко-българскій църковенъ въпросъ".

Софрониевъ, капитанъ. вж. „Воененъ Журналъ", кн. I, II.
Стекетти, вж. „Библиотека св. Климентъ", кн. II.

Стенографически вѣстникъ. Отговорникъ-редакторъ *Хр. П. Константиновъ*. Еднѫжъ въ мѣсеца. Държавна Печатница, Кушлевъ, Ковачовъ, 8°. 16 стр. ц. 4 л. — Година II.

No. 1. Януарий. — *Съдържа:* Къмъ читателитѣ, 1—4. По теорията на стенографията, отъ *Ив. А. Шандаровъ*, 4—6 (слд.). — Францъ Кс. Габелсбергеръ, отъ *Хр. П. Константиновъ*, 6—9. — Свѣдѣния за стенографията въ България прѣзъ 1887 година, отъ *Х. П. К.*, 10—11. — Статистика на Габелсбергеровата школа за 1887 година, отъ *Хр. П. Константиновъ*, 12—13 (слд.). — Отчетъ на дружеството 13—15. — Разни, 16. + Притурка (литографирана).

No. 2. Февруарий. — *Съдържа:* По теорията на стенографията (прод.), 17—20. — Събранието на ческитѣ стенографи въ Брънъ, отъ *Ив. А. Шандаровъ*, 20—23.— Стогодишнината отъ рождението на Габелсбергера, отъ *Х. П. К.*, 24. — Статистика на Габелсбергеровата школа etc. (отъ 1 бр.), 24 - 26. — Дѣятелность на дружеството, 26—28. — Стенографическа хроника, 28—29. Разни, 31. + Притурка.

No. 3. Мартъ. - *Съдържа:* Първата десетгодишнина на българската стенография, 1879—1889, отъ *Х. П. К.*, 33—36 (слд.). — По стогодишнината отъ рождението на Габелсбергера, 36—37. — Свѣдѣния за стенографията въ България прѣзъ 1888 г., 38 - 39. — Дѣятелность на дружеството, 39—41. — Стенографическа книжнина, 41—44. — Стенографическа хроника, 44—46. — Разни 46—47.

No. 4. Априлъ, (редакторъ-отговорникъ *Дико Иовевъ*). *Съдържа:* Дѣятелность на дружеството, 49—52. — По теорията на стенографията (отъ 2 бр.), 52—55. — Нѣколко думи върху значението и важностьта на стенографията (отъ I год.), отъ *А. Ташикмановъ*, 55—57. — Българска стенография: Дебатно писмо, ч. II. По методата на A. Heinrich'a наредилъ *Д. Иовевъ*, 58—60 (слд.). — Кратъкъ исторически прѣгледъ на обикновенното и стенографическо писмо (уроци за учащитѣ стенографическото искуство), отъ *Д. Иовевъ*, 61—62 (слд.). — Външенъ прѣгледъ на стенографията, отъ *Д. Иовевъ*, 62—63. — Разни, 63—64. + Притурка.

No. 5. Май. — *Съдържа:* Дѣятелность на дружеството, 65—67. - Кратъкъ исторически прѣгледъ etc. (прод.), 67—70. — Българска стенография etc. (отъ 4 бр.), 70—73. — Стенографическата система на Ламботинъ Майлно, отъ *П. Поповъ*, 73—74. — Първата десетгодишнина etc (отъ 3 бр.), 74 78. — Вънкашенъ прѣгледъ на стенографията, отъ *П. Поповъ*, 78—79. — Разни, 70—80. + Притурка.

No. 6, 7.*

Стояновъ, А. А. вж. „Народна Музика".
Страхилъ, Д. вж. „Напредъ!", бр. 1, 2, 9.

Съвременникъ. Общественъ журналъ. Отговоренъ редакторъ ***Ив.*** *Свирачовъ*. Дважъ въ мѣсеца. Разградъ, С. Икономовъ, 4°. 12 стр. ц. 6 л. — *Година I*.

Бр. 1. Октомврий 1. — *Съдържа:* Първа дума, 1—2. — Съвременни записки (встъпителна глава, печатана въ „Искра“, II, бр. 1.), отъ У., 2—3 (слд.). — Въ Габрово, (пѫтни картини) отъ У., 3—5 (слд.). — По овощарството, 5—7. — Критика, 7—9 (слд.). — По общото положение, 9—10. — Общественъ дневникъ. 10—12.

Бр. 2. Октомврий 15. — *Съдържа:* Стихове отъ *Х.*, 1. — Втора дума, 2. — Съвременни записки (отъ 1 бр.), 2—4 (слд,). — Въ Габрово (отъ 1 бр.), 4—5 (слд.). — Критика, (отъ 1 бр.), 5—10. — Появлението на филоксерата у насъ отъ *Ив.*, 10 11. — По общото положение, 12. — Общественъ дневникъ 12.

Бр. 3. Ноемврий 1. — *Съдържа:* Стихове, отъ *Х.*, 25. — Трета дума 25—26. — Съвременни записки (отъ 2 бр.), 26—28 (слд.). Въ Габрово (отъ 2 бр.), 28—30 — Изъ М. Ю. Лермонтовъ, отъ *Хр. Д.*, 30. — Критика (отъ 2 бр.) отъ *Г.*, (слд.), 30—34. — Шовенизмътъ и Македония, 34—35. — По общото положение, 35—36. — Общественъ дневникъ, 36.

Бр. 4. Ноемврий 15. — *Съдържа:* Стихове, отъ *Д.*, 37. — Четвърта дума, 37. — Съвременни записки (V. училищата), (отъ 3 бр.), 39—40, (слд.). — Въ Габрово (отъ 3 бр.), 40—42. — Стихове, отъ *В.*, 42—43. — Критика (отъ 3 бр.), 43—46. — По общото положение, 46—47. — Н. Г. Чернишевский, 47—48. — Общественъ дневникъ, 48.

Бр. 5. Декемврий 1. — *Съдържа:* Стихове, отъ *Х.*, 49. — Пета дума, 50. — Съвременни записки (отъ 4 бр.), 51—53 (слд.). — Пѣсни, отъ Иш—рк—, 53. — Критика (отъ 4 бр.), 54—55. Ползата отъ празднични и вечерни училища у насъ, отъ *К-инъ*, 55—57. — По общото положение, 57—58. Общественъ дневникъ, 58—60.

Бр. 6. Декемврий 15. — *Съдържа:* Стихове, отъ *В.*, 61. — Шеста дума, 61—63. Съвременни записки (отъ 5 бр.), 63—64. — Стихове, отъ *Иш—рк—.*, 64. — Пѫтуване до въ селото *Х.* прѣзъ 1888 година (изъ запискитѣ на помощникъ сѫдебний приставъ), отъ *Д. У. — Г.*, 65—67. Критика (отъ 5 бр.), 67—70. — Инфлуенца, 70—71. — По общото положение, 71. — Общественъ дневникъ, 71—72.

Ташикмановъ, А. вж. „Стенографически Вѣстникъ“, бр. 4.

[*Топинаръ.* вж. „Научно Списание“]

Трифоновъ, Т. Ц. вж. „*Искра*“

Трудъ. Литературно-научно списание. Еднѫжъ въ мѣсеца Редактори-издатели *Ц. Гинчевъ, Т. Джамджиевъ, И. Джамджиевъ.* Търново, П. Х. Панайотовъ, 8°. ц. 15 л. — *Година II* *

Толстой, вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. I.

Томсѫнъ, Р. вж. „Зорница“

Тургеневъ, И. С. вж. „Искра“.

Узуновъ, Александръ. вж. вст.

Уокеръ, Мейри А. вж „Библиотека св. Климентъ“, кн. II.

Филиповъ, М. вж. „Селянинъ“.

Филовъ, Д. вж. „Напредъ!“, бр. 10, 13, 17.

Фламмарионъ, Камиль. вж. „Напредъ!“, бр. 3, 9, 15—16.

Флоберъ, Густавъ. вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. II.

Франсъ, А. вст. кн. VI.

Хайне, Хенрихъ. вж. вст. кн. II, „Искра“, бр. 4.

Халеви, Людовикъ. вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. III.

Харисонъ, Фредерикъ. вж. вст., кн. VI.

Хафизъ. вж. „Напредъ!“, бр. 4.

Хелховский, Ф. вж. „Воененъ Журналъ“, кн. VI.

Хофманъ, Ф. вж. „Библиотека за дѣца“, кн. I.

Хохенлохе-Ингелфингенъ, принцъ Крафтъ. вж. „Воененъ Журналъ“, кн. II—VIII.

Хюго, Викторъ. вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. V.; „Искра“, бр. 5; „Венецъ“, бр. 2—4.

*

Цановъ, А. С. вж. „Домашенъ приятель“.
Чорний, А. вж. „Напрѣдъ!“, бр. 6.
Шандаровъ, Ив. А. вж. „Стенографически вѣстникъ“, бр. 1, 2.
Шекспиръ, В. вж. „Искра“, 5.
Шиллеръ, Ф. вж. „Искра“, бр. 4.
Ш(оповъ), А. вж. „Воененъ Журналъ“, кн. VI—VIII.
Щедринъ, Н. вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн.
Юрдановъ, В. вж. „Искра“.

Юридическо списание. Издаватъ *П. Ив. Данчовъ*, *Георги Згуревъ* и *А. Каблешковъ*. Еднѫжъ въ мѣсеца. София, Ковачовъ, 8°. 3 коли. ц. 10 (12) л. — *Година II.**

2 б. Вѣстници.

Бурже, Поль. вж. „Пловдивъ“.

България не спи. Редакторъ-отговорникъ *Ст. Стоицовъ*. Еднѫжъ въ седмицата. София, Ковачевъ, fol. 4 стр. 2 стлб. ц. 10 л. — Година I.

Бр. 1. Януарий 7. — Въ подлистникъ „Гърмежътъ“, отъ *А. С. Пушкинъ* прѣв. *Велисавъ*. — 4. брой, 10 февруарий.

Вардаръ. Вѣстникъ за политика, книжевность и търговия. Главенъ урѣдникъ *Ив. П. Кяршовский*. Еднѫжъ въ седмицата. Срѣдецъ, Б. Зилберъ, fol. 4 стр. 3 стлб. ц. 10 л. — *Година I.*

1. брой, 3. ноември; 6 брой, 14 декемврий.

Варненский Общинский вѣстникъ. Дважъ въ мѣсеца. Варна, Х. Н. Войниковъ, 4°. 4 стр. 2 стлб. ц. 2 лева. — *Година II.*

1. брой, 10 януарий. — Въ 8. брой „нѣкои статистически и други данни за града Варна“, отъ *Кр. Мирский*. — Бр. 13: Исторически паметници въ Варна; сѫщо въ бр. 15, 18—19, 20—21. То сѫ прѣводи на турски надписи по разни порти на града; споменува се Султанъ Махмудъ II и поетътъ Айни.

Великинъ, И. вж. „Правдолюбъ“.
Велисавъ, вж. „България не спи“.
Вернъ, Жюль. вж. „Родолюбецъ“.

Двѣ и двѣ петъ. Сатирически, политически и литературенъ вѣстникъ. Еднѫжъ въ седмицата. София, Зилберъ, fol. 4 стр. 2 стлб. ц. 8. л. — *Година I.*

1. бр. (и послѣденъ?), 22 юний.

Дишковъ, Н. вж. „Свобода“.
Джуджевъ, С. С. вж. „Македония“.
Димитровъ, П. вж. „Правдолюбъ“.
Дюкмеджиевъ, Хр. вж. „Пловдивъ“.
Ейдель, Поль. вж. вст.
Етърски, Ат. Хр. вж. вст.
Захеръ-Мазохъ, вж. вст.
Зриновъ, Ив. Р. вж. „Правдолюбъ“.
Иовчевъ, Ил. С. вж. „Родолюбецъ“.

Истокъ. Руссе. *

Ионковъ-Владикинъ, Н. вж. „Родолюбецъ“.
Калиостро, вж. „Пловдивъ“,

Капуано, Луиджи. вж. вст.
Кисимовъ, П. вж. „Родолюбецъ“.
Клисурски, Ив. А. вж. „Струма“.
Криловъ, вж. „Македония“.
Куновъ, М. Ив. вж. вст.
Кършовски, Ив. П. Хр. вж. „Вардаръ;“ „Струма“.
Лабарьеръ, Поль вж. „Пловдивъ“.
Lemenais, вж. „Срума“.
Лобошки, Хр. М. вж. „Правдолюбъ“.
Люляновъ, вж. вст.

Македония. Еднжжъ въ седмицата. Редакторъ-отговорникъ *К. Шаховъ*. Руссе, Роглевъ; отъ 26 брой (14 VI) София, Либералний Клубъ; fol. 4. стр. 2 стлб. ц. 6 л. — *Година I.*

[1. бр. 21 октомврий *1888*. — Бр. 3 подлистникъ: Беззащитнитѣ жьртви, повѣсть въ нашійтъ робски животъ, отъ *М. Московъ*. — Бр. 3 и 5: Стихове отъ *М. Московъ*, и *М. Ив. Куновъ*]. — 7. бр., 9 януарий *1889*. — Бр. 17 (31. III.): Ружя, разсказъ отъ македонскийтъ животъ, отъ *Н. Недевъ*. — Стихове. отъ *М. Ив. Куновъ*, бр. 26 (14. VI); отъ *Ал. В. Сивковъ*, бр. 30 (15. VII); отъ *Н. П. Сжбчевъ*, бр 38—39 (6. IX). — Бр. 42—43 (24. IX). подл.: Националнитѣ задачи на Руссия и мѣркитѣ за тѣхното осжществение, отъ *П. Н. Подлигайловъ*. — [II година, 1 брой, 5 ноемврий; ц. 10 л.]. — Бр. 13 (31. XII): Съчинитель и Разбойникъ, отъ *Криловъ*, прѣв. *С. С. Джуджевъ*.

Мезеруа, Рене вж. „Пловдивъ“.
Мирский, Кр. Ив. вж. „Варненский общинский вѣстникъ“.
Мопасанъ, Гюи де. вж. „Пловдивъ“.
Московъ, М. вж. „Македония;“ „Свободно Слово“.
Народна сила. Плѣвенъ. *

Народни Права. Дважъ въ седмицата. Редакторъ-издатель *Георги Раевъ*. София, Либералний Клубъ, fol. 4 стр. 3 стлб. ц. 16 (20) лева. — *Година II.*

102. брой, 2 февруарий. — Бр. 146 (28. X), подл.: Бездимния барутъ и неговото влияние на боя въобще и на боя съ разни оржжия отдѣлно. — Das rauchlose Pulver und sein Einfluss auf die Gestaltung des Gefechtes im Allgemeinen sowie auf das Gefecht der einzelnen Waffengattungen. — 155 бр. (25. XII).

Недевъ, Н. вж. „Македония“.
Ношковъ, П. вж. „Родолюбецъ“.
Петровъ, В. вж. „Свободно Слово“.
Пинтевъ, С. Д. вж. „Правдолюбъ“.

Пловдивъ. Еднжжъ въ седмицата. Директоръ-притѣжатель *А. П. Семерджиевъ*. Пловдивъ, fol. 4 стр. 4 стлб. ц. 10 (12) л. — *Година IV*

1 бр. 5 януарий. — Бр. 5 (2. II), подл.: Една капка кръвь, прѣв. *Ат. Хр. Евърский*. — Бр. 7 (16. II): Стихове, отъ *Хр. Дюкмеждиевъ*. — Бр. 8 (23. II), подл.: Възкръсналата старина. Изъ расказитѣ на *Калиострю*. — Бр. 20 (18. V). подл.: Милена, разсказъ *Захеръ-Мазоха*. — Бр. 24 (15. VI), подл.: Отмыщение. Разсказъ отъ *Поль Лабарьеръ*. — Бр. 31 (10. VIII), подл.: Историята на едно момиченце. Разсказъ отъ *Поля Бурже* (отъ 30 бр. *). — Бр. 32 (17. VIII), подл.: Нещастнитѣ. Разсказъ отъ *Луиджи Капуано*. — Бр. 35 (7. IX), подл.: Подъ небето на Африка. Разсказъ отъ *Бретгаусъ — Лефаеъ*. — Бр. 39 (12. IX), подл.: Нумизмати. Разсказъ отъ *Поль Ейделъ*. — Бр. 40 (16. X), подл. Докторъ Цимбалусъ. Разсказъ отъ *Луиджи Капуано*. — Бр. 46—47 (30. XI), подл.: Откупувание. Легенда на *Рене Мезеруа*. — Бр. 48 (7. XII), подл.: Черната Годеница. — Разсказъ отъ *Гюи де Мопасанъ*. — 50. бр. (23. XII).

Подлигайловъ, П. Н. вж. „Македония“.

Правдолюбъ. Вѣстникъ политико-литературенъ. Еднѫжъ въ седмицата. Редакторъ-отговорникъ *С. Д. Пинтевъ*. Ловечь, fol. 4 стр. 3 стлб. — *Година II.*

1 бр., 14 януарий: Стихове, отъ *Хр. М. Лобошки;* сѫщо бр. 7, 16—17, 20, 22, 35—36, 41—42, 43. — Бр. 12 (8. IV): Стихове, отъ *Н. П. Сѫбчевъ;* сѫщо бр. 19, 21, 22, 27, 35—36. — Бр. 15 (29. IV): Стихове, отъ *Н. П. Слѣпий.* — Бр. 16—17 (6. III): Стихове, отъ *Люляновъ.* — Биографии: Шевреюлъ, бр. 12, (8. IV): Х. Бокль, бр. 13—14 (22 IV), Баронъ Н. А. Корфъ, бр. 15 (29. IV), Стефанъ Николовъ Стамболовъ, бр. 29 (22. VII), Уилямъ Шекспиръ, вст. (прѣв. *И. Великинъ*), Бюффонъ, (прѣв. *И. Великинъ*), Захарий Стояновъ, бр. 32 (16 IX), Пюве, бр. 43 (16. XII). — Бр. 21 (3. VI): Споменъ или дванадесетъ человѣчески глави отъ дружината на Хр. Ботьовъ, отъ *П. Димитровъ.* — Бр. 25 (24. VI): Памятницитѣ въ гр. Търново (слд.). — Бр. 32 (16. IX): Изъ потрѣбното за учителя (Критически очеркъ за мнѣнието на педагога Коменски по преподаванието и учението), отъ *Ив. Р. Зриновъ* (слд.). — 44 бр. (23. XII).

Пушкинъ, А. С. вж. „България не спи“.

Раевъ, Георги. вж. „Народни Права“.

Родолюбецъ. Органъ на народнитѣ интересси. Седмиченъ вѣстникъ. Редакторъ-притежатель *Илия С. Иовчевъ*. София, Зилберъ, Либер. Клубъ, Ковачовъ, fol. 16 стр. 3 стлб. ц. 15 (17) л. — *Год. I.*

[1 бр., 29 октомврий *1888*. — 5 бр., 3 януарий *1889:* Стихове отъ *П. Ношковъ.* — Бр. (31. I): Стихове, отъ *Д. Синджаплиевъ.* — Б . 7 (24. I): В. „Селянинъ“ противъ Робертъ Колležъ. — Бр. 10 (14. II): Стихове, отъ *Н. Іонковъ-Владикинъ.* — Бр. 20 (2 V) подл.: Баташкото клание прѣзъ 1876 год. Трагедия въ IV дѣйствия отъ *А. Шопова*, (слд.); Любовь, по *Хайне.* — Бр. 27—28 (24. X), подл.: Михаилъ Строговъ, или куриеринътъ на царя, отъ *Жюлъ Вернъ*, прѣвелъ *П. Кисимовъ.* — 36 бр. (22. XII).

Родопи. Пловдивъ. *

1 брой (и послѣденъ), 18 априлъ. — *Мисли се* за редакторъ. А. Стояновичъ (Аджелето). — Спрѣнъ.

Росица. Севлиево. *

Руссенский Куриеръ. Руссе. (Телемахъ Пеневъ).*

Свирачовъ, Ив. вж. „Съвременникъ“.

Свобода. La Liberté. Трижъ въ седмицата. Редакторъ-издатель *Н. Дишковъ*. София, Бълг. Народ. Печатница, fol. 4. стр. 4 стлб. ц. 20 л. — *Година III.*

[201 бр., 22 септемврий *1888*]. — 232 бр., 4 януарий *1889*. — Бр. 247 (5. II), подл.: Paul Arène, повѣсть, Дяволътъ и свѣтецътъ. — Бр. 256 (29. III). Важно историческо откритие за българитѣ. [Бѣлѣжки изъ турски книги отъ Пазвантоглувата Библиотека, съ спомени за царя Шишмана]. —

Свободно слово. Вѣстникъ политико-литературенъ. Еднѫжъ въ седмицата Отговорни редакторъ *В. Петровъ*. Никополь, К. Д. Кайтазовъ, fol. 4 стр. 2 стлб. ц. 8 л.

1 бр., 1 декемврий: Стихове, отъ *Г. Стефановичъ;* — бр. 4 (23. XII): Стихове отъ *М. Московъ.* — 5 бр. (30. XII).

Семерджиевъ. А. П. вж. „Пловдивъ“.

Сивковъ, Ал. В. вж. „Македония“.

Синджаплиевъ, Д. вж. „Родолюбецъ“.

Славянинъ. Редакторъ *Т. Х. Станчевъ*. Руссе.*

Появилъ се изново въ юлий 1889.

Слѣпий, Н. П. вж. „Правдолюбъ“.

Софийски Общински Вѣстникъ. Бъл. Нар. Печатница, fol. 4 стр. 2 стлб.*

София.*

Появилъ се въ 1889 г.?

Станчевъ, Т. Х. вж. „Славянинъ“.

Стефановъ, Г. вж. „Свободно слово“.

Стоицовъ, Ст. вж. „България не спи“.

Струма. Вѣстникъ за политика, книжевность и търговия. Дважъ въ седмицата. Редакторъ *Ив. Ат. Клисурски.* Срѣдецъ, Зилберъ, Д. Вълковъ, Либер. Клубъ, fol. 4 стр. 3 стлб. ц. 20 л. — *Година 1.*

1 бр. 16 юний: Стихове, отъ *Ив. П. Хр. Кжршовски;* сжщо бр. 3, 4. — Бр. 4 (27. VI), подл.: Лямарила, отъ *Lemenaïs.* — Бр. 10—11 (26. VIII), подл.: Атаманъ Дорошенко Господаръ, прѣдводитель на Казацитѣ, или завоевателнитѣ русски стрѣмления. Исторически бѣлѣжки отъ XVI в. Документитѣ обнародвани въ сборника на Евдоксие Хурмузаки, кн. V. ч. 1. — бр. 20 (28. X). — Прѣстава *„Струма“*, а вмѣсто нея захваща да излива *„Вардаръ“*.

Сжбчевъ, Н. П. вж. „Правдолюбъ“, „Македония“.

Хайне. вж. „Родолюбецъ“.

Шаховъ, К. вж. „Македония“.

Шоповъ. А. вж. „Родолюбецъ“.

Шуменский Окржженъ Вѣстникъ. — *

Етнографическата карта на словѣнетѣ, изд. В. В. Комаровъ.

Допълнителна бѣлѣжка (къмъ стр. 405).

Ако и късно, ние сполучихме найсетнѣ да се сдобиемъ и съ *издадената* отъ *В. В. Комаровъ „Карта славянскихъ народностей“ (не* на „Балканския полуостровъ“!), *съставена* отъ *Н. С. Зарянко* (С.-Петербургъ; *притурка* къмъ *„Русско-Славянскій Календарь“ на 1890 годъ).* Намъ се паднж едвамъ „изданіе *второе, пересмотрѣнное.* Въ какво е състоялъ *прѣгледътъ* и негли *поправката* на туй 2 издание, ние пакъ неможемъ да опрѣдѣлиме, щомъ и тоя пжть нѣмахме честьта да погледнемъ *поне „отдалечъ“* на първото издание. Остая ни да сждимъ за това само по *уталожения* ...духъ на своитѣ сродни съсѣди, чиято злъчь бѣше много се вдигнжла срѣщу насъ ...прѣди. А туй „уталожено“ състояние на благородния и доблестенъ сърбски па...тизъмъ несъмнѣно ще да се дължи на онази ясно-мурга боя, съ която е заша...ена земята отъ Солунския заливъ до Неврокопъ и Джумая, отъ Воденъ до Дримъ, ...ноше и Кюстендилъ. Българетѣ именуватъ тая земя *Македония*[1]) и ж населяватъ ...челядь отъ *своето* племе; а г. Зарянко, върху чиято карта българетѣ носьжтъ ...на боя отъ Видинъ до Цариградъ, а сърбетѣ сж въжжълти отъ Враня до Бѣл...радъ, е населилъ Македония съ *особно, самобитно племе.*

Питайте, господа читатели, питайте „новия“ етнографъ Зарянко, кой народъ ...лява тая сирота Македония, какъ го викатъ, кои му сж роднинитѣ, и вие ще ...те и ще видите едно идеялно мълчание и спокойствие! Между боитѣ на словѣн...тѣ народи, означени и обяснени въ картата, *боята на Македония несжществува;* ...ду числата на словѣнетѣ, изредени и изброени въ статистичнитѣ таблици на ...тата, *македонцитѣ невлизатъ.* Споредъ това тѣ *несж нито българе, нито сърбе,* ...какъ *сж словѣне; не сж ни нѣмци,* защото нѣмцитѣ върху картата иматъ ...*на боя.*

И отъ това именно ще да сж вѣрятно *доволни* сърбетѣ. Ала за право, ние ...къ неможемъ се прѣдстави въ положението на *такъво* тѣхно „доволство“: какъ ...да невдигнжтъ още единъ новъ митингъ поне *за зелена боя* на македонцитѣ, ...то се швабитѣ тѣ тъй сърдечно *се сподушватъ* и неразделно *мечтаѭтъ!* Бива ...акъво *самоотричанье?* . . .

[1] Юго-западна България се нарича Македония едвамъ отъ 20—30 годинъ, и то наймного отъ там...тѣ на еднородци-българе (които себе-си наричатъ навсждѣ само — „българе“, „болгаре“, „бу...“) едвамъ кривъ навикъ, внесенъ отъ нѣкои полуграмотни наши даскали, — каквото отъ десетина ...въ насамъ и българетѣ отъ Южна България се наричатъ криво „родомъ отъ Тракия“. *З. Р.*

Картата на г. Зарянко е съставена възъ основа на свѣдѣнията отъ 23 по чето нови источника (1868, 1875 и 1886—1889 г.); ржководила се е и по насоки на В. В. Комаровъ, И. Я. Вацликъ и С. И. Верковичъ; — и все пакъ трѣба искрено да съжаляваме, че отъ всички тия прѣсни „свѣдѣния“ и „насоки“ тя *не се е научила нѣщо пòдобро* отъ онова, което съдържа „Этнографическая карта славянских народностей М. Ф. Мирковича (дополнена А. Ф. Риттихомъ; Спб. 1877 г.; 3-е издание С.-Петербургскаго Отдѣла славянскаго благотворительнаго комитета“).

Подъ южната чърта на картата е напечатана „Замѣтка *для друзей и недоброжелателей* славянства“. Тамъ издательтъ и съставительтъ казватъ, че били съгледали въ първото издание на картата, — прѣгледано отъ учени слависти и *словѣнци тузамци* отъ различни народности, — нѣкои погрѣшки, които можали да породжтъ недоразумѣния и криви тълкувания. Тѣ прибързали затуй да изваджтъ второ издание на картата, а тъкмжтъ да захванжтъ и трето издание, още пòвѣрно и отъ второто. По тази причина В. В. Комаровъ призовава всекиго, що истински знае своето *словѣнско* отечество, да помогнжтъ съ достовѣрнитѣ си съобщения за единъ напълно права карта на словѣнскитѣ народности. Обаче отъ подобенъ възгласъ за едно божемъ чисто безпристрастие „словѣнската“ карта нѣма нищо да спечели: и ли *въ броя на словѣнетѣ и подъ тѣхнитѣ бои* на картата не фигуриратъ македонцитѣ. — тогава каква полза, че щѣли да се съобщжтъ г. Комарову нѣкакви си „вѣрни“ свѣдѣния за *несловѣнскитѣ* македонци? А знае се, че никой други словѣнски народъ не протестувалъ противъ първото издание на картата, освѣнъ *сърбетѣ*, и то *само заради боята на Македония*. За кого е тогава възгласътъ?

Ала г. Комаровъ и Зарянко бързатъ да си оправжтъ искривеното сърце. „При огледъ на недостатъчното етнографично изучванье на нѣкои съпрѣдѣлни и общи области между българетѣ и сърбетѣ, издательтъ и съставительтъ се принудили да отбѣлѣжжтъ во второто издание на картата Македония съ особита боя, като страна чийто етнографически съставъ е още *твърдѣ недостатъчно разработенъ*.“ Срамота е за словѣнетѣ да четжтъ подобна исповѣдь отъ почтенитѣ творци на картата, понеже *дозрѣлиятъ за такъвъ трудъ умъ* щѣше напълно вѣрно да разрѣши въпроса за македонцитѣ дори и само по ония материяли, които до сега има набрани за тѣхъ въ книжнината на сърбетѣ и българетѣ, остави вече книжнинитѣ и на други просвѣтени европейски народи и датитѣ на историята. Че г. Комаровъ и Зарянко са се заваели съ работа *не съвсѣмъ за тѣхни ржцѣ*, то се види и отъ тамъ, дѣто не са достигнжли още да раздѣлжтъ южнитѣ словѣне отъ западнитѣ и да проумѣжтъ, че ако лужичанетѣ се казватъ *„Serbjo“*, тѣ пакъ си остаятъ клонъ отъ западнитѣ словѣне, но никакъ не югословѣнски сърбе, съ които сж ги смѣсили и по боя, и по диаграмата си *по народности*. Аколи въ *статистичната* таблица за распрѣдѣление за словѣнетѣ по господарства и народности лужичанетѣ стоижтъ отдѣлно отъ сърбетѣ, то е за туй, че тя таблица е оняя съставена отъ проф. А. Будиловичъ и помѣстена въ етнографическата карта на Мирковича едноименна таблица, която съ пò-новки числа сж просто заели и г. Комаровъ и Зарянко. Картата на Мирковича, ако и да е още отъ 1877 година, стои откъмъ научна страна пò-високо отъ картата на подирнитѣ творци, които сж си сторили само излишенъ трудъ и сж се изложили на весела оцѣнка. Наистина, първата карта е малко остарѣла; ала тя показва и какви народности пръшарятъ съ оазиси масата на отдѣлнитѣ словѣнски народи, докждъ подирната не разсува по тия мѣста или „пò-рѣдко“ словѣнско население, или просто бѣли петна, дѣто незнаемъ, що за народъ живѣе: да ли на пр. въ кжта между Дунава и Тимока „пò-рѣдкитѣ“ сърбе не сж наполовина власи, и да ли около Зайчаръ нѣма и български села. Нестигахж ли за г. Комарова и Зарянко поне свѣдѣнията на г. Миличевича относително тоя пунктъ?

Така и за много други пунктовe.

Д-ръ Баланъ.

6555—89

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА НА В. Д. СТОЯНОВА.

ГОДИНА СЕДМА.

КНИЖКА XXXIV.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . .
Нар. пословица.

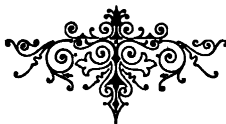

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1890.

Безъ прѣдплата никому не се даватъ книжки отъ Пер. Списание, нито от другитѣ издания на Българ. Книжовно Дружество.

Ржкописи, обнародвани или не, никому не се възвръщатъ назадъ.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Книжка XXXIV.

Кратка расправия по етнографията на Македония.

По поводъ на писаното напослѣдъкъ по тоя въпросъ отъ Ястребова, Драганова и Новаковича.

Отъ Д. Матовъ.

Отъ 10—15 години насамъ у сърбитѣ зе да се расплодява една обилна литература, която заедно съ многобройни митинзи, дружества, пансиони и пр. има за цѣль да докаже urbi et orbi, че словѣнетѣ въ Македония принадлежѫтъ къмъ сръбското племе. Българетѣ рѣдко или съвсѣмъ не отговаряхѫ на громкитѣ брошури и календари, издавани съ тая цѣль у сърбитѣ, както и на всичкитѣ имъ движения насочени къмъ това. Написаното въ българската литература по тоя въпросъ, — като напр. прѣдговора на „Ютро" (нѣщо като алманахъ, издаденъ отъ пражскитѣ бълг. студенти на 1883 г.), нѣколко стихотворения отъ Ив. Вазовъ, календарчетата „Вардаръ", газетата „Македонский Гласъ", нѣк. статии отъ М. Дриновъ, отъ Спиро Гулабчевъ (родомъ отъ Леринъ — Битолско), отъ А. Теодоровъ, сборникътъ отъ статии по етнографията на Македония, издаденъ отъ Офейкова на 1888 г. и още нѣщо др., — е твърдѣ незначително въ сравнение съ онова, що сѫ издали и издаватъ сърбитѣ, и то се е появявало само тогава, когато сърбитѣ сѫ прѣминавали мѣрката. К. Шапкаревъ (родомъ отъ Охридъ) въ статията си „сърбскитѣ великоидейни напряжения и нашитѣ учени" (Пер. Спис. XXV) укорява българскитѣ писатели, особенно специялиститѣ, филоловитѣ задѣто тѣ пазѭтъ осѫдително мълчание и днесь, когато сръбската литература е плувнѫла отъ брошури, въ които се доказва принадлежностьта на македонцитѣ къмъ сръбското племе. Днесь каже г. Шапкаревъ,

само двѣ-три личности се занимаватъ и пишжтъ у насъ по тоя въпросъ, като оборватъ сръбскитѣ лъжеучения; то сж: Дриновъ, Офейковъ и Драгановъ (? Вмѣсто послѣдния пó-добрѣ да именуваме Бобчева).

Мене ми се чини, че нѣма защо да се окайваме за тоя фактъ. Въ него има и нѣщо утѣшително: сичкитѣ словѣне, на които е мила солидарностьта между словѣнскитѣ племена, по достоинство ще оцѣнжтъ и ще захвалжтъ въздръжностьта на българскитѣ публицисти въ тоя случай. Причината на мълчанието отъ страна на публициститѣ ни не трѣбва да търсимъ само въ обикновенната имъ апатия, нито пакъ въ увѣренностьта имъ, че сърбитѣ, при сичко че дигнжхж голѣма врѣва и проглушихж ушитѣ на свѣтътъ, нито до сега сж убѣдили въ своя полза нѣкого отъ ученитѣ, нито пакъ за напрѣдъ ще могжтъ нѣкого убѣди, както не сж могли, прѣминувайки море и суша, да обърнжтъ на сърбска страна нѣкое село или градъ въ Македония[1]). Въ значителна стъпень мълчанието отъ наша страна се обяснява съ смирението ни и съ нежеланието да се възбуждатъ страститѣ. Българетѣ се показахж въздържни, още когато почнжхж сърбитѣ да се отнасятъ неприязненно къмъ насъ. Тѣ не искахж да отвръщатъ на сърбитѣ за сичкитѣ горчивини, които имъ причинили тѣ (гл. прѣкрасното стихотворение върху тая тема отъ Вазова въ „Прѣпорецъ и гусла"). А сега нашитѣ публицисти ги е свѣнь и страхъ да пишжтъ по тоя въпросъ, за да не би да усилжтъ тая важна омраза, която се е появила между двата близки народа и отъ день на день зема погрозни размѣри.

Сърбитѣ сж виновати и въ самото възникване на тая омраза, на нѣкои черти отъ развитието на която ще се спремъ малко, за да си уяснимъ сжщо, защо българетѣ се показахж повъздържни въ борбата съ сърбитѣ по тоя въпросъ. Сърбитѣ сж хулили българетѣ и сж имъ исказвали прѣзрение още прѣди сто години, както свидѣтелствува Паисий (Пыпинъ, Ист. слав. лит. 107, 108; Дриновъ, още нѣк. забѣл. за Паисия и нег. история, Пер. Спис. XIX). Въ ново врѣме сърбитѣ се глумихж съ тия българе, които въ 1875 г. сж идвали въ Сърбия, за да земжтъ участие като доброволци въ борбата срѣщу турцитѣ. Оттогава

[1]) За нѣкои незначителни успѣхи на сърбитѣ въ македония гл. подолу.

обственно и датира омразата между сърбитѣ и българетѣ. До това врѣме сърбитѣ, като родственъ и свободенъ народъ, се ползувахѫ съ симпатия и уважение отъ къмъ българетѣ. Достатъчно е да си спомнимъ за Любена Каравеловъ, който обожаваше сърбския народъ и мислѣше, че само отъ Бѣлградъ може да пробие за балканскитѣ словѣне часътъ за освобождение. Ако и да не сѫ още разяснени добрѣ отношенията на тоя водитель тогавашенъ на бълг. народъ къмъ Ристича, тогавашния сърбски министъръ, сé вижда се, че сърбитѣ сѫ прѣдлагали твърдѣ тежки и докачителни условия на Любена, и за това той не се е опиталъ повторъ да влѣзе въ споразумѣние съ тѣхъ[1]). На Берлинския конгресъ, благодарение на сдѣйствието отъ Австрия и на подложнии заявления отъ страна на жителитѣ, сърбитѣ получихѫ нѣколко области, заселени съ българе: Пиротъ, Враня, Нишъ. А посѣгахѫ тѣ още на повечко: тѣ искахѫ Кюстендилско, Трънско, Видинско, Софийско, Ломско и пр. Сетнѣ иде поведението на сърбитѣ прѣзъ 1885 г. Отъ тогава между сърбитѣ и българетѣ се почва такъва почти омраза, каквато сѫществува между българетѣ и гърцитѣ. Когато сърбитѣ се досѣтихѫ, че трѣбва да посѣѭтъ сърбизмъ въ Македония, като съ нáй-главно срѣдство зехѫ да си служѫтъ съ хули и ругань изобщо по българский адресъ. Днесь съ сѫщата цѣль тѣ пращатъ въ Македония консули (въ Солунъ, Битоля, Скопие) и разни агитатори и, като дѣйствуватъ не съ убѣждение, а съ пари, развалятъ населението нъравственно, спиратъ неговото развитие, като се съюзватъ съ гърцитѣ, вѣковнитѣ врагове на българския напрѣдъкъ.

Но, при сичко, че докаченията ни отъ страна на сърбитѣ сѫ били и сѫ силни, и при сичко, че тѣ прѣкаляватъ съ своята врѣва по македонския въпросъ, мислѭ, че и занапрѣдъ ние българетѣ трѣбва да държимъ въ дневната журналистика сѫщото въздръжно поведение, каквото сме държали спрѣмо сърбитѣ и до сега. Нашитѣ газети би трѣбвало пó-малко да даватъ ухо на сърбскитѣ клюки и интриги, а не, както правѭтъ сега, да се надпрѣварватъ съ сърбскитѣ газети въ ругане и докачения. Кол-

[1]) Ние нѣмаме на часътъ възможностьта да се въсползуваме съ писаното по тоя въпр. отъ П. Кисимовъ и З. Стояновъ, за да дадемъ пóподробни указания.

кото за въпроса за народностьта на македонскитѣ словѣне ние трѣбва да земемъ участие при разглеждането му отъ научна гледна точка, но нѣма нужда да се отговаря отъ българскитѣ публицисти на сѣка брошура или календарче, издадено отъ сърбскитѣ шовинисти. Възможно ли е да влѣзе човѣкъ въ разискване съ сичкитѣ сърбски и несърбски писатели, които сѫ доказвали, че Македония е сърбска страна, когато тѣ сички пишѫтъ много разхайтено, безъ да се подчиняватъ на исканията на логиката, псуватъ сичко българско, изкривяватъ фактоветѣ, и не е възможно да разсѫждавашъ съ тѣхъ спокойно и научно?

Ученитѣ специялисти по словѣновѣдѣнието — русси, чеси, хървати и пр., като че намиратъ за излишно да се занимаватъ отново съ рѣшението на тоя въпросъ, повдигнѫтъ сега пакъ отъ сърбитѣ. Когато го смѣтатъ за рѣшенъ въ полза на българетѣ, тѣ само случайно сѫ изказвали своята прѣсѫда по поводъ на новитѣ мнѣния, распръсвани отъ сърбитѣ. Така, Ягичъ въ своя журналъ Archiv f. slav. Philologie се изразява неблагоприятно за сърбската теория, Иречекъ въ Cesty po Bulharsku 369 признава трънския, софийския и пр. говори, съгласно съ ислѣдванията на бълг. филологъ А. Теодоровъ, за български. Русскій Филологическиій Вѣстникъ отъ 1889, кн. IV осѫди строго заблужденията на Ястребова, по поводъ на второто издание на сборника му. Славянското Благ. Общество съ етнографическата карта на Комарова призна македонцитѣ за българе, — и толкозъ[1]).

Между това, общественното мнѣние и повънъ напр. въ Руссия, е доста заинтересувано, изъ публиката могѫтъ да се всѣкѫтъ по́вече или по́малко криви понятия, въ сѫщото врѣме враждата между българетѣ и сърбитѣ расте, и неспециалиста не знае, кой е кривъ, кой е правъ.

Славиститѣ бихѫ много съдѣйствували за обуздание на страститѣ, ако бихѫ исказвали по често своята прѣсѫда по поводъ на прѣпирнята между насъ и сърбитѣ. Вѣрвамъ, тогава би поутихнѫла сърбската врѣва. А ние българетѣ трѣбва да дадемъ възможность на славиститѣ да чуѭтъ

[1]) Добрѣ би било, ако нѣкой допълнѣше тѣзи ни указания: въ чешската и хърватската филологическа книжнина, вѣрвамъ ще да се намѣрѭтъ доста отзиви за въ полза на българетѣ. Въ 2-то изд. на картата си Комаровъ (незнамъ, дали и Слав. Общ. заедно съ него) смѣта етнографическия въпросъ за Македония нерѣшенъ.

и нашитѣ указания и нашия гласъ. Да не се утѣшаваме съ мисъльта, че безпристрастнитѣ учени виждатъ фалшификацинтѣ на тия, които поддържатъ сърбската теория, и че никой авторитетенъ етнографъ, филологъ или историкъ, не се е пометнжлъ отъ общото мнѣние, че словѣнетѣ въ Македония принадлежжтъ на българското племе. Ние сме длъжни да отговаряме сегизъ-тогизъ на сърбскитѣ викания, но да излагаме спокойно своитѣ възгледи, като се стремимъ само да установимъ истината, за да помогнемъ на ученитѣ още веднъжъ да прѣтресжтъ тоя въпросъ и да го рѣшжтъ отново, безъ да гледатъ прѣдварително, дали е той законно повдигнжтъ отъ сърбитѣ, или не. Ако отъ скромность продължаваме да мълчимъ, могжтъ се распръснж нѣкои заблуждения, които сетнѣ по мжчно ще ни бжде да ги искоренимъ.

Съ цѣль да спомогнж споредъ силитѣ си на новото рѣшение на тоя въпросъ, азъ ще разгледамъ тукъ нáйглавнитѣ основания, на които се зиде теорията за сърбизма на македонцитѣ. Като нáй-важни въ това отношение въпроси ми се прѣдставляватъ слѣд. два: 1) дали споредъ както увѣряватъ сърбитѣ, въ македонскитѣ диялекти има звуковетѣ *ћ* и *ђ*? 2) вижда ли се отъ историята на възраждението у словѣнетѣ въ Македония, че тѣ сж часть отъ българския народъ или не?

Тѣзи въпроси, заедно съ въпроса за службата, единъ народенъ обичай, на когото сърбитѣ сжщо така основаватъ своята теория, сж разгледани съвсѣмъ обективно и въ погорѣуказания сборникъ на Офейкова. Тукъ ние ще разгледаме и ще отговоримъ на написаното по тия въпроси отъ защитницитѣ на сърбската теория слѣдъ издаванието на тоя сборникъ.

Между авторитетнитѣ слависти, освѣнъ сърбския историкъ Ст. Новаковичъ, нѣма никой да се е исказалъ въ такъвъ смисълъ, че македонцитѣ сж сърби. Освѣнъ Новаковича, отъ всичкитѣ други привърженици на сърбската теория само Ястребовъ и Драгановъ могжтъ да иматъ каквагодѣ тежина прѣдъ учения свѣтъ, при сичко че и на тѣхнитѣ голѣми погрѣшки се срѣщатъ въ русската журналистика указания („Изв. Слав. Общ.“ 1888, стр. 306—310, 312, горѣуказ. No. 12 за 1889 г. отъ „Русск. Филологи-

ческій Вѣстн."). Ние ще имаме прѣдъ видъ само издаденото отъ тѣзи трима поборници на сърбизма въ Македония: съ останѫлитѣ, като напр. съ Веселиновича, Гопчевича и др., не струва да се полемизира, тъй като тѣ не могѫтъ да прикриѭтъ тенденцията си, пишѫтъ много безочливо, та не могѫтъ си спечели ни за пари кредитъ прѣдъ свѣтътъ.

Въ 1886 г. И. Ястребовъ, русский консулъ прѣди въ Призрѣнъ, а сега въ Солунъ, издаде единъ сборникъ съ заглавие „Обычаи и пѣсни турецкихъ сербовъ въ Ипекѣ, Дибрѣ" и пр., гдѣто въ прѣдисловието отстоява, че македонскитѣ словѣне изобщо сѫ сърби. Може да помисли човѣкъ, че възрѣнията на Ястребова, като на руссинъ (ако и не сѫщъ руссинъ по происхождение), ще да бѫдѫтъ безпристрастни и вѣрни, тъй като изглежда да сѫ основани на лични наблюдения и фактически данни. Тъй като той говори съ самоувѣренность и съзнание на своето достоинство, ще помислѭтъ още, че той ще да е и специялистъ, слѣдователно, напълно компетентенъ въ рѣшението на казания въпросъ. Слѣдъ провѣрка обаче излиза, че даннитѣ на Ястребова сѫ невѣрни, а възрѣнията му, обосновани възъ тѣхъ, сѫ толкова по́-вече погрѣшни, че принадлежѫтъ на човѣкъ неспециялистъ, слѣдователно, некомпетентенъ да бѫде сѫдия по дадения въпросъ. Това доказа съ изискуемата основателность и вразумителность и въ сѫщото врѣме съ голѣма въздържность проф. Дриновъ въ статията „нѣсколько словъ объ языкѣ, народныхъ пѣсняхъ и обычаяхъ дебрскихъ славянъ", напечатана нѣщо прѣди 2 години въ „Извѣстията на Слав. Благ. Общ." и неотколѣ прѣведена на бъл. въ списанието „Трудъ". Сега Ястребовъ издава сборника си повторъ съ нѣкои и други измѣнения, като го снабдява съ едно прѣдисловие, въ което по́-енергически и, тъй да кажемъ, по́-фанатически отстоява сърбската теория въ македонския въпросъ. Подиръ обстоятелната статия на Дринова излишно е да се оборватъ още веднъжъ възрѣнията на Ястребова, щомъ сѫ тѣ основани на сѫщитѣ данни. Но въ второто си издание съставительтъ на сборника е прибавилъ нѣкои нови нѣща, заявява, че е поправилъ неточноститѣ въ материяла на 1-то издание, въ възрѣнията си за сърбизма на македонцитѣ отива още въ по́-голѣма крайность, — и това е то, което изискува да се

кжжтъ пакъ нѣколко думи, за да видимъ още веднъжъ, ли е право мнѣнието на Я. Това се пада по право на Я., защото Руск. Фил. В. се отзова на второто издание на сборника и жестоко осѫди теорията на Я., но безъ да подложи на подробенъ разборъ.

Слѣдъ напечатванието на Дриновата указ. статия, въ ѫщитѣ „Извѣстия“ се появихѫ редъ статии отъ П. Драгановъ, единъ отъ моитѣ прѣдшественници, бивший учитель въ Солунската Бълг. гимназия. Той сѫщо така съ авторитетностьта на единъ нáй-добъръ познавачъ, но уклонливо и двусмисленно изказа, че въ Македония словѣнетѣ образуватъ едно особенно племе, не принадлежаще ни на българетѣ, ни на сърбитѣ, но пó-близко къмъ послѣднитѣ.

Миналата година Сърбската Кралска Академия издаде една статия отъ Новаковича, извѣстния сърбский ученъ: „ћ и ђ у македонским народним дијалектима“ (Глас XII), гдѣто се доказва, че звуковетѣ, що сѫ въ заглавието на брошурата, сѫществуватъ въ македонскитѣ говори, и за това тия говори съвпадатъ къмъ сърбскитѣ.

Като съмъ самичъкъ родомъ отъ Велесъ и като знаѭ добрѣ майчиния си езикъ, па изучвамъ и другитѣ македонски говори отъ двѣ години насамъ въ самитѣ тѣхни области, не само въ Солунъ, азъ виждамъ, че отбирамъ нѣщо пó-вече отъ македонскитѣ говори, нежели Ястребовъ, Новаковичъ и Драгановъ. Това ми възлага една длъжность да дамъ нѣкои указания върху македонския въпросъ, така искусно заплетенъ отъ Драганова и така опако прѣдставенъ и невѣрно рѣшенъ отъ Ястребова и Новаковича.

I.

Почваме отъ второто издание на Ястребовия сборникъ. Още въ началото на прѣдисловието си Я. забѣлѣзва, че издава сборника си съ цѣль да поправи типографскитѣ погрѣшки, които сѫ се вмъкнѫли въ първото издание, и и да го допълни съ данни по разговорната рѣчь на Македонцитѣ, та да испълни съ туй желанието на проф. Ягичъ, изразено въ „Архивътъ“[1]). Нито едната, нито другата си

---

[1]) Извѣстно е, че по нѣкои мѣста езикътъ на пѣснитѣ и приказкитѣ се отличава рѣзко отъ разговорното нарѣчие. Тукъ Ягичъ каза, че отъ Ястребовитѣ дебърски пѣсни се вижда, че дебърчане пѣѭтъ на бълг. нарѣчие, а любопитно е да се знае и ежедневната дебърска разговорна рѣчь, за да се види, тя къмъ кое нарѣчие се

цѣль не е постигнжлъ г. Я. Достатъчно ще бжде да укажемъ нѣколко примѣра, за да видимъ, какъ г. Я. поправя погрѣшкитѣ, вмъкнжти въ сборника му, споредъ както казва той, по вина на набирачитѣ въ типографията.

Дриновъ указа въ спом. статия „Нѣск. словъ о яз., нар. пѣс. и обыч дебрск. слав.“, стр. 9 (ние цитираме отдѣлно отпечатаната брошурка), че г. Я. злоупотрѣбява съ сърбската йота (j), като я туря твърдѣ често въ дебърскитѣ народни пѣсни, даже на такива мѣста, дѣто двѣ гласни дохождатъ въ съприкосновение вслѣдствие на исхвърляние на *x*, именно въ 3 л. мн. отъ имперфекта и аориста, като въ: *говорије, видоје, немаје* и пр. Самй Дриновъ е изучвалъ дебърското нарѣчие отъ живи уста, наблюдавалъ е върху тоя случай и дошълъ до еднакви заключения съ Григоровича, именно, че тукъ се не чува йотувано *е*. Ще добавя, че съ това се съгласуватъ и моитѣ лични наблюденья, които съмъ правилъ не въ самия Дебъръ, но при се това сж твърдѣ точни. Между това Я. и въ второто си издание пише: *нафтасаје*, *фатије*, *врзаје*, *пушчије*, *секоје* 236, *отидоје*, *откинаје* 237 и др.

На сжщото мѣсто въ статията си Дриновъ указа, че Я. е направилъ много погрѣшки, като е смѣсалъ насждѣ мѣстоимението *ја* (*я* — вин. пад. отъ *она*) или *је* (*е* и даже *э* — дат. пад. отъ сжщото мѣстоимение или пакъ 3 л. отъ глаг. *съмъ*, по дебр. *сомъ*) ведно съ мѣстоименията *ми, ти, ни, ви*, та е записвалъ двѣ думи като една. Въ новото си издание г. Я. поправилъ нѣкои отъ тѣзи погрѣшки, очевидно, не типографски, но пó-вечето отъ тѣхъ е оставилъ непоправени. Примѣри:

Товарил Димо девет товари,
. . . . Да *мије* одит в(?) Никулица града. 238.
Да ја *вија* мајка, мајка не познава.
Сама *није* куќа позновита. 238.

Послѣдната погрѣшка (въ старото изд. стр. 221) изрично е посочена отъ Дринова на горѣказаното мѣсто отъ неговата статия.

отнася. Не трѣбва да се очаква сжществена разлика между *поетическята* и *разговорната* рѣчь на македонцитѣ. Но се пакъ при записванието на *народнитѣ* поетически произв. да се отбѣлѣзва тая разлика, щомъ я има.

Я. говори въ прѣдговора си, че критицитѣ му не трѣбвало да се очудватъ, дѣто той записвалъ една и сжща дума въ различни форми, защото често се случвало, че въ единъ и сжщъ говоръ една дума има двояко произношение. Противъ послѣдното утвърждение на Я. нѣмаме нищо: случва се и пó-вече: единъ и сжщъ субйектъ, отъ когото записвашъ нѣкое народно произв., може въ течение на нѣколко минути да ти изговори една дума по два начина. Но голѣмо и постоянно колебание се случва винаги съ извѣстни думи, съ извѣстни звукове и форми. Сетнѣ, да влѣземъ въ сжщностьта на работата. 1 лице ед. наст. изяв. г. Я. пише ту съ *м* на края, ту — безъ: *да зема да посвира, да попеја,* 236, *да се фрла, да плива* ib., *немам нози по тебе да трча* 231, *да ве узема* 235 и пр., а сжщо така: *да си летам, да си прелетам* 234, *перам* 235, *ќа дојдам, ќа те грабам* 239 и т. н. У г. Я. срѣщаме и третя форма за 1 л. ед. наст. — на *ем, им:*

До в село идем, синџиро моме,
Два коња водим 139,
ќа те вевем 174 (bis), 175.

Случва се и така, че третята тази форма се привожда наредъ съ другитѣ двѣ, въ една и сжща пѣсень, както въ послѣдния прим. отъ стр. 175:

Ќа те *везем* со коприна,
Ќа те *лоза* се со срма.

Въпрѣки увѣренията на Я., такъво смѣшение на формитѣ е невъзможно за единъ и сжщъ говоръ въ тѣсна смисълъ на думата. Послѣдната 3-а форма (не исключително сърбска, впрочемъ) е несвойственна на дебърскитѣ говори[1]). Формата на *ам* сжществува въ твърдѣ малко села, а дѣто сжществува, въ твърдѣ рѣдки случаи отстжпва мѣстото си на формата на *а*. А дѣто у Я. стоижтъ наредъ и тритѣ окончания, и той се смѣта за правъ, то си има обяснение въ особенния методъ неговъ на записвание народнитѣ умотворения. Г. Ястребовъ не отбѣлѣзва никакъ селото, по говора на което е записана сѣкоя пѣсень, а се ограничава съ общитѣ распрѣдѣления: дебърски, кичевски и пр. пѣсни. По тоя начинъ Я. прѣнебрѣгнжлъ едно отъ най-главнитѣ правила за изучение на говоритѣ. Толкозъ пóвече не трѣб-

[1]) Тукъ не разбирамъ тетовскитѣ говори, отлични отъ дебърскитѣ.

ваше да се истърва то отъ видъ, че въ Дебърско имаме два, а, може би, и пò-вече подговори. Къмъ единиятъ се отнасятъ: Дрéнокъ, Мóдричъ (100 к.), Джеплишта, Родбешта, Луково горно и Луково долно (заедно 100 к.), Ворбница, Ябланишта (160), Нерезе (50), Безево (30), Гиневецъ, Себишта, Клейне, Стеблево[1]) Къмъ другия се отнасятъ: Галичникъ, Лазарополе, Сельци (80), Тресанче (450), Осой (95), Рóсоки (отъ единъ сърбский учитель, прѣподавалъ на сърбски тукъ, прѣкръстено на Раосоки), Ехловецъ, Иванчишта, Малковецъ, Косоврасти (до едни бани съ топли минерални води), Присойница (манастирь св. Йованъ), Янче (подъ Галичникъ). Въ Дренокъ и др. села отъ сѫщия говоръ казватъ: *свáтои, нóдзи, цóрно, зóлва, пушти* и т. н.; вм. *шт, жд* (отъ *тj, дj*) наредъ съ *к', г'* срѣща се често *шт, жд: к'éрка, плéшти, лéшта, вéжди, сáжди*. Въ селата, гдѣто говорътъ е сѫщо такъвъ почти, какъвто въ Галичникъ, казватъ: *свáтови, нóзи, цѫрно, бѫлва, пýшчи* и т. н.; вм. *шт, жд* (отъ *тj, дj*) рѣдко се попада почти исключително *к' г'*[2]), произнасяни, до колкото могѫ да сѫдѭ по своитѣ недостатъчни за тоя случай наблюдения, не тъй меко, както въ Дренокъ, може би, по тоя начинъ какъвто бѣше указвалъ Гйошо Бояджиовъ, описвайки говорътъ въ нѣкои отъ велешкитѣ села. Наблюденията си, които съмъ правилъ не въ самия Дебъръ, смѣтамъ за това недостатъчни, че изобщо дебранитѣ по чужбина не удържатъ въ чистота своя „дебелъ“, както сами го наричатъ, говоръ, поддавайки се на влиянието на другитѣ говори. При сичко това за мене е очевидно, че въ Дебъръ има поне 2 говора (не смѣтаме тетовския) доста отлични единъ отъ другъ: въ единия *шч*, въ другия — *шт* и т. н. Фонетическата особенность, която вапсува сичкитѣ дебърски говори, е *о* вм. *ѫ* и *ъ*. Очевидно е, че названията „дебърский“ говоръ, „дебърски“ пѣсни, съ които си служи г. Я. сѫ неясни и неумѣстни, щомъ той не отбѣлѣзва и селото, по чийто говоръ е записана сѣка една пѣсень. Инакъ не е нито възможно да се изучи точно и говорътъ на едно

---

[1]) Въ едно отъ селата, които спадатъ тука, Борово, мѫжетѣ се старыѫтъ да говорыѫтъ по сърбски, тъй като ходыѫтъ въ Сърбия за печала и се бавыѫтъ тамъ подлъжко. Въ Солунскитѣ села сѫщо се срѣща подобно явление. Тукъ мѫжетѣ се мѫчѫтъ да чупыѫтъ българския езикъ на грѫцкий маперъ.

[2]) Съ значе отдѣсно на съгласната означаваме мекостьта й: *к'и = кйи, кjи, кьи, к'а = кjа, кйа, кьа, кя* и т. н.

и сѫщо село, който и въ Дебъръ може да окаже таквазъ пъстрина, както и сѣкѫде, а, може би, и по́-вече. Напр. въ Лазарополе: *жрг'а, вег'и, саг'и* и пр., *гак'и, свек'а* и пр., но *прежа, плешчи;* въ Дренокъ: *вежди, лешта,* и др., но *к'єрка, гак'и* и пр.

Тая забѣлѣжка, вѣрвамъ, че ще ни обясни сѫщо тъй и други нѣкои двусмисленнии и двояки обозначения у Я: *шч* и наредъ съ него *шт, е* и *је, ќ* и *к.* Съ *ќ,* види се, Я. е искалъ да прѣдаде мекото *к,* т. е. *кь.* По нататъкъ ще говоримъ, до колко е погрѣшно да се обозначава така тоя звукъ. Сега да спремъ върху *шч.*

Въ прѣдисловието си Я. заявява, че звука *шч* се чувалъ (въ македон. диялекти) само въ въпросит. мѣстоим. *шчо.* Но разгърнете сборника на Я., и вие ще видите, какъ записвачътъ на народнитѣ произв. противорѣчи на автора на прѣдисловието. Въ много пѣсни тукъ ще намѣрите *шч*= старобълг. *щ* отъ *ск, ст,* както и отъ *тј: гашчи* 59, *ушче, пушчије* 236, но и *пуштите* ib., *старчишче, брадишче* 237, *пушчи* 238, *нешчо* 245, *пишчоли* 240, *гушчера* 431, *бунишчата, баришчата, потишчата,* 135, *плачеешчи* 159 и др. Тъй като въ една и сѫща пѣсень намираме ту *шч,* ту *шт,* то и въ новото си издание г. Я. оставилъ сѫщата неразбория, каквато имаше и въ старото, като я при това и иллюстрилалъ въ прѣдговора си съ себепротиворѣчие.

Сѫщо така не сѫ поправени и погрѣшнитѣ написания на вин. пад. отъ имена отъ ж. р., при сичко че сѫ изрично указани отъ Дринова, 12 стр. И въ второто изд. намираме: *в ќелију* 245 (у дебранитѣ въ разг. рѣчь не *ќелија,* но и *к'єлија* или *к'елия* нѣма, а има въ туй знач. *клет, кледи*), *воду носит* 248. Може да ни възрази г. Я., че той не се рѫководилъ въ поправкитѣ си съ указанията на Дринова. Но ние видѣхме и погорѣ, че, щомъ г. Я. не се е повелъ по тѣзи указания, той и самъ остая въ заблуждение и другитѣ може да заблуди.

Другитѣ погрѣшки, които рецензентитѣ не сѫ забѣлѣзали или не сѫ ги указали изрично, разбира се, сѫ повторени въ новото издание. Примѣри: *на главе кладе от книга дарпна* 133 (вм. на *глава* кладе от *книга* дарпна), *расфрла перја по главе* 138 (вм. *расфжрля* перя по *глава*),

тамò ќе мому наќи.; *ќе гу фатит* за *руку* 120 (по тетовския говоръ, вм.[1]): тамо *мома* кье найде, кье *га фати* за *рука*) и пр.

Нѣма нужда да указваме нататъкъ редъ по редъ, дума по дума погрѣшкитѣ на г. Я—овия сборникъ, тъй като не се надѣваме, да ги поправи издателя при едно трето издание. За другитѣ погрѣшки на г. Я., които самъ той не сматря за погрѣшки, като за употрѣбението *ќ* вм. к' (или *кй, кь, кj*); самогласно *р (r sonans)* и др., ние ще говоримъ понататъкъ. До тукъ ние посочихме нѣкои отъ погрѣшкитѣ, за които г. Я. загатва, че е поправилъ. Ясно е, че тѣ както въ 1-то, така и въ 2-то изд. не сѫ типографски, а сѫ прѣдизвикани отъ тенденцията на съставительтъ — да сближи дебърскитѣ говòри съ сърбския езикъ. Ясно е, че издавайки повторно сборника си, г. Я. се е ръководилъ отъ тази тенденция, а не отъ желанието да даде точно и добрѣ записанъ материялъ по македонскитѣ диялекти, както той заявява.

II.

Г-нъ Ястр. е прибавилъ въ второто си издание новъ материялъ — писма, поговорки и гатанки, съ които иска да испълни желанието на Ягича — да прѣдстави образци отъ говоримата рѣчь на македонцитѣ. Гатанкитѣ и пословицитѣ, както и приказкитѣ, при сичко че притежаватъ доста архаизми и стереотипни мѣста, сé подобрѣ отъ пѣснитѣ даватъ понятие за свойщинитѣ на диялекта. Но и съ тѣхното записваниé задачата си г. Я. испълнилъ по единъ такъвъ начинъ, дѣто ще слиса сички филолози и нефилолози. Положително заявявамъ, че тоя езикъ, на който сѫ съставени обнародванитѣ отъ г. Я. писма и гатанки, не е никакъ бащиниятъ и майчинъ езикъ на македонеца — словѣнинъ, че на тоя езикъ нийдѣ въ Македония коренното словѣнско население въ обикновенния си животъ помежду си не говори. Г-нъ Я. е обнародвалъ сумма писма, писани

[1]) Ние исправяме по говорътъ въ Тетово, не досущъ сходенъ съ говорътъ въ нѣколко села на около. Като въ Тетово говорѭтъ въ Непрошчани; Лешекъ, Ластица — сé бливо до Тетово, сетнѣ въ нѣкои Торбешки села, като Броде (500 к.), Веска Круша, Растелица, Лисецъ, Йеловяніе. Въ селата Одри и Рогачево (тукъ Торбешитѣ се наричатъ Горяни) има сърбизми: *едеу* (3 л. мн. наст. появ.), *воду* (вин. п.) и др. Жителитѣ на нѣкои тетовски села се наричатъ *Пожéрани*. Въ *Гѣлойщта* има сръбский учитель, който прѣподава по сърбски. Въ Флешово сърбитѣ не сѫ сполучили при сичкитѣ си усилия, да турѭтъ свой учитель.

само отъ македонци, но и отъ сърби, но писани и въ ния и въ другия случай не на македонското нарѣчие. то почитаемиятъ етнографъ трупалъ писма върху писма, бралъ е около 50 писма, но изслѣдователя на диялектитѣ ще може, нито пакъ ще пожелае да се възползува поне на трохица отъ сичко това. То сѫ писма, които сѣкий писалъ съ особенна претенция — да покаже знанието си *литературния* сърбский езикъ или пакъ на *литературния* лгарский. Мѣстнитѣ говори малко личѫтъ въ тѣзи писма. зъ туй отгорѣ г. Я. ги е издалъ невѣрно, понеже наього мѣста не е разбиралъ своеобразнитѣ си оригинали.

За да запознае свѣта съ велешкия говоръ, г. Я. обнадвалъ 18 писма. Но отъ тѣхъ 10-тѣ сѫ писани съ прѣнция на сърбский езикъ, защото сѫ испращани до сърби, 8-тѣ ту по велешкия говоръ, ту съ голѣмъ примѣсъ отъ итературното българско нарѣчие. Отъ Банско сѫ обнародни 5 писма, но отъ тѣхъ само 1, именно No. 2, донѣйдѣ и запознава съ банското нарѣчие, останѫлитѣ полусърбски. тъ Солунъ само едно писмо, No. 2, е донѣкѫдѣ вѣрно ъ — какъвъ говоръ мислите? — съ солунския? — Но то абсурдъ да се говори за солунский словѣнский говоръ, акто и за солунский влашкий и пр. — Това писмо е по елешкия говоръ, но и то изобилно съ литературно — български форми. Сичкитѣ други петь писма отъ Солунъ сѫ испъстрени съ сърбизми. И т. н.

Получва се страшенъ хаосъ. Напр., отъ единъ и сѫщъ градъ, отъ Скопйе, 2 писма сѫ написани на два различни съвсѣмъ говори, а, може би, и езици. Ето по единъ откѫслекъ отъ тѣхъ.

Писмо на стр. 518:	Писмо на стр. 519:
Съ настоящето ми идамъ да Ве поздравамъ и да Ви явамъ (напеч. *явалмъ) какво вчера на таксилдаронъ Ви Г-на Д. П. му изброяхме Турски* $22^1/_2$ и пр.	*Съ данашним идем прво да вас любезно поздравимъ* и пр.

Очевидно е, че откѫслека отъ 2-то писмо (стр. 519) въ сѣкий случай не принадлежи на скопския говоръ.

Излиза споредъ притуркитѣ на г. Я—вия сборникъ, че дебранитѣ, съ поетическата рѣчь на които читателя е

запознатъ отъ пóпрѣди приведенитѣ пѣсни, обикнове[н]
говорѭтъ помежду си на езикъ както слѣдния:

*Благочестивѣйшемъ во еромонасѣ Никанорѣ и Никод[...]
будите здраво и живо и аще желите чути за мене фала [...]
и светом иоану здраво смь и живо* (писмо на стр. 510).

Вече, право да си кажемъ, подобрѣ щѣше направи г. [...]
ако се бѣше ограничилъ съ пѣснитѣ. Колкото и невѣр[но]
да бѣхѫ записани, тѣ стоѭтъ поблизко до истината, о[т]
колкото писмата въ родѣ туку-що указаното. На 1-то из[...]
на сборника даже проф. Дриновъ призна значението до[...]
кѫдѣ (стр. 20, 6), което нѣщо за мене е доста стран[но.]
Никога единъ трудъ испълненъ съ толкова погрѣшки и [...]
такъва очевидна тенденция не може да се счита за важен
отъ филологическа точка зрѣние[1]).

Споредъ притуркитѣ на г. Я. излиза, че не само в[ъ]
Дебъръ и Велесъ, но и въ Самоковъ, Сѣрезъ, па и въ Софи[я]
въ разговорната си рѣчь словѣнското население употрѣбя[ва]
сърбский езикъ, при това въ литературната му форма. [...]
това е твърдѣ лесно доказано: отъ Сѣрезъ сѫ обнародван[и]
само 3 писма, и тритѣ написани по сърбски до единъ сър[...]
бинъ въ Пеща, отъ Самоковъ и София само по едно и пакъ
по сърбски. Задоволенъ отъ тоя си методъ, г. Я. смѣта
за доказано, че и срѣднитѣ български говори принадлежѫтъ
на сърбский езикъ.

Като съ цѣль да просвѣтли тоя хаосъ г. Я. забѣлѣзва
върху едно писмо отъ г. Т. Х. Мишевъ отъ 10 дек. 1888 г.
написано на половина по велешкото, наполовина по бъл-
гарско — литературното, че така е зелъ да пише Т. Х. Ми-
шевъ, отъ като се билъ побългарилъ. Отъ тукъ излиза,
че прѣди туй писалъ по своето нарѣчие. Но да земемъ
едно писмо Х. Мишево отъ попрѣдишнитѣ, написано тъй
както би желаялъ г. Я. да говорѭтъ велешани, напр. пи-
смото отъ 8 апр. 1875, и го сравнимъ съ онова, за което
г. Я. забѣлѣзва, че е побългарено; ще видимъ, че въ сѣкой
случай първото ще бѫде поблизо до разговорната рѣчь на
велешанеца. Особенно е любопитно да се направи сравне-
нието съ първитѣ прѣдложения на писмата.

---

[1]) Впрочемъ, достоинството на Я—овския сборникъ, може би, състои въ пѣ-
снитѣ отъ другитѣ нарѣчия, които ще да сѫ повѣрно прѣдадени: то сѫ сърбскитѣ
говори, изобилни съ българизми: призрѣнский, моравский и пр.

въпроснитѣ звукове *к'*, *г'*, *ќ*, *ђ*. На стр. 94, Слав. Изв. Др. казва, че въ дебърскитѣ го́вори вмѣсто *шт* сме били мирали *ќ* (*куќа, свеќа* и др.), но „обикновенно“ (що за чность и научность?!) *шт* се било замѣнявало тукъ рѣзъ *шч*[1]) (*шченекъ, зашчо, градишча* и др.), а по нѣкога падало *кь* (resp. *к'*) вм. *шт* и *гь* (г') вм. *жд* (гакье, свѣкьа, ѣгьа). И тъй, авторътъ намира три различни замѣни за и *жд*. Най-главното за насъ е това, дѣто ни се съобщава, е въ Дебъръ имало разлики между тѣзи замѣни и звуковетѣ и *ђ*. Драгановъ, отъ като приведе своитѣ примѣри за *ќ*, тарае се да ни докаже истинностьта на своитѣ съобщения рѣзъ указание на нѣкои свидѣтелства, между другото и тъ извѣстни етнографи. Понеже и Ястребовъ по сѫщия ачинъ (въ прѣдговора къмъ 2-то изд. на сборника си) се мѫчи да придаде правдоподобность на своето утвърждение за *ќ* и *ђ* въ Македония, то ние ще разгледаме по̀-подробно тѣзи доказателства на Др. Казаното за него ще се относи и до Ястребова, защото теорията за сѫществуванието на *ќ* и *ђ* въ македъ. нарѣчия и у послѣдния е сѫщата, само че не тъй добрѣ развита. Новаковичъ я развива най-добрѣ, но за него по̀-сетнѣ.

Г-нъ Драгановъ говори: *чиститѣ ќ* и ђ сѫществуватъ несъмнѣнно въ сѣверно-македонскитѣ говори. Така, думитѣ *ђаќам, лажееќем, среќа, вођак* и др. т., *Арханђел, ђаол, ђаолски, до̀ђа, ђурђевден, међу, виђам, рађам* и др. се срѣщатъ не

ствения наблюдатель, стига той да се е зарекълъ да наблюдава старателно, а не да бърза да прави открития и обобщения. Самомнѣнието и жаждата за открития не оставила г. Др. спокойно да изучи даже това, що е вече извѣстно въ литературата за макед. диялекти, като за распространението на звука *шч*, за отсѫтствие на падежни окончания и пр. Не могѫ да прѣдполагамъ у г. Др. фалшификация, на каквато навождатъ мисъльта погрѣшкитѣ на г. Я. Наклоненъ съмъ да вѣрвамъ, че погрѣшнитѣ свѣдѣния на г. Др. за макед. говори сѫ слѣдствие на недоразумѣние, а не на нарочно изкривяване на даннитѣ. Инакъ що за интересъ би ималъ г. Др., като съобщава нѣкое невѣрно свѣдѣние за мак. диял., да го тълкува по такъвъ начинъ, дѣто да покаже и своитѣ слаби знания по филологията? Напр. той говори, че въ дебърското нарѣчие ударението било сѫщо, каквото въ сърбския езикъ, когато въ юговзападнитѣ макед. го́вори, както и въ „българския езикъ“ то е подвижно (96) и показва съ туй: 1) че не знае ударението на дебърското нарѣчие, неозначено съвсѣмъ даже въ неговитѣ материяли, за каквото нѣщо на сѣкий филологъ записвачъ се пада на́й-строго порицание, и 2) че не знае законитѣ на сърбското ударение, което може да пада почти на сѣкий слогъ, слѣд. е подвижно, не знае, че въ сърб. ез. има 4 начина произношение гласнитѣ, означавано съ бѣлѣзитѣ ˵ и ˋ за краткитѣ, съ ˊ и ⁀ за дългитѣ гласни, — нѣща сѫщественни въ учението за гласнитѣ въ сърбския езикъ.

[1]) Това явление, шч вм. щ, прибавя Др., е общо на западномакедонскитѣ нарѣчия. Това не е нито точно, нито вѣрно. Авторътъ побъркалъ въпроса, като смѣсва онова *щ*, което произлѣзло отъ *тј*, съ обикновенното *щ* отъ *ск*, *ст*. Послѣдното *щ* въ македонскитѣ диялекти не е никога *к'*, а въ едни отъ тѣхъ *шч*, въ други—*шт*.

цѣльта, която заявява издателя, е гонилъ съ 2-то издание, не е постигнѫта.

Не е постигната тя и съ пословицитѣ и гатанкитѣ, които сѫщо тъй сѫ новость въ второто издание. Съ заявлението си въ прѣдговора на 1-то издание издательтъ не ни дава да разберемъ, дали и тоя новъ материялъ е лично отъ него записанъ отъ живи уста. Почтенниятъ етнографъ, до колкото знаемъ, не е ходилъ въ Велесъ, Струга, Прилѣпъ, нито пакъ се познава съ нѣкои тамошенци, отъ които да е могълъ да чуе самъ записанитѣ материяли. Ако ли пакъ тѣ сѫ му добавени отъ бившата управителка на Солунската Дѣвическа Гимназия, г-жа Е. П. Кондратова (русскиня, приятелка на г. Я.), която лани заржчваше на 2—3 ученички да ѝ пишжтъ народни умотворения, то ние мѫчно си обясняваме погрѣшкитѣ, гдѣто срѣщаме въ тѣхъ. Тѣзи погрѣшки състоѭтъ винаги въ сърбизми. Родния си говоръ почти сички ученички у насъ помнѭтъ добрѣ. Затова тѣ сѫ могли вѣрно да запишжтъ споредъ говора си нар. умотв.; ако ли пакъ сѫ направили погрѣшки, то тѣ сѫ могли да състоѭтъ въ гуждание на литературно-български форми и звукове вмѣсто диялектичнитѣ. Па даже, ако въпроснитѣ гатанки и пословици сѫ записани отъ самия издатель и тогазъ ни остая доста да се чудимъ на погрѣшкитѣ въ тѣхъ, защото тѣ и по количество и по качество оставатъ далече задъ себе си погрѣшкитѣ въ дебърскитѣ пѣсни въ сѫщия сборникъ. И тукъ г. Я. употрѣбява ќ, приписва на срѣдно-макед. нарѣчия сърбски форми и пр. Твърдѣ любопитна картина ни се прѣдставя, като земемъ да сравнимъ сѫщинскиятъ говоръ на македонцитѣ съ тоя, който ни представлява сборникътъ на г. Я. За примѣръ ще земѫ народнитѣ умотворения отъ Велесъ, моя родний градъ, стр. 592.

Както сѫ записани у Я.:	*Както се говорѭтъ въ Велесъ:*
Гатанки:	
243. Малечко човече со големо чалмиче. *(Цвѣтокъ).*	Ма́лечко чо́вече го́лемо ча́лмиче *(Кѫтярка, пука́ница).*
244. Танка длга невестичка *самичке* гроб си *копе.* (Капля).	Та́нка дѫлга неве́стичка *са́мо* гроп си *ко́па.*
245. Дзид *дзидосано,* вар *варосано,* нигде *дупке* не се прозира. (Яйцо).	Дзид дзи́досан, вар ва́росан, ни́где *ду́пка* ни про́зорка.

246. Ете го, нема го (Искра).	Е́те го, не́ма го.
247. Една тиква со шес *дупка*. ...лова).	Една ти́ква со шес ду́пк'и.
248. *Отовуд* брег, от тамо брег, во *среди* жив човек. (Ребенокъ ...люлькѣ).	*Одо́ваден* брек, о́таден брек, *ни́ среде* жи́ф човек.
249. *Малко грменце* слатко *ва...ьце*. (Волоцкий орѣхъ).	Малко *гжрненце*, слатко ва́рилце.
250. *Четире* браћа во *једна* ...зи лежатъ (Грецкій орѣхъ).	*Че́тири* бра́к'а у *е́дна ко́шула* лежат (?).
251. Црно куче *из* долап *лаје* ...зыкъ).	Цжрно ку́че о́д долап ла́е (?) (Цжрвен пес ф пешчера лежи).
252 Црно *циганче* на врата ...си (Ключъ).	Цжрно *ег'упче* на врата виси.
253. Дрпава *циганка* предъ цара ...*лези*. (Баклава-сладкій слоеный ...ирогъ).	Джрпава *е́г'упка* прет ца́р *излѐзуе*.
254. *Имам си једна* сестра; ...ој помина, ја баци и ја помина, ...а баци (Кувшинъ).	*Си и́мам е́дна* се́стра; кой по́мина, йа ба́ци, и йа по́мина, йа ба́ци (?).
255. Кусо прасе по рид пасе ...Бритва).	
256. Длг Тодор без коски. ...Дымъ).	Джлк Тодор бес коск'и.
Поговорки, стр. 593.	
Що е по*пова*, това је готово.	Шчо е по*пово*, да е готово.
Како се *скрило*, така ке се ...*скине*,	Како се *скроило*, така к'е се *иск'ине*.
Како од люлка, *тако* до дупка.	Како од лулка, *така* до дупка.
Како го *заткало*, *таке* ће го доткаје.	Како го *заткала*, *така* к'е го доткае.
Господ да брани од голи дебрани.	
Кој си има брада, ке (ће)[1]) си *намери* и *чешель*.	Кой си има брада, к'е си *найде* и *чешал*.
Село се *попленило*, баба се *чешьаше*.	Село се *плени*, баба се *чешла*.

Излиза, че *въ 14 гатанки и 7 погов., които захващатъ около една страница, г. Я. направилъ по́-вече отъ 25 погрѣшки, като не му смѣтаме онѣзи, не малко на брой, които почиватъ въ извѣстнитѣ вече негови въззрѣния (ќ* вм. *к', щ* вм. *шч.* и др.).

По сжщия начинъ като смѣтаме, ще излѣзе, че въ 6 гатанки и 6 поговорки отъ Прилѣпъ (592—593) г. Я. направилъ по́-вече отъ 10 погрѣшки. Г-нъ Я. смѣсилъ въ

[1]) Втората форма въ скобки е приведена тукъ пакъ отъ Я.

единъ отдѣлъ народнитѣ умотворения отъ нѣколко твърдѣ отлични говори, па ги е озаглавилъ: „загадки изъ Призрѣнскаго, Печскаго, Косовскаго, Скопльскаго и Тетовскаго округовъ“ (582—589). Така се били изучвали различнитѣ говори и подговори, така се билъ издавалъ сборникъ, който се е нагърбилъ съ смѣлата задача — да опрѣдѣли границитѣ между два толкова близки езика, прѣплетени съ взаимни влияния! Какви смѣли и широки задачи и самоувѣренность, отъ една страна, — и колко недостатъчно познанство съ фактоветѣ и неподготвеность специялна за установлението и изучението имъ, отъ друга страна! Ето ви какво е второто издание на прѣсловутия сборникъ. Това издание съ своитѣ притурки — писма, пословици, гатанки, — не само че нѣма никакви прѣимущества спрѣмо старото, но стои отъ него много по́-долу. Това издание ще възбуди у мнозина подозрѣние: дали не сѫ нарочно изопачени въ него даннитѣ, както се е практикувало и прѣди, и както се практикува сега отъ ревностнитѣ сърби защитници на сърбизма въ Македония? Само вѣщитѣ изслѣдователи, които умѣѭтъ да се отнасятъ критически къмъ материяла на Я., ще могѫтъ да извлѣкѫтъ що-годѣ полза отъ македонската му часть, но мнозина ще бѫдѫтъ заблудени и забъркани.

III.

Въ прѣдговора си къмъ второто издание г. Я. се заловилъ да обори доказателствата на г. Дринова, изложени въ указ. статия, споредъ които дебърский говоръ трѣбва да се смѣта за часть отъ българския езикъ. Но г. Я., възразявайки, не отговаря управо, а указва нѣкои нови мнѣния, сѫщо така погрѣшни, както и исказанитѣ въ 1-то издание.

Дриновъ указва на сѫществуването на службата и еснафскитѣ и др. такива празници въ източна България, сближава тия праздници съ едни русски, извършвани въ Архангелг. губ., указва на свидѣтелството за едноврѣменшнитѣ затрапезни напивки у русситѣ въ честь на светцитѣ, — Я. си дава оглушки и забѣлѣзва, че не видѣлъ у русситѣ обичай подобенъ на службата, слѣд. нѣма такъвъ обичай! Е, че етнографитѣ иматъ нѣкой интересъ да лъжѫтъ? Да се отнасяме съ подобно недовѣрие къмъ П. С. Ефименко (Дри-

въ указва надлежното мѣсто — „Изв. Общ. люб. ест., тропол. и етногр.“ XXX, 1, 140), нѣмаме никакво основание.

Г-нъ Я. се научилъ, че Шоповъ ще издава сборникъ ть македонски поетически народни произведения, и заява, че то ще бѫде фалшификация. Защо? Какво е фалшифициралъ до сега Шоповъ?

Но да се ограничимъ по езика.

Г-нъ Я. не признава, че *тъ, та, то* и пр. въ макед. арѣчия сѫ членове: „что касается до такъ называемаго олг. члена *тъ, та, то, ва, во, но, на,* употребляемаго и у урецкихъ сербовъ[1]), — но не всѣхъ[2]), — то повторю снова, то это не членъ, а указательное мѣстоименіе употрѣбляемое для большей выразительности понятія, которое хотятъ туецкіе сербы выразить[3])“ (стр. XXII). Въ какво заблуждение сѫ се намирали тогава сичкитѣ слависти, които приематъ тѣзи частици за членове: Миклошичъ[4]), Ягичъ, Потебня, Лескинъ и пр. и романски филолози, като Hašdeu и пр.!

Ударението въ макед. диялекти, каже г. Я., е сѫщото, каквото въ сърбския езикъ; едно отъ главнитѣ му правила състояло въ това, че то въ двусложнитѣ думи винаги падало на 1-й слогъ, както било въ сърб. ез., когато *въ бълг.* ез. (значи — въ източнитѣ български говори) *двусложнитѣ думи сѣкий пѫть имали били ударение на послѣдния слогъ!* Никакъ не е умѣстно да се очудваме, дѣто единъ дилетантъ, съвсѣмъ непознатъ съ българскитѣ говори, исказва за тѣхъ таквозъ погрѣшно мнѣние, но колко е пакъ непростително да се игнорира, че въ сърб. ез., освѣнъ ударението, важи и дълготата и краткостьта на гласнитѣ (нѣща, неизвѣстни съвсѣмъ на македонскитѣ нарѣчия), — и да се игнорира това отъ човѣкъ, който хубаво е изучилъ сърб. ез.!

Г-нъ Я. мисли, че н', л' (меки *н, л*) има само въ Македония и въ Сърбия. Тия звукове не сѫ обаче рѣдкость и въ източно-бълг. говори. Гл. за котленския говоръ: Иречекъ, Cesty po Bulh. 533, неопрѣдѣлено въ кои ист. гов. — Mikl. Geschichte der Lautbez. 25.

---

[1]) Т. е. македонцитѣ

[2]) У сичкитѣ, за съжаление, които се наричатъ сами българе!

[3]) Съвсѣмъ неправилна и въ стилистическо и логич. отнош. фраза.

[4]) Въ 1876 г. Микл., види се, не се е сѣщалъ, че и *нъ, на, но, въ, ва* и пр. сѫ членове: Сравнит. морфол., прѣв. на русски отъ Брандта, 243.

„Буква (?) *џ* также употрѣбляется турецкими сербами въ разговорѣ“ — Тоя звукъ, нека е извѣстно на г. Я., го има по сичкитѣ български говори: *чорбаджия, патлъджени,* (Хитъръ Петъръ, Блъсковъ 10, 11), кокарджа (ib. 24) и пр. и пр. Че ние сега пишемъ *дж,* оттова звукътъ не се измѣнява. Много отъ нашитѣ говори иматъ сѫщо така и звукътъ, изобразяванъ отъ старослав. ѕ (ѕѣло), а буквата не я употрѣбяме, нито пакъ имаме нужда отъ нея (Mikl. Lautlehre, 254, 382).

Работата е, че г. Я. смѣсва *буквата* съ *звукътъ:* мисли, че ако има буква, има и звукъ, ако има звукъ, има буква, ако нѣма буква, нѣма и звукъ и пр. г. Я. казва: „Г-нъ Драгановъ, бывшій препод. въ Солунской болг. гимн., подающій большія надежды для славистовъ, говорилъ, что . . . мальчиковъ македонцовъ нельзя отучить отъ произношенія буквы ђ“ (стр. XIX). Такива изражения сѫ извинителни само за човѣкъ, който не е получилъ нито елементарно филологическо образование; у малкитѣ гимназисти даже не се допущатъ подобни смѣшения на понятията. Туй изражение, безъ съмнѣние, принадлежи на г. Я. До колко той не знае елементарнитѣ искания на съврѣменната филология, ще се види отъ този още примѣръ. Г-нъ Я. настоява въ прѣдисловието си, че въ македонскитѣ диялекти има звуковетѣ, изобразявани съ *ќ* и *ђ*[1]), но прави едно ограничение, като казва, че г. Драгановъ му съобщавалъ, какъ въ нѣкои мѣста „въ тоя звукъ се чувало нѣщо като *к*“ (стр. XX). „Въ тоя звукъ“ = „вмѣсто тоя звукъ“? Какво е било това *к?* Защо г. Я. не накаралъ г. Д. да му опише това *к?* Има *к* различни: гърлено, гърлено — небно и др. Да е разказалъ г. Д., какъ се артикулира това *к,* и ние щѣхме да знаемъ работата, а то не можемъ нищо да спечелимъ отъ пояснението на Я.: „въ этомъ звукѣ слышится нѣчто вродѣ к“. Това пояснение е неясно и за самия г. Я.

За другитѣ мнѣния на г. Я. по езика исказани въ прѣдисловието, нѣма нужда да се говори, тъй като тѣ сѫ пó-безпочвенни отъ токощо-изложенитѣ. Ще оставимъ за понататъкъ и неговитѣ нападки върху българскитѣ учители въ Македония, върху Св. Екзархия и пр.

[1]) Че това е невѣрно, както и пó-горното съобщение на Драганова, че ученицитѣ въ Солунъ произнасяли ђ, ще говоримъ пó-долу.

Да прѣминемъ къмъ въпросътъ за *к'* и *г'* (*мекитѣ к г*) въ македонскитѣ диялекти.

IV.

Славиститѣ строго отличаватъ македонскитѣ *к'* и *г'* отъ ърбскитѣ *ќ* и *ђ*, освѣнъ до колкото знаѭ, Миклошича, ойто не си е съставилъ едно опрѣдѣлено мнѣние върху оя въпросъ. Въ своята граматика (I, 378), той привожда ѣколко примѣри, заети отъ разни български нарѣчия, *както сточни, тъй и западни (македонски)*, гдѣто вм. *шт* и *дж* станѫли отъ *тj, дj*) срѣщаме *меки к* и *г*, т. е. *к'* и *г'*, написани ту *кь, гь*, ту *кj, гj*, и говори, че не знае точно, акво е произношението на тѣзи звукове, понеже нѣма на ѫка положителни свидѣтелства, но полага *за най-вѣроятно*, е тѣ звучѫтъ като сърбскитѣ *ќ, ђ*. Свидѣтелствата, съ които Миклошичъ подпира мнѣнието си, сѫ твърдѣ неопрѣдѣлени, както и самъ той признава, и, както ще се убѣди читателя, *прѣдположението* му е погрѣшно. Но главното, на което щемъ обърнемъ внимание тукъ, е това, дѣто *Микл. приема сѫществуването на ќ и ђ не само въ макед., но и въ источно-бълг. нарѣчия.* Мѣжду примѣритѣ отъ областьта на ист. гов. Микл. указва: 1) *барукь, оцекь, памекь, пѫкь, глакь, стукь* и др.; 2) члѣннитѣ форми на подобни сѫщ.: *барукятъ, оцекятъ* и др.; 3) *веке, напрекь, назакь, домакинъ;* 4) по говорътъ на Винга: *госпогя, брайкѭ, мегь* и др.; 5) *трекја, пъкь, бакју, игьеши* (идеше), *чугьет* (=чудьетъ), *гјаду* (дѣдо) и др. Сетнѣ М. цитира едно описание на изговора на тѣзи звукове: „*д, т*, когато се смекчаватъ, изговарятъ се твърдѣ меко, тъй щото *д* чува се като меко *г (гь)*, *т* — само меко *к (кь)*“. Но нá-какъ си главно отъ тѣзи данни Микл. изцѣло погрѣшно заключава, че въ сичкитѣ български говори има *ќ* и *ђ*. Въ туй прибързано заключение се крие и една истина: М. се досѣтилъ, че *к* и *г* въ примѣритѣ отъ источнитѣ бълг. говори сѫ сѫщитѣ звукове, каквито сѫ и въ македонскитѣ: *ноке, свеки, веги* и пр. Въ прибавленията си (588 стр.) М. привожда двѣ мнѣния върху произношението на въпроснитѣ звукове въ Макед.: 1) на Деспота Баджовичъ, споредъ когото въ сичка Македония до Струма се изговарятъ тѣзи звукове както сърбскитѣ *ќ* и *ђ*, а не както по Балканитѣ и край Дунавъ; и 2) мнѣнието на други,

споредъ които въ Македония се изговоря не ќ и ђ, а кј които звукове не сж ни сърбски, ни български, пакъ споредъ това мнѣние, но сж пó-близки къмъ първитѣ, отколко къмъ послѣднитѣ. Тукъ М. не изказва своя окончателенъ възгледъ върху въпроса. Но отъ Geschichte der Lautbez. im Bulg. се вижда, че той и на 1883 г. си остава на това мнѣние, което изказа въ 1879: стр. 45: „звуковетѣ *т' д'* (въ общо бълг. ез.) означавамъ азъ съ сърб. букви *ќ* и *ђ*[1]);" на 26 и 27 стр. повтаря се сжщото, каквото е въ Грам. I, 378, и още: „въ прѣвращанието *к* на *ќ* българский езикъ има свои собствени пжтища: *к* става *т'*) прѣдъ *и*, даже ако това *и* е отъ *ы: сѣќи* (sěći), *високија* и др. Ясно е, че работата се нуждаеше въ разяснения, при сичко че сичкитѣ други авторитетни слависти, които сж се докосвали до тоя въпросъ, като проф. Потебня, Кочубинский, не приравняхж македонскитѣ *к'* и *г'* на *ќ*, и *ђ*.

Таквозъ обяснение намираме въ добросъвѣстния трудъ на нашия филологъ А. Теодоровъ „Западнитѣ бълг. говори" (Пер. Спис. XIX, 150). Тукъ авторътъ, ислѣдвайки една по една сичкитѣ свойщини на трънския, софийский и др. съсѣдни говори, намира и въ тѣхъ *меки к* и *г* и по поводъ на тѣхъ забѣлѣзва, че и въ другитѣ бълг. говори — македонски и источно бълг. има сжщо такива меки гърлени *к* и *г*, „които е нáй-погрѣшно да се смисатъ съ гласнитѣ (звуковетѣ) *ќ* и *ђ* въ сърбския езикъ[2]) . . . учлѣнението на *кј гј*, ако и е поднебно, ала въ основата си остая все пакъ гърлено, а не шипещо (езично) каквото на *ќ* и *ђ*" (ib. 150).

Когато Ястребовъ въ сборника си заяви, че въ Македония сжществуватъ сърбскитѣ звуци *ќ* и *ђ*, неизвѣстни на другитѣ българе, и съ това подтвърди теорията на Милоевича, Баджовича и др., ако и да се смѣташе тя основана на фалшификация и на лъжесвидѣтелство, трѣбваше да се дадмтъ нови указания; защото бѣхж се появили нѣколко члѣновце изъ русскитѣ журнали, дѣто се заявяваше, че Ястребовъ направилъ откритие, и теорията на Милоевичъ и пр. излиза до нѣйдѣ вѣрна. Дриновъ, за да възстанови истината, въ статията си „Нѣск. словъ объ яз., нар.

---

[1]) Друга неточность отъ М.: тѣзи сърбски звукове той понѣкога изобразява чрѣзъ *t'* и *d'*, понѣкога чрѣзъ *ć*, *dj*.

[2]) Както прави Миклошичъ. Има ли другъ ученъ да е постжпилъ сжщо тъй?

ес. и обыч. дебр. слав.“, между другото, разгледа подробно въпроса за *мекитѣ к* и *г* въ дебърския говоръ и доказа, че сичкитѣ етнографи, що сж наблюдавали тоя говоръ, като Караджичъ, Верковичъ, Григоровичъ, Миладиновци, Партений Зографский, свидѣтелствуватъ, че въ него нѣма и ѕ, съ което напълно се съгласуватъ наблюденията на сами г. Дриновъ.

Въ 1888 г. въ „Извѣстія Славянскаго Благ. Общ.“ се появи редъ статии отъ П. Драгановъ, подъ общо заглавие: „Этнографическій очеркъ славянской части Македоніи“ (31—36, 84—98, 162—169, 312—319, 501—510). Авторътъ, струва ни се, българинъ отъ Бесарабия, прѣживѣлъ като учитель двѣ години въ Солунъ, съобщава разни фактове отъ древнята история, отъ живѣячката, отъ езика на македонскитѣ словѣне и съ тонъ на самоувѣренъ познавачъ рѣшава въпроса за народностьта на тѣзи словѣне, като ги прогласява за особенно словѣнско племе, а не за часть отъ българското или сърбското племе, но всепакъ за племе по езика си поблизко до сърбското. Авторътъ заявява, че е ученикъ на Ягича (на едно мѣсто, дѣто привожда една цитата отъ него, която впрочемъ, не разбралъ добрѣ), но отъ сичко се вижда, че той е диллетантъ въ филологията. Неговата повърхностность излиза наявѣ отъ краткитѣ бѣлѣжки на Дринова и Шапкарева върху една отъ статиитѣ му (Изв. Слав. Общ. 306—310, 310—312). А многобройнитѣ погрѣшки въ съобщенията, прѣдложени въ статиитѣ му, показватъ, че дѣйствителното му познание по македонскитѣ нарѣчия никакъ не хармонира съ оня академическій самоувѣренъ тонъ, който държи той, даже говорейки за проф. Дринова, признанъ отъ славиститѣ като безпристрастенъ, авторитетенъ ученъ (ср. Пыпинъ, Ист. слов. лит. I, 125) и за д-ръ Теодоровъ, признанъ отъ авторитетния Ягичъ за добросъвѣстенъ и вѣщъ филологъ (гл. Пер. Спис. XXIII, 912). Такива мѣста въ статиитѣ на Драганова се попадатъ на стр. 92, 169 и др. Особенно е куриозенъ пассажътъ на стр. 92: „Такимъ образомъ, въ виду культурности“ и пр., гдѣто авторътъ прѣпоржчва знание на дѣлото и спокойствие на тѣзи, които трактуватъ за народностьта на македонцитѣ, — тъкмо това, що не достига нему самому. Бихме се много отдалечили, ако се вдадѣхме или поне прѣброяхме сичкитѣ по-

грѣшни фактове, които той съобщава въ горѣказанитѣ си статии и въ статията за ринезма, помѣстена въ „Русск. Фил. Вѣстникъ“, 1888, I. Сега, пишейки тѣзи редове, извѣстявамъ се, че въ II т. отъ Сборн. на М. на Н. П. е напечатена една статия отъ К. Шапкаревъ по поводъ на г. Драгановия „этнографическій оч. слов. ч. Македоніи“. и, тъй като Шапкаревъ, като добъръ познавачъ на македонскитѣ диялекти, не ще да истърве отъ видъ погрѣшкитѣ на г. Др.[1]) и ще ги исправи, за разяснение на дѣлото, то тукъ ще се ограничѫ да укажѫ само на заблужденията у Др.

[1]) Прѣзъ сичкото си прѣбивание въ Солунъ г. Др. никакъ не се е потрудилъ самичъкъ да наблюдава, да изучи и запише нѣщо отъ говоримата или поетическата рѣчь на македонцитѣ. Той двѣтѣ години учителствувание въ Македония е прѣкаралъ въ Солунъ (само 4—5 дена е прѣседѣлъ въ Велесъ и Скопйе), срѣщалъ се е тукъ рѣдко съ македонцитѣ, па и то само съ поинтеллигентнитѣ отъ тѣхъ, та не е можалъ да изучва макед. нарѣчия чрѣзъ прѣко лично наблюдение. Сичкото му познанство съ македонскитѣ нарѣчия се ограничава само съ това, що могли да му дадѫтъ ученицитѣ отъ Сол. Гимн., написано на хартия, защото инакъ тѣ се старяяли да говорѭтъ съ него на литературното нарѣчие. Г. Драгановъ и указва имената на многобройнитѣ ученици, на чийто трудъ дължимъ ние за неговитѣ пѣсни, а той — за срѣбърния медалъ, полученъ, както се научихме лани отъ единъ брой на „Новое Время“, отъ Русското Географическо Общество. Пѣснитѣ и изобщо даденитѣ по макед. нарѣчия, съ които располага г. Др. и се кани да издаде въ единъ сборникъ, сѫ записани по распорежданието на св. Екзархия, която е искала да събере материяли по нашитѣ нарѣчия и да ги пусне въ единъ сборникъ. Г-нъ Др. задържа часть отъ тѣзи материяли, като рѣшава, че е подобрѣ той да ги издаде, понеже се е училъ по филологията у Ягича. Св. Екзархия отъ своя страна още не е издала това, което е събрала. Сборникътъ на св. Екзархия може да бѫде полезенъ съ това, че ще ни даде материялъ за рѣчника и за изучение мотивитѣ на нар. поезия. Колкото за точностьта въ изображението звуковетѣ ние се крайно съмнѣваме да се достигне и тя по другъ начинъ, освѣнъ ако се порѫча изданието и редакцията въ написанието на нѣкой етнографъ или филологъ, запознатъ добрѣ съ нарѣчията ни. Припомняме си за сборника, издаденъ отъ Безсоновъ и съставенъ отъ пѣсни, записани отъ различни личности. Въ прѣдисловието Безсоновъ нашироко се е впуснѫлъ въ критически издирвания, като се основава на тоя материялъ, но разбира се, като не може да го провѣри на основание на лично наблюдение, далъ се е въ много случаи да го замамѭтъ тѣзи данни. Съ подобни невнимателно и неправилно записани пѣсни, безъ запазвание размѣра, нѣкои издаватели сѫ распространили лъжовно мнѣние, че ужъ българската поезия страда отъ къмъ външна хубость, че ужъ нашето стихосложение било неправилно и пр. (гл. Пер. Спис. IV, 51). Разбира се, неопитнитѣ ученици на Др. не сѫ държали сички единъ и сѫщъ начинъ обозначение звуковетѣ, па и рѣдко ще се е намиралъ нѣкой отъ тѣхъ, отдѣлно земенъ, да придава на знаковетѣ (буквитѣ) едно и сѫщо значение въ записвание нар. умотворения. Както и погорѣ казахъ, ученицитѣ могѫтъ да бѫдѫтъ донѣйдѣ полезни на дѣлото съ подобенъ трудъ. Но у Др. отъ тукъ произливатъ много погрѣшки. Явили се сумма противорѣчия въ съобщенията, а тъй като той не е можалъ да се отнася критически къмъ материяла си, приемалъ сичко за чиста монета; и да е желалъ да отстрани нѣкои недоразумѣния, като поискалъ пояснения отъ своитѣ референти, той не е можалъ да стори това, понеже се е заловилъ да изучва материяла си въ Петербургъ. Ето источникътъ на г. Драгановитѣ погрѣшки. Отъ друга страна, ясно става сега, защо не е можалъ г. Др. да узнае и съобщи на свѣтътъ нѣкои нови дадени по любопитната фонетика въ Македония, като напр. за сѫществуванието на $\widehat{ea}$ вм. *ѣ* въ Солунскитѣ села, за прѣминаванието на неударяеми *е*, *о* въ *и*, *у* и др. („Книжици за прочитъ“ I и II). — нови дадени, съ които може да възнагради неизбродената Македония даже най-посрѣд-

въпроснитѣ звукове *к', г', ќ, ђ*. На стр. 94, Слав. Изв. Др. казва, че въ дебърскитѣ гòвори вмѣсто *шт* сме били намирали *ќ* (*куќа, свеќа* и др.), но „обикновенно“ (що за точность и научность?!) *шт* се било замѣнявало тукъ прѣзъ *шч*[1]) (*шченеnъ, зашчо, градишча* и др.), а по нѣкога се падало *кь* (resp. *к'*) вм. *шт* и *гь* (г') вм. *жд* (гакье, свѣкья, мѣгья). И тъй, авторътъ намира три различни замѣни за *шт* и *жд*. Най-главното за насъ е това, дѣто ни се съобщава, че въ Дебъръ имало разлики между тѣзи замѣни и звуковетѣ *ќ* и *ђ*. Драгановъ, отъ като приведе своитѣ примѣри за *ќ*, старае се да ни докаже истинностьта на своитѣ съобщения прѣзъ указание на нѣкои свидѣтелства, между другото и отъ извѣстни етнографи. Понеже и Ястребовъ по сѫщия начинъ (въ прѣдговора къмъ 2-то изд. на сборника си) се мѫчи да придаде правдоподобность на своето утвърждение за *ќ* и *ђ* въ Македония, то ние ще разгледаме пò-подробно тѣзи доказателства на Др. Казаното за него ще се относи и до Ястребова, защото теорията за сѫществуванието на *ќ* и *ђ* въ макед. нарѣчия и у послѣдния е сѫщата, само че не тъй добрѣ развита. Новаковичъ я развива най-добрѣ, но за него пò-сетнѣ.

Г-нъ Драгановъ говори: *чиститѣ ќ* и *ђ* сѫществуватъ несъмнѣнно въ сѣверно-македонскитѣ говори. Така, думитѣ *ђаќам, лажееќем, среќа, вођак* и др. т., Архан*ђ*ел, *ђаол, ђаолски, до'ођа, ђурђевден, међу, виђам, рађам* и др. се срѣщатъ не

ствения наблюдатель, стига той да се е зарекълъ да наблюдава старателно, а не да бърза да прави открития и обобщения. Самомнѣнието и жаждата за открития не оставила г. Др. спокойно да изучи даже това, що е вече извѣстно въ литературата за макед. диялекти, като за распространението на звука *шч*, за отсѫтствие на падежни окончания и пр. Не могѫ да прѣдполагамъ у г. Др. фалшификация, на каквато навождатъ мисъльта погрѣшкитѣ на г. Я. Наклоненъ съмъ да вѣрвамъ, че погрѣшнитѣ свѣдѣния на г. Др. за макед. говори сѫ слѣдствие на недоразумѣние, а не на нарочно изкривяване на даннитѣ. Инакъ що за интересъ би ималъ г. Др., като съобщава нѣкое невѣрно свѣдѣние за мак. диял., да го тълкува по такъвъ начинъ, дѣто да покаже и своитѣ слаби знания по филологията? Напр. той говори, че въ дебърското нарѣчие ударението било сѫщо, каквото въ сърбския езикъ, когато въ югозападнитѣ макед. гòвори, както и въ „българския езикъ“ то е подвижно (96) и показва съ туй: 1) че не знае ударението на дебърското нарѣчие, неозначено съвсѣмъ даже въ неговитѣ материяли, за каквото нѣщо на сѣкий филологъ записвачъ се пада нàй-строго порицание, и 2) че не знае законитѣ на сърбското ударение, което може да пада почти на сѣкий слогъ, слѣд. е подвижно, не знае, че въ сърб. ез. има 4 начина произношение гласнитѣ, означавано съ бѣлѣзитѣ ̏ и ̀ за краткитѣ, съ ́ и ̑ за дългитѣ гласни, — нѣща сѫществении въ учението за гласнитѣ въ сърбския езикъ.

[1]) Това явление, шч вм. щ, прибавя Др., е общо на западномакедонскитѣ нарѣчия. Това не е нито точно, нито вѣрно. Авторътъ побъркалъ въпроса, като смѣсва онова *щ*, което произлѣзло отъ *тј*, съ обикновенното *щ* отъ *ск, ст*. Послѣдното *щ* въ македонскитѣ диялекти не е никога *к'*, а въ едни отъ тѣхъ *шч*, въ други — *шт*.

само у Пулевский и други тъй наричани сърбофили македонци, но още и у др. писатели, като Вукъ, на чиито български пѣсни посочва самъ М. С. Дриновъ, или като Пейчиновиќ, на чиято книга придава голѣмо значение за доказателство на българизма на Македония българския редакторъ-издатель на Екзархийско-Македонския сборникъ А. Шоповъ". (94). „Тѣзи звукове употрѣбявахж и употрѣбяватъ мнозина македонци въ писането[1]), както се вижда отъ имената на спомоществователитѣ на таквизъ книги — патриотически издания отъ К. Шапкаревъ, като „Св. Посланичникъ", „Св. Благовѣствование", напечатани въ българскитѣ типографии въ Цариградъ и т. н." (95). Най-сетнѣ, особенно е билъ слисанъ г. Др., дѣто нѣкои отъ ученицитѣ отъ долнитѣ классове на гимназията, дебърци по происхождение, „употрѣбявали тѣзи звукове"[2]) въ записванитѣ пѣсни, при сичко, че учительтъ по български езикъ, па и самъ Др. като такъвъ, не би имъ позволилъ никакъ да пишжтъ тѣзи „неерeтически и небългарски звукове[2]) ќ и ѓ — *дь, ть* . . . ." (ib). „Но въ Македония, изобщо казано, най-популярни и употрѣбителни звуци съвсѣмъ не сж ќ и ѓ или *шт* и *жд*, нъй *кь* и *гь* (resp. *к'* и *г'*), които се намиратъ въ еднакво отношение и спрѣмо сърбскитѣ, и спрѣмо българскитѣ т. е. сж самостоятелни" (ib). На друго мѣсто Др. казва пжтемъ: „бързацитѣ, копановцитѣ, шопитѣ и дебранитѣ произнасятъ *шт* и *жд* като *ч* и *к* (к'?) а то и чисто посърбски" (504). На стр. 168 Др. си позволилъ да каже отъ лицето на Иречека и Теодоровъ, че въ трънския, брѣзничкия и пр. говори имало ѓ вм. *жд*.

Това е всичко, на което се основава Др., прогласявайки, че въ дебърското и изобщо въ македонскитѣ нарѣчия, както и въ софийското, трънското, брѣзничкото и пр. имало сърбскитѣ звукове *к'* и *г'*, несвойственни ни на сърбский езикъ, ни на българский, — заблуждения, които заедно съ други още нѣкои, даватъ на г. Др. възможность да се присъедини къмъ оригиналното, но вече не ново мнѣние, че

[1]) Т. е. тѣзи звукове си личжтъ, исказватъ се (обнаруживаются) и въ писмото у мнозина македонци, понеже се означаватъ точно, т. е. съ надлѣжнитѣ букви ќ и ѓ. — това, види се, иска да каже Др.

[2]) Смисълътъ на това неточно изражение е сжщия, какъвто на токо-що исправеното.

македонскитѣ словѣне сѫ особенно племе, поблизко по езика си до сърбитѣ, отъ колко до българетѣ.

Колко сѫ ялови усилията на Др. да подкрѣпи сѫществуването на *ћ* и *ђ* въ Македония чрѣзъ свидѣтелствата на други наблюдатели върху това фонетическо явление, очевидно е за сѣкиго който загледне на 7 и 8 стр. отъ указаната статия на Дринова върху дебърското нарѣчие, гдѣто се указва, чѐ и чужденци (не българе) етнографи, като Караджичъ, Григоровичъ, говорѭтъ гръмогласно противъ подобно утвърждение. Но ние щемъ разгледаме и тѣзи аргументи на Др. точка по точка. А сега двѣ три думи за разяснение на физиологическата[1]) разлика между *к'*. *г'* и *ћ*, *ђ*, която винаги сѫ чувствували внимателнитѣ наблюдатели и сѫ я указвали. Като прибавямъ и своето заявление, че азъ прѣзъ 2 години наблюдение при сичкото си услушвание не можихъ да чуѭ въ нѣкой македонский говоръ да се произнася *ћ*, *ђ*, азъ ще се опитамъ да опишѫ произношението на тѣзи сърбски звуци по сърбски начинъ: *ћ*, и *ђ*, сѫ шипещи звукове, защото при изговарянието имъ токътъ отъ въздухъ прѣминава прѣзъ горнитѣ зѫби, отъ които се удря, та само една часть отъ него прѣминава измежду горнитѣ и долнитѣ зѫби; по артикулацията (учлѣнението) си никакъ не сѫ гърлени, защото при изговарянието имъ участвуватъ: 1) задната часть отъ небцитѣ заедно съ най-близката до тѣхъ часть отъ небето малко пó-назадъ отъ това мѣсто, гдѣто се артикулиратъ *ч* и *дж*, и 2) горнята страна отъ опашчицата на езика (не самия върщецъ на езика), която се прилѣпя до указаното мѣсто; при това срѣдната часть на езика е повече сплѣснѫта, нежели при артикулирането на *ч* и *дж*; *ћ* е тъменъ, отзвученъ, а *ђ* — ясенъ, звученъ[2]). То сѫ звукове, които не сърбинъ мѫчно може навикнѫ да произнася. Изрѣчете

---

[1]) Физиология на звуковетѣ (Lautphysiologie) се казва наука за звуковетѣ отъ анатомо-физиологическа гледна точка, т. е. за органитѣ на гласътъ и рѣчьта и за артикулацията на члѣно-раздѣлнитѣ звуци.

[2]) Освѣнъ отъ извѣстната забѣлѣжка на Караджича („*ћ* и *ђ* се изричатъ по нѣко отъ *тьчь (т' ч')* и *дьжь (д' ж')*" — Српски Рјечник), при съставлението на своето списание съмъ се рѫководилъ отъ непосрѣдственни наблюдения върху изговорътъ у чисти сърби, като напр. отъ Бѣлградъ. Въ Вранско и Нишко до колкото съмъ забѣлѣжилъ, жителитѣ, българе по езика си и по историята, задържали българското произношение *к'*, *г'*, при сичко, че изобщо отъ день на день усвояватъ и приемниватъ се пó-добрѣ правилата на сърбската граматика. Въ Призрѣнъ *к'* и *г'* трѣбва да се обяснѭтъ като едно отъ многочисленнитѣ влияния отъ българския

меко т (т') и *ведно* съ него меко ч (ч') — и ще получите *ћ*, — звукъ близъкъ до *ч*, но нетождественъ; произнесете меко д (д') и *слѣто* съ него меко *ж*, — и ще получите *ђ*. — звукъ близъкъ до оня, що изобразяваме съ *дж*, *џ*, но неравенъ досущъ нему. Поради това крайно е погрѣшно да се смѣсватъ тѣзи звукове съ *т'* и *д'*, както прави Др., като пише ћ, ђ — *ть*, *дь* (95). Ако не е можилъ да узнае за звуко-физиологическата стойность на знаковетѣ *ћ*, *ђ* отъ литературата[1]) (Караджичъ, Кулаковский и др.), той е билъ длъженъ да направи самъ нуждннтѣ наблюдения. Отъ друга страна, *к'*, *г'* не сѫ никакъ шипещи звукове; при изговарянието имъ участвува: 1) средината отъ горната страна на езика, и 2) небето безъ сѣкакво участие на небцитѣ. Разбира се, *к'*, *г'* сѫ звукове отлични отъ *к*, *г*: послѣднитѣ се учлѣняватъ пакъ отъ езикътъ и небето, но значително нó-вѫтрѣ, нó-накъмъ кореня на езика и накъмъ мѫжеца: *к*, *г* сѫ дълбоко гърлени, но не толкозъ, разбира се, колкото сѫ били въ старословѣнскитѣ нарѣчия.

При сичко, че е ясно, какъ Др. не е правилъ никакви точни наблюдения върху въпроснитѣ звуци, да видимъ какъ подтвърждава той и съ свидѣтелства на други етнографи, че въ македонскитѣ говори има *ћ*, и *ђ*. Работата е, че и Ястребовъ, като намира ужъ по наблюдение сѫщитѣ тѣзи звуци тукъ, по сѫщия начинъ, както и Др., мѫчи се да даде сила и убѣдителность на своето утвърждение. За начинътъ, по който Новаковичъ тълкува свидѣтелствата на етнографитѣ, ще говоримъ нó-нататъкъ. Което ще говоримъ сега за Др., ще се относи въ сѫщото врѣме само до Ястребова.

Др. намѣрилъ *ћ* и *ђ* въ книгата на Пейчиновичъ, въ македонскитѣ пѣсни записани отъ Караджича и въ подписитѣ на спомоществователитѣ на 2 книги, печатени въ Цариградъ. Извѣстно е, че мнозина сѫ употрѣбяли казанитѣ букви за означение на македонскитѣ звукове, но Др. трѣбвало да изслѣдва: какви именно звукове сѫ искали тѣ да

езикъ върху сърбския. Съжалявамъ, че не можихъ да се въсползувамъ съ нѣкое готово описание на *ћ* и *ђ* отъ къмъ физиологическа страна, каквото, вѣроятно, има въ съч. на Новаковича „Fiziologija glasa i glasovi srbskog jezika". Не въ сичкитѣ сърбски говори *ћ* и *ђ* се произнасятъ еднакво. Любопитно е да се укажѫтъ точно тѣзи сърбски говори, гдѣто тия звукове нѣматъ нормалното сърбско произношение.

[1]) Подобна неточность се срѣща у Микл., у когото до нѣйдѣ е понятна: у него *t'*=*tj*, който въ Хърватската азбука означава *ћ*.

образжтъ съ тѣзи букви? Ако си бѣ задалъ тоя въпросъ, сно щѣше да го отгадне г. Др. У Пейчиновича, наистина, стематически има ќ ѓ, но тия знакове сж неточно упоэѣбени, по рабско, погрѣшно подражание на сърбското равописание. За сега ср. Пер. Спис. XXXI, статията ı Дринова за Солунската печатница. Понататъкъ, говоэйки за Новаковича, — отъ сички той нáй-вече се облѣга ьзъ Пейчиновича, — азъ ще приведж доказателства, че Іейчиновичъ не е искалъ да придаде на тия звукове опая оля, която тѣ игражтъ въ сърбския езикъ. Колкото за Іараджича, той изрично казва, че пише ќ и ѓ въ македонкитѣ пѣсни, но имъ дава не таквозъ значение, каквото ıматъ въ сърбския езикъ: той иска да изрази съ тѣхъ смекчени *к (к')* и *г (г')*. Гл. „Додатак" 48, 49, у Дринова въ каз. м., стр. 8.

Сетнѣ, Драгановъ билъ срѣщнжлъ ќ и ѓ въ двѣ книги, издадени отъ Шапкарева въ Цариградъ, което нѣщо било свидѣтелствувало за употрѣбата на тия букви отъ македонцитѣ и до сега въ писмото. Въ указанитѣ отъ г. Др. 2 книги азъ ненамѣрихъ ќ и ѓ. Срѣщатъ се само 10-тина имена фамилни на *икь*, но тѣ сж именно тъй написани, а не съ ќ. Понеже и Новаковичъ на подобни фамилни имена у македонцитѣ отдава голѣмо значение, тълкуващемъ ги по своему, ние ще спремъ малко върху тоя въпросъ. Прѣди сичко, нийдѣ въ Македония нѣма да се прѣкарватъ на *иќ*. Че се попадатъ рѣдко рѣдко въ Македония прѣкори фамилни на *икь* и на *ичъ*, никакъ не е чудно. И въ източна България, както и въ Тракия, се попада оконч. *ичъ* въ тоя случай. Очевидно е, че то е подражание на сърбитѣ и въведение отъ сърбскитѣ учители, Мирковичъ, Начовичъ и пр. — Това сж сé извѣстни окончания. Често се случва, българинътъ мѣнява по три-четире пжти фамилията си за подписвание, като ѝ придава различни окончания. Тази черта, обяснявана съ влиянието прѣди — отъ страна на турцитѣ и гърцитѣ, а напослѣдъкъ — на руситѣ и сърбитѣ, дохожда до каррикатурность въ твърдѣ живитѣ херои на Вазова (гл. „Чичовци" въ „Зора" IV, 151). Всевъзможни начини за образувание прѣкори ще намѣрите у българетѣ: и русский, и френский, и турский, и грьцкий, и на *ский* и на *ичъ* и на *овъ*. Примѣри: Иванчу С. Салабашъ, Ди-

митъръ Х. Койчо, Захария Княжеский, Петку Чомлекчи, Христу Величкоолу — имена отъ единъ и сжщъ градъ — Стара-Загора; Теодоръ Влахли, Димо Грайчарский, Братія Миновичи, Остень Матея, Костаки Никола, Динко Бояжій — отъ Плѣвенъ; Христо Симовъ, Георгій Цяровичь, Коста Тошковичь и пр. — отъ Калоферъ; Николаос Марину, Петрос Димитріѕ, Стоянъ Райков отъ Елена, Никола Ивановъ отъ Трявна — отъ Ряковецъ; Коста Кжнчовъ, Христо Дейноглу, Тодоръ Неделковъ Сопотненецъ — отъ Ловечъ и т. н.[1]). Подобни примѣри бихме могли да привождаме до тогава, додѣто ни дотегне. За да докажемъ, че и въ Македония фамилнитѣ имена се образуватъ по сжщия начинъ, ще приведемъ нѣколко имена спомоществователски отъ ржкописътъ на „Утѣшеніе грѣшнымъ поученіе" . . отъ Кирилъ Пейчиновичъ, който ржкописъ ни паднж тия дни на ржцѣ:[2]) Горо Іоановъ, Ристо Пауновче, Гюро Трпковче, Аџи Димишъ Ангелковче, Іосифъ Іанковъ, Аџи Миховъ; Младенъ Палчищанецъ, Аврамъ отъ Горначаршиа; Серафимъ Аџиоглу, Косто екмекчіа; Богданъ Трпковиќъ, Бори Мечковиќъ и др. Отъ тия различни образувания само ония на *скій*, *ецъ* и *овъ* могжтъ да се смѣтатъ за мѣстни (туземни), а не заимствувани. Окончанието *скій* въ прѣкоритѣ се попада въ Бесарабия, Врачанско, Банско, Битолско и др. Наприм. въ Банско: Копанарски, Козларски, Мандзурски; въ Враца: Клисурски и пр. Тѣзи прѣкори, види се, показватъ на потеклото на личностьта отъ извѣстно мѣсто — село, градъ и пр. На *ецъ* имаме пóгорѣ нѣколко примѣри, които много бихж могли да се наддаджтъ, и азъ ги считамъ за национални. На *овъ* прѣкоритѣ сж въведени напослѣдъкъ искусствено отъ училищата, по подражание на руситѣ, но основаватъ се на народното употрѣбление на това оконч.: или както си е — *овъ*, или наддадено — *овче, овци* (множ. ч.). Примѣри: *К'е óиме на Граматúкови, на Ликарчеви, у Куюнови* (Айватово, — Солунско). *Чий синъ? — Джобýловъ* (ib). *Вéсовци, Кýшовци, Драндáровци* (Велесъ) и пр. и пр. На *овче* пóгорѣ имаме нѣколко примѣри. Безъ да натрупвамъ примѣритѣ, ще се ограничж още съ 2 исторически, които клонжтъ къмъ

[1]) Имена на спомоществуватели на Славейкова за „Смѣсна китка" 1852 г.
[2]) Тоя ржкописъ, намѣренъ въ Лѣшакския манастиръ отъ Стоянова, управитель на Тетовскитѣ училища, е прѣпратенъ на А. Шоповъ.

ащото: *Ни . . . Божикевъ изъ града Охрида)* 1452 г., *Черчи* *енко Стоиновъ синъ одкалашліа* (отъ Калашлия, — село до Пловдивъ) 1784 г. (Григоровичъ, Оч. пу. по Евр. Турціи, 97, 141). Впрочемъ нашия народъ допуща всевъзможни прѣкори, особенно употрѣбителни по затънтенитѣ мѣстности: *Дебизаякъ, Хабенъ-даракъ, Мери-краставица, Тркулиягаре, Тачко -съ-двата-памета, Срещни-гяволъ* — въ Враца; въ Прилѣпъ: *Белазелко*[1]) и пр. и пр. Въпрѣки очакването на Др. и увѣренията на Новаковича, въ Македония нѣма туземни прѣкори на *ик' (икь),* па камо-ли на *иќ*. По влиянието, може би, отъ името на Марка Кралевикь въ нар. пѣсни се попадатъ понѣкога прѣкори на *ичъ, икъ: Радичъ* Мил. 263), *Божкоикь* (ib. 299), *Станковикь* (ib. 65). Но сички подобни имена могжтъ да бждатъ занесени и отъ сърбската поезия[2]).

Както окончанието въ прѣкоритѣ, така и употрѣбата *въ писма* на *ќ* и *ђ*, ако да бѣше дѣйствително даже набуталъ г. Др. нѣйдѣ въ *българска книга* тѣзи знаци, не трѣбваше да му се испрѣчва като неразрѣшима задача. Възможно е и до днесь да се употрѣбяватъ *въ писането* тѣзи букви по нѣкои градовце, дѣто е имало сърбски учители, като Велесъ, Куманово и др. Трѣбва да си припомнимъ, че прѣди 20—30 год. въ много градове по Македония имало е сърбски учители, които до сега или сами сж се оттеглили или сж били истикани отъ населението. За тѣхъ вктратцѣ е писано въ статията за възраждането въ Велесъ въ календарчето „Вардаръ“ за 1890 г., а сжщо и въ прѣдговора на Ястребова, гдѣто съвсѣмъ лъжовно сж разсказани тѣхнитѣ сждбини, отношенията имъ къмъ населението и обратно. Ако нѣкждѣ по насъ употрѣбятъ въ писането *ќ* и *ђ*, трѣбва да се прѣдполага, че тамъ е имало сърбский учитель[3]). За сърбскитѣ учители по насъ е любопитно да изучимъ сичко, що може да се узнае, защото инакъ не е ясна историята

[1]) Ср. у Милад. No. 278.

[2]) Така се обясняватъ и имената: *Димо Міякоикь,* (Илія чичw) *Јwаннь Бомболоикь* въ надписа на една чешма подъ Прилѣпския манастирь Трескавецъ (1802 г.) и *Дмитри Миховик* въ надписътъ на една черковица на пжтя отъ Велесъ за Прилѣпъ (1390 г.) Очевидно е и въ единътъ, и другиятъ случай влиянието отъ страна на сърбитѣ.

[3]) Старитѣ хора по насъ и до днесь си пишжтъ съ ѧ, ȣ и пр. Както ще се види подолу, въ единъ документъ за възраждането на българитѣ въ Солунъ, написанъ отъ единъ дебранецъ (и до днесь живъ), тѣзи букви, заедно съ *ќ* се употрѣбяватъ редомъ, но самия авторъ нарича езика си *български*.

на нашето възраждание. Чудно е, какъ така Др., който е изучвалъ историята на възражданието въ Македония и съобщава въ разгледванитѣ статии толкова свѣдения[1]), да не се е научилъ нищо за бившитѣ сърбски учители. Инакъ, той щѣше да узнае, защо пишжтъ ученицитѣ дебърци ћ и ђ. Отъ споменжтитѣ по тоя поводъ у Др. ученици въ Солунската гимназия сега се учи въ 5-й кл. самъ Стаматъ попъ Стаматовъ. Като го запитахъ, той ми каза, че въ неговото село Дренокъ около 1875 г., въ течение на 2—3 год. е учителствувалъ по сърбски сънотечественникътъ му попъ Станко, който по прѣди билъ учитель въ Дебъръ (градецътъ). Попъ Станко земалъ отъ дреночани 600 гр. на год., но, като се научили, че и отъ Сърбия той получава по 40 наполеона, извадили го. У него се е училъ и Стаматъ Стаматовъ, както и другитѣ ученици, които сж употрѣбявали, споредъ уроцитѣ на попъ Станко ћ и ђ. А Др. помислилъ, че това употрѣбление може бо-зна колко да е важно и да означава сжщностьта на работата. Тоя епизодъ може да ни поясни и нѣкои други погрѣшки у Др. Наприм. на 504 стр. той говори, че старобългарскитѣ звуци *шт* и *жд* останжли у бандовцитѣ неповрѣдени. Работата е, че по него врѣме ученицитѣ на Солунската гимназия сж се държали до правописание, което съвсѣмъ изхвърля *щ*, като я замѣнява навсжду съ *шт*. Ученицитѣ, безъ да вникнжтъ добрѣ, по навикъ употрѣбили сж *шт* вм. своето родно *шч*, както бихж употрѣбили *щ*, ако да бѣхж учили таквозъ правописание.

И нáй-сетнѣ пакъ повтаря Др.: „изобщо ако говоримъ, нáй-популярни и употрѣбителни звуци въ Македония не сж ћ и ђ или пакъ *шт* и *жд*, а *к'* и *г'* („*кь* и *гь*“), които се намиратъ въ еднакво отношение и къмъ сърбскитѣ, и къмъ българскитѣ (звуци), т. е. сж самостоятелни.“ Първата е вече ясна: въ Дебъръ и въ цѣла Македония имало ћ и ђ! Второ, вм. старо-българскитѣ *шт* и *жд* (произлѣзли отъ *тj, дj*) въ макед. нарѣчия сме намирали били само *к'* и *г'*, *шт* и *жд*, като че нѣма на сжщото мѣсто *шч, ш, йк', йк'* (*лешча, лейк'а* и пр.) *ж, ждж, жг!* Трето, звуковетѣ *к' г'*, които ни се попадатъ въ Македония, не били ни сърбски, ни български, а самостоятелни!

[1]) За тенденцията на тѣзи свѣдения ще говоримъ сетнѣ.

Върху послѣдната грѣшка на Др. трѣбва да се по-
ɔемъ. Относително даденото фонетическо явление сърбския
държи единство: той има почти всѣкждѣ въ тия случаи
ı *ђ*[1]), когато нашитѣ *к'* и *г'* наредъ съ *шч, шт, жд, жг'*,
распространени по сичкитѣ наши области, отъ нáй-источ-
тѣ, до нáй-западнитѣ; при това въ западнитѣ гóвори вм.
и *жд* (отъ *тj, дj*), а сжщо и вм. *т* и *д* прѣдъ мека гласна,
въ источнитѣ повечето вм. *т* и *д* прѣдъ мека гласна,
рѣдко вм. *щ* и *жд* (произлѣзли отъ *тj, дj*), както и вм. *к, г*.

V.

Ония меки *к* и *г*, които Миклошичъ (Gramm. I, 378)
е може опрѣдѣли точно, що сж за звукове, не сж *ќ* и *ђ*,
акто виждаме, а *к' г'*. Не безъ основание Микл. (сé тамъ)
риема, че тия звукове, каквито и да сж, сж еднакви и по
ападнитѣ, и по источнитѣ наши нарѣчия. Примѣритѣ, на
оито се той основава (нѣкои отъ нихъ ние приведохме пó-
орѣ), могжтъ се увеличи до голѣми прѣдѣли. Професорътъ
ъ Петербурский университетъ П. Сирку въ статията си
„Върху българската фонология — Македонското нарѣчие",
помѣстена по френски въ сборника на Офейковъ „La Ma-
cédoine au point de vue ethnographique, historique et philolo-
gique"[2]) между другото е разгледалъ и звуковетѣ които за-
мѣняватъ въ днешнитѣ български нарѣчия старобългарскитѣ
звуци *щ* (отъ *тj*) и *жд* (отъ *дj*). Той привожда много нови
примѣри, които заедно съ Миклошичевитѣ могжтъ да под-
твърдятъ, че не само по западнитѣ (Македония), но и по
сичкитѣ почти краища въ Българско има звуковетѣ *к'* и *г'*
вм. токощо казанитѣ *щ* и *жд*, вм. *т'* и *д'*, т. е. вм. *т* и *д*
прѣдъ меки гласни, а то още и вм. твърди *т, д, к, г*. Ето

---

[1]) Съ малки исключения, защото въ нѣкои сърбски говори тия звукове се про-
изнасятъ доста своебразно или даже липсуватъ, като отстжпватъ на други звукове
мѣстото си: *хоћу, додзи, шћети* и пр., сетнѣ често *дj* вм. *ђ*.

[2]) Въ тази статия (236—310) проф. Сирку говори само за нѣкои главни чърти
въ българската фонетика, като за *ж, я, щ, к'* и пр., сетнѣ за членътъ въ им. сжщ.
и др. Има нѣща, които не сѣкий може да приеме, така напр., утвърждението, че бъл.
езикъ ималъ 4 нарѣчия: трако-мизийско, шопско, македонско и родопско. Мислж, че
тый ако дѣлимъ трѣбва да приемемъ пóвече нарѣчия. Но изобщо наводитѣ у Сирку сж
тый научни и напълно доказани, щото съ сички трѣбва да се съгласимъ. Авторътъ
сравнява нѣкои явления въ българский ез. (напр. членътъ) съ паралелнитѣ въ ал-
бански и влашкий езикъ ез. и дава нѣкои любопитни обяснения, които ги нѣма у
Миклошича. Статията има несъмнѣна цѣнность за историята на нашия езикъ.

нѣкои отъ тия примѣри, заедно съ указанието на мѣстноститѣ, дѣто се тѣ отнасятъ[1]):

въ кратовский говоръ: *срекь, кукьи* (Пер. Спис. XV, 157, 154);

по софийский говоръ: *пригяволъ, ливаге* (Чолаковъ, 335, 338), *пакь* (ib. 257);

въ Радомиръ: *ливагіе* (ib. 353);

въ Кюстендилъ: *гякчета, разгякчено* (ib. 339, 344);

по трънский говоръ: *трекята, трекюту* (Пер. Спис. XI, 137);

по етрополский говоръ: *гяволе* (Пер. Спис. XIV, 314), *пакя* (ib. 317);

въ Малко-Търново: *ливагя, десекь* (Пер. Спис. XI — XII, 166);

по котленский говоръ: *чугьетъ, гьаду* (Пер. Спис. VII — VIII), *пжкьжт* (ib. XI, 107);

по плѣвенский говоръ (отъ Долний Джбнякъ): *пжкя, треки* (ib. X, 110);

въ рупаланскитѣ села — гл. статията на Сирку върху това нарѣчие, стр 11;

въ свищовския говоръ: *оцекь, стукь, воловекѣ, гѣдо* (Грам. Цанковъ);

у българетѣ въ Банатъ: *памекь, другьи, пакь, цвекьету, смржкь, ускржснукье* (Berecz, Man. Katech. 85; Микл. Die Spr. der Bulg. in Sieben. I, § 39; Bâlg. Dnevn. za bâlgarete u pladnemadzarscu 23 и др.[2]);

у седмиградскитѣ българе, сега повлашени[3]): *гьаулъ, лигье (gyaul, ligie* (Сирку указ. м. 268—275).

---

[1]) Трѣбва да помнимъ, че, дѣто въ тия примѣри имаме *к, г,* прѣдъ *я, ю, е, и, ь,* тамъ се разбира *к', г',* т. е. *кя, кьа, кья = к'а; гье = г'е* и пр.

[2]) За тѣви българе се предполага, че сж прѣселенци отъ Свищовско. Очакваме че и мекитѣ гърлени *(к'* и *г')* ще да бждатъ у тѣхъ таквизъ, каквито сж въ Свищовско. За това неумѣстно е употрѣблението тукъ на *ć*, който знакъ хърватитѣ употрѣбяватъ за означение на *ќ:* горнитѣ примѣри сж написаии съ латинска азбука: pameć, cvećetu, drugji, pać, smrach. Че това написание е невѣрно, види се и отъ тамъ, дѣто наредъ намираме и *ch* и *ć* за единъ и сжщъ звукъ. Ако да имаше тукъ звука *ќ*, можехме да го предположимъ и за Свищовско. И наистина, Цанкови употрѣбяватъ въ грам. си *ć*, но очевидно е, че не означаватъ съ него оня звукъ, който притежава хърватското нарѣчие.

[3]) Данни отъ езика на тѣзи българе намираме въ единъ катехизисъ съ дата 1803 год. Миклошичъ ги бѣше нарѣкълъ дакословене, но, както и да е, смѣта за необходимо да помѣсти откжслеци отъ тѣхната рѣчь въ едно съч., дѣто говори специялно за българскитѣ нарѣчия (Gesch. der Lautbezeichn. im Bulg.). У Сирку въ указ. статия гл. 256—257 и др. Никакво съмнѣние нѣма, че езикътъ на тия паметници е българский.

Тукъ приведохъ само нѣкои отъ примѣритѣ, подбрани прѣди отъ Миклошичъ и Сирку. За доказателство, че у тѣзи изслѣдователи не сѫ изчерпани сичкитѣ случаи и сичкитѣ области, дѣто у насъ има *к'* и *г'*, ще приведѫ още нѣколко примѣра, заети повечето отъ източници, отлични отъ ония на Сирку и Миклошича. Удържамъ пакъ сѫщото написание, каквото си е въ оргиналитѣ, за да се види, че въ него се крие именно онова произношение, което ние разглеждаме сега *(к' и г')*:

врекелъ — Показалецъ отъ Раковский, Одесса 1859 г. стр. 82;

гяволіи — Лѣтоструй, Дановъ, 1871, стр. 152;

гюдюлъ — Чол. 185, гидюлъ 124 (отъ дюдюлъ);

гюсъ — ib. 157;

гьирданѭ — Пер. Спис. Браила, V, 209;

лакята — Трудъ I, 9;

калпакя — Искра V, 3.

Въ Сборникъ за нар. ум. и пр., кн. I, издаденъ отъ М. на Н. Пр., София 1889:

въ с. Воарбово (Рупчосъ): *да вогьа* 36, *сигіотъ* (седѫтъ), *зіокіо* (зетйо), *кіонку* (тънко) 36;

въ Широка Лака: *скьанувиту* 90, *на покъ на краступокъ, Госпукъ* ib., *гьутеци* 91;

въ Чепино: *маікьа* 38;

въ Панагюрище: *маікьа* 45;

въ Ярлово (Самоковско): *девоікьа, макьа, борикьа* 62, *високьи* 63, *танкьи* 64;

въ Сестримо (Ихтиманско): *повеке* 35, *кьу да продавам* 36, *макьа* ib.;

въ Локорско (Софийско): *сенкьа* 20, *госкье* 19, *постилкьа* 23;

въ Войнеговци (Соф.): *ливагье* 21, *маікьа* 22, *гьаче* 23;

въ Грамада (Кулска околия): *цвеке, госкето* 39 (дали = цвекье, госкьето?);

въ Пиротъ: *бракьата* 145 и пр.

Отъ Пер. Спис.:

въ чанакча (Чаталдж. каза близо до Цариградъ): *не се земеме* XXI, 489 (при обикновенно *щ* въ тоя случай);

въ Бесарабия: *щтъркьл*[1]) IV. 182.

[1]) Двусложна дума: *кь* образува слогъ: *ь* подиръ *к* е употрѣбенъ за изражение на особенъ глухъ звукъ, върху който е писалъ А. Теодоровъ (Пер. Спис. IV, V). Дали имаме тукъ к, или к'?

Не искамъ да привождамъ примѣри записани отъ мене лично. И безъ това е очевидно, че *сичкитѣ почти окраини на нашето отечество притежаватъ к', г' вм.—1) щ, жд (отъ тј, дј), 2) т', д', 3) к, г, 4) т, д; само че въ едни окраини сѫ развити тѣзи звукове (к', г') твърдѣ послѣдователно и въ всичкитѣ тия четире случая, а въ други — съвсѣмъ слабо сѫ развити и то въ ограничени само случаи.* Въ третия случай (вм. к, г) получава се *к' (г'?)* повечето пѫти, когато прѣдъ *к (г?)* има *ј* (даже ненепосрѣдственно) или *ь: воскьа, постилкьа* сѫ станѫли отъ *војска, постилька;* можемъ да предполагаме, че тоя процесъ *(к → к')* се е почнѫлъ, още когато *ь* е изгубилъ гласностьта си, но влиялъ на мекото произношение на прѣдидущата съгласна, каквото влияние въ други случаи е поисчезнѫло въ тѣзи говори[1]). Въ 4-ия и 3-ия случаи *к', г'* се получаватъ за замѣна на твърдитѣ окончания на имена отъ мѫж. р., които вѣроятно се влияѭтъ отъ имената съ завардена мекость въ окончанията и прѣминаватъ въ тѣхния разредъ: *камик', език', стук'* и пр. Въ своя кратъкъ прѣгледъ на ассимилациитѣ и аналогиитѣ въ новобългарската морфология, който прѣгледъ (помѣстенъ въ „Осмий год. отчетъ на Бълг. М. Гимн. Свв. Кирилъ и Методий въ Солунъ") несполучливо озаглавихъ „за историята на новобългарската граматика", азъ, говорейки за това явление, забѣлѣжихъ: „въ западнитѣ нарѣчия почти насѫдѣ има твърди оконч. въ тѣзи случаи". За допълнение на това трѣбва да забѣлѣжимъ, че сетнѣ ми се попаднѫха и въ Енидже-Вардаръ, Негованъ и др. такива форми, каквито често се попадатъ въ зап. гов., като *изик'* и др. Освѣнъ това, *к', г'* се получватъ отъ *к, г* сѣкой пѫть, щомъ подиръ тѣхъ доде каква да е мека гласна. Затова, на сѫдѣ дѣто имаме *к г х* и подиръ тѣхъ меки гласни, трѣбва да разбираме *к', г', х': к'итк'и, тънк'и, ке'рк'и, х'итър, г'ине, г'ердан, г'авол* и пр. Малобройни ще да сѫ нарѣчията, дѣто е възможно да се съчетаватъ *к, г* съ *е, и (ке, ки, ги* и пр.), но за сега могѫ да укажѫ, и то само като вѣроятно, че къмъ тѣхъ принадлежи говорътъ на нѣкои дебърски села, споредъ моитѣ недостатъчни, като не на самото мѣсто произведени, наблюдения върху говорътъ въ Лазарополе и др., и още говорътъ на нѣкои велешки села, споредъ

[1]) Въ др. говори е запазено.

наблюденията на Гьошо Бояджиовъ, непотвърдени още отъ никого. Искатъ се наблюдения по сичкитѣ наши говори върху това фонетическо явление. Въ старослов. ез. *к, г, х* били доста дълбоко-гърлени, та не могли да се съчетаватъ съ *е, и, ѣ, ь*, отдѣто и правилото за прѣминаването имъ въ *ж, ч, ш, ц, з, с*. Само въ чуждитѣ думи се срѣщатъ *к'и г'и* и пр., така и означени въ паметницитѣ. Миклошичъ надали е правъ, като прѣдполага, че тука *к', г'* и пр. означаватъ сжщитѣ *ћ*, ђ, каквито имаме въ сърбский езикъ (I, 274)[1]).

VI.

Методата на Новаковича, който сжщо се заловилъ да доказва сжществуването на *ћ* и *ђ* въ македонскитѣ говори въ една брошура отъ 35 стр. in 8-º („*ћ* и *ђ* у мaкед. дијалектима"), по нищо не се отличава отъ Драгановата, само че е помайсторски прѣдставена за научна метода[2]). И Новаковичъ, привождайки *едно* и притова съвсѣмъ ненадѣжно наблюдение, иска да докаже своето положение сжщо съ помощьта на сжществующитѣ сборници по македонскитѣ нарѣчия. Отъ всички нáй-вече се цитира сборникътъ на Миладиновци. Оказва се, че Н. намира даннитѣ на сборника нáй-благоприятни за потвърждение на своята теория за *ћ* и *ђ* въ макед. диял. Какъ тъй? А твърдѣ ясно тълкувание. Ако у Мил. нѣкоя дума е напечатена съ *к*[3]), Новаковичъ я цитира и прѣпечатва съ *ћ*, ако е съ *г*[3]), тогава — съ *ђ*, — и положението е доказано: у Мил. *домакинъ*, у Нов. — *домаћин*, у М. — *веке, повике, найповике, пойке*, у Н. — *веће, повиће, најповиће, појће* и пр. И други още измѣнения си позволява Н. въ цитатитѣ, напр. вм. *веги* пише *веђе*, т. е. освѣнъ *г*, измѣнява и гласната на края; вм. *песьи* (Мил. 50) у него излиза *пасји*; вм. *метещи* (Мил. 126), което може би се чете *метеешчи*, той пише рѣшително *метеешти* и т. н.

---

[1]) За пълнотата въ теорията, прѣдложена отъ проф. Потебня (К исторіи звуков рус. яз. II, 45 и н. т.) за обяснение различнитѣ замѣни на *тј, дј* въ различнитѣ словѣнски езици, трѣбва да се земжтъ прѣдъ видъ сичкитѣ замѣни, що намираме въ нашитѣ нарѣчия: *ш, шк', шт, шч, шт', ж, жг', г', жд, ждж*. По такъвъ начинъ сж се получили нашитѣ *к'*, г' отъ *тј, дј* и отколѣ ли, нека разрѣшжтъ това вповѣщитѣ филолови.

[2]) Ср. рецензиита ми за календарчетата на Самарджиева и на Бояджиова за 1890 г. въ Пер. Спис. XXXII—XXXIII.

[3]) Мекостьта на тѣзи звущи Мил. сж прѣдавали чрѣзъ йотуванитѣ гласни, слѣдующи подиръ тѣхъ: *кя, кю, гя, гю* вм. *к'а, к'у, г'а, г'у*. Прѣдъ *е, и*, мислѣли, че само отъ себе се разбира, какъ *к* и *г* могжтъ да бждатъ само небно-гърлени.

Но не мислете, че Н. незнае литературнитѣ нърави. Той ни обяснява своята постжпка: „трѣбвало би, — каже той: — да приведж цитатитѣ споредъ оригиналния имъ правописъ (т. е. както сж намѣрени въ източницитѣ). Но, понеже ще се затъмни главния задатъкъ на тая статия — да покаже велешко-прилѣпския диялектъ въ чистата му фонологическа физиономия, азъ рѣшихъ да не прѣписвамъ примѣритѣ въ оригиналното имъ написание, което често крие изговорътъ имъ, но съ наше правописание, както се тѣ изговарятъ. Тъй като *подпълно и отъ разни страни* (?) знаж, какъ се изговарятъ тѣ, мислж, че тъкмо въ интересътъ на науката бѣше да постжпж тъй“ (26 стр.). Ако е истина туй, що говори тука авторътъ, намъ ни остая само едно недоумѣние: защо да се прѣпечатватъ многобройнитѣ (стр. 27—44) примѣри отъ Миладиновия сборникъ? Не бѣше ли пократко и поцѣлесъобразно, да каже г. Н.: „тъй като въ Миладиновия сборникъ въ велешко-прилѣпскитѣ думи намираме почти винаги *к* и *г*, щомъ въ сърбския езикъ на сжщото мѣсто се пада *ќ* и *ѓ*, а не други нѣкои звуци, а пакъ тѣзи *к* и *г*, споредъ моитѣ достовѣрни изслѣдвания, трѣбва да четемъ като *ќ* и *ѓ*, то очевидно е, че Миладиновци подтвърдяватъ, че въ казанитѣ говори има *ќ* и *ѓ*“.

Но нищо. Позволително е за човѣкъ, който добрѣ знае нуждата отъ краткость, да исхаби напусто нѣколко страници, когато му стигатъ нѣколко реда, за да ни прѣдстави въ новъ видъ извѣстното намъ и прѣди, стига да е билъ той честитъ да изнамѣри нѣщо ново и счита за необходимо да ни прѣдстави старата картина въ нова панорама. Да видимъ, какво разбира Н., говорейки, че той подпълно и отъ разни страни знае за точното произношение на прѣдметнитѣ звуци въ македонскитѣ нарѣчия. А ето въ какво състои подпълното знание на Н. На 1888 г. нему му паднжлъ случай да се запознае съ Панта Кондовъ („Кондовиќ“), родомъ отъ Прилѣпъ, бившій ученикъ въ Солунската гимназия, и поискалъ отъ него да му запише и расκаже нѣколко приказки споредъ майчиния си диялектъ. Въ тази рѣчь Н. чулъ своитѣ излюблени звуци на надлежнитѣ мѣста, изричани досущъ тъй, както въ сърбския езикъ. Това що узналъ отъ Кондовиќа, Н. билъ дотвърдилъ ужъ и отъ други македонци (6,7). Забравилъ е Н. само да ни

же, че Кондовиħ е единъ отъ тѣзи македончета, които пуснѫхѫ Солунската гимназия, или испѫдени, или по кое желание, и отидохѫ на 2—3 пѫти въ Бѣлградъ не друго, а само и само, защото сърбскитѣ агенти ги мамѣхѫ съ богати обѣщания, а сърбскитѣ училища имъ прѣдлагахѫ на изборъ да постѫпватъ, въ който классъ прѣдпочитатъ, и имъ давахѫ широки привилегии, съвсѣмъ непедагогични и, както се оказа, далече непрактични. За да угоди на своитѣ благодѣтели, не само ħ и ђ, но и сичкитѣ сърбски звуци и форми би билъ готовъ да признае Кондовиħ въ своето прилѣпско нарѣчие. При сичката си расхайтеность той добрѣ е зналъ, колко е полезно да има благоволението на високопоставения си познайникъ, и зналъ е сѫщо, какви мнѣния проповѣдватъ сърбитѣ за македонскитѣ нарѣчия, та прѣвъсходно е измайсторилъ лъжата си. А колкото за това, че и други македонци потвърдили думитѣ на Кондовиħ за ħ и ђ въ макед. нарѣчия, ние ще си позволимъ да не броимъ съвсѣмъ това указание, за да не кажемъ, че трѣбва да го смѣтаме за митъ. Хубаво знаеше Н., че, за да се установи такъвъ фактъ, противъ който има толкози прѣдубѣдени (?), трѣбватъ достовѣрни свидѣтелства, наблюдения, произведени при условия, каквито изисква науката. Знаеше Н., че указанието на Кондовиħ, добито при такива условия, ще се смѣта за подозрително, но при все това не ни обажда поне едно двѣ отъ имената на „другитѣ македонци". Работата ще да е, че при сичката своя готовность да услужѫтъ на благодѣтелитѣ си, другитѣ македонци ученици въ Сърбия не сѫ искали или не сѫ знаяли да излъжѫтъ Н. Ако ли подъ думитѣ „други македонци" Н. разбира не ученици, а други нѣкои пѫтници, работници, търговци и пр., той пакъ трѣбваше да ни укаже имената имъ, родния градъ тѣхенъ, врѣмето, прѣкарано отъ тѣхъ на чужбина, изобщо сичко, по което можемъ да сѫдимъ, до каква стъпень сѫ вѣрни съобщенията имъ. Това сѫ азбучни правила въ езикознанието. Но ние ли ще учимъ Н., какви условия трѣбва да се съблюдаватъ при записване фактове отъ езика, при изучението имъ и при извличание изводи отъ тѣхъ? Твърдѣ добрѣ знае Н. тия правила, и намъ ни остая само да съжаляваме, задѣто той не останѫлъ и тозъ пѫть вѣренъ на методитѣ на не-

тинната наука, както що имъ е билъ прѣди винаги вѣрна та справедливо си бѣ спечелилъ доброто име на ученъ мѫжъ

Сѫдете сега за смѣлостьта на Н., когато той за тоя посоченитѣ издирвания, т. е. за указанията отъ прилѣпчанеца Кондовиќ и за съмнителнитѣ подтвърждения отъ „други македонци“, говори „въ това намѣрихъ твърда, точно освидѣтелствувана основа, съ която можахъ да контролирамъ досегашнитѣ обнародвания на македонскитѣ народни умотворения“. Ето и сичкото наблюдение, което Н. зема за исходно начало, като излага на критика издаденитѣ материяли по нашата народна словесность, за да докаже по единъ оригиналенъ начинъ, че и тѣ свидѣтелствуватъ въ негова полза. Ние ще се поспремъ върху тоя критически (?) прѣгледъ отъ Н., за да се запознаемъ напълно съ доказателствата му.

Първото свидѣтелство за полза на Н. се било намирало у Верковича. Послѣдния, каже Н., билъ писалъ ќ, ѓ насѫдѣ въ указанитѣ случаи въ велешкитѣ пѣсни. Но заметете, молѭ, сборника на Верковича („Женске песме мак. бугара“), па вижте, какъ пише той въ една и сѫща пѣсень ту *г*, ту *ѓ*, ту *к*, ту *ќ*, па и една и сѫща дума пише ту така, ту инакъ. Ако да бѣше чувалъ Верк. въ казанитѣ случаи сѫщитѣ звукове, каквито има тамъ въ сърбския езикъ, имаше ли защо да ги мѣша въ писанието съ *к*, *г*? Дриновъ въ указ. статия (стр. 8) посочва на тая разбърканость у Верк. и обяснява, че *к, г* Верковичъ е писалъ *подъ влиянието* на македонското нарѣчие. Верковичъ не е надѣжна подпора при издирванието фонетическитѣ особености на макед. нарѣчия, а пакъ съ употрѣбението ќ, ѓ у него става чистъ куриозъ. Вижте напр., въ какви случаи се срѣщатъ тѣ у него: *малеќко* 3, *сиќки* 11, 14, 46, *ниќком* 12, *йодиќка, душиќка* 5, *Петриќъ* 44, *Петриќка* 117, *малеќекъ* 308, *лиляќе* 307, *соблеќе* 31, *облеќи* 96 и пр. Та и да не бѣше тъй, колко чудно е да срѣщнемъ у Н. таквозъ утвърждение: „Верковичъ въ велешкитѣ пѣсни на своята горѣказана книга пише насѣкѫдѣ *ќ* и *ѓ* въ думитѣ, въ които съмъ ги чулъ и азъ отъ живи уста“, т. е. отъ Панта Кондовиќ и отъ други нѣкои въпросни македонци. — когато въ тия пѣсни у Верк. не намираме насѣкѫдѣ въ желаемитѣ мѣста на г. Н. сърбскитѣ букви: *дяче* 306, *ки-*

исала 315, 317, *гемія* 356. У Верковича, освѣнъ *ќ, ђ*, ще е намѣржтъ и други многобройни недоразумѣния и порѣшки, като: *тергнало, тергна, тргна* 13 и пр. и пр., между които много сърбизми: *санакъ санила* 25, *маде моме* 49, *итке* 58, *навестъ ќу* 318, *сторићу се сиви соко* 327 и пр., етнѣ самогласно *р, шт* вм. *шч*[1]) и др. Увѣрени сме, Верковичъ не нарочно е вмъкнжлъ въ сборника си тѣзи погрѣшки, но въ какво положение се намира Н., когато избира отъ сборника само тѣзи погрѣшки за да ги цитира като несъмнѣнни фактове. Сборника на В. може да ползува само тогова, който може да се отнася критически къмъ неговитѣ данни, като знае поснолучливо отъ Н. да угажда истинниятъ изговоръ на непослѣдователно и твърдѣ често погрѣшно изображенитѣ у него звукове.

Н. си служи и съ свидѣтелството на Гьошо Бояджиовъ, който е издалъ въ Пер. Спис. 1874, кн. IX и X, нѣколко велешки пѣсни заедно съ бѣлѣжки по говорътъ. Н. строи доказателството си тъй: „Бояджиовъ пише, че *ке* се изговаряло въ Велесъ, като че е писано *кье*. То ще каже, че *ке* се изговаря като *ќе: ќитка, книђи, маќи*“ и пр. (10). Наученъ аргументъ: като *кье*, слѣдователно, като *ќе!* Ако да бѣше позволено така да се подставя и приравнява, тогава сичката филология съ тънкитѣ наблюдения и подробни анализи щѣше да се обърне на нищо!

Н. продължава: „въ своитѣ бѣлѣжки за изговорътъ Миладиновци се изразяватъ тъй, дѣто не може да се разбере, дали тѣхното *гю* се изговаря като *ђу* или като *гју*, или като *дју*, а пакъ *кя* — като *ќа*, или *кја* или *тја*“ и т. н. (11 стр.). Това мѣсто трѣбва да разгледаме въ 2 отношения. Първо, забѣлѣжете, че тукъ Н. се досетилъ за разликата между *ќ* и *к'* (у него = *кј)*, като туря въпроса: „дали ќа или *кја?*“ Нѣколко реда погорѣ, както видѣхме, той разсъждаваше малко по инакъ: вмѣсто да каже: „*кье*, а то ще рѣче — *кје*“, той казваше: „*кье*, а то ще рѣче — ќе“ (стр. 10). Какъ не се досѣти Н., че въ българската азбука като нѣма *j*, употрѣбява вмѣсто него *ь*, или пакъ самитѣ слѣдующи гласни се йотуватъ, или надъ съгласната се пише апострофче ('), което е най-правилно обозначение, та у насъ *кье* е се едно, каквото *кіе* или *кйе* или *к'е?* Второ,

[1]) Не въ всичкитѣ македонски говори има *шч*.

Миладиновци се били изразили неясно въ сборника си. Но никому не ще се покажжтъ тъмни слѣдующитѣ думи на Миладиновци относително правописанието, което тѣ слѣдватъ: „Правописъ употрѣбихме по възможностьта най-лесенъ и най-сходенъ со произношението одъ словата: напр. вместо тритѣ букви *ъ, ь, ж,* които имаетъ еднакво произношеніе, употребихме една *ж;* напр. *сжнце, сжрце, ржка* вм. *сънце, сърце, ржка.* Кжде по грам. правила сѣ пишитъ *ж,* по сѣ произноситъ *а,* сѣ употрѣби послѣдново. Еднакво сѣ грижехме да предадиме вѣрно народното произношеніе, по кое сѣ водитъ тукашниотъ правописъ; напр. *млатъ, потъ, ретъ, мегю, бракя* и др. вм. *младъ, подъ, редъ медьу, братья.* Еднакво *човекотъ* или *човекжтъ,* вм. *човекътъ*" и пр. (Мил., Бълг. нар. пѣсни, III, IV). Кой не ще разбере, че Миладиновци се стараяли да предадѫтъ вѣрно произношението, че тѣ пишжтъ *бракя,* именно защото така се изговаря думата, а не пишжтъ *братя* или *братья* или какъ да е инакъ, защото не гледатъ, какво изисква правописанието? Отказвамъ се повече да комментирамъ думитѣ на Миладиновци, защото тѣ се изразили ясно, и добрѣ щѣше да бжде, ако сѣкий пишеше тъй ясно и кратко като тѣхъ.

Н. иска да каже, че ужъ Миладиновци, пишейки краткия рѣчникъ на края на сборника съ хърватска азбука, сж направили това, което не сж сторили съ кирилица, защото въ това рѣчниче се намира *ќ: ќитатово, фурќа, ќар, ќеиф* и пр., написани собственно: *ćitatovo, furća, ćar, ćeif.* Нека не придава никакво значение Н. на тѣзи *ć.* Въ това кратко рѣчниче ще намѣримъ *asćer,* по сърбско написание = *асќер.* По Н. излиза, че такъвъ изговоръ ще има тая дума въ македонскитѣ нарѣчия, къмъ които ще да се относи тя въ сборника. Между това ние намираме тая дума повечето въ пѣсни отъ Панагюрище, напр. No. 62, 83 и др. Ако да бѣхж точни Миладиновци, трѣбваше да напишжтъ тази дума по хърватски съ *kj: askjer,* или пакъ само съ *к,* което предъ *е,* споредъ българския обичай, ще се чете меко, като *kj: asker.* Освѣнъ *фурќа,* която форма посочва Н., въ рѣчничето за сжщата дума има и *фурка.* Споредъ правописанието, употрѣбено тукъ, първата форма трѣбва да четемъ *фурк'а,* което въ сборника ще бжде означено *фуркя.* Но и тази форма не се попада въ *велешкий, прилѣпский* или др.

близъкъ до тѣхъ македонский говоръ, защото въ тѣхъ намираме другата посочена форма *фурка:* стр. 372, 444, 470 и др. Останжлитѣ думи, на които се осланя тукъ Н., като *izmećarka, ćar, ćeif, ćitka, djemija*, които въ сборника сж означени: *измекярка, кяръ, кеифъ, китка, гемия,* сж вече таквизъ, дѣто въ всичкитѣ почти[1]) и македонски, и источнобългарски говори иматъ *к', г'*, а чуждитѣ отъ тѣхъ иматъ сжщото *к'* и въ турский и гръцкий езици. Въ сборникътъ на Мил. и тѣзи думи ще срѣщнемъ въ источнобългарски пѣсни, напр. 328 и др. Отъ правописанието на това рѣчниче е очевидно, че Миладиновци не сж могли да подбержтъ отъ хърватската азбука знакове, които вѣрно да изображаватъ българското произношение. За това ще и намѣримъ въ туй рѣчниче два начина за изображение на единъ и сжщъ звукъ: *dj* и *gj* за *г'*; *к* (прѣдъ мека гласна) и *ć* (изобщо) за *к'*; *a* и *á* за *ж* и пр.: *delanki, gurelći* вм. *деланк'и, гурелк'и; kitica* и *ćitatovo* вм. *к'итица* и *к'итатово; djoa* и *gjemija* вм. *г'оа* и *г'емийка; kasmet* и *dáb; kálnem* и *klnem* и пр. Отъ тукъ и таквва странни форми, като *isprašćam*, *dzuncule* и др. т., които би означавали *испрашк'ам, дзунцуле,* каквито форми нѣма въ въ сборника. При сичкитѣ достоинства на Миладиновския сборникъ, които сж му добили почетна извѣстность и пълно довѣрие отъ ученитѣ, той има и нѣкои неточности, — и между нихъ съвпадатъ и токощо указанитѣ неправилни обозначения въ рѣчничето. Но не трѣбва да се мами съ тѣхъ Н. Не трѣбва подъ вола да се търси телето.

Колкото за българския духъ, съ който сж били надъхани Миладиновци, и ние ще признаемъ това за фактъ, съгласно съ Н. Но възможно ли е да се допустне, че въ 1861 сж прѣдвиждали Миладиновци, че сърбитѣ ще се прѣпиратъ за Македония, та да сж измѣнявали въ сборника си македонскитѣ пѣсни, както иска да каже Н.? Той на нѣколко мѣста говори и то доста положително, че Миладиновци сж фалшификатори. Така, на стр. 9. „както ще се види подолу отъ моитѣ цитати, въ сборника има твърдѣ много примѣри, които ни удостовѣряватъ, че диялектичната физиономия, — главенъ прѣдметъ въ издания отъ такъвъ

[1]) *Кʼитка* въ нѣкои солунски говори може да бжде *кжтка;* вм. *к'инж, кинам* въ Т.-Пазарджикъ *кънж;* възможно е, както погорѣ казахме, щото въ нѣкои отъ българскитѣ западни говори, а може би и отъ источнитѣ, *к, г* прѣдъ е, и, я, ю да сж остаятъ доста дълбокогърлени.

родъ, — е пожъртвувана (отъ Миладиновци) или на б[...]гарския обичай писане или пакъ на стремлението да уприличатъ (македонскитѣ) диялекти, колкото се може. [...] вече съ българскитѣ въ това, въ което тѣ отстжпятъ [...] него" . . . Не е тъй! Азъ бихъ могълъ съ сумма примѣ[...] да докажж, наопаки, че *при сичкитѣ неточности и непо[...]дователности, сборникътъ на Мил. е прѣдалъ вѣрно сичк[...] главни особности както на источнитѣ, така и на западн[...] нарѣчия, а особенно на послѣднитѣ.* Ще земемъ само два-т[...] примѣра, които се отнасятъ къмъ сегашната ни расправ[...]

Въ пѣснитѣ отъ Прилѣпско, Охридско, Костурско, з[...]писани у Мил., намираме вмѣсто старословѣнскитѣ *шт*, [...] (отъ *тј, дј*) не само *к, г* (които означаватъ *к', г'*), но [...] и *шт, шч, ш, жд, ж: ношвите* 370, *мошне* 54, 91, 117, 4[...] 474, 542 и др., *пешникъ* 516, 530, *сваношъ* 481, *сж ношъ* 45[...] *вежите* 487, *вежи* 407, 451, *чужа, чужи* 466, *чуже земяни[...]* 464 (чужеземянине?), *приглеждатъ* 321, *чужина* 376, 37[...] 400, *чужъ* 456, *чужа* 454, 456, *изважашъ* 292, *не заож[...]* 427, *клажатъ* 117, *нужба* 303, *нощe* 54, 397, 424, *снощ[...]* 347, 380, 405, 414, *кжща* 498, *овоще* 409, 412, *леща* 40[...] *гащи* 380, *свещи* 453, *фаща* 452, *се сещавашъ* 437, *нищите* 23[...] *берещи, леквещи* 352, *одещи, берещи, леквещи* 353, *скокаещ[...]*, *играещемъ* 368, *одеещемъ, плачеещемъ, кжлнеещемъ* 345 и др. Н. забѣлѣжилъ само 3—4 отъ тѣзи случаи, па се стара[...] да ги извади, за съмнителни, като казва: „*чужина* буди *сумњу*" (36); „*ноште* (ноще!), разбирасе написано е (вм. *ноћ*) по механическия навикъ на прѣписвачитѣ, навикнжли да пишжтъ по български" (35); „за то ми се и једно и друго (*чужъ* и *фащамъ* Мил. 450, 456) чини да као очевидна преписачева уметка" (34) и др. Между туй тѣзи фактове никакъ не сж съмнителни. Тѣ се подтвърждаватъ и отъ по подирнитѣ обнародвания („Книжици за прочитъ," Солунъ, I, 24, 25, II, 49—57; Сборникъ на Мин. на Н. Пр. I). Горѣприведенитѣ форми, оказва се, не исчерпватъ сичкитѣ случаи, дѣто въ костурский, битолский, прилѣпский и солунскитѣ говори се срѣщатъ *ш, шт, шч, жд, ж* вм. *к', г'*[1].

---

[1]) Въ нѣкои отъ тия случаи, както и въ *дожѓи* 462, *ш* и *ж*, може би, стоятъ намѣсто *шч, шт, жд, жджс*. Отъ двѣ съгласни, които дохождатъ прѣдъ третя съгласна или на края на думата, втората повечето пжти пада: *чесно, празник, пуснал, радк, старос* и пр. И тъй. **нуждба, яболчница, пешникъ, ноштви*. **моштне, дожд* ста-

Н. намира махна́ на Миладиновци, за дѣто не сѫ пи-
и въ извѣстни съчетания *р самогласно,* ами — *ър, ѫр, ръ,* като *кѫрвъ, тѫрговецъ* и пр. И въ тоя случай Миладиновци сѫ вѣрно изобразили изговорътъ на съчетанията отъ формулата *trt.* Наистина, Миклошичъ, Дриновъ и др. приематъ *р самогласно* за сичкитѣ български нарѣчия, като пр. за дебърското, панагюрското (Пер. Спис. Браила XI XII, Mikl. Lautlehre 364), но чини ми се, че това мнѣние погрѣшно. Изобщо въ българскитѣ нарѣчия въ това съчетание при *р,* както и при *л* се чува отпрѣдъ или отзадъ коя гласна (*ѫ, а, о* $\widehat{оа}$*, у*), която си личи, даже когато тъмна (*ѫ*). Въ западнитѣ говори: трънский, софийский, ...ский и др. Ние дѣйствително имаме *р* самогласно, както можемъ се убѣди отъ обнародванията въ Пер. Спис. Трѣбва се съгласимъ напълно съ мнѣнието върху тоя въпросъ, казано отъ тънкия наблюдатель А. Теодоровъ въ Пер. Спис. XIX, 151, който отбѣлѣзва *л* и *р самогласни* въ тѣзи говори. И мене ми се допаднѫло да чуѭ тѣзи звукове въ рѣчьта на врачане[1]). Прибързано е у Теодорова тука туй, дѣто той и на македонскитѣ нарѣчия изобщо придава самогласно *р* (и даже *л?*). До колкото можихъ да наблюдава̀мъ, въ сичкитѣ македонски нарѣчия, освѣнъ кратовското, кумановското, черногорското (надъ Скопйе), *р* въ казаната група съгласно и има при себе си различни гласни. У Мил., освѣнъ *ѫ,* въ тоя случай срѣщаме *о, у* и *а.* Послѣдната гласна е особенно за забѣлѣзвание. Примѣри: *варли,* 61, *ѳарли* 77, *подфарлеетъ* 97, *варлете го* 60, *го варлие* ib., *варгила* 392, *фарліа, фарляа* 324, *ѫтарви* 421 (ter), 97, *тарговче* 236, *карстове* 36, *яршъ* 530 (ръжь). Повечето пѫти тука *а* е подъ ударение. Въ Охридъ и при *л* съмъ чулъ въ сѫщото съчетание звукове *а* вм. *ѫ*: *ма́лчи* и др. Излъганъ е Н., ако мисли, че има право да измѣнява Миладиновското *ѫргьоса* на *рѳоса* (32) и др. т., което е двашъ погрѣшно за тѣзи македонски говори, дѣто сѫ влѣзли въ Миладиновския сборникъ.

...вагъ — *нужба, яболшница, пешникъ* и пр. (Гл. Петебня, К исторіи звуковъ рус. яз., II, 61). Но не сѣкое отъ даденитѣ *ш* и *ж* може да се обясни съ това правило, което е силно почти за сичкитѣ наши говори.

[1]) Тѣзи думи нека послужѫтъ за поправка на една отъ погрѣшкитѣ, които въ страшно голѣмо количество се вмъкнѫхѫ, по вина на печатницата, въ статията „къмъ българский рѣчникъ,“ помѣстена въ „Книжици за прочитъ“ IV—VIII, именно на погрѣшката на стр. 289.

Миладиновци сѫ добрѣ наблюдавали и върху йотуванитѣ гласни. Извѣстно е, че българскитѣ нарѣчия, както и старобълг. ез., и допущатъ зѣянието, и го отстраняватъ (Mikl. I, 373, 374). Между другитѣ, и Миладиновци сѫ отбѣлѣжили вѣрно много случаи, дѣто зѣянието е допуснѫто: *неа'е* 320, *пронеали* 374, *майчиниа* 380, *секоа* 427, *гла'а* 400, *су'о дре'о я'оро'о* 377 и пр. Сѫщо така сѫ отбѣлѣжени у тѣхъ и случаи, гдѣто зѣянието се отстранява, както мислѭ, чрѣзъ h' (меко h), вм. което тѣ пишѫтъ *г*: *сагіа* 20, *тиге* 439, *ногясъ* 449, *гяребици* 439, *геребица* 419, 403, *на негя* 449, *одагятъ* 400, *гярми* 419, *чувагятъ* 401 и др. Възможно е, тука *г* да означава и *г'*; азъ не съмъ чулъ тука тоя звукъ. Но въ най-висока стъпень е погрѣшно да се приема тоя звукъ за *ꙉ*, както прави Н. (41 стр.), като се мѫчи да истълкува своето *тиꙉе*, изопачение на Миладиновското *тиге* (=*тие*) като мн. ч. отъ старобългарското *тъжде!* Ако трѣбва тука сравнение, то наопаки чрѣзъ съврѣменното намъ явление може да се обясни употрѣбата на *г* въ сѫщитѣ случаи въ старобълг. паметници (Mikl. I, 188—9).

У Миладиновци има и думи, които свидѣтелствуватъ за сѫществуването на ринезма въ македонскитѣ нарѣчия. Днеска имаме сума обнародвания[1]), които не оставатъ у никого вече съмнѣние за достовѣрностьта на тѣзи съобщения. Миклошичъ призна за несъмнѣнъ тоя фактъ на 1883 г. (Geschichte der Lautbez. im Bulg. 10, 17).

Ние бихме продължавали, ако да имаше нужда отново да се доказва, че Миладиновския сборникъ не е никакъ плодъ на фалшификация, както иска Н. да ни даде да разберемъ, и че той не скрива истинната физиономия на звуковетѣ въ македонскитѣ нарѣчия, а, съвсѣмъ наопаки, вѣрно и точно прѣдава главнитѣ имъ особенности, и тъй като това е било главната задача, прѣдставя ги пó-добрѣ, отъ колкото характернитѣ черти на источнитѣ говори. Не се прѣдставлява обаче никаква необходимость отъ подобна защита. Съ това не искамъ да кажѫ, че този сборникъ нѣма

[1]) За откритието на носовитѣ съгласни, които заедно съ ясни или тъмни съгласни сѫ замѣнили старитѣ носови гласни ѫ и ѧ (точно ако говоримъ, това не е ринезмъ, дѣто сега имаме ние, както обикновенно се изразяватъ) е расказано доста подробно у Сирку въ указ. пó-горѣ мѣсто („La Macédoine", Ofeïcoff, 237—310) и у Драганова (Рус. Фил. Вѣстн. за 1888 г.). Нѣкои добавки къмъ прѣдставенитѣ до 1889 г. списъци, заедно съ пъленъ сводъ на сичкитѣ сѫ прѣдставени въ „Книжици за прочитъ" I, 21—26.

никакви недостатъци. Наопаки, той ги има доста: у него не е обозначено ударението, не е отбѣлѣзанъ звукътъ *шч*, вмѣсто когото, както и вм. *шт*, е употрѣбенъ знакътъ *щ*, не е отбѣлѣзанъ особенния широкъ гласенъ *е*, който бихме изобразили съ русската буква *э*, чието произношение доста напомня нарѣчието *ке* (*кэ*) = кѫдѣ, дѣ, както се изговаря въ Охридъ (*ке сумъ зела момче* 365, *да му се не знаитъ гробнина ке му іе* 58 и др.), обясненията на непонятнитѣ думи сѫ недостатъчни, въ него не намираме съвсѣмъ пѣсни за оплакване, нѣма баяния, описанията на народнитѣ обичаи сѫ твърдѣ малко и при това кратки, има много пѣсни не добрѣ записани или отъ недобри пѣвци слушани, не е обозначено точно, отъ дѣ е сѣкоя пѣсень, много прилѣпски, костурски и кукушки пѣсни сѫ прѣиначени споредъ стружкото нарѣчие[1]), типографскитѣ погрѣшки сѫ изобилни, — и при се това тоя сборникъ е и ще бѫде драгоцѣненъ влогъ въ словѣновѣдението. При сичкитѣ си недостатъци, твърдѣ извинителни за онова врѣме, тоя сборникъ можи́ да услужи на науката, като извади на бѣлъ свѣтъ толкова материялъ по народната поезия, та откри новъ миръ за ученитѣ, а отъ друга страна, доста вѣрно прѣдстави главнитѣ черти на македонскитѣ говори. Ученитѣ можахѫ да се положѫтъ на сборника въ своитѣ изслѣдвания. Ученитѣ работѭтъ опипомъ. И свидѣтелствата, прѣдлагани отъ сборницитѣ, не ги приематъ тѣ токо-тъй. Лъжовнитѣ съобщения сами възбуждатъ подозрѣние, сами на себе си противорѣчѫтъ, и когато се касаѭтъ до нѣща, достѫпни за общи наблюдения, лесно се опровергаватъ. Въ нищо до сега Миладиновци не сѫ излѣзли лъжливи, т. е. фалшификатори. Тия мнѣния за езика, които ученитѣ основаватъ на тѣхния сборникъ, се касаѭтъ до главнитѣ звукови явления, и сѫ необорими, както сѫ вѣрни съобщенията за тѣхъ въ сборника. Тоя сборникъ убѣди свѣта, че Македония е населена повечето отъ словѣне, които сами себе си наричатъ българе („бугари“ и „блѫгѫри“), а говорѭтъ на българско нарѣчие, раздробено на много говори.

[1]) Несъмнѣно е, че кукушкий, костурский, струмишкий говори, — както воденский и др. южномакедонски, сѫ поблизки до източнитѣ наши говори. Ако Миладиновци да искахѫ да сближѫтъ македонскитѣ говори съ източно-българскитѣ, то тѣ не щѣхѫ да придаватъ на струм., костурски и кукушки пѣсни черти отъ охридския и стружкия говори, каквито въ тѣхъ нѣма, а тъкмо наопаки, охридскитѣ и стружкитѣ пѣсни щѣхѫ да прѣправятъ по образеца на костурскитѣ и кукушкитѣ.

Н. искалъ да подкопае авторитета на Миладиновския сборникъ и то на основание на едно съвсѣмъ не научно обставено наблюдение и при това произведено не на самото мѣсто на говорътъ, и още съ особенно тълкувание думитѣ на другитѣ етнографи по дадения въпросъ, тълкувание винаги, както видѣхме, несполучливо. Ние видѣхме нѣкои отъ погрѣшкитѣ, въ които пада Н., благодарение на тенденцията си — да прѣдстави Миладиновския сборникъ за съмнителенъ източникъ, а съставителитѣ имъ—за фалшификатори. Незавидно е въ тоя случай положението на Н. Подозрѣнията му удрятъ о камъкъ, и той прави на сѣкоя крачка грѣшки, като прѣправя даннитѣ на сборника по своему. Не стига това, — той не може да се ориентира въ сборника и мѣша пѣснитѣ отъ Охридско и Стружко съ пѣснитѣ отъ Велешко и Прилѣпско: така той цитира и отъ първитѣ, отъ като заявява че ще да цитира само отъ вторитѣ. Наприм. пѣс. No. 479, 499, 222, 143 и др. сѫ по стружкото нарѣчие. Когато се оказва, че Н. е толкова недостатъчно запознатъ съ говоритѣ въ Македония, стигаше само да посочимъ и да прѣкѫснемъ расправията, защото какъ може тогава Н. да бѫде сѫдия въ единъ такъвъ въпросъ, който не е изучилъ, и защо да се вдаваме въ подробенъ разборъ на неговитѣ доводи? Но ние ще прѣгледаме сичкитѣ доводи на Н. безотносително къмъ неговото познанство съ макед. нарѣчия, за да изучимъ напълно теорията му и да видимъ, до колко е тя вѣрна.

Нататъкъ Н. се осланя на Караджича, който въ нѣколко образци отъ македонска рѣчь е употрѣбилъ сърбската азбука заедно съ буквитѣ *ћ* и *ђ*. Дриновъ въ горѣпосочената си брошура (стр. 8) разясни точно, какво разбира Караджичъ съ буквитѣ *ћ* и *ђ*, когато ги употрѣбява въ македонската рѣчь: тука — казва Караджичъ — „*ћ* и *ђ* се изговарятъ като смекчени *к* и *г*“, когато той самичъкъ за изговарянието на тѣзи букви *(ћ, ђ)* въ сърбския езикъ казва, че то донѣйде прилича на произношението на *т' ч'* и *д' ж'* („*тьчь* и дьжь“). Караджичъ строго различава *ћ* и *ђ* въ сърбския езикъ отъ *меки к* и *г* въ макед. нарѣчия. Подиръ яснитѣ думи на Караджича и подиръ припомнянието отъ Дринова, чудно е, дѣто Н. казва, че Караджичъ

как не се съмнявалъ въ това, какъ и въ макед. нарѣчия има сжщитѣ ќ и ѓ, каквито има въ сърбския.

Сетнѣ, Н. указва на едно мѣсто отъ граматиката на . Неофитъ Рилский (1835), като мисли, че то подкрѣпя мнѣнието му. То е, че Неофитъ се билъ изразилъ, какво ќе и ќу (ке и кю) сж подражания на сърбитѣ, защото сърбитѣ говорятъ вмѣсто *хоту* — *хоќу*, вм. *хотеши* — *хоќеши*". Споредъ Н., Неофитъ съ тѣзи думи ни показвалъ, какъ се изговаря въпросния звукъ въ македонскитѣ нарѣчия, и на кой езикъ принадлежи таквозъ изговаряние. Ни едното ни другото. Като нѣмамъ този часъ на ржка грам. на Неофита, не зная, какъ сж написани тамъ въпроснитѣ думи. Н. ги цитира съ ќ (*ќе* и *ќю*), но както по-прѣди, така и тука, вѣроятно, Н. си е позволилъ една волность, а въ Неофитовата грам. ще да има тука *к*. Та и да бѣхж съ ќ написани у Неофита тѣзи думи,[1]) а пакъ сърбскитѣ думи правилно — съ ќ (*хоќу*, *хоќеш*), кой ще ни убѣди, че Неофитъ добрѣ зналъ за произношението на тѣзи думи въ сърбския ез. и въ макед. нарѣчия? И до днесь у насъ повечкото сж криво убѣдени, че въ Македония сжществуватъ *к'*, *г'*, каквито ужъ нѣма въ Източна България, а винаги се срѣщатъ въ сърбския езикъ.

Най-силенъ аргументъ на Н. е книгата на Кирилъ Пейчиновичъ Тетовецъ „Огледало" отъ 1816 г., печатена въ Буда-Пеща. Тукъ на страницитѣ, написани съ народния говоръ срѣщаме наистина ќ (както и вмѣсто ѓ, т. е. *г'*) въ извѣстнитѣ вече случаи. Дриновъ въ статията си за Солунската първа печатница (Пер. Спис. XXXI) достатъчно разясни въпросътъ за народностьта на Кирила Пейчиновиќ и за употрѣбата у него на ќ. Тукъ ще укажемъ още на нѣкои бѣлѣзи въ изображението звуковетѣ въ „Поучението" на Кирила Пейчиновичъ, които показватъ, че колкото и да е народенъ езикътъ въ него, той не е точно изобразенъ и тъкмо между неточноститѣ се отнася и ќ. Още е рано да се съставя окончателно мнѣние върху тетовския говоръ, само на основание на това ќ. За Тетово сж погрѣшни слѣднитѣ форми, намѣрени у Пейчиновича: *се наместiю* 89 (ср. *дошолъ* 90 и др.), *напцуенѣ се*, *опростуенѣ*

---

[1]) Тѣ сж написани у него съ *к*. За сърбското *хоќу* Неофитъ казва въ скоби — „то есть *хокю* (Граматика стр. 180). — *З. Р.*

се 93 и др., *исфрлимо* 95, *да идемо* 101 (ср. *да облечеме* 95, *оучиниxъ ме* вм. *учинихме* и др.) *лебацъ* 103, *крвь новога нарученa* (кръвь новаго завѣта) 111, *вѣру* (= вѣрватъ) 133, *ловацъ* 131. За дадения въпросъ намираме малко отстѫпления отъ ћ, но и тѣ сѫ важни: *воћка* 144, *плоћь* 147, *водякотъ* 134, 135 (ср. *воћакъ* 134), *люди* 131, 144, 147, 148. Първитѣ двѣ думи сѫ очевидни подражения на сърбския езикъ. Сетнѣ, тукъ намираме *к* (види се к') за тѣзи случаи, за които Н. въ велешкото нарѣчия открива *ћ: свирки* 130, *соики скачки* 141, *други* 142 *трошки* 144, *іаблки, іабуки* 144, 145 и др. У Пейчиновича намираме *іаблки* и *іабуки. паре* и *години* и т. н. Бива ли да се посочва едната форма, а за другата да се прѣмълчава? Тъкмо това що е прѣмълчалъ Н., е сѫществено тука и вѣрно. Съ *ћ* Пейчиновичъ е искалъ да изрази *к* и *г'*, вмѣсто които отъ сърбски книги и попове той навикнѫлъ да срѣща *ћ* и *ђ*. Тука не е безъ влиянието на сърбскитѣ учители и на сърбскитѣ книги. На послѣднитѣ Пейчиновичъ е билъ особенно любитель (ср. Офейковъ, „Macédoine, 35 — 36“).

Вѣроятно, отъ сѫщитѣ тѣзи източници се е научилъ да употрѣбява сърбскитѣ букви *ћ* и *ђ* и Пулевский, на когото Н. сѫщо тъй указва.

Оставатъ още два стълпа на Н.: Ястребовъ и Драгановъ. Нѣма нужда отъ ново да разглеждаме, колко сѫ истинни тѣхнитѣ указания изобщо и частно за *к'* и *г'* въ макед. нарѣчия. Като куриозъ само ще отбѣлѣжимъ, че Драгановъ тукъ е нарѣченъ „образовани професоръ македонацъ“ (14).

(Слѣдва).

.роисхождението и историята на гр. Novae (Свищовъ).

(Отъ съчинението Istoria legiunei I Italiĉe şi a oraşului Novae (Sistov) на Филотея Т. Митреску, Букурещъ 1889 година).

Прѣвелъ Кр. Ив. Мирский.

Отъ всички надписи, намѣрени въ Долня Мизия (Западна България) и особенно въ *Novae* (Свищовъ) не излазя нищо, което да ни даде право да кажемъ опрѣдѣлено, що е билъ тоя градъ, каква е била администрацията му, тъй щото принудени сме да правимъ само прѣдположения за това, като ще ни помагатъ старитѣ писания за тоя градъ, който е служилъ толкозъ много врѣме за лагеръ на I Италиянский легионъ.

Едно нѣщо, което трѣбва да ни очудва, е обичаятъ на Римлянитѣ, че на вскдѣ, гдѣто сѫ пращали единъ легионъ или два, тая римска войска все си е направяла тамъ своя *castrum* (твърдель), слѣдъ като първо се е опрѣдѣляло мѣстото отъ нарочни пратеници: единъ трибунъ воененъ съ нѣколко стотници; по-сетнѣ съ тая работа се е натоварялъ „praefectus Castrorum".

А когато римскитѣ легиони, като се почне отъ императора Трояна, сѫ били пращани за по-дълго врѣме по разнитѣ области на пространната римска империя, тогазъ и тѣзи *castra* (укрѣпени мѣста) ставали постоянни „castra stativa".

Съ врѣме тѣзи лагери, испърво населени само отъ солдатитѣ на легионитѣ, расположени на тѣхъ, ставали сѫ истински срѣдища на населения, било благодарение на позволението, което сѫ имали солдатитѣ да си държатъ женитѣ и дѣцата при лагеря, било по причина на туй, гдѣто солдатитѣ, които се уволнявали, іслужилитѣ не се връщали вече въ отечеството си, отгдѣто ги биле взеле въ войската, а оставали да живѣятъ купомъ въ нѣкакви си бараки около лагеря, занимающецъ се съ търгуване.

Сборътъ на таквизитѣ бараки съставлявало е туй, което Римлянитѣ наричвали *Canabae*, мѣстность, която служала пóвече за продавници, отъ колкото за дѣйствителни жилища.

Тѣзи *canabae* постоянно като се умножавали, правяли щото околноститѣ на римскитѣ лагери да заприличватъ на градовце, които отсетнѣ ставали градове: *vici, municipii* и нáй-послѣ *колонии* съ отдѣлна своя администрация, ако и отъ чисто военно происхождение.

Тъй сж се образували почти всички крайдунавски градове въ 2-й вѣкъ слѣдъ Рождество Христово.

Относително до происхождението и историята на града *Novae* (Свищовъ), гдѣто е било постоянното укрѣпено мѣсто (castra stativa) на I Италиянский легионъ, трѣба да прѣдположимъ, че происхождението на тоя градъ въ Долня Мизия е все военно, и че за образуванието му — въ голѣма часть — сж помогнжли много солдатитѣ отъ казаний легионъ.

Трѣба да прѣдположимъ, казваме, защото откриттитѣ до сега надписи тукъ оставатъ нѣми на тоя въпросъ, когато не е тъй съ другитѣ градища, като Троесмисъ (Иглица) и Дуросторумъ (Силистра) въ долня Мизия и Апулумъ въ Дакия.

Да опишемъ сега, колкото се може въ нѣколко редове, историята на тоя градъ (Свищовъ), расположенъ върху дѣсний брѣгъ на Дунава.

Нáй-първий и нáй-старий авторъ, който поменува града *Novae*, е Птоломей, който казва: „Πόλεις δέ εἰσι παρὰ μὲν τὸν Δανούβιον ποταμὸν αἴδε-Νοοῦαι . . . . IV. 10. §“ 10.

Другъ поменъ за тоя градъ намираме въ Итинерара на Антонина, послѣ у землеписеца *Ravennat* и нáй-сетнѣ въ *Notitia Dignitatum*. Въ *Tabula Pentingeriana* името на Свищовъ е „ad Novas“.

Други свидѣтелства намираме за Свищовъ въ слѣдующитѣ автори: *Procop. de aed.* IV.XI § 308. Νόβας; у Теофилаката сжщо е Νόβας. Намираме го още у *Iornandes* (Rer. get. c. 18), Euscensium id est Novas“, послѣ у *Marcellinus* (Comit. ad ann. 487) *Novensis. Moesiae civitas* и *Priscus* (cap. 5. pag. 147 ed Bonn. 2).

Тоя *Novae* въ долня Мизия не трѣба да смѣсваме съ другий *Novas,* близо до *Cuppas,* въ горня Мизия.

Толкозъ намираме у авторитѣ да се поменува за града *Novae.* Надписитѣ и паметницитѣ, открити тукъ дано ни освѣтлятъ по́-добрѣ върху административната организация, върху стъпеня на процвѣтението и прочее, на които е билъ стигнѫлъ тоя градъ, нъ, както казахме и по́-горѣ, за туй нѣмаме още никакъвъ знакъ отъ епиграфическо естество.

Тоя градъ като е билъ главна станция на I Италиянский легионъ, ще е добрѣ да се приведѫтъ тукъ и надписитѣ, които сѫ били найдени въ него или около него.

Тѣ сѫ слѣдующитѣ:

DONATVS CAE
LMI LEG I ITAL
VIX ANN XXXII
MIL ANN XIII
H S F C
L ATTIVS MAX
SIMVS > IVLI
VEREC VNDI
HER
F. C.

Donatus Cae (lianus), mil (es) leg (ionis) I Ital (icae), vixit ann (is) XXXII, mil (itavit) ann (is) XIII, h (eres) s (uus) f (aciendum) c (uravit), L. Attius Maximus centurio Iuli Verecundi, her (es) f (aciendum) c (uravit).

Освѣнъ тоя, има още три други надписи отъ Свищовъ, но тѣ сѫ само фрагменти и не прѣдставляватъ никаква важность. Тѣ сѫ обнародвани въ C. I. L. подъ No. 758, 759 и 760.

Все въ Свищовъ се е намѣрила една керемида отъ I Италиянский легионъ, която се намира въ калдаръма на църквата Св. Димитръ и на която стоятъ слѣдующитѣ букви: LEC I. ITAL.
и която е обнародвана въ C. J. L. III подъ No. 785.

Друга тухла легионарна съ сѫщитѣ букви се намира въ Букурещский музей: LEG. I. ITAL; не се знае тя отгдѣ е донесена. Тя е обнародвана отъ Ackner und Fried. Müller въ „Die römischen Jnschriften in Dacia“, гдѣто се казва, че е била донесена отъ селото Петрошани, не далечъ отъ Гюргево.

Слѣдующий надписъ (C. I. L. III No. 784), който е на една пондера отъ пиринчъ (arama) съ сребърни букви, се намира въ кабинета на старинитѣ у Вѣна, и г-нъ *Mommsen* вѣрва, че е била направена и отбѣлѣжена въ Долня Мизия.

LEGIONIS PRIMAE · ITALIC X
LVCIVS · IVLIVS · LVCILIANVS LEG AVGVSTI
LEG I ITAL PONDERA EXAMINATA SIG

Legionis primae Italic (ae) x (pondere) Lucius Julius Lucilianus Leg (atus) Augusti Leg (ionis) I Ital (icae), pondera examinata sig (navit).

Единъ погребаленъ паметникъ, донесенъ отъ Свищовъ (C. I. L. III No. 756) носи слѣдующий надписъ:

D M
L · CORNELIO
MAMPSALA
CHANO · VIXIT
ANNOS · VI · L · COR
NELIVS · FRONTO ·
VET · EX · IMAGleG
iTaL · PATER ET Vi
BIA · MARCIA MA
TERFILIO · PIENTIS
SIMO · HO ORIS
CAVSA · BENE · ME
RENTI POSVE
RVNT VIATO
ReS HAVETIS

D (is) m (anibus) L. Cornelio Mampsalachano. vixit annos VI L. Cornelius Fronto, vet (eranus) ex imag (inifero) leg (ionis) I Ita (licae), pater et Vibia. Marcia mater filio pientissimo honoris causa bene merenti posuerunt, viatores havetis.

Тоя паметникъ е билъ въздвигнѫтъ за едно шестьгодишно дѣте, на име Л. Корнелиусъ Мампсалаханусъ, отъ родителитѣ му: Луциусъ Корнелиусъ Фронто, ветеранъ и *eximagininifer* на I Италиянский легионъ и майка му на дѣтето Вибиа Марция.

Картагинезкото име на дѣтето *Mampsalachanus* показва, че баща му е билъ отъ Африка (*L. Renier,* споредъ

Desjardins, е намѣрилъ въ Алджирия единъ Л. Корнелиусъ Фронто).

Въ края на надписа намѣсто *viatores avete* е една форма по́-варварска: *viatores havetis*. Споредъ формата на буквитѣ може да се заключава, че надписътъ е откъмъ свършека на 3-й вѣкъ слѣдъ Р. Хр.

Луциусъ Корнелиусъ Фронто е билъ ветеранъ и имажиниферъ, носитель на знамето съ образа на императоритѣ въ I Италиянский легионъ.

Вторий надписъ отъ Свищовъ, гдѣто е билъ донесенъ отъ Стъкленъ (C. I. L. III No. 757), е тоя:

DIS MaNIBVS
L · METiLiVS ∾ PAPTRI
AE ∾ IVSTVS ∾ TICINO
VIX · ANN LXV ET
METtiA
FELiCiA ∾ VIX · AN · xL ii I
H ∾ S ∾ S ∾
FILI PARENTi BVS · BENE
MERENTIBVS
F. C.

Dis Manibus, L. Metilius (Papiria (tribu) Iustus Ticino, vixit ann (is) LXVt et Mettía Felicia vixit an (nis) XLiil, hic siti sunt, fili parentibus benemerentibus f (aciendum c (uravit).

Тоя погребаленъ паметникъ е принадлежалъ на родений въ Павия Л. Митиллусъ Юстусъ, записанъ въ *tribus Papiria* (билъ е отъ конницитѣ) и на жена му Метия Фелиция, въздвигнжтъ отъ сина имъ.

Двата тѣзи паметници сж били намѣрени въ българското училище въ градъ Свищовъ.

Третий надписъ (C. J. L. III No. 6144).

D · M
TIB · CLAVD
TIB · FSERGIA
NICOPOLI
NIGER · VET · LeG
I · ITAL · VI AN · LX
TIB · CL ZOTICvs
LIB · ET · H · F · C

D (is) m (anibus). Tib. Claud (ius) Tib. f. Sergi Nicopol Niger vet (eranus legionis) I. Ital (icae) vi (xit) an (nos) LX. Tib (erius) Cl (audius) Zoticus lib (ertus) et h (eres), f (aciendum) e (uravit).

Градъ Никополь, поменжтъ въ тоя надписъ, сигурно е града отъ Долня Мизия, а не отъ Епиръ.

На́й-сетнѣ, четвъртий надписъ отъ Свищовъ има слѣдующий текстъ (C. I. L. III No. 749).

EX · AVCTOPRI
TATE · IMP CAESARIS
DIVI · TRAIANI PARTHi
CI · FILIO DIVI · NERVAE
NEPOTIS TRAIANI · HA
DRIANI · AVG · P · P · PON
TIFICI · MAXIMO · TRIB
PoTESTATIS · XX · COS · lli
M · ANTIVS · RVFINVS · IN
TER MOESOS · ET · THRA
CES · FINES · POSVIT.

Ex ayctoritate imp (eratorts) Caesaris Divi Traiani Parthici, fllio Divi Nerval nepotis Traiani Mabriani Aug (usti), p (atrie) p (atriae), pontifici maximo, trib (unicial) potestatis XX. co (n) s (uli) III, M Antius Rufinus ([1]) iiter Moesos Thraces fines posuit.

Както виждаме, тоя надписъ се намира на единъ камъкъ, който е служалъ за граница (поставенъ по заповѣдь отъ императора Адриана) между двѣтѣ Мизии и Тракия.

Личностьта, която туря тоя камъкъ като граница, е М. Антонинусъ Руфинусъ, бившийй консулъ въ 131 г. слѣдъ Р. Хр. (Вижъ Orelli, No. 6996). Тая граница е била, споредъ туй, поставена въ 136 г., когато е билъ той легатъ не на областьта Тракия, а на долня Мизия, която, както е извѣстно едничка измежду другитѣ, е правяла часть отъ императорскитѣ консулски провинции.

На́й-сетнѣ, послѣдний надписъ, обнародванъ отъ румжнский археологъ Точилеску въ Neue Inschriften aus der Dobrudscha, III (1887) Nr. 9, и намѣренъ въ Свищовъ, поменува единъ търговецъ отъ Novae.

Ето текста:
2 бюста: на едина мѫжъ, на другий жена.

IVLIVS
IERONEG
OTIATOR
VIX . ANLX
SFVII (?)

Iulius Iero negotiator vix (it) an (nis) LX . . . . .

Дѣйствителний лагеръ на I Италиянский легионъ не билъ на мѣстото, гдѣто е сега въ България града Свищовъ, а една мѣстность, съсѣдна съ тоя градъ, гдѣто и днесъ се види една възвишенность съ земя, което мѣсто е покрито съ римски развалини и е познато подъ името Стъкля или Стъкленъ, и отгдѣто сѫ донесени въ Румѫния повече паметници, между които и слѣдующий:

C . ERSIDINVS . SEXTVS
MIL . LEG . T . ITALI—VOTVM
HERCVLE . SOLVIT MERITO

C. Ersidanuse Sextus, mil (es) leg (ionis) I Itali (cae), votum Herculi solvit merito.

Тоя надписъ е обнародванъ за първъ пѫть въ вѣстника „Trompeta Carpatilor" No. 1261 отъ 876.

Тукъ въ Стъкленъ може би ще се намѣрятъ, ако се прѣдприематъ копания, слѣдитѣ на лагера на първия Италиянский легионъ, и много други надписи, които би ни доказали, да-ли вехтий градъ Novae е билъ municipium или colonia — нѣщо, което е днесъ турено въ съмнѣние — да-ли е билъ управляванъ отъ duumviri или quattuorviri; да-ли е ималъ свой сенатъ, *ordo decurionum*, и най-сетнѣ да-ли тукъ сѫ сѫществували и священнически колеги, които споредъ модата на другитѣ крайдунавски градове, трѣбва да прѣдполагаме, че сѫ сѫществували и тука.

Колкото за сѣдѣнието на първий Италиянский легионъ тукъ въ Novae, това е сега напълно доказано отъ толковато надписи, както и отъ свидѣтелствуванията на старитѣ писатели, въ които се помѣнува тоя легионъ, който е служилъ на толкозъ римски императори отъ Нерона насамъ.

Мѣстото, гдѣто е сѣдѣлъ I Италиянский легионъ, поменува Птоломей (III—10) *Durostorum* „(Δουρόστολον λεγιὼν

πρώτη), но това указание на Птоломея не може да бѫде точно, защото у тоя послѣдний градъ (Силистра), споредъ *Itin. Antonini* (стр. 221 и *Notitia Dignitatum*), въ *Durostorum* е билъ лагеръ на IX легионъ на Клавдия.

Dio Cassius (L V. 24) повѣствува въобще, че 1 Италиян. легионъ е живѣлъ въ Долна Мизия „Νέρων τὸ πρῶτον τε καὶ ἰταλικὸν ὀνομαζόμενον καὶ ἐν τῇ κάτω Μυσίᾳ χεμάζον [στρατόπεδον συνέταξε]“.

Тацитъ сѫщо казва, че тоя легионъ е сѣдѣлъ въ Долня Мизия, безъ да именува и мѣстностьта, която му е служила за *castrum*.

Въ врѣмето, когато сѫ написани *Notitia* между *Legiones riparienses*, които сѫ били на другий брѣгъ на Дунава, фигурира на първо мѣсто: *Praefectura legionis primae Italicae, Novas*. На второ мѣсто сѫ помѣнува: *Praeflectur Ripae legionis primae Italicae cohortis Quintae Pedaturae Superioris Novas*, а на трете мѣсто стои: „*Praefectura Ripae legionis primae Italicae cohortis Quintae Pedaturae inferioris Sexaginta Prista*“.

Слѣдователно града Novae е билъ дѣйствително най-важното становище на I Италиански легионъ до врѣмето на Диоклециана. По-сетнѣ той е станѫлъ най-значително становище на долня Мизия.

На краля на Готитѣ Теодорика, види се, (споредъ Mommsen, т. III, стр. 141), че тоя градъ му е служилъ за столица. Опустошенъ послѣ отъ варваритѣ, той е билъ възобновенъ отъ императора Юстиниана.

Като историята на града Свищовъ е свързана съ главнитѣ дѣла на I Италиянский легионъ, не ще, мислимъ, излишно да смѣстимъ тукъ и други четире надписи, найдени въ България и относящи се до речений легионъ. Слѣдующето е сѫщо изводъ отъ съчинението на Ф. Т. Митреску:

Въ Ломъ (старий Almus) е намѣренъ (C. I L. III No. 6125) слѣдний надписъ:

HERCVLI
PROSALVTE
TVITRASI . POL
LION . JEG . AVG
PR . PR
L . MeSSIUS · pri MVS
< . LEG . I . ITAL p

Herculi pro salvte [Titi] Vitrasi Pollion (is) leg (ati) Aug (usti) pr (o) pr (aetore), (Lvcius) Messius Primus, centurio leg (ionis) I ital (icae) p (osuit).

Тоя паметникъ е билъ издвигнѫтъ отъ центуриона на I Италиянский легионъ *L. Messius Primus* въ честь на T. Vitrasius Pollio, който въ врѣмето на императора Антонина Пия е билъ *legatus Augusti propraetore* въ Долня Мизия, споредъ както показва доста добрѣ слѣдующий титулъ, издвигнѫтъ отъ гражданитѣ на *Odessus* (днесъ Варна) въ честь на Антонина Пия и на Т. Витрасиусъ Поллио, подъ грижитѣ на когото се е направилъ единъ новъ водопроводъ въ тоя градъ (Варна) у Долня Мизия. Надписътъ е на два языка и се намѣрилъ презъ 1831 г., а сега се намира въ двора на църквата св. Ирина въ Цариградъ[1]).

Ето текста:

IMP · CAESARE · T · AELIO · HADRIANO · ANTONIN | o aug. pio. p. m
P · P · CIVITAS · ODESSITANORVM · AQAMNOVO | ductu addu
XIT · CVRANTE · T · VITRASIO · POLLIONE · LEG · AV | g. pr. pr.
ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗ | i
ΑΥΤοΚΡΑΤοΡΙ ΚΑΙΣΑΡΙ ΤΙΤΩΙ ΑΙΛΙΩΙ ΑΔΡΙΑΝΩΙ ΑΝΤΩΝ | εινῳ δε-βαστῷ
ΕΥΣΕΒΕΙ ΑΡΧΙΕΡΕΙ ΜΕΓΙΣΤΩΙ ΠΑΤΡΙ ΠΑΤΡΙΔοΣΗΠΟΛ | ις 'οδησσι
ΤΩΝΚΑΙΝΩολΚΩΤΟ ΥΔΩΡ ΙΣΗΓΑΓΕΝ ΠΡοοΥΜΕ | ναι τιτου Βι
ΤΡΑΣΙοΥ ΠΩΛΛΩΝοΣ ΠΡΕΣΒΕΥΤοΥΚΑΙ ΑΝΤΙΣΤΡΑΤ | ηγου

Imp (eratore) Caesare T. Aelio Hadriano Antonino Aug (ust) pio p (pontific.) m (aximo), p (atre) p (atrio) civitas aedessitanorum aquam novo ductuadduxit curante T. Vitrasio Pollione leg (ato) aug (usti) pr (o) pr (aetore).

Т. Витрасий Поллио, прѣди да бѫде *legatus propraetore Moesiae inferioris,* трѣба да е билъ първо Консулъ, защото долня Мизия, споредъ както казва Тацитъ, е била винѫги управлявана отъ Консулский легатъ.

Въ *fasti consulares* намираме тогозъ *T. Vitrasius Pollio* консулъ II (iterum) презъ 176 г. слѣдъ Р. Хр., като е ималъ за помощникъ у консулството M. Flavius Aper II.

За доказателство, че въ 182 г. слѣдъ Р. Хр. подъ Commodus I Италиянский легионъ е билъ въ долня Мизия, служи надписътъ на единъ малъкъ мряморенъ олтаръ, който

---

[1]) Споредъ *А. П. Вретосъ* (La Bulgarie ancienne et moderne) въпросний надписъ е билъ намѣренъ въ Варна на 23 — Мартъ 1851 г. Вижъ подробности у бр. 15 на Варн. Общинский, Вѣстникъ отъ 1889 г.

се намира днесъ въ Букурещский музей, и който е билъ донесълъ тамъ отъ България прѣзъ 1827 г. генералъ Мавросъ:

BONO
EVENTVI
LEG. I. ITAL.
M. MAESIVS
GEMINVS
BONONIA P. P
D. DMAШШ ∴ TRVFO

— Bono Eventui leg (ionis) I Ital (icae) M. Maesius Geminus Bononia p (rimus) p (ilus), d (onum) d (edit) Ma (mertino) et Rufo (consulibus).

Тоя олтаръ е билъ издвигнжлъ примипилара М. Мезиусъ въ врѣмето на консулитѣ: *Marcus Petronius Mamertinus* и *Quintus Tineus Rufus,* които фигурирать въ *fasti consulares* презъ 182 г. сл. Р. Хр.

Мамертинусъ е билъ зетъ на императора Коммодусъ.

Въ врѣмето на Марка Аврелий, или 2-й вѣкъ слѣдъ Р. Хр. I Италиянский легионъ, който до тогазъ е билъ въ *Novae* (Свищовъ), е билъ прѣмѣстенъ отъ тамъ въ *castrum sudicum* на *Troesmis* (Иглица), гдѣто вѣроятно е стоялъ наедно съ V Македонский легионъ. Тоя легионъ, споредъ професоръ Точилеску, е билъ прѣмѣстенъ въ Дакия отъ Марка Аврелия.

Туй утвърждение става и пó-вѣроятно, благодарение на извадении надписи отъ прѣдприетитѣ копания въ *Troesmis.*

Въ края на 2-й вѣкъ билъ почнжлъ да се въвежда обичая, щото легионитѣ, които сж съставлявали цѣлата римска войска, да носятъ и името на тоя или оня императоръ. Тъй сж извѣстни легиони съ епитети:

Antoniniane, Galleniane и *Severiane.*

Въ врѣме на Александра Северъ, I Италиянский легионъ се е наричалъ *Севериана.* Въ Букурещкий музей има единъ надписъ, издълбанъ отъ двѣтѣ страни на паметника, който е олтаръ, издигнжтъ на боговетѣ военни, на гения, на добродѣтельта, на света Аквилея и на другитѣ знакове на I Италиянский Севериановъ легионъ. Прѣди да стане собственность на речений музей, тоя надписъ е билъ на ге-

нералъ Мавросъ, който вѣроятно го е донесълъ отъ Свищовъ, гдѣто ще е стоялъ въ лагеря на поменжтий легионъ. Тоя надписъ е публикуванъ първо Desjardins въ *Ann. Inst.* 1868. стр. 32, и отъ тукъ го е прѣписалъ Mommsen въ C. I. L. подъ No. 6224.

Поменжтий въ тоя надписъ Маркъ Аврелий, примопиларъ на I Италиянский легионъ, който е издигнжлъ тоя олтаръ, е билъ отъ *Horrea Margensis* (днесъ мѣстность въ Сърбия, наречена Чуприя), градъ въ горня Мизия.

ПЪРВА БЪЛГАРСКА ПЕЧАТНИЦА ВЪ СОЛУНЪ.

Отъ А. Шоповъ.

Въ книжка XXXI, година седма, Г-нъ М. Дриновъ е напечаталъ много интересни свѣдѣния за първата българска печатница въ Солунъ, по́вечето отъ които се явяватъ за първъ пѫть. Ще ни бѫде позволено да допълнимъ тия свѣдѣния, на́й-вече относително описанието на една отъ книгитѣ, напечатани въ тая печатница, именно на „Книгата глаголемаѧ Оутѣшеніе грѣшнымъ приве́дена на простій ѧзыкъ ѿ Кѵріллa Іеремона́ха бывшаго И́гумена въ монастыръ Лешечкаго С҃та́го 'Аѳана́сіа, въ ти́пъ Солу́нскій при хаџи́ папа́ Ѳеодосіа, архимандрита Сѵ́наитскаго. въ лѣта 1840". Прѣди обаче да дадемъ подробно описание на тая книга, ний ще съобщимъ нѣкои свѣдѣния изъ живота на сѫщия папа́ Теодосия, архимандрита Синаитскаго, който е основалъ Солунската българска печатница.

Основательтъ на първата българска печатница, Хаджи папа́ Теодосий, архимандритъ Синаитский, е билъ родомъ отъ г. Дойрянъ и е священнодѣйствувалъ въ Солунъ. Слѣдъ овдовяванието си, той билъ произведенъ въ чинъ архимандритъ и направенъ Синаитски таксидиотинъ. Постоянното му мѣстожителство билъ г. Солунъ, а е ходилъ отъ врѣме на врѣме по околностьта да събира помощи, милостиня. Честитѣ му пѫтувания по Македония и измежду българското население го запознали съ дѣйствителнитѣ нужди на заспалия тогава български народъ. Той видѣлъ, че Българитѣ иматъ езикъ, иматъ писменность, а нѣматъ книги. Но какъ да се напечататъ тия книги, когато нѣмало печатница, букви? Той гледалъ, че Гърцитѣ имали печатници, имали букви, печатали и продавали книги, по гръцки, които българското население неразбирало. Българитѣ се нуждаяли отъ словѣнски книги, но какво да стане, какъ да се създаде

възможностъ за лесното добивание такива книги? И ето, че у архимандрита Теодосия се родила свѣтла мисъль, която ще увѣковѣчи името му, ще направи да го благославятъ потомцитѣ му, именно: отварянието на една словѣно-българска печатница. Нѣма съмнѣние, че въ тая си мисъль архимандритъ Теодосий е билъ насърдченъ и поддържанъ отъ нѣкого, на́й-вече отъ иеромонаха Кирилла Пейчиновича, на когото и основателя на първата българска печатница печатно и публично благодари въ прѣдисловието на книгата „Утѣшеніе грѣшнымъ“ за оказаното съдѣйствие при възобновлението изгорѣлата веднѫжъ печатница. При пѫтуванията си по Македония за събиране милостини, архимандритъ Теодосий е ималъ случай често да се срѣща съ игумена на мънастира Св. Атанасий, съ Кирилла Пейчиновича, да се разговаря и съвѣтва съ него; той го е зналъ, разбира се, като извѣстенъ вече въ онова врѣме проповѣдникъ и писатель, защото неговото „*Огледало*“ отодавна е било излѣзло на свѣтъ. Прѣдъ видъ на всичко това, намъ се иска да вѣрвамъ, че Кириллъ Пейчиновичъ е оказалъ съдѣйствие архимандриту Теодосию за отваряние първата българска печатница въ Солунъ не само слѣдъ нейното изгоряване, но и първоначално, въ самото зачало, при самото пораждание свѣтлата мисъль у Синаитския архимандритъ за отваряние словѣно-българска печатница въ Солунъ.

Архимандритъ Теодосий се отнесълъ за съвѣтъ и разрѣшение по отваряние печатницата до тогавашния Солунски митрополитъ Мелетий, по́-послѣ Вселенский патриархъ, но той не одобрилъ намѣрението на архимандрита, уговарялъ го да се остави отъ тая мисъль, като му казвалъ, че отварянието словѣно-българска печатница въ Солунъ е нѣщо твърдѣ мѫчно, даже невъзможно, защото словѣнскитѣ букви трѣбва да се излѣятъ и донесѫтъ отъ Руссия, което щѣло да стори по́вече отъ 50,000 гроша. И дѣйствително, тия мѫчнотии, прѣдставлявани отъ гръцкия митрополитъ, поспрѣли и пообезсърдчили архимандрита. Но скоро се намѣрилъ единъ Евреинъ, виходецъ изъ Руссия, който зналъ да лѣе словѣнски букви и който прѣдложилъ услугитѣ си за 5,000 гроша да снабди архимандрита Теодосия съ всичкитѣ потрѣбности за една печатница съ славянски букви. Архимандритътъ съобщилъ това на митрополита, който се по-

казалъ не особенно доволенъ, но отпослѣ склонилъ прѣдъ молбитѣ на Хаджи Теодосия, писалъ нуждното въ Цариградската патриаршия, която отъ своя страна издала разрѣшение, и работата тръгнала. Колко врѣме сѫ правени буквитѣ и въ коя именно година се е отворила печатницата, това не може да се опрѣдѣли. Може да се прѣдполага обаче, че тя е основана по́-рано отъ годината 1839, за която говори Викторъ Григоровичъ (Гл. *„Очеркъ путешествія по Европейской Турціи“*, 2-ое изданіе, Москва, 1877 г. стр. 88), даже по́-рано отъ 1838, за която споменува Неофитъ Рилский въ писмото си до Райна Поповича (Гл. *Периодическо списание на Б. Кн. Др.*, XXV—XXVI, 57—63) и на която се спира и Г-нъ М. Дриновъ (Гл. *„Първа българска типография въ Солунъ“* стр. 2). Това прѣдположение ний правимъ на слѣдующето основание. Лицето, което посрѣдственно ни е дало тука изложенитѣ свѣдѣния за първата българска печатница, стария священникъ Темилъ, родомъ отъ с. Висока, Солунско, съврѣменникъ на печатарската дѣятелностъ на арх. Теодосия, ни е съобщилъ, че когато въ 1836 година отишълъ въ Солунъ да се рѫкополага, разговарялъ се съ арх. Теодосия по работата на печатницата и нѣколко пѫти присѫтствувалъ въ нея, дѣто въ онова врѣме се печатали нѣкакви си български букварп, които се распращали по́вечето въ сѣверо-западна Македония и по́-нататъкъ. Значи, печатницата е била основана по́-рано отъ 1836, или сѫщата тая година. Значи, освѣнъ това, че въ първата българска печатница, освѣнъ другитѣ книги, сѫ печатани и български буквари, ако е вѣренъ расказа на священника Темиля, т. е. ако той не нарича буквари други нѣкои, печатани въ тая печатница, книги. Но не трѣбва, отъ друга страна, да испущаме отъ прѣдъ видъ и това, че всичкитѣ книги, извѣстни до сега като напечатани въ Солунската печатница, сѫ печатани прѣзъ и слѣдъ годината 1839. Така щото, вѣроятно е да има и други книги, печатани въ Солунската печатница прѣди 1839 година.

Споредъ расказванието на священника Темиля, въ печатницата на попа Теодосия словослагатель е билъ нѣкой си Димитрий. Въ 1838 година обаче въ Солунъ избухналъ пожаръ, въ пламацитѣ на когото загинала и първата българска печатница. Нейното вторично възобновление се дължи

вече напълно Иеромонаху Кирилу Тетовскому, авторъ на „Огледалото“ „Утѣшение Грѣшнымъ“ и пр., който е далъ нуждните срѣдства за това архимандриту Теодосию.

Кога и какъ е станало окончателното затваряние на Солунската печатница, священникъ Темилъ не знае. Помни само, че нѣколко години слѣдъ пожара, архимандритъ Теодосий, който се поселилъ въ родния си градъ Дойрянъ, билъ приплесканъ отъ една стѣна, която паднала връзъ него.

Ще пристѫпимъ сега къмъ подробното описание на книгата „утѣшение на грѣшнитѣ“, за която Г-нъ М Дриновъ е казалъ много малко въ книгата XXXI на Периодическото Списание. Споредъ насъ, тая книга заслужва много по́-сериозно внимание, по съдържанието си държи по́-прѣдньо мѣсто отъ първата книга на Кирила Пейчиновича, именно отъ Будинското „Огледало“. Причинитѣ читательтъ ще види по долѣ. Заглавието и е:

книга
глаго́лемаѧ
Оу҆тѣшеніе
грѣ́шнымъ
приве́дена на про́стїй ѧзы́къ
ѿ Кѷрілла і҆еромона́ха бы́вшагѡ
и҆гꙋ́менъ въ мѡнасты́ръ лешечкагѡ
С҃тагѡ ᾿Аѳана́сїа
въ ти́пъ Солꙋ́нскїй
при хаџѝ папа̀ Ѳеод҆ѡ́-
сїа а҆рхїмандріта
Сѷнайтскагѡ
въ лѣта
1840.

Формата на книгата е сѫщата каквато и формата на „Краткое описаніе двадесѧтъ монастирей“, описани отъ Г-на М. Дринова т. е. двадесеть и единъ сантиметъръ на дължъ, и петнадесеть на ширъ; има 94 страници или 47 листа, първата страница отъ които съдържа горѣизложеното заглавие на книгата, а втората е праздна. Това е коричката. Отъ третята страница се започва „*предисловїето*“, което се

помѣщава въ шесть страници. Цѣлата книжка на всѣка страница има по 19 реда. Хартията е добра, здрава, дебеличка, сжщата каквато и въ книгата „краткое описаніе двадесѧтъ монастырей“. само малко пó-жълта отъ тая послѣдната. Печатътъ е съ доста едри църковно-словѣнски букви, сжщитѣ каквито сж и въ „Краткое описаніе двадесѧтъ монастырей“. Както коричката тьй и всичкитѣ страници сж обградени по края и отъ четиритѣ страни съ звѣздички, наредени една до друга. Броятъ на страницитѣ е съ словѣнски букви, и слѣдва до ЛВ (32), слѣдъ което буквитѣ на двѣтѣ страници само сж промѣнени на цифри, т. е. слѣдва 33, 34 и послѣ изново ЛЕ (35). На деветата страница слѣдъ прѣдисловието е напечатано, заобиколено съ звѣздички, слѣдующето:

Сыне человѣчъ, снѣждь
Свитокъ Сей, и снѣдóхъ
его. и бысть во, оустѣхъ
моихъ ѩкѡ медъ сладокъ.
(Ізекіилъ. гл: г)

Слѣдъ тия четири реда е помѣстенъ единъ голѣмъ гербъ, поддържанъ отъ двѣтѣ страни отъ двѣ ангелчета.

На десетата страница е помѣстено само слѣдующето:

Сыне человѣчъ, иди, и
вниди въ домъ Ісраилевъ. и
глагóли словеса моѧ къ нимъ.
(Іезекіил. гл: г: д)

За прѣдисловието на тая книжка ний не ще говоримъ нищо, защото г. М. Дриновъ е разгледалъ и съобщилъ много добрѣ съдържанието му въ книгата XXXI на Периодическото Списание.

Сжщия текстъ на книжката „Оутѣшеніе грѣшнымъ“ се започва отъ единадесятата страница. Авторътъ й Иеромонахъ Кирилъ Пейчиновичъ се обръща къмъ читателя съ слѣдующето поучение: въобще человѣка има троица неприятели: собственната си снага, съсѣда си и дявола. Противъ първия си неприятелъ, т. е. противъ снагата си, може да противопостави оржжието *постение*, противъ втория, съсѣда, *търпѣние*, а противъ третия, дявола, *молитва*. Който не се

старае да противопоставя казанитѣ три оржжия противъ казанитѣ троица неприятели, той получава отъ Бога плѣсници . . . . . Поучението е написано въ видъ на проповѣдь и проповѣдникътъ, по нѣкждѣ доста красноречиво и риторски, развива мислитѣ си най-напрѣдъ върху Евангелския текстъ, отъ Матея гл. ЗІ стихъ КА: Сей родъ ничесомъ же неисходитъ токмω молитвою и постомъ. и паки: разгнѣвався гднь егω и предаде его мучителемъ.

За да покажемъ, какъ красноречиво проповѣдва Кирилъ Пейчиновичъ въ книгата си „Оутѣшеніе грѣшнымъ" и какъвъ езикъ употреблява, ний ще приведемъ нѣколко буквални извлечения. Отъ страници З: „ . . . едни молбы нàши ѿ нàсъ що се чѝнатъ со слзы нàши, и пàкъ и рицàли рицàціе. едни рицàціе да мóлатъ бга оудóлна цéрква, едни оугорна церква, архïерéрй, сщеницы, калýгеры, манастыри, бдéніе, литургій, Парáклиси: тіа своѐ се вéлатъ: дòлни рицàціи. И пáкъ: да пущиму и горніи рицáціе, тіа щостóатъ на нбо близо при бга, 'Архагли и 'Аггли, Апли. Пррцы, Стытели, и прáведніи оугóдницы бжïи. Нѝхъ да ги мóлимω они да застáнатъ за нàсъ предъ бга на мóлбу. 'И ѿ нѝхъ бàшка пóмошнω да припáднемо да мóлимо прчстую дву бцу, зере она е̃тъ мáйка бжïя ноізинъ сы́нъ нáй мóшно послушуетъ ню. иповише и ѿ небéсный мóлачи, и ѿ земный молебницы, зере Она гозàчнала ѿ дха сгго, и гонóсила, д: месецы, и годóила со дѣвойчески сосцы, е̃мъ на негово мучѐніе плакала, е̃мъ на негово воскресéніе сѐ радувала, и во вѣкъ вѣка се рáдува со него, и му седитъ ѿ стрáна дéсна, седитъ за нàсъ сына своего мóлитъ. Вѝдите благословéніи Хртïаны кóлкω должность и̃мамо мые хртïаны ко Мáтери бжïей, зере Она е̃тъ нáмъ, е̃мъ майка нàша, е̃мъ баба наша, зере нойзинъ сынъ намъ е̃тъ: е̃мъ Тàтко нàшъ, е̃мъ Брàтъ нáшъ, зере мые àко држимо заповѣди отца нбнаго, мы сме сынωве вышнагω. Хртóсъ кога воскресна ѿ гроба, речѐ на Марія Магдалѝна, ерече: идѝ кажѝ на бракята мои и Петрови, восхожду, ко отцу̀ моему̀, и отцу́ вàшему, и бóгу моему̀ и бóгу вàшему . . . мые сынове вышнаго сме се стóриле по благодáти: пощо сме сынове вышнагω, мые Јисýсови братïа. А Јисусова Мáйка Она е̃тъ и нáша мáйка: кога̀ тáка е̃стъ, мые трéбуватъ повише чéстъ да и̃мамо Бцы ѿ всѝте светци. Зере

*

она непрестанѡ мо́литъ сы́на своегѡ̀, и҆ молбата нойзина, нойзинъ сы́нъ да́йма гу послушуватъ. Кога та́ка є҆́тъ и҆ а҆ ва́мъ ве́лимъ: вые сирочи́ня що стѐ ѡ҆ста́нале на земля безъ та́тка, безъ ма́йка, не ту̀жите защо сте безъ ма̀йка, тане ту̀жите зере и҆́мате ма́йка на небо, ма́йка ва́ша Бж҃іа. не ту́жите зере и҆́мате поха́рна ма́йка на нб҃о, ѿ де́сна страна бо́гу сѣдитъ, и҆ на́съ жа́литъ, и҆ насъ ми́луетъ, и҆ намъбѣ́днымъ помо́жуетъ. Не ту́жите и҆ вые бо́лній отпа̀днати ѿ здра́вїе, зере и҆́мате лека̀ръ на нб҃о Пречи́ста дѣва Марія. Не ту́жите грѣ́шный, вые що и҆́мате мно́гу грѣхѡвы, не ту́жите то́ку пока̀йтесе, и҆ майка бж҃їя прощенїе кеви и҆зва̀дитъ ѿ Сы́на своегѡ̀. не ту́жите то́ку и҆ма́йте оутѣше́нїе, зере Она є҆́тъ оутѣше́нїе грѣшнымъ, и҆ скорбнымъ ра́достъ, и҆ надє́жда ненадежнымъ, Дѣ́ву Марїу ви́кайте на по́моцъ, всѝ неволницы, и҆ всѝ хр҇тіа̀ни, му́жи и҆ жены, Бц҃у ви́кайте на по́моцъ на сега́шенъ вѣ́къ, и҆ на смертенъ часъ, всѝ хр҇тїаны що се поклонуете на і҆ко́ната Іису́сова и҆ Марїйна. и҆ пакъ поклонуйтесе, и҆ често молитесе Пречт҃ѣй дв҃и бц҃ѣ, Іису́съ, и҆ Марія. Тїя двѐ и҆́меня да не ви би́батъ є҆зикъ ѿ вашъ оу̀мъ, ѿ ва́ша оу̑ста̀. Іисусъ, и҆ Марія. Тїя двѣ и҆мипя, со себѣ да ги но́сите, и҆ на путь, и҆ на работа кога́ работа́шъ со тія двѐ и҆́миня да се сте́мнишъ и҆ да се разде́нишъ. Іисусъ и҆ Марія. Ті́я и҆́миня да вы̀ бы̀датъ на по́мощтъ на всяка работа, и҆ на смѐртенъ ча́съ, кога́ ке чи́ните тесли́мъ ду́ша пред бг҃а, и҆ то́гай да ви се на́йдатъ прива̀съ, ѿ є҆̀дна стра́на Іису́съ, ѿ дру́га стра̀на Марія . . . .
тако хубаво кой ке поститъ, да знаетъ и҆ да вѣ̀руватъ, еле бакшишъ големъ ке да земетъ ѿ пр҇чта майка бж҃іа, зере нойзинъ сынъ гд҇ъ и҆ бг҃ъ нашъ Іису́съ Хр҇то́съ големъ и҆кра́мъ ечинитъ ѿ десно себе престолъ є҆поставилъ, и҆ заповѣ̀далъ на а҆рхангели и҆ всѝ силы нб҃нїй и҆ всѝ святцы даесе поклонувитъ нейзи, зере Она и҆́мъ є҆́тъ ца̀рица, понеже є҆́тъ майка царе́ва. и҆ реколъ не́зи: са̀кай ма̀йко моя ѿ мене херъ що да са́кашъ зере я не се ѿ вратуемъ ѿ тебе, проси̂ мати моя яко не ѿвра́щуся тебе. (Како що писуватъ во книга бы́блія̀) кога дойде майка Сѡломона цара҆, до́йде да се ставитъ со сына своего за некакви маслаати да проситъ ѿ него, и҆ нойзинъ сы̀нъ Соломонъ є҆станалъ на нозѣ и҆ столъ е поставилъ ѿ десно себѣ, и҆гу пра́шалъ що захметъ майко моя що си дошла до мене; и҆ она мурекла: царю мо́й, сынко мой, и҆́мамъ не́що ри́ца, сакамъ да ми поминетъ

ицата. И онъ рече: сакай майко моꙗ що да сакашъ я царъ вещо оумоя рука и оумоя воля, я царъ ти майка моꙗ сакай зере я не се ѿвратуамъ ѿ тебѣ. Проси мати моꙗ ꙗко не ѿтвручуся тебе. . . . . и вые хрїстїаны тако да вѣруете пречта бца кога се престави ѿ овой вѣкъ, тогай самъ Хртосъ нойзинъ сынъ со Англи и со сви светци слезе ѿ нбо во свой руцѣ зеде нойзината пречстая душа, я ѿнесе на нбси и ꙗ посади ѿ десна страна себе: и превознесенъ престолъ ѥстави, како що прилегатъ на цриця и рече ѥй седи майко ѿ десно мене и прославлена бы̑ди славою не тлѣнною, и датисе поклонуватъ тебе нбнїи ангели и земный оугодницы тебѣ ти поминуватъ молбата за ощо да сакашъ, зере я Бгъ а ты Бжїя майка, я цръ а ты Султана, сиречъ царица, нбна, ꙗ сынъ, а ты мтръ, теслушамъ и течестиемъ ѿ выше всѣхъ стыхъ. Долженъ бо ѥсомъ зере писано ѥстъ во законъ Бжїи, чти отца твоего, и матеръ твою и я затова тенестимъ ѿ вите и имашъ. Имашъ изынъ ѿ мене за просенѣ, и що да сакашъ да будетъ воля твоя. Проси мти моя ꙗко не ѿвращуся тебе: проси болящымъ здравїе, проси даймъ поможемъ тѣмъ, щосатъ сметени ѿ нѣкакви работи нейсправни. Проси на корабли, сиречъ на гемицїе аренъ вѣтеръ. Сакай майко моꙗ на орачи и копачи берикетъ даимсе родитъ, ꙗ давамъ за хатьръ твой и кабаети нихни простуемъ. Проси на базрџани справенъ кяръ. Сакай майко моя на некому чоеку що неиматъ чедо, и я за хатиръ твой му дарувамъ. Саакай на некоа фамилїа щосатъ во най долна сиромащиня ѿпаднале ꙗ даймъ поможуемъ да се подкрепатъ. Сакай на некой робїе що сатъ заробени, или сурдисани загубиле вилаетътъ свой, сакай и оны да се вратат на кукята своя. Сакай некому грѣшныку що се фрълилъ вотчаꙗнїе самъ себе прежалилъ се оуготвилъ за оувѣчная мука, сакай да го вратимъ на покаꙗнїе: проси мати моꙗ они неѿвращуся тебе. Слушайте хрїстїаны, майка како се почестуетъ; и за хатиръ нойзинъ можетъ и най голема лютиня да ѿфрълитъ ѿ себе, како некое време во стари римъ, имаше ѥдинъ царъ, име му беше Корниѡланъ, и негова майка името и бꙗше Ветурїа, того кнѧза го напудїа гражданете безъ кабаетъ. И онъ отиде во чужда дръжава, оузе войска многу и се врати пакъ на римъ, да бїе, да тепатъ гражданите безъ

милость, да не пожа́ли ни́ ма̀лаго, ни големаго, ни̏ му́ж
ни̏ женско, всѐ подъ са̀бла да постелитъ. И бе́дни Рі
лани що видоха то́лко си́ла во́йска мно́гу мно́жество
ни́хъ, се оуплаши́ле ӥса фрълиле се́бе во ѿчаяніе, ӥ р
ко́ха: сега не оу҄течу́етъ ни́кой ѿ насъ, ни̏ мужъ, ни̏ же́н
ни̏ де́те, ни́ старецъ, на́й после ӥзмыслили ѐдна ха̀рна мысл
пакъ се собра̀ле мало ӥ големо, си́роти и сирочи́ня, му́ж
ӥ же́ны, отидоха да мо́лятъ ма́йка му на заби́тотъ (кѡрио
ла́нова ма́йка) коя е́ би́ла че́сна же́на Вету́рїа, ма̀ти, ӥс
молиле со плачъ, она да ӥзмолитъ своего сына, царя Кѡрио-
ла́на. ӥ она ӥмсе обѣща̀, ӥ ӥскочѝ со калапалыкъ на мо́лб
да молитъ своего си́на. А ца̀ротъ со свѐ во́йска се ка̀чилъ
на ка̀лето со го́ли сабли, то́ко чекаетъ войската ӥшаре́тъ
да прескочатъ оу҄градотъ да погубатъ малого големо. Ӥма
ца́ротъ кога̀ видѣ ли́це майкинму, ӥ кога̀ чу́лъ гла́съ
майкиному куде мо́литъ за гражданите, ӥ му ве́литъ: Сы́не
мой, ми́лїотъ мо́й, за хати́ръ мой, про́сти на душманы твой:
ӥ му пока́зуетъ пазухите сво́й ку́да сиса́лъ. ӥ ца́ротъ како
чу́лъ тіа речовы майкиниму: нача̀лъ да сѐ оу҄мили, му се
нажа́ли за майка му куде пла́четъ, ӥ ӥмъ про́сти на душ-
маните негови, ӥ речѐ на во́йската своя: вра́титесе са̀блите
во ножнице зере ѧ҆ простѝхъ на душма̀ните мо́и, ӥ во то́й
ча̀съ направихъ бари̏шъ си̏рѣчъ: ми́рба, за ради̏ любо́въ
матери ѥгѡ".

Така красноречиво и съ такъвъ езикъ се продължава проповѣдьта „Утѣшение на грѣшнитѣ" до страница ке. дѣто се започева друго едно поучение подъ заглавие: „Поучѣніе 'Общое всюду както подоба́етъ твори́ти бра́къ. ӥ во которїѧ дни́ѫ. ӥ а҆ще хо́щутъ нововѣнча́нїй быти роди́тели благопотребнымъ ча́домъ". Тая си проповѣдь Кирллъ Пейчиновичъ започенва съ обръщанието вниманието на слушателя или читателя, колко грижи и внимание трѣба да положи человѣкъ, за да може да постави добри и здрави основи на едно здание, което да се държи, вѣчно да се крепи. . . . . „Пра́ватъ те́мелъ дльбо́къ, казва Кириллъ Пейчиновичъ, ӥ вардатъ да би́детъ зе́мната здра́ва ӥ ка́менѣ по́многу, хе́мъ стопанотъ тре́бетъ да се подитъ при майсторите, да гледатъ хубаво, на́й па́че моли́твы приложу́етъ ӥ по̀па ви́каетъ да чте́тъ таю молитву щое́тъ пи̏сана оу҄малъ тре́бникъ . . . . и пакъ со бж҃їо ӥме, кога̀ кесе совѐршитъ той нові́й до́мъ, кога ке

влѣ́затъ да сѣ́дать во кукята, пакъ ке призо́ветъ презви́тери да моли́тву дѣ́ютъ . . . . . а̑за̀ нетлѣ̀на и̑ вѣчна сньга и̑ ду́ша человѣческа, каковъ теме́лъ (основанїе) трѣбуватъ да се ста́витъ. Чѡве́къ те́мелъ муе́тъ бракъ (сва́дба чинен҃ѣ и̑ зача̀тїе во чрвѣ ма́терни)". Слѣдъ това писательтъ расправя що е бракъ, неговата важность и какъ трѣба да се прави той. Въ конеца на тая проповѣдь има единъ редъ отъ когото може да се заключи, че Кириллъ Пейчиновичъ е писалъ въ Лешечкия мънастиръ. ако не цѣлата книга „Оу҆тѣ́шенїе грѣ́шнымъ". то само проповѣдьта си „Како подоба́етъ творити бракъ". Тоя редъ е именно: „ . . . . да не речетъ бе́лки нѐ є҆́тъ тако, илѝ Кѵ́рїлъ сѣдитъ пра̀зно въ Леше́чки манастиръ щому теkнало това пи́салъ."

Проповѣдьта „поученїе како творити бракъ" се свършва до края на 33-то листо. На 34-то листо се започева слѣдующето, отъ което се вижда, че Иеромонахъ Кирилъ е авторъ на единъ тропаръ и единъ кондакъ, посвятени на св. отца Нифонта: „Трѡ́паръ и̑ кондакъ ст҃а́го отца̀ Нифонта є҆мꙋже па́мать деке́врїа к҃г. ѡ҆брѣтаетсѧ во книгꙋ житїахъ ст҃ыхъ и̑лѝ во про́логъ. тропаръ и̑ кондакъ ново сочине́ный кѵ́рїломъ ї҆еромонахомъ и̑́же во тетово леше́чкаго монастирѧ света́гѡ а҆дана́сїа є҆́мꙋже первїй ктиторъ светый кнѧзъ ла́заръ србскый въ лѣто. а҃ѡ҃лв҃. тропаръ гла́съ а҃. подобенъ: ка̀мени запечатанꙋ. — Во глꙋбинѣ̀ прегрѣше́нїй перв҃ѣе во и̑зобилїй бла́готи слѣдѝ многимъ трꙋдѡ́мъ ѿ пе́рвїа оу҆далѝлсѧ є҆сѝ. и̑ по́мощїю бг҃ома́тери притѧжалъ є҆сѝ. второе. сего̀ ради былъ є҆сѝ великый застꙋпникъ, къ тебѣ̀ притекающымъ и̑ копѝющымъ. сла́ва избавльшемꙋ тѧ̀ ѿ злы́хъ ѡ҆бикновенїй. сла́ва во с҃щенство и̑збра́вшемꙋ тѧ̀. сла́ва хр҃тꙋ дарова́ющемꙋ пона́ющымъ тѧ̀ ѡ҆ставле́нїе.

(Конда́къ), гласъ. и. подѡбенъ: возбра̀нной: носѧщемꙋ Хр҃то̀во смире́нїе па́вломъ воа̀рхїпа́стирство и̑зведе́нномꙋ возписꙋемти моле́бное пѣнїе. но ѧ҆ко и̑мѣ́ѧй оу҆ хр҃та̀ де́рзновенїй много. ѿ всѧкихъ и̑скꙋше́нїахъ насъ свобод҃ѝ. да зове́мти. ра́дꙋйсе нифонте отче досточ҃ꙋдный.

Слѣдъ това слѣдва: „моли́тва во є҆́же благословити пчѐли." а слѣдъ нея, на страница ї҃ѕ. „моли́тва є҆́же благослови́ти. це́рви си́рскїѧ. сирѣчъ: бꙋбы. и̑лѝ ѿ пꙋбора́ненѣ. и̑лѝ оу҆вита́нѣто и̑лѝ а҆́ко сме́тени. оу҆ро́чени".

Слѣдъ молитвата за бубитѣ, слѣдва, на страница л҃и. „моли́тва во є҆́же благослови́ти ба́їа. въ нꙗю цвѣтоно́сно." а послѣ, на страница л҃д. „моли́тва ѡ҆сажде́нїѧ вїногра́да".

На страница м се започева единъ разсказъ за възкръстналия войникъ, извлеченъ отъ пролога за мѣсецъ марта 28-й день. Съдържанието му е слѣдующето. — Въ градъ Картагенъ имало единъ воененъ по име Таксиотъ, който често съгрѣшавалъ. Като се появила чума, Таксиотъ заедно съ семейството си отишълъ въ имѣнието си, дѣто дяволътъ го подкустрилъ да направи прѣлюбодѣяние. По слѣдствие на тоя грѣхъ, Таксиота ухапала змия и той умрѣлъ. Закопали го, по просбата на жена му, край вратнята на ближния мънастирь. Като се молили въ църквата, монаситѣ чули че се вика въ гроба: пожалѣте ме, откопайте ме! Откопали и извадили и го попитали, що е видѣлъ на онзи свѣтъ. Отъ плачъ, той не можалъ да раскаже, но молилъ да го заведатъ при епископа Тарасия. Тамъ, слѣдъ като проливалъ сълзи цѣли три дни, разсказалъ, че когато умиралъ, видѣлъ край себе си нѣколцина страшни Арапи и двѣ красиви момчета, които носили единъ ковчегъ. Душата му излѣзла и отишла у момчетата. Като хвъркали къмъ небето, видѣли по пѫтя си колиби, въ които стояли Арапи и държали грѣховнитѣ човѣшки работи. На всѣка колиба прѣдставлявали грѣховете му на тевтеръ написани, испитвали го и мѣрили грѣховнитѣ съ добритѣ му работи, и всѫдѣ добритѣ му работи били пó-тежки отъ грѣховнитѣ. Дошли до нáй-послѣдната колиба, до тъй нареченото блудно митарство, и Арапитѣ доказали на ангелитѣ, че послѣдното прѣлюбодѣяние на грѣшника не било простено отъ Бога. Ангелитѣ прѣдали тогава Таксиота на Арапитѣ, поемнали го дяволитѣ, земята се растворила и той се намѣрилъ въ ада, дѣто се мѫчилъ заедно съ другитѣ грѣшни. Викалъ и ридалъ постоянно. Съгледалъ далече нѣкѫдѣ двоица ангели, на които се помолилъ да го избавятъ. Единътъ ангелъ казалъ на другия: да ли би се покаялъ тоя грѣшникъ ако го избавимъ? Другия ангелъ отговорилъ, че е увѣренъ че ще се покае, за което и готовъ да порѫчителствува. Таксиотъ билъ избавенъ, докаранъ изново въ животъ, покаялъ се и слѣдъ четиридесять деня умрѣлъ праведенъ. „Сїє видѣша достойнїй отцы и писáша, казва нáй-послѣ иеромонахъ Кириллъ, и казувáха на мнозйна. да ймать хáберъ и дрýгїй люди. що ке сé раждуаатъ въ послѣдное врéме“.

Въ конеца на книгата, името на иеромонаха Кирилла е напечатано по слѣдующия начинъ:

ѧ̀ ѧ̀ ѧ̀ ъ ієромо
ѧ ъ л ъ н
ѧ ъ л л л ъ а̀
р ъ л л ї л л ъ х
и ъ л л ї ρ ї л л ъ ъ
т ъ л л ї ρ ѷ ρ ї л л ъ і
с ъ л л ї ρ ѷ К ѷ ρ ї л л ъ г
а ъ л л ї ρ ѷ ρ ї л л ъ у
н ъ л л ї ρ ї л л ъ м
о ъ л л ї л л ъ е
м ъ ъ л ъ ъ н
ъ л ъ ъ
о л р к ъ ь э ш э ѵ

Слѣдъ това е помѣстено подробно алфабетно оглавление за съдържанието на цѣлата книга „Оутѣшенїє грѣшнимъ“, състояще отъ осемъ страници.

Обща бѣлѣжка къмъ горнята статия на г. А. Шопова. Защото въ печатницата за сега сѫ заети по́вечето отъ черковнитѣ букви, за това по́-дългитѣ извлечения, като цитати отъ книгата *„Утѣшение Грѣшнимъ“*, изложихѫ се въ горнята статия размѣсено — съ граждански и черковни букви.

Ред.

ПИСМА ПО НАРОДНОТО ПРОБУЖДАНЬЕ.

(Грижи и съвѣщания за издаванье единъ Словарь).

Отъ Димитриева.

Въ книжка XXXI, стр.: 137—140, отъ *Периодическо Списание* обнародвахѫ се *двѣ Обявления за единъ Словарь.* Излизаше отъ даденитѣ тамъ нѣкои обяснения, че въпросния Словарь не е билъ другъ, а извѣстния вече Словарь на О. Неофита, който, както за изработваньето му, така, особенно, за обявлението му и за начина на издаваньето му се е съвѣщавалъ често съ своя многоуважаемъ приятель Райна Поповича. Извѣстнитѣ сега Обявления сѫ плодъ отъ тия дружески съвѣщания, а тъй сѫщо и отъ готовностьта на двамата приятели за взаимна помежду си услужливость, нáй-вече кога се касаяло за книжовни трудове.

Въ жаркото си желание и въ неуспнната си грижа да види своя Словарь на бѣлъ свѣтъ, О. Неофитъ, като билъ, както самъ казва, насърдченъ и отъ една заможна и влиятелна прѣзъ онова врѣме личность, рѣшилъ се да се отправи до своя сътруженникъ съ приятелска покана да му спомогне въ приготвюваньето на едно цѣлисъобразно Обявление за издаванье тоя Словарь, върху който той билъ вече работилъ нѣколко години. Доста любопитни сѫ писмата, които първия български лексикографъ е написалъ, въ тоя случай, до Карловския учитель Райна Поповича, както е наистина достозабѣлѣжителна и готовностьта, съ която тоя послѣдний спѣши да се отзове на отправената нему молба, и съ която напълно той удовлетворява просбата на своя другъ, вѫтрѣ въ една седмица. О. Неофитовитѣ писма за поменѫтитѣ Обявления се намѣрихѫ, на български, въ сѫщата оназп извѣстна вече, *Сбирка,* изъ която, между друго, се извлѣкохѫ и самитѣ ония Обявления. Съдържанието на писмата

е много по́-интересно отъ колкото самото съдържание на Обявленията. По край мисълта за прѣкроянванитѣ Обявления за Словаря, въ тия писма става още дума и за други нѣща отъ другъ интересъ. Отъ тѣхъ, между друго, читателя се учи, че прѣзъ есента отъ 1839 год: О. Неофитъ се готвилъ да напустне вече Копр్щица, гдѣто учителствовалъ, и да се оттегли въ рилския мънастирь. Но при това читательтъ ще се научи и други още нѣкои нѣща, а именно съ каква цѣль е билъ убѣденъ той да остави Габрово, какъ и защо е билъ доведенъ въ Копривщица и защо е билъ принуденъ сега да остави и този градецъ, обстоятелство, което прѣпълня съ скърбь както самаго него, така и приятеля му Райна не за друго, но защото съ това О. Неофитово отлучение за Рила, раздѣлата помежду имъ става толкозъ по́-чувствителна, колкото по́-много се увеличава разстоянието, което ще бѫде между тѣхъ. Живостнитѣ и искреннитѣ съжаления за всичко това сѫ взаимни, но сѫдбата така опрѣдѣлила, и тѣ се утѣшаватъ единъ другъ чрезъ мисълта, че ще слѣдватъ да се разбиратъ, да си пишатъ и за напрѣдъ, било прѣзъ Самоковъ, било и прѣзъ *Филибе* (Пловдивъ), както означава О. Неофитъ.

Колкото по́-много случаи има человѣкъ да изучва тие двама народни учители и двама радѣтели за народното пробужданье, толкозъ по́-глѫбоко уважение му вдѫхватъ тѣхнитѣ имена, толкозъ по́-живъ и по́-голѣмъ интересъ възбужда тѣхната безшумна, но плодовита дѣятелность по това пробужданье. Единъ отъ тия случаи е и намѣрваньето на нижеслѣдующитѣ О. Неофитови писма.

1) *Мудрословеснѣйшему учителю Карловскому Г. Райну Поповичу зѣло мнѣ дражайшему другу съ цѣлуованіемъ у—Карлово.*

1839. 7 Іуніа, Копривщица.

Ваше дражайше ми Мудрословесіе преслаждцѣ цѣлуя привѣтствую.

Нужда ми стана неизбѣжна да ви досадимъ съ една отягчителна убо, дружеска обаче ангария, побуждаемъ и ободряемъ отъ Апостолското онова слово: „другъ друга тяготы носите“; и понеже познахъ явно вашіятъ чистосърдечный ко мнѣ залогъ, защо, спр:, сохранявате искренна любовь, а не лицемѣрна, която и отъ моя страна е по

всему подобна въ вашей особѣ, безъ всякаго сомнѣнія дерзаю и молимъ да получу просимаго отъ васъ.

Вы сами видѣхте защо дойде чорбаджи Волко тува и сѣде до 3-ый настоящаго; и слѣдъ много разговаряніе заради лексиконскіатъ подлогъ неотложно да извадимъ безъ всякаго замедленія Обявленіе да се распрати по сичката Болгарія, за да вида каква помощь и колико спомоществувватели ще излѣзатъ; а негово благородіе обѣщава отъ себе си 10,000 гроша и отъ своите сродницы и не знамъ отъ кого и отъ кого да ги направи съ неговите заедно до 30,000 гроша, а не повече. Азъ му обаче казахъ защо, каквато ще стане голѣма книгата на два велики тома, не стигатъ ни 60,000 (гроша); за това се грижимъ много: а той казува: аллахъ керимъ! но, сега, непремѣнно да извадимъ Обявленіето; види се, че иска да испита до колко можатъ да се соберать отъ спомоществователите и може негли еще да стори гайретъ, ако се покаже мала помощь-та отъ нихъ. И понеже сторихъ намѣреніе да пратимъ да се типоса, желаемъ и едно въ кратцѣ на гречески да се тури отъ едната страна, не подобно като болгарското, но само за Греците да разумѣватъ каква е книгата; понеже по многото спомоществованіе ще буде отъ Филибе, нужно е да го има вкратцѣ и на греческій языкъ; за то судихъ да ви отегчимъ съ това досажденіе, да ми направите едно такова σχεδἰονъ (=проектъ. Д.), понеже знамъ и вѣрувамъ, че ще да го направите по́-добро отъ мене; ако ли това ви се не види угодно, а то ще стане поне онова: „ἀγαθοὶ οἱ δύο ὑπὲρ τὸν ἕνα“ (=двама струватъ повече отъ едного. Д.) сир: отъ двѣ ще стане едно по́-хубаво. Подлогатъ знаете подробно, каква и колика ще буде книгата и що ще се содержава въ нея; само това требува да ви подвоспомнимъ, защо на това дѣло е чорбаджи Волко предводитель и той отъ само себе и отъ въ окрестъ его неговите сродницы дава богата рукопомощь: но, понеже е книгата много голѣма, не може само съ толко иждивеніе да види свѣтъ чрезъ тисненіето; за това се призываватъ и честолюбивитѣ спомоществователи и. п. ч. и защо ще да буде на два тома; и полагаемото изъ напредъ спомоществованіе (не ще да опредѣлимъ сега колко, и джорбаджи Волко рече по 300 гроша за сичката) ще да се превручава на негово благородіе (джор-

баджи Волко) за твердость спомоществователей, защо е самъ той предстоятель и предводитель на това добро дѣло, и за да нѣматъ сомнѣние за парыте си да се не изгубатъ некаде; но ако (не дай Боже!) стане нѣкое препятствіе, сир: нѣщо человѣческо за да се непроизведе това дѣло въ конецъ, парыте да имъ се всегда сигурни у джорбаджи Волко, отъ когото никой никогда не може да има никое сомнѣніе да се изгубатъ. — И като ми направите това просимое начертаніе, каквото Богъ ви просвѣти и вразуми по́-добрѣ, молимъ въ слѣдующата седмица да ми го испратите *мутлакъ* (=нарочно, безъ друго, Д.), понеже това дѣло не терпи ни най малѣйшаго замедленія; и до гдѣ е топло желѣзото, нека да се чука, по общата пословица, и азъ самъ видѣхъ защо се е стоплило сардцето на джорбаджията за такива дѣла; но не вѣмы что породитъ утрѣнний; „замедленіе бо раскаяніе приводитъ“ по Апостолу, а най-паче и азъ си не знамъ животатъ до колко ще да буде, а и здравіето ми не е твърдѣ добро, което еще ме приводи въ отчаяніе, каквото и прѣди нѣколко дни пострадахъ отъ кржсть, отъ когото и еще страдамъ. При томъ, и понеже на есень мыслимъ да си ида на монастыра (така говорихме съ джорбаджията) и отъ тамо не можатъ да се вършатъ лесно тія работы, но до гдѣто сьмь тука, требува да ги свършимъ. И тако остаю благонадежденъ о исполненіи вами просимаго мною и есмь

Вашего Мудрословесія искренній другъ и доброжелатель.

Неофітъ П. П.

— Киръ Захарій Икономовичъ П. Х. Круша, Самоковліа, мой ученикъ приноси ви въ мое писмо, което вчера получихъ отъ Софіѭ, смиренните си поклоненія, да му испратите 10 христоиѳіи съ църковното толкованіе и Рихарда; щехъ да ви пратимъ и писмото, обаче, понеже ще му отвѣтимъ утре въ другидень, не уідиса. . . Сотворите любовь да испратите това писмо споредъ надписатъ му, колкото е възможно по́-скоро; ако ли днитъ се не намери отъ Карлово оказіонъ, а ви го дайте на баща му киръ Лука, да гледа той да го испрати по́-скоро.

Райно Поповичъ не закъснѣлъ никакъ. Чинилъ чинилъ, той прѣгледалъ поднесеното му Неофитово проек обявление, поправилъ каквото имало въ него за поправян наредилъ го и на гръцки съгласно съ О. Неофитово лание, и му го врънаалъ съ особенно писмо. Колко е б доволенъ отъ всичко това О. Неофитъ, показва слѣдующ му писмо до сжщаго Райна.

2) *Пресладцѣ привѣствую вы!*

1839. Іунія 20. Коприщица.

Ваше предрагое ми писмо, писанное 16-ий текущ съ неизглаголанною радостію пріяхъ и видѣвъ вси ясн знаки искреннія и чистосердечныя вашей любви, опце бол возрадовахся. О, да бы соблюдалася вѣчно сія искренн между нами любовь! якоже и сама едина есть вѣчна и бе смертна отъ прочихъ Богословскихъ добродѣтелей. Вѣр же и надежду до смерти пребывати глаголютъ, любви ж и по смерти. Воистинну плодъ любве есть вашето дѣл което ми показахте, отъ единия точію любове (якоже са признаетеся) подвизаеми; но и азъ добрѣ сьмъ, защо „дугомъ вся обща" и за то дерзовенно и безъ никакв сомнѣніе ви отягчихъ съ тая тягоба, ничтоже размышляя. Любви бо вся терпить, всему вѣру емлетъ и п. г. апо толская. Того ради молимъ да ви се не видя отягчително, защото, ако да не е искренната любовь между нами, която ни подава смѣлостъ да сообщаваме единъ другому добрая или худая и недостойныя наши дѣянія, что ли друго нѣщо бы возмоглó да ни увѣщае на то? Явно е защо азъ добрѣ или злѣ щехъ да направимъ, щото правимъ (подобно и Вы), но менѣ е угодно да чуемъ и отъ вѣрнаго своего друга мнѣніето му, и тогава ми се успокоява совсѣмъ сардцето; за то знайте, че нищо друго не е нашето, но единъ плодъ любове, при томъ и неложно е словото: „лучше два паче единаго". Благодарствую ви, прочее, за чистосердечіето и, съ радостію, пріятието ви моего жаленія: и ако да говорите вы отъ умѣренности (смиреномудрія) защото не ви е аресало сложеніето, азъ ви говоримъ искренно и чистосердечно, защо менѣ толкозъ се видѣ добро и прилично подлогу нашему, щото и паки исповѣдувамь, защо сáмъ не мжахъ получи желаемо (ласкателство не вмѣстително!);

σχέδια (проекти, чъртежи, Д.) заради греческото азъ никакви не сьмъ писалъ, защото нашата цѣль (намѣреніе) е главно и господственно за нашитѣ купнородни, но не е излишно (мислимъ,) въ кратцѣ и до Грецыте, като що сте сложили това весма сходно съ намѣреніето ми; а това, що не сте разумѣли, защо да е за Грецыте *башка*, причината е, защото болгарското не може да се преведе сѫщото и за Грецыте, защото се не касаятъ отнюдъ неговитѣ σχέδια до Грецыте и не е возможно то истото **да бѫде и на гречески за** много **благословени** причини. И того ради азъ судихъ греческото само за Грецыте, което за Болгарете отнюдъ не ще да е потребно, нито болгарското за Грецыте, заради содержаніето имъ; и тако иматъ быти, защото болгарското е направено споредъ болгарските обстоятелства и весма пространно, ако бы съ многословіе да ги подвигнеме и поддразниме на честолюбіе, което отнюдъ не е сходно, нито потребно и прилично да го четатъ Грецытѣ. Азъ не жалимъ, че ще отидатъ по́ много иждивенія, защото сѫ двѣ по башка и едното пространно; нека идатъ, колкото щатъ, само да стане както требува. А това що ми наумявате, защо требува ведно съ обявленіето да ся тѵпосатъ и единъ два листа отъ Лексіконатъ, и то не е нуждно, защото не знаеме извѣстно гдѣ ще да се щампа и какви характери ще ни се случатъ. Ето че се шепти (фиѳирисува) самъ-тамъ, защото въ Габрово ще се соверши замышленіето за тѵпографията, каквото сега послѣдно що сѫ писали Одесските до Габровцытѣ; подобно и за Самоковъ се балтае и проч. и проч.; може нѣщо, споредъ пословицата, отъ гдѣто се не надѣешъ излиза заякъ, да стане и въ нашето си мѣсто, та да се соверши предъ очите ни. Това е вѣроятно, а не извѣстно. За това нема да расправимъ сега гдѣ ще се щампа, и какви ще му сѫ характерите и проч., защото се не знае. Това всичкото азъ ще го спомена въ обявленіето, а при томъ и Греците никога не изваждатъ съ обявленіето показъ (δεῖγμα) за нѣкоя книга. Азъ го намѣрувамъ за ненуждно. За сичкитѣ тія работы, спр., колко ще отидатъ за щампата, за книги и за друго, остава се за послѣ тая грижа.

И това, що ми говорите защото за три мѣсецы да соберемъ имената и проч., това го азъ не мисля, нито е возможно да буде негли и за година; но мыслимъ защо,

до гдѣ съмь вжнъ, по-лесно мога да пратимъ за да се нащампатъ обявленіята, и да пиша лесно комуто ща, а, като дойдатъ, по-лесно ги пакъ разнасямъ отъ моностиратъ, защото прихождатъ человѣцы отъ сѣкоя страна; а за собраніето имéнъ, когато се соберать, тогава, и азъ ще вѣрувамъ, че требува да се вжрши това дѣло мутлакъ, а сега нито азъ вѣрувамъ, нито другъ може да ме увѣщае да повѣрувамъ; за това азъ не бжрзамъ, но гледамъ до гдѣ съмь вжнъ да ги щампамъ. Сія о сихъ . . .

Молимъ же (не говоримъ, че вы отягчавамъ и досаждамъ съ частите ми ангаріи) да ми обявите да ли можете да исправите въ Карлово чибукъ (антепъ кипресъ) искривенъ, и, ако можете. да го пратимъ до-пжти; още и отъ онзи димикатонъ хубавыатъ щото зехте (и щото сте си направили чантіяны), ако има отъ белыатъ. сир., ачикатъ, дето може да се пребоядисува, попытайте най добрия бояджіа (нѣкой вашъ пріятель) да ли може да го боядиса зеитуни куіа, като юрнекътъ що видите тука, и още по темно епіеджá; и ако може, да ми извѣстите да ви кажа колко да земете да ми боядисате за една антерія, и ще да ме заборчите. И сія въ великой скорости, и есмь

Вашего дражайшаго ми мудрословесія искренній другъ

Νεόφυτος П. П.

— Не говорете ми нищо заради книгитѣ що ви писахъ отъ киръ Захаріева страна да ми пратите.

За *димикатона* и *чибука*, съ които се свършва горньото писмо, има размѣнени 3—4 други писма между двамата услужливи единъ къмъ другиго приятели, писма любопитни както по дружеския тонъ, тъй и по други нѣкои свѣдѣния не вече отъ частенъ характеръ, давани въ тѣхъ мимоходно. Като въ скоби, н. п., привождаме тукъ слѣдующето О. Неофитово писмо до Райна Поповича по сжщия предметъ, писмо, въ което по край димикатона и чибука, който *и кривъ пуща димъ,* става дума на края и за почившаго вече Юр. Венелина.

3) *Ваше мудрословесіе сладцѣ привѣтствую!*

1839. Іуліа 26. Коприщица.

Драгое ми Ваше писмо получихъ и видѣхъ що ми говорите за димикатона и за чибукатъ; воистинну анга-

те ми и отягощенията, които ви производимъ често, ого сѫ и мене ми иде мѫчно като така често се случатъ; нема обаче що да чинимъ, и само това ми дохожда умъ да ви речемъ: „любви долготерпитъ". Димиканатъ го пріяхъ на времето, макаръ и да не бѣше отъ тыатъ юрнекъ, азъ го задържахъ, но до пятокъ немогохъ ви се отвѣстимъ. Прешедшіатъ четвертокъ нема человѣцы отидатъ за Карлово; и тако станаха двѣ недѣли, което не одобаше. Прочее, пріимете 15 гроша за димикатонатъ, като нема другъ, здраве нека е. А чибука, понеже говорите, че може да пострада нѣщо, и той да не се кѫтне; кривъ пуща димъ; и пратете го съ калѫфатъ му да се е развали нѣщо по пѫтатъ. Немахъ време да се попростремъ за то молимъ да ме удостоите прощенія и съ второ благовремie, ако буде здравіе, исполни-щемъ си длъжностьта.

Отъ Одесса пріяхъ писмо, въ което ми казуватъ и една печалнѣйша вѣсть, защо г. Юрій Венелинъ заплатилъ съ общіатъ дългъ презъ марта мѣсецъ и оставилъ неутѣшна скорбь всѣмъ люборoднымъ Болгарωмъ. Друго нема по любопитно. И сія за сега въ великой скорости и остаю непремѣнний въ любви

Неофитъ П. П.

Стойностьта на този димикатонъ, явена отъ Райна най-напредъ 15 гроша, се испраща отъ О. Неофита въ Карлово, но тѣзи 15 гроша се оставятъ отъ пѫтника, тѣхенъ носитель, у единъ ханджия и тамъ се забравятъ за доста врѣме, та отъ тукъ нови разяснения и нови извинения, на най-послѣ излиза и това, че тази стойность не била 15 гр., както било обадено най-напредъ, а била 19; и О. Неофитъ, щомъ се увѣдомява за това, бърза да допълни суммата съ безотлагателно испращанье още 4 гроша чрезъ особенно писмо отъ 10 августъ 1839 г., въ което, между друго, като говори за станѫлата погрѣшка по стойностьта, прибавя да каже, „че сія болѣзнь нѣсть къ смерти, точію ко изощренію нашего вниманія; и пріимете по настоящемъ и 4-тѣхъ гроша за да станѫтъ 19. Пріяхъ си и чибукатъ и остаю не измѣнный въ любовъ" и. н. ч.

Въ писмо пъкъ отъ 2-ий августъ 1839 год., все изъ Коприщица, и все по сѫщия прѣдметъ, за димикатона и за стойностьта му, както и за чибука, О. Неофитъ пише

въ края слѣдующето: „Одесскитѣ ме питатъ що се учиниха Жеравненскитѣ Антики (ветхите книги), и не знамъ що да имъ пиша; ако имате нѣкое извѣстіе за нихъ, кажете ми какъ да имъ кажа. Слѣдъ нѣколко време, когато буде совершенно рѣшеніе за путешествіе до монастыря, тогава ще ви пиша пространно за все, понеже сега се надѣмъ да дойде джорбаджи Волко, и да ми каже кога да се приготвимъ за пѫтъ. Обявленіята още не сьмь пратилъ да се печататъ. Чудимъ се обаче въ Букурещъ ли да ги пратимъ до Христидите (? Д.), или да ги оставимъ за Бѣлградъ. Молимъ да ми кажете своето мнѣніе. И остаю неизмѣнный въ любовъ вашей“ и. н. ч.

Но за димикатона, за чибука, па още и за Жеравненскитѣ антики, думата тука не можеше да стане, освѣнъ като въ скоби, както казахме. Господствующата мисль се върти около обявленията за Лексикона. Както видѣхме въ токо-що приведенния пó-горѣ откѫсъ отъ О. Неофитовото писмо, той на 2-ий августъ 1839 г., не се билъ рѣшилъ още да ги испрати за напечатанье, па се още и чудилъ, гдѣ да ги испрати за тази цѣль. Но има и друго по въпроса за тия Обявления. Знаемъ, че за приготвянието и издаванието Обявления за своя словаръ, О. Неофитъ е билъ насърдченъ най-много вече отъ джорбаджи Волко въ Пловдивъ, който му обричалъ още и друго съдѣйствие отъ страна на своитѣ сродници, приятели и съграждане. Насърчванието му обаче види се послѣ да е ослабнало значително, а надеждитѣ на О. Неофита расклатени май до корень. Сѣтилъ се той, че желѣзото не е вече тъй топло, че то се истудило. Не се минува наистина много врѣме, и О. Неофитъ измѣнява езикътъ относително до ревностьта на тия людье за неговия Лексиконъ. Той не упрѣкава никого изрично, но ясно дава да се разбере, че той е вече забѣлѣжилъ осязателна разница между думитѣ и обѣщанията отъ една страна, и очакванитѣ дѣла, отъ друга страна; и това не се свѣни той да открие ономува, прѣдъ когото е отварялъ всѣкога сърдцето си и комуто е раскривалъ всички свои болки, всички свои тягости, скърби и разочарования било по общитѣ български работи, било по своитѣ частни прѣдприятия. Твърдѣ любопитно е, осо-

...нно за тия обявления едно негово писмо до приятеля му Райна Поповича, отъ 20 августъ 1839 г. При всичко, че прѣдметъ на това писмо не сѫ главно тия обявления, за които се говори само въ края му, по този случай обаче нѣма, мислимъ, да се счете за грѣшка, ако се обнародва тука цѣлото това писмо, въ което между друго, О. Неофитъ бажда на своя другъ взетото му вече рѣшение, както казахме още въ началото, да остави Коприщица и да се оттегли въ Рилския мънастырь, и въ което му съобщава още, въ букваленъ на гръцки прѣписъ изъ едно гръцко писмо до него отъ страна на Одесскитѣ Българе (Априлова и Палаузова), нѣкои новини, касающи се лично до него, т. е. Райнова, ако и писмото да е било отправено лично до О. Неофита. Ето това не безинтересно въ всѣкий случай. О. Неофитовото писмо до Райна.

41 *Ваше драгое ми Мудрословесіе пресладцѣ отъ души привѣтствуя воспоздравляю.*

1839. августъ, 20 Копривщица.

Едва сега се наканихъ да се отвѣстимъ на вашето предрагоцѣнно писмо, писаное 11-го настоящаго, и мню защо това ще ви буде и конечно отъ моя страна, въ което ще се содержава и послѣдното ни цѣлуваніе. Воистину много ме опечали вашето чувствително израженіе, съ което ми се изражавате, защо сте и вы почуствували тая истата скорбь за разлученіето ни, която и мене по́-мало не растерзава; и за мене може да е сугуба, каквото и сами можете да заключите нежели за васъ. Азъ убо удаленъ тамо, въ оваа пустиня, отъ всякаго таковаго драгаго содружества, яко же вашего, не щемъ да имамъ никоего подкрѣпленія; но увы! судба наша тако опредѣлила, и не можетъ быти иначе; и требува да подклонимъ съ благодареніемъ своите выи подъ неизбѣжныать ея промыслъ. Знамъ я вѣрно и исповѣдувамъ извѣстно, защо вашето дружество ми е толко нуждно, колкото и самото мое дыханіе, и, слѣдователно, драгоцѣнно паче всякаго драгаго камене, защото гдѣ вече мога да се надамъ да имамъ таковъ другъ като васъ? Друзите воистинну ми сѫ многи и могутъ быти и еще многіи, но безполезни мнѣ; а вы, които ми бѣхте полезни во все и подпора во всякомъ моемъ начинаніи, оста-

вате далечь отъ мене; и моята скорбь требува да е болша вашея, но нѣма другъ путь; и сега, прочее, требува да заминеме. Говорите ми защо коги и по кого ще имаме въ слѣдующемъ да пріимаме утѣшеніе; но азъ отъ това отнюдъ се не отчайвамъ, защото се надѣемъ да се не лишиме баремъ отъ него и да не е яко трудно за насъ. Азъ ще испращамъ писмата си до Самоковъ, а отъ тамо или право за Карлово да ви ги испращатъ или до Филибе и чинитъ ми се защо ще буде лесно, но това исто молимъ и вы да послѣдувате, сир.: или право за Самоковъ да ми испращате своите, отъ гдѣто ще ги получавамъ сигурно и незабавно, или презъ Филибе, чрезъ киръ Гавріила А. Моравенова, комуто съмь и оставилъ препорученіе за такива дѣла. Сицевымъ образомъ не ще да се лишиме баремъ отъ това утѣшеніе. И сія убо о сихъ. Слышате же да ви кажа едно ново извѣстіе, касающе се до васъ. 15-го настоящаго получихъ и третьо писмо отъ Одесса, въ което, като ми пишатъ за друго, пишатъ и за васъ слѣдующее[1]): „Находящитѣ се у г. Топковича сумми за господина Райна не можемъ да ги земемъ за да платимъ по причина, които ви обеснихме, т. е. защото гледаме, че ние трѣбва да върнемъ тия пари на спомоществователитѣ по недоставянье и до днешенъ още день, книгитѣ му тука; когато тѣ пристигнатъ, ние ще ви пратимъ стойностьта имъ, като я земемъ отъ господина Топковича, а вие ще ги пратите нему, (т. е. Райну). Прѣнебрѣжностьта на нашитѣ въ Влашко е голѣма. Както се види, книгитѣ на господина Райна нѣма никога да пристигнатъ, и ако не пристигнѫтъ христоитнитѣ, нови бъркотии и. п. ч. Пишете му да стори по́-добрѣ така: да се распореди щото находящитѣ се въ Браила негови книги да се продадатъ тамъ, а колкото за тука да ни прати направо отъ Карлово, но чрезъ Цариградъ и чрезъ господина Моравенова, отъ гдѣто и чрезъ когото, съ параходъ или съ корабъ тѣ пристигатъ по́-скоро, па и съ по́-малко разноски, когато отъ Галацъ за тука корабитѣ сѫ голѣма рѣдкость, праткитѣ минуватъ прѣзъ много рѫцѣ, послѣдватъ голѣми разноски, вънъ отъ немарливостьта на *честолюбивитѣ* ни спомоществователи, която е въ състояние да ги

[1]) Всичкия тови заграденъ въ кавички откѫсъ се намѣрва въ самия текст на гръцки.

ържи години на едно мѣсто. Но нека прати сжщитѣ иги споредъ списока на спомоществователитѣ, които не се записали за *Толкование-то* и *Рихарда*, но само за *Христити-тѣ*. Нашитѣ въ Букурещъ сж испратили, види се, ло *Толкование* и *Рихарда*, за да остане таенъ лжжовниятъ сказъ за Габровското училище; но можѣше ли тази рата да остане тайна? Ако обича г. Райно, нека прати Толвания и Рихарди за половината отъ спомоществователитѣ ь Одесса; излишни книги нека да не праща, че не се рчатъ. При това увѣрете го, че ние сме твърдѣ добрѣ вѣдомени, какво той не е писалъ умишленно, но само по езнаяние; добрѣ е обаче, да пише человѣкъ нѣща истински, а не погрѣшни, па да не пише по просто прѣдположение, но най-напрѣдъ да се увѣдомява съвършенно, защото инакъ, вмѣсто полза причинява вреда“ [1]).

Това е непремѣнно за васъ, и понеже нема време да ви пращамъ истото тѣхно писмо, защото требува да имъ писувамъ сега, преписахъ ви го точно изъ рѣчь въ рѣчь, и вижте що ще да се рѣшите. Това, щото говорятъ въ началото: „находящитѣ се у г. Тошковича сумми за Райна не можемъ да ги земемъ за да платимъ“, азъ го разумѣвамъ така: Понеже ми пращатъ отъ тамо нѣколко книги, на които цѣната ще се праща отъ тука, не можатъ да зематъ вашите пари тамо за да ги направатъ полица да ви ги дамъ тукъ азъ, ако не е другояче.

Благодаримъ ви и за совѣтованіето що ми давате за *Обявлението*, но азъ колкото пути се рѣшихъ да ги препишемъ на чисто и да испратимъ, всегда ощущавахъ въ себе си внутренно нѣкое и тайно возраженіе, и тако и до днесь еще не съмь сотворилъ рѣшително намѣреніе да го пратимъ, а не знамъ що ме возбранява. Негли: πᾶν ἐμπόδιον εἰς καλὸν (= всѣка прѣчка за добро. Д.). Причината, която ме принуждава да оставимъ Коприщица, не е друга, освѣнъ тази: Ἐν ταύτῃ τῇ ἐπαύλει ἄλλα λεγ . . [2]). Согласіето ни бѣше за

---

[1]) Всичко това е старата история за хвалбитѣ, които Райно е написалъ въ прѣдисловието на *Христоиціята си* за братия *Мустакови*, Габровци, безъ да каже нищо за Априлова и Палаузова, история, разказана подробно въ книжка XXV – XXVI стр.: 34—40.

[2]) Мисълта е тази: „Въ това жилище друго се говори, а друго се върши“. — Очевидно е тука О. Неофитовото негодуване, но дору и на приятеля си той се свѣни да доскаже цѣла зачененжтата мисль. Д.

Филибе да составатъ Словенобо́лгарско училище Чалжковцы и за него оставйхъ Габрово; а то было прелесть, колкото да ме вдигнатъ отъ тамъ; и азь като познахъ своето легкомыслie и •че сьмь излжганъ, да ме прощавате, като едно длжгоухо, немахъ друго що да чинимъ, но еще лани (каквото що знаете) искахъ да оставимъ, като *деи* (= тъй рѣчи, Д.) да отмжстимъ за себе си безчестiето, но они съ много принужденiя убѣдихж ме да о̀стана еще толко време, колкото стояхъ, и като се исполни времето, сега ми даватъ дозволенiе да си идемъ на монастырь (понеже азъ така искамъ); и защото се обѣщаватъ за Лексiконатъ, за то требува сега да вжрвимъ по водата имъ; ако ли познаемъ, че и това обѣщанiе е лестно и подобно первому, тогави сьмь освободенъ отъ тѣхното иго. Това ще скоро да се познае; негли невѣрствiето ме возбранява, щото ви рекохъ по̀-горѣ за Обявленiето му. Азъ сьмь тука до септемврий перваго-втораго-третяго, негли и еще нѣколко отъ горѣ, споредъ намѣренiето ми, а не знамъ що ще да ме стигне и срещне до тогива; можете и пакъ да ми пишете, съ която надежда и остая есмь

Вашего мудрословесiя искренний другъ и на весъ животъ неизмѣнный въ любви.

Неофитъ П. П.

Простите ми за безчинiето писма, което е безпутно, но. . . . Бѣхъ испратилъ на Христа попъ Васила единъ 3-ий томъ отъ *Вардалаховите* книги по Хᵘ. Гера, който ми каза, че го е оставилъ вамъ да му го дадете, но Христо ми писува, че не може да го издири у кого е оставенъ, и ако буде у васъ, обадете на баща му да му го прати[1]).

---

[1]) Думата е тука все за оня Христо попъ Васильовъ, Неофитовъ ученикъ, за който се каза нѣщо и въ сИС. кн. XXXII, на края „Писма по Народното Пробуждание".

ЪМЪ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИКЪ.

Българскиятъ книжовенъ езикъ и правописъ.

Отъ А. Теодоровъ.

(Продължение отъ книжка XXXII и XXXIII).

Още по врѣмето на Неофитовата граматика за българския езикъ сѫ се готвили съчинения отъ тоя родъ и отъ нашитѣ писатели А. Кипиловски и Х. Павловичъ, отъ които първиятъ имало да се спогвори съ Неофита върху общитѣ начала на граматичнитѣ форми и на правописа, та двоицата да издадѫтъ една само граматика[1]). Какви сѫ били основитѣ на учението за нашия езикъ у Павловича, намъ е вече извѣстно отъ характеристиката, която направихме за славенската школа съ нейния найгъленъ тълкуватель на чело; ала какво мнѣние е застѫпялъ Кипиловски, та — както казва Априловъ — „не ся согласилъ въ нѣкои правила“ съ Неофита, то остая за насъ потаено, понеже и приготвената за печатъ граматика на Кипиловски никога вече не е видѣла бѣлъ свѣтъ. Обаче важното тука е, че тъкмо въ тия години, когато въ българската книжнина се внасятъ граматичнитѣ трудове на Неофита Рилски и на Христаки Павловичъ, — всѣкой съ особенъ възгледъ за

---

[1]) Въ едно писмо до Венелина, датувано отъ 10 декемврий 1837, Априловъ съобщава, че прѣдлагалъ такъвъ сговоръ на Неофита още прѣди да напечата той своята граматика (Венелинъ—Кифаловъ, стр. 92); обаче Неофитъ отрича да е зналъ дори, що е Априловъ, когато излѣзла неговата граматика вж. писмото му до Райна Поповичъ въ ПС. XXV—XXVI, стр 61 - 62 . Ние се недвоумиме, че Априловъ ще е писалъ за това до Неофита, както е писалъ по сѫщия въпросъ и одиръ издаваньето на Неофитовата граматика до всичкитѣ наши книжовници (Венелинъ—К., 91); ала прѣдполагаме, че писмото на Априлова, като е било пратено вѣроятно прѣзъ рѫцѣтѣ на бр. Мустакови въ Букурещъ, които имахѫ подъ грижата си печатаньето на Неофитовата граматика въ Крагуевацъ, поради лесни за издиряньe причини не е отишло нататъкъ по своето назначение въ Габрово, дѣто вече се бѣ завърнжлъ Неофитъ. — Инакъ въ ПС. XXV—XXVI, 54—55.

нашия езикъ и правописъ, — и когато и трети г
съставя да издаде своя граматика, тогава тъкмо
да се исказва у насъ и оная школа, която нарекохме
руска.

Мѫчно е да се опрѣдѣли, наколко съ поканат
вѣтитѣ на Априлова, распратени до нашитѣ книж
е непосрѣдствено свързано възникваньето на тая
и наколко А. Стояновичъ — Кипиловски, въ отл
Неофита и Христаки, ще е могълъ подиръ тия съ
бѫде въ своята граматика привърженикъ на сѫщата
или не; ала отъ писмото на Априлова до Венелина, к
дирниятъ обнародува въ своето разсѫждение „О за
новой болгарской литературы" (Москва, 1838; вж. п
на Кифалова, стр. 92), ние откриваме, че по една
Априловъ залавя страната на Огняновича, който с
ваше да се отмахнѫтъ отъ книжовния ни езикъ член
и че и самъ Венелинъ хвали послѣ таковото мнѣ
Павловича Дупничанинъ, Огняновича и Априлова
линъ — К., 97), а пъкъ Стояновича — Кипиловски
и тогава още въ реда на ония първи наши книжо
които сѫ писали *„сосъ реченіе атъ"*, сир. съ члено
мнѣнието си за членоветѣ Априловъ безъ друго въ
сѫжденията на Венелина за книжовния български
понеже отъ него взима и самитѣ доводи, съ кои
да приклони къмъ сѫщата постѫпка и писателитѣ, до
е пращалъ своитѣ съвѣти за наредата на еднаквъ
писъ и граматични правила; споредъ това Венел
явява источникъ на оная критика надъ езика на б
скитѣ книжовници, която одобрява да се прѣнебрѣ
книжнината членътъ. Въ тая точка Венелинъ ст
еднаква почва съ славеношколцитѣ; обаче по̀нататъ
развива другояче своя възгледъ за българския езикъ и
писъ и се отдѣля въ особна посока, която заживѣв

---

[1]) За съвѣтитѣ на Априлова имаме печатно даденъ гласъ отъ славен
М. Кифаловъ („Заради возрожденіе новой болгарской словесности", стр. I)
По̀рано отъ това врѣме несѫ извѣстни други отзвени съмисленици на ти

[2]) „Мѣстоименныя частицы та, то, коихъ болгари въ единственномъ
въ множественномъ числѣ послѣ именъ существителныхъ и прилагателны
носятъ . . . . со всемъ изоставихъ. Защо ни единъ славенскій народъ
именъ употреблява . . . Защо бы ги пакъ болгари употребляли, коги язык
шаватъ но паче погрозенъ струватъ; защо азъ ги за непотрѣбни судихъ . .
святого Алексіа человѣка Божія", стр. 62).

дно съ славеношколската, прѣтопява въ себе поголѣмата сть отъ нейнитѣ членове и подъ различни видове се проължава и до послѣдно врѣме. Съ тая особна посока Венелинъ е и родоначалникътъ на *българо-руската школа*.

Откакъ издаде на 1829 г. въ Москва първия томъ отъ воето историческо съчинение „Древніе и нынѣшніе Болгаре с.“, Венелинъ биде пратенъ прѣзъ пролѣтьта на 1830 г. тъ руската Императорска Академия на наукитѣ съ археологическа и филологическа цѣль въ България, дѣто да изучи и българския езикъ и да му спише граматика. До него врѣме само нашьтъ езикъ между всички други не е ималъ граматика; а пъкъ отъ неѭ и отъ българския словарь се очаквали важни открития за езика и народностьта на несловѣнскитѣ „Българе“[1]). Съ голѣма мѫка успѣлъ Венелинъ да набере нѣкои пѣсни изъ нашитѣ мѣста по пѫтя между Варна и Силистра и да се научи български по источното наше нарѣчие. Въ октомврий 1831 г. той се върнѫлъ прѣзъ Букурещъ въ Москва и седнѫлъ да обработи своитѣ материяли. Когато билъ въ Букурещъ на 1830 г., Венелинъ прѣглеждалъ граматиката и словаря, що билъ съставилъ за българския езикъ тамкашниятъ учитель на славенското училище Василь Неновичъ, ала намѣрилъ, че тия съчинения, които съставяли двѣ прости тетради, показвали своя авторъ за твърдѣ простъ филологъ: граматиката била писана не на сегашния български езикъ, но на черковния, а словарьтъ изреждалъ малкия си брой думи не по азбукето, но по категории на вещитѣ. Венелинъ посъвѣтувалъ само Неновича да небърза съ печатаньето на своя трудъ, — което и осѫдило вѣроятно тия тетради да останѫтъ неиздадени, — а самъ намислилъ да състави научна българска граматика на живия езикъ, дѣто да се видѭтъ и всичкитѣ отклонения на подирния отъ стария български езикъ и отъ езицитѣ на другитѣ словѣнски народи[2]). Слѣдъ шесть годишенъ трудъ по събиранье и обработванье материялитѣ Венелинъ испратилъ на 1835 г. въ Петербургъ своего съчинение готово, и въ сѫщата година прѣзъ сеп-

[1]) Венелинъ — К., стр. 2 и 52: Безсоновъ, Болгарскія пѣсни, I. XVII: „можетъ быть уцѣлѣли еще въ языкѣ нынѣшнихъ Болгаръ слова, которыя навели бы насъ на догадку, что за народъ были древніе не-славянскіе Болгаре“ (Schlözer A., Allgemeine nordische Geschichte, Halle 1772, I. 334).

[2]) Венелинъ — К., стр. 9 и 53.

темврий се удостоилъ да получи извѣстие, че знаменитиятъ славистъ Александъръ Х. Востоковъ, членъ отъ руската Академия, прѣгледалъ ръкописа и направилъ по него нѣкои свои бѣлѣжки, които се завършували така: „И да не можемъ да ся согласимъ сосъ Г. Венелина *въ това* и въ други мѣста, но азъ нахождамъ въ граматикѣ его твердѣ много добро; и смѣтамъ, че напечатаніе нейно ще принесе голѣма полза славянскому іазыкознаянію"[1]). По бѣлѣжкитѣ на Востокова Венелинъ залегнѫлъ да поправи вещнитѣ и стилистични несъгледности, които се вмъкнѫли отъ бързото прѣписванье на цѣлия фолиантъ, и вече стъкмилъ граматиката за печатанье; ала при живота си той вече нѣмалъ честьта да види издадено и това си съчинение на свѣтъ, па и слѣдъ смъртьта му то небиде честито да сполучи както другитѣ му съчинения въ ходатайство за издатель[2]). Между туй отъ историята на тая граматика, отъ задачата, която си е поставялъ съ неѭ Венелинъ, за насъ излизатъ интересни въпроси относително българския езикъ.

Венелинъ цѣни граматиката на Неновича за много слабъ трудъ, който при това е писанъ ужъ на български, а то въ сѫщность на черковнословѣнски езикъ; — ала ние бихме желали да чуемъ отъ самаго Венелина, кои сѫ споредъ него чъртитѣ на черковнословѣнщина въ книжовния езикъ на единъ български писатель? Отговорътъ на това питанье би ни освѣтлилъ, какъ схваща Венелинъ формата на езика ни за книжнината и какъ мисли да подаде тая форма въ единъ уреденъ правописъ. Нему неаресватъ българскитѣ граматики на Васкидовича, Неофита и Дупничанина, понеже всѣка отъ нихъ е взела за свой езикъ едно особно нарѣчие[3]); той би искалъ да издаде и Кипиловски своята граматика,

[1]) Вет., стр. 55.

[2]) „Трудъ Венелина, къ крайнему сожалѣнію, по недостатку средствъ, доселѣ не напечатанный, замѣчателенъ преимущественно обиліемъ матеріяла, которымъ нужно воспользоваться съ искусствомъ и знаніемъ дѣла". Бесоновъ, Болгарскія пѣсни. Москва 1855, I. XVII.

[3]) „Граматика Неофита (1835 г.) . . держится болѣе „*македонскаго нарѣчия*" (!) (Бесоновъ, Болгарския пѣсни, I. XVII—XVIII). Че тя „обличаетъ мало научныхъ свѣденій" (вст., н. у. м.), за него може още да има прѣпирня съ г. Бесонова. Граматиката на Васкидовича (1835) неще да е слѣдувала „нарѣчие" по̀-друго отъ онова, което се види въ неговото „Дѣтинско прибавленіе" (1852), а *то нарѣчие* въ основитѣ си може да се приравни къмъ *нарѣчието* отъ граматиката на Дупничанина (1. изд., 1836), която и да различа отъ своето сетнѣшно издание на 1845 г., все пакъ е съставена по „*славено-болгарски*" *езикъ*.

на и други още писатели да сторжтъ сжщото, вѣкой на свое нарѣчие, та да има така възможность сждътъ на висшата филология да избере доброто и правилното и да уреди една пълна граматика на българския езикъ. Ала въ такъвъ случай и собствената негова граматика, като основана само върху источното наше нарѣчие, върху единъ дѣлъ отъ него, който е той опозналъ[1]) ще бжде толкова недостатъчна за общия български езикъ, колкото и другитѣ наши граматики; при това пъкъ и „нарѣчията", о конто божемъ сж се държали подирнитѣ, като не сж въ сжщность нарѣчия народни, но условенъ езикъ на своитѣ автори, досущъ малко бихж ползували Венелина да изобрази научно всичкитѣ отклонения на новия български езикъ отъ стария и отъ другитѣ словѣнски нарѣчия. Какъ тогава сжди Венелинъ, че неговата граматика ще е пъленъ образъ на живия езикъ, и какви ще сж негли формитѣ, които произлизатъ според̌ъ него за книжовния езикъ отъ такъвъ образъ на българскитѣ „нарѣчия"? Жаль е, наистина, че приготвената отъ Венелина българска граматика е останжла въ неиздаденъ до сега и намъ недостжпенъ ржкописъ, та не ни е възможно да опрѣдѣлиме именно по нея всичкото влияние, което сме длъжни да припишемъ на автора ѝ въ историята на книжовния нашъ езикъ и правописъ[2]). Щото знаеме за нея, то е — отъ една страна свидѣтелството на Венелина, че и тя расправя тъкмо за това, което въ „филологіческо предувѣдомленіе къмъ своята граматика потвърдява Неофитъ за провинциялизмитѣ на българския езикъ Венелинъ — К., стр. 68), и отъ друга страна посоченото вече свидѣтелство на Безсонова, дѣто е казано, че тя е бѣлѣжита особно съ богатия си материялъ; ала всичко това освѣнъ че не стига за какви-годѣ положителни изводи, но още е изложено на едно подозрѣние, което възбужда съ-

[1]) Срав. A. N. Pypin a V. D. Spasovič, Historie literatur slovanských. Přeložil A. Kotík. Праг 1880, I. 93.

[2]) Споредъ съобщенията на г. о. Игнатия Рилски, близъкъ познайникъ на Венелинова сжщи чича И. Молнаръ, докторъ въ Москва, у подирния сж спасени както всичкитѣ неиздадени книжья и материяли на Венелина, така и цѣлиятъ ржкописъ на неговата българска граматика. Срв. Априловъ, Денница новоболгарскаго образованія, 96. Императорската руска Академия на наукитѣ, като е издала слѣдъ Венелиновата смърть неговитѣ „Влахо-болгарскія грамоты", „окажетъ большое еще благодѣяніе, — каже Априловъ, — особенно Болгарамъ, если велитъ издать его Болгарскую грамматику, которая можетъ послужить много къ тому, чтобы исправить изданныя сего рода Болгарскія книги" (вст., стр. 97).

вѣтътъ за прѣдпазливость на сѫщия Безсоновъ: съ
нелиновъ изобиленъ материялъ, каже той, трѣба
да се ползува „*съ искуство* и *отбиран е отъ работат*

Лишени така отъ главния изворъ за учението
нелина за българския езикъ, ние по други пѫть
да установимъ поне нѣкои основни чърти отъ него
гледъ за езика ни въ книжнината и да посочиме
щото врѣме, какъ е той влиялъ съ него и върху
писатели. Откакъ прѣдставилъ своята граматика в
демията, Венелинъ е досегнувалъ намѣстѣ въ ед
друго съврѣменно съ неѭ или послѣшно свое произ
нѣкои въпроси отъ българския езикъ, дѣто безъ съ
ще е исказвалъ и застѫпялъ тъкмо оня възгледъ,
е изложилъ и въ грамматиката; изъ тия произведения
ще бѫде възможно да проберемъ нѣколко дати, съ по
на които да се покаже, какъ е схващалъ Венелинъ
и въ граматиката си формата на книжната ни рѣчь н
основи е прималъ за нашия правописъ. Таково пр
дение се явява едничко пакъ неговото разсѫждение
раждането на новобългарската писменность, по коет
наличихме по́-горѣ историята и задачата на грамат
то е послѣдното съчинение, писано подиръ тая гра
и издадено прѣди смъртьта на Венелина [† 1839 март
За сѫщата цѣль би могли да ни послужѫтъ и писм
Венелина, що е той писалъ особно до своя на́й-усил
и на́й-просвѣтенъ кореспондентъ отъ българетѣ, Апр
ала понеже тѣ не сѫ още извадени изъ книжьята на
лова, съдържанието на тѣхнитѣ съобщения за езика
вописа ние угаждаме по отговоритѣ на подирния, об
вани въ споменѫтото Венелиново разсѫждение[2]).

---

[1]) Издаденитѣ на 1840 г. отъ руската Академия „Влахо-болгарскія
славянскія грамоты“ сѫ испратени отъ Венелина до издателя още на 1833
лѣзлия на 1841 г. въ Москва подъ надзора на професора М. Погодинъ II.
„Древніе и нынѣшніе Болгаре etc.“ Венелинъ напуснѫлъ при четвъртата печ
на 1834 г.; — тъй че въ тия съчинения Венелинъ се е въздържалъ отъ
лѣжка за българския езикъ, за който въ сѫщото врѣме пишалъ особно с
завършено и прѣдставено въ Петербургската академия въ 1835 г. Тепърва
хванѫлъ да съзира, че граматиката неще скоро да влѣзе подъ печатъ, Вен
общилъ за неѭ свѣдѣнията, що намираме въ книгата „О зародышѣ новой б
литературы“ (1838).

[2]) Въ своята „Денница etc.,“ стр. 96, Априловъ съобщава, че Вене
чича Молнаръ обѣщалъ да му прѣдаде всичкитѣ спазени у себе книжья на п
Венелина. Така е писалъ и проф. Погодинъ въ прѣдговора къмъ издадения
II. томъ отъ Венелиновото съчинение „Древніе и нынѣшніе болгаре etc“. М

Венелинъ схваща нашия български езикъ като прѣмъ ...томецъ на старобългарския: отношението между тѣхъ е сѫ...ото онова, което има и новогръцкиятъ езикъ къмъ ста...гръцкия или елинския; а старобългарски езикъ е оня, ...йто инакъ обикновено се нарича черковнословѣнски (срв. ...енелинъ — К., стр. 5). Така сѫ схващали сегашния ни ...зикъ и славеношколцитѣ, които заради тая формула на ...сходната си точка може би да сѫ немалко задължени ...енелину съ признание, че на практичния навикъ у тѣхъ ...о езика на Паисия и на черковнитѣ книги той е далъ една ...еоретична опора. Обаче, както рекохме, пó-нататъкъ славен...ката школа се спира исключително върху почвата на черковнословѣнския езикъ, докѫдѣ Венелинъ тутаксп прѣминува върху почвата на руския и отъ тамъ вади своитѣ доводи за книжовната форма на българския езикъ. Старобългарскиятъ, или все едно черковнословѣнскиятъ езикъ е служилъ за образуваньето на руския книжовенъ езикъ, а по тоя подирния могѫтъ да образуватъ своя езикъ отъ книжнината и българетѣ. Ако въ една българска областъ се казва „человѣкс", а въ друга „человѣкатъ", то показва, че и едното, и другото сѫ *неправилни*, понеже тѣ взаимно се унищожаватъ; ако ли пъкъ въ третя областъ не е въ обичай ниедна отъ тия двѣ форми, тогава излиза, че нáй-правилниятъ изговоръ ще е даденъ въ формата „человѣкъ", понеже така се казва и у другитѣ словѣнски народи (стр. 92—93). Въ нѣкои мѣста изъ Русия, на пр. въ Харковъ, Тверь и др. сѫществуватъ исто така разлики въ изговора на ду-

книжья би се намѣрили негли доста свѣдѣния за обяснение дори източника на нѣкои отъ Венелиновитѣ сѫждения за българския езикъ.

Въ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина", издаденъ отъ министерството на народното просвѣщение (София 1889, стр. 176—190), бидохѫ нанесени напослѣдъкъ двѣ писма на Венелина до Априлова, прѣпратени отъ подирния въ вѣренъ прѣписъ до Неофита Рилски, въ чисто ковчеже и сѫ намѣрени. За въпроса, който ни занимава, изъ тия писма (отъ септемврий и октомврий 1837) ние узнаваме още слѣднитѣ подробности: 1) Венелинъ смѣта, че „Болгарскій языкъ есть *отрасль Рускаго;* 2) докждѣ билъ въ Силистра, той дотолкова добрѣ се научилъ да говори по български, че хората захванѫли да го взиматъ за българинъ (н. у. м., стр. 179); 3) неговата българска граматика, която можала да излѣзе на 400—500 страници, била трижъ пó-пълна отъ Неофитовата, и като била писана не както подирната за дѣцата, за младитѣ, но за учения свѣтъ, тя обзимала „*всѣ возможныя формы* Болгарскаго языка, и нерѣдко возводитъ читателя на такія точки филологіи, съ которыхъ онъ могъ бы легко обозрѣть въ чемъ и какъ далеко устранился нынѣшній Болгарскій языкъ отъ церковнаго, отъ рускаго и прочихъ Славянскихъ нарѣчій". Тамъ формитѣ „спряженія глаголовъ", които сѫ „богаче всѣхъ Европейскихъ языковъ", „развиты гораздо пространнѣе нежели въ граммат. кѣ О. Неофита" (стр. 179 и 188).

митѣ, като се казва „кинь“ вм. *конь*, „маво“ вм. *моего*, или пъкъ и „валы“ вм. *волы;* при все това книжовниятъ езикъ е отхвърлилъ всички тия отклонения отъ правилнитѣ форми, които изискува етимологията и които намираме и въ черковнословѣнския езикъ. А не инакъ сѫ постѫпили и френци, и нѣмци, и англичане, които не сѫ гледали изговора на простолюдието, но сѫ уредили своя правописъ възъ основа на етимологията на езика (зб. стр. 70—71). Затуй и българетѣ нѣка вземѫтъ примѣръ отъ тия народи и да заличѫтъ отъ книжнината си ония „мними членове“, които съ постоянното „атъ, та, то“ имъ правѭтъ езика неспособенъ да се плете и въ римувани стихове (стр. 95). Когато билъ въ България, Венелинъ съгледалъ, че „атъ“ употрѣбятъ по́-често жителитѣ отъ източна България, а по́-рѣдко западнитѣ българе; срѣщу това въ Македония, около Скопие, Призрѣнъ, Велесъ, Разлогъ и Костуръ се чуе „атъ“ или твърдѣ рѣдко, или никакъ не (стр. 93). За подобно явление и уруситѣ говори Априловъ въ писмо до Венелина, дѣто по всичко вѣроятие въспроизвожда допратени нему отъ по́-прѣди съобщения отъ подирния, който ще му е далъ и мисъльта да съвѣтува българскитѣ граматици да напуснѫтъ члена. По поводъ на това, че Неофитъ се придържалъ о единъ именителенъ членъ *о*, а Кипиловски прѣдавалъ тоя членъ подъ формата *атъ*, а пъкъ Дупничанинъ неприлагалъ въ рѣчьта си ни *о*, ни *атъ*, Априловъ, когато писалъ до всинца наши книжовници за установение еднаква граматика, казалъ имъ, че и до нинѣ въ Пензенската, Казанската и Нижегордската губерния въ Русия, тамъ, дѣто сѫ живѣли нашитѣ прадѣди[1]), въ простолюдната рѣчь се пригуждатъ въ края на думитѣ *атъ* — *та* — *то*. Обаче рускитѣ учени отмахнѫли тѣзи нѣща, като прѣдпочели да се приближѫтъ по́-вече къмъ другитѣ словѣне; — не можеше ли да стане това и съ българетѣ, ако бихѫ само послушали съвѣта на Огняновича (стр. 91—92)? И Венелинъ, като поима това питанье на Априлова, заключава, че българскиятъ народъ съ тоя членъ „атъ“ се намира съ своитѣ Котленци и Шуменци тъй, както и рускиятъ народъ съ своитѣ Казанци и Нижегородци; — и при все това рускитѣ писатели и гра-

[1]) Мислѭтъ се Волжскитѣ българе, които по теорията на Венелина, исповѣдана и отъ Априлова, сѫ отъ словѣнско потекло.

тики сѫ отхвърлили своя „атъ“ като една *неправилность!* *почестиятъ навикъ* на простия народъ да туря къмъ всѣка ума „атъ, та, то“ несамо въ именителния, но и въ друтѣ падежи е билъ споредъ Венелина сѫщинската причина, е българскиятъ езикъ взелъ да губи правилнитѣ форми тъ своето склонение. Образуванитѣ съ тия частици форми ножатъ, жената, древото“ за им. пад. докарали и формитѣ человѣкаатъ, женыта, древато“ за род. п. вм. правилнитѣ человѣка, жены, древа“, и въ тѣхъ проститѣ българе били приневолени да промѣнятъ „человѣкаатъ“ въ „человѣкатъ“, отъ „женыта“ и „древато“ да замѣстятъ *ы* съ *а* и *а* съ : така сѫщо и отъ правилнитѣ дателни падежи „человѣку, женѣ, древу“ като станѫли формитѣ „человѣкуатъ, женѣта, дрѣвуто“, *у* и *ѣ* въ тѣхъ трѣбало да отстѫпятъ мѣсто на *а* и *о* отъ „атъ, та, то,“ понеже не е хубаво да се говори „человѣкуатъ“ и т. н. Тоя навикъ послѣ принудилъ българина да употрѣби и прѣдлога „на“ като други членъ, щомъ трѣбало да се изрази род. или дат. падежъ (стр. 49).

Съгласно съ изложения възгледъ за пригуждането на члена къмъ правилнитѣ падежни форми и за процеса на цѣлото склонение българскиятъ езикъ въ говора на некнижното население се струва на Венелина толкова чуденъ, че той въ поразението на разума си възкликва: „О! какво несмыслено говореніе!“ („Какая галиматья! которая однако къ несчастью въ употребленіи“. О зародышѣ etc., стр. 46). Отъ тука се разбира сега, защо пòкъсно Христаки Павловичъ истѫпяше съ толкъва ярость противъ членоветѣ, които нарича „связь Гордійска“, и защо за оправдание на своето гонение противъ тѣхъ обѣщава на българската младежь възможность да пише „и сосъ ритмы“. Найвѣщиятъ по българската история, по българското образование и езикъ мѫжъ – Венелинъ, е исказалъ такива мисли за члена: по него повтаря и развива съ различни фигури тия мисли и прѣдставительтъ на славенската школа. Тѣ двоицата еднакво кудятъ „атъ, та, то“ отъ книжовната ни рѣчь и виждатъ въ тѣхъ спънка за създаванье звучни стихове; ала докаждъ Павловичъ ги куди затуй, че ги нѣма и въ черковнословѣнския езикъ, Венелинъ ги отхвърга съ правото на рускитѣ писатели, които сѫ прѣнебрѣгнѫли въ своята книжнина особноститѣ съ членъ отъ говора въ

Казанско, Пензенско и Нижегородско. Съвсѣмъ другояче постѫпя Неофитъ Рилски. Вече въ своята граматика той се обажда противъ ония, които твърдѣли, че „та, та и то, то“ произвождатъ голѣма какофония, и по такъвъ доводъ одобрявали, че трѣба да се изгони членътъ изъ българската граматика: първо, каже Неофитъ, ние никакъ неможемъ избѣгнѫ отъ двѣ „та, та и то, то“, защото въ „лопата та“, „ослета та“, „злато то“, „ядовито то“ едното „та“ или „то“ е естествено (въ „ослета та“ „по подражанію на-Славенско то, осля ед., ослята мн.“), а другото „та“ или „то“ е членъ;[1]) второ, тия двѣ „та, та“ или „то, то“ неструватъ никакво „злогласіе“ на българския езикъ, понеже никой не ги брои за таково и въ гръцкия езикъ (срв. ὡραιότατα, σοφώτατα, μεγαλότατα, τὰ τάγματα, τὸ τόξον, τὸ τωμορι и др.), що нетърпи ни наймалко злозвучие, па найсетнѣ тѣ и не сѫ новопринесени отъ нѣйдѣ нито въ гръцкия, нито въ българския езикъ, но сѫ останѫли така отъ самото начало на тия езици (граматика, стр. 156—157). А още пóенергично се отзовава Неофитъ въ сѫщия смисълъ противъ Венелина, като възразява въ писмото до Райна Поповичъ на възгледитѣ за нашия членъ, исказани съ таково авторитетно спокойствие въ разсѫждението „о зародышѣ новой болгарской литературы“. „Знае ли (Венелинъ) защо болгарскій языкъ не ще да стои во вѣки безъ членовете? И мни ми ся, макаръ и пророкъ Илія да слѣзе, пакъ не ще да ги извади и да научи народатъ другояче . . . На моето скудно мнѣніе . . много е пóдобрѣ, единъ языкъ който има членовете, нежели който ги нема. Другъ да не гледаме, да видиме греческиатъ . . . Зло е воистинну, защото се различни (у насъ членоветѣ) . . . Не требуваше ли да ны совѣтува (Венелинъ) да ги согласиме въ едни? Но да ги изгониме совсѣмъ, азъ на това мнѣніе во вѣки вѣковъ неможемъ да ся согласимъ, и може да испыта человѣкъ, да ли може да стои болгарскіо языкъ безъ членовете, или не“ (ПС. XXV—XXVI, стр. 61). И пóнапрѣжъ ние забѣлѣзахме, какъ Неофитъ

[1]) За членъ още пóпрѣди Неофитъ е доказалъ, че е свойщина на българския езикъ и може дори да се брои за едно негово прѣдимство прѣдъ другитѣ словѣнски нарѣчия (граматика, стр. 52). Обаче това тъкмо „прѣдимство“ на българския езикъ има друга своя несгода, че заедно съ отсѫтствието на форми за род. пад. на имената, по мнѣнието на Неофита, прѣчи на езика „за да постигне вéрхатъ на-совершенството“ (вег., стр. 192 и 193).

стръми да полага всѣко явленіе отъ езика подъ известна самостоятелна критика и какъ въ това отношение говитѣ сѫждения иматъ поголѣма цѣна за науката нежели литѣ утвърждания или плиткитѣ остроти на други негови учайни или по призвание колези; а сега, при гледъ на горитѣ Неофитови думи, намъ остая само още еднѫжъ да повърдиме прѣдишното си заключение, като добавиме, че оя пѫть мнѣнието на слабоука Неофита излиза много поводно и отъ мнѣнието на учения Венелинъ, чийто автоитетъ само е могълъ да увлѣче и Христаки Павловичъ а се откаже и отъ онова скромно употрѣбение на члена, оето е той държалъ до появяваньето на Венелиновото азсѫждение.[1]) Като неоправдава за българската книжнина лена, който „за зла честь“ се говори отъ простия народъ срв. стр. 94), Венелинъ се опира въ своята прѣсѫда за него и о практиката на Софрония Врачански, у когото въ недѣлнитѣ поучения въ сравнение съ прѣвода на Новия Завѣтъ отъ Петра Сапуновъ ненамира „грозното тататата“, па и изобщо признава, че неговото нарѣчие (безъ звука ѫ и съ нѣкои славенски форми) е поправилно и погладко отъ нарѣчието у Сапунова. Съ това щѣли да се съгласѭтъ, каже Венелинъ, и всички словѣнски филолози (стр. 98 и 100); ала тъкмо на него възразява пакъ напълно справедливо Неофитъ все въ познатото писмо до Поповича: „това що (Венелинъ) приводи Софронія, за неговъ хесапъ добрѣ дохажда, защото неговите са уши научены да слушатъ така, а болгарските не“ (сПС. н. у. м.).

Така се разбива доводътъ на Венелина, изведенъ противъ члена въ нашата книжнина отъ недостатъчното познание на българския езикъ въ неговитѣ нарѣчия и отъ поголѣмата лична наклонность къмъ такива чърти, каквито съдържа рускиятъ, па и другитѣ словѣнски езици; исто така се разбива и другиятъ Венелиновъ доводъ противъ нашия членъ, че той билъ причинявалъ зловучие и невъзможность да се плетѫтъ на български стихове съ рими. Отъ страна на зловучието сѫ достатъчни да устоѭтъ противъ тоя доводъ примѣритѣ отъ грѣцкия езикъ, съ които Неофитъ възразява на подбони утвърждания за двойнитѣ

[1]) По свидѣтелството на Неофита Христаки Павловичъ билъ дотогава гонитель само на „атъ“, който замѣстялъ съ „о“. сПС., н. у. м.

„та, та“ и „то, то“; колкото за стиховетѣ съ рими, единъ хубавъ отговоръ е далъ на Венелина нѣкогашниятъ шуменски учитель С. Изворски. Въ подлистника на „Цариградский Вѣстникъ“ No. 361 (год. VIII. 1856, януарий 11) срѣщаме подъ мотото „не ставало стихове на Балгарскій языкъ“ цѣло стихотворение, което съ любопитенъ полемически тонъ извожда единъ редъ принудени и непринудени рими задъ пъленъ акростихъ („краегранесіе“), що съставя думитѣ „Изворски доказва не става ли“.[1]) Съ тия отговори и възражения, насочени въ размѣнение на частни писма или и чрѣзъ печатни издания противъ възгледа и доводитѣ на Венелина за правото на българския членъ въ граматиката и за ролята му въ стиховетѣ сѣкашъ се докарва на въпроса за нашия книжовенъ езикъ едно осѣтно улекчение. Подиръ смъртьта на Павловича, който едничъкъ още се крѣпѣше въ славенската школа противъ члена съ Венелинова авторитетъ задъ себе, възгледътъ на Неофита нѣмà вече друга прѣчка да се признае — ако и мълкомъ или съвсѣмъ посрѣдствено — за истиненъ, и въ нашата книжнина пòвече не се повторихѫ опитвания, да се исключи изъ писменната рѣчь говорениятъ членъ,[2]) а слѣдъ стиховетѣ съ доказателното „краегранесие“

---

[1]) Привождаме една часть отъ това стихотворение, за да се види силата на доказателството, каквото истича изъ него противъ сѫждението на Венелина.

. . . .
. . . .
„Има ли їоще тукъ да ся собирамы.
„Далго препиранье да ся препирамы:
„Обычь ималъ ли е Балгарск' языкъ
„Краегранесье да сложи назикъ? —
„Ахъ, ще прощавате: наше ѣечение
„Зема и турска речь за украшеніе;
„Въ стихъ-атъ „навикъ“ си намѣри редатъ,
„А означава „нането“ въ родъ-атъ. — —
„На ви, неставатъ ли Балгарски стихове!
„Ей на, недигайте спорливы выкове.
„Ставатъ, не ставатъ ли, ей ги на, тукъ.
„Тай замалчете и веке ни гукъ“.
. . . .
. . . .

[2]) Думата е за *критически опитвания* да се обори мнѣнието, че българскиятъ книжовенъ езикъ е дльженъ да признае писменното право на говорения членъ, понеже книги и произведения, писани и прѣваждани на български езикъ безъ членъ, все още продължавахѫ да се явяватъ сегизъ-тогизъ като блуждаещи сѣнки и слѣдъ смъртьта на Христаки Павловичъ. Послѣдни отъ тия сѣнки бѣхѫ два труда въ цариградскитѣ „Български Книжици“, и единътъ отъ тия трудове е „Нещастная Фамилія, кратка българска повѣсть, съчинена отъ В. Д. (безъ членъ и съ падежни форми: Бълг. Книж., 1860, III. 2, 122 и слд. и 3, 1 и слд.), която чакъ въ 1873 г. излѣзе въ знайния си днешенъ „български“ видъ.

на Изворски не се чухѫ и гласове противъ какофонията на члена въ стихотворената рѣчь.[1]) Нататъшнитѣ разсѫждения за българския книжовенъ езикъ се отнасятъ вече къмъ члена като къмъ сѫщественъ фактъ, който съставя отличителната характеристика на българетѣ прѣдъ остатнитѣ словѣне; а привърженцитѣ на българоруската школа, като развивахѫ по различни пѫтища основитѣ, подадени отъ нейния

Тука ние несмѣтаме и съчиненията на Г. С. Раковски, който пишеше и съ членове, и безъ членове, и съ падежни форми, но изобщо неслѣдѣше *никаква* школа. Той си имаше особена, *своя* теория за происхода на българския езикъ и *свой* писменъ езикъ и правописъ. „Българскый живъ и говоримъ іазыкъ", заедно съ формата си „старобългарска", по убѣждението на Раковски „твърдѣ малкѫ разликѫ има отъ Самсъкритаго и Зендскаго іазыка, коихъ ученый свѣтъ е̓ мыслилъ за мъртвы іазыци" (Показалецъ, 1859, стр. X). „Самскрытската стара книжнинѫ" показва „нaй паче голѣмо(то) сродство, да не кажимъ почти единство, съ нашъ Българскы іазыкъ" (Ключъ българскаго іазыка, започнѫтъ въ 1858, написанъ въ 1865, издаденъ на 1880, стр. IX). Въ планываната втора часть на „Показалеца", както наравно и въ третата му часть, отъ която само нѣкои уломки сѫ напечатани въ „Цариградскій Вѣстникъ" 1859, N. 449 и др., щѣло да се докаже, какъ „еленски мнимъ първобытенъ іазыкъ е̓ отцѣпка отъ българскаго" (Показалецъ, стр. XXIII), а „първобытни и несъставени мними еленски рѣчи (вет.) сѫ старо-български" (стр. XV). Като несѫ издадени и до сега тия части на Показалеца (рѫкописътъ на третата часть се пази у г-на Н. Балканскій, Ключъ бълг. іаз., стр. V), неможе и да се опрѣдѣли *непосрѣдствено* теорията на Раковски за *посоката*, „която трѣба да земи *българскы писменъ іазыкъ*", и неговото мнѣние за „първобытное указателно мѣстоимѣние *тѣ̈ тӓ тӧ*, коихъ нѣкои си мислѭтъ за *членове*" (Показалецъ, стр. XIX). Доста е да забѣлѣжиме увѣрението, че „нѣкои си странни писатели, кои сѫ̓ писали *фонетики и правила българскаго іазыка* (—не се ли мисли тука и Миклошичъ, чиято „*Lautlehre*" на словѣнскитѣ езици излѣзе първи пѫть на 1852 г., па и Вук Стефановић, въ чийто „Додатак" отъ 1822 г. бидохѫ наличени първитѣ *граматически правила* на българския езикъ?—), нѣсѫ̓ знаѭли и сами що пишѫтъ" (Показалецъ, XIX), и намъ естествено ще се прѣдстави мисъльта, че Раковски нѣще е билъ съгласенъ съ нищо отъ онова, което до него и въ негово врѣме се е писало като български правописъ и се е расправяло за българския езикъ. Тая мисъль и нагледно се потвърдява отъ формитѣ на езика въ съчиненията на Раковски и отъ държания за тѣхъ правописъ (вж. употрѣбението на буквитѣ *я*, *іа* и *ѫ*; формитѣ „Радкина свадба *съ змѣю*", „доказателство *о тому*", „*красная назоваямая* художества была любезна *българскому роду*", „*въ истаѫ бытъ*", и др.). Нѣма съмнѣние, че тия форми и правописъ Раковски е черпалъ изъ черковнословѣнски, а негли и нѣкои старобългарски книги; ала тѣхното употрѣбение у него е толкозъ неуловливо, че безъ особенъ „отключъ", какъвто отъ негова страна никога не се е списвалъ, тѣ мѫчно можахѫ да се приемѫтъ въ практика и отъ други нѣкои писатели. Затуй и въ своята книжнина ние несмѣеме да говоримъ нито за прѣдходници, нито за послѣдователи на Раковски, понеже небива да се броѭтъ за такива близкитѣ или далечни привърженци на нѣкой „славенобългарски" възгледъ, у които намираме нѣщо еднакво съ формитѣ и обратитѣ на езика отъ съчиненията (по-старитѣ) на Раковски. Едничкото негли влияние на подирния върху езика (но не и върху правописа!) на единъ български писатель би било позволено да се констатува въ „Нещастная Фамилия" отъ В. Друмевъ, който — споредъ увѣрението на г-на В. Д. Стояновъ — е ималъ за образецъ въ това отношение поемата „Горскій Пѫтникъ".

[1]) Стиховетѣ на Изворски сѫ послѣдниятъ гласъ въ българската книжнина, повдигнѫтъ противъ обвиненията за непригодность на езика ни поради членоветѣ за благозвучни стихове. Въ частната история на тоя въпросъ има единъ много любопитенъ епизодъ, който въ свое врѣме немалко ще да е расклатилъ у нѣкои наши виднички тогава писатели слѣпата вѣра въ ония обвинения и ще да ги е принудилъ

родоначалникъ, никога вече невзимахѫ въ внимание, що е мислилъ Венелинъ за члена, но само се позивахѫ върху неговото мнѣние за правописа.

За начина, по който трѣбва да се отстрани отъ българската книжнина правописното разнорѣчие несамо между двоица наши писатели, но и въ практиката на една само личность (срв. Венелинъ — К., стр. 68), Венелинъ е полагалъ, както и за формата на книжовния езикъ, че гласътъ на българскитѣ граматици неможе да прѣсѫди нищо вѣрно, понеже всѣкой отъ нихъ въ своитѣ сѫждения за нашия езикъ и правописъ въ книжнината се е явявалъ покровитель на свое едно „развалено“ нарѣчие *(жаргонъ)*, а пъкъ истинската книжовна граматика на българския езикъ не може да испълни волята на всички развалени нарѣчия (срв. стр. 96 и 98). Иеромонахъ Неофитъ, който е расправилъ въ своята граматика надълго за различнитѣ несъгласия между българскитѣ говори, съзнава ясно голѣмата потрѣба да се отредѭтъ едни правила за езика и за правописа и самъ дори се е опиталъ да извърши това поне за нѣкои пó-главни случаи; ала понеже така неговътъ опитъ не е пъленъ, въ него не се съдържа и правописътъ на вситѣ граматични форми, — което може да стане само отъ една пълна граматика (стр. 74). У другитѣ ни граматици и писатели освѣнъ пóголѣма или пóмалка непослѣдовность въ правописа не се срѣщатъ и пóопрѣдѣлни правила за една обща българска граматика. За да помогне на българската книжнина, та да не ѭ остави поради тия граматични и правописни несъгласия да се распокѫса както сърбската (срв. стр. 69 зб. и 97), Венелинъ намислилъ да състави „кри-

да дирѭтъ съвсѣмъ другадѣ причината на една неввучность на българскн стихове, що би били на пр. отъ рода на стиховетѣ въ одата и епитафията — Венелину отъ Георгия Ѳомичъ Пѣшаковъ (вж. „О зародышѣ etc.“, стр. 28, 29; „Денница etc.“, стр. 93—95 и 60—64). Българетѣ въспитаници на Ришельевския лицей въ Одеса, като се събирали на книжовни бесѣди у нашия родолюбецъ Тошковичъ, дѣто присѫтствувала и извѣстната послѣ писателка Елена Мутева, расправяли между друго и за пригодностьта на българския езикъ за стихотворство. На отрицателнитѣ пóвечето мнѣния на събесѣдницитѣ отговорилъ еднѫжъ г. Найденъ Геровъ, че у него има единъ рѫкописъ допратенъ нему (ужъ) отъ едного българина изъ Бесарабия, рѫкописъ, написанъ въ стихове; събранието като е заинтересувано съ въпроса за българското стихотворство, ако обича, нѣка склони да чуе стиховетѣ отъ тоя рѫкописъ, и тогава може би ще бѫде въ състояние да даде и пóдруга оцѣнка за прѣдмета на прѣпирнята. И наистина г-нъ. Геровъ прочелъ това стихотворение, което поразило публиката съ естествения свой и звученъ български езикъ и стихъ, нечувани дотогава, и било послѣ издадено подъ името „Стоянъ и Рада, стихотворение отъ *Найденa Геровъ*“. Одеса ѫаѿмѕ (1845), м. 8°. стр. 13.

тически опитъ“ за правописа на българския езикъ, като вземе за основа етимологията[1]). Благодарение каже, на обстоятелството, че между българетѣ до сега има малко учени филолози, та ще трѣба да послушатъ съвѣта на филолозитѣ отъ други словѣнски народности, а то инакъ, при своята ревность за собственитѣ нарѣчия тѣ бихѫ се стръмили всѣкой да подържа за книжнината особенъ езикъ и бихѫ се задълбили като своитѣ съсѣди въ бескрайни и врѣдни прѣпирни. Съ огледъ къмъ това и Венелинъ ималъ надѣжда съ опита си за правописа да внесе какво-годѣ съгласие между българскитѣ писатели. Споредъ правилата на тоя опитъ той билъ нагодилъ и христоматията, придадена къмъ неговата българска граматика (стр. 73). Ала както граматиката, така и опитътъ немогълъ да се напечата, и ние пакъ сме лишени отъ непосрѣдствения материялъ, по който да опрѣдѣлиме, какъ е прокаралъ Венелинъ приетото си етимологическо начало за българския правописъ. Обаче и за тая цѣль ще се принудиме да постѫпимъ тъй, както постѫпихме и при опрѣдѣляньето възгледа на Венелина за формата на книжовния ни езикъ. Въ разсѫждението за възражданьето на българската книжнина има помѣстени нѣколко бѣлѣжки, въ които Венелинъ обяснява, какъ мисли той за правописа на единъ езикъ изобщо и какви сѫ по негово мнѣние нѣкои отъ правописнитѣ похвати на извѣстни български писатели; — тия бѣлѣжки като отражение на изложеното въ „опита“ му ще бѫдѫтъ негли достатъчни да ни покажѫтъ поне характера на неговата наука за нашия правописъ и така да послужѫтъ отъ тая страна за очъртание на възгледа, съ който се захваща у насъ българоруската школа.

„Правописаніе вещь священная, которую не льзя ворочать, какъ игрушку кому какъ захочется“, каже Венелинъ („О зародышѣ etc“., стр. 31 зб.). Като излагалъ въ

[1]) По врѣмето, въ което спада това сѫждение на Венелиня, у православнитѣ сърбе владѣеше още „славено-сърбски“ правописъ, а въ неговата срѣда се развиваше, ако и много полека още, правописътъ на Караджича; у хърватитѣ Людевитъ Гай увождаше вече правописа на чешката книжнина съ диякритичнитѣ знакове и съ самогласовитѣ *r* и *l* вмѣсто разнообразнитѣ буквени комбинации за несвойствени на латинското азбуке словѣнски звукове, а далматинцитѣ и въ Дубровникъ продължавахѫ все съ ония прѣдишни буквени комбинации. Причината на тая правописна пъстрота Венелинъ съглежда въ туй, че сърбетѣ почнѫли да печататъ книги прѣди да се яви една критична граматика. Отъ такова *зло* трѣбало да се бои и българската литература!

„опита“ си причинитѣ, поради които избралъ едни правописни правила, а не други, той се ръководилъ отъ аксиомата, че *правописътъ* и *изговорътъ* сѫ „двѣ вещи *совершенно розныя* и *совершенно противуборствующія* другъ другу потому, что если писать по выговору черни въ разныхъ областяхъ, то въ одномъ и томъ же народѣ можетъ произойти 77 разныхъ правописаній“ (вст., у Кифалова стр. 69). Аксиомата на Венелина се потвърдява въ извѣстна мѣра отъ френцитѣ и англичанетѣ, ала не и отъ другитѣ просвѣтени народи на Европа, които днесь могѫтъ да се похвалѭтъ съ много по̀напрѣднѫлъ правописъ отъ френския или английския, па и отъ самия руски. Ако не е задълженъ правописътъ на една книжнина да върви по изговора на всичкитѣ нарѣчия и говори отъ езика, той нѣма пъкъ и право да игнорува всѣкой народенъ изговоръ и да се обгражда съ такива правила, които да не се оправдаватъ отъ никой живъ фактъ на езика. Само така безправно ако се отнасяше правописътъ къмъ изговора, той би билъ съ него въ съвършено противуборство; инакъ обаче борбата състои въ надвѣса на една говорна особность прѣдъ друга и въ прѣдпочитаньето, което ще даде правописътъ на нѣкоя отъ тѣхъ споредъ приетитѣ свои основи. За българския правописъ Венелинъ приелъ етимологичната основа: съгласно съ неѭ отъ различнитѣ звуковни и формални особности на живитѣ наши нарѣчия правописътъ би ималъ да слѣди едничко ония, които сѫ найвече близки до първообраза на своето производство, дори и да сѫ найслаби откъмъ своето употрѣбение; — въ такъвъ случай аксиомата на Венелина, подъ чието исканье правописътъ е длъженъ да се бори съ нееднаквитѣ помежду си говорни особности и да ги побѣди съ поставяньето на едно съвсѣмъ независимо отъ тѣхъ правило, се явява въ противорѣчие съ истинската етимологична основа. Да бѣше се държалъ Венелинъ тъкмо о етимологията, у него възгледътъ за члена и за правописа му щѣше да се изравни поне по принципъ, ако не и по резултатъ съ възгледа на Неофита. Неофитъ констатува найнапрѣжъ, въ колко различни форми се срѣща въ българската рѣчь отъ всичкитѣ ни области членътъ, послѣ издиря происхода на всѣка отъ тия форми, редуцира ги къмъ по̀малъкъ брой и напоконъ се спира въ граматиката

върху ония отъ нихъ, които за него излизатъ етимологично найправилни (или диялектично найраспространени); между туй съ помощьта на своята аксиома Венелинъ искарва, че разнобразието на формитѣ за членъ е доказателство за тѣхната неправилность, поради което и правописътъ неможе да има съ тѣхъ работа: тѣ трѣба да се махнѫтъ, както е махнѫлъ и рускиятъ правописъ членоветѣ на извѣстни руски областни говори, и тогава българскиятъ правописъ ще отговаря напълно и на остатната словѣнска етимология, дѣто за членоветѣ несѫществува никакво мѣсто. Приложи ли се тая Венелинова *етимология* заедно съ противорѣчивата ней *аксиома за противоборство между правописа и изговора*, — приложи ли се тя за цѣлата система на езиковнитѣ явления у насъ, отъ неѭ безъ съмнѣние ще излѣзе сѫщото, каквото вече видѣхме че е извелъ и самъ Венелинъ за члена: *взаимно нееднаквото* ще бѫде *неправилно*, за книжнината негодно, а вмѣсто него въ нашата граматика ще се поставятъ ония етимологични правила, които и рускиятъ езикъ е заелъ изъ черковнословѣнския, сир. старобългарския за да избѣгне несъгласието въ изговора на диялектичнитѣ си особности.

Непрѣдричаме, че въ критическия свой опитъ за българския правописъ Венелинъ е формулувалъ всичко въ смисълъ на прѣдполагания отъ насъ резултатъ; ала стига да е билъ той вѣренъ на своята аксиома и послѣдовно да е гонилъ словѣнската етимология, у него правописътъ на българския езикъ неизбѣжно би исключилъ поголѣмата часть отъ характернитѣ чърти на езика, като ги закрие съ рухото на чужди за него етимологични продукти, и би подчинилъ своитѣ правила на постоянната контрола на остатнитѣ словѣнски езици, а прѣди всичко на руския, чиято дири се четѫтъ и въ черковнословѣнския. Тоя правописъ отъ Венелина ще е билъ изработенъ върху основата на ония дати, съ които е располагала и неговата граматика. Като е тъкмилъ да изобрази въ неѭ живия български езикъ тъй, както си е, и да посочи всичкитѣ му отклонения отъ негова отецъ и отъ сроднитѣ езици, Венелинъ ще се е ползувалъ както отъ набранитѣ си непосрѣдствено материяли, така и отъ материялитѣ „по различни говори“, каквито сѫ съдържали и нашитѣ вече издадени

книги за езика. Отъ подирнитѣ сѫ му били подт
Васкидовичъ, Неофитъ Рилски и Павловичъ (Кипи
остаяше още да се чака), а самъ той си е служи
познанията по единъ дѣлъ отъ источното българско
чие. Служили сѫ му негли и други нѣкои книги, а
какъ не въ значителенъ брой, — който нашата кни
и неможеше да му даде, — и не съ езикъ такъвъ, ко
исчерпя нѣкой новъ и народенъ говоръ. За цѣльта на
линовата граматика материялътъ на реченитѣ книги за
или и на книги съ инакво съдържание навѣрно е о
досущь малка и несѫществена полза, понеже автори
тия книги сѫ го представяли не въ чистата му г
форма, но прѣработенъ споредъ извѣстенъ възгледъ
годенъ за писменность; тъй че еднитѣ само материя
Венелина, наколкото сѫ били въ тѣхъ добрѣ и на
уловени истинскитѣ чърти на изучванитѣ българс
вори, сѫ могли да създадѫтъ всичката достовѣрна
на неговата граматика. Венелинъ е изучвалъ токо
источни говори, а за особности отъ западнитѣ и о
кедонскитѣ говори той знае по нѣщо, и то крайно ос
отъ частни съобщения; затуй и науката му за бълга
езикъ освѣнъ че неможе да бѫде пъленъ образъ н
езикъ, но и за самитѣ негови источни говори трѣ
е яко недостатъчна. Върху дагитѣ на тая недоста
наука за българския езикъ е основанъ и Венелиновътъ
вописъ. Ограничената токо-речи еднородна область в
езиковни дати прави възможно да се отбѣлѣжѫтъ въ
повече *еднакви явления* и да се приемѫтъ отъ грамат
на Венелина за *правилни*. Ако при тая *правилность* има
гласие съ общословѣнската етимология подъ критериу
черковнословѣнския езикъ, тогава и правописътъ с
за тѣхъ мѣсто въ реда на своитѣ правила: тукъ
писътъ на Венелина по неволя застая върху *българска*
Ако ли явлението отъ езика, *правилно* въ силата на
квото свое употрѣбение, *не се съгласува съ черковос*
ската етимология, тогава и правописътъ неще го п
както си е, но ще го подведе подъ таково правило,
чрѣзъ буквитѣ за означение на звуковетѣ отъ явле
да показва ясно негова происходъ; и понеже черковн
вѣнската етимология, по която Венелинъ сѫди за

да на словѣнскитѣ думи, е прѣправена по руска маниера, гуй и правописътъ му за българския езикъ въ тоя слуй се държи вече върху *руска почва.* По такъвъ начинъ ьзгледътъ на Венелина за уредата на правописа ни самъ характеризува като *българо-руски*; а такъвъ е той и за ормата на книжовния ни езикъ, щомъ и тамъ съ етимиогията на Венелина се достига до тъждествени резултати.

Двѣтѣ уведени *условия,* при които се извождатъ отъ енелина *правилата за правописа,* исчерпятъ негова *етимоогични принципъ*: тѣхъ като слѣди и българо-руската школа, рѣба по право да почита Венелина за свой родоначалникъ. ла явленията отъ езика могжтъ да прѣдставятъ още *трето условие,* когато сирѣчь тѣ не сж *нито правилни* юради едно нееднакво употрѣбение, *нито* пъкъ *отговарятъ и една общословѣнска етимология*;[1]) тогазъ Венелинъ упражява своята *аксиома за противоборството* между изговора и правописа, та отвърга безусловно подобни неправилни явления, и само ако има нужда да се замѣнжтъ тѣ съ нѣщо друго, замѣня ги съ нѣкой сурогатъ подъ знамето на своята етимология. Тая *притурка къмъ етимологичния принципъ* на Венелина е страната, откъмъ която той се съединява съ славенската школа, и безъ да ѝ бжде нѣкакъвъ исключителенъ привърженецъ става причина да се мислжтъ въ право нейнитѣ послѣдуватели, или и да попадатъ въ нея нѣкои негови съмисленици. Излишна е била на Венелина тая притурка редомъ съ етимологичния принципъ, понеже разрѣшението по нея на единъ въпросъ отъ правописа води къмъ сжщия край, къмъ който води и едно разрѣшение по второто отъ горнитѣ условия: несъгласното съ етимологията, било то „правилно“ или „неправилно“, не се приима отъ правописа въ собствения свой видъ; обаче свърхъ това тя е и въ противорѣчие съ етимологичния принципъ, като си позволява да отвърга отъ езика нѣща, които все пакъ иматъ свой словѣнски произходъ и споредъ него сами опрѣдѣлятъ и своя правописъ. Найсетнѣ да незабравяме, че и онова, което Венелинъ при ограничената

---

[1]) Случаятъ съ *нееднакво употрѣбяни явления,* отъ които едни сж *съгласни съ етимологията,* а другитѣ не, се разрѣшава по *първото условие,* дѣто правописното правило истича пакъ отъ сам я езикъ, а не отъ външни етимологични съображения, както е въ *второто условие.*

езиковна область, отдѣто е набралъ своитѣ дати, е прогласилъ за „правилно“, можеше единъ день при обрасширено познание на българския говоръ да излѣзе „неправилно“ въ смисълъ на неговата оцѣнка, и тогазъ всичкитѣ му правописни правила бихѫ изгубили първитѣ си основи, па и граматиката би трѣбало въ много да се прѣобрази. Опасностьта за такъвъ изгледъ отъ Венелиновитѣ принципи за българския езикъ и правописъ лежи особно тамъ, че той емъ се позива върху етимологията на условно правилни или неправилни наши езиковни явления, емъ узурпира всѣка тѣхна етимология, при което се опира не върху обстоятелното изучение на българския езикъ и върху сравнителната етимология, но върху практическото знание на нѣкои словѣнски езици и върху оная етимология, която му се откривала въ писмото на черковнитѣ книги съгласно съ руския езикъ. Етимологичниятъ неговъ принципъ и да распознава явления „правилни“ и „неправилни“, поне ги задържа въ книжнината подъ извѣстна форма и правописъ; а притурката къмъ тоя принципъ като отстранява отъ книжнината явленията, що немогѫтъ да угодѭтъ на Венелиновата етимология, при възможната измѣнчивость на опрѣдѣленията „правилно“ и „неправилно“ осуетява правата и на самата тая етимология, отъ което послѣдицата е непрѣстайно *прѣобразуванье* на цѣлия книжовенъ езикъ и правописъ. Бѣлѣжито е, че послѣдувателитѣ на българоруската школа сѫ се придържали едничко е етимологичния принципъ на Венелина и никакъ не сѫ зачели тъй опасната негова притурка, на която първа жертва отъ нашия езикъ е паднѫлъ членътъ. Кое още е погълнѫла тя, или би погълнѫла , мѫчно е да се покаже, като не е издадена ни граматиката на Венелина, ни опитътъ му за правописа. Члена е унищожавала и славенската школа, ала все пакъ въ силата на едно *етимологично начало*, което е *различно* отъ Венелиновото. За послѣдицитѣ отъ приложението на Венелиновото етимологично начало върху езика ни и въ правописа можемъ си състави понятие по слѣднитѣ два случая.

Въ българския езикъ Венелинъ забѣлѣжилъ звука на руското *ы* или на влашкото ъ, който правилно се срѣща въ думи като „быде“, „твырде“, „мычно“, и не тамъ, дѣто

дохажда руското *ы* (стр. 102).[1]) Понеже въ словѣнскитѣ езици наравно съ черковния тоя звукъ не се чуе и правописътъ у нѣкои български писатели чрѣзъ буквата *а* съ чертица отгорѣ (*ā*) не се оправдава отъ словѣнската етимология, затуй неговото означение на българско писмо трѣба да става за всѣкой случай така, каквото — 1) да се уварди различната му етимология, 2) да не се отдалечаватъ българетѣ отъ старобългарския, сир. черковния езикъ, и 3) да ги разбиратъ и руси, и сърбе, и бохемци (чеси). Това означение на българския звукъ „*ы*“ или „*ъ*“ се постига напълно, като се установи да се пише напр. „б*у*де“, „тв*е*рде“, „м*у*чно“, и надъ буквитѣ *у*, *е* да се туря оная чертица (бӯде, твēрдѣ, мӯчно), която българскитѣ писатели полагатъ надъ безосновното (неетимологично) *а* за етимологичнитѣ *у* и *е*. По сѫщитѣ съображения би трѣбало споредъ Венелина да се пише и „вōлкъ“, а не „вāлкъ“, както сѫ писали Беровичъ, Сапуновъ и др. Етимологията на Венелина, която за правилния български, непознатъ на другитѣ словѣне звукъ „ы“ или „ъ“ налѣга да се употрѣбя вмѣсто една буква ту *ē*, ту *ō*, ту *ӯ*, е звуковна принадлежность на руския езикъ, ако и да се прѣдлага на читателитѣ подъ името „общословѣнска“, или пъкъ още и „старобългарска“. За нашия звукъ *ъ* въ думитѣ „твърдѣ“, „вълкъ“, „мъчно“ не всичкитѣ словѣне иматъ *е*, *о* и *у*, а стариятъ български езикъ ни показва въ тѣхъ мѣста **ь**, **ъ** и **ѫ**, които Венелинъ трѣбаше да познава поне отъ Иоана Екзарха български (отъ Калайдовича, 1824), отдѣто вече Неофитъ Рилски е умѣлъ да изнесе нѣкои примѣри за тѣхното употрѣбение сравнително съ черковнословѣнскитѣ **є**, **о** и **ꙋ**. Неофитъ издиря, че за **є** и **о** Иоанъ Екзархъ пише **ъ**, а за **ꙋ** има **ѫ**; при това обявява, че ние незнаемъ, да ли и въ старо врѣме **ъ** и **ѫ** сѫ имали еднаквия оня изговоръ „ъ“, който означаваме съ тѣхъ днесь, или не. Инди искаше ли Венелинъ да основава нашия правописъ върху „старобългарска“ етимология, той бѣше дълженъ споредъ горното да вземе равнитѣ букви *ъ* и *ѫ*, да установи тѣхното употрѣбение за звука „ы“ или „ъ“ и да замѣни съ тѣхъ едната

---

[1]) Тука съ буквата *ы* Венелинъ е искалъ само да опрѣдѣли нѣкакъ характера на тоя български звукъ, безъ да свързува съ него и правописа на звука споредъ етимологията.

буква $\bar{a}$ на Беровича и Сапунова; между туй отъ епохалното разсѫждение на Востокова за словѣнския (старобългарския) езикъ, напечатано още въ 1820 г. въ XIX томъ на „Труды Московскаго Общества любителей словесности“,[1]) той можеше и пóдълбоко да се освѣтли върху старобългарскитѣ букви ь, ъ и ѫ, върху тѣхното звуковно значение и мѣсто въ сравнение съ черковнословѣнскитѣ ѥ, ѻ, ȣ, и тогава за правописа на българския звукъ „ъ̆“ неговата етимология би трѣбало да прѣпорѫчи ь̄, ъ̄ и ѫ̄, надъ които чъртицата да означава еднаквия изговоръ „ъ̆“ = $\bar{a}$. Обаче това останѫ да се извърши — ако и малко пóдругояче — тепърва отъ прѣемницитѣ на Венелина; а самъ той съ недосегнѫтитѣ отъ съврѣменната нему наука свои понятия за старобългарския езикъ напразно се е мамилъ, че съ черковнословѣнскитѣ и въ сѫщность руски ѥ, ѻ, ȣ съгражда правописа на новия български езикъ споредъ етимологията на стария и че така го е направилъ нѣщо свещено, което небива да се върти като една игрица, кому както се поище[2]). Твърдѣ е вѣроятно, че тъкмо тая лъжовна етимология на Венелина въ приложение къмъ българския езикъ ще е посрѣщнѫла възраженията на Востокова, кога е той прѣглеждалъ неговата граматика; ала за зла честь авторътъ на граматиката смѣтнѫлъ, че тия възражения досѣгатъ пóвече „висшата филология“ нежели граматичнитѣ форми и сѫ породени, както му се види, отъ неясния текстъ въ нѣкои мѣста“.[3])

Буквитѣ *е, о, у* съ чъртица отгорѣ, които Венелинъ поставя въ българ. правописъ за звука „ы“ или „ъ“, се опрѣдѣлятъ въ тоя видъ по *второто условие* отъ негова *етимологични принципъ:* звукътъ „ъ“ въ българския езикъ е правиленъ, само че е чуждъ за словѣнската етимология; затуй говорното „ъ“ трѣба да се означава на писмо съ буквитѣ, които го замѣстятъ въ словѣнскитѣ езици, откакъ имъ се

[1]) Вж. „Филологическія наблюдения А. Х. Востокова“, издалъ И. Срезневскій. Спб. 1865, стр. XXVI.

[2]) Венелинъ — К., стр. 68 вб.

[3]) Отъ скромность или по други причини, — рецензентътъ Востоковъ не ща да е припомнилъ Венелину своето „Разсужденіе о славенскомъ языкѣ“, което да го поучи пóосѣтно върху мнимата старобългарщина на езика и етимологията отъ черковнитѣ книги, па да го приневоли и къмъ инаква обхода съ българския звукъ „ъ“ въ правописа; — и Венелинъ и слѣдъ рецензията на Востокова пакъ остая тъй далечъ отъ истинитѣ на това разсѫждение, както и пóвечето руски учени и граматици, които едвамъ слѣдъ 1840 година захванѫхѫ полека да оцѣняватъ важнитѣ открития на Востокова. Срв. „Филологическія наблюденія“, стр. XXVII.

придаде единъ бѣлѣжецъ (надписана чъртица) заради еднаквия имъ изговоръ „ъ“. Ала у Неофита ние четеме, че едничко онова „ъ“ се говори токоречи въ цѣла България (срѣщу чисто *е* въ извѣстни мѣста и случаи), което е сътвѣтно на словѣнското ѥ, докждъ за словѣнското ѻ пóмалко се чуе „ъ“ срѣщу *о*, а за ꙋ пóчесто срѣщаме не „ъ“, но чисто *а;* — тогава несъгласното съ общословѣнската етимология българско „ъ“ излива неправилно по критериитѣ на Венелина и като таково небива никакъ да се взима во внимание отъ граматиката и правописа: то се отвърга възъ основя на *притурката къмъ етимологичния принципъ,* а вмѣсто него или нищо нѣма да се употрѣбя, или пъкъ ще се вземжтъ пакъ етимологичнитѣ *е, о, у,* ала вече безъ чъртица. Въ подирния случай, освѣнъ че се сдобиваме съ истото правописно правило, както и при помощьта на надчъртанитѣ *ē, ō, ȳ* по разрѣшението на *второто условие,* но видиме и пóголѣма леснота въ ползуваньето отъ него, като сме избавени да теглиме постоянно чъртици надъ тия букви, които и тъй, и инакъ, все ще заучваме отъ черковнословѣнския или отъ руския езикъ. При такъвъ резултатъ Венелинъ се изравнява съ Неофита и съ славенската школа, които поне направо казвахж, че щото е въ езика ни разнорѣчиво, или пъкъ и на славенската ни майка несвойствено, него и българската граматика ще приеме само съгласно съ правилата на славенския езикъ, или пъкъ и ще отхвърли съвсѣмъ, — когато наопаки Венелинъ прибѣгва къмъ особни колебливи и взаимно несъгласни принципи, и отъ тѣхъ подирь доста наши морни лутания ни докарва безъ да ще пакъ до вратата на славенската школа. Въ разсжждението си за възраждаеньето на българската литература той неможеше да небжде запознатъ съ Неофитовитѣ съобщения за нееднаквото употрѣбение на „ъ“ въ говора на българетѣ и да не се откаже вече отъ своитѣ правописни ē, ō, ȳ, които може би е прѣдлагалъ въ завършената си пóрано граматика; ала то би значило да несвърши и той нищо пóдобро отъ ония, срѣди които иска да внесе редъ и съгласие и да ги пощеди отъ раздори, каквито имало у съсѣдитѣ имъ. Венелинъ гледа прѣдъ себе единъ словѣнски езикъ, чиито писатели немогжтъ да го уведжтъ подъ една форма и правописъ въ книжнината, гледа и езицитѣ на други просвѣ-

тени европейски народи, какъ тѣ си различатъ въ говора и на писмо, па рѣшава да нареди по истия начинъ и тоя словѣнски езикъ. Вѣрата му, че разнорѣчията на говора и на писателитѣ ще отстрани словѣнската етимология, а несъгласията съ тази етимология ще унищожи противуборството между правописа и изговора, го убѣждава въ сполука на неговото рѣшение, и подъ ръководството на тая вѣра, която съставя и неговитѣ начала, той се хваща за работа. Между това той съвсѣмъ и недосѣща, че неговата общесловѣнска етимология е просто звуковната свойщина на едни словѣнски нарѣчия, която небива да се налага и на други сродни нарѣчия, и че неговото противуборство между правописа и изговора не се върти въ прѣдѣлитѣ на езиковнитѣ особности, но прѣскача извънъ тѣхъ, дѣто често и исчезнува. Па като иска безъ друго да неизлѣзе на еднакъвъ край съ дотогашнитѣ работници върху сѫщия прѣдметъ, съ тия начала Венелинъ установява за българския правописъ едно, което споредъ самата негова етимология подлежи на измѣнение, и отвърга отъ българския езикъ друго, което въ прѣдѣлитѣ на особноститѣ отъ нашия езикъ се оправдава по сѫщность напълно. А всичко това далече неоправдава оная негова самоувѣреность, съ която той, откакъ погади съврѣменнитѣ български писатели за нѣманье у тѣхъ опрѣдѣленъ и повсѫдѣ еднакъвъ правописъ, прѣпорѫчва своя „*критически опитъ*“ за прѣмахванье тоя недостатъкъ отъ българската книжнина.[1])

Като прѣдлага буквитѣ е, ŏ, у за нашия звукъ „ъ“, Венелинъ се води по нареченото отъ насъ *второ условие* за приложението на етимологичния му принципъ, споредъ което правилното отъ говора и несъгласно съ общесловѣнската етимология се прѣдава въ граматиката и въ правописа съ бѣлѣзитѣ на онуй явление отъ черковнословѣнския езикъ,

[1]) Срв. „О зародышѣ etc.“ стр. 47 (у Кифалова 96). „Если всѣ писатели безотчетно послѣдуютъ одному изъ нарѣчій, то это должно приписать счастливому случаю, который по крайней мѣрѣ сохранилъ грамотное единство въ народѣ. Но какъ только явилось нѣсколько Грамматикъ нѣсколькихъ нарѣчій и завелся споръ, въ такомъ случаѣ *сочинители Грамматикъ неимѣютъ права быть судьями: ихъ тогда должно судить, какъ подсудимыхъ, судъ высшей филологіи!*“ И тая „висша филология“ ще да се прѣдставя безъ друго отъ неговата „*академическа*“ „*грамматика нынѣшняго Болгарскаго нарѣчія*“ (вст. стр. 24) и отъ негова „критическій опытъ болгарскаго правописанія“ (стр. 31 вб.)!

което служи за обяснение на негова происходъ. Споредъ истото второ условие той се води, както се види, и когато му прѣдстои да опрѣдѣли, що има да замѣсти службата на члена, който отъ него не се допуща въ българската граматика. Пригудениятъ къмъ имената членъ (срв. Венелинъ — К., стр. 94) е измѣнилъ сжщинскитѣ падежни форми у насъ дотолкова, че въ устата на простия български народъ крайнитѣ имъ гласни звукове вече тежко могжтъ да се отбиратъ (стр. 73).[1]). Това обстоятелство Венелинъ отбѣлѣжилъ въ своята граматика като една отъ първитѣ прѣчки за да се отредьжтъ правилата за българския правописъ. Изравнението на самогласкитѣ отъ падежнитѣ окраи е нѣщо правилно отъ българския езикъ, ала то не се оправдава отъ етимологията на другитѣ словѣнски езици, дѣто имаме откъмъ тая страна пълно и нагодено за богати рими разнообразие. Членътъ, който е докаралъ да се завършуватъ всичкитѣ наши сжществителни имена и всичкитѣ ни падежи токо на тритѣ окрая „атъ, та, то“ (стр. 95), нѣма мѣсто въ българската книжнина, като неетимологиченъ; а като такива трѣба да се изоставьжтъ и изравненитѣ поради него падежни окраи, та вмѣсто нихъ да се приемжтъ въ граматиката първоначалнитѣ имъ образи, отъ които ги е отбилъ пригудениятъ членъ. Кои сж тия образи и отдѣ ще ги избираме ние, Венелинъ изрично не казва нийдѣ въ своето разсжждение; ала отъ неговото тълкуванье за начина, по който сж произлѣзли въ българския езикъ все еднакви членувани форми за всичкитѣ падежни служби, и отъ аналогията на неговото прѣдложение за писанье звука „ъ“ съ етимологичнитѣ *ē*, *ō*, *ȳ*, излиза доста ясно, че и изравненитѣ у насъ падежни окраи трѣба да се замѣньжтъ съ пълнитѣ окраи на падежитѣ отъ черковнословѣнския, сир. и отъ руския езикъ. Човѣкъ нѣма възможность да утвърди, че така тъкмо е разрѣшенъ тоя въпросъ и въ граматиката на Венелина, и да покаже, съ колко именно черковнословѣнски форми се изразяватъ у него

[1] Венелинъ е недоволенъ отъ Сапунова, че срѣщу Софрониевата форма „*за душы*“ употрѣбилъ формата съ членъ „съ *душа-та*“, дѣто поне съ чъртицата надъ *ā* е показалъ, че и самъ осѣща *особенъ звукъ*, който е окраятъ за вин. п. ед. ч. („O зародышѣ etc“, стр. 49—50). Докждъ писменниятъ езикъ трѣба и нарочно да избѣгва „*уродливое тататата*“, въ тоя примѣръ на Сапунова той прѣзрѣлъ дори и *истинската* падежна форма, която бѣше дълженъ да означи и съ правата за нея буква *ȳ*, ане съ *ā*!

падежнитѣ отношения отъ българската рѣчь; обаче приликата между Венелина и славеношколцитѣ относително отвърганьето на члена послѣдовно води подирѣ си и прилика относително замѣната на падежнитѣ служби на тоя членъ съ падежни форми, тъй че видътъ на българското склонение у Венелина ще се срѣща съ вида на „умноженото по падежи“ склонение отъ граматиката на Христаки Павловичъ, която съ второто си издание излѣзе подиръ Венелиновото разсѫждение. Славеношколцитѣ, върху чийто възгледъ мислитѣ на Венелина упражнихѫ своето подкрѣпливо влияние, ще сѫ проумѣли най-добрѣ, що полага тоя авторитетенъ мѫжъ въ нашето склонение, когато наравно съ тѣхъ обяви нашия членъ за бесправенъ въ граматиката; и по тѣхнитѣ сѫждения или практика може найвѣрно да се опрѣдѣли, кѫдѣ чакъ сѫ извели Венелина всемощниятъ му етимологиченъ принципъ и очевидното стръмение да не взима въ примирителния си правописъ разнорѣчивитѣ помежду си правила на българскитѣ писатели.

Единъ отъ членоветѣ на славенската школа, и то самиятъ прѣводачъ на Венелиновото разсѫждение за възражданьето на българската словесность, М. Кифаловъ, подава съ прѣвода си найпригодния материялъ за тая цѣль. Още въ прѣдговора си той исповѣдва, че върви по стѫпкитѣ на Венелина, Априлова и Огняновича, та си служи за българската мисъль съ черковнословѣнски, „то есть Старо-Болгарскій“ слогъ (стр. I): по съвѣта на тия писатели и той прѣдпочита *славенскитѣ падежи* прѣдъ българскитѣ членове, ако и да вѣрва, че това прѣдпочитанье зависи направо отъ пóмногото и пóучени бѫдещи гласове въ полза на еднитѣ или на другитѣ (стр. II). Кифаловъ се извинява, че незнае толкова яко черковнословѣнския езикъ, та въ прѣвода си не е вардилъ негли всичкитѣ му граматични правила; обаче за падежитѣ той мисли, че понеже въ славенската граматика род. п. ед. ч. на много прилагателни имена отъ ж. р. е равенъ съ им. п. мн. ч. (на пр. р. п. добрыѧ = и. п. добрыѧ), затуй ще е пó-изгодно за ясностьта на смисъла да се приеме формата за род. п. ед. ч. ж. р. на прилагателнитѣ имена споредъ руската граматика (*доброй)*, па и изобщо зарадъ сѫщата ясность „да се зематъ въ болгарскую граматику само потребнія и неравнія окон-

чанія падежей славянской граматики“ [стр. 1, зб. *)]. Отъ уведенитѣ исповѣди и признания на Кифалова, като исключимъ личнитѣ негови прѣдложения, се види вече доста, че Венелиновата българска граматика е отреждала за книжовния ни езикъ едно склонение по системата на черковнословѣнското. И въ тая точка доводитѣ на Венелина сѫ били несъмнѣно да се заварди етимологията (неговата!) на изравненитѣ отъ дѣйствието на пригудения членъ окрайни самогласки на различнитѣ първоначално падежни форми и да се направи българскиятъ езикъ чрѣзъ правописа по̀-разбранъ и за остатнитѣ словѣне. Ала съ тия божемъ критически доводи Венелинъ безъ всѣко съзнание растваря широкъ пѫть на такива справедливи послѣдици, до каквито е достигнѫлъ въ прѣдложенията си Кифаловъ. Подържа ли се подновение на упаднѫлитѣ и заличени отъ присѫщието на члена падежни форми на българския езикъ, тогава трѣба да се въскръси за него цѣлото склонение отъ черковнословѣнскитѣ книги; настоява ли се да се приматъ думитѣ въ правописенъ видъ, който да е етимологично ясенъ за всички словѣне, тогава еднаквитѣ черковнословѣнски форми трѣба да се раздѣлѭтъ съ помощьта на заета друга отлична форма отъ руския езикъ, който е поправянъ пакъ споредъ черковнословѣнския. И така излиза, че принципитѣ на Венелина, които имаше да надарѭтъ българетѣ съ научна граматика и установенъ правописъ, пораждатъ въ отношение на именната мѣнитва (flexio) една славеноруска смѣсь, дѣто по истина нѣма нищо правилно и съгласно съ другитѣ словѣнски езици, а особно съ българския, зарадъ който тъкмо и се хабѭтъ реченитѣ принципи. Съ тѣхъ Венелинъ небиде въ състояние да създаде онова, къмъ което го тикаше неговата самоувѣреность; но тѣ искарахѫ на свѣтъ българоруската школа, — и тамъ лежи значението на Венелина въ въпроса за нашия книжовенъ езикъ и провописъ.

До появяваньето на Венелиновитѣ възгледи въпросътъ за езика въ нашата книжнина се развиваше само въ двѣтѣ посоки — българска и славенска, които неизбѣжно трѣбаше да сподирятъ и нашето възражданье. Тепърва по̀-късно се яви отецъ Неофитъ Рилски, който се опита да придаде затвърдѣлата правилность отъ черковнословѣнския езикъ на подвижното разнообразие отъ българскитѣ говори. Чрѣзъ

посрѣдството на Неофита почвата на славенската посока до нѣйдѣ се подрони, а българската посока се сдоби съ нѣкои здрави критерии, които можахѫ да ѝ спечелѭтъ окончателния успѣхъ. Това бѣше и естественниятъ пѫть за разрѣшението на въпроса. Между туй се разгласи мнѣнието на Венелина, и то побърка на българската посока да възтържествува съ нѣколко десетилѣтия пòрано; то направи прѣломъ въ развитието на въпроса за българския езикъ въ книжнината, като го принуди, вмѣсто да се освобождава отъ черковнословѣнщината и да се сближава пòвече и пòвече съ българщината, да прѣмине още и прѣзъ чистилището на една българо-руска посока. Венелинъ знае, какъ е „твердѣ за сапикасваніе нѣщо за первое возражденіе Болгарской Литературы това, че первыи, дѣто зачеха да пишатъ по нѣщо, сѫ *сосъ реченіе атъ*“ (Венелинъ — К., стр. 97), сир. послѣдуватели на единъ български възгледъ; ала той невникнува въ смисъла на това „нѣщо“ за българската граматика и правописъ, но го заминува като невиненъ опитъ на незрѣли писатели въ книжовенъ слогъ, за да постави сетнѣ своя ученъ възгледъ за книжовната уредба на българския езикъ. Съ познатитѣ свои принципи той излиза на попрището и отбива на българската посока найважната отъ чъртитѣ, които ѝ даватъ прѣдимство прѣдъ славенската, а срѣщу подирната истъкнува една българска чърта, която налага и на неѭ, и на първата посока контролата на руската етимология. И двѣтѣ посоки бидохѫ засегнѫти въ своята сила, като се уличвахѫ въ едната погрѣшки, а въ другата недостатъци, и надъ тѣхъ се възнесе посоката, що назначаваше Венелинъ.

Ние видѣхме вече, какъ Венелиновитѣ принципи, ако и да се чинѭтъ нови спроти дотогашнитѣ възгледи за книжовния ни езикъ, въ скупностьта на условията за тѣхното приложение вкарватъ речи къмъ еднакъвъ край съ възгледа на славенската школа; затуй и ония писатели, които се обявяватъ всецѣло на страната на Венелина, на дѣло само допълнятъ редоветѣ на славеношколцитѣ.[1]) Други отъ ни-

[1]) За такъвъ ние смѣтаме Кифалова, когото и споменѫхме вече между привърженцитѣ на славенската школа. Отъ неѭ той се отличава само по това, че „за да ся уварди колико се може словопроизведеніе и живоо изрѣченіе іазыка“, разсудилъ „да забѣлежува сосъ двѣ капки буквы: *а*, *е*, *о* и *у*, въ рѣчи: распрäсннанъ, твëрдѣ, лöскъ, кÿща и проч., а не распрасннанъ, твырдѣ, лъскъ, кеща и пр.“ [Венелинъ — К., стр. 2, зб. *]. Кифаловъ склонилъ да употрѣби споредъ съвѣта на Венелина бѣлѣгъ надъ буквенитѣ прѣдставители на българския звукъ „ъ“ въ правописа

телитѣ безъ да обсъждатъ досѣга (portée) на принципитѣ, които проповѣдаше Венелинъ, харесахѫ у него това, ѝ той — поне на гледъ — исхождаше направо изъ българската рѣчь и всичко разнорѣчиво изглаждаше съ помощьта на етимологията, що подъ името „старобългарска“ „общословѣнска“ черпѣше изъ правописа на поправенитѣ поредъ руския езикъ черковнословѣнски книги. Подъ палека на Венелиновото име и при явния вече упадъкъ на славенската школа въ подирнитѣ години тия писатели се прибрахѫ около етимологичния принципъ на Венелина, а оставихѫ безъ всѣкой призоръ както българската школа, така и особния възгледъ на Неофита, който наймного допринесе да се распадне славенската школа. И подйе се българо-руската школа, чиято ядка, дадена отъ Венелина, се разрасти толкова буйно, че овладѣ смаль не всичкото поле на въпроса за нашия езикъ и правописъ. Обаче тука се случи едно расклонение на школата, което изначало не се е очаквало, но чиито задатъци се намирахѫ вече въ приетия Венелиновъ етимологиченъ принципъ.

Венелинъ раздѣляше всичкитѣ явления отъ езика на правилни и неправилни спроти това, дали едни отъ тѣхъ се повтарятъ на всѫдѣ еднакво, а други не. Подведени подъ етимологичния му принципъ въ граматиката и въ правописа, първитѣ отъ явленията прѣминувахѫ тамъ като чисти български особности, а пъкъ вторитѣ взимахѫ изгледа на руски особности, ако и подъ прѣдлогъ на старобългарски или общословѣнски. Ала за правилность и неправилность на езиковнитѣ явления у Венелина нѣма никакви положителни критерии: той прѣцѣнява тия нѣща споредъ личното свое, отъ насъ показано за недостатъчно познание на българския езикъ въ диялектичнитѣ му отлики. Поради това ако другъ нѣкой се залови да урежда българския езикъ и правописъ възъ основа на Венелинова

на славеношколцитѣ, ала употрѣбилъ не чъртицата (‑), но двѣ точки (¨). Во всичко друго той слѣдува възгледа на славенската школа, като заима онова, що признава за добро, „исперва отъ прадѣдове Славяне, а послѣ отъ еднородныи наши Россіяне“ (н. у. м., стр. IV). Наравно съ Кифалова бива условно да се помѣсти при славеношколцитѣ и Априловъ, наколкото и неговото настояванье да се послѣдкътъ съвѣтитѣ на Венелина е повеждало къмъ подържанье славенския възгледъ: това се съгласува съ оцѣнката за него и на Кифалова, който го поставя за свой образецъ покрай Венелина и редомъ съ Огняновича. Само понататъкъ ние ще раскриемъ оная колебливость, която е двигала Априлова ту между привърженцитѣ на българския възгледъ, ту пакъ между славеношколцитѣ и послѣдувателитѣ на българо-руската посока.

*

етимологични принципъ, като раздѣля правилни и неправилни явления, той при инаквото свое познание на езика може да дойде до резултати съвсѣмъ различни отъ Венелиновитѣ: или ще намѣри правилното у Венелина за неправилно, и тогава ще пожертвува много български особности въ полза на рускитѣ, или пъкъ ще увеличи броя на правилнитѣ явления за смѣтка на неправилнитѣ, и тогава българскитѣ особности ще надвиватъ надъ рускитѣ. При условието, че езиковнитѣ явления, били тѣ правилни или неправилни, се признаватъ отъ Венелина винѫги само ако сѫ отнапрѣдъ съгласни или испослѣ съгласувани съ етимологията, сѣкашъ е безразлично, дали за едного неговъ послѣдователя правилнитѣ явления ще бѫдѫтъ по́вече, а неправилнитѣ по́малко, и наопаки; ала като вземемъ во внимание, че и понятието за етимологията, съ която Венелинъ мѣри и нормализува явленията отъ българския езикъ, у нашитѣ писатели слѣдъ него е прѣкарало доста измѣнения, па се е схващало и отъ всѣкого колко-годѣ различно, тогава и отклонната отъ Венелиновата категоризация на явленията придобива особно значение за резултата отъ приложението на етимологичния принципъ. Писателитѣ, които дирѣхѫ Венелиновата старобългарска и общословѣнска етимология еднакво съ него все въ черковнословѣнскитѣ книги, дѣто поради извършената въ тѣхъ поправка споредъ рускитѣ свойщини личеше подобие и съ руската етимология, естествено намирахѫ у насъ по́вече неправилности, и като ги увождахѫ въ граматиката и подъ правописни правила, внасяхѫ съ това по́вече чърти отъ руския езикъ и правописъ; а ония писатели, които имахѫ вече по́вѣрни свѣдѣния за истинския старобългарски езикъ и по неговитѣ непорусени паметници се съобразявахѫ и за исканата отъ Венелина етимология, — тѣ съзирахѫ по́голѣма правилность и въ новобългарския езикъ, поради което и въ граматиката и въ правописа опрѣдѣляхѫ по́вече старобългарски, па въ сѫщото врѣме и български чърти. Съ тази двоякость на етимологията, по която Венелиновитѣ прѣемници урреждахѫ българския езикъ, и съ онова различно отношение къмъ езиковнитѣ явления, каквито имаше всѣкой отъ нихъ споредъ личното свое познание на езика, българо-руската посока се распаднѫ на много дребни части, които въ своитѣ откло-

ения прѣдставятъ неизгледна пъстрина. Разглеждани само гкъмъ каквината на етимологията, вземена въ основата а прилагания върху езика принципъ, тия дребни части се пакъ могжтъ да се съединжтъ въ *два* цѣли *клона*, на които и ние раздѣляме *българо-руската* школа: единътъ клонъ държи повече руска страна, а другиятъ се отбива повече къмъ българска страна. Първиятъ клонъ, който повечето за леснота въ изложението ще назовемъ *руски*, наймного запазва Венелиновитѣ възгледи за правописа и стои близу до славенската школа; а вториятъ, който по еднаква съ горната причина ще именуваме *български*, се срѣща донейдѣ съ Неофитовото славенобългарско становище и се доближава къмъ правописната практика на българската школа. Двата клона се захващатъ изедно подиръ смъртьта на Венелина и вървжтъ успоредно до 1860 година, когато *рускиятъ клонъ* доричa послѣдната си дума. Сродството съ славенската школа струва на подирния тоя кжсъ животъ, както и съвсѣмъ слабото число привърженци въ сравнение съ българския клонъ. Слѣдъ причинения отъ влиянието на Неофитовата граматика упадъкъ на славенската школа рускиятъ клонъ изглеждаше като призованъ да продължи въ нова прѣработка нейнитѣ възгледи; ала въ сжщность той послужи на нейнитѣ послѣдуватели за улей, прѣзъ който тѣ поскоро да се прѣсипжтъ въ българския клонъ или да се прѣтопжтъ и въ българската школа. Самиятъ *български клонъ* пъкъ слѣдува да се развива и нататъкъ покрай чистата бълг. школа, съ която ту се допира въ нѣкои точки, ту се държи отъ неѭ на страна. Той трѣбаше да върви по такъвъ пжть, защото въ приложението на етимологичния принципъ върху фактоветѣ отъ езика ни едни отъ неговитѣ членове давахж по-голѣмъ просторъ на своята старобългарска етимология, а други неискахж дотолкова да насилятъ новобългарската фонетика. Поради това и още изначало *клонътъ* издѣли отъ себе *двѣ партии*, *етимологическа* и *фонетическа*[1]), отъ които втората, като поближна до българската посока, има по-голѣмъ успѣхъ и подълга трайность.

(Слѣдва).

[1]) Съ тия термини се означаватъ реченитѣ двѣ партии и отъ Славейкова, когато говори за образуванитѣ двѣ „школи“ при упражнението на етимологическото начало върху българския правописъ. Вж. „Вторий годишенъ отчетъ etc.“, стр. 13.

ЕДНА ЗАБРАВЕНА БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ.

Съобщава М. Дриновъ.

Отдавна знаяхъ, че около началото на сегашний вѣкъ нѣкой си Атанасъ Нешковичъ е напечаталъ на сърбски езикъ българска история, извлѣчена изъ добрѣ познатата книга на Ивана Раича. Но не съмъ ималъ случай да я видя, па не бѣше ми се случвало и да намѣря нѣкждѣ за нея нѣкакви пó-подробни бѣлѣжки. Такива бѣлѣжки азъ срѣщнахъ токо прѣди малко врѣме въ една отъ нáй-новитѣ списания на почтенний сърбски историкъ архимандритъ Руварацъ[1]). Тие бѣлѣжки показватъ, че Нешковичевата история, макаръ и да не съдържа въ себе си нѣщо ново за нашата старовремска история, била много любопитна за насъ отъ нѣкои други страни.

Нейното заглавие е таково:

„Історіа Славено-болгарскогъ Народа изъ г. Раича Історіе и нѣкихъ історіческихъ книгъ составлена и простым языкомъ списана за сынове отечества Аданасіемъ Несковичемъ“[2]).

Отъ бѣлѣжкитѣ на Руварца ние се научаваме, че тая българска история въ едно доста кжсо врѣме била печатана три пжти, и все въ Будинъ. Първото ѝ издание, което се е появило на 1801 година, е посветено *почтеннородномъ Господару Аванасію Пульевичу, купцу Петшанскомъ.* Друго едно нейно издание е посветено *Почтеннородному Господару Николаю Черноевичу, купцу Болгарскому,* който, види се, также, е живѣялъ, или поне спохождалъ Пещъ-Будинъ по търговска работа. Третьо издание, отъ 1811 година, е посветено *Благопочтеннороднымъ Господаромъ Стефану Стеичу, купцу Сегединскомъ и Христофору Богданичь Міятовичу, купцу*

[1]) О кнезу Лазару. Расправльа Иларіон Руварац архимандрит. У Новом Саду 1888. Бѣлѣжкитѣ за Нешковичевата история се намѣрватъ на стр. 170—173.

[2]) Шафарикъ и други пишатъ *Нешковичъ*. Въ книгата на Руварца тукъ, може би, е допусната печатарска грѣшка.

Сараевскому. Руварацъ мисли, че споменатий тукъ Христофоръ Богданичъ Миятовичъ трѣбва да е дѣда на сегашний сърбски дипломатъ и писатель Миятовичъ и че онъ, види се, е билъ Българинъ, та още и български родолюбецъ.

Атанасъ Нешковичъ е придружилъ книгата си съ едно прѣдисловие, въ което изрично казва, че се взелъ да напише „**Исторію Болгаріє**“ на „**предложеніє нѣкихъ Болгарскихъ Господарωвъ**“ . . . „**за желанію ніовомъ довлесотворити**“. Тие български господари трѣбва да сѫ били все пакъ търговци, които сѫ имали работа съ Пещъ-Будинъ и съ други Маджарски градове. И така, отъ приведенитѣ тукъ бѣлѣжки ние се научаваме, че по онова врѣме, когато Софроний Врачански е подбуждалъ и подканялъ българскитѣ търговци по *Влахобогдания* да захванатъ да мислятъ за просвѣщението „на потемненитѣ сосъ незнаяние Болгаре“[1]), между българскитѣ търговци, които сѫ работили съ Пещъ-Будинъ и съ други австро-маджарски градове, е вече имало такви събудени родолюбци[2]). Тѣхното събужданье се намѣрва въ свърска съ умственното движение, което се захвана между австрийскитѣ Сърби въ втората половина на миналий вѣкъ и което имаше единъ отъ главнитѣ си центрове въ Будинъ, кѫдѣто на 1796 г. е била прѣнесена отворената въ Виена на 1771 г. за Сърбитѣ славянска типография. Както и да е, тукъ за насъ е любопитно това, дѣто щомъ се е появила Райчевата история на 1794—1795 година[3]) тие почетни родолюбци сѫ се погрижили да се извлѣче изъ нея българската ѝ часть и да се напечата като особна книжка „за сынове отечества“.

Атанасъ Нешковичъ, комуто е било порѫчано да състави тая книжка, въ прѣдисловието си, между друго, пише и това. „Тко е отъ Болгаръ до садъ знаю, откудъ су они произишли? И тко бы и кадъ и помисліо, да су они славне крале и імператоре имали, и да имѧ ніово кадгодъ у свѣту славно и непріѧтелма страшно било?“ А пакъ въ заглавието на книжката си онъ, както видохме, и изрично казва, че е *со-*

---

[1]) Глед. писмото му отъ 1805 г. въ „Периодическо Списание на Бъл. Книжовно Дружество“ Срѣдецъ., кн. III, 157.

[2]) Глед. у Шафарика, Geschichte der slavisch. Sprache und literatur, издание 2-о, 212.

[3]) Райчевата история е свършена на 1768 г., но първъ пѫть е обнародвана въ Виена на 1794—1795.

ставилъ своята „Историіа Славено-Болгарскогъ народа за сынове отечества“. По тие негови рѣчи[1]) може да се мисли, че и той е билъ Българинъ, макаръ и да е писалъ по сърбски. Види се, че онъ е былъ отъ нѣкой прѣселенъ въ Австоро-Маджарско български родъ, па, като роденъ тамъ и въспитанъ между Сърбе, не е знаялъ, какъ да пише по народенъ български езикъ, толко пó-вече, защото на онова врѣме не е имало още ни една печатна българска книга. — Тукъ не ще бѫде излишно да напомнимъ, че отъ прѣселенитѣ въ различни врѣмена въ Австрия Българе сѫ излѣзли нѣколко достапознати сърбски писателье, които, ако и да не се знаели, може би, българския езикъ, помнили сѫ своето българско *отечество* и сѫ милѣяли за него. За да не се распространяваме яко много, ние ще приведемъ само два—три такви примѣра отъ врѣмето, когато е живѣлъ Нешковичъ.

За родоначалникъ на новосърбската печатна книжнина се счита Христофоръ Жефаровичъ[2]), който на 1741 година е напечаталъ въ Виена *Стематографія,* дека сѫ помѣстени белѣзитѣ (гербове) на различни земи *„земи царства Иллирическаго“* заедно съ образитѣ на сърбскитѣ кралове, царове, светителье и светци. Освѣнъ това, тамъ сѫ помѣстени и образитѣ на нѣкои български светци[3]), сѫщо и българский левъ. Жефаровичъ се титулува **Іллѵрико рассіанскій общи зографъ, любитель царства Іллѵріческагѡ,** но при това се нарича **Ревнитель отечества Болгарскагѡ,** по което нѣщо архимандритъ Руварацъ[4]) заключава, че той е билъ Българинъ. Ние имаме основание да мислимъ, че тоя „ревнитель отечества Болгарскаго“ се е родилъ нѣйде въ югозападна България, сирѣчь въ Македония.

Пакрачкий епископъ (въ Славония) Кириллъ Живковичъ, който на 1794 г. е напечалъ въ Виена **„Житіе свѧтыхъ сербскихъ просвѣтителей Симеона и Саввы“,** е *„рожденъ въ Пиротѣ въ предѣлѣ Болгаріи* 1730 *лѣта*[5]).

[1]) Въ Нешковичевото прѣдисловие трѣбва да има, види се, и други такива любопитни отъ къмъ историколитературна страна рѣчи, които О. Руварацъ не е ималъ потрѣба да привожда.

[2]) За такъвъ го счита и Новаковичъ въ своята история српске књижевности.

[3]) Около мене не се намѣрва сега тая Стемматография, но, ако ме не лъже паметь, въ нея сѫ помѣстени ликоветѣ на св. архиепископъ Български Климентъ, на св. царь Български Давидъ (Самуиловий братъ) и пр.

[4]) О кнезу Лазару, стр. 155, 156.

[5]) Вее тамъ стр. 156.

Знаменитий Сърбски историкъ Иванъ Раичъ, който се е родилъ на 1726 г. въ Карловци (въ Срѣмъ), такожде е билъ отъ българска рода. Въ историята си онъ на едно мѣсто нарича себе си Се́рбинъ Ка́рловчанинъ. Но въ друго едно свое списание[1]) пише за баща си така: „**Отацъ мой Радѫ роди сѧ в' Видинъ** 1669", а че Раичъ е считалъ Видинъ български градъ и че той е милѣялъ за българското отечество на баща си, това показва неговата история[2]).

Както видѣхме нό-горѣ, Нешковичевата българска история въ десетина годинъ врѣме е издавана три пѫти. Това показва, че тя много се е купувала, много се е чела, и не само между българетѣ въ Австро-Маджарско, но и вѫтрѣ въ България, кѫдѣто лесно сѫ я изпращали и прѣнасяли, заедно съ други стоки, различни *благопочтенннородни болгарски купци,* които сѫ работили съ Пещъ-Budинъ. Искаме да кажемъ, че тая българска история, която сега е съвсѣмъ забравена, на своето врѣме, сир. въ началото на сегашний вѣкъ трѣбва да е разбудила народни чувства въ много български сърдца. Нея сѫ чели, види се, ако не вситѣ, то поне нѣкои отъ първитѣ български книгоиздаваче, като Кърчовский даскалъ Иоакимъ, Кириллъ Тетовецъ Пейчиновичъ и др.

Нешковичевата „Исторія Славеноболгарскогъ народа" е любопитна още и по това, че тя е била, види се, единъ отъ източницитѣ на оние сърбизми, които срѣщаме въ правописанието и въ езика на нѣкои отъ първитѣ новобългарски книги.

Харковъ, Априлъ . . . 1890 год.

---

[1]) „Домъ Радослава Јанковича иначе Рае Видинца". Глед. въ книгата на архимандрита Руварца, стр. 156.

[2]) Глед. въ Период. Списание на Б. Кн. Дружество, Срѣдецъ 1889, стр. 18.

ЗАПИСКИ НА ЕДИНЪ ОСѪДЕНЪ.

Отъ Ив. Ев. Гешовъ.

Часть Първа.

Много бѣхме ние, политическитѣ затворници на пловдивскитѣ турски власти, прѣзъ войната на 1877. Малко сега остахме. Повечето загинѫхѫ, обѣсени безчинно и безпричинно, убити отъ мѫки и болести. И спятъ тѣ днесъ отъ непробудний си сънъ, неоплакани, неопѣти, въ незнайни гробове, съ отворени очи за тая свободна България, която бѣхме честити да видимъ ние.

А! Къмъ васъ, заборавени герои, съ които съмъ охкалъ подъ истий покривъ и пѫшкалъ подъ сѫщата стрѣха, къмъ васъ лѣти първата ми мисль, като почвамъ да пишя тия страници изъ историята на общитѣ ни страдания. Очевидецъ на страхотиитѣ, които вие видѣхте, съпричастникъ въ нѣкои отъ теглата, които вие теглихте, азъ никога не ще заборавя нито голѣмината на вашитѣ страдания, нито величието на ваший героизмъ. Помня ви, скромни труженници, какъ вие тръгвахте за бѣсилото, като древни доблестни стоици въ тоя новъ развалени свѣтъ, безъ да пустнете въздишка, безъ да пороните сълза. И вамъ, страдалци за невкусена свобода, мѫченици за неопитани народни правдини, светци на нова България, вамъ поднасямъ тоя споменъ, вамъ посветявамъ тия страници!

I.

Слѣдъ теглата на 1876, слѣдъ надеждитѣ вдъхнѫти отъ симпатиитѣ, които покъртихѫ цѣла Европа, слѣдъ измамата на цариградската конференция и на лондонский протоколъ, които разочаравахѫ цѣлъ свѣтъ, бѣхме доживѣли да видимъ и войната за освобождението на 1877.

Всичко бѣ утихнѫло тогава по насъ, въ Южна България. Наситени на буйства, стрѣстнѫти отъ негодованието, което тия буйства бѣхѫ произвели, нашитѣ тогавашни господари кротувахѫ. Тѣхнитѣ страсти като че се бѣхѫ поуталожили. Не се слушахѫ вече нито обири, нито убийства. Войната, слѣдователно, бѣ избухнѫла като хала всрѣдъ затишие.

Слушахме ние, пловдивскитѣ Българе, далечното тътнение на тая хала, и, прѣбити отъ мѫки, испити отъ тѫги, съ сърдце прѣмалѣло отъ очакване и ожъднѣло за избавление, ламтехме за нейнитѣ расхладителни струи.

Турцитѣ мирувахѫ, нъ не спѣхѫ. Правѣхѫ всевъзможни усилия за да отблъснѫтъ неприятеля. Събирахѫ войски, вещи, пари. Насърдчавахѫ своитѣ сънародници. А насъ, ужь съ добромъ, ту ни карахѫ да подписваме вѣрноподданически адресси, ту ни принуждавахѫ да се молимъ Богу да подари тѣмъ побѣда, ту най-послѣ ни прѣсилвахѫ да плащаме извънредни помощи за тѣхното войнство.

Още ми е на умътъ адрессътъ, който тогава българското пловдивско население се накара да подпечати и испрати до турското правителство. Всичкитѣ богати въ раболѣпства съкровища на арабский язикъ бѣхѫ се прѣтаращували за да се намѣрятъ изражения, съ които да се изрече едно чувство, което никой отъ подпечатанитѣ не хранѣше, и да се искаже едно желание, което никой Българинъ не сподѣляше. На „честитий и благословенний, съ милость „смѣсений, прахъ на ногата“ на „славний, державний, мо„гущественний Султанъ, царь на царетѣ, владѣтель на „двѣ суши и на двѣ моря, прибѣжище на свѣта“ пловдивскитѣ Българе поднасяхѫ своитѣ вѣрноподданически чувства, и за честь го имахѫ да кажятъ, какъ братски живѣехѫ съ своитѣ съжители Мусулмане, и колко горѣщо желаехѫ, щото славнитѣ и непобѣдими войски на милостивий имъ господаръ скоро да съкрушатъ врага, който разваляше спокойствието имъ, та тъй да може блаженството имъ да бѫде съвършенно. Бѣднитѣ паши и аги, които толкозъ високо цѣнѣхѫ дървенитѣ печати колкото низско поставяхѫ живитѣ сърдца, малко искахѫ да знаятъ, че съ подобни хитроскованн адресси, тѣ никого другиго не лъжехѫ, освѣнъ себе си и правителството си.

Не слѣдъ много врѣме, откакъ, по по́-горня заповѣдь, пловдивскитѣ Българе измамихѫ царя си, като му изразихѫ чувства, които неможехѫ да иматъ, тѣ се принудихѫ да лъжатъ и Бога. Въ сѫббота, на 7 Маия, пристигнѫ въ Пловдивъ депутацията, която бѣше испратена отъ Цариградъ за да иде да посрѣщне новоизбраний Екзархъ, Негово Блаженство Г. Иосифа. Тая депутация ни донесе, и на заранньта ние я чухме въ черкова, новата молитва, която, по правителственна заповѣдь, бѣше се съставила отъ Св. Синодъ за да се чете по всичкитѣ български храмове. Тая молитва заслужва да се приведе цѣла. Азъ я прѣписвамъ, както я намирамъ въ бѣлѣжната си книжка:

„Господу помолимъ ся:

„Боже великый и дивный, иже въ рукою твоею содер-„жаяй тварь; приклони ухо твое и услыши смиренное мо-„леніе насъ непотрѣбныхъ рабовъ твойхъ, тебѣ за Царя „приносящыхъ; даруй здравіе, крепость и побѣду самодер-„жавнѣйшему Господарю нашему, Султанъ Хамиду; укрепи „войнство Его, огради миромъ державу Его и покори подъ „нозѣ Его всякаго врага и супостата".

Скоро ония, които подпечатвахѫ такива адресси и поднасяхѫ подобни молитви, се намѣрихѫ въ нуждата да засвидѣтелствоватъ нѣкакъ си по́-практически своитѣ синовни чувства къмъ Султана, своитѣ братски расположения къмъ Мохаммеданетѣ. Въ едно събрание, свикано отъ пловдивский Окрѫженъ Управитель, жителитѣ на пловдивский окрѫгъ се поканихѫ да подарятъ 13 милиона гроша, като доброволна военна помощь отъ тѣхната вѣрноподданническа область. Състави се една коммисия отъ Мусулмане и Християне, която лесно дойде до заключението, че тъй като за отбраната на отечеството се били само Мохаммеданетѣ, а Християнетѣ не земвали никакво участие въ това славно дѣло, то праведно било, щото тия послѣднитѣ да приемѫтъ връзъ себе си съразмѣрно една много по́-голѣма часть отъ тия 13 миллиона гроша, за да не паднело много тежко на Турцитѣ.

Тая принудена щедрость бѣше единъ скриценъ обиръ. Отъ вѣжду почнѫхѫ да пристигатъ оплаквания, че прѣтовареваната *рая* мѫчно можеше да понесе и това брѣме. Отъ вѣжду захванѫхѫ да дохождатъ заявления, че количеството,

което се искаше, бѣше равно на, а нѣкждѣ и пò-горне отъ, суммата на обикновенний данъкъ, и че осиромашелитѣ Българе, които и за данъка не можехѫ да намѣрятъ срѣдства, за помощьта не бѣше възможно да се прѣсилятъ. Нъ тия мъмрения можехѫ глухо само да се шьпнѫтъ прѣдъ Българетѣ членове на коммиссията, а не и високо да се исказватъ прѣдъ Турцитѣ. Въ живота на роба има минути, когато и да го боли, той трѣбва да мълчи, и да е съсипанъ, той трѣбва да пълзи. Безгласенъ като риба и като биволъ безропотенъ трѣбва да бѫде идеалний робъ. И да помисли человѣкъ, че тоя идеалъ ни се прѣпорѫчва и до днесь още отъ людие, които иматъ въ устата си голѣмитѣ думи на европейската грижа за слабитѣ и на европейската любовь за цивилизацията!

II.

Като далечна буря, войната за освобождението слѣдваше да бучи тамъ нѣйдѣ на сѣверъ, отвѫдъ Стара-Планина.

Ненадѣйно, излѣ се изъ Ханнский Проходъ на тая планина, буенъ, гороломенъ и безспиренъ, като единъ лѣтенъ балканский порой, Гурковий отрядъ. Той гърмѣ, трещѣ, събаря, и, подобенъ пакъ на порой, исчезнѫ.

И оттеглихѫ се Русситѣ въ непристѫпнитѣ шипченски височини. И избухнѫ отново мусулманский фанатизмъ. Южна България, оставена на произвола на Турцитѣ, станѫ за вторий пѫть играчка на нáй-дивитѣ страсти. Разярени отъ бързитѣ успѣхи на нападателитѣ, насърдчени отъ тѣхнитѣ неочаквани несполуки, нашитѣ тогавашни владѣтели не знаехѫ вече мѣрка. Биехѫ, грабѣхѫ, палѣхѫ, обезчестявахѫ, колѣхѫ тѣхнитѣ нередовни войски. А тѣхнитѣ редовни ужь власти тъпчехѫ и мѫчехѫ, истезавахѫ и бѣсѣхѫ, въ Пловдивъ, на день по нѣколко Карловци, бащи на челяди, граждане мирни, които бѣхѫ испълнили една своя длъжность. Зарѣзани отъ турскитѣ военни пазачи, споразумѣни съ своитѣ Турци съжители, тѣ бѣхѫ посрѣщнѫли съ достойнство нѣколцината войници отъ освободителната войска, които се бѣхѫ мѣрнѫли въ тѣхний градъ, като свѣтли метеори въ мрачната нощь на тогавашнето ни робство.

И тая срѣща искупвахѫ сега съгражданетѣ на Василъ Левский тамъ, дѣто и той бѣ искупилъ своята любовъ за

свободата — на бѣсилката. И помежду тия бѣсилки, вдигнѫти въ разни пловдивски улици, влачехѫ се като сѣнки стотини усърнѫли вдовици и хиляди измършавели сирачета, които бѣхѫ докарани, жива плячка, отъ съсипаната Стара-Загора.

Ужасъ и жалость бѣхѫ обзели всичкитѣ Пловдивци.

Всрѣдъ тия страхотии и горчилки, запрѣхѫ и мене, въ петъкъ на 12 Августа 1877, по една заповѣдь отъ Пловдивский Воененъ Сѫдъ. Единъ старший жандарминъ дойде та ме повика, заедно съ братовчеда ми, Ив. Ст. Гешовъ, отъ нашето пловдивско писалище. Азъ се простихъ съ старий си баща, и тръгнѫхъ прѣдъ жандармина.

Извадихѫ ме прѣдъ Военний Сѫдъ. Казахъ си името, и чухъ отъ устата на единъ сърдитъ полковникъ, че азъ трѣбваше да идѫ въ затворътъ. И отворихѫ се за мене вратата на тая пловдивска тъмница, която бѣше станѫла послѣдното земно жилище на стотини Българе.

Турихѫ ме най-напрѣдъ въ горний етажь отъ помѣщението на градоначалството, въ стаята на приставитѣ. Отъ тритѣ прозорци на тая стая се гледаше дворътъ на тъй наречений *конакъ* — домътъ на окрѫжний управитель. А отъ вратата, които стоехѫ постоянно отворени, се виждаше стълбата, която водѣше на долний етажь По тая стълба постоянно слизахѫ и се качвахѫ жандармитѣ и затворницитѣ, обитателитѣ на голѣмата стая, която бѣше задъ нашата, надъ самата тъмница, и която се наричаше жандармерийский *каушъ*.

Когато се приближеше человѣкъ до вратата на нашата стая, той гледаше не само одърътъ на горний етажь и вратата на двѣтѣ му други стаи, прѣдната и задната, нъ още, прѣзъ стълбата, и вратата и прозореца на една противоположна дирня стайчка на долний етажь. Тая стайчка, въ която се исповѣдвахѫ и причастявахѫ отъ единъ пловдивский священникъ всичкитѣ осѫдени на смърть Карловци, зимаше свѣтлина отъ входътъ на долний етажь и отъ приемната на градоначалника, която бѣше отпрѣди. Тя бѣше, слѣдователно, тъй тъмна откъмъ видѣлината, както и мрачна по назначението си. А! ако зидоветѣ можехѫ да говорятъ, колко отъ сирачетата на карловскитѣ мѫченици можехѫ

да чуятъ отъ стѣнитѣ на тая стайчка послѣднитѣ желания и прѣдсмъртнитѣ въздишки на своитѣ бащи!

Никога нѣма да забораввя първитѣ мои чувствования въ тоя първъ мой затворъ.

Изстръпнѫлъ въ началото, азъ скоро се обладахъ отъ едно неисказано безпокойствие и отъ една безгранична жалость.

Съ коя цѣль, за какво прѣстѫпление, на основание на чии показания бѣхъ азъ арестованъ? Бѣхѫ ли открили нѣщо? Подозирахѫ ли само?

И грижята, въ която ме хвърлѣхѫ тия въпроси, расстѣше още по-вече като си помислѣхъ, че сѫщитѣ питания трѣбваше да си задаватъ оня часъ за мене и моитѣ домашни. И моето раздразнено въображение ми прѣдставляваше тия мои домашни облѣни съ сълзи, потънѫли въ отчаяние. И моята горесть за тѣхъ ме мѫчеше, както никога горесть не бѣ ме мѫчила.

И менѣ се стори, че ако да знаехъ, защо бѣхъ затворенъ, и ако да нѣмахъ ближни, азъ щѣхъ да бѫдѫ по-спокоенъ. А, тия мили, драги ближни! Менѣ се чинѣше, че ако да не бѣхъ единственний синъ на стари родители, ако да нѣмахъ млада жена и двѣ дребни дѣчица, азъ нѣмаше защо да се колебая. Азъ можехъ да се исправя прѣдъ турский Воененъ Сѫдъ, и да му кажя:

„Да, азъ говорихъ прѣдъ Англичане и Американци, „които дойдохѫ да изслѣдватъ баташкитѣ невидени страхотии, азъ говорихъ прѣдъ тѣхъ за вашитѣ нечути безправди, възмутителни притѣснения, вънующи звѣрства. „Да, азъ писахъ за тѣхъ въ главний английский вѣстникъ, „писахъ въ *Таймсъ*. Направихъ нѣщо по-вече. Съчинихъ „адрессътъ, който лани, отъ Пловдивъ, отъ тоя градъ, въ „който вие засѣдавате, се испрати до Цариградската Конференция, за да обори други лъжливи вѣрноподаннически „прошения, за да яви на прѣдставителитѣ на Европа, че „населението е каняски пропищѣло отъ васъ и отъ вашето „правителство. Това бѣ моя длъжность къмъ тоя бѣденъ „народъ, къмъ това страждуще человѣчество. Нъ вие длъжностьта считате за прѣстѫпление. Обѣсѣте ме, тогава. Земѣте тоя животъ, който отъ година насамъ ми е умрѫзнѫлъ вече. При зрѣлищата, които азъ всякой день гле-

„дамъ, не смъртьта, а животътъ е на́й-голѣмото наказание. „И вие ще ме накажете само, ако ме оправдаете“.

Записки и на други затворници свидѣтелствоватъ, че подобни мисли често минуватъ прѣзь умътъ на человѣка въ епохи, като оная на 1877, когато террорѣ владѣе, жъртви всякидневно падатъ, границитѣ между тоя и оня свѣтъ се почти не распознаватъ и животътъ не е тъй скѫпъ, както обикновенно. Въ такива тъмни врѣмена, образътъ на смъртьта, призракътъ на безтѫжното спокойствие, което тя доставя, често блѣсватъ като утѣшителенъ миражь. Нъ чувството на самосъхранение, особно когато человѣкъ има и домашни, които да копнѣятъ за него, скоро възтържествува. И человѣкъ потъва пакъ въ грижата и горестьта на живота.

Тая грижа и тая горесть бѣхѫ особно силни у мене първий день. Вечерьта ми донесохѫ отъ дома ѣдение и постелка. Азъ не можехъ нито да ямъ, нито да спя, при всичко, че насъ оставихѫ да ѣдемъ и спимъ въ стаята само двама, съ братовчеда ми.

Вторий день азъ чакахъ да ме повикатъ за да ме прѣдадѫтъ на слѣдователя. Нъ тѣ не ме повикахѫ нито него день, нито на третий. Не пустнѫхѫ и отъ дома никакво съобщение. Дозволихѫ само, по мое искание, да приемамъ отъ домашнитѣ цариградски вѣстници. Нъ азъ нищо не можехъ да се научѫ отъ тѣхъ за моята сѫдба. Неизвѣстностьта ме убиваше. Въ четвъртий день, на 15 Августа, азъ рѣшихъ да се помѫчя да туря край на тая неизвѣстность. Тъй като се случи да имамъ връзъ себе си моливъ и бѣла книга, азъ тайно написахъ до жена си една кратка записка, съ която я помолихъ да ми обади причината на моето затваряние, ако я знаеше, като отбѣлѣжеше съ моливъ на французский вѣстникъ, който тя ми испращаше, буквитѣ на думитѣ, които искаше да ми съобщи. И за да и́ покажя нагледно, какъ да се служи съ вѣстника, азъ зехъ бройтъ, който бѣше у мене, и на първий стълпъ отъ първата страница, азъ и́ отбѣлѣжихъ съ моливъ, послѣдователно, дѣто ги намѣрихъ напечатани, французскитѣ букви m, n, o, g, o, z, d, r, a, v, e, които, събрани, правѣхѫ думитѣ mnogo zdrave.

Съ сѫдоветѣ за ѣдение, азъ връщахъ всякой день у дома и вѣстникътъ, който бѣхъ прочелъ. Та бройтъ, въ

който азъ бѣхъ отбѣлѣжилъ тия букви, бѣше лесно да се върне дома. Нъ не бѣ тъй лесно да се испрати и записката. За да я укрия отъ бодрото полицейско око, азъ бѣхъ намислилъ да я залѣпя съ срѣда отъ хлѣбъ въ дъното на захлупакътъ, съ който се захлупвахж сждоветѣ, що сновѣхж между затворътъ и дома. Нъ додѣто да извърша това, единъ полицейский дойде да ми яви, че наший слуга билъ дошьлъ да земе надирѣ сждоветѣ. Като никога, и самъ слугата влѣзе въ стаята ни. Полицейский бѣше новъ. Той не знаеше, види се, че имаше заповѣдь да се не пуща дори и слугата при мене.

Моментътъ бѣ критический. Азъ тжй линѣехъ да добия нѣкое съобщение отъ дома, щото рѣшихъ да испратя по слугата приготвената вече записка, дори и съ рискъ да я видж въ ржцѣтѣ на властьта и да си навлекж, ако не друго наказание, то пó-строго ограничение и запрещение на вѣстници. Нъ тъй като жандармътъ не си отваждаше очитѣ отъ насъ, азъ прибѣгнжхъ до една хитрость. Помолихъ него да сбере сждоветѣ. Направихъ това съ тонъ, като че искахъ нарочно той да извърши тая работа за да се увѣри, че тия сждове не криехж никакво съобщение отъ мене. Той се наведе да ги сбира. Азъ извадихъ изъ пазухата си записката, която бѣше сгънжта, та не прѣдставляваше форма пó-голѣма отъ оная на една обикновенна пощенска марка, погледнжхъ въ очитѣ слугата и гледишкомъ му привлекохъ погледа къмъ това, що държехъ въ ржката. Слугата ми бѣше момъкъ вѣренъ и събуденъ. Той се сѣти. И азъ незагубихъ врѣме. Приближихъ се до сждоветѣ, и въ мигътъ, когато жандарминътъ свърши сбирането и се исправяше, та не гледаше вече долу, азъ пустнжхъ неусѣтно при краката си сгънжтата книжка. Слугата се наведе да земе сждоветѣ, и съ тѣхъ заедно грабнж, като непотрѣбенъ сметъ, и книжката. Жандарминътъ се не сѣти. Азъ отдъхнжхъ. Бѣхъ увѣренъ, че съобщението ми щѣше да стигне назначението си.

III.

Вечерьта слугата дойде да ми донесе пакъ ѣдение, нъ не го пустнжхж вече да влѣзе при мене. Нѣма́ и вѣстникъ. Азъ зехъ пакъ да се безпокоя. Ако жена ми бѣ получила

записката ми, защо да не ми отговори? Защо да нѣма и вѣстникъ?

И прѣкарахъ азъ една лоша нощь, толкозъ повече, оная вечерь бѣхѫ докарали отъ Карлово, вързани, 86 души нови затворници. Тая бѣше третята верига българе роби, която се испращаше отъ Карлово за пловдивската тъмница. Другитѣ двѣ бѣхѫ дошли прѣди азъ да се затворѭ. Първата бѣше пристигнѫла на 28 Юлия, а втората на 3 Августъ. И двѣтѣ бѣхѫ тръгнѫли съ по стотина душь отъ Карлово и двѣтѣ пристигнѫхѫ съ по 85—90 душь въ Пловдивъ. Останѫлитѣ бѣхѫ загинѫли, изъ пѫтя, отъ бой и мѫки при всичко, че разстоянието отъ Карлово до Пловдивъ е само 54 километра.

Третята върволица, която азъ бѣхъ злочестъ да видѭ, състояла, както ми обясни единъ сатанински любосъобщителенъ приставъ, отъ 104 душь. А сега пристигахѫ въ Пловдивъ *само* 86 душь! И когато тия 86 душь, прѣди да влѣзатъ въ самата тъмница, се наредихѫ въ конашкий дворъ, и азъ можéхъ да ги видѭ отъ нашитѣ прозорци, азъ незнаехъ, кои повече да пожалѭ — дали ония страдалци, които бѣхѫ оставили измѫченитѣ си кости по царскитѣ пѫтища, или тия мѫченици, които бѣхѫ дотътрали полумъртвитѣ си тѣла до царската тъмница. И тръпката, която пролази по моята настрѫхнѫла снага, и до сега още ме побива, когато помислѭ за тия живи мъртъвци.

Опрашени, раздрани, кое боси и кое обути съ продънени обувки, нѣкои съ желѣзни колела по вратоветѣ, а всички съ желѣзни вериги по рѫцѣтѣ, нѣмаше человѣшка мѫка, болка и тѫга, която да се не исписва по тѣхнитѣ омацани съ потъ и кръвь лица. За подигравка, на главитѣ на нѣкои отъ нó-първитѣ бѣхѫ турили едни мръсни и разнебителни европейски шапки. И една ликующа паплъчь отъ полунияни нехранимайковци се гаврѣше съ тия праведници, които едва се държехѫ на краката си.

Внезапно, единъ отъ пазачитѣ, които бѣхѫ излѣзли отъ тъмницата за да приемѫтъ новитѣ си гости, хванѫ желѣзното търкало, което бѣ турено около вратътъ на единъ познатъ, види се, и умразенъ нему Карловецъ, и звѣрски го задръпна по всичкитѣ посоки на компаса. Отъ болки и задавване, посинѣ лицето на мѫченика. Тѣлото му затрепера

го листо. Очитѣ му се опулихѫ. Отъ устата му бликнѫ кръвь. отъ неговитѣ гѫрди се изтръгнѫ една неземна въздишка.

Мѫчительтъ, разсвирѣпѣлъ и запѣненъ, слѣдваше да гли колелото. И менѣ се стори, че въ тая пъхтяща масса ъ человѣшко месо, въ тоя мѫченикъ и въ тоя мѫчитель, хѫ се сърѣдоточили като въ фокусъ всичкитѣ страдания и всичкитѣ низости на това ужасно человѣчество. И азъ прихлупнихъ на възглавницата, о която се облѣгахъ, за погълнѫ своитѣ сълзи и да удавѫ своитѣ въздишки. ълзи и въздишки бѣхѫ тежки прѣстѫпления, въ мойтъ творъ.

Колко ми тѣ станѫхѫ нужднн и на слѣдующата заань, на 16 Августа! Писано ми бѣ да видѫ него день 32 ушь мои роднини, приятели и познайници, отъ най-виднитѣ карловски граждане[1]), да се изваждатъ изъ входътъ, рѣзъ който азъ бѣхъ влѣзлъ, да се нареждатъ на сѫщето ѣсто, на което прѣдидущий день бѣхѫ се наредили новористигнѫлитѣ затворници, и да се испращатъ отъ тамъ а бѣсилката.

Още помня пьтнята на полицейскитѣ, грубостьта на ачалницитѣ имъ, безочлявостьта на тълпата, която бѣ поушила мърша за своитѣ скотски страсти, жалостьта на свящевника, който бѣ дошьлъ да причасти осѫденитѣ, отчаянието на самитѣ жъртви. И какви жъртви! Първитѣ, най-просвѣтенитѣ и най-имотнитѣ граждане на единъ цвѣтущъ градъ, които прѣтърпѣвахѫ, като послѣдни злодѣи, най-срамното наказание, защото, изоставени отъ своитѣ малодушни вардачи, бѣхѫ посрѣщнѫли тържествующий побѣдитель, и то заедно съ своитѣ Турци съграждане.

Турцитѣ посрѣщачи бѣхѫ простени. А Българетѣ се нареждахѫ сега по двама, въ пловдивский конашкий дворъ, съ рѫцѣ вързани отдирѣ, съ смъртната присѫда пришита отпрѣди, на гѫрдитѣ, и заобиколени отъ жандарми, се испращахѫ по разнитѣ участъци на градътъ, за да бѫдѫтъ обѣсени. И тѣ тръгвахѫ спокойно, безъ сълза, безъ въздишка,

---

[1]) Ето имената на по-главнитѣ отъ тѣхъ: Ив. Х. Димитровъ, Василъ Патевъ. Христо Рачовъ, двамата братя Джиджови, двамата Х. Вълкови и тримата Димови Араплиеви. Единъ печаленъ поменикъ, съ имената на стотина обѣсени Карловци, се намира въ рапорта на тогавашний английский пловдивский вице-консулъ, Г. Калвертъ, обнародванъ въ стр. 434 на Синята Книга за Турция отъ 1878 (Blue-book, Turkey No. 1, 1878).

да испълнятъ както приличаше самата задача, която имъ оставаше да испълнятъ — да умрятъ достолѣпно. Смъртьта е всякога грозна. Нъ когато умирашь на бѣсилка, мжченъ отъ съзнанието, че оставяшъ домашни окржжени отъ скотове, домъ ограбенъ отъ звѣрове, имотъ распилѣнъ у хора, които гинжтъ съ тебе, и оставатъ сирачета като тебе, — когато умирашь на бѣсилка, неутѣшенъ поне отъ мисльта, че си извършилъ нѣшо за отечеството, че си размѣнилъ единъ куршумъ въ бойното поле, съ вѣковний неприятель — о, тая умиралка трѣбва да съдържа въ себе си всичкитѣ мжки на пжкъла! И тия мжки храбритѣ Карловци прѣтърпѣвахж безъ да трепнжтъ, безъ да отправятъ ни най-малката молба къмъ мжчителя, ни най-малкото натякванне къмъ Бога.

Подиръ пладне на 16 Августа, азъ получихъ отговоръ отъ жена си, отбѣлѣженъ, както ѝ бѣхъ посочилъ, по самитѣ букви на француский вѣстникъ. Тя ми явяваше, че споредъ както се говорило, азъ бѣхъ обвиненъ въ споразумление съ Карловцитѣ, за да се вика пó-скоро неприятельтъ на държавата. Отъ никакво такова споразумление нѣмаше нужда неприятельтъ, и самий слухъ за това обвинение не почиваше ни никакво основание. Нъ и една сламка показва, на кждѣ вѣе вѣтрътъ, и тоя слухъ сочеше, че усилия се полагахж, да се вредж и азъ въ редоветѣ на Карловцитѣ, да сподѣля и азъ тѣхната сждба.

А тая сждба слѣдваше да бжде вжжето. На 17 Августа се обѣсихж още 10 душь Карловци, а на 20 Августа азъ съ ужасъ видѣхъ други 32 душь отъ най челнитѣ граждане на Карлово, повечето млади тоя пжть, да се изваждатъ изъ затвора и да се испращатъ за обѣсване, 16-имата въ Пловдивъ, а 16-имата вънъ отъ градътъ [1]). Цѣльта бѣше да се вдъхне террор и въ други мѣстности. И еднитѣ и другитѣ тръгнжхж за своето печално назначение, като стари римски герои. Никакво оплакване не излѣзе изъ тѣхнитѣ уста, никаква сълза изъ тѣхнитѣ очи.

Въобще, додѣто бѣхъ въ затвора, азъ се чудѣхъ на непоколебимото мжжество на нашитѣ сънародници. Много-

[1]) Поменжтий пó-горѣ английский вице-консулъ, Г. Калвертъ, дава въ свойтѣ рапортъ имената на обѣсенитѣ въ Пловдивъ, нъ не и на ония, които се обѣсихж вънъ отъ Пловдивъ. При това ще забѣлѣжя, че и датитѣ на мжченическата смъртъ на тия страдалци, означени отъ Г. Калверта, не сж всякога точни.

ойни бѣхѫ ония, които видѣхъ да излизатъ отъ тъмница и да тръгватъ за бѣсилката, за заточение, или за гезание въ самий Воененъ Сѫдъ. Нъ никого не видѣхъ плаче. Не народното тщеславие, а справедливостьта изиза да кажя това. Една вечерь само, помня, единъ новокаранъ селянинъ заплака прѣдъ прозорцитѣ ни. Нъ той се видѣ піянъ. Въ всякой случай, той бѣ единственій, който показа подобна слабость.

Единственъ бѣше тъй сѫще и викътъ, който, една нощь, ме събуди отъ сънътъ. Бѣше още въ първата неделя на моето затваряние. Азъ едва що бѣхъ заспалъ. Нѣщо извика, и азъ се стрѣснѫхъ. Събудихъ се и се услушахъ.

— Мамо, майчице! изписка единъ проницателенъ гласъ, който идѣше отъ долу, изъ помѣщението на градоначалника или изъ самий затворъ.

Азъ се втрѣщихъ.

— Мамо, майчице! извика вторий пѫть, още пò-отчаянно, сѫщий гласъ.

И се умълчя.

Новъ страдалецъ ли влизаше въ тъмницата? Нова страдалческа душа ли излизаше изъ тъмницата на тоя свѣтъ, и прѣди да тръгне за небето, отправяше това послѣдне възвание до сѫществото, което е най-мило человѣку на земята?

Не всичкитѣ тайни на затвора може да проникне единъ безпомощенъ затворникъ.

IV.

Подъ нашитѣ прозорци минувахѫ и Карловцитѣ, когато отивахѫ за слѣдствие или сѫдение въ Военний Сѫдъ, помѣщението на който бѣше въ конашкий дворъ, на петдесетина метра отъ затвора. Съ тѣхъ заедно вървѣхѫ въ Сѫдътъ всякой день и двама други Карловци, за които и прѣди да влѣзѫ още въ затворътъ бѣхъ чулъ, че бѣхѫ издайници, и сега, откакъ влѣзохъ, отъ разни признаци, още повече се убѣдихъ, че за да спасятъ свойтъ безполезенъ животъ, тѣ бѣхѫ се съгласили да играятъ тая подла роль.

Двѣ исключения, които тѣ представлявахѫ, ме особно поразихѫ. Тѣ ходѣхѫ и заранъ и вечерь въ Военний Сѫдъ, когато другитѣ Карловци не отивахѫ освѣнъ по единъ пѫть, и то прѣди деньтъ на обѣсванието си. Други се осѫж-

дахѫ, а тия двама остаехѫ. А освѣнъ това, тѣ се помѣщава
въ жандармерийский каушь, дѣто други политически п
стѫпници не се пущахѫ. Азъ ги гледахъ по нѣколко пѫ
на день да слизатъ и се качватъ по стълбата, която п
горѣ описахъ, и по която се отиваше въ каушьтъ. О
врѣме на врѣме, само, азъ виждахъ и по нѣкой другъ б
денъ Карловецъ да се туря при тѣхъ. И менѣ се стискаш
сърдцето, като мислѣхъ, че това прѣмѣстванне ставаше с
цѣль, дано могѫтъ въ затворътъ шпионитѣ да истругнѫт
изъ устата на жъртвата това, което бѣ нуждно на Вое
ний Сѫдъ за да обѣси и нея. Не бѣхъ посветенъ въ та
нитѣ на военнитѣ сѫдии, нъ бѣхъ челъ, въ записки о
отъ епохата на голѣмата французска революция, за страш
нитѣ пакости, сторени отъ държавнитѣ тъмнични шпион
тъй-нареченитѣ moutons (овци), на съарестованитѣ съ тѣх
политически затворници. И азъ настръхвахъ като виждах
тия наши български овци, които бѣхѫ се сдружили съ
вълцитѣ, и имъ прѣдавахѫ своитѣ братя.

Ненадѣйно, единадесеть деня слѣдъ арестуванието ни,
на 24 Августа, намъ се съобщи, пó-горня заповѣдь, че ние
съ братовчеда ми се вдигаме отъ стаята на приставитѣ
и се прѣмѣстваме въ жандермерейский каушь, въ верте-
пътъ на прѣдателитѣ.

Това съобщение ме втрѣщи. Азъ помислихъ, че бѣхѫ
рѣшили моето погубвание, затова и ме турѣхѫ всрѣдъ
шпионитѣ.

Единъ полицейский вдигнѫ постелката и завивкитѣ ми
и закрачи прѣдъ мене, за да ми покаже пѫтьтъ. Азъ оти-
дохъ подиръ него и влѣзохъ въ каушьтъ.

Бѣше още рано и издайницитѣ не бѣхѫ се върнѫли
отъ позорното си занятие при Военний Сѫдъ. Въ стаята.
която имаше около 12 метра дължина и около 6 метра
широчина, се помѣщавахѫ нѣколко жандарми и нѣколко
арестанти, изметътъ на пловдивскитѣ улици, нескромни
нехранимайковци, които бѣхѫ тръгнѫли по пѫтьтъ на
порокътъ и стигнѫли въ тъмницата, подпухнѫли пиянци.
които бѣхѫ заспали въ улицата и се събудили въ зат-
ворътъ. Насѣдали или налѣгали на мръсни рогоски, тия
пазители и нарушители на общественното спокойствие бѣхѫ
еднакво гнусни, еднакво отвратителни. Само двама пó-чисто

облѣчени Турци лѣжехѫ на постелки, въ юго-источний кѫтъ на стаята. Както отпослѣ се научихъ, тѣ бѣхѫ затворени за дългъ къмъ турското съкровище. Прѣкупили бѣхѫ десятъкътъ на нѣкои села, бѣхѫ загубили отъ него, не можехѫ да намѣрятъ пари да се издължатъ, и сега заплащахѫ съ затворътъ дефицитътъ на своитѣ спекулации.

Въобще това полицейско помѣщение бѣше далечь отъ да бѫде храмъ на прѣслѣдваната добродѣтель. Освѣнъ насъ, азъ забѣлѣжихъ още единъ само политический затворникъ, живописецътъ Станиславъ Доспѣвский, когото бѣхѫ прѣмѣстили оная заранъ въ тоя каушь.

Жандарминътъ ни постла леглата на едни пó-чисти ужь рогоски, и ние сѣднахме. Зазѣпахѫ на насъ всичкитѣ отъ колъ и вѫже събрани, постоянни или периодически пансионери на тоя държавенъ домъ, и зѣпáхѫ додѣто се наситихѫ. Послѣ едни задрѣмахѫ, а други запѣхѫ. Очевидно бѣ, че еднитѣ имахѫ нужда отъ почивка, а другитѣ отъ растуха. И пѣснитѣ на еднитѣ не бъркахѫ на сънътъ на другитѣ, както не му прѣчехѫ и легионитѣ насѣкоми, които пъплехѫ по стаята, лагерувахѫ по рогоскитѣ, домувахѫ въ стѣнитѣ и описвахѫ по нейната съмнителна бѣлота своитѣ своенравни арабески.

Человѣкъ привиква на всичко — дори и на затворническитѣ мелодии и ентомологии. Слѣдъ единъ часъ сѣдение на постелката, азъ станѫхъ да походя. Приближихъ се до единъ отъ тритѣ сѣверни прозорци на стаята, и за првъ пѫть видѣхъ хубаво дворътъ на самата пловдивска тъмница, който лѣжеше подъ нашитѣ прозорци.

Малъкъ, длъгнесть, постланъ съ камъние, тоя дворъ имаше само едно дръвце, една крива върба. Лѣниво и печално се люлѣехѫ клончетата на тая върба, като че чезнѣхѫ и тѣ за външний свободенъ въздухъ. И капризно, по камъннетѣ на дворътъ, играеше тѣхната сѣнка.

Около дворътъ бѣхѫ наредени разнитѣ помѣщения на тъмницата. На западъ, отъ дѣто бѣше входътъ, се подаваше гърбомъ зданието на градоначалството. На сѣверъ се виждаше главната каменна тъмница, гостелюбивото свърталище на всичкитѣ обикновенни прѣстѫпници, а сега и на нѣкои политически. На истокъ се издигаше едно двоетажно дървено здание, съ отворенъ чердакъ отпрѣди,

дѣто обикновенно се радвахѫ на държавното гостеприемство затворенитѣ за дългъ. И нáй-послѣ, на югъ, бѣхѫ мрачнитѣ *полюси,* страшната тъмница Ташь-Капия, въ която сега бѣхѫ заключени като диви звѣрове карловскитѣ страдалци, а надъ нея, полицейский каушь, въ който ние се помѣщавахме. Подъ насъ, слѣдователно, пѫшкахѫ и охкахѫ ония невинни жъртви, които Карлово и до днесь оплаква.

Когато, подиръ освобождението, пловдивската тъмница влѣзе въ български рѫцѣ, и азъ могохъ да я обиколя цѣла като посѣтитель, азъ останѫхъ поразенъ отъ размѣритѣ и отъ задушностьта на тая Ташь-Капия и на тия полюси. Първата бѣше около 12 метра дълга, около 6 широка, и около $3^1/_2$ висока. Освѣтена бѣ съ три малки прозорчета, обърнѫти къмъ сѣверъ, а измазана, отъ всѫду, съ каль. Никакво сѣдалище, никакво легло. И въ тоя тѣсенъ, влаженъ и ужасенъ вертепъ, дѣто слънце не влизаше, дѣто въздухъ не проникваше, лѣжехѫ на веднажь по стотина и по двѣста Карловци, съсипани отъ бой, испити отъ мѫки, и нарóчени за смърть!

Наредъ съ тъмницата Ташь-Капия, нъ пó-къмъ истокъ, бѣхѫ *полюситѣ,* тѣсни и низски кочини, дѣто се истезавахѫ ония храбри затворници, отъ които безсъвѣстни слѣдователи не можехѫ да изтръгнѫтъ съ друго срѣдство нѣкое угодно тѣмъ показание. Тия *полюси* бѣхѫ на брой десеть—шесть отъ едната страна и четире отъ другата на единъ тѣсенъ корридоръ, който ги раздѣляше. Тѣ бѣхѫ длъги 2 метра, а широки единъ метръ и 15 сантиметра. На вратата на всякой *полюсъ* имаше по една малка дупка, за въздухъ и свѣтлина.

Тѣ бѣхѫ гробове. Мѫченицитѣ, живи закопани въ тѣхъ, бѣхѫ оставили спомени отъ своитѣ тегла, по самитѣ имъ стѣни. На вратата на четвъртий *полюсъ* отъ лѣво, имаше, отъ вѫтрѣ, слѣдующий надписъ:

„Много страдахъ по затворитѣ, че нáй-послѣ ето ме „невинно и въ този полюсъ. Има ли за мене честити дни „въ бѫдѫщето, или смъртното наказание ще довърши стра„данията ми? . . “

Тоя надписъ, тѫй трогателенъ по свойтъ изблинкъ отъ спокойно отчаяние, бѣше подписанъ съ буквитѣ Пр. В. С.

Въ третий *полюсъ*, пакъ отъ лѣво, азъ прочетохъ слѣдующето:

„1877, Октомврия 24.

„Чокорлии Попъ Атанасъ лѣжй въ полицата 50 деня.“

„А въ петий, отъ дѣсно, тия думи:

1877. Въ полюса стояхъ 70 деня. Гавраилъ Илиевъ Клисурецъ“ —

и пó-на-долу, въ сжщий *полюсъ*, съ друго писмо:

„Много страдахъ по чужбина и сега страдамъ въ полицата 70 деня. Безъ никаква вина ме наказватъ. Роденъ въ 1856, наказанъ въ 1877, дори и азъ не зная какво ще станж“.

Нáй-сѣтнѣ, въ вторий отъ дѣсно, азъ смаянъ видѣхъ и слѣдующитѣ редове:

„Въ тая полица сѣдѣли двамина Карловци“, а отъ страна:

„Въ тая полица сѣдѣли двѣ момчета“.

Двама душь, живи заровени, въ единъ гробъ! Безчеловѣчието мжчно можеше измисли нѣщо пó-страшно.

V.

Описахъ пловдивската тъмница, както отпослѣ я познахъ. Оня часъ, когато отъ прозореца на *каушьтъ* азъ я́ гледахъ дворътъ, нѣмахъ нито възможностьта, нито нуждното спокойствие на умътъ за да я изучж подробно. Азъ за пръвъ пжть гледахъ сцената на страданията на многобройни наши сънародници. Колко трагедии бѣ видѣлъ тоя дворъ! И колко още имаше да види! И менѣ се свиваше сърдцето като помислѣхъ, че съ прѣмѣстванието си въ тая стая, азъ щѣхъ да бждж, прѣзъ тия прозорци, всякидневенъ зритель на тия трагедии.

Нъ само зритель ли? Не бѣхъ ли прѣдопрѣдѣленъ и азъ да станж скоро единъ скроменъ актьоръ въ сжщата драма? Не съ тая прѣисподня цѣль ли бѣхж ме турили въ тая стая, при тия издайници?

И азъ зехъ да мисля, колко малко нѣщо се изискваше, за да подѣля и азъ сждбата на другаретѣ, които лѣжехж подъ насъ, да бждж сжденъ и осжденъ и азъ като тѣхъ. Една неблагоразумна дума, една състрадателна въздишка или сълза, при нѣкое потресающе зрѣлище, едно подозри-

телно мълчание, и ето ти улики, достатъчни за да те обѣсятъ. За такива клѣветници и за подобни сѫдии, и състраданието е грѣхъ, и мълчанието е прѣстѫпление. И на умътъ ми идѣхѫ думитѣ на оня духовитъ затворникъ прѣзъ врѣмето на французската революция, който, попитанъ, какво мислѣше, отговорилъ съ горчива подигравка: „Какво мисля ли? Азъ едва смѣя да мълчя!“.

Па нáй-послѣ, ако моето погубване бѣше рѣшено, прѣдателитѣ нѣмахѫ нужда нито отъ моитѣ думи, нито отъ моето състрадание, нито отъ моето мълчание. Тѣмъ трѣбваше само едно малко усилие на въображението, една дребна измислица, една ту́на бѣда, и азъ бѣхъ осѫденъ. Свидѣтелството на двама лъжци не стигаше ли да се обѣси единъ невиненъ?

Внезапно, додѣто азъ бѣхъ потънѫлъ въ тия мисли, шпионитѣ влѣзохѫ въ стаята ни. Тѣ се връщахѫ отъ Военний Сѫдъ, засѣданието на който бѣ се свършило. И помежду тѣхъ азъ възмутенъ съгледахъ единъ мой бивший съученикъ отъ пловдивското училище, когото азъ до тогава знаехъ за съвѣстенъ и доблестенъ карловский гражданинъ.

Нъ тъмницата тъй често промѣнява характера на человѣка! И азъ си напомнихъ, че отъ два деня насамъ азъ гледахъ тоя приятель да се влачи съ двамата клѣветници, въ тѣхнитѣ прѣдателски походи къмъ Военний Сѫдъ. И една мисль като ножь ме прободи, че откакъ третий день идѣше заедно съ издайницитѣ въ тѣхното свърталище, може и той да се е искусилъ отъ нѣкакви обѣщания, да се е съблазнилъ отъ любовьта къмъ живота, и отъ мѫченикъ да е станѫлъ мѫчитель.

И втора мисль, още пó-остра, ме прониза, че може за това именно да сѫ залѣгнѫли да изгалатятъ тоя образованъ момъкъ и да направятъ отъ него единъ клопачь, за да могѫтъ да падатъ пó-лесно въ неговитѣ примки хора като мене. Другитѣ двама прѣдатели бѣхѫ крайни простаци, неспособни, и по дарби и по образование, да упражнятъ какво-годѣ влияние върху людие, стоящи пó-горѣ отъ тѣхъ.

Нъ, казвахъ си отъ друга страна азъ, тия дарби и това образование, които липсватъ на двамата, които притѣжава третий, не сѫ ли отъ естество да възвърнѫтъ послѣдний отъ низската роль, която моето възбудено въ-

ображение тъй неосновно може-би му приписва? Ако тая роль не прѣдставлява нищо отвратително за двамата невѣжи, може ли да не бѫде омразна на единъ просвѣтенъ мѫжь? Не! Ако прѣхваленото ни образование не може и въ такива случаи да освѣти съвѣстьта на едиъ человѣкъ, да му посочи правий пѫть, то е повече отъ безполезно. То е вредно, съсипително, разрушително, защото въ рѫцѣтѣ на слабий подлецъ туря орѫжието на всесилното знание.

Мѫченъ отъ тия противоположни мисли, азъ едва съпикасвахъ любопитнитѣ погледи, които нововлѣзнѫлитѣ държавни храненици хвърлѣхѫ къмъ насъ. Тѣ бѣхѫ ни казали добръ вечерь, и бѣхѫ сѣднѫли на страна, при единъ арестантъ, около когото зехѫ нѣщо да тарашуватъ. Азъ отъ начало бѣхъ зелъ тоя затворникъ за единъ обикновенъ прѣстѫпникъ. Сега разбрахъ, че билъ докаранъ и той отъ Карлово. Той бѣ тъй злѣ битъ по пѫтьтъ, щото двамата издайници почнѫхѫ да налагатъ неговитѣ посинѣли меса съ нѣкои мазни вещества.

Азъ сѣднѫхъ на постелката си. Зе да се мръква, и въспитанницитѣ на наший общественъ домъ се расшавахѫ за да дирятъ кой какъ можеше своята вечерна храна. Въсползува се отъ това размърдвание и мойтъ бившийй съученикъ, станѫ ужь да походи изъ стаята, и, неусѣтно, примъкнѫ се до мене. Безъ да го каня, той сѣднѫ.

И почнѫ да говори. Азъ едва му отговаряхъ, като не знаехъ, какво да мисля за него. Дали не е дошьлъ да обтѣга примки за мене? казвахъ си азъ на умътъ. Самото неговото приближение до мене, когато другитѣ стоехѫ на страна, не бѣше ли подозрително?

Той слѣдваше да приказва. Азъ го слушахъ, като внимавахъ, щото и слушанието ми дори да не издаде мислитѣ, които се борѣхѫ въ мозъкътъ ми.

Попита ме, дали познавахъ оня младъ, който лѣжеше смазанъ, пó-нататъкъ, тѫй като той билъ Гръкъ, нашъ Пловдивчанинъ. Отговорихъ му, че не, както и дѣйствително не го познавахъ. Той билъ злѣ битъ, каза ми мойтъ съприказвачь, ако и да билъ Гръкъ, защото, при посрѣщанието на русскитѣ войници, въ което той билъ се намѣрилъ, билъ си позволилъ нѣкакви неприлични думи къмъ Турцитѣ.

Послѣ захванѫ да ми говори за радостьта на това посрѣщание и за жалостьта на сценитѣ, които го послѣдвали. Какъ, слѣдъ оттеглюванието на Руситѣ, всичкитѣ Българе Карловци имали врѣме да бѣгатъ, както бѣхѫ бѣгали Шипченци и Казанлъчане, Сопотненци и Калоферци. Какъ тѣ не бѣгали, като се уповавали на думата на своитѣ Турци съграждане, че ни единъ косъмъ отъ главата имъ не щѣлъ да падне. Какъ влѣзли Черкези и Башибозуци, и били, клали, обирали. И какъ на́й-послѣ дошла и редовната турска войска, и испокрититѣ Българе, насърдчени отъ своитѣ Турци съсѣди, се отпустнѫли, излѣзли, за да бѫдѫтъ издайнически прѣдадени, хванѫти, вързани и испратени въ тая тьмница. По́-черно прѣдателство не могло и да бѫде.

И до дѣто мойтъ приятель говорѣше за прѣдателство, азъ се питахъ, дали съ сѫщата цѣль и той не бѣ се приближилъ до мене.

Той захванѫ да говори и за теглата на затворницитѣ въ тая тъмница. Каза ми, че освѣнъ тия мѫки, които азъ съ очитѣ си гледахъ въ затворътъ и около него, имало и други, по́-безчеловѣчни, въ самий Воененъ Сѫдъ. Тамъ нѣкои отъ карловскитѣ първенци, които не давали бързо угодни показания, били бити по единъ звѣрский начинъ. Били ги и въ голѣмата стая, дѣто засѣдавалъ, съ затворени врати, В. Сѫдъ, били ги и въ малката, дѣто ставало слѣдствието. Когато биението ставало въ голѣмата стая, нѣкой си бинбашия — майоръ—Мехмедъ ефенди, членъ на Военний Сѫдъ, често намѣрвалъ вина, че не ги удряли доста силно, и землвалъ самъ пръчката за да ги бие. По нѣкога, когато дохождало време за бой, Ибриамъ Паша, прѣдсѣдатель на Военний Сѫдъ, синъ на прочутий едно врѣме Риза паша и зетъ на Султанъ Абдулъ Азиза, заповѣдвалъ да отидатъ *нотеде* (отвѫдѣ). Слѣдовательтъ, Хюсеинъ ефенди, ги билъ на врѣмена и съ плѣсници. Употрѣблявали въ слѣдствието и друго истезание. На ония, които не щѣли да кажятъ, окачвали, въ крайната стайчка, торби съ пепель, и удряли торбитѣ за да влиза пепельта въ устата и очитѣ, и да ги накарва да говорятъ[1]).

[1]) Двѣ извлечения отъ официялнитѣ рапорти на Г. Калверта, обнародвани въ спомен ѫтата вече Синя-Книга на английското правителство (Blue-book, Turkey, **No. 1**, 1878, стр. 407 и 433) ще докажятъ, че всичко приведено въ тия записки относително до невинностьта и теглата на Карловцитѣ, е цѣла истина.

Съ усилие азъ можехъ да запазя равнодушието си при изброяването на тия тегла. Нъ това равнодушие ми се налагаше отъ необясненното положение на расказвачя. — Той е или много искренень или много хитръ, казвахъ си азъ.

На свършвание, ненадѣйно, мойтъ приятель ми каза:

— Па пазѣте се отъ ония двама. На много хора изгорихѫ душицитѣ.

На 3/15 Септ. 1877, Г. Калвертъ пише тъй: „Не само Християне, нъ и Турци „ми явяватъ, че биение и други насилственни мѣрки се употрѣблявали за да накаратъ обвиненитѣ да исповѣдатъ прѣстѫпленията, които имъ се приписватъ. . . . „Прѣди пристиганието на Ибриамъ паша, тѣлата на обѣсенитѣ не се оставяхѫ да „висятъ повече отъ часъ, и обѣсванията ставахѫ заранъ рано; сега осѫденитѣ се „бѣсятъ кѫдѣ пладне, а тѣлата имъ висятъ по три и петъ часа. Азъ се втрѣщихъ „завчера, на отивание къмъ Конака, като видѣхъ цигари мушнѫти между прьститѣ „на двама священника, които бѣхѫ обѣсени оная заранъ, и като забѣлѣжихъ, че войницитѣ, които, по една заповѣдь дадена прѣди Ибриамъ пашовото пристигание, ужъ „пазятъ тѣлата, се растакахѫ наоколо съвсѣмъ спокойни. Азъ съобщихъ факта на „Ибриамъ паша, като изравихъ надежда, че той ще тури край на такива скандальовни „дѣла, нъ жално ми е да кажя, че той ми се покѫза равнодушенъ и не ми даде никакви увѣрения, че скандалътъ ще прѣстане“.

На 8/20 Септ. 1877 сѫщий г. Калвертъ рапортира както слѣдва: „Споменѫхъ „въ послѣдний си рапортъ, че, споредъ както бѣхъ чулъ, насилственни мѣрки „се употрѣблявали за да истръгнѫтъ исповѣди отъ затворницитѣ. Жално ми е да „кажя, че азъ едва ли могѫ вече да се съмнѣвамъ въ истиностьта на това утвърждение. Бивший окр. управитель тържественно ме увѣри, че виковетѣ на затворницитѣ стигали неговитѣ частни стаи въ конака, а мойтъ драгоманинъ и единъ „отъ моитѣ слуги ме увѣряватъ, че два пѫти, прѣзъ послѣднитѣ два.три деня, тѣ „чули викове, като минували нощѣ прѣдъ зданието, дѣто засѣдава Военний Сѫдъ: „ударитѣ, нанесени на затворницитѣ, казватъ тѣ, могли тъй сѫще да се чуятъ въ „конашкий дворъ и въ външната улица. Тъй като, до колкото знамъ, никакви свидѣтели не се викатъ да дадѫтъ покавания прѣзъ врѣмето на сѫдението, мѫчно е „да си въобрави человѣкъ, какъ другояче, освѣнъ съ насилие, се добиватъ показанията, които, споредъ Ибриамъ и Рифаатъ паши, затворницитѣ сѫ тъй готови да „дадѫтъ. Азъ съмъ дълбоко убѣденъ, че распрѣдѣлението на наказанията е било „най-несправедливо. Повечето обѣсени Българе сѫ били отъ Карлово, дѣто никакво „убийство на Мусулмане не е станаѫло, и дѣто Българетѣ сѫ се ограничили съ посрѣщанието на Русситѣ. Ибриамъ паша самъ ми каза, че много отъ Карловцитѣ, „осѫдени отъ него, не сѫ били виновни въ друго, освѣнъ въ това, че били извикали „Да живѣе царь Александръ!“

И Г. Калвертъ свършва рапорта си тъй: „Всичкитѣ мои събратия консули сѫ „си съставили за Ибриамъ паша едно мнѣние подобно на оновя, което азъ изравихъ. „Твърдѣ е желателно, щото Негово Величество Султанътъ скоро да се освѣтли върху „характерътъ на единъ офицеръ, у когото той полага такова неумѣстно довѣрие, и „да благоволи да го замѣсти съ единъ по-достоенъ человѣкъ“.

Желанието, изравено отъ г. Калверта, за по-скорошното вдигание на Ибриамъ паша, се испълни едва мѣсецъ подиръ датата на горний рапортъ. Пашата се повика надирѣ въ Цариградъ на 8/20 Октомврия, слѣдъ като обѣси 294 души Българе, въ единъ периодъ отъ 75 деня — отъ 18/30 Юлия до 1/13 Октомврия (В. рапортъ на г. Калверта, Blue-book, Turkey No. 1 1878, стр 463). Бройтъ на всичкитѣ арестовани Българе по това врѣме въ пловдивский затворъ билъ, споредъ сѫщий рапоръ, 1200.

Тукъ е мѣстото да се забѣлѣжи, че прѣзъ сѫщий периодъ, многобройни сѫ били обѣсванията на Българе (особно отъ Стара и Нова-Загора, Каяджикъ, Карабунаръ и Меричлеръ) и въ самий Одринъ и окрѫга му. Споредъ рапортитѣ на Одринский английский вице-консулъ, г. Дюпюи (loco citato стр. 371—435), отъ 28/9 Августа до 2/14 Октомврия тамъ сѫ били обѣсени 269 душь Българе.

Можеше ли да бжде като тѣхъ тоя добръ Българинъ, който тжй прочувственно ми говорѝ за теглата и тжгитѣ на своитѣ съграждане? И цѣла нощь азъ се мжчихъ, неуспѣшно, да дамъ отговоръ на това питание.

На зараньта, и тримата Карловци се повикахж, пакъ заедно, отъ Военний Сждъ. Благоприятното до нѣйдѣ впечатлѣние, което отъ вечеръ бѣше ми направилъ мойтъ приятель, зе пакъ да исчезва, толкозъ повече, че и по пладне и вечерьта, тримата се върнжхж пакъ заедно.

Скоро слѣдъ завръщанието имъ, вечерьта, мойтъ бившний съученикъ се отведе, самъ тоя пжть, отъ единъ старший жандарминъ. Той излѣзе, и не се върнж вече оная нощь.

Дали не е отишьлъ за нови инструкции? мислѣхъ си азъ.

На другата зарань, на 25 Августа, рано повикахж отъ стаята ни и осакатений отъ бой Гръкъ. Той едва се исправи, и съ мжка пристжпи. Полицейский го хванж подъ мишница и му помогнж да излѣзе изъ стаята.

Не се заминж единъ часъ, и отъ постелката, на която лѣжехъ, азъ забѣлѣжихъ едно необикновенно движение отъ страна на нашитѣ съжители, жандармитѣ и арестантитѣ, къмъ прозорцитѣ, които гледахж въ дворътъ на затворътъ. Приближихъ се и азъ до тия прозорци.

Въ тъмничний дворъ бѣхж наредени, съ вързани ржцѣ, съ сждбоносната книга на гжрдитѣ, 16 душь млади, готови за бѣсилката.

И между тѣхъ бѣхж исправени, назначени и тѣ за вжжето, нашитѣ вчерашни другари, мойтъ бившний съученикъ отъ Карлово и мойтъ съгражданинъ Гръкъ отъ Пловдивъ.

Отъ прозореца гледахж тая сцена и двамата издайници.

И обърнж си очитѣ къмъ насъ мойтъ тъй неосновно заподозренъ отъ мене приятель, и мѣтнж единъ погледъ пъленъ съ жалость къмъ мене, пъленъ съ ярость къмъ тѣхъ.

Очевидно, тѣ бѣхж му изѣли душицата, както и на много други. Кой знае, дали не бѣхж се помжчили да направятъ и него съучастникъ въ своитѣ подлости, съвиновникъ на своитѣ прѣдателства? Нъ съвѣстенъ и доблестенъ до край, той бѣше се отказалъ да избави живота си като изгуби честьта.

И трогнѫтъ отъ това сърдцераздирающе зрѣлище, азъ се помѫчихъ съ погледа си да поискамъ милость за моето съмнѣние, прошка за моето подозрѣние отъ мѫченика, който отиваше сега да увѣнчае съ една хубава смъртъ свойтъ хубавъ животъ.

. . . .

Тая сцена и въобще сценитѣ, прѣдставени отъ другитѣ осѫдени на смърть праведници, ми оставихѫ едно неизгладимо впечатлѣние.

Подиръ тѣхъ азъ много други чувствования испитахъ, додѣто бѣхъ арестованъ.

Помня страхътъ, който ме обзе, когато отъ *каушьтъ* ме прѣмѣстихѫ въ мрачната стайчка, въ която причастявахѫ осѫденитѣ на смърть, и която по́-горѣ описахъ.

Помня отчаянието, което ме облада, когато, въ тая зловѣща стайчка, азъ прочетохъ въ тогавашний турский вѣстникъ *Вакѫтъ* слѣдующий параграфъ:

„По ходатайството на английский и американский посланници, испълнението на смъртната прѣсѫда, издадена противъ Българетѣ Гешови, за сега се отложи“.

Помня радостьта, която усѣтихъ, когато, на 27 Октомврия, слѣдъ два и половина мѣсечно плуение въ пловдивский затворъ, азъ се видѣхъ пакъ съ домашнитѣ си, и всички заедно, ние тръгнѫхме на заточение за Халепъ, нъ останѫхме въ Цариградъ.

Помня, на́й-послѣ, и възтъргътъ ми при окончателното ни освобождение, кѫдѣ крайтъ на Марта 1878, по силата на амнистията, постановена въ Сан-Стефанский договоръ.

Нъ всичкитѣ тия спомени блѣднѣятъ при въспоминанието, което ми оставихѫ тия невинни жъртви на една безполезна злоба, тия жизнеобилни бащи на беззащитни челяди, които тръгвахѫ за гробътъ, спокойни, невъзмутими като че животътъ да не бѣше, освѣнъ единъ лошь сънь. Като че да умре человѣкъ, както е рекълъ единъ французский списатель, не е друго, освѣнъ да си затвори за единъ мигъ очитѣ, за да ги отвори пакъ на вѣчната свѣтлина, дѣто нѣма грабители и мѫчители, издайници и убийци.

Тия мжчители и тия убийци исчезнжхж вече. Исчезнж тжй сжще, за голѣма часть отъ България, и лоший сънь на тогавашний ни робский животъ.

Лошь и ужасенъ бѣше наистина оня сънь. Мрачна и безнадежна бѣше оная епоха. Нищо свѣтло въ нея, нищо утѣшително. Нищо, освѣнъ едно — славний героизмъ на скромнитѣ ни братия, които падахж жъртви за свободата на своїтъ народъ.

Тѣ ни дадохж единъ великъ примѣръ. И днесь още тия покойници отъ своитѣ студени гробове ни учатъ единъ урокъ, който никой живъ съ пламенна дума не може ни прѣпода — какъ трѣбва да се прѣзира животътъ, какъ трѣбва да се умира за отечеството.

Нѣколко бѣлѣжки за Хаджи Йоакима, даскала Крчовскаго.

Съобщава **М. Дриновъ.**

За хаджи Йоакима въ историята на нашата книжнина се знае само това, че между 1814 и 1819 година онъ е обнародвалъ въ Бdevinъ три книжки [1]): Амартолонъ Сотириа (1814), Мытарства (1817) и различни поучителни наставления (1819). Прѣди малко врѣме азъ имахъ случай да видя една отъ тие много рѣдки сега книги, именно *Митарствата,* която ме увѣри, че хаджи Йоакимъ заслужва пó-голѣмо внимание отъ наша страна. Неговитѣ книжовни трудове, макаръ и да иматъ такви непривлекателни за сегашний цивилизованъ свѣтъ заглавия, съдържатъ въ себе си любопитенъ материалъ за началната история на нашето възраждание.

Екземплярътъ, по който азъ могохъ да се запозная съ Митарствата, се намѣрва въ Московский публиченъ музей, кѫдѣто той е попадналъ изъ библиотеката на покойний русски славистъ Григоровичъ. Това е една малка книжка отъ 62 страници, които иматъ около 18 сантиметра на дължъ, а около 12 на ширъ, и на които сѫ умѣстени по 20 редовци. Книжката е писана съ народенъ български езикъ, само заглавието ѝ е русско-славянско. Но то пакъ е любопитно отъ други нѣкои страни. Привождамъ го отъ слово до слово, редъ по редъ.

Сїѧ книга
глаголемаа
Мытáрства
Преведéсе трудомъ Благоговѣ́йнагѡ въ

---

[1]) Глед. книгописътъ г. Иречка 4, 25 и въ Период. Списание на Б. К. Др., Срѣдецъ 1890, кн. 32 — 33, стр. 253 (бѣлѣжкитѣ на г-на Теодорова).

монасѣхъ Пречестнѣишагѡ
г. Іѡакіма даскала
Крчовскагѡ,
Иждивеніемъ же православныхъ хрі-
стіанъ
Штипскихъ и прочихъ градѡвъ Болгарскихъ
за душевное ихъ спасеніе напичатисѧ
настоѧніемъ
благопочтеннородныхъ господарѡвъ
Димитріа Філіпповича
жителѧ и кѹпца Кратовскагѡ родомъ изъ
Єгридере Паланка
и
Димитріа Зѹзѹра
Сечищѧнина
Въ Будинѣ градѣ
Печатано писмены Кралевск. Оуніверсітета пещ. 1817.

Отъ това заглавие ние се научаваме, че около 1817 година Йоакимъ е билъ учитель въ Кърчово, на което нѣщо, чини ми се, не е обърщано до сега внимание. Подъ *Кърчово* тукъ се разумѣва градъ Кърчево (въ Битолский санджакъ), който се нарича още и *Кичево*[1]). Послѣдньото му име е старо: то се срѣща въ едно много любопитно писмо отъ познатий Български архиепископъ Теофиликтъ, писмо, писано около началото на 12-й вѣкъ[2]). Градъ Кичево се споменува още въ една отъ познатитѣ грамоти на императора Василия Българоктона.

Въ българский книгописъ на г-на Иречка, Йоакимъ е нареченъ *Иеромонахъ* и *Хаджия*. Такъви титли ние не намѣрваме въ заглавието на митарствата. Види се, че г-нъ Иречекъ ги е срѣпцналъ въ по-послѣдната Йоакимова книга, която е печатана въ 1819 година. Въ такъвъ случай може да се мисли, че нашний *Кърчовски даскалъ* е станалъ иеромонахъ и хаджия на скоро слѣдъ 1817 г.

Въ заглавието, за което говоримъ, особно внимание заслужва бѣлѣжката, въ която се казва, че Йоакимовитѣ митарства сѫ напечатани „иждивениемъ православныхъ

---

1) *Кърчово* се нарича и едно село въ Демиръ-Хисарската, или Валовищска кава отъ Сѣрский санджакъ. Но за това село на да ли може да се мисли тука.

2) Глед. въ нашний исторически прѣгледъ на Българската църква, стр. 57.

христіанъ Штипскихъ и прочихъ гравовъ Болгарскихъ". Подъ думитѣ *прочихъ градовъ Болгарскихъ* тукъ несъмнѣнно се разбиратъ нѣкои западно-български (Македонски) градове, какъвто е и Штипъ. Мисля, че читательетѣ и сами лесно ще оцѣнятъ значението на тая белѣжка, ако си наумятъ, че на 1817 година источно-българскитѣ градове съвсѣмъ още не бѣха научени да даватъ пари за печатанье български книги.

Споменатитѣ въ заглавието на митарствата благопочтенннородни господари Димитрий Филиповичъ, купецъ Кратовский изъ Егридере-Паланка и Димитрий Зузура Сечищанинъ[1]) сѫ имали, види се, съ Будинъ търговски работи, по които трѣбва и да сѫ ходили тамъ. И тѣхното *настованье* въ *обнародваньето* на тая книга се е отнасяло до прокарваньето ѝ, до прѣговоритѣ съ типографията и т. н.

Тука не ще бѫде излишно да кажемъ, че въ началото на сегашний вѣкъ и много пó-отдавна, съ Будинъ сѫ работили мнозина български търговци, пó-вечето изъ Македония. Между тѣхъ е имало и такъви, които постоянно сѫ живѣяли въ Будинъ и отъ тамъ сѫ въртѣли доста голѣма търговия съ различни български градове. Тие тѣсни търговски български свързски съ Будинъ сѫ една отъ причинитѣ на това, дека пó-вечето отъ първитѣ новобългарски книги сѫ печатани въ Будинската типография.

Кърчовский даскалъ Йоакимъ и въ разсказа си за Митарствата се е придържалъ[2]) о сѫщото славено-русско правописание, което е намѣрваме и въ заглавието. Но тукъ той много рѣдко е приносилъ въ жертва на реченото правописание народнитѣ гласове и форми на майчиний си езикъ, който е единъ отъ западно-българскитѣ или македонски говори. Благодарение на това, езикътъ на Митарствата, за който ни е рѣчьта, е много пó-чисть, пó-народенъ отъ езика на Софрониевий *Кириакодромионъ*, па види се, и на молит-

---

[1]) Въ Тетовската кааза има село *Сечища*, но то е населено само съ мусулмане (арнаути или помаци?), та на да ли Димитрий Зузура е билъ отъ тамъ. Възможно е, че той е билъ родомъ отъ градъ *Сятища* (Σιάτιστα Schatista), който се намѣрва около 10 часа пѫть на югъ отъ Водена и сега е населенъ съ погърчени власи (цинцаре).

[2]) Съ славяно-русското правописание той, може би, се е запозналъ по сърбски книги, въ които това правописание бѣше много распространено прѣзъ втората половина на миналий вѣкъ. По сърбски книги, види се, даскалъ Йоакимъ се е запозналъ и съ буква ћ, която также се срѣща въ неговитѣ митарства, макаръ и твърдѣ рѣдко (ако ма не лъже паметь, само два три пѫти).

*

венний *Кринъ*[1]), еднички български книги, напечатани прѣди да захванатъ да се явяватъ Йоакимовитѣ трудове. По една кратка Забѣлѣжка на г-на Теодорова[2]), който трѣбва да е видвалъ и на́й-първата отъ Йоакимовитѣ книги (Амартолонъ Сотиріа), напечатана въ 1814 г., заключавамъ, че и тя е писана съ сѫщо такъвъ езикъ, какъвто срѣщаме въ Митарствата. Ако е така, то излази, че Кърчовский даскалъ Йоакимъ на́й-напрѣдъ е захваналъ да печата новобългарски книги[3]), писани съ народенъ български езикъ. *Огледалото* на Кирилла Пейчиновича Тетовца е напечатано двѣ години слѣдъ Йоакимовата „Амартолонъ Сотиріа“ и само една година прѣди Митарствата.

За да могатъ читательетѣ да видатъ, до колко наистина е чистъ езикътъ на тие Митарства, намѣрвамъ за добро да приведа тукъ единъ кратъкъ изводъ отъ тѣхъ първитѣ имъ двѣ страници.

Єла́те си́чкіи хр҃тіа́ны чеда Бж҃іи да чу́еме и да ви́диме, защо̀ е мно́гу стра́шнѡ, кѹга̀ човѣ́ци оу́ми́ратъ: и҆ мужи и же́ни ѿ де́сеть годи́ни вишше; тамѡ се́кого тра́жатъ: а҆ мно́гѹ стра́шнѡ на тыѧ. що чинатъ грѣ́ховы, и живе́атъ ка́кѡ безѹмні́и доби́цы, нематъ страхъ ѿ Бг҃а; ѡ҆́хъ! те́жко и го́рко на тыѧ хр҃тіаны, ко́и не слушатъ, що ги ѻу́чи хр҃тосъ оу ст҃ое Єва́ггеліе. Хр҃тосъ ны вика и ны зове́ на небо: та́мѡ да сме при него̀, да живееме сосъ а҆́ггели и со сите ст҃іи заедно; ама ка́кѡ мо́же да и́деме тамѡ? Така мо́жеме[4]): да вѣ́руеме чистѡ, що ны ѻу́чи Хр҃стосъ оу негово ст҃ое Єvггеліе; онъ казѹе, кѣ́ да биде стра́шенъ судъ, и кѣ́ да ѡ҆живе́атъ сите, що се оумреле и кѣ́ да изле́затъ ѿ гробо́вете, и кѣ́ да[5]) ги суди Хр҃тосъ, си́те и мужи и жены за сите грѣ́ховы, не

---

[1]) Г-нъ В. Стояновъ, който внимателно е челъ първото издание на Кириакодромиона, казва, че неговий езикъ „изобилствува съ славизми, не малко обаче и съ русизми“. Период. Сп. на Б. Кн. Дружество, кн. 28—30, стр. 788. — Ние имаме причини да мислимъ, че съ подобни чужди елементи *изобилствува* и „Кринъ молитственный“, който е напечатанъ *у Будину* въ 1806, въ сѫщата година, когато е напечатано и първото Римническото) издание на Кириакодромиона.

[2]) Пер. Спис. на Б. Кн. Др., кн. 32—33, стр. 253.

[3]) Азъ тукъ разумѣвамъ цѣли книги, защото по̀дребни примѣри отъ народний ни езикъ има печатани още въ миналий вѣкъ. За тѣхъ ще поговоря другъ пѫть.

[4]) Тукъ азъ турихъ двѣ точки, намѣсто запетая, както е въ книжката.

[5]) Тукъ думитѣ *кѣ* и *да* се срѣщатъ въ два реда четири пѫти една слѣдъ друга. При това они сѫ напечатани само веднъжъ отдѣлно, а три пѫти погрѣшно сѫ слѣяни заедно (кѣда). Азъ намѣрихъ за добро да оправя тая явна печатарска грѣшка. — Обръщамъ вниманието на читательетѣ върхъ това, дѣто Йоакимъ, който е зналъ буква ѣ, не я пише въ такви случаи, каквито сѫ глаголнитѣ форми: *кѣ*, *кятъ* и т. н.

салтъ за тыѧ грѣховы, що чиниле со снагите, ами и за тыѧ грѣховы, що се на душата, защо има на душа по големи грѣховы[1]). Тыѧ се по големи грѣховы, кои гледа по жени и помыслюва секіи патъ[2]) да оучини грѣхъ сосъ нихъ, кои човѣци, акѡ това помышлѧватъ, секіи часъ и секіи день тые скурвуѫтъ и чинатъ блудъ сосъ душа и сосъ оумъ; ониизъ[3]) си испоганѹѫтъ и душа и оумъ, и тые грѣхови се по големи ѿ тые, що се со снага; за това требуе секіи хртіанинъ да си чува очите, да не гледа ни да мысли за чуждіи жены[4]) . . . .

Добрѣ би било да се обнародватъ поне такива кратки изводи изъ другитѣ двѣ Йоакимови книги.

Харьковъ, Мартъ 1890.

---

[1]) Тукъ въ книжката сѫ турени двѣ точки, които азъ замѣнихъ съ една. Други измѣнявания въ прѣпинателнитѣ знакове, или пакъ въ буквитѣ не си дозволихъ да правя.

[2]) Намѣсто ѫ Йоакимъ пише а: патъ, патница, садови, (отъ съсѫдъ, сѫдъ), гнасни речи (отъ гнѫсьнъ), чинатъ, жнеатъ, цвычеха и пр. и пр. Въ глаголната форма сѫ (сѫтъ) намѣсто ѫ, е: се. Само въ думитѣ: мѹжи, сѹдъ, сѹди, клѹдъ и още нѣкои други той е написалъ ѹ, както тие думи се пишатъ въ славяно-руски и сърбски книги.

[3]) Въ книжката по една, види се, печатарска грѣшка е напечатано: они изъ, намѣсто: ониизъ, или онизъ (ониви).

[4]) Въ езика на Митарствата често се срѣщатъ такива случаи, въ които о безъ ударение се замѣнява съ ѹ. Таква свойщина иматъ не само нашитѣ источни говори, но и нѣкои отъ Македонскитѣ. Глед. въ „Солунскитѣ Книжнии“ No 1, стр. 29—30 (примѣри изъ Воденъ) и No. 3, стр. 57 (примѣри изъ Щипъ). Гледай и бѣлѣжката на г-на Шапкарева на Кукушкий говоръ — въ Пер. Списание Бъл. Кн. Дружество, книж. 32—33, стр. 364.

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ

I. Народни пѣсни.

Записалъ Спиридонъ П. Ивановъ, изъ гр. Пирдопъ.

Пѣснички, съсъ които залисватъ малкитѣ дѣца — пеленачета.

I.

Тан тун детето,
Облекли му мантето.
Игра мама, купи го,
Свири тато, плати го,
Пръдна баба, съдра го.
Доде кака, съдра го.

II.

Тан тун, Груйчо,
Тан тун синко;
Мила мами Радке,
Росна ливадке.

III.

И-ца-ца, цу-па-ца,
Радке ле де.
(Повтаря са много пати).

IV.

Гушу, гушу, бабо,
Дека ти е дѣдо? —
Отишал е на блато
Да пасе патките,
Дошло нещо рогато
Искасало им главите
Натуряло ги в'решето
Пукнаса им мешето.

Майка, когато положи пеленачето си в' люлка, за да го приспи, люлѣе люлката и му пѣе тая пѣсень:

„Нанни ми нанни, детѐнце,
Нанни ми нанни, пилѐнце,
Доде санѐ от горѝца,
Донес (името на дѣтето) сан в' тораица,
Па го (я) турни в'торбица,
Та го (я) носи по горица,
Залюлей го (я) на дъбица;
Та го (я) турни в'златни люлки,
Златни люлки-полюлейки,
Залюлей го (я), полюлей го (я),
Па му (ѝ) запѣй златни песни:
„Нанни ми нанни, детенце,
Нанни ми нанни, пиленце“.

Лѣтенъ день, когато вали даждъ, а въ сжщо врѣме изгрѣе слънце, -8 годишнитѣ Пирдопченчета казватъ:

„Огряло слънце
На попово зрънчеце,
Кам това зрънчеце?
Клъцнала го кокошка;
Кам тая кокошка?
Пресякла я теслица;
Кам тая теслица?
Йзгори я оган;
Кам тоя оган?
Отнесе го во̀да;
Кам тая во́да?
Испи я бивол;
Камъ тоя бивол?
Ей го на не́бе;
Кам това не́бе?
Ей го на тебе.

Пѣсень на сѣдѣнка.

Янка.

Тръгнала ми е Янка, тръгнала,
Та си отводи, отводи
У мила майка на́-госте,
Със първи Стоян войвода.
Вървеле, що са вървеле,
Стигнале във поле широко,
Стоян на Янка думаше:
„Айде да запрем, да си починем“.
А Янка му си думаше:
„Айде да вървим, да вървим,
На патя дя се не спираме,
Че е поле широко,
Че азе си имам, имам си,
До три ми върли душмане,
Та ще да из гора излезат,
Та ще нам зло да сторат,
Зло сторат, зло направат“.
Стоян си Янки думаше:
„Не бой са либе ле, Янке ле,
Дорде си Янко със мене,
Че и аз си имам либе ле,
До три ми сабли френгии,
Нам нещат нищо да сторат
Зло сторат и зло направат“.—
Янка Стояну думаше:
„Ние щем у майка да идем,
Като у майка идеме,
Аз ща на майка да са поклона,
На майка прошка да искам
И ти либе на майка—
И ти да й̀ са поклониш
И ти прошка да искаш“.

Жътварска пѣсень.

Драгана.

Драгана, заспала ми е Драгана
Под бела̀ ружа алена,
Със бел са чомбер прекрила,
Буен ми ветар повея,
Драгани чамбер отвея.
Драгана ветар кълнеше:
„Ветре ле, не на вея ли са,
Кога бех сладко заспала,
Сладко си съня гледала,
Ето девета година,
Девета тая десета
Един си братец имах,
Ка ми са братец погубил“.

Пролѣтно и лѣтно врѣме момичетата по нивята, кога плѣватъ, копаятъ или жънатъ, като съгледатъ нѣкои ергени че заминуватъ изъ пжтя, или же отиватъ къмъ тѣхъ, пѣятъ тия припѣвки:

1. Ален божур (името ѝ),
Наведи са, откъсни го (името му).
2. Бял остен (името му), бял остен,
Либи та (името ѝ) на кастен.
3. Черна черяша висеше
Името му (името ѝ) си мислеше,
4. Ушила (името ѝ) огърле,
Давно я (името му) прегърне.
5. По поле гезме (името му),
Домашна айта (името ѝ).
6. Ситни друмове (името му),
Милно гледане (името ѝ).

Момчето т. е. ергенинътъ или момата ако са случатъ тамъ, ко... ги прѣпяватъ, извикватъ: и-ху!; овѣнь извикването, ергенинътъ въ с...щето врѣме си подхвърга шапката на нагоре, но разбира са ако прѣ...пяванитѣ имъ сѫ нà-сърце.

Слѣдующата пѣсничка за прѣпявка са пѣе на годéнитѣ: ер...генинъ и мома.

Шарени писани чехлета, чехлета,
Из село воз село тропкаха, тропкаха,
Па тропнаха на (името ѝ) вратници, вратиници,
Па излезе назлъм (името ѝ) да види, да види,
На вратници криво перò петльово, петльово,
Вѣтар вее, перото са люлее, люлее,
(Името му) клето лице копнее, копнее.

„Снощи минах, милно либе,
Покрай ваши двори, (2)
Теб не видях, милно либе,
Мен ми лошо станà (2).
Дома ли си, милно либе,
Или на дюкяна (2)?“—
„Не съм дома, милно либе,
Нито на дюкяна (2),
Платно бéла, милно, либе,
Горе на реката (2),
Платно бела, милно либе,
За тънки дарове (2),
Да си дара, милно либе,
Кумове — сватове (2)
И девере, милно либе,
И млади калинки (2).

Баба Вида.

Рано ранѝ, рано ранѝ
Пуста баба Вида; } 2
Рано ранѝ, рано ранѝ,
В'света Неделя; } 2
Па излезла, па излезла
На острата чỳгла; } 2
Па викнала, па викнала,
Та е заплакала: } 2
Че та гонат, мамин Коле,
Се млади сеймене. } 2
Мамин Коле, мамин сине,
Млад ти эрамио, } 2
Не находи ли са, Коле,
По гора зелена, } 2
Не на носили са, Коле
Айдушка премяна; } 2

„Мамин Коле, мамин сине, |2
Младъ ми арамио; |
Бягай, бягай, мамин Коле, |2
Дано да убегнеш; |
Не на носили са, Коле, |2
Алени фесове, |
Не на носили са, Коле, |2
Чифте пищове?“

II. Дѣтска игра „Гоненица“.

Седемъ-осемъ—годишнитѣ Пирдопченчета, когато се съгласатъ да играятъ на *гоненица*, сбиратъ се всички, които ще играятъ, на купъ, заклякатъ, натурятъ по два пръста отъ дѣсната си ржка, а именно показалеца и срѣдний пръстъ върху колѣното на едно отъ тѣхъ, за да се исхващатъ. Единъ отъ тѣхъ захваща да казва долуизложенитѣ исхващания, като допира съ едина си пръсть пръстетата на другарчетата си. На който пръстъ искаже послѣдната си дума отъ исхващанието, той си го вдига, като вика: куку! Така слѣдва, доде останатъ два пръста; и надъ тѣзи два пръста исчита исхващането, та комуто искаже послѣдната дума, той си вдига пръста и вика; куку! а другий остая малко угриженъ, защото ще остане да мужи. Всичкитѣ другарчета му казватъ весело и засмѣно: „ти ще мужиш, ти ще мужиш“. Послѣдний си затика очитѣ съ ржцетѣ, а другитѣ отиватъ да се криятъ. Послѣ малко, единъ отъ скрившитѣ се извиква: „хайде-е“. Мужачътъ си отваря очитѣ и отива да ги търси, като ги души де сж, тѣ се сѣтатъ — та са разбѣгатъ и съсъ силно припкание отиватъ на мѣстото, дето сж се исхващали, та плюватъ. Който плюе на това мѣсто, свободенъ е, т. е. мужачътъ нѣма право да го гони. Така се продължава доде успѣе мужачътъ да засѣгне нѣкого който и го замѣства. Тѣзи гоненици, правятъ дѣцата много весели, но често се случва, да се чуе и реванє. Реватъ, защото като ги гони мужачътъ, тѣ, както казахъ и пó-горѣ, припкатъ силно, за да не би да ги достигне, а нѣкой камикъ ще са случи да ги спрепне, та паднатъ на земята, гдѣто се убиватъ добрѣ. Като се разреве нѣкое отъ такова убиване, (ударвание) другитѣ му речатъ: „играчка плачка“ и пакъ продължаватъ да си са гонатъ, до де си се наиграятъ. Ето и изхващанията имъ:

I. Елелика, пепелика, юдан, домодан, рушил, требек, кукурек, мижлек

II. Позбиле са две петлета, ти кериш, ти постиш, ти мужиш.

III. Оевелеме, девелеме, девет киша, шандар, бистар, тази, тузи, бербер къзи, онджал, бонджал, лепе чоджак.

IV. Сол, пипер, лук. Неще пиле да вечеря, ами иска да са вози от море до море, до белитѣ камане; циглин, миглин, трътнеш, пукнеш, ти мужиш[1]).

V. Ластавичка, гнидавичка, бели пена да вечеря; неще ми са ни вечеря: пиле ми е загинало, от море до море, у царювите дворове, царицата го настапи, а торе че: „Чарлаган“.

VI. Елелика, пепелека, окрудана, домудана, орошлна, тембек, кукурек мижлек.

---

[1]) Това се казва само помежду двата пръста, остали нáй-послѣ.

VII. Една рада, втора рада, каро фере, преписере, солунна, суркос, татарин, космарин, турчин.

VIII. Еднолия, додволия, до три куки, кукувалки, пентел, пентелица, айван, айванчица, шемшир—шикалчица.

IX. Ена, мена, втора си, сакса, мона, я прасик, шина, мина, европата, щраф, миф, пуф.

X. Алвама, далвама, чани, чунги, татарин, чоджак.

Пирдопъ, 30-ий Януарий 1889 год.

III. Народни прикаски.

(Записалъ Т. Василиевъ, по нарѣчието въ Малко Дерекйой (малко търновско окржжие).

1. Прикаска за дияволщината на старитѣ баби.

Еднó врѣ́ме гяулите чéсто се препрáвели на хóра и хóдили по земéта. Ф еднó сéлу ѝмалу едѝн мъж и еднá женá. Тие млóгу се сгáдали и нѝкога не се кáрали. Кугà мъжет направел кабахáт на женáта, кя[1]) му прощáвала. Когá женáта стóрела кабахáт на мъжет си, той ѝ прощáвал. Така живѣли тие мѝрну и тѝху двѣ-три годѝни и си добили дѣца. Един гяул[2]) рекал, да хи[3]) накара да се скарат. Той зел да хми[4]) прави лошо. Един вечер мъжет и жената седнали с дѣцáта си да вечерет. Жената извадила гърнету с фасулет от оганет и го носела кадѣ суфрата. Кугатỳ душлá блиску ду мъжет си, гяулъте[5]) пресопнал, и кя паднала и ударила с гърнету мъжет си по главата. Гърнету се струшилу и врѣлиет фасул се исипал върху главата на мъжа, и му изгурил ушитѣ и вратът. Гяула си помислил, че сега вейке[6]) мъжет ще се расърди на жената си и ще е бие. Пък мъжет претърпѣл сичку и рекъл: гледай проклет гяул! не му стигаше дѣто те пресопна, ами утиде и гърнето и фасулет, попари ми и ушитѣ и вратът, и дѣцата сега нѣма какво да ядът. Проклет гяул, да го убие Госпуд!

Видѣл гяула, че не можил да хми направи да се скарат, зат'ва му идело да се пукне отъ яд. Той се престóрил на едно младу момче и се запрѣл на едно мѣсту да изимисли, как'о да хми направи да се скарат. Въ това врѣме минала пукрай негу една стара баба. Кя, кату гу видела толкува дълбоку замислен, му рекла̀: как'о мислиш, синку? Я съм стара и не му мисле толкува, а ти такав млад юнак, каменат да стиснеш, вода ше текне, и си сѣднал да му мислиш. 'Ли' тоо свѣт ше устане на тебе?

— Незнаеш, бабо, рекал гяула, колку врѣме я се мъче да сторе една работа, а неможих, та ме иде да се пукна отъ мъка. Три гудини се мъче да направе на кумшнята ти да се скарат със женатà си, неможих. Да бѣха други на тѣхно мѣсту, шѣха да се избият и исколят, а тие баре лоше дума не си рекаха. Ти ме гледаш младо момче, ама я съм стар гяул и нашия цар, Антихрис, ми рече да не се свявам отпреш очитѣ му, ако не хи накарам да се скарат.

---

[1]) кя=тя; [2]) гяул=дияволъ; [3]) хи=ги; [4]) хми=имъ; [5]) е вм. ж; [6]) вейке вм. вече.

Бабата рекла на гяула: какъв си стар гяул, ако това неможеш да сториш?! Я не съм гяул, ама, ако ми купиш едни папуце, ше хи накарам да се исколет, ако искаш. Гяула стрексал[1]) да купи на бабата папуце, и кя се залувила да свърши рабутата. Гяула се прѣсторил на невидим и вървѣл подире ѝ да гледа, как ше хи накара бабата да се скарат и исколет.

Ф един праздник бабата вйдѣла, че мъжет излѣгал от къщи и утишел на дугенет да пие вину и ракия със юлдашието[2]) си и със кафадарето си. Излѣгали от къщи и дѣцàта да си играт. Устанала въ къщи салт[3]) жената. Бабата си намазала пръстету на ръката със цървена буя, и отишла на жената на госке. Когато си хуратовали[4]) двѣтѣ, бабата рекла: чакай, булко, на шията ти има нѣщу кату бълха. Булката се нагудила да ѝ лови бабата бълхатә, а бабата си наслюнила боядисанитѣ пръсте, и като рекла да улови бълхата, направила на младата жена червена дамга на бѣлата ѝ шия. Подир това бабата рекла на жената, че трѣбувало да си иде, защото питата ѝ щѣла да изгори ф огънет. Станала и си утишла, ама не отишла ф къщата си да си вади питата, ами отишла въ дюгенет при мъжет, и му рекла на ухото: търчи, сине, въ къщата си, да видиш чудо! дошел буяджнета и двамината съ жената ти шепнат си нѣщо[5]). Ше ти се развали, мое дѣте, къщата, язък ти на дѣчицата. Иди да видиш тава хубосница[6]) как е уплескана съ буя по шията, защоту е стискаше буеджиета съ убагрени пръсте. Галеше е пу шията, я гледах през нашата прозурка, и неможих да се стърпе от яд, дойдох да ти каза.

Мъжет не му се щѣло да повѣрува, ама рекал на умът си: чакай пък да виде, може да е истина. Жена вѣра нема, казват хората. Той отишел у дома си и заварил жената си, че седи на прозуреца. Погледнал е по шията и видел дамги отъ буя. Той попитал жената си: жено, защо дойде буяджията при тебе, и каква е тъзика буя по шията ти? Жената, кату незнала, че бабата е уплескала, рекла на мъжет си: ти алалем[7]) си сръбнал повечку днеска та зат'ва, горкия, ти се мѣркат бои и бояджии на очитѣ. Мъжет се расърдил защо гу лъже жената му и го прави пиян, за т'ва ѝ лепнал една хубава плесница, сетнѣ ѝ рекал да се угледа въ огледалуту и да види дамгитѣ от цървената буя по шията си. Жената се угледала и видела боя по шията си, ама не можала да си помисли, че т'ва е рабута на бабата. Кя' ѝ се правилу, че т'ва цървену е отъ плѣсницата, дѣту ѝ заушил мъжет ѝ, за т'ва му се расърдила и мъжет се расърдил на жената си. Гяула зел да се радува. На другият ден мъжет утишел на нивата да уре. Бабата душла при жената и ѝ казала, че на мъжет му е сторено правиня[8]) за т'ва се измѣнил и се сърди. Аку искаш, мое дѣте, пак да те милóва, рекла бабата на жената, земи дувечера кога мъжет ти заспи, та му одрежи от косата малку и дай ми е утрѣ да побая на нея, да му развале правинята. Жената стрексала.

[1]) Гръцка дума съ бълг. окончание значи: съгласилъ се.

[2]) съ приятелитѣ си [3]) само [4]) разговаряли [5]) Вижъ въ края на книжката. *Ред.*

[6]) Виж. въ края на книжката. *Ред.*

[7]) турска дума=може-би [8]) магия.

Бабата си излѣзла и надвечер, когато мъжет се връщал от нивата, гу посрещнала и му рекла: и-и-и! синку! Днеска ходих у вас, да видиш жена ти како ми рече. Кя иска да те заколи дувечера, куга заспиш и да се ужени за буяжиета. Варди се, мое дѣте, че е влѣзал гяулът въ сърцету ѝ. Колку ѝ говорих, ама не слуше, хубосница.[1]) Ти дувечера легни и се преправей на заспал, ама утварей си малку учитѣ и гледай, како ще прави кя, да видиме, ще стане ли да те коли.

Мъжет повѣрвал на бабата и вечерта неможил да заспи от страх, да не гу заколе жена му. Той се престорил на заспал, зел да хърка максус, ама очите си и ушите си отварял по малко. Пу едно врѣме гледа, че жената му станува пулекичка от постелята, запалува свѣщ, зима в ръцете си острите ножици дето стригат овце, и отива та го хваща за кусата. Той се уплашил и помислил си, че кя нистина ще гу коли, за това скокнал разгневен и растреперан, и кату зел от ржцете ѝ ножиците, казал ѝ: ти ли мене ще колиш, мари, кубилу. На ти я тебе едно кланье! Той мушнал жената си с шилеститѣ ножици въ гърлото и е заклал. Подире се размислил, како направил, домъчнѣло му, и се заклал самичек. Гяула, като видел, как бабата скроила всичката тава мастурия, се уплашил от бабата и когато ѝ купил папуцето, от страх не се дуближил ду нея, а хи фърлил от делече и се скрил, станал невидим. Той утишел въ пъкълат, разказал всичко на другитѣ гяули и се зарекал, че още еднаш нема да се преправе ни на чувѣк, ни на нищо, защоту гу е страх от бабитѣ. Той рекал на другаритѣ си, че ако бабата дойде в пъкълат, ще хи накара и тѣх да се исколет един друг. Като чули т'ва гяулитѣ, ду толкува се уплашили от бабитѣ, та се сговорили да не се явяват още еднаш на хората, че може нѣкой гяул да си испати от нѣкоя бабичка. За тва сега гяулитѣ не се виждат с човѣшко око. За тва и хората казват, че старитѣ бабички сж от гяулите пó-гяули.

2. Прикаска за кривото колѣнце на гяула.

Едно врѣме госпуд пасѣл овцете и свирил кавал, а гаула пасѣл козите и свирил гайда. Гяула искал да земе на Господа овцете и му рекал: хайде ти си скрий кавалет във овцете, а пък я ще си скрия гайдата въ мойте кози. Ако ти найда я кавалет, ще ти зема овцете, аку ни найдеш ти гайдата, ще ми земеш козите. Господ стрексал и си скрил кавалет на един овен на гърба във вълната. Гяула скрил гайдата си в една коза, намушкал я под упашката ѝ . .

Вървели овцете покрай гяула и той търсил кавалет на Господа, изминали сичките овце и не можил да го найде. Вървѣли козите покрай Господа, и когато дошла близо при него козата, дѣту носила гайдата подъ опашката си, кя се покашлала и гайдата паднала изпод упашката ѝ. Останал гяула без кози, а Господ зел и козите и овцете. На гяула му било мъчно защо си нема никакво иманье; той искал и господ да нема жив имание, зат'ва намислил да направи вълкът, да

[1]) Виж. въ края на книжката. *Ред.*

яде той и овцете и козите, и да не остане на Господа жйу имание. Той издѣлал вълк от дърво, ама не можел да му даде душа, за т'ва се помолил на Бога и му рекал: и така ми зе козите, баре дай ми душа да ми се съживи жив вълкът, дѣто си го издѣлах от дърво. Господ знал защо гяула готви вълка, затова рекал на гяула: иди кажи на дървения си влък: стани да изедеш врагà, и той ше се съживи. Гяула стрексал и утишел да рече така на вълка, ама му дошло на умът, че врагът е той, и вълкът, като се съживи, ше го изеде, затва се качил на едно малко дръвце и от там извикал на вълка: дървен вълчо, Господ рече да станеш да изедеш врага! Вълкът се съживил и кату се фърлил върху гяула, уловил го за десното кулѣну. Вълкът теглил на долу, гяула теглил на горѣ, избавил се гяула и се покачил пó-нагорѣ на дръвцето, ама вълка му прегризал жилите на десното колѣно и за това сега гяула е съ крива нога. За тва и хората псоват гяула в криуту кулѣнце. От тогава насам вълка еде овцете и козите, ама еде и мастора си, аку гу фане. Гяула ходи пóвече нушкя, ама и вълкът гледа нушкя и гу лови та гу изѣва, ако нема близу дърво да се качи гяула.

Въ село Дере-Кьой, Юлий 1889 год.

КНИЖНИНА.

I. КРАТКИ ВѢСТИ ОТЪ НАУЧНИЙ И КНИЖОВНИЙ СВѢТЪ.

1. Новооткрити старини въ Срѣдецъ.

При разширяванието и управянието на улицитѣ по новий планъ на столицата, и при разкопванието на възвишенната мѣстность около съборната черква *Св. Краль*, както и при уравняванието на тази мѣстность въ пространна и хубава площадь около поменатий храмъ, пролѣтесъ открихѫ се въ земята до самия тойзи храмъ нѣкои старини, твърдѣ любопитни както за архиолозитѣ така и за архитектитѣ. Тия старини сѫ части отъ основи и части отъ зидове надъ основитѣ на стари велики сгради — като храмове и други държавни и обществении здания. По голѣмината на тия старини, по доброто имъ градиво, по начинътъ на съградението имъ, както и по здравата имъ направа въобще, види се, че тѣ не сѫ биле въздигнати нито въ турско най-отколешно врѣме, нито пъкъ въ българско старо врѣме, а, по всѣка вѣроятность, или въ първитѣ византийски славни врѣмена или даже по врѣмето на цвѣтущето римско владичество на балканский полуостровъ. Ширината на самитѣ зидове на тия старини е тъкмо два метра и половина, а врѣдъ основата на тия зидове има прокарани водостоци [гиризи][1]), изработени много добрѣ отъ здрави, хубави и доста голѣми тухли, помежду споени съ киречени пластове. Височината на водостоцитѣ е пълни два метра, а ширината имъ около 65 сантиметра, та може свободно да ходи изъ тѣхъ почти всѣки човѣкъ изправенъ. Горнята часть на водостоцитѣ е сводообразна, а долнята имъ часть

---

[1]) Пб-миналата зима, когато Народното Събрание засѣдаваше, бѣхъ повикалъ прѣславскитѣ народни прѣдставители при себе-си, за да ги разпитамъ за нѣкои подробности по топографията на старий Прѣславъ, и тѣ между друго ми съобщихѫ, че на югозападъ възъ баиря надъ старата прѣславска крѣпость се намѣрва едно мѣсто, вдлъбнѫто и приличало на малка суха долчина, която се спуща отъ сѣверъ къмъ югъ и слиза до кѫдѣ самата рѣка Тича (Камчия), и тази долчинка се нарича *стока*. Попитахъ гоститѣ си, какво значи тази дума, а тѣ не можихѫ да ми я обяснятъ. Но, че тя е чиста българска дума, нѣма никакво съмнѣние, само че трѣба да е много стара и отколѣ излѣзла отъ употрѣбение, та сега не се знае у насъ нейното значение. Тя е една и сѫща съ днешната чехска дума *stoka*, която означава гирисъ, *каналъ*, и произхожда отъ глагола *текѫ, стичамъ*. За това гирисъ нарекохъ съ думата *водостокъ*, а може да бѫде и просто *стокъ* или *подземенъ стокъ*.

Въ Трѣвненско има едно село (колиби), което се нарича *Стокитѣ*. Види се, че мѣстоположението на това село трѣба да е обиколено отъ долчинки (стоки или стокове) и по тѣхъ ще да се е нарекло *Стокитѣ*.

плоска и отлично послана съ камененъ материалъ. Възъ тия водостоци къмъ повърхноста на земята издигатъ се улеи, направени отъ яки и доста дебели пръстени кюнтове, диаметърътъ на които стига до 25 сантиметра. Растоянието отъ единъ улей до други е около шесть метра. Улеитѣ сѫ служили за прибирвание и вливание на водата и на други течни вѣщества отъ зданията; а възможно е и това, че нѣкои отъ тие улеи да сѫ служили и като прости душници на водостоцитѣ, които сѫ се намѣрвали, както и сега личи, на́й-малко 5-6 метра дълбоко отъ повърхноста на земята.

Самата черква Св. Краль е въздигната върху една часть отъ тие нинѣ открити старини, които се продължаватъ почти на вси страни върху сѫщата мѣстность. Ако тѣ се разкопаятъ насѫдѣ и правилно се разкриятъ, ще можемъ по тѣхъ да намѣримъ цѣлиятъ имъ планъ, а при това, може би, ще дойдемъ и до диритѣ на общия на́й-старъ планъ на София, именно когато е станала единъ отъ главнитѣ градове тракийски, въздигнати отъ римския императоръ Трояна, по́-послѣ и главенъ градъ на римската область Dacia mediterranea.

Въ на́й-старо врѣме София се е наричала Serdica, отъ името на едно тракийско плѣме, което населявало Софийското поле и се зовяло *Сарди*. Въ срѣднитѣ вѣкове София се е наричала гръцки Τριάδιτζα а български *Срѣдецъ*, като на́й-срѣдоточно мѣсто на българското плѣме, каквото е и нинѣ. Отъ на́й-старо врѣме и до днесъ, историята на тойзи градъ е много богата, както въ политическо, въ черковно, търговско, стратегическо така и въ много други отношения. Не е за чудо, дѣто още прѣзъ второто и третьото столѣтие въ тойзи градъ сѫ се ковали пари (монети), отъ които до сега има открити повече отъ 100 разни видове, на́й-много съ гръцки и по́-малко съ римски надписи. Римский императоръ Константинъ Великий, който е билъ родомъ отъ Нишъ (Naissus), обичалъ е често да дохожда и по̀-дълго врѣме да посѣдява тукъ, като е казвалъ: „мой римъ е Serdica". По едно врѣме той даже билъ се заканилъ да избере Срѣдецъ за нова столица на своята римска държава, дордѣто на́й-сетнѣ намѣрилъ друго, много по згодно мѣсто за тази цѣль, именно стара Византия (Цариградъ) възъ Боспорътъ. Извѣстно е, че около срѣдата на IV в. тукъ — въ Serdica — е станалъ черковенъ съборъ отъ 356 епископа за рѣшението на прѣпирнята за Ариевото учение.

Българский владѣтель Крумъ на́й-напрѣдъ е прѣвзелъ Срѣдецъ отъ Византийцитѣ въ г. 809, а въ начало на XI. столѣтие Византийцитѣ пакъ сѫ го завладѣли отъ Българетѣ и сѫ го удържали подъ своя власть до края на XII. в. и тогава (г. 1194), слѣдъ една юнашка обсада, прѣвзелъ го е отново българский царъ Асѣнь I. Въ година 1382 Срѣдецъ е миналъ отъ Българетѣ въ турски рѫцѣ, и едвамъ въ г. 1877 — тъкмо срѣщу Коляда — се избави отъ турското петивѣковно владичество, аче, подиръ година и половина, станѫ и прѣстоленъ градъ на подновената българска държава.

Но, и подъ турското владичество, Срѣдецъ е билъ, слѣдъ Цариградъ, вторий главенъ градъ на турскитѣ владѣния въ Европа цѣли три вѣка на-редъ, именно отъ края на XV. почти до края на XVIII

вѣкъ. Прѣзъ тойзи дългъ периодъ тукъ е било сѣдалището на Султановитѣ намѣстници, наречани *Беглер-бегове*, върховнитѣ управители на всичкитѣ турски владѣния въ Европа, съ исключение само на Босна и Морея.

Освѣнъ това, Срѣдецъ е билъ въ голѣма почеть особно и у всичкия български народъ, не само въ турско врѣме ами още отъ първото старо наше царство, защото дълго врѣме прѣзъ тия периоди тукъ сѫ се намѣрвали и мощитѣ на Св. Ивана Рилскаго, за когото на поклонение нашитѣ благочестиви прѣдци тукъ сѫ дохождали всѣка година въ голѣми множества отъ вси странъ на България.

Географически както и етнографически Срѣдецъ е билъ, е, и, съ Божата воля, би-ще пѫпътъ на българското плѣме, на българската наша татковина.

Затова ний, сегашнитѣ обитатели на Срѣдецъ, трѣбва именно толкова пòвече да се грижиме отъ все сърце за неговото нататъшно пълно прѣуспѣвание въ сѣко отношение, за да може — като нàй-нова столица на България — да се прослави още пòвече, каквото едно врѣме, отъ което сме унаслѣдили толкова драгоцѣнни стари спомени, гордоста на старий и новий нашъ Срѣдецъ. При това обаче трѣбува добрѣ да помнимъ, че сега — въ наше врѣме — като още се откриватъ разни старини въ Срѣдецъ, които още пò-вече възвишаватъ неговото велико историческо значение, имаме священна длъжность да ги събираме и съвършенно запазваме, и никакъ да не допущаме тѣхното разрушавание и изгубвание[1]).

Една отъ нàй-якитѣ нравственни опори за постиганье свѣтло бѫдѫще на единъ народъ е изучванието му отечествнната история, а старинитѣ сѫ нàй-важнитѣ основни части на историята. Прочее, ако искаме да дочакаме трайно, честито бѫдѫще, свещенна длъжность се възлага не само на правителството, на столичното кметство, но въобще и на всѣки български гражданинъ, да се грижи, между друго, и за пълното завардвание на старинитѣ, що се откриватъ тукъ или дѣто и да е въ България. Просвѣтенитѣ днесъ и благоденствующи народи разнасятъ милиони за събирвание и запазвание своитѣ старини.

При тойзи случай не можемъ да не искажемъ сърдечната си радость, за дѣто столичното кметство запазва за бѫдащитѣ вѣкове нàй-важния и нàй-стария тукъ черковенъ паметникъ, който сѫществува едвамъ ли по малко отъ 1780 години, (ако не и пò-вече — като здание), и който днесъ носи името *Гюл-джами*. По поводъ на това ний намѣрваме за умѣстно да кажемъ тукъ нѣколко думи и за тази нàй-драгоцѣнна Срѣдецка старина, що е малко много е уцѣлѣла и до нинѣ.

---

[1]) Отъ достовѣрно мѣсто се научваме, че тие дни нѣкои работници, пòвече чужденци, като биле събрали отъ разкопитѣ изъ Срѣдецъ разни стари мѣдни и пòвечето сребърни монети въ една пълна кисия, отнесли ги въ казиното наречено „Union Klub“ и ги прѣдлагали за продань. Какво е станало послѣ съ тие монети, не ни е извѣстно. Но често чуваме да се вършѫтъ такива светотатства отъ нѣкои чужденци—работници не само въ столицата но и по вънъ изъ България. Желателно е да се вэематъ пò-енергични и пò-строги мѣрки противъ такива посѣгатели, които си позволяватъ съ тия постѫпки да се гаврятъ прѣдъ великодушното гостоприимство на свободна България, дѣто имъ се дава изобилна прѣхрана и поменъкъ.

2. Една бѣлѣжка къмъ историческото значение на Гюл-джами въ Срѣдецъ.

Знае се вече на вѣрно, че нáй-старъ и нáй-важенъ християнски храмъ, що е могълъ и до наше врѣме да уцѣлѣе колко-годѣ въ новата българска столица и да не е лишенъ отъ малко-много исторически традиции, е *Гюл-джами*. Тя е една малка, правилна rotunda или кръгообразна сграда съ пропорционално кубе и съ еднаква ширина и височина. Височината на сградата отъ върха на кубето ѝ има около 10 метра; толкова е и ширината ѝ или нейния диаметъръ надъ основитѣ. Дебелината на зидоветѣ ѝ има 1 метъръ 70 сантиметра. Сградата отъ вѫтрѣ въ стѣнитѣ ѝ има вдлъбнати петь мѣста съ различна голѣмина: едно въ източната страна — за олтарь, и четирь—тѣхъ поставени симетрически помежду си — двѣ отъ сѣверна страна и другитѣ двѣ отъ южната страна. Тие вдлъбнати мѣста иматъ почти еднаква височина — по 4 метра; но вдълбнатото мѣсто за олтарь има пространство въ основата си 4 м. на длъжъ, толкова и на ширъ; пространството въ основата на двѣтѣ вдлъбнати и противостоящи мѣста — едно на сѣверната другото на южната страна отъ къмъ олтаря — има 3 м. на ширъ и 3 м. на длъжъ; а другитѣ двѣ, сѫщо противостоящи мѣста — отъ къмъ западната страна на сградата — иматъ пространство въ основата си само по 2 м. и нѣщо, както на длъжъ така и на ширъ. Сградата има три врати: една по́-голѣма, двѣ по̀-малки съ еднаква голѣмина. По̀-голѣмата врата се намѣрва на западната страна, и нейната широчина е 2 метра и 20 сантиметра, а височината ѝ 2 метра и половина. Другитѣ двѣ по̀-малки врати иматъ ширина 1 м. и 20 с., а високи сѫ колкото по̀-голѣмата врата. Едната по̀-малка врата се намѣрва въ срѣдата на зида отъ сѣверната страна, а другата е на южната страна тъкмо срѣщу първата. И тритѣ врати сѫ отъ-горѣ сводообразни. Надъ 7 метра височина отъ основитѣ на сградата въ еднакво растояние има на околовръзъ 8 малки прозорчета съ еднаква голѣмина — по 1 м. високи и по 60 с. широки. Въ дъното на олтаря има такожде единъ прозорецъ съ височина отъ 1 м. и половина, и съ ширина около 1 м. Отъ южната страна въ длъбнатото мѣсто до олтаря има още едно прозорце, което личи да е било отворено въ турско врѣме, сѫщо и онова, що е въ олтаря. Градивото на сградата е отъ хубави и добрѣ изпечени римски туфли, и отъ киречъ, размѣсенъ съ пѣсъкъ.

Тази прастара и въ свое врѣме доста голѣма срѣдецка сграда е направена тъкмо по формата на пантеона въ Римъ, само значително въ по́-малъкъ размѣръ. Въобще отъ всичко се види, че направата на сградата е била солидна работа, и за това е могла да утрае до сега отъ толкова врѣме насамъ.

Сегашното мѣстоположение на Гюлъ-джами въ Срѣдецъ се намѣрва въ старата еврейска махала, на едно растояние отъ 100 метра почти право на истокъ отъ церквата Св. Краль, и около 100 м. на сѣверъ отъ церквата Свети Никола.

Ний мислимъ, че тази сграда трѣбва да е била въздигната не по̀-кѫсно отъ първитѣ годинп на II вѣкъ слѣдъ Христа и, по всѣка

вѣроятность, отъ самаго императора Трояна, разбира се, съ цѣль да служи или за храмъ или за̀ други държавни и обществении потрѣби въ Serdica, днешний Срѣдецъ или София. А тепърва въ IV вѣкъ, и то, както се види, по врѣмето на императора Константина Великаго, ще да е била прѣвърната въ християнски храмъ на името Светаго великомѫченика Георгия. По това ний прѣдполагаме още, че първоначално стѣнитѣ на сградата отъ вѫтрѣ сѫ били съвсѣмъ равни и гладки, каквото и отъ вънъ, и че отъ послѣ, когато е била насочена да се прѣвърне въ християнски храмъ, станали сѫ отъ вѫтрѣ ония въ стѣнитѣ ѝ гореспоменати петь вдлъбнати мѣста или сводообразни горѣ и полукрѫжни долу прѣстройки.

При това, като не сѫ се открили до сега по̀-точни данни, н. пр. нѣкои писменни документи, за врѣмето, кога именно е била основана тая зграда, па и кога прѣвърната въ християнски храмъ, може да се допусне и друго прѣдположение, че е била станала християнски храмъ едва въ първата половина на VI вѣкъ, по врѣмето на византийский императоръ Юстиниянъ I. Ала, ний имаме по̀-силни причини да вѣрваме, че самото ѝ основание е станало даже и прѣди Константина Великаго, който пъкъ е прѣвърналъ въ християнски храмъ, както рекохме по̀-горѣ, и, по всяка вѣроятность около тойзи сѫщи храмъ ще да е засѣдавалъ и тукашний общи черковенъ съборъ въ г. 343-4.

Както и да е, неможе обаче да има никакво съмнѣние, че тази сграда, съ течението на толкова дълго врѣме, все ще да е прѣтърпѣвала и други, макаръ не сѫщественни но пакъ значителни прѣправки и поправки, както отъ вънъ така и отъ вѫтрѣ, каквото върху покривътъ ѝ, върху нейнитѣ стѣни, и пр., та е могла да се уварди до толкова читава и до тосъ часъ.

На̀й-сетнѣ, тя е била прѣобърната отъ християнски въ мохамедански храмъ, по врѣмето на Султанъ Селима I (1512—1520), който се е отличилъ съ безпощадно гонение на християнетѣ въ държавата си, между друго като е обсебвалъ по̀-хубавитѣ имъ храмове и ги е обръщалъ въ джамии.

Разбира се отъ само себе-си, че тази сграда като Християнски храмъ още при самото си начало била е украсена отвѫтрѣ по стѣнитѣ съ разни черковни изображения — на Бога Създателя, на Христа Спасителя, на св. Богородица, на св. Ивана Кръстителя и на други много святии, които отпослѣ сѫ бивали безъ съмнѣние подновявани въ разни врѣмена отъ Гръковизантийцитѣ и Българетѣ, дордѣто Срѣдецъ се е намѣрвалъ подъ тѣхно владѣние. Но отъ тие християнски врѣмена могли да се увардятъ до нинѣ само нѣколко, и то̀ твърдѣ скромни и крайно поврѣдени остатъци отъ такива изображения подъ мазилката, която били направили Турцитѣ възъ тѣхъ, като сѫ прѣобърнѫли храмътъ въ джамия. При тие остатъци отъ черковни изображения открили сѫ се по стѣнитѣ на тоя храмъ и надписи — гръцки и български, които обаче не сѫ цѣли и много заличени, та едвамъ се прочитатъ отъ тѣхъ нѣкои думи, слогове и букви. Въ дъното н

олтаря отъ къмъ дѣсна страна нахождаме слѣдующий остатъкъ отъ старъ български надписъ: **пѧ҄тє ѿ нєѧ҄ к̓сы сн**[1]) . . .

Тойзи храмъ дълго врѣме е билъ първъ въ Срѣдецъ, и до самото му потурчване той е служилъ за митрополитска черкова, дѣто Срѣдецкитѣ иерарси и други наши святители сѫ служили и проповѣдвали словото Божие на благочестивитѣ ни прѣдци, именно прѣзъ врѣмето на първото и второто българско старо царство. Въ XV вѣкъ, когато мощитѣ на Св. краль сръбски, Стефанъ Урошъ II Милутинъ, сѫ били принесени отъ градъ Трепче въ Срѣдецъ, тия мощи сѫ били положени на́й-напрѣдъ въ тази черкова и въ нея сѫ почивали, както и мощитѣ на Св. Ивана Рилскаго прѣстояли сѫ въ тойзи храмъ 6 дни въ г. 1469, когато ги възвръщали отъ Велико Търново за Рилската стара обитель на сѫщий тойзи нашъ *Свети Отецъ*.

Но на́й-любопитното при тоя храмъ е това, че въ нѣкои отношения и особенно по историческата си сѫдбина, той има голѣмо сходство съ други подобни храмове, отъ които до нинѣ мени сѫ извѣстни само три въ разни страни въ Европа: единъ въ Солунъ, други въ Прага и трети възъ прочутия рѫтъ въ Чехия, называемъ Рипъ (Říp). Всички тие храмове, отъ самото начало като храмове християнски, посвятени сѫ на Святаго Георгия. Особенно Солунския има поразително сходство съ Срѣдецкия храмъ, защото е сѫщо така твърдѣ стара сграда и крѫгообразна, само че е дважъ по̀-голѣма отъ Срѣдецката и отвѫтрѣ въ стѣнитѣ има осемъ вдлъбнати, сводообразни мѣста; освѣнъ това, и Солунския храмъ е прѣвърнатъ отъ Турцитѣ въ джамия, называема Орта-Султан-Осман-джамиси.

На тия два храма твърдѣ прилича и Рипския Св. Георгий, особѐнно по вънкашния си видъ[2]). Само Пражския Св. Георгий първоначално е билъ направенъ до сущъ по формата на по̀-старитѣ християнски храмове, и това е твърдѣ понятно, защото се знае, че тойзи храмъ е билъ основанъ много по̀-кѫсно отъ първоначалното съграждание на Солунский и Срѣдецкий Св. Георгий, а именно въ началото на X вѣкъ (915 г.) отъ Чехский князь Вратислава I, съврѣменикъ на българския царь Симеона. Чехия, както е извѣстно, по онова врѣме била е принудена заедно съ Моравия да мине подъ церковното вѣдомство на Латиногерманското духовенство, но Вратиславъ при всичко това ималъ е при себе си единого епископа, както се види, Св. Методиевъ ученикъ изъ Моравия, който всѣкога е служилъ на словѣнски езикъ въ храма на Св. Георгия въ Прага. Заради това, тойзи храмъ се почита съ на́й-голѣмо благоговение и до днесь отъ всичкия чехски народъ.

Рипския храмъ Св. Георгий е основанъ тепърва въ г. 1126 отъ чехския господарь князь Собѣславъ I въ честь на славната му по-

---

[1]) Буквитѣ отъ тойзи надписъ сѫ бѣли, хубави, уставни, върху тъмно-синьо поле: височината имъ е 6 сантиметра. По очъртанието на буквитѣ, по общия имъ видъ както и по нѣкои ортографически бѣлѣзи, тойзи надписъ показва да е направенъ не по̀-рано отъ края на XIII или же отъ начало на XIV вѣкъ.

[2]) Виж. Památky Archaeologické a Místopisné. V Praze 1857, стр. 139—141, и таблица IV.

*

бѣда надъ Германцитѣ по врѣмето на тѣхний императоръ Лотаръ, сѫщо както българския царь Иванъ Асѣнъ II е въздигналъ въ столицата си храмътъ Св. 40-мѫчениковъ въ честь на своята побѣда надъ Гърцитѣ въ г. 1230 при Клокотница[1]).

Въ заключение тукъ, ний ще си позволимъ да искажеме своето горещо желание и почтително приканвание до Столичний градски съвѣтъ, да побърза съ енергичното си разпореждание за съвършенното разчиствание и уравнявание мѣстноста около Гюл-джами, както и за доброто прѣпокривание покрива и въобще за всеобщото стѣгание на самата тая сграда, отвънъ и отвѫтрѣ, за да може за сега да се заключава добрѣ, па и да нѣма вече никаква опасность за нáй-малкото порутвание отъ нея. А сегá както е понапусната, ако остане пó-вече врѣме все така, ще почне сама да се расипва значително. Въобще нинѣшното положение на тая нáй-стара и нáй-важна святиня въ Срѣдецъ не е до тамъ добро, особно дѣто още се лишава отъ врати, та не може да се заключва и да бѫде поне отвѫтрѣ завардена отъ нечистотии. Заради това много е желателно, прѣди всичко сградата да се снабди часъ пó-скоро съ врати, които да се заключаватъ. А пó-нататъкъ, желателно е още, отъ вѣщи и компететни мѫже да се направятъ основателни студии върху тая сграда, па слѣдъ година — двѣ да се пристѫпи къмъ нейното всецѣло възобновение, както отвѫтрѣ така и отвънъ, възъ основание на стариятъ ѝ християнски видъ, и нáй-сетнѣ да се освѣти пакъ за храмъ на Св. Георгия, каквато си е била едно врѣме[2]).

Това ще бѫде едно отъ нáй-цѣннитѣ и нáй-похвалнитѣ дѣла на тукашний градски съвѣтъ, за което съ душевно наслаждение ще се гордѣе всѣки Срѣдечанинъ.

Срѣдецъ, Юний 1890 г.

В. Д. Стояновъ.

---

3. Бѣлѣжка по найновитѣ изслѣдвания на Македония.

Между България и Сърбия става дѣлежъ на словѣнскитѣ земи отъ Балканския полуостровъ. Дѣлежътъ се е захванѫлъ — 1) по дързкия *починъ на сърбетѣ,* и 2) откакъ една *европейска конференция* въ Цариградъ обяви своя планъ *да се конституира* въ турската държава една

---

[1]) За съставение на изложената си тукъ статия, ний се ползувахме най-[illegible] отъ книгата на г. Д-ра К. Иречка: Cesty po Bulharsku. V Praze, 1888.

[2]) При внимателното разглеждание, което направихме на Гюл-джами, забѣлѣжихме и се увѣрихме, че пó-главнитѣ пристройки отъ вънъ сградата сѫ били [illegible]вени заедно съ главната сграда или поне още въ доста отколѣшно християнско [illegible], а не пó-кѫсно отъ Турцитѣ, както инакъ се мисли. Пó-голѣмата часть отъ тие [illegible]кашни пристройки вече е съборена, но уцѣлената имъ часть не трѣбва да се [illegible] дордѣто не се прѣгледа добрѣ отъ вѣщь архитектъ и не се измѣри точно и [illegible] вѣрно, за да се види цѣлиятъ планъ на тия всички вънкашни пристройки, [illegible] желателно да се възобновятъ заедно съ цѣлата сграда въ първоначалнїй си [illegible]

Отъ тукъ слѣдва да се забѣлѣжи на всички оние, които ще събарятъ [illegible] нѣкои здания отъ археологическа важность, вече да не струватъ това, дордѣто [illegible] здания не бѫдѫтъ прѣдварително прѣгледани добрѣ отъ вѣщи хора.

автономна областъ „България“. Бѣлѣжити сѫ наистина тия два факта; и който се наеме да помогне за разрѣшението на прѣпирнитѣ, възникнѫли сега по дѣлежа, той небива да испуща тия минѫли фактове изъ очи.

Отношенията между България и Сърбия отъ врѣмето, когато ние нѣмахме нито политическа свобода, нито своя черква, нито найнасѫщната книжовна храна, — а камо ли и книжнина за „пропаганда“!, — нашитѣ взаимни отношения отъ него врѣме носѣхѫ съвсѣмъ инакъвъ характеръ, нежели сега. Има история, която съ абсолютно спокойствие вече гласи, какъ сѫ помагали българетѣ въ сърбската завѣра[1]), какъ сѫ се сговаряли сърбе и българе, да се отърси отъ врата на първитѣ всѣка турска власть и послѣ да се потегли изъ Сърбия за освобождение на останѫлитѣ още сърбски земи и на българския народъ, и какъ сѫ ставали дори и фактически опити за испълнение на тия сговори.[2]) Докѫдѣ се е вършило всичко това, българскиятъ народъ е работилъ не за разграничение между сърбе и българе, а за добиванье за себе найнапрѣдъ черковна самостоятелность, а послѣ и политически правдини. Отъ своя страна сърбетѣ, които имахѫ свое княжество и располагахѫ съ пълна свобода за дѣйствията си и съ помощна книжнина, гледахѫ на затичаньята на българетѣ като на нѣщо *справедливо* и *естествено*, а ако ги обладавахѫ при това нѣкои користни желания, то бѣхѫ само такива, какъ повече да се въсползува Сърбия отъ бъркотията, която можахѫ да произведѫтъ българетѣ въ Турция съ своитѣ протести противъ гръцкитѣ владици и противъ турското управление. И тогава сърбетѣ никога неповдигахѫ въпросъ, че тука или тамъ низъ турскитѣ провинции сѫ ставали правилно или неправилно движения въ полза на българетѣ, понеже самото население, което осѣщаше въ себе развитието и растежа на своето национално съзнание, безъ всѣко нарочито подскрижанье самоволно се исказваше въ тия провинции за права общи на българския народъ, или на сърбския. Първитѣ *българе*, които фактично бѣхѫ заченѫли да прогонватъ *гръцкото* богослужение изъ черквитѣ си и гръцкитѣ владици изъ градоветѣ си, бѣхѫ изъ *сегашното население на Македония;* ония *българе*, които несполучихѫ въ заплашваньето, че ако имъ недаде султанътъ *български* владици, тѣ ще станѫтъ униати, и прѣдпочетохѫ да станѫтъ униати, а не да искатъ подчинение подъ близката тѣмъ и независима отъ гърцитѣ православна църква *сърбска*, бѣхѫ *жители изъ македонски градове*. Противъ движенията на тия *българе*, движения явни по своята цѣль и по своитѣ срѣдства, сърбетѣ не сѫ изявявали натяквания, че то сѫ движения на *население сърбско*, но съ *измама* и *пропаганда* прогласявано за българско: напаки, дори признанието отъ Турция на единъ независимъ *български*

---

[1]) Вж. „Български дѣйци въ сърбската завѣра“, сПС. XII, XIII, XIV и XV.

[2]) Вж. „Моето пѫтувание по Стара-Планина“, отъ П. Хитовъ; — нѣка се припомни дѣятелностьта на Раковски въ Бѣлградъ на 1862 и българската легия, смъртьта на *Цвѣтка Павловичъ* съ Никола Войводовъ въ пароплува „Германия“, дѣятелностьта на Л. Каравеловъ прѣди да се посели въ Букурещъ, българскитѣ доброволци въ сърбско-турската война на 1876.

екзархъ, комуто се опрѣдѣляхѫ и границитѣ на вѣдомството, се посрѣщнѫ съ ентузиязъмъ въ сърбската столица Бѣлградъ, и въ тоя ентузиязъмъ не се манифестираше нищо друго, освѣнъ твърдата надѣжда, че и движенията на сърбетѣ въ Стара-Сърбия, Босна и Херцеговина ще докаратъ единъ день къмъ таково признание отъ Турция правата на угнетената още часть отъ сърбското племе. Сърбскиятъ народъ, който прѣзъ живота на своето васално, но все пакъ свободно княжество е извождалъ на княжеския тронъ и на министерскитѣ кресла хора съ прозорливость, хора, които заздравихѫ неговото политическо сѫществуванье и напрѣдъкъ, *неможеше да се лъже*, че тържеството на населението отъ областитѣ, за които бѣ опрѣдѣленъ черковенъ глава *българскиятъ* екзархъ, бѣше *праведно* тържество на едно цѣлокупно *българско* племе, и въ тоя случай сърбскитѣ държавници *неможахѫ да незнаѭтъ*, че клонове отъ това цѣлокупно племе съставя *найголѣмата часть отъ населението въ Македония.*

Обаче слѣдъ признанието на *българския* екзархъ движенията на сърбетѣ въ Стара Сърбия, Босна и Херцеговина недавахѫ да се прѣдвижда въ скоро врѣме и нѣкой положителенъ успѣхъ за *сърбското племе*, успѣхъ, който да е нѣкакъ поне една *компенсация* зарадъ успѣха, що се паднѫ на българетѣ. Сърбскитѣ държавници станѫхѫ и нетърпѣливи, и завистливи. Образътъ на една *черковна България* имъ застанѫ като сѫдбоносенъ призракъ. Адриатическото море недаваше още изгледъ да имъ отвори своитѣ прѣгрѫдки, а Цариградскиятъ пѫть и Солунскитѣ врата сега бѣхѫ вече затворени отъ владѣнията на *българския* екзархъ. Тия държавници се опитахѫ да насилѭтъ турскитѣ граници откъмъ югъ и западъ. Повдигнѫ се Херцеговина; въстанѫ и България. На помощь трѣбваше да се яви редовната войска сърбска, и така съ общото въоружено недоволство на султановитѣ словѣнски подданици подъ *държавното знаме* на Сърбия да се принуди найсетнѣ Турция да признае всѣкому неговитѣ политически права, като отстѫпи и на Сърбия нейната „Стара“ область съ Нови-Пазаръ, Призрѣнъ, Прищина, Ипекъ и Босна съ Херцеговина. Ала *сърбско-турската* война испаднѫ много злочесто за сърбетѣ. Мечтитѣ, що ги блазнѣхѫ тогава, освѣнъ че се разбихѫ на прахъ, но още повече ожесточихѫ тѣхъ противъ насъ, понеже съ поражението на сърбската войска подъ Алексинацъ бѣхѫ се обявили тайнитѣ замисли на сърбскитѣ държавници, да воюватъ и съ българскитѣ у тѣхъ доброволци подъ знака на сърбско орѫжие противъ Турцитѣ, и *каквото извоюватъ отъ турскитѣ владѣния*, да го слѣѭтъ съ територията на сърбското княжество. Наистина *тая хитрость* на сърбскитѣ държавници заслужва своята *похвала*, понеже бѣше посигурно и поразумно да се спечели *поне нѣщо* въ съсѣдство съ сърбскитѣ граници, — било то свое, или не, — нежели да се лита за нѣкаква си *цѣла* Стара-Сърбия и др.; ала тъкмо тамъ бѣ слабостьта на тия държавници, че тѣ малко познавахѫ силата на Турция и се издадохѫ въ очитѣ на българетѣ, за които бѣ голѣмо щастие да нестанѫтъ съ нѣкои свои области „зайчарски“ подданици на завоевателката Сърбия.

Поражението на сърбетѣ на бойното поле като недаваше вече надѣжди и за толкова и такива успѣхи за напрѣдъ, каквито тѣ мечтаяхѫ до това врѣме, побуди нашитѣ съсѣди къмъ други планове, —въ *полето на* агитациитѣ. Тѣ съ по̀голѣма ревность, съ побезогледно настръвение се спуснѫхѫ да проповѣдватъ прѣдъ свѣта, че областитѣ задъ Тимокъ и надолу къмъ Егейско море сѫ сърбски, че тамъ безправното население тегне къмъ своята татковина Сърбия и че *българскиятъ екзархъ* е жестока подигравка надъ *простодушието* на турцитѣ, които вмѣсто да прѣдадѫтъ *македонскитѣ и горнодунавски словѣнски области* на сърбетѣ и да си иматъ мира съ тѣхъ по старо съсѣдство, създали сѫ отъ тѣхъ едно землище съ недоволно население, що се експлоатира отъ нѣкаква си *българска екзархийска пропаганда* за съкрушение на турската политическа власть. Достойно е за забѣлѣзвание, че *отъ нейѫ минута насамъ расте по̀вече и по̀вече една книжнина за пропаганда въ Сърбия, когато на български езикъ нѣмаше ни една книжица, що би се занимавала съ подобенъ прѣдметъ.* Тая книжнина съ други още свои спомагателни срѣдства доби по̀силенъ импулсъ, когато настанѫ руско-турската война и се задържа въ очиститѣ отъ турцитѣ земи руската окупация. Сърбетѣ, като участници ужъ въ войната, бѣхѫ завзели днешни нѣкои български окрѫзи на западъ; случаятъ пакъ имъ растваряше книгата на мечтитѣ отъ врѣмето на сърбско-турската война, и тѣ никакъ неизлѣзохѫ толкова глупави, колкото Гопчевичъ мисли да сѫ били, кога тържествували за признанието на българския екзархъ, — неизлѣзохѫ, казваме, такива глупци, та да зѣпатъ само спокойно прѣдъ бѫдѫщето. Съ бързина и срѣдства за прѝказъ тѣ набрахѫ благодарителни адреси и покорни просби отъ Трънско, Брѣзнишко, Радомирско и др., и съ тѣхъ се прѣдставихѫ на Берлинския конгресъ, дѣто *„сърбското“* трѣбваше да се даде *на сърбетѣ.*

Между туй брошуритѣ за *сърбска Македония* се мѫтѣхѫ прѣзъ день, прѣзъ два, понеже за Босна сърбскитѣ патриоти си духнѫхѫ на рѫцѣтѣ, и пѫтьтъ за Солунъ безъ друго належеше да се заздрави за расширението и сѫществуванието на сърбската държава. Ала ето че българетѣ заграбятъ автономията на Румелия. Турция не имъ дири, и опасно е да неспечели България по̀голѣмо землище, та да си простре рѫката въ Македония, дѣто естествено населението чака я политическо освобождение, както е работило и за *своето* черковно освобождение, що е отчасти и дочакало. Сърбскитѣ държавници намислихѫ тогава да прѣдотвърнѫтъ тая грозна за своето отечество опасность, опасность, равносилна съ бѫдѫщи респектъ на нѣкогашна свободна Сърбия прѣдъ обширна, недавнашна робиня България, и се впуснѫхѫ противъ всѣко право и длъжность върху своя съсѣдъ, та замѣнихѫ Алексинацъ съ Сливница! . . .

Историческитѣ фактове се повтарятъ, и то съ неизмѣнна послѣдовность тамъ, дѣто цѣльта, зарадъ която се дѣйствува, и материялътъ, съ който се оперира, сѫ постоянно сѫщитѣ. Ако Сърбетѣ и нататъкъ подържатъ своята цѣль въ лицето на сѫществуваньето и развитието на българския народъ, ако тѣ и за напрѣдъ продължа-

вать да агитиратъ съ брошуритѣ си за „сърбската“ народность на населението, що по свое национално съзнание и прѣдъ патриотическитѣ очи на сърбскитѣ държавници е работило за *българския черковенъ въпросъ*, и за облегчение на игото си не се е притичало къмъ щита на *сърбската черковна свобода*, — тогава не се знае, съ какво ще има да замѣнѭтъ пъкъ и Сливница! . . .

Ние изредихме тука тия фактове — 1) за да се види, че ако днесь има *прѣпирня за народностьта на македонското население*, тя е плодъ не на побуждения чисто научни, и не е прѣдизвикана отъ политическата користь на българетѣ, но *тя е плодъ на постъпенното разбиванье на сърбскитѣ политически идеали отъ двѣ десетилѣтия насамъ* и *е прѣдизвикана отъ самитѣ сърбе, чиято книжнина носи най-раннитѣ дати за напрегнѫти усилия да се квалификуватъ македонцитѣ като сърбе;* 2) за да покажеме, колко се заблуждаватъ и ония европейски съчинители на най-нови изслѣдувания на Македония, които съ дѣтска наивность подържатъ, че сърбетѣ били глупави овчици, когато се радвали за назначението на българския екзархъ Антима, и че населението въ Македония било такава боязлива маймуна, че щомъ турчинътъ го шибнувалъ съ своята прѫчица да не бѫде толкозъ палаво, то казвало, че е *миренъ българинъ*, а не (както било наистина) *буенъ сърбинъ*, отъ което и до днесь му останѫло името *българе*.

Единъ отъ тия европейски *най-нови „съчинители“*, — покрай моя бивши съученикъ и сега ратникъ противъ българизма на македонцитѣ българинъ Петъръ Даниловичъ *(Драгановъ)* Ковански, — е *Спиридионъ Гопчевичъ*. Той написалъ най-напрѣдъ една статия въ Dr. A. Petermanns Mitteilungen, 35 B. 1889, III. стр. 59—68, подъ насловъ „Die ethnographischen Verhältnisse Makedoniens und Altserbiens“ (съ карта), чиито сумарни изводи съставятъ пълното съдържание на обширния трудъ „Makedonien und Alt-Serbien“, Wien 1889, 4°. 511 (съ 67 образа и 5 карти). Оставяме за другъ пѫть да разясниме, кои сѫ и какви сѫ доводитѣ на Гопчевича за сърбизма на македонцитѣ; а тукъ ще отбѣлѣжимъ за сега, че неговътъ трудъ е породилъ вече въ нѣмската книжнина и немалка полемика по разглеждания въпросъ. Противъ „Makedonien und Altserbien“ е излѣзълъ нѣкой си *Karl Hron* съ книгата „Das Volkstum der Slaven Makedoniens“ (Wien, 1890), въ която дохажда за народностьта на македонцитѣ до заключения еднакви съ заключенията на *П. Драгановъ*. На съмнѣнията, що повдига Хронъ противъ методата за изслѣдвание и съобщенията на Гопчевича, подирниятъ отговаря съ брошурата си „Die Wahrheit über Makedonien“ (Wien, 1890). Въ тая брошура Гопчевичъ се защищава между друго, че небилъ се ползувалъ въ своя обширенъ трудъ за „Македония и Стара Сърбия“ само съ издадената въ Пловдивъ на 1881 г. „Ethnographie de la Macédoine“, чиито *„Българе“* е просто записалъ у себе като *„Сърбе“*, но и съ други още материяли; а единъ рецензентъ на брошурата (Robert Sieger) раскрива въ „Ausland“, 1890 No. 23 стр. 458—460 онова мистериозно отношение, каквото иматъ статистичнитѣ таблици на Гопчевича къмъ таблицитѣ въ „Ethnographie de la Macédoine“. Споредъ Сигера излази, че пѫтуваньето на Гопчевича въ Ма-

кедония и етнографическото изслѣдвание на страната е обложено съ силни поводи за подозрѣние въ шовинизъмъ отъ такъвъ калибъръ, какъвто самъ той се сили да изложи на ругань въ произведенията на всички писатели, що сѫ опрѣдѣляли македонското население за българско. И Гопчевичъ нерѣшава съ труда си въпроса, който окончателно ще може се разрѣши само отъ трѣзвата филология.

София, юний 1890.

А. Теодоровъ

---

4. Греко-болгарскій вопросъ, по неизданнымъ источникамъ. Историческое изслѣдованіе В. Теплова. Спб. 1889. стр. 245.

Прѣпирнята на българский народъ съ гръцкий цариградски патриархатъ по дѣлото на черковитѣ ни правдини още не е свършена, та и до край на да ли ще се свърши по̀-рано отъ специалното рѣшение въпроса на българскитѣ народни правдини въ Македония и въ Одринский вилаетъ; но рѣшението на тойзи вопросъ въ полза на България, прѣди всичко ще да зависи твърдѣ много, да не казваме прѣмного, отъ насъс амитѣ Българе. Ако се грижимъ да познаемъ себе-си както трѣба и, ако при това изучваме добрѣ разнитѣ интереси, що искатъ да иматъ възъ насъ нѣкои околни намъ малки и велики народи, тогава можемъ да бѫдемъ напълно увѣрени, че ще съумѣемъ да работимъ на̀й-умно и на̀й-мѫдро за съвършенното убезпечение на бѫдѫщето на цѣлокупна България, както въ народно така и въ политическо отношение.

За това, между друго, трѣбува зорко да слѣдимъ за всичко, що се пише за насъ и за отечеството ни въ чужбина. Не само просвѣтеното ни общество но и всѣкъ грамотенъ Българинъ трѣбува да се запознава особенно съ оние научни чужди съчинения, въ които доста добросъвѣстно и безпристрастно се разгледватъ наши жизнени въпроси. Едно такова съчинение е и горѣозаглавеното отъ г. Теплова, който си е придобилъ дълбоко почитание въ България още прѣди 13 годинъ съ издание на другъ единъ свой многоцѣненъ трудъ за България, именно: *Матеріалы для статистики Болгаріи, Ѳракіи и Македоніи.* 1877. С. Петербургъ. Тие „Матеріалы", до колкото ний знаемъ, сѫ били главната основа за образувание на цѣлокупна България по Санстефанский договоръ. Сѫщото това съчинение е било дору и единъ отъ главнитѣ нравственни щитове въ отбрана на българский народъ прѣдъ неговитѣ безпощадни душмане на Берлинския конгресъ, които, вопрѣки святата правина на българското дѣло, разпокѫсахѫ освободена България тъй безсъвѣстно на нѣколко части, щото да не можя тя никога да се види цѣлокупно свободна, честито развиваема и управлеваема подъ единъ свой господарь и отъ свое народно правителство.

И така, ний приканваме нашитѣ писатели за да се заемне нѣкой отъ тѣхъ, и да прѣведе на български и издаде озаглавената по̀-горѣ книга на г. Теплова, която разбира се, като дѣло човѣшко, тоже не е съвсѣмъ лишена отъ нѣкои кусури. Тие кусури сѫ обаче малко

и твърдѣ незначителни въ сравнение съ отличието на добритѣ страни на книгата, и твърдѣ лесно могжтъ да се направятъ за тѣхъ надлѣжни бѣлѣжки отъ вѣщий прѣводачъ, дѣто трѣбва.

По тоя въпросъ, който разглежда г. Тепловъ въ книгата си, ний до тосъ часъ нѣмаме на езика си друго по́-пълно и по́-дѣлно съчинение отъ прѣкраснитѣ статии по сжщия въпросъ отъ г. Θ. Стоянова-Бурмова, които се печататъ отъ нѣколко врѣме насамъ въ нашия журналъ, и за това прѣводачътъ на г. Тепловата книга, безъ съмнѣние, ще бжде се запозналъ добрѣ и съ статиитѣ на г. Бурмова, прѣди да започне прѣвода си, особенно ако рече да го придружи съ обстоятеленъ свой прѣдговоръ и съ бѣлѣжки, както рекохме по́-горѣ. Господинъ Тепловъ е служилъ при русското посолство въ Цариградъ цѣли 11 годинъ на редъ, отъ г. 1870—1881, именно прѣзъ това врѣме, когато българския черковенъ въпросъ е дохождалъ до твърдѣ остро положение, и той (г. Тепловъ), като небългаринъ, не ще да е гледалъ на тоя въпросъ до сущъ еднакво съ г. Бурмовъ, та за това съчинението му на мѣсти не може да не се различава дору и сжщественно въ нѣкое отношение отъ поменатитѣ статии на г. Бурмова.

Ето главното побуждение, по което е много желателно, споредъ насъ, да имаме въ прѣводъ на езика си и съчинението на г. Теплова по сжщия въпросъ.

Новаково.

Вельо Патамански.

II. КНИГОПИСЪ.

(Вж. „Период. Спис.“, кн. XXII—XXXIII стр. 407 и слд. Периодичнитѣ списания, прѣдъ които стои знакътъ †, могжтъ да се смѣтатъ *за сега* като *прѣстанжли да се издаватъ*).

2 а. Периодични списания.

Авраамовъ, В. вж. „Юридическо списание“, кн. IV и VII.
About, Edmond. вж. „Зимни нощи“, кн. I, IV, VI.
Анго, Алфредъ. вж. „Искра“, No. 6.
Арнолдъ, Матью. вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. VII.
Астафиевъ, Н. вж. „Трудъ“, кн. I.
Атанасовъ, Хр. Н. вж. „Промишленность“, кн. I.
Байронъ, вж. „Заря“, кн. I.
Балабановъ, Марко Д. вж. „Сборникъ etc.“, кн. II.
Балджиевъ, В. Т. вж. „Трудъ“, кн. I, IV.
Батюшковъ, К. вж. „Заря“, кн. I.
Безеншекъ, А. вж. „Стенографический Вѣстникъ“, No. 8—9.
Берковски, П. И. вж. „Искра“, No. 6.

Библиотека св. Климентъ. — Кнж. I—VI, ПС. XXXII—XXXIII. 407—408.

Книжка VII. (1889). — *Сѫдържа:* Русскитѣ жени, отъ *Н. А. Некрасовъ*, **прѣв.** *А. Константиновъ*, 1—32. — Графъ Левъ Толстой, отъ *Матью Арнолдъ*, 33—53. — Стихове, 54—55. — Изъ пжтьтъ, отъ *Гюи де Мопассанъ*, 56—61. — **Картини изъ** живота ни, 62—86. — Пжтувание по Харцъ отъ *Хейнрихъ Хейне*, 87—117. — **Аврора**, отъ *Жоржъ Реньалъ*, 117—120.

Книжка VIII. — *Съдържа:* Демонъ, отъ *М. Ю. Лермонтовъ*, прѣв. *А. Константиновъ* и *П. П. Славейковъ*, 121—132. — Черньо, отъ *Людовикъ Халеви*, 132—137. — Призракъ, отъ *Бродинъ*, 137—138. — Пѫтувание по Харцъ (отъ VII кн.), 139—165. — Кралъ Марко, нар. пѣс. отъ Рѣсенско, 165—172. — Косачъ, прикаэва *Веселинъ*, 173—185. — Стихове, отъ *М. Московъ*, 185—186. — За изучването на биологията, отъ Томаса Х. *Хъксли*, 187—199. Тифъ, отъ *А. Чеховъ*, 200—214. — Елексирътъ на негово прѣподобие отецъ Гоше, отъ *Алфонсъ Доде*, 205—213. — Гълѫби; Нимфи; Двама богаташи, отъ *И. С. Тургеневъ*, 213—216.

Книжка IX. (1890). — *Съдържа:* Стихотворения отъ Великий князь *Константинъ Константиновичъ:* Поету; Ней; Блаженний, прѣв. *П. П. Славейковъ*, 217—219. — Войникътъ, споменъ, 220—224. — Прѣвземането на редутътъ, отъ *Просперъ Мериме*, 225—229. — Демонъ (отъ VIII кн.), 230—250. — Барберина, комедия въ 3 д. отъ *Алфреда де Мюсе*, 251—292. — Французската младежь, нейнитѣ наклонности и догогвания, отъ *Е. М. де Вогюе*, 293—297. — Какъ се правѭтъ книги, отъ *Уошингтъна Ирвинга*, 298—304. — Стихове: Novissima Verba, отъ *де Профундисъ*, 305—306. — Коледна приказка, отъ *Щедрина*, 307—316.

Книжка X. — *Съдържа:* Отче нашъ (Le Pater), драма въ 1 д. въ стихове, отъ *Франсуа Копие*, прѣв. *А. Константиновъ*, 317—337. — Изъ запискитѣ на единъ скитникъ чиновникъ, 337—346. — Стихове, 346—347. — *Поль Луи Куриe* и неговитѣ памфлети, 348—369. — Въ нощьта прѣдъ Великденъ, отъ *Влад. Короленко*, 370—375. — Литературната критика въ Франция, отъ проф. *Едвардъ Дауденъ*, 376—396. — Денщикъ, отъ италиянски, 397—405. — Деньтъ се мина, отъ *Хенри Лонгфело*, прѣв. *Праповъ*, 405—406. — Кучето на Сенъ-Мало, отъ френски, отъ *Б. Ф.*, 406—411. — Врабецъ, отъ *И. С. Тургеневъ*, 412.

Бокачио, вж. „Заря", кн. I.
Бончевъ, Ст. вж. „Трудъ", кн. VIII.
Бояджиевъ, З. вж. „Научно Списание".
Бояджиевъ, Ив. вж. „Промишленность", кн. II.
Бранъ, Д. вж. „Искра", No. 6.
Бремъ, А. вж. „Трудъ", кн. III, X.
Бродинъ, вж. „Библиотека св. Климентъ", кн. VIII.
Брѣзицовъ, Д. Х. вж. *A. Dumas* fils.
Брѣнчевъ, Ст. вж. *Weber.*
Бѣлчева, Н. М. вж. В. *Петровичъ.*
Вазовъ, Ив. вж. „Денница".
Васил(и)евъ, Т. вж. „Книжици", кн. IV—VII.
Вацовъ, С. вж. „Денница", кн. IV.
Weber, вж. „Трудъ", кн. XII.
Величковъ, К. вж. „Денница", кн. 3—5; „Книжици", кн. IV—VII.

Венецъ. Бр. 1—7, ПС. XXXII—XXXIII. 409.

Бр. 8—9 (31. XII. 1889). — *Съдържа:* Кѫмъ читателитѣ, 49. — Неколко дидактически опѫтвания кѫмъ народнитѣ учители, 49—52 (слд.). — Народното училище etc. (отъ 7 бр.), 52—54 (слд.). — Учебната задача на народното училище, 54—56. — Происхождението на живота, etc. (отъ 7 бр.). 56—58 (слд.). — Неколко думи за полярнитѣ etc. (отъ 7 бр.), 58—60. — История на едно кѫсче etc. (отъ 4 бр.), 60—62 (слд.). — **Наприворн**, повѣсть отъ *Ежа*, 62—63 (слд.). — Предание за сотворението на земята 62—63. — Народни стихове, 63 (слд.). — Смесь, 63—64.

Бр. 10—11 (15. II. 1890). — *Съдържа:* По вѫпроса за нашитѣ първоначални училища, 65—66. — Неколко дидактически опѫтвания etc. (отъ 8—9 бр.), 66—69 (слд.). — **Народното училище** etc. (отъ 8—9 бр.) 69—73 (слд.) — Происхождението на живота etc. (отъ 8—9 бр.), 73—75 (слд.) — Историята на едно кѫсче etc. (отъ 8—9 бр.), 75—78 (слд.). — Неколко думи за първоначялното распрѣдѣление на растенията, 78—79 (слд.). — Наприворн (отъ 8—9 бр.), 79—80. — Смѣсь, 80.

Бр. 12 (I. III. 1890). — *Съдържа:* По вѫпроса etc. (отъ 10—11 бр.), 81—82 (слд.). — Неколко дидактически опѫтвания etc (отъ 10—11 бр.), 82—83. — Народ-

ното училище etc. (отъ 10—11 бр.), 83—84 (слд.). — Общата методика на народното училище (отъ 10—11 бр.; — !), 84—85. — Происхождението на живота etc. (отъ 10—11 бр.), 85—86 (слд.). — Неколко думи за първоначалното etc. (отъ 10—11 бр.), 86—87. — Напривори (отъ 10—11 бр.), 87—88 (слд.).

Веселинъ, вж. „Библиотека св. Климентъ," кн. VIII, „Селянинъ".
Визиревъ, Ив. Ст. вж. „Селянинъ".
Викиловъ, Д. П. вж. „Трудъ", кн. VIII.
Вильеманъ, вж. „Искра", No. 7.
Винклеръ, Т. вж. „Трудъ", кн. I.
Виргилий, вж. „Трудъ", кн. IX.
Влайковъ, А. вж. „Трудъ", кн. VII.
Вогюе, Е. М. де, вж. „Библиотека св. Климентъ", кн. IX.

Воененъ Журналъ. кн. I—VIII, ПС. XXXII—XXXIII. 409—411.

Книжка IX—X. Януарий — Февруарий (1890). — *Съдържа:* Официаленъ отдѣлъ. — Писма върху кавалерията (отъ VIII кн.), 753—776. — Историческа справка etc. (отъ VIII кн.), отъ *Х. Г. Х-въ,* 777—798 (съ чъртежъ). — За способитѣ по които може се позна, да ли има у изслѣдуемия приструвка въ зрѣнието или не, отъ проф. *Л. Гиршманъ,* 799—812. — Полската артиллерия подъ началството на корпуснитѣ командири, отъ принца *Крафтъ Хохенлое—Ингелфингенъ,* 813—827 (слд.). — Бѣлѣжки върху силата на новата австрийска пѣхотна пушка, отъ *Никола фонъ Вуичъ,* 828—842. — Писма за Македония (отъ VIII кн.), 843—863 (слд.) Артиллерийския полигонъ при Санъ-Мурцио, 864—866 (слд.). — Библиография: Критика, 877—906 (слд.). — Смѣсь, 907—913. — Чужда хроника: Ромъния, 914—933 (слд.). — Притурка: Военна хигиена (отъ II кн.), 161—208 (съ 8 рисунки).

Wolters, вж. „Трудъ", кн. II.
Вуичъ, Никола фонъ, вж. „Воененъ Журналъ", кн. IX—X.

Вѣстникъ на учителското дружество. No. 1—6 и 8, ПС. XXXII—XXXIII. 411.

Бр. 7. Октомврий 1889. — *Съдържа:* Къмъ читателитѣ, 1—3. — Учителскитѣ дружества у насъ, 3—10. — Нѣколко мнѣния по въпроса за подобрѣние положението на учителя, 10—15. — Исторически очерки: Сократъ — Коменский — Руссо — Песталоцци — Фребель — Дистервегъ, 15—20 (слд.). — Мѣстний учителский съборъ въ гр. Ломъ, 21—24 (слд.). — Първиятъ училищенъ день, 24—29. — По въвеждането на учебницитѣ, 29—33. — По методиката на българский языкъ, 33—43. — Сновидѣнието на Колмарския сѫдия, отъ *Алфонсъ Доде,* 43—48. — Книжовенъ отдѣлъ, 49—57 (слд.). — Библиография, 58. — Разни, 59—60. — Смѣсь, 60—64.

Бр. 9. Януарий (1890). — *Съдържа:* Учителскитѣ дружества и вѣстника, 129—132. — Антропологията и педагогиката, отъ проф. *П. Лесгафтъ* (отъ 8 бр.), 132—136 (слд.). — По методиката на българский языкъ, 137—150. — Исторически очерки etc. (отъ 8 бр.) 150—159 (слд.). — Мѣстний учителский съборъ etc. (отъ 8 бр.), 159—163. — Послѣдната ми расходка съ учителката, отъ *Holms,* прѣв *Г. Т. В.,* 163—171. — Книжовенъ отдѣлъ (отъ 7 бр.), 172—179. — Практический урокъ по Българский языкъ въ IV отдѣление, 180—186. — Некрологъ (Патю Ивановъ Мустаковъ), 186—188.

Гавеличъ, Марианъ, вж. „Книжици", кн. IV—VII.
Гаршинъ, Вс. вж. „Искра", No. 6; „Трудъ", кн. V.
Геннадиевъ, Х. вж. „Зимни нощи", *А Dumas; E. About; Molière.*
Георгиевъ, М. вж. „Денница", кн. 5.
Гете, вж. „Зимни нощи" кн. VI; „Заря", кн. I.
Гешовъ, Ив. Ев. вж. „Денница", кн. 4.
Гинчевъ, Ц. вж. „Трудъ" кн. I—VII; *Шедлеръ.*
Гиршманъ Л. вж. „Воененъ Журналъ", кн. IX—X.
Гоголь, Н. В. вж. „Трудъ", XI.
Грусвъ, П. З. вж. „Искра", No. 6.

Даракевъ, Т. вж. „Юридическо Списание“, кн. I.
Даскаловъ, П. И. „Трудъ“, кн. II, V.
Дауденъ, Едвардъ, вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. X.
Debierre, Ch. вж. „Книжици“, IV—VII.

Денница. Кн. 1—2, ПС. XXXII—XXXIII. 403.

Книжка 3. Мартъ. — *Съдържа:* Изъ кривинитѣ, едно въспоминание отъ *Ив. Вазовъ*, 97—101. — Писма отъ Римъ (отъ 2 кн.), 101—107 (слд.). — Златната планина (отъ 2 кн.), 108—114 (слд.). — Стихове, отъ *И. Вазовъ*, 114—117. — Любенъ Каравеловъ (отъ 1 кн.), 118—125 (слд.). — Стихове: отъ *К. Величковъ*, 126; отъ *Пенчо П. Славейковъ*, 126—127; отъ *Змай Йовановичъ:* „Изъ увѣхналитѣ рови“, прѣв. *И. В.*, Въздишка, Скръбь, прѣв. *П. П. Славейковъ;* 128—130. — Талерътъ, истинска случка, отъ *М. Миличевичъ*, прѣв. *С. Вацовъ*, 130—133; Въ двореца (изъ „въспоминания“), прѣв. *Ц-въ*, 133—136. — Стихове, отъ *М. Московъ*, 136—137. — Критика и библиография, (отъ Д-ръ *К. Кръстевъ*), 137—142. — Вѣсти изъ книжевний свѣтъ, 143—144.

Книжка 4. Априлъ. — *Съдържа:* Изборъ, повѣсть, 145—153 (слд.). — Писма отъ Римъ (отъ 3 кн.), 153—162 (слд.). — Побългаряването на св. Богородица, въспоминание изъ борбата ни съ гърцитѣ, отъ *Ив. Ев. Гешовъ*, 163—168. — In fine, краевѣковни стихотворения, изъ II ч. „Novissima Verbas“, отъ *Ст. Михаиловски*, 169—170. — Любенъ Каравеловъ (отъ 3 кн.), 171—174 (слд.). — Костенецъ, пѫтни бѣлѣжки, отъ *И. Вазовъ*, 175—180. — Бартекъ побѣдоносецъ, отъ *Хенриха Сенкевичъ*, прѣв. Д-ръ *Х. Кесяковъ*, 180—187 (слд.). — Стихове, отъ *К. Величковъ*, 187. — Една важна задача на нашитѣ учители, отъ Д-ръ *И. Д. Шишмановъ*, 188—190. — Библиография, 190. — Вѣсти изъ книжовний свѣтъ, 191—192.

Книжка 5. Май. — *Съдържа:* Кърваво примирие, епизодъ изъ сърбско-българската война, отъ *М. Георгиевъ*, 193—202. — Писма отъ Римъ (отъ 4 кн.), 202—211 (слд.). — Любенъ Каравеловъ (отъ 4 кн.), 221—227. — Стихове, отъ *К. Величковъ*, 227. — Бартекъ побѣдоносецъ (отъ 4 кн.), 227—238. — Библиография, 239. — Вѣсти изъ книжовний свѣтъ, 239—240.

Джамджиевъ, И. вж Т. *Кюстеръ*; „Трудъ“.
Джамджиевъ, Т. вж. „Трудъ“.
Димитровъ, Ат. вж, „Промишленность“, кн. XI—XII.
Добровски, М. Т. вж. „Домашенъ Приятель“, бр. 4, 11.
Добруски, В. вж. „Сборникъ etc.“, кн. II.
Догель, И. М. вж. „Промишленность“, кн. XI—XII.
Доде, Алфонсъ вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. VIII; „Вѣстникъ на учителското дружество“, бр. 7; „Книжици“, кн. IV—VII.

Домашенъ Приятель. Евангелско Училищна печатница, Самоковъ.
Бр. 1. Януарь.*

Бр. 2. Февруарий, 17—32. — Библията небесно откровение ли е (отъ 1 бр.). — Жизнеописание: Б. Паскаль, (слд.). Съставътъ на слънцето и другитѣ небесни свѣтила. — Фотография (слд.). — Нашата промишленность (слд.). — Боядисване червенъ памукъ (слд.). — Гори и каменни въглища. — Силата на съпругата; Здравословни внушения, прѣв. *И. А. Т.* — И др.

Бр. 3. Мартъ, 33—48. — Що е благородство. — Изслѣдвания по сѣверно-полярнитѣ мѣста. — Какъ една пустиня се прави населяема земя. — По въспитанието. — И др.

Бр. 4. Априлъ. 49—64. Слушай и двѣтѣ страни. — Свѣтътъ за Христа, прѣв. *К. П. Терзиевъ.* — Какво геологията учи за появлението на човѣка (отъ 1 бр.), (слд.). — Благотворителни влияния на слънцето. — Плодоветѣ и пчелитѣ, отъ *М. Т. Добровски.* — И др.

Бр. 5. Май, 66—80. — Истината (слд.). — Евгений Ривилаудъ, бивший безвѣрникъ и днешенъ француски прѣобразователь, отъ *И. А. Т.* — И др.

Бр. 6. Юний, 81—96. — Христосъ и цивилизацията, отъ *И. А. Т.* — Човѣческиятъ язикъ и развитието му, прѣв. *Ив. А. Тонджоровъ.* — „Несвършена“, прѣвела *Т. К.* — И др.

Бр. 7. Юлий, 97—112. Печатница на Д. Вълковъ, София. — Гоненията на библията и слѣдствията (слд.). — Книжнина. — И др.

Бр. 8. Августъ, 113—128. — Баснословни происхождения на жената. — Косение нивитѣ отъ *С. В. Ц.* — Избиранне на мѫжъ. — Вторий Августъ. — И др.

Бр. 9. Септемврий, 129—144. — Папата и Италия, или църква и държава. — Мѣстни издѣлия. — Гледание крави. — И др.

Бр. 10. Октомврий, 145—160. — Християнското понятие за Богъ, отъ *И. А. Т.* — Спектръ и спектроскопъ. — Ягоди. — Причини за развитието на пиянството. — Нѣколко бѣлѣжки върху народнитѣ училища. — Отпаданието на нравственостьта като причина за падание на държавитѣ, отъ гца. *Н. Николиева.* — И др.

Бр. 11. ноемврий, 161—176. Двѣ пророчества за библията, отъ *М. Добрювски.* — По възпитанието, отъ Д-ръ *Г. Каракулаковъ* (слд.). — Бончо и Иванчо. — И др.

Бр. 12. Декемврий, 177—192. — Съгласие между откровението и естественнитѣ науки, прѣв. *И. А. Т.* — Състоянието на индийскитѣ жени, прѣв. *Н. Т. Б.* — И др.

† **Домашенъ учитель.** ПС. XXXII — XXXIII. 411.

Доросиевъ, Л. вж. *Перелигинъ.*

Драгневъ, Ив. Ат. вж. И. С. *Тургеневъ; Гете.*

Драгойковъ, Гено. вж. „Трудъ“, кн. II.

Драгомановъ, М. вж. „Сборникъ etc“, кн. II.

Дриновъ, М. вж. „Трудъ“, кн. V, VI.

Дрозъ, вж. „Промишленность“, кн. IV.

Друмевъ, К. В. вж. „Заря“.

Дума. Литературно-научно-политическо мѣсечно списание. Редакторъ *Н. Іонковъ — Владикинъ.* Пловдивъ, Н. Ф. Чипевъ, 1890. 8⁰. ц. 8 л. — *Година I.*

Книжка I. Май. — *Съдържа:* Баба Христовица, расказъ отъ *Любомиръ*, 1—15. Стихове, 16—18. — Донъ-Франциско де Кеведо, живота му и списанията му, 19—26 (слд.). — Слънцето въ своитѣ отношения съ живота (изъ „Lumiere et Vie“), отъ Д-ръ *Лудвигъ Бюхнеръ*, отъ др., 27—32 (слд.). — История на човѣшкия родъ, отъ *Джиакомо Леопарди*, отъ фр., 33—45. — Стихове, 46—47. — Срѣдъ революцията (Vae Victis), 46—54. — Нѣколко думи по въпроса за славянството, прѣв. отъ „Бесѣда“ отъ 1872 г., 55—68. — Критика и библиография, 69—77. — Политика и общественъ животъ. — Новости 90—91. Отъ редакцията на Дума 93—95.

Дитая, А. вж. „Зимни нощи“, кн. I—V, VII—VIII.

Дяковичъ, Ал. вж. „Юридическо Списание“, кн. III.

Евстатий, Пелагонийский. вж. „Селянинъ“.

Ежъ, вж. „Венецъ“ бр. 8—12.

Жостовъ, Д. „Трудъ“ кн. IV.

Заря. Научно-литературно списание. Излиза всѣки мѣсецъ. Редакторъ-издатель *К. В. Друмевъ.* София, Б. Зилберъ, 1890. 8⁰. 3—4 коли, ц. 6 (8) л. — *Година I.*

Книжка I. Мартъ. — *Съдържа:* Стихове, 3—4. — Умирающий воинъкъ, стихотворение въ проза, 4—5. — Самовъзпитанието, отъ *Уиллияма Чаннинга* (рѣчь отъ 1838 въ Бостонъ), прѣв. отъ руски, 5—12 (слд.). — Раздѣла, отъ *К. Батюшковъ*, 13—14. — Една цалувка, прѣв. отъ фр. *Здравецъ*, 14—15. — Хипотезата на развитието, отъ *Херберта Спенсеръ*, прѣв. отъ рус., 16—23. — Македония, стихотворение въ проза, 23—24. — Мисли на знаменити писатели за майката, прѣв. отъ рус. 24—30. — Стихове, 31. — Животъ и смърть, прѣв. отъ рус., 31—34. — Изобличений клѣветникъ, изъ „Декамерона“ отъ *Бокачио*, прѣв. отъ рус., 35—40 (слд.). — Доброволецъ, стихотв. въ проза, 41. — Прадѣдитѣ на европейцитѣ *Алберть Равилъ*, 41—43 (слд.). — Мисли и изречения отъ *Гёте*, прѣв. отъ фр. *Драгосинъ*, 44—45. — Пѣсеньта на Саула прѣдъ боя, отъ *Байрона*, 45—46. — Мисли за прѣдстоящата европейска война, 46—52. — Прагъ, стихотв. въ проза, отъ *И. С. Тургеневъ*, 52—53. — Народни пѣсни (отъ

аморъ, Гърдомавъ, Гурмазово — Соф.; Развоище — Цариброд.), 53—57. — Библио-фия, 57—58. — Смѣсъ, 58—60. — Анегдоти, 60—61. — Корреспонденция, 61—63.

Звѣрницевъ, Л. Н. вж. „Промишленность“, кн. I.

Зимни нощи. ПС. XXXII—XXXIII, 412. Ежемѣсеченъ журналъ романи и расказн въ прѣводъ. Издава *Х. Геннадиевъ*. Пловдивъ, ентрална Печатница, 1889. 8°. ц. 12 л. — *Година II.*

Книжка I. Януарий. — *Съдържа:* Графъ Монте-Кристо (часть пета), отъ *А. Dumas* —48). — Навечерието, романъ отъ *Ив. С. Тургеневъ*, прѣв. *Ив. Ат. Драгневъ* (1—). — Тримята сватове или силата на жената, повѣсть отъ *Левина Шюкингъ*, прв. . *Икономовъ* (1—40, отд., ц. 30 ст.). — Горския царь, отъ *Edmond About*, прв. *Х. ннадиевъ* (1—16).

Книжка II. Февруарий. — *Съдържа:* Графъ Монте-Кристо (49—112). — Наваче лето (49—157; отд., ц. 1 л. 20 ст.).

Книжка III. Мартъ. — *Съдържа:* Графъ Монте-Кристо (113—236, край на пета асть, отд, ц. 2 л. 50 ст.) — Съ новото впечатление, отъ *В. Петровичъ*, прв. отъ рус. *I. М. Бѣлчева* (1—32; край).

Книжка IV. Априлъ. — *Съдържа:* Графъ Монте-Кристо (часть шеста, 1—128). – Горския царь (17—48).

Книжка V. Май. — *Съдържа:* Графъ Монте-Кристо (129—224, край).

Книжка VI. Юний.—*Съдържа:* Горския царь (49—188, край; отд., ц. 1 л. 50 ст.). — Страданията на младия Вертеръ, романъ отъ *Гете*, прѣв. *Ив. Ат. Драгневъ* (1—129, край; отд., ц. 1 л.).

Книжка VII—VIII. Юлий-августъ. — *Съдържа:* Софня Прентянъ, романъ отъ *А. Dumas* fils, прѣв. *Д. Х. Брѫзицовъ* (1—120, край; отд., ц. 1 л. 50 ст.). — Благородника, комедия въ 3 д. отъ *Molière*, побългарена отъ *Х. Геннадиевъ* (1—106; отд. 1890, ц. 1 л.)

Книжка IX. 1890. — *Съдържа:* Анна Каренина, романъ въ 8 части отъ Графъ *Л. Н. Толстой*, прѣв. *М. Ивановъ*, часть I (IV+1—139, край; отд., ц. 1 л. 20 ст.). -- Клтката (1—7).

Ивановъ, Д. К. вж. „Книжици“, IV—VII.

Ивановъ, И. вж. „Трудъ“, XI.

Ивановъ, М. вж. графъ Л. Н. *Толстой*.

Ивановъ, П. вж. „Промишленность“. кн. X.

Икономова, М. вж. А. *Бремъ*; С. *Карѣевъ*; „Трудъ“, кн. II.

Икономовъ, Ив. М. вж. „Юридическо Списание“, кн. VIII.

Икономовъ, П. вж. Левинъ *Шюкингъ*.

Илиевъ, А. М. вж. „Промишленность“, кн. X.

Инокентий, вж. „Селянинъ“.

Исаевъ, А. М. вж. „Промишленность“, кн. I.

Искра. N. 1—5, ПС. XXXII—XXXIII. 412—413.

N. 6. Ноемврий. — *Съдържа:* Прѣстѫпление и наказание (отъ 5 бр.), 331—353 (слд.). — Кѫрджалии, прикавка отъ Дѣда Стамена, отъ *Мирчо*, 354—356. — Дѣдо Пенчо. Разказъ отъ *М. Московъ*, 357—363. — Приказка за жабата и трандафила *Вс. Гаршинъ*, 363—367. — Стихове отъ *Д. Бранъ*, 368. — Какво нѣщо сѫ идеитѣ и трѣбва ли да ги притѣсняваме. Общественно психологический етюдъ, прѣв. отъ рус. *А. П. Н.*, 368—372 (слд.). — Пелярнитѣ сияния, отъ *Алфредъ Анго*, 372—375 (слд.). — Кометитѣ и летящитѣ звѣзди (отъ 3 бр.), 376—378 (слд.). — Опититѣ на Херца и тѣхното значение, отъ *Н.*, 379—382 (слд.). — Интересенъ въпросъ (изъ „La Sience pour tous), прѣв. *П. И. Берковски*, 382—383. — Народни умотворения (по Ново-Пазарский говоръ), отъ П. З. Грувъ, 383—384. — [Печатница „Искра“, 1890].

N. 7. Декемврий. — *Съдържа:* Прѣстѫпление и наказание (отъ 6 бр.), 395—414 (слд.). — Стихове, отъ *Мирчо*, 414—415. — Шпионинътъ, повѣсть отъ *М. Московъ*, 415—420. — Стихове: отъ *М. Московъ*, 421; отъ *Мирчо*, 421—422. — Двѣ сирачета, расказъ отъ *Оливие Пенъ*, прѣв. *Хр. Д. Максимовъ*, 422—431 (слд.). — „Смъртьта на царь Самуила“, отъ *К. Г.*, 431—432. — Бабичка, отъ *Ив. С. Тургеневъ*, прѣв. *Хр.*

М-овъ, 432—433. — Поезията на человѣческата скърбь, статия на проф. *Н. Стороженко,* прѣв. *М. Московъ,* 433—439 — Наставления противъ охтиката, отъ *Вильемана,* 439—441. — Кометитѣ etc. (отъ 6 бр.), 441—444. — Опититѣ на Херца etc. (отъ 6 бр.), 444—447 (слд.). — Библиография, 447—452.

N. 8. Януарий. 1890. — *Съдържа:* Престѫпление и наказание (отъ 7 бр.), 455—469 (слд.). — Стихове, отъ *А. Узуновъ,* 470. — Трима гости etc. (отъ 5 бр.), отъ *Н. Начовъ,* 471—475. — Муму, отъ *И. С. Тургеневъ,* прѣв. *Т. Ц. Трифоновъ,* 775—481 (слд.). — Двѣ сирачета (отъ 7 бр.), 482—490. — Стихове, отъ *Т. Ц. Трифоновъ,* 451. — За борба, стихотв. въ проза, отъ нѣм., 491—493. — Стихове, отъ *Н. Шиваровъ,* 493. — Три смърти, расказъ отъ гр. *Л. Н. Толстой,* 494—502. — Какво нѣщо сѫ идеитѣ etc. (отъ 6 бр.), 502—508. — Библиография, 508—513. — Нѣколко исторически документи за възраждането на българетѣ (изъ „Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель“): писма на *З. Княжескій,* (С. Филаретовъ, Н. Палаузовъ и Денкоглу), 514—515.

Иовановичъ, З. Май. вж. „Денница“, кн. 3.

Йовевъ, Дико, вж. „Стенографический вѣстникъ“, N. 6—7.

Іонковъ-Владикинъ, Н. вж. „Дума“.

Каблешковъ, А. вж. „Юридическо списание“, кн. VI, IX.

Каблешковъ, Недко Д. вж. Найманъ; „Трудъ“, кн. VI, VII.

Казанджиевъ, С. вж. „Трудъ“, кн. II, IV, V.

Капчевъ, Г. И. вж. „Трудъ“, кн. X.

Каракашевъ, Б. вж. *В. Гаршинъ;* А. Я. *Максимовъ;* А. *Щелцнеръ.*

Каракулаковъ, Д-ръ Г. вж. „Домашенъ Приятель“, бр. 11, слд.

Каранджуловъ, Ив. вж. „Юридическо Списание“, кн. III, V,

Карапетковъ, Хр. вж. „Трудъ“, кн. I—IV, IX, XI.

Карѣевъ, С. вж. „Трудъ“, кн. V.

Кесяковъ, Д-ръ Хр. вж. *Виргилий;* „Денница“, кн. 4—5; „Трудъ“, кн. III, IX.

Книжици за прочитъ. Кнж. I—III, ПС. XXXII—XXXIII. 413—414.

Книжка IV—VII. — *Съдържа:* Живитѣ мощи, отъ *И. С. Тургеневъ,* прѣв. *Д. Х. И.,* 3—19. — Макаровия сънъ, коледна приказка отъ *В. Короленко,* прѣв. *В. К.,* 20—51. — Папското муле, отъ *Алфонса Доде,* прѣв. А. Т., 52—61. — Стойко и Петко, двѣ селенчета, отъ *Т. Василевъ,* 62—99. — Образцова домакиня. Етюдъ отъ *Мариана Гавеличъ,* прѣв. *П. М.,* 100—107. — Единъ дългъ, отъ *Жакъ Норманъ,* прѣв. *В. Л.,* Кименисъ, расказъ отъ *Всеволода Соловьевъ,* прѣв. *Г. Ст.,* 115—128. — Лунната свѣтлина, отъ Гюи де Мопассанъ, прѣв. *Г. С.,* 129—134. — Конфиденциално, отъ рус., 135—136. — Една наздравица, отъ *В. Хюго,* прѣв. *Д. Х. И.,* 147—150. — Двамата братя и златото, отъ *Л. Н. Толстой,* прѣв. *И. Г.,* 151—153. — Кумиръ, 154—156. — Бродникъ (отъ *В. Кѫнчовъ*); стихове, отъ *Т. Китанчевъ,* 157—159; къмъ Д. Д., изъ *Мицкевича,* 160—161; Съвѣтъ и желание, отъ *Ленау,* 162; изъ *Хайне,* 162; изъ *П.,* отъ *В. Л.,* 153. — Микелъ-Анджело, извлѣчение изъ „писма отъ Римъ“, отъ *К. Величковъ,* 164—175. — Портретъ на първобитнитѣ племена отъ проф. Charles *Debièrre,* прѣв. *А. Т.,* 176—191. — Нѣщо за „физиологътъ“, отъ *Н. А. Н.,* 192—202. — Една нашенска рѫкопись (отъ 1 бр.), 203—210. — Солунский вилаетъ споредъ официялни извори, отъ *Н. А. Н.,* 211—252. — Новото чудо на *Камилль Фламмарионъ,* прѣв. *П. М.,* 253—259. — Лѫгадинското поле, отъ *В. Кѫнчовъ,* 260—265. — По говорътъ въ Рѣсенско (пословици, поговорки, гатанки, пѣсни), отъ *П. Н., А. С., Т. Д.,* 266—272. — Къмъ българския рѣчникъ, отъ *Д. Матовъ* и *А. Тотевъ,* 273—299 (слд.). — Отговоръ на г. Михаиловски, отъ *Д. Х. Ивановъ,* 300—320.

Княжескій, З. вж. „Искра“, N. 8.

Константиновичъ, Великий Князь Константинъ. вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. IX.

Константиновъ, А. вж. Ф. *Коппе,*; М. Ю. *Лермонтовъ;* Н. А. *Некрасовъ.*

Константиновъ, Хр. П. вж. „Трудъ", кн. III—XII.
Консуловъ, Д. П. вж. Т. *Винклеръ.*
Коппе, Франсуа. вж. „Библиотека св. Климентъ", кн. X.
Короленко, Влад. вж. вст., кн. X; „Книжици", кн. IV—VII; „Промишленность" III.

Кръстевъ, Д-ръ К. К. вж. „Денница", кн. 3; Литературно-научно списание", „Трудъ", кн. III, V.
Кръстевъ, С. С. вж. „Юридическо списание", кн. I.
Курие, Поль-Луи. вж. „Библиотека св. Климентъ", кн. X.
Късоглѣдъ, М. вж. „Юридическо списание", кн. I.
Кюстеръ, Т. вж. „Трудъ", кн. VIII—XII.
Лавеле, Емилъ де. вж. „Научно Списание", N. 7—8; „Промишленность", кн. VIII—IX.

Лазаревичъ, Л. К. вж. „Промишленность", кн. I.
Лермонтовъ, М. Ю. вж. „Библиотека св. Климентъ", кн. VIII и IX.
Лесгафтъ, П. вж. „Вѣстникъ на учителското дружество", бр. 8.
Лессингъ, вж. „Литературно-научно списание", кн. I слд.
Литературно-научно списание на Казанлѫшкото учителско дружество. кн. I., ПС. XXXII—XXXIII, 404.

Кн. II. Февруарий. — *Съдържа:* Стихове, отъ В., 33. — Виелица, отъ *А. С. Пушкинъ,* прѣв. *Д-ръ. К. К. Кръстевъ,* 34—41 (слд.). — Стихове, 42—43. — Емилия Галотти отъ *Е. Лессингъ,* (отъ 1 бр.), 43—48 (слд.). — Едно кѫсче креда, отъ *Т. Хѫкслей,* прѣв. отъ фр. *Б. Митовъ,* 49—53 (слд.) — Единъ паметникъ на българската наука („Сборникъ etc." отъ Министерството на Просвѣщението), отъ Д-ръ *К. К. Кръстевъ,* 54—61. — Рецензия, 62—68. — Българската прѣводна литература, 68—70. — Нашитѣ учебници (отъ *С. Д.*), 70—72.

Кн. III. Мартъ. —*

Кн. IV. Априлъ. — *Съдържа:* Мисли върху нашитѣ учители, училища и върху причинитѣ, защо учителитѣ стоѭтъ ниско въ общественното мнѣние (отъ 3 бр.), отъ *Д-ръ К. К. Кръстевъ,* 113—120. — Може ли да се измѣрва бързината на мисъльта. Бѣлѣжки изъ областьта на експерименталната психология, отъ *Д-ръ К. К. Кръстевъ,* 120—138. — Едно кѫсче креда (отъ 2 бр.), 129—132 (слд.). — Емилия Галотти (отъ 3 бр.), 132—139 (слд.). — Българска прѣводна литература (отъ *К. Н. М.*), 139—141. — Защита на българскитѣ периодически списания (срѣщу *Д. Юлцовъ* въ „Свобода", IV. бр. 361), отъ Д-ръ *К. К. Кръстевъ,* 141—141. — Нови книги, 142—143. — Разни 144.

Лонгфело, Хенри. вж. „Библиотека св. Климентъ", кн. X.
Майсторовъ, Д. Г. вж, „Трудъ", кн. VII.
Макавеевъ, Ат. вж. „Промишленность", кн. III.
Максимовъ, А. Я. вж. „Трудъ", кн. I.
Максимовъ, Хр. Д. вж. О. *Пенъ;* „Трудъ", кн. VI; И. С. *Тургеневъ.*
Мариновъ, В. вж. „Юридическо Списание", кн. III—IV, IX.
Мариновъ, Д. вж. М. *Дриновъ;* „Сборникъ etc. кн. II.

† **Медицински прѣгледъ.** ПС. XXXII—XXXIII. 414—415.
Мериме, Просперъ, вж. „Библиотека св. Климентъ", кн. IX.
Милетичъ, Д-ръ Л. вж. „Сборникъ", кн. II.
Миличевичъ, М. вж. „Денница", кн. 3.
Мирчо, вж. „Искра", N. 6, 7.
Митовъ, Б. вж. Т. *Хѫкслей.*
Михайловски, Ст. вж. „Денница", кн. 4; „Сборникъ etc." кн. II.
Михаиловски, Тодоръ Ив. вж. „Трудъ", кн. IX.

Мецкевичъ, вж. „Книжици“, кн. IV—VII.
Мишайковъ, В. вж. „Юридическо Списание“, кн. II.
Мозеръ, Хансъ. вж. „Стенографический вѣстникъ“, N. 8—9.
Molière, вж. „Зимни нощи“, кн. VII—VIII.
Мопассанъ, Гюи де. вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. VII; „Книжици“, кн. IV—VII.
Московъ, М. вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. VIII; „Денница“, кн. 3; „Искра“, N. 6, 7; „Трудъ“, кн. VII.
Мюссе, Алфредъ де. вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. IX.
Надсонъ, вж. „Трудъ“, кн. X.
Найманъ, Анна. вж. „Трудъ“, кн. VI.
Налбуровъ, В. вж. „Трудъ“, кн. I, VI.

Народна Музика. ПС. XXXII—XXXIII. 417.—*

Научно Списание. вст. — *Година IV.* (1890).

N. 1—2 (1—64; отд., ц. 1 л.), 3—4 (65—128; отд., ц. 80 ст.), 5—6 (129—192; отд., ц. 80 ст.), 7—8 (193—255), съдържатъ: *Емиль де Лавеле.* Балканский полуостровъ. България, Румелия и Турция, прѣв. *З. Бонджиевъ* (Сърбия и Ромъния, които влизатъ въ тая часть сѫ оставени за пoсетнѣ).

Начева, В. вж. „Трудъ“, кн. VIII.
Начовъ, Н. вж. „Искра“, N. 8.
Некрасовъ, Н. А. вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. VII.
Николиева, А. вж. „Домашенъ Приятель“, бр. 10.
Николовъ, Д. вж. „Трудъ“, кн. I, и слд.
Норманъ, Жакъ. вж. „Книжици“, IV—VII.

(Слѣдва).

Разяснения къмъ стр. 579 и 580.

На стр. 579, редъ 20 отгорѣ вмѣсто „шепнат си нѣщо“ въ оргинала е „се магарясват“.

На стр. 579 редъ 22 отгорѣ вмѣсто „хубосница“ въ оргинала е „гевендия“; сѫщо и на стр. 580, редъ 5.

На стр. 574, редъ 11 отгорѣ намѣсто: *сѫдра* — чети *прибра*.

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

В СРѢДЕЦЪ.

ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА НА В. Д. СТОЯНОВА.

ГОДИНА СЕДМА.

КНИЖКА XXXV.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . .
Нар. пословица.

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1890.

Безпрѣдплата никому не се даватъ книжкитѣ отъ Пер. Списание, нито отъ другитѣ издания на Българското Книжовно Дружество.

Ржкописи, обнародвани или не, никому не се възвръщатъ назадъ.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Книжка XXXV.

МАТЕРИАЛЪ ПО НАРОДНОТО НИ СТОПАНСТВО.

Отъ Т. Иончовъ.

България е расположена по най-плодороднитѣ мѣста а Балканския полуостровъ. Дунавътъ, Черното море, до онто граничи България, едни отъ най-силнитѣ лостове за одиганието на економическото ѝ положение, ѭ свързватъ ь другитѣ държави и сѫ я улеснявали до прѣди турското иго, да зима и тя участие въ всеобщия културенъ напрѣдъкъ на Европа и, наравно съ нея, да се движи въ ултурното си развитие.

Съвсѣмъ неясни прѣдания сѫ ни останѫли отъ миналитѣ врѣмена и трудно е поне отчасти да се вземемъ въ древноститѣ на нашето отечество, особенно до прѣди ражданието на Исуса Христа.

Грѣцкитѣ древни лѣтописци сѫ ни оставили тукъ-тамъ нѣколко кратки бѣлѣжки по състоянието на тогавашнитѣ „варварски", несляванскн владѣния. Римскитѣ хроники съдържатъ вѐче по̀-точни свѣдѣния, особенно слѣдъ р. хр. и ни съобщаватъ за заселяванието на сляванскитѣ (словѣнскитѣ) плѣмена. Най-обширни извѣстия сѫ ни прѣдали Византийцитѣ, които сѫ били въ най-близко прѣкосновение съ Славянетѣ, и често жизненитѣ интереси на двата народа сѫ били водени ту отъ еднитѣ ту отъ другитѣ.

Още въ 4-то стл. пр. р. хр. славянскитѣ племена заедно съ германскитѣ Кимбри и Тайтони сѫ обитавали крайбрѣжията на Источното море, Илменското езеро и на рѣкитѣ вливающи се въ тѣзи езера. Въ 3-то стл. сл. р. хр. се отправятъ Германцитѣ на югозападъ да завладяватъ сегашното си отечество, а въ 4-то и 5-то стл. сл. р. хр. Славянетѣ се пускатъ на югъ, прѣминаватъ Дунава и въ растояние на 4 вѣка заселяватъ почти цѣлия до това врѣме познатъ и достѫпенъ Балкански полуостровъ. (Сравни:

„Славянскія древности“ отъ П. I. Шафарикъ I-й томъ, книга 1-ва — и „История Болгаръ“ отъ Д-ръ К. Иречекъ).

Тогавашната римска провинция Мизия е била, тъй да кажемъ, отъ провидението прѣдопрѣдѣлена да се извърши на нея единъ знаменитъ исторически актъ, въ когото тя и самитѣ ѝ славянски обитатели изгубватъ не само първоначалното си название, но и прѣдишния си поличически и социаленъ характеръ.

Този коренен прѣвратъ е станжлъ слѣдъ 679 г., слѣдъ което врѣме на Балканския полуостровъ се явяватъ урало-чудски полчища назоваеми се Българе. Тѣзи Българе, които пристжпвали отъ кждѣ Каспийското езеро и сж се движили по крайбрѣжието на Черно море, подъ прѣдводителството на свойтѣ ханове, слѣдъ като подвластяватъ Бесарабия. въ 679-то г. прѣминали Дунава и сж се спрѣли въ тогавашната Мизия.

Кои сж били въобще главнитѣ мотиви на тѣзи феноменални прѣселявания и странствувания на народитѣ, които ни характеризиратъ началото на срѣдния вѣкъ, сж неясни и до сега. Вѣроятно, че едничкото и главното, което е заставило народитѣ да прѣдприематъ такива удивителни и странни походи, е билъ социално-економическия въпросъ. който е и до днесъ, ако и въ друга форма, кжрмилото на всичкитѣ политически движения на модернитѣ народи.

Борбата за сжществуванието е накарала народитѣ да търсятъ мѣста, по които да се намиратъ пó-сгодни и леснодостжпни срѣдства, за да могжтъ да прѣкаратъ пó-охолно земния си животъ. Пó-мощнитѣ народи расширочавали границитѣ на държавата си, за която цѣль сж нападали други народи и ги покорявали. Пó-свободолюбивитѣ народи обаче. които не се можли да търпятъ робството, изселявали сж се на тълпитѣ или вкупомъ подъ единъ или подъ прѣдводителството на разни войводи, лутали сж се по тогавашнитѣ още ненаселени или рѣдконаселени мѣстности, и гдѣто сж намирали нáй-удобнитѣ за изваждането на прѣхраната си мѣста, тамъ сж се и спирали. Въ тѣзи врѣмена физическата сила е диктувала и имъ е давала правото.

Отъ сжщи такива подбуждения, водими, сж странствували Славянитѣ, сж странствували и урало-чудскитѣ Българе, до като сж достигнали до плодороднитѣ долини

на Дунава и неговитѣ притоци, и тука сѫ избрали, положили основитѣ и укрѣпили бѫдѫщето си отечество.

Мизия е била въ врѣме на завладяването ѝ отъ урало-чудскитѣ орди изцѣло засѣлена отъ славянски племена, които сѫ се намирали вече на сравнително доста висока културна стъпень, тъй като тѣ сѫ имали за съсѣди извѣстенъ по културата си народъ — Византийцитѣ и сѫ присвоявали много нѣща отъ тѣхъ.

Дивитѣ урало-чудски Българе подвластяватъ Славянитѣ безъ голѣми съпротивления и кървопролития[1]) и вмѣсто да потъпчатъ славянската култура и да наложатъ своята, тѣ напротивъ завардили всичко заварено, отказали сѫ се даже въ продължение на врѣмето отъ собственното си и приели културата на поробенитѣ Славяни. Образовало се е смѣсъ отъ урало-чудска и славянска култура. Българетѣ, имеющи аристократическо държавно управление сѫ, сгрупирали всички въ това врѣме разединени славянски общини въ една обща държава, придали сѫ ѝ новото име България и се е управлявали задружно съ Славянитѣ. Послѣднитѣ, като по интелигентни, улавятъ съ вѣща рѫка водението на държавнитѣ дѣла, постъпенно урало-чудскитѣ Българе се асимилиратъ отъ славянското болшинство, и ставатъ сѫщи Славяни. Тъй се възражда една нова мощна славянска държава, називаема България.

Много е трудно да вникнемъ въ миналото на Българския народъ (словѣнския), да слѣдимъ постепенното му всестрано развитие и да си разяснимъ настоящето му културно състояние.

Една отъ главнитѣ причини на това е, че отъ всичката наша стародавна народна литература, която споредъ исторически свѣдѣния при царуването на Симеона (888—927) е достигнала кулминационата си точка, притѣжаваме днесь непълни, а освенъ това и распръстнати по разни музеи и архиви, останки.

Друга една отъ главнитѣ причини е и тази, че сѫществующитѣ стари хроники, които сѫ дали материялъ за съставянието на Българската история, сѫ писани повечето отъ гърцки списатели, които сѫ се рѫководили отъ субиективни възгледи, и заради това сѫ изоставяли много

[1]) Д-ръ Иречекъ „История Болгаръ“.

вѣрни исторически данни, които би ни ясно очертали тогавашнитѣ врѣмена. Тѣзи хроници ни описватъ само политически сцени, лични егоистически стремления на тогавашнитѣ владѣтели, а за обществено-економическото ни състояние, главнитѣ двигалели на политическитѣ събития. сж или изоставени или обвити въ мжгляви и непълни обѣлѣжвания.

Този, който би се наелъ да състави вѣрно описание на миналото ни, да обясни измѣненията въ политическия ни животъ съ истински обиективни факти, трѣбва да прѣрови всички по образувания свѣтъ сжществующи библиотеки, да сравни всички до историята ни касаюпци се фрагменти, и тогава пакъ едва ли ще може да изложи течението на народната ни история тъй, както сж слѣдвали и произлизали миналитѣ събития.

Почти всички сжществующи истории за нашия народъ сж повечето биографии на тогавашнитѣ ни царие. Всички описания захващатъ отъ двореца и свършватъ съ него. а народътъ, обществено-економическото му положение сж terra incognita. До сега само Д-ръ Иречекъ е направилъ първия опитъ и е помѣстилъ въ своето съчинение по Българската история кжртини изъ нѣкогашната ни култура, отъ които доста ясно се вижда, какъ се е движилъ нашия народъ въ културното си развитие.

Настоящитѣ опитки по историята на възраждането и освобождението ни сж тоже биографии или монографии. тѣ се повечето, тъй да кажа, исторически романи, и твърдѣ рѣдко ще срѣщне читателя материялъ да си обясни: кои причини сж прѣдизвикали тѣзи социални и политически движения.

Политиката на една държава не се състои само изъ събития происходящи отъ прищевкитѣ на нѣкой си владѣтель или на нѣколцина властолюбиви человѣци; напротивъ. „тя произлиза изъ живота и развитието на държавата. Политиката ни посочва цѣлитѣ, по които се движи публичното стремление и ни учи да познаваме пжтя, който води къмъ тѣхъ; тя разгледва срѣдствата, чрѣзъ които би се постигали желаемитѣ цѣли, тя наблюдава дѣйствията и се стреми да тури всичко въ редъ“ (Bluntschli).

Политическия животъ на всѣкоя държава произлиза отъ духа на народа, отъ нѣговото културно и социално-економическо развитие. Политическитѣ събития, политическитѣ водитѣли — тѣ сж плодъ на народнитѣ желания и стрѣмления. Политиката е срѣдство за цѣль.

Подмолитѣ, на които е лѣжала и лѣжи цѣлокупната наша история, се намиратъ въ народното ни стопанство. Да изучимъ нашето стопанство, значи да откриваме причинитѣ на историческитѣ събития. Въ настоящата студия съмъ се трудилъ, до колкото ми позволява кржгътъ на знанията, да принесж събрания си материялъ по народното ни земледѣлческо стопанство. Прѣди още да се заловя за съставянието на тази студия, ималъ съмъ и това прѣдъ видъ, че тя като първъ опитъ нѣма и неможе да бжде пълна по съдържанието си, тъй като материалътъ по този прѣдметъ е толкова расхвърленъ, и то не само изъ нашата народна, но и изъ иностраната литература, щото е невъзможно едному за първъ пжть да прѣдстави, за всичко и пълно развитието на народното ни стопанство.

I. За землената собственность.

До прѣди дохождането на урало-чудскитѣ полчища, нашитѣ прадѣди Славяне сж живѣели въ отдѣлни и независими едни отъ други задруги, които по нѣкои мѣста на нашето отечество сж се спазили и до днешенъ день.

Сжщата социална уредба срѣщаме и у Ирландцитѣ, въ тъй нарѣчената „Tanistray Sistem“, която система, слѣдъ покоряванието на Ирландцитѣ отъ Норманитѣ се оничтожава и замѣства съ частната землена собственность. Всѣкой Норманецъ усвоявалъ по една задруга и я узаконилъ за своя собственность. Ирландецътъ е останжлъ безъ земленно притѣжание и е билъ принуденъ да работи на чуждия си господарь. По този начинъ сж се образували двѣ крайности: собственници (Норманитѣ) и работници (Ирландцитѣ). Това несносно положение на Ирландеца го е принудило да се бунтува и милиони жертви сж падали въ тѣзи борби. Цѣлия пó-прѣди свободенъ и въ положение ирландски народъ се е прѣобърналъ на единъ купъ просеци. Настоящата най-мощна партия въ Ирландия иска измѣнението на досегашната узаконена землена собственность и създаванието на

сжщъ ирландски уставъ по духа на Ирландския народъ. Това е и главната смисаль на общеизвѣстния „Home rules“.

Славянскитѣ задруги сж оставяли или за винжги обособени, независими и распрѫстнати едни отъ други — *заселци*, — или нѣколко задруги сж се сгрупирвали, отъ което сж се образували села и градища.

Характеристично за тъзи саможивность на отдѣлнитѣ задруги е Прокопиевото название „спори“. Прокопий е наричалъ Слявянитѣ спори, на която дума първото тълкувание отъ по послѣднитѣ списатели по славянската етнография и история е било: че тя произлизала отъ гърцката дума „спори“, което напомнувало именно на распърснатото живѣение на Славянитѣ. По́-отсетнѣ, Шафарикъ (Славянскія древности т. I-ви кн. I-ва) ни доказва че съ спори Гърцитѣ подразбирали Сърбитѣ. Може Прокопий дѣствително да е подразбиралъ съ думата спори Сърбитѣ, но тъзи дума въ широка смисалъ ни очертава и битието на тѣзи Сърби, че сж живѣели распърснато като спори.

Че Славянитѣ сж живѣели и сгрупирани въ села и градища, ни съобщава Херодотъ, който ни е прѣдалъ и вѣстьта, че Славянитѣ на Балканския полуостровъ сж построявали тукъ тамъ селата си надъ голѣми води. Така охридското езеро още днесъ е спазило останки отъ нѣкогашнитѣ надводни села, на които кжщитѣ сж били построявани на забити въ езерното дъно колци. Обитателитѣ сж носили названието „наколци“ [1]). Точно изслѣдвание на охридскитѣ наколци до сега не сжществува, но подробни описания и изслѣдвания на швейцарскитѣ наколци, които по всѣка вѣроятность ще приличатъ въ много отношения на славянскитѣ, сж ни оставени отъ F. Keller въ „Verhandlungen der antiquarischen Gesellschaft“ Zürich, 1855 и J. Messikommer (Kobenhausen) въ „Antiqua“ 1885 г.

Задругата е била една обособена за себе си и самостоятелна група, състояща не само отъ главнитѣ и на́й-стари родители (баща и майка) и тѣхното еднокръвно домочадие, но и отъ членове, сродни и по други отношения: тъй придошлитѣ чрѣзъ оженвание, природенитѣ нови дѣца, тѣхния бракъ и пр. Една задруга слѣдов. може да е състояла отъ 20 и по́вече членове. За да се държи редъ и единство въ дѣлата на задругата, прѣдавало се е ржководението имъ ед-

[1]) Чети и Д-ръ Иречекъ „Българска История“.

ному и то или по право или по изборъ; той се е звалъ старѣйшина (Pater familias). Въ едни задруги старѣйшинството се е наслѣдвало по право, т. е. бащата ако е живъ или най-стария въ семейството; въ други за старѣшина се избиралъ единъ отъ най-интелигентнитѣ членове на задругата[1]). Цѣлата задруга е била принудена да испълнява безприкосновено заповѣдитѣ и распорѣжданията на старѣйшината.

Всѣкоя задруга е притѣжавала общо дворище т. е. всички нейни членове сѫ живѣели подъ една стрѣха. Освѣнь дворището, притѣжавала е и извѣстно землено притѣжание необходимо за да изхрани цѣлия ѝ съставъ. Това стѣжание е било собственность на задругата. Всѣкой членъ е ималъ право да се ползува отъ общитѣ приходи. Всички налѣжащи, били полски, били кѫщни, работи сѫ извършвани безразлично отъ всѣкиго споредъ заповѣдьта на старейшината.

Отъ казаното личи, че задругата е положена на Комунистическия принципъ: равноправностьта. Всѣкое, било и най-малкото уголѣмяване или намаляване на стѣжанията на задругата, било за или противъ интереситѣ ѝ, се е чувствовало отъ всички и отъ всѣкиго отдѣлно.

Отъ това произлиза че землената собственость т. е. „правото на единъ юридически субиектъ да располага своеволно надъ единъ дѣлъ отъ земната повърхность съ исключение на други[2])“, е притѣжавала само задругата, а не се е давала на всѣкое лице отдѣлно. Никой членъ отъ задругата не е ималъ право, независимо отъ другитѣ, да се располага своеволно съ една часть отъ задружното стѣжание, никой не е можалъ нищо да продава нито прикупува, безъ знаението на другитѣ членове отъ задругата.

Съвсѣмъ на други юридически начала е била положена землената собственность у другитѣ народи. Така напр. Римлянетѣ и Германцитѣ сѫ считали изначало землено притѣжание общо на цѣлото плѣме. Всѣкой си е присвоявалъ извѣстенъ дѣлъ отъ общото землище и го е обработвалъ частно за себе си. Това е общъ комунизмъ, въ противо-

[1]) По точни свѣдѣния по този въпросъ съдържатъ 1) студиитѣ на Г-на Гешова, Периодическо Списание книж., XXI—XXII, XXVII и XXVIII—XXX 2) Южноунгарскитѣ Българи, прв. Ив. Георговъ Период. Спис. 1885 г.

[2]) Brockchaus Conversations-Lexikon т. 8 стр. 558.

положность на домашния комунизмъ у Славянитѣ. Комунистическия принципъ у Римлянитѣ и Германитѣ отпослѣ, а особенно съ образуванието на селата и градищата и тѣхното економическо и политическо подигание, се постепенно изселява и съвършенно изчезва[1]).

Разликата между Римлянитѣ и Германцитѣ се е състояла главно въ наслѣдственното право. Слѣдъ смъртьта на притѣжателя у Римлянитѣ, земления имотъ се е раздѣлвалъ по равно между останжлитѣ живи наслѣдници. Отъ това сж се распокжсвали именията на по́-малки дѣлове. Германецътъ обаче е недопускалъ това, а е оставялъ да наслѣди именията слѣдъ смъртьта си, едно отъ него още приживѣ опрѣдѣлено лице изъ семейството[2]), обикновенно на́й-стария или често на́й-младия синъ. По този начинъ имуществото е оставало цѣлокупно пакъ на сжщото семѣйство, собственность на опрѣдѣления наслѣдникъ, другитѣ наслѣдници, ако сжществували, нѣмали никакво право надъ бащиния имотъ. Въ на́й-ново врѣме семейното имущество въ Германия съ въвеждането на римското право е законномъ образомъ почти унищожено. Франция още по́-рано а особено съ Кодекса на Наполеонъ I-вий е въвела въ пълна смисаль натуралното дѣление на землената собственность. Само Англия си е запазила още до днесъ отъ древнитѣ врѣмена останалия принципъ на наслѣдственното право — семейното имущество.

Съвършенно другояче гледатъ ориенталскитѣ народи на земленната собственность. Всичката притѣжаема земя на нѣкой извѣстенъ ориенталски народъ е собственность на владѣтеля, на царя; той е ималъ пряма власть надъ частната собственность, — принципъ, който е задържанъ и до днешенъ день у тѣхъ.

Устройството на задругата ни разяснява много нѣща изъ социалния и господарствения строй на Славянитѣ.

Задругата е била, тъй да кажа, особена държава съ свое собственно и независимо управление. Всѣкоя задруга се е грижала да произведе сама всички за живота необходими потрѣби. Натуралното стопанство е било нейния вътрѣшенъ организационненъ принципъ. Еднитѣ членове на

[1]) D-r. L. Stein: „Die drei Fragen des Grundbesitzes".
[2]) Gavelkind у Англичанитѣ.

zругата сж се грижали за доставянието на храната, а други облѣклото. Вънкашнитѣ интереси на задругата сж се защавали общо отъ всичкитѣ и членове. Всѣкоя задруга е имала свой законъ, свой обичай и нрави, и тъй обграни и запазени отъ вънкашни влияния, тѣ сж развивали поддържали характеристичната си индивидуалность прѣзъ ичкитѣ фазиси на политическитѣ ни движения.

Задругата се е състояла само отъ свободни хора, които ѣ зависили само отъ своя Pater familias. Задругитѣ обаче ѣ били помежду независими и разединени, само въ врѣме а война сж се сгрупирвали Славянитѣ въ едно и сж брали общитѣ интереси. При всичката разеднеость задругитѣ пакъ не сж били несъгласни. Славянитѣ сж въставали инаги вкупомъ и съгласни щомъ се появилъ нѣкой вънашенъ неприятель да трогне тѣхната свобода. До каква тъпень сж обичали Славянитѣ независимостьта си, се вижда отъ нѣколко тѣхни думи, отправени на Аваритѣ, които искали да покорятъ Славянитѣ. „Кой народъ изъ подъ слънцето е въ състояние да ни подчини подъ своята власть. Ний сме се навикнали да подчиняваме други и ще вършимъ това, дордето сжществува война и мечъ[1]).“

Самата задруга е опрѣдѣлявала и характера на славянската държава. Славянитѣ сж се придържали о демократическото управление, принципъ който се е спазилъ у тѣхъ и до днесъ, ако и да не е напълно осжщественъ.

Този социаленъ строй на Славянитѣ т. е. разединението на задругитѣ и демократическото управление е било главната причина да не можатъ да въстановятъ една велика славянска държава и да завзематъ на́й-видното мѣсто въ историята на народитѣ, тъй като тѣ сж били на брой на́й-размноженитѣ по балканския полуостровъ.

Това е една отъ причинитѣ, защо много неславянски народи сж се твърдѣ често опитвали да подвластятъ Славянитѣ и да се ползуватъ отъ труда имъ. Славянитѣ сж били нападани на́й-много отъ Византийцитѣ, ако и никогашъ да не сж можли да постигнатъ напълно гонимата цѣль. Неприятелскитѣ отношения между Византия и Славония сж били крайни. Славянитѣ изучили доста добрѣ своитѣ съперници и узнали тѣхнитѣ пагубни намѣрения и

[1]) Д-ръ Иречекъ „Исторія Болгаръ“.

за това никогашъ не сѫ се удавали. Нáй-послѣ се явяватъ урало-чудскитѣ Българе, нападатъ отъ къмъ сѣвѣръ и Славянитѣ въ този критически моментъ, отритватъ византийското покровителство и се прѣдаватъ въ ръцетѣ на новитѣ си завоеватели. Славянина обаче, крѣпъкъ отъ здравитѣ си жизнени сили, въ кратко врѣме побѣждава и урало-чудсктѣ орди, асимилирани изчезватъ за винаги отъ историческата сцена.

Българетѣ, като ориенталски народъ, завладяватъ Мизия съ нейнитѣ славянски обитатели въ лицето на хана си. Всичката земя принадлежи не на завоевателитѣ а на главатара имъ. У Българетѣ не диктува и управлява народно хана. Държавата имъ е строго аристократическа.

Съ дохождането на Българитѣ, нашитѣ прѣдѣди (Славянитѣ) научаватъ натрапения имъ съ сила за тѣхъ, изначало, съвсѣмъ страненъ държавенъ строй. Тий се навикватъ да се подчиняватъ на царя си и безприкосновено да испълняватъ строгитѣ му заповѣди. Демократизмътъ изчезва и се заменява съ монархизма. Задругата оставя вътрешно сѫща, но вънкашно, тя не е вече независима, тя има надъ себе си по висока върховна власть. Разединението се оничтожава.

Този новъ политически прѣвратъ е причинилъ, да се съедини всичката народна сила въ едно и да бѫде на разположение на владетеля, който своеволно ѭ управлявалъ тамъ, гдѣто е намѣрвалъ за нуждно. Това е и трѣбвало на Славянитѣ, за да се покажатъ на историческата сцена и да водятъ самостоятелно и цѣлокупно интереситѣ си тъй както сѫ тѣ щѣли. Византийцитѣ не посрѣщатъ сега при новитѣ си нападения разединенитѣ Славяни, а мощната и уегкчена славянска държава България, и скоро тя имъ е дала много хубаво възнаграждение за постояннитѣ размирици.

Земленaта собственость у Българетѣ славяни по принципъ остава въ сѫщата форма, каквато е била у древнитѣ Славяни. Това е било тъй до вникването на византийското влияние въ България, което захваща да впуща своитѣ корени слѣдъ Асѣнъ I. (1218 — 1241 г.), ако и по прѣди (въ 11 столетие) да е била България за кратко врѣме подъ византийска власть.

Новия държавенъ типъ е прѣустроилъ прѣдишната стопанска наредба. Задругата остава, но тя владѣе царска

ı. Славянинътъ е билъ прѣди побългаряването си неза-
ıмъ и не е търпѣлъ никакви господари надъ себе си,
ı се стеснява безграничната му независимость.

Царьтъ, неговитѣ дворяни и боляри сѫ присвоявали
сила стѣжанията на много задруги заедно съ населението.
ого отъ прѣдишнитѣ собственици, слѣдъ дохождането
Българетѣ, сѫ се прѣвърнали на крѣпостнии (отроци)
ѫ били принудени да испълняватъ тежката вилатителска
ота. Много пѫти царьтъ самъ е подарявалъ голѣми дѣлове
ıı заедно съ населението на свои вѣрни служители или
черкви и мънастири. Въ прѣдѣлитѣ на черковнитѣ и мъна-
ıрскитѣ притѣжания сѫ спадали често и цѣли села. Мона-
гѣ, снабдени съ особени царски привилегии, сѫ се обдър-
ıли отъ работата на своитѣ „парици“. Въ тази епоха
образува часната собственость. *Общата собственость (зад-
гата) съставлява* часть отъ *частната собственость,* или съ
угн думи: общата землена собственость на задругата е била
на часть отъ земленитѣ притежания на болярина или дво-
ıнина, или на́й-послѣ на царя.

Този феудализъмъ, придруженъ отъ своеволията на
осподаритѣ, е тежалъ твърдѣ много на селенитѣ и твърдѣ
есто сѫ се пораждали вътрешни смутове. Това е било и
а́й-щекатливата страна на Българина, която често сѫ я
аздразнявали вънкашни неприятели на държавата особено
Византийцитѣ, за да постигнатъ своитѣ злонамѣрени цѣли.
Богомилитѣ сѫ осѫждали този режимъ и даже често пѫти
ѫ бунтували угнетеното население, да тури край на роб-
ствуването си и да въстанови човѣческитѣ си права.
Тѣзи въстания сѫ потушавани жестоко, и безбройно множе-
ство отъ угнѣтенитѣ сѫ станали жертва за справедливитѣ
си искания. Съ тѣзи бунтове сѫ си спечелили богомилитѣ
между дворянитѣ, господаритѣ и болярите още повече про-
тивници и сѫ прѣслѣдвани съ още по строги мѣрки.

Съ въцаряването на византийзма, древнитѣ българо-
славянски обичаи и права получаватъ смъртоносния си ударъ,
и се запазватъ само по на́й-отстраненитѣ мѣстности. Визан-
тийското т. е. римското право се въвежда и у българската
държава, юустиановия кодексъ — Corpus juris civilis — се
изучава отъ българскитѣ държавници прилѣжателно и се

полага за основа на управлението. Вмѣсто свободната задруга явява се византийския феодализмъ.

Свободнитѣ земледѣлци, гдѣто ги е имало, сѫ били обсипани съ разни давнини, за да обдържатъ тегобитѣ на царския дворецъ — царщина — и притоварени съ разни задължения, за да разработватъ царскитѣ имоти — царска работа. — Византийския феодализмъ е тежалъ надъ най-голѣмата часть на земледѣлцитѣ, които сѫ били роби не само на свѣтскитѣ но и на черковнитѣ господари. Земледѣлецътъ при това е допълнявалъ редоветѣ на царскитѣ войски, които почти винаги сѫ били заняти съ кървавия си занаятъ. Освѣнъ това много отъ славолюбивитѣ боляри сѫ водили враждебни борби помежду си, отроцитѣ сѫ пълнили редоветѣ на тѣзи частни войски, и по такъвъ начинъ сѫ гинали голѣмо число работни ржцѣ, отъ което не само самия земледѣлецъ, но и самитѣ боляри сѫ осиромашавали и пропадали економически. Българинътъ стоялъ въ първобитното си невежество и плахливъ отъ сационалния натискъ, той е билъ най-плодордната почва, на която хващали всѣкакви свръхестествени мирозрѣния дълбокъ коренъ. Проповѣдници съ разнородни религиозни взглядове сѫ разединявали бѣдното население, суевѣрията сѫ достигнали върха на апогеята си и всѣкой по вѫкашноста си необикновенъ прѣдмѣтъ е билъ свърталище на бѣзбройно множество духове.

Разнитѣ религиозни секти сѫ модифицирали взглядоветѣ по землената собственость, което още повече е разглобявало вжтрѣшния държавенъ строй и подмолило економически основи на Българския народъ.

До прѣди покоряването на България отъ Турцитѣ сѫ владѣли въ нея сѫщитѣ социални уредби и борби, каквито сѫ сѫществували навредъ по цѣла Европа. България е спадала въ всѣко отношение на равна степень съ другитѣ европейски народи, съ които е имала тѣсни търговски сношения. Сѫщия феодализмъ е притискалъ и иностранния земледѣлецъ, принуждавалъ го е да се бунтува и да търси законнитѣ си права. Сугенхаймъ[1]) въ своята история на отрочеството (феодализма) ни привожда примѣри, които сѫ сѫществували и у насъ. И тъкмо въ това врѣме, когато другитѣ европейски народи захващатъ да се уреждатъ

[1]) Die geschichte der Leibeigenschaft.

ца поставятъ землената собственность на законна почва, въ това врѣме, когато откритието на Америка и многобройнитѣ научни и технически изобретения усилватъ народитѣ къмъ културния напрѣдъкъ, въ това врѣме пропада българското царство подъ Турцитѣ, които въ твърѣ кратко врѣме погълкали почти всичката наша народна култура. Боляри, чиновници и пр. сж или паднали отъ турския ятаганъ или сж приели мухамеданската вѣра.

Слѣдъ тъзи политическа катастрофа участа е паднжла именно на угнѣтения земледѣлецъ, да се нагърби да носи не само турския яремъ, но и да запази своята светиня — народностьта си — да я задържи за свѣтли дни, които слѣдъ 500 години вече сж настанжли, и да прѣдаде миналото ни той самъ устно[1]). Устно казвамъ, защото нашата старославна книжовна литература е опичтожена, за което се погагали не само турцитѣ но и гърцитѣ, послѣднитѣ въ дълговѣковнитѣ борби да подвластятъ народната ни черква. Колко непоколебимо се е придържалъ нашия селянинъ за старитѣ си народни обичаи, се вижда и до днесь у тѣхъ.

В. Лежанъ, при своето пжтешествие изъ Турция, намѣра нашитѣ българи селяни по нрави, обичаи, одѣжди и земледѣлие на сжщата степень, на каквито сж се намирали, споредъ останжлитѣ описания[2]), въ врѣме на българското царство. Това е удивително! Особенно ако се земе подъ внимание какъвъ народъ е билъ турския.

Нашия народъ е виждалъ много исторически събития и е прѣкарвалъ много бѣди. Той е научилъ и усвоилъ търпѣливостьта, всякой го е тласкалъ и гнѣтелъ, тукъ тамъ се опиралъ за да се избави отъ нѣкои съвсѣмъ нетърпими горки, докле се е събудила и у него интелегентната сила и захванала, опоена отъ славата на нѣкогашнитѣ врѣмена, да търси правото си и да сполучи отчасти съ собственни

---

[1]) Народнитѣ ни умотворения сж запазили цѣлата наша история. Издаваемия отъ Министерството на Народното Просвѣщение „Сборникъ" въ отдѣлътъ му: „Народни умотворения" се класифициратъ вече народнитѣ ни пѣсни. Тъй покрай другитѣ названия срѣщаме и: изъ семейния животъ, изъ политическия животъ, лихварски, овчарски и др. Тѣ-и пѣсни сж богатъ материялъ за да можемъ да вникнемъ въ причинитѣ на миналитѣ ни исторически събития. Народътъ ни е гледалъ и слушалъ, неговата здрава памѣть е задържала всичко и го е прѣдавалъ отъ родъ на родъ.

[2]) Лѣтоструй, Български Народенъ Календаръ 1876 г. I. С. Ковачевъ.

сили, отчасти въсползуванъ отъ политическитѣ комбинации на великитѣ сили, самостоятеленъ политически животъ.

Нашата народна култура е спазилъ земледѣлецътъ повечето въ своята подивела задруга. Тука той е таилъ всичко, тука е намиралъ той живи поощрения за отбраняване на злонамисленитѣ нападения на неговитѣ неприятели, тука сѫ се предавали отъ уста на уста народнитѣ традиции.

Освѣнъ задругата прѣзъ турското владичество се е спазила самоуправляющата се община. Българинътъ въ общината си е боравилъ по националния духъ. Той е билъ принуденъ да зима на́й-живо участие въ водението на общинскитѣ дѣла, да избира кмета си, да опрѣдѣлява и носи общинскитѣ тегоби и да се грижи за економическото си напрѣдвание. Изолиранъ отъ всѣкадѣ, оставенъ безъ всѣкаква защита, чувството на самосъхранението го е накарало да се здружи съ еднородцитѣ си, да посрѣщне съ тѣхъ всички неволи на живота и да сподѣля наравно тежката участь, която го е грозила отъ вънка. По осамотенитѣ общини, а особено основани по планискитѣ ребра, които твърдѣ нарѣдко сѫ виждали турския ятаганъ и отъ които нѣкои отъ тѣхъ по своя си „бабаитлѫкъ“ сѫ били защищавани чрезъ разни фермани, дадени отъ самитѣ султани, сѫ отглеждали нашитѣ войводи, „хайдути“ и бунтовници, които сѫ се борили не само за своята, но и за общата народна свобода. Тази самоуправляюща се община е спазена и днесь, ако и слѣдъ освобождението ни въ нѣкои отношения да е изгубила отъ прѣдишната си обширна самоуправа.

Въ турско врѣме земленaта собственность е била въ три форми: основана на славянското право, на римското и отоманското. Първитѣ двѣ форми сѫ останали и слѣдъ освобождението ни. Славянското начало се е спазило въ задругата, въ която собственностьта е била обща и е оставалѫ цѣлокупна. Римското начало, прието отъ византийцитѣ, се е спазила въ частната собственность, която слѣдъ смъртьта на стопанина се е раздѣлвала наравни части между наслѣдницитѣ, и която е запазена въ новия ни законъ по наслѣдственностьта приетъ, отъ Народното Събрание въ 1889 г.

Отоманското царство, което за насъ Българетѣ е отъ особенна важность, полага за прьвъ пѫть основитѣ си въ 12

отъ изселенитѣ огхуски турци изъ Персия на развалигѣ на селдчукската държава. Въ сжщото столѣтие, съ подцьта на ислямизираните Селдчуки се засилва новополонатата държава, и въ 13 ст. Ертогрулъ, синъ на хана Сулманъ, полага резиденцията си на сѣверъ отъ Фригия. › 14-то стл. (7 стл. по Хеджира) Османъ, синъ на Ертоулъ, не само че управлява крѣпко държавата, но распроира границитѣ и́ отъ всѣка страна, и неговото име става звание не само на цѣлия народъ но и на цѣлата държава. Османитѣ завлядаватъ Персия. Османовия синъ Орханъ ьздига слѣдъ това своята столица въ Брусса, и е истинския нователь на могущественната турска империя. Турцитѣ рѣминаватъ нѣколко пжти Босфора и се дохождали въ гълкновения съ Гърци, Българе и Сърбе, дордето на́йослѣ турятъ постояненъ кракъ въ тѣхнитѣ страни. Тъй Іурадъ І-ий принуждава България въ 1366 г. да плаща рибутъ, напада Сърбитѣ и при жестокия бой на Косово юле 1389 г. гдѣто побѣждава, пада самъ мъртавъ. Неговия инъ Баязитъ І-ий покорява съвършенно България. 1393 г. рѣвзима Търново, и заставя Влашко и Гърция да му плацатъ годишенъ трибутъ. Слѣдъ Мухамеда, синъ на Баязита, дохажда на османския прѣстоль Мурадъ II (1421—51 г.) който разширочава царството си по Балканския полуостровъ и покорява Албания, която се е защищавала отчаяно подъ прѣдводителството на Скендербега. Мухамедъ II-й унищожава источната римска империя съ прѣвзиманието на Цариградъ 1453, подвластява Сърбия 1459, Босния 1463, и Мореа 1479. (Изводъ изъ Brockhaus Conversationslexicon). Слѣдующитѣ султани увеличаватъ постояно владѣнията си, дордето прѣдъ стенитѣ на Виена 1529, а особенно 1683 г. се свръшватъ лавритѣ на тѣхното оржжие, и слѣдъ това постепенно се стѣсняватъ прѣдѣлитѣ на величественната имъ империя.

На́й-голѣмо значение за отоманцитѣ има прѣвзиманието на старото персийдско царство отъ мухамеданцитѣ въ 642 г. Персия е била въ това врѣме хиерархическа държава, духовенството е ржководило черквата и държавата, неговитѣ закони сж уреждали не само държавния но и социалния строй. Всичкитѣ държави, въ които населението се е придържало за исляма, сж били теократически, т. е. Ко-

рана е диктовалъ не само религиознитѣ но и гражданскитѣ закони. Шаихъ-Юлъ-Islямътъ е билъ нáй-върховната сѫдебна власть, която си е запазилъ и до днесъ. У Мухамеданеца законътъ е Божие откровение и олицетворение на заповѣдитѣ на неограничения монархъ; народътъ не може да измѣнява наложенитѣ закони, а е длъженъ безприкосновенно да ги испълнява. Персия е имала источния феодализмъ въ пълното си развитие, който се е отличавалъ отъ западния по наслѣдственностьта си, т. е. въ западъ феудома е билъ наслѣдственъ, а въ Персия феудома е траялъ дордѣто умрѣ господаря, слѣдъ което имѣнията ставатъ пакъ държавни т. е. царски.

Персия е имала развита данъчна система, също както сѫ я притѣжавали отчасти и Арабитѣ[1]) и Византийцитѣ. Земята е била прѣмѣрена (единъ видъ катастеръ) и на всѣкиго се е знаело голѣмината на земленната собственность. Земледѣлецътъ е плащалъ на увратъ извѣстенъ данъкъ, само Християнитѣ и Евреитѣ сѫ плащали, освѣнъ другитѣ си данъци, още и харадчъ.

Тъзи уредба на държавнитѣ финансии, въведена отъ Персийския ханъ Ануширванъ (531 — 570), я присвояватъ мухамеданцитѣ слѣдъ завладяването на Персия. Калифътъ Омаръ, побѣдителя на Персиицитѣ, я налага на своя народъ, и е още пóвече разработва. Слѣдующитѣ мухамедански владѣтели сѫ се придържали за тъзи финансова система, която отпослѣ прѣминува у Османцитѣ[2]).

Турцитѣ слѣдъ подвластяването на Балканския полуостровъ, прѣнасатъ цѣлата ориенталска култура, и я налагатъ на подчиненитѣ си народи. Тѣ прѣвзиматъ всичко въ името нá Султана. Привзетата земя е прѣма негова собственность, поробения народъ — раята — е билъ общъ и всѣкой османецъ е ималъ неограничена власть да го употрѣблява за каквото ще. Jus gladii е било изначало въ рѫцѣтѣ почти на всѣкой мухамеданецъ, а особенно на беговетѣ и другата чиновническа аристокрация. Пó-послѣ Султанъ Абдулъ Меджитъ, по настояванието на европейскитѣ сили, издаде въ 1839 г. Хат-и-шерифъ отъ Гюлхане, съ когото отнема това право отъ всѣкиго и се опълномощява самъ да

[1]) A. v. Kremer, Culturgeschichte des Orients. II. Band.
[2]) Hammer, des Osmanischen Reiches Staatsverfassung u. Staatsverwaltung 1815 г.

опрѣдѣлява и подписва смъртната присѫда. Разбира се, че това е било само написано, а въ сѫщность, традиционнитѣ обичаи на фанатизиранитѣ турци сѫ игнорирали всякакъвъ законъ, който е искалъ да ги прѣмахне.

Турцитѣ съ своя ориенталски господарственъ строй, распространявать навредъ ужасъ. Сѫдбата, животътъ на всѣкиго отъ раята е зависила отъ кефа на Оттоманеца. Убийствата сѫ били безбройни, раецкитѣ тѣла сѫ падали безмилостиво отъ турския ятаганъ. Много дѣвици сѫ пълнили турскитѣ хареми, други отъ раята сѫ изнасани и продавани като роби.

Раята е била обсипана съ тежки берии и освенъ това трѣбвало да плаща за гдѣто живѣе подъ покровителството на Султана особенъ данъкъ, който се зималъ за всѣкоя глава. Този данъкъ, називаемъ харачъ, е билъ съчувствителенъ особено за селенитѣ, понеже харачътъ е зиманъ не само отъ възрастнитѣ, но и за всѣкое дѣте отъ 7 год. и е тѣжалъ до толкова, щото е останалъ пословиченъ: „Ни аллаха колачъ ни падишаа харачъ“ е извиквалъ утѣшително този, който е можалъ да се исплати.

България подъ оттоманската империя е изгубила всичката си прѣдишна култура и само остатки отъ нея сѫ се пазили изъ нашитѣ села. Землената собственость станала у Българитѣ слѣдъ покоряванието имъ въ сѫщата форма, въ каквато сѫ я заварили турцитѣ, само че западния феодализмъ се замѣнява съ ориенталския, съ което се внасятъ нѣкои значителни измѣнения.

Въ епохата на турското владичество землената собственость се е образувала по съвсѣмъ незаконенъ начинъ. Физическата сила на нашитѣ необузданни владѣтели е надвивала винаги, и раята, като незащитена, е отстѫпвала въ съпротивленията си. Раецката собственость е била подхвърлена на произволъ, и на́й-влиятелнитѣ отъ турцитѣ сѫ присвоявали раецкитѣ земи, безъ да посрѣщнатъ ни на́й-малко съпротивление. Бакшишътъ, подкупничеството сѫ стояли надъ закона. Распрѣдѣлението на землената собственность прѣзъ цѣлото врѣме на турското владичество е било на́й-неравномѣрно, и за по́-добро освѣтление нека да приведемъ всичкитѣ видове на тогавашната землена собственость:

1. *Вакуфи.* Съ цѣль да поддържатъ Мухамеданцитѣ храмоветѣ си, Султанитѣ сѫ подарявали обширни пространства земи, които сѫ обработвани пóвечето отъ живущитѣ въ тѣхъ земледѣлци Българи, а приходитѣ сѫ прибирали самитѣ ходжи. Нáй-голѣмитѣ отъ турскитѣ закони признати притѣжания сѫ били вакуфскитѣ. Единъ псевдонимъ — османецъ — въ 1877 г. съобщава, че почти $^2/_3$ часть отъ цѣлата отоманска империя е била вакувска, а споредъ английски свѣдѣния[1]) половината. Сѫщото, безъ да правимъ нѣкое прѣувеличение, е било и въ България. Доказателство за голѣмата огромность на вакуфитѣ се вижда и отъ това, че Махмудъ II създава за управлението на тѣзи земи особено министерство: Евкафъ (Вакуфъ) Назарети.

2. *Чифлици.* (Държавина). Това сѫ били обикновено притѣжания на чисти Турци или на потурчени Българи[2]), които притѣжания били или собствени (на потурченитѣ Българи боляри) или подарени отъ Султана за нѣкоя нему извършена заслуга. Тѣзи собственици (бейове) сѫ съставлявали феудалната аристокрация[3]) и сѫ държели за работна сила или жителитѣ на селата, находящи се въ района на притѣжанията имъ, или сѫ докарвали работници отъ вънъ. Чифликчиитѣ сѫ имали притѣжания отъ 1000—5000 и пó-вече еврата земя. Притѣжанията сѫ били собствени на бейя до смъртьта му, слѣдъ която тѣ оставали царски и ако е искалъ Султана, назначавалъ е съ особенъ ферманъ синоветѣ на починалия бей за наслѣдници, ако не, подарявалъ ги е другиму. Разбира се, много такива имѣния, било насилственно, било съ подкупничество, било отъ неприкосновенностьта на харемитѣ, сѫ бивали прикривани, така щото и безъ знанието на Султана сѫ прѣминавали чифлицитѣ по наслѣдство въ сѫщото семейство. Такива скрити и неправилно наслѣдени земи има и до днесь *(махлýли)*, за издирванието на които се е давало и дава още сега извѣстно възнаграждение.

[1]) Die heutige Türkei v. L. C. Beck. 1882 г.

[2]) Каницъ разказва, че нáй-богатия човѣкъ въ цѣлата околность на рѣкитѣ Видъ и Осмъ е Хаджи Омеръ Бей Мутевели. Той по прѣдание е билъ отъ потомцитѣ на прочутия български войвода (вѣроятно българинъ) отъ послѣ потурчения Гази Али бей, който живѣелъ прѣди 400 години и е даруванъ отъ Султанъ Мурадъ съ 18 села. Приходътъ само отъ десятъка на тия села е билъ около 1 милионъ гроша. Други пакъ голѣми чифликчии, помаци тоже нѣкогашни български войводи, сѫ братията Муридъ и Махмудъ бей (стр. 79, Donau bulgarien und der Balkan. II.). Подобни потурняци се срѣщатъ често изъ България.

[3]) Stambul und das modern Türkeuthum. v. einen Osmanen. Leipzig 1877.

3. *Спахилъци.* Слѣдъ завоеванието на страната, Турцитѣ организирали една военна аристокрация, която се прѣхранвала отъ населението, и служила въ войскитѣ като конници. Това сѫ спахиитѣ, които сѫ се дѣлили на *заими* и *тѣ:* имали 20000 аспри доходъ и давали за всѣки 5000 аспри по единъ конникъ; и на *тимариоти,* които за всѣкой 3000 аспри давали по единъ конникъ. Въ 1665 г. е имало само въ Кюстендилския санджякъ 48 заими и 1017 тимариоти, които държали собственностьта на цѣли села и прибирали данъцитѣ за собствения си джобъ. Султанъ Махмудъ II (1808—1839) е унищожилъ спахилъцитѣ, прибиралъ данъка за хазната, а на спахиитѣ е давалъ извѣстно възнаграждение. Ужасна е била сѫдбата на безземенитѣ селяни. Тѣзи спахилъци сѫ прѣдизвикали безбройни кръвопролитни смутове и губили живота на мнозина Българи. Извѣстната по величието си буна е Видинската въ 1850—52 г.[1]).

4. *Срѣдната и малката собственость.* Въ този отдѣлъ падѫтъ самостоятелнитѣ земледѣлци съ малки землени прибѣжания и задругитѣ, живущи въ селата. Всички сѫ Българи, тукъ тамъ Турци, Черкези и Татари. Положението а малкия собственикъ, особеннно българскиятъ, е било дно отъ най-мизерното. Почти всички мислими данъци въ Османската империя е плащалъ той така: харадчъ, вергия ъ подраздѣленията ѝ: теметуатъ, емлякъ и иджаръ; интизапъ, русуматъ, бегликъ, серчимъ, ошуръ, разни гюмрюци: шараб-гюмрюкь, акцисъ; мурурие и пр. и пр. Освенъ това, ирницитѣ сѫ били обикновенно хора бездѣлници, събирани отъ колъ и въже, състоящи отъ Българи, Турци, еркези, Татари, Арнаути даже и Цигани, които чякали мо да наближи събиранието на данъка, да търгнатъ по лата за да извадятъ и послѣднята лѣпта на селянина, която да покриятъ не само данъка а да извадатъ по нѣщо за себе си, за да могѫтъ охолно да прѣкаратъ бездѣлническото си врѣме. Всичкото селско население е пищяло нски отъ тѣзи харамии и изедници.

5. *Исполджии или Ортакчии.* Тука спадатъ всички земдѣлци пакъ Българи, които не притежаватъ достатъчно

[1]) Подробности въ рапорта на Коммисията испратена въ Кюстендилския окрѫгъ изучи положението на безземенитѣ селяни. „Държавенъ Вѣстникъ" 1880 год. . II No. 69—76.

земя за да се исхранятъ отъ плодоветѣ и́, а заемватъ обикновенно отъ чифликчиитѣ или спахиитѣ единъ дѣлъ земя и го прѣработватъ исполу т. е. полвина за него и половина за чифликчията. Положението на исполджиитѣ не се отдалечава много отъ онова на малкия собственникъ.

6. *Момци.* Това сѫ земледѣлци, които се цѣняватъ при чифликчиитѣ, за да работятъ опрѣдѣлено врѣме на имѣнието имъ. Обикновенно за шестъ мѣсеца или за година (— отъ Димитровдень до Димитровдень —). За възнаграждение на труда получаватъ разни заплати. Така нѣкой си Хаджи Паша[1]) е плащалъ на момъкъ 50 кутли (по 20 оки) жито, земя за 2 кутла рѫжъ, земя за 2 кутла овесъ (едната и другата съ потрѣбното сѣме). Тѣзъ малки землени дѣлове сѫ се зовели *паратури.* Повечето отъ момцитѣ сѫ имали и собствена земя, която е била обаче недостатѫчна да ги исхрани. Такива, прѣзъ врѣме на момкуването си, сѫ давали собствената си земя на други да ѭ работятъ на исполица.

Исполджиитѣ и момцитѣ сѫ колонати, както ги има по цѣла Европа и както ги има и сега още въ Италия и въ нѣкои части въ Истрия и Далмация (il colonato). Исполджии сѫ сѫщитѣ половиници, които се срѣщатъ въ стари Далматински законници (Дубровникъ), Руски (Новгородъ) и Чешки. Въ срѣднитѣ вѣкове въ Византийската държава, въ България и въ Сърбия по голѣмата частъ на земята е била собственостъ на боляри и мънастири и пр., които ѭ давали за обработване на селянитѣ, на парици (colonis) и отроци. На́й-добрѣ сѫ се запазили тѣзи отношения въ Босна и Херциговна, гдѣто и до днесъ селенитѣ работятъ земитѣ на мухамеданскитѣ бегове, наслѣдници на старата далматинска аристокрация, като имъ плащатъ една третиня което е нѣщо повече отъ аритметическата третиня[2]).

7. *Кесимджии.* Тѣ живѣятъ наистина въ своя кѫща, но всичката земя, която селянина *наслѣдственно* обработва, даже и земята, на която е направена тъзи кѫща, принадлѣжи на спахията, който самоволно опрѣдѣлява колко кутли жито трѣбва да му се дава въ годината, колко денье да работятъ ангария или на тлъка на близкитѣ или да-

---

[1]) Вижъ рапорта на комисията, испратенъ и пр. отъ Д-ръ Иречекъ и Сарафовъ. „Държавенъ Вѣстникъ" 1880 г. Бр. 71.

[2]) Тамже.

лечни чифтлици, колко оки масло, сиренье, колко товара дърва, колко оки въглища, колко колци, колко агнета и овни за байрама, и даже колко чифта чорапи да му носи кесимджията всѣка година. Спахиитѣ опрѣдѣляли точно всичкитѣ длъжности на кесимджията, но никакъ не било прѣдвидено що ще остане за прѣхрана на сиромаха земледѣлецъ, макаръ послѣдния да е ималъ на гърба си и плащанието на всичкитѣ безъ исключение данъци. Въ случай на неурожай, кесимджията е билъ принуденъ да купува не само житото за прѣхрана, но и жито за отсѣка (кесима), който не само въ натура, но често се е давалъ и въ пари.

Напр. отъ с. Метохия, състояще отъ 20 кѫщи, се зимало отсѣкъ (кесимъ): 300 кутли жито, 80 оки въглища на кѫща, 24 оки прѣсно сиренье, до 100 оки масло, по едни кола дьрва отъ кѫща, 16—23 дена вършенье, 20 дена жѫтва, 15 дена гроздоберъ, едно агне за байрамъ.

Рифатъ ефенди е обърналъ въ своитѣ чифлици отсѣка въ парично давание. Така отсѣка за жито е билъ 50—100 —120—125 кутела и се е цѣнилъ съ 4, а послѣ 5 гр. на кутелъ. Вмѣсто 200 оки масло е зималъ 800 гр. Всички данъци (вергия): емлякъ и иджаръ е плащалъ кесимджията.

За още по́-добра характеристика ще приведемъ изъ сѫщия рапортъ, че кесимджилъкътъ се е прѣдавалъ по наслѣдство. Така умрѣ ли бащата, синоветѣ като че е тѣхна собственность раздѣлятъ всичко бащинско на равно помежду си, безъ да питатъ за това прѣдварително агата. Недостигне ли раздѣлената земя, тогава разоравать безъ прѣдварително да питатъ и другата земя на беьоветѣ имѣния. Агата се е грижилъ само да налага нови кесими.

Кесимджилъкътъ е нѣщо ново. Происхождението му е тѣсно свьрзано съ спахилъка. При всичко, че агата не е гонилъ кесимджиитѣ отъ имѣнията си, но послѣднитѣ бѣгали сами и се заселявали по други мѣстности, за да прѣкаратъ по свободно останалитѣ дни на живота си.

Числото на безземленитѣ земледѣлци Българи се още повече увеличило съ заселяванието на пришелцитѣ Черкези и Татари. Въ 1864 г. Руситѣ завладяха Кавказъ и принудихѫ немирнитѣ и хайдушки черкезки и татарски орди да се изселятъ. Тѣзи прѣминаватъ въ Турция, която имъ опрѣдѣли за домовина мѣстноститѣ около Смирна, Кипръ,

Исмидъ, а 120,000 души часть презъ Русчукъ, часть презъ Варна стжпиха въ България и заселихж нáй-плодороднитѣ ѝ мѣста[1]). Неописуеми сж тѣхнитѣ дивашки и разбойнически дѣяния. Тѣзи паразити исмукахж до сущъ материялната и морална сила на нашия земледѣлецъ. Пжтищата бѣха непроходими отъ тѣхнитѣ скитници вагабонти. Съобщения, търговия, въобще българската култура прѣкарвахж нáй-жалостната си епоха. Европейскитѣ народи напрѣдварвахж всестранно, а Българския народъ пжхтеше подъ несносния гнѣтъ на турската необуздана власть.

Слѣдъ освобождението на България 1878 г., първата грижа на българското правителство е била да уреди земленатa собственость, да избави западналия земледѣлецъ и да подобри неговото економическо положение. Нáй-важнитѣ въпроси въ това врѣме, които трѣбваше да се уредятъ, бѣхж главно два вида: „въ западната часть на България господарскитѣ и чифликскитѣ земи, а въ източната лихварство“. (Д-ръ Стоиловъ)[2]) Какъ се е рѣшилъ у насъ до сега въпросътъ за лихварството, ще говоримъ на друго мѣсто. Тукъ ще слѣдимъ хода само на първия въпросъ.

На 24 ноемврий 1880 год. се внася за първъ пжть въ Народното ни Събрание законопроектъ за подобрение състоянието на онова селско население, което се прѣхранва съ обработвание господарски и чифлишки земи, който се състави по поводъ многобройнитѣ оплаквания и заявления отъ населението на Кюстендилския окржгъ, за която цѣль бѣше и прѣдварително испратена една коммисия, състояща отъ Д-ръ Иречекъ и Сарафовъ, за да изучи по подробно подигнатия въпросъ. Съ този рапортъ въ извлечение запознаваме читателя още пó-рано.

Народното Събрание слѣдъ, като разгледа прѣдставения законопроектъ, прие го съ малки изменения и на 10-й Декемврий 1880 г. се утвърди съ княж. указъ.

Извлечение отъ закона за подобрение състоянието на земледѣлческото население по господарскитѣ и чифлишкитѣ земи.

Чл. 1. „Наричанитѣ господарски земи сж ония, при обработванието на които онова земледѣлческо население

[1]) Die heutige Türkei v. L. C. Beck 1882.

[2]) Рѣчь казана въ Народното Събрание на 24 Декем. 1883 г. Изъ дневницитѣ на Народното Събрание.

което ги е работило, давало е на господаря единъ видъ данъкъ въ натура, пари и въ разни други нѣща.

Забѣлѣжка. Господарски земи сж два вида: а) ония, които господарътъ давалъ ту едному, ту другиму за обработванье, и б) ония, които господарътъ нѣмалъ право да земе отъ владѣлеца и даде другиму, и които сж познати подъ името „Бащино“.

Чл. 2. „Чифлишки земи сж ония, които се владеѭтъ съ документи такива, каквито прѣдписва законътъ за земитѣ и притуркитѣ му.

Забѣлѣжка. Чифлицитѣ сж три вида: а) обработванитѣ съ слуги момци); б) обработванитѣ отъ заселенци въ тѣхъ земледѣлци, и в) обработванитѣ отъ ортакчии (исполджии, споредъ качеството на земята)“.

Чл. 4. Всѣкой жител, който е работилъ непрѣривно 0 год. едни и сжщи чифлишки земи, става тѣхънъ собственникъ.

Чл. 6. Всички ония семейства, които живѣѭтъ по чифлицитѣ, сж собственници на кжщитѣ и тѣхнитѣ принадлѣжности, въ които сж живѣли нáй-малко 10 години.

Въ чл. 7 и 8 се прѣдвижда една специална комисия, а издири тѣзи земи и опрѣдѣли възнаграждението за остженитѣ земи.

Чл. 9. Пасището (мерата) и балталъка на чифлицитѣ ставатъ принадлѣжность на всички, които живѣѭтъ въ ѣхъ.

Чл. 10. Слѣдъ като се снабдятъ съ земля, ония които аботили по чифлика, другата работна земля остава собственность на чифликъ-сайбията.

На 25 Ноемврий сжщата година се внесе законопроекта черкезкитѣ земи, който се утвърди на 14 декем. 1880 г. го нáй-важнитѣ точки отъ този законъ:

Землитѣ, които бѣхж възложени и отстжпени (ихале ве физъ) на черкезитѣ (абазитѣ) и татаритѣ сж отъ три вида: стни, общински и правителствени.

1. Частнитѣ земи сж отъ два вида: а) такива които взеха отъ мѣстното население безъ *никакво* възнагражние, и б) такива за които правителството бѣше възнаградило владѣлцитѣ имъ било съ пари, било въ натура (земи).

2. Правителственитѣ земи сж тоже два вида: а) ония ито приносяха дохода на провинциалната касса, и б) ония ито правителството покупи и даде на черкезитѣ и таритѣ.

Чл. 2. Частнитѣ и общинскитѣ земи, които по изселяванието на черкезитѣ и татаритѣ останжха праздни, връщатъ се, но само по прѣдварително разрѣшение на правителството, на ония лица и общини, които сж били лишени отъ тѣхъ. Но въ такъвъ случай и частнитѣ лица и общини се задължаватъ да върнатъ по принадлѣжности онова, що имъ било отстжпено и дадено въ замѣна отъ отоманското правителство.

Съ закона за черкезкитѣ и татарскитѣ земи отъ 24 февр. 1883 г. се отменява прѣдвидения отъ 1880 г. По принципъ и двата закона сж сжщи, само че се опрѣдѣлява по точно начина за раздаванието отнетитѣ въ турско врѣме земи.

На 9 Ноемврий 1884 год. се внесе въ Народното Събрание новъ законопроектъ за господарскитѣ и чифлишкитѣ земи. Въ доклада за този законопроектъ прѣдъ Народното Събрание се казва, че по́-голѣмата часть на селянетѣ въ Кюстендилский, Софийский, Видинский, Ломский и Търновский окржзи сж лишени отъ собствена земя. Въ закона отъ 17 Декемврий 1880 г. наистина се прѣдписва да се уреди една специална комисия, която да опрѣдѣли окончателно характера и размѣра на възнаграждението, което би слѣдвало да се даде на земледѣлцитѣ за землтѣ, отстжпени на безземелното население, но и до сега още не се е достигнало надлежния край. Главнитѣ причини на това замедляване и на тая несполука сж: 1) непълнотата на закона отъ 1880 и 1884 г. въ които не сж показани мѣркитѣ за опрѣдѣление самото възнаграждение; 2) самото естество на тоя въпросъ и 3) честитѣ промѣнения въ продължение на това врѣме въ централното управление. Неможе да се отрече и ползата на тия два закона. Тѣ сж дали поводъ да се издирятъ и опишатъ отъ комиссията всички почти чифлици отъ категорията на господарскитѣ и чифлишкитѣ стѣжания, тъй сжщо количеството на земледѣлческото население, което е обработвало тия земи. По́-нататъкъ въ доклада се казва, че сж запазени правата на земледѣлцитѣ и бѣдното население, което не е можло да получава прѣзъ това врѣме дохода отъ имота си. Които сж пожелали, правителството е отпущало взаимнообразно суми въ авансъ срѣщу възнаграждението, което има да добиятъ за землтѣ и за нѣколко годишния

ь приходъ. Въ сжщия докладъ се споменува, че сж прали опити, за да се опрѣдѣли размѣра на възнаграждението. оследствие на закона отъ 10-ий Януарий с. г. за 19 флика сж станали окончателни споразумения между двѣтѣ интересовани страни. Възнаграждението е опрѣдѣлявала миссията по сърбския законъ за подобни земи, по който взнаграждението се е намирало, като се е капитализиралъ днишния доходъ — кесимъ — съ числото 7 или 8, и е исплаано отъ хазната.

Новия законъ, утвърденъ на 28 Януарий 1885 г. е ввелъ слѣдующитѣ нови распореждания:

Чл. 7. Опрѣдѣля размѣра и рода на земитѣ, които сж остатъчни за прѣхрана на едно семейство и ще му се отгъпатъ. „За прѣхрана на едно семейство се признаватъ за уждни: ниви отъ 8 до 15 уврата на душа (мжжско, женско) ливади отъ 2 до 6 уврата на семейство; но въ всѣкой лучай общото количество земя да не надминава сто уврата.

Чл. 11, 12, 13 и 14. Установява мѣрките за опрѣдѣление възнаграждението, което ще се даде на земледѣлцитѣ сиорѣдъ Сърбския законъ.

Чл. 16. Гарантира правата на земледѣлцитѣ, въ случай че земитѣ, на които сж добили права, сж били въ периода на войната продавани или прѣпродавани.

Чл. 19, 20, 21 и 22. Прѣдвижда распореждания въ случай че господаритѣ и чифликчиитѣ нѣматъ законни документи: тѣ трѣбва да си ги доставятъ, ако не, изгубватъ всички права.

Чл. 32. Отпуща 800,000 л. да се исплатятъ отнетитѣ земи и прѣдаджтъ на земледѣлцитѣ.

Чл. 33. Установява начина и врѣмето, какъ и кога ще повърнатъ земледѣлцитѣ на правителството сумитѣ, които то е дало за възнаграждение на землевладѣлцитѣ. Като се дава срокъ 10 години съ 6%.

На 25 Юний 1886 г. се внася законопроектъ за изменение членоветѣ 29, 30, 32, 33 и 34 на закона за господарскитѣ и чифлишкитѣ земи.

Изъ доклада за този законопроектъ привеждаме слѣдующето: Споредъ закона отъ 85 год. Комиссията започна дѣйствията си на м. Май 1885 г. и то изначало съ господарскитѣ земи. Комиссията държеше засѣданията си въ

гр. София и тука се приканвахж заинтересованитѣ. За да се опрѣдѣли припадающето се възнаграждение, комиссията се е осланяла 1) на писменни условия, 2) устни показания, или въ краенъ случай прибѣгвала е къмъ правителствения данъкъ. Този начинъ се показа сгоденъ, и въ кратко растояние се извършиха спогодбитѣ на 72 села господарски, принадлѣжащи на 194 души господари съ стойностъ 806,849 лева и 60 ст. И то: въ Кюстендилска околия 38 села принадлѣжащи на 109 души господари съ стойность 424,687 л. 60 ст. въ Изворска околия 31 села на 74 души господари съ стойность 335,762 л., и въ Дупничска околия 3 села на 8 души господари съ стойность 46,400 л. Всички тѣзи земи, съ исключение на 11, сж господдарски. Оставатъ още малко господарски земи (4 села) и чифлицитѣ. Събитята на 6-й Сепремврий прѣкратихж привремѣнно дѣйствията на комиссията, които на 15 Януарй 86 г. се подновиха и въ, растояние на 15 дена се разгледахж споровет҄ѣ въ Радомирската околия на всичи господарствени и чифлишки земи, съ исключение на три чифлика. Сжщата комиссия извърши спогодбата и ѭ утвърди за двѣ селагосподарски на трима господари; опрѣдѣли и оцѣни 18 чифлика и то за 92,280 л. 75 ст. Освенъ тѣзи, комиссията е удобрила спогодбата за едно цѣло село господарско въ Кутловска околия за 11,000 л. и за единъ чифликъ въ Софийска околия за 3,426 л. 25 ст. Оставатъ още 4 чифл. въ Кюстендилъ, нѣколко въ Ломъ и Видинъ.

По този начинъ въпросътъ за земленната собственность въ нашето отечество се рѣши и уреди и по настоящемъ положението е слѣдующето:

1. Задругитѣ, гдѣто ги има, се растурятъ и сж останали още много малко. Единъ отъ главнитѣ мотиви на това явление е несъгласието, происходяще отъ измененитѣ прѣдишни социални условия. Въ турско врѣме задругата е била нуждна да усигури не само економическия поминъкъ но и съхранението както на рода тъй и на народностьта. Съединението е най-добрата гаранция, за да се достигне това. Другъ мотивъ е сегашната гарантирана лична свобода, равенството прѣдъ закона и свободното практикувание на каквото и да е отъ закона дозволено занятие. Всѣкой членъ отъ задругата има сега широко поприще, да опита своята лична сила и интелигентность и да се домогне не само до

самостоятелность, но и до по голѣмо богатство. Много отъ тѣзи, които сѫ се опитали сѫ сполучили; това е дало поощрение на други, и задругитѣ изгубили значението си.

Неискамъ съ това да подтвърдя, че изчезванието на задружното живѣение е желателно за нашата страна. Растуранието на задругата е спънка за напрѣдъка на нашето земледѣлие. Европейската цивилизация, съ дрипитѣ на която захвана да се кичи нашето отечество, турна други нужди на народа ни и отвори мѣста — длъжности — за които се изискватъ много работни рѫцѣ. Мнозина, увлечени отъ новия токъ на врѣмето, напускатъ съ прѣзрѣние селския животъ и търсятъ кариера въ градскитѣ борби. Нѣка да поживѣеме още, и ний ще се върнемъ пакъ къмъ задругата. Социалозитѣ некроѭтъ напразно теории и планове за измѣнението и улучшението на настоящия общественъ строй. Тѣ почти всички зехѫ да мислятъ, че сдружаванията, ... асоциациитѣ между капиталисти и работници, ще можѫтъ, ако не да рѣшѫтъ, то поне да помогнатъ за разрѣшението на мѫчний въпросъ по организацията на труда.“ Гешовъ).

2. Турския феодализъмъ се унищожи съвършенно. Господарскитѣ и чифлишкитѣ земи се растуриха и онеправданитѣ земледѣлци получиха законното право. Черкезкитѣ ...ми се възвърнаха отъ части на прѣдишнитѣ притежатели ...ългари, на които бѣха по сила отнети, отчасти на общинитѣ, обикновенно тѣхни, прѣди Черкезитѣ, собствени мери ... отчасти се задържани отъ правителството ни, и то безгопанскитѣ земи.

3. Узакони се сѫщия редъ, какъвто срѣщаме по цѣлия ...бразованъ свѣтъ. Земната собственность сега е или *държавна* (държавни имоти — домени) или *черковна* (мънастирски ...итѣжания и тукъ тамъ нѣкои вакуфи) или *частна*. Частната землена собственность по голѣмината си можемъ ѭ ...здѣли на разни степени: *Едри имѣния*, отъ 1000 üврата на...рѣ, тъй наиваемни чифлици (по шопски „държавини“), тѣ ... малочислени; *срѣдни имѣния* отъ 100 — 1000 üврата, ...й много распространени, особено по равниннитѣ и рѣчнитѣ ...зляти долини. *Малки имѣния* отъ 100 üврата на долѣ, ... сѫ най много распространени и особенно прѣодолеватъ ... планинскитѣ мѣстности. Колибаритѣ по Балкана нѣматъ

даже и на́й минималното пространство, земя за да извадятъ отъ него поне насѫщния си хлѣбъ, а сѫ принудени да приготовляватъ разни дървени, вълнени или отъ други сурови произведения издѣлия, за да докупятъ храна и да се доисхранятъ.

4. Наслѣдственото право се положи на началата на римското право. Землената собственность слѣдъ смърта на притѣжателя се дѣли наравно между законнитѣ наслѣдници. Семейни имущества или друга форма на землената собственность сѫ оничтожени.

(Слѣдва).

Къмъ терминологията на българската флора.

Отъ А. Тошевъ.

Ако човѣкъ хвърли единъ бързъ погледъ върху изданенитѣ до сега учебници по Естествената История у насъ, ще забѣлѣжи, че при другитѣ недостатъци, било отъ точка гледна на системата, или несъобразностьта съ българската флора, фауна и пр., много названия на растения и животни сѫ направо заети или прѣведени отъ русски и латински езици, или пъкъ, съ нѣкои измѣнения — отъ езикътъ, отъ когото е прѣведенъ или съставенъ учебникътъ. Има и нѣкои рисковани, нъ едното и другото е непростимо, когато ний имаме такива хубави и типични названия въ народътъ си. Азъ бихъ посочилъ много такива примѣри, нъ щѫ се ограничѫ да спомена само нѣкои и други като: *Carlina acaulis* = карлинъ, *Glechoma hederacea* = глехома, *Scabiosa arvensis* = полска скабиоза, *Chenopodium album* = бѣлъ коноподъ, *Valeriana officinalis* = валериана, *Salvia pratensis* = шалвей или салвей полски и пр. и пр.

Не нό-малъкъ недостатъкъ е и тоя, дѣто въ разнитѣ учебници за едни и сѫщи индивидууми се срѣщатъ съвършенно различни названия, тъй напр. въ ботаниката на Г. Урумовъ, *Solanum dulcamara* е на български *горчиво-сладка ношна сѣнка;* въ ботаниката на Г. Душанова — *черна голия;* въ Г. Георгиевата — *разводникъ обикновенъ;* въ статията на Г. Веженова („Наука" год. III, кн. II стр. 311) — *барабойникъ,* и нάй-сетнѣ въ ботаниката на Г. Бракалова — *отрова и разводникъ. Vicia sativa* въ бот. на Г. Урумова — *вицета полска,* въ Г. Георгиевата — *грахорица,* и пр. Безсъмнѣнно е че това е едно отъ важнитѣ обстоятелства, които прѣчѫтъ за успѣшното изучване на природнитѣ науки въ нашитѣ училища. Нъ нека оставимъ това на страна,

защото цѣльта ми не е да критикувамъ издаденитѣ до сега учебници по ботаниката у насъ, отъ които нѣкои, при [illegible] мание по́-добри, сж доста сносни. Относително чистотата на езикътъ и названията, ботаниката на Г. Бракалова държи първо мѣсто. Много и добри названия сж събрали г. г. М Георгиевъ и Бѣлчевъ. Добъръ е тъй сжщо трудътъ на Г. Веженова, напечатанъ въ „Наука“, който щѣше да бжде още по́-цѣненъ, ако авторътъ се ограничеше въ събиране на названия само отъ народа или поне посочеше прѣведенитѣ, които не сж малко. Не безъ полза е и приносътъ на Г. А. Явашева въ „Период. Списание“, който щѣше да принесе голѣма заслуга на бълг. ботаническа терминология, ако при латинскитѣ названия на растенията, прибавеше тия поне български, които е ималъ пълна възможность да издири въ обиколкитѣ си. Иначе ний си създаваме двоенъ трудъ. Сжщото нѣщо може да се каже и за статията на Г. Ст. Георгиевъ, напечатана въ „Минист. сборникъ“, макаръ авторътъ и́ да е на мнѣние, че при изслѣдването флората на извѣстна страна, ровението на българскитѣ названия е съвършено другъ въпросъ. Това може да се каже само когато терминалогията е добрѣ установена. Нъ тъй или инакъ, ний трѣбва да залегнемъ въ едно по́-кжсо врѣме да се здобиемъ съ достаточно още суравъ материалъ, за да може отсетнѣ да се проберать названия по възможности по́-характеристични, по́-общеприети и по́-лесни за запомнюване за нашитѣ учебници, както това е станало у другитѣ по́-напрѣднали народи.

Съ тази именно цѣль азъ поднасямъ на нашата читающа публика настоящия си скроменъ трудъ, състоящъ отъ 230 групи названия на растения, употрѣбляеми въ разни мѣста на отечеството ни. По́-голѣмата часть отъ тѣзи названия можа́хъ да събера самъ въ едно малко пжтуване изъ нѣкои части на Македония. Нѣма съмнѣние, че при всичкото ми старание да пробирамъ названия добрѣ провѣрени, пакъ може да сж се вмъкнали нѣкои и други погрѣшки, нъ азъ мислж, че това ни на́й-малко не може да попрѣчи за постиганието цѣльта, която се прислѣдва. Такива погрѣшки ще могжтъ се поправи твърдѣ лесно, стига само оние, които се интересуватъ, си сторжтъ трудътъ да ги провѣрятъ[1]).

[1]) Тази бѣлѣжка отправямъ особенно къмъ г. г. учителитѣ въ Македония.

Колкото за ползата отъ подобенъ трудъ, придруженъ
голѣми мжчнотии, азъ поне вѣрвамъ, че е неоспорима.
лѣма е толкосъ пòвече за насъ Българетѣ, защото нуждата
ь свѣсни названия се чуствува на всѣка крачка въ на-
ıта литература по Ест. История, както и по другитѣ от-
сли на науката. А грѣхъ му е на душата който каже,
нѣмаме названия. Има ги и не малко, нъ трѣбва да се
бродятъ отъ народа. Той е единственния богатъ източ-
ıкъ, отъ дѣто можемъ се снабди съ тѣхъ. Че за това се
иисква обикаляние и трудъ, нѣще съмнѣние, нъ туй е длъж-
эсть на всѣки учитель по природознанието у насъ. При туй
рѣбва да знаемъ, че това не е работа, която може да се
върши въ една, двѣ години и само отъ едного. Тукъ се
зисква врѣме и съдѣйствието на всички, които се занима-
атъ съ природнитѣ науки. До като другитѣ народи се
добиятъ съ опрѣдѣлена терминология, сж трѣбвали дълги
трудове и години.[1])

Ranunculaceæ Juss.

Delphinium consolida L., le pied d'alouette, живокость, ка-
валерíйская шпора:

1. Рóка — Кукушъ.
2. Сúни кúтки — Горно Броди.
3. Зли стъ́рви — Т.-Пазарджикъ, Панагюрище.

---

[1]) Считаме за своя приятна длъжность да искажемъ тукъ радоста си, дѣто зачевахж вече да се появяватъ и у нашия народъ почтенни работници на българското научно поприще. Това е отистина едно отъ нáй-утѣшителнитѣ явления въ подновения нинѣшенъ духовенъ животъ на българский народъ, и тò показва, че ний сериозно зачеваме да работимъ за своето самопознание и назначение между другитѣ културни народи, които се радватъ съ пълна независимость и благоденствие. Излишно е да говоримъ много, че само чрезъ научното изучвание на България ще умѣемъ да цѣнимъ право и да обичаме разумно своето отечество, и че само чрѣзъ това научно познавание отечеството си ще стигнемъ до честито благоденствие.

Но всѣко сериозно прѣдначинание, така и всѣка наука, за да може да се развива правилно и да напрѣдва както трѣба, нужно е, разбира се, да се обработва основателно, отъ много страни, до колкото се може, дору и всестранно. Така и при научно изучвание на българската флора, много добрѣ е несамо да се събиратъ вѣщо и научно да се опрѣдѣлятъ всичкитѣ растения въ България, но въ сжщото врѣме и да се събиратъ и точно да се записватъ и народнитѣ наименования на тия растения, до колкото могжтъ да се издиратъ изпомежду народа, та съ врѣме и ний да можемъ да се сдобиемъ до нѣкждѣ съ своя терминология или, пò-право, съ номенклатура по отечественната флора, както и по другитѣ разни клоньове на науката. Съ това ний искаме да кажемъ, че трѣбува да се върши и едната и другата работа при таквата научни прѣдприятия, и, при тоя случай, съ гордость похваляваме г. Тошева и всички отъ него горѣспоменати и други наши нови труженици, за дѣто сж се залувили тъй усердно да изучватъ отечеството и народа ни посрѣдствомъ науката.

Редакцията.

4. Зеленѝбостанъ — Призрѣнъ, Щипъ.
5. Рáлица — с. Пищигово (Т.-Пазард.).
6. Хýрки — Сѣрезъ.
7. Едѝ бостáнъ — Велесъ.
8. Зенѝбостáнъ — Скопие.
9. Дивъ кѫзнѫзлия.
10. Бахчáгюзéль — Крушово, Воденъ.

Aguilegia vulgaris L., l'ancolit vulgaire. водосборъ, орликъ

1. Сѝни кокóшки — Горно Броди.
2. Ведрѝци — Банско.
3. Кандѝло — Враца.
4. Кандѝлка — Крив. Паланка.
5. Кáндилъ — Скопие, Прилѣпъ.
6. Кандѝлче — Щипъ.
7. Докýсъ-донлѝя — Струмица.
8. Кандѝлчичекъ — Воденъ, Крушово.
9. Кѫ́ндилки — Битоля, Струга.
10. Кандѝлчиче — Велесъ, Ст.-Загора, Призрѣнъ.
11. Кандѝлница — Панагюрище.

Adonis aestivalis L., l'adonide, горицвѣтъ:

1. Свѝларка — Велесъ.
2. Арнáутче — Скопие.

Paeonia officinalis L., la divoine officinale, піонъ:

1. Áрапче — Прилѣпъ.
2. Миндéръ-чичé — Петричъ.
3. Жнѫ́мъ-чичé — Гевгелие.

Pulsatilla vulgaris L., l'anémone pulsatille, прострѣлъ:

1. Котé — Копривщица.
2. Синъ-сънъ кóтка — Ст.-Загора.
3. Сѫсѫ́нъ — Панагюрище.

Ranunculus acris L., la renoncule, лютикъ ядкій:

1. Лютнѝца.
2. Кървинóсъ — Старчища.
3. Капикóсъ — Малко-търновско.
4. Струмишко цвѣ́кье? — Прилѣпъ.
5. Гороцвѣтъ — Копривщица.
6. Слетѝ-косá — Вратца.

Trollius europaeus, la trolle d'Europe, калужница, желтоцвѣтъ:

1. Пла́нински бажу́ръ — Банско.
2. Гюрджинъ — Велесъ.
3. Гьорги́не — Долни-Порой.

Adonis autumnalis, adonis, goutte de sang, за́ячій макъ, стародубка желтоцвѣтъ:

1. Бе́ла ме́тла — Гевгелие.
2. Ке́рино око́ — Панагюрище.

Papaveraceæ Juss.

Papaver rhoeas L., le pavot coquelicot, дикій медъ:

1. Кѫджѫнка — Ст.-Загори.
2. Ту́тенка — Рѣсенъ, Охридъ, Струга.
3. Пеперу́га — Воденъ, Бобища.
4. Божа́нка (на цвѣтътъ само) — Гевгелие. Само на растението — ма́чецъ.
5. Ла́ле — Велесъ.
6. Божу́рокъ — Ениджe.
7. Плюсковъ — Струмица.
8. Бо́журъ — Призрѣнъ, Тетово.
9. Плю́сковѫцъ — Дойранъ.
10. Коко́ружа — Пападища (Вел.).
11. Бу́ла — Кукушъ, Банско.
12. Бо́жа — Горно-Броди.
13. Плю́сковецъ — Долни-Порой.
14. Пла́меница — Горня-Джумая.
15. Божи́чка — Кавадарци — Тиквешъ.
16. Божу́рига — Прилѣпъ; божу́рика — Крушово.
17. кѫпи-косѫ́ — с. Пищигово (Т.-Пазард.).
18. Папаро́нка — Т.-Пазарджикъ.
19. Дивъ а́шашъ — Гостиваръ (Тетовско).
20. Трамбу́ла — Гайтаниново.
21. Пу́плекъ — Панагюрище.

Papaver somniferum L., le pavot des jardins, макъ снотворный:

1. А́шашъ — Велесъ, Прилѣпъ, Рѣсенъ, Крушово, Печъ.
2. Ма́ко — Воденъ.
3. Макъ — Охридъ, Горно-Броди, Гуменджие.

Fumariaceæ D. C.

1. *Fumaria officinalis* L., le fumeterre officinace, дымянка, горышъ:

1. Кукавѝчено гро́зие — Велесъ.

Corydalis bulbosa, DC. la fumeterre culbeuse, хохлатка:

1. Петрови гащи — Горна-Джумая.

Cruciferæ Juss.

Capsella bursa pastoris, Mönch, la bourse à pasteur, Пастушья сумка:

1. Овчарска торбичка — ист. б.
2. Люти́че — Бобища.
3. По́пови въ̀шки — Малко-Търновско.
4. Бяла трева — Сопотъ.
5. Ба́бини гниди — Гевгелие, Горна-Джумая, Прилѣпъ.

Raphanus sativus L., raifort, рѣдька:

1. Ря́па ист. б., Горно броди.
2. Реа́па — Зарово, Високо, Сухо.
3. Рапо́нъ — Враца.
4. Рипа́ня — Гумендже.
5. Жрдо́ква — Кавадарци, Неготинъ.
6. Рждо́ква — Щипъ.
7. Ѫрдоква — Велесъ (ср. съ сърб. радоква, радаква).
8. Тру́пка (тур.) — Прилѣпъ Скопие.
9. Ре́па — Воденъ, Бобища, Гевгел. Ениджe, Струга, Кукушъ, Дойранъ.
10. Ру́па — Крушово[1]).

Sinapis arvensis, moutarde des champs полевая горчица.

1. Адалъ — Прилѣпъ.

Alyssum minimum Villd. alysson minime, ико́тная трава!

1. Ди́ва ле́кья — Велесъ.

Erysimum repandum, vélar ou herbe aux chantres.

1. Боя́нка[2]) — Гевгелие.

Violarieae D. C.

Viola sylvatyca, violette des bois.

1. Сили́нци? — Бобища.
2. Подлѣской? — Охридъ.
3. Кюпе́чиче́ — Петричъ.
4. Кумуни́га — Панагюрище.

---

[1]) Въ Крушево се употрѣбява и названието тру́пка. Редакц.

[2]) Дава жълта боя.

Viola tricolor L. violette tricolore ou pensce, фiалка трехцвѣтная:

1. Любичеца — Тетово.
2. Кокóрче — Ямболъ.
3. Засмя́нъ ергéнъ — с. Пищигово (Т.-Пазард.).
4. Теменушка — Прилѣпъ.
5. Кумуни́га — Панагюрище.

Минушáга — Т.-Пазарджикъ.

Caryophyllaceae D. C.

Agrostema githago L., la lychnide-nielle, куколь:

1. Кѫклица ист. б. Гевгелие, Рѣсенъ, Баялци.
2. Кулóль (ср. съ рускoто) — Кукушъ.
3. Кѫкле — Сѣръ.
4. Кóклица — Дебъръ.
5. Кѫклецъ — Кавадарци, Тиквешко.

Dianthus carthusianorum, l' oellet des chartreux, гвоздика:

1. Дивъ каранфи́лъ — Гевгелие, Дойранъ.
2. Плѣ́авъ карафи́лъ — Банско.
3. Кáрафилъ — Крушово.

Lychnis flos cuculi, la lychnide fleur de coucou, дрема, кушникъ:

1. Полски карафи́лъ — Банско.

Stellaria media (Alsine media), la stellaire intermediaire, мокрица:

1. Врапчáнови црéвца — Велесъ.

Malvaceae Juss.

Gossipium herbaceum L., cctonmer, хлопчатникъ:

1. Бубáйкь — Дойранъ, Гевгелие, Кукушъ, Воденъ.
2. Пáмутликъ — Скопие.
3. Бýбакь — Прилѣпъ; бýбакь — Велесъ, Кавадарци.
4. Бѫбекъ — бобица, Загоричане.
5. Пáмбукъ — Дебъръ — Струга, Охридъ.
6. Бубáкь — Гуменджe.

Malva vulgaris L. la mauve commune, мальва обык.

1. Шлязъ — Сухо, Неврокопъ; Слезъ — Щипъ.
2. Шáпка — Кукушъ.
3. Вóлово óко — Галичникъ.
4. Слéзенъ — Щипъ, Крушово, Охридъ, Струга.

5. Слясъ — Воденъ, Гевгелие, Велесъ Загоричане, Битоля.

6. Слязъ — Горно-Броди, Долни-Порой.

7. Камили́че — Струмица.

8. Слесъ — Скопие, Бобища, Прилѣпъ, Ениджe, Кавадарци, Децъръ, Гумендже.

9. Ками́лякъ — Ст.-Загора.

10. Камбу́ла — Дойранъ[1]).

Geraniaceae D. C.

Erogium cicutarium L. — Щчъ́ркъ — Велесъ.

Pelargonium roseum pelargonium.

1. Сарде́ла — Крушово, Калоферъ.
2. Сардю́ня — Тетово.
3. Слѣ́зенъ или Моло́ха — Щипъ
4. Мушка́ту — Търново.
5. Стъмбо́лски здравецъ — Панагюрище.

Geranium molle:

1. Ба́бино ви́нце — Гевгелие.

Papilionaceae L.

Lathyrus tuberosus, la gesse tubéreuse, земляныя орѣхи, чина клубненосная:

1. Ме́дова ки́тка — Воденъ.
2. Овча́ гюзе́ль — Скопие.
3. Фасули́че — Панагюрище.

Medicago lupulina, la luzerne lupuline, полуклеверъ:

1. Гйо́нче — Неготинъ.
2. Гйо́нджe — Гевгелие, Воденъ, Ениджe, Мачуково.
3. Йо́нджe — Гумендже.

Lathyrus cicera = Граво́рика — Велесъ.

Melilotus officinalis, L. melilot off. донникъ:

1. Комани́га — Горно-Бради.
2. Кумани́га — с. Пищигово (Т.-Паза́рд.).

Melilotus alba, melilot blanc.

1. Ко́нско ребро́ — Мъглишъ.

Medicago sativa L., la luzerne culfiveé, люцерна, медунка:

1. Забанъ-каранъ — Кукушъ.

Orobus vernus, l'orobe printannier, сочевникъ весенній:

[1]) Камбулашъ въ с. Жеравна, Сливн. окр. Редак.

1. **Зли** етърви — с. Пищигово, (Т.-Пазард.).
2. **Фасу́личе** — Панагюрище.

Phaseolus multiflorus L., le haricot a bouquet, шпанскіе бобы, многоцвѣтная фасолъ:

1. **Косту́ряче** — Банско.
2. **Бириндже́** — Ениджe.
3. **Албириндже́** — Стру́мица.
4. **Цървенъ** гра — Велесъ, Охридъ.
5. **Графъ** — Крушово.

Vicia varia vesce, журавлиный горохъ:

1. **Глу́шина** — Велесъ.

Phaseolus vulgaris L., haricot, фасоль:

Со́чио — Гостиваръ (Тетовско).

Robinia pseudacacia L., le rabinier faux-acacia, бѣлая акація:

1. Бѣлъ ли́лъжкъ — Враца.
2. Кра́лчиче — Велесъ, Кавадарци.
3. Бело цве́ке — Гевгелие, Струмица.
4. Кра́лче — Кавадарци, Неготинъ.
5. Ба́гремъ — Прилѣпъ.
6. Белъ тржнъ } Гумендже.
7. Солу́нски тржнъ } Гумендже.
8. Фре́нски тржнъ — Гевгелие.

Trifolium pratense L., le trèfle des prés, клеверъ красный, трилистникъ луговой, кашка:

1. Трифилъ — Загоричане, Бобища.
2. Дители́на — Воденъ.
3. Дете́лина — Скопие, Прилѣпъ, Дебъръ.
4. Детели́на — ист. б. Драма, Горно-Броди.
5. Де́телина — с. Пищигово.

Astragalus Wulfenii — Уровникъ — Велесъ.

Vicia faba., L., la fève des marais, русскіе бобы:

1. Ба́кла — Прилѣпъ и др.

Vicia sepium, la vèsce des haies, горохъ луговой:

1. Глушина — Горна-Джумая.

Vicia sativa, L. vesce cultivée, кормовой горошекъ:

1. Глу́шенецъ — Малко-Търновско.

Ervum lens L., lentille commune, чечевица:

1. Ле́ща — ист. б. Кукушъ.
2. Лелья — Велесъ, Прилѣпъ, Кавадарци, Скопия, Щипъ, Неготинъ.

3. Ле́кья — Воденъ, Ениджe.
4. Ле́шча — Бобища, Рѣсенъ, Струга, Дойранъ, Охридъ.

Colutea arborescens L. le baguenaudier, пузырникъ:
1. Смржд́лика — Петричъ.
2. А́лтжнка — Крушово.
3. Смжрде́лика — Струга.
4. Плюска́чъ — Гумендже.
5. Смжрдли́ка — Загорчано, Бабища.

Cicer arietinum L., pois-chiche, материлка:
1. Слану́токъ, Костуръ, Бобища, Загоричане, Воденъ, Кавадарци.
2. Сла́нотокъ — Велесъ, Прилѣпъ.
3. Сла́нтокъ — Охридъ.
4. Нау́тъ — Неврокопъ, Гевгелие, Пенушчъ, Долни-Порой.
5. Слантóкъ — Гумендже.
6. Ниху́тъ — Кукушъ, Сѣрезъ.
7. Сланотóкъ — Щипъ

Rosaceae Juss.

Fragaria vesca L. fraisier commun, земляни́ка:
1. Плану́чка — Бобища, Загоричане.
2. Плани́ца — Горно-Броди.
3. Кукóница — Драма.
4. Пламеници — Горна-Джумая, Гайтаниново.

Rubus idaeus L., framoboise, малина обыки:
1. Боби́нки — Бобища.

Geum urbanum L., la galiote, гравилатъ:
1. Смж́рдушка — Велесъ?

Rosa canina L., le rosier des chiens, шиповникъ:
1. Дивъ транда́филъ — Воденъ.
2. Дивъ тре́ндафилъ — Велесъ.
3. Шипъ — Бобища, Загоричане, Охридъ, Прилѣпъ.
4. Дивъ гюлъ — Рѣсенъ.

Ши́пинки на плодоветѣ — Крушово.
Глоги́нки „ „ — с. Лѣшко (Горно-Джум.).
Ши́плинки „ „ — Тетово.

Rubus fructicosus L., la ronce arbrisseau, ежевика:
1. Ка́пинка — Крушово.
2. Ку́пина — Тетово.

Spiraea ulmaria, la spireé reine des prés, таволга болотная:
1. Турско цвѣте — Крушово?
Potentilla argentea, argentine, серéбряникъ:
1. Очибòлецъ — Ст.-Загора.

Pomaceae Juss.

Crataegus oxyacantha[1]) L., l'aubepine commune, боярышникъ:
1. Кáлинка — Тетово.
Mespilus germanica L., néflier, чашковое дéрево:
1. Оскруша — Крушово.
Pyrus malus L., pommier, яблоко:
1. Ябóлкница — Крушово.

Amygdaleae Juss.

Prunus spinosa L., prunellier, тéрнъ:
1. Тжрнúнка — Бобища.
2. Тжрлинка — Велесъ, Рѣсенъ.
3. Прỳна (ср. съ лат.) Воденъ.
4. Тжрленки — Прилѣпъ.
5. Тржнки — Банско.
На незрѣлитѣ миндали — Чангали въ Струмица.

Cucurbitaceae Juss.

Cucumis citrullus, melon d'eau, арбузъ:
1. Лубéйница — Крушово.
2. Лубéница — Велесъ, Папралица, Прилѣпъ.
3. Лубенúца — Кавадарци, Дойранъ, Гевгелие, Кукушъ.
4. Кáрпусъ — Охридъ, Струга.
5. Кжрпýсъ — Ст.-Загора и др.
6. Лобенúца — Неготинъ.
7. Лỳбенца — Тетово.
Когато сѣмкитѣ ѝ сж недозрѣли, та лесно се сѣкжтъ:
Сечóсемка —
Лупáръ — Неготинъ (Тиквешко).
Cucumis melo L., melon, дыня:
1. Дúня – Велесъ, Папрадища, Гевгелие, Тиквешко, Прилѣпъ.
2. Пéпунъ — Охридъ.
3. Пипóнъ — Дойранъ, Кукушъ.
4. Пипóйнъ — Воденъ.
5. Пúпонъ — Струга.

[1]) На повечето мѣста въ България това растение се нарича глогъ. Редакц.

Bryonia dioica, Jacq., bryone, переступень двудомны
1. Огойка — Велесъ.
Momordica elaterium L., la momordique élastique, дерябі
1. Диви крьставичиня — Велесъ, Тиквешъ.
2. Рупеличе — Дойранъ, Горна-Джумая.
3. Дивъ кóстенъ — Прилѣпъ.
4. Дѝво дѝнче — Гевгелие.
5. Дѝва краставѝца — Воденъ.
6. Пипонѝче — Кукушъ.
7. Дивъ пипóнъ — Скопие?
8. Дѝви краставѝчки — Ениджe, Гумендже.

Portulaceae D. C.

Portulaca oleracea L., pourpier, портулакъ:
1. Тученѝца — с. Пищигово (Т.-Пазар.) Гайтаниновъ (Тет.).
2. Ту́чница — Велесъ, Тетово.
3. Тлъстѝга — Семиз-нту (Тур.).
4. Тучнѝца Ватоша (Тиквешко).
5. Ту́шница — Кукушъ; Тревла = гър.
6. Ту́ченица — Панагюрище.

Granateae, Don.

Punica granatum L., grenadier, гранатовая яблоня:
Ка́линка — Крушово и др.

Umbelliferae Juss.

Conium maculatum L ., la cigue commune, омечь, бошголовъ:
1. Бучинѝшъ —ису. б. Дойранъ.
2. Бóзей — Прилѣпъ.
3. Бу́кимѝшъ — Щипъ.
4. Цóлика — Охридъ.
5. Бучимѝшъ — Кукушъ.
Heracleum sphondylium, la berce branc — ursine, борщовикъ, медвѣжья лапа:
1. Ма́ча стѫпка — Горна-Джумая.
Laserpitium latifolium, le laser à feuilles larges, гладышъ широколистный, осеній хвостъ:
1. Сра́мниче — ису. б., Велесъ.
Pimpinella anisum L., pimprenelle, бедренéцъ:
1. Анасóнъ — ист. б. Щипъ.

2. Разйяне — Прилѣпъ.
3. Анасонъ — Велесъ, Скопие, Рѣсенъ, Битоля, Крушово,
4. Аласо́нъ — Воденъ, Гевгелие, Бобица; аласонь — Кацарци, Гумендже.
5. Лика́нсуво — Кукушъ.
6. Ра́зиянъ — Охридъ.

Caprifoliaceae Presl.

Lonicera caprifolium L., le chévré-feuille, козья жимолость:
1. Богоро́дични пръсти — Скопие.
2. Богоро́йчна ржка — Ениджe.
3. Муста́ки — Воденъ.
4. Анжмили — Неврокопъ.
5. Богороди́чино цвѣкье — Велесъ, Прилѣпъ.
6. Но́китъ — Призрѣнъ.
7. Петлой нокти — Тетово.

Sambucus nigra L., le sureau comun, бузина черная:
1. Бо́зилъ — Ениджe, Грмендже. Гевгелие.
2. Бо́зликъ — Воденъ.
3. Бо́згелъ — Струмица.
4. Дъ́рвенъ бо́съ — Бобища.
5. Бозъ — Охридъ, Рѣсенъ, Сѣръ.
6. Бо́зе — Прилѣпъ.
7. Бжзъ — Горно-Броди.
8. Бо́зай — Велесъ.
9. Басъ — Петричъ.
10. Бо́йзень — Долни-Порой.
11. Бо́зжль — Дойранъ; бо́зель — Неготинъ, Щипъ.
12. Бо́зиль - Кукушъ.

Compositæ Vaill.

Anthemis cotula, la camomille fétide, ромашка вонючая:
1. Въртѝпопъ — Банско, Дойранъ.

Bellis perennis L. la paquerette vu petite Marguerite, Маргаритка:
1. Парица, очица — ист. б.
2. Арнаутъ — Банско.
3. Рубийци — Прилѣпъ.

Chrysanthemum leucanthemum L., le chrysanthème grande Marguerite, златоцвѣтъ, ромашка полевая:

1. А́лфита — Велесъ, Крушово.
2. Бѣла лайкучка — Горно Броди.
3. Попади́йки — Воденъ, Самоковъ.
4. Пѫпѫди́вки — Битоля.
5. Филджа́нчиче — Прилѣпъ.

Calendula officinalis, le souci des jardins, ноготки:

1. Не́венъ ист. б. Горна-Джумая, Кукушово, Велесъ, Прилѣпъ. Дойранъ, Неготинъ.
2. Голѣ́мо цвѣте — Банско.
3. Ле́венъ — Воденъ.
4. Неве́нъ — Горни Бродъ.
5. Крокон҄ъ — Копривщица.
6. Кара́нфилско джу́ндле — Велесъ.
7. Джу́нжуля — Гевгелие, Охридъ.
8. Неве́нь — Гайтаниново (Тетовско).

Carduus crispus L., le charpon crépu, чертополохъ, боденъ:

1. Съселъ — Сопотъ.
2. Мага́решки трънь — с. Пищигово (Т.-Паз.), Крушово, Прилѣпъ.

Centaurea cyanus L., le barbeau, василекъ:

1. Синче́цъ — Копривщица.
2. Метли́чина.
3. Си́няче — Банско.
4. Мо́дра ме́тла — Крушово.
5. Синя́ метла́ — Враца.
6. Пръ́стенче — Лозенградско.
7. Си́ню цвѣте — с. Пищигово (Т.-Пазард.).
8. Го́ркова метла — Бобища.
9. Ме́тла — Прилѣпъ.
10. А́мберъ бой — Тетово.
11. Си́ня бил'ка — Гайтаниново.

Cichorium intybus L., la chicoreé sauvage, цикорій:

1. Си́ня мле́чка — с. Пищигово.
2. Жлъ́чка — Враца.

Carlina acaulis, la carline sans tige, колючникъ, пуховникъ безстебельный:

1. Рѫшетка — Горна-Джумая.
2. Рѫше́тка — Бобища.

3. Трѣнова гули́я — Копривщица.

Cirsium acaule?, le cirse nain, губера:

1. Вале́вукъ — Кукушъ.
2. Вала́вукъ — Неготинъ.

Helianthus anuus L. soleil, подсолнечникъ:

1. Сънчогледъ — Велесъ, Тиквишъ, Дойранъ.
2. Со́нцогледъ — Прилѣпъ.
3. Слънцогле́дъ — Гевгелие, Гумендже, Кукушъ.
4. Слъ́нчово о́ко — Бобища, Загорчане.
5. Со́унчогледъ — Рѣсенъ.

H. tuberosus L., topinambour, земляныя груши:

1. Зи́мни я́боуки — Рѣсенъ.
2. Караку́шки — Тиквешъ; кѫ́ркушке — Тетово.
3. Ча́лгани — Прилѣпъ.
4. Ша́лгани — Струга
5. Я́рѫлмѫсъ — Велесъ.
6. Кѫрку́жи — Гевгелие.
7. Коча́ни — Воденъ.
8. Рѣпки — Скопие, Призрѣнъ.
9. Ѫрдокви
10. Е́ралмаси — Дойранъ.
11. Гу́льки — Гайтаново (Тетовско).
12. Ди́ви ябълки — Бобища.

Leontodon taraxacum, lé pissenlit off. одуванчикъ:

1. Мле́чка — Петричъ, Сѣръ. Неготинъ.
2. Глу́шило — Велесъ, Прилѣпъ.
3. Мага́решка — мле́чка — Кукушъ.
4. Ко́йнско цвѣкье — Галичникъ.
5. Борецъ — Копривщица.
6. Ра́дика — Прил.
7. Ушол'ка — Гостиваръ (Тетовско).

Jnula dysenterica, la pulcaire, девясилъ:

1. Шу́мкавче — Банско.
2. Жѫ́лто цве́ке — Велесъ.
3. Же́лто би́ле — Горно-Броди.

Onopordon acanthium, l'onopordon à feuilles d'acanthe, татарникъ колючій:

1. Мага́решки трънь — Сопотъ.
2. Ги́нгеръ [1]) — Драма, Сѣръ и пр.

[1]) Това название е общо за много видове трънье.

Matricaria chamomilla L., la matricairè camomille. р
машка обык.

1. Подру́миче — Банско.
2. Бо́ливачъ — Крушово, Горна-Джумая, Рѣсенъ. Б
толя и пр.
3. Попадийка — Щипъ.
4. Лай-лай ку́чка — Ст.-Загора.
5. Рамо́нъ — Гевгелие.
6. Попа́дия — Велесъ.
7. Ржмо́нъ — Енидже.
8. Ѫмжмила — Охридъ (ср. съ лат.)
9. Лай-ку́тца — Кукушъ.
10. Вжртипопъ — Скопие, с. Лѣшко (Горно-Джум.)
11. Бѣлъ по́покъ — Галичникъ.
12. Белео́чъ — Бобища.
13. Попадиче — Струмица.

Picris hieracioides, la picride épervière, горчикъ:

1. Боли глáва — Банско.

Tanacetum vulgare L., la tanasie commune, пижма, дикая
рябина:

1. Вратика — с. Пищигово.
2. Въртика, Дойранъ, Кукушъ, Щипъ, Гуменджe.
3. Вра́тика — Велесъ, Прил., Рѣсенъ, Охридъ, Гавгелие.
4. Оборчли́ва би́лька — Бобища.
5. Вра́тлика — Скопие.

Sonchus oleraceus, le laitron des cultures, осотъ, молочникъ.

1. Пала́мида — Велесъ.

Thrensia hirta, thrensia herissée:

1. Дървéника — Велесъ.

Senecio vulgaris L., seneçon, Крестóвникъ:

1. Бубакя́рка — Гевгелие.

Artemisia cetacea? — armoise, чернобыльникъ:

1. Мо́рачъ — Гевгелие.

Campanulaceae D. C.

Campanula Rotundifolia L., campanulè à feuilles rondes.
колокольчикъ:

1. Оче́ — Копривщица.

Gentianeæ Juss.

Erythraea centaurium, золотысячникъ, краснянка:
1. Китчица — Ист. Б.
2. Бѫсма — Крушово.

Convolvulaceae Vent.

Convolvulus sepium L., le liseron des haies, вьюнокъ заорный.
1. Ча́джрче — Охридъ, Битоля.
2. Ди́ва сла́чка — Енидже.
3. Мо́джръ ша́торъ — Прилѣпъ.
4. Чѫджрче — Ст. Загора, Призрѣнъ.
5. Пови́ѳка — Гевгелие, Кукушъ, Дойранъ.
6. Люлья — Воденъ?
7. Ка́чулъ — Горно-Броди.
8. Ро́шкино цвѣте — Бобища.
9. Джѐѳа — Велесъ, Призрѣнъ, Кавадарци.
10. Ча́шулки — Дебъръ.
11. Вампи́ръ — Щипъ.
12. Пѫвлекъ — Пиштигово (Т. Пазард.)
13. Зурна́ — Панагюрище.

Convolvulus arvensis.
1. Червената чючюлига — Маглишъ (Манаст.)

Borragineæ Desv.

Asperugo procumbens L., la rapette, острица лежачая, скалка:
1. Дивъ невѐнъ — Велесъ.

Lythospermum arvense L., le grémil des champs, воробейкъ:
1. Ба́бино вратѐнце — Гевгелие.

Lyth. purpureo-coeruleum — L.
1. Вели́гденче — Велесъ.

Solanaceae Bartl.

Datura stramonium L. le stramoine, дурманъ, бѣшеное ьье:
1. Татулъ — ист. б., Гайтаниново, на плодътъ = сви́не.
2. Би́волъ — с. Пищигово.
3. Мага́решки ко́стенъ } Прилѣпъ.
4. Диѳъ бреѳъ } Прилѣпъ.

5. Би́шка — Бобища, Емборе.
6. Тату́лъ — Гевгелие, Кукушъ; Та́тула — Щипъ, Охридъ.
7. Кра́ва — Панагюрище.

Hyoscyamus niger L., la jusquiame noire, бѣлена:

1. Бле́ника } Банско.
2. Гърне́нца } Банско.
3. Гърне́ — Копривщица.
4. Пиши́-попъ с. Пищигово.
5. Бленъ — Кукушъ.
6. Ша́рка — Панагюрище.

Physalis alkekendgi L., la coquerelle ou l'alkekenge, жидовская вишня:

1. Горчли́ви пиперки — Воденъ.
2. Мурдаро́ти — Призрѣнъ
3. Ме́уни́че — с. Пищигово.
4. Цървеница — Скопие
5. Лазаркиня.

Solanum nigrum L., la morelle noire, пасленъ черноягодный:

1. Мо́дрицъ — Велесъ.
2. Мурке́нъ — Воденъ.
3. Зърнешникъ — Гевгелие.
4. Ку́чово гро́зде — Бобища, Загоричане.
5. Ку́чешко гро́зие — Битоля, Неготинъ.
6. Ма́чкино гро́зие — Галичникъ, Крушово.
7. Отру́вачка — Струга.
8. Отрова́чка — Горно-Броди, Струмица.
9. Зѫрна́тка — Гумендже.
10. Ку́чешка отро́ва — с. Пищигово.
11. Ку́чешко гро́зде — Дойранъ.

Solanum tuberosum L., pomme de terre, картофель:

1. Пата́ти — ист. б. Рѣсенъ, Бобища, Кукушъ, Дойранъ
2. Го́мбелки — Папрадища.
3. Кро́мпири — Велесъ; Ко́мпири — Кавадарци, Велесъ Струга.
4. Барабой — Копривщица.
5. Ко́мбара — Банско.
6. Кромпи́ри — Неготинъ.
7. Ко́мбири — Дебъръ.

Solanum dulcamara L., la morelle douce-amère, пасленъ цкогоркій:

1. Рупели́во би́ле — Кукушъ.

Solanum lycopersicum, pomme d'amour, помидори:

1. Мехле́ — Малко-Търновско.
2. До́мата — Крушово; дома́ти — Ст. Загора и др.

Отъ *Capsicum sp.* голѣми чушки, които иматъ по́вече кожа.

1. Малу́нки — Охридъ.
2. Ша́пки — Щипъ.
3. Топу́зки — Загоричане.
4. Чу́шки — Велесъ, Прил. Ст. Заго́ра, Кавадарци.
5. Топа́чки — Бобища.
6. Бу́мбарки — Рѣсенъ.

Heliotropium suaveolens, héliotrope odorante:

1. Никрѣкъ — с. Пищигово.

Lineæ D. C.

Linum austriacum L. lin d'Autriche:

Мо́дра-тра́ва — Велесъ.

Orobancheæ Rich.

Lathraea squamaria L., clandestine, петровъ кресть:

1. Я́новка — Горно-Джумайско.

Personatae L.

Veronica triphyllos, la véronique à trois feuilles, вероника трилистная:

1. Люби́чица — Скопие.
2. Ба́бинъ прѣ́шлинъ — Кукушъ, Петричъ.
3. Велигденче — Горно-Броди.

V. officinalis L., la véronique mâle, вероника аптечная.

1. Превата — Копривщица.

Antirrhinum majus L., le mufle de boeuf, львовыя уста.

1. Арсла́нче — Eниджe.
2. Кѫ́знѫзлия — Гевгелие, Дойранъ.
3. Арсла́нъ у́ста — Охридъ.
4. Гу́ра — Крушово.
5. Ку́ченци — Сопотъ, Кукушъ.
6. Дойкинче — Т. Пазарджикъ.
7. Зя́йка[1]) — Велесъ, Тиквешъ.

[1]) Ако тури момъкъ въ джеба си отъ туй цвѣте, момитѣ ще го зяпатъ (Велесъ, повѣрие).

8. Уста — Прилѣпъ.
9. Арсла́нъ — Воденъ.
10. Арсла́нова уста — Горна-Джумая.
11. Асланъ-а́зи — Петричъ.
12. Арсла́ноа у́ста } Струга.
13. Арсланова́ у́ста } Струга.
14. Ру́шки шибой — Горно Броди.
15. У́стиче — Гостиваръ (Тет.), Тетово.
16. Я́бѫнско цвѣке — Скопие.
17. Зині́-лацні́ — Копривщица.
18. Ту́шан-чиче́ — Неврокопъ.
19. Тауша́нче — Банско
20. Зе́плякъ — Панагюрище.

Elaeagneæ Br.

Elaeagnus hortensis M. B. argousier des jardins.

1. Миризли́ва върба́ — с. Пищигово.
2. Бѣла върба — Сопотъ.

Aristolochieæ Juss.

Aristolochia clematitis L., l' aristoloche clĕmatide, каркажунъ:

1. Ябълчи́на = Гевгелие.
2. Въ́лчи я̀бълки — с. Пищигово (Т. Пазард.) Гайтаниново.
3. Во́лчки я́болки — Прилѣпъ?
4. Ябо́лчкойна — Гостиваръ.
5. Ябу́чкайна — Тетово.

Labiatae Juss.

Lycopus europaeus L., le marrube aquatique, водяная шандра, зюзникъ.

1. Ди́во на́не — Велесъ, Скопие.
2. Ди́во мерудье — Бобища.
3. Ди́во на́гезма — Рѣсенъ, Струга, Охридъ.
4. Дивъ димлюсь — Кукушъ.
5. Ди́ва на́на } Прилѣпъ.
6. Ка́йнска на́на } Прилѣпъ.

Lamium album L., le lamier blanc ou ortie blanche, глухая, бѣлая крапива:

1. Ди́ва копри́ва — Копривщица.

Marrubium vulgare, le marrube blanc, шандра бѣлая:
1. Пчили́нокъ — Воденъ.
2. Чело́къ — Гевгелие.
3. Че́линокъ — Охридъ, Рѣсенъ, Струга.
4. Чало́къ — Струмица.
5. Пче́линокъ — Велесъ, Прилѣпъ.
6. Чили́нокъ — Ениджe; пчили́нжкъ — Гумендже.
7. Пчело́къ — Петричъ.
8. Пчеля́къ — Горно-Броди.
9. Пчило́къ — Кукушъ.
10. Ма́тжрка — Крушово.
11. Чели́нокъ — Бобища.
12. Пчельо́къ — Банско.

Mentha piperita L., menthe poivrée, пе́речная мя́та:
1. На́гизмо — Папрадища, Охридъ.
2. На́дязъ — Гостиваръ (Тетовско).

Thymus serpyllum L., le thym serpolet, богородская трава, мьянъ:
1. Мате́рика — Велесъ.
2. Мащерига — Копривщица. Ма́щерика — Панагюрище.

Teucrium Polium L., germandrée, дубро́вникъ:
1. Го́рчлива тра́ва — Велесъ.

Stachys hirsuta, épiaire:
1. Васе́ничка — Маглишъ, манаст.

Marrubium peregrinum Jacq., marrube voyageur:
1. Су́серка — Велесъ.

Lamium amplexicaule L., lamier amplexicaule:
1. Де́дово ви́нце — Гевгелие.

Scutelaria galericulata, la toque casside, щитовка:
1. Лимо́нчиче — Гевгелие, Струмица.
2. Лимона́та — Щипъ.
3. Лимо́нъ — Неврокопъ.

Salvia pratensis L., l'orvale sauvage, шалфей луговой:
1. Дивъ ди́млюсъ — Гевгелие.
2. Комо́ника — Велесъ.

Origanum vulgare L. = Ригенъ — Ст. Заго́ра.

Primulaceæ Vent.

Cyclamen europaeum L., le cyclamen d' Europe ou pain de pourceau, дрявка́:

1. Теменушка — Гевгелие, Тиквешъ, Кукушъ.
2. Теме́нушка — Велесъ.
3. Любичица — Призрѣнъ.
4. Тѫмѫнушка — Дойранъ.

Primula off. Jaeg. primivere, бѣлая буквица:
1. Гороцветъ — Папрадища, Велесъ.
2. Грочвецъ — Бобища, Загоричане.
3. Горо́цвете — Галичникъ.
4. Пе́топѫрсть — Прилѣпъ, Скопие.
5. Игли́чина — Копривщица, Панагюрище.
6. Иглекъ — Малко-Търновско.

Primula elatior L., la primerolle ou primevère élevée, бу-вица или баранчикъ:
1. Жъто егли́че — Банско.
2. Петопѫрсть — Гостиваръ (Тетовско).
3. Христосоо цвѣкье — Крушово.

Lysimachia punctata L., lysimaque ponctuée:
1. Брокъ — Гевгелие.

Amaranthaceae Br.

Amaranthus caudatus l'amaranthe á longs épis, амарантъ:
1. Стра́торче — Велесъ.
2. Кокудиче — Банско.
3. Стра́торъ — Гевгене, Гумендже.
4. Злато́ръ — Горно-Броди.
5. Бѫлтичиче — Кукушъ.
6. Зла́торъ. — Воденъ.
7. Ка́дифе } Прилѣпъ.
8. Мърсоли } Прилѣпъ.
9. Слатуръ — Гайтаниново.

Albersia prostrata Kth. albersie couchée:
1. Бѣлъ щиръ — с. Пищигово.

Polygoneae Juss.

Rumex acetosa L., l'oseille commune, щавелъ обикнов.:
1. Кисилецъ — Ист. Б.
2. Ко́зилячка } с. Лѣшко (Горно-Джумайско).
3. Ко́зя брада } с. Лѣшко (Горно-Джумайско).
4. Кисе́лица — Прилѣпъ.
5. Ща́велъ — Гевгелие (ср. съ рус.).
6. Гластурецъ, когато изрѣе — Банско.

Euphorbiaceae K. Br.

Buxus sempervirens L., le buit toujours vert, самшитъ:
1. Зелéника — Гевгелие, Струга, Тиквешъ, Скопие, tecъ и пр.
2. Зелени́ка — Воденъ.
3. Ши́мширъ — Битоля, Перникъ, Дрима, Гумендже.
4. Шимши́ръ — Дойранъ.

Euphorbia cyparissias L., l'euphorbe syprés, молочай кипсный:
1. Каря́чки млѣчь — Малко-Търново.
2. Млѣчокъ — Коривщица.

Urticaceae Endl.

Cannabis sativa L., le chanvre cultivé, конопля:
1. Конóплъ — Малко-Търново.
2. Кáнапъ — Крушово.

Humulus L., le houblon commun, хмѣль:
1. Пóвитъ — Малко-Търновско.
2. Печéнъ Кранъ — Гумендже.
3. Пóѳитъ — Гайтаниново.
4. Пáѳитъ — Кривор. Паланка, Тетово.

Acerineae D. C.

Acer pseudoplatanus L. érable-sycomore, бѣлый кленъ:
1. Кленъ — Малко-Търновско.

Betulaceae Bartl.

Alnus glutinosa Gärtn., l'aune commun, ольха клейкая или обикновенная:
1. Éлха — Малко-Търновско.
2. Éла — Бобища.
3. Éѳла — Папрадища.

Coniferae Juss.

Cupressus sempervirens L., le cyprés ordinaire, кипарисъ:
На шишката:
1. Ши́кла — Воденъ, Ениджe, Охридъ, Рѣсенъ.
2. Мази́и — Прилѣпъ.
3. Мѫзи́я — Петричъ.

Yuniperus communis L., le genévrier commun, можжевельникъ:

1. Хвойна — ист. б., Горно-Броди, Гайтаниново. Тет
2. Смрѣ́ка — Кукушъ, Гевгелие, Рѣсенъ, Струга. О
ридъ, Прилѣпъ.
3. Смри́ка | с. Лѣшко (Горно Джум.).
4. О́йна |

Cupuliferae L.

Carpinus betulus L., le charme commun, грабъ грабин
1. Чернъ габъръ — Мъглишъ.

Coryllus avellana L., le coudrier noisetiér, лѣщина, орѣ
никъ:

Плодоветѣ му:
1. Лѣшници — Рѣсенъ, Охридъ, Дебъръ Загоричан
Прилѣпъ.
2. Лѣшни́ци — Призрѣнъ.
3. Лѣ́щани — Велесъ.
4. Лѣ́шки — Кукушъ, Долни-Порой, Гевгелие, Пет
ричъ, Бобица.
5. Лѣ́шники — Горни-Бродъ, Драма.
6. Лишни́ци — Дойрянъ.

Fagus sylvatica L., le hêtre des bois, букъ лѣсной:
1. Бука — Малко-Търновско.

Quercus pedunculata Ehr., le chêne pedonculé, дубъ лѣтний:
1. Цѣръ — Малко-Търновско, с. Загоричане.
2. Дабъ — Крушово, Прилѣпъ.
3. Горнякъ — Копривщица.
4. Граница, Меше — Мъглишъ.
5. Джби́ка — Гайтаниново.
6. Джбъ — Охридъ.

На плодътъ:
7. Жиръ — Велесъ, Гайтаниново, Воденъ, Щипъ.
Ениджe и пр.
8. Желадъ — Охридъ, Прилѣпъ, Рѣсенъ, Струга.
9. Жела́ди — Кавадарци.
10. Жжлждъ — Скопие.
11. Шопъ — Дойранъ.
12. Ши́кла — Дебръ.

Quercus sessiliflora. Sm. le chêne á fleures sessiles, зимний
дубъ:
1. Гжрница — Малко-Търновско.

Плодоветѣ на *Morus alba:*
Morum, mûre, тутовая ягода:
1. Бърбóнки — Ст. Загора.
2. Бóбонки — Велесъ.
3. Бóбонки — Прилѣпъ.
4. Мýри — Воденъ (ср. съ лат.).
5. Мýрви — с. Биранци (Кайлярско).
6. Мýренки — Охридъ, Струга.
7. Черни́ци — Ямболъ, Копривщица.
8. Църни́чки — Кукушъ, Щипъ, Дойренъ.
9. Сѫкаменици — Сливенъ. (на чернитѣ: черни́ци, съ-ıменици).
10. Дýдули — Лозенградъ.
11. Мýргви — Бобища.
12. Галáшки — Сѣръ.
13. Мýцуни — Горно-Броди.

Orchideae R. Br.

Orchis morio L., l'orchis morio, ятрышникъ, малый дрем-ıкъ:
1. Ливадаръ — Банско.
2. Сáлепъ — Прилѣпъ, Охридъ; салéпъ — Воденъ.

Platanthera bifolia, l'orchis á deux feuilles, бѣлыя кукуш-ни слезки:
1. Чингелче? — Гевгелие.

Yrideae S. Br.

Yris germanica L., iris, Касатикъ, пѣтушокъ:
1. Перýника — Папрадища, Струга, Охридъ.
2. Пеперýга — Кавадарци, Воденъ.
3. Перуни́га — Ист. б. с. Песочница (Леринско).
4. Перýнига — с. Лѣшко (Горно-Джум.).
5. Пирони́га — Рѣсенъ, Гевгелие.
6. Мѫнѫсти́рско цвéке — Бобища, Загоричане.
7. Магаришки уши — Сопотъ.
8. Патéта — Пангюрище.
9. Кривъ дедо — Прилѣпъ.

Yris pseudacorus L. l'iris ou flamle des marais водяной ·атикъ:
1. Калугери́ца — Енидже.
2. Кърваviче?

3. Калугери́чка — Воденъ.
4. Пате́ — Копривщица.

Liliaceae Rich.

Allium cepa L., ognon, лукъ:
1. Скало́нъ — Враца.
2. Кро́мидъ — Велесъ, Бобища, Прилепъ, Тиквешъ.
3. Крумитъ — Гуменже, Гевгеше, Eнидже, Воденъ Щипъ.
4. Му́шкаленъ на цвѣтътъ на лукътъ — Тетово.
5. Куку́да „ „ „ „ — Гайтаниново.

Allium sativum L., ail чеснокъ:
1. Чесновъ-лукъ — Ст.-Загора и др.
2. Лукъ — Велесъ, Прилѣпъ и др. (*едно че́шне лукъ* — Прил., *една че́сна лукъ* — Воденъ, Дойранъ, Тиквешъ. *Една ту́фа* лукъ или кромитъ = едно снопче лукъ — Охридъ. *Че́шня* само единъ резенъ; цѣлата глава = *гла́йца*. Една плитка лукъ = едно низе лукъ — Рѣсенъ. *Една възени́ца лукъ* — Воденъ; *една въже-ни́ца лукъ,* една *въженица кромитъ* — Дойранъ; *единъ венецъ лукъ или кромитъ* — Тиквешъ, Прилѣпъ, Охридъ).

Convallaria majalis L., muguet de maî, ландышъ:
1. Броминска сълза — ист. б.
2. Би́серь — Охридъ, Струга.
3. Гюргьовденче — Скопие.

Lilium bulbiferum L., le lis bulbiferé, красная лилія:
1. Жрсланóо óко — Крушево.
2. Зжмба́къ — Еднидже, Струга, Воденъ.
3. Зж́мбуль — Велесъ; дзжмбу́лъ — Гумендже.
4. Зи́мбакъ — Горно-Броди.
5. За́мбакъ — Прилѣпъ.

Muscari racemosum, Mill. ail des chiens, poireau femelle, muscaria à grappes:
1. Кукави́чено-гро́зие — Призрѣнъ, Скопие.
2. Ку́ково гро́зде — Воденъ, Гевгеле Струмица, Дойранъ.
3. Кука́йчено гро́зие — Дебъръ.
4. Укуко́ гро́зие — Рѣсенъ, Струга.
5. Кукуви́чино гро́здие — Бобища; кукуви́чено гро́йзе — Щипъ.

6. Змийно грозде — Охридъ.
7. Кукувичено грозие — Велесъ,
8. Кукувичена плюмка — Панагюрище.

Tulipa gesneriana L., la tulipe des fleuristes, тюльпанъ:
1. Лулá — Банско, Копривщица.
2. Бóжуръ — Велесъ.
3. Чарчúчокъ — с. Песочница (Лериноско).
4. Ля́ле — Прилѣпъ, Охридъ.
5. Чу́шка — Панагюрище.

Colchicaceae D. C.

Colchicum autumnale L., le safran batard, безвременникъ:
1. Какьюмка — Тетово.
2. Есенски минзиваръ — Банско; ес. минзифáръ, Копривщица.
3. Минзифáръ — с. Пищигово.
4. Качунка — Горна-Джумая.
5. Минзохáръ — с. Гайтаниново.

Aroideae juss.

Arum maculatum L., l'arum inaculé, ааронова бородка:
1. Лóпухъ — Малко-Търновско.
2. Лóпой — Охридъ.

Calla palustris, la calle des marais, змѣевикъ, болотная ива:
1. Змиини лубеници.
2. Змиено гроздие — Скопие.
3. Зъмено ношчи — Сопотъ.
4. Змиевъ трънъ — Гумендже.
5. Змиино грозде — Бобища.

Amaryllideae R. Br.

Galanthus nivalis L., le galant d'hiver, подснѣжникъ:
1. Кáчка — Бобища.
2. Качу́нка — Дойранъ, с. Лѣшко, (Горно-Джум.).
3. Кáчунка — Велесъ, Прил., Крушово.
4. Кошерúнка — Банско.
5. Качу́тка — с. Песочница (Леринско).
6. Кърпче — Скопие.

Leucofum vernum, la niveole du printemps, левкой весенный:
1. Кокѝчка — Копривщица.

2. Картопъ — Велесъ.
3. Картупи — Щипъ.

Narcissus poeticus L., le narcisse pes poètes, нарцьсъ бѣлый:
1. Шишáрка — Киреч-киой (Солун.).
2. Бургѝя — Дойранъ.
3. Миргишилé — Енидже.
4. Штъркó-цвéке — Прилѣпъ, Рѣсенъ.
5. Дивé-бой — Воденъ.
6. Зрънкадé — Долний-порой (зърнъкъде Гърцко).
7. Ризе — Банско.
8. Бѣло лале — Копривщица.
9. Латинче? — с. Лѣшко (Горно-Джум.).
10. Ржзéмка — Гевгелие.
11. Мензифáръ — Мехомия.
12. Качýнка — Мелничко.
13. Гергьовче — Панагюрище.

Chenopodeae Went.

Blitum capitatum, la blette capiteé, жминда головчатая, боровникъ:

1. Кисела трѣва — Гевгелие.
2. Бодлѝво зéле — Кукушъ.
3. Чáвкина ýста — Скопие.
4. Змийско грозде? — Копривщица.

Chenopodium album, ansérine blanche, лебеда:
1. Пи́томна лóбода — с. Пищигово (Т.-Пазард.)

Chenopodium murale, ansérine des murs:
1. Кýчешна лóбода — с. Пищигово.

Cuscutaceae

Cuscuta epilinum, cuscute du lin, повилика:
1. Слети́ коса } Малко-Търновско.
2. Капи́ коса }

Cacteae D. C.

Opuntia vulgaris L., figue d'jnde, raquette, индѣйская смóква:

1. Ржка — Гевгелие.
2. Я́зикъ — Велесъ, Кавадарци.
3. Лóпатки — Струга, Бобища, лóпати — Прилѣпъ.

4. Ѫзикъ — Охридъ.
5. Ара́пски язи́къ, — Неврокопъ, Дойранъ.
6. Ара́пска смо́ква — Енидже.
7. Фре́нска смо́ква — Рѣсенъ (на гръцки сѫщото).
8. Ара́пски е́зикъ — Неготинъ.

Corneae D. C.

Cornus mas, le cornouiller, деренъ:

1. Дрѣнъ — Струга, Гуменджи, Воденъ, Дойранъ, Нетинъ.

2. Дрѣ́нка — Банско — Велесъ, дре́нка — Кавадарци, плодоветѣ — дре́нини — Призрѣнъ, Тетово.

3. Дренье — Дебръ.

4. Дренъ — Тетово. На плодоветѣ — дрѣнки — Гайяново, Ст.-Загора.

Dipsaceae D. C.

Dipsacus fullonum L., cardère, ворсянка сукновальная:
1. Синя́ лула́чка — Враца.

Scabiosa columbaria, scabieuse colombaire:
1. Бѣлогра́дчиге — Велесъ.
2. Звѣ́здица — Прилѣпъ.
3. Звѣзда — Скопие.
4. Ѭлдѫ́зъ — Струмица.
5. Панаирска попади́я — Неврокопъ.
6. Бѣлогра́дче — Неготинъ.

Scabiosa arvensis, le scabieuse des chsamps, переполохъ:
1. Църна ки́тка — Воденъ.
2. Дрѫма́ гюзе́ль — Скопие.

Globularineae

Globularia vulgaris, globulaire commune, marguerite bleue, шаровка:

1. Ву́рцуди — Воденъ.
2, До́надба — Скопие.
3. То́пусчи — Горно-Броди.
4. Кандю́ндюме — Велесъ.

Halorageae Br.

Hippuris vulgaris L., la pessc d'eau, коневхостикъ обыкнов.:
1. Пивя́ица — Куру-де́ре.

2. Борика — Горно-Броди.
3. Сърпъ — Охридъ.

Hederaceae

Hedera helix, le lierre commun, плющъ:

1. Бжршлянъ — Велесъ, Призрѣнъ; бжршлѐнъ — Рѣсенъ, Охридъ, Струга, Бобища.
2. Бржшля́нъ ист. б. Прилѣпъ.
3. Бжрчленъ — Кукушъ.
4. Брошленъ — Дебъръ.
5. Брушленъ — Петричъ, Долни-Порой, Неврокопъ.
6. Крушнѐль? Горно-Броди.

Balsamineae A. Rich.

Impatiens nolitangere, la balsamine des bois, недотрога:

1. Филджанче — Крушево.

Jlicineae

Jlex aquifolium, le houx, падубъ, жолдъ, дикій тернъ:

2. Кошличоръ — Банско.

Juncaceae Bartl.

Juncus communis, jonc commun, тросникъ:

1. Шаваръ — Малко-Търновско, Охридъ.

Plantagineae Vent.

Plantago major, le plantain commun du majeur, подорожникъ большой:

1. Буковица — Бобища.
2. Петожили — Куру-Дере.
3. Тѐг'ецъ — Рѣсенъ, Охридъ, Прилѣпъ, Тетово.
4. Тжчитжчка — Враца.
5. Тѐгавецъ — Воденъ; тегавецъ — Неготинъ.
6. Петрожилка — Гайтаниново (Тетовско).
7. Сучи тжчи — Горно Броди.
8. Тѐгувицъ — Кукушъ.
9. Живовлекъ — Копривщица.
10. Жилавецъ — с. Пищигово.

Passifloreae

Passiflora coerulea, la grenadille á fleurs bleues, Кавалерникъ:

1. Чаргифилекъ — Кукушъ, Дойранъ, Солунъ.
2. Офицерска звѣзда —
3. Сахат-чиче —

Lentibularieae Rich.

Pinguicula vulgaris, la grassete commune, жирянка обыкновеная:

1. Петлу́га — Банско.

Tropaeleae

Tropaelum majus, la capucine, настурцій, капуцинъ:

1. Чо́рле — Лозенградъ.
2. Анджо́ръ — Кукушъ.
3. Лятинъ — Воденъ.
4. Лати́нка ист. б. Стара-Загора.
5. Лати́нъ — Гевгелие, Енидже.
6. Жъ́ста лоза — Охридъ, Струга.
7. Ла́тинче — Велесъ; лати́нче — Неготинъ.
8. Джифи́рджифа — Битоля.
9. Ла́тифъ — Призрѣнъ, Тетово.
10. А́лтжнка — Крушево.
11. Латина — Копривщица.
12. Ту́рчинъ — Банско.

Typhaceae D. C.

Typha latifolia L., la másette á feuilles larges, палочникъ широколистный:

1. Калугери — Горно-Броди.
2. Ша́макъ — Тиквешъ.
3. То́пусъ — Прилѣпъ.
4. То́пуска — Крушово.
5. Чику́тъ — Кукушъ.
6. Рого́зъ — Дойранъ.

Yunglandeae

Yuglans regiá L, noyer, орѣховое дѣрево:

1. О́ра: дървото; плодъть: о́раси — Велесъ, Призрѣнъ, Эпие, Щипъ.

2. О́реи: дървото; плодътъ бѣзъ зелената черупка: каци — Бобище, Загоричане, Рѣсенъ.

3. Урѣхъ: дървото; плодътъ: урéи — Воденъ. Енидж
4. Óрефъ „ „ óреи — Охридъ, При-
лѣпъ, Дебъръ.
5. Урѣхъ: дървото; плодътъ: ýрѣее — Гевгелие.

Monotropeae

Monotropa hypopithis, la monotropa, уразная трава:
1. Бѣла гвáчка — Копривщица.

Salicineae L. C. Rich.

Populus tremula L, le peuplier. осина:
1. Я́пка — Рѣсенъ.
2. Осúка — Малко-Търновско.

Populus alba L., peuplier blanc серебристый тополь:
1. Пирúнъ — Мехомия.

Verbasceae

Verbascum thapsiforme?, la melène off ou ciérge de Notre Dame, коровникъ, мѣдвежье ухо:
1. Лóпенъ — Горня-Джумая, Куру-Дере, Велесъ.
2. Бúлие — Прилѣпъ, Тиквешъ.
3. Дивкобакъ — Горно-Броди,
4. Свищýлка — с. Пищигово.
5. Пукъ — Карлово.
6. Лéпенъ — Малко-Търновско.
7. Фжнéрче — Дойранъ.
8. Бáбяк — Гостиваръ (Тетовско).
9. Мéчи усó — Ст.-Загора.

Verbascum nigrum?
1. Лубóвачка — Велесъ.

Gramineae L.

Aira caryophyllea. la canche caryophyllée, молоточникъ гвоздичный:
1. Бролъ — Гевгéлие.

Alopercus geniculatus, vulpin genouillé, лисій хвостъ;
1. Мýаръ — Велесъ.
2. Кущря́ва — Ст.-Загора.
3. Лéпаецъ — Прилѣпъ, Охридъ.
4. Лéпка — Воденъ.
5. Кощенúкъ — Гумендже, Ениджe, Стояково.
6. Лéпавецъ — Скопие.

7. Лепéшка — Щипъ, Гевгелие, Тиквешъ.
8. Чи́локъ? — Крушево, Рѣсенъ.

Briza media L., la brise amourette, трясунка, змѣиная ›ава:

1. А́рапско прóсо — Велесъ.
2. Момини сълзи — Банско.
3. Триперушка —

Hordeum murinum L., orge queue-de-rat.:

1. Житница — Тиквешъ.
2. Класáтица — с. Пищигово.
3. Класи́ца — Ямболъ.
4. Пóтполошка — Прилѣпъ.

Cynosurus cristatus L., la crételle ou cynsure, гребенчатая рава:

1. Сеноклацъ.
2. Сѣноклáсица — Куру-Дере.

Lolium temulentum L., l'ivraie des blés ou zizanie, плевелъ ›ѣтній:

1. Упоително жи̏то ист. б.
2. Пи̏йвицъ — Гевгелие; пи̏йвецъ — Струмица.
3. Бѫльвѫ̏йца — Рѣсенъ, Охридъ; бъльва̏йца — Струга.
4. Бѫльвáвица — Крушово.
5. Пиéница — Горно-Броди.
6. Блювави́ца — Призрѣнъ.
7. Блуя̏йца — Прилѣпъ, Битоля.
8. Больва̏йца — Дебъръ.
9. Плéвенъ — Велесъ.
10. Пиявéцъ — Кавадарци; пия́вецъ, Неготинъ, Воденъ.
11. Бълви́ца — Бобища.
12. Пи̏йвѫцъ — Дойранъ.

Cynodon Dactylon, chiendent digité:

1. Трóска — Островско.
2. Трóскотъ — Велесъ, Дойранъ, Сопотъ.
3. Трóсковецъ — Гевгелие.
4. Агри́я или трóска — Костуръ.

Polygonum longipes, renouée allongée.

1. Кокóша трéва — Неврокопско.
2. Пáча тревá — Ст.-Загора.
3. Гѫскина трéва —Долни-Порой.
4. Гѫшéница — с. Пищигово.

Phleum pratense L., la fleéole, тимоѳѣева трава, арженецъ луговой:

1. Марица — Кукушъ.

Secale cereale L., le seigle commun, рожъ:

1. Ржжь — ист. б. Ениджe, Воденъ, Велесъ, Кавад. Щипъ, Дойранъ.

2. Ѫржь — Охридъ, Рѣсенъ, Крушово, Струга, Бобища.

3. Оржь — Дебръ.

Triticum vulgare L., le froment, пшеница:

1. Жито — ист. б. Ениджe, Воденъ, Гумендже.

2. Чиница — Струмица, Гевгелие, Призрѣнъ, Сѣръ, Дойранъ.

3. Пчѐница — Прилѣпъ, Велесъ, Неготинъ.

4. Пчѐйнца — Рѣсенъ, Струга.

5. Пшеница — ист. б. Скопие Дебъръ.

6. Пченица — Кавадарци.

Zea mays L., mais cultivé, маисъ, кукурува:

1. Пчѐнка, чѐнка — Охридъ, Папродища, с. Песочница.

2. Чѐнка — Битоля, Биралци.

3. Пченичка — Загричане.

4. Ченичка — Гевгелие, Воденъ, Струга, Ениджe.

5. Царевица — Горна-Джумая.

6. Царевка — Прилѣпъ.

7. Печѐнка — Баялци (Гевгел.).

8. Мисиръ — Ст.-Загора, Карлово, Лозенградско.

9. Мисирка — Дойранъ, Гайтаниново.

10. Мисиръ — Бобища.

11. Коломбокъ — Призрѣнъ.

12. Мамули — Лозенградско.

13. Кукумарка — Киреч-киой.

14. Рапка — Иброирени (Родоп.).

15. Царка — Копривщица.

16. Цомбуръ } Гостиваръ (Тет.).
17. Цабланъ }

18. Гжрчка, дорде е на нивата; на стъблото: *„я навади ли гжрчката? обрате ли гжрчката?* колку мумуруза ви излѐзе?“ — Чичево (Велешко).

19. Мумурузка — Щипъ; *мумурузка*, само отъ като се обере — Чичево (вел.); *мумуузка* — Велесъ; моморозка — Кавадарци, Неготинъ.

20. Ца́бланъ, кочанътъ съ зърната заедно — Тетово.

Стъблото на церевицата, *stipa zeae maydis*:

1. Ченко́'ица — Охридъ.
2. Чиничковѝна — Воденъ.
3. Чеика́неца — Дрѣнокъ (Деб.).
4. Царевко́'ина — Прилѣпъ.
5. Ца́ревичина — Горна-Джумая.
6. Ко́чанъ — Бобища.
7. Шу́ма — Дойранъ.
8. Па́перка — Струга.
9. Ченко́йна — Тетово.

Класътъ, кочанътъ, за който се държѫтъ царевичитѣ зърна, откато се оронѭтъ тѣ и остане голъ:

1. Чо́канъ — Скопие, Ямболъ.
2. Класчу́нка — Щипъ.
3. Влашковѝна — Куру-Дере.
4. Ра́пковина — Иброирени.
5. Мисирлѫкъ — Гайтаниново.
6. Класу́ра — Кривор.-Паланка.
7. Маха́лка — Горно-Броди.
8. Чику́тка — Воденъ.
9. Лу́шка — шки — Битолско.
10. Какала́шка — Копривщица.
11. Кукура́тка — Дабиля (Струм.).
12. Куба́къ — Зарово, Висока, Дойранъ, Кукушъ.
13. Ту́фка — ки — Тиквешъ.
14. Че́кутка — Гостиваръ (Тет.).
15. Че́нкушка — Тетово.
16. Шушура̀га — Гайтаниново.
17. Шута̀рка, шутка — Битолско, Загоричане.
18. Жу́на — Енидже.
19. Чуше́лька — Мачуково (Солун.).
20. Кукума́рка — Сѣръ.
21. Ко́чанки — Битоля, Прилѣпъ.

Cyperaceae D. C.

Carex arenaria L., la laiche des sables, осока песчаная:

1. Бѣка — Банско.

Eriophorum latifolium la linaigrette à feuilles larges. пуца широколистная:

3. Жглика — Петричъ.
4. Игли́чки — Воденъ.

Rhynchospora alba, le choin blanc, очеретникъ бѣлый:
1. Кукувиченъ хлѣбъ — Копривщица.

Oleaceae Lindl.

Syringa vulgaris L., lilas commun, синель, сирень:
1. Люля́ка — ист. б.
2. А́рганъ — Струга.
3. Ли́ляче — Велесъ.
4. Люле́къ — Копривщица.
5. Арга́ванъ — Битоля, Петричъ, Гумендже, Песочница.
6. А́ргаанъ — Рѣсенъ.
7. О́ргоанъ — Крушово.
8. А́ргаѳанъ — Охридъ.
9. Оргоонъ — Прилѣпъ.
10. Аргава́нъ — Воденъ.
11. О́ргаанъ — Дебръ.
12. Ли́лякъ — Гевгелие, Гайтаниново.
13. А́рГованъ — Скопие, Щипъ; аргова́нъ — Дойранъ.
14. Сла́бинка — Тетово.

Filicineae Bisch.

Polypodium vulgare L., le polypode commun, сладкій корень:
1. Бла́га па́пра — Банско.
2. Сла́дка па́пура — Копривщица.
3. Сла́дко ко́ренче — с. Пищигово.

Pteris aquilina L., la fougère commune ou impériale:
1. Папурда́къ? — Копривщица.

Aspidium filix mas Sw. la fougère mâle, аспидій противоглистный:
1. Ди́ва па́пратъ — Панагюрище.

Equisetaceae D. C.

Equisetum arvense, la prêle, хвощъ полированый:
1. Обикновенъ хвощъ.
2. Конска борика — Банско.
3. Кука́йчина плу́нка — Прилѣпъ.
4. Горчица — Копривщица.
5. Наста́вче — с. Пищигово.
6. Пършли́ка — с. Песочница (Леринско).

Fungi.

Agaricus muscarius L., l'agaric moucheté, мухоморъ:
1. Кýчешка пéчурка — Крушово, Рѣсенъ.
2. Зъндрáкъ — с. Лѣшко (Горно-Джум.).
Cyathus olla, гнѣздовикъ:
1. Господюви амбáре — с. Пищигово.
Boletus edulis Fr., le bolet jaune, боровикъ, бѣлый грибъ:
1. Óвча пéчурка — Крушово.
2. Баджуръ — Банско.
3. Пéчурка — Прилѣпъ, Струга, Велесъ, Призрѣнъ.
4. Мантáрка — Драма.
Cantharellus cibaris Fr., la chanterelle, пластиникъ желтый, сочка желтая:
1. Пърлúвка — Малко-Търновско.
Lycoperdon perlatum, vesse de loup, дожевикъ:
1. Бѫбѫрýтка — Бобища.
2. Папáйца — Рѣсенъ, Струга, Охридъ.
3. Папýшнаръ — Горно-Джумайско.
4. Прахýница — Копривщица.
5. Бабúнъ пуешъ — Прилѣпъ.
6. Пýфка — Петричъ.
7. Пѫтѫ́йца — Охридъ.
8. Пѫрхýда — Малко-Търновско.
9. Пампуръ — с. Пищигово.
Polyporus fomentarius Fr., губка огневецъ:
1. Трутъ — Скопие.

Zygophyllaceae Br.

Tribulys terretris L. =
1. Бáбици — с. Пищигово (Т.-Пазардж.).

Rubiaceae Juss.

Galium verum L., le gaillet jaune, подморенникъ настоящій:
1. Еньовчи — Ст.-Загора.

Солунъ, 19 Юний 1890 год.

Материяли за новата история на България.

Съобщава С. П. Ивановъ*).

Вѣдомо бꙋди всѣмъ чтꙋщы̃ и слышащы̃ дивитиса мнѡго ѩже показа Бгъ со свой̃ гнѣвомъ на наши̃ времена и лѣта. що нѣе было ѿ касій свѣтъ было: на лѣта: 1814: додѣ ѿ Бга казепъ сіречъ чꙋма ѿ істокъ до запат да измори ѿ свѣтат половина. защо и дрꙋги пѫть е доходило чꙋма ала толкова свѣтъ не е морило като сега: а ѿ тогива наса̃ до: 1820: на сꙋлтанъ махмꙋдово царство проклѧто дади Бгъ міръ да бѣ като благочестиво: ѿти вразꙋми Бгъ. сꙋлта̃ махмꙋда та дади изинъ да са направиха черкови новы ѿ темелъ ѿ едрене наса̃ по пловдиска каза и по пазарџишка на сѧкое село големи и хꙋбави на тези времена са направи

---

*) Господинъ С. П. Ивановъ отъ Пирдопъ е испратилъ тие материяли до редакцията на „Пер. Списание" за обнародвание, като ги е придружилъ съ едно свое писмо, което намѣрваме за неизлишно да се изложи тукъ изцѣло както слѣдва:

До Господина г-на В. Д. Стояновъ, редакторъ на „Периодическо Списание" въ София.

Господине редакторе,

Прѣди праздницитѣ ми попадна на рацѣ една ръкописна книга, писана отъ Дѣдо Тодоръ Даскала прѣди 50 и повече години. Дѣдо Тодоръ е билъ учитель около 20 години въ Протопопинци, сегашния градецъ Пирдопъ. Той като е обичалъ почти всѣкой праздникъ да сказва на вѣрующитѣ си съотечественници: слова и жития на святийтѣ, не се е ленилъ, ами ги е написалъ едно по друго, та ги е направилъ на цѣла книга, която е и подвързалъ съ яка подвързия, та е могла да се спаси до сега здрава. Макаръ, че сѫ отъ голѣма важность предмѣтнитѣ слова, азъ ще ги оставя за другъ пѫть да ги прѣгледвамъ, а сега се ограничихъ само върху: бѣлѣжкитѣ по страданията на прадѣдитѣ ни, които Дѣдо Тодоръ е забѣлѣжилъ въ началото на ръкописа си вмѣсто прѣдисловие. Слѣдъ неговитѣ бѣлѣжки, подъ страницитѣ на словата на праздното мѣсто се бѣлѣжили нѣкои отъ тогавашнитѣ священници, отъ които едни сѫ се подписвали, а други не сѫ, та за това не сѫ ми и извѣстни за сега.

Тѣзи бѣлѣжки, г-не редакторе, Ви ги испращамъ въ прѣписъ отъ оригиналитѣ, като съмъ запазилъ и езика и правописанието, както на Дѣдо Тодоръ Даскала, тъй и на другитѣ, — съ молба да ги обнародвате въ една отъ идущитѣ книжки на „Периодическо Списание".

Единственната ми цѣль за обнародванието на тѣзи бѣлѣжки е: да послужатъ що годѣ на тойзи, който би се залелъ да напише наподробно историята на странитѣ прѣди 70—80 години врѣмена.

Приемете, достоуважаемий господине, приличнитѣ ми къмъ Васъ уважения.

Пирдопъ, 28 януарий 1889 год.

С. П. Ивановъ.

и нашата черкова: а ѿ 1821 да речешъ ѿ мца мартїа, излезе единъ дїаволъ по ганалїискѡ али паша на царя каршїя со силна войска. и собра са на него оурдїа царска да речешъ: до: 500: хїляди войска да са биха много но нищо му не сториха защо му бѣше калето му яко: и воиската царска та много седя. села и градища изгориха и поплениха и изсякоха родь хртїанскіи. да стана ѿка брашно та: по гро по: 60: пари великъ гла по сїромаси, а после па на този нщ на ке мартїе излезе дрѹги дїаволъ по влашка вла бей да собра т сичко. ѹрѹлиъмеали войска на него тѫрска да са биха биха, и покрай дѹнава много села изгориха и людете изсякоха и изробиха тогива изгориха и изсякоха галацъ хѹшъ и поразиха покорешь крайѡво и стигнахл до яшъ: тогива излязоха проклятити ирминилїи чифѹте иа станбо на плачь пред цря. и фарлиха кривдата на хртїаните: че саса зговориле да издадат црството тѫрско на московеца: огн повеле прокляти царь да фанаха патрїарха Грїгорїа непита. и звлякоха го из черкова излїтургїа и оѹбесихаго на воскрнїе на: день на този день едни избесиха а дрѹги посякоха: ві тя влцы. протосингере и калѹгере и попове и дїаконе. и после оѹбарнаха какчь на хртїане да изсякоха Бгъ вѣст колко хїляди, а малко болри много гърци. и арнаѹте се ги изчистиха из станбо: а жени ща издавиха в'морето: тогива като ѡбесиха патрїарха и дрѹги щы и калѹгере що рекохме и фарлиха ги в'морето даса запали орето да гореше силень огнь нат тѣлата владишких. и изгоря орето и исилтиса пет шестъ боя члчкіи: а тогивася. не оуплаиха проклятите тѫрцы и чифуте: ами си дѹмаха и смеяха са гдѣ е тѣ ялъ на землята ами гы и в'морето изгори со огнь: непреста огнятъ ѿ та доде неизвадиха тѣлата владишкіи да ги кѹпаха: а дрѹго посякоха дрѹги патрїархъ стары кѵрилъ на едрене много калѹгере и дїакони и протосингере и влцы и попове де що аше из'едрене попове калѹгере избнхаги. и фарлихаги измостат ѣката в'тѹнча: и после излезе мѹченїе на владицы едни затвареха и мъчаха и зѡбрахаги дрѹги посякоха дрѹги избѣсиха: на сѣки града таквози бѣше: и калѹгеръ са вѣкѣ не чѹеше никаде да има зень въ мнтирь: тогива много началии члцы погѹбиха по града и по села тогива повелиха да собраха пѹшките по хртїанете много ги мъчиха за тези пѹшки дїаволскіи и избыха люди много дрѹги места: тогива са невидеше нощь или червень помсъ, или ална дреха на члка ами се проста садрана: тогива излязоха ска из станволъ да оутиде на мора та много села изсякоха а іѣ бѣгаха моралїи по морето и зафардиха са в'една ада та много

*

наро̑ а̑гарѧнскı̑ погꙋбиха пѫтїє. и по̀слє са фарна̀ха є̑днѝ ѝ додо̀ха по сєлєни̏шка каза̀ срєщо ст҃а го́ра̀ Мо̀да изво́ръ Варва́ра ѝ дрꙋ̀гитє сє́ла що ѝмашє т҃а дагѝ сѐ ѝзсєкоха а єдни сирома́си жєнѝ дєца̀ ѝ мꙋжи бѣгаха по гора̀та да ѝзмрѐха ѿ глади: тогава влѧзоха ѝ оу̑ ст҃а гора̀ да поразиха нѣколко мѣста и стана гла́дь вєлӣ оу̑ сты гора и послє излѧзоха на пла̀чъ калꙋгєрєтє на цр҃ѧ да ни да́дє да развалат ст҃а гора̀: а проклѧтитє тꙋ̀рци мно́го и́скаха ѝзинъ да изсичат раѧта а̑ма є̑ничѝритє царскı̑ нє да́доха а̑ ца́рь проклѧти да̀вашє ѝзинъ а̑ нисмѣ́єшє па̑ ѿ єничиритє дамꙋ нєнамєратъ маха́на + а̑ то̀ тє̑ дамꙋ са̀ ѝспо̀лни дꙋ́мата проклѧта да повєлѣ̀ха а̑гнитє да ѝса́коха гора́та дєто бѣ́шє ѿкрай свє нєсѣ́чєна тогѝваса ѝзсєчє: ѝ нїє ѝзлѐзохмє со̑. попо̀вє со̑ чорбаџїє — да ꙋ̑тидохмє на мєдєт да фана́хмє ѿ Башїтскта корїа та сѫкохмє до чифꙋт а̑ла̀нъ гората могилата сѐ ѐдра̀ ѝ си́тна гора̀: ѝ трѝ патины на тєфт҃ѝ караха̀ тѣ́къ дани погꙋба́тъ: но ст҃а Бц҃а ѝзба̀вины ѝ дрꙋгн злины̀ що тєглѝхмє Бг҃ъ вѣ́сть: тогѝва ѝ нат҃а годи́на ходѝ по̑ Бо̀гдань и х̑ нє́нчо млади со̑ жєната си и со̑ дєца̀та си: на ї҃є рлӣ. ѝ сѣдѣ́ха є̑дна̀ годи́на т҃а, ѝ излѣ̀зоха на ст҃а гора̀ защо ѿ злини нєма̀ пат да сѝ додат: та́ко ко́й прочита та̀зи є̑пистолї̀а да помєнѐ: писа̑ аз Ѳєѡ̑:

Даска̑.

тогѝва посѐкоха тѐрновскїатъ Владика: а дїаконити мꙋ са̀ є̑днѝ ѝзтꙋ̀рчиха ѝ є̑дно ма̀лко дїакончє мно̀го мъчи́ха ѝ по́слє го по тꙋ̀рчиха ѝ нѐго ѝ да̀доха ги да са ꙋ̑чат тꙋ̀рска книга: тогѝва повѐснѫ тꙋрцитє по си̏чкитє градѝща зѐха да мъскарат жєнѝ (ы) мо̀мы̀ по оу̑лицитє. ѝ дагѝ во́дат по лозїѧта со̑ топа́ни со̑ свирцы: войска̀ тръгна̀ на сѐки дє́нъ възвє́шє вєлїко зло́ чи̏нєха нємо̀жєшє чл҃къ да ѝмъ излѣ́зє на срѣща що ӣ волѧ тꙋва̀ чинєха жєны̀ ѝ момы̀ мъска̀раха мъжи ꙋ̑биваха а̑ла̀ Бг҃ъ ѝ ст҃аѧ мт҃ы бжїа зачꙋва на̑ тꙋка защо̀ бй а̑єнинат до́бръ да нѝ да́ди: тогѝва на софїа владиката затво̀риха ѝ сєда̀ мно́го затворѝ со̑ попо̀вє со̑ протосингєрє со̑ дїакон со̑ калꙋгєрє и со̑ чорбаџїє и погꙋбиха нѐколко чорбџїи: тогива — на вра̀ца вл̑ката мєтодїа фързанъ со̑ синџӣ по̑ ко́нь закара́ха на ста́нбо̑ тогѝва наконѐцъ ѡста даго нє погꙋ̀бат нашат вл̑ка а̑нтима. а̑ ꙋ̑бра́хаго си̏чкомꙋ зѣха тогѝва що стана̀ вєлико зло на хр̑стїанскı̑ на єдинъ вкъ вѣ́сть чл̑вѣ́къ нє́ є возможно да ѝска̀жє: по́слє запи̏рдихаса мо́ралїи. да прати ца́рь си̏лна ꙋрдїа да са вїха со̑ моралїитє надвє трѝ годи́ны но нѝщо нє можѝха да сто̀рат а̑ми мно̀го свєт а̑гарє́нскı̑ погꙋбѝха ѝ поробиха да стана̀ ко̀нско мѣсо по вı: гр̑о ѿка̀та ѝ кꙋ̀чєтата си изѣ̀доха тогѝва са потꙋ̀рчи даска̑ па̀ꙋнь на ѐтропоЛЄ.

Да са знаѐ кога са ѿбраха чѐрковите в лѣто 1826 нашата чѐркова ѿбраха зѐха голѧ поти и мощи и кандила нѐколко и пари: 50: гро.

Всичко туй е записано отъ дѣдо Тодоръ даскала, а долуизложенитѣ бѣлѣжки писани отъ долу подъ житията, неизвѣстно е кой ги е писалъ.

X. да се знаѐ како кѹпи село протопопинци ѿ попъ геѡгіа, за, л гро въ лѣ ѕ тысѫщь въ лѣ, ‚ѕсѕ. при владика епискѹпа їѹкимь и при попа димитріа, и при попа стоѧна. и при Ктитора нетка. и при ктитора стоиѡ їльчо и при ктитора грѹиѡ и при ктра Филипа ...ий. дазнае. по димитрь каде ходѐ кой ѭ покѹси. или ре моѭ е да ... проклетъ ѿ. тиі. ѿци ами се прилож ѹ храмь ѹспеніе Бце, ѹ село ...ротопапинци.

Къ лѣто ‚зсме когда цартвѹваше оу цариграѣ тѹрски царь махмѹть погани и бѣше робство и пленство оу шаркюи и ѹ нишь ...огива беше мнѡ ненависъ по хртїане. и тѹрише ицира по раѧть. ...о. т.п кила насеимь хритѡ пи ѿ копрійрица по ламбо.

Кьлѣ ‚зтѯ кѹга царѹваше Сѹлтань селимъ та пѹщаше вьлви ...о ѹрѹмь ели па гореха градове и села и стана тогива пленство на ...алофирь мца декевкиврѧ кв день таквази неволѧ нападе на хртѧни ...а ги на огань изгориха и дрѹги маки кои да искаже

лета ѿ хта 1821 тогива царѹваше сѹлтань махмѹть и ѹби тѹ...ива григориѧ патрихарьха и много влци и въ станболъ и посвета ...ного хртене избиха колко на стѡ и п иледи лѧде писах ась по ...еѡръ

Сие записах да са знае кѹга цароваше на станболъ тѹрскии ...ръ сѹлтанъ мамѹтъ на лета ѿ хрта — 1821 та са са развесн... ... изби на стабол два патриаха и бечетъ владици по света и що ...лаше гръци на стаболъ нещеше да види и христѧнинъ по света ...ного скръбъ стана по христенете дето не е кабилъ да са искаже ...четъ чивеци що избиха посвета.

Гр. Пирдопъ, 28-ий Януарий 1889 год.

Кратка расправия по етнографията на Македония.

По поводъ на писаното напослѣдъкъ по тоя въпросъ отъ Ястребова, Драганова и Новаковича.

Отъ Д. Матовъ.

(Продължение отъ XXXIV книжка).

VII.

Г-нъ Я. утвърждава, че българетѣ прѣзъ всичко врѣме на робуванието си не сѫ правили съзаклятия и заговори срѣщу турцитѣ, че сѫ били вѣрни роби до толкова, дѣто и не се може повече; въ криминалната (?) история на България отъ турското заробване насамъ не се било намирало фактъ, който да показва въ извѣстни случаи благородното самоотвържение на българинътъ?! Между това, сърбетѣ, споредъ г. Я., постоянно били въставали, участвували били въ войнитѣ на Австрия съ Турция и съ това си били добили у турцитѣ лоша репутация. И ето това, казва г. Я., е било причината, дѣто словѣнскитѣ жители на Македония не се изказватъ за сърбе (стр. VIII—XI).

Допускаме, че г. Я. толкова злѣ знае българската история, щото нѣма нито извѣстие за политическитѣ движения у българетѣ прѣзъ XVI, XVII и н. т. вѣкове, за славното участие на нашитѣ сънародници юнаци въ балканската завѣра, както сърбската, така и гръцката; но не можемъ се начуди, какъ да не е изучилъ той и русско-турскитѣ войни, колкото се отнасятъ до българетѣ, та да си спомни, че и българетѣ, както и сърбетѣ, не сѫ стояли съ сгърнѫти рѫцѣ, когато сѫ идвали въ отечеството имъ християнски войски, за да се сражаватъ съ вѣковниятъ си врагъ. Но това нищо. Г-нъ Я. съвсѣмъ невѣрно характеризува турската омраза къмъ християнетѣ. За да бѫде единъ христи-

янинъ подданникъ омразенъ за турчина, нима не е достатъчно това, че той е християнинъ, а нужно е и нѣщо повече? Нима българетѣ, като сж се наричали българе, сж се ползували съ обичьта на турцитѣ? Въ прѣдѣлитѣ на Османската империя по различни области живѣжтъ различни народности. Видѣно ли е нѣйдѣ, нѣкоя отъ тѣзи народности да се откаже отъ името си, понеже то е скомпрометирано прѣдъ очитѣ на турчина? Гърцитѣ съ своитѣ възстания, а още повече съ похвалбитѣ си не сж помалко скомпрометирани прѣдъ турцитѣ, отъ колко сърбетѣ. Но това никакъ имъ не бърка да исповѣдватъ народностьта си въ турската империя. Още повече: тѣ прѣвръщатъ въ гърци и другородцитѣ въ Турско, които смѣтатъ за горность да се наричатъ гърци и намиратъ това за посгодно отъ сѣкоя страна. Например̀ъ, слѣдъ Нѣгушкото възстание гърцкото име немалко се скомпрометира въ Нѣгушъ, а при ѐтова жителитѣ на Нѣгушъ, които не сж по потекло гърци, повечето — власи и българе, не захвърлихж прнетото чуждо за тѣхъ име, а го распространихж на всички почти раждане и го распространяватъ днесъ и по селата, въ Нѣгушко, както и по цѣла источна и юговападна Макодония. Турчинътъ не е злопаметенъ къмъ минжлото на своитѣ подданници, стига тѣ днесъ за днесъ да сж мирни. Въ историята рѣдко заглежда той. Ако има да си мъсти, той си мъсти на часътъ. А Правителството турско нѣма и интересъ да дири стари смѣтки. А г. Я. върху тая въобразаема злопаметность на турцитѣ и на турското правителство и строи своята теория, споредъ която жителитѣ словѣне въ Македония сж били сърбе, но сж били принудѐни да се потаватъ и да не искаяватъ народностьта си, защото самото име нейно е било опасно, че е могло да имъ докара гонения и мжки.

Тази часть отъ теорията на г. Я., която утвърждава словѣнетѣ въ Македония прѣди години сж се смѣтали както сами, така и отъ другитѣ за сърбе, е доста наивна понеже сж общественни фактоветѣ, които я оборватъ, не нѣма и да ги повтаряме. Като оставимъ на страна официалнитѣ данни отъ разни вѣкове, особено отъ врѣмето на турското робство, споредъ които и страната и епископитѣ, и народътъ се наричатъ български, тука бихме могли,

благодарение на историческитѣ издирвания на Иречека, Дринова и др., да приведемъ заявленията на сумма пѫтувачи по Македония, които безъ да заглеждатъ въ историята, свидѣтелствуватъ гърмогласно, че народътъ самъ се наричалъ български, и то въ такива врѣмена, когато нáй-вече сѫ били заглъхнѫли историческитѣ прѣдания, и когато националното съзнание у българския народъ е било нáй-слабо. Особенна доказателна сила иматъ такива наивни и безъ прѣдзета цѣль свидѣтелства, каквото е напр. онова на единъ простичекъ руссинъ отъ 17 вѣкъ, който казва: „а окрестъ того мѣста Скопи съ трехъ странъ уѣздные[1]) люди всѣ болгарские“ (Дриновъ, първа българска тип. въ Солунъ, 16). Но да въспроизвождаме тукъ сичкитѣ тѣзи исторически свидѣтелства, подобни на каквито се иснамиратъ отново и сега, е излишно: читателитѣ могѫтъ да ги намѣрѭтъ въ статиитѣ на Иречека, Дринова, Офейкова и пр., а да убѣдѭтъ г. Я. тѣзи свидѣтелства не могѫтъ. Прѣдставѣте си, г. Я. и Охридската архиепископия не признава, че е била българска. По нататъкъ азъ привождамъ едно заявление отъ нѣколко българе, испратено до редакцията на „Изв. Слав. Благ. Общ.“, и читательтъ ще види, че и пó краснорѣчиво и поубѣдително изказани доводи не могѫтъ помръднѫ писателитѣ отъ лагеря на г. Я. отъ тѣхнитѣ ултрасърбски идеи, а камо ли това блѣдаво възпроизвеждание на историческитѣ свидѣтелства, което бихъ могълъ да направѭ тукъ азъ.

Пóнататъкъ теорията на г. Я. е вече пó-майсторски скроена. Тукъ г. Я. може мнозина да прѣмами въ своя лагерь съ доказателствата си, защото той говори за събития почти незаписани отъ историята. Властитѣ, видите ли, били забранили на сърбетѣ (въ Македония, разбира се) „изобщо и повсѣкѫдѣ“ да се наричатъ сърбе: „не малцина синковци, само за дѣто сѫ се признавали за сърбе, били хвърлени въ тъмница, заточавани въ Азия и Африка, а случвало се съ нѣкои, за подобна дързость да сѫ били наказани и съ смърть“ (стр. VIII). Наистина, опасенъ доводъ, опасенъ за това, че състои отъ измислици, а читателитѣ могѫтъ да помислѭтъ, че тукъ се говори на основание на фактове. На г. Я. му е трудно да посочи нѣкое име отъ

[1]) Жителитѣ на градовцетѣ, а слѣд. и на селата.

ива страдалци за исповѣдване въ Македония сърбската родность, разбира се въ тая Македония, която се смѣта ь насъ за българска (тукъ не влиза Призрѣнъ[1]), Дяково пр. — историята на възраждането имъ ние не знаемъ брѣ), и за това той привожда довода си така голословно. ıто знаемъ положително. че никакъ е невъзможно да ни осочи г. Я. подобенъ фактъ, ние не щемъ и да му искаме. е ще настояваме даже. да ни укаже г. Я. поне изобщо, то въ кои години, при кои паши, въ кои каази сѫ стали подобни случаи, или да ни посочи, отъ дѣ се е нанилъ той за тѣхъ: дали отъ официялни документи на урското правителство, дали отъ заинтересувани личности, ли отъ очевидци и пр.? Само отъ едно мѣсто въ прѣдиловието на г. Я. се досѣщаме, че всичко това, за което ой говори, прѣдполага се да е ставало прѣди 1876 г. На П стр. той расказва, че именно отъ тогава сѫ били принудени да се оттеглѭтъ сърбскитѣ учители отъ Македония, отъ тогава тая страна взела да се побългарява („бугаиться"). Но сѣкиму е извѣстно, че нито прѣди, нито слѣдъ тая година никой въ Македония не е билъ прѣслѣдванъ за исповѣдание на сърбската националность, по тая проста причина, че никой не е нито мислилъ да се казва сърбинъ тука.

Я чуйте сега, какъ расказва г. Я. за отеглюването на сърбскитѣ учители отъ Македония и за мнимото побългаряване на Македония. Една отъ главнитѣ причини споредъ него е била тая, че жителитѣ на Македония сѫ се натеглили отъ турцитѣ заради учителитѣ, въспитани въ Сърбия, та ги не щѣли вече. Сетнѣ, като забѣлѣзва, че надѣждитѣ у македонцитѣ за обединение на балканскитѣ словѣнски народи подъ короната на Обреновичъ сѫ поослабнѫли слѣдъ Джунисското испотрепвание, г. Я. продължава: „отъ друга страна, — криво да сѣдимъ, право да хоратимъ, — и екзархийскитѣ агенти и българскитѣ учители, които не до тамъ приятелски гледахѫ на осталитѣ още тукъ-тамъ сърбски народни(?) учители, правѣхѫ имъ разни мюзевирлъци („подвохи"), за да ги отстранѭтъ . . . и най-сетнѣ,

[1]) Призрѣнъ се е посърбилъ не за това, че населението му е сърбско или говори по сърбски, а защото географически принадлежи на Сърбско. Не е сѫщото съ Враня, Нишъ и пр.: тѣ и географически не принадлежѫтъ на Сърбия, а етнографически още повече не могли сѫ да принадлежѫтъ към Сърбия.

тие послѣдитѣ (сърбскитѣ учители) се отрѣкохѫ отъ учителство, като загубихѫ субсидиитѣ[1]), а нáй-главно отъ това, че се бояхѫ да не ги клеветѭтъ българетѣ" (стр. XII). Такива измислици на смѣтка на учителитѣ българе въ Македония и на Св. Екзархия, които би били твърдѣ бѣзсъвѣстни, ако да бѣхѫ добрѣ обмислени и да не бѣхѫ казани отъ човѣкъ веселъ и любезенъ, какъвто е г. Я., не ще срѣщнемъ и въ колонитѣ на Неологосъ, най-върлия душманинъ на българщината, който, за да ѝ повреди, не се спира и прѣдъ най-низки козни. Вече да оставимъ като недокачителна за нравственностьта, на кого да е тая измислица, че ужъ населението въ Македония било прѣслѣдвано за учителитѣ, дѣто сѫ се учили въ Сърбия, или дѣто сѫ били сърбе родомъ. Тя е наивна, тази измислица, и колкото и да е крупна, като измислица, може да се изостави тукъ като единъ балзамъ за сърбетѣ, да ги утѣшава за несполукитѣ имъ въ агитационното дѣло въ Македония. Но думитѣ на г. Я. за дѣятелитѣ по църковния въпросъ и за учителитѣ български въ Македония сѫ докачение не само изобщо за българина, но и за македонеца, какъвто и да го смѣта г. Я.—било сърбинъ, било българинъ, защото тѣзи учители и дѣятели въ Македония сѫ били почти сички македонци. Какви сѫ тѣзи екзархийски агенти, които съчинява г. Я. за Македония? Отъ какви агенти се нуждаеше населението на Охридъ, Кукушъ, Прилѣпъ, Битоля и пр., за да го насъскватъ да се бори съ фанариотското иго? Населението е имало водители, — движение безъ водители неможе, тѣ се явяватъ сами отъ себе, — но както и всѣко чисто-народно движение, така и тука водителитѣ бѣхѫ отъ срѣди самия народъ. Сичкитѣ малко-много събудени градовце въ Македония взехѫ участие въ борбата за църковна независимостъ, безъ да бѫдѫтъ подучвани или побуждани отъ вънъ. Даже и въ тия мѣста, дѣто сега има гъркоманство, та можешъ да прѣдположишъ, че тамъ не е имало движение срѣщу гърцитѣ или, ако е имало, то ще да е получило потикъ отъ источна-България, — и тамъ, слѣдъ распитвание ще се убѣдишъ, че народътъ е ималъ мѣстни водители, които сѫ дѣйствували самостоятелно, безъ да се нуждаѭтъ отъ чужди

[1]) Около 1876 г., види се. Това сѫ народни учители — съ субсидии отъ сърбското правителство.

вѣти или насъсквания, а успѣвали сѫ тѣ да влияѭтъ рху народа затова, че народътъ самъ се е повдигалъ и е важдалъ отъ себе си водителитѣ. Врѣме е да се направи пъленъ списъкъ отъ имената на сички такива *народни ятели* въ Македония, като Шулевци — въ Велесъ, Биолви, Крапчевци — въ Прилѣпъ, Гого — въ Воденъ, Нако ганишовъ — въ Кукушъ, Мишайковъ, Робевци — въ Биля, Борозанъ — въ Куманово и пр. и пр.

Колкото за обвинението, което хвърля г. Я. възъ нанитѣ учители — че тѣ сѫ били прѣслѣдвали и клеветили ьрбскитѣ учители, освѣнъ че то само е досущъ лъжовно, щото нѣма нито единъ случай да е билъ наклеветванъ ьрбския учитель прѣдъ властитѣ отъ българинъ, нито да билъ прѣслѣдванъ отъ самитѣ власти (самото население испѫждало по нѣкои мѣста, както Велесъ, Куманово и др. ърбскитѣ учители, или е заключвало въ сандъци сърбскитѣ, подарени отъ Сърбия книги, като въ Прилѣпъ и р.), но това обвинение е въ сѫщото врѣме светотатственно оругание съ паметьта на мнозина пострадавши учители въ Македония, *почти сички отъ сѫщата Македония, жертви не на тиранията на правителството, а на злобата на гърцитѣ.* Г-нъ Я. се поругава съ сички общественни дѣятели македонци, било общинари или граждане. Това ме и побужда да кажѫ нѣщо за тѣхъ, за да почетѫ имената имъ и за да ги очистѭ отъ кальта, съ която ги плѣска г. Я.

VIII.

Нека се научѫтъ и приятели, и врагове, че възраждането ни българщината въ Македония си има свои жъртви, за което могѫтъ се удостовѣри и сами, стига да отидѫтъ по страната и да поизучѫтъ послѣднитѣ страници отъ историята ѝ, които и до днесъ още се пишѫтъ. Историята на възраждането въ Македония не е изучена напълно, и за това е не добрѣ извѣстна и за насъ сами. Истина, въ повременния печатъ, особенно въ газетата на П. Славейкова — „Македония“, има какви-годѣ съобщения по тоя въпросъ, но това е още малко. Понеже за тоя пѫть ми е невъзможно да се възползувамъ съ тоя материялъ, що се намира по газетитѣ, азъ ще си послужѫ съ распитвание на очевидци. Чини ми се, че къмъ тоя способъ трѣбва по-

често да прибѣгваме дордѣ не е минало врѣме, защото така само могжтъ се допълни и оправи свѣдѣнията по тѣзи събития, попаднали случайно въ журналистиката. Г-да Шоповъ, Шапкаревъ и др. сж испълнили до сега само една часть отъ завѣтнитѣ си желания, като сж дали нѣкои приноси по училищното дѣло въ Македония, съставени отъ распитвания. То се знае, за да се прѣдстави пълна история на възраждането и просвѣщението въ Македония, изискватъ се продължителни испитвания и издирвания. Мене ми не иде отржки да испълнж сичката празднина по тоя въпросъ. Отъ това, що знамъ, едно е несвоеврѣменно да се изважда на бѣлъ свѣтъ, друго — пó би било благоразумно да се премълчи за сега. Тукъ ще приведж само нѣколко фактове, които, ласкаиж се съ надѣжда, ще могжтъ послужи за градиво за историята на просвѣщението въ Македония. Ако въ настоящия си трудецъ не бѣхъ се опиталъ, до колко ми позволяватъ нищожнитѣ сили, да спомогнж въ изучението на борбата на съотечественницитѣ си за своя езикъ и народность, азъ и самичъкъ заедно съ г-да Ястребовъ, Драгановъ и др. бихъ смѣталъ труда си за исхабенъ напразно. За пóсъбуденитѣ градове, като Велесъ, Охридъ, Щипъ, Прилѣпъ, Битоля пóмалко има нужда да се доказва, че въ тѣхъ църковната независимость е достигнжта съ жъртви, и че българскитѣ училища въ тѣхъ сж се явили по горещото желание на народа и сжщо тъй слѣдъ извѣстни жертви. При това, историята на възраждането въ тѣзи градове е пространна, и за това къмъ нея можемъ се повърнж другъ пжть. Тукъ ще поговорж за нѣкои мѣстности съ пóсилна или пóслаба гъркомански партии, възраждането на българщината въ които могжтъ криво да смѣтатъ за плодъ на нѣкаква си агитация.

Не прѣди много, въ Ноемврий 1888 г. въ Скопие бидохж докарани подъ арестъ българскитѣ учители отъ *Куманово,* защото у единого отъ тѣхъ намѣрили нѣкаква си карта, русско издание, дѣто само отгорѣ въ оглавлението се казвало, че тая карта прѣдставя Турция, Ромжния и др. Балкански държавици, а на самото поле, дѣто сж били расположени провинцитѣ на Турция, били написани само имената на провинциитѣ, безъ да е прѣкарано възъ тѣхъ и името на цѣлата държава. Куманово е единъ градецъ дѣто

несъ има сърбски тежнения, и любопитното е да видимъ
тъ кждѣ сж се взели тѣ, и, ако тѣ сж изникнжли отъ чисто
-народни стремления, отъ дѣ сж се взели признающи Св.
ізархия, които сж привърженци на българскитѣ тамошни
чилища?[1]) — Куманово е Каймакамлъкъ въ Скопския ви-
иетъ, на 5 ч. на с. — и. отъ Скопие съ 1600 кжщи, отъ
ито около 750 български. Отъ тѣхъ само 96 кжщи сж
дъ Патриаршията, но при все това тѣ владѣжтъ съ об-
ата и едничка въ града църква на равни права съ екзар-
ститѣ: една недѣля служжтъ екзархийскитѣ българе,
іто споменуватъ името на свв. Кирилъ и Методий, друга
дѣля — гъркоманитѣ, като споменуватъ на отпускъ името
сърбския просвѣтитель св. Савва. — Стремление да се
ърважтъ отъ гръцкото иго у кумановци се показва отъ
дѣ края на — 50-тѣ години. За първитѣ учители и за
жътъ на обучението липсуватъ данни. Знае се, че около
62 г. въ Куманово е имало отъ 2—3 години двама сърбски
ители, единътъ отъ тѣхъ по име Живко. Гражданетѣ
се повдигнжли срѣщу тѣхъ, види се, защото онѣзъ имъ
оповѣдвали да станжтъ сърбе, или защото сж водили
добро поведение, и ги испждили отъ града. Никакъ не
ѣбва да се мисли, че това е станжло по външни побуж-
ния. Отъ народнитѣ дѣйци по възраждането въ Кума-
о по-забѣлѣжителнитѣ сж: Гйоро Борозанъ, попъ Ми-
лъ (бълг. икономъ въ града), Сучка Димко и др. Попъ
аилъ е най-стария дѣецъ. Гъркоманитѣ, отъ които главни
ж нѣколко богати кжщи, жестоко го прѣслѣдвали, за-
вали се на живота му и сполучили да го отстранжтъ
Куманово. Той умрѣ въ Цариградъ прѣди петнайсе-
годиии. Попъ Михаилъ е билъ добъръ приятель съ

---

[1]) Въ Куманово Св. Екзархия подържа двѣ училища: мжжско „св. Кирилъ
одий“ и дѣвическо. Тѣ се помѣщаватъ въ едни и сжщи сгради съ гърком ан-
Мжжското училище, двуетажно, голѣмо като за Куманово здание, е съградено
рковния дворъ. Заправило се е на 1874 г. и свършило се на 1881 г. Прѣзъ
— 90 г. посѣщавало се е отъ 250 уч., распрѣдѣлени на 4 отдѣления. Има 4 учи-
Василиевъ (Доревъ) — главния учитель, родомъ отъ Битоля, Шумаковъ — отъ
ово, Машаровъ — Скопие, Кенинъ — отъ Багданци (Гевгелско). Тѣ сички сж се
али въ Солунската гимназия. Близо до мжжското училище, вънъ отъ църков-
оръ, се помѣщава дѣвическото училище, отворено на 1883 г., — стара сграда,
окъ дворъ, която до 1881 г. е служила за помѣщение на мжжското училище.
ава се отъ 80 ученички, распрѣдѣлени на 4 отд. Учителкитѣ — Ефр. Иотова,
отъ Охридъ и Евг. Кръстева — отъ Куманово, сж получили образованието
Солунската Дѣвическа Гимназия.

Димко Сучка, сжщо тъй отличенъ дѣецъ. Въ настояще врѣме той обаче е отпаднжлъ материялно, поминува се съ шиене аби, а по народнитѣ дѣла въ правителството ходи Зафиръ Тасевъ, който се смѣта днесь за нáй-добъръ дѣецъ. Но нáй-голѣма слава по дѣятелностьта си за възраждание заслужва, безъ съмнѣние, покойния Гйоро Борозанъ, който е работилъ задружно съ попъ Михаила и Сучка. Гйоро се родилъ около 1835 г. Училъ се въ Велесъ, Скопйе и Щипъ въ това врѣме, когато въ тѣзи градове само прѣдвѣстницитѣ на борбата съ гърцитѣ сж се показвали. Като се завърнжлъ въ Куманово, Гйоро, като богаташки синъ, отворилъ дукянъ и, благодарение на добрата и благородната си обноска и честностьта, се ползувалъ съ почетъ у народа. Главната задача на Гйора била да вдъхва въ сънародницитѣ си любовь къмъ просвѣщението на българския езикъ. По негова инициятива нáй главно се завзехж гражданетѣ да съзидатъ новото училище. Той ржководилъ гражданетѣ и селянетѣ въ борбата по черковния въпросъ. Гъркоманитѣ приписвахж на неговата проповѣдь, дѣто въ истилямитѣ (испитвание населението по народность) вишегласието и въ Куманово излѣзе на българска страна. Въ сжщата година (1874), когато се турихж основитѣ на новото училище, една сутринь Гйоро биде найденъ мъртъвъ въ стаята си. Убийцитѣ били въоружени съ пушки. Тѣ не се изнамѣрихж, но за никого не остаяше съмнѣние, че сж били испратени отъ гъркоманитѣ, защото прѣди нѣколко врѣме тѣ заплашвали Гйора, че ще го прѣмахнжтъ отъ тоя свѣтъ, ако се не откаже да проповѣдва срѣщу гърцизма. Погребението на другия день е било сжщо тържественно шествие. Цѣлия градъ е присжтствувалъ. освѣнъ нѣколцина върли гъркомани, които сж се злорадвали. Слѣдъ смъртьта на Гйора постройката на училището се прѣкжснж на нѣкое врѣме, а църковнитѣ работи застанжхж на срѣдпжтя, както впрочемъ прѣзъ единъ периодъ и навсѣкждѣ заостанжхж назадъ. Напослѣдъкъ въ Куманово гъркоманството взема ясни бои на сърбизмъ. Отъ като се появи сърбски консулъ въ Скопйе, гъркоманитѣ искатъ да се учжтъ по сърбски и гледатъ да прѣмамжтъ въ лагеря си нѣкои отъ онѣзи, които се исповѣдватъ за българе и сж вѣрни на Св. Екзархия. Истина е, че и прѣди

Куманово е имало сърбско влияние: сърбскитѣ учители подавали по сърбски, а гъркоманитѣ (не знаѭ, отколѣ споменуватъ, заедно съ името на Скопския владика и ето на сърбския просвѣтитель и сърбски народенъ свеецъ св. Савва въ молитвитѣ си на отпускъ. Но само напослѣдъкъ, отъ като е взелъ владиката да покровителствува сърбизма и отъ като се появихѫ агентитѣ на сърбския консулъ, се е заговорило тука за сърбско училище. Българската община въ Куманово не е яка, общинаритѣ нѣматъ вождь, освѣнъ Тасева. При всичко че отъ година на година числото на ученицитѣ въ българскитѣ кумановски училища расте, може да се каже, че българската община е направила назадъкъ прѣзъ послѣднитѣ години. — Ако вникнемъ въ вървежа на възраждането въ тоя градъ, нѣма ли ясно да видимъ, че нáй-вече се дължи на Гйора Борозанъ за успѣхътъ на дѣлото, и че не е имало нужда никакви външни агенти да му дѣйствуватъ, когато духътъ за борба му сѫ вдъхнѫли Велесъ и Щипъ? А назадъкътъ не е ли очевидно, че той се дължи на убийството на Гйора, подиръ което не можеше да му се яви равенъ нему продължатель на дѣлото?

Сърбския консулъ въ Скопие и живѣещия тамъ прѣди като агентъ на Дечанския манастирь, а сега като фактотумъ на консула калугеръ Руфимъ си опитахѫ щастието въ много скопски, кумановски и тетовски села, но до сега сѫ сполучили да отворѭтъ сърбски училища само въ 9 села, така щото заедно съ задържалитѣ се отъ попрѣди, сърбетѣ иматъ въ Българска Македония до 14 училища. Но и половината отъ тѣхъ не могѫтъ да се нарекѫтъ сърбски въ никакъвъ смисълъ. Въ църногорскитѣ скопски села има учители, плащани отъ сърбския консулъ: въ Баняне, Кучевица, Мирковци и Крушеване. Тия села припознаватъ Патрияршията. На това има да благодари сърбския консулъ, че има възможностьта да плаща възнаграждението за труда на тие учители отъ старата метода, които прѣподаватъ псалтирь и наустница. Единственното село, дѣто се употрѣбятъ тука сърбскитѣ учебници печатени въ Цариградъ, ще да е Крушеване, дѣто учительтъ Паламаревъ, родомъ отъ Гиляне, съ 40 л. т. годишна заплата, е нѣщо като инспекторъ на четиритѣ сърбски училища въ

Черногорията. Сърбския калугеръ плаща сѫщо и на учителя въ Ново-Село, въ областьта Блато. Въ Велешко имать сѫщо 2 училища вече съвсѣмъ негласни, които вѣроятно ще бѫдѫтъ затворени, щомъ се узнаѭтъ отъ властитѣ. Тъй сѫщо негласни сѫ сърбскитѣ училища и въ Охридско и Тетовско. Сичкитѣ тѣзи училища сърбетѣ за утѣшение си ги наричатъ сърбски. По̀правилно е онова название, съ което фигуриратъ тѣ прѣдъ властитѣ — „славянски“, т. е. словѣнски. Такива сѫ и училищата имъ въ Охридско и Битолско. За Кумановско, както и за Тетовско сърбетѣ на̀й-вече ламтѣхѫ, но нищо не сполучихѫ. И от тукашнитѣ села, както по другитѣ мѣста, учителитѣ пращани отъ сърбската пропаганда се пѫдѭтъ по на̀й-позоренъ начинъ отъ самитѣ селяне. Така се случи съ учителя условенъ за Нагоричано, за Лешакъ (Тетовско, 1886 год.) и др. Бѣхѫ се пронесли миналата година слухове, че въ двѣ кумановски села сърбския консулъ условилъ и пратилъ учители, но правителството като узнало за прѣподаванието въ тѣхъ по сърбски, затворило училището и закарало учителитѣ въ Скопие. Ето тукъ могѫтъ сърбетѣ да се провикнѫтъ: „българска интрига! прѣдателство!“. Увѣряваме, че и да бѣше истина, че е имало тукъ сърбски учитель, нѣма нужда отъ интрига и че българскитѣ общини не прибѣгватъ къмъ интрига. Ако въ селата се е прѣподавало по сърбски, а за това не е обадено прѣдъ правителството и не е вземено особенно разрѣшение, то разбира се, таквозъ прѣподаване въ очитѣ на правителството е незаконно. Нѣка излѣзѫтъ по напрѣдъ селянетѣ да кажѫтъ, че искатъ да се учѫтъ дѣцата имъ по сърбски, и тогава, като се отвори училището, оно ще сѫществува законно и прѣдъ очитѣ на властитѣ. Ще кажѫтъ: „мѫченъ е тоя начинъ за отваряне училища!“, Да, то е тъй. Иска се цѣли мѣсеци да тичашъ, да ходишъ, да молишъ, и на сѣкѫдѣ дѣйствующи лица трѣбва да бѫдѫтъ самитѣ селяне, които трѣбва да иматъ доста куражъ и търпѣние. Такъво постоянство отъ селянетѣ може да се очаква само тогава, когато тѣ сѫ готови да се жертвуватъ за дѣлото. До сега подобна ревность за сърбски училища въ Македония не се е видѣла[1]). А за български училища, за българското

[1]) Ср. А. Шоповъ, матер. по нов. ист. на Мак., ПС. XXXI, 104.

. за българския езикъ сѫ се явявали прѣдадени люде много мѣста съ готовность и главитѣ си да сложѫтъ успѣха на дѣлото, на идеята. Въ противоположность на бската идея, въ Македония измежду словѣнетѣ има ренно прѣдадени люде на гърцката идея, за която до-камъ го, бихѫ се и жертвували, ако нѣкакъ да се про-іѣхѫ обстоятелствата, т. е. да се прѣслѣдва гърцизмътъ Македония, както се днесь прѣслѣдва българщината, ше да бѣхме тъй безнравственни, каквито сѫ гърцитѣ. ѣзъ 1889—90 год. се чу всичко за десетина села въ Ве-пко. Охридско и Скопско, че сѫ желали да се учѫтъ рбски. Но ни едно отъ тѣхъ не е заявило гласно за това желание. Ако заяви, наистина, испървенъ правителството : се помръщи, но то неможе да не се съгласи съ жела-ето на народа, понеже съ отварянето на сърбско учи-ще още не се повдига и въпроса за народностьта, за фициалното народно название на общината. (Разбира се мѫчно би било да си промѣни името цѣла община). Нѣма къ мѣсто да се прѣдполага за противодѣйствие отъ къмъ фициалнитѣ български общини прѣдъ правителството, ято за клевети, за каквито тѣ не сѫ и способни. Влади-іта и консулътъ ще подкрѣпѭтъ енергично всѣкое едно явление за сърбско училище, стига то да се яви. Кон-улитѣ въ Битоля, Скопие и Солунъ чакатъ двѣ години \ таквозъ заявление. Споредъ законитѣ, или споредъ пра-тиката на законитѣ, искатъ се поне 25 кѫщи да заявѭтъ, е искатъ да си отворѭтъ училище и тогава може да се твори то като общинско; а частно училище е твърдѣ лесно а се отвори. На сърбетѣ имъ не достига това число—25 і напослѣдъкъ тѣ намислихѫ да прѣселѭтъ въ Македония ърбе отъ Сърбия, та да образуватъ поне една-двѣ сърб-ки общини съ законно число кѫщи. Не говоримъ за това, е на правителството скѫпо ще струва поддържанието на ѣзи колонисти. Ако тѣ прѣсадѭтъ въ Македония сърбизма і привлѣкѫтъ мѣстни жители, което никакъ не ни се вѣрва, — тогава ние ще имаме въ Македония едно оригинално со-циялно явление — намъкнуване (ашлама) на националность, — градинарство въ политиката, и тоя успѣхъ би напра-вилъ честь на изобрѣтателния сърбски духъ. Но ако съ тѣзи колонисти сърбската агитация ѭ сполети таквазъ не-

сполука, както съ книжарницитѣ сърбски въ Скопие и Солунъ, тогава поблагоразумно ще е за неѭ да си опита щастието въ южна Африка, като помоли нѣмцитѣ да ѝ отдѣлѭтъ тамъ една областъ, защото, казваме го искренно, успѣхътъ ѝ въ Македония съ три-четирнайсеть мними сърбски училища, и при това всичкитѣ тайни, е съвсѣмъ незначителенъ при голѣмитѣ позволени и непозволени усилия, що употрѣбятъ сърбскитѣ агитатори, особенно отъ двѣ три години насамъ. За да свършимъ съ прѣброяванието на сърбскитѣ въ Македония училища, трѣбва да споменемъ още ония, що се намиратъ въ Тетовско и Охридско. Въ послѣдната нааза сърбетѣ иматъ 3—4 училища въ тъй наричания Дринъ-колу (Стружско), отдѣто селянетѣ иматъ отколѣ врѣме работа съ Сърбия.

Тетово е другъ градецъ въ сѣв. часть на Скопския вилаетъ, дѣто, както въ Куманово, има съчувствующи на сърбизма. Тука вече има учитель, който прѣподава по сърбски. Владиката прѣдставлява тоя учитель за гръцки, защото и тукъ сърбоманитѣ нѣматъ доблестьта да поискатъ сърбски учитель, при всичко че владиката би подкрѣпилъ формалното имъ заявление. Кѫдѣ края на 1888 г. въ това училище се направи отъ властитѣ издирвание, както и по всичкитѣ почти други мѣста, и като се узна, че прѣподаванието е сърбско, закарахѫ учителя въ Скопие да си вади дипломъ, а училището затворихѫ. Като се отвори отново, изнайнапрѣдъ се обърнѫ на неутрално словѣнско училище, съ прѣподавание по псалтирь и наустница. Отсетнѣ впрочемъ пакъ се въведохѫ сърбски учебници, но и до сега тѣ се крияѫтъ отъ властитѣ. Сърбоманитѣ въ Тетово заявяватъ прѣдъ властитѣ, че сѫ гърци, а се учѫтъ и по „славски". Сѫщо така по „славски" се учѫтъ и въ двѣ села Тетовски — Блаца и Сирачино и още въ едно Гостиварско — Никифорово. Това е сичкия успѣхъ на сърбската пропаганда въ Тетовско, успѣхътъ, за който архиерейския намѣстникъ папа Симонъ не се спира прѣдъ никакви срѣдства. Сърбетѣ може да си мислѭтъ, че тукъ тѣ напрѣдватъ, а намъ ни се чини, че, напротивъ, тѣ не успѣватъ. Въ Тетово тѣ располагатъ само съ гъркоманскитѣ кѫщи, 380 нуфуза, когато екзархийскитѣ образуватъ 2000 нуфуза. Съвѣтвали ги бихме да агитиратъ по голѣмитѣ градове. Тамъ ще ги поддържатъ

адницитѣ и консулитѣ. Въ градове поотдалечени отъ сърбата граница, като Солунъ, тѣ би могли полесно да успѣжтъ, тамъ и трѣбва да обърнжтъ повече внимание. Но искува се повечко постоянство. Въ Солунъ минжлата уч. година имъ се разрѣши да си отворжтъ частно училище, което посѣщаваше отъ 2—3 момчета сърбчета и гърчета, но годината се не довърши, и училището се затвори. Прѣзъ тая година нѣмаше вече съвсѣмъ училището. Трѣбва по́вече енергия!

Сега пристжпяме къмъ нѣкои отъ тие мѣста, дѣто сърбизма още не се е докоснжлъ съ пропагандата си и дѣто сжщо ьй голѣмиятъ или малкиятъ успѣхъ на българското възражание се дължи на жертвитѣ отъ страна на самото население.

Въ *Сѣръ*, на́й-силно укрѣпенъ пунктъ на гръцката пропаганда въ Македония, имаме двѣ чисто-български махали — горня и долня Камени́ци, дѣто и езикътъ е заварденъ доста чисто. Отъ селата въ Сѣрско само $^1/_{10}$ сж гръцки, малко има турски, грамадното болшинство сж български. При все това нѣма ни едно село подъ вѣдомството на Екзархията. Въ градътъ, въ долнята Каменица, имаме четирикласно училище, посѣщавано отъ незначително количество градски дѣца, защото и отъ кжщитѣ, дѣто се е запазилъ българския езикъ, има твърдѣ малко да припознаватъ Екзархията. Другитѣ се страхуватъ да си испращатъ дѣцата въ българското училище, или не желаятъ съвсѣмъ. Гърцитѣ сж тука толкова силни, дѣто се чувствуватъ подобрѣ, отъ колкото въ Атина. Консулътъ и владиката гръцки сж на́й-влиятелни лица въ града. Английския и др. почетни консули въ града сжщо тъй сж гърци или гъркомани. Сѣрското отдѣление на Силлогосътъ е побогато отъ Солунското. Двѣтѣ гръцки гимназии — мжжска и дѣвическа сжществуватъ отколѣ, помѣщаватъ се въ много стари здания. Пита се, защо гърцитѣ да бждятъ тъй силни, а българетѣ — тъй слаби, когато всичката почти околность е българска? Защо се гърчеятъ и българскитѣ махали?

Българското училище въ Сѣръ сжществува отъ 1871 г., когато е учителствувалъ Стефанъ Салганджиевъ. Тогава е имало около 200—250 кжщи припознаващи Екзархията. На 1884 год. прѣзъ декемврия гърцитѣ наклеветватъ главният учитель Сарафовъ (родомъ отъ Либяхово, Неврокопско), че ужъ е ималъ политически сношения съ Бъл-

гария и че ужъ е подучвалъ селянетѣ отъ Горно Броди да не припознаватъ гръцкия владика, и безъ всѣкакви расправии го закарватъ на заточение заедно съ другитѣ учители: Д. Маврудиевъ, родомъ отъ Гайтаниново (Неврокопско), Апостолиди (вѣроятно, гръкъ по происхождение), Атанасъ Голешовалия — отъ Мелнишко, Ив. Бухлевъ — отъ Броди, и дѣда му на Сарафовъ — архимандритъ Харитонъ. Тѣ прѣседѣхѫ въ Солунската тъмница една година, въ Халепъ — една година и въ Диарбекиръ — една. Сарафовъ и дѣдо му не доседѣхѫ отсѫденитѣ три години: тѣ бѣхѫ отдѣлени отъ другитѣ и слѣдъ Солунската тъмница бѣхѫ испратени въ Кони и отъ тамъ слѣдъ 6—7 мѣсеца избѣгахѫ. Разбира се, никакви фактове нѣмаше, въ които да се изобличаватъ обвиненитѣ. И отъ гражданетѣ мнозина бѣхѫ влачени по сѫдилищата и затваряни: дѣдо Иджо, Златанъ, Стойчо Павлевъ и др. Найдо Папрадищанецътъ, който давалъ кѫщата си подъ наемъ за българско училище, билъ сѫщо влаченъ по сѫдилищата и най-сетнѣ екстерниранъ отъ Сѣръ за 3—4 години. И това пакъ за да се угоди на гърцитѣ. Екстерниранъ бѣ сѫщо и Тодоръ Велешанецътъ, който прѣдлагалъ и пари да заложи за гаранция за българскитѣ учители. Запрѣнъ билъ и писарьтъ Хасанъ ефенди (язаджия), дѣто писалъ на българетѣ прошения, сѫщо и погърчения българинъ Енакь Сарафинътъ, защото симпатизиралъ на българетѣ и пр. Хасанъ-паша, Солунский паша, който се бѣше случилъ тукъ, се оказа особенно довѣрчивъ къмъ гръцкитѣ интриги. На гръцкитѣ силогошки каси скѫпо е струвало това дѣло, но пакъ и блѣскаво за тѣхъ се извърши то. Около 200 кѫщи се отрекохѫ отъ Св. Екзархия, още когато се започнѫ тая злочеста случка. Училището биде затворено. И при Сарафова то бидвало затваряно три пѫти. Слѣдъ врѣме, когато се отвори пакъ училището и се събрахѫ пансионери, до кѫщата на Найдо се въздигнѫ една сграда за классни стаи. Но гърцитѣ успѣхѫ да турятъ ключъ на тѣзи стаи. Като не смѣяхѫ да влизатъ въ тѣхъ, учителитѣ събрахѫ дѣцата да имъ прѣподаватъ въ единъ тъменъ зимникъ, дѣто сега се помѣщава трапезарията на Сѣрския български пансионъ. Прѣзъ 1887/8 г. се е прѣподавало въ спалнитѣ. Слѣдъ голѣми трудове само се отворихѫ классвитѣ стаи и се започнѫ прѣподаването въ тѣхъ.

Та и до сега владиката, подбужданъ отъ силлогоса, постоянно дава заявления противъ българското училище — по 5—6 поне на годината.

Въ настояще врѣме Сарафовъ е въ България, Мавродиевъ се занимава съ частна работа въ Петричъ, Апостолиди, старъ, боленъ, изнемощѣлъ, живѣе въ Сѣръ. Общината е сега твърдѣ слаба. Сички граждане сѫ изпоплашени. И до сега приказватъ за страхотиитѣ, които сѫ испитали българетѣ по онова врѣме. Щомъ се отвори разговоръ по борбата съ гърцитѣ, и рѣчешъ да укоришъ сѣрскитѣ общинари въ апатия и да ги обвинишъ за неуспѣхътъ на българщината въ Сѣрско, изеднъжъ ще ви запушѫтъ устата съ разказа за тия страхотии. Обвиняватъ тая разнебитена община въ отсѫтствие на патриотизъмъ От извѣстна точка зрѣние тя е за похвала. Почти сички общинари сѫ били оклеветени отъ гърцитѣ, почти сички сѫ били затваряни или влачени по сѫдилища, ругани отъ послѣднитѣ гърци и запнета. Какво насърдчение за дѣятелность, какъвъ куражъ за другитѣ българе, които припознаватъ патрияршията и сѫ зели да се гърчеѭтъ? Достатъчно е, че тѣзи общинари исповѣдватъ народносьта си и работѭтъ за неѭ.

Найдо се страхува да викне въ кѫщата си българския попъ, а гръцкия не го пѫди. Даже Дебранетѣ мастори рѣдко-рѣдко посѣщаватъ жалкия българский параклисъ, който освѣнъ че по изгледа си е жаленъ, но е съсипанъ и съ това, че гърцитѣ, за да го лишѫтъ отъ посѣтители и доходъ, построихѫ близу до него една хубава църква. Жената на Тодора Велешанецътъ съ страхъ и трепетъ заминѫ прѣди два мѣсеца въ Сѣръ, за да прибере изгнилата стока на мѫжа и отъ затворения прѣзъ толкова години дукянъ и да продаде щото е възможно: мѫжътъ се страхува да се мѣрне въ Сѣръ. Гърцкитѣ интриги нѣматъ край. Единъ отъ поуднитѣ български дѣятели, Златанъ Балъкчията, гърцитѣ е еднъжъ се опитахѫ да опропастѭтъ и, като не сѫ могли. тѣ сѫ му прѣдлагали ежегодишно възнаграждение отъ силлогосътъ, само да се отрѣче да работи срѣщу фанариското робство. Гърцитѣ не дозволявахѫ на българетѣ да отдѣлѭтъ едно мѣсто за гробища; и до днесъ още това воювано мѣсто стои незаградено. Вълненията по тоя подъ бѣхѫ сѫщи сблъсквания.

А ето какъ дѣйствуватъ сѣрскитѣ гърци съ селата. Поповъ Иванъ, родомъ отъ Горна-Джумая, се назначи за учитель въ Калапоть (Зъхненско) ва прѣзъ 1889 год. Съ голѣми мѫки бѣхѫ издѣйствували българетѣ разрѣшение за отваряние на свое училище въ това село. Трѣбва да не забравяме, че никой другъ освѣнъ селянетѣ не може да дѣйствува прѣдъ властитѣ за отварянье училище, и че въ Сѣрско никой другъ освѣнъ грѫцкитѣ общини, а особенно общината въ Сѣръ не ще да имъ прави спънки, защото тя е по́-силна тука, отъ колкото коя да е грѫцка община въ кой да е градъ въ Елада. Учительтъ отива въ селото, — това ставало въ послѣднитѣ числа на августъ, — за да се опознае съ селото и да си прѣмисли за начина на нарежданието на училището. Но владиката отъ Сѣръ, който не е можалъ да противостои въ свое врѣме на справедливото чувство на турцитѣ и да въспрѣчи на издаванието разрѣшение, още не се отчайва. Той наклеветва Попова като опасенъ човѣкъ прѣдъ властитѣ, и 30 души заптиета докарватъ Попова въ Зиляхово, дѣто е управлението на Зъхненский каймакамлъкъ. Тамъ той прѣлежалъ $1^1/_2$ день въ затворъ и, щомъ му се разгледало дѣлото, билъ отпуснѫтъ. Но разбира се, слѣдъ това не му се дощѣло вече да отиде въ Калапоть. Та и други нѣкой надали ще поиска.

Едничко българско училище въ сѣрскитѣ многобройни български села имаме въ *Горно-Броди,* село съ по́вече отъ 700 кѫщи. И какво не сѫ прѣтърпѣли брождане за това си училище? Азъ ще разкажѫ тая история, тѣсно свързана съ Сѣрската, и сѣкий ще се убѣди, че желанието на простия български народъ да се учи и моли Богу на родния си езикъ е голѣмо, но спънкитѣ, които му правѭтъ гърцитѣ, сѫ непрѣодолими. Българското училище и славенското богослужение въ такива села се е въвело и уцѣлѣло само слѣдъ извѣстни жъртви. Още въ 1860 г., кокто помнѭтъ мнозина селяне, въ Горно-Броди е имало особенно помѣщение, дѣто даскалитѣ селачи сѫ учили дѣцата да четѫтъ български и грѫцки. Въ черковата се пѣло и грѫцки, и български, български — по́малко, защото нѣмало черковни книги, та пѣли само това, що знаяли наустъ. Въ 1872 г. селянетѣ си хващатъ учитель Никола Падаровъ отъ Гайтаниново (Неврокопско), който съвѣстно и ревностно си испъл-

залъ длъжностьта. При негово врѣме, поради едно особно приключение, се явяватъ гъркомани въ селото. Правителството, както често се случва, дало на селянетѣ сами си расхвърлятъ ошура (десетъка). Нѣколцина отъ чорбаджиитѣ се заематъ за това и, като внасятъ на правителството събранитѣ суми, били изобличени въ укривание на на голѣма часть. Тѣ припадатъ съ молба къмъ владиката, есиплния въ Сѣръ, и той се зема да ги отърве отъ прѣсѫда, то ги насилва да му дадѫтъ подписъ, че ще бѫдѫтъ до гъртьта си прѣдадени нему, т. е. ще бѫдѫтъ гъркомани. ака се явяватъ въ Броди ревностни испълнители на заповѣдитѣ на владиката. Отъ тѣхъ нáйвърлия душманинъ на българщината е Димитъръ попъ Антоновъ, който станѫ и кодюръ. Селянетѣ ги бѣше страшно ядъ на тѣзи чорбаджии изедници, които искахѫ да имъ заповѣдватъ. Оказа е, че селянетѣ не щѫтъ да бѫдѫтъ овце. Случвало се, щомъ ѣкой отъ чорбаджиитѣ проговори по гръцки, боя не закъсѣваше да послѣдва. Цѣла година не сѫ дали на гъркоманитѣ да се причестятъ отъ светитѣ тайни, та сѫ ги принудили да ходятъ въ Долно-Броди, Калапоть и др. Това една крайность, която трѣбва да осѫдимъ, и понеже за неѭ ми разказва сѫщото лице, отъ което прѣдавамъ и цѣлия разказъ за Бродското възраждание, не искамъ да ѭ прѣмълчѫ. Тая крайность свидѣтелствува за озлобението на селянетѣ по поводъ на това, че тѣ виждатъ своитѣ сънародници да измѣняватъ своята народность. Въ сѣкой случай, подобни докачения гъркоманитѣ търпятъ рѣдко, па и не е възможно инакъ. Гъркоманитѣ сѫ посилни, и когато сѫ по малобройни, прѣди всичко затова, че на тѣхна страна сѫ интригитѣ и владиката. Но скоро настанѫ врѣме да възтържествува въ Броди гъркоманството. Въ врѣме на възстанията въ България ревностния учитель Падаровъ, който поддържаше духъ бодъръ у селянетѣ, остави Броди, защото се боеше отъ клевети отъ гърцитѣ. Появихѫ се около границата комити, между тѣхъ нѣколцина и отъ Броди. Селянетѣ се обвинявахѫ отъ гъркоманитѣ въ сношение съ комититѣ. Мнозина бидохѫ испратени на заточение въ Мала-Азия. Отъ тѣхъ заслужва да се спомене хаджи Димко. Гъркоманитѣ нарасчѫхѫ по количество — ясно е защо: който не желаеше да бѫде наклеветенъ, трѣбваше да се нарича гръкъ. Сило-

госътъ отвори гръцко училище, българското се затвори. Когато се позабрави възстанието, и въ Сѣръ се отвори българско училище, брождане се съвзехѫ. Тѣ се съвѣтвахѫ съ сѣрскитѣ учители — П. Сарафовъ, Д. Мавродиевъ, и като се исписахѫ до 200 души, избрахѫ 20 души подостойни и съ 40 лири ги пратихѫ въ Сѣръ да искатъ отъ властитѣ разрѣшение да си отворѭтъ училище независеще отъ владиката. За учитель се тъкмѣше Ат. Голешовалията, но по несполуката съ бродското училище той останѫ въ Сѣръ. Гърцитѣ наклеветихѫ селянетѣ, че тѣ въ съгласие съ Сѣрскитѣ учители замислюватъ измѣна на правителството, че иматъ политически прѣговори съ правителството въ Българското Княжество, че Сарафовъ, Мавродиевъ и др. подбуждали селянетѣ. И до тѣзи низки интриги сѣрскитѣ гърци прибѣгнѫхѫ, само да не допуснѫтъ да напрѣдне българщината въ Сѣрско. По това врѣме въ Сѣръ се случи, както казахме, Хасанъ паша, който зема страната на гърцитѣ, които не жалѭтъ срѣдства за такива работи. Не само въ Сѣръ, но и въ Демиръ-Хисаръ сѫществуватъ общества, които капитала си (въ Демиръ-Хисаръ около 1000 лири, а въ Сѣръ — много повече) употрѣбяватъ за такива кознодѣйства и за поддържанье учители. Владиката заедно съ пашата заплашва селянетѣ, че имъ се пада тежко наказание, но че той ги съжалява, и, за да се спасѭтъ, трѣбва да хвърлѭтѣ обвинението върху сѣрскитѣ учители. Нѣкои отъ брожданетѣ се поддадохѫ и оклеветихѫ учителитѣ, та поддържахѫ съ туй гръцкитѣ интриги и улеснихѫ прѣсѫдата за заточение на учителитѣ. Двамина само отъ брожданетѣ: Трандафилъ и Атанасъ Коджабашията не се подадохѫ на измамата на владиката и отидохѫ заедно съ учителитѣ на заточение. Отъ Солунъ тѣ бидохѫ испратени въ Мала-Азия въ С., дѣто Атанасъ умрѣ. Едва на 1888 г. селянетѣ поискахѫ съдѣйствието на св. Екзархия за отваряне училище. Дадохѫ имъ се отъ Св. Екзархия двамина учители — Марко Маламишевъ и Г. Димитровъ (отъ Неврокопско), но тѣ трѣбваше цѣла година да прѣседѭтъ въ Сѣръ, да чакатъ разрѣшение отъ правителството за отваряне училището. Нищо не значи, че селянетѣ искахѫ сами училище, че правителството, споредъ законитѣ, трѣбваше да ги удовлетвори: гърцитѣ давахѫ всевъзможни заявления; не жалѣхѫ пари за

дкупъ, само и само да въспрѣчжтъ. На слѣд. година ззархията назначи за учители П. Стамболиевъ, бро-данинъ, свършилъ въ Солунъ, и Спасъ Прокоповъ отъ айтаниново, но тѣ изгубихж годината си. На първия отъ ѣхъ се даде впрочемъ друго назначение[1]). Едвамъ въ края 1889 год. брождане, слѣдъ дълговрѣменни лутания въ ѣръ и Солунъ се сдобихж пакъ съ българско училище. още прѣзъ 1-ия мѣсецъ на сжществуванието си се показа, олко е било потрѣбно за селянетѣ това училище, и колко било важно за гражданетѣ да не допуснжтъ отварянието у: повече отъ 80 ученика избѣгахж отъ грьцкото учи-лище. При все това Броди си стои подъ зависимость отъ Пат-пиаршията. Смѣлостьта на селянетѣ не отива до тамъ, дѣто рѣшително да се отрекжтъ отъ умразния си владика.

Съ голѣма ярость се е обрушвало грьцкото интриган-ство и възъ българетѣ въ разложско, отъ дѣто сж били грабвани и затваряни по клевета мнозина граждане и учи-тели, прѣдадени на своята народность.

Учителитѣ отъ Петричъ сжщо сж били докарвани въ Сѣръ и запирани въ тъмница. Отъ Баркли-Джумая самитѣ жители, които сж се признавали за българе, сж били закар-вани подъ арестъ въ Сѣръ. Отъ Мелникъ е билъ закар-ванъ най-дѣятелниятъ общинарь Костадинъ Калиманцалията („даскалътъ"). Прѣди нѣколко години селянетѣ отъ мел-нишкитѣ села си имали община, която се събирала въ Сѣръ и разглеждала училищнитѣ си работи, главявала учители и пр. Сега го нѣма това. Мелнишката община е слаба. Града е цѣлъ гърцки, защото тукъ има отъ старо врѣме грь-цки фамилии, а селянетѣ които се заселяватъ, се лесно гър-чжтъ. Владиката, старецъ съ византийски духъ, знае да кроти селянетѣ. Той е привлѣкълъ напослѣдъкъ и Кали-манцалията, който му държи политиката. Калиманцалията е работилъ прѣди поенергично. Отъ Долний Порой, дѣто българско училище се отворило на 1872 г., още въ врѣ-

[1]) Който не знае, колко е мжчно да се издѣйствува разрѣшително за отваряние училище, може да му дойде чудно, защо се назначаватъ учители, прѣди да се получи таквозъ разрѣшение. Работата е, че, като се дѣйствува прѣдъ властитѣ, трѣбова да се прѣдставьжтъ прѣдъ тѣхъ и самитѣ учители. За да се избѣгнжтъ недоразумѣнията, трѣбва пакъ да забѣлежимъ, че Екзархията или коя да е екзархийска българска об-щина не прѣдлага на селянетѣ първа съдѣйствието си въ издѣйствуванието разрѣ-шително за отваряние българско училище. Толкова повече се пази това, когато се-лото е патриаршеско, защото инакъ обвиненията отъ гърцитѣ ще бждѫтъ безмѣрни.

мето на екзарха Антимъ бѣхѫ закарани въ Демиръ Хисаръ и отъ тамъ въ Цариградъ учительтъ Атанасъ Хаджиовъ и попъ Илия, а по сетнѣ, на 1875 г. пакъ сѫщитѣ и още Бояджи Иванъ и Илия Х. Христовъ бидохѫ закарани кой въ Солунъ, кой въ Демиръ Хисаръ. Тогава и училището се затвори. Повторно се отвори оно на 1883 год.

Въ *Неврокопско,* както е извѣстно, ние имаме доста училища, и българщината стои добрѣ. Но и тамъ не липсуватъ случаи отъ жестоко прѣслѣдване на българщината. За примѣръ ще земемъ селото Старчища, 8 ч. на ю.-и. отъ Неврокопъ. Само 11 кѫщи, приблизително $^1/_7$ отъ българскитѣ, сѫ гъркомански, но тѣхъ ги подсъскватъ седмина чисти гърци, които подгрѣватъ омразата между тѣхъ и ония българе, които припознаватъ Екзархията. На 1863 г. селянетѣ си повдигнѫли сграда за училище и си поддържали учитель отъ общината, но се учили по гръцки[1]). На 1875 г. общината рѣши да въведе българский езикъ въ училището и услави за учитель Атанаса Гущановъ. Владиката и нѣколцина гъркомани се възпротивили страшно на това нововедение. Отваря се отчаяна борба. Клевети, глобявания — цѣли три години. Владиката дохождалъ нѣколко пѫти съ заптиета, за да наплаши селянетѣ и да земе черквата и училището. Той сполучилъ най-сетнѣ въ това, и гъркоманитѣ, ако и много по-малобройни отъ екзархиститѣ сѫ притежатели на тия сгради. Но и лишени отъ черква и училище, българетѣ екзархисти си стоѭтъ въ болшинство и продължаватъ да се учѫтъ по български.

Прѣди да прѣминѫ къмъ Солунско, ще приведѫ два-три примѣра отъ *Костурско.* Зелениче, чисто българско село въ Леринската епархия, се отказва отъ владиката. и на часътъ първенцитѣ селяне бидохѫ затворени. Владиката даваше мило за драго, само и само да повѣрватъ на клеветитѣ му и да държѫтъ по-дълго затворенитѣ. Отъ селската каса се изхарчихѫ до 160 лири за поддържка на пострадалитѣ. Разбира се, селянетѣ сѫ се отказали отъ намѣрението си и се потаватъ сега. Три приключения сѫ примѣръ за Загоричене, селяне отъ Загоричане (село съ 560 кѫщи въ Костурско). Тѣ сѫ много отворени селяне, тъй

[1]) Такива случаи, — българско село да си поддържа само учитель. който да ги учи по гръцки, — днесь почти нѣма.

ю сѫ видвали свѣтъ. При всичкото си обаче горещо же-
ине да се отметнѫтъ отъ владиката, тѣ не смѣѭтъ да
ълнѭтъ това, като се боѭтъ отъ гъркоманитѣ въ се-
го си. Силогосътъ, освѣнъ че поддържа тукъ двама учи-
ля и една учителка, плаща и по 5—6 лири годишно на
кои отъ първенцитѣ гъркомани.

Въ близкитѣ къмъ Солунъ градове и села, като Во-
нъ, Ениджe-Вардаръ, Дойранъ, Гевгелия, Богданци и пр.
рцизмътъ се държи толкова яко, дѣто и до днесъ имаме
ркомански общини покрай българскитѣ. Тия мѣста ни
ѣдставятъ естественъ прѣходъ къмъ ония градове, дѣто
въ тъмнитѣ врѣмена се е запазвало пó-добрѣ славенското
гослужение и обучение. Ето защо въ южно-македонскитѣ
адове и села изискували сѫ голѣми жертви и за това
лко, което е извоювала тукъ българщината. Тукъ мо-
емъ нáй-добрѣ да се убѣдимъ, че, дѣто покрай екзархи-
итѣ сѫществуватъ още гъркомани (патриархисти), тамъ
ослѣднитѣ сѫ въ малко колúчество, но при все това при-
жаватъ църквитѣ и общественитѣ имоти. Ония граждане,
оито сѫ се оттегляли отъ гъркоманитѣ, сѫ употрѣбя-
али страшни усилия, за да прѣвземѫтъ отъ тѣхъ поне
аква часть отъ имотитѣ, каквато имъ се пада. Въ Воденъ
ѫ ставали сблъсквания вѫтрѣ въ черквата. Самия кайма-
аминъ, увлѣченъ отъ борбата, се е явилъ въ черква и
илъ изтиканъ отъ нѣколко граждане. И въ настояще врѣме
ъркоманетѣ притежаватъ въ Воденъ всичкитѣ черкви, а бъл-
аретѣ — само една. Въ Дойранъ екзархийскитѣ българе,
оито сѫ 6 пѫти пó-многобройни отъ гъркоманитѣ (около
1000 души), иматъ единъ бѣденъ параклисецъ, когато гър-
команитѣ сѫ задържали хубавата черква. Въ Кукушъ чер-
квитѣ сѫ въ рѫцѣтѣ на католицитѣ, които се ползуватъ
и отъ доходитѣ отъ тѣхъ, та поддържатъ отчасти съ тѣхъ
нетимата учители въ триклассното си училище. Сѫщото е
и въ Гевгелия и т. н.

Въ *Дойранъ* отдѣлението на повечето българе отъ Па-
триаршията послѣдва само на 1881 г., при всичко че и до
това врѣме се е проявявало българското съзнание, така
напр. прѣподавало се е по български. За допълнение на ка-
заното въ Книжици III, 33, трѣбва да се съобщи слѣдното.
Около 1871 г., когато е учителствувалъ по български Стоя-

новъ (родомъ отъ Скопйе) съ помощника си Христо Телетиновъ, дойранецъ, мнозина отъ ония, които поддържали българщината, били закарани въ Солунъ: Киро Ристе́нинъ (сега покойникъ), Чилимановъ (сѫщо покойникъ), Костичка, Яко Демирджи и др. Училището биде затворено до 1881 г.

Както вижда читательтъ, възрождението на българщината въ Солунско датува нó-отколѣ, нежели както би прѣдполагалъ човѣкъ сѫдейки по сегашния вървежъ на работата. Прѣзъ 1876—80 гг. учебното ни дѣло прѣтърпѣ тука ударъ, отъ който нѣкои мѣстности и до сега не могѫтъ се поправи. Така е напр. съ Струмица. Днесъ тука нѣмаме българско училище, и българетѣ, като помнѭтъ гоненията, съ които се е затворило оно, ги страхъ енергически да се заловѭтъ за отварянето му отново. Благодарение на съдѣйствието на Шулевци (отъ Велесъ) и др., прѣди Струмишкото гонение е имало български училища и по селата: Робово, Дабиля, Василево, Водоча, Панчео. Въ Новосело Димко Х. Пановъ е издѣйствувалъ още около 1866 г. да се прѣподава по български въ училището и да се пѣе по славенски въ черквата. Днесъ турскитѣ власти знаѭтъ, че не трѣбва да вѣрватъ гърцкитѣ интриги, и че нашето учебно дѣло не е врѣдно на интереситѣ на държавата, и трѣбва туй да съзнаѭтъ и струмичане.

Като оставимъ за сега Гевгелия, дѣто борбата съ гърцитѣ още не е свършена, както и по другитѣ тука споменувани мѣста, ще поговоримъ за възраждането на българщината въ *Богданци,* голѣмо село, което прѣди отварянето на желѣзнопѫтната станция въ Гевгелия, бѣше въ всички отношения нó-важенъ пунктъ отъ колко Гевгелия, днешното седалище на каймаканина. Богданци се намира на 2 ч. на с.-и. отъ Гевгелия, слѣд. на сѫщото растояние и отъ желѣзнопѫтната линия. Има не нó-малко отъ 600 кѫщи, около 3500 души; 200 кѫщи сѫ турски, 400 — български, отъ послѣднитѣ Екзархията припознаватъ 200 кѫщи, гъркомански сѫ 150 к., а католишки — 50. Възраждението на Богданци датира отъ 1865 г., но сѣмето на любовь към роднията езикъ е било посѣяно на 1861 г., когато владиката хаджи Партений казалъ въ черква на славенски „Святый Боже“! . . . Първъ захванѫлъ да прѣподава на български Ангото Амповъ. Владиката заедно съ нѣколцина гъркомани отъ селянетѣ се въспротивява на

гарското обучение. Послѣдвали сблъсквания, арести. Мноа били закарани въ Кукушъ, — тогава Богданци бѣше ъ Кукушъ. За освобождение на затворенитѣ искахѫ се дства. Нáй-много е помагалъ парично „дѣдото“ Стойко шкаревъ и Яко Шапкаревъ. Слѣдъ Ангото българский ітель е билъ Георгий Костадиновъ („Франго“) до 1879 г. ъ тая година учителствува Траянъ Кантарджиевъ отъ илѣпъ. За да забрани селянетѣ отъ постояннитѣ прѣздвания, въ 1879 г. дохожда дѣдо Нилъ и склонява ги прѣминѫтъ подъ защитата на католическа Европа, като ѣщаѭтъ само да признаватъ за църковенъ глава папата, зъ да си измѣняватъ вѣрата и обичаитѣ. Направихѫ си раклисецъ — барака. Слѣдъ двѣ години тя изгорѣла. Въ 82 г. дохожда за учитель Хр. Бракаловъ родомъ отъ Каферъ. При него се туря основата за новата черква, която сега въ рѫцѣтѣ на католицитѣ. Не искаралъ ни една гона учителствуванье, Бракаловъ биде наклеветенъ отъ гърманитѣ, които издѣйствувахѫ да го испратѭтъ на затоние въ Еменъ. Слѣдъ него учителствувá Иванъ Атанаовъ, сегашния българский свещеникъ въ Мачуково. На 884 г. една часть отъ богданчане, като имъ бѣше дотегѫлъ натрапения католицизмъ, прѣминѫхѫ подъ вѣдомството на Св. Екзархия. Водитель на народа бѣше Делйо Къркаляшевъ. За учитель зехѫ Алексо Анастасевъ (отъ Неотино), комуто плащахѫ съ пособие отъ Св. Екзархия, а а попъ — попъ Христо Чоновъ отъ Мачуково. Но скоро ия послѣднитѣ (Анастасевъ и попъ Христо) заедно съ нѣколко първенци отъ селянетѣ бидохѫ закарани въ Солунъ. Между тѣхъ бѣхѫ и петимата братя Къркаляшеви. Тѣ седѣхѫ 8 мѣсеци въ затворъ. Подиръ това екзархиститѣ двѣ години оставахѫ, безъ черква, безъ училище и безъ свещеникъ. Мъртъвцитѣ сѫ остаяли по нѣколко дни незаровени, дѣцата — некръщавани. Едвамъ на 1886 г. се снабдихѫ селянетѣ съ свещеникъ, и Янко Хр. Шапкаровъ отворилъ училището. То се помѣстявало у Делйо Къркаляшевъ. На 1887 г. селянетѣ си направихѫ сграда за училище и единъ бѣденъ параклисъ. Прѣзъ 1889/90 г. българското екзархийско училище се посѣщава отъ 130 ученици, раздѣлени на 4 отдѣления и 1 классъ. Прѣподаватъ двама учители, единиятъ Г. Трайчевъ, родомъ отъ При-

лѣпъ, е свършилъ въ Солунската гимназия. Гъркоманитѣ иматъ освѣнъ мѫжско, още и дѣвическо училище, което по нѣмане у екзархийскитѣ българе дѣв. учил., се посѣщава отъ тѣхни момичета. Въ мѫжското гърцко училище, състояще отъ 5 отдѣления съ 2 учители, ходѭтъ до 50 ученика, а въ дѣвическото, дѣто има една учителка, — до 40 момичета. Гъркоманитѣ притежаватъ старата черква, иматъ 2 попа. Католицитѣ иматъ мѫжко училище съ 1 учитель, 15 ученика. Свещеницитѣ имъ сѫ достатъчно — сѫщо двамина на 50 кѫщи.

Въ *Мачуково*, сѫщо тъй Гевгелийско село (около 200 кѫщи) сѫ ставали недотамъ приятни приключения съ привърженцитѣ на Екзархията и на българския езикъ. На 1880 (1881?) попъ Тома отвори тукъ училище, и гърцитѣ и гъркоманитѣ подигнѫхѫ срѣщу него обвинения. Когато се канили да го арестуватъ, той избѣгалъ въ Солунъ и тукъ, за да се избави отъ лежане въ тъмница, припаднѫлъ съ молба за застѫпничество до Младена и обѣщалъ му да стане католикъ. Той си останѫ обаче православенъ, избѣгващемъ случая да служи съ Младена по униятския обредъ. Попъ Тома биде още два пѫти прѣслѣдванъ. На 1885 г. 11 май той биде затворенъ като прѣдсѣдатель на Гевгелийската българска община, все по поводъ на народнитѣ работи. Третий пѫть сѫ го арестували слѣдъ завръщанието му отъ пѫтуване въ България, отъ дѣто билъ донесълъ нѣколко български книги, разбира се, невинни. По въпросътъ, пакъ за черквата, и до днесъ несвършенъ, имало е затворени до 12 души: попъ Христо Чоновъ, пóгорѣ споменѫтъ по възражданието въ Богданци, попъ Христо Икономовъ, селянетѣ: Михаилъ и Сава Иосифови, Дели-Янковъ, Д. Ковачовъ, Дели-Бояджиевъ (Узуновъ), Христо Полизовъ, Никола Ташевъ, Димитъръ Московъ, Георгий Кискиновъ, Стойко Митевъ. Сичкитѣ тѣ сѫ прѣлежали въ тъмница около 8 мѣсеца, въ туй число 3 недѣли въ Солунъ. Попъ Христо е лежалъ всичко 2 мѣсеца.

Негованъ[1]) е едно отъ голѣмитѣ села въ Солунъ. Тукъ въ настояще врѣме има 200 български екзархийски кѫщи,

[1]) Турцитѣ му казватъ Лигованъ. Дали не е пóправо да пишемъ *Нѣгованъ*? Въ *Неагушъ*, гдѣто ударението пада възъ 1-ия слогъ, чуваме ясно *еа* въ тоя слогъ. Гърцитѣ и власитѣ сѫ зачували това произношение на ѣ, когато въ сѣверна Македония е изгубено: *Негушъ*.

·О гъркомански и 50 турски. Това село, както и Зарово, е отрекло отъ Патриаршията въ врѣмето на валийството Митхадъ-паша, при когото билъ въ Солунъ владика еофитъ, извѣстния върлъ гонитель на българщината въ ърново. За жалость, между селянетѣ отеднъжъ се образвали партии. Борбата започва отъ 1874 год. До прѣди години въ Негованъ почти сички българе припознавахѫ кзархията. Както насѣкждѣ, така и тукъ слѣдъ русскоурската война гърцитѣ зехѫ посилно да интригуватъ. ладиката отвори една гъркоманска партия, малка, но силна, съ постояннитѣ си интриги докарва селянетѣ до съсипане. Както обикновенно, и тукъ гъркоманската партия ъстояла отъ нѣколко чорбаджии, които сѫ били въ близки ръзки съ владиката. Съ помощьта на заптиета владиката тнелъ отъ екзархийската партия черквата, а сетнѣ — и училището. Дѣцата били испѫдени съ бой отъ стаитѣ на училището; заптиетата извадили голи саби. Българо-екзархийската партия съ трудъ сполучи да си издѣйствува разрѣшение за отваряние новъ параклисъ, но пакъ послѣдвахѫ за нея нови бѣди. Коджабашията Шимо Аризановъ, върлъ гъркоманинъ, страшно бѣше недоволенъ, задѣто се отвори параклисътъ. Когато екзархийскитѣ кѫщи излѣзохѫ помногобройни, той се страшно ядосалъ. Случайно умира. Гъркоманитѣ набѣдяватъ екзархийскитѣ българе, че сѫ го отровили. Намира се лъжесвидѣтель — Митре клисарьтъ. Той билъ чулъ ужъ вечерьта срѣщу деньтъ на смъртьта на Шимо, че въ кръчмата на Стою Маджаровъ (братъ на попъ Иванъ Маджаровъ) говорили, че Шимо билъ отровенъ. Числото на обвиняемитѣ достигнѫло на 80 души. Гърцитѣ отъ Солунъ сѫ намислили съвсѣмъ да искоренѭтъ българщината отъ селото. И жената на Стою е била докарана въ Солунската темница. На сегашния Негованский попъ Илия баща му закарали въ Солунъ, брата му — въ Лагадина. И то добрѣ, че лъжата излѣзе на явѣ, и селянетѣ се отървахѫ само съ бой, истиндаци и кратко прѣбивание въ тъмницата. Стою прѣлежа 6 мѣсеца. Но духътъ на селянетѣ отпаднѫ. Който не искаше да бѫде прѣслѣдванъ, принуденъ бѣше да се казва за гръкъ и да припознава Патриаршията. При всичко че и сега повечкото кѫщи въ Негованъ припознаватъ Екзархията (искренни и ревностни гър-

комани има само около 30 души), но вече българщината тамъ не е оная, каквато е била прѣди години. Една скромна кѫщица на попъ Иванъ Маджаровъ служи за параклисецъ и училище. Ужасенъ изгледъ. Неправилнитѣ дебели греди на тавана стърчѫтъ до главата ти; жалкитѣ прозорци даватъ нѣкаква блѣда свѣтлина, и поради това се спрѣпинашъ и падашъ по дупкитѣ и бърчинкитѣ, които прѣдставя подътъ, непокритъ съ нищо освѣнъ пръсть. Катакомбитѣ ще сѫ били по приятни на гледъ отъ това училище-параклисъ. Тазгодишния учитель Георгиевъ Димитръ е свършилъ педагогическото отдѣление при Солунската Българска Гимназия, родомъ е отъ селото. И прѣди него е имало добри учители, като Д. Галевъ, Изовъ и др. Захо, единъ отъ прѣдишнитѣ учители, сега е ханджия; той е събуденичъкъ българинъ.

Гърцитѣ искатъ да се обезпечѫтъ и отъ ония българчета изъ солунскитѣ села, които се учѫтъ въ Солунската гимназия: като се напоѭтъ съ българския духъ, мислѭтъ си тѣ, тѣзи момчета могѫтъ да наговорѭтъ своитѣ съотечественици да се откажѫтъ отъ гърцизма. Така отъ Сухо — голѣмо село съ повече българе — до 350 кѫщи, единъ отъ влиятелнитѣ Дъмбалаковци пращаше сина си Александра въ Солунската гимназия. Но още прѣди да влѣзе въ 4-й классъ, ученикътъ трѣбваше да се оттегли отъ училището, защото баща му биде съсѣченъ отъ гавазина си на парчета, споредъ както го бѣхѫ научили гъркоманитѣ. Сега младия Дъмбалаковъ е отпаднѫлъ материялно и се занимава съ кондураджийство.

И въ самия *Солунъ,* за очудвание даже на насъ българетѣ, възраждането се е започнѫло много рано и то безъ никакви външни побуждения. За щастие, тука освѣнъ едни ругания и заплашвания българетѣ не сѫ испатили още нищо. Но и тукъ минѫлата година българетѣ бѣхѫ докачени като имъ отнехѫ нѣколко отъ гробищата отъ източната страна, за да се закрѫглимѣстото на гръцкитѣ гробища, които сѫ редомъ съ тѣхъ. Българскитѣ гробища трѣбва да си търсѭтъ друго мѣсто, защото сега тѣ сѫ до самото русло на единъ потокъ. Азъ ще приведа изцѣло и дословно единъ разказъ за възрожденнето на българщината въ Солунъ, записанъ отъ единъ дѣятель и очевидецъ. Тоя раз-

казъ е записанъ въ видъ на прѣдисловие въ началото на единъ поменикъ на „шиваческиятъ“ еснафъ отъ българе дебрани въ Солунъ: „Плакокнижица или терзиски еснафъ Дебрани въ Солунъ“. Тоя поменикъ е билъ съставенъ изнайнапрѣдъ на 1817 г. отъ „нѣколко майстори що беха се нашли въ това време“, а на 1841 г. имената сѫ прѣписани по гръцки, защото гръцкитѣ свещеници не можали да прочитатъ написанитѣ по български имена „на живи и мъртви“. Отъ тоя послѣдния прѣписъ т. е. отъ плако-книжицата, съ гръцки написанитѣ имена и изваждамъ долуприведения разказъ. Плакокнижицата се пази у Иванча Велевъ Дебранчето, синъ на записувача, а указа ми ѭ бившия ми другарь по учителствувание въ Солунската Гимназия г. Т. Василиевъ, комуто изразявамъ за туй голѣмата си благодарность. Буквитѣ сѫ по написанието си отъ типа на черковния шрифтъ, но за удобство ще ги приведѫ на новъ шрифтъ, като запазвамъ оригиналнитѣ букви: ѧ (= *я*), ѡ, (*к'* и *г'*). Употрѣбението на послѣдната буква не показва, е тя си е на мѣстото и изобразява сѫщия звукъ, какъвто зобразява тя у сърбетѣ, а показва, че отечеството на авора е имало още по онова врѣме сърбски учители. Ето екстътъ:

„перво почнати еснавъ терзіи бул: у[1]) солунъ преди ювие[2]) на таѧ книга и́менуемаѧ: памѧтни́ца или споменіца і живи и на мертви на той благословений еснафъ шиѣнскій[3]) и словенскіи ѧзикъ и писменосъ пѡдржатели народолюби́ви братиѧ и желаеми о народъство и писменосъ ой но нужда ради града сего именуемий солунъ како невидиле това словѿ и ако да имало некои свещеникъ сиръ и некои попъ да зное[4]) да пее славѧнскі́ не го оставале таѧ при́чина претвори́ле памѧтніца сеѧ по гречески а и благогѡвѣини руфетъ[5]) рекоміи дебренци и крушовці́ кичевци[6]) жалееђи на серцето си за словото си ѡтеческо ъ денъ на денъ почнае[7]) да се мисдатъ како да сѧ поудатъ и да си направатъ некакво средство: за словото

[1]) Въ оригинала на сѣкждѣ *у* се изобразява чрѣзъ ȣ, което счетохъ за излишно възпроизваждамъ. [2]) Ударението твърдѣ често е погрѣшно поставено. [3]) Терзийский. абѣлѣжително е, че дебранетѣ, живущи между други българе, смѣтатъ езика си за цебелъ“ и се отучватъ отъ нѣкои особености на говора си, между другото и отъ юношението на *о* вм. *ж* и по нѣкждѣ вм. *а*, както тука. Но това мѫчно имъ се а. [5]) Еснафъ. [6]) Родени въ Крушево, Кичево. [7]) Сѫщо тъй характерна за дебърговоръ форма.

си да не се изгубатъ та да си направатъ или цръква или некое училище и почнае малу по малу ѿ 1833: гωда ѿ некои си ученика учена у тоѧ градъ ѿ некои си мона (хъ) ѧбанціѧ сиречъ чуждицъ учителъ по славѧнски и тіе благородніи терзии имале су мали деца рекле му оче[1]) молим (е) те учини нама[2]) мило како знаешъ *кніги нашинска сиречъ славѧнска или ти напросто бугарска*[3]) научини тиѧ наши дечица за споменъ вѣченъ твои и за словото да не угасне со свѣ и тои лубивши стар самакъ[4]) самакъ сиречъ по грьцки именемъ: исаиѧ родомъ исъ ρς[5]) не сѧ обленилъ ни сполнілъ[6]) желаемото на напомощни маистори первии е биле степанови синови симонъ и алека тодоръ зафиръ цветко донца[7]) приятели монаха того и зелъ имъ децата и имъ и[8]) учи и край ни и ѿ спотъ еснавъ зелъ децата и имъ училъ до 2 годинни и отъ тие ученици пробудиѧ татковците си и братиѧта си да сѧ потрудатъ да си направа некои храмъ ние (?) училище послово и по ѧзикомъ и почнае цверто[9]) да сѧ трудат ѿ 1861: до 1867 и по теѧ сотвори едно мало девическо училище у единъ блароденъ[10]) бугаринъ именемъ костадинъ динго дрзиловицъ у куђата негова учителка кѣерка му слафка по заповѣста на тоѧ время уста баши десподъ крушовали маисторъ иосифъ франго ђешко ѿ галичникъ петко деспотовъ ѿ радоица стоѧнъ богово ѿ врмніца тие по перви беѧ маистори у еснавоте шивѣлски у това време що почна цврсто за това народное добро. А на училището преставителите поставене беѧ тие первио ђерђе костадино вторинатъ зирателъ[11]) велю негревъ ѿ селце трети ђирѧко братъ костадиновъ дрзиловицъ ѿ тога почна и за цръква да се мисли по бесъ опщина не може да би това нещо и соединиеме[12]) со домоправителскиотъ помощенъ еснафъ и согласихме сѧ совокупно и повикахме ѿ народа попервете да направи опщина и намерисе благословно у пананотъ лазаревъ и тамо направи сѧ пръвата опщина ѿ 12: лица а туе почне да сакаатъ ѿ владиката градски[13]) а влака[14]) владеене на това време цркви нефитъ по владика не сѧ показува, че ѧ не ви дава народат ніете гратски[14]) питропи не даватъ а нашите преставители ѿ народатъ ні поста-

1) Отче. 2) Сърбизмъ. 3) Курсивътъ е мой. 4) Монахъ — въ прѣводъ на бълг 5) Втори надзиратель. 6) Отъ Русия. 7) Испълнилъ. 8) Дойчинъ. 9) Ги. 10) Цвърсто, яко. 11) Благороденъ. 12) Влияние или отъ църковнославянския, или отъ сърбския ез. 13) По-скоро грьцкий, отъ колко — градский. 14) Владика.

венї беѧ тиѧ ђерђе динговъ иосифъ ѧковъ ѿ косоврасти петрушъ шуковъ[1]) петро танковъ ђеѧѧ и рекое му на митрополита само ти говоришъ ни не видимо но свикои и нихъ тува да и чуеме ими усно така да се увѣримо и у утрешнио денъ даде имъ сборъ сг҃нѧ[2]) му да доете на 4: часо асъ ђе ви и повика тува да чуете усно и на утринта народнїте ни преставители и и поидое какво що бѣ реколъ влаката[3]) и сѧ сами тиѧ усно ѿтговориѧ ви приѧтели вчера ѿ владикава нї сте сакале една цръква коѧ да е да си пеете по ѧзикотъ ви по славѧнский цръквите ни се наши сиречъ гречски а не севладицки да владиката не нїи[3]) направилъ та да ви даетъ отъ наша страна ние немаме повече цръква да ви даеме направите си и имаите си. И тога после почна народа да сѧ грижи црква и 1873: месеца иньїе денъ 25 намери благословно привременъ едно параклисъ сиречъ мало молебно цръквиче и тако купие училището на панагуда махала чрезъ питропите народнї именемъ насте крушовецъ петрушъ шумко круш[4]) димитриѧ паунчовъ охритли ђурчїѧ на времето уста башиѧ ђерђе стоѧновъ ѿ врмница и това време опочахъ бидовите що биде и ѿ сега занапретъ оставамъ место и други кои ђе бидетъ живъ да сѧ неленитъ но остави споменъ по себе си на еснавотъ и на искрата и на изворотъ на глата сти[5]) кирилъ и методиѧ тиѧ сѧ на изворъ на наши народъ що не[6]) напоили со духовно просвещенїе и со славѧнска писмене съ славно имъ имѧ до вѣка соцем и со синомъ и ст҃и духомъ аминъ.

1874: месеца февруариѧ денъ 6: среда писахъ асъ вело негревъ ѿ село селце и ви сѧ мола що згреши да мѧ опростите братие защо токмо единъ богъ е бесъ грехъ и пакъ ви сѧ мола и ви зарочува за искрата и изворотъ да печалимъ и тиѧ по насъ що ђе да останатъ по добро да ѧ искрата засилатъ и големъ ого[7]) да ѧ направатъ и изворотъ и искрата да го поотворатъ и на реки да умножетъ и искрата и изворотъ (и нареки да умножетъ) и искрата и изворотъ е това уценїе и законотъ божїй.“

Азъ приведохъ сичкия разказъ, съ цѣль да се допълнѭтъ и поправѭтъ отъ повѣщитѣ невѣрнитѣ свѣдѣния, ко ги има. Въ една дописка до „Македония“ 1868 г. бр. 13.

[1]) Шумковъ. [2]) Светиня. [3]) Ни и = ни ги. [4]) Крушовецъ. [5]) Свети. [6]) Ни, насъ. [7]) Огонъ, огънь.

надзирателството на солунскитѣ български училища дава свѣдѣния за вървежа на учебното дѣло прѣзъ 186⁶⁄₇ г. Тукъ личи и авторътъ на горѣприведената записка, само че е подписа̀нъ *Негревичъ*. Тукъ се научаваме и за другъ единъ дѣятель въ Солунъ около 1850 г. — отецъ архимандритъ хаджи Павелъ Божи-гробецъ.

Македонскитѣ българе, които живѣѭтъ по градове мирни, заслужватъ похвалата за исповѣдванието народностьта си още и по тая причина, че тѣ не падатъ духомъ, като гледатъ, че сѫ слаби, че тѣхъ ги не оставятъ да си испълняватъ религиознитѣ обичаи, че самитѣ имъ религиозни правдини се тъпчѫтъ. Както казахме, насѣкждѣ дѣто има гъркоманска или католическа партия, екзархийската, ако ще би и десеть пѫти да е по̀-многобройна отъ тѣхъ, сѐ ще бѫде онеправдана: църквитѣ, манастиритѣ, както и доходитѣ отъ тѣхъ винаги принадлежѫтъ на гъркоманската партия. Наистина, твърдѣ често общитѣ доходи въ гъркоманскитѣ общини ее експлоатиратъ отъ частни личности (отъ общинаритѣ гъркомани, — и това именно поддържа гъркоманството по много мѣста), но доста е и това, че тѣзи общини сѫ стопанки на онуй, що е печелилъ или що е градилъ цѣлия народъ. Не ни трѣбватъ много примѣри: въ самата Охридска епархия, дѣто гъркоманитѣ душа берѫтъ, тѣмъ принадлежи славния и красиворасположения манастирь Св. Наумъ. Когато нѣкоя българска община остане безъ черква и съ голѣми мѫки си съгради новъ параклисъ или църквица, трѣбва съ години да ѭ гледа неосветена. Владици български по цѣлата страна нѣма, а на двамина-тримина архимандрити, които се намиратъ по страната, не имъ е толкова сгодно да освещаватъ новитѣ църкви. Вмѣсто да се насърдчи, простия народъ се обезкуражава, като вижда, че нѣма други изходъ, и че църквата трѣбва да се освети отъ архимандритъ. Народътъ се моли по новитѣ си по такъвъ начинъ осветени църкви, но само той си знае, съ какво убито сърдце ходи въ тѣхъ. Безъ да ни е страхъ, че ще прѣувеличимъ, можемъ да кажемъ, че ще има по̀-вече отъ сто неосветени църкви по Македония. Така въ Велешката, Скопската, Битолската и пр. епархии има въ всѣкоя по 10—14 неосветени черкви, като напр. въ: Зубовци, Баня (Гостиварско), Скачинци, Рацапи, Беловодица, Раковецъ

Оризари, Ново село, Д. Чичево (Велешко) и пр. Върху тоя въпросъ може най-добри свѣдѣния и освѣтления да ни даде г-нъ А. Шоповъ.

IX.

Сега да дойдемъ на въпроса за начинътъ на поддържанието на българскитѣ училища по Македония. Считамъ за нужно да допълня съ едно обяснение ония любопитни и важни материяли, които ни прѣдлага г-нъ Шоповъ въ СПС. XXXI, особно на стр. 101—105. Тукъ г-нъ Шоповъ съ фактове оборва мнѣнието на г. Драганова (Слав. Изв. 1888, стр. 320), че ужъ у копановцитѣ (племе българско въ Македония) българскитѣ училища сж почти наложени отъ св. Екзархия, защото тѣ се били и поддържали отъ това учрѣждение, а не отъ мѣстнитѣ общини. И г. Я. загатва, че изобщо македонцитѣ се били полъгвали съ прѣдлаганото даромъ отъ Екзархята българско учение (стр. XI). Трѣбва пакъ да кажемъ и на г. Драганова, и г. Ястребова, че, ако е имало да се полъгватъ въ Македония съ прѣдлагано даромъ учение, то това е било винаги чудно нѣкакво учение — измама на чужди пропаганди. Ако Св. Екзархия помага на много общини български да си поддържатъ училищата, това е винаги ставало слѣдъ усилни просби отъ страна на тия общини. Винаги почти такива общини дълго врѣме сж се опитвали да поддържатъ сами българското си училище или отъ доходитѣ на църквитѣ, мънастиритѣ (ако сж ги имали), или отъ частни жъртвувания. Но нуждата отъ помощь е ясно, отъ дѣ произлиза. Щомъ настанжтъ кесатъ години, отведнъжъ послѣдствията имъ се отразяватъ и на тѣзи доходи. Общината е принудена да съкрати бюджета си или да прави заеми. Когато се набержтъ много дългове, и се прѣдвидкжтъ лоши послѣдствия, общината се обръща къмъ св. Екзархия. Разбира се, на св. Екзархия е пожелателно да даде помощь на такива мѣста, които сж останали поназадъ въ просвѣщението, но отъ нѣмай-кждѣ тя трѣбва да отдѣля и за такива общини, които едно врѣме по самопочинъ и съ свои срѣдства блѣскаво (сравнително) сж водили общественнитѣ си дѣла и които не сж се нуждаяли отъ помощь, но на които общественнитѣ работи днесъ се намиратъ въ критическо положение. А св. Екзархия е нравственно задължена да по-

мага на тѣзи общини, които се обрѫщатъ къмъ неѭ съ молба за помощь. Земете въ съображение, че правителството не дава никѫдѣ въ Македония помощь на българскитѣ училища, при всичко че отъ българското население се зима данъкъ ($^1/_{10}$ отъ всичкия данъкъ) за поддържание училищата (суммитѣ отъ тоя данъкъ, слѣдъ извѣстни метаморфози, се употрѣбяватъ само за турскитѣ училища), така щото срѣдствата, които си събира самò българското население за своитѣ училища, се изстискватъ отъ ония оскѫдни срѣдства, които остаятъ слѣдъ внасянието на всичкитѣ данъци на правителството. А това население обѣднява прѣдъ нашитѣ очи. По градоветѣ сѣкий може да наблюдава, какъ отпадатъ занаятитѣ и земанието даванието става пòмалко. Особенъ отпадъкъ материялно се забѣлѣзва слѣдъ руско-турската война. Главнитѣ причини на тоя отпадъкъ се отдаватъ на успѣхътъ на чуждитѣ стоки по Македония, на стѣсняванието на търговскитѣ сношения между балканскитѣ области и държавици, на алчностьта на нѣкои търговци капиталисти, като Алатини въ Солунъ и др. Нáйдоходната търговия въ Македония сега е лихварството. Селянетѣ сѫ съсипани отъ голѣмитѣ дългове и лихви. Прѣди, когато надѣждитѣ на подобро бѫдѫще сѫ били поживи, когато населението било пообезпечено, тогава и жъртвуванията за просвѣщението сѫ били поголѣми. Тая готовность на българския народъ е правила приятно впечатление на мнозина пѫтници. Григоровичъ, като указва на причинитѣ на недостатъцитѣ на учебното дѣло у насъ по това врѣме, когато той пѫтувалъ по Балканския полуостровъ (1844 г.), не забравя да спомене и за пълното безучастие на властитѣ. Въ това намира той достатъчно право да похвали насъ, българетѣ, за ревностьта и самопочина въ просвѣщението: „учрѣждението на бълг. училища — каже той, — може да се земе за нáйзабѣлѣжително явление въ просвѣщението на Европейска Турция. Въ сравнение съ другитѣ съсѣдни племена българетѣ притежаватъ тая заслуга, че тѣ безъ вънкашно чуждо съдѣйствие си турихѫ основа на своето образование“. (Гл. „Очеркъ пут. по Евр. Турціи“, 180[1]). За да си прѣдставѭтъ полесно българофобитѣ, какъ

[1]) Въ това си класическо съчинение Григоровичъ очертава бѣгло, но вѣрно и съврѣменното нему гърцко образование. Прѣдставения тукъ очеркъ е пригоденъ и за

е възможно това нѣщо, ще имъ напомнимъ, че и сега въ нѣкои епархии, подвѣдомственни на Патриаршията, дѣто населението се е посъбудило и е поискало да схвърли гръцкото иго, има много български народни училища, поддържани отъ мѣстното население. Така много села въ Джумайската, Петричката, Мелничката и пр. кази не сѫ прибѣгвали къмъ Екзархията за помощи, а си поддържатъ сами чистонароднитѣ си училища и сѫ били готови и да прѣнасятъ гонения за това.

X.

П. Каравеловъ въ статията си „Бълг. учебно дѣло въ Турско“ (сПС. XXIII, 804—864) се спира и върху поважнитѣ причини на неуспѣхътъ на учебното дѣло въ Турско и частно въ Македония (844—857 стр.), каквито сѫ: отсѫтствието на голѣми села (каквито сѫ били въ източно-Българско: Котелъ, Трѣвна и пр.), лошото икономическо положение на селата, постоянството на гърцитѣ въ прѣслѣдването на своята мегали идеа, ревностното погърчване на куцовласитѣ, властьта на гъркоманскитѣ партии надъ общественнитѣ сгради (училища, църкви, мънастири), изселението на поинтелигентното българско население слѣдъ освободителната война, икономическия гнетъ на гъркоманитѣ и гърцитѣ помещици връзъ селянетѣ[1]), възстаничеството въ врѣме на окупацията и слѣдъ нея по пограничнитѣ краища, подклаждано отъ правителството на княжеството. Както вижда читательтъ, тукъ е забравено да се каже за гоненията и страданията на ония отъ македонскитѣ българе, които сѫ се рѣшавали да исповѣдватъ отворено своята народность. Настоящиятъ очеркъ, като допълва до нѣйдѣ и като илюстрира тѣзи прѣброени тукъ причини за неуспѣха на българщината въ Македония и като има за цѣль да спомогне сѫщо така въ уяснението имъ, ще да убѣди, вѣрвамъ, и българоненавистницитѣ, че населението въ Македония не е имало никога намѣрение да се сърбѣе, а напротивъ, щомъ се започва въ него стремление къмъ про-

---

несъкашното гръцко образование, което не е отишло далечъ отъ положението си прѣди 10 год. (167—168).

[1]) Икономическия гнетъ отъ страна на гъркоманитѣ и гърцитѣ надъ чифчиитѣ, а които тукъ П. Каравеловъ прѣдполага, че сѫществува въ Македония, дѣйствува съ по-малка сила отъ колкото другитѣ обстоятелно посочени тукъ причини.

свѣщението, то винаги се е прогласявало за българско, при всичко че трѣбвало да очаква за това страдания и прѣслѣдвания. Нека се даде свобода на населението, да се искаже то самó за своята народность, за своитѣ желания, — и да видимъ, какво ще да излѣзе то. Ако има държава, която искренно да желае испълнението на Берлинския договоръ, споредъ който се прѣдоставятъ извѣстни правдини на християнското население въ Македония, то това е Българското Княжество. Ако има народъ, който искренно да желае раздаванието на тия правдини, то тоя народъ е българския, както въ Княжеството България, така и въ Македония и Одринско. На гърцитѣ е съвсѣмъ нежелателно това, както и на сърбетѣ. Сжщо тъй не е туй въ интереситѣ на Австрия. Защо гърцитѣ и сърбетѣ желаятъ да не се приведе въ дѣйствие Берлинския договоръ, когато чрѣзъ него всичкитѣ народи на земното кълбо ще иматъ еднакво и равномѣрно право да агитиратъ между населението на Македония? Въ настояще врѣме всевъзможнитѣ пропаганди: католическа, протестанска, гърцка, сърбска, сж подобрѣ обставени като пропаганди, отъ колкото би била — българската, ако да се бѣ появила отъ вънъ, подобно тѣмъ. Наистина вънкашна българска пропаганда не сжществува въ Македония. Въ туй врѣме, когато сърбскитѣ консули свикватъ селяне по кжщята си, а гърцитѣ учители, владици и др. се разхождатъ по селата да проповѣдватъ на коджабашитѣ и селянетѣ, ние виждаме, че българскитѣ учители си сѣдятъ спокойно по своитѣ градове, безъ да посѣщаватъ поне гъркоманскитѣ села. Исключенията сж твърдѣ рѣдки. Трѣбва за това да признаемъ, че до извѣстна стъпень гърцката агитация прѣдставлява една умственна (ако и заблудена) сила, противъ която трѣбвало би и ние да се боримъ. Ето защо бихме искали ние да имаме свобода на словото, па ако бжде тя ограничена, да не е повече ограничена за българетѣ, отъ колкото — за протестантитѣ и за гърцитѣ. Трѣбва да запомнимъ, че въ Македония имаме да се боримъ съ слово само съ гърцитѣ и съ протестантитѣ, че само срѣщу тѣхъ пропаганди трѣбва да се въоружимъ съ слово, понеже протестантитѣ дѣйствуватъ само съ слово, а гърцитѣ отъ части съ пари и влияние, отчасти — съ слово. Католицитѣ дѣйствуватъ само съ пари и влияние.

Дайте на македонцитѣ българе владици, и нѣма да остане отъ тѣхъ ни единъ католикъ. Сърбетѣ дѣйствуватъ само съ пари, а съ влияние — немогжтъ почти съвсѣмъ. Тѣ не могжтъ, както гърцитѣ, да се опржтъ поне на какви да е исторически традиции. Ни отъ стари врѣмена, ни отъ послѣднитѣ години тѣ не сж притежавали никакви симпатии въ населението, нито нѣкакви исторически традиции. Словѣнското население въ Македония винаги се е съзнавало за българско. За освѣтление на въпроса отъ тая страна, азъ ще приведж въ прѣводъ едно заявление отъ бълг. емигранти, подадено, както казахме, на Слав. Петербурско Общество по поводъ на второто издание на Комаровата карта, дѣто словѣнското население на Македония бѣше означено като таквозъ, което науката (ужъ) не може да опрѣдѣли, дали съставя отдѣлна племенна особенность, или трѣбва да се смѣта за часть или отъ сърбското племе, или отъ българското.

„На картата на славянскитѣ народности, притурена къмъ „Руско-Славянския календарь“ за 1890 год., тъй нарицаната Македония, която сички етнографически карти, и руски, и иностранни, я вмѣстяватъ въ българската етнографическа область, е отбѣлѣжена като страна населена съ нѣкакъвъ си славянски народчецъ.

Ние, долуподписанитѣ български емигранти, надѣвайки се да изразимъ точно възгледитѣ на своитѣ сьотечественици и приемайки въ съображение полученитѣ отъ насъ писма изъ българскитѣ краища, — тукъ се разбира и Македония, — смѣтаме за длъжность да прѣдставимъ нѣколко забѣлѣжки, да благоволи да ги разгледа високопочитаемото Славянско благотворително общество, въ чието издание се появи казаното нововведение за тъй близката, родна намъ страна.

Славянскитѣ жители на сегашна Македония, съ исключение на нѣколцина ренегати, или,по изражението на известния македонецъ Паисия, *отце-убийци*, се наричатъ българи. И това народно название не сж го зели тѣ отъ прѣди малко врѣме, както увѣряватъ нѣкои писатели, а сж го имели като наслѣдство отъ своитѣ бащи и дѣди, които, ощь когато се раздѣлихж южнославянскитѣ народности, сж се смѣтале за българи, а страната си — за българска страна.

Названието — Македония, съ което прѣзъ срѣднитѣ вѣкове се е означавала съвсѣмъ друга страна, тѣ нито познавахѫ. Та и сега това книжовно название е неизвѣстно за селското население, което освѣнъ името — българи не знае друго за означение на своята народность.

Българи сѫ биле наричани славянскитѣ жители на сегашна Македония и отъ гърцитѣ, и наричани биле така почти цѣли хиляда години, като почнемъ отъ императора Василий Българоктонъ, (прѣкоръ, полученъ за унищоженьето на западнобългарското или охридско царство, основано отъ дѣдитѣ на сегашнитѣ македонци) та дори и до наши дни. Едвамъ кѫдѣ срѣдата на сегашния вѣкъ името българи биде до край изтикано отъ гърцитѣ изъ македонскитѣ църкви. До това врѣме митрополититѣ на по главнитѣ македонски епархии сѫ се украсявале съ титлитѣ — *екзарси на България*, титли, които сѫ имъ биле дадени отъ Вселенската патриярхия слѣдъ унищожението на Охридското архиепископство. Че и сега гърцитѣ смѣтатъ македонскитѣ славяни за българи, за това свидѣтелствува измисленото за тѣхъ отъ сегашнитѣ гръцки писатели странно название — *българогласни елини* („ἕλληνες Βουλγαρόφωνοι).

Българска страна винаги сѫ наричали сегашна Македония и сърбитѣ, даже въ такива врѣмена, когато сѫ добивале въ нея каква да е власть, било политическа, било църковна. Не я сматря за инъква и сега простия сърбский народъ, а сѫщо и найдобритѣ сърбски учени мѫже. Стига да кажемъ, че отъ неотколѣ повдигнѫтата отъ нѣкои бѣлградски писатели агитация срѣщу македонската българщина срѣщнѫ най суровъ изобличитель въ лицето на извѣстния сърбский историкъ архимандритъ Руварацъ, който съ свойствената си правина въ едно отъ найновитѣ си издирвания нарича тѣзи писатели *сметеници* (homines mentis perturbatae, по тълкуванието на Караджичевия рѣчникъ).

Многовѣковната история на нашия народъ прѣдставя не малко такива моменти, та и цѣли периоди, прѣзъ които само македонскитѣ българи сѫ биле, тъй да кажемъ, стражи на общенароднитѣ български интереси, които сѫ падали до пълно забравяне въ другитѣ български краища.

Така, прѣзъ Византийското господаруване надъ българитѣ въ XI и XII вѣкове, когато българското население

тъ крайдунавскитѣ и тракийскитѣ области не показваше очти никакви бѣлѣзи отъ животъ, и когато до Търновското въстание отъ 1186 г. самото име българи рѣдко се уваше по тия области, само сегашната Македония отстояше, и не съвсѣмъ бѣзъ успѣхъ, старитѣ правдини на автофалната българска църква, само въ нея се правѣхѫ опити, о нѣкога да се чудишъ, колко обмислени и отъ какви разбри, за да се възстанови политическата самостоятелность българския народъ.

Такава жилавость на народнитѣ си чувства, такава *евность и жалость по родѣ своемъ болгарскомъ"* македонцитѣ проявили и въ другъ единъ още поскърбенъ периодъ ъ нашата история, именно въ периода на тъй наричато фанариотско иго. Извѣстната система на фанариотитѣ де обилни плодове и въ Македония; но условениятъ отъ я система нравственъ отпадъкъ на нашия народъ не долгаше тука до такъва низка стъпень, до каквато докдаше по другитѣ български области[1]). Въ сичкитѣ бълски движения, прѣдизвикани отъ фанариотскитѣ насилия захванѫли главната ядка на нашата нова история, македскитѣ българи се явявахѫ винаги главни дѣятели и тъй кажемъ инициятори. Ние ще напомнимъ тукъ само нѣко фактове.

Начинательтъ на българското възраждание иеромонахъ исий бѣше родомъ отъ западната или македонската часть Самоковската епархия. Въ Македония, именно въ Скопта область, той и свърши своитѣ дни. Първитѣ печални азци отъ *българска* рѣчь, издадени още на 1770 г. въ наричаната Москополска книга, сѫ писани отъ макеецъ или поне сѫ чуени отъ устата на македонецъ, за го ясно свидѣтелсвува забѣлѣжителната чистота на езика тия образци, до найдребнитѣ тънкости приличенъ съ ка на извѣстни западно-македонски окрѫзи. Отъ макеецъ сѫ съобщени на Вука Караджичъ ония македонски ни, по които тоя прочутъ сърбинъ запозна първитѣ исти съ *българския* народенъ езикъ. — Първитѣ книги, исани „прѣпростѣйшимъ и некнижнымъ языкомъ болскимъ", сѫ съставени и издадени (прѣзъ 1814—1818 гг.)

1) Ще си позволимъ да се усъмнимъ въ това. А за умственния отпадъкъ порѣно ще кажемъ, че е билъ по значителенъ въ Македония.

отъ македонци: Иоакимъ, даскалъ Кърчовский и иеромонахъ Кирилъ Пейчиновичъ Тетовецъ. — Основательтъ на първата българска типография, Синайскиятъ архимандритъ Хаджи Теодосий, бѣше родомъ отъ македонския градъ Дойранъ. Македонци сѫ биле и съставителитѣ на книгитѣ, печатени въ тая типография „на простъ български езикъ, за разбиранне отъ простия народъ“. — Отъ македонцитѣ е излѣзълъ и патриярхътъ на българскитѣ учители, Неофитъ Рилский, сѫщо както и съврѣменния му български дѣятель Христаки Павловичъ. Отъ тие двамина македонци и отъ тѣхнитѣ многобройни ученици сѫ съставени и първитѣ учебни книги за българскитѣ народни школи. Отъ тѣхъ сѫ написани и първитѣ български граматики. По пѫтя, отбѣлѣженъ най напрѣдъ въ граматиката на Неофита, вървѣше развиванието на съвременния писменъ нашъ езикъ, който е поблизъкъ къмъ западнитѣ или македонски говори, отъ колкото — къмъ источнитѣ[1]. — Съставителитѣ на първия найголѣмъ и найдобъръ етнографический българский сборникъ, Миладиновци, сѫ също тъй синове на Македония. Тамъ се е родилъ и расълъ и маститния нашъ митрополитъ Натанаилъ, който пръвъ по наученъ начинъ запозна българитѣ съ вѣковнитѣ имъ църковни правдини и съ оныя незаконни срѣдства, съ каквито тия права бидохѫ стъпкани отъ фанариотството. Посветенитѣ на тие въпроси трудове захѫ да се появяватъ още отъ 1852 г. Въ българо-грѫцката расприя, която се запали скоро подиръ това, найусърдни бѣхѫ македонцитѣ. Стига да си припомнимъ, че първото отъ найкрупнитѣ и найважното по своитѣ послѣдици сблъскване между българи и гърци станѫ на 1858 год. въ една отъ македонскитѣ епархии, именно Полянската или Кукушката. Тамъ найнапрѣдъ никнѫ мисъльта за възстановление на старитѣ църковни правдини на българския народъ съ помощьта на римския папа, мисъль, която извика онова униятско движение, дѣто довлѣчи и появлението на българский униятский патриярхъ и дѣто можѝ да се спре само съ учреждението на българската екзархия въ 1870 г.

Ще си позволимъ да завършимъ тѣзи кратички отломъци изъ нашата нова история съ слѣдующитѣ стихове

[1]) Относително правописанието на гласнитѣ и мн. др. въпроси то е тъй, при сѣчко че ние сме се свикнѫли съ противната мисъль.

излѣзли отъ перото на извѣстния македонецъ Жинзифовъ
і написани въ началото на шестдесетитѣ години, когато
айвече бѣше се распалила българо-гръцката распря.

Македония, чудна страна,
Нема да бидитъ гърчка она!
Шума, и гори, и планина,
Самий камень на тая страна,
Птица и риба въ Вардаръ рѣка,
Живо и мъртво на свои крака
Ке станитъ, ке дадитъ отвѣтъ
На цѣла Европа и на цѣлъ свѣтъ:
Я Българка сумъ, Българинъ съмъ я,
Българи живѣятъ во тая страна!

Горѣ изложенитѣ забѣлѣжки съ достатъчна ясность позватъ, до колко сѫ основателни доводитѣ, съ помоща на
што гг. Сретковичъ, Протичъ, Гопчевичъ, Ястребовъ и
. т. сѫ се завзели сега да доказватъ, — па доказватъ съ
инъ тонъ на люди, ужъ дълбоко изучили дѣлото, — че въ
ашна Македония българе никога нѣмало, че славянското
селение на тая страна и езикътъ му сѫ побългарени въ
йпослѣдно врѣме отъ нѣкакви си пропагандисти, агенти
българската екзархия и т. н. Ние указваме на тѣзи писели, защото, види се, по тѣхнитѣ произведения се е по-
ъ съставительтъ на картата, прибавена къмъ почтенното
дание на Славянското Благотворително Общество, който
ѣшилъ (при повторното издание) да исключи отъ българската етнографическа область вѣковната българска страна.

Осмѣляваме се да се надѣваме, че тѣзи ни забѣлѣжки
се земѫтъ въ внимание отъ високопочитаемото Общеo при прѣдположенитѣ поправления на казаната карта,
която ние бихме желали да видимъ поправени и други
ои, ако и не толкова крупни неточности относително
ето племе.

1890 г. Слѣдватъ подписитѣ.

(Слав. Изв. 1890 г., No. 18, стр. 355—357).

XI.

Г-нъ Я. се повелъ по турскитѣ салнамета (календари),
о турцитѣ, или по-добрѣ мухамеданитѣ (защото тукъ

се разбиратъ и потурченитѣ арнаути и българи) винаги надминуватъ по число християнското население, и утвърждава, че не българетѣ, ами и сички християне въ Македония заедно земени не се равняватъ по броя си съ мусулманитѣ (стр. V.), а тъй като въ Македония освѣнъ българетѣ има още християне: гърци, албанци, власи и пр., то, разбира се, на смѣтка на словѣнското население въ Македония ще остане твърдѣ малко. Нека не забърква г. Я. и така забъркания въпросъ. Истина е, че турското правителство е лѣниво за събиране статистически данни, но издаванитѣ напослѣдъкъ календари доказватъ, че ако би оно желаяло, то могло би да прѣдстави какви годѣ статистически данни за населението си по народности. Вие ще видите, че не е указано въ официялнитѣ данни на тия календари, по колко кѫщи отъ сѣка народность има въ всѣко село, а вмѣсто това се указва само общото число на жителитѣ отъ всѣка народность въ цѣлия вилаетъ. Лесно е да се сѣтимъ, защо на турцитѣ имъ се неще да извадѭтъ истината на бѣлъ свѣтъ, както я знаѭтъ. Статистическитѣ данни на Верковича (Топогр. етнографическій очеркъ Македоніи) сѫ много погрѣшни. Отъ свѣдѣнията, събрани отъ общинитѣ чрѣзъ свѣщеницитѣ, виждаме, че обикновено у Верковича числото на кѫщитѣ е покачено. Свѣдѣнията на Св. Екзархия, събирани чрѣзъ общинитѣ, въ всѣкой случай ще бѫдѫтъ по́-близки до истината, отъ колкото ония на Верковича. Но и тѣ не сѫ пълни относително турското население. Който не се надѣва да схване числото на кѫщитѣ отъ сѣка народность въ Македония чрѣзъ събиране на данни за това отъ сѣкое село отдѣлно, може за сега да се рѫководи отъ слѣдующето практическо правило: да опрѣдѣли по сегашнитѣ данни числото на селата, което притежава сѣка отъ народноститѣ въ Македония. Лесно и скоро може да се узнае и провѣри, дали въ едикое-си село говорѭтъ български или турски, или и български, и турски и пр., т. е. дали тамъ населението е българско или турско, или турско и българско и пр. Отъ провѣрката на даннитѣ отъ такъвъ родъ на г. П. Каравеловъ[1]) за двѣ кази заключавамъ, че тѣ ще да сѫ твърдѣ близко до истината. А за распрѣдѣлението на селата по народности погрѣшката въ извода отъ

[1]) Гл. неговата горѣспоменѫта статия: „Бълг. уч. д. въ турско“.

тѣзи данни може да бѫде не пó-голѣма отъ 5% до 10%. За това утвърждавамъ, че, *ако причислимъ къмъ Македония само тия кази, дѣто има български училища и дѣто се очаква да се отворѭтъ* (Струмица, Демиръ Хисаръ, Лангаза, — гл. казаната статия на П. Каравеловъ) *тя трѣбва да се брои съ прѣобладающе българско население.* Въ тѣзи кази българското население трѣбва да съставлява (безъ да земаме помацитѣ) поне 70%. Това число въ всѣкой случай дава право да смѣтаме страната повечето за българска, отколкото за каква да е, като земемъ прѣдъ видъ, че сичкитѣ други пъстри елементи (и то особенно пъстри не по селата, а по градищата) съставляватъ осталитѣ 30%. Селата въ Македония, разбирани въ тоя смисълъ, сѫ населени исключително отъ българе и турци (и черкези), арнаути, гърци, власи и цигане. Но гърцитѣ живѣѭтъ въ малко количество въ Македония, и то само по границитѣ на Македония. Сѫщото почти е и съ арнаутитѣ. Власитѣ и циганетѣ сѫ още пó-малко, и ако и да живѣѭтъ вѫтрѣ въ Македония, но населяватъ пръснѫти като оазиси отдѣлни села. Значи, само за българетѣ и за турцитѣ може да се говори като за жители на Македония, при това първитѣ сѫ тука почти трижъ пó-многобройни отъ вторитѣ. Че друга народность нѣма по селата, освѣнъ тука посоченитѣ, и че тия народности вървѭтъ по числото си въ такъвъ низходящъ редъ, както токо що слѣдвахѫ (българе, турци, арнаути, гърци, власи, цигане), сѫщо тъй практически можете да се убѣдите, като посѣтите пазаритѣ въ Македония. По пазаритѣ нáй-често чувате да се говори български, сетнѣ иде турски, сетнѣ — арнаутский (напр. въ Охридъ), послѣ гърцкий езикъ, като въ Сѣръ, Солунъ, Зъхна, Костуръ. Турский езикъ, като официаленъ и международенъ, се чува пó-вече отъ колкото би трѣбвало споредъ процента на турското население, отъ друга страна — пó-малко, тъй като помацитѣ мохамедани твърдѣ рѣдко знаѭтъ турски. Циганския езикъ съвсѣмъ не се чува по пазаритѣ. Въ Солунъ българскитѣ селяне употрѣбяватъ своя езикъ съ евреитѣ, а съ гърцитѣ и погърченитѣ други народности — повечето гърцкий езикъ. Това послѣдното явление не е нормално. Не селянинътъ учи езика на гражданина, а наопаки, гражданинътъ учи езика на селянина; първия се нуждае отъ втория. Селя-

нинътъ отъ Солунско има сношения съ гърцки-говорящия солунчанинъ не по търговия, а по духовни работи, и ето защо тукъ селянинътъ подражава на гражданина: въ тоя случай гръцкиятъ езикъ се изучва като че е официяленъ. При това обикновенно тия български села знаѭтъ по нѣщо и гърцки, които иматъ по съсѣдство гърцки села. Съ гъркоманщината гърцкия езикъ не се е распространилъ много по селата, колкото и да го почитатъ за благороденъ езикъ, потрѣбенъ да се знае. Като не смѣтаме разликата отъ тѣзи условия, при сичко, че и отъ уравновѣшаването на противодѣйсвующитѣ сили распространеностьта на българския езикъ губи, пакъ можемъ си останѫ при горното утвърждение, именно, че нáй-голѣмото распространение на българский езикъ по пазаритѣ на Македония е едно отъ доказателствата, че българското население е нáй-многобройно по тая страна. Това може да провѣри сѣкой пѫтникъ, който се спре по градоветѣ и селата, дѣто се събира пазаръ, и се прислуша хубавичко къмъ пазарлъцитѣ и крѣсъцитѣ. А до това врѣме, додѣто безпристрастнитѣ пѫтници засвидѣтелствуватъ истинностьта или погрѣшностьта на нашето мнѣние, нека ние се мѫчимъ да събираме пó-вече и пó-точни статистически данни за населението на Македония. Това е една нравственна обязаность, която лежи на насъ българетѣ, защото, ако ние съставяме найголѣмия процентъ въ населението на Македония, то ние и трѣбва найдобрѣ да я знаемъ, споредъ изрѣчението: познай себе си! Безпристрастнитѣ статистически данни за населението въ Македония ще послужѫтъ за едно отъ найсилнитѣ орѫжия, съ които ще отстояваме своитѣ правдини въ тая страна. А даннитѣ ни, наистина, трѣбва да бѫдѫтъ съставени безъ прѣдзавзети идеи и да бѫдѫтъ толкова вѣрни, щото да се убѣди въ истинностьта имъ сѣкой европейски пѫтникъ, който се случи въ вътрѣшностьта и земе тѣзи данни въ рѫка, па за опитъ ги провѣри за нѣколко села. Безпристрастието е въ нашъ интересъ, па и естественно си е нѣкакъ, да оставимъ на гърцитѣ археологията и да ги слушаме спокойно, когато съ важность ни доказватъ своитѣ етнографически претенции върху Македония съ помоща на каменнитѣ надписи; ние да се заловимъ мѫжски за изучение на настоящето положение на страната, безъ

се задоволяваме съ педантическото знание на минѫлото
И ако докажемъ своята честность и трудолюбие и на
учното поле, както, споредъ признанието на европейскитѣ
тници, сме я доказали въ търговията и обработванието
земята, това ще бѫде голѣма нравственна наша побѣда,
ято ще покаже, че при сичката си скромность, ние сме
силни отъ сърбетѣ. А тие последнитѣ вѣрваме, съ ис-
нното и подробно изображение възраждането на злопо-
чния край — Македония ще убѣдимъ. до колко е безнрав-
венно да се вмѣсватъ тѣ така безцеремонно по начинътъ
съ начинитѣ на чуждитѣ пропаганди въ народното дѣло
тоя край и да правѭтъ спънки на успѣха му.

Солунъ, 1890.

БЪЛГАРО-ГРЪЦКАТА ЦЪРКОВНА РАСПРЯ.

ОТЪ ТЕОДОРА СТОЯНОВА БУРМОВА.

(Продължение отъ книжка XXXIII).

ГЛАВА VI.

Качествата на новоизбранния Вселенски патриархъ, Софрония, и неговитѣ първи стѫпки по българский въпросъ. — Неговата мисъль за свикванье едно велико събрание въ патриаршията, като средство за развързванье мѫкотиитѣ по този въпросъ. — Расположението на умоветѣ въ гръцкото общество и задачитѣ, които си туряше еленизмътъ. — Трудното положение на патриархътъ и на владицитѣ отъ неполучваньето паритѣ, опрѣдѣлени за обдържанието имъ. — Мѣркитѣ, зети отъ патриаршията за отстранение това неудобство, и повсемѣстното налягане отъ страна на владицитѣ за събиранье отъ християнетѣ опрѣдѣленнитѣ за тѣхъ въ новий уставъ пари. — Вълнението въ Руссе, по поводъ на напираньето отъ страна на валията за събираньето платката на мѣстний владика. — Позволение, дадено по този поводъ на патриархътъ да свика велико събрание. — Неблагоприятното за Българетѣ расположение на умоветѣ въ това събрание и неговитѣ старания да покаже, че българскитѣ искания сѫ лишени отъ основание и сѫ неумѣстни. — Безплодностьта на бѣлѣжкитѣ на четримата Българе, негови членове, относително неговото видимо пристрастие. — Неговитѣ окончателни рѣшения и пространното имъ опровержение, подадено на Портата отъ страна на българскитѣ прѣдставители. — Тактиката на Портата въ распрята на двата единовѣрни народа. — Приеманьето на осемь български юноши за въспитание на правителственна смѣтка и освобождението отъ заточение на бълг. народни владици. — Распорежданье на султановото правителство да се расхвърли данъкъ за исплащание дългътъ на патриаршията. — Споразумѣнье на патриархътъ и на синодътъ съ портата да се даватъ платкитѣ на владицитѣ направо отъ хазната. Смъртьта на българския народенъ владика, Авксентия, и прошението, подадено, по този случай, на Портата отъ страна на българскитѣ прѣдставители. — Опитвание за споразумѣние съ Българетѣ отъ страна на нѣколко лица измежду гръцкитѣ първенци и богаташи. — Резултатътъ на това опитванье. — Ново налягане отъ страна на Портата върху Патриаршията да направи удовлетворителни устѫпки въ полза на Българетѣ. — Ново свикванье въ патриаршията на едно велико събрание за обмислеванье българский въпросъ. — Кривото разумѣванье въпросътъ отъ страна на българскитѣ прѣдставители — Адресътъ, подаденъ отъ тѣхъ на султанътъ, по случай на Критското възстание. — Укоритѣ, които тѣ навлекоха върху си съ този адресъ.

Осланящисе на думитѣ на министрътъ на външнитѣ дѣла, Аали-паша, Българетѣ вѣрваха, че, като занеме прѣстолътъ си новиятъ Вселенский патриархъ, тѣхната работа съ съгласието или безъ съгласието на Великата Църква, ще земе единъ край, сирѣчь правителството на султанътъ или ще накара патриаршията да приеме българскитѣ искания, или, въ случай на упорство отъ нейна страна, само ще издаде нѣкое рѣшение, което да задоволява Българский народъ.

Патриархъ Софроний не бѣше нито отъ новитѣ, учени, нито отъ старитѣ, не толкосъ учени, но даровити гърцски иерарси. Той бѣше человѣкъ съ твърдѣ посредственни способности и нѣмаше никаква извѣстность. Той се избра да държи кормилото на Великата Църква по личнитѣ съображения на нѣкои отъ синодалнитѣ архиереи, които, като имаха приятелство съ него, смѣтаха, че при неговата простота и доброта ще могѫтъ лесно да устроятъ личнитѣ си дѣла. Поради това отъ него не можаше да се чака да земе инициативата и да прѣдложи единъ колко годѣ удовлетворителенъ проектъ за свършваньето на распрята, който и да прокара съ авторитетътъ и твърдата си воля. Той съзнаваше, обаче, добрѣ, че първата и най-главната грижа, която му прѣдстоеше слѣдъ стѫпваньето на Вселенский прѣстолъ, бѣше да разрѣши именно българский въпросъ. На тая задача му се указа и въ нѣколкото думи, съ които се бѣ обърнѫлъ къмъ него султанътъ на тържественната ауденция, която, споредъ единъ древенъ обичай, се дава на новоизбраний патриархъ. На нея посочи и самъ негово светѣйшество въ рѣчьта си, която бѣ казалъ по този случай. „Надѣвамсе, бѣ му рекълъ султанътъ, че ще употрѣбишь всеко старание да турившь въ редъ дѣлата на народътъ ти (ромейският) и да помогнешь за благосъстоянието му“. Патриархътъ отговорилъ, че тѣзи дѣла били дошли, поради нѣкои причини, въ твърдѣ лошо положеине, но че съ покровителството и благосклоностьта на негово величество ще могѫтъ да се турятъ въ добъръ редъ[1]).

Щомъ прочее пое кормилото на Църквата, патриархъ Софроний се зане съ българский въпросъ. За да си състави понятие за неговътъ дотогавашенъ ходъ, той привика при себе си, между другитѣ свѣдущи лица, и гръцкитѣ членове на учредената по заповѣдь на портата за разглeдванье въпросътъ смѣсенна коммиссия и пожела да се евятъ при него и българскитѣ членове на тая коммиссия. По приетото си правило да странятъ отъ патриаршията, догдѣто тя не искаже готовность да даде удовлетворение на народътъ имъ, българскитѣ прѣдставители не прибързаха да се съобразятъ съ това желание на новий патриархъ, което бѣ имъ се съобщило отъ министрътъ на външнитѣ дѣла. За да ги

[1]) в. „Свѣтникъ“, I год., брой 33.

накара да дойдатъ при него, негово светѣйшество се принуди да обеви на послѣдний, че, за да може да даде отговоръ, какво би могла Църквата да направи за удовлетворение на българетѣ, той трѣбва прѣдварително да изслуша и прѣдставителитѣ на послѣднитѣ. Министрътъ намѣри, че е пѫтно да се испълни това исканье на патриархътъ. За да се не протака напразно работата, потребно бѣше прочее българскитѣ прѣдставители часъ напрѣдъ да идатъ при новий патриархъ, за да му искажатъ и обеснятъ желанията на съотечественницитѣ си.

Понеже работата се намираше въ рѫцѣтѣ на една смѣсенна българо-гръцка коммиссия, която имаше порѫчение да докара до споразумѣние двѣтѣ страни, то трѣбваше, естественно, да отидатъ при негово святѣйшество сѫщитѣ ония лица, които прѣдставляваха българската страна въ тая коммиссия, както бѣха ходили при него лицата, които прѣдставляваха патриаршията. Така се и тъкмеше това да стане. Но отпослѣ въ общото събрание на прѣдставителитѣ и на пó-главнитѣ членове на нашата община въ Цариградъ се намѣри за добрѣ да отидатъ при патриархътъ само три лица отъ водачитѣ. Тия три лица, като се явили при негово святѣйшество, съобщили му, че идатъ при него по заповѣдь на министрътъ на външнитѣ дѣла да му раскажатъ и раскриятъ българскитѣ искания, послѣ което прѣчислили и обеснили осемьтѣ български прѣдложения. Патриархътъ се показалъ, като че да припознава справедливостьта на исканията на Българетѣ, и обѣщалъ да се погрижи за примирението имъ съ Църквата. За тая цѣль той намѣрилъ за благословно отсега нататъкъ да се събира българо-гръцката коммиссия въ патриаршията подъ негово прѣдсѣдателство. Българскитѣ пратенници възравили, че въпросътъ за мѣстото на засѣданията на коммиссията е билъ подиганъ още въ самото начало на нейното учреждение и билъ окончателно рѣшенъ противъ патриаршията, която и тогава поддържала сѫщото мнѣние. Като се не приело прѣдложението му, патриархътъ пожелалъ да му се дадатъ българскитѣ осемь искания писменно, нѣщо което пратенницитѣ обѣщали и испълнили на другий день[1]).

---

[1]) „Съвѣтникъ", I година, 37 и 38 брюеве.

„Ние зехме прѣдъ видъ съ Св. Синодъ, казваше патриархъ Софроний малко пó-подиря въ изложението си, което бѣ челъ въ събранието, свикано въ патриаршията за разгледвание българский въпросъ, тия искания, но видѣхме, че тѣ не само противорѣчатъ на дѣйствующитѣ устави, но че и не сѫ съгласни съ привилегиитѣ на Църквата и разрушаватъ самитѣ нейни основания. Това общо мнѣние, наше и на Св. Синодъ, ние прѣдставихме на н. височество, министрътъ на външнитѣ дѣла, и въ истото врѣме му изложихме проектътъ за съставянието на св. синодъ който ни съобщиха св. синодъ и коммисията и който състоеше въ раздѣление епархиитѣ на шесть географически части. Негово височество ни прѣпоржчи да се намѣри нѣкой начинъ за съставението на синодътъ върху основание отъ числото на населението въ епархиитѣ. Ние, като прѣпоржчихме еще еднажъ географическото раздѣление на епархиитѣ, обевихме му нáй-послѣ, че нищо окончателно не можемъ да рѣшимъ само съ светий синодъ и че е потрѣбно да се свика за този прѣдметъ главно събрание. Негово височество ни отговори, че ще размисли върху това наше прѣдложение[1])".

Патриархъ Софроний, като се не рѣшаваше да прѣдложи нѣкой проектъ за съставението св. синодъ върху основание отъ численностьта на населението въ епархиитѣ, пакъ и не желаеше да земе върху си никаква отговорность, нито прѣдъ Портата, нито прѣдъ гръцкий народъ, а нѣкоя друга постжпка, намисли да свика едно велико събрание, въ което, освѣнъ владицитѣ, да участвуватъ всичкитѣ пó-извѣстни, пó-първи и пó-учени хора отъ гръцкото общество.

Да се пита относително българскитѣ искания едно събрание, въ което ще се прѣдставлява всичкото гръцко общество съ неговитѣ възрѣния и стремления, съ неговитѣ своеобразни идеи за гръцката народность, не бѣше нито нáй-малко цѣлесъобразно. Идеитѣ на прѣднитѣ и образованнитѣ классове на гръцкото общество за величието на елинизмътъ, за неговото прѣдназначение, за неговата задача по отношение къмъ другитѣ християнски племена на полуостровътъ, тия идеи, подъ влиянието на които бѣха

[1]) „Съвѣтникъ", II год., 34 брой.

се упразнили старитѣ славенски самостоятелни архиепископии и патриаршества, не бѣха се никакъ измѣнили по това врѣме. Въ това сѫщото врѣме, когато патриархъ Софроний искаше отъ Високата Порта воля да подложи българскитѣ искания на едно велико събрание отъ първитѣ люди на грьцкото общество, въ послѣднето бѣше на ново вѫзбудена усилена забота за укрѣплението на еллинизмътъ насрѣща неговитѣ мними врагове и за распространението на грьцкия езикъ посредъ християнскитѣ племена на Балканския полуостровъ.

Нѣщо около два мѣсеца прѣди да занеме катедрата си новий Вселенский патриархъ, министрътъ на народното просвѣщение въ Гърция, г. Николопулосъ, бѣ се обърналъ до нáй-прочутитѣ въ това врѣме атински учени и професори съ единъ циркуляръ, въ който, като указваше на бурята, която се била подигнѫла срѣщу грьцкия езикъ въ мѣстата, гдѣто той нó-напредъ господствовалъ неограниченно, ги приканваше да размислятъ и му покажатъ, съ кои нравственни средства би могло да се поддържи и распространи праотеческий имъ езикъ, да се усили и утвърди той навредъ, гдѣто живѣятъ еллине и *други християне* и гдѣто особенно се забѣлѣжва прямо противъ него движение. „Отечеството, господа, казваше министрътъ въ циркулярътъ си, изисква отъ вашата ученость, отъ вашата ревность и отъ вашето еллинско честолюбие тази важна услуга, и не се съмнѣвамъ, че вашитѣ старания ще иматъ желаемий резултатъ. За вашитѣ съвѣщания опрѣдѣлихме една стая въ нашето министерство[1])“.

Тази постѫпка на грьцкий министръ отговаряше на едно общо желание между Гърцитѣ да се зематъ дѣятелни мѣрки за поддържание еллинизмътъ и оборвание неговитѣ врагове по всичкий Балканский полуостровъ. Това желание бѣше се изразило малко нó-прѣди и въ самий Цариградъ, гдѣто, при разнитѣ други учени и ученолюбиви дружества, бѣше се изработилъ планъ за съставението на едно попечителство, което да има грижа за распространение грьцкото образование по всичкий полуостровъ. Онова, къмъ което имаше да се стреми това попечителство, оставаше, споредъ главнитѣ инициатори на планътъ, да се по-

[1]) „Съвѣтникъ“, год. I, брой 22.

стигне сега въ Атина. Коммисията на ученитѣ и професоритѣ, която се учреждаваше въ Атина отъ самото правителство, трѣбвало споредъ тѣхъ да прѣдложи именно да се състави въ самата столица на кралевството намисленото отъ тѣхъ попечителство. Споредъ ревнителитѣ на великата еллинска идея въ Цариградъ, задачата на рѣчената коммисия само съ този начинъ можала успѣшно да се испълни. Съставено въ Атина, попечителството трѣбвало да простре дѣятелностьта си не само върху Балканский полуостровъ, но върху всичкий Востокъ, и неговата задача трѣбвало да бѫде погърчването на „едновѣрнитѣ народи“. То щяло да бѫде въ рѫцѣтѣ на новий гръцкий краль, Георгия, архимедовъ лостъ, съ който той ималъ да поклати всичка Гърция и Азия и да струши враговетѣ на еллинизмътъ. За да се постигне цѣльта на попечителството, трѣбвало да се основатъ гимназии въ Галацъ за Еллинетѣ и за Молдовласитѣ, въ Едрине и Солунъ за Еллинетѣ и Българетѣ, въ Бератъ за Еллинетѣ и Арнаутитѣ, въ Александрия за Еллинетѣ и Арабитѣ христиене, и въ Цариградъ за дѣцата не само на всичкитѣ православни народи, но и на Арменцитѣ, които отъ нѣкое врѣме имали били горѣщо желание да се съединѫтъ съ Православната църква. Относително основанието на гимназиитѣ въ разнитѣ мѣста на Турската Империя можали да се срѣщнѫтъ мѫчнотии отъ страна на Високата Порта, но правителството на новий гръцки краль трѣбвало съ достоинство да заяви, че свободна Гърция има право и длъжность да просвѣщава православнитѣ въсточни народи, за да ги прѣдоварди отъ религиозно заблуждение. При тия гимназии трѣбвало еще да се основе въ Цариградъ едно особенно училище за приготовление учители и учителки, и за това училище да се приематъ ученици отъ България и отъ другитѣ области. Особенна грижа трѣбвало да става за подготвеньето учителки, защото Аспазиитѣ имали магическа сила да распространяватъ еллинизмътъ. За да се свържатъ въ едно цѣло всичкитѣ тия гимназии и вървятъ задружно къмъ една и сѫщата цѣль, добрѣ било да се опрѣдѣлятъ отъ попечителството петь шесть надзиратели, които да ги обикалятъ и да испращатъ въ Атина докладъ за състоянието имъ, нъ, за да не се възбужда подозрѣнието на Турцитѣ, тия над-

зиратели трѣбвало да се испращатъ като ревизори на консулствата [1]).

Но коммисията отъ атинскитѣ учени и профессори, видисе, не намѣри благословно да посъвѣтва на министрътъ такъвъ грандиозенъ, но мѫченъ за осѫществение, планъ. какъвто бѣше се съставилъ въ Цариградъ, а именно да се работи еднакво по всичкий Востокъ за развитието на еллинизмътъ. Въ Атина се удоволствоваха съ нѣщо по-малко. Тамъ намѣриха за добрѣ да се обърне всичкото внимание върху Македония и отчасти върху Тракия, а другитѣ въсточни страни да се оставятъ на произволътъ на сѫдбата. За да се запазятъ за еллинизмътъ рѣченитѣ двѣ страни, въ столицата на кралевството се споразумѣха да се усилятъ средствата на дружествата, които бѣха се съставили по това врѣме съ цѣль да поддържатъ грьцкото образование въ тѣхъ и отъ които едно се намираше въ Атина, а другото въ Цариградъ, а така и да се испратятъ въ тѣхъ за консули лица по-дѣятелни и по-способни да се борятъ съ „панславизмътъ“. По старанието на тия дружества, вече се намираха въ разни грьцки училища до 40 български юноши отъ Македония, които се приготвеха за учители въ тая страна. Но всичко това се виждаше твърдѣ малко на распаленнитѣ грьцки патриоти, защото въ края на 1863 година единъ отъ депутатитѣ на камарата въ Атина. нѣкой си Ялемосъ, горчиво оплакваше сѫдбината на Македония и Тракия, които споредъ него, били станали жъртва на панславистската пропаганда, поради немарението на грьцкото правителство. „Онова, щото се върши, казваше г. Ялемосъ, отъ нѣкое врѣме въ Тракия и Македония, туря въ опасность бѫдущето на отечеството и полага непреодолима прѣграда на напрѣдъкътъ и на величието на просвѣтителний еллинизмъ. Нѣкои племена, *съвършенно недостойни да се говори за тѣхъ*, които преди малко считаха за честь да се съединятъ съ еллинизмътъ, ставатъ сега слѣпи и безчувственни орудия на двѣ противоеллински пропаганди и употрѣбяватъ всичко, щото имъ иде отрѫки за изглаждание всека диря отъ неговото сѫществование. Еллинский езикъ се изгна и се замѣсти съ варварский. Два часа, господа, далечъ отъ Солунъ (гласове: *въ сѫщия Солунъ! въ сѫщия Со-*

[1]) Гл. извлечение отъ вѣстникъ Κλειώ въ в. „Съвѣтникъ“, год. I. брой 24.

лунъ!), въ сѫщий Цариградъ, гръцката църква, гръцкия езикъ и гръцката народность ставатъ прѣдметъ на поругание и се презиратъ[1])". Нищо така не възмущаваше гръцкитѣ патриоти, колкото кога чуеха, че и въ нáй-ближнитѣ до Гърция мѣста се пробужда българската народность или че се работи за нейното пробуждание. Онѣзи отъ Българетѣ, които се осмѣлваха да говорятъ и работятъ за откривание български училища въ Македония, се прѣслѣдваха, по интригитѣ на владицитѣ и на разнитѣ агенти на еллинизмътъ, като държавни прѣстѫпници[2]).

При подобно настроение на гръцкото общество, не бѣше за чудене, че Високата Порта, отъ своя точка на зрѣние, не прибърза изеднажъ да одобри прѣдложението на патриархътъ да се свика въ патриаршията едно велико събрание отъ миряне и духовни за разглеждание заявенитѣ отъ българскитѣ прѣдставители искания. Това настроение не бѣше неизвѣстно въ виснитѣ турски крѫгове. На султановото правителство, всѣкога консервативно, трѣбваше, естествено, да се види противно да се прѣдаде въ рѫцѣтѣ на едно неотвѣтственно за дѣлата си събрание, състояще подъ влиянието на идеитѣ и страститѣ, които бѣха се развили въ гръцкото общество, единъ толкозъ важенъ за империята въпросъ, който тя сама се мѫчеше до сега да разрѣши въ споразумѣние съ надлежната църковна власть. На таквозъ нѣщо турскитѣ държавни мѫже, можаха да се рѣшатъ само, ако искаха да протакатъ рѣшението на въпросътъ и да дразнятъ двата смразени вече пó между си народа, единъ срѣщу други, нѣщо, което имаше за Турция и сгоди и несгоди.

Патриархъ Софроний, като видѣ, че Портата не се показва наклонна да му даде воля за свикване велико събрание, на което той, въ затруднението си, бѣше си науминлъ да възложи рѣшението на българский въпросъ, тако-речи прѣстанѫ да се занимава съ него. Но този въпросъ бѣше тѣсно свързанъ съ другъ единъ, който имаше за нѣкои отъ владицитѣ негли пó-голѣмо значение, отколкото въпросътъ, какъ да се удовлетворятъ желанията на Българския народъ и се обезпечи мирътъ въ Църквата. Този другъ въпросъ бѣше въпросътъ за обдържанието патри-

[1]) „Съвѣтникъ", I год., брое̂ве 28 и 43.
[2]) „Съвѣтникъ" I год., брой 33.

архътъ и архиерептѣ, съгласно съ новий уставъ, който запрещаваше напрешнитѣ неопрѣдѣленни владически берии и прѣдвиждаше опрѣдѣленни платки както за патриархътъ и служащитѣ въ патриаршията, така и за всичкитѣ митрополити и епископи. За тия платки трѣбваше обаче пакъ да се расхвърли върху християнетѣ на всѣко мѣсто единъ особенъ налогъ. Уставътъ, като опрѣдѣляше платката на единъ архиерей, означаваше и количеството, което трѣбваше да се събере заедно съ нея отъ епархията му за патриархътъ. Но въ нѣкоя и друга отъ българскитѣ епархии владицитѣ се испъдиха, а въ други, ако и да не бѣха испѫдени, не можаха да събиратъ отъ християнетѣ прѣдвиденнитѣ въ уставътъ пари за патриаршеската и тѣхната платка, защото Българетѣ, като искаха да покажатъ, че не щатъ вече да робуватъ подъ властьта на гръцкитѣ архиереи, не щеха подъ никакъвъ начинъ да имъ даватъ пари. Въ не — българскитѣ епархии владицитѣ сѫщо съ голѣма мѫка прибираха паритѣ за платкитѣ си. Това като туряше въ едно неприятно положение тѣхъ сами, бѣше не по́-малко тежко и за патриархътъ, който бѣше принуденъ да прибѣгва къмъ заеми, за да посрѣща собственнитѣ си разноски и разноскитѣ на управлението на Църквата.

Светѣйший Софроний, наскоро слѣдъ като пое браздитѣ на църковното управление, испрати едно окрѫжно послание до всичкитѣ подчинени на Вселенский прѣстолъ архиереи, въ което, като показваше трудното положение на патриаршията поради непостѫпанието на прѣдвиденитѣ за нея доходи, строго имъ прѣдписваше да гледа всѣкий отъ тѣхъ да внесе часъ напредъ количеството, назначено за патриаршеската платка, събралъ или не събралъ еще отъ християнетѣ предвиденнитѣ отъ уставътъ пари за платката си. Ако нѣкой не ги е събралъ, той трѣбвало, споредъ посланието, да внесе опрѣдѣленната за партриархътъ сумма отъ другитѣ си доходи. Негово светѣйшество заповѣдваше въ истото врѣме на владицитѣ да внесѫтъ незабавно каквото еще длъжатъ на патриаршеската касса. За да ги насърдчи да испълнятъ по́-скоро исканията му, патриархътъ имъ обѣщаваше всичкото си съдѣйствие и покровителство по събиранието паритѣ за платкитѣ имъ, съгласно съ уставътъ[1]).

[1]) „Съвѣтникъ", година I, брой 36.

Сѫцеврѣменно съ испращанието на това послание, патриархътъ исходатайствова отъ Високата Порта емирнамета до всичкитѣ валии, въ които имъ се заповѣдваше да спомагатъ дѣятелно на архиереитѣ да съберать отъ населението назначеннитѣ за платкитѣ имъ пари.

Принуждавани така отъ Великата Църква да испратятъ пари въ патриаршията колкото се може по́-скоро, и насърдчени съ обѣщанното отъ нея покровителство, владицитѣ на всѣкадѣ се заловиха дѣятелно за прибиранието паритѣ, които бѣха имъ се опрѣдѣлили въ уставътъ като платка. Валиитѣ, съгласно съ наставленията, които имъ се испратиха отъ Портата. издадоха также строги заповѣди до подчиненитѣ имъ мютгесарифи да съдѣйствоватъ на архиереитѣ да си приберать платкитѣ. Въ много мѣста властитѣ прямо поканиха християнското население да се погрижи да внесе на архиерейтъ си платката му. Всѣдствие на таквазъ една покана, въ Търново се свика събрание отъ представителитѣ на казаитѣ на епархията за расхвърление паритѣ, които съставляваха платката на мѣстнийтъ митрополитъ, и това събрание, въ което имаха болшинство старитѣ чорбаджии, приятели и привърженци на владиката, рѣши въпросътъ въ полза на послѣдний, нѣщо, което извика протести отъ страна на населението въ епархията и силни укори въ печатътъ противъ старитѣ чорбаджии, които поддържаха Търновский митрополитъ[1]).

Въ Руссе пакъ, по този поводъ, станѫ едно смущение, въ което тамкашний епископъ, Синесий, биде испѫденъ отъ архиерейский домъ, и послѣдний биде отчасти съсипанъ. Когато валиятъ съобщилъ на мѣстнитѣ Българе, че съгласно съ заповѣдьта, която приелъ отъ Портата, тѣ трѣбва да се погрижатъ да се даде платката на владиката, тѣ го помолили да изслуша и тѣхнитѣ обеснения, на което той се съгласилъ. За да бѫдѫтъ точни и формални, тия обеснения имало, съ дозволение на вали-пашата, да се подадѫтъ съ единъ арзухалъ. Но когато лицата, на брой шесть души, които били натоварени да подадѫтъ арзухальтъ на пашата, се явили предъ него, той, поради смѣлостьта, съ която, видисе, се обеснявали тия лица въ разговорътъ си съ него, заповѣдалъ да се запратъ. Другитѣ българе въ градътъ,

[1]) „Сѫвѣтникъ". I година, брой 45 и 46.

като се научили за това, затворили незабавно дюгенитѣ си и се натрупали на конакътъ, гдѣто, указващецъ на невинностьта на запренитѣ, молили да се простятъ и отпустнѫтъ. Нахлуванието на множество народъ въ дворътъ на висшето присѫтственно мѣсто, по поводъ на едно распореждание на властьта, возмутило, разумѣвасе, управительтъ. Той поискалъ да се разотиде незабавно народътъ, и когато не видѣлъ отъ него бързо послушание на исканието си, заповѣдалъ на заптиетата да го распръснатъ, нѣщо, което тѣ изършили, като били и ранили много души отъ събравшата се тълпа. Ядосани и наскърбени отъ всичко това, руссенскитѣ българе, мѫжье, жени и дѣца, като не могли какво друго да сторятъ, рукнѫли къмъ архиерейски домъ, навлѣзли въ него и щото намѣрили тамъ испотрошили, или исхвърлили на улицата, а на́й-послѣ се уловили да развалятъ и самий домъ, който доста повредили, догдѣ да пристигнѫтъ заптиетата, които били испратени да възстановятъ редътъ. Епископътъ Синесий, по щастие, се намиралъ тогава на конакътъ; инакъ разяреннй народъ е могълъ да му нанесе лична обида, а негли и да го умъртви. Слѣдъ приключението, особенна стража била турена да пази домътъ и исхвърленитѣ изъ него вещи. Синесий, който желаялъ часъ напредъ да навѣсти жилището си, за да види да ли сѫ цѣли паритѣ му, около шесть хиляди лири, които държалъ заровени въ едно кюше, могълъ да се рѣши да посѣти домътъ си само въ тишината на нощьта. За негово щастие, паритѣ оста̀нѫли небутнѫти. Той си ги прибралъ благополучно и отишълъ пакъ на конакътъ, гдѣто се рѣшилъ да живѣе, догдѣ да принуди Българетѣ да му върнѫтъ архиерейский домъ въ напрешний видъ.

Слѣдъ смущението, чаршиитѣ стоели затворени четире дни нaредъ. На петий день валиятъ повикалъ десеть души отъ главнитѣ граждане Българе и имъ казалъ, че той прощава натрупваньето на народътъ въ конакътъ, но трѣбва да се намѣрятъ онѣзи, които сѫ съсипали домътъ на владиката и исхвърлили вещитѣ му. Повиканнитѣ, отговорили, че това сѫ сторили жени и дѣца, за които има да отговаря вече цѣлъ народъ.

За да намалятъ отговорностьта си за станѫлото безчиние, руссенскитѣ Българе побързаха да испроводятъ до

рховний везирь, Фуадъ-паша, арзухалъ, въ който, като се лакваха въобще отъ злоупотребленията и произволнитѣ эйствия на валиятъ, Аарифъ-паша, приписваха нему принната за смущението, станжло на 16 януарий, защото той билъ отнесълъ бестактно, като запрѣлъ шестьтѣ души, оито били натоварени да му прѣдставятъ едно писменно бесненне за отношенията на народътъ къмъ владиката. послѣ заповѣдалъ на заптиетата да биятъ жителитѣ, оито се били набрали въ конакътъ за да измолятъ запрѣитѣ, нѣщо което наскърбило много женитѣ и дѣцата имъ ги направило да се спустятъ къмъ кжщата на епискоrьтъ, като главенъ виновникъ на всичката бръкотия.

Синесий, отъ своя страна, не се забави да протестува прѣдъ валиятъ за нападението върху жилището му и за расшиляваньето на вещитѣ му и да иска, при наказанието на виновнитѣ, и обезщетенье за станжлитѣ му повреди. Въ протестътъ си той искаше да се накажатъ не само онѣзи, които сж участвовали въ распрѫсваньето на вещитѣ му и въ разваленьето на архиерейский домъ, но и тѣзи, които сж ги били подбудили на това. „Понеже тая чета на злодѣйци, святотатци и бунтовници, казваше той, бѣ наставена, бодбутнжта и ржководена отъ лица по́-горни отъ онѣзи, които извършиха варварското дѣло срѣщу епископията, молж ваше превъсходителство да издирите и намѣрите съ свойственната ви дѣятелность първитѣ двигатели на това безчеловѣчно дѣло, и понеже тѣ въ бѣсната си вандалска низость не пощадиха нищо свещенно, но развалиха и исхвърлиха на пжтьтъ въ кальта всичко, щото се намѣри въ епископията, разориха даже и самий домъ и присвоиха и паритѣ ми, както и разни многоцѣнни вещи и аманети, щото оставиха долоподписанниятъ безъ покривъ и убѣжище, то протестувамъ за това всичко, въ името на негово царско величество, султанъ Абдулъ Азиса и въ името на законитѣ, срѣщу когото надлежи, и обевявамъ подъ негова отговорность и за неговъ счетъ всичкитѣ загуби, които ми станаха или ще ми станжтъ занапрѣдъ, като си запазвамъ правото да покажж количеството имъ въ потрѣбното врѣме и мѣсто“.

По приетий редъ, протестътъ на владиката не можаше да се остави безъ отговоръ. Жителитѣ на Руссе направиха

този отговоръ въ видъ на прошение до валиятъ, въ което обесняваха приключението сѫщо така, както и въ прошението си до везирьтъ. Тѣ припомневаха първо, че, когато прѣди три годинъ прѣкѫснали съвсѣмъ сношенията си съ владиката, тѣ избрали, по разрѣшение отъ сѫщий валия, единъ първо — попъ за владический намѣстникъ; че слѣдъ като валиятъ, прѣди нѣколко дни, имъ ненадѣйно заповѣдалъ да дадѫтъ на владиката платката за три годинъ и да го припознаятъ, тѣ испроводили съ една депутация отъ шесть души обесненията си насрѣщѫ тая заповѣдь, но шестьтѣ лица, които съставлявали депутацията, били запрѣни, при което още се расчуло, че тѣ имали да се испроводятъ на заточение; че когато жителитѣ се събрали въ конакътъ да измолятъ отпущаньето на шестьтѣ запрѣни лица и се забавили тамъ, женитѣ и дѣцата имъ, като видѣли, че станѫло вече късно, а пакъ мѫжетѣ и бащитѣ имъ се не врыщатъ още, и като имъ докривѣло че тѣ, по интригитѣ на владиката, когото градътъ не припознава, се наказватъ, отишли въ домътъ на послѣдний и му исхвърлили вещитѣ на пѫтьтъ. При всичко, че този домъ, казваха тѣ, е народенъ имотъ, владиката подава протестъ срѣщу жителитѣ на градътъ за повредитѣ му и за нѣкакви свои загуби. Този протестъ, като се прочете прѣдъ народътъ, намѣри се, че съдържа само лъжи и клевети. При всичко това ние, слѣдъ като се оплакахме сѫщеврѣменно и на садразамътъ съ едно прошение, въ което изложихме работата, както е станѫла, сме готови, ако се заповѣда отъ висшето правителство да се испита, коя отъ двѣтѣ страни е крива, да приемемъ безропотно наказанието, което ни се пада, ако се окажемъ виновни.

Слѣдствието относително нападението върху архиерейский домъ и распиляваньето вещитѣ на епископътъ Синесия се скоро почнѫ. Като първи виновни се уловиха и турнха въ най-глѫбокитѣ мѣста на тъмницата четире момчета на възрасть отъ 12 до 15 годинъ, които слѣдователитѣ испитвали по варварский начинъ, съ крѣсъкъ и псуванье, като вовирали и бастунитѣ си въ устата имъ. Майкитѣ въ градътъ, като чули за улавеньето на четиретѣ момчета, побоели се за участьта на дѣцата си и съставили събрание, на което рѣшили да се проводи до пашата депутация отъ десеть

-панки изъ помежду имъ, за да се измоли отпущанието на -твореннтѣ дѣца. Управительтъ не можалъ да противостои молбитѣ, прѣдставени нему отъ страна на нѣжний полъ, -е распоредилъ да се отпуснатъ маловъзрастнитѣ запрѣни. -аститѣ не намѣриха слѣдъ това за цѣлесъобразно да за- -жтъ още нѣкого отъ жителитѣ по обвинение за участие - безредията, и работата по слѣдствието като че заглъхнж. -жду това архиерейский домъ се поправи, но, на мѣсто да се -ѣдаде отново на владиката, се приспособи за дѣвическо учи- -ще. което се и отвори на скоро. Владиката, отъ своя -рана, като оставаше да живѣе въ конакътъ, не прѣста- -ше да ходатайствува прѣдъ гражданската власть, както -ѣзъ патриаршията, така и направо, да се накаратъ жите- -итѣ да му прѣдадxтъ домътъ и да го припознаятъ за свой -рхипастирь. Вслѣдствие на това постоянно ходатайство -тъ негова страна, министрътъ на публичнитѣ сгради и на -ародното просвѣщение, Етемъ-паша, като бѣше ходилъ -рѣзъ августъ мѣсецъ да прѣгледа новопостроенната же- -ѣзница Руссе-Варна и бѣше останxлъ нѣколко дни въ -уссе, заповѣда, по наставление отъ Високата Порта, на по- -ървитѣ люди отъ тамошнитѣ Българе, да върнатъ на -ладиката кжщата и да се отнасятъ занапрѣдъ съ него, -ато съ свой архипастирь. Руссенскитѣ първенци, като се извинили, че сами не могатъ да направятъ нищо, обѣщали само да съобщатъ тая заповѣдь на народътъ. Послѣдний въ едно събрание се исказалъ, обаче, че не може подъ ни- -кой начинъ да припознае отново за свой владика испъдений отъ архирейски домъ гръцки епископъ. Първенцитѣ при всичко това се задължили отъ себеси предъ министрътъ да намѣрятъ една прилична за помѣщение на владиката кжща и, за да се не покажxтъ непокорни на заповѣдьта на висшата властъ, ходили да му целуватъ ржка. Но еписко- пътъ се отказалъ да влѣзе въ кжщата, която му тѣ намѣ- рили, като настоявалъ да му се върне отново архиерейский домъ, ако и обърнатъ вече въ училище. Съ надежда, че ще може да сполучи исканието си, Синесий останж пакъ въ конакътъ, гдѣто го завари новоназначений валия, Мит- хадъ-паша, който пристигнж въ Руссе прѣзъ октомврий мѣсецъ. Новий управитель на вилаетътъ обеви на бъл- гарскитѣ първенци, че той не ги принуждава да припо-

знаятъ гръцкий епископъ за свой архипастирь, но тѣ трѣбва да му намѣрятъ безъ друго една съотвѣтственна кѫща за живѣнье, защото прѣбиваньето му въ конакътъ е въ всеко отношение неумѣстно[1]).

Руссенското приключение трѣбваше, естественно, да направи силно впечатлѣние върху владицитѣ и върху всичкото гръцко общество въ Цариградъ. Щомъ прие извѣстие за станѫлото въ Руссе противъ архиерейтъ, патриархътъ свика синодътъ, който въ обсѫжданьето на прѣдметътъ едногласно исказа мнѣние, че такова състояние на работитѣ, при което ежеминутно се намирали били въ опасность собственностьта, честьта и самий животъ на архиереитѣ въ България, не може да се продължава пó-нататъкъ, и че трѣбва незабавно да се прѣдстави на Портата всичко, което е станѫло въ Руссе, и да ѝ се иска воля да се свика въ патриаршията едно велико събрание за рѣшение българский въпросъ. Патриархътъ испълни незабавно това рѣшение на синодътъ. Той отиде на другий день при министрътъ на външнитѣ дѣла и му прѣдстави необходимостьта за свикванье едно велико събрание относително българский въпросъ. Аали-паша, за да не даде поводъ на нарекания, че туря въ затруднение патриаршията, като не ѝ дава възможность да употрѣби срѣдството, което тя е намѣрила за единственно способно да се доведе до едно рѣшение въпросътъ, отъ който се пораждатъ жалостни смущения въ Църквата, счете товъ пѫть за цѣлесъобразно да не ѝ припрѣчва на исканието. Той даде воля да се свика, съгласно съ рѣшението на синодътъ, велико събрание за обмислеванье и разрѣшение българский въпросъ.

Това събрание се свика въ патриаршията на 21 февруарий (1864). То състоеше отъ тридесеть и три духовни лица, помежду които бѣха Иерусалимский, Александрийский и Антиохийский патриарси, всичкитѣ преждебивши вселенски патриарси, всичкитѣ митрополити — членове на синодътъ и други случайно находящи се въ Цариградъ епархиални архиерери, всичкитѣ епископи, настоятели на енорийскитѣ църкви въ столицата. и мнозина учени архимандрити и іеромонаси. Свѣтский елементъ се прѣдставяше отъ повече

[1]) Глед. „Свѣтникъ“ год. I, броеве 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, год. II, бр. 21, 24 и 31.

лица. Всичкитѣ извѣстни по богатството, влиянието, чинътъ и ученостьта си турско-поданни Гърци, находящи се въ Цариградъ, бѣха пригласени да участвоватъ въ събранието. Между архиереитѣ имаше и трима Българе, а именно митрополититѣ Пловдивский, Панаретъ, Прѣславский, Антимъ, и Софийский, Доротей, които бѣха повикани отъ нѣмай кждѣ, ако и да се знаеше, че тѣ съчувствоваха на стремленията на единородцитѣ си и че слѣдователно ще искажатъ благоприятно за тѣхъ мнѣние. Отъ Българетѣ миряне въ събранието бѣше повиканъ само г. Гаврилъ Крьстевичъ.

Патриархъ Софроний откри събранието съ рѣчь, въ която изложи ходътъ на българский въпросъ до занемането отъ него патриаршеската катедра. Въ тая рѣчь, която бѣ прѣдварително написана, той расправи надребно, какво и какъ е извършила българо-гръцката коммиссия, която засѣдаваше на Портата, по коя причина тя спряла засѣданията си и какво мнѣние той заедно съ своятъ синодъ си съставилъ за исканията на българетѣ, исказани въ реченната коммиссия. Негово светѣйшество обеви на събранието, че споредъ него и синодътъ, тѣзи искания сж несъгласни съ дѣйствующитѣ устави и разрушаватъ самитѣ основания на Църквата, че той съ св. синодъ одобрилъ мнѣнието на коммиссията да се раздѣлятъ епархиитѣ на шесть географически части за съставлението на синодътъ и прѣдставилъ на министрътъ това мнѣние, като приемлемо отъ Църквата и цѣлесъобразно. Послѣдний, обаче, му прѣпоржчилъ да гледа да се намѣри нѣкой начинъ за съставлението на синодътъ върху основание отъ численностьта на населението въ епархиитѣ. Той же, въ отговоръ на това, отново му поеснилъ, че е по́-добрѣ да се раздѣлятъ за тая цѣль епархиитѣ на шесть географически части и помолилъ, въ случай че правителството настоява да се намѣри другъ нѣкой начинъ, да му се дозволи да свика велико събрание за обсжжданье този въпросъ. Министрътъ отъ по́-напрѣдъ се не рѣшавалъ да даде съгласието си за свикването на велико събрание, но когато слѣдъ руссенското смущение, му се поискала отново воля за това, разрѣшилъ да се свика такова събрание. „По тази причина ние, свършваше патриархътъ, ви и свикахме да земете по точно понятие за

този въпросъ, за фазитѣ, презъ които е минжлъ, и за състоянието, въ което се намира сега, и като размислите единѣ, да искажете послѣ мнѣнието си, щото да съобщимъ на негово височество резултатътъ на нашитѣ размишления прѣди да дойдемъ до окончателно рѣшение."

Отъ рѣчитѣ, които се произнесоха слѣдъ откриванье на засѣданието и отъ размѣнението на мислитѣ, което направиха помежду си членоветѣ на събранието, се видѣ, че както трѣбваше и да се прѣдполага, послѣдното бѣше обзето отъ духъ, какъвто изобщо се забѣлѣжваше въ гръцкото общественно мнѣние по отношение къмъ българскитѣ искания. Ораторитѣ указваха, че тѣзи искания подкопаватъ привилегиитѣ на Църквата, които трѣбвало да останжтъ непокжтнжти, че въпросътъ е поради това твърдѣ важенъ и че той трѣбва много добрѣ да се обмисли и изучи. Като говоряха така, ораторитѣ разумѣваха обаче не да се намѣри нѣкой начинъ за удовлетворение на Българетѣ, но да се покажатъ безосновни и несъгласни съ законитѣ и наредбитѣ на Църквата и империята тѣхнитѣ искания. За да се подготви работата въ този смисълъ, събранието намѣри за добрѣ, подъ прѣдлогъ че въпросътъ не е добрѣ извѣстенъ на всичкитѣ му членове, да се учреди прѣдварително една коммиссия, която да издири натънко въпросътъ и да прѣдстави послѣ докладъ въ събранието. Таквази коммиссия се състави отъ петь духовни и четире свѣтски лица, които повечето бѣха люди извѣстни по ученостьта и образованието си. Духовнитѣ лица, четире архимандрити и единъ свещеннодиаконъ, бѣха отъ ония учени монаси, които бѣха ходили въ странство за допълнение мѣстното си богословско образование и занимаваха повечето профессорски длъжности въ богословското и другитѣ гръцки училища въ Цариградъ. Четирмата свѣтски лица бѣха К. Зографосъ, профессоръ въ турското медицинско училище, И. Тандилидисъ, профессоръ въ богословското училище, на остр. Халки и риторъ на Великата Църква, С. Аристархисъ, отпослѣ логотетъ на Великата Църква, и А. Каратеодорисъ, отпослѣ турский министръ на външнитѣ дѣла и първъ пълномощникъ на Берлинский Конгресъ отъ страна на Високата Порта.

Второто засѣдание на събранието трѣбваше да стане, когато коммиссията приготви докладътъ си, нѣщо, което

тя можà да направи чакъ въ началото на мѣсецъ априлий. Поради това събранието се свика вторий пѫть за засѣдание на 12 априлий. Въ това засѣдание, естественно, трѣбваше нáй-първо да се прочете докладътъ на коммиссията. Това извършено, членоветѣ размѣниха мислитѣ си върху неговото съдържание и върху редътъ на пó-нататашното си постѫпанье. Макаръ пó-напрѣдъ да се признаваха несвѣдущи въ българский въпросъ, и за това трѣбваше да се състави една коммиссия за изучението му, тѣ намѣриха сега, че докладътъ билъ написанъ откровенно и правдиво, и за това останѫха всички твърдѣ доволни отъ него, само че трѣбвало да се прочете и обмисли той още пó-добрѣ, и за това рѣшиха да се напечата и даде отъ него по единъ екземпляръ на всѣкий членъ, нѣщо което на скоро се извърши.

Докладътъ излѣзе отъ печатъ подъ заглàвие: „Докладъ на коммиссията, опрѣдѣлена отъ Общото Събрание на 21 февруарий 1864 за освѣтление българский въпросъ“. Споредъ духътъ, който господствоваше въ всичкото гръцко общество, а така и въ събранието, той бѣше написанъ съ нáй-голѣмо пристрастие противъ Българетѣ. Той бѣше въ едно и сѫщо врѣме обвинителенъ актъ срѣщу послѣднитѣ и защитителна рѣчь въ полза на Великата Църква. За да могѫтъ да прѣдставятъ стремленията на Българетѣ и дѣйствията имъ по отношение къмъ патриаршията колкото е възможно въ пó-неблагоприятенъ и достоосѫдителенъ видъ, съставителитѣ му се бѣха ползовали безразлично съ враждебнитѣ и невраждебни на Българетѣ вѣстници и брошури, като си бѣха позволили още да развалятъ тукъ-тамъ и смисълътъ на мѣстата, които привождаха отъ тѣхъ. Архивътъ на патриаршията, въ който се намиратъ не малко пристрастни рапорти и други тенденциозни книжа, испроваждани отъ нейнитѣ владици въ Българско, имъ такожде послужи много добрѣ за тая цѣль.

Докладътъ се раздѣляше на три части. Въ първата се излагаше происхождението и развитието на българский въпросъ, въ втората се исчисляваха и опровергаваха обвиненията отъ страна на Българетѣ противъ висшето гръцко духовенство, а въ третята се раскриваше неоснователностьта и неумѣстностьта на българскитѣ искания.

Историческата часть се начеваше съ напомненье, че изминватъ вече десеть столѣтия отъ какъ Българетѣ сѫ

приели свѣтлината на християнската вѣра отъ тая сжщата досточтима Цьрква, противъ иерархията на която, въ послѣднитѣ дни, се хвърлили били толкова отровни стрѣли, въ името на този народъ, „който великий Фотий нарече въ лицето на господарьтъ му добръ плодъ на неговитѣ трудове, благородна и истинна рожба на неговитѣ духовни болѣдования". Послѣ това се излагаха всичкитѣ по́-главни стжпки, които Българетѣ сж направили отъ 1848 година насамъ за придобиванье правдини по цьрковното управление. Споредъ докладьтъ, Великата Цьрква всекога имала попечение за нуждитѣ на Българетѣ и удовлетворявала всичкитѣ имъ законни просби, но нейното материнско расположение къмъ този народъ и нейната готовность да испълнява просбитѣ му всекога се прѣтълкували отъ агентитѣ на политическитѣ и религиозни пропаганди, отъ които единственно било подбутнжто движението на Българетѣ противъ нея и които земали поводъ отъ всека нейна устжпка да ги подструватъ да заевяватъ нови искания.

Слѣдъ свършваньето историческата часть, съставителитѣ на докладьтъ питаха, какви обвинения изваждатъ на средата малцина нѣкои за да смущаватъ християнетѣ въ българскитѣ епархии, и отговаряха, че тия обвинения, или „укори" сж много и разнообразни, но тѣ излагатъ само по́-главнитѣ заедно съ опроверженията, които имъ сж се правили въ разни времена. Тия по́-главни укори били слѣдующитѣ: 1) гръцкото духовенство се е развратило; 2) гръцкото духовенство е симоническо, патриархътъ и синодътъ му гледатъ на епископитѣ, като на спахалжци, отъ които прибиратъ колкото се може по́-вече пари, за да пълнятъ ковчезитѣ си; 3) гръцкото духовенство прѣслѣдва българската народность; 4) цариградската патриаршия е зела подъ названието ромейска исключително гръцки характеръ; 5) тя унищожила съ интриги прѣдъ правителството българскитѣ патриаршии; 6) тя и нейнитѣ владици не допущатъ распространението на славенскитѣ книги въ България; 7) тя ржкополага само Гърци за владици и систематически не допуща Българетѣ до архиерейский санъ; 8) гръцкото духовенство работи за погърчванье Българетѣ, като употрѣблява всевъзможни срѣдства за испжжданье народний имъ езикъ изъ цьрквитѣ и училищата; то изго-

рило българскитѣ книги; 9) Гърцитѣ никога не земать въ внимание численностьта на Българетѣ, и когато въ 1857 година се свика събрание за изработванье уставъ на патриаршията, въ него се не повикаха прѣдставители отъ Българе и Гърци, съразмѣрно съ численностьта на двата народа и споредъ прѣдписанията, издадени за тая цѣль отъ правителството, и 10) гърцитѣ клеветять прѣдъ правителстото Българетѣ, че били невѣрни на Оттоманската държава.

Всичкитѣ тия укори срѣщу висшата църковна власть се исчисляваха въ докладътъ съ цѣль да имъ се направи опровержение и да се покажатъ оплакванията на Българетѣ безосновни. За да бѫде опровержението правдоподобно, съставителитѣ на докладътъ, като привождаха доводитѣ, които сѫ се противоставяли до тогава на тия укори отъ гръцка страна, прибавяха и свои.

Слѣдъ тая часть съставителитѣ се впущаха въ разсѫждения за происхождението на епископиитѣ, митрополиитѣ и патриаршиитѣ и за значението на думата народность, съ цѣль да покажатъ, че всичкитѣ архиереи, каквито и да сѫ епархиитѣ имъ, сѫ равноправни; че четиретѣ въсточни патриаршества сѫ установени отъ вселенскитѣ събори, и тѣ сѫ истинно каноническитѣ и осветенитѣ отъ Църквата, съ които не могѫтъ да се сравнятъ нови нѣкои, които длъжатъ происхождението си на врѣменни нужди и частни честолюбия; че въ Оттоманската империя не може да бѫде рѣчь за друга народность освѣнь оттоманската, и че ако въ нея се говори за народи, това става въ смисълъ на самоуправляющисе религиозни общини, които иматъ свой особенъ крѫгъ на дѣйствие и сѫ надарени съ особенни правдини и привилегии. Таквази била „ромейската" община, на челото на която стои цариградский патриархъ, когото еще Султанъ Мехмедъ II, завоевательтъ на Цариградъ, турилъ глава на всичкото православно християнско управление.

Привилегированното положение на този патриархъ, узаконено така отъ великий завоеватель, се е завардило и расширило отъ неговитѣ славни прѣемници и най-послѣ се е подтвърдило на ново съ Хатти-Хумайунътъ отъ 1855.

„Така като е, продължаваха своитѣ разсѫждения съставителитѣ на докладътъ, народно нѣкое исканье въ гра-

ницитѣ на припознатото вѣдомство на общинитѣ е несъвмѣстимо, защото ще даде сжщото право и на другитѣ народности и ще докара така тия религиозни общини, за завардеваньето на които честното правителство има всичката си грижа, да се разложатъ на народни елементи. Находящитѣ се въ Оттоманската империя остатки на народности сжществуватъ прочее не като принципъ, господсвующъ въ законодателството, но като простъ фактъ, просто слѣдствие отъ прѣминжлитѣ врѣмена, което споредъ сегашнитѣ наредби нито се покровителствова, нито се прѣслѣдва. Така въ Франция и Англия сжществуватъ народности, които броятъ въ себе си много миллиони, иматъ особенна история и литература, и обаче тия народности, както и въ Оттоманската държава, нѣматъ никакво свое припознато вѣдомство, но се управляватъ по общото право. Нека прочее и у насъ всекий е свободенъ да се вика Българинъ, Сърбинъ, Бошнякъ, Ерцеговинецъ, Гръкъ, Ромей, Влахъ, Албанецъ и проч. Върху такива отрицания и утвърдения на всекиго, споредъ както му се чини, може ли да се основе на дѣло нѣкоя система? Кои ще бждатъ Българе? Живущитѣ въ България ли? Но гдѣ е тя? Ако я подиримъ по историческата география, ще видимъ, че тя въ всека фаза на историята си е имала нови прѣдѣли. По нѣкогажь тя, както казватъ нѣкои, се е простирала отъ Велика или Българска Морава до устието на Дунавътъ, и оттамъ до Бургасъ, като е обемала и часть отъ Сѣверна Тракия, Горня Иллирия и почти всичка Македония до рѣката Ибаръ, а другожь се е ограничвала въ естественнитѣ си прѣдѣли помежду Балканътъ и Дунавътъ. Ако пакъ земемъ за основа етнографическото отличие, тогава разбръкваньето ще бжде еще поголѣмо. Кой е Българинъ? Който е отъ баща Българинъ ли? Но това е неразрѣшимо питанье. Въ международнитѣ въпроси за народность сжществуватъ признаци външни, които допускатъ придобиванье и изгубванье народность. Но за такава официална народность тука не е рѣчь, защото никой не припознава въ Турция друга таквази народность освѣнъ оттоманската. Щемъ ли да се основемъ само върху езикътъ? И тогава ще е Българинъ ли всекий, който говори по българскы? Такова основание за распознаванье народность първъ пжть ще се еви въ теориитѣ на правовѣ-

дѣнието, защото езикътъ е твърдѣ несѫщественъ и погрѣшенъ признакъ, върху който никое право не може да се основе. Съ една рѣчь народность, която дири политически правдини, безъ да може да докаже законното си сѫществование, като народность, е нѣщо, което сега за първъ и послѣденъ пѫть се чува и води къмъ безмѣстни заключения. Политически народни общини не сѫществуватъ въ Турция, защото патриаршествата иматъ религиозно основание. Вънъ отъ тая официална сфера се движатъ, свободни отъ всеко право и всеко задължение, остатките на прѣди сѫществовавшитѣ народности безъ ясенъ отличителенъ признакъ и безъ всека уредба, и върху тѣхъ никой отъ онѣзи, които знаятъ станѫлитѣ на послѣдне въ Турция прѣобразования, не може да иска да основе народна политическа система. Нека поради това сѫди всеки отъ почтеннитѣ членове на настоящето събрание, до колко направеннитѣ отъ името на Българетѣ движения могѫтъ да се съгласятъ съ положението и истиннитѣ интереси на българската народность въ Оттоманската държава“.

Въ краятъ на докладътъ се привождаха осемьтѣ български прѣдложения, съдружени съ бѣлѣжки, цѣльта на които бѣ да се покаже, че ония отъ тѣзи прѣдложения, върху които не сѫ могли да се споразумѣятъ нѣкакъ странитѣ въ българо-гръцката коммиссия, сѫ несъгласни съ привилегиитѣ на Вселенский престолъ и иматъ политический характеръ, несъвмѣстенъ съ сѫществующата въ Оттоманската империя наредба. За да дадатъ косвенно да се разумѣе, че Българетѣ, щото правятъ, правятъ го по внушение отъ страна на Россия, съставителитѣ на докладътъ уприличваха въ сѫщото врѣме българскитѣ прѣдложения съ исканията, които се били съдържали въ една русска нота, съставена по врѣмето на Виенский конгрессъ въ 1855 год.

Докладътъ на коммиссията, така съставенъ, служаше като оправдание, прѣдъ свѣтътъ, на възрѣнията, които господствоваха въ събранието, и на рѣшенията, които имаше то да приеме. Тия рѣшения щяха вече да се формулиратъ въ засѣданието, което имаше да стане слѣдъ като се раздаде докладътъ на членоветѣ на събранието. Това засѣдание имѣ мѣсто на 17 май, т. е. слѣдъ тридесеть и петь дена

отъ второто засѣдание, което се държа на 12 априлий и
което се бѣ рѣшило да се напечата докладътъ и разд
на всичкитѣ членове, и слѣдователно послѣднитѣ има
доста врѣме да го изучатъ и да обмислятъ, какви рѣшен
трѣбва да приематъ. Патриарситѣ и владицитѣ трѣбваш
естественно, да направятъ това пó-прилежно и пó-вни
телно отъ всичкитѣ други членове. И дѣйствително, щ
се отвори на 17 май засѣданието, единъ отъ прѣжде
шитѣ Цариградски патриарси, Григорий VI, прибърза
прѣдложи единъ проектъ за рѣшение на осемьтѣ българ
прѣдложения, за който се бѣ прѣдварително споразумѣ
съ всичкитѣ други гръцки иерарси. Съдържанието на тоя
проектъ бѣше слѣдующето. Свѣтскитѣ прѣдставители отъ
Цариградъ при избранието патриархътъ оставатъ сѫщит,
които сѫ прѣдвидѣни въ уставътъ на патриаршията, в
отвънъ дохаждатъ за тая цѣль отъ всека епархия още
единъ прѣдставитель. Въ синодътъ засѣдаватъ по очерд
и съ еднакви права всичкитѣ митрополити, безъ да се глед
на голѣмината на епархиитѣ имъ, а не, както искатъ Бъ
гаретѣ, шесть отъ гръцка страна и шесть отъ българск
защото Цървата никога не е припознавала различие
народность, и за тая цѣль нáй-добрѣ е да се раздѣлятъ
всичкитѣ епархии на Вселенский прѣстолъ на 6 части, отъ
които всека да заключава по 14 съсѣдни една съ друга
епархии, и отъ всека такава часть да се привиква въ г
дината по единъ митрополитъ. Но понеже Българетѣ каз
ватъ, че епархиитѣ имъ наброй сѫ малко, но сѫ голѣми,
то тѣхнитѣ епархии може да се раздробятъ на пó-малки
и епископиитѣ имъ да се въздигнатъ на митрополии. Архи
ереитѣ се избиратъ отъ синодътъ, безъ да се гледа Бъ
гаре ли сѫ или Гърци, стига да знаятъ езикътъ на па
ствитѣ си. Въ смѣсенний съвѣтъ ще има намѣсто осемь,
споредъ както е прѣдвидено въ уставътъ, дванадесеть чле
нове миряне, и четиретѣ ще се зематъ измежду Българетѣ
Платки за архиереитѣ сѫ прѣдвидѣни вече въ уставътъ.
Останѫлитѣ искания на Българетѣ, като несъгласни съ
правдинитѣ на Великата Църква, да се не приематъ нито
за разискванье.

Всичкитѣ други патриарси и владици, освѣнъ българ
скитѣ трима митрополити, Пловдивския Панарета, Софий-

ския Доротея и Шумненския Антима, заевиха, че сѫ съгласни съ това мнѣние. Българскитѣ иерарси казаха, че иматъ особенни мнѣния, които сѫ изложили всѣки отдѣлно и помолиха събранието да дозволи да се прочетатъ тѣхнитѣ мнѣния, нѣщо, което се и испълни, колкото до мнѣнията на Пловдивский и Шумненский митрополити, тутакси. Мнѣнието на Софийския Доротея, което бѣ подадено на патриархътъ нѣколко дни по́-напрѣдъ, не можа да се прочете, защото секретаритѣ не могли ужъ да го намѣрятъ. Но истинната причина на непрочитанието му бѣше, че то бѣ написано твърдѣ откровенно и безъ забикалки изобличаваше несправедливитѣ дѣйствия на патриаршията спрѣмо Българетѣ и нейното хитруванье да не имъ се даде удовлетворение. То се прочете, по настояванье на прѣосвещ. Доротея, чакъ въ слѣдующето засѣдание, безъ да се помѣсти обаче въ протоколитѣ, защото събранието го намѣри докачително не само за Църквата, но и за правителството.

Мнѣнията на българскитѣ владици, ако и да се отличаваха до нѣгдѣ едно отъ друго, бѣха всичкитѣ съвършенно противоположни на мнѣнието, което исказаха събранитѣ грѫцки иерарси.

Преосвещенний Панаретъ Пловдивский въ своето мнѣние бѣлѣжаше най-напрѣдъ, че по принципъ Църквата е приела вече българскитѣ искания и допустила различието по народность съ единъ формаленъ актъ, който се подтвърди и съ султанский фирманъ. Този актъ е, казваше негово преосвещенство, актътъ, въ който се съдържатъ така нарѣченитѣ 15 устѫпки на патриаршията въ полза на Българетѣ. Въ първий членъ на този актъ е казано, че занапрѣдъ „въ чисто българскитѣ епархии“, ще се назначаватъ предпочтително митрополити и епископи „отъ българско происхождение“, а 7-й гласи, че въ синодътъ ще засѣдаватъ единъ или двама „отъ митрополититѣ на България“. Сѫществената часть на българскитѣ искания, обесняваше понататакъ българский владика, се заключава именно въ тия два пункта: 1) да бѫдѫтъ владицитѣ въ България отъ българско происхождение и 2) да засѣдаватъ въ синодътъ български владици на равно съ гърцкитѣ. Църквата е допустила вече да дохождатъ двама владици отъ България за засѣдание въ синодътъ. Разликата между нея

и Българетѣ сега е, че послѣднитѣ искатъ да се намиратъ въ синодътъ не двама само тѣхни владици, а толкова, колкото и грьцки, т. е. тѣ искатъ чисто и просто да има въ висшето прѣдставителство на Църквата помежду тѣхъ и братятя имъ по вѣрата равенство, а не превъзмоганье на единътъ народъ надъ другий. Но понеже гръцкитѣ членове на званичната българо-гръцка коммиссия не приеха да разискватъ въпросътъ за съставътъ на св. синодъ върху това допустнѫто вече и осветено отъ Църквата начало, но прибѣгнѫха до географически и други раздѣления на епархиитѣ, които Българетѣ отъ своя страна такожде отхвърлиха, и поради това и двѣтѣ страни се съгласиха да възложатъ рѣшението на тъзи точка върху правителството, което прѣпорѫчи и на двѣтѣ, както и на ваше светѣйшество, да се опредѣли врѣмето, прѣзъ което всѣки митрополитъ ще засѣдава въ синодътъ, върху основание отъ численностьта на населението на епархията му, и понеже това предложение на високопочитаемото правителство не е противно нито на догмитѣ, нито на канонитѣ на Църквата, то азъ го приемамъ, като вполно цѣлесъобразно и справедливо. Относително до другитѣ български искания, които още не сѫ се обсѫждали въ българо-гръцката коммиссия, долуподписанний не могѫ да искажѫ за сега никакво мнѣние.

(Слѣдва).

ОПИСАНИЕ НА ГЕВГЕЛИЕ (ВЪ МАКЕДОНИЯ).

Отъ А. Тошевъ.

Гевгелие е една отъ на́й-хубавитѣ паланки въ Солунския вилаетъ. То се намира на 70 километра отъ Солунъ, и е третята станция на желѣзната линия Солунъ-Скопие. Расположено е на лѣвия брѣгъ на р. Вардаръ, на растояние около 10 минути отъ рѣката, всрѣдъ Гевгелийското поле, широко ³/₄ часа и дълго 1 часъ, заобиколено съ единъ кржгъ планини, отъ които нѣкои сж покрити съ раскошна растителность, а нѣкои сж съвършенно голи. На З. отъ него се простира една планинска верига отъ Ю. З. къмъ С. И. Тази верига си води началото отъ Нидже-Планина[1]) между на́й-южното течение на рѣката Черна (Църна) и Островското езеро, и носи разни низвания. На С. И. отъ Нидже се простира Кожухъ пл., която е продължение отъ първата, а на И. Кожухъ-пл. води пжтьтъ отъ Воденъ за Кавадарци по сѣверна посока, като минува прѣзъ селата: Драгоманъ, Костучане, Суботско, Сѣверна, Створско[2]), дѣто прѣминава на́й-възвишената часть на планината за да слѣзе въ селото Мрешко, отъ гдѣто пакъ отива по сѣверна посока чакъ до Кавадарци. Тоя пжть отдѣля при селото Сворско источната часть на Кожухъ планина, която пакъ вече носи названието Блатецъ пл. именно тамъ, дѣто рѣката Кушавица[3]) събира изворнитѣ си води. Между изворитѣ на р. Кушавица и изворитѣ на Гевгелийската рѣка[4]) на З. отъ Гевгелие се отдѣля единъ клонъ отъ Блатецъ, който се протака на югъ и се нарича Лубеничка пл., на́

---

[1]) Нидже пл. се казва другояче Каймакъ-Золанъ. Тази планина е висока 1950 мтра и състои главно отъ гранитъ. Тя съставлява границата на вегетацията между Солунската и Битолска равнини (Иречекъ).

[2]) Створско или Изворско има 20 кжщи. Населението е българско.

[3]) Кушавица се нарича горното течение на р. Колудей между гр. Воденъ и Ниджеиското езеро.

[4]) Близо до извора си Гевгелийската рѣка се зове Мойнска рѣка.

която южната часть носи названието Купа-Планина, и се простира до изворитѣ на Гумендженската рѣка, дѣто се скача съ Паякъ-Планина. На Ю. З. отъ Гевгелие, на З. отъ Гумендже и на Ю. отъ Паякъ-Планина, се простира Маядагъ. Между Блатецъ пл. и Вардаръ на С. отъ Гевгелие, се простиратъ нѣколко паралелни клона, които сѫ продължение отъ Блатецъ пл. и иматъ дължина около 20 километра. Тѣзи клонове нѣматъ общи названия, нъ въ разни мѣста носятъ разни имена. Нáй-ниския и нáй-близкия до Гевгелие се казва Кара-Орманъ. На С. З. отъ него се издигатъ слѣдующитѣ пó-главни върхове: Двѣтѣ-Уши, нáй-високия върхъ на Блатецъ; планината задъ него се нарича Зеленъ-Бегъ, и подъ него — Барлеовска. Отъ върхътъ Двѣтѣ-Уши истича Мързенската р., която тече по източна посока и се втича въ Вардаръ на около 3 часа на С. отъ Гевгелие. На З. отъ Двѣтѣ-Уши се издига другъ върхъ, нареченъ Хасанъ-Чешме, а до него Кичикъ-Ая, послѣ Милесинъ и Смрека. Подъ послѣднитѣ два върха се простира бърдото Костомаръ (20 кил. далекъ отъ Гевгелие), въ което се намира влашкото село Ума (80 кѫщи). На истокъ задъ Кара-Орманъ се простиратъ двѣ успоредни планини, между, които тече Мързенската рѣка. Планината, която се пада на С. отъ рѣката, се зове Негорчка, а южната — Мързенска. И двѣтѣ се простиратъ дори до Вардара и изглеждатъ като да сѫ просѣчени отъ него; слѣдъ това се протакатъ на И. почти съ сѫщата височина, дѣто близо до Дойранското езеро се свързватъ съ Беласица пл., клоноветѣ на която се простиратъ на югъ и образуватъ източната часть на планинския крѫгъ, що заобикаля околностьта на Гевгелие и близо до Гумендже се свързва пакъ съ Паякъ-Планина.

—„Вардаръ, като прѣминава прѣзъ тѣзи планински вериги, образува нѣколко прохода, отъ които нáй-важнитѣ сѫ Демиръ-Капия на сѣверъ и Циганския проходъ на югъ отъ Гевгелие. Този проходъ, високъ 113 м. надъ морското равнище, е дълъгъ около 550 м., въ който рѣката тече, широка около 52 метра, между гигантски червени скали. Лѣвия брѣгъ е отвѣсенъ, а по дѣсния води старня пѫть, който искусно е издълбанъ въ стѣната. Казватъ, че този е направенъ пѫть отъ Крали-Марко. На дѣсната страна

върви тъй сѫщо и желѣзницата. По́-надолу отъ Демиръ-Капия слѣдватъ нѣколко малки тѣснини. Отъ селото Градецъ[1]) (Тиквешко) до селото Худово[2]) върви желѣзницата около една миля на лѣвата страна. Много по́ на югъ отъ Худово се намира мѣстностьта Бохемия, дѣто има рѣка на истото име; а край Вардаръ на Ю. И. отъ Гуменджe има тъй сѫщо село, което се казва Бохемица[3]). Сѣтнѣ Вардаръ минава прѣзъ Циганския дервентъ два часа дългъ и съвършенно пустъ. Отъ тукъ Вардаръ тече въ Солунската равнина (Иречекъ)".

Сега да се повърнемъ пакъ на Гевгелие. Прѣди всичко ще кажемъ нѣколко думи за происхожданието на названието на тази паланка, тъй както ни го расказахѫ: едно врѣме, когато тукъ нѣмало повече отъ 5—10 кѫщи, дошълъ единъ дервишинъ и не искалъ да си отиде, за което малобройнитѣ жители рѣшили насила да го прогонятъ. Разлютенъ отъ туй дервишинътъ, захваналъ люто да проклина и заплашва гражданитѣ, които наистина се исплашили и го повикали назадъ съ думитѣ „гел-гери" (ела назадъ), отъ което отсѣтнѣ станало Гевгелие. Тогава дервишинътъ се върналъ, допрялъ си рѫката на единъ камъкъ, на който и петьтѣ му пръста се отпечатали. Този камъкъ се намира въ циганскитѣ гробища. Днесъ Гевгелие като паланка занимава видно мѣсто въ Солунския вилаетъ въ всѣко отношение. Нѣма да се мине много врѣме и ще видимъ, че то ще стане единъ отъ на́й-важнитѣ търговски пунктове въ цѣла Македония, благодарение на желѣзницата, която свързва Солунъ съ западна Европа.

Гевгелие е станало каймакамлъкъ въ 1886 г., до което врѣме е било мюдюрлюкъ и се е управлявало отъ Кукушкия каймакаминъ. Една улица дълга около 10 минути води отъ станцията пакъ вънъ отъ градътъ къмъ курията, и го дѣли на двѣ части.

Тази улица, наречена царско шосе, е калдъръмлия и е построена прѣди 14 години, именно тогава, когато се е по-

[1]) На лѣво отъ Вардара; близо и на С. отъ с. Худово. 80 кѫщи. Планинитѣ ѝ се казватъ Градешки и до нѣкѫдѣ вървѭтъ паралелно съ Вардара. Забѣлѣжително многото си орѣхи.

[2]) Въ политѣ на Градешкитѣ планини, на С. отъ Гевгелие. 50—60 кѫщи. Населението му е смѣсено. Станция на желѣзницата, на която слизатъ пѫтницитѣ, които минаватъ за Струмишко.

[3]) Има 300 кѫщи, отъ които 260 християнски и 40 турски.

чнала и постройката на желѣзния пѫть. Отъ двѣтѣ страни на царското шосе, освѣнъ фенеритѣ, които сѫ на 3—4 метра растояние единъ отъ другъ, има посадени множество акации. Другитѣ улици сѫ стари но, при все туй, пóвечето отъ тѣхъ сѫ послани и доста чисти. Пò-сѫ чисти улицитѣ въ Българската махала, отъ която пò-голѣмата часть се пада на лѣво отъ царското шоссе, като отивашъ отъ Ю. къмъ С. Но нáй-хубавото въ Гевгелие сѫ широкитѣ и пълни съ чърници дворища и градини, както и изобилнитѣ води. Като турски градецъ, Гевгелие очудва пѫтника съ чистотата, която владѣе въ него. Това се дължи отчасти на обстоятелството, че тукъ прѣобладава Българския елементъ. Кѫщи има около 700. Пó-голѣмата часть отъ тѣхъ сѫ много прости; между пò-хубавитѣ сгради личѫтъ правителственното здание, сградено въ 1886 год., и казармитѣ. И едното и другото сѫ построени на народенъ гърбъ. Въ казармата, която е на едно отъ нáй-красивитѣ мѣста въ градътъ, се помѣщаватъ приблизително 2000 души войници; при нея има и топхане съ 21 орѫдие. Жителитѣ на градътъ сѫ около 4,200, отъ които 1,300 българи — екзархисти; 2,300 българи — патриархисти или гъркомани; 380 турци и 120 смѣсени цигани.

Както виждате, гъркоманитѣ занимаватъ първо мѣсто по числото си и, слѣдователно, сѫ нáй-влиятелнитѣ. Впрочемъ, има много мѣста въ Македония, гдѣто гръкоманитѣ, макаръ и пó-малцина, сѫ много пó-влиятелни отъ чиститѣ българи, благодарение на умнитѣ срѣдства, съ които прѣдрасполагатъ добрѣ къмъ властитѣ и на суммитѣ, които жертвуватъ за да поддържатъ влиянието си, като на пр. въ Струмица, Воденъ, Енидже, Киречъ-Кьой и пр. Ако въ Гевгелие, както и въ много други мѣста изъ Македония, имаше една пó-силна дѣятелность отъ българска страна, мнозина отъ гръкоманитѣ отдавна се бихѫ присѫединили къмъ Екзархията; но на каква пропаганда можемъ да се надѣваме, когато се считатъ за прѣдателство, ако нѣкой отъ учителитѣ или учителкитѣ отиде на гости у нѣкое гръкоманско семейство и заведе съ него приятелски сношения.

Нѣма съмнѣние, че това е нáй-доброто срѣдство да се привлекѫтъ много семейства и да се накаратъ да си пра-

щатъ дѣцата въ бълг. училище, което за жалость стои много по́-ниско отъ гръцкото.

Както на всѣкждѣ въ Македония, и тукъ училището се поддържа отъ Екзархията. Има трима учители, отъ които единъ е главенъ и двѣ учителки. Единия отъ учителитѣ е общински, и понеже 16-тѣхъ лири, които получава, не му стигатъ да си исхрани кжщата, той ходи въ петоченъ день на пазарътъ, съ съгласието на общината, да продава фасулъ и стафиди. Жалко е, че на такива именно мѣста, дѣто гърцитѣ могжтъ на́й-добрѣ да се ползватъ отъ заспалостьта на българския духъ, се не зиматъ мѣрки да се поставятъ по́-опитни хора за работа. Българскитѣ училища, мжжкото и женското заедно съ взаимнитѣ училища и забавачницата се помѣщаватъ въ едно доста тѣсно здание, въ дворътъ на параклиса.

— Мжжкото училище има два класса и четири отдѣления. Въ I-о отдѣление има 13 ученика, въ II-о — 12, въ III-о — 12 и въ IV-о — 5.

Въ забавачницата на момчетата има 35 души. И така числото на всичкитѣ ученици е 92. Дѣвическото училище има тъй сжщо четири отдѣления и само I-й классъ. Въ I-о отдѣление има 9 ученички; въ II-о 7; въ III-о прѣзъ 1889/90 нѣмаше никакъ; въ IV-о 4 и въ I-й класъ 2. Въ забавачницата има 20 момичета. По нѣмание достатъчно помѣщение, двата класса на мжжкото училище се помѣщаватъ въ сжщата стая, тъй щото до като учительтъ прѣподава на еднитѣ, другитѣ си играятъ.

Гръцкото училище, което е много по́-уредено отъ нашето, има четирма учители и четирмата чисти българи, отъ които двамата Гевгелийци, главния учитель, който е отъ Струмица, получава 120 лири, когато нашия главенъ учитель получава само 45 лири. Учителки иматъ двѣ, отъ които едната е българка отъ Гевгелие, а другата отъ Солунъ. Както тѣмъ, тъй и на учителитѣ се заплаща отъ Силлогоса.

Общата сумма за учителитѣ и учителкитѣ се въскачва на 300 лири. Освѣнъ туй Силлогосътъ е испратилъ тукъ единъ дъртъ фанариотъ, единъ отъ ония Янински доктори, които до скоро тровехж хората въ България, като инспекторъ на училищата, комуто работата е само да ходи

по селата и да издава българитѣ. Ученицитѣ въ грѫцкитѣ училища, мѫжско и женско заедно съ забавачницата имъ, сѫ 250 души, а именно 160 ученика и 90 ученички.

Турцитѣ иматъ двѣ училища. Едното е открито прѣди година и половина. И въ двѣтѣ има по единъ ходжа. Освѣнъ тия двѣ училища, тѣ иматъ и единъ видъ семинария, открита прѣди врѣме. Джамии иматъ двѣ, отъ които едната стара, а другата построена лани, едноврѣменно съ училището.

Борбата за черковното възраждание отъ грѫцкото иго е почнало въ 1875 год. До туй врѣме, макаръ малко и голѣмо да е говорило български, въ черковата се е пѣло само на грѫцки. Нѣкои отъ по́-събуденитѣ българе-патриоти нѣколко пѫти се опитвали да се пѣе въ черквата отъ едната страна на грѫцки, отъ другата на български, но не успѣли. Тѣ се задоволили на́й-сетнѣ да се пѣе само Евангелието на български, нъ и това не имъ било позволено. Тогава, нѣкои отъ по́-ревностнитѣ отъ тѣхъ отишле до крайность. Разказахѫ ми напр. че веднажъ на нѣкакъвси праздникъ единъ седемдесетгодишенъ старецъ, възмутенъ отъ постѫпкитѣ на нѣкои гъркомани, зелъ дискоса и тръгналъ да събира помощь за съграждането български параклисъ. Когато му зели дискосътъ, той продължилъ да събира пари въ фесътъ си, за което билъ, както казватъ по македонски, битъ до *мала душа*, и изгоненъ изъ черквата. Слѣдъ много още подобни опитвания отъ страна на българетѣ, нашитѣ рѣшили въ 1882 год. да си съградѭтъ приврѣменно единъ параклисъ. Но, понеже турцитѣ, подкупени отъ гъркоманитѣ, не позволявали по никакъвъ начинъ съграждането на тия параклисъ, то българетѣ го открили съ измама като се казали униати. За построяването на тоя параклисъ, който и днесь още се намира въ много по́-печално състояние отъ Дойранский, българетѣ се принудиле да зематъ 100 лири съ лихва отъ единъ български търговецъ въ Солунъ, които и до сега още не сѫ успѣли да исплатѭтъ, благодарение на нескончаемитѣ распри, сѫществующи между общинаритѣ. Едноврѣменно съ съграждането на параклиса една часть отъ Гевгелийци се прилѣпятъ къмъ Екзархията. Прѣди съграждането на параклисътъ, българетѣ, изморени отъ борбата съ гъркоманитѣ и уплашени отъ силнитѣ прѣслѣдвания на властитѣ по онова врѣме, насмалко щѣли да

станѫтъ католици. Униятския архиепископъ Нилъ, който е билъ тукъ прѣди 1881/82 год., е развилъ нáй-енергическа дѣятелность за отварянието на униатски параклисъ, нъ не успѣлъ, вслѣдствие силнитѣ противодѣйствия отъ страна на Екзархиститѣ и гръкоманитѣ, които въ подобни случаи сѫ принудени да работятъ задружно. На това сѫ попрѣчили не малко и Екзархийскитѣ учители, отъ които за пръвъ пѫть въ 1879 год. е билъ испратенъ Петръ Ачевъ (отъ Прилѣпъ), което врѣме се открило официално и българското училище. Прѣди него въ селото е учителствувалъ отъ 1875 до 79 год. и прѣподавалъ на български Янаки С. Балтаджиевъ отъ с. Гайтаниново. Той е билъ първия български учитель въ селото. Нище съмнѣние, че съ испращанието на екзархийскитѣ учители, училището тръгна много пó-добрѣ, отколкото що бѣше пó-напрѣдъ. Отъ тогава насамъ, отъ година на година, тукъ се увеличава числото на ученицитѣ. Първата учителка, пратена отъ Екзархията, е била нѣкоя си Донка . . . . . отъ Стара-Загора, която се поминала слѣдъ пристиганието си.

Гъркоманитѣ иматъ двѣ черкви. Едната отъ тѣхъ е на край градътъ и се нарича Св. Спасъ. Тая черква е много стара и е нáй-много посѣщавана, безъ разлика на вѣра и народность отъ цѣлата Гевгелийска кааза, защото имала нѣкакви си чудотворни икони, които исцѣлявали отъ разни болѣсти, а особенно отъ лудость. По тая причина, особно въ праздничнн дни, чудо свѣтъ се стича тукъ изъ околноститѣ на Гевгелие, кой очитѣ да изцѣри, кой отъ ревматизмъ да се отърве, кой за умътъ му да се пробистри, и всички безъ разлика носѫтъ било пари, било жито, било други произведения, съ които увеличаватъ доходътъ на черквата, която и безъ туй си има редовенъ приходъ отъ 150 лири нагорѣ. Не ще съмнѣние, че не сѫ грыцкитѣ калугери, които ще се погрижѫтъ да извадатъ населението отъ това заблуждение.

Единъ отъ калугеретѣ, който умѣе само да пѣе по грьцки, а не знае говоримия езикъ, ми показа въ единъ затуленъ ѫгълъ на черквата икони отъ 1767 год. съ словѣнски надписи и прибави, че на тована имало скрити маса словѣнски книги, нъ владиката строго заповѣдалъ никой да ги не пипа. Самъ той исповѣдва, че едно врѣме въ чер-

квата се е пѣло по словѣнски, и че малко по малко наши езикъ се измѣстилъ отъ грѣцкия, както е станало на много мѣста изъ Българско. Въ голѣмия черковенъ дворъ, който по́-справедливо би се нарекълъ градина, има построени нѣколко келии за калугеритѣ и посѣтителитѣ.

До тази черква се намиратъ гробищата. Когато българетѣ се отцѣпили отъ гъркоманитѣ, послѣднитѣ не имъ давали мѣсто за гробища, нито имъ позволявали да си служжтъ съ старитѣ. Това дало поводъ на една борба много по́-отчаяна, отъ колкото за откриванието на параклиса. Работата е отивала често пжти до тамъ, щото по гробищата сж ставали сериозни сбивания. Сега въпросътъ е уравненъ и българскитѣ гробища се отдѣлни отъ гъркоманскитѣ. Другата черква е нова. Тя е построена прѣди 17 години нъ и до днесь още стои неосвѣтена, защото при съгражданието и́, като не биле още раздѣлѣни, трошили и българе и гъркомани, та сега не могжтъ да си я́ раздѣлятъ. Тя е много по́-голѣма отъ старата, и се намира въ българската махала. Въ дворътъ на тая черква се помѣщава грѣцкото училище. Напослѣдъкъ гъркоманитѣ прѣдлагатъ на българетѣ да се съгласятъ да се освети черквата отъ грѣцкия владика, послѣ да служатъ въ нея на словѣнски и грѣцки. Нъ българетѣ знаjжтъ много хубаво, че цѣльта на гъркоманитѣ не е друга, освѣнъ да ги залъжжтъ, доде се освети черквата отъ тѣхъ, че сетнѣ да имъ затворятъ вратата. Отъ друга страна, тѣ сж увѣрени, че съ врѣме силата на гъркоманитѣ ще изчезне, и че нашитѣ ще бждтъ господаритѣ на черквата.

Католицитѣ, за да не останжтъ, види се, назадъ, и тѣ си съградили едно доста голѣмо здание, наречено *конакъ*, дѣто живѣе католишкия попъ, който доста успѣшно ходи да проповѣдва по селата. Цѣльта на католицитѣ е била да отворжтъ параклисъ, но понеже не имъ се удало, защото нѣма кой да се моли вжтрѣ, тѣ сж задоволни съ построяванието на помѣнатия конакъ.

Между Гевгелие и Вардара има два рида (могили) близо единъ до другъ, наречени едина Българскы, другия Грѣцки. На Великъ-день тука става една много любопитна церемония. И Българе и Гърци се събиратъ въ черквитѣ си и отъ тамъ процессионално се отправятъ всѣки за своя ридъ.

дѣто слѣдъ черковния обрядъ се подкачватъ веселби, които траѭтъ до вечерьта. И на двата рида, но особенно на Българския, често се намиратъ стари монети, между които и Български, както и останки отъ сѫдове и други старини. Нѣма нужда да прибавимъ, че всичкитѣ тия цѣнни вѣщи се губятъ изъ Солунскитѣ сарафи и антиквари, които ги купуватъ отъ населението съ нищожни цѣни.

Поминъкътъ[1]) въ Гевгелие и селата му състои главно въ хранението на буби (втищи). Това е, тъй да се каже, исключително занятие на цѣлото тукашно население отъ незапомнени врѣмена. Семето имъ е Американско. Купуватъ го отъ Солунскитѣ търговци. Отъ 7—8 драма сѣме, което струва обикновенно $^1/_4$ т. л. се добиватъ срѣдно число 35 оки кожурци (пашкули). Има кѫщи, които сами искарватъ отъ 390 до 400 оки. Всичко тукъ излизатъ до 12,000 оки пашкули, едно на друго по 12 гр. златни оката. Прѣди врѣме тукъ е имало 3 фабрики, които сѫ биле въ християнски рѫцѣ. Както въ Казанлъшко дохаждатъ Европейци да раздаватъ прѣдварително пари за розовото масло, тъй въ Гевгелие дохаждатъ пó-вечето пѫти Евреи, и то главно отъ Солунъ, раздаватъ на населението пари съ нáй-тежка лихва и послѣ имъ прибиратъ стоката, за да я прѣпродадѫтъ съ двойна и тройна цѣна на европейскитѣ фабриканти. По този начинъ се изнасятъ почти всичкитѣ кожурци изъ страната.

Освѣнъ съ копринарството, въ Гевгелийската каза се занимаватъ и съ произвожданието на храни, но въ слабо количество. Сравнително, пшеница се добива нàй-много, послѣ рѫжь, ечемикъ и пр. Като въ Дойранъ, тъй и тукъ произвожданието на афионътъ държи второ мѣсто. И въ двѣтѣ тия каази излизатъ едно на друго по 500 оки афионъ, приблизително по 2 лири оката. Тютюнъ излиза въ твърдѣ слабо количество. Много тютюнъ излиза въ Маядагъ,[2]) Карасинапци[3]) и Алчакътъ[4]). Тукъ има кѫщи, които

[1]) Нѣкои нѣща за поминъкътъ извлѣкохме отъ Салнамето за Солун. вилаетъ за 307—1890 год.

[2]) На ю. отъ Гевгелие 1,500 кѫщи. Население турско. Има раскошни лозя. Тукъ искарвали нáй-много аби.

[3]) 2000 кѫщи. На ю. отъ Гевелие. Лозя като въ Маядагъ. Отъ тукъ излиза и убава бѣла пръсть.

[4]) *Алчакътъ* състои отъ шесть махали всѣка отъ 50—60 кѫщи. Махалитѣ сѫ далечь една отъ друга около $^3/_4$ часа.

*

редовно искарватъ по нѣколко стотинъ оки. Тютюнъ излиза и въ тъй нареченитѣ Търновскитѣ села[1]) на истокъ отъ Гевгелие, отвъдъ Вардара. Освѣнъ това, излиза и много памукъ и сусамъ. Лозя нѣматъ много. Виното, което си приготовляватъ, не имъ стига, за туй си купуватъ отъ Гумендже. Най-добро вино въ каазата излиза въ селото Богданци и Стояково.

Гевгелийската както и Велешката кааза се отличава по богатството на хубавитѣ си гори. Въ нѣкои отъ тия гори се работятъ каци, рала, спици, корита, гребла за кѫщи, градиво, лъжици, и всичко туй се испраща за Гърция и О-витѣ на Архипелага. Тази индустрия е особенно развита въ влашкото село Тушинъ (100—120 к. на с. з. отъ Гевгелие) и селото Сирмининъ (80 к.). Въ горитѣ на Гевгелийската кааза растѫтъ: борика (обикновенъ боръ, Pinus silvestris); букъ (Fagus silvatica); кестенъ (костенъ, Castanea); пърнаръ (церъ, Quercus cerris); бѣла топола (Populus alba); мечо грозде (Arbutus) и дива маслина.

По полето напротивъ почти нищо друго не виждашъ освѣнъ черешици, листа на които по нѣкога става до 1 гр. златни оката. Обикновенно се продава 10—15 пари.

Въ Гевгелийската кааза видно мѣсто държи и тъкачната индустрия. Една часть отъ Маядагскитѣ аби се употрѣбяватъ за облѣкло на турската войска и жандармерия. Отъ останалитѣ аби една часть се харчи вѫтрѣ въ вилеата, а другата се изнася за България, Битобския и Костурски вилаетъ.

При селото Стояково или както го наричѫтъ другояче Стоячка Чука, близо до Гевгелие, е откритъ прѣди 50—60 год. рудникъ за каменни въглища. Той захваща едно пространство около 16 хиляди раврата, отъ които 9 хиляди е работно мѣсто, а 7 хиляди мера. Експлоатацията

[1]) Търновскитѣ села сѫ слѣдующитѣ:

а) *Аджи Исуфка*. Турско село. 30 кѫщи. На пѫтьтъ отъ Гевгелие за Дойранъ. Освѣнъ съ произвождание на тютюнъ, занимаватъ се и съ землѣделие, копринарство и ср

б) *Севделии* 35 кѫщи.

в) *Бекерлия* 38 кѫщи.

г) *Асовата махала* 55 кѫщи.

д) *Пращалиитѣ* 105 кѫщи.

е) *Селемлии* 30 кѫщи.

ж) *Даутлии* 25 кѫщи.

з) *Палиорци* 30 кѫщи българско село.

к) *Чинаръдере*. Състои се отъ 5—6 махали.

на тоя рудникъ е била прѣдприета отъ нѣкоя си френска компания слѣдъ построяванието на желѣзницата въ 1879 г., нъ била скоро изоставена прѣдъ видъ ничтожнитѣ приходи, които не биле въ състояние да покрийжтъ всичкитѣ разноски. Подобни рудници не сж рѣдкость въ Македония, нъ, по причина на слабитѣ или нáй-често никакви съобщения, тѣхното разработвание е за сега поне невъзможно.

На пазарьтъ, който става петъченъ день, се набиратъ хора отъ цѣлата кааза, за да си распродаватъ стокитѣ.

Отъ Дойранъ докарватъ риба, отъ Кукушъ главно брашно, отъ Богданци и Гумендже нáй-вече вина и пр.

Климатътъ е съвършенно здравъ. Никакви блата не заразяватъ атмосферата. Една голѣма часть отъ околнитѣ планини сж покрити съ гжсти гори. Близостьта на Вардара доставлява една приятна прохлада на мѣстностьта, въ която човѣкъ, лѣтно врѣме, може да намѣри приятно прибѣжище противъ Солунскитѣ задушливи горещини.

Солунъ, Май 14-ий 1890 год.

Таблицата, изложена на слѣдующата 754-та страница, принадлежи къмъ горнята статия — *Описание на Гевгелие (въ Македония).*

ТАБЛИЦА

на селата въ Гевгелийската кааза, съ статистически указания за населението на всѣко село.

Название на селата	Числото на всичкитѣ кжщи	Мюсюмански	Екзархиски	Патриархийски	Униятски	Българска църква	Униятска църква	параклиси: Гръцки	параклиси: Български	параклиси: Униятски	училища: Българско	училища: Гръцко	училища: Униятско	свещенници: Български	свещенници: Гръцки	свещенници: Униятски	Гръцка църква	Неосветена църква	Безъ църква	[illegible]
Сеово . . .	120	—	65	40	15	—	—	—	1	1	—	1	1	1	2	1	1	—	—	—
Моинъ . . .	70	—	—	30	40	—	—	—	—	1	—	1	1	—	1	1	1	—	—	—
Шлопинци .	72	—	—	—	72	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—
Древено . .	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Изворъ . . .	25	—	—	25	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Боемица . .	260	120	—	140	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	3	—	1	—	—	—
Горгопе . .	100	—	—	100	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	2	—	1	—	—	—
Джбово . .	32	—	—	32	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	1	—	1	—	—	—
Кара-Суле .	140	50	—	90	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1	—	—	—
Спанчово . .	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Арджанъ . .	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Баялци . .	70	—	—	—	70	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—
Смоль . . .	30	—	30	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Мачуково[1]) .	180	—	168	12	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	3	—	—	—	—	—
Богоройца .	158	80	69	—	9	1	—	—	—	—	1	—	—	2	—	1	—	—	—	—
Стояково . .	210	10	—	20	180	—	1	1	—	—	—	1	1	—	1	4	—	—	—	—
Побрегово .	35	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Палюрци . .	12	—	—	—	12	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Богданци . .	500	120	120	240	20	—	—	—	1	1	1	1	1	2	2	2	1	—	—	—
Гявото[2]) . .	45	—	35	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Гърчище . .	70	—	—	—	70	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	2	—	—	—	—
Смоквица .	100	—	100	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Миравци . .	90	—	—	90	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	2	—	1	—	—	—
Петрово . .	60	—	—	—	60	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—
Давидово . .	40	—	—	40	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1	—	—	—
Конско . . .	85	—	—	85	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1	—	—	—
Кованецъ . .	32	—	32	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Серменинъ .	88	—	—	88	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1	—	—	—
Пардейци .	95	60	—	35	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1	—	—	—
Негорци . .	169	65	—	84	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1	—	—	—
Марзенци .	108	68	30	10	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	2	—	1	—	—	—
Орейвица .	95	60	35	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Лубница . .	420																			
Куна . . .	70																			
Лѣсково . .	90																			
Ошийне . .	208	Влашки села																		
Бериславъ .	72																			
Лугонца . .	93																			
Тушинъ . .	143																			
Ума	80																			
Мелетково .	33	—	—	—	33	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—

[1]) Църквата затворена.
[2]) Църквата затворена.

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ.

(Събрани и съобщени отъ Д. Икимова).

I. Народни пѣсни.

Змеіче Михаила.

Болен лежи кральо Будиньански,
На зле лежи кральо, че да умре.
Над глава му честита кральица,
Жално плаче, ти'о думи реди:
„Като лежиш, кральо, че да умреш,
Остаіаш ми девет машки деца,
Девет деца, девет сирачета;
Коі че, кральо, деца да ти чува?
Коі че, кральо, деца да ти брањи?
Коі че, кральо, кралство да им држи?
Коі че, кральо, од зло да ги брањи?“
А що каже да честита кралья:
„О там, по-там, честита кральице,
О там по-там душа да излезе:
Не видиш ли два Божи ангела,
Дека стоіат тііа при менека,
Де си држат сабльи и кошница,
Да ми носат душа у раі Божи?“
|Отакна[1]) се честита кральица,|
|Отакна се душа да излезе, |
„Да іа носа' два Божи човека,
Да іа носа'[2]) у раі Божи.
Коі ми даде девет машки деца,
Коі ги даде, тоіа, че ги раньи,
Он че деца од зло да ги браньи,
Он че деца на царство да држи;
Іанкул че воіскьа редити,
Азна че азнатаріе броіа.
Іа остаіам дванаіесе кули
Дванаесе кули сос имање,
Кули че ми деца нечувати.

---

[1]) Завърна се. [2]) Носатъ.

Кули че ги од зло одбранити,
Іанкул че им воіскьа редити“.
Завърна се кральица Будимска,
Та излезна кральевата душа;
Зема'а іа два Божи човека,
Та му душа у раі Божи носа'.
Чувала ги честита кральица,
Чувала іе девет деца машки,
Они са си сал' у стол седеле,
Іанкул си е сичка воіскьа редил,
Азнатаріе азна си бройха.
Расналe, големи порасле,
Та станале маже за женидба.
Тогаі стана кральица честита,
Та облече, море, кралска руба
И загърна, море, кральев кожух
. . . .
И запаса кральу остра сабльа,
И си спра'и кральу бърза коньа.
Та си іахна кральица честита,
Та обиде земьа от краі на краі,
Та обиде земьа на кръстица,
Дур намери девет сна'и мили.
Еден по друк синове изжени,
Оженила сите девет сина.
Кога беше на чес'ни поклади,
На поклади за велики пости
Тогаі стана нихна стара макьа,
Та си дума на ноіни синове:
„Чуете ли, девет сина мили,
Девет сина, до девет кралчета,
И віiека, до девет кральици!
Іа сгответе слатки благи манджи“.
И они си са дума слушали,
Та сготвили слатки, благи манджи“.
Кога било на чесна вечера,
Собрала ги макьа на совет,
Та седна'а да си вечераіа.
Тога каже нихна стара макьа:
„Чуете ли до девет синове,
Чуете ли, девет сна'и мили,
Чисто пости, сину, да постите,
Да не спите при млади невести;
Кога доіде, сину, пред Вели-ден
Пред Вели-ден на вели-четвърток,
Че ви прати ваша стара макьа,
Че ви прати църкои іутрина,
На іутрина на литургиіа,

Че зѐмете пречѝсто пречѐскье.
Слу̀шаіте ме, девет мили сна̀'и,
Та си пости чисто испостѐте". —
Кога беше пред Велѝ-ден
Пред Вели-ден, на велѝ-четвърток,
Тога дума нихна стара макьа:
Чуете ли, до девет синове,
Чуете ли, девет сна'и мили,
Нека доідат кра̀лските сеізе,
Да докарат до девет талѝги,
На талиги по две четворки, —
Да се ка̀ча' до девет кральици.
А вѝека, до девет кральове,
Да іа̀хнете до девет бинѐка
Да ѝдете църкви на іутрина,
На іутрина на литургѝіа,
Да зѐмете пречѝсто пречѐскье". —
Станàле до девет кральове,
Та викàле девет сеізина,
Та спраѝ'а[1]) до девет талиги
На талиги по две четворки;
Качѝ'а се до девет кральици
Ка іахна'а до девет кральове,
Ка іахна'а до девет бинѐка,
Отидо́а църкви на іутрѝна,
На іутрина на литургиіа —
Че заминат през Денис кьупріа. —
Кога бе'а на Денис кьуприіа,
На Дениза, на дългата моста,
Пречека́ ги Кору̀н Кеседжѝя,
Що во̀деше трѝесе дружѝна,
Що не зна́іат защо́ ра́на болѝй,
Що не знаіат защо мехлѐм трѐбе,
Ни ѝмат си ни ма́кьа, ни баща́,
Ни си ѝмат ни бра́та, ни сестра́,
Ни си имат ни рот, ни поро́дица.
Погубѝ'а до девет кральове,
Улови'а до девет кральици,
Улови'а робѝньи да ба́да.
Откара́'а до девет робиньи,
Откара́'а надза́т по друмове;
Утѐко'а до девет бинѐка,
Утеко'а назат по друмове.
Отдалѐк ги макьа согледа́ла,
Отблизу им по̀рти отворѝла —
Погледна́ла нѝхна ста́ра ма́кьа —
Що́ да вѝди ма́кьа, що́ да чу̀е!

[1]) Справихѫ.

Льáни седла се у кръф ульáни,
Льани iузди се у кръф ульани.
Укарáла ги у темни iахърiе,
Па седнала макьа, заплакáла
Та плакàла макьа 'нòгу малко,
'Ногу малко — девет гòдин време,
Се плакала; и деньà, и нощьà;
До тогài се у Бога не чỳло.
Когà билò у десèто лèто,
Товà се iе у Бога дочỳло.
Гòспот пратѝ два àнгела Божи:
„Скòро, бя̀рже, два àнгела Божи,
Да слѐзете дòле на земьàта
Да вѝдите що iе цвѝлба, вѝлба.
Ако мàкьа мѝла сѝна жѐни,
Скòру, вие, дỳша му земете;
Ако макьа мила щерка жени,
Скоро, вие, душа iу[1]) (й) земѐте.
Ако макьа своiа сина копа,
Скору, вие, душа му вя̀рнете;
Ако макьа своià щерка копа,
Скоро, вие, душа iу вя̀рнете".
Ка слезнàле два Божи човека,
Нити макьа своiа сѝна жени,
Нити макьа своiа щерка жени,
Нити макьа своiа сина копа,
Нити макьа своiа щерка копа,
Но си плаче честита кральица,
'Ногу малко — девет години време.
Тогаi каже сам си Исус Ристос:
„Скору, вие, два ангела мой,
Створѐте се на вѝ'ор вѐтар,
Духнѐте на кральица честита,
Духнете iу, море, воф устàта,
Да се зàчне детѐ *содàдниче*,
Да се роди дете содадниче,
Та да фàне Корун кеседжиiа,
Та на макьа тагà да утѐши
И на макьа дете да здобѝе".
Скòру слѐли два ангела Божи,
На кральица воф уста духнàли,
Та се детѐ у кральѝца *сочѐ*.
Носѝла го до девет мѐсеца,
Когà дете да се роди,
Замâчѝ се макьа од ручока,
Родила го кога пя̀рви петли пѐiа',
Родило се Змейче Михаила.

[1]) й.

До де фтòрп пѐтли да пофтòра',
А дете ѥ на нòдзе станàло;
До де трети петли да потрѐта',
Детѐ ѥ дума продумàло,
Та е мàкьа за конь запитàло:
„Мила мàіко, чуеш ли ме мене,
Да ли ѝма кончѥ да си ѩздим“?
А що кàже негòвата макьа:
„Мило чедо, Змеіче Михаиле,
Ти имаше девет брата мили,
Девет брата, до девет кральове.
Погубѝ ги Корун Кеседжиѩ,
Погуби ги на Денис кьуприѩ,
На Дениза на дългата моста,
На Дениза на старата моста.
Тàмока си онѝ загинàха,
И им бе(х)а коньѐте утѐкли,
Та си они дома доідо'а.
Та са конье у конска ѩхърра;
А твоѝте девет снà'и мѝли
Поробѝ ги Корун Кеседжиѩ,
Поробѝ ги, Бòг да го убие!
Девет гòдин как робѝни седà',
А мене ми льугье казаха,
Че онѝ си чѐрна вỳна пѐра'
Вуна пера' бѐла да им стане“.
Тогаі станá Змеіче Михаила,
Та улѐзе у кòнската тàвла,
Та бендисà на наі-малкиі си брат,
Се бендисà негòво орỳжье
И бендисà негòвото кончѐ,
Бендиса го и па го усѐдла,
Извѐде го на *ташѝ бинѐка*,
Та се качѝ на дòбраго кòнья.
Па си кàра на Денис кьуприѩ,
Ем си кара, ем си Бòга мольи:
— „Даі ми, Боже, Корун Кеседжиѩ
Да излезе на Денис кьуприіа,
На Дениза на дългата моста,
Іа да фàнем Корун Кеседжиіа,
Ако вòди триесе дружина,
Що немаѩ ни рот, ни породица,
Що немаіа ни баща, ни макьа,
Що немаѩ ни брата, ни сестрà,
Що не знаіа' защо рана больи,
Нито знаіа' защо мехлѐм требе.
Іа да снàідем Корун Кеседжиіа,
Да попитам Корун Кеседжиіа:

Ка се гу̀ба' до девет кральѐве,
Ка се рѝба' до девет кральици!
Кога оіде на Денис кьуприіа,
Оно нѐма Корун Кеседжиіа.
Па си кàра Змеіче Михаила
Па си кàра у Корỳна грàда.
Когà оіде дóле пот Коруна,
Там течѐше еднà бѝстра рѐка,
На рекàта до дѐвет невѐсти,
Де пѐреха пỳста цжрнà вỳна.
Попитà ги Змеіче Михаила:
„Леле, вамо, до девет невести,
Що пѐрете таіа чѐрна вуна,
Че ви пѝтам, прàво да кàжете:
Чиіà ли е таіа пустà вỳна"?
„Леле, браче чуждин непознаіник,
Таіа вуна Корун-Кеседжиіска;
Ние сме си до девет робини,
Пѐреме іа белà да си стàне".
А що дума Змеіче Михаила:
„Леле, вамо до девет невести,
Ние сме си с Коруна достове,
Іа не сàм му у домà ишѐл,
Да ли мòга дом да му погòдим"?
А що думат деветте невести:
„Леле, браіно чуждин непознаіник,
Немоі йсти Коруну на двòри:
Бре таквиіа се млади іунàци,
Що отòждат на негови двори,
Сѐ ги Корун по калжч дарỳва
И тебе че Корун да погуби,
Зàмини си, брачко, не намѝнуі".
— „Іа кажѐте до девет невести,
Нече мѐне Корун да убие,
Ние сме си дòстове одàмна,
С Коруна сме вжрли приіàтели,
Да ке идем вѝнце да пинеме".
— „Леле, браче чуждин непознаіник,
Право караі восъ Коруна града,
Па че идеш од лѐви сокáци,
Калдаржміе се сребрó изльáни,
На пóртите чешма позлáтена,
На чешмата злáтени корѝта,
На корита златени тáсове,
На тáсове срéбàрни верѝги, —
Те товá са Корунови двори.
Бутнá кóнья дете *содадниче*
Право бутна вос Коруна града,

Намери́л іе од лево сока́ци
Калдӂрмо е се́ среброʹ изльаіан,
На портите чешма позлатена,
На чешмата златено корито,
На корито зла́тени та́сове,
На тасове сребâрни вери́ги,
Та́мо виде́ Корунови порти.
Тогаі приде́ дете́ содадниче,
Та почука́ дете́ и повика́:
„Побра́тиме, Корун кеседжи́іо!
Іа о́твори твои бели порти,
Да уле́зна ви́нце да си пі́хна.“ —
А що беше Корун кеседжиіа
Он нареди́ не́гова роби́ньа
Та слезна́ла порти да закльу́чи. —
Разльути̂ се дете́ содадниче,
Разльути̂ се та си с чи̂жма ритна́,
С чи̂жма ри̂тна, та порти отвори̂ —
Ка го виде́ Корун у дворо́ве,
Он побегна́ вос ча́рдак висо́ки.
Тогаі викна́ дете́ Михаила:
„Леле тебе, Корун кеседжиіо!
Во́льа беше, Корун кеседжиіо,
Вольа беше от чардак да бегаш;
Днеска некеш мене да утече́ш.“
Па си ф̆жрли́ змеіче Михаила,
Ф̆жрли́л си е лека буздуга́на,
Та сосипа́ кула́ Корунова
И Коруна живо уловило
Ни го іе бил, ни па го іе ма̂чи́л:
Отсе́че му две́те бели но́зе
И изв̆жрте две́те ц̆жрни очи,
И отсече две́те бели ра́це;
Па му да́де едно бело конче
И му ф̆а́на едно младо момче
Да го во́ди од града на града,
Да го во́ди от се́ло на се́ло.
Та да о́ди Корун кеседжиіа,
Та да о́ди малко да си проси
И да проси, и да прика́зува:
Ка е губи́л на Дение кьуприіа,
Ка е губи́л до девет кральéве,
Ка е роби́л до девет кральици.
А що беше змеіче Михаила
Щото беше двори Корунови
Оплени́ ги, ни́що не оста́ви:
Що д̆жрвено — на оги́н изгори,
Що от ка́мик — на песок напра́ви,

Да се баре место не позна́ва,
Че е било Корунови двори.
Па си оіде под Коруна града,
Та си забра девет мили сна́и,
Одве́де ги при негова макьа.

(Изпѣлъ Павелъ Чупеуховски, въ Самоковъ, 26. III. 1889 г.).

II. Приказки.

(Приказвана отъ баба Магдалена Ковачова, Разложенка, на 25/VII 88 г. въ Самоковъ).

1. Царска мома.

Едѐн цар си ѝмаше момѝ, чудѝ се каквѝ да ıа жѐни. Чува вашка, та станѝ колку свйнькьа. Па ıа одрѝ, на ѝ окачѝ кожата и тури мома́та при нѐıа: кої угѐди от шчо е кожата, он ке зѐме момата. Вървѐ се, вървѐ се, нѝкої не можѐ да познѝе ут шчо е таıа кожа. Доіде́ еден змеі — преправѝл се на момчѐ. Она го бендисала, оти бил фногу приличен; и он не можѐ да угѐди. Она, ка седеше, кълцна на колѐното си вашка, и он се сетѝ. Каже: „цѝру честѝти, от вашка е таıа кожа. — Истина е“, рече царо. Дѝдо'а му водаıа́, флезнѝ'а с момата. Седе́'а шчо седе'а, утвурѝ'а им да излезнат. Куга пугледнѝа, ни нѐго, ни неıа има. Сети́ се царо. „Това е алувѝта работа, каже, по плѝнини е.“ Па собра́ дуньѝта, като кої да се наіме да ıа трѝжи; никої се не наіме. Минѝ една ба́бица. „Бабо, ѝмаш ли сѝнове?“ — „Имам, каже шестина синове.“ — Доведи ги, бабо.“ Она оіде, довѐде ги. Праша'а[1] едѐнио, рѐко'а: „шчо ти е занаіѝто?“ — Да има мрафка четѝресе пе́ди пѐд земи, ке ıа чу́ем кога полѝзи.“ Праша'а фторио: — Мурафѐто ми е, каже, дете из макьа да извадим, и она да не усе́ти.“ Трѐкио рече: „С тупу́з да фърлимъ, кула́ ке згрѝдим.“ Четвъртио: „Камик да сти́снем, вѐда ке пу́щи.“ Петио: „У стрет ѝ пладне дзвѐзда на небо́то да у̀дрим“. Шестио рече: „Од небото да падне чѝша пу̀на с вино, ке ıа дофѝнем да се не расѝпе.“ И пратѝа ги пу планинѝте. Оди'а, оди'а, наіде'а ги. Туриа първио. Каже: „Тука са, у ка́рпата“. Они го прѝшат: „Що чинат? — „Вечерат“. — Па седе'а шчо седе'а — „Що чинат? — Легнѝ'а. Праша'а го трекио пут: „Що чинат?“ Каже: „Заспѝ'а.“ Тугѝва зема'а на алѐтината чѝжмите, фърли'а една на таіа, една на онаıа плѝнина. И рече първио: „Кам тоıа шчо вади детѐ из мѝкьа? — Евѐ ме!“ Флезнѝ, украднѝ ıа: побегна́'а. Алѐтината се собудѝ; отърчѝ на тая планина и онаіа, земѝ си чижмитѣ; стигна ги. — „Кам тоıа, каже фторио, шчо с тупуз да у̀дри, кулѝ ке згради? — Евѐ ме!“ Удри с тупуз, кула се градѝ; скрѝ'а се. Он (халетината) запали кулата, зема момата. — „Кам тоіа шчо дзвѐзда у пладнина удѝра? — Евѐ ме!“ Удрѝ со стрелѝта, он упущѝ момѝта. — „Кам тоіа шчо дофаща чаша вино од небото? — Евѐ ме!“ Дофана іа. Одведо'а ıа на баща ѝ. Попита ıа баща ѝ: „Синко, каже, ут куго наі-добро видѐ? — Тѝте, рече.

[1] Питахѫ.

сите добро видòх; ама ако ме не беше дофанал тоіа, некех да сам ва".

На 'сите направи дрè'и, а даде іа на тоіа шчо іа е дофанал.

2. Господ помага на тиіа що се моліат.

(Приказвана отъ Павелъ Чупетловсаи на 25/II 89 г. въ Самоковъ).

Еден човек си здобіл син. Викнàл философете, па ги попитàл: али син ми че біде кòлку мене късметліиа или не?" И тиіа му ли: „Он пó-голем късмет има отъ тебе ама до тріесе години че вèе, па че се здадà' у стрет ден òблаци, па че излéзе бỳра, гървици, трескавици, та ке го ỳдри." И като се минà'а триесе години, вèко ископà една изба у земіата и направѝ кòфчак от тỳхли. Кога іде уречèнио ден дека че умре, он турѝ синò си у ѝзбата. Каже: I да трèсне, на синò ми нèма що да направи." И така флезнà мчето у ѝзбата. А онò си рèче: „Боже милостив, іа не мòгѫ да се ріиа от тебе." И излезнà на стрет полето, на ширината, загърмè, трескà, и, за чудо, тресна у ѝзбата та не остана нищо здраво; а он останà цал, неповрèден. Баща му го видè.

КНИЖНИНА.

I. РЕЦЕНЗИИ.

Ст. Михаиловски. — **Novissima Verba**. Вопли и припѣви. Стих-творения. Часть I, Руссе, 1890 год. стр. 112. Ц. 2 лева.

> „Новий трудъ на г-на Михаи... е сбирка на *разни* стихове, писани г... *разнообразни* сюжети въ *разни* врѣ...
>
> *П. Пе...*

I.

Общи бѣлѣжки. Досегашнитѣ рецензенти на произведенията на г. Михаиловски — Поема на злото и Novissima verba.

Съгласяваме се съ г-на Пешева, че онова, което писа „*Съвременникъ*" прѣди нѣколко мѣсеца за „Поемата на злото", и изобщ... таланта на г. Михаиловски, не заслужва отговоръ[2]).

Единъ тъй даровитъ писатель, какъвто е г-нъ Ст. Михаиловски, заслужва да се говори за него съ уважение дори и тогава, когато критикътъ не симпатизира на неговитѣ стремления, когато той е увѣренъ, че той се заблуждава, и дори когато е наклоненъ да твър...

[1]) В. „Искра". Научно-литературно списание, год. II, кн. 5. стр. 310. въ рецензията на г. Пешева върху горѣспоменжтата сбирка.

[2]) Единъ утѣшителенъ контрастъ на безсмисленнитѣ словоизлияния на „*Съвременникъ*", прѣдставляватъ критическитѣ бѣлѣжки на г. А. Константинова, прѣ... на разни Лермонтови и Пушкинови поеми и стихотворения. (В. Периодическо спис... на Българското Книжовно Дружество въ Срѣдецъ, год. VII, кн. XXXI). Спокойно и обективно посочва авторътъ въ своитѣ бѣлѣжки недостатъцитѣ на първото по-видно произведение на г. Михаиловски — „*Поемата на злото*" и съ умѣстни и основни ...дения подкрѣпява възгледитѣ си. И хубоститѣ незабравя той да намѣри и да по... — Много отъ неговитѣ общи бѣлѣжки: за стиха, за слога и за характера на поез... на г. Михаиловски, направени по поводъ на „*Поемата на злото*", могжтъ да бждатъ приложени безъ никакво промѣнение, и върху стиховетѣ въ горѣспомѣнжтата сбирка — *Novissima verba.* За да не повтаряме исказани вече отъ други рецензентъ възгледи, ний ще посочимъ само страницитѣ, на които се намиратъ по-важнитѣ бѣлѣжки: на стр. 150 долу, 153. 154 долу и 155. — Нъ като признаваме на драго сърце добритѣ страни на г. А. Константиновата рецензия, ний не можемъ се въздържа да не искажемъ нашето съжаление за това. че той прѣкжсва своята рецензия на „*Поемата на злото*" тъкмо тамъ, дѣто е трѣбвало да се начене сжщинската работа на критиката: произнасянието на естетическата присжда. Непонятно е, защо авторътъ прѣкжсва, безъ да даде една художественна оцѣнка на цѣлото, и се задоволява само съ стилистически и други дребни бѣлѣжки, които засѣгатъ само частности. Като се има прѣдъ видъ безпристрастието и обективностьта, съ които сж оцѣнени *вънишнитѣ*, технически страни на поемата, съ пълно право можеше да се очаква една вѣща и справедлива оцѣнка на цѣлото, на *вжтрѣшнитѣ* особенности.

че този мощенъ духъ не се намира на оная арена, на оная почва, за която е създаденъ.

Драго ни е да констатираме, че г. Пешевъ, противъ чиято рецензия ний имаме много нѣща да кажемъ, не испада въ тъзи, за България толкова естественна и толкова ежедневна, грѣшка. Отъ тъзи страна погледнѫта, неговата рецензия е похвална: той е деликатенъ и умѣренъ, почти „официяленъ“ въ всичкитѣ си критики; той нийдѣ не се вѫорѫжава противъ личностьта, нийдѣ не се впуска въ лични нападения. Но освѣнъ онова, което е извършилъ г. Пешевъ, има много друго — пó-важно, пó-трудно и пó-потрѣбно нѣщо, което критиката *трѣбва* да извърши. А какво е извършилъ г. Пешовъ — да се попитаме найнапрѣдъ. — Много малко. Той е изложилъ само съдържанието на нѣкои и други стихотворения, въсхвалилъ ги е съ общи, истрити фрази, приложими върху всѣко добро стихотворение, направилъ е нѣколко бѣлѣжки отъ съврѣменно партизанско съдържание, обадилъ е, по длъжность, че имало и двѣ три слаби стихотворения и въ края е хвърлилъ малко прахъ въ очитѣ на нѣкои .... При такива „гладки“ и „лустросани“ критики и сѫждения, ний мислимъ, че сѫ за прѣдпочитанье безцеремоннитѣ смъртоносни гръмотевици, съ които оперира самъ авторътъ на настоящата сбирка, г. Михаиловски, въ своята рецензия на Д. Х. Ивановия прѣводъ на „Клетницитѣ“ отъ Виктора Хюго[1]). Отъ рецензии, като тъзи на Михаиловски, баремъ има полза: тѣ сѫ отровни, тѣ сѫ убийственни, нъ и лѣковити и спасителни: върху силнитѣ натури тѣ ще подѣйствуватъ като благотворно лѣкарство; за истинскитѣ таланти, за гигантитѣ трѣсъкътъ на подобни рецензии ще бѫде една военна трѫба, единъ зовъ за борба на животъ или смърть. Колкото за слабитѣ, т. е. за ония, които скоро би умрѣли отъ своя собственна безславна смърть, за тѣхъ тѣ ще бѫдѫтъ, може би, смъртоносни и толкозъ пó-добрѣ, ако наистина бѫдѫтъ смъртоносни .. — Критикитѣ на г. П. Пешева, писани по всичкитѣ правила на приличието, сѫ беззлобни и невинни, но и бесполезни рожби .... Тѣ не принасятъ полза и на онзи авторъ, чиято книга третиратъ, защото той не чака отъ критиката да му обади, да ли еди-кое негово стихотворение е харесало еди-кому си: отъ това той, ако не е поетъ, нѣма да стане поетъ, нито пъкъ ще се познае, че не е поетъ .... За да извлѣче авторътъ полза отъ една критика, трѣба тя да се постарае да го освѣтли върху онова, което има за него жизненъ интересъ: върху негова талантъ, ако го има, върху неговата посока, върху слабитѣ и силнитѣ страни на произведенията му и върху отношението му към онзи народъ, на който принадлѣжи. Ето истинската задача и истинската длъжность на една критика, па, ако искате, и на една рецензия, когато тя зима широки размѣри.

Ний не се надѣваме въ тъзи рецензия да испълнимъ онова, което може да испълни само една истинска критика, нъ ще се постараемъ да бѫдемъ до педантизъмъ беспристрастни, да бѫдемъ искренни, и, независимо отъ разнитѣ вѣстникарски отзиви, да искажемъ всички свои, благоприятни и неблагоприятни за автора, възгледи и сѫждения.

---

[1]) В. Сборникъ на Министерството на Народното Просвѣщение, кн. I.

II.
За името на сбирката „Novissima verba".

Прѣди да пристжпимъ къмъ критиката на сбирката, ще кажемъ двѣ, три думи за нейното антично и чутовно име: Novissima verba (*най-нови думи*). Защо е то латинско? Този въпросъ не е до тамъ умѣстенъ, и ако ний, при все това, го задаваме, то го правимъ само съ цѣль, да отговоримъ, че поетътъ е свободенъ да дава на книгитѣ си заглавия, взети изъ кой-да-е езикъ. Наистина, обикновенно всѣки избира заглавията на книгитѣ си отъ езика, на който пише. но наший патриотизмъ не бива да отива до тамъ, щото да осжждаме всѣко ползуванье отъ единъ чуждъ, по богатъ и — за ония, които го знаьжтъ, — по изразителенъ езикъ.

Може да бжде въпросъ само туй, какъ ще се разбиратъ отъ нашата публика тѣзи стихове, посипани съ раскопкитѣ на Помпеи и Херкуланумъ? На автора добрѣ е извѣстно, че у насъ между читающата публика не може се намѣри и по 1 на 100, който да знае латинския езикъ. Да не би принципа *„odi profanum vulgus"* (прѣзирамъ простия народъ), съ който е надписано едно негово стихотворение, да е завелъ автора до тамъ, щото той да търси срѣдства да стане съвсѣмъ недостжпенъ за омразния vulgus? Ний не вѣрваме туй, защото мислимъ, че profanum vulgus е много еластично нѣщо и че мнозина, които ще разбержтъ латинскитѣ фрази, може да не разбержтъ българскитѣ . . . . а пъкъ още по-много хора, скромни и оскждни отъ классични знания, много по добрѣ ще разбержтъ и почувствуватъ воплитѣ на поета, ако и да не отбержтъ нищо отъ неговитѣ латински цитати, и даже отъ самото име на сбирката.

Но може нѣкой да каже. че не е толкова важно, на кой езикъ е написано заглавието на книгата колкото „съдържанието" на самото заглавие и неговото отношение къмъ съдържанието на книгата. — Имената на разни сбирки отъ стихове често биватъ случайни, или нѣматъ никаква особенна вжтрѣшна свързка съ съдържанието; но твърдѣ често поетътъ иска съ заглавието да резюмира книгата, или да покаже нейната идея. Името *Novissima verba* е отъ втората категория: то не е случайно, то има една опрѣдѣленна тенденция. Авторътъ иска да каже едно отъ тѣзи двѣ нѣща: или че тѣзи стихотворения сж найновитѣ негови думи, или че тѣ сж *нови съвсѣмъ*, че тѣ прѣдвѣщаватъ новъ животъ. Първото отъ тѣзи двѣ нѣща не може да бжде вѣрно. защото по голѣмата часть отъ тия стихове, съ твърдѣ малко исключения, сж печатани въ „Периодическото Списание на Българското Книжовно Дружество въ Срѣдецъ" и въ „Библиотека Св. Климентъ": нѣкои отъ тия novissimi сж познати на българската читающа публика. още отъ 1884 година, ако и малко въ друга форма. Да ли второто, да ли *новия животъ* се намира въ тѣхъ, това е другъ въпросъ. — Но въ единия и въ другия случай името е злѣ избрано: странно е да нарича единъ авторъ novissimi едни стихове, които иматъ почтенната възрасть отъ 6—7 години и които едно врѣме се давахж на публиката изъ „вехтитѣ тетради", а нескромно е да претендира той самъ за *новъ животъ*. — Самото име: novissima verba ни се вижда при туй не съвсѣмъ ново.

Не знаемъ, да ли не ни лъже паметьта, но въ французската поезия, като че има една сбирка, която носи сѫщото име.

III.

За подражателностьта на г. Ст. Михайловски.

Въ днешнитѣ врѣмена, на които вѣковетѣ сѫ оставили едно страшно, по своя обемъ, завѣщание отъ умственни плодове; въ днешнитѣ врѣмена, когато у насъ и по вънъ се пише толкова много, както отъ даровити творци, тъй и отъ способни и неспособни компилатори; — всѣки ще признае, че е много трудно да се напише нѣщо оргинално, нѣщо самостоятелно. Често писательтъ мисли, че исказва нови, собственни оргинални мисли, плодъ на дълговрѣменни медитации, а сетнѣ, и то много пѫти случайно, съ ужасъ открива, че е повтарялъ нѣща, казани прѣди години или вѣкове отъ писатели, прилични или пъкъ съвсѣмъ противоположни нему. Но случва се и това, че писательтъ безсъзнателно повтаря чужди мисли, мисли, които е челъ прѣди години у други автори и за които, въ този моментъ, не може да си спомни, че ги е срѣщалъ другадѣ. Такива явления въ историята на литературата не сѫ рѣдкость. Азъ ще се задоволѭ да припомнѭ на четеца два особенно извѣстни примѣра: тъй Лермонтовъ повтаря Байронови думи, защото неговото настроение е Байроновско, тъй Шиллеръ повтаря Лессингови и Шекспирова идеи. Такива повтаряния всѣкога сѫ извинителни, но много пѫти е мѫчно за критика да ги отличи отъ съзнателнитѣ повтаряния, отъ прѣвежданье отъ чузди езици и укриване на истината, изобщо отъ ония повтаряния, които заслужватъ името литературна кражба, плагиятъ.

Г. Михаиловски, като всѣки български поетъ, има твърдѣ много чужди идеи, и то такива, които принадлежѫтъ повече на французски поети, идеи, които той не е прѣсъздалъ и не е „побългарилъ". Тъзи е разликата между онова подражение, отъ което днесь никой не може да избѣгне, което е даже позволително, и онова, което се осѫжда, като непростително укриванье на изворитѣ, изъ които черпи писательтъ. — Една благодарна задача на критиката ще бѫде да изслѣдва изворитѣ, изъ които е черпилъ г. Михаиловски[1]). Ний за жалость трѣба да се откажемъ отъ тъзи приятна длъжность, защото не сме въ състояние да ѭ испълнимъ удовлетворително. Ний ѭ оставяме на хора, по добрѣ запознати съ французската поезия. — Но освѣнъ чужди идеи, у г-нъ Михаиловски има и цѣли пасажи, взети изъ разни французски поети. Ний ще направимръ за примѣръ, едно сравнение между „Кадрила на смъртьта" и La nuit d' octobre на Alfred de Musset (Poesie nouvelles).

Ще приведемъ българскитѣ и французскитѣ куплети, като подчертаемъ ония думи, които ни се виждатъ особенно близки, почти прѣведени отъ французски на български.

[1]) Неговитѣ извори сѫ много и разнообразни; освѣнъ че взема много отъ първокласснитѣ французски поети, той още по́-много черпи изъ съкровищата на второ и третьокласснитѣ французски автори. Ний имаме на рѫка нѣкои отъ прототипитѣ на разни негови мисли и стихотворения, нъ понеже нѣмаме *всичкитѣ*, въздържаме се отъ всѣко слѣденье на изворитѣ, съ исключение на онова голѣмо съвпадение съ Musset, за което е дума по́-долу.

*

У Михаиловски:

Проклевамъ те, о ти, която
Предателски осуети
Младенческитѣ ми надѣжди
И ме направи да изгубѭ
Въсторженнитѣ си мечти!

У Alfred de Musset:

Honte à toi, qui la première
M'a apris à la trahison
Et d'honneur et de colère
M'a fait perdre la raison,

Очевидно е, че французский текстъ тука по думитѣ си е далечъ отъ българския, и че той е послужилъ само като основа за послѣдния. Не може да се каже, че тукъ г. Михаиловски е прѣвождалъ; не, той е прѣсъздалъ тукъ оригинала. *Какво* е самото прѣсъздаванье, то е другъ въпросъ.

У Михаиловски:

Позоръ на тебе, злостна жено,
О ти, която ме покри
Съ тѫги и мракъ, и обесплоди
Благожелателството въ мене —
Опетни свѣтлитѣ ми дни!

У Alfred de Musset:

Honte à toi, femme à l'oeil sombre
Dont les funestes amours
Ont enséveli dans l'ombre
Mon printemps et mes premiers jours.

Тукъ българското е по-близо до французския оригиналъ; смисъльта е сѫща, а и нѣколко думи сѫ сѫщитѣ, само че има малки размѣствания, — нѣщо, което става, почти по необходимость, всѣкога, когато се прѣвежда отъ стихъ въ стихъ.

У Musset:

C'est ta voix, c'est ta sourire
C'est ton regard corrupteux
Qui m'ont apris à maudire
Jusque semblant de bonheur.

У Михаиловски:

Причина ти си, дѣтъ не могѫ
Да вѣрвамъ вече въ любовьта,
Невинностьта ми ти потъпка
Ти ме научи да злословѭ
И да прѣзирамъ хубостьта.

Въ слѣдующитѣ куплети близостьта между французското и българското е по-голѣма:

У Musset се казва:

C'est ta jeunesse, c'est tes charmes
Qui m'ont fait désesperer

Et, si je doute des larmes
C'est que j'ai te vu pleurer.

У Михаиловски:

Отчаянье какво нѣщо
Отъ тебе се научихъ азъ,
Въ плача ако не вѣрвамъ вече
Това е тебъ, защото видѣхъ
Да ронишъ сълзи часъ по часъ.

У Musset:

Aussi simple qu'un enfant
Comme un fleure à l'aurore
Mon couer s'ouvrait en t'aimant
Certes, *ce coeur sans défence*
Put sans peine être abusé
Honte à toi! *Tu fus la mère*
De mes premières douleurs
Et tu fit de ma paupier
Jaillir la source des fleurs

У Михаиловски:

Душата ми се тебъ раствори
И беззащитното ми сърдце
Прѣдаде се на тебъ безъ страхъ
И ти ме взе катъ майска китка
И ме раскѫса като листъ
На мойта гибель ти си майка!
Ти гореститѣ ми роди!
За първий пѫть ме ти расплака.

За забѣлѣзванье е, че почти вврѣдъ, дѣто българский авторъ се е отдалечавалъ отъ оригинала, той е изгубвалъ и отъ неговата поезия. — Но да ли въ този пассажъ ний имаме работа съ едно съзнателно копиранье и прѣвежданье или съ едно безсъзнателно повтаряние на прочетени нѣкога произведения? Туй е невъзможно да се рѣши, защото нѣма никакъвъ критериумъ. Впрочемъ, нашата длъжность се свършва съ констатиранье на факта; длъжность на самия авторъ е да каже истината.

IV.

Техническата страна на novissima verba. Теорията на г. П. Пешева за неритмованитѣ стихове.

„Една обща черта въ стихотворенията на г. Михаиловски е липсванието на прѣсилени стихове, на ковани искуственно ритми, които често развалятъ мислитѣ, макаръ и да даватъ външно благозвучие и гармоничность. Г. Михаиловски, като смѣлъ живописецъ, е изобразявалъ на книгата *мислитѣ* си. Като искусенъ масторъ, той рисува, *безъ да се спира на дреболиитѣ, безъ да се мѫчи да издирва и пробира отдѣлни думи за да съставлява ритми.* Тамъ, гдѣто при писаньето, ритмата му е дошла на умъ естественно, той ѭ е написалъ; тамъ

гдѣто изведнъжъ, при творчеството му, не му е била наръчна дума за ритмя, той не се е спиралъ за да ѭ измисля и съчинява. *Поради това, той е смѣлъ и свободенъ въ изображенията си; мислитѣ му сѫ ясни и разбрани.* Поради това не на всѣкѫдѣ у него ще срѣщнете въ стиховетѣ му тази лъскавина, тази гладкость и това лустро, каквото ще срѣщнете у много стихотворения на г. Вазова, нъ заради туй пъкъ, не стѣсненъ отъ измѫдрени и прѣсилени ритми, *г. Ст. Михаиловски има по́-голѣма смѣлость въ изображението, и неговитѣ стихове по вѫтрѣшното си достоинство надминуватъ строго ритмованитѣ.*"

П. Пешевъ.[1])

На стиховетѣ на г. Михаиловски липсува всѣка музикалность, или, ако се изразимъ малко по-точно, тѣ сѫ написани противъ всичкитѣ правила на българското стихотворство. Тъзи наша бѣлѣжка може да се стори много странна г-ну Пешеву, който въ своята рецензия, очевидно противъ бѣлѣжкитѣ на г. А. Константиновъ въ „Периодическото Списание", проповѣдва единъ видъ поетическа анархия въ българското стихотворство. Между другото той казва, въ горѣприведения цитатъ, че стихотворенията на г. Михаиловски по вѫтрѣшното си достоинство надминували строго ритмованитѣ. Туй е голѣма крайность и, като такава, не може да бѫде вѣрна. Ний прѣвъ пѫть чуваме въ кратковрѣменния си животъ, че неритмованитѣ, или по-право, злѣ-ритмованитѣ стихове — такива сѫ въпроситѣ стихове — стоѭтъ по-горѣ отъ хубавитѣ, гладкитѣ, добрѣ-ритмованитѣ, именно *защото послѣднитѣ иматъ този недостатъкъ, да бѫдѫтъ ритмовани.* Г. П. Пешевъ не казва подчертанитѣ отъ насъ думи, но ний ги прибавяме, защото го разбираме именно тъй и защото не може по други начинъ да се разбиратъ неговитѣ думи — което ще се опитаме и да докажемъ. — По-нататъкъ г. Пешевъ приписва голѣма смѣлость на стиха на Михаиловски; ний ще се съгласимъ съ туй и ще признаемъ, че той наистина е смѣлъ, нъ нѣма да ни доде на ума да помислимъ, че тъзи смѣлость произлиза отъ отсѫтствието на ритми и на гладкость, нито пъкъ би се осмѣлили да търсимъ каква годѣ свръзка между смѣлостьта на идеитѣ и небрѣжностьта на формата — нѣщо, което ни се струва, че е направилъ г. Пешевъ, ако и отъ далечъ. Мнозина отъ читателитѣ ще сѫ имали случай да видѭтъ на разни езици, и на български даже, смѣли и съ високи достоинства стихове, напукъ на ритмитѣ, които ги красѭтъ и напукъ на блѣскавата имъ форма. Ний сме наклонни даже да мислимъ, че истинското искуство създава само произведения, въ които царува пълна хармония между *формата* и съдържанието, и се надѣваме, че никой нѣма да го откаже; че истинското поетическо произведение никога не облича небрѣжна, неправилна, оттласкателна форма; че е немислимо „*Пѣсеньта за камбаната*" отъ Шиллера или „*Донъ Жуанъ*" отъ Байрона да бѫдѫтъ написани съ безформенни, неправилни, нехармонични стихове, както е немислима една Рафаелова Мадона, зацапана съ жълти бои. И даже още по́-вече. Ний утвърдяваме, че нѣма въ всемирната литература ни единъ по́-виденъ поетъ,

[1]) *Искра.* II год., книжка II стр. 314.

който да е писалъ лоши стихове, нито критикъ, който да е одобрявалъ такава раскъсана и раздърпана — „раздирателна“ форма както, — се изразява рецензентътъ на „*Поемата на злото*“ въ „*Русская мысль*“, — въ каквато облича своитѣ често възвишени мисли авторътъ на въпроснитѣ *Novissima verba*. Че мнозина гениялни поети не сѫ писали никакъ стихове — туй никакъ не измѣнява въпроса, защото думата ни е за калпавитѣ въ формално отношение стихове. Може би нáй-малко $^8/_{10}$ отъ ония произведения, съ които се гордѣе человѣчеството, сѫ писаня въ стихове, и при това образцови стихове, а нáй-великото проявление на творческия духъ на человѣчеството, безсмъртний, бесподобний Гетевъ Фаустъ[1]) е писанъ съ чудни, неподражаеми — ритмовани — стихове. Ако, слѣдователно, Михаиловски продължава да пише такива стихове, то той съ това ще докаже, че е лишенъ отъ онзи поетически инстинктъ, който води поета всѣкога въ царството на прѣкрасното, и ако Пешевъ продължава да хвали този *недостатъкъ*, той ще ни убѣди, че му липсва не само естетический вкусъ, а и знанието на нáй-елементарнитѣ искания отъ поезията.

Но по-нататъкъ. Когато единъ човѣкъ, билъ той критикъ или простъ смъртенъ, иска да *сравнява едно нѣщо, той е длъженъ да покаже, съ какво го сравнява*. Сравняваньето всѣкога състои въ измѣрваньето на двѣ или по вече величини съ една третя. Г. Пешевъ е прѣстѫпилъ това основно правило и не е казалъ *съ какви* — по своето вѫтрѣшно достоинство — стихове сравнява достоинствата на стихотворенията на Михаиловски. — Нека четецътъ има добрината да извини туй дълго злоупотрѣбление съ неговото търпение и нека ни позволи да бѫдемъ малко педантично-придирчиви къмъ този въпросъ, който ни занимава.

И тъй, г. Пешевъ *не е казалъ, съ какво сравнява*, нъ понеже въпросътъ е ясенъ и простъ, то всѣки безъ трудъ ще открие, кое е тукъ тъй нарѣченото tertium comparationis. Именно, г. Пешевъ не може да сравнява *неритмованнитѣ* стихотворения на г. Михаиловски (по „вѫтрѣшното имъ достоинство“) съ нищо друго, освѣнъ съ такива ритмовани стихове, които по своето вѫтрѣшно достоинство стоѭтъ или *по-низско*, или *по-високо* отъ неговитѣ, или пъкъ най-сетнѣ сѫ равни тѣмъ. Трилеммата е неизбѣжна: съ нищо друго въ свѣта не може да се сравнява въ този случай. Нъ кой отъ тритѣ случая е ималъ на ума си г. Пешевъ — туй ни е неизвѣстно. Обаче, който случай и да е ималъ той на умъ, пакъ сравнението му куца. Ний ще разгледаме подробно и тритѣ случая и ще докажемъ, че той или не може да има право, или пъкъ говори нѣща, които всѣки знае, а длъжность на критиката е да говори нѣща, които не знаѭтъ всички . . . .

1. Ако г. Пешевъ иска да каже, че, като се сравнѭтъ нѣкои хубави, нъ неритмовани стихове на г. Михаиловски, съ други ритмовани, нъ слаби, нищожни стихове, то първитѣ ще излѣзѫтъ по-хубави — ако г. Пешевъ иска да каже това, то той казва такава велика истина, каквато бихъ казалъ азъ, ако рѣчѣхъ: като сравнимъ гореца

[1]) Тука е дума само за I часть на Фауста, дѣто нáй-съвършенното съдържание е съединено съ нáй-съвършенна форма.

вода съ студена, то ще намѣримъ, че първата е по-гореща. За такива дълбоки открития, би казалъ Хамлетовий приятель Хорацио, нѣма нужда да излизатъ мъртвитѣ изъ гробоветѣ си, нито пъкъ да се съчиняватъ критически критики. . . .

2. Ако г-нъ Пешевъ е искалъ да каже, че всичкитѣ неритмовани стихове на г-нъ Михаиловски, по своето вѫтрѣшно достоинство, стоѭтъ по̀-високо отъ ритмованитѣ, само затова, защото сѫ неритмовани, то туй е много криво и даже нелѣпо. Ний не вѣрваме да има човѣкъ, който отъ двѣ еднакви по вѫтрѣшното си достоинство стихотворения, да прѣдпочете неритмованното, т. е. да има отвращение къмъ ритмитѣ, къмъ музикалностьта и гладкостьта на рѣчьта. Напротивъ, всѣки единъ, който съ опаки теории не тираннизира музикалнитѣ си инстинкти, ще прѣдпочете ритмованното, защото то притѣжава съ своитѣ ритми едно достоинство по̀-вече. До колкото ни е извѣстно, самъ г-нъ Пешевъ не принадлѣжи къмъ враговетѣ на музикалностьта на стиха, нито е пъкъ отъ пасмината на нѣмския поетъ — патриархъ Клопщокъ. На много мѣста изъ неговитѣ по̀-стари критики се въсхваляватъ, и твърдѣ справедливо, хубавитѣ и гладки, или както ги нарича той сега, *лустросани* стихотворения. Ний си спомняме даже, че въ една отъ критикитѣ му имаше доста остри бѣлѣжки противъ нѣкои, не дотамъ изгладени, Вазови стихове (въ „Италия“ и „Сливница“).

3. Още по̀-криво и по̀-опако ще бѫде, ако се прѣдположи, че г. Пешевъ е искалъ да постави по̀-горѣ отъ ритмованнитѣ и ония неритмованни стихове, които по своитѣ вѫтрѣшни недостатъци, очевидно стоѭтъ по̀-долу отъ тѣхъ. За този случай нѣма и нужда да се распростираме много, тъй като и безъ туй много се отдалечихме отъ сѫщинската си задача.

И тъй, г. Пешевата присѫда за неритмованнитѣ стихове и въ тритѣ случая е погрѣшна, защото произлиза отъ неговото желание да въздигне едно явление, което би могло най-вече, най-вече да се оправдае; защото е искалъ да направи „добродѣтель“ отъ единъ недостатъкъ.

Но нека се повърнемъ на въпроса си: отсѫтствие на музикалность въ стихотворенията на г. Михаиловски. Онъзи музикалность, която ний търсимъ и не намираме, състои въ правилностьта на стѫпкитѣ и на ритмитѣ и въ грижливия изборъ на думитѣ — за избѣгванье на какофонии. Върху какофонията нѣма да се спираме; между нашитѣ писатели — исключение правѭтъ нѣколко единици само — още нѣма никакво съзнание и никакво стремление къмъ стилистически прѣлести, къмъ елегантность въ стила. У насъ единъ Gustav Flaubert е немислимъ, невъзможенъ; за насъ би било непонятно, да не кажемъ смѣшно, ако ни кажѣхѫ, че еди кой български писатель прѣкарвалъ безсънни нощи, за да намѣри една хубава дума[1]). Ний като

[1]) G. Brandes. Moderne Geister, стр. 113. Брандесъ расказва за него, че не търпѣлъ повтарянието на една и сѫща дума даже слѣдъ 40 реда и повтарянието на единъ и сѫщи слогъ въ едно прѣдложение. Туй ще бѫде за насъ баснословенъ педантизъмъ. Сѫщо и неговитѣ думи: Единичкото важно и вѣчно нѣщо подъ слънцето е едно хубаво прѣдложение, което има рѫцѣ и крака и т. н.

че нѣмаме ни вкусъ, ни слухъ за такива тънкости. — Колкото за стѫпкитѣ, тѣ почти наврѣдъ липсуватъ у стиховетѣ на Михаиловски, или по́-право, тѣ нийдѣ не сѫ правилни и послѣдователни. Ако въ първия стихъ на едно стихотворение намѣрите ямбъ, въ втория ще ви се испрѣчи хорей; ако първата половина на стиха състои отъ хорей, втората ще състои отъ ямбъ или отъ амфибрахий и др. Най-често обаче се срѣщатъ правилни стѫпки въ една цѣла строфа и развалянието на тъзи правилность чрѣзъ една стѫпка отъ други родъ:

До свижданье, Иване, Петко!
Азъ вечъ отивамъ, горѣ тамъ . . . .
Това е мойто завѣщанье:
Имотъ *вмѣсто* да ви оставѭ
Човѣшка мѫдрость ще Ви дамъ.

Този куплетъ състои все отъ ямбове; само въ четвъртия редъ думата *вмѣсто* образува единъ хорей.

О, тѣло Божие на кръста!
Ето любовникътъ на тъзи
Която за жена избрахъ,
Ето човѣкътъ — платъ бездушенъ —
Който потъпка мойта радость —
И прѣобърнѫ ѭ на прахъ!
Стр, 28 и 29.

Тукъ подчертанитѣ думи сѫ хореи, а всички други ямбове.

Умрѣлъ бѣхъ — въ съня си, нощесь, и погребенъ,
И гробътъ ми бѣше до *другъ единъ гробъ*,
Въ който простъ ратай вонещъ бѣлодрѣшко
Бѣ станѫлъ, катъ мене, на червея робъ . . .
Стр. 64.

Тука първия стихъ и първата половина отъ втория състоѭтъ отъ правиленъ амфибрахий; втората половина не е до тамъ гладка. Третия стихъ не може да се раздѣли на никакви стѫпки; четвъртия пъкъ състои отъ амфибрахий.

Ритмитѣ на г. Михаиловски не задоволяватъ даже и толкова, колкото задоволяватъ неговитѣ стѫпки. Нѣма у него нито едно стихотворение съ правилни ритми — нѣщо, което за стѫпкитѣ не може да се каже тъй абсолютно. Ако г. Михаиловски искаше да избѣгва ритмитѣ т. е. да пише бѣли стихове, тогазъ въ това отношение нищо осѫдително, нищо лошо не би имало въ стиховетѣ му. Нъ той не пише бѣли стихове, а ритмовани; той избира думи, които образуватъ неправилни ритми.

Кой е най-крѣпкий человѣкъ
  Подъ синото небе?
Дали е хитрий дипломатъ
  Съ гранитното сърдце?
Дали е ловкий акробатъ
  Съ желѣзнитѣ грѫди?
Дали е този, който знай
  Перото да държи?

Дали е този, който води
Площадската тълпа?
Илъ този, който подражава
Христовитѣ дѣла?
Стр. 78.

Катъ побѣснѣло псе,
Съ вървежъ омаянъ, съ погледъ дивъ и съ пѣна на устата
Некъ тича, който ще
Да се търкаля въ твоя прахъ, о сганъ, и въ твоитѣ *блата!*

Тукъ вмѣсто *блатá* трѣбва да се чете *блáта*, за да има съзвучие съ *устата*. Въ цѣлото туй стихотворение *odi profanum vulgus* вторий и четвъртий стихъ се ритмуватъ; само въ четвъртий куплетъ е ритмувано *награди* съ *акробати* и въ осмий *улибки* съ *въздишки*. Колкото за първий и третий стихъ, тѣ прѣзъ цѣлото стихотворение се стремжтъ да се ритмуватъ, но тѣхното ритмуванье състои въ една обща буква: *псе* и *ще*, *щж* и *кадж*, *зари* и *прасци*, *поклонѝ* и *ти*; само въ два-три куплета къмъ едната буква се е придала още по една: *мегданъ* — *сганъ*, *вдамъ* — *храмъ* и др.

Подъ тъзи плочица лѣжи
Първанъ, едно хлапé, *селяче*
Що бѣше то? — *Нищо почти.*
Нито кумиръ народенъ *даже* (?)

Тукъ *лѣжи* и *почти*, *селяче* и *даже* сж нѣщо като ритми.

Мумия по име, споредъ каталога.
Поспрѣхъ се, изгледахъ тазъ дрипель *старинска*
Останки на нѣкой служитель на *сфинкса*
И може би трупътъ на царска *особа*

Сфинкса и *старинска*, *каталога* и *особа* сж ритми, но тѣ сж толкова далечъ едно отъ друго, щото не ти се иска да вѣрвашъ, че тѣзи думи иматъ претенцията да бждтъ ритми. Впрочемъ, възможно е, на нѣкои мѣста г. Михаиловски неволно да е поставялъ едно слѣдъ друго думи, които иматъ по нѣкои общи букви, безъ ни най-малко да е искалъ да образува ритми. Иска ни се да вѣрваме, че нѣкои отъ страннитѣ ритми, които намираме въ стиховетѣ му, сж се породили по този начинъ. Но туй е небрѣжность, туй е пакъ осждително.

Прѣди да свършимъ нашитѣ бѣлѣжки за стиха на Михаиловски, ще забѣлѣжимъ, че по нейдѣ е трудно за човѣка да рѣши, какви стихове пише той: тонически ли или силлабически. Очевидно е, че г. Михаиловски се стреми да пише тонически стихове, нъ странно е, че и тамъ даже, дѣто има доста правилни стжпки въ неговитѣ стихове, читательтъ мисли, че чете силлабически стихове, защото стихътъ състои или отъ много голѣми, или пъкъ отъ много дребни думи. Въ първия случай думата се дроби на три-четири части, защото образува три-четири стжпки, а въ втория — отъ три-четири думи се образува една стжпка и стихътъ получава една особенна негладкость и грапавина. — Още повече удивява туй отсжтствие на хубавъ стихъ, когато се има прѣдъ видъ този фактъ, че ний си имаме вече свое, ако и по чуждъ образецъ създадено стихосложение, на което сж писани

доста образцови по своята форма стихотворения. Че е хванжло коренъ туй стихосложение, и че не е противно на свойствата на езика ни, се доказва и отъ това, дѣто всички нови наши поети, даровити и бездарни, като напримѣръ г. Славъ Кесяковъ, П. П. Славейковъ, Узуновъ, Московъ и др., и всички прѣводачи, като А. Константиновъ, Д. Поповъ, Трифуновъ и др. иматъ много добъръ стихъ, досущъ независимо отъ тѣхната поетическа дарба или бездарность. Г. Михайловски очевидно е останжлъ назади отъ своитѣ съврѣменници-стихотворци, поне колкото се касае за формата на стиха.

V.

За нѣкои други недостатъци на музата на г. Михайловски. Анализъ на стихотворението „Поетъ".

Често поетитѣ, между многото други свои произведения, създаватъ и такива, въ които особенно ясно и силно се отражава тѣхната индивидуалность, тѣхната способность или неумѣние. Често, въ едно стихотворение на единъ поетъ като въ единъ фокусъ се отразяватъ всичкитѣ му добрини или слабости. Като търсимъ недостатъцитѣ или слабоститѣ на лирическата муза на г. Михайловски, ний имахме нужда отъ единъ такъвъ фокусъ. И той се намѣри. На стр. 20 има едно стихотворение съ фаталното име „Поетъ", въ което се отражаватъ слабоститѣ на поета. Въ това стихотворение се рисуватъ душевнитѣ мжки на единъ поетъ, безъ да се показва тѣхната причина.

Тъзъ язва! . . . Тъзъ проказа люта!
Това плашило! Тѣзъ тъми!
Тъзъ мисъль, по зла отъ ехидна!
О Боже, други мжки дай ми
Отъ тъзи скръбь ме оттърви.
Тозъ червей! . . . Туй дебело було
Духътъ ми което покри!
Туй страшно стрѣсканье въ съня ми!
О Боже, въ други адъ хвърли ме,
Отъ тозъ пъкълъ ме оттърви.

Най-сетнѣ, „нещастний поетъ, който си брътвѣлъ тъй, обзетъ отъ *всевъзможни* черни мисли, се спира и навежда глава",

Защото чулъ въ съвѣстьта (??) си
Мълва
Я гледай го ти него, *псето* и т. н.

Тъзи мълва му казва, че не е възможно да се измѣнжтъ зарадъ него свѣтовнитѣ закони, нито пъкъ да му се даде другъ животъ.

Нищожна глупава свѣтулка
Вмѣсто спокойно да блѣстука
Тамъ въ цвѣтистото поле,
Започнжла да ми роптае, —
Желай да се прѣобрази,
Голѣми роли да играе[1],

[1]) Тѣзи и слѣдующитѣ подиръ тѣхъ стихове нѣматъ нищо общо съ молбитѣ и мжкитѣ на поета: той иска само да се отърве отъ своитѣ вжтрѣшни язви, и не показва никаква охота да играе голѣми роли.

Да пръска слънчеви зари, —
Като, че Господъ е забравилъ
Фенеръ да тури на небото
Свѣтътъ когато е направилъ! . . .

И най-сетнѣ този *гласъ на съвѣстьта* свършва съ сѫщата енергическа псувня, съ която бѣ захванѫлъ.

Я гледай го ти него, псето.

Твърдѣ естественно е, ако, подиръ тѣзи убѣдителни отечески съвѣти бѣдний пѣвецъ онѣмява и подъ мрачнитѣ си строфи поставя думата „конецъ“.

А пъкъ сѫпругата му, умна
Жена,
Подиръ рѣчьта конецъ прибави
Това:
„Не може да се шие съ него,
Не трай. .
За кърпенье конци по здрави
Ми дай. . “

Мѫчно е да се намѣри оная мисъль, която е искалъ да въплъти поетътъ въ това свое стихотворение, защото е прѣпълнено съ противорѣчия. Обаче съ голѣма приблизителность можемъ каза, че неговата тема е да нарисува прозата на живота. Може да се прѣдположи и това, че поетътъ е искалъ да иронизира сѫдбата, че е искалъ да ни накара да помислимъ: „На какъвъ човѣкъ каква жена.“ Но тогава гласътъ на съвѣстьта е съвършенно излишенъ; пѣвецътъ е могълъ, по съвършенно други поводъ, да пише своя идеаленъ конецъ и жена му пакъ да искаже своята реална скърбь за този слабъ конецъ. Но тогазъ би трѣбвало друго нѣщо — трѣбвало би рѣчьта на бѣдния пѣвецъ да се допълни и да се искаже въ неѭ, отъ дѣ извира неговата скърбь. Може би мѫкитѣ му произлизатъ отъ щастието, че притѣжава тъзи бесцѣнна практична жена. Туй е дѣйствително найблизското прѣдположение, но ний нѣмаме никакво доказателство за туй, да ли то отговаря на истинското намѣрение на поета. Ако има нѣщо, което да не е съмнително, то е това, че поетътъ ни рисува единъ отъ вѣчнитѣ диссонанси въ природата. Но кой именно диссонансъ? — Туй поетътъ не е казалъ.

Но освѣнъ туй, освѣнъ дѣто, поради противорѣчията и непълнотата, мисъльта на това стихотворение не може точно да се опрѣдели, въ него има и вѫтрѣшна несъобразность и психологическа невъзможность, която изобличава въ автора едно съвършенно отсѫтствие на чувство и на поетически инстинктъ. Г. Михаиловски рисува мѫкитѣ и скърбнитѣ чувства на единъ поетъ, съ една дума той рисува единъ аффектъ и непосрѣдственно слѣдъ изражението на тозъ аффектъ, непосрѣдственно слѣдъ думитѣ:

Тъзъ язва! Тъзъ проказа люта!
Това плашило! Тѣзъ тъми!
Тъзъ мисъль, по зла отъ ехидна!

О, Боже, други мѫки дай ми
Отъ тъзи скърбь ме оттърви!

— слѣдватъ долнитѣ думи, исказани отъ сѫщия човѣкъ:

Я гледай го ти него, псето! . . .
Желае, — капчица въ морето,
И въ пустинята зрънце, —
Желае Богъ да измѣни
За него земнитѣ сѫдби
И другъ животъ да му даде.

Не е мислимо да разсѫждава тъй хладно, тъй прозаично единъ човѣкъ, когото гори и изгаря такъвъ вѫтрѣшенъ пламъкъ. Психологический законъ е, че „хладенъ“ разсѫдъкъ и „пламенно“ чувство не могѫтъ да сѫществуватъ на едно и сѫщо мѣсто, въ едно и сѫщо врѣме. Който може *тъй* да гледа на своята скърбь, който може да мисли тъй обективно, тъй трезво, тъй съгласно съ законитѣ на естественнитѣ науки, той не е способенъ да се прѣдава на такива, „безполезни“ за него, чувства. И наопаки: който може тъй дълбоко, тъй мѫчително да чувствува, той не ще бѫде въ състояние да се изобличава тъй безмилостно. И най-лудешката радость и най-отчаянната скърбь ставатъ безсилни, когато ги освѣтимъ съ ясната свѣтлина на разсѫдъка. Най-трогателнитѣ мѣста въ поетическитѣ произведения, най-сърдцераздирателнитѣ вопли изгубватъ силата си, ако ги четемъ или слушаме съ съзнанието, че тѣ сѫ голи думи, че тѣ сѫ безцѣлни и бесполезни, че тѣ не принасятъ никаква реална полза. Или пъкъ, ако постѫпимъ като г. Михаиловски, ако се вземъ тъй остро въ свѣта, щото да разберемъ, че нашата скърбь е противъ природнитѣ закони, че тя не може съ нищо да измѣни нашата сѫдба, тогава тя става даже глупава и безмисленна. . . Който има такива „реални“ очи, той не вижда въ сълзитѣ нищо друго, освѣнъ прочутата Бюхнерова формула Kochsalzlösung, освѣнъ растворъ отъ готварска соль; той не вижда въ хълцанията и въ примиранието на една отчаянна моминска душа нищо, освѣнъ едно конвулсилно ритмическо свиванье и распусканье на грѫдната празднина и на механическата тулумбица, нарѣчена сърдце. . . . Да, има хора, които, споредъ хубавитѣ Хомлетови думи, „съ еднаква благодарность приематъ ударитѣ и дароветѣ на сѫдбата,“ които съ гранитни грѫди посрѣщатъ всичкитѣ прѣвратности на немилостивата сѫдба, но тѣ не сѫ отъ пасмината на онзи пѣвецъ, когото ни рисува г. Михаиловски.

Отъ казаното до тука четецътъ може да се убѣди, че г. Михаиловски по единъ съвършенно непоетиченъ начинъ, и безъ да се „прѣнесе“ въ душата на онзи поетъ, когото описва, безъ да събуди въ своята душа и да прѣживѣе и прѣчувствува това настроение, се е опиталъ да го опише. Туй убѣждение четецътъ трѣбва да почерпи отъ ония вѫтрѣшни противорѣчия на стихотворението, които ний се помѫчихме да укажемъ и които, споредъ нашето мнѣние, сѫ възможни само тогава, когато се „въобразява“ и „мисли“ едно душевно състояние, безъ да се „чувствува“. Още по чудна и непонятна става неспособностьта на г. Михаиловски да създаде една истинска картина

на отчаяние, когато си спомнимъ, че самъ той въ много свои стихотворения се рисува съ отчаянна душа. Въ туй стихотворение той не е рисувалъ себе си, туй го признаваме; но поне е рисувалъ едно твърдѣ познато нему душевно състояние и не е умѣлъ да го нарисува истинно, художествено, поетично. За да не бѫде способенъ да стори това, трѣбва да е лишенъ много отъ поетическа дарба. За да бѫде пъкъ способенъ да направи тѣзи грѣшки, трѣбва въ душата си да има слѣди отъ тъзи раздвоенность. Туй е едничкото обяснение, което ний намираме за този фактъ: трѣбва той самъ да умѣе приблизително тъй да се тѣши. Тъзи способность е прѣкрасна; тя е идеалътъ на писача на тѣзи редове, нъ тя не само, че не е *поетическа*, а е най-голѣмий врагъ на поетическото творчество. И ако не може да се откаже ползата отъ неѭ за ония, които ламтѭтъ за критическия жезълъ, но за поетическата тога тя е крайно врѣдителна, и опасна до смъртоносность. . . . . [1])

VI.

Кратки бѣлѣжки за нѣкои отдѣлни стихотворения въ Novissima verba.

Поетични ли сѫ сюжетитѣ на г. Ст. Михаиловски?

Въ стихотворението „Ратакиня" не може да се разбере, какво иска да каже поетътъ, при всичко, че тамъ нѣма нищо неясно и неразбрано. Поетътъ, заедно съ другаря си, се въсхищава отъ хубостьта на една мома и ѭ нарича Весталка и Русалка, но щомъ се научва, че била слугиня при дѣда Брайка, въсторгътъ му като че извѣтрюва.

Да ли бѣ сладка бѣлина, като на чистий восъкъ,
Да ли бѣ свѣтла бѣлина, като на снѣгъ балкански,
Но челото ѝ бѣше тъй свърхчеловѣшки бѣло,
Щото омаянъ, азъ се спрѣхъ, и рекохъ ѝ: „Русалко!"
Да ли бѣ бойка чернина́, като на рудний въгленъ,
Да ли бѣ рѣска чернина́, като на вранъ перата,
Но кѫдритѣ ѝ бѣхѫ тъй магеснически черни
Щото другарьтъ ми се спрѣ, и рече ѝ: „Весталко!"
Не бѣше тя Русалка, не, не бѣше тя Весталка, —
Но Българка, Еленчанка, съ истрита салтамарка,
Съ обувки запнѫли отпрѣдъ, съ охлузено сукманче,
Съ кобилица на рамо . . . Слуга при дѣдо Брайко.

Хубостьта не въспламенява съ своитѣ титли и служби, за туй ни очудва каква свързка търси поетътъ между хубостьта на лицето и слугарството или пъкъ зяпнѫлитѣ обувки. Ний не виждаме въ туй мотивъ за поезия. Или, ако има нѣкакъвъ мотивъ, той може да се търси само въ контраста между божественната хубость и рабската длъжность . . . Поетътъ обаче не е оставилъ този контрастъ да из-

[1]) Нека ни простѭтъ както четецътъ, тъй и авторътъ, ако течението на нашитѣ мисли ни принуди малко нескромно да засѣгнемъ личностьта на писателя: то става неволно и по необходимость. Нека се има прѣдъ видъ, че личностьта на писателя и неговото поетическо творчество сѫ тъй тѣсно свързани, щото не можешъ да говоришъ за второто, безъ да засѣгашъ първото. Истинската критика е длъжна постоянно да се спира върху личностьта на автора, но у насъ, за добра или за зла честь, истинска критика нѣма....

стѫпи; той се е задоволилъ само съ факта. Туй е твърдѣ малко, защото поетътъ се е спрѣлъ тъкмо тамъ, отъ дѣто захваща поетический моментъ на този епизодъ.

Сѫщо тъй, даже още по-вече отсѫтствува поетичность въ избора на сюжета за „Кръвнишка услада“.

И чу се гласъ: „убихѫ ме!“ и чу се ревъ кръвнишки . . .
Убиецътъ бѣ сѣднѫлъ на грѫдитѣ на убитий
И викаше, пиянъ отъ мъсть: — „Умрѣ! Издъхнѫ, псето!“
О, сладка кръвь, о свѣтла нощь, о часове честити!
Тозъ който прѣдъ очи ми забулилъ бѣ небето,
Тозъ който бѣше ме лишилъ отъ слънце и надѣжда
Тозъ който бѣше ме обвилъ въ срама, като въ одѣжда,
Тозъ който бѣше ме покрилъ съ нещастия и язви,
О, ето го, подъ мене тукъ, въ кала . . . Ликувай Аде!
А вий усорлици, орли, ехидни, вълци гладни,
Елате на задушница и на помана, хайде!“

Защо е всичко туй? Каква идея, какъвъ идеалъ има въ него? Или поетътъ иска и насъ да научи да намираме кръвнишка услада? Тѣзи думи сѫ отвратителни; това дѣло, на което поетътъ ни прави зрители, е още по-отвратително. Поетътъ се е отнесълъ къмъ всичко туй, като единъ простъ фотографъ; той ни е далъ само една снимка, въ която неговата душа не е взела никакво участие. А тукъ не е било мѣсто за обективность. Напротивъ, поетътъ е билъ длъженъ да каже, какъ схваща той явлението и *защо* го рисува на четеца. Поезията се унизява, когато се пълни съ кърви; тя не може да търпи проливанье на човѣшка кръвь, освѣнъ ако то е нуждно за проявяванье на една висока нравственна идея. Туй което ни *дава* г. Михаиловски, е безъидея и безъ цѣль, защото въ него цѣльта е самата кръвь.

Не по-малко шокира и съдържанието и изложението въ стихотворението *Въ музея*, дѣто поетътъ безъ съмнѣние, иска да ни прѣдстави, какъ простотата и невѣжеството не могѫтъ оцѣни свѣтото и великото въ свѣта. За тъзи цѣль избира той една египетска мумия, и една, може би, вече заприличала на мумия, стара баба.

Истъркано нѣщо охлузено, гнило,
Чудовищно, мръсно, ни гадъ, ни кумиръ,
Безъ образъ, безъ форми, бостанско плашило
Мамулъ человѣшки изъ дивъ нѣкой миръ.

Дохажда бабата и ѭ заплюва (*à propos*, г. Михаиловски има голѣма слабость къмъ заплювкитѣ). — На въпросътъ на бабата:

Тъзъ мърша защо ли е турена тука?
Защо ѭ не хвърлѭтъ тамѣ на боклука?

Поетътъ възклицава:

О, сѫдбо, мъртвецътъ упазенъ сто вѣка, —
За да го ругае тъзъ вещица сега!

За да може и четецътъ да повтори това възклицание, трѣбвало е той да види неговата основа, трѣбвало е онзи контрастъ, който поетътъ непрѣменно си е ималъ на ума, да бѫде нарисуванъ релефно,

или съ други думи въ тъзи мумия да е въплътена онъзи идея, която ни кара да погледнемъ съ туй чувство на досадата на бабата. — И тукъ липсува пакъ именно чисто поетичний елементъ, липсува идеализацията на сюжета.

Далечъ би ни завело, ако искахме да докажемъ, че на всичкитѣ стихотворения въ тъзи поетическа сбирка липсува *поезията*. Ний и не бихме желали да бѫдѫтъ лишени *всичкитѣ* отъ благоуханието на тъзи хубавица. Нъ фактъ е, че $^4/_5$ отъ тѣхъ сѫ лишени отъ него.

* * *

Като хвъргаме единъ общъ прѣгледъ върху формата, композицията и духа на стихотворенията на Михаиловски, дохождатъ ни на ума остритѣ, нъ многозначителни и удивително „мѣтки“ думи на руския рецензентъ на „Поемата на злото“ (В. „Русская мысль“ отъ 1890 година, априлската книга въ рецензията на XXVIII—XXX кн. на Периодическото Списание). Като нарича „Поемата на злото“ *раздирателна* поема, той прибавя, че тя „можала да задоволи само единъ невзискателенъ естетиченъ вкусъ“. И едното и другото може да бѫде приложено върху Novissima verba, а второто може да ни послужи и за да си обяснимъ единъ твърдѣ важенъ фактъ. Този фактъ е: мнението на нашата „интеллигенция“, за поезията на Михаиловски. Споредъ нашитѣ наблюдения, оная часть отъ нашата интеллигенция, на която липсува всѣко *естетическо* образование, има високо мнение за негова поетически даръ, намира голѣма естетическа наслада въ неговата поезия, именно защото не може да бѫде взискателна. Напротивъ, малкото българи съ истинско естетично образование и вкусъ твърдѣ скептично се отнасятъ къмъ поетическата стойность на тъзи поезия. Дѣто и единъ чужденецъ, който не може да се заподозри въ пристрастие, не намира художественни прѣлѣсти въ произведенията на Михаиловски — туй доста убѣдително говори въ полза на меншеството.

* * *

Ако и да спираме погледа си прѣимущественно върху слабитѣ стихотворения на г. Михаиловски, но ний, повтаряме го, съ това никакъ не искаме да дадемъ на четеца поводъ да мисли, че не намираме нищо хубаво въ тъзи сбирка. Напротивъ, много нѣща има въ неѭ, които ни задоволяватъ, ако и да нѣма нищо, което да ни въсхити — колкото и да желаемъ да бѫдемъ въсхитени. Ний ще се повърнемъ понататъкъ още единъ пѫть специялно върху *силата* на таланта на г. Михаиловски, а тукъ ще поговоримъ за нѣкои отъ по-добритѣ му стихотворения. За такова считаме ний, прѣди всичко „Напрѣдъ!“, поради неговитѣ хубави мисли:

Че ще пропаднешъ, що ти става?
Не пада вѣчний идеалъ!
Ще доде другъ да продължава
Несвършенитѣ ти дѣла:
Безъ свършекъ нищо не остава,—
Безъ край е само мисъльта.

Напрѣдъ, о ратници избранни,
О първозванни труженци! . . .
Напрѣдъ, каквото и да стане
И земний шаръ да се срути.
Не чакайте всегда сполука,
Нъ въ себе вѣрвайте всегда —
Таквазъ е земната наука!
Напрѣдъ, бащи! Напрѣдъ, дѣца!

„**Къмъ** неродената ми рожба“ е едно отъ малкото стихотворения, което ти се струва да чувашъ струни, които ще търсишъ напраздно ъ цѣлата сбирка — струни на нѣжность.

Спи спокойно, отрокъ милий,
Спи, юноше нероденъ,
Спи всевѣчно въ моитѣ сили,
Спи, о духъ невъплътенъ!
Земна форма, видъ вещественъ
Сѫ вериги, чадо мой,
Спи въ незнайний миръ божественъ
Въ непрѣкѫсваний покой!
Спи въ сърдцето ми, въ умътъ ми
Спи въ грѫдитѣ ми до край
Живитѣ сѫ, чадо, смъртни,
Нищо въ живий свѣтъ не трай.

Балладата за магесника Бояна, разгледана „абсолютно“, сѫщо тъй би могла да се счита за хубава; нъ разгледана по-реално, тя трѣбва да оттласква съ своята нереалность всѣки малко-много развитъ естетиченъ вкусъ, — при всичко, че съдържа прѣвъсходни нѣща. Оная слабость на стихотворството на г. Михаиловски, която произлиза отъ една негова сила и за която ще говорѭ въ слѣдующата глава, проглежда малко въ тъзи баллада. Много се измѫчва четецътъ и съ туй, дѣто е принуденъ да вѣрва, че всички тѣзи религиозно-философски тънкости се расправятъ отъ готвачката баба Яна. Нъ при всичката си проза, тъзи баллада съдържа много куплети, които богатството отъ думи и идеи прави хубави:

. . . .
И дяволътъ тъй сѫщо умѣе да расказва
И знай да проповѣдва, и знай да убѣди
Невиннитѣ душици догдѣто тури въ пазва,
Какъ знае той да милва, какъ знай да се подмазва,
Съ какви въздишки сладки и медени речи!
Той винаги расправя за Божията слава;
Той знае да тълкува Господнитѣ дѣла;
Но той сѐ лъже — даже когато право казва;
Но той безъ Божя воля чете по небесата,
И върже разговори съ печалната луна́!
Той казва, че звѣздитѣ сѫ едри, кат' земята,
Говори че земята прилича на кълбо,
Че туй кълбо пѫтува само мѣжду слънцата,
И други, много други . . . . И ёще че душата

Човѣшка и Господна едно е естество!
Той казва, че не трѣбва да чака награжденье
Че въ бѫдѫщий свѣтъ нѣма ни сѫдба ни мѫченье
Че въ распритѣ ни Господь не иска да се мѣсе,
Че злото е потрѣбно, че нѣма пълно зло!

Стр. 11 и 12.

За никое отъ стихотворенията въ Novissima verba не може да се каже, че има българщина, но въ „Кадрилътъ на смъртьта" нейното отсѫтствие или по́-право, присѫтствието на чуждоземното особенно злѣ поразява. Не искаме съ туй да кажемъ, че въ България нѣма мѫжье и жени, подобни на тия въ „кадрилътъ", мѫжье и жени, които да се мразѭтъ — дѣ ги нѣма тѣхъ? Не искаме да кажемъ и туй, че въ България съвсѣмъ нѣма балове, а само туй, че въ България *още* не мислѭтъ и не чувствуватъ тъй.

Русата госпожа.

Хопъ, хопъ! . . . Нещастний Иваница!
Хопъ! . . . Вѣроятно този билъ
Е дирнята му веселбица.
Тра, ла, ла . . . Какъ е прѣблѣднѣлъ!
Не вѣрвамъ дълго да отиде!
Динъ, данъ! . . . Най-кѫсно до Априлъ
Какъ му сѫ хлътнѫли очитѣ!
Динъ, данъ! . . . Какъвъ добъръ Кадрилъ!
Ами ако умре внезапно
Ако угасне нѣкой день
Въ лѣглото ми . . . . Да станѫ рано,
И да прѣгърнѫ трупъ студенъ!
Хопъ! Музиката е прѣкрасна!
Тра, ла, ла! . . . Ангелски кадрилъ!
Отбрана публика! Горкана!
Турнюрътъ ми се искривилъ . . . (Каква поезия!)
Вдовица! . . . Какъ ще ми прилича
Жалѣй на дрѣха! . . . Тра, ла, ла!
Пъкъ мама черъ платъ не обича!
Нъ тя е простичка жена.
Я виждъ грѫди, месисто тѣло!
Я гледай вратъ, я виждъ снага!
Момче прѣкрасно, силно, здраво
Сѫпругъ това се казва, на! . . .

Стр. 26 и 27.

Все тъй неестественни сѫ и думитѣ на мѫжа:

Гѫрдоболко (?), людоморко
Дробецътъ ми пощади!
Охтичице (?!) блѣдолика
Остави ме да живѣѭ
Още двѣ години три . . .
(Каква нѣжность за любезната охтика!) —

Още четири годинки
Още петки, още шесть . . .
Я, какъ хората добруватъ
И на бѣлий свѣтъ свѣтуватъ, —
Само азъ ли бѣхъ злочестъ? —

Има възвишенни мѣста въ този „Кадрилъ“, нъ, уви, цинизмитѣ и скандальознитѣ фрази сѫ едва ли не по-вече и по-силни. За да не ги прѣписваме тука, нека четецътъ има добрината да прочете внимателно страницитѣ 35 и 36.

Обаче най-непростимото въ този „Кадрилъ на смъртьта“ е неговий чисто парижски тонъ. Авторътъ е забравилъ, че онуй, което въ Парижъ е позволено, у насъ може да е прѣстѫпно и безнравственно. Още е твърдѣ рано да оставяме ний идеализъма, за да заговоримъ съ ultra-реаленъ и фриволенъ езикъ.

За „Euthanasia“, надписано съ мотто *mors ultima ratio* четецътъ нека има добрината да се отнесе къмъ критиката на г. А. К. въ Периодическото Списание на Българското Книжовно Дружество[1]), ний нѣма да кажемъ нищо особенно за тъзи поема; а за *odi profanum vulgus* нека сравни противоположнитѣ сѫждения на г. Пешева и г. А. Константинова.

VII.

За добритѣ страни на поезията на г. Михаиловски. — Въ какво състои неговий „патосъ“?

Онуй значение, което искаме да дадемъ ний тукъ на думата патосъ, е малко необикновенно и, до колкото помнимъ, струва ни се, че сме го срѣщали у русския критикъ Бѣлинский. Съ *патосъ* ний ще означимъ тука отличителната характерна черта на писателя. Тъзи отличителна характерна черта у Михаиловски е *риторството, фразата, която взема мѣстото и на чувството и на поетическата метафора.* Нека дадемъ единъ примѣръ, въ който тъзи особенность, или, поправо, тъзи поетическа слабость е доведена до такава крайность, щото става смѣшна.

Какво си бърбореше дѣдо ми.

Dominus vobiscum!

Връхъ туй кълбенце земно
О боже, дай на всички
Скотове, животинки,
Човѣчета, гадинки,
Каквото е потрѣбно;
Дай тиня на прасцитѣ,
Дай въздухъ на орлитѣ,
На мулето якъ задникъ

[1]) Кн. XXXII и XXXIII, година седма, стр. 376—390. Тъзи рецензия на г. А. К. на много мѣста твърдѣ остро гледа, нъ и тя, както и рецензията на „Поемата на злото“ се ограничава повече съ външното. — Позволяваме си да забѣлѣжимъ, по поводъ на тъзи рецензия, че е желателно критиката малко „по-официялно“ да говори и да избѣгва такива ексцесси, като: „А бе, не мрачна болѣсть, ами като че всички сме се надъхали отъ оптимистическитѣ парадокси на Макса Нордау, и като сме рѣкли единъ пѫть: дайте, братя, пари да печелимъ, да ѣдемъ, да пиемъ и да се веселимъ, а пъкъ страдающитѣ отъ сухоѣжбина завикали: „слѣзте, братя, та ний да дойдемъ пари да печелими“ . . ., или пъкъ отъ личнитѣ обръщения и закачки на автора, като: „А, бе господа учени, дайте и за нашитѣ рани нѣщичко, бе“; „Защо, господинъ поете, оставяте стадото на вълцитѣ“ и други подобни.

*

И на овцата вълна,
Балканъ на сѣки влъхва
И конь на всѣки всадникъ; —
На жабитѣ дай локви,
Мехлемъ на всички рани, —
На патриаси, папи,
Хахами и сатрапи,
Калугери, левити,
Псалти, архимандрити,
Дай ножици, о Боже,
На който знай да стриже, —
Сърни на който може
За дивечъ да се грижи, —
И дай невѣста млада
На който се оплаква
Отъ много тиха кѫща,
Отъ радость сé еднаква,
Отъ работа сé сѫща! —
Дай ножъ на Шкипитара,
На Влаха дай попара,
На Аврамача Сара,
Байракъ на байрактара,
Кривакъ на говедаря,
На ходжата калѐми,
Чифликъ на безадéто,
На султана хареми
И пѫтища на псето; —
Дай боже параходи
На вси рѣки дълбоки,
И дай гръмоотводи
На кулитѣ високи;
На дребнитѣ дѣчица
Дай, Боже, люлка, цица,
И ризички и гащи; —
Дай умъ на който ходи
По вѣстници да драще
За правдини народни;
Дай, боже, на глупеца
Чинъ, почести и плюмки,
Смиренность на мѫдреца,
На гения обувки; —
Дай паметъ на вдовеца
Отъ втори бракъ да бѣга, —
Дай куче на слѣпеца,
На сѣки плѣтъ дай тиква,
На попа дай молитва
На гробищата плочи; —
Дай, Божичко, бардокви,
На всичкитѣ бостани,
Утѣха на сирака,
И дрѣха на голака; —
Дай, Господи прѣблагий,
На босия лапчини,
На просяка фурлини,
На роба властелини; —
На мършитѣ дай гарги,
Дай на молцитѣ кожи,
Молли, митрополити,
Отшелници, мюфтии,
Апостоли кадии,
Дай джебове, кореми,
И приходи голѣми; —
Дай, Боже на нечистий
Сапунъ да се измие,
На ритора рѣчисти
Въстогъ да се опие; —
Дай, Божичко, на вълка
Па даже и на гърка
Растворени кошáри
И стадо безъ овчари; —
Дай, Божичко, свобода
На който има жито;
Дай гайда сладкопойна
На сѣко гърло сито;
Дай Боже мой бѣсилки
На всичкитѣ бѣсачи,
Лопати и мотики
На всичкитѣ копачи; —
Дай мракъ на всички бездни,
Успѣхъ на сѣка лига,
И небеса беззвѣздни
На тьмната интрига; —
Дай, Боже мой, прѣзренье
За всички лихоимци,
И биволско търпѣнье
На който сѣй и жене
За два чифта опинци; —
Дай, Боже, мѫтно врѣме,
Смущения, прѣврати,
На всички адвокати,
Велможи, депутати,
На всички аферисти,
Трибуни, погресисти,
Войводи, дипломати —
На сѣки, който търси
Да бърше чужди сълзи,

Да стане обновитель, —
На сѣки който иска
Да стане избавитель,
Спаситель, въскрѣситель
На свойта татковина, —
На който има воля
Умѣние и ловкость
Да си исплюй сополя
Врѣхъ знаме и народность,
И да се прѣобърне
Отъ ратай на водитель
Отъ жидъ на просвѣтитель,
Отъ тать на охранитель, —
И отъ хаванъ на гърне!

Този рѣчникъ, този безкраенъ поменикъ доказва, че авторътъ е безкраенъ владѣтель на словото, че той е буквално неисчерпаемъ изворъ. Той ни доказва още, че онова, което тука тъй богато блика, се е поезия, а дума, фраза; той е единъ классиченъ примѣръ, въ който поезията е замѣстена съ думи и стихове, а вдъхновението съ ритми и стъпки. Ridendo castigare, да, но и то си има границата — и прѣди всичко оная граница, която му налага приличието. Какви сѫ тѣзи скандальозни цинизми съ псета, сополи, задници и още незнамъ какви?? . . . Да ли авторътъ е билъ принуденъ да прибѣгне къмъ този езикъ, дали безъ туй не е било възможно да искаже своитѣ мисли, или намира наслада въ всичко туй? Жалка поезия, жалко стихотворство, което е принудено да слиза тъй низско! Пакъ повтаряме, че е още твърдѣ прѣждеврѣменно за нашата поезия и нашитѣ поети да слизатъ въ онъзи тиня, въ която плуватъ нѣкои западно-европейски поети. Нѣма да се забави много, съ исполински крачки ще стигнемъ по-щастливитѣ въ туй отношение европейци, а до тогава нека се запретнемъ, като тѣхъ, да исчерпимъ областитѣ на високото и на свѣтлото, и да затѫпимъ и прѣситимъ чувствата си.

Този патосъ е причината, дѣто у Михаиловски нѣма поетически патосъ: фразата у него е убила всѣко чувство. Не справедливо би било, ако не прибавѣхме тукъ, че тъзи *дума*, която е отмѣстила чувството, а на много мѣста заедно съ него и поезията, че тъзи *дума* не е ввредъ *студена* и безжизнена, а, напротивъ, често е пламенна и дава смѣла мисъль и громка фраза. Въ това отношение г-нъ Пешевъ е въ правото си, като говори за *мислитѣ* въ стихотворенията на Novissima verba и ги хвали за тѣхъ. Всѣки, който иска отъ поезията само мисли и идеи, ще подпише присѫдата на г. Пешева, но който иска отъ поезията да не съдържа само вѣрни и смѣли мисли — нѣщо, което се намира въ дидактическата поезия и въ науката, — а още и чувства и мн. други нѣща, той неможе да бѫде доволенъ отъ тъзи поезия и даже нѣщо повече . . . . Не отказваме, че има понейдѣ мѣста изъ стихотворенията на Михаиловски, които възвишаватъ духа на читателя, тъй както би го възвисило едно философско расѫждение; но нѣма мѣста, които да го трогнѫтъ и въсхитѭтъ, нѣма мѣста, които да го въспламенѭтъ и да накаратъ сърцето му по-силно да затупа. Чудно е, че даже и въ ония стихотворения, които иматъ чисто емоционаленъ характеръ, които рисуватъ любовьта, омразата и др. подобни чувства, Михаиловски пакъ не се оставя да го увлѣче чувството, за да види четецътъ, че работи неговата фантазия, че *съзрцава* онуй, което описва.

Като приведохме единъ примѣръ, състоящъ само отъ думи, нека потърсимъ сега примѣри, които да ни покажѫтъ, да ли ввредъ фра-

зата играе толкова голѣма роля, — да не би да е само въ приведеното несериозно стихотворение. Послѣдната фигура на „Кадрила на смъртьта“ състои сѫщо тъй отъ думи:

Цѣлъ день, отъ вечерь до зори,
По мѣсечина, въ тъмнина,
Либи, либи, и пакъ либи!
Младъ, хубавъ, като майски день,
Прѣгърбенъ старецъ, исхабенъ,
Либи, либи, и пакъ либи!
Хромъ, кривокракъ, глухъ, едноокъ
Русъ или черъ, дребенъ, високъ,
Либи, либи, и пакъ либи!
Пусталъ и сухъ, като кибритъ,
Дебелъ, като архимандритъ,
Либи, либи, и пакъ либи!
Съ мустаки гѫсти и съ брада,
Или съ оголена глава,
Либи, либи, и пакъ либи!
Имотенъ, бѣденъ, болѣнъ, здравъ,
Заспалъ, събуденъ, лѣгнѫлъ, правъ,
Либи, либи, и пакъ либи!
Ученъ, невѣжа, хитъръ, простъ,
У дома си, бездомникъ, гостъ
Либи, либи, и пакъ либи!
Потънѫлъ въ дългове, въ позоръ,
Прѣслѣдванъ, хвърленъ въ черъ затворъ,
Либи, либи, и пакъ либи!
На Истокъ, Западъ, Сѣверъ, Югъ,
Въ Калкута, или въ Петербургъ,
Либи, либи, и пакъ либи!

Стр. 54 и 55.

Печатаното въ IV книжка на „Денница„ стихотворение, което носи името *Любовь!* е пакъ отъ голѣма важность за насъ, защото най-убѣдително доказва, че тамъ, дѣто поетътъ иска да бѫде силенъ, блѣскавъ, той прибѣгва къмъ думи.

Любовь не е бичъ божий
Ни сънъ на Серафимъ,
Любовь не значи слава
Любовь не значи димъ!
Любовь не е геройство
Любовь не е позоръ,
Любовь не е виденье,
Въ бездънний крѫгозоръ!
Любовь не значи робство
Любовь не значи власть
Нито насмѣшка люта
Нито прѣходна страсть.

. . . .

Любовь не е лишенье
Любовь не е имотъ
Любовь не значи жажда
За раскошенъ животъ
Любовь не значи бездна,
Не значи суета,
Любовь не е ни сила,
Ни слабость, ни мечта.
Любовь е безутѣшна
И бесконечна скръбь
Обичамъ значи носѭ
Исусовъ кръстъ на гръбъ.

Тука подробно се посочва, въ какво не състои любовьта, но поетично ли е то? Има ли въ него една метафора, една поетическа фигура? А когато единъ поетъ въ въпроса за любовьта не може да не бѫде поетиченъ, то ний знаемъ, дѣ ще бѫде. Но тъй е почти наврѣдъ. Което и стихотворение да вземете, врѣдъ ще намѣрите силни слѣди отъ тъзи особенность, която въ прозата е сила, но въ поезията става слабость, ако не се съедини съ друго нѣщо — съ поетическия образъ. Наврѣдъ намирате само разсѫждения, писани въ стихове, откѫслеци изъ ораторски рѣчи, остроумни тиради, по нейдѣ доста дълбоки, нъ всичко туй въ поезията е сухо слово и истъркано понятие безъ плъть и кръвь, а не блѣскавъ образъ, не раскошенъ поетиченъ цвѣтъ. — Отъ тъзи страна погледнѫто, названието на тъзи сбирка е измисленно отъ автора колкото остроумно, толкова и — може би безсъзнателно — вѣрно. Novissima verba *(думи)* — ето споредъ насъ, нáй-вѣрната и нáй-сполучена характеристика на стиховетѣ на Михаиловски.

Има обаче една поетическа область, въ която Михаиловски е извлѣкълъ и ще извлича голѣма полза отъ тъзи своя особенность. Тъзи областъ е областьта на *баснята*, *сатирата* и *епиграммата*. Многоглаголнето, мощната фраза и остроумната рѣчь се съединяватъ у Михаиловски, за да образуватъ единъ остъръ еппиграмматистъ и добъръ баснописецъ.

Защо ме ненавиждатъ тъй човѣцитѣ, кажи ми,
Пчевицо, другарке?
„Защо сѫ толкосъ тѣ добри към тебе, обади ми?...
„Не хапемъ ли еднакво,
„И азъ, и ти?
„И моята храна
И твоята — не е ли сé една?
„Не сме ли двѣ сестри?—“
Тъй се оплаквала омразната ехидна,
Кръвницата безстидна. . .
А добротворната онъзи животинка,
Пиявицата цѣровита,
Тозъ отговоръ дала: —
„—И ази хапѭ, като тебъ, туй истина е цѣла!

Но мойто хапанье, другарке, исцѣрява,
А твойто умъртвява.“ Стр. 66 и 67.
Безъ да е билъ нѣкога живъ, умрѣ, горкия, снощи;
Прѣструваше се, че живѣй; — и дирний му часъ доди —
И паднѫ отъ рѫцѣтѣ му прѣпълненната чаша
Безъ да успѣе, нещастникътъ, да глътне една капка
И паднѫ отъ рѫцѣтѣ му книгата на живота
Безъ да успѣе да прочете, сиромахътъ, една иота.
Стр. 65 и 66.

Тукъ е земя за вѣчна отпочивка.
Киръ Хараламби тукъ лѣжи.
И туй му бѣ едничкото занятье
Прѣди да доде тукъ да спи.

Не искаме да кажемъ, че тѣзи басни и епиграмми, които е написалъ до сега Михаиловски, сѫ нѣщо извънредно; но тѣ въ всѣки случай стоѭтъ по горѣ отъ лирическата му поезия, която е погрѣшена въ основата си, защото е лишена отъ чувство. Вторий томъ на novissimma verba съдържа по-добри басни и епиграмми, отъ колкото първий, а третий, вѣроятно, ще съдържа още по-добри.....

* * *

Ако се опитаме да направимъ една повръхна классификация на стихотворенията споредъ темитѣ и въпроситѣ, които третира Михаиловски въ Novissima verba, ще забѣлѣжимъ, че е трудно да се намѣрѭтъ ония, които лѣжѫтъ най-близо до сърдцето му и образуватъ центъра на поезията му. Причината на това е тъзи, че онзи материялъ, който лѣжи напрѣдѣ ни, е твърдѣ малъкъ и засѣга всичко по-малко. Но нека се опитаме пакъ да направимъ единъ кратъкъ прѣгледъ на нѣкои стихотворения на Novissima verba отъ тъзи точка. —

Суетностьта на земния свѣтъ и животъ е една отъ много пѫти повтарянитѣ теми. Освѣнъ *Memento quia pulvis es*, *Къмъ неродената ми рожба*, *Euthanasia* и др., въ които суетностьта е главний прѣдметъ, има много стихотворения, въ които тя се поменува и които въздигатъ духа ни къмъ едно тъмно, свърхестественно и таинственно царство. Този елементъ е много поетиченъ, а като имаме прѣдъ видъ прѣобладающия, чисто интеллектуаллистически елементъ въ поезията на Михаиловски, ний съ радость и съ удивление посрѣщаме този поетически оазисъ.

Голѣма часть отъ първия томъ на Novissima verba заема „Кадрильтъ на смъртьта“. То е единъ видъ поема, която развива прѣдъ насъ една ужасна картина на чловѣшката мизерия. Сценитѣ бързѣ се мѣняватъ и ний гледаме ту мѫжа, ту жената въ окаянно положение. Често се поврѫща Михииловски върху жената и върху *прозата на сѫпружеския животъ и неговитѣ ужасни дисхармонии.*

Твърдѣ често се поврѫща Михаиловски и върху *божеството.* Едно стихотворение носи даже името Deo ignoto (на неизвѣстния Богъ). Въ „Кадрила на смъртьта“ и въ други стихотворения авторътъ къмъ края пакъ се обрѫща къмъ божеството.

Но, безъ съмнѣние, съ най-голѣмата любовь и съ най-силни и разнообразни краски рисува Михаиловски *смъртьта*. Ако да не бѣше тъй многоглаголивъ, то картинитѣ на смъртьта би образували най-прѣкрасното и най-поетично нѣщо. И сега хубавото си е хубаво, но трѣбва да го търсишъ и изравяшъ изъ подъ огромни пирамиди отъ думи. Тъй, напримѣръ, цѣли 80 реда, около три страници, трѣбва да прочетешъ съ голѣма мѫка, за да додешъ до слѣдующитѣ куплети:

На плаши се, че ще дойде
Новъ битъ . . . Нѣма за прахътъ
Оживленье! . . . Твойтѣ кости
Непробуденъ сънъ ще спѭтъ!
Ще минуватъ вѣковетѣ,
Врѣмената ще текѫтъ,
Остарѣ-щѫтъ свѣтоветѣ,
Твойтѣ кости се҆ ще спѭтъ!
Поколенья многобройни
Ще се раждатъ и ще мрѫтъ,
Общества ще додѫтъ нови, —
Твойтѣ кости се҆ ще спѭтъ!
Изворитѣ и рѣкитѣ
Корита҆ ще измѣнѭтъ, —
Ще се срутѭтъ планинитѣ
Твойтѣ кости се҆ ще спѭтъ! . . .
Ще огаснѣ най-подирѣ,
Ще огаснѣ за всѣгда,
И послѣднята зарица
На послѣднята зора, —
Сичко живо ще изчезне
Ще изчезне сѣка мощь,
И на деня ще наслѣде
Тежка, безконечна нощь, —
Стр. 102.

Въ „Кадрилътъ на Смъртьта“ смъртьта шесть пѫти говори; четвъртий и петий пѫть говори прѣвъсходно.

VIII.

Лирический поетъ ли е, и изобщо поетъ ли е и авторътъ на Novissima verba?

Първата работа на една статия, която се занимава съ единъ отъ многото нови български поети е, да каже, поетъ ли е той, истинска поетическа дарба ли го е накарала да пише „поезия“, или една прѣходна страсть, едно увлѣчение? Тъзи работа, като най-трудна, е, сѫщеврѣменно, и послѣднята работа на критиката тя може да се извърши само слѣдъ разглежданье на всичко друго, слѣдъ оцѣняванье на разнитѣ страни на една дадена книга. Нека се опитаме, ако не да рѣшимъ, то поне да расчоплимъ въпроса.

Нашето скромно мнение за автора на Novissima verba е туй, че той *никакъ не е лирически поетъ*, нито пъкъ е въобще *поетъ*, но че е *много даровитъ писатель*. Мѫчно е да се изрази теоретически и да

се искаже съ думи, какви сѫ признацитѣ на поета и въ какво именно състои поетическата дарба. Бавно и трудно върви нашата теория, тамъ дѣто нашето непосрѣдственно естетическо чувство много бързѣ и вѣрно рѣшава. И въ тѣзи въпроси теоретическитѣ доказателства и разсѫждения обикновенно твърдѣ малко помагатъ. Има много примѣри изъ историята на литературата, дѣто писатели, считани отъ обществото дълго врѣме за поети, изведнѫжъ, като по едно чудо, се „свалятъ отъ трона“, и никой не иска да чуе вчерашното си мнение за тѣхъ. Такива внезапни промѣни, даже не се причиняватъ отъ критиката; критиката може само да ги приготви, тя може да искаже истината, но нейното признаванье става често независимо отъ нея.

Поетическата страсть на Михаиловски е споредъ насъ едно прѣходно нѣщо, едно прѣходно, и, може би, кратковрѣменно заблуждение. Причинитѣ на тази прѣходна страсть трѣбва да се търсѭтъ въ историята на негова вѫтрѣшенъ животъ и въ вървежа на неговото досегашно развитие. Естественно е, че тѣзи причини ще бѫдѫтъ чисто психчески, но ний нѣмаме никакви биографически данни, никаква история на неговата душа, и трѣбва да се задоволимъ само съ нѣкои налучки и съ общи, всеизвѣстни бѣлѣжки.

Характерътъ на стихотворенията на Михаиловски ни убѣждава въ това, че той е ималъ бурна младость, младость, пълна съ борби и съ горчиви испитни, които сѫ го научили да гледа хладнокръвно и студено на живота, да върви гордо и непрѣклонно, да се отнася прѣзрително къмъ дребнитѣ житейски страсти, къмъ свѣтскитѣ интриги и подлости. Той е ималъ богатъ вѫтрѣшенъ животъ, буйни сили и ужасни душевни борби. Плодъ на тѣзи негови вѫтрѣшни борби, плодъ на вѣчно немирния демонъ въ неговитѣ грѫди сѫ неговитѣ стихове, и, както вѣрваме ний, неговата вѫтрѣшна потрѣбность за поетическо творчество. — Всѣки по-буденъ юноша прѣживѣва въ „прѣходния“ периодъ такива, или подобни вѫтрѣшни борби; но тѣ не оставатъ въ грѫдитѣ на всѣки юноша такива трайни слѣди. Повърхноститѣ, както и по-легкитѣ и по-весели натури скоро се избавятъ, когато силнитѣ натури излизатъ изъ тѣзи борби съ рани въ сърцето, рани, противъ които разни хора търсѭтъ различенъ цѣръ. Има и такива натури, които никога не утихватъ, които вѫтрѣшний пламъкъ вѣчно суши и гори. Туй сѫ тъй нарѣченитѣ *демонически характери*, между които спада и автора на настоящата сбирка. Лордъ Байронъ, великий английски поетъ въ деветнадесетий вѣкъ, е найпълното историческо въплъщение на поетический демонизъмъ.

Израсла на тъзи почва страстьта къмъ поетическо творчество не е възможно да трае вѣчно, особенно въ една тъй само съзнателна и тъй проникнѫта съ рефлективность натура, каквато е тъзи на Михаиловски — ако наистина е лишенъ той съвършенно отъ поетическа дарба. Онуй, което мнозина ще излъже въ сѫщностьта на таланта на Михаиловски и което за дълго врѣме ще продължи живота на стихотворството му, то е *фразата:* богатството съ думи и мисли не ще остави да се чувствува до тамъ бѣдностьта отъ къмъ поезията.

Македония и нейнитѣ претенденти, или Сърбия, Гърция и България за Македония. Отъ *Дим. А. Спировъ.* София, Либер. Клубъ, 1890. 8°. 68 стр. Ц. 60 с.

Когато Българетѣ нѣмахѫ още опрѣдѣлени отъ единъ договоръ съ Турция политически граници, тѣ не се подбуждахѫ отъ никаква боязънь за да бранѭтъ отъ чужди посѣгания земитѣ, които смѣтахѫ етнографически за свои. Тѣ съ спокойствие откъмъ тая страна се прѣдавахѫ на дѣятелность, която да заздрави тѣхното сѫществуванье като особитъ народъ на Балканския полуостровъ, и безъ да се притичатъ къмъ искуствени и насилни срѣдства, съ еднаквото си потекло, езикъ, вѣра, нърави и обичаи, съ еднаквото си минѫло и сегашно, тѣ разрѣшавахѫ всѣка своя национална задача досущъ тъй на едина край на земята си, както и на нáй-далечния нему противоположенъ край. Всички фактове, които съставятъ частната история на на една область, сѫ отъ единъ изворъ съ фактоветѣ отъ историята на друга область, и текѫтъ все къмъ едно общо вмѣстилище — привдиганьето на българския народъ и сдобиванье съ национални права. Тия естествени жици свързувахѫ помежду имъ земитѣ отъ турската държава, познати съ имената България, Тракия и Македония. Борцитѣ за възражданье на поробеното и упаднѫло въ самозабрава словѣнско население отъ едната отъ тия земи се жертвувахѫ наравно и за населението на другитѣ двѣ земи, та по такъвъ начинъ, безъ гръмливи възгласи отъ страна на тия борци, свѣтътъ праведно гледаше прѣдъ очитѣ си движение еднородно, движение на една и сѫща националность, която съ етнографическитѣ свои прѣдѣли назначаваше тъкмо и границитѣ на едно бѫдѫще свое политическо цѣло. Цариградската конференция, която бѣ се събрала да помири въстанѫлия български робъ съ негова господарь, колкото и да се водѣше и отъ свои собствени политически съображения, все пакъ трѣбаше открито да изповѣда, че тоя въстанѫлъ робъ е цѣлъ единъ и различенъ отъ другитѣ съсѣди народъ и че каквито правдини, — човѣшки или политически, — заслужва тоя робъ, той ги заслужава въ простора на всичкитѣ земи, дѣто се чуе неговътъ едноименни викъ.

По такъвъ начинъ българското плѣме заяви и утвърди националнитѣ си права върху България, Тракия и Македония, и безъ да се беспокои, че наоколо му се вдигахѫ притезания върху тия области и отъ други плѣмена, то продължаваше да работи въ смисълъ и на политическото признание на сѫщитѣ области за негови. Но когато еднѫжъ бидохѫ опрѣдѣлени за българетѣ границитѣ на една държава, що не отговаряше на землището, етнографически знайно за българско, тогава тѣ захванѫхѫ да се взиратъ и въ чуждитѣ притезания особно за една отъ горнитѣ три области, Македония, и гледахѫ колкото могѫтъ да противопоставятъ на тѣхъ, било самиятъ характеръ на живота на населението на тая страна, било съображения за невъзможностьта да не бѫде тоя характеръ на живота — български.

Отъ врѣмето, когато се създаде „Българско Княжество", нáй-силни притезания върху българската область Македония заявихѫ и заявяватъ още нашитѣ съсѣди сърбетѣ. Тѣхнитѣ затичания за Ма-

кедония захващатъ и малко по́-отрано; ала българскиятъ народъ необрѫщаше върху тѣхъ токо-речи никакво внимание, понеже за основа тѣмъ служахѫ фактове, които никога не сѫ бивали общи за цѣлия народъ, нито пъкъ сѫ истичали изъ еднородно стремление на българетѣ да запазватъ своето национално сѫществуванье. Днесь обаче работата стои съвсѣмъ инакъ. „Българското Княжество" не е *българско* безъ Македония. Македонскитѣ българе невзиматъ участие въ плодоветѣ отъ цѣлокупното наше движение. Това ни налага свещена длъжность да употрѣбиме всички свои усилия, каквото единъ день и нашиятъ македонецъ да осѣти, че ония блага, на които народътъ му се радва въ позволенитѣ политически прѣдѣли на българското землище, сѫ и негово неотемливо достояние, отъ което несправедливо му сѫ забранили да се ползува. Българетѣ трѣба да покажѫтъ, че България на географическата карта е една измама, която трѣба да се прѣобрази споредъ етнографическото расширение на българската народность. Естествено е тогава, че ние ще ревнуваме своитѣ дѣйствия въ Македония и ще се бориме съ всѣкого, който би се опиталъ да ни туря въ тѣхъ кракъ. Ние днесь по́-тревожно слѣдиме вече, какъвъ видъ притезания обявяватъ за Македония и сърбетѣ и страстно залѣгаме да ги отбиеме отъ тамъ съ всичкитѣ си нарѫчни срѣдства.

Сърбетѣ отъ трийсетъ годинъ насамъ взехѫ ясно да съзиратъ, че тѣхното сѫществуванье за бѫдѫще става доста проблематично, ако не се расшири държавата имъ и прѣзъ западнитѣ граници, въ Босна, Херцеговина, или Стара Сърбия. Ала за двѣтѣ първи области тѣхнитѣ мечти не се посрѣщахѫ съ насѫщнитѣ интереси на Австрия, и затуй тѣ бѣхѫ принудени да търсѭтъ другѫдѣ попрището, дѣто да се намѣри по́лесно осѫществението на мечтитѣ имъ. До Стара-Сърбия въ Турция се намираше Македония, и като можахѫ да се опиратъ на своитѣ етнографически права въ едната, тѣ намислихѫ да се прострѫтъ несъгледно и въ другата. Както рекохме, това сърбско простиранье изначало незаплашваше яко българския македонецъ, който живѣеше съ характера и мислитѣ на българетѣ отъ България и Тракия, и дѣйствуваше наравно съ тѣхъ за една идея, различна отъ идеала на сърбетѣ; ала отъ подирнята руско-турска война насамъ сърбскитѣ дѣйствия въ Македония вече взиматъ посока на нападанье върху етнографическата цѣлость на българетѣ, и това прѣдизвика по́бодро наблюдение, па дори и офенсивна отбрана отъ страна на подирнитѣ.

Дѣйствията на сърбетѣ въ Македония се подържатъ отъ цѣла литература, която се грижи да прѣдстави на свѣта естественото имъ право за това, като на народъ сирѣчь, който, и исторически и етнографически е длъженъ да се интересува съ участьта съ македонцитѣ, и да ги уведе въ прѣдѣлитѣ на цѣлокупното сърбско плѣме. На изданията на тая литература до руско-турската война българетѣ несмѣтахѫ и за нуждно да отговарятъ, както неотговаряхѫ дори и до недавно още врѣме. Между туй нападаньето на сърбетѣ все по́вече и по́вече се изостряше, докѫдъ найпослѣ достигнѫ и до тамъ, че си позволи да уличи въ подлогъ и всички европейски пѫтувачи и учени, които винѫги сѫ се исказвали за българщината на словѣнското на-

селение въ Македония. Тука българетѣ неможахѫ, па и небиваше вече да търпѭтъ, та се захванѫ и литературна борба между двата претендента за Македония. Въ тая борба сърбетѣ искарахѫ и много, и искусни борци; ала тѣ имахѫ да се борѭтъ за едно дѣло неправо, за едно владѣние, за което всичкитѣ имъ книжа сѫ по истина лъжовни и фалшификувани. Всѣкой виждаше правото на българска страна и оправдаваше онова значително спокойствие, съ което ние посрѣщахме разпаленитѣ проповѣди на сърбетѣ. Ала найдохѫ се между европейскитѣ учени хора, които искрено повѣрвахѫ на сърбскитѣ доводи за сърбизма на македонцитѣ, и ревностно се завзехѫ да имъ извоюватъ въ свѣта мнѣние, което да имъ гарантира съсѣдната на Стара-Сърбия македонска областъ. Тука българетѣ, щѫтъ-нещѫтъ, бидохѫ извикани да докажѫтъ лъжливостьта на сърбскитѣ утвърждения, или другояче, сами да подтвърдѭтъ прѣдъ свѣта, защо тѣ смѣтатъ Македония за българска страна. Смѣшно е и досадно наистина да сѣднешъ да доказвашъ прѣдъ хората, че ти не си онова, което е казалъ за тебе единъ заинтересуванъ и несвѣстенъ противникъ. Въ тоя случай твоето положение би оправдало донѣйдѣ и гнѣвътъ, който безъ друго ще се яви при доказателствата; ала тоя гнѣвъ все пакъ ще бѫде излишенъ, щомъ има да се доказва нѣщо въ сѫщината си право, — каквото е българщината на македонскитѣ словѣне, — а не да се хитрува съ доводи, които привидно да установяватъ едно положение (thesis), — каквото е отношението на сърбетѣ къмъ народностьта на сѫщитѣ македонски словѣне. Ние показахме въ достатъчна мѣра своето спокойствие, като незачитахме твърдѣ сърбскитѣ гласове за сърбщината на македонцитѣ до недавно врѣме; а щомъ отъ нѣколко години насамъ сърбскитѣ нападания върху националното ни единство ни извикахѫ и на пòчести възражения на тѣхнитѣ доводи, ние трѣба и тоя пѫть пакъ да умѣемъ да покажемъ онова сѫщото спокойствие въ отговоритѣ си на сърбскитѣ брошури, и да не се увличаме отъ гнѣвни пориви за отбрана на своето нападнѫто право. Тъй само ще бѫде идеята на книжовната ни борба съ сърбетѣ достойно прѣдставена на сѫждението на просвѣтения свѣтъ, за чието мнѣние именно и излизаме на борба, и само по такъвъ начинъ ще придобиеме и ние признание, да сме отбранили *сами своето*, а не недостойно да го оставяме на чужда защита въ наша полза. Ако нѣкой отъ насъ, колкото и да се осѣща въ сила да поеме дѣлъ въ борбата за народностьта на македонцитѣ. не умѣе да упази въ своитѣ доводи, доказателства, съображения или възражения исканото въ книжнината спокойствие и приличие, той навѣрно ще погуби една хубава часть отъ силата на своитѣ мисли и заключения. Той може дори и да повреди въ немалка стъпень за пòбързата сполука въ нашата борба, понеже е знайно, че формата е едно отъ капиталнитѣ условия за да се признае и пълната стойность на изявяваната чрѣзъ неѭ идея. Българетѣ могѫтъ съ истинска утѣха да посочѫтъ въ своята книжнина борци, които съ изредно достоинство сѫ отстояли българщината на македонеца, като сѫ отбили научно и логически фалшивитѣ мѫдрувания на сърбскитѣ наети или измамени проповѣдници за „сърбска“ Македония. Краткитѣ и като по случаенъ

поводъ изнесени, а не нарочито събирани съобщения, що е направилъ до сега на пр. професоръ Дриновъ въ „Периодическо Списание", испълнятъ четеца съ неутайна радость, че може съ всичката сила на ума си да приеме неговитѣ сѫждения за вѣрни, и го поставятъ въ лестното положение да усвои и самъ орѫжието на автора за хубавата борба съ кривото и лъжовното. Ето такива и подобни тѣмъ борци ще помогнѫтъ пóскоро да извоюва българинътъ изново онова мѣсто за Македония въ балканската етнография, което тя безъ ничие съдѣйствие и по естественъ ходъ на работитѣ е завзимала тамъ прѣди опаснитѣ и систематични затичания на сърбетѣ отъ подирно врѣме.

Изложенитѣ до тука мисли ние рѣшихме да съобщиме по поводъ на брошурата отъ Дим. А. Спировъ за българщината на Македония, съ едничката цѣль, да призовеме своитѣ читатели къмъ запазванье полето на борбата за трудове съ достоинство и отъ вещна полза за дѣлото. А то съ издания, каквото е брошурата на новия борецъ Д. А. Спировъ, нашата младежь съвсѣмъ не се побужда къмъ спокойно и трезво диренье истината, но вмѣсто това се дразни съ различни хулни възклицания, междуметия и фигури, които сѫ способни да направьѫтъ човѣка лекомисленъ и грубъ. Брошурата на Спирова бѣше похвалена въ нашата книжнина отъ извѣстна страна. И ние нѣма да се скѫпимъ съ похвалата на помисъла, що е ималъ авторътъ — македонецъ отъ с. Загоричане — съ труда си; но срѣдствата, съ които си служи той за прѣдузетия помисълъ, и формата, въ каквато е облѣкълъ своитѣ срѣдства, правьѫтъ похвалата доста незаслужена, — ако не и да ьѫ прѣобърнѫтъ дори въ сериозничъкъ укоръ.

Подробното разглежданье книжката на Д. А. Спировъ неможе да бѫде прѣдметъ на една пó-вещна рецензия, защото авторътъ борави само съ типически фрази на дневния периодиченъ печатъ, съ фактове, съобщени вече другадѣ и отъ много пó-компетентни лица, и съ обстоятелства, чиято история той ненапълно, или невѣрно владѣе. Онова, което авторътъ има въ книжката *свое*, то е досущь малко за нейния обемъ, а при това и незначително и за цѣльта ѝ. Много бие на очи въ неьѫ *„политиката"*, и то въ оня свой видъ, който отъ мнозина вече наши искрени патриоти и видни дѣйци се призна и прогласи за рана на сегашната младежь.

По книжката на Д. А. Спировъ ние дойдохме до неприятни заключения и за познанията на автора по географията на Македония; но като исказваме това съ всѣка резерва, неможемъ да непризнаемъ у него поне едно: че е изнесълъ — ако и „по своему" (стр. 17) — на купъ всички съображения, които поставятъ българска Македония като ябълка на раздора между сърбе, гърци и българе.

София, септемврий 1890 год.

А. Теодоровъ.

II. КРАТКИ ВѢСТИ ОТЪ КНИЖОВНИЙ И НАУЧНИЙ СВѢТЪ.

1. Негово Високопрѣосвещенство Дѣковский епископъ Юрий Стросмайеръ, славний хърватски меценатъ и великъ югословѣнски

покровитель на просвѣщението и наукитѣ, бѣ честитъ да отпразнува на 27 Августа т. г. своето четиридесетьгодишно архиерейско святителствуванье, и по случай на тойзи всенароденъ хърватски празникъ, биде поздравенъ Негово Високопрѣосвещенство отъ страна на Бълг. Книжовно Дружество съ слѣдующататата телеграма:

Дѣково
Епископу Стросмайеру.
Прѣосвещенний владико!

Честитъ съмъ отъ страна на Българското Книжовно Дружество да Ви честитѭ празнуваньето на архирейското Ваше четиридесетьгодишно плодотворно светителствуванье за славата на Христовата църква и за братската взаимна любовь между Словѣнството.

Подпрѣдсѣдатель: **В. Д. Стояновъ.**

---

2. Намѣренъ надписъ до Котелъ.

На едната страна на старопланинския градецъ Котелъ се простира мѣстность съ падина, и надъ нея ръть, познати у населението подъ името *„Ковякъ“*. До падината съ това име е била намѣрена неотдавна тухлена плоча, която за сега е спазена у г-на Хараламби попъ — Кировъ. Плочата е дебела, дълга съ аршинъ и широка седемъ рупа. На нея сѫ издълбани черковни букви, доста едри и около единъ прьстъ дълбоко. Единътъ край на плочата е отрошенъ по ѫгловетѣ, та нѣкои думи отъ надписътъ немогѫтъ да се прочетѫтъ цѣли; ала онова, което е ясно, съдържа негли едно любопитно изяснение на турското име *„Казанъ“* на градеца Котелъ.

Надписътъ гласи:

а р х
ъ с т о л
к ъ с в҃ ѡ р и г
д ъ к ѡ з ѣ н ъ м
ѣ с ѫ ц а ю н ѣ к и д
д□ д н ъ с в ѫ т г
ѡ ан н ц р ъ к о в с в
ѫ т г о н и к о а҃ ѣ ×

Въ първитѣ два реда, заедно съ буквитѣ **к** и **ъ** отъ третия редъ вѣроятно ще да се е чело деницловието, духовното звание, името и длъжностьта на лицето, което

„сътвори г(ра)дъ **Козѣнъ** *мѣсяца юнѣ 24 (***к** *и* **д***) д(ень), денъ святаго (и)оанѣ и цръков святаго николаѣ.“*

Споменуваниятъ въ надписа *„градъ Козѣнъ“* може да е билъ нѣкое градище върху Котленския ръть надъ сегашната падина *„Ко-*

зякъ". Много е желателно да се издири, да ли не се намиратъ по падината или по ръта нѣкакви остатъци отъ такова старо градище, или нѣкакви прѣдания за него и за „святаго Николая" на сѫщото мѣсто. А самото име на падината и ръта „*Козякъ*" при Котелъ, като е несъмнѣнъ споменъ за нѣкогашното тамъ градище „Козѣнъ" придава и особно историческо значение на турското име „Казанъ" за Котелъ. Неможе абсолютно да се твърди, че турското „*Казанъ*" ще да е простъ прѣводъ на българското „*Котелъ*"; твърдѣ често отъ двойнитѣ имена — едно домашно и едно чуждо — на извѣстна географическа мѣстность чуждото име се отнася къмъ по́-старото историческо врѣме на мѣстностьта, а домашното е всѣкакъ по́ ново.

Надписътъ, който съобщаваме по́-горѣ, ни се достави чрѣзъ г-на Боева, комуто и исказваме за това своята благодарность.

Отъ редакцията.

---

3. *Сборникъ за Народни умотворения, Наука и Книжнина.* Издава министерството на народното просвѣшение. Книга III. София. Дър. Печ. 1890. (Наученъ отдѣлъ, стр. 1—409; книжовенъ отдѣлъ, стр. 1—94; Народни Умотворения, стр. 1—276; и осемь таблици къмъ статията на братия Шкорпилови).

Съ благодарение отбѣлѣжваме въ лѣтописа на списанието си изданието и на третята книга отъ горѣозначений Сборникъ. Искаме вече да се произнесемъ върху значението на тоя Сборникъ; има обаче една важна причина, никакъ не зависяща отъ насъ, която и до тосъ часъ не ни дава нуждната възможность да направимъ желаемото оцѣнение както на прѣдишнитѣ двѣ така и на издадената сега третя книга отъ тойзи Сборникъ. Тази причина е извѣстна у насъ всѣкому, и за това не ѭ споменуваме тука. Образованата българска публика, която и по качество и количество, расте, иска вече дѣлна критика върху всѣко ново проявление отъ нашия душевенъ животъ. За това именно намъ е твърдѣ мѫчно, дѣто не можемъ поне за сега да отмахнемъ оная извѣстна причина, за да направимъ подобающе оцѣнение на това важно издание отъ министерството на народ ното просвѣщение.

И така, ний ще се задоволимъ за сега да кажемъ само пѫтемъ нѣколко думи за третята книжка на Сборника.

Тази книга, по разнообразие на материала си и по вѫтрѣшното негово достоинство, е по́-богата отъ другитѣ двѣ книги. Особенно Научниятъ й отдѣлъ съдържа твърдѣ цѣнни и любопитни статии, между които особенно за Българина сѫ интересни статиитѣ отъ г-на А. Шопова, Ц. Гинчова, А. Т. Илиева, Г. Попова, Б. Цонева, Ст. Георгиева и отъ редакцията, макаръ че не всички сѫ разработени и прѣдставени доста научно и критически, както се изисква. Статиитѣ въ Книжовний отдѣлъ сѫ по́-слаби изобщо. Но материялътъ отъ Народнитѣ Умотворения е прѣкрасенъ, доста добрѣ изложенъ и найбогатъ въ тази третя книга отъ министерский Сборникъ. Тукъ неможемъ да не забѣлѣжимъ, че министерството на народното просвѣ-

щение, ако удържи и за напрѣдъ тая си добра воля и старания за да издава така изобилно, но и вѣщо, макаръ и *само* Народни Умотворения, ще направи за ви-нѫги велика услуга на народа, защото чрезъ това ще извади на видѣло всичката му душевна и нравственна сила. Тази сила на българский народъ, която едвамъ що зачеиваме да изучваме колкогодѣ свѣстно, е неизмѣримото богатство отъ неговий душевенъ міръ, на̀й-драгоцѣнното негово достояние отъ памтивѣка и до днесъ, — прѣзъ цѣлиятъ му исторически животъ. Споредъ насъ прочее, вѣщо събрани и издадени българскитѣ народни умотворения ще иматъ за вѣкога трайна важность и значение за науката въобще както и на̀й-благотворно влияние за укчавание българския народъ въ неговитѣ душевни и нравственни особенности, които съставляватъ народния му принципъ, на̀й-яката опора на българщината за въ бѫдѫщитѣ вѣкове.

В. Патамански.

---

4. Босненско-Херцеговскиятъ музей въ Сараево.

Австрийцитѣ като окупирахѫ Босна и Херцеговина политически, за да отървѫтъ нейнитѣ жители отъ насилията и неправдитѣ на една изостанѫла въ човѣщината държава, тѣ окупирахѫ тия провинции и книжовно, за да изтъргнѫтъ нѣдрата имъ изъ рѫцѣтѣ на простотата и невѣжеството и ги растворѭтъ прѣдъ лицето на австро-германската наука.

По инициятивата и залѣганьето на държавния министъръ на финанситѣ *Бениямин Каллай*, който въ сѫщо врѣме е прочутъ и като историкъ, австрийското правителство е основало въ боснийската столица Сараево босненско-херцеговски *земски музей*, дѣто се събира всичко интересно за изучваньето на страната и жителитѣ. Като захванемъ отъ природното царство и минемъ издѣлията отъ сегашното искуство на населението, ние достигаме до работи отъ минѫли, стари, пропаднѫли врѣмена, когато човѣкътъ и природата съ своитѣ произведения далече се отличавали отъ днешното и неотдавнашно сегашно. Сараевскиятъ музей се радва на извънреднитѣ грижи за него на министра Каллая, и въ малкото тия години, които брои вече животътъ му, той е станѫлъ вече заведение, което привлича и учения европейски пѫтникъ. Лица, които сѫ си избрали за прѣдметъ минѫлото на човѣка и земята, непропущатъ днесь случая, колчимъ се озовѫтъ по южнитѣ прѣдѣли на Австрия, да заминѫтъ и въ Сараево за да видѭтъ, що е издирила и спастрила новата култура на окупираното землище отъ старата негова цивлизация.

Ако прѣгледа човѣкъ стаитѣ и отдѣленията на Сараевския земски музей, той наистина ще има съ що да оправдае и своето любопитство за тоя прѣгледъ, както и интереса, що отбива насамъ ученитѣ пѫтувачи. Отъ *прѣдисторическитѣ каменни могили*, които въ безмѣрно изобилие се срѣщатъ тъдѣва по трѣвнатитѣ поляни и гористи долини, ще срѣщнешъ тука изгнили скелети, отъ които нѣкой все ще е запазилъ черепа на староилирското население. До скеле-

титѣ се виждатъ намѣрени съ тѣхъ бронзови, желѣзни, кехлебарови, стъклени, кожени и тръстени нѣща отъ найособливи форми. Изъ *пещеритѣ* и скривалищата сѫ изнесени още и други стари бронзови съкровища. Случайно откриититѣ *плоски гробища* сѫ надарили сбиркитѣ на музея съ украшения и орѫжия отъ келтитѣ, които между 400 и 300 год. пр. Хр. сѫ проникнѫли съ помощьта на меча между иллирийското население, прѣдадено на мирни занятия съ добитъкъ. По стръмнитѣ планински хълбоци, подъ щита на скалитѣ сѫ намѣрени остатъцитѣ отъ загинѫли *поселищи*, които принадлежѫтъ отчасти къмъ сѫщото врѣме, отъ което потичатъ и каменнитѣ могили, а отчасти и къмъ врѣме още поcтаро, побѣдно на издѣлия отъ металъ. Подобенъ материялъ е изнесенъ и набранъ въ младия босненско-херцеговски музей и отъ стръмнитѣ планински поляни, дѣто срѣди некрополи отъ първата желѣзна епопа се издигатъ високи хълмове, увѣнчани съ *окрѫжни окопи*. Повечето отъ найденитѣ тука вещи иматъ особити форми, ако и да спадатъ въ една схема и съ остатнитѣ срѣдоевропейски. Тия старини могѫтъ навѣрно да се припишѫтъ на *иллирийцитѣ;* ала въ течение на вѣковетѣ тѣ сѫ се подложили несъмнѣно на нѣкои влияния, които ги редѫтъ сега въ такъвъ крѫгъ отъ форми, що въ доста отношения отлича отъ формитѣ на източноалпийскитѣ и горноиталски находки. Отъ врѣмето на *римската окупация* въ тая страна музеятъ е набралъ *надписи* върху каменни плочи, които често ни подаватъ границитѣ на отдѣлни иллирийски племена, *уломки отъ сгради, саркофази, тухлени гробове,* а сѫщо многочетни *монети, камеи* и др.

Първитѣ врѣмена отъ *срѣднитѣ вѣкове* сѫ прѣдставени въ музея още доста бѣдничко; обаче има бѣлези да се найдѫтъ чрѣзъ нататъшни раскопки немалко остатъци отъ врѣмето на прѣселението на народитѣ, остготски, аварски и дори старословѣнски нѣща. По-голѣмъ брой паметници има вече отъ посетнитѣ срѣдни вѣкове, отъ блѣскавата ера на словѣнскитѣ княжества и на босненското кралство. Особно изненажда и омайва всѣкого пѫтувача количеството *гробовни монолити*, съ надписи или безъ тѣхъ, именувани днесь „богомилски камъне", които ви изглеждатъ умилно простички и съвсѣмъ безпомощни на думи и по образъ. И други останки отъ срѣдовѣкия словѣнски животъ плѣнѭтъ тука очитѣ на завзетия археологъ, — както непомалко и ония чудни *кервансараи, водоскоци, джамии, сѫдове и тъкани,* които живо ни рисуватъ турската и турскословѣнска култура, съ всичкитѣ ония прѣлести и значения, каквито и до днесь днешенъ съдържа за тѣхъ мухамеданско-словѣнската народна пѣсень.

Накратко речено Босна и Херцеговина сѫ богати, прѣбогати дори съ археологиченъ, антропологиченъ и културно-историченъ материялъ, който съ толкъва ревность се прибира и реди сега въ земския музей въ Сараево. Има и грамада *етнографиченъ материялъ*, чийто животъ още никакъ не е истекълъ.

Музеятъ въ Сараево е нареденъ тъй, че щомъ се сдобие и съ своя сграда, дѣто да се изложѫтъ и всички други нѣща, които за сега сѫ натрупани въ склада, той ще може да задоволи въ най-

голѣма мѣра любознателността на своитѣ учени гостье, които и сега още износятъ изъ него немалко поучение и даватъ пòоснователни изяснения на поставенитѣ отъ науката тезиси. Босненско-Херцеговскиятъ музей въ бѫдѫщето си развитие неще бѫде само като оазисъ, обиколенъ отвсѫдѣ съ научна суша и бесплодие, каквото е атинскиятъ музей, но ще е крайно благоприятно „продължение на западноевропейската наука, която чрѣзъ него ще примами въ своето лоно и богатитѣ съ археологически материяли земи на Македония и Албания". Стига да погледне човѣкъ на онова, що изважда на видѣло списанието на музея „Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини", и да съобрази съ какъвъ трудъ, срѣдства и прѣдприимчивость ставатъ систематично всѣка година отъ 1888 насамъ раскопкитѣ, — това само да види човѣкъ, ще трѣба изеднѫжъ да приеме горното мнѣние, което исказва за музея Д-ръ М. Хöрнесъ въ „Ausland" 63, No. 39 (29. IX 1890). Когато вѣща и просвѣтена рѫка се залови съ една работа и набави за неѭ по безкористенъ изборъ дѣйци, които и обеспечи съ подържка, тогава дѣлото успѣва и расте по значение. Да ли ще може съ тоя сѫщи способъ да се распореди и князь Никола черногорски относително създадения наскоро по — подражание на Сараевския — музей въ Цетина, неможе да се прѣдрече, ала всѣкакъ недава особни изгледи исказаното по поводъ на това лично желание на Негова Свѣтлость, да си задържа отъ испращанитѣ за музея нѣща ония, които съ нѣщо му ударѭтъ нѣкакъ на око.

Бн.

5. Полагание основний камъкъ на сградата на Бъл. Книж. Дружество въ Срѣдецъ.

Минѫлий петъкъ, на 5 текущий мѣсецъ, прѣди обѣдъ се положи основний камъкъ на сградата на Българското Книжовно Дружество съ водосветъ, извършенъ отъ негово високоблагоговейнство Икономъ попъ Тодоръ Митовъ, въ присѫтствието на Управителний Съвѣтъ на Дружеството.

Слѣдующий актъ заедно съ изложенитѣ въ него разни други документи и книжя се турихѫ въ основний камъкъ:

АКТЪ.

Днесь, петъкъ, на петий октомврий хилядо осемстотинъ и деведесета година отъ рождението Христово, осемдесетъ и четвърта отъ напечатванието на първата новобългарска книга, двайсетъ и първа отъ основанието на „Българското Книжовно Дружество" и тринайсета отъ освобождението на България, въ днитѣ на Негово Царско Височество Фердинандъ I, Български Князь, и при духовното началство на Негово Блаженство Йосифъ I, Екзархъ на всички Българе, положи се основниятъ камъкъ на тая сграда на „Българското Книжовно Дружество", слѣдъ като се извърши водосветътъ въ присѫтствието на Управителния Съвѣтъ на Дружеството.

*

Назначението на тая сграда е да бѫде сборно мѣсто на всички радѣтели за всестранното изучване на българский народъ и на отечеството му, България, за развитието на българский езикъ и книжнина и за разработванието и распространението у насъ на наукитѣ изобщо; да бѫде вещественъ бѣлѣгъ на оная нравствена мощь, каквато прѣдставятъ просвѣщението и книжнината на единъ народъ. Тая сграда има да достави на членоветѣ отъ „Българското Книжовно Дружество" възможность да заякчѫтъ своитѣ стремления и да разширьѫтъ своята дѣятелность на книжовното и научно поприще за по-доброто испълняване задачата на дружеството, както е тя изложена въ негова уставъ. И нѣка Богъ благослови това и го увѣнчае съ успѣхъ. Аминъ.

При тоя актъ се прилагатъ: 1 — а) единъ списъкъ на спомагателнитѣ членове на „Българското Книжовно Дружество", които съ лептата си и съ други дарове сѫ дали срѣдства да се основе дружеството и да се почне дѣятелностьта му; б) списъкъ на членоветѣ, които съ усилията и труда си сѫ заченѫли дѣятелностьта на дружеството въ Браила и сѫ ѭ продължавали до неговото прѣнасяние въ Срѣдецъ; в) списъкъ на приетитѣ дописни членове отъ подновението дѣятелностьта на дружеството въ Срѣдецъ до новото му прѣустройство; г) списъкъ на всичкитѣ членове на дружеството, распрѣдѣлени споредъ новия уставъ; 2) по единъ екземпляръ отъ стария (въ Браила) и новия (въ Срѣдецъ) уставъ на дружеството; 3) единъ правилникъ за вѫтрѣшния редъ на „Българското Книжовно Дружество"; 4) първото обявление до публиката отъ името на „Българското Книжовно Дружество"; 5) първата книжка отъ неговото „Периодическо Списание" (издадено въ Браила) и послѣдната (издадена въ Срѣдецъ).

Актътъ е подписанъ отъ управителния съвѣтъ на „Българското Книжовно Дружество", който състои отъ

Прѣдсѣдатель: **М. С. Дриновъ.**
Подпрѣдсѣдатель: **В. Д. Стояновъ.**
Ковчежникъ: **Ив. Ев. Гешовъ.**

Членове: **М. Д. Балабановъ, Д-ръ Д. Молловъ, Ив. Касабовъ, Ив. Славейковъ, С. Вацовъ.**

Замѣстници: **Д-ръ П. Минчовичъ, Д-ръ К. Стоиловъ, Г. Н. Златарски.**

Архитектъ: **Х. Майеръ.** Прѣдприемачъ: **Н. Дуковъ.**

Списацитѣ на разнитѣ членове на Дружеството, означени въ тоя Актъ, се изоставятъ тука, защото тѣ заедно съ Акта ще се отпечататъ отдѣлно за да се испратѭтъ по единъ екземпляръ до всичкитѣ членове, тъй сѫщо и до всичкитѣ спомоществователи на „Период. Списание" на Дружеството.

III. КНИГОПИСЪ.

(Продължение отъ книжка XXXIV).

Павловъ, Х. Д. вж. „Юридическо Списание“, кн. IV, IX.
Пампуловъ, Протасий. вж. „Селянинъ“.
Пантелеевъ, П. вж. „Промишленность“, кн. I, IV.
Параскевовъ, С. вж. „Трудъ“, кн. II.
Паяковъ, Л. вж. „Промишленность“, кн. IV, XI-XII.
Пеецъ. Др. А. вж. вст., кн. II.
Пенчевъ, Ив. С. вж. „Трудъ“, кн. VII.
Пенъ, Оливие. вж. „Искра“, No. 7.
Перелигинъ, вж. „Трудъ“, кн. VIII.
Петровичъ, В. вж. „Зимни нощи“, кн. III.
Петровъ, Зиновий, архимандритъ. вж. „Селянинъ“.
Платнаровъ, Е. М. вж. *Tegner*; „Трудъ“, кн. X.
Попова, Ека К. вж. „Трудъ“, кн. VII.
Поповъ, Н. (К.) вж. „Промишленность“, кн. I. ; „Трудъ“, кн. III.
Правовъ, вж. *Лонгфело*.
Пранчовъ, вж. „Промишленность“, кн. III.

Промишленность, П. С. XXXII—XXXIII. 417.

Книжка I. Януарий. — *Съдържа:* Къмъ читателитѣ, 3—5. — Въ какво се състои дѣйствителната цивилизация, отъ *Л. Паяковъ*, 6—16. — Кои сѫ главнитѣ причини за обществениттѣ кризиси, отъ *А. Н. Исаевъ*, прв. *Б. Каракашевъ*, 17—36 (слд.) — За искуството и срѣдствата за купуване и продаване, отъ *Ив. Бонджиевъ*, 37—46. — Исторически очеркъ на търговията отъ най-старитѣ врѣмена до днесь, отъ *Хр. Н. Атанасовъ*, 46—51 (слд.). — Защо perpetuum mobile не е възможно, отъ проф. *О. Хволсонъ*, прѣв. *П. Пантелеевъ*, 52—64 (слд.). — Боядисване (по „merveil de l'industrie“), отъ *Н. Поповъ*, 64—73 (слд.). — Фотографирование съ помощьта на балони (по съобщ. на *Л. Н. Звѣринцевъ*) отъ *Я. А. Янчевъ*, 73—81 (слд.). — Първи пѫть на утриня, разказъ отъ *Л. К. Лазаревичъ*, прѣв. *Б. Каракашевъ*, 81—89 (слд.). — Уставъ на „Промишленность“, 89—96.

Книжка II. Февруарий. — *Съдържа:* Въ какво се състои etc. (отъ 1 бр.), 97—110 (слд.). — Кои сѫ главнитѣ причини etc. (отъ 1 бр.), 111—126. — Трудолюбието (изъ „Бережливость“ отъ *Самуила Смайлсъ*), прѣв. *Д. Стеревъ*, 126—135. — Защо perpetuum mobile etc. (отъ 1 бр.), 135—149. — Фотографирване etc. (отъ 1 бр.), 150—158. — Боядисване (отъ 1 бр.), 158—167. — Исторически очеркъ etc. (отъ 1 бр.), 168—164. — Положението на главнитѣ европейски господарства на основание тѣхното землѣвладѣние като слѣдствие на политиката имъ отъ новата епоха (1500) до днесь, по Д-ръ *А. Пеецъ*, отъ *Ив. Хр. Филчовъ*, 174—182. — Първи пѫть на утриня (отъ 1 бр.). 182—192. — Економическа хроника, 192—194. — Смѣсь, 194.

Книжка III. Мартъ. — *Съдържа:* Въ какво се състои etc. (отъ 2 бр.). 195—204. — Навикъ за спестяване (изъ „Бережливость“), 204—216. — Държавний дългъ на отоманската империя, сравнит. финанц. студия, отъ *Стояна Пранчовъ*, 216—230 (слд.). — Духовитость въ търговскитѣ и индустриялни прѣдприятия, 231—238. — Домашна канцелария (изъ „Science en famille“), отъ *Р. Радославовъ*, 238—244 (слд.). — Фотографирование etc. (отъ 2 бр.), 245—251. — Желѣзний пѫть, отъ *Бождаръ*, 251—259. — Боядисване (отъ 2 бр.), 259—268. — Селско домакинство (изъ „Сельский Хозяинъ“), отъ *Б. Каракашевъ*, 271—272. — Единъ старъ звънарь, есенна идилия отъ *В. Короленко*, прѣв. *А. Макавеевъ*, 272—278. — Економическа хроника, 279—286. — Стихове, отъ *Н. С. В.*, 286—287. — Смѣсь, 287—290.

Книжка IV. Априлъ. — *Съдържа:* Двигателнитѣ сили на индустрията, отъ *Л. Паяковъ*, 291—299 (слд.). — Навикъ etc. (отъ 3 бр.), 299—307. — Държавний дългъ etc. (отъ 3 бр.), 307—326. — Економическа анархия въ Европа отъ *Дрозъ* (изъ „Bibliothèque universelle et Revue Suisse,“ прѣв. отъ „Русская Мысль“ *Пантелеевъ*, 327—344. — Защита на занаята, 344—349. — Тѣкущи лихвоносни смѣтки, 349—362. — По историята на търговията, отъ *Хр. Н. Атанасовъ*, 362—370. — Пиянство и борба противъ него (изъ

„Вѣсникъ Европы“), прѣв. *Я. А. Янчевъ*, 371—377 (слд.). — Домашна канцелария (отъ 3 бр.), 377—380. — За порядъкътъ въ нашитѣ домашни смѣтки, 380—386. — Смѣсь, 386.

Книжка V. Май. — *Съдържа:* Двигателнитѣ сили etc. (отъ 4 бр.), 387—397. — Непрѣдвидливость (изъ „Бережливость“), 397—407. — Бѣлѣжка върху прѣподаването на моралътъ въ Франция (отъ Courcelle Seneuil въ 1 кн. „Journal des économistes“), прѣв. *Я. Н. Чакаловъ*, 429 (слд.). — По застрахуванията, отъ *Хр. Н. Атанасовъ*, 429—442. — Нѣколко думи по недостатъцитѣ на застрахователнитѣ дружества, отъ *Б. К—невъ*, 442—451. — Тѣкущи и лихвени смѣтки отъ *Ив. Бояджиева*, 451—458. — Производството на маслото и сиренето, 458—466. — Пиянство etc. (отъ 4 бр.), 466—474 (слд.). — Хроника, 475—482. — Смѣсь, 482.

Книжка VI—VII. Юний—Юлий. — *Съдържа:* Търговско образование. 483—511 (слд.). — Навикъ etc. (отъ 5 бр.), 511—534. — Бѣлѣжка etc. (отъ 5 бр.), 534—552. — Всемирната търговия и всемирното стопанство въ 1885 г., отъ *С. Пранчовъ*, 552—567. — Тѣкущи и лихвени etc. (отъ 5 бр.), 568—576. — Какъ да постъпваме съ издоеното млѣко, 576—583. — Едно посѣщение въ всемирното изложение въ Парижъ (изъ „La science en famille“), побългарилъ *С. Пранчовъ*, 584—597. — Пиянство etc. (отъ 5 бр.), 597—611. — Златарица, 610—623. — Нѣколко думи за реалната школа въ руското искуство, отъ *А. М.* 623—641. — Състоянието на Свищовский окрѫгъ, 641—650. — Контроля въ акционернитѣ прѣдприятия (изъ „Счетоводството“), прѣв. *Б. Каракашевъ*, 650—656. — Распространението на метрическата система за мѣркитѣ и теглилкитѣ, отъ *Я. Н. Чакаловъ*, 657—662. — Книжнина, 662—665. — Смѣсь, 666—674.

Книжка VIII—IX. Августъ—Септемврий. — *Съдържа:* Търговско образование (отъ 6—7 бр.), 675—707. — Примѣри отъ спестявание (изъ „Бережливость“), 707—724. — Английскитѣ спестовни каси (изъ „Русская мысль“), 724—748 (слд.). — Економическо положение на България въ 1889 г., отъ *С. Пранчовъ*, 748—761 (слд.). — Всемирната търговия etc. (отъ 6—7 бр.), 762—772. — Успѣхитѣ на социализма (уводъ къмъ 3 изд. отъ „Le Socialisme contemporaine“), отъ *Ем. де Лавеле*, прѣв. *Я. Чакаловъ*, 772—794 (слд.). — Пиянство etc. (отъ 6—7 бр.), 794—803 (слд.). — Отстояване на млѣкото и млѣчна стая, 803—811. — Забѣлѣжки по десятъка номонето, отъ *Р. Радославовъ*, 811—817. — Социологически очерки (изъ „Русская мысль“, ян. 1889), отъ *Сергий Муромецъ*, прѣв. *Т.*, 877—826 (слд.). — Книжнина и критика, 827—846. — Економическа хроника, 846—857. — Смѣсь, 857—866.

Книжка X. Октомврий. — *Съдържа:* Примѣри etc. (отъ 8—9 бр.), 867—897. — Економическо положение etc. (отъ 8—9 бр.), 877—799 (слд.). — Успѣхитѣ etc. (отъ 8—9 бр.), 899—911 (слд.). — Филоксерата, отъ *П. Ивановъ*, 911—940. — Пиянство etc. (отъ 8—9 бр.), 940—946 (слд.). — Отговоръ на критиката по днешното ни економическо положение, отъ *Вл. Илиевъ*, 946—954. — Економическа хроника, отъ *Л. Паяковъ*, 954—958. — По спорътъ върху лихвитѣ на шестипроцентния заемъ на държавнитѣ желѣзници Царибр.—Соф.—Вак. и Ямб.—Бургасъ, отъ *Хр. Н. Атанасовъ*, 958—962.

Книжка XI—XII. Ноемврий—Декемврий. — *Съдържа:* Погледъ върху 1889 г., отъ *Л. Паяковъ*, 963—969. — Методитѣ на спестяването (изъ „Бережливость“). 969—985. — Пиянство (отъ 10 бр.), 985—996. — Успѣхитѣ etc. (отъ 10 бр.), 997—1006. — Социологически очерки (отъ 10 бр.), 1006—1045. — Международнитѣ конгреси въ врѣме на парижкото изложение, отъ *Я. Чакаловъ*, 1045—1056. — Производството на маслото, отъ *И. Поповъ*, 1056—1069. — Домакинство, отъ *Ат. Димитровъ*, 1069—1072. — Тютюнътъ като страсть и нещастие на человѣка, отъ проф. *И. М. Догель*, прѣв. *Н. Д. Поповъ*, 1073—1106. — Златото и среброто (изъ „Economiste français“) прѣв. *Р. Радославовъ*, 1107—1114. — По днешното ни економическо положение (отговоръ В. Илиеву), отъ *Л. Паяковъ*, 1114—1127. — Економическа хроника, 1128—1132. — Бюджетъ на гр. Свищовъ, 1133—1152. — Смѣсь, 1151—1154. + 8 стр.

де Профундисъ, вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. IX.

Радославовъ, Р. вж. „Промишленность“ кн. VIII—IX, XI—XII.

Райчевъ, Ил. вж. „Трудъ“ кн. III.

Ревиль, Албертъ. вж. „Заря“, кн. I.

Реньаль, Жоржъ, вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. VII.

Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина. II. С. XXXII—XXXIII. 403.

Книжка II. — *Съдържа:* (I) Археологически издирвания въ западна България, отъ *В. Добруски*, 1—45. — Срѣдневѣковни черкви и гробища въ София (съ 5 таблици), отъ Бр. *Шкорпилови*, 45—60. — Политически движения и въстания въ западна България (Видинско, Ломско, Бѣлоградчиско и Берковско), приносъ за българската история отъ *Д. Мариновъ*, 61—114. — Единъ документъ за българската история, отъ *А. Шоповъ*, 115—131. — Славянскитѣ сказания за рождението на Константина Великий, отъ *М. Драгомановъ*, 132—184 (слд.). — Материяли за изучване българската фауна, списъкъ на птицитѣ отъ нѣкои мѣстности въ България, отъ *Г. К. Христовичъ*, 185—225. — Старото склонение въ днешнитѣ български нарѣчия, отъ Д-ръ *Л. Милетичъ*, 226—228. — Материялъ за изучване родопското нарѣчие (отъ I кн.), отъ *Хр. П. Константиновъ*, 269—284. — Отзивъ въ България по Венелиновитѣ писма, отъ *М. Д. Балабановъ*, 285—309. — Извлечения изъ лѣтописа на попъ Йовча изъ Трѣвна, отъ *П. Р. Славейковъ*, 310—316. — Бѣлѣжки за нѣкои стари войводи, отъ *П. Р. Славейковъ*. — Нѣколко думи върху статиитѣ на г-нъ П. Драгановъ въ Извѣстията на Спб. Слав. Благотв. Общество, отъ *К. А. Шапкаревъ*, 326—352. — (II) Подъ игото (отъ I кн.), 1—162. — Novissima Verba, ч. II. отломки, отъ *Ст. Михайловский*, 163—168. — Изъ пѣснитѣ на единъ сиромахъ ученикъ, извлѣкълъ *Яворинъ*, 169—177. — Критика (Д-ръ *Ив. Д. Шишмановъ*; Д-ръ *Л. Милетичъ*; Д-ръ *К. К. Кръстевъ*; *А. Т. Илиевъ*; Д-ръ *Ив. А. Георговъ*; Д-ръ *П. Н. Райковъ*), 178—265. — (III) Народни умотворения, 1—224. — Погрѣшки, 225—226.

Селвили, Никола Д. вж. „Юридическо Списание“, кн. II, VII.

Селянинъ. ПС. XXXII—XXXIII. 418. — *Година V* (отъ 12. IX. бр. 53).

Въ бр. 54, подл. приказва *Веселинъ* „за единъ бѣденъ ученикъ“; *А. Шоповъ*, отговаря на статията отъ М. Филиповъ. — Отъ 56. бр. (17. X) „Българскитѣ послѣдователи на протестантизма и протестанството въобще“, св. *Грозданъ Мурджовъ*. — Отъ 69 бр. (16. I. 1890) „Протестанското заблуждение“, отъ Арх. *Зиновий П. Петровъ*. — Въ подлистникъ отъ бр. 70 (23. I.) „Отъ расказитѣ на старитѣ хора (изъ спис. Сѣверъ, 1888). — Отъ бр. 73 (13. II) „Бесѣди върху земния животъ на Iсуса Христа спорѣдъ книгитѣ на четиритѣ евангелисти“, отъ архиепископа Херсонский и Таврический *Инокения*, прѣв. и нарѣдилъ *Ив. Ст. Везировъ*. — Отъ 75—76 бр. (6. III) „Римокатолицизма“, отъ дяконъ *Протасий Пампуловъ*. — Отъ 79—80 бр. (29. III) „Писма по възпитанието“ до една млада майка въ гр. *Т.* — Въ 86—87 бр. (24. V) „Старъ ржкописъ на новия завѣтъ“. — Въ 88 бр. (29 V): Блаженнопочившийй *Евстатий* митрополитъ Палагонийский, съ забѣлѣжки изъ неговата (Иермонаха Евстатия Зографскаго) собственна биография.

Seneuil, Courcelle. вж. „Промишленность“, кн. V.

Сенкевичъ, Хенрихъ. вж. „Денница“, кн. 4, 5.

Славейковъ, П. П. вж. З. *Йовановичъ*; *К. Константиновъ*; *М. Ю. Лермонтовъ*.

Славейковъ, П. Р. вж. „Сборникъ etc“, кн. II.

Смайлсъ, С. вж. „Промишленность“, кн. I—XII.

Спенсеръ, Х. вж. „Заря“, кн. I.

† **„Стенографический вѣстникъ“.** No. 1—5, ПС. XXXII—XXXIII. 418.

No. 6 и 7. Юний—юлий. — *Съдържа:* дѣятелность на дружеството, 84—86. — Исторически и теоретически прѣгледъ на стенографията, отъ *А. Ташкмановъ*, 86—98. — Кратъкъ исторически прѣгледъ etc. (отъ 5 бр.), 94—98. — Българска стенография etc. (отъ 5 бр.), 99—101. — Стенографическа книжнина (отъ *Д. Йовевъ*), 107—108. — Разни. 108—112. + Притурка.

No. 8 и 9 Августъ и септемврий, (редакторъ-отговорникъ *И. А. Шандаровъ*). — *Съдържа:* Десетогодишнината на българската стенография. 113—114. — Къмъ стогодишнината отъ рождението на Габелсбергера. отъ *Хансъ Мозеръ* (изъ Archiv für Stenographie, 15. II.). 114—118. — По теорията etc. (отъ 5 бр.) 124—126. — Дѣятелность на дружеството. 126—135. — Бѣлѣжки по международния стенографически конгресъ въ Парижъ (изъ „Wissenschafliches Centralblatt. Berlin. септемвр. 1889). отъ *А. Безеншекъ*, 135—137. — По рецензията на Д. Йовевъ. отъ *И. А. Ш.*, 137—142. — Разни. 142—144.

Стоевъ, Д. вж. *С. Смайлсъ.*

Стороженко, Н. вж. „Искра“, No. 7.

† **Съвременникъ**. Бр. 1—6, ПС. XXXII—XXXIII. 418—419.

Бр. 7. (1. I. 1890). — *Съдържа:* — Стихове, отъ *X.*, 73. — Срещу 1890 година, 73—74. — Съвременни записки (отъ 6 бр.). 74—75. — Пѫтувание etc. (отъ бр. 6), 75—78. — Стихове, *К-инъ*, 78. — Критика, 78—81 (слд.). — По учителскитѣ дружества, отъ автора на „Нашата задача“, 81—82. — По общото положение, 82—83. — Общественъ дневникъ, 83—84.

Ташикмановъ, А. вж. „Стенографический Вѣстникъ“, бр. 6—7.

Тефнер, вж. „Трудъ“, кн. III

Теодоровъ, Г. вж. „Трудъ“, кн. I.

Терзиевъ, К. И. вж. „Домашенъ приятель“, бр. 4.

Тодорановъ, А. вж. „Трудъ“, кн. I, VII, VIII.

Тлостой, гр. Л. Н. вж. „Зимни нощи“, кн. IX; „Искра“, No. 8; „Книжици“, кн. IV—VII.

Тонджоровъ, И. А. вж. „Домашенъ приятель“.

Трифоновъ, Т. Ц. вж. „Искра“, No. 8.

Трудъ. ПС. XXXII—XXXIII. 419.

Книга I. Априлий (1888). — *Съдържа:* Стихове, *Налбуровъ*, 3. — Пѫтни бѣлѣжки, отъ *В. Т. Балджиевъ* (отъ I год.), 4—19. — Стихове: *Хр. Каранетковъ*, 19—20; *А. Узуновъ*, 20—21. — Скитникъ, расказъ отъ сибирскитѣ вьспоменания, отъ *А. Я. Максимовъ*, прѣв. *Б. Каракашевъ*, 21—36 (слд.) — Нар. пѣс. двата брата (Търново), 36—37; Богданъ и Евреи (вст.), 37—39. — Писма по издирванието на корѣнитѣ и законитѣ на българский языкъ, отъ *Ц. Гинчевъ*, 40—51 (слд.). — Нѣколко думи за самодивитѣ, отъ *Ц. Гинчевъ*, 51—64. — Фтизичнитѣ (охтичавитѣ) могѫтъ ли да се женѭтъ, отъ Д-ръ *Черневъ*, 54—69. — Вавилонско-ассирийскитѣ дрѣвности спорѣдъ найновитѣ открития, три публични лекции отъ *Н. Астафиевъ*, прѣв. *Г. Цаневъ*, 69—85 (слд.). — Материялъ по българската история (писма на патриарха константинополски Николая), отъ *Д. Николовъ*, 85—99 (слд.). — Буддайския катихизисъ (изъ „Руская мысль“), прѣв. *А. Тодорановъ*, 99—112 (слд.). — Психологически бѣлѣжки за педагогическата практика въ училищата, отъ *К. К. Кръстевъ*, 112—116. — Царството на ученитѣ, културно-исторически очеркъ, отъ *Т. Винклеръ*, прѣв. *Д. И. Консуловъ*, 116—119. — Мѫченици на науката, 120—125. — Между-народната търговия на Франция прѣзъ 1887 г., отъ *Г. Теодоровъ*, 126—127. — Смѣсь, 127—128.

Книга II. Май. — Стихове, *П. Н. Даскаловъ*, 129. — Скитникъ (отъ I бр.), 130—143. — Драгана и Бойка, идилия отъ *С. Казанджиевъ*, 143—145. — Стихове, *Хр. Каранетковъ*, 145—147. — Нар. пѣс.: Добъръ юнакъ са надварва съ ясното слънце (Карагачъ), 148—149; Постьпенно обогатяванье (Руссе), 150—151, отъ *Ц. Гинчевъ*. — Писма etc. (отъ I. бр.), 151—159 (слд.). — Материали etc. (отъ I бр.), 159—180. — Български стари военни гимнастически игри, отъ *Ц. Гинчевъ*, 180—190. — Нѣколко думи за боитѣ (маститѣ), отъ *Ц. Гинчевъ*, 190—199. — В.—ас. древности, etc. (отъ I бр.), 200—217 (слд.). — Пѫтищата въ древность, отъ *Wolters*, ректоръ на унив. въ Гандъ, прѣв. *Я. Шамарджиевъ*, 217—230. — Вѣчно-спорёнъ въпросъ; нова полемика за образованието и дѣятелностьта на женитѣ, отъ *С. Карѣевъ*, прѣв. *М. Икономова*, 230—237. — Нѣщо по гипнотизма, отъ *С. Параскевовъ*, 237—239. — Буд. катихизисъ (отъ I бр.), 239—242. — За вкуса (отъ „Новь“), прѣв. *Г. Цаневъ*, 243—249. — Най-обикновенитѣ душевни пороци на дѣцата отъ народното училище и начина споредъ който могѫтъ да са изцѣрѭтъ, прѣв. отъ хър. и допъл. *Гено Драгойковъ*, 249—254. — Картина отъ живота на животнитѣ (по Игера, Гартвинга и Брема), прѣв. *Икономова*, 254—256. — Смѣсь, 256.

Книга III. Юний. — *Съдържа:* Стихове, *И. Н. М.*, 257. — Робиня, повѣсть отъ *Алфреда Щелцнеръ*, прѣв. отъ рус. *Б. Каракашевъ*, 258—279 (слд.). — Стихове: *Ц. Гинчевъ*, *А. Узуновъ*, *Хр. Каранетковъ*, *И. П. М.*, *Ил. Райчевъ*, 279—287. — Който сѣче вила, жена му умира, нар. приказка, отъ *Ц. Гинчевъ*, 287—290. — Нар. пѣс.: Лютица Богданъ и Айрадинъ войвода (Панагюрище), *Ц. Гинчевъ*, 290—295; Стоянъ, стара войвода (Трѣвна), *Н. К. Поповъ*, 295—297. — Отъ Витоша до Родопа (България,

Румелия и Турция); пжтни бѣлѣжки прѣзъ 1883 г., отъ *Хр. П. Константиновъ*, 297—318 (слд.). — Писма etc. (отъ II бр.), 318—338 (слд.). — Чърти изъ живота и дѣятелностьта на архиепископа *Петра Парцевича*, отъ *Хр. Кесяковъ*, 338—344. — Материали etc. (отъ II бр.), 345—360 (слд.). — Вав.—асс. древностни etc. (отъ II бр.), 360—367. — Рецензия *(К. К. Кръстевъ)*, 367—376. — Картини etc. (отъ II бр.), 377—379. — Новъ начинъ за провѣряване множението, отъ *Г. Цаневъ*, 379—380. — Напомнювания на учащитѣ се, отъ *Tegner*, прѣв. *Е. М. Платнаровъ*, 380—382. — Смѣсь, 382—384.

Книга IV. Юлий. — *Съдържа:* Стихове, *С. Казанджиевъ*, 385—387. — Робиня (отъ III бр.), 387—423. — Пжтни бѣлѣжки (отъ I бр.), 424—440. — Стихове: *А. Узуновъ, Хр. Карапетковъ*, 440—447; Баллада, отъ *Д. Жостовъ*, 445—447. — Отъ Витоша etc. (отъ III бр.), 447—458. — Писма etc. (отъ III бр.), 458—477. — Сурва, отъ *Ц. Гинчевъ*, 477—489. — Материали etc. (отъ III бр.), 489—502. — Вав.—асс. древности (отъ III бр.), 502—511. — Смѣсь, 512.

Книга V. Августъ. — *Съдържа:* Магаре и петелъ, басня отъ *П. Н. Даскаловъ*, 512. — Пѣсень на тържествующата любовь, отъ *И. С. Тургеневъ*, прѣв. *Н. С. Б-въ*, 512—536. — Влюбенитѣ (Траянъ и Петрана, отъ IV бр., — ?), отъ *С. Казанджиевъ*, 536—543. — Стихове: *А. Узуновъ, Хр. Карапетковъ*, 544—546. — Червения цвѣтъ, расказъ отъ *Вс. Гаршинъ*, прѣв. *Б. Каракашевъ*, 546—563. — Писма etc. (отъ IV бр.), 563—572. — Стари обичаи въ с. Церова-кория, 572—577. — Пжтни бѣлѣжки (отъ IV бр.), 578—594. — Женитѣ, като политическа сила, отъ *С. Карѣевъ*, прѣв. *М. Икономова*, 578—594. — Нѣколко думи върху языка, народнитѣ пѣсни и обичаитѣ на дебърскитѣ славяне, отъ *М. Дриновъ*, прѣв. *Д. Мариновъ*, 600—616 (слд.). — Иванъ Вазовъ, етюди за стихотворната му поезия, отъ *Д-ръ К. К. Кръстевъ*, 623—630 (слд.). — Подрѣзването на дърветата, отъ проф. *Гете*, прѣв. *К-чевъ*, 630—632. — Фотографирването на небето, прѣв. *Ц. Гинчевъ*, 632—634. — Леда отъ санитарна точка на зрѣнието, прѣв. *И. Д.*, 635. — Смѣсь, 636—640.

Книга VI. Септемврий. — *Съдържа:* Стихове, *В. Налбуровъ*, 641. — Вълшебния кладенецъ, изъ въсточнитѣ легенди, отъ *Анна Найманъ*, прѣв. *Н. Д. Каблешковъ*, 641—647. — Нощѣ, прѣв. отъ пол. *Н. Д. Каблешковъ*, 647—657. — Стихове *А. Узуновъ*, 657—661. — Исторически ескизи (Парижъ прѣзъ Юлий 1789 г.), прѣв. *Хр. Д. Максимовъ*, 661—703. — Петель и бисеръ, отъ *Ц. Гинчевъ*, 703. Отъ Витоша etc. (отъ V бр.), 704—748. — Нѣколко думи etc. (отъ V бр.), 749—757. — Ив. Вазовъ etc. (отъ V бр.), 757—768.

Книга VII. Октомврий. — *Съдържа:* Стихове, *С. К.*, 769. — Герчовата сватба, расказъ отъ *Д. Г. Майсторовъ*, 769—793. — Стихове: *С. К., М. Московъ*, 794—795. — За гявула, за Димо и за Мара, или какъ гявула бега отъ зла жена, нар. приказка (Пирдопъ), отъ *А. Влайковъ*, 796—800. — Баяния, отъ *Ив. С. Пенчевъ*, 800—801. — Огненитѣ тракийски любовни стрѣли и живитѣ Полели и Лели (Купидони и Венери); Слънцето дига Добринка (Търново), отъ *Ц. Гинчевъ*, 801—821. — Отъ Витоша etc. (отъ VI бр.), 821—823. — Писма etc. (отъ V бр.), 833—840. — Материяли etc. (отъ IV бр.), 840—852. — Нѣколко думи etc. (отъ VI бр.), 852—877. — Плаване съ лотка, прѣв. отъ нѣм. *Ека К. Попова*, 877—883. — Франклинъ, прѣв. *Н. Д. Каблешковъ*, 883—891. — Свѣдения за хектографи, отъ *А. Тодорановъ*, 891—892. — Домашни бѣлѣжки, отъ *А. Тодорановъ*, 892—895. — Смѣсь, 895—896.

Книга VIII. Ноемврий. — *Съдържа:* Стихове, *А. Узуновъ*, 897. — Едно графско дѣте, романъ отъ *Т. Кюстеръ*, прѣв. *П. Джамджиевъ*, 898—933 (слд.). — Стихове *Хр. Карапетковъ*, 933—938. — Нар. пѣс.: Филипъ Маджарина и Марко Кралевике (Чунетливо), отъ *Хр. П. Константиновъ*, 938—942. — Баяния, отъ *Ст. Бончевъ*, 942—943. — Гарю и огненнитѣ стрѣли на запоцка (заговѣзни) въ разложкитѣ села: Чумата у Караджови, нар. пѣс., отъ *Ц. Гинчевъ*, 943—968. — Писма etc. (отъ VII бр.), 968—980. — Отъ геологията, нѣколко думи отъ историята за образуванието на земята, отъ *Шедлера*, прѣв. и допъл. *Ц. Гинчевъ*, 980—993. — Вав.—асс. древности (отъ IV кн.), 993—1001. — За причинитѣ на болеститѣ, смъртьта и разрушението на органическото тѣло, по *Перелыгина* и др., отъ *Л. Доросиевъ*, 1001—1007. — Опустошенията отъ скакалцитѣ, отъ *Д. П. Викиловъ*, 1007—1012. — Исторически бѣлѣжки (отъ Капиновския манастиръ), отъ *Ц. Гинчевъ*, 1012—1015. — Нѣколко думи за восъка, прв. *Ц. Гинчевъ*, 1015—1016. — Геометрическо чъртание (отговоръ), отъ *А. Тодорановъ*, 1016—1018. — Рецепти и домашни бѣлѣжки, отъ *А. Тодорановъ*, 1018—1023. — Смѣсь, 1023—1024.

Книга IX. Декемврий. — *Съдържа:* Стихове, *С. К.*, 1025. — Ед. граф. дѣте (отъ VIII бр.), 1025—1062. — Расказъ на единъ врачъ, отъ *Веселинъ*, 1062—1070. — Стихове,

Хр. Карапетровъ, 1070—1072. — Херкулъ и Какъ (изъ „Енеида“ на *Виргилия*, гл. VIII. 194—305), отъ *Хр. Кжсяковъ*, 1072—1083. — Обичаи по нова година (Еленско), отъ *Т. И. Михайловски*, 1083—1088. — Още нѣколко думи за женидбата на слънцето, отъ *Ц. Гинчевъ*, 1088—1106. — Отъ Витоша etc. (отъ VII бр.), 1106—1122. — Писма etc. (отъ VIII бр.), 1122—1126. — Исполинскитѣ дървета (изъ *Луи Фигье*), отъ *Ц. Гинчевъ*, 1126—1139. — Какъ сж е развило понятието за нравственностьта (изъ „Русская мысль“), прѣв. *К. Б-въ*, 1139—1151 (слд.). — Смѣсь, 1151—1152.

Книга X. Януарий (1889). — *Съдържа:* Изъ *Надсона*, отъ *М. Московъ*, 1153—1154. — Ед. граф. дѣте (отъ IX бр.), 1154—1188. — Епопея на миналото: Ботйовъ, отъ *А. Узуновъ*, 1188—1191. — Нѣколко мисли върху народообразователното ни направление изобщо слѣдъ нашето освобождение отъ турцитѣ, 1192—1208. — Бѣлѣжки за староб. ръкописи въ Москов. Румянцовски музей отъ *Г. И. Капчевъ*, 1209—1223. — Отъ Витоша etc. (отъ IX бр.), 1223—1237. — Какъ са е развило etc. (отъ IX бр.), 1237—1249 (слд.). — Материали etc. (отъ IX бр.), 1250—1260 (слд.). — Мжченици etc. (отъ I бр.), 1260—1271. — Безсмьртностьта на материята, отъ *Е. М. Платнаровъ*. 1271—1276. — За бълхитѣ (по *Брема*), отъ *Д. П. Викиловъ*, 1276—1279. — История и археология, прѣв. *В. Начева*, 1279—1280.

Книга XI. Февруарий. — *Съдържа:* Стихове *Х.*, 1281—1282. — Ед. граф. дѣте (отъ X бр.), 1282—1321. — Женидба, комедия въ 2 д. отъ *Гоголя*, прѣв. *Ив. Ивановъ*, 1321—1349 (слд.). — Стихове, *Хр. Карапетковъ*, 1349—1350. — Нар. пѣс.: Царь Кустадинъ намира честния кръстъ (Чупетлово), *Хр. П. Константиновъ*, 1351—1352. — Нѣколко мисли etc. (отъ X бр.), 1353—1371. — Отъ Витоша etc. (отъ IX бр.), 1372—1385. — Какъ са е развило etc. (отъ X бр.), 1385—1398. — Материали etc. (отъ X бр.), 1398—1408.

Книга XII. Мартъ. — *Съдържа:* Стихове, *А. Узуновъ*, 1409. — Ед. граф. дѣте etc. (отъ XI бр.), 1410—1456. — Женидба (отъ XI бр.), 1457—1480. — Стихове *А. Узуновъ*, 1430—1481. — Отъ Витоша etc. (отъ XI бр.) 1482—1492. — Материали etc. (отъ XI бр.), 1493—1506. — Пер. Спис. на Б. К. Др. XXVIII—XXX, отъ *Н. С. Б*, 1506—1514. — За трайностьта на памучнитѣ и лененитѣ материи, отъ *Д. П. Викиловъ*, 1514—1517. — Забѣлѣжително откритие въ физиката, прѣв. *Г. А. М.*, 1518—1522. — Влиянието на гората върху климата, чистотата на въздуха и населяването на една страна, изъ сказката на проф. Д-ръ Webe. въ Мюнхенъ, прѣв. *Ст. Брънчевъ*, 1523—1530. — Смѣсь, 1530—1531.

Тургеневъ, И. С. вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. VIII, X; „Зимни нощи“, кн. I; „Заря“, кн. I; „Искра“ No 7, 8; — „Книжици“, кн. IV—VII; „Трудъ“, кн. V.

Узуновъ, А. вж. „Трудъ“, кн. I-IV, VI, VIII, X, XII; „Искра“ No. 8.

Фигье, Луи. вж. „Трудъ“ кн. IX.

Филчевъ, Ив. Х. вж. „Промишленность“, кн. II.

Филчевъ, Ф. вж. „Юридическо списание“, кн. IV.

Фламмарионъ, Камиллъ, вж. „Книжици“, IV—VII.

Халеви, Людовикъ. вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. VIII.

Хволсонъ, О. вж. „Промишленность“, кн. I.

Хайне (Хвйне), Хейнрихъ, вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. VII, VIII.

Holis, O. W. вж. „Вѣстникъ на учителското дружество“, бр. 9.

Хохенлое-Ингелфингенъ, принцъ Крафтъ. вж „Воененъ Журналъ“, кн. IX—X.

Христовичъ, Г. К. вж. „Сборникъ etc“, кн. II.

Хъксли (Хжкслей), Томасъ. вж. „Библиотека св Климентъ“, кн. VIII.; „Литературно научно списание“, бр. 4.

Цаневъ Г. вж. „Трудъ“, кн. I и слд.

Чакаловъ, Я. Н. вж. „Промишленность“, кн. VIII—IX.

Чаннингъ, Уилямъ. вж. „Заря“, кн. I.

Юридическо списание. ПС., XXXII-XXXIII. 420.

Кн I. Септемврий. — *Съдържа:* По законопроектътъ за настойничеството, отъ Д-ръ *М. Ст. Шишмановъ,* 1—7. — По поводъ на писмата отъ XII кн. I год. на „Ю. С.“, отъ *Зуревъ,* 8—10. — Нѣкои практически бѣлѣжки върху устройството на длъжностьта на сѫдебнитѣ пристави и тѣхнитѣ помощници, 10—26. Мнѣние върху прѣустройството на длъжностьта на сѫдебнитѣ пристави, отъ *П. Б-й,* 27—30. — Писма (отговоръ на М. Късоглѣдъ по ст. 462 отъ Вр. С. Пр., отъ *С. С. Кръстевъ;* нѣколко бѣлѣжки върху първитѣ два члена отъ закона за настойничеството, отъ *Т. Даракевъ;* По чл. 37 и 38 отъ Гражд. Мир. Сѫдопроизводство, отъ *М. Късоглѣдъ*), 30—38. — Практически случаи, 38—48. — Книжовни извѣстия, 41—42. + Законопроектъ за наслѣдството 1—51.

Кн. II. Октомврий. — *Съдържа:* Въ сила ли е законътъ за настойничеството отъ 12 окт. 1881, отъ Д-ръ *М. Ст. Шишмановъ,* 43—46. — Още нѣколко бѣлѣжки по законопроекта за настойничеството, отъ *В. Мишайковъ,* 47—59. — Кой прѣглежда и утвърждава публичната продажба на недвижимо имущество, отъ *И. М. И.,* 60—64. — Кратка бѣлѣжка върху чл. 89 отъ законопроекта за настойничеството, отъ *Никола Д. Селвили,* 65—66. — Основна теория на наказателното право, отъ *Н. Д. Селвили,* 67—74. — Практически случаи, 75—82. — Разни, 83—88. — Книжовни извѣстия, 89—90.

Кн. III. Ноемврий. — *Съдържа:* Законната отбрана въ теорията и положителнитѣ законодателства, *В. Мариновъ,* 91—112 (слд.). — Върху законопроекта за настойничеството, отъ *А. Дяковичъ,* 113—122. — Върху осигурителнитѣ дружества у насъ, отъ *Ив. Каранджуловъ,* 123—129 (слд.). — Нѣколко бѣлѣжки etc. (отъ I кн.), 130—133. — По членъ 462 отъ Вр. С. Пр., отъ *В. Авраамовъ,* 134—140. — Сѫдебни бѣлѣжки, 141—147. — Разни, 148. — Книжовни извѣстия, 149.

Кн. IV. Декемврий. — *Съдържа:* Законната отбрана etc. (отъ 2 кн.), 151—164. — За сѫщественнитѣ условия въ мѣнителницитѣ и запискитѣ, отъ *Х. Д. Павловъ,* 165—171. — Въ сила ли е чл. 125 отъ гражд. Мирово сѫдопроизводство, отъ *Ф. Филчевъ,* 172—174. — За конгреса по криминалната антропология, отъ *Зуревъ,* 176—177. — Сѫдебни бѣлѣжки, 178—186. — Практически случаи, 187—191. — Разни, 192—195. Книжовни извѣстия, 196—198.

Кн. V. Януарий 1890. — *Съдържа:* Искътъ заведенъ на основание ст. 427 отъ Вр. С. Пр. и неговитѣ съотношения (и разлика) съ искътъ за правособственность, отъ Д-ръ *М. Ст. Шишмановъ,* 199—216. — Върху осигурит. друж. etc. (отъ 3 кн.), 244. — Книжовни извѣстия, 245.

Кн. VI. Февруарий. — *Съдържа:* За правата на кредиторитѣ да опровергаватъ договоритѣ, сключени отъ длъжникътъ съ трети лица, отъ *А. Каблешковъ,* 247—253 (слд.). — За отмѣната на рѣшенията по новооткрити обстоятелства, отъ *Г. Зуревъ,* 254—260. — По въпроса за примѣнимостьта на закона за дознанието чрѣзъ околни лица въ мировия граждански процесъ, отъ *Ф. Филчевъ,* 261—267. — За сѫщественнитѣ etc. (отъ 4 кн.), 268—271. — Практически случаи, 272—283. — Разни, 284—289. — Книжовни извѣстия 290—294.

Кн. VII. Мартъ. — *Съдържа:* За правата etc. (отъ 6 кн.), 295—302 (слд.). — Сѫдебни реформи въ Россия, отъ *В. М.,* 303—306. — Условяване опредѣлено обезще-

тение въ видъ наказание на една отъ договорящитѣ се страни въ случай неиспълнение извѣстно сключено задължение, отъ *Н. Д. Селвили,* 307—315. — Каква полза принасятъ статии 452, 454, 456, 442—445 и послѣдната алинея на ст. 248 отъ Вр. С. Пр., отъ *В. Авраамовъ,* 316—322 (слд.). — За раздѣлението на гласоветѣ по углавни дѣла, отъ *Згуревъ,* 323—327. — Практически случаи, 328—332. — Разни, 333—339. — Книжовни извѣстия, 340—344.

Кн. VIII. Априлий. — *Съдържа:* За правата etc. (отъ 7 кн.), 345—354 (слд.). — Трѣба ли да се отстранятъ по отводъ на противната страна свидѣтели по граждански дѣла, които сѫ роднина и на двѣтѣ страни, отъ *И. М. Икономовъ,* 354—356. — Престѫпленията, предвидени въ прибавкитѣ на чл. 200 и 206 отъ Вн. Н. Зак. частно-обществении ли сѫ, отъ *И. М. Икономовъ,* 357—360. — Правилно ли е отмѣнена ст. 971 отъ Вр. С. Пр., отъ *А. Каблешковъ,* 361—362. — Каква полза etc. (отъ 7 кн.), 363—375. — Практически случаи, 376—386. — Разни, 387—394. — Книжовни извѣстия, 395—400.

Кн. IX. Май. — *Съдържа:* За правото etc. (отъ 8 кн.), 401—408 (слд.). — Дисциплинарната отговорность на длъжноститѣ лица, отъ *Х. Д. Павловъ,* 424—433. — Върху техническитѣ термини въ законодателството, отъ проф. *В. Бочишичъ* прѣв. Д-човъ, 434—440. — Практически случаи, 441—450. — Разни, 451. — Книжовни извѣстия, 452.

Явориндъ. вж. „Денница“, кн. 4; „Сборникъ etc.“, кн. II.

Янчевъ, А. Я. вж. „Промишленность“, кн. I, IV.

Ирвингъ, Уошингтънъ. вж. „Библиотека св. Климентъ“, кн. IX.

(Слѣдва)

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА НА В. Д. СТОЯНОВА.

ГОДИНА СЕДМА.

КНИЖКА XXXVI.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . .
Нар. пословица.

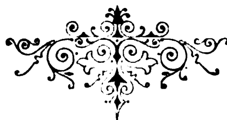

СРѢДЕЦЪ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1891.

Безпрѣдплата никому не се даватъ книжкитѣ отъ Пер. Списание, нито отъ другитѣ издания на Българското Книжовно Дружество.

Ржкописи, обнародвани или не, никому не се възвръщать назадъ.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Страница.

Книжка XXXVI.

ДВА САНДЖАКА ОТЪ ИСТОЧНА МАКЕДОНИЯ.

Описва Z.

—

Неще, мислѭ, и дума, че изучваньето на Македония за насъ, българетѣ, прѣдметъ отъ първостепенна важ-ость. Но нехайството въ това отношение е непростително лѣмо. Чужденцитѣ сѫ написали много по́-вече отъ насъ много по́-добрѣ знаѭтъ нашата кѫща. У насъ интели-нцията може обширно да ви расправя за Конго и за ис-очницитѣ на Нилъ; а щомъ дойде работата за Македония, ымъ тя мълчи. Въ училищата ни се прѣподава много по́-ече за Австралия, отколкото за родината ни. Тази не-рѣжность къмъ своето — да си го исповѣдаме — е днесь дна отъ характернитѣ ни чърти като българе.

Между простия и учения свѣтъ за Македония има все-ъзможни и едни на други противорѣчиви мнѣния. Пѫту-ачи, които бързо-бързо минѫли по страната, не сѫ били ъ състояние да ѭ изучѫтъ подробно и както трѣбва. укъ не е дума, разбира се, за чисто техническитѣ работи, акто височина на планинитѣ, посоката и геометрическото астояние между градоветѣ, и други такива; за да изучимъ ивѣячката (бита) на единъ народъ, неговия духовенъ жи-отъ, нуждитѣ му и стремленията, ние трѣбва и да при-адлежиме къмъ този народъ, па и да сме живѣли съ не-овия животъ. Но и между самитѣ насъ сѫ распрьснѫти на́й-скривени понятия. По́-вечето си прѣдставяме Македония ъвършенно погърчена; а други, и то малцина, си фанта-праме, че тука българщината се държи яко, царува.

Съ цѣль да хвърлѭ истинска свѣтлина върху рабо-ата, ако ще би само върху единъ дѣлъ отъ неѭ, заловихъ е да напишѫ тая статия както за самитѣ насъ, така и за ужденцитѣ.

Да се изучи Македония, този новъ лабиринтъ на все-ъзможни пропаганди, не е лесно. Да прѣдставѭ едно цѣло

описание на страната не могѫ: врѣме нѣмамъ; затуй ще се ограничѫ само съ источнача ѝ часть, Сѣрския и Драмския санджакъ, — мѣста, които сѫ наймалко извѣстни. За западната Транзаксинска Македония, дѣто българщината се крѣпи нѣкакъ пó-яко, срѣщаме у насъ по нѣйдѣ нѣщо; обаче за источната, дѣто българщината е потъпкана, освѣнъ книгата на Верковича друго нищо не знаѭ да има въ книжнината ни.

При нарежданьето на статията съмъ гледалъ да не се водѭ по никого; па и да съмъ искалъ да се съвѣтвамъ съ нѣкой авторъ, невъзможно ми бѣше да го направѭ въ тоя затѫнтенъ край, дѣто само гръцката книга има право на гражданство. Заради туй гледахъ да издирѭ всичко самичъкъ лично; тамъ, дѣто ми бѣше невъзможно, събиралъ съмъ материяли отъ нáй-сигурни мѣстни источници по нáйправъ пѫть, непосрѣдствено. Ималъ съмъ прѣдъ очи и нѣкои гръцки съчинения и учебници, само за да видѭ, до кѫдѣ отиватъ. Нѣкои свѣдѣния съмъ черпилъ отъ официялния календарь „Салнаме“ на Солунския вилаетъ за годинитѣ 1302 и 1309 егира.

За да се увѣрѭ въ всичко и да го видѭ съ очитѣ си, прѣдприехъ едно дълго трудно пѫтуванье въ пó-голѣмата часть отъ страната, що описвамъ: оставихъ неспоходенъ само Драмския санджакъ.

Въ изложението на онова, що съмъ набралъ отъ пѫтуваньето, ще да има много недостатъци. Ала тѣ сѫ извинителни, защото произлизатъ отъ лишение отъ литература и отъ мѫчнотии за обстоятелни и открити наблюдения въ страната. Азъ бѣхъ довършилъ вече статията си, когато се сдобихъ съ единъ екземпляръ отъ Верковичовия „Топографическо-Етнографическій очеркъ Македоніи“. Единъ бѣгливъ погледъ на книгата въ онази часть, дѣто се говори за страната, що се описва и у мене, ме убѣди, че той нáй-много се е доближилъ до истината отъ всички онѣзи, що сѫ писали прѣди него. Но има у Верковича и такива недостатъци, които отеднѫжъ ударятъ на очи. Политическото, административно дѣление на много мѣста е слѣто съ черковното (напр. въ Драмско нѣма Кавалска каза). На пóвечето мѣста раздѣлението е вече старо, и когато е из-

лѣзла книгата, то не е сѫществувало. Така отъ 1881 г. насамъ има *Горно-Джумайска каза,* за която Верковичъ нищо не казва. Нѣкои села сѫ записани въ Мелникъ, а сега сѫ подъ Петричъ; други пъкъ, записани въ Петричко, сега влизатъ въ състава на Струмичката каза. На много села имената и числото на кѫщитѣ сѫ погрѣшно записани.

Статията ще обнима тѣзи части:

I. Орография и хидрография.
II. Административно дѣление; градове и села.
III. Население.
IV. Поминъкъ и търговия.
V. Природни богатства.
VI. Църкви и училища.
VII. Нъркви, обичаи и езикъ на българското население.

Къмъ тѣхъ ще се придадѫтъ въ края и нѣкои притурки.

I.

Орография и хидрография.

Това е найзаплетената часть въ описанието на Македония, особно посоката и имената на планинитѣ. За планинитѣ, както и за всичко, що се отнася до Македония, сѫ се распространили много заблуждения и много несъзнателни, па често и тенденциозни невѣрности. Чужденци пѫтувачи, които сѫ споходили Македония, не сѫ били въ състояние да изучѫтъ страната както трѣбва. Гърцкитѣ списатели, за да заблудѭтъ свѣта, запретнѫли се да казватъ имена, които ни единъ отъ мѣстнитѣ жители не е ни чувалъ, нито пъкъ и отбира; ала има у тѣхъ и погрѣшки, които сѫ неизбѣжни. Планинскитѣ вериги у насъ рѣдко носѭтъ общо име, но всѣко село нарича извѣстна часть отъ планината съ отдѣлно име. Има и случаи, когато една и сѫща планина жителитѣ отъ една страна именуватъ съ едно име, а другото население ѭ знае съвсѣмъ подъ друго име. При това българе и турци даватъ на една планина двѣ разни имена; а тамъ дѣто има и гърци, тя се кръщава и съ трето име. Оттукъ се вижда, каква каша е излѣзла. Всѣкой записалъ каквото чулъ, а други пъкъ и измислилъ за разнитѣ имена и отдѣлни нѣща. И до сега по картитѣ, що издава

книжарницата Дановъ, *Бѣласица,* грамадната планинска верига, извѣстна и на малкитѣ дѣца по тѣзи страни, не фигурира никакъ! Вмѣсто нея по́-долу срѣщашъ „*Султаница*," неизвѣстна за жителитѣ планина, или въ краенъ случай нѣкой незабѣлѣжителенъ клонъ отъ Бѣласица. *Чаирли* се казва една часть отъ Сенгеловската планина надъ Валовища. Нѣкои съ това име наричатъ цѣлата Бродска планина; други Сенгеловската сливатъ съ *Круша* и *Бешикъ*. По́вечето списатели нищо не сѫ написали за *Бутковското езеро*, което оставяше съвсѣмъ неизвѣстно до послѣдното на́йново издание на Кипертовата карта. Въ на́йголѣма мѫчнотия се намира г. М. Димза[1]), който е написалъ въ два тома „Ἀρχαία Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας" подъ авторското име Δημιτζα. Тука г. Димза — нѣка ми е позволено да го наричамъ тъй, както си го казватъ въ родината му — показва богати знания и черпи изъ всевъзможни източници отъ европейската литература. Обаче за съжаление трудътъ му напразно прѣкърстилъ всичко съ гръцки имена и по такъвъ начинъ прѣдставилъ Македония елинска страна! Той слива Анджиста съ Струмица; нищо неспоменува за Бутковското езеро, види се, защото го нѣма у Херодота, и др. такива. Въ своето описание азъ взехъ за водачъ послѣдното издание на картата отъ австрийския генераленъ щабъ, която не е лишена отъ много грѣшки. Поправки и допълнения, които съмъ направилъ, черпилъ съмъ отъ на́йсигурни мѣстни източници, безъ да обръщамъ много-много внимание връху това, що е писалъ тоя, или оня. Общитѣ имена на планинитѣ — съ малки нѣкои измѣнения — съмъ оставилъ сѫщитѣ, както си сѫ въ речената карта. При все това Родопитѣ, Бабекъ и Рупчосъ си остаятъ и за други любознатели малоизвѣстни, понеже рѣдко кой може да проникне до тамъ. Въ нѣкои отъ селата имъ е билъ Захариевъ и прѣдалъ любопитни и цѣнни свѣдѣния въ своето Географико-Историко-Статистическо Описание на Татаръ-Пазарджишкѫтѫ каазѫ.

---

[1]) Негова милость е погърченъ българинъ отъ Охридъ, професоръ въ Атина. Той е написалъ и едно историческо съчинение върху Охридската Архиепископия и откогато е работата за Македония, у гърцитѣ минува за оракулъ, по́непогрѣшимъ и отъ Пития. Роднинитѣ му и до днесь — живѣѭтъ въ Охридъ, неотбиратъ ни бъкелъ гръцки и нито сѫ се досетили за славата, що имъ приготвя тѣхниятъ ученъ роднина, и за класическото потекло, що имъ той опрѣдѣля.

Слѣдъ тѣзи прѣдварителни обяснения да прѣминемъ къмъ планинитѣ *въ Източна Македония.*

Източна Македония прѣдставя планиниста мѣстность, наклонена отъ С. къмъ Ю., къмъ Егейско море. Възелътъ, отъ който се спущатъ всички планини, е Рила. Ҥайвисокиятъ ѝ върхъ, отъ дѣто тръгватъ границитѣ на България, Тракия и Македония, е надъ Якоруда (Разложко), въ мѣстностьта *Кърджалъкъ.* Рила дѣли улеитѣ на Черно и Егейско море. Отъ неѭ извиратъ Искъръ, Марица и Места. На Ю. отъ Рила сливатъ два планински трупа: Източнитѣ Родопи и Западнитѣ. Тѣ и тѣхнитѣ расклонения обхващатъ коритата на Струма и на Места, та се свършуватъ въ морето. Източнитѣ Родопи, съ мѣстното българско название Доспатъ, откѫсватъ се отъ Рила и въ началото малко нѣщо вървѭтъ къмъ И. до селото Аврамово. Тукъ се свършува Кърджалъкътъ и се започва проходътъ за Татаръ-Пазарджишко прѣзъ *с. Каменица.* Отъ тукъ по посока отъ С.-З. къмъ Ю.-И., успоредно съ Места, Доспатъ върви до селото Борово срѣщу Арда въ Ахѫ-Челебийско. Върховетѣ на Доспатъ служѫтъ за вадодѣлъ между коритата на рѣкитѣ Струма и Места, а заедно съ това съставятъ естествена граница между Тракия и Македония. Отъ Аврамово до Чукурли-Чайлъ е мѣстностьта *Бабекъ,* а надолѣ *Рунчусъ.* Разбира се, тукъ се говори само за западнитѣ ребра на Родопитѣ, които спадатъ въ Македония.

Отъ Борово Родопитѣ се распадатъ на много вѣйки. Едни слизатъ направо до морето, а други се распърсватъ къмъ И., та пълнѭтъ Тракия.

Споредъ мнѣнието на всичкитѣ почти географи Доспатъ е ҥайвисоката планина въ Балканския полуостровъ слѣдъ Рила. Има много върхове, които носѭтъ разни имена: *Чадъръ-тепе, Чалъ-тепе, Чукурли-чайлъ, Чегла, Крушово, Яласи и Доспатъ.* Ҥайвисокъ отъ тѣзи върхове е *Гьозъ-тепе* (7200 стѫпки), на Ю. З. отъ Пловдивъ. Други казватъ, че ҥайвисокъ върхъ билъ *Чадъръ-тепе.* Вѣрва се, че отъ този върхъ може да се види и Архипелагъ, и Черно-море. Мнозина сѫ се опитали, но не сѫ сполучили да ги видѭтъ, поради разни прѣчки, както мъгла и др. Отъ тоя високъ и снѣженъ върхъ гледката е магическа; вижда се Тракия

и Македония до дѣ ти око стига. Отъ Чадъръ-тепе се спущатъ много клонове по Тракия и Македония.

Между двата върха на *Чалъ-тепе* има тѣснина, прѣзъ която се минува въ Тракия. Тукъ минувалъ въ старо врѣме римскиятъ друмъ, който свързувалъ Римъ съ Цариградъ. Сега има шоссе, което върви до границата. Този проходъ се казва „желѣзни врата", защото византийскитѣ царье го оградили съ желѣзна прѣграда за да се запазѭтъ отъ нахлуваньята на варваритѣ.

По вишина и ширина Доспатъ твърдѣ приличалъ на германскитѣ Алпи. Политѣ и долинитѣ на Родопитѣ прѣдставятъ една отъ най̀очарователнитѣ планински мѣстности въ свѣта, нѣщо сходно съ швейцарскитѣ краини (пейзажи). По цѣлата си дължина тѣ сѫ накитени съ раскошни лѣсове, засмѣни равнини, тлъсти пасища и прѣлестни долини, които рѣдко ще срѣщнешъ другѫдѣ по Македония. Богатитѣ вѣковни лѣсове даватъ работа на множина отъ жителитѣ, помаци; по раззелененитѣ ливади и поляни пасѫтъ безъ брой стада овце, кози, конье. Всичко това прави Родопитѣ единъ райски кѫтъ въ Македония.

Между източнитѣ и западнитѣ Родопи е долината на рѣка Места.

Другия планински трупъ въ източна Македония, западнитѣ Родопи, съставятъ много планини съ разни имена. Отъ рилския върхъ *Ай-Гедикъ,* на истокъ отъ Горня-Джумая, се захваща и върви къмъ З. до Струма бланинското било *Арисваница.* По̀долѣ отъ Джумая, по посока отъ къмъ Ю. И. успоредно съ Родопитѣ върви величествениятъ *Пиринъ,* до Сѣрското поле, дѣто се расклонява и се губи постъпенно. Отъ Джумая до върха *Гедикъ* Пиринъ носи името *Прѣдѣлъ;* отъ тамъ слѣдва *Крѣсна-планина* до Ель-тепе. Отъ тукъ се протака собствено Пиринъ въ двѣ успоредни бърда: източно и западно. Първото се свършува надъ Неврокопъ, а второто надъ Мелникъ. До тукъ и Пиринъ се прѣсича отъ *Бистрица* и изгубва първата си посока; захващатъ клонове, но дияметрално противоположни, — отъ Ю.-З. къмъ С.-И. Въ западнитѣ Родопи на̀йвисоки върхове сѫ *Гедикъ. Ель-тепе, Пиринъ, Баирли, Арнаутъ и Алабурунъ* (2208 м.).

Между жителитѣ се говори, че надъ на̀йвисокия върхъ, *Ель-тепе* (2680 м.), има забитъ желѣзенъ колъ съ желѣзна

ɔпка. Него забилъ ужъ дѣдо Ное, когато си вързалъ коɪба слѣдъ потопа. Мнозина помаци се въскачватъ до върха а поклонение и се смѣтатъ тогава за половина хаджии. [а западното бърдо отъ Пиринъ найвисокиятъ върхъ е *Тленъ* въ *Бождовската* планина; *Плоска*, гола и камениста, *ϒрѣсна*, клонъ отъ Пиринъ. Крѣсна е повечето камениста; ɔажда само грозде. Въ източното бърдо на Пиринъ е *Кориица* планина и *Арами-Бунаръ*. Между източнитѣ и западни Родопи е прѣходътъ *Кжзъ-дервентъ* (момина Клисура), дѣто ɪинува *Места* и пжтьтъ отъ Неврокопъ за Разлогъ; твърдѣ страшно и харамийско мѣсто. Расказватъ, че по Пиринъ ɪмало до 73 Алпийски езера; очевидецъ ме увѣри, че срѣщнжлъ само 14.

Подъ Неврокопъ, въ западнитѣ Родопи, Пиринъ свива по противоположна посока, та образува *Али-Ботушъ*, бигориста и гола планина, и *Сенгеловската* планина, която се свършува до *Рупелския* проходъ срѣщу Бѣласица. Сенгеловската планина носи мѣстни имена: *Бешъ*, *Рамянъ*, *Кали* и *Прѣсѣкъ* (дѣто се свързва съ *Али-Ботушъ*). Редомъ съ Сенгеловската планина надъ Броди почва и едноименната планина *Бродска* (Чаирли), съ върха *Баба*, та се свършува надъ Демиръ-Хисаръ (Валовища). Между *Бродската и Сенгеловската* планина къмъ С.-И. е *Страгачъ*; а *Червилово* (*Сариеръ* по турски) и *Шарли*, *Дрисла*, сж части отъ *Бродската* планина.

Черна-Гора (Кара-дагъ) захваща мѣсто между Сенгеловската, Страгачъ и Али-Ботушъ. Черна-гора е пълна съ лѣсове, въ които живѣжтъ всѣкакви звѣрове. Прѣзъ нея минува пжтьтъ отъ Сѣръ за Неврокопъ. Найюжниятъ и найголѣмъ клонъ е *Бозъ-даа*; захваща надъ Сѣръ, върви къмъ С.-И., забикаля Драмското поле и подъ Борово прѣсича се отъ Места (Кара-су). Надъ Драма отъ Бозъ-дагъ се испуща една доста дълга мишка (плечо). *Бозъ-дагъ* не е отъ високитѣ планини; а разгледанъ отъ Неврокопско има сравнително твърдѣ малка височина. Той нѣма и остри върхове, но високи равнища, обрасли съ буйна трѣва. Ребрата на *Бозъ-дагъ* сж повечето голи, каменисти. Между *Страгачъ* и *Бозъ-дагъ* е планината *Шилка*, а между селата Карлуково и Каляпотъ въ Зжхненско е *Шминица*, — клонове отъ Бозъ-дагъ.

Отъ Ча-язи до Кавала, близу до морския брѣгъ и успоредно съ него, се простира друго осамотено било, *Пърнаръ (Крушица планина).* Надлъжъ Пърнаръ се протака до 80 километра; на́йвисокиятъ му върхъ е до 1500 м. И отъ двѣтѣ страни политѣ му сѫ накичени съ раскошна растителность и розови градини, има и богати сребърни рудници. *Кавалскитѣ* планини сѫ клонъ отъ Пърнаръ.

Отъ Рупелския проходъ, право на З. отъ Сенгеловската планина, почва другъ планински трупъ, *Бѣласица.* Отъ Струмица нататъкъ Бѣласица си мѣнява посоката и се свива къмъ С.-З. до Радовичъ, съ частно име *Благуца* планина. *Бѣласица* откъмъ С. е гориста (съ боръ, букъ и кестенъ), откъмъ Ю. повечето е гола, камениста. Расказватъ, че на на́йвисокия ѝ върхъ имало голѣмо езеро, отъ което истичалъ потокътъ въ с. Порой. Бѣласица е любимото свърталище на всѣкакви звѣрове и хайдути. Задъ *Дорянското* езеро отъ Бѣласица се отдѣля другъ единъ клонъ, *Круша планина;* посоката ѝ е отъ С.-З. къмъ Ю.-И., сѫщата оная посока, която иматъ Пиринъ и Родопитѣ. *Круша* слиза подъ Кукушъ. Изворитѣ и притоцитѣ на р. Галикъ отдѣлятъ Круша отъ *Бешикската* планина, която е като нейно продължение по сѫщата посока. Тази планина задъ Тахиносъ постъпенно се снишава и се свършува въ Ча-язи. Между Бѣласица и Круша е *Ова-тепеси,* прѣзъ дѣто минува пѫтьтъ отъ Порой за Дорянъ. Планинитѣ Бѣласица и *Малешовската (Кокошъ-Балканъ)* не сливатъ отъ сѫщия вѫзелъ Рила; отъ тѣхъ само часть слиза въ Сѣрския санджакъ.

Между западнитѣ Родопи отъ една страна и *Малешовската* планина, Бѣласица, Круша и Бешикската отъ друга страна е коритото на рѣка *Струма.* Слѣдъ Вардаръ Струма е на́йважната рѣка въ Македония. Извира отъ Радомирско, прави пѫть 80 мили, токо речи равенъ съ пѫтя на Вардаръ; пои *Радомирската* и *Кюстендилската* равнина и при Бобошево влиза въ *Джумалийската* равнина. Послѣдната долина е твърдѣ плодородна; дълга е до 4 часа, но е пъкъ тѣсна. До селото Крупникъ и при едноименния върхъ отъ Малешовската планина Струма се ввира въ тѣсния *Крѣсненски* проходъ, който се протака цѣли 8 часа пѫть и се свършува при *Крива-ливада.* Отъ тукъ вече долината на Струма се расширява до *Рупелския* проходъ.

който не е толкозъ дълъгъ и тѣсенъ, както Крѣсненскиятъ. Тоя проходъ е дълъгъ само два часа и се образува отъ Сенгеловската планина и насрѣща Бѣласица; свършува се съ *Маркова* скала. Сега вече Струма се вижда на широко, търкаля водитѣ си по́тихо и по́тихо. Прѣдъ неѭ се растила широкото *Сѣрско* поле, надлъжъ 14 часа отъ И. къмъ З. и на ширъ 5 часа. Сѣрското поле е на́йплодородно въ цѣла Македония, по голѣмина дохожда слѣдъ Солунското. Отъ всѣкждѣ е заобиколено съ планини, които постъпенно, като лѣствици се снижаватъ до Чаязи (Орфано). Сѣрското поле пъпли отъ села, които на́й-много се притискатъ до брѣговетѣ на Струма. Числото на селата, распърснѫти по това пространно равнище, надминува 200. По това поле се обработватъ всѣкакви жита, памукъ и тютюнъ. На Югъ отъ Сѣръ, на едно растояние отъ два часа, Струма се влива въ езерото *Тахиносъ*, или по́-добрѣ леглото ѝ се расширява, та образува това езеро.

Тахиносъ не прилича на другитѣ голѣми езера въ Македония, както Охридското и Прѣспанското: нѣма строго опрѣдѣлени брѣгове; тѣ се мѣстѭтъ споредъ количеството вода, що донася Струма; зимѣ се расширяватъ, а лѣтѣ се прибиратъ. На много мѣста брѣговетѣ на езерото сѫ обрасли съ тръстика; наоколо има пространни блата, тъй наречени *бари*, въ които ловѭтъ сѫщо тъй риба. Съ своитѣ миязми тѣзи блата заразяватъ въздуха и хранѭтъ трески по цѣлото поле. На́йголѣми бари сѫ *Паната*, до селото Виржини, и *Вѫрнарската бара*. На дължъ, ако смѣтаме отъ устието на *Струма* до *Ени-кьойскитѣ* тѣснини, Тахиносъ захваща едно пространство по́вече отъ 40 километра. На́йголѣмата му ширина, срѣщо Нигрита е до 15 километра. По езерото се прѣминува съ единъ видъ прѣдпотопни ладии, които служѫтъ главно за ловенье. Въ езерото се ловѭтъ повече отъ 8 вида риби: *турна, платана, кефали, кадифе-балаги, крапъ, ягуля, сомъ* и *косникъ. Тахиносъ* се продава отъ правителството заедно съ баритѣ за 1800 лири *мирия*. Рибата се распродава по Сѣръ и околнитѣ градове. Една часть отъ езерото, источната, влиза въ Зѫхненско и се експлоатира отъ тамошнитѣ села. Около езерото сѫ населени на́й-много егюпци, които специялно се занимаватъ съ рибарство. Това езеро било извѣстно на старитѣ: около него били накол-

нитѣ постройки на древнитѣ *Пеони*. Херодотъ го споменува нѣколко пѫти подъ името „Κερκινίτης Λίμνη."

Излизайки отъ езерото, *Струма* минува прѣзъ едни тѣснини, *Ени-кьойскитѣ*, които се образуватъ отъ Пърнаръ и Бешишката планина. Тоя проходъ е твърдѣ тѣсенъ и скалистъ; природата тукъ явно говори, че и двѣтѣ планини нѣкога били съединени. За да си прокара пѫть Струма сѣкашъ ги прѣсѣкла и ги раздвоила. Откакъ излѣзе отъ тѣзи тѣснини до Орфанския заливъ, дѣто се втича, Струма не прави по́вече отъ 10 кил. пѫть.

По Сѣрското поле Струма често прави наводнения и си мѣни дори старото легло. Тя не е плавателна, но лесно би могла да стане поне до Сѣръ прѣзъ Тахиносъ. Съ такава цѣль о врѣме се е дало отъ правителството „имтиязъ" (привилегия) на една компания, която и до днесь нищо не е направила. Да стане Струма плавателна до Сѣръ е на́йлесна работа: трѣбва да се расширѭтъ само тѣснинитѣ и да се направи единъ каналъ не по́дълъгъ отъ 10 километра. И безъ тоя каналъ Сѣръ би станѫлъ едно морско пристанище, не по́далечъ отъ 2 часа пѫть отъ брѣга. Сега само малки корабчета плаватъ отъ устието на рѣката до брѣговетѣ на Тахиносъ; по горнето ѝ течение откъмъ Крѣсна се спускатъ салове съ градиво, и туй е всичко. Старитѣ историци расправятъ, че въ това езеро Великий Александъръ си държалъ флотата.

Долината на Струма сравнително съ Вардарската е много *по́тѣсна;* Крѣсненскиятъ и Рупелскиятъ проходъ особно сѫ толковъ тѣсни, че едвамъ се намѣрило мѣсто да се прокара пѫть. Надъ тебе скалисти стръмнини, подъ нозѣтѣ ти распѣнената Струма. На́йживописна е долината прѣзъ *Крѣсненския* проходъ. Цѣлиятъ лѣви брѣгъ на Струма е обсипанъ съ лозья; лози висѭтъ по скалитѣ надъ самата рѣка; тукъ-тамъ стърчѫтъ отдѣлни колибки, дѣто се събира и се пази хубаво вино. Надъ Струма има три моста: единъ до Орлякъ, на шосето отъ Солунъ за Сѣръ; други при Крѣсна и трети до Градево. На всѣкѫдѣ другѫдѣ съобщението става съ *кораби*.

По дългия си пѫть отъ дѣсно, а на́йповече отъ лѣво, Струма приима много притоци, отъ които на първо мѣсто идѫтъ *Струмица* и *Анджиста*.

Струмица извира отъ Бѣлица въ Радовичко; слѣдва лжкатушкитѣ на Бѣласица и се втича въ Струма, малко нѣщо подъ Петричъ, срѣщу Мелникъ. Дължината ѝ е значителна, до 64 километра. Много важна е Струмица за плодородието на *Петричкото* поле, което се простира между Бѣласица и Малешовската планина, на дължъ по Струмица 4 часа. Много потоци и рѣчици се вливатъ въ Струма отъ Малешовската планина; отъ тѣхъ заслужва да се спомене само *Брѣзничката*.

Анджиста се образува отъ три по́малки рѣки: *Куру-чай*, която минува подъ Драма, *Зигакти*, която забикаля Доксатъ, и *Панега*. И тритѣ се събиратъ подъ Алистратикъ и взиматъ името Анджиста. Тази рѣка се влива въ Тахиносъ малко нѣщо по́горѣ отъ мѣстото, дѣто излиза Струма. *Панега* извира отъ *Страгачъ* при селото Въземъ, на 1/2 часъ растояние отъ Места; минува прѣзъ Зърнево и при Елешница (Лисе) прѣзъ една бигориста почва, исчезва подъ земята, за да се прояви отъ другата страна на Бозъ-дагъ, надъ селото Кобалица, слѣдъ единъ дългъ подземенъ пжть отъ 3 часа. Това мѣсто, дѣто Панега, срѣщайки непрѣодолими прѣчки, си пробила пжть отъ Бозъ-дагъ, носи името *Елешки-дупки*. Надъ самия брѣгъ на Места се издигатъ високи върхове отъ Страгачъ и Бозъ-дагъ, които съ Али-Ботушъ образуватъ една безисходна котловина. Всичката вода, която се набира наоколо, истича прѣзъ *Елешкитѣ дупки*, които прѣдставятъ твърдѣ интересно географическо явление. До Алистратикъ и Панега си губи вече името.

Долината на Анджиста, между Бозъ-дагъ и Пърнаръ, образува *Зжхненското*, *Драмското* и *Правишкото* поле. И тритѣ полета сж едни отъ на́йплодороднитѣ; Зжхненското искарва на́йдобро качество памукъ, Драмското на́ймного и на́йхубавъ тютюнъ слѣдъ Ениджейския. Единъ часъ до паланката *Правища* е едноименното блато между Драма и Кавала; то е малко и незначително, покрито съ шаваръ и тръстика. Отъ това блато, което се продава за 100 л., излизатъ два вида риби.

Други по́маловажни притоци на лѣво отъ Струма имаме: *Хощавската* рѣка, *Влашката*, *Бѣлица*, Мелничката *Бистрица*, *Мелничката рѣка*, и Демиръ-Хисарската *Бистрица*. Послѣдната извира отъ Ель-тепе и тече между двѣтѣ била

на Пиринъ. При селото Германъ се губи подъ земята и слѣдъ $^1/_2$ часъ пѫть се появява пакъ надъ Валовища. Освѣнъ тѣхъ има още двѣ *Бѣлици*, Валовишка и Сѣрска; първата извира отъ Сенгеловската планина, минува прѣзъ Валовища и се влива до Спатово; другата, Сѣрската, истича отъ Бродската планина, минува подъ Сѣръ и съ р. *Таяни* се влива въ Тахиносъ.

Къмъ коритото на Струма принадлежи и *Бутковското* езеро. То се намира отъ лѣво на Струма, въ западния жгълъ отъ Сѣрското поле, който се образува отъ една котловина между Бѣласица и Круша. Бутковското езеро е твърдѣ малко и носи името на близкото село Бутково; то може да се забиколи вжтрѣ въ два часа. Малцина пжтувачи сж го забѣлѣжили; то пóскоро прилича на блато, нежели на езеро. Само въ срѣдата му ще видишъ малко вода; всичкото друго е обрасло съ тръстика и единъ особенъ видъ *перуника* и *орѣшка*. Между тръстиката се подържатъ пжтища за съобщение, по които се движжтъ дѣдо-Ноеви кораби. Въ срѣдата има едно малко островче. Ако и малко, Бутковското езеро е твърдѣ богато съ риба. Искарва всичко 6 вида: *ягуля, расперъ, шаранъ, щука, сомъ* и *линешъ*, нáйвкусната и нáйрѣдката между всичкитѣ други. Рибата се распродава по околията дори до Горна-Джумая и донася добра печалба на околнитѣ жители. Има села наоколо, които поминуватъ исключително съ риболовство.

Въ Бутковското езеро се влива рѣката *Дебровникъ*, която се набира отъ Бѣласица. Езерото се излива въ Струма прѣзъ доста широкъ ржкавъ срѣщу Долна-Джумая. Нѣкогажъ — расправяше ми единъ бей въ Сѣръ — прѣзъ това езеро минувала Струма; тогава то било трижъ пóголѣмо отъ колкото е днесь. Съ течение на врѣмето Струма донасяла нарой и по такъвъ начинъ си прѣградила пжтя до езерото. Но и сега прѣзъ силни порои рѣката и езерото се сливатъ.

Слѣдъ Струма друга рѣка въ източна Македония иде Места.

Места или *Кара-су* извира отъ Разложко и тече между Родопитѣ и Пиринъ. Нѣкои взиматъ за глава рѣчицата, що минува прѣзъ Мехомия; въ този случай изворътъ на Места е на западъ отъ Мехомия, между върховетѣ Гедикъ и Прѣ-

дѣлъ. Обаче пóправото е, че Места извира и отъ тритѣ планини: Доспатъ, Рила и Пиринъ, отъ планинския възелъ на Рила. Прѣзъ Якоруда минува едноименна рѣка, която съставятъ двѣтѣ рѣки *Бѣла* и *Черна Места*. Надъ Якоруда тия двѣ рѣки се съединяватъ и подъ името Якорудска р. вървѫтъ дордѣ срѣщнѫтъ оная рѣка, що дохожда отъ Мехомия и Баня. Въ Якорудската рѣка се влива още и *Бѣлица*.

Места е пóкѫса отъ Струма и пóмаловодна; дължината ѝ е до 65 мили; коритото ѝ е твърдѣ ограничено. Слизайки отъ високо, течението на Места е буйно, лудо. Стѣснена отъ расклоненията на Пиринъ на дѣсно и отъ расклоненията на Родопитѣ отъ лѣво, Места си прокарва пѫть както може. Тя търкаля камене, дърва и прави голѣми пакости съ своитѣ наводнения. Места нѣколко пѫти си е мѣнила и матката. Отъ Борово надолѣ *Кара-су* остава Родопитѣ и течението ѝ служи като граница между Тракия и Македония.

Долината на Места се захваща съ околчестата *Разложка* равнина, на длъжъ и на ширъ по десетина часа, която е твърдѣ плодородна и богата нáй-много съ кукурузъ. Отъ Разложкото високо равнище долината на Места се стѣснява въ растояние на цѣли 12 часа, та образува *Момината* клисура *(Кѫзъ-дервенъ)*, до селото Цирополе. Отъ тукъ почва *Неврокопското* равнище $3^1/_2$ часа на длъжъ и 2 на ширъ; то се растила отъ къмъ дѣсния брѣгъ на рѣката и прилича на полукрѫгъ. Надолѣ вече долината нестая до тамъ тѣсна както при Кѫзъ-дервенъ; тукъ се редѭтъ *Старчишкото* и пóнавѫтрѣ *Каракьойското* равнище.

Нáй-много притоци Места приима отъ лѣво, откъмъ Доспатъ. Нáйважниятъ притокъ е р. *Доспатъ,* която извира отъ едноименния върхъ и прибира *Сушица;* други притокъ, *Бистрица,* извира надъ Ковачовица; *Канина* — слиза отъ Караджово-балканъ и минува до селото Халовище и Хисарлъкъ; *Буланакъ* извира отъ Парилъ и Мездекъ. Отъ дѣсно пóважни притоци сѫ: *Попово-дере,* която извира отъ *Попово езеро* въ Пиринъ. То е едно алпийско езеро между върховетѣ Ель-тепе и Пиринъ; и въ него ловѭтъ твърдѣ вкусна чиста риба. *Топлица,* подъ Неврокопъ.

Слѣдъ единъ пѫть отъ 60 мили Места се влива въ Бѣло-море, срѣщу островъ Тасосъ. До устието си тя се

дѣли на два ржкава, отъ които западниятъ пакъ се подраздѣля на двѣ; така Места въ устието си образува една делта съ три клона. Поради буйното течение на водитѣ и устията на Кара-су сж твърдѣ широки. При Сари-Шабанъ Места образува низка, рѣдко населена и блатиста поляна, която често наводнява и прави пакости. *Malaria*-та по тѣзи страни, прави ги невъзможни за живѣнье на чужденци. Надъ Места сж прѣхвърлени много мостове: между *Абланица — Тепленъ, Борово — Лакавица, Ракищенъ — Сбища* и при *Цироноле*. Нáй-голѣмиятъ отъ тия мостове е построенъ по пжтя отъ *Сари-Шабанъ* за *Скечъ*. Тоя мостъ е здрава направа; пжтници пѣши неплащатъ нищо, а съ коньe плащатъ по 20 пари. Мостътъ се дава отъ града за 200 л. т. мирия.

Освѣнъ изброенитѣ до тукъ рѣки и притоци има и други малки и незначителни рѣчици, които се спущатъ направо отъ Пърнаръ въ морето. Отъ тѣхъ е *Правишката* рѣка, която минува прѣзъ едноименната полянка и се втича въ Чаязи, близо до самото устие на Струма.

Крайбрѣжната ивица на източна Македония почва отъ *Врясти* подъ Орфано и се свършува до устието на Места. Тѣзи брѣгове отъ Бѣло-море не притежаватъ ония условия, които сж потрѣбни за безопасни морски пристанища, каквито сж Солунъ, Касандра, Св. Гора. Нáй-добритѣ заливи и пристанища сж *Орфанскиятъ заливъ (Чаязи) и Кавалскиятъ*. Въ Орфанския влиза и древното прѣкрасно пристанище „Ἐλευθεριούπολις“. То е до селото Левтера въ Правишко и за сега е притежание на рускитѣ калугери въ Св. Гора.

II.

Административно раздѣление; градове и села.

Вардаръ дѣли Македония на двѣ: Източна и Западна. Трансаксинска (Задъ-Вардарска) и Цизаксинска (Прѣдъ-Вардарска). Цѣлата източна Македония съ исключение на нѣкои сѣверни кази, които влизатъ въ Скопския виляетъ, съставя Солунския виляетъ. Страната, за която ще се говори, Сѣрскиятъ и Драмски санджакъ, сж часть отъ Солунския виляетъ и захващатъ мѣстата на източна Македония по коритата на Струма и Места. Нáйзападна граница имъ служи вододѣлътъ между Вардаръ и Струма, а нáйисточна Родо-

гѣ и течението на Места, които сѫ и естественитѣ прѣли между Тракия и Македония. Исключава се Касандрийта каза и часть отъ Лагадинската (полуостровътъ Халдике), населени съ гърци, които си иматъ отдѣлно корито Бѣло-море. Солунскиятъ вилаетъ се распада на три мусарифлъка (санджака): Солунски, Сѣрски и Драмски. Тѣ управляватъ отъ единъ началникъ, нареченъ мутесарифъ. анджацитѣ могѫтъ да се сравнѭтъ до нѣйдѣ съ бившитѣ сточно-Румелийски департаменти, а мутесарифитѣ съ преэктитѣ. Пълниятъ съставъ на едно департаментално упраление (хукюметъ) е:

1). Административенъ Съвѣтъ: (Идаре-меджлиси):

Прѣдседатель:	Мутесарифинъ;
Членове (ази) по право:	Членове по изборъ:
Кадия;	двама турци
Муфтия;	двама християне
Гърцкиятъ владика;	

Главни смѣтовникъ (счетоводитель, мухасебеджи).
Главенъ секретарь (тахриратъ мудури).

2). Канцелария (тахриратъ одаси). Управлява се отъ главния секретарь; той си има помощникъ, двама писари и трима прѣписвачи.

3). Отдѣление на даждията (виргю-калеми), подъ началството на единъ чиновникъ (мемуръ). Той си има помощникъ, секретарь, писарь, смѣтовникъ и една смѣсена комисия, отъ трима турци и толкозъ християне ази. Работата на тази комисия е да се грижи за правилното и наврѣменно размѣтанье на даждията.

Найглавнитѣ данъци сѫ: ашаръ (десетъкъ), вергю (надъ имота), беделъ (харачъ), бегликъ (надъ овцетѣ), гюмрукъ (акцизно право надъ вино и други пития), теметуатъ (патентъ).

4). Отдѣление за десетъка (ашаръ-одаси), съ началникъ (мудуръ), секретарь и два писаря.

5). Отдѣление за владала (тапу-одаси) е подъ единъ чиновникъ (тапуджу), който има помощникъ, секретарь и писарь. Въ сѫщото отдѣление влиза и евкафъ-мудури, чиновникъ надъ вакуфитѣ.

6). Отдѣление „тахсилъ“ (бирница). Състои се отъ тахсилдаръ (главенъ бирникъ). неговъ помощникъ и 19 души прости бирници.

7). Смѣтовно отдѣление (Мухасебе-калеми). Състои се отъ единъ смѣтовникъ надъ доходнитѣ статии, другъ надъ расходитѣ, трети надъ хавалетата[2]) и единъ касиеръ (сандъкъ-емини).

8). Администрация на обществения дългъ (деюнъ-умуми), има единъ началникъ, касиеръ и двама писари. Тукъ влизатъ всичкитѣ косвени даждия.

9). Режи (монополъ надъ тютюна), обнима много чиновници: управитель, смѣтовникъ, секретарь, касиеръ, писарь, депозитеръ, началникъ на стражаритѣ и цѣлъ корпусъ стражари (колджии) срѣщу контрабандата.

Режи-и-деюнъ умуми се считатъ като отдѣления вънъ отъ хукюмата. Особно режи си има и частно помѣщение.

10). Градски съвѣтъ (беледие): прѣдседатель (реизъ), трима турци и трима християне ази по изборъ, писарь, касиеръ, инспекторъ (афие-мемури), градски докторъ и петима слуги (чауши).

11). Комисия за народното просвѣщение (меарифъ-комисионъ). Зависи отъ министерството на народното просвѣщение и има за цѣль да отваря турски училища и надзирава другитѣ училища. Прѣдседатель, четворица членове турци и единъ секретарь. Фондътъ на тая комисия е прибавката при десетъка на 10-тѣ.

12). Сѫдилище отъ първа инстанция (бедайетъ), съ сѫдия (хакимъ), членове (ази) и отдѣлна канцелария. По нѣманье още способни сѫдии, кадиитѣ (наипъ) испълняватъ тази длъжность.

13). Сѫдилище отъ втора истанция (истинафъ): прѣдседатель (наипъ), подпрѣдседатель и прокуроръ (мудей умуми муавини); двама турци и двама християне членове; секретарь (башъ-кятипъ), двама писари и двама слуги. Въ сѫдилището има и отдѣление „шеряе" (религиозно сѫдилище) пакъ подъ прѣдседателството на кадията; секретарь, помощникъ и чиновникъ (мемуръ) надъ сирацитѣ (етипи). Тукъ се отнасятъ и Мукавелятъ кятипи (нотариусъ) и идждра мемури (испълнитель на рѣшенията).

[2]) „Хавале" се нарича правителственъ дългъ на прѣдприемачи, които се допращатъ до нѣкое провинциялно ковчежничество за да си приберѫтъ паритѣ.

14). Търговско сѫдилище, състои отъ единъ прѣдсе-гель (реизъ), назначенъ отъ страна на правителството, інъ турчинъ и единъ християнинъ постоянни членове по двама избрани отъ търговцитѣ; има си секретарь и ама писари.

15). Углавно сѫдилище (джеза) съ отдѣленъ прѣдсе-.тель (реизъ), двама членове, единъ секретарь и единъ ісарь.

16). Статистическо отдѣление (нуфусъ-одаси): начал-ікъ, секретарь и писарь.

17). Отдѣление на общественитѣ сгради и пѫтищата. бнима тѣзи длъжности: инджинеринъ (мухендисъ), кон-укторъ, инспекторъ, двама нагледници, единъ слуга. Тукъ е отнася и горскиятъ началникъ (орманъ-мемури).

18). Земледѣлска каса (менафи-съндъги), съ цѣль да аима пари на земледѣлци. Управлява се отъ една ко-иисия, въ която влизатъ: прѣдседатель, двама членове и екретарь.

19). Полицейско отдѣление: комисеръ и 15—20 прости юлицейски.

20). Жандармерията (забтие) съставятъ една рота (бу-люкъ) пѣшаци и една рота конница. Началницитѣ се каз-ватъ сувари-булюкъ „агаси" — въ конницата и пияде-бу-люкъ „агаси" въ пѣхотата.

21). Телеграфо-пощенска служба, брои 7 чиновника: началникъ (мудиръ) и шестима подвѣдомствени. Таково устройство иматъ всичкитѣ санджаци, съ малки нѣкои видо-измѣнения. Нѣйде едно лице съединява нѣколко длъжности; вмѣсто да има единъ секретарь и писари, има само единъ писарь, съобразно съ нуждата.

Въ военно отношение Сѣрскиятъ и Драмскиятъ сан-джакъ сѫ „лива" подъ третия румелийски корпусъ (Мана-стиръ-меркези).

А. Сѣрски санджакъ.

Сѣрскиятъ санджакъ се дѣли на 8 кази: Сѣрска, Зѫх-ненска, Неврокопска, Разлошка, Джумалийска, Мелничка, Петричка и Валовишка (Демиръ-Хисарска). Казитѣ се упра-вляватъ отъ каймаками. На казитѣ отговарятъ околиитѣ, а на каймакамитѣ — околийскитѣ началници. Въ казитѣ

има само сѫдилище отъ първа инстанция — бедайетъ. Има кази, които се подраздѣлятъ на нахии. Нахия съставятъ нѣколко села, които се управляватъ отъ единъ мудуринъ. Властьта на мудурина е много пóслаба отъ властьта на единъ мировни сѫдия. Прѣди нѣколко години имало пóвече нахии; сега остаятъ само нѣкои, доста пространни. „Колъ“ се наричатъ части отъ една каза, останѫли още отъ врѣмето на спахиитѣ. Всѣкой „колъ“ билъ едно врѣме въ рѫцѣтѣ на единъ феодаленъ владѣлецъ — „спахия“.

1. Сѣрска каза.

Центъръ на цѣлия санджакъ е градътъ *Сѣръ*, расположенъ при послѣднитѣ расклонения на Бродската планина и на Бозъ-Дагъ. Къмъ С. захващатъ бърдата Капакли, Ляля, — части отъ Бродската планина; къмъ И. направо се издига високъ върхъ отъ Бозъ-Дагъ, който нѣкои наричатъ съ несѫществуещето име „*Меникионъ*“. Пóголѣмата часть отъ града е съградена по хълмове и долчини, които даватъ съвсѣмъ неправилна повърхность. По двѣ отъ тѣзи долчини, Чомлекъ-дере и Кешишъ-кьопру, въ врѣме на силенъ дъждъ текѫтъ суходолици, които причиняватъ доста пакости. Освѣнъ тѣхъ отъ двата края на града минуватъ отъ З. Клокотница, и отъ И. Сѣровица. Само Сѣровица има постоянна вода, колко за двѣ воденици; другата е тъй сѫщо суходолица. По причина на опустошението на горитѣ послѣднитѣ рѣчици, въ порои, донасятъ много гравии и пѣсъкъ, та причиняватъ голѣма врѣда. Така прѣди 20 години нѣщо Сѣровица излѣзла отъ матката си, та напълнила съ налей (нарой) джамията Св. София, — прѣкрасно архитектурно произведение.

Градътъ се извива като дѫга по подножията на хълмоветѣ и се простира отчасти по полето. Надъ махалата Варошъ се издига единъ хълмъ съ остатки отъ древна твърдиня — хисаръ.

Отъ върха на тоя хълмъ прѣдъ тебе се рисува прѣлестна картина: на Ю. пространното Сѣрско поле, зарѫбено отъ единъ поясъ планини, които постъпенно се снижаватъ отъ С.-З. къмъ Ю.-И. до Чаязи; нáй на Югъ едвамъ се различава конусътъ Св. Гора; срѣдъ полето блѣщи тукъ-тамъ нѣщо като срѣбро: то е тихата Струма, която дохажда

отъ далечна страна; къмъ Ю.-И. езерото Тахиносъ лъщи като огледало; направо къмъ И. се възвишава осамотениятъ Пърнаръ, — грамадна камила съ чудновати гърбушки; на З. величествената Бѣласица се вижда до тамъ, дѣто отива да се ръкува съ Вардаръ; надъ главата ти се издига скалистъ върхъ отъ Бозъ-дагъ. И въ това прѣлестно черчеве — пространно поле, накитено съ гъсти села, съ нивя и ливади, придава магически изгледъ и те опива съ своята раскошность. Самиятъ градъ вънкашно прѣдставя хубава гледка и много придава на общото впечатление. Градътъ е забиколенъ отъ всѣкждѣ съ градини; кѫщитѣ сѣкашъ сѫ потънѫли въ зеленина, а минаретата, звънарницитѣ и кубетата на много джамии и черкови даватъ изгледа на единъ чисто ориенталски градъ.

На длъжъ Сѣръ е прѣсѣченъ отъ една улица, която почва отъ единия край и се свършува до другия, отъ Демиръ-Хисарската капия до Беледийското кафене, едно растояние отъ 2 ½ километра. По тази улица и около нея е чаршията. Половината отъ главната улица е доста широка и добрѣ послана; останѫлата часть е твърдѣ искривена и тѣсна. И другитѣ улици сѫ тъй сѫщо тѣсни, криви и мръсни. Въ Сѣръ, нѣма отдѣлни здания, които би могли да се сравнятъ съ нѣкои въ Солунъ, или Битоля; но за туй пъкъ всичкитѣ кѫщи сѫ удовлетвтрителни, сгодни, чисти и съ вкусъ мобилирани — „алафранга“. Кѫща безъ градина тукъ е рѣдкость. Отъ тукъ и сумата на кѫщитѣ въ Сѣръ е много похубава отъ сумата на кѫщитѣ въ Битоля и Скопие.

Сѣръ е богатъ съ джамии и църкви. Църквитѣ на брой възлизатъ до 42, но само въ 23 отъ тѣхъ се служи; три сѫ манастири, а въ останѫлитѣ или понѣкога само се служи, или пъкъ сѫ съвършено изоставени. Джамиитѣ, и тѣ сѫ колкото църквитѣ. Колкото църкви има, толкозъ сѫ и махалитѣ. Всѣка махала си има мухтаръ (кметъ) и носи името на енорийската църква. Само нѣкои махали, и то крайнитѣ, иматъ си особни названия: Арабаджийска, Катакуносъ, Хазнатаръ, Горна и Долна Каменица. Нáйдобрата махала е „Варошъ“. Отъ всичкитѣ църкви нáйдобра и нáйстара е катедралната „Св. Тодоръ“. Отъ джамиитѣ на първо мѣсто стои Ески-джами въ центъра на чаршията. Тази джамия е

великолѣпенъ моделъ отъ арабска архитектура; има богата библиотека и царски доходи.

Градътъ е заобиколенъ съ раскошни градини, обрасли съ плодовити и сѣнчасти дървеса. Отъ всѣка страна има расходки и кафенета; найдобритѣ сѫ откъмъ източната страна на града; беледийското и близкитѣ кафенета сѫ най-гостоемнитѣ. Отъ тукъ до Св. Георги пѫтьтъ прѣдставя алея, обсадена отъ двѣтѣ страни съ кичасти върби и явори. Найотдалечената расходка по тая посока е „Таяни" (Св. Иванъ), дѣто има рѣчица и воденици. Отъ моста „Кешишъ" Сѣровица е заградена съ гѫсти редове дървеса, между които се криѭтъ спретни кафенета. Найпрѣлестна е мѣстностьта „кьошкове" — долъ, забиколенъ съ ридища отъ всѣкѫдѣ покрай Сѣровица. Отъ тукъ прѣзъ хълма, надъ който се възвишава Душановата крѣпость, се отива въ мѣстностьта Чомлекъ-дере, — расходка по край едноименната суходолица. Расходки има още и отъ другата страна на града, при Горна-Каменица и на Ю. при лагеритѣ. Надвечеръ тѣзи мѣста се съживяватъ и взиматъ празниченъ видъ; въ недѣлитѣ пъкъ и други праздници гъмжѫтъ (пъплѭтъ) отъ народъ. Тукъ расходката се е вкоренила вече, влѣзла въ мода, станѫла е обичай. Въ това отношение Сѣръ отстѫпя само на Солунъ. Да седнешъ на страна и да гледашъ да се нижѫтъ прѣдъ тебе дами съ скѫпи туалети, турнири и капелини, копирани отъ послѣдния брой на модния журналъ, или често порѫчани направо отъ „Louvre"; ще се забравишъ и ще се помислишъ прѣнесенъ въ нѣкой европейски градъ. Благодарение на гърцкитѣ дѣвически училища, „криворазбраната" отдавна се всадила особно между „дамското общество". Куафюритѣ, туалетитѣ на женитѣ, всичко е алафранга и отъ послѣдната мода. Рѣдкость е кѫща безъ нѣкой музикаленъ инструментъ, пияно или физармоника.

По пѫтя за Демиръ-Хисаръ отъ Сѣръ е мѣстностьта „Ляля", дѣто сѫ лѣтнитѣ кѫщи на бейоветѣ и „чорбаджиларьето". Има около 400 кѫщи, дѣто дохаждатъ до толкозъ фамилии да прѣкарватъ лѣтнитѣ горещини. Други прѣкарватъ лѣтото въ манастира Св. Иванъ.

Сѣръ е далечъ отъ морето до 50 километра. При все това климатътъ по цѣлото Сѣрско поле е морски, понеже между Сѣръ и морето нѣма никакви възвишения, които да

прѣчжтъ на топлитѣ южни вѣтрове: тукъ е пóтопло отъ Солунъ. Що е мразъ, снѣгъ, тукъ е неизвѣстно; зимата се прѣобрѫща на прохладна пролѣть, а лѣтото на тропически пекове: 42° целзиеви тукъ не сж рѣдкость! По Сѣрско растжтъ всички южни плодове: маслини, нарове, лимони и портокали; послѣднитѣ само като украшения по градинитѣ.

Сѣръ е твърдѣ старъ градъ. Испърво той се ограничавалъ въ прѣдѣлитѣ на една твърдѣ древна стѣна, развалини отъ която сж запазени до сега. Тази стѣна забикаля „хисара“ и обхваща само махалата Варошъ. Отъ другитѣ старини въ града е и споменжтата твърдиня, която по прѣдание се расказва че е направена отъ сърбския краль Стефана Душанъ, когато той прострѣлъ държавата си до Места и билъ достигнжлъ върха на славата си. Отъ Душановата крѣпость стоьжтъ развалини, между които нáйдобрѣ сж запазени една черквица и една кула. Отъ къмъ западния край на кулата се чете приложениятъ въ притурката подъ No. 15 надписъ. Димза казва, че тоя надписъ е словѣнски и такъвъ трѣба да е. Нѣкои си го четжтъ произволно така: ΠΥΡΓΟΣ ΟΝ ΕΚΤΙΣΕΝ Η ΕΛΕΝΗ. Надписътъ е отъ черпици; отъ двѣтѣ страни има колела като слънца, а помежду чертежъ, все отъ тухли, които прѣдставятъ нѣщо като човѣкъ съ кжлбо — вѣроятно слънце — въ ржцѣтѣ си. Този човѣкъ, струва ми се, прѣдставя нѣкой царь. Оставямъ компетентнитѣ да отгатнжтъ тоя ребусъ. Въ архивата на митрополията се пази и единъ твърдѣ кратъкъ кодексъ още отъ 16-я вѣкъ. Катедралната църква — тукъ всѣкой знае това — е старина, съградена сжщо тъй отъ Душана. Въ Св. Тодоръ има стълбове отъ излѣнъ камъкъ (сомаки) и украшения отъ мозаика. Расправяли ми сж, че прѣди двайсетина години гръцкиятъ владика повикалъ единъ зидарь дебрянинъ да направи нѣкои поправки въ алтаря. Накарали го да прѣобърне една каменна плоча, постлана съ словѣнски надписъ. Майсторътъ това позналъ, защото прочиталъ нѣкои букви. До Ески-Джамия, срѣдъ чаршията има древенъ безистенъ съ шесть свода, дѣто се помѣщаватъ сега чохаджиитѣ. По здравата си направа и архитектурата си тая стара сграда напомня венецияскитѣ търговски арсенали; може би е още отъ римско врѣме. Отъ раскопкитѣ, които сж направени въ тоя безистенъ, излѣзли мѣдни шлемове, щитове и други

орѫжия, прилични на римскитѣ. Върху тия старини азъ незнаѭ мнѣнието на археолозитѣ. Отъ на́йнова епоха старина е джамията Ахмедъ-паша — вънъ отъ града, заровена до половина, както споменѫхъ по́горѣ, отъ Сѣровица. Зидоветѣ и́ сѫ постлани отъ вънъ съ дѣланъ камъкъ. Наоколо има много зарити келии за ходжи и една гробница, която раскопахѫ и подновихѫ тази година. И тая джамия има пространни вакуфи и княжески доходи.

Нѣщо прѣди трийсетъ години Сѣръ билъ важенъ търговски пунктъ, стоварище на износна стока по цѣла Македония и вънъ отъ неѭ. Тогава не бѣ още развитъ Солунъ, който погълнѫ търговията на всичкитѣ други градове въ Македония. Отъ 15-й февруарий до 18-й мартъ ставалъ прочутиятъ по цѣлия полуостровъ „Керванъ-панаиръ“. Търговци дохождали отъ Одринъ, Пловдивъ, Ц-градъ, Битоля, Призрѣнъ, Шкодра и дори отъ Сараево. То било врѣмето, когато цъвтѣлъ градътъ. Сега има само жалки остатъци отъ кервана: отъ година на година все ослабва, и не е далечъ врѣмето, когато ще се затвори, както се затвори Прилѣпскиятъ, Узунджовскиятъ и други панаири. Прѣди петь години прѣзъ тоя панаиръ станѫло едно обръщение отъ 50 хил. лири приблизително. Безистенътъ, дѣто става панаирътъ, е до правителствения домъ. Той стои затворенъ прѣзъ цѣлата година, а се отваря, и то само часть, въ врѣме на панаира. Той е притежание на чорбаджи Маркиди. Търговията, както на всѣкѫдѣ, и тукъ постъпенно отпада. Всичката износна стока състои отъ жито, памукъ и тютюнъ; па и на това бъркатъ на́ймного Кавала и Чаязи. Отъ день на день градътъ осиромашава, понеже е истъщена земледѣлската класа и по други причини. Нѣкои се надѣватъ, че градътъ ще се избави чрѣзъ планираната вече желѣзница, която ще свърже Солунската линия съ Деде-Агачката. Туй е съмнително: за страхувание е да не стане противното. Търговията е въ рѫцѣтѣ на нѣколцина власи и българе, стълповетѣ на гърцизма въ Сѣръ. Прѣди 10-на години имало фабрики, отъ 25 коня сила, за памукъ. Сега стоѭтъ затворени. Намѣсто тѣхъ работѭтъ машини съ коньe. Въ града има много станове, които искарватъ добра аладжа. Всичкитѣ занаяти се упражняватъ въ града, но ослабватъ отъ день на день. Занаятчиитѣ се дѣлѭтъ

на съсловия (еснафи), между които се пази до нѣкждѣ срѣдновѣковното цехово устройство. Всѣкой еснафъ си има глава, първо-майсторъ; прави заседания, има си каса, често богата, прави увеселения, помага и пр. Сѣръ господствува надъ цѣла Източна Македония; въ много отношения той е вторият градъ слѣдъ Солунъ; само по зданията и улицитѣ отстжпва на Битоля, но далечъ е пó-напрѣдъ отъ Скопие въ всѣко отношение.

Въ никой други градъ погърчваньето не е напрѣдвало до толкозъ, колкото тукъ. Има градове като Валовища, Струмица, дѣто всички се гърчеѭтъ, но си упазили поне езика. Тукъ и той е изгубенъ, и се губи отъ день на день. Центъръ на гърцката пропаганда по цѣла Македония, седалище на Силогоса, който управлява училищата на всѣкждѣ, Сѣръ е твърдината на еленизма въ Македония. Нийдѣ нѣма тъй многочислена и тъй силна интелигенция, както тукъ. Солунъ е еврейски градъ, и въ това отношение стои пóдолу. Солунскитѣ гърци прѣди да се занимаватъ съ общественитѣ работи, трѣба да иджтъ на магазата си; тукъ става обратното. Има многобройна аристокрация, която безъ работа бидейки, занимава се съ това: постоянно дири срѣдства и работи за погърчваньето на българетѣ. Въ Сѣръ има трима консули: австрийски, английски и гърцки: прѣди година имало е и италиянски. Първитѣ двама сж почетни и държжтъ тѣзи длъжности само поради влиянието и безопасностьта, що даватъ тия служби. Гърцкиятъ съ митрополита заедно реди черковно-училищнитѣ работи въ града, а при случаи прави и обиколки по околията, назначава и настанява гърцки учители — тамъ, дѣто никой ги не търси, изглажда настанжлитѣ несъгласия и прѣмахва распритѣ; съ една дума, располага се, като у дома си. Има цѣла чърда, около 10, доктори, повечето свършили въ Атина, а нѣкои и въ Европа, всички гърци. Тѣзи скромни послѣдователи на Хипократа, покрай званието си намиратъ врѣме и за други занятия.

Гърцкитѣ учебни заведения прѣди десетина години, въ врѣмето на прочутия управитель Марули, били единствени въ страната. И сега тѣ непадатъ пóдолу отъ другитѣ училища. Гърцитѣ поддържатъ: мжжка и дѣвическа гимназия, нормално училище за учители, двѣ централни

основни и петь махаленски, — всичко десеть училища. Двѣ отъ основнитѣ въ Горна и Долна Каменица, сѫ само и само да прѣчѫтъ на българското училище. Нормалното (педагогическиятъ курсъ) тази година се прѣнесе отъ Солунъ съ сѫщата цѣль. Числото на учителитѣ е безъ четъ. По-голѣмата часть отъ професоритѣ сѫ отъ Гърция, и такива гърци, що си кроѭтъ и дрѣхитѣ дори въ Атина. Всѣка година дохажда отъ тамъ шивачъ, взима имъ мѣрка и имъ испраща готови дрѣхи. Отъ фанатизъмъ ли? Ни единъ гърцки учитель не е снабденъ съ правителствена диплома; училищната програма не е потвърдена. Гърцитѣ още продължаватъ да се противѭтъ на правителственитѣ распореждания.

Фондътъ на гърцкитѣ училища се съставя отъ прихода на братья Думба, прочути власи богаташи въ Виена, отъ постояннитѣ помощи на атинския и цариградския силогосъ. Освѣнъ училищата гърцитѣ поддържатъ твърдѣ добрѣ уредена болница съ доста много легла. Зданието на болницата е ново, твърдѣ сгодно и на добро мѣсто. Въ Сѣръ има и нѣщо като аристократически клубъ „лесхи“.

Погърчаньето въ Сѣръ се е почнѫло отдавна. Като търговски и близъкъ до морето, тоя градъ привлѣкълъ съ врѣме доста власи и гърци, които послужили като ядка на гърцизма. Въ 1849 година повече отъ половината на града изгорѣла. Повечето отъ старитѣ жители се распръснѫли и на мѣстото имъ дошли жители отъ селата, та образували новитѣ махали: Арабаджийска и двѣтѣ Каменици. До появението на църковния въпросъ само богаташитѣ и щогодѣ ученитѣ се губили; масата никой не закачалъ. Намѣрили се търговски книги отъ прѣди петдесеть години, написани съ гърцки букви, а български думи. Първитѣ чорбаджии сѫ подигнѫти въ послѣднитѣ години и сѫ чисти българе или власи. Отъ тѣхъ Паришъ е отъ Чучулигово, попъ Марко (Маркиди) отъ друго българско село. Като оставимъ на страна кѫщитѣ, въ които се говори български и които спорадически сѫ распръснѫти между другитѣ, оставатъ новитѣ махали, населени съ чисти българе. Тѣзи махали тъй сѫ и записани въ статистиката (нуфусъ), защото не сѫ си изгубили още езика. Въ Варопа се говори гърцки; обаче нѣма сѣрянинъ, който да не знае български,

защото той е чаршийскиятъ езикъ, езикъ, съ който става зиманье-даванье. Гърцкиятъ езикъ се има на почетъ и модата го иска. За распространението на гърцкия езикъ сѫ помогнѫли тѣзи нѣща: училищата, които се спохаждатъ отъ 1700 ученика, а най̀много дѣвическитѣ и женитбата. Погърчаньето е пуснѫло дълбоки корени; върви съ бързи крачки и съ зинѫли уста поглъща всичко, що му се испрѣчи: модата, училището и женитбата убиватъ българския езикъ. Още десетина години българскиятъ езикъ ще може да се задържи тамъ, дѣто се е запазилъ досега; подиръ вече всичко ще бѫде изгубено!

Между това, що иматъ гърцитѣ, и нашето сѫществува такава разлика, че и дума за сравнение не може да става. Ние далечъ нетрѣбва да си мислимъ, че можемъ да конкурираме съ гърцитѣ: за това би трѣбвалс грамадни срѣдства и дълго врѣме. Едничкото, що можемъ да искаме, е да неставаме прѣдметъ на заслуженъ присмѣхъ — не отъ страна на гърцитѣ, но отъ страна на безпристрастнитѣ. Църква и училище трѣбва да имаме както прилича, или никакъ да ги нѣмаме. Българщината въ Сѣръ, централния градъ на една страна, която има 1,600.000 българско население, се прѣдставя отъ едно взаимно, четворокласно училище и единъ параклисъ. Училищата се спохаждатъ отъ 130 ученика съ 9 учителя. Помѣщението на училището е съвсѣмъ неудовлетворително.

Фанатизмътъ срѣщу българина и срѣщу всичко българско се намира въ своя апогей въ Сѣръ. Въ градъ, който праща прѣдставитель при коронацията на гърцкия наслѣдникъ; въ градъ, дѣто ставатъ тържествени молебни въ деня на царя Гьорги и подъ затаха на консула народътъ акламира „жито", въ такъвъ градъ на българина гледатъ като на мечка. На̀ймного гърцитѣ немогѫтъ да смѣлѭтъ българинъ образованъ, и тѣхниятъ истънченъ мозъкъ се развълнува при подобна противоестествена мисъль; българинъ ученъ, — то би било чудовище! Зарадъ туй всѣкой образуванъ българинъ е гъркъ, който се е побългарилъ за интересъ! Фанатизмътъ срѣщу българетѣ се проповѣдва систематически. За да неотпадне духътъ, сегизъ-тогизъ се казватъ слова въ 23-тѣ сѣрски черкви: схизматици, еретици, — съ на̀йчернитѣ бои се рисуватъ българетѣ. Четѫтъ се ана-

теми и отлжчвания срѣщу всѣкого, що си позволява да говори съ българинъ и да има сношения съ него. Нáйпрѣсната анатема е струпана надъ главитѣ на онѣзи нечестивци, които се осмѣлили да купжтъ свѣщи отъ българския параклисъ! О, християнство, — православие! . . . . Слѣдниятъ фактъ дава понятие, до дѣ може да отиде една гърцка митрополия. Прѣди двѣ години нѣщо умрѣлъ свещеникътъ на българския параклисъ от. Илия. Българетѣ нѣмайки гробища, потърсили да го погребжтъ въ общитѣ. Насъскани, махаленетѣ се дигнжли на тълпи и два деня прѣчили на погребението подъ прѣдлогъ, че тѣ недопускатъ да си оскверн
нжтъ гробищата съ единъ схизматикъ. Едва слѣдъ два деня по правителствено распореждание допуснжли да се погребе мъртвецътъ. И кои били тѣ? Братя, българе! . . . .

Въ Сѣръ има още 24 турски училища: идадие (прогимназия), руждие (семинария), 11 медресета и взаимни училища. Идадието е ново училище, по програма сходно съ нашитѣ; спохажда се отъ 45 ученика съ 4 учителя. Забѣлѣжителна е апатията, ако не отвращението, съ което гледа населението къмъ това училище. Има още и еврейско училище.

Числото на кжщитѣ въ Сѣръ е 3491 съ 1300 дукяна и 80 гостилници и ханища. Въ числото на кжщитѣ влизатъ и тъй наричанитѣ „чифлици“, здания, въ които живѣжтъ подъ наемъ отъ 10 до 20 челяди. Жителитѣ се въскачатъ до 25,000 души. Повече отъ една третя, около 9000 сж турци; тѣ се увеличихж още повече отъ надошлитѣ бѣжанци (мухаджири), които образувахж цѣла махала вънъ отъ града. Останжлитѣ 16000 сж християне. Отъ тѣхъ 4200 си говорятъ дома български; но сж гъркомани; остатъкътъ се смѣтатъ гърци. Има повече отъ сто челяди евреи, доста цигане въ отдѣлна махала вънъ отъ града.

Сѣрска каза.

Въ Сѣрската каза има 11,535 кжщи; съ града заедно 14,993 кжщи съ 85,328 жители, 172 села и чифлици; (въ Салмането стоятъ 219 по погрѣшка). 96 села сж турски, 39 български, 20 гърцки, 2 цигански и 22 смѣсени. Всичкитѣ села въ казата се дѣлятъ на 4 кола: Баница, Сармусакли, Ова и Джумая. Въ Сѣрската каза влиза и Нигритската нахия.

Баница колу.

Манастиръ Св. Иванъ Прѣдтеча (Маргаритъ) се намира на растояние 2 часа отъ града къмъ С.-И. надъ Бозъ-Дагъ; расположенъ въ долъ, който се протака до Броди. Съграденъ заедно съ митрополията и отъ сѫщия Ст. Душанъ, тоя манастиръ е твърдѣ хубавъ, а околностьта му обсадена съ маслини, кипариси и други дървета. Числото на калугеритѣ възлиза до 25; повечето сѫ распърснѫти по селата и имотитѣ на манастира. До манастира сѫ лѣтнитѣ кѫщи (вили) на мнозина богаташи сѣряне. Въ манастира има и едно отъ найстаритѣ гърцки училища. Запазилъ се е хрисовулътъ на Душана и други старини, които ми бѣ невъзможно да видѭ. Калугеритѣ не търпѭтъ името българинъ, а камо ли да му прѣдставѭтъ такъва светиня. Пѫтьтъ е стръменъ, тѣсенъ. Расправихѫ ми, че между хрисовулитѣ единъ билъ отъ Ив. Палеолога. Имало на гърцки житието на Стефана Душанъ съ изображение на челядьта му.

Лакосъ — малко селце на С. отъ манастира $^1/_4$ часъ. Понеже мѣстото е каменисто и нѣма земя за орань, жителитѣ се распърсватъ по ближнитѣ села за работа; повечето сѫ бѣдни дървари. Църкуватъ се въ манастира; училище нѣма; 25 кѫщи съ 175 д. жит. българе.

Горно-Броди, на С. отъ града 6 часа, на края на сѫщия долъ, въ който е расположенъ и мънастирътъ. Пѫтьтъ искривенъ и стръменъ, ту отъ едната страна, ту отъ другата; има два моста, отъ които пóголѣмиятъ се казва „Шейтанъ-кьопруси". Отъ тоя мостъ на З. пѫтьтъ става твърдѣ стръменъ по върха на планината Капакли; надолу пѫтьтъ е постланъ съ каменье до ханищата и самоковитѣ, единъ часъ нѣщо прѣдъ Броди.

Броди е паланка, расположена въ една котловина, образувана отъ клоноветѣ на Черна-Гора, Бозъ-дагъ и Бродската планина съ мѣстни имена: Углемъ, Шушорибекъ, Сминица, Бабина гора, обраснѫли съ гѫста гора — дѫбъ, букъ, лѣска, боръ, габеръ и хвойна. Отъ тѣзи хлъмове тече бистра ледена вода, която се набира въ потоцитѣ Раждевица и Мурева. Всичката вода отъ тая котловина се набира въ Панега, прѣди да е минѫла тя прѣзъ Елешкитѣ-

дупки. Земя за орань е твърдѣ малко, за това брождане сѫ принудени да отиватъ по околнитѣ села на работа. Планинската природа и нуждата е направила отъ брождане единъ отъ найпрѣдприимчивитѣ, изобрѣтателни и остроумни селяне. Вѫгляри и ножари сѫ наймного. Мнозина сѫ рудокопци: искарватъ желѣзо отъ руда, която наносватъ суходолицитѣ. Рудата е магнетитъ; обработватъ ѭ въ твърдѣ оригинални пещи — „пехци", съ твърдѣ интересенъ махенизъмъ. Шивачитѣ не сѫ малко. Единъ брожданинъ Никола Димковъ направилъ самичъкъ парна воденица; употрѣбилъ е три години, и подиръ ѭ продалъ за 22 хиляди гроша. Сѫщиятъ отишълъ въ Европа, изучилъ се машинистъ — и станѫлъ прочутъ майсторъ. Зидаритѣ отъ това село сѫ прочути; има таквизъ саморасли архитекти, които сѫ направили църкви, темпла, кѫщи за очудванье. Има двѣ църкви: поголѣмата Св. Димитъръ и Св. Богородица. Послѣдната е съградена прѣди 18 години; и въ двѣтѣ четѫтъ смѣсено: български и гърцки. Училища двѣ: гърцко съ единъ учитель и 40 ученика, и българско съ 2 учителя и пóвече отъ 120 ученика. Българското училище тая година се отвори отново съ „емиръ" отъ Солунъ и тази е първата година, която проживѣ мирно. Населението въ тази паланка е чисто българско и расте твърдѣ бързо. Има отъ 1200 кѫщи нагорѣ съ 6000 и пóвече жители. Забѣлѣжителна е тая паланка и съ ожесточената борба, която се води между българска и гъркоманска партия — отъ тримачетире инаети българе. Прѣди три години въ Броди имало християнинъ мюдюринъ — сегашни върлъ гъркоманинъ.

Кѫщитѣ сѫ твърдѣ притиснѫти и като натрупани една възъ друга. Смѣтатъ ги до 1020 кѫщи само българе.

Баница, по пѫтя отъ Сѣръ за Броди, расположено въ единъ долъ, образуванъ отъ върховетѣ Ляля, Саригяръ и Капакли. Мѣстото бидейки каменисто, пóвечето жители слизатъ по полето за работа. Останѫлитѣ сѫ вѫгляри и кириджии. Църква Св. Богородица; пѣѭтъ гърцки, и училище съ 20 ученика, тъй сѫщо гърцко. 90 кѫщи съ население 450 души само българе.

Долно-Фращани, село на сѣверъ отъ Сѣръ 3½ часа, и на Ю.-З. отъ Баница. Сѫщото състояние. Църква Св. Бо-

гѣродица, чете се гърцки и български, съ гърцко училище съ 25 ученика. Кѫщи 60; жители 350 чисто българе.

Горно-Фращане, село 1/4 часъ на С.-И. отъ *Долно-Фращане.* Пѫтьтъ е сѫщо тъй стръменъ; сѫщото състояние на жителитѣ. Църква Св. Духъ, дѣто се чете смѣсено; гърцко училище съ 15 ученика. 60 кѫщи, всички българе.

Мертатово, село на Ю. отъ Фращане, отъ Сѣръ на 2 часа растояние. Расположено е надъ едно възвишение, до долъ. Пѫтьтъ отъ всѣкѫдѣ е стръменъ и каменистъ. Работена земя съвсѣмъ малко; сѣѭтъ пченка, фасуль. Слизатъ по полскитѣ села за работа. Пóвечето сѫ дърваре и скотовъдци. Църква Св. Димитъръ; чете се гърцки. Прѣди нѣколко години имало българско училище. Сега нѣма никакво. 80 кѫщи съ 400 души жители, всичкитѣ българе.

Метохъ, село на Ю. отъ Мертатово, отъ града около 1 часъ растояние. Сѫщото състояние и много пóлошо. Църква Св. Димитъръ, чете се гърцки. 40 кѫщи съ 200 души българе.

Ряховица, село на С. отъ града и на С.-И. отъ Мертатово. Сградено на единъ високъ върхъ, клонъ отъ Бозъ-дагъ. И това село е прочуто съ своя чисто планински въздухъ, съ студенитѣ си води. Поради здравия му климатъ мнозина си прѣкарватъ лѣтото тамъ. Земя за работа нѣма. Въ Ряховица има нѣколко фамилии власи овчаре; овчаре има тъй сѫщо и отъ българетѣ. Църква гърцка. Имало е гърцко училище; сега нѣма никакво. 80 кѫщи, 400 жители, чисто българе.

Дутли, малко селце на Ю.-З. отъ Ряховица. Въ това село има каменна църква, сградена по всѣка вѣроятность въ едно и сѫщо врѣме съ манастира Св. Иванъ и съ митрополията въ Сѣръ. Пѫть твърдѣ мѫченъ. Кѫщи 60, жители 300, само българе. Въ църквата четѫтъ гърцки.

Сармусакли-колъ.

Дервещане, чифликъ на манастира Св. Иванъ, 3/4 часъ на И. отъ Сѣръ при подножието на Бозъ-дагъ. Земя плодородна, пои се отъ рѣчицата Та-Яни. Прѣди нѣколко години жителитѣ му бѣхѫ постоянни; сега се набиратъ отъ околнитѣ села само лѣтѣ. 25 кѫщи, 125 души жители, българе. Има си гърцка църква.

Субашъ-кьой, на И. отъ Сѣръ 1 часъ, при политѣ на Бозъ-дагъ. Политѣ на Бозъ-дагъ надъ това село сѫ постлани съ богати лозя, гроздьето отъ които се распродава въ града или се прави на вино; полето подъ Субашъ-кьой между другитѣ произведения дава и тютюнъ срѣдно качество. 130 кѫщи, съ 650 души гърци.

Карли-кьой, на С.-И. отъ града до единъ върхъ отъ Бозъ-дагъ, който го отдѣля отъ мънастира Св. Иванъ. Жителитѣ си минуватъ само съ лозията, които сѫ тукъ много и даватъ удовлетворително вино; орна земя нѣма никакъ. Около селото сѫ наредени дълбоки ями, въ които напластяватъ снѣгове прѣзъ зимата, та ги продаватъ лѣтѣ въ Сѣръ. Има 45 кѫщи български и нѣколко влашки; власитѣ сѫ овчаре. Има и църква.

Дрѣново, село на Бозъ-дагъ, на растояние по́вече отъ 1 часъ на И. отъ Карли-кьой. Сѫщото мѣстоположение, както и въ това село, отъ което се раздѣля съ дълбоко трапище. Поминъкътъ на селянетѣ съставя гроздьето и проданьето снѣгъ. Бѣдность извънъ мѣрка. Пѫтьтъ е твърдѣ лошъ и стръменъ. 25 кѫщи, 200 жители, само българе; има църква, въ която се чете по гърцки.

Мъгленъ, малко село надъ Бозъ-дагъ, на С.-И. отъ Сѣръ, подъ Дрѣново. Сѫщото състояние, както и въ горнитѣ двѣ села. 35 български кѫщи.

Везникъ, доста голѣмко село съ 110 кѫщи и 260 жители гърци. Расположено е при политѣ на Бозъ-дагъ на И. отъ града, на растояние отъ 1½ часъ. Пѫтьтъ отъ града за селото е правъ, равенъ; а отъ Мъгленъ и Дрѣново удоленъ и каменистъ. Околната часть на полето е твърдѣ плодородна и между друго дава добро качество тютюнъ и гроздье. До Везникъ, малко на З. е и новиятъ манастиръ Св. Духъ, на прѣкрасно мѣстоположение, отъ дѣто се виждатъ всичкитѣ села по Сѣрското поле. Има гърцка църква и гърцко училище Св. Констандинъ.

Довища, голѣмо село на И. отъ Сѣръ при политѣ на Бозъ-дагъ. Пѫтьтъ 3 часа е добъръ и правъ. Жителитѣ на това село сѫ доста разбудени; нѣмайки достатъчно земя за обработванье, отиватъ по другитѣ села на работа. Въ Довище се обработватъ жита, гроздье, памукъ и тютюнъ.

Има гърцка църква и гърцко училище. 230 кѫщи съ 1100 жители дърнаци.

Горна-Нуска, малко село на С.-И. отъ Довища; при политѣ на Бозъ-дагъ. То е прѣдѣлъ между Сѣрската и Зѫхненска каза. *Долна Нуска,* на равстояние отъ $^1/_4$ часъ, принадлежи на Зѫхненската каза. Земя плодородна; искарва добъръ тютюнъ. Гърцка църква. 45 кѫщи, 200 жители. Всички християне, говорѭтъ турски безъ исключение.

Сармусакли, село 3 часа на Ю. отъ града, на пѫтя за Зиляхово и Драма; зарадъ това има ханища и нѣколко дюкяна. Прочутъ е тютюнътъ, който се ражда тукъ; може да се сравни дори съ на́йдоброто качество Енидже-духани. Гърцка църква и училище. 125 кѫщи; 550 жители, всички дърнаци.

Тумба, послѣдно село отъ Сѣрската каза; на Ю.-И. отъ Сармусакли. Отъ това село до Сѣръ има около 4 часа; пѫтьтъ е добъръ, равенъ. Земята плодородна равнина за всичко. Въ Тумба, както и въ околнитѣ села тютюнътъ невърви. Църква, въ която се чете гърцки. Една малка часть е чифликъ на нѣкой си сѣрянинъ Сердаръ-оглу. Кѫщи 30; жители 150 дърнаци.

Вернаръ, село расположено почти до самото езеро Тахиносъ, на $^1/_4$ часъ растояние. Намира се на единъ часъ пѫть на Ю.-И. отъ Тумба. Това село е чифликъ; ако и да има много земя и плодородна, тя по́вечето остая необработена поради нехайството на стопанина, та жителитѣ сѫ принудени да се отдаватъ на риболовство. Пѫтьтъ е добъръ, но става тинястъ зимѣ. 35 кѫщи, 170 души. Едни отъ жителитѣ сѫ българе, други дърнаци; точно не ми бѣ възможно да ги опрѣдѣлѭ.

Кешишлъкъ (Тумбица), чифликъ отъ мънастира Св. Иванъ, е на Ю.-И. отъ Сѣръ, на растояние нѣщо $2^1/_2$ часа. Земята изобилува съ всичко. Постояннитѣ жители сѫ твърдѣ малко; лѣтѣ дохождатъ мнозина отъ околнитѣ села и седѭтъ до като приберѫтъ берекета.

Бейлъкъ-махала, чифликъ на х. Тахиръ-бей, на Ю.-И. отъ Тумбица, 1 часъ. Селянетѣ работѭтъ земята на половина. Бейликъ-махала е до рѣката, за туй често страда отъ наводнения. Църква, въ която се служи по гърцки. 30 кѫщи съ 150 жители българе.

Какараска, на Ю.-И. отъ Бейликъ-махала, чифликъ отъ Тефикъ-бея. Църква гърцка. 26 кѫщи съ 150 жители българе. Пѫтьтъ равенъ, но на мѣста всѣкога блатистъ.

Ени-махала, чифликъ на Ю.-И. отъ горното село, на растояние около 4 часа отъ града. Това село е до сама Струма, та въ врѣме на наводнение плава надъ водата, като островъ. Нивята му сѫ твърдѣ плодовити. Кѫщи 45, съ 180 души българе. Въ църквата се чете по гърцки.

Салъ-махала, чифликъ, който принадлежи на мнозина; намира се на Ю.-И. отъ Сѣръ. Земя плодородна, както въ Ени-махала. 25 бълг. кѫщи; гърцка църква.

Кѫзъ-пикеси, на З. отъ Салъ-махала, чифликъ на Тахиръ-бея. Сѫщото състояние, както въ Ени-махала, кѫщи 20; българе 100 души.

Адата, на Ю.-И. отъ града 2 часа, близо до рѣката Та-Яни. Околното поле блатисто, но твърдѣ плодородно. Жителитѣ се ползуватъ на половина отъ житнитѣ произведения, 20 кѫщи, 100 жители българе.

Ново-село (Нихоръ), правителственъ чифликъ (махлюль) съ 40 кѫщи и 200 жители българе. Гърцка църква. Земята се пои отъ Та-Янската рѣка и е твърдѣ плодородна. Нихоръ (Ново село) е на Ю.-И. отъ Сѣръ, близу 3 часа, едно отъ нáйплодовититѣ села по цѣлото поле.

Ени чифликъ, чифликъ на Анаст. Чорапчи, сѣрянинъ, ½ часъ на С.-И. отъ Нихоръ; пѫтьтъ твърдѣ добъръ; сѫщото положение, както въ пóгорното село. Кѫщи 20; 90 жители българе.

Али-бей-кьой, на Ю.-И. отъ града, чифликъ на Ая-бей и Сулейманъ бей. Надъ селото има 7 воденици на послѣдния бей. Твърдѣ плодородна почва, но занемарена. 25 кѫщи; 20 български и 5 цигански.

Ова колу.

Вишенъ, на С.-З. отъ Сѣръ, чифликъ, който принадлежи на Зеки бея; 1 часъ растояние. Пѫтьтъ е равенъ; почва умѣрена. Прѣди стотина години това село било доста голѣмо. Има 2 църкви, пóдобрата е Св. Димитъръ. Кѫщи 30 съ 120 жители българе. Въ църквата се чете гърцки.

Ристосъ, чифликъ на Ада-бея сѣрянинъ, на З. отъ Вишенъ при политѣ на една вѣйка отъ Бродската планина.

Отъ Сѣръ пжтьтъ е равенъ и държи нѣщо около $1^1/_2$ часъ. Расказва се, че това село било чифликъ на мънастира Маргаритъ. Кжщи 30 само български. Гърцка църква Св. Гьорги.

Мелникичъ, на И. отъ Ристосъ 1 часъ, при политѣ на сжщата вѣйка, както реченото село. Това село е чифликъ на сѣрянина Михалъ и се отличава съ църквата си и вилитѣ на притежателя. Земята като въ Ристосъ е отъ найдобритѣ; произвежда всичкитѣ жита, памукъ, сусамъ; само лозя невирѣжтъ. Въ църквата Св. Архангелъ се чете гърцки. 90 кжщи чисти българе.

Кула, правителственъ чифликъ (махлюль), расположенъ при политѣ на сжщия клонъ отъ Бродската планина, къмъ С.-И. отъ града, 3 часа растояние. Нивята сж по полето и съвсѣмъ малко надъ селото. Църква, въ която се чете гърцки. 80 кжщи съ 360 души чисти българе.

Елшанъ, полско село 4 часа на западъ отъ Сѣръ. Найплодородна почва; произвожда всичкитѣ видове произведения и тютюнъ. На З. отъ Елшанъ е „Коприва кьопруси", мостъ на Струма. Пжтьтъ минува прѣзъ блатисти мѣста, та мжчно сж пжтува зимно врѣме. Въ църквата Св. Петка се чете гърцки. 70 кжщи само българе. Гърцко училище.

Чучулигово, на Ю.-И. отъ Елшани нѣщо $^3/_4$ часа пжть. Въ срѣдъ поле, както горнето село. Има часть отъ нивята, чифликъ Нашикъ-бейовъ отъ Сѣръ. Църквата Св. Атанасъ е гъркоманска. Кжщи 50 български.

Неолинъ, чифликъ на мнозина, „найголѣмата часть е на Паришa", нѣщо $^1/_2$ часъ на Ю.-И. отъ Чучулигово. Сжщата почва. Кжщи 30, български.

Топалъ-ова, ново село отъ 7 години насамъ, расположено до моста на Струма и населено само отъ мухаджири и черкези. Всичкитѣ речи кжщи сж колиби. Повечето отъ бѣжанцитѣ сж колари; прѣнасятъ стока отъ Сѣръ въ Солунъ и обратно. 40 кжщи.

Просеникъ, $2^1/_2$ часа на З. отъ Сѣръ; пжть равенъ, но блатистъ. Една часть отъ земята е чифликъ на много притежатели. Нова гъркоманска църква св. Гьорги съ хубава звънарница; гърцко училище съ 45 ученика. 70 кжщи, български.

Календра, чифликъ на Ю.-И. отъ Просеникъ, на 1 часъ отъ него и два часа отъ града, 45 кжщи, български.

Хумондосъ, чифликъ на х. Думба и Ингилизъ бей; на Ю.-З. отъ Сѣръ 1 часъ. Почва твърдѣ плодородна, но зато пъкъ често въ врѣме на голѣми наводнения и съвършено ялова. 40 кѫщи, български.

Кавакли, чифликъ на х. Зеки бея, както и Вишенъ. Кавакли е найплодородното село по цѣло поле; пространна земя за оранъ, градини, ливади, кошари за овци. Намира се на З. отъ града ½ часъ. 50 кѫщи, български.

Джами-махала, на Ю. отъ Кавакли до Струма, 3 часа до Сѣръ; въ врѣме на много вода плава като островъ. Почвата е прѣкрасна, но често страда отъ наводнения. Пѫтьтъ равенъ, но всѣкога тинѣстъ. 26 кѫщи, български.

Камила, при дѣсния брѣгъ на Струма, на сѫщия редъ както споменѫтото село. Сѫщото състояние, поради сѫщитѣ причини. На Ю. отъ Сѣръ и на С.-З. отъ Джами-махала 1 часъ. 25 кѫщи; гърцка църква. Насрѣща се виждатъ развалинитѣ отъ друго село, Горна Камила, което разрушила рѣката.

Агова-махала, чифликъ на сѣрския докторъ Атанасаки. на Ю.-З. отъ града близу 3 часа. Ако и да е до рѣката и при сѫщитѣ условия, както горнитѣ два чифлика, но съ усилията на притежателя Агова-махала много надминува съсѣднитѣ си села. 30 кѫщи.

Кумаргия, на С.-З. отъ Агова-махала, на едно растояние по́малко отъ 1 часъ. Разположено е сѫщо тъй при дѣсния брѣгъ отъ Струма. На И. отъ селото се простира гѫста гора на 1 часъ растояние. Пѫтьтъ е сѫщиятъ: равенъ, но тинѣстъ. 60 кѫщи, юруци.

Долно Караджа-кьой, чифликъ ½ часъ на С.-З. отъ Кумаргия, до дѣсния брѣгъ на Струма. Караджа-кьой принадлежи на Арпаджията и Рифатъ ефенди. Отъ другата страна на Струма, насрѣща е *Горно Караджа-кьой*. 35 кѫщи, българе. Гърцка черква.

Ени-кьой, на Ю.-З. отъ Сѣръ ½ часъ до рѣката. Прѣзъ това село минува шосето за Солунъ. Има 45 кѫщи, 50 души българе, а остатъкътъ турци.

Нигритска нахия.

Нигрита е паланка на Ю.-З. отъ Сѣръ 4½—5 часа; отъ Струма има нѣщо около 1½ часъ. Старата Нигрита била

 друго мѣсто, което днесь се нарича Палиóхори (Старо-
ло). Днешното и́ положение е много пóцентрално и пóсгодно.
ри Палиóхори сѫ запазени останки отъ стѣни и каменни
ради. Прѣданието расправя за начина, по който се опу-
гошила Нигрита, и какъ жителитѣ испобѣгали, та се за-
елили въ онова мѣсто, дѣто сега е градътъ. Нигрита бѣше
ентраленъ пунктъ, дѣто се кръстосвахѫ пѫтищата за Св.
'ора, Солунъ, Сѣръ и други мѣста. Слѣдъ направата на
посето изгуби доста въ това отношение. Тази паланка е
ѣдалище на мюдюринъ, който управлява нахията.

Главното занятие на жителитѣ съставя тъканьето
„аладжи", които се распродаватъ по цѣла Македония. За-
наятчиитѣ, които изработватъ тѣзи платове, около 1800
год. се прѣселили отъ нѣкои олимпийски села, та прѣ-
садили занаята въ Нигрита. Упражняватъ се и други за-
наяти. Отъ нѣколко години насамъ мнозина се прѣдадохѫ
на бубитѣ; има и шарлаганджийница. Въ сѫбота става па-
зарь. Има 2 гръцки църкви и добрѣ уредени гръцки учи-
лища, мѫжко и женско. Прѣди 15 години Нигритскитѣ
учебни заведения били прочути въ околията. Въ тази па-
ланка и речи въ всичкитѣ околни села гръцкиятъ въ Сѣръ
консулъ направо си назначава учителитѣ. Къмъ И. 1 часъ
отъ паланката има лѣковита минерална вода. Кой е съста-
вътъ на тѣзи горещи води, немогѫ каза; но че сѫ сул-
фурни, е явно отъ миризмата. Въ тѣзи води, които не сѫ
никакъ запазени, е една тиня, дѣто едва могѫтъ да се тър-
калятъ два бивола; наи́много се лѣкуватъ болни отъ ревма-
тизъмъ. Въ Нигрита има около 600 кѫщи, всичкитѣ гръцки.

Сѫрпа, на С.-З. отъ Нигрита, растояние пóмалко отъ
1/4 часъ и раздѣлено само съ едно трапище. Сѫрпа може
да се счита като махала отъ Нигрита. Жителитѣ си иматъ
дюкянитѣ въ Нигрита. Поминъкъ и състояние — сѫщитѣ.
150 кѫщи, гръцки; църква и мѫжко училище.

Чирпища, на С.-З. Отъ Нигрита, при подножието на
Бешишката планина, на растояние 1/2 часъ. Това село нѣ-
когажъ въ цъвтещо състояние, сега е отпаднѫло съвсѣмъ:
жителитѣ сѫ задължени до уши. До Чирпища се виждатъ
развалини отъ стари стѣни отъ незвѣстна епоха. 120 кѫщи,
половината турци и половината християне — гърци. Иматъ
си църква.

Негославъ, населено отъ турци и гърци, 4 часа на Ю.-З. отъ Сѣръ, 1 часъ отъ Чурпища. Пѫтьтъ е равенъ и добъръ лѣтѣ; зимѣ неструва. Негославъ е расположенъ при политѣ на планината; произвежда всичкитѣ хлѣбни растения и всѣкакви овощия, които се распродаватъ по Сѣръ и Солунъ. Гърцка църква; 20 кѫщи турци, 25 гърци и 20 българе.

Суха-Баня (Ксилотро), село на С.-З. отъ Негославъ, на растояние ½ часъ. Пѫтьтъ е сѫщия; тукъ си иматъ чифлици Тахиръ ага и Ахметъ ага отъ Сѣръ. Гърцка църква. 60 кѫщи гърци; има и нѣколко черкески кѫщи.

Гудели, село до Струма, на С.-З. отъ Суха-баня. Отъ Сѣръ до Гудели 3½ часа. Зимѣ го залива рѣката, та пѫтьтъ става твърдѣ мѫченъ. 50 кѫщи само българе.

Апидия, село 4 ч. на Ю.-З. отъ Сѣръ. Тукъ си има чифликъ х. Ахметъ-ага. Почва доста плодородна. Гърцка църква. 50 кѫщи гърци и 9 цигански.

Абдамалъ, село расположено въ поле, около 4 часа на З. отъ Сѣръ. Часть отъ земята е чифликъ на Али-бея. Нѣкога жителитѣ на това село сѫ живѣли въ изобилие; сега сѫ въ крайна бѣдность. Гърцка църква; 70 кѫщи гърци и нѣколко турски.

Копачъ, село на 4 часа къмъ Ю.-З. отъ града при подножието на планината. Плодородна почва въ всичко, и въ вкусни овощия; излизатъ много добри любеници и пъпеши. Ближната суходолица, която се спуска отъ планината, прави не малко пакости по нивята. Гърцка църква; 70 кѫщи българе.

Мерянъ, чифликъ на братия Конту, богаташи гърци отъ Сѣръ. Расположено е на полето ¾ часа на С. отъ Копача. Отличава се съ каменни амбари, хубави вили и великолѣпна гърцка църква. Почва твърдѣ плодородна. Има и гърцко училище. 50 кѫщи, българе.

Димитричъ, 1 часъ на Ю.-З. отъ Мерянъ; земя — равнище, съ много овощни дървета. Въ това село мнозина си иматъ чифлици. Пѫтьтъ е равенъ, но труденъ зимѣ; 120 кѫщи: 70 гърцки и 50 български. Има още и двадесетина турски кѫщи.

Турбешъ, чифликъ на Стерия Дуру, на З. отъ града до 5 часа. Расположено е при подножието на планината не

далечъ отъ Струма. Земя за работа съвсѣмъ малко въ полето. 30 кѫщи, българе; гърцка църква.

Драгошъ, чифликъ близу до Струма. Отъ Турбешъ на С.-З. 1 часъ. Сѫщото състояние; 25 български кѫщи.

Коприва, чифликъ на мнозина притежатели, въ никакво състояние. Това село е на З. отъ Сѣръ, на планина, клонъ отъ Круша. Има доста грънчаре. Църква, въ която четѫтъ гърцки. 45 български кѫщи.

Равна, политически непринадлежи на Сѣрската каза; черковно то влиза въ Сѣрската епархия. Голѣмо село на Круша планина; вижда се отъ пѫтя Солунъ — Сѣръ. Наоколо много юручки села (махали).

Фетокъ, село на С.-И. отъ Нигрита, до Струма, която прави пакости въ врѣме на порои и дъждове. Фетокъ е чифликъ на мнозина, на растояние 4½ часа отъ Сѣръ. 30 кѫщи българе; 20 цигане.

Абдула-махала, расположено на дѣсния брѣгъ на Струма, 4½ часа на Ю.-З. отъ Сѣръ, чифликъ на Солунския Изетъ-бей. Пѫть твърдѣ мѫченъ. 20 кѫщи цигански жители и 10 български.

Байрактаръ-махала, чифликъ на Измаилъ-бея; сѫщо тъй край дѣсния брѣгъ на Струма. Отъ Абдула-махала се намира на И. на 1 часъ растояние. Пѫтьтъ е сѫщиятъ. 70 кѫщи цигански и 20 български.

Георгула, село на С.-И. отъ Нигрита до 1 часъ; тукъ сѫ и споменѫтитѣ минерални води. Георгула е чифликъ на Н. Михаилъ, който го подарилъ на общественитѣ заведения, училище и болница въ града.

Секафче, на З. отъ Сѣръ 4½ часа, до рѣката. Земя блатиста, но твърдѣ плодородна въ памукъ, сусамъ. Пѫтьтъ мѫченъ въ дъжделиво врѣме. Гърцка църква. 40 кѫщи българе.

Орлякъ, на З. отъ Сѣкавче, при подножието на планината Круша. Стариятъ пѫть за Солунъ вървѣлъ прѣзъ това село; сега шосето го забикаля. Тукъ има ханища за пѫтници. Въ Орлякъ имало фабрика за буби, сега затворена. Една часть е чифликъ на солунчанина Керимъ ефенди. Църква, въ която се чете гърцки. Сѣрскиятъ силогосъ напослѣдъкъ обърнѫлъ сериозно внимание върху това важно село: подържа 1 учителка. 70 кѫщи, българе. Има и турци.

Макешъ, при политѣ на Круша, на З. отъ Димитричъ $^{3}/_{4}$ часа. Прочуто по найдобро качество сусамъ; 30 кѫщи, българе; има и турски.

Троица, чифликъ на Мехметъ Арнаутъ бея, на Ю.-З. отъ Сѣръ при подножието на сѫщата планина. Отъ Турбешъ до Троица има по̀малко отъ единъ часъ, отъ Сѣръ 5 часа.

Хункосъ, село на И. отъ Нигрита, на растояние 5 часа отъ Сѣръ до планината. Произвожда добро грозде и удовлетворително вино. 120 кѫщи гърци.

Жервохоръ, село нѣкогажъ цъвтещо; сега прѣдставя развалини; на И. отъ Хункосъ $^{1}/_{4}$ часъ. 10 гърцки кѫщи.

Сайта, село тъй сѫщо растурено, на Ю.-И. отъ Жервохоръ. Расположено е на върхъ планината, та поради това малко орна земя притежава. Повечето жители сѫ овчаре по планината. Отъ Сайта до Сѣръ 10 часа, до Жервохоръ 3 часа близу. Пѫтьтъ е твърдѣ каменистъ, тѣсенъ и блатистъ. Гърцка църква и 40 гърцки кѫщи.

Стефания, село въ оттатъшната страна на Бешишката планина, на Ю.-И. отъ Сѣръ. Мѣстоположение хубаво, но твърдѣ нездраво по причина на близкото блато. Жителитѣ главно се занимаватъ съ дърводѣлство. Отъ Стефания до Сѣръ прѣзъ планината има 13 часа; прѣзъ полето и Енникьойскитѣ тѣснини цѣли 15 часа; до Сайта има 3 часа. 60 гърцки кѫщи; църква.

Масларъ, часть отъ това село е чифликъ на солунския бей Инезъ. Намира се на И. отъ Стефания. Сѫщото растояние, както до Стефания; 40 кѫщи гърци. Църква.

Вряста, чифликъ на неврокопчанина Мехмедъ бея при подножието на Бешишката планина. Отъ Масларъ 2 часа къмъ Ю.-И.; отъ Сѣръ прѣзъ Ени-кьойския проходъ 14 часа.

Селата Вряста, Масларъ, Стефания се казватъ „мадемски“ села. Това название имъ останѫло отъ сребърнитѣ рудници, що се разработвали тукъ. Граждански сѫ подъ Лагадинската каза; жителитѣ сѫ всички гърци, земледѣлци: обработватъ близкото край морето поле.

Долно-Крушово, село расположено надъ единъ баиръ при Орфанския заливъ. Отъ Сѣръ на Ю. 10 часа; отъ Вряста на С.-И. 4 часа. Мѣстоположението на Долно Крушово е

отъ прѣкраснитѣ; отъ тукъ се вижда морето, цѣлото Сѣрско поле и езерото Тахиносъ. Къмъ Ю.-И. е манастирчето св. Димитъръ, светогорски метохъ. 30 кѫщи, гърци; гърцка църква.

Горно-Крушово, село на сѫщото мѣсто, $^1/_4$ часъ пó на С.-И. отъ Долно-Крушово, пѫть и състояние сѫщото. На край отъ селото е църквата, сградена надъ развалини отъ древни стѣни. 45 кѫщи, гърци.

Кастри, село на С.-З. отъ Горно-Крушово 1 часъ; сградено на Бешишката гора, $9^1/_2$ часа пѫть. До това село е прочутата църква Св. Архангелъ, която се слави съ чудотворната си икона. 20 кѫщи.

Айдонóхори, село доста голѣмко на С.-З. отъ Кастри. Малко земя, но отлично обработена. Селянетѣ лѣтѣ се распърсватъ по околнитѣ полски села за работа. Отъ Сѣръ до Айдонóхори 9 часа; отъ Кастри 1 часъ. До селото е и новото манастирче св. Иванъ, въздигнѫто едвамъ прѣди 15 години. Тукъ се нáмира и група отъ мраморъ, която прѣдставя двама атлети. 120 кѫщи, отъ които 70 български, а останѫлитѣ турски.

Кучосъ, 9 часа на Ю. отъ Сѣръ; на С.-И. отъ Айдонóхори. Земя равна и плодородна; пѫтьтъ отъ Сѣръ сѫщо тъй е твърдѣ равенъ. Въ Касрикъ има чифликъ и метохъ отъ Светогорския манастиръ Култумустяну. 80 кѫщи: 50 гърцки и 30 български. Гърцка църква.

Стара баня (Палиотросъ), село на С.-З. отъ Кучосъ, 8 часа отъ Сѣръ; тукъ има чифликъ К. Чекесаръ. Почва твърдѣ добра. Гърцка църква. 30 кѫщи гърци, 50 турци.

Ниверо, чифликъ на светогорския манастиръ Иверъ; $8^1/_2$ часа на Ю.-И. отъ Сѣръ: 12 гърцки кѫщи, 8 български. Гърцка църква.

Тахиносъ, расположено при едноименното езеро. Отъ Сѣръ на Ю.-И. $6^1/_2$ часа. Околното поле ако и да прѣдставя найдобра почва за оранье, занемарено е. На селянетѣ пóлесно е да се занимаватъ съ риболовство и за това всички сѫ прѣдадени на ловенье. Гърцка църква и училище. 120 кѫщи гърци.

Джинджасъ, 1 часъ на Ю.-З. отъ Тахиносъ; 6 часа отъ Сѣръ. Поминъкъ на жителитѣ сѫщиятъ, както въ Тахиносъ. Пѫтьтъ равенъ и правъ. 90 кѫщи карагуни. Гърцка църква.

Ежово, пбскоро паланка, отколкото село, разположено 1 часъ на Ю.-И. отъ Тахиносъ и $7^1/_2$ часа далечъ отъ Сѣръ. Въ това село става пазаръ всѣкой вторникъ; има чаршия съ много ханища и дюкяни. 60 български кѫщи и 60 гърцки. Църква гърцка и училище.

Амуръ-бегъ. село токо-речи на върхъ Бешишката планина, съ хладна вода и гѫста гора. Намира се на Ю.-И. отъ Ежово $^3/_4$ часа; отъ Сѣръ 8 часа. Пѫтьтъ щомъ доближишъ до селото става труденъ и стръменъ. Нѣмайки земя за работа, селянетѣ се пръскатъ по околнитѣ села. 30 кѫщи гърци. — *Чаязи*, пристанище на Егейско море при едноименния заливъ. Има само складове за стока. 12 часа до Сѣръ.

Джума колу.

Джумая, *Баракли* или *Долна-Джумая* е паланка на З. отъ Сѣръ, 4 часа растояние. Лежи въ съвсѣмъ равно и твърдѣ плодородно поле. Струма носи налей и всѣка година периодически го наводнява. Поради испаренията, които излизатъ отъ Бутковското езеро и отъ околнитѣ блата, климатътъ наоколо не е никакъ здравъ. Прѣди 60 години Джумая била чифликъ отъ 25 кѫщи; оттогазъ взела да расте твърдѣ бързо; сега наброява до 1000 кѫщи съ 8000 жители. Заедно съ това и търговията взела да напрѣдва отъ день на день. Това накарало да притекѫтъ много власи, които броѭтъ до 150 кѫщи. До прѣди нѣколко години Джумая политически била подъ Сѣръ и подъ Валовища. Подъ Сѣръ била *влашката* махала, сѣверната; подъ Валовища била българската, южната. Двѣтѣ махали сѫ раздѣлени чрѣзъ една доста широка улица, която прѣсича градеца надлъжъ. Макаръ и да е чисто български този градецъ, българщината се намира въ съвсѣмъ незавидно положение. Едва се подържа едно взаимно училище съ 60 ученика. Гърцитѣ наопаки си иматъ четвирокласно и взаимно училище съ 545 ученика; иматъ и дѣвическо училище съ 160 ученика. Учители и учителки сѫ 12. Взаимнитѣ гърцки училища иматъ доходъ 150 л. т. на година отъ единъ капиталъ 1000 л. т., посветенъ отъ гражданина влахъ Папульо.

Мантаръ, чифликъ на С.-З. отъ Джумая, $2^1/_2$ часа. Принадлежи на х. Лазови и е до самото Бутковско езеро откъмъ

источна страна. Земледѣлци и рибари. 10 български кжщи и 10 цигански.

Бахтиаро, село на З. отъ Джумая $2^1/_2$ часа; до езерото има едва $^1/_2$ часъ. Струма прави чести наводнения, донася утайка и прави земята една отъ найплодороднитѣ. По край езерото и Струма има гжстъ лѣсъ. Занимаватъ се съ риболовство и земледѣлие. Църква Св. Илия; четжтъ гърцки. Има само училищно здание. 60 кжщи чисти българе.

Голѣма-махала, чифликъ на Акифъ-бея на С.-З. отъ Джумая 2 часа. Почва изредна, която дава нáй-добро качество кукурузъ. Църква Св. Богородица, чете се гърцки; училище сжщо тъй гърцко съ 15 ученика. 60 кжщи български и 10 цигански.

Мръслю, на И. отъ Голѣма-махала пóмалко отъ $^1/_2$ часъ. Чифликъ на Исмаилъ-бея отъ Сѣръ. Земя еднаква съ околнитѣ села. 70 кжщи български и 20 цигански.

Порлида, малко селце, $1^1/_2$ ч. до Джумая, на З. до Струма. Отъ пакоститѣ на рѣката селянетѣ сж принудени да се изселяватъ, тъй че за сега сж останжли само 15 кжщи българе. Чифликъ. Равнището, въ което сж расположени горнитѣ 4 села се казва „Прокопанско поле“, и е едно отъ нáйплодороднитѣ. Струма изобилно го пои и често си мѣнява дори матката. На Ю. е орманътъ, гжстъ съ вѣковни върби и тинѣсти блата, тъй че климатътъ е нездравъ и подържа всѣкакви миазми. Въ ормана има много диви свини, язовецъ, чакали; развъждатъ още по краищата и питомни свинье.

Борсукъ, чифликъ, часть отъ който принадлежи на х. Ахметъ ефенди; 2 часа на З. отъ Джумая. Излизатъ прочути дини; 60 кжщи българе.

Хазнатаръ-махала, чифликъ на една сѣрска бейска кжща; на И. отъ Бурсукъ $^1/_2$ часъ. Църква Св. Богородица; четжтъ гърцки. 50 български кжщи и 10 цигански. Училище гърцко съ 30 ученика.

Али-паша, чифликъ на Паришъ Андонаки отъ Сѣръ; до Джумая $^3/_4$ часа; пжть равенъ. Земя плодородна до нѣмай-кждѣ. Черкуватъ се въ Хазнатаръ.

Ени-махала, чифликъ на сѣрянина Бади на Ю.-З. отъ Джумая $2^1/_2$ часа; малко селце отъ 7 кжщи българе.

Ирни-кьой, старото му българско название *Едно-кукьово,* голѣмко село на С. отъ Баракли Джумая; произвожда нáй-

добра пшеница и лозья. Кжщи 40 български, 40 турски, 15 черкески и 150 цигански.

Орманли, ½ часъ на Ю. отъ Джумая. Всички земледѣлци; земята дава освѣнъ жита и добро качество памукъ и малко тютюнъ. 12 български кжщи, 90 турски, 40 черкески и 30 цигански.

Бутково, на З. отъ Джумая 4 часа; на Ю. отъ Порой. Жителитѣ се занимаватъ найглавно съ риболовство; расположено е на западния брѣгъ на едноименно езеро. Църква, въ която четжтъ гърцки; гърцко училище съ 10-на ученици. 100 кжщи турски, 50 черкески, 25 цигански и 40 български. Орждията, които употрѣбяватъ за ловенье, сж *канджа,* — голѣма вждица; *санкънъ* — копие до 5 метра дълго съ бодли на края; и *мрѣжи* — грипъ, даулъ.

Ложища, село край Круша планина на растояние 6 часа на Ю.-З. отъ Порой. Искарва добъръ тютюнъ. 80 кжщи турски и 30 цигански.

Чали-махале, селце на И. отъ Ложища съ 40 турски и 5 цигански кжщи. Нивя по планината и по полето.

Кайли, расположено на политѣ на Круша, близу до источния брѣгъ на Бутковското езеро. Намира се на Ю.-З. отъ Джумая 3½ часа. 120 турски кжщи и 10 цигански.

Къмъ Сѣрската каза се отнасятъ сжщо тъй и пôвече отъ 20 села конярски, расположени при подножието и политѣ на Круша, а нѣкои по Лаханската планина — тамъ, дѣто се съединяватъ Бешикъ и Круша. Мень не ми станж възможно да приберж подробности за живота, поминъка и число на жителитѣ по тѣзи планински мѣста. Ето само що научихъ отъ единъ старъ бей.

Всички сж юруци отъ Азия и се казватъ „фетишанъ" — чеда на завоевателя. При завоеванието тѣ сами си избрали тѣзи високи мѣста, мислейки, че е унижение за тѣхъ да слѣзжтъ по полето и да се занимаватъ съ полска работа, прилична само на раята. При това ученията улема притури, че тѣ нарочно се заселили тамъ за да пазжтъ страната отъ нахлуванье. Въ послѣдното виждамъ твърдѣ благоразумна стратегическа мѣрка.

Юручки и Конярски села сж распърснжти на махали и по Бродската планина (Кали) надъ Сѣръ. Главниятъ имъ поминъкъ е скотовъдството.

Тузчели, на З. отъ Джумая, оттатъкъ Струма до езерото. Почва богата; мѣстоположение на равно поле, което напоява съ своитѣ изливания Струма. Околното поле, което сжщо тъй се казва „Тузчели“, страда много отъ наводнения: Струма често мѣнява матката си, та прави опустошения. 70 кжщи само турски. И името на селото е турско и значи „Солно“ ето защо. Едно мѣстно прѣдание расправя, какъ въ „врѣме оно“ до тукъ било морето, та селото било до брѣга и искарвало соль. И сега показватъ на единъ вѣковенъ джбъ, на който има желѣзна халка; о неж връзвали корабитѣ. Това прѣдание прѣдавамъ само за любопитство. Найвѣроятно тълкуванье, що може да му се даде, е, че въ неотколѣшно врѣме тукъ сж добивали нѣкакъ соль.

Старошово, чифликъ на Сари-бея отъ Солунъ; $^1/_2$ часъ до селото Бутково, 3 часа на Ю. отъ Порой. Гърцка църква; ново училищно здание, въ което учжтъ смѣсено. 70 кжщи българе земледѣлци.

Дели-асанъ, на растояние $^1/_4$ часъ до Старошово, на подножието отъ Круша; чифликъ на поройчанина Еминъ-бея. 20 кжщи турци, 30 българе и 10 цигане.

Чаиръ-махала, на И. отъ Старошово $^1/_2$ часъ; турско село съ 40 кжщи.

Джума-махала, чифликъ на сѣрския чорбаджия Андонаки Паришъ, между Бутково и Порой; равно мѣсто. 60 кжщи турци и 40 българе.

Демиръ-Хисарска каза.

Демиръ-Хисарската (Валовишка) каза захваща долината на Бѣлица (притокъ отъ Струма между Пиринъ и Бродската планина) и часть отъ Сѣрското поле. Въ цѣлата каза има по селата 8100 кжщи. Околията се дѣли на три кола: Поройски, по подножията на Бѣласица, Тимурджи по Бѣлица и Ова-колъ по полето.

Градътъ *Валовища* (Демиръ-Хисаръ) се пада на С.-З. отъ Сѣръ на растояние $4^1/_2$ часа. Той е сграденъ на ридъ и отъ двата брѣга на рѣка Бѣлица, която въ самия градъ минува прѣзъ твърдѣ високи и скалисти тѣснини. Двѣтѣ части на града сж съединени съ високъ каменънъ мостъ. Въ южната часть живѣжтъ турци; въ сѣверната махала живѣжтъ власи и българе; тукъ сградитѣ сж пòхубави, пòспретни.

Откъмъ южната страна, отвѣсно надъ брѣга се издига гранитна стѣна до 100 м. висока. Надъ нея има развалини отъ древна крѣпость „хисаръ“. Нѣкои мѣстни жители ми сѫ распра-вяли, че тукъ нѣкога се бранилъ български царъ. Щомъ влѣзешъ въ града, откъмъ източната страна има двѣ врати, приковани и издълбани въ камъка. Тѣ водили въ пространни подруми и пещери. Има и остатъци отъ църква, която се распознава. Въ Вароша се запазила и една кула.

Подъ хисара сѫ наредени многобройни *табакхани*. Тоя занаятъ нѣкогажъ цъвтѣлъ тукъ; сега е отпаднѫлъ. Въ търговско отношение Валовища е важенъ само съ пазаря за околията. Въ града броѭтъ до 1100 кѫщи; между тѣхъ 600 тур. и 500 български; власи има само 50 кѫщи. Ако и да нѣма нито единъ гъркъ въ този градъ, той нѣма бъл-гарско училище. Власитѣ сѫ взели всичко; тѣ се гърчеѭтъ и водѭтъ простото българско население. Само че Валовища не е до тамъ погърченъ, както Сѣръ и Мелникъ; тукъ поне се запазилъ българскиятъ езикъ. Но гърцкитѣ училища работѭтъ неуморно. Въ града гърцитѣ подържатъ 2 мѫжки училища и едно дѣвическо съ 184 ученика.

Германъ, село на растояние $^3/_4$ ч. къмъ С.-И. отъ Ва-ловища. Планинисто мѣсто; нѣколко градини съ овощия и нивя по Бѣлица. Въ черквата и училището четѫтъ смѣ-сено; има до 40 ученика. 60 кѫщи българе.

Радово, единъ часъ на С.-З. отъ Валовища. Камениста почва и баири. Главното занятие на жителитѣ състои въ направата на каменни мелнички, които се распращатъ дори въ Драмско. Малко жители и земледѣлци. Гърцка църква; въ училището, което спохождатъ 20 ученика, учѫтъ по нѣкоя книга и български. 50 кѫщи само българе.

Пулово, расположено на $^1/_4$ ч. на З. отъ Радово; чиф-ликъ на много притежатели; $^3/_4$ ч. до дѣсния брѣгъ на Струма. Поле твърдѣ плодородно. Занимаватъ се още и съ скотоводство. До самото Пулово, на $^1/_2$ часъ до Струма сѫ Валовишкитѣ минерални бани, около които 7—8 стаички за болнитѣ и една градинка. Въ Пулово нѣма ни черква, ни училище. Селянетѣ сѫ само българе, до 15 кѫщи.

Елешница, на И. отъ Валовища, при лѣвия брѣгъ на Бѣлица, при политѣ на Бродската планина. Отъ Валовища до Елешница $1^1/_2$ часъ пѫть, стръменъ и особно каменистъ

отъ Дервента насамъ. Земледѣлци скотовъдци. Прочути черешии. Една черква, въ която четжтъ и български. 45 кжщи българе.

Кара-ташъ се наричатъ тритѣ села — Кара-ташъ махала, Буюкъ-махала и Умарли-махала, твърдѣ близки едно до друго. Расположени сж при политѣ на Сенгелската планина, $2^1/_2$ часа къмъ З. отъ Валовища. Твърдѣ бѣдни; малко земледѣлци; останжлитѣ сж дървари по Крушово и Демиръ-Хисаръ. Населението сж чисти коняри. Въ Кара-ташъ 25 кжщи, въ Буюкъ-махала 40, и въ Умарли 9.

Цървища, на С.-И. отъ Вдовища 3 часа, при политѣ на Лялята. Селянетѣ живѣжтъ охолно. Ражда се твърдѣ хубава пченица. Въ църквата и училището четжтъ смѣсено; има 10-на ученика. Кжщитѣ сж на брой 100.

Крушово, по сжщата посока на С.-И. отъ Демиръ-хисаръ 4 часа. Расположено на полянка близу до Бѣлица. Пжтьтъ удовлетворителенъ. По́вечето сж земледѣлци; почва доста плодородна. Искарва на́ймного и на́йдобро качество мисиръ. Тютюнъ се сѣе, на́йдобриятъ по цѣло Демиръ-Хисарско; лозья, отъ които вино се распродава по Неврокопско. 3 църкви; богослужението на български. Въ това голѣмо село за сега училище нѣма. 425 кжщи, между които само 8 турски.

Кърчово, $^3/_4$ часа отъ Крушово; при подножието на Цървилово, клонъ отъ Лялята. Понеже почвата е камениста, селянетѣ на́ймного се занимаватъ съ скотовъдство; има и вжгляре. Въ това село и въ Крушово около 8 кжщи и днесь се занимаватъ съ добиванье желѣзо. Църква и училище български; до 50 ученика съ 1 учитель. 180 български кжщи. Въ това село при църквата Св. Атанасъ е намѣренъ надписъ, помѣстенъ въ притурката подъ No. 15.

Голешово, расположено при политѣ на Али-Ботушъ планина, 7 часа отъ Валовища къмъ С.-И. По́вечето овчаре, козаре; почва планиниста и неплодородна; ражда се само ръжъ и пченка. Отъ боровата гора приготвятъ вжглища, които се специялно употрѣбяватъ за топенье желѣзна руда. Църква и училище съ 60 ученика; четжтъ по гръцки, а понѣкога и български. 170 кжщи.

Бѣлово, по сжщата посока 1 часъ нѣщо отъ Голешово. Планинско мѣсто; главното занятие скотовъдство. Въ това

село има и единъ самоковъ. Въ църквата четжтъ по български; има и смѣсено училище съ 40 ученика. 120 кжщи българе.

Храсна, 1 часъ близко до Бѣлово, при политѣ на Пиринъ. Вжгляре, овчаре и малцина земледѣлци. Църква и училище; учжтъ по двата езика (гърцки и български); до 18 ученика. 110 кжщи.

Пиринъ, 2 часа на С. отъ Храсна; при двата брѣга на Бистрица. Почва само планиниста, която образува долище отъ двѣтѣ паралелни билá на Пиринъ. Дърводѣлци, вжгляре и желѣзари; има 2 самокова; рудата се докарва отъ Тарлинъ и Крушово. Отъ жито става само ръжь и овесъ. Пжть стръменъ и опасенъ. Въ църквата четжтъ гърцки. Училище нѣма. 90 кжщи.

Спанчово, до Бистрица, на С. отъ Валовища 6 часа. Пжтьтъ лошавъ и твърдѣ каменистъ; слѣдва течението на Бистрица. Земледѣлци, овчаре и желѣзари; има единъ самоковъ. 1 гърцка църква, и училище сжщо таково съ 32 ученика. 60 кжщи.

Ковачово, село на Ю. отъ Спанчово около 1 часъ; при политѣ на Пиринъ. Главното занятие земледѣлие и лозарство. Въ църквата четжтъ по гърцки. Броятъ на кжщитѣ е 80 само българе.

Черешница, на С.-И. отъ Валовища, ½ часъ до Ковачово. Почва плодородна въ жита и грозде; изнася се и вино. Въ църквата се чете по български; училище нѣма. Кжщи 70.

Катунци, чифликъ на дѣсния брѣгъ отъ Бистрица. 5 часа на С. отъ Демиръ-Хисаръ. Тукъ става пазаръ всѣкой вторникъ, дѣто се стичатъ селяне отъ Пиринъ и Мелнишко. Почва плодородна; има и оризници. Чисто гюпско село; и 3 кжщи турци. 22 цигански кжщи.

Кашина, чифликъ на Иверския манастиръ при политѣ на Пиринъ на С. отъ Черешница 2 часа. Пóвечето дърводѣлци. Училище нѣма. Броятъ на кжщитѣ е 30, само български.

Петрово, на С. отъ Валовища 6 часа; равнище до единъ притокъ отъ Бистрица. Почва твърдѣ плодородна въ всичко, поради многото води, що ѭ поѭтъ. Става и много арпа-

джикъ. Църква, въ която се чете смѣсено, и училище сѫщо. 170 кѫщи: 400 турци и 450 българе.

Яново, чифликъ на сѣрянина х. Адамаки. Отъ Яново до Петрово близу 1 часъ; твърдѣ плодородна земя. Гърцка църква; 40 кѫщи само българе.

Пиперица, чифликъ на единъ мелнички чорбаджия. На С. отъ Валовища 4½ часа, до Петровската рѣка. Поляна съ най̀добра земя. Гърцка църква; 25 кѫщи само българе.

Лѣхово, 5 часа на С. отъ Валовища; равна поляна и хубава почва. Въ Лѣхово се обработва още памукъ, сусамъ. Църква св. Атанасъ, въ която се чете гърцки; 1 смѣсено училище съ 45 ученика. 160 български кѫщи.

Сингелово, голѣмо село при подножието на едноименната планина, която тукъ се казва Бешъ. Около Сингелово извиратъ изобилни води, които сѫ притоци на Бистрица. Дели-крава, рѣка, мѫчно се прѣгазва съ конь. Пѫтьтъ, минавайки прѣзъ Рупелския дервентъ, е добъръ, равенъ. Занятието на селянетѣ е земледѣлие. Богата почва въ всичко. Недалечъ се намиратъ минералнитѣ води. Църква, въ която четѫтъ смѣсено, и училище сѫщо тъй, съ 40 ученика. 350 кѫщи турци и 400 българе.

Ходжа-чифликъ, на единъ сенгелски ага, на Ю. отъ Сенгелово 1 часъ. 25 кѫщи български.

Вранковъ-чифликъ, на Ю. отъ горния чифликъ ¼ часъ. Принадлежи на единъ демиръ-хисарски ага. И въ двата тѣзи чифлика почвата е блатиста, та благоприятствува на разработване много оризници. Църква Св. Атанасъ, въ която се черкуватъ всичкитѣ околни чифлици. Има и училище съ 20 ученика. Четѫтъ смѣсено. 12 кѫщи българе.

Манджиковъ-чифликъ, принадлежи на Налбантъ-оглу отъ Сингелово, на Ю. отъ Вранково ¼ ч. отъ дѣсния брѣгъ на Бистрица. Малко селце съ 8 кѫщи българе.

Трънковъ чифликъ, на К. Златковъ, богаташъ сѣрянинъ. Отъ Валовища на С. 3 часа; до една отъ Сенгеловскитѣ рѣки, която прави почвата твърдѣ плодородна. Жителитѣ сѫ всички българе и се смѣтатъ до 25 кѫщи.

Чавдарли се наричатъ четире махали при политѣ на Бешъ, къмъ С. отъ Валовища 3 часа. Слабо се занимаватъ съ земледѣлие, най̀главно съ скотовъдство. Развъждатъ много пчели. 40 кѫщи турски.

Спанча, 6 часа на С.-И. отъ Валовища, ½ часъ до Бистрица. Било е прѣди петь години чифликъ Сердаръ, който се изселилъ. Останѫлата земя се обработва отъ околнитѣ села. Пѫть равенъ. Гърцка църква. 40 турски кѫщи и 20 български.

Марикостеново, има чифликъ една часть, на единъ арнаутинъ Рушенъ. Расположено на поляна ½ часъ до Струма; отъ Спанча има 1½ часъ пѫть на сѣверъ. Селянетѣ всички речи се занимаватъ съ земледѣлие. До това село сѫ прочутитѣ минерални лѣковити води. Отъ май до септемврий се редѭтъ болни, особно отъ ревматизъмъ и повечето пѫти здрави се връщатъ. Болнитѣ живѣѭтъ въ 3—4 кѫщички, като ханища, до самата вода. Въ старата църква има икона „Св. Дим. и Св. Глѣбъ“ по словѣнски; четѫтъ гърцки. 70 кѫщи само българе.

Кромидово, на С. отъ Демиръ-Хисаръ 7 часа. Расположено при двата брѣга на Мелничката рѣка. Почвата твърдѣ плодородна. Има и много градини съ зеленчукъ, който се распродава въ Мелникъ. Гърцка църква. 20 кѫщи турски, 30 български.

Кула, чифликъ въ Рупелския проходъ на ридъ. Нивитѣ му сѫ до Бистрица; има и много оризници. До Кула Бистрица се влива въ Струма; прѣзъ това село минува и пѫтьтъ за Джумая, Мелникъ. Околното поле е плодовито въ всичко, понеже земята кисне тъй да се каже въ водата. 20 кѫщи български.

Марино-поле, чифликъ на С. отъ Кула ½ часъ. Пѫть тинѣстъ и труденъ; прѣзъ срѣдъ село е и шосето. 9 кѫщи българе.

Дервентъ-чифликъ, принадлежи на Дервишъ-бея отъ Демиръ-Хисаръ, отъ него 3 часа на С. Расположено до лѣвия брѣгъ на Струма. 16 кѫщи българе.

Рупелъ, къмъ С. отъ Валовища 2½ часа; на единъ ридъ. Отъ тукъ се почватъ едноименнитѣ тѣснини. Най-стръменъ и найтѣсенъ пѫть е при тъй наречената „Маркова скала“, грамадна стѣна, вертикилно надъ Струма. ½ часъ пóдолу сѫ ханищата Дервентъ, дѣто и става прѣминуванье чрѣзъ салове за Порои, Кукушъ и Дорянъ. Покрай земледѣлието главното занятие на жителитѣ е и скотовъдството. Гърцка църква. 60 кѫщи само българе.

Райковци, една часть е чифликъ на нѣкой си Христаки отъ Демиръ-Хисаръ и на Ваки. Отъ Сенгелово има едва единъ часъ. Искарва оризъ и арпаджикъ. Въ гърцката му църква Верковичъ и Гологановъ видѣли изображение на седмочисленицитѣ. 52 кѫщи българе.

Чифлиджикъ, 1/2 часъ на С.-З. отъ Валовища, близу до Струма. Равно поле. 20 кѫщи само българе.

Вѣтрина, голѣмо село при подножието на Бѣласица, на С.-З. отъ Валовища 2 1/2 часа. Прѣминуватъ съ салове прѣзъ дервента. Изобилна планинска вода. Почва отъ най-плодороднитѣ. Ражда се и памукъ, сусамъ. Църква, въ която четѫтъ гърцки. 220 турски кѫщи, 30 български, 30 цигански и 25 черкески. Всичкитѣ турци сѫ бѣжанци арнаути, които си донесли и нравитѣ. Убийствата тукъ сѫ едно отъ найобикновенитѣ занятия. Мнозина упражняватъ разбойничеството като наслѣдствено занятие. Въ недѣля става малъкъ пазарь. 25 кѫщи българе, 200 цигане и 30 черкези.

Тополница, на дѣсния брѣгъ на Струма срѣщу Кула. Тукъ е прѣдѣлътъ между Петричко и Демиръ-Хисарско. Расположено е на источния края на Бѣласица, на С.-З. отъ Валовища 6 часа. На първо мѣсто е скотовъдството. Отъ това мѣсто излизатъ прочутитѣ Тополнички волове. 30 кѫщи турци, 25 българе.

Хаджи-бейликъ, чифликъ на единъ сѣрски бей, на С.-З. отъ Демиръ-Хисаръ 7 часа, при политѣ на Бѣласица. Повечето сѫ дърводѣлци и овчаре, за които има пространна гора и всѣкакви дървета. Църква, въ която четѫтъ смѣсено; българско училище съ 15 ученика. 60 кѫщи българе.

Кешишлъкъ, чифликъ на пѫтя отъ Валовища за Порой, 7 1/2 часа на С.-З. Броятъ на кѫщитѣ възлиза на 40, само турци.

Юрукъ-махалеси, до Бутковското езеро. Населено съ 220 турци-юруци, земледѣлци. Почва плодородна.

Горни-Порой, голѣмо село въ политѣ на Бѣласица. Отъ Сѣръ на С.-З. 12 часа пѫть. Кѫщитѣ сѫ сградени гѫсто, та изглеждатъ като натрупани едни възъ други. Това село, както и Долни-Порой страдатъ отъ чести порои, които се стичатъ отъ Бѣласица въ врѣме на силенъ дъждъ; отъ тукъ и имената имъ. Земята бидейки камениста, жителитѣ

се прѣдаватъ на разни други занятия; коприната иде на първо мѣсто, затуй селото е обиколено съ градини, обсадени съ черници. Има и скотовъдци, шивачи, ботушари, ковачи. Сѣе се и тютюнъ, наймного ленъ. Власитѣ както на всѣкждѣ, поддържатъ гъркоманска партия; иматъ си църква св. Богородица и св. Никола и училище съ двама учителя и 70 ученика. Българетѣ сж отъ найразбуденитѣ: иматъ си църква св. Георги и св. Димитъръ и училище съ 56 ученика. 50 турски, 350 български и 200 влашки кжщи.

Долни-Порой, 1/2 часъ на Ю. отъ Горни Порой въ една дупка. Прѣзъ него минува Вързичката рѣка. Дѣли се на три махали: Топилска, Църковна и Вързичка. Въ недѣля става пазарь, дѣто притичатъ търговци дори отъ Кукушъ и Дорянъ. Въ това село всѣка кжща искарва на годината срѣдно число до 100 оки кожурци. Прѣсмѣтнжли сж, че въ 1888 год. и отъ двата Пороя излѣзли 2.400 оки кожурци по 30 гр. оката, — въ селата останжли до 72.000 гроша. Сѣе се сжщо тъй и тютюнъ, ленъ, мисиръ, ржжъ. Селянетѣ работжтъ всѣкакви занаяти. Това село е едничкото, което признава Екзархията въ цѣло Демиръ-Хисарско. Има си църква св. Иванъ. Въ църковния дворъ е и училището, съ I класъ, 2 учителя и 40 ученика. 120 турски и 110 български кжщи. Надъ селото е „Крали-Марко и коньтъ му" — стѣна, на която споредъ прѣданието останжлъ знакъ отъ стжпалото на шарколия.

Махмутли, конярско село, което се раздѣля на четире махали подъ разни имена и недалечъ една отъ друга. На И. отъ Валовища единъ часъ при политѣ на Ляля. Нѣма орна земя; жителитѣ сж повече скотовъдци и едва се прѣхранватъ. 65 кжщи.

Савекъ, голѣмо село при подножието на Ляля до Сѣрското поле; то се намира на 1 1/2 часъ на Ю. отъ Валовища и е граница между Сѣрско и Демиръ-Хисарско. Земледѣлци и кираджии. Църква св. Никола, четжтъ гръцки, и въ училището учжтъ по гръцки. 290 кжщи българе.

Камаретово, чифликъ на Ю. отъ Демиръ-Хисаръ единъ часъ. Църква гръцка. 25 кжщи българе.

Латрово, чифликъ и село на Ю.-З. отъ Валовища 1/2 часъ. Произвожда всѣкакви жита и прочути свинье. Гръцка църква. 110 кжщи българе.

Спатово, село и чифликъ на Ю.-З. отъ Демиръ-Хисаръ, срѣдъ пѫтя за Джумая. Блатиста и твърдѣ плодовита почва; азвъжда свинье. Гърцка църква, наврѣмени, и училище.

Кюпри, на Ю. отъ Демиръ-Хисаръ 2 часа, на Сѣрското юле. Земя плодородна и суха; произвожда памукъ и сусамъ. Гърцка църква и училище. Кѫщи 50 турски и 30 християнски.

Кумли, село и чифликъ на Ю. отъ Валовища 1 часъ до Струма. Всички земледѣлци. 10 кѫщи турски съ 120 български. Има гърцка църква и гърцко училище съ около 30 ученика.

Равна, на И. отъ Порой и на С.-З. отъ Валовища, на Бѣласица. Жителитѣ сѫ само власи, които наймного се занимаватъ съ скотовъдство. Гърцка църква; 60 кѫщи власи.

Мандраджикъ, на Ю. отъ Порой $2^1/_2$ часа до Бутковското езеро. Селянетѣ сѫ земледѣлци, рибари; нѣкои ловѭтъ пиявици и обработватъ коприна. 45 кѫщи турски и 15 гюпски.

Мишнли, петь часа далечъ на З. отъ Сѣръ. Жителитѣ сѫ орачи, овчаре и говедаре. 35 кѫщи само турци.

Джаферли, при политѣ на Бѣласица, на И. отъ Порой. То е чифликъ на х. Лазо отъ Солунъ. Освѣнъ земледѣлието, селянетѣ се занимаватъ и съ дърварство. 60 кѫщи само българе

Липошъ, чифликъ на поройския богаташъ Омеръ-бегъ. Земледѣлци, дърводѣлци и скотовъдци; развъждатъ свинье. Има грьцка църква и грьцко училище съ 15 ученика. Ако учительтъ знае български, понѣкога учи и български. 10 турски и 50 български кѫщи.

Тодоричъ, на $^1/_2$ часъ отъ Липошъ; расположено е тъй сѫщо при подножието на Бѣласица. Селянетѣ минуватъ съ сѫщия занаятъ, както въ горното село. Нѣматъ ни църква, ни училище. 30 кѫщи турци, 10 българе.

Матница, голѣмо село $^1/_2$ часъ на З. отъ Порой, на Бѣласица, тамъ, дѣто се сливатъ съ Круша. Жителитѣ биватъ земледѣлци, овчаре и дърводѣлци. Гърцка църква и училище съ 28 ученика. 200 кѫщи турци, 50 българе.

Шугово, на З. отъ Порой нѣщо два часа. Мѣстоположение и занятия сѫщитѣ, както въ Матница. Иматъ си

църква и училище съ 20 ученика, въ които четжтъ по гърцки. 30 кжщи турци и 60 българе.

Св. Петка, на З. отъ града 10 часа пжть. 75 кжщи българе съ 50 турци. Има си църква, въ която четжтъ по гърцки.

Палмишъ, нѣколко махали на З. отъ Порой, 6 часа пжть по политѣ на Бѣласица и Круша. Приблизително 200 кжщи, всички помаци. Говорнжтъ български съ малка разлика отъ Порой; обличатъ се съ особна червена дрѣха антерия, и потури. Дохаждатъ на пазарь въ Порой съ риба отъ Дорянското езеро.

Кеседжи, чифликъ на Ю. отъ Порой около единъ часъ. Орачи и овчаре; доста плодородна земя. 30 кжщи български.

Враня, на С.-И. отъ Валовища 4 часа. Околность равдѣста и плодородна. Има църква и училище. Четжтъ смѣсено. 120 кжщи българе.

(Слѣдва).

БЪЛГАРО-ГРЪЦКАТА ЦЪРКОВНА РАСПРЯ.

ОТЪ ТЕОДОРА СТОЯНОВА БУРМОВА.

(Продължение отъ книжка XXXV).

Прѣосвещ. Антимъ Шумненский исказа така сѫщо мнѣние, че синодътъ трѣбва да се съставя възъ основание отъ численностьта на населението въ епархиитѣ, споредъ както бѣ прѣпорѫчило правителството на двѣтѣ страни отъ българо-грьцката коммисия, когато бѣха се обърнали тѣ до него за разрѣшение недоумѣнието имъ, относително този въпросъ. Негово Прѣосвещенство напомни за подкрѣпение мнѣнието си, че прѣдставителитѣ на двата народа въ коммиссията сѫ се предварително обвързали да приематъ мнѣнието на правителството, каквото и да е, и че съставеньето на синодътъ споредъ населението въ епархиитѣ не е никакъ противно на вѣрата, защото съ него се измѣнява само единъ обичай, нѣщо което е често ставало въ Църквата. За другитѣ български искания и той не счита потрѣбно да исказва мнѣние, откато не сѫ се още разглѣдвали въ българо-грьцката коммиссия. Прѣосвещенний Антимъ свършваше съ увѣщание къмъ Църквата да даде край на българский въпросъ, за да се възвърне желаемий миръ и любовь между двата едновѣрни народа, защото иначе ще бѫдѫтъ послѣдствията лоши и за Църквата и за всѣки православенъ християнинъ. Зло и бѣдственно нѣщо е, казваше той, когато раната на страждущий е смъртелна, а лѣкаритѣ казватъ, че е маловажна, и така не даватъ приличнитѣ и потрѣбнитѣ за исцѣлението ѝ лѣкове. Българскитѣ искания се относятъ до външното управление на Църквата, което всѣкога се е измѣнявало, съгласно съ врѣмето и обстоятелствата, и не сѫ само петь шесть души Българе, които се оплакватъ отъ сегашний редъ въ църковното управление, а всичкий Българский народъ, нѣщо

което менѣ, като Българинъ, е добрѣ извѣстно и което неоспоримо се доказва съ фактътъ, че въ всичкитѣ почти български епархии владицитѣ се не признаватъ за канонически и се прѣслѣдватъ по този или онзи начинъ.

Прѣосвещенний Доротей Софийский бѣ подалъ изложението на мнѣнието си еще на 5 мартъ, т. е. наскоро слѣдъ първото засѣдание на събранието, въ което се бѣ рѣшило да се състави коммиссия за изучение въпросътъ. То имаше слѣдующето съдържание. Софийский владика нáй-първо казваше, че като му се заповѣдало, като на членъ на събранието, да обмисли и той въпросътъ, счита за длъжность да искаже откровенно и съ врѣме мнѣнието си, което си е съставилъ отъ дълговрѣменно наблюдение и размишление, и че като слѣдва пѫтьтъ, който е вече указанъ отъ правителството и приетъ и отъ двѣтѣ страни за разгледванието българскитѣ искания, той ще искаже и мнѣнието си само за начинътъ на съставението св. синодъ. върху който се е спрѣла смѣсената българо-гръцка коммиссия. Слѣдъ това прѣдисловие, негово прѣосвещенство осѫждаше рѣшението на събранието да се състави коммисия за изучение въпросътъ. „Глупость е, казваше той, ако мислимъ, че така можемъ да печелимъ врѣме и да ползоваме Църквата. Срамотно е еще за насъ да казваме прѣдъ свѣтътъ, че сега съставяме коммисия да ни просвѣти въ този въпросъ. Нѣма ли да ни попитатъ, ами толкова врѣме гдѣ бѣхте, и прѣдишнитѣ ви коммисии за какво бѣха? Или честното правителство не ще ли да помисли, че по този начинъ ние се стараемъ да отбѣгнемъ отговорътъ, който се изискова отъ насъ? И какво просвѣтление можемъ да очакваме отъ избранитѣ за тази коммисия лица?“ Прѣосвещенний Доротей осѫждаше такожде и рѣшението на събранието да се разгледа исторически въпросътъ, т. е. да се зематъ прѣдъ видъ бератитѣ, дадени на патриарситѣ. като безмѣстно и несъгласно съ указанията на правителството. „Този пѫть да ли не ще ни докара, казваше той, и до разгледванието на бератитѣ, давани на българскитѣ самостоятелни архиепископи? Не е ли и това едно отъ историческитѣ разгледвания на този въпросъ? Правителството ни призовава да дадемъ пó-скоро едно рѣшение на 2-то (за съставението синодътъ) отъ българскитѣ предло-

ения, а ние съставяме коммисии, които да разгледватъ ѣкогашнитѣ берати. Съ правителството ли ще се сѫдимъ, ли не познаваме нашитѣ правдини"? Като порицаваше ака съставението на новата коммисия и системата на баението, негово прѣосвещенство заявяваше, че предложението на правителството да се съставя синодътъ върху снование отъ цифрата на населението е безпристрастно и праведливо, но прѣдпочита да се приеме прѣдложението на Българетѣ, както е то изразено въ втората точка, т. е. да има въ синодътъ шесть български владици, само да не става, бѣлѣжи той, това устжпвание съ софистическата идея да бжджтъ тѣ отъ българскитѣ епархии, защото Църквата ужъ не правяла никакво различие, но искренно да се приеме, че ще бжджтъ отъ българскитѣ епархии и Българе по происхождението си?" При смислянаньето си за софизмътъ на Гърцитѣ, че ужъ въ Църквата не може да става различие по народность. български владика като не могълъ да сдържи негодованието си, се обръщаше къмъ събранието съ слѣдующитѣ остри бѣлѣжки, „Ако въистинж, казваше той, Църквата не прави разлика на народность. защо се противимъ да се рѣши разискваната точка споредъ безпристрастното предложение на царското правителство? Казваме, че не сжществува разлика на народность, а отъ друга страна гледаме, че управлението на църковнитѣ работи е исключително въ ржцѣтѣ на человѣци, принадлежащи на гръцката народность. И въ това сжщото събрание, въ което се призовахме за рѣшението на българский въпросъ, не само станжха прѣдпочтения, но се изговориха явно думи исключително за ползата на гръцката народность, раздразняющи честолюбието на Българский народъ". Прѣосвещенний Доротей свръшваше съ увѣщание къмъ прѣдставителитѣ на Църквата да заматъ прѣдъ видъ, че колкото по́-вече се забавва рѣшението на въпросътъ, толкозъ по́-голѣма ще е повредата за Църквата. „Стига вече, казваше той, да се колебаемъ и да даваме врѣме на плевелитѣ да проникватъ и да забикалятъ Църквата. За това, като врѣмето е още благоприятно, да се вразумимъ и да уварднмъ Църквата, да не би да пострада нѣщо нежелателно. Църквата не е нито гръцка, нито българска, а е Христова, и не е исклю-

чително наслѣдие на Грьцкий народъ, но на всичкитѣ вѣрни съставляющи нейното испълнение".

Гласътъ на българскитѣ владици бѣше гласъ въпиющаго въ пустиня. Събранието едвамъ можа да изслуша тѣхнитѣ мнѣния, а камо ли и да ги земе въ внимание. Мнѣнието на прѣосв. Доротея даже се не приемаше за прочитанье, както вече казахме, и не се вмѣсти въ протоколитѣ на събранието, макаръ, че негово прѣосвещенство иска това въ двѣ засѣдания. Мнѣнието на прѣосвещ. Панарета Пловдивский биде гласно наречено отъ единъ изъ членоветѣ на събранието нечестиво, безъ да му направи нѣкоя бѣлѣжка прѣдсѣдательтъ, който бѣше самъ патриархътъ.

Като се произнесоха така всичкитѣ иерарси по поводъ на мнѣнието, исказано отъ патриарха Григория, и дойде редътъ до ученитѣ богослови, послѣднитѣ обевиха, че и тѣ одобряватъ това мнѣние, но намѣрватъ за добрѣ да станжтъ нѣкои малки измѣнения въ него, а именно да се вказва, че българскитѣ епископии ще се направятъ митрополии, и българскитѣ епархии ще се раздробятъ, но изобщо да се рече епископиитѣ ще се възведатъ въ митрополии и голѣмитѣ епархии ще се раздробятъ, безъ думата български, понеже Църквата не припознава разлика по народность. По тази сѫщата причина богословитѣ съвѣтваха да не се казва, че ще се прибавятъ до осемьтѣ мирски членове на смѣсений съвѣтъ още четрима отъ Българетѣ, но да се рече, че ще се избер態тъ четрима още отъ православнитѣ жители на столицата, та че ако се случи да се изберать по махалитѣ и нѣкои Българе, да се приематъ и тѣ. Тая бѣлѣжка се одобри отъ събранието.

Колкото до мирскитѣ членове на събранието, то едни отъ тѣхъ се съгласяваха съ мнѣнието на бивший Цариградский патриархъ, а други викаха, че, освѣнъ направенитѣ вече въ 1861 при патриарха Иоакима 15 устжпки, не трѣбва да се правятъ никакви други.

Събранието не можа обаче да дойде до нѣкое окончателно заключение въ засѣданието си отъ 17 май. То трѣбваше да държи още едно засѣдание, което се назначи за слѣдующий петъкъ, 22 май.

Въ това засѣдание, което е четвърто по редъ, не се прѣдложи никакъвъ новъ проектъ за рѣшение, но се про-

дължиха разискванията по подигнжтитѣ въ прѣминалото засѣдание въпроси. Въ тия разисквания станжла рѣчь, че и думата устжпка, както думата Българинъ, български, не трѣбало за напрѣдъ да се употрѣблява. Като се припознае потрѣбностьта за устжпка по едно малко исканье, нѣма причина, говорило се, защо да се неприпознае и по́-друго, по́-голѣмо. Българетѣ зематъ актъ отъ устжпкитѣ, които имъ се правятъ и казватъ: „Ето сами сте припознали съ устжпкитѣ си, че нашитѣ искания сж прави". Това мнѣние се прие единодушно отъ всичкото събрание, и на коммиссията, която се избра да прѣдстави единъ проектъ за рѣшение върху основание отъ мнѣнието на патриарха Григория, се прѣпоржчи да замѣнява въ проектътъ си думата *устжпки* съ думитѣ *нужда на православието*, а думитѣ *Българинъ, Гръкъ*, никакъ да не употрѣбява. Коммиссията бѣше задължена да приготви проектътъ си за слѣдующето засѣдание, което имаше да стане пакъ въ петъкъ на 29 май.

Въ засѣданието на този день коммиссията дѣйствително прѣдстави единъ проектъ на рѣшения по всичкитѣ искания на българетѣ, но разискванията, които се отвориха по този проектъ, се продължиха и въ слѣдующитѣ двѣ засѣдания, които станжха едното на 5, а другото на 12 юний, и едва могъха да се свършатъ въ послѣднето. Причината на това неочакванно продължение на дебатитѣ върху проектътъ на коммиссията бѣше, че, отъ една страна, на събранието се искаше да се избѣгва различието на народность, щото думата *български, българска* нигдѣ да се не чува, а отъ друга това бѣше твърдѣ неудобно, особенно, че въ едно отъ рѣшенията на смѣсенната българо-гръцка коммиссия, което Църквата вече се бѣ задължила да приеме, бѣше допустнжто начьлно различието на народность.

Въ послѣднето засѣдание, на което бѣше установена окончателно редакцията на рѣшенията на събранието, заеви писменно, по примѣрътъ на тримата български владици, своето особенно мнѣние и мирянинътъ отъ Българетѣ, г. Гаврилъ Кръстевичъ.

„Като прѣдстои днесь, казваше той въ изложението на своето мнѣние, да се даде негли край на занятията на това събрание, почетохъ своя длъжность, по примѣрътъ на други нѣкои членове, да изразиж и азъ писменно сми-

ренното си мнѣние, и молѭ събранието да го чуе съ всичкото си благосклонно внимание.“ Като пристѫпаше по нататъкъ къмъ самий въпросъ, г. Кръстевичъ на́й-напрѣдъ бѣлѣжеше, че когато прѣдстои да се даде мнѣние за единъ прѣдметъ, на́й-първото нѣщо е да се испита свойството и видътъ на този прѣдметъ, за да бѫде мнѣнието съотговорно съ самий прѣдметъ и истинно, нѣщо, което коммиссията на събранието, назначена да изучи българский въпросъ, не сторила. Слѣдъ това той излагаше вкратцѣ исканията на Българетѣ и питаше, тия искания по свойството си отнасятъ ли се до прѣдмети, които сѫ неизмѣняеми, както догмитѣ, или се касаятъ до нѣща, които сѫ се прѣиначвали споредъ врѣмената и обстоятелствата. Както начинътъ на избранието на патриархътъ, така и начинътъ на съставлението на св. синодъ, думаше той, не сѫ били всѣкога сѫщитѣ, както свидѣтелствова историята. Миринетѣ сѫ участвовали въ избранието на патриархътъ въ различни врѣмена различно, безъ да мине нѣкому на умътъ, че съ това се докача вѣрата, нѣщо, което се̂ доказа тържественно въ послѣднитѣ врѣмена и съ новий уставъ на патриаршията, който освети нова система за изборътъ на патриархътъ. Колкото до синодътъ, сѫщественното и постоянното въ този въпросъ е да се намира при патриархътъ единъ синодъ, защото и самитѣ апостоли произнасяли не произволно, но съборно своитѣ рѣшения. Църковнитѣ правила заповѣдватъ да се събира синодъ въ всѣка область дважь въ годината за расправенье появляющитѣ се вѣроисповѣдни и църковни дѣла, и този областенъ синодъ да се съставлява отъ всичкитѣ епископи на областьта. Но за централний синодъ при патриархътъ въ тѣхъ нѣма нищо казано. Ако прибѣгнемъ до историята, продължаваше просвѣтенний мѫжъ, ще видимъ, че този синодъ въ по́-отколѣшнитѣ врѣмена се е съставлявалъ отъ случайно находившитѣ се въ Цариградъ митрополити и епископи, днесь едни, утрѣ други, а отъ врѣмето на патриарха Самуила се опрѣдѣли, той да състои отъ митрополититѣ на осемь означени, повечето съсѣдни съ Цариградъ, епархии, до които се присъединяваха пакъ и случайно находившитѣ се въ Цариградъ архиереи. На́й-послѣ новий уставъ опрѣдѣли да се привикватъ въ единъ извѣстенъ редъ и за единъ опрѣдѣленъ периодъ да засѣдаватъ въ синодътъ

всичкитѣ зависящи отъ патриархътъ митрополити. Намѣсто, прочее, събранието да се придържа ягко до онова, щото е опрѣдѣлилъ новий уставъ за съставътъ на синодътъ, ще направи дѣло много пó-добро и пó-съобразно съ вѣрата, ако се земеше да издири и намѣри единъ начинъ за съставеньето на синодътъ, съ който да се не дава никакво прѣимущество на една народность прѣдъ друга, но да се обезпечватъ еднакво всичкитѣ зависящи отъ Вселенската патриаршия народности, както и божественнитѣ апостоли постжпили, когато вѣрнитѣ отъ Еллинетѣ роптали противъ вѣрнитѣ отъ Евреитѣ, сирѣчь една вѣрующа народность, противъ друга вѣрующа народность, че тѣхнитѣ вдовици се прѣнебрегвали при вседневното служение, сирѣчь, че интереситѣ на другитѣ вѣрующи народности не се земали прѣдъ видъ отъ вѣроисповѣднитѣ служители — Евреи. Тогава св. апостоли тутакси прибързали безъ всѣко забѣлѣжванье да удовлетворятъ Еллинетѣ и опрѣдѣлили за тѣхъ особенни седемь диакони, които тѣ зели всичкитѣ отъ Еллинетѣ, както показватъ и имената имъ. Понеже у насъ се явяватъ само двѣ народности, еллинската и славено-българската, защото Църквата е припознала священнитѣ книги само на езикътъ на тия двѣ народности, а другитѣ отъ край сж се прилѣпяли до една отъ двѣтѣ, въ която сж се въспитвали и образували, за това Българетѣ поискаха да се състави св. синодъ отъ архиереи, които на половинъ да принадлежатъ на тия двѣ народности, безъ да опрѣдѣлятъ начинътъ на съставеньето му. Ако това опрѣдѣление и да е мжчно, не е обаче невъзможно. Ржководими прочее отъ мисъльта за общата полза, ние можемъ да намѣримъ нѣкой начинъ на съставеньето синодътъ, който, като отдава на всѣка отъ рѣченитѣ народности равни правдини, да не ввожда въ църквата исключително преимущество въ полза на едната и въ вреда на другата, което единственно се възбранява отъ здравий разумъ и апостолското учение. Колкото до истритата бѣлѣжка, че Църквата не припознава народности, тя е съвсѣмъ погрѣшна. Г. Кръстевичъ доказа това съ самото Священно Писание, като приведе много мѣста отъ Евангелието и апостолскитѣ послания. Той каза прямо, че речената бѣлѣжка се прави съ цѣль да може да се ползова отъ властьта на Църквата само гръцката народность. „Относи-

телно до третьето отъ българскитѣ искания, което се отнася до съставеньето единъ смѣсенъ български съвѣтъ, продължаваше г. Кръстевичъ, понеже смѣсенний съвѣтъ при патриаршията е нѣщо съвършенно мирско и най-паче сега нововведено съ цѣль да се разглеждатъ въ него случающитѣ се общи и частни дѣла на православнитѣ народи и лица, нѣма никакво съмнѣние, че различнитѣ народности иматъ пълно право за прѣдставителство въ него, и ако това не се приема, има право всѣка да си състави собственъ народенъ съвѣтъ."

Като разглеждаше слѣдъ това въпросътъ за избирането на архиереитѣ, г. Кръстевичъ бѣлѣжеше, че понеже сборнитѣ правила прѣдписватъ да се избиратъ митрополититѣ въ областьта си, а да се ръкополагатъ отъ патриархътъ лично или чрезъ поръчванье, то най-добрѣ е да се върнеше църквата на този древенъ канонический редъ, и „тогава щеше да е безразлично, Българинъ ли, Гръкъ ли ще се избере за българска или гръцка епархия, стига да има потрѣбнитѣ качества и да може да се разбира съ паствата си, като знае езикътъ ѝ, както и апостолитѣ първо научили отъ Духа Святаго различнитѣ езици и послѣ отишли да проповѣдватъ Евангелието на народитѣ, но, ако, по причина че този обичай се е прѣкратилъ, не се приема да се избиратъ архиереитѣ въ епархиитѣ, тогава се ражда за Българетѣ, както и за всѣка друга народность, правдина да искатъ, архиереитѣ имъ, понеже ще ги избиратъ други, да сѫ тѣхни единородци, защото единородецътъ имъ ги познава, и тѣ познаватъ него и чуватъ гласътъ му, споредъ както казва Исусъ Христосъ за добрий пастирь".

Г. Кръстевичь свършваше, като изражаваше надѣжда, че събранието „въ безпристрастието си" ще земе прѣдъ видъ неговитѣ бѣлѣжки и ще направи потрѣбното за да удовлетвори Българетѣ, по подражание на апостолътъ, който казва: *быхъ Іудеомъ, яко Іудей, да Іудеи пріобрящу, подзаконнымъ яко подзаконенъ, да подзаконныя пріобрящу* и пр.

Отъ всичкитѣ членове на събранието, родомъ Гърци, се намѣри само единъ, който съвѣтваше еднородцитѣ си да бѫдатъ пó-справедливи къмъ Българетѣ и да разгледатъ пó-нашироко тѣхнитѣ искания, а не да ги отхвърлятъ така урбулешки. Той бѣше нѣкой си докторъ Каллия, профес-

соръ въ турската медицинска школа. Д-ръ Калдия казваше, че Българетѣ, каквото и да се говори, съставляватъ особеннъ народъ, който има свои собственни интереси, и че на Гърцитѣ не прилича да прѣпятствоватъ на нравственното напредванье на единовѣрцитѣ си Българе. Той прѣдложи на събранието, колкото за примѣръ че би могло нѣщо да се направи за удовлетворение на Българетѣ, и единъ проектъ на устѫпки въ полза на послѣднитѣ, който ако и да не можеше да ги задоволи, показваше неговото сравнително съ другитѣ Гърци безпристрастие.

Но този гласъ, както и другитѣ нѣколко гласа отъ страна на присѫтствовавшитѣ въ събранието Българе, не подѣйствова нито нáй-малко върху общий духъ, който господствоваше между членоветѣ му.

Ако събранието и да свърши засѣданията си на 12 юний, но неговитѣ рѣшения се съобщиха на Високата Порта чакъ на 1 августъ. Види се, че слѣдъ като се свършиха засѣданията на събранието, въ патриаршията възникнѫ недоумѣние и колебание, да ли ще е цѣлесъобразно да се даде окончателенъ отзивъ върху българскитѣ искания въ смисълътъ, въ който се исказа събранието, толкози пóвече че между членоветѣ на послѣднето се намѣриха освѣнъ Българетѣ и нѣкои Гърци, които, по разни съображения, не бързахѫ да си турятъ пóдписитѣ подъ неговитѣ рѣшения, а патриархътъ настояваше да се подпишатъ тѣ безъ друго отъ всичкитѣ поне Гърци, та че тогава да ги съобщи на Високата Порта. Тѣ се подадоха на послѣдната въ видъ на отдѣленъ актъ на самото събрание, въ слѣдующий текстъ, написанъ по французски:

„Общото събрание, което се свика въ патриаршията отъ негово светѣйшество, Вселенский патриархъ, по одобрение отъ Високата Порта, размисли зрѣло въ засѣданията си отъ 21 февруарий, отъ 12 априлий, отъ 17, 22 и 29 май, отъ 5 и 12 юний на сегашната 1864 година върху осемьтѣ прѣдложения, прѣдставени въ името на Българетѣ.

„И отпърво то отбѣлѣжи, че единъ хатти-шерифъ, изданенъ прѣзъ мѣсецъ рамазанъ на 1277 (1861) лѣто, подтвърди, въ името на негово величество султанътъ, петнайсетьтѣ членове (точки), издадени отъ великий съборъ, който

се държа подъ прѣдсѣдателството на четиретѣ въсточни патриарси за рѣшение на различни въпроси, касающи се до българското население, турено подъ властьта на Вселенский патриархъ. Послѣ това то обърнѫ вниманието си върху различнитѣ части на дѣйствующий уставъ, въ който се е имало прѣдъ видъ да се приложатъ до всичкитѣ епархии распорежданията, които пó-напрѣдъ бѣха се издали само за Българетѣ съ горѣреченний фирманъ и отъ които нѣкои останѫха неиспълнени само вслѣдствие на съпротивления, които не сѫ безизвѣстни на Високата Порта.

„Като дойде до разглежданьето на осемьтѣ прѣдложения, прѣдставени въ името на Българетѣ, събранието съ скърбь забѣлѣжи исключителний духъ, който господствова въ тѣхъ. То разгледа искренно и безпристрастно оплакванията, съ които се тѣ подкрѣпятъ, и то е на мнѣние, че нѣкои несъвършенства по управлението на Църквата, за които вината трѣбва да се отдаде на обстоятелствата и на нѣкои лица, несъвършенства, на които исправеньето се дири неослабно, никакъ не оправдаватъ системата на племенно противодѣйствие, на която пагубнитѣ за населенията послѣдствия ще ползоватъ малцина души. Насрѣщѫ заевеннитѣ обвинения събранието съ довѣрие указва на уважението, което сѫ всѣкога питали въ сърдцата си къмъ този светий Вселенский прѣстолъ всичкитѣ православни населения, турени подъ славний скиптръ на негово величество, а такожде на адреситѣ, испратени отъ пó-многото български епархии, и особенно на заевеньето, което подадоха на патриаршията и на общото събрание отъ 1859 прѣдставителитѣ на Босния и България и въ което е казано, че различието на племе при избиранието на владицитѣ е неумѣстно и безосновно.

„Като пристѫпи до подробното разисквание осемьтѣ прѣдложения, събранието забѣлѣжи, че прѣдложението да иматъ владицитѣ заплата е вече осѫществено, и се залови съ разгледваньето третьето, четвъртото и петото прѣдложения, които се отнасятъ до учреждението на единъ българский смѣсенъ съвѣтъ, който да се занимава съ всичкитѣ нецърковни дѣла на Българский народъ, да прѣдставя на правителството прошения за каквито и да е дѣла и да дѣйствува подъ прѣдсѣдателството на единъ българский митро-

политъ, когото да има право да сваля само речений съвѣтъ. По тия прѣдложения събранието исказа мнѣние, че така изразени, тѣ се прѣдставятъ подъ една съвършенно неприложима форма. Сегашний смѣсенъ съвѣтъ се съставя отъ членове, които се избиратъ измежду православнитѣ жители на столицата. Избранието имъ става по енорийтѣ, безъ разлика на племе и на езикъ, и въ кръгътъ на обязанноститѣ си съвѣтътъ дѣйствова далечь отъ всѣка мисъль за народность. А горѣпоменжтитѣ прѣдложения иматъ за прѣдметъ учреждението на единъ съвѣтъ съ исключително народни права и обязанности, които да се простиратъ върху всичкото племе по империята. Ако това исканье бѣше безъ отношение къмъ Църквата, ако т. е. съвѣтътъ, за който е рѣчь, нѣмаше да се съставя отъ духовни и мирски членове, ако той нѣмаше още да работи подъ надзорътъ на една българска църковна власть, турена до оная, която отъ вѣкове насамъ упражнява Цариградский патриархъ и която не зависи отъ никоя друга духовна власть, съ една дума, ако този съвѣтъ нѣмаше църковенъ характеръ нито по правата и обязанноститѣ си, нито по съставътъ си, тогава учреждението на единъ прѣдставителенъ за българското племе съвѣтъ щеше да има чисто политическо значение, и събранието тогава щеше да подаде мнѣние, че приеманьето или отхвърленьето на подобно исканье зависи само отъ добрата воля на императорското правителство, което може въ мждростьта си да подари на различнитѣ население въ империята право на политическо и общо прѣдставителство, ако намира това за благоврѣменно. Но патриаршията не може да допусти да засѣдаватъ въ съвѣтътъ, за който е рѣчь, членове, принадлежащи на иерархията, подъ прѣдсѣдателството на единъ митрополитъ. Такова исканье е, очевидно, противно на правилата на Църквата, които не допрощаватъ да дѣйствоватъ въ едно и сжщото врѣме и на едно и сжщото мѣсто двѣ църковни власти, независими една отъ друга и тождественни по догма. Въ нашата Църква е припознато начало, че властьта на единъ епархиаленъ архиерей се простира върху всичкитѣ православни, които се намиратъ въ епархията му, къмъ което племе и да се отнасятъ, и тогава даже когато би тѣ зависели отъ друга самостоятелна църква, и това сж правила,

които сѫ високо прогласени въ бератитѣ, дадени отъ императорското правителство още отъ стари врѣмена.

„Като остави по тая причина на страна 3, 4, и 5 пунктове, събранието се зане съ прѣдложенията, които се отнасятъ до избиранието на патриархътъ и на епископитѣ и до съставлението на св. синодъ.

„Относително до този дирний пунктъ, събранието, по причини, които патриархътъ, имѣ вече случай да изложи много пѫти на Високата Порта, гледа раздѣлението на синодалнитѣ столове помежду шесть български архиереи и шесть грълки, като несправедлива и неканоническа мѣрка. Отъ друга страна, мисъльта да засѣдаватъ архиереитѣ въ синодътъ толкова врѣме колкото се пада споредъ размѣритѣ на населението на епархиитѣ имъ, ще се покаже нововведение не само прѣдъ очитѣ на Православната Църква, която е вѣрна пазителница на древнитѣ постановления, но даже и прѣдъ очитѣ на другитѣ християнски църкви. Такъвъ единъ проектъ освѣнъ това мѫчно би могълъ да се тури въ дѣйствие, по причина на непрѣстанното измѣнение на числото на населението, и се вижда несъвмѣстимъ съ религиозний духъ на съставлението на св. синодъ. И наистиннѫ, като земемъ прѣдъ видъ начинътъ на съставеньето на събранията, които сѫ чисто политически человѣчески учреждения, нигдѣ не се вижда да се съединява правото на пожизненно участие въ тѣхъ съ началото на едно съразмѣрно съ населението прѣдставителство.

„Несмѣнностьта на санътъ (излишно е да се забѣлѣжва, че рѫкоположението на архиереитѣ е пожизненно) влече подиря си въ този случай безусловно равенство по правдинитѣ.

„Събранието не може прочее другояче да постѫпи освѣнъ да настоява върху мисъльта да се викатъ всичкитѣ членове на иерархията да засѣдаватъ въ синодътъ единъ слѣдъ другий въ разстояние на едно врѣме, което да е за всѣкиго еднакво и което да е прѣдварително опрѣдѣлено. Ако правилата за съставътъ на синодътъ, които сега сѫ въ сила, иматъ нѣкой недостатокъ, той лесно може да се исправи съ раздѣлението всичкитѣ зависящи отъ патриаршията епархии на шесть части, отъ които всѣка да съ-

държа еднакво число епархии, и съ възвожданьето на нѣкои многонаселенни епископии въ степеньта на митрополии.

„Що се относи до шестото и седмото прѣдложения, които се касаятъ до поставеньето на архиереитѣ, начинътъ на избранието на който е билъ единственний прѣдметъ за разискванье още отнайнапрѣдъ, събранието допуща, като съобразно съ светитѣ правила и постановения на Църквата, рѣшението на смѣсената коммиссия за този прѣдметъ, което е изразено така: „ще се държи каталогъ за вписванье кандидатитѣ за архиерейство, които ще трѣбва да иматъ потрѣбнитѣ по уставътъ качества и да сѫ издържали прѣдписанний отъ него екзаменъ. Кандидатитѣ се вписватъ по прѣдложение както на архиереи, така и на миряне. Кога се окаже нѣкоя епархия безъ архиерей, ще се прѣдпочитатъ за нея кандидатитѣ, които сѫ прѣдложени били отъ тая епархия. Ако такива се не намиратъ въ каталогътъ, ще се прѣдпочитатъ пó-способнитѣ и пó-запознатитѣ съ нравитѣ, обичаитѣ и езикътъ на осиротѣлата епархия кандидати, прѣдложени отъ съсѣднитѣ епархии. Каталогътъ ще се намира всѣкога при светий синодъ“.

„Понеже седмото прѣдложение гласи, че за напрѣдъ трѣбва свободно да се употрѣблява славенский езикъ по църквитѣ и българский по училищата, събранието се постара да събере свѣдѣния по този прѣдметъ, и то може да изрази убѣждение, че никакво прѣпятствие за употрѣблението на реченнитѣ езици не е ставало въ прѣминѫлото врѣме и че и занапрѣдъ патриаршията не ще да търпи обсебванье на чуждото въ това отношение.

„При обсѫжданьето прѣдложението за избиранието патриархътъ, събранието, като зе въ внимание, че има въ дѣйствующий сега уставъ на патриаршията правила за този предметъ, подтвърдени отъ императорското правителство, счете свой дългъ да не нарушава начинътъ на избиранието, предписанъ отъ тия правила, като допусти само слѣдующитѣ въ тѣхъ измѣнения, които могатъ да удовлетворятъ авторитѣ на прѣдложението безъ ущърбъ на началото, споредъ което въ нѣдрата на Църквата не се допуща никаква племенна разлика: 1) въ числото на мирскитѣ лица, които спорѣдъ сега дѣйствующий уставъ се викатъ отпомежду жителитѣ на столицата да зематъ участие въ събранието,

което избира патриархътъ, да се включатъ еще епитропитѣ на нѣкои отъ цариградскитѣ църкви, а именно епитропътъ на патриаршеската църква, епитропътъ на църквата Св. Стефанъ, въ Балатъ[1]), епитропътъ на църквата Св. Богородица, въ Бейоглу, епитропътъ на църквата Св. Димитрий, въ Татавла, и епитропътъ на църквата Св. Архангелъ, въ Арнауткьой. 2) Вмѣсто двадесетьтѣ и осемь прѣдставители, които, споредъ сжщий уставъ, се проваждатъ отъ епархиитѣ да участвоватъ въ избиранието на патриархътъ, да се викатъ за напрѣдъ петдесеть и осемь, съгласно съ постановлението на смѣсената българо-гръцка коммиссия[2]). По всичкитѣ други въпроси събранието оставя безъ измѣнение прѣдписанията на находящий се сега въ сила уставъ на патриаршията.

„Такива сж рѣшенията, които събранието единодушно прие слѣдъ зрѣло размишление и по глжбоко убѣждение, относително прѣдложенията, прѣдставени въ името на Българетѣ, основающецъ се върху священнитѣ правила на Православната Църква и върху правдинитѣ и привилегиитѣ на Вселенский прѣстолъ, които императорското правителство е припознавало и пазило отъ старо врѣме.

„Остава на попечението на негово светѣйшество, Вселенский патриархъ, да съобщи на императорското правителство горѣизложенното.“

Споредъ както очаквахж Българетѣ, основающецсе върху думитѣ на министрътъ на външнитѣ дѣла, Аали-паша, султановото правителство трѣбваше слѣдъ този отговоръ върху българскитѣ прѣдложения, направенъ отъ страна на „Църквата и народътъ“, както обичаше да се изражава органътъ на патриаршията по онова врѣме, „Византисъ“ т. е. отъ страна на всичката православно-христианска община, вече и само да каже думата си. Но таквози нѣщо Портата еще нѣмаше на умътъ си. Аали-паша, който казваше до сега на българскитѣ прѣдставители, колчимъ му се прѣдставеха, че еще не е получилъ отговоръ отъ патриаршията и че правителството, като приеме нейний отговоръ, ще се погрижи да направи нѣщо за удовлетворението имъ, се удовол-

[1]) Българската.
[2]) Слѣдъ това въ текстътъ се прѣброяватъ и епархиитѣ, отъ които ще се проваждатъ тия петдесеть и осемь прѣдставители.

ствува, като му се съобщи рѣшението на събранието, да имъ даде отъ него единъ прѣписъ, за да могжтъ да направятъ бѣлѣжкитѣ си върху него, нѣщо, което нашитѣ пълномощници скоро извършиха. Тѣ счетоха за потрѣбно да опровергнжтъ обстоятелно всичкитѣ възражения на патриаршийското събрание срѣщу българскитѣ искания и подадоха опровърженнето си такожде на французский езикъ.

Слѣдъ едно встжпление, въ което се казваше, че събранието на патриаршията основало своитѣ рѣшения върху чисти софизми съ цѣль да введе въ заблуждение султановото правителство относително не само до осемьтѣ български прѣдложения, но и до устжпкитѣ, направени прѣди четире години въ полза на Българский народъ отъ патриаршията, българскитѣ прѣдставители раздѣляха опровърженнето си на двѣ части, въ първата отъ които разгледваха сжжденията на събранието относително 15-тѣ устжпки, а въ втората неговитѣ рѣшения относително осемьтѣ прѣдложения.

Спорѣдъ рѣшенията на Събранието, казваха тѣ, 15-тѣ устжпки, които се дадоха по прѣди на Българетѣ, ако и да се потвърдиха съ единъ хати-шерифъ на н. и. в. султанътъ, сега били останжли безъ значение, по двѣ причини, 1) защото въ новий уставъ на патриаршията сж прѣдвидѣни за всичкитѣ епархии распорежданията, които понапрѣдъ сж се имали прѣдъ видъ само за Българетѣ, и 2) защото самитѣ Българе не ги приеха. Но въ тия причини нѣма нищо истинно. Сравнението на датитѣ на горѣпоменжтий хатти-шерифъ и на уставътъ показва, че послѣдний се изработи преди да се дадатъ 15-тѣ устжпки. Тия 15 устжпки се направиха отпослѣ за Българетѣ, защото се не взе въ внимание гласътъ имъ при изработваньето на уставътъ. Българетѣ се отрекоха да приематъ 15-тѣ устжпки по единственната причина, че тѣ бѣха недостаточни да въспратъ злинитѣ, отъ които тѣ се оплакваха. Но и ако да сж недостаточни, тия устжпки все съдържатъ нѣкои мждри начала, които служатъ за основание на осемьтѣ сегашни искания на Българетѣ и които могли би, като се развиятъ, да ги удовлетворятъ. И веднажъ като сж припознати тия начала отъ съборъ, въ който сж присжтствовали четиретѣ въсточни патриарси, не се вижда, на какво основание и по

каква логика единъ другъ съборъ, съставенъ отъ сжщитѣ патриарси и митрополити, дързнова да оспорва истинностьта и справедливостьта имъ и да препоржчва други съвършенно противни, и така щото да се говори за еднитѣ тогава, и за другитѣ сега, че сж начала на нашата вѣра. „Припознатитѣ съ султанский ферманъ устжпки, продължаваха българскитѣ прѣдставители, състоятъ въ слѣдующето: първо, че патриархътъ ще употрѣби всичкитѣ си усилия да извършва справедливитѣ искания и дѣла на Българетѣ (14 и 15 пунктове); второ, че исканьето на Българетѣ да се назначаватъ тѣхнитѣ архипастири измежду духовнитѣ лица, на които тѣ иматъ довѣрие и които познаватъ езикътъ и нравитѣ имъ, е справедливо и законно (прѣдисловието); третье, че, слѣдователно, отсега ще се прѣдпочитатъ за българскитѣ епархии митрополититѣ и епископитѣ, които иматъ българско происхождение, (п. 1); четвърто, че кога осиротѣе нѣкоя българска епархия, патриархътъ охотно ще приема да назначава за нея митрополитъ или епископъ онова лице отпомежду духовнитѣ, имущи потрѣбнитѣ качества, което му прѣдложатъ христианетѣ на тая епархия (п. 2); пето, че митрополититѣ на България ще засѣдаватъ поочредно въ патриаршеский синодъ, като негови членове (п. 7); шесто, че за членове въ съвѣтитѣ и коммиссиитѣ на патриаршията и на зависящитѣ отъ нея заведения ще се избиратъ и Българе миряне (п. 11); седмо, че доходитѣ на митрополититѣ и епископитѣ на България ще се опрѣдѣлятъ съ особенъ уставъ (п. 9), и осмо, че църковнитѣ служби въ българскитѣ епархии ще се извършватъ на българский езикъ. Съ тѣзи начала патриаршията припозна и императорското правителство подтвърди за Българетѣ голѣмото начало на народностьта, както въ духовно, така и въ мирско отношение. Обаче сега като Българетѣ, които приематъ тия начала, поискаха да се опрѣдѣли по́-точно значението и силата имъ, за да се не обърнатъ по́-подиря на вѣтъръ, патриаршията се повръща и смѣло ги отрича всичкитѣ, като отказва на Българетѣ всѣко право, относящесе отблизо или отдалечъ до началото на народностьта, даже въ мирскитѣ дѣла, но, като не може да забаши направо и открито, че е допустила и припознала по́-прѣди реченнитѣ начала, тя утвърждава, че тѣ били ужъ изгубили силата си съ упорството на Бъл-

гаретѣ и съ издаваньето на новий уставъ. Нека видимъ сега, какво говори уставътъ относително въпроситѣ, съдържащисе въ осемьтѣ български прѣдложения, и дава ли той нѣкоя здравина на Българетѣ. 1) Българетѣ искатъ да иматъ равно съ Гърцитѣ участие въ избиранието на патриархътъ. — Уставътъ казва, обаче, че него ще го избиратъ, освѣнъ синодътъ, еще миряне изъ Цариградъ и изъ двадесеть и осемь епархии, отъ които само петь сѫ български. 2) Българетѣ искатъ да участвоватъ българскитѣ епархии въ съставътъ на синодътъ толкова колкото и гръцкитѣ. — Уставътъ узаконява да бѫде участието на гръцкитѣ епархии къмъ участието на българскитѣ, като 4 къмъ 1. 3) Българетѣ искатъ да се съставя смѣсенний съвѣтъ отъ равно число Българе и Гърци, или което е все едно, да се намира до гръцкий съвѣтъ и единъ българский. — Уставътъ нарежда да се избира реченний съвѣтъ отъ Цариграждането и измежду Цариграждането, сирѣчь отъ Гърцитѣ и измежду Гърцитѣ. 4) Българетѣ искатъ да избиратъ сами владицитѣ си измежду кандидатитѣ отъ българско происхождение, къмъ които иматъ довѣрие. — Уставътъ казва, че архиереитѣ ще се избиратъ отъ св. синодъ, безъ да се пита населението на паствитѣ имъ, и ще се зематъ измежду лицата, записани въ каталогътъ, който ще се съставя отъ синодътъ и ще състои отъ духовни лица, които сѫ излѣзли отъ Богословското училище на патриаршията и които почти всичкитѣ сѫ Гърци. Тѣзи четире примѣра относително до четиретѣ главни искания на Българетѣ стигатъ да покажатъ, съ какво гръцко пристрастие е съставенъ уставътъ на патриаршията, на който Гърцитѣ толкова се облягатъ за да отблъснатъ, българскитѣ прѣдложения".

Като пристѫпаха слѣдъ това да отговорятъ на отзивътъ на събранието относително до осемьтѣ български прѣдложения, споредъ който 1) послѣднитѣ били проникнѫти съ исключителенъ духъ, 2) вваждали система на едно съперничество помежду племената и 3) облягали се на оплаквания, които били безосновни, българскитѣ прѣдставители бѣлѣжаха, че исключителний духъ не е у Българетѣ, които искатъ равенство, а у Гърцитѣ, които искатъ да самовластвоватъ въ църковното управление и се всячески

стремятъ да си обезпечатъ това самовластвованье; че племенното съперничество произлиза отъ този исключителенъ духъ на Гърцитѣ, противъ който Българетѣ се оплакватъ и противъ който единственний цѣръ е да се замѣни той съ духътъ на равенство и на справедливость, който отличава българскитѣ искания; че оплакванията на Българетѣ, далечь отъ да сѫ безосновни, се доказватъ съ архивитѣ на Портата, на патриаршията и на самото събрание, което изработи новий патриаршийский уставъ, и че заевеньето, подадено отъ прѣдставителитѣ на Босния и на България, или по́-точно на градъ Търново въ 1859, на което се указва въ рѣшенията на събранието, не оправдава, а изобличава патриаршията, защото ония, които сѫ го подписали, се оплакватъ срѣщу нейната система за назначението на архиереитѣ и прѣдлагатъ като цѣръ срѣщу тази система да се върне на епархиитѣ древнето право да избиратъ сами архипастиритѣ си.

Противъ бѣлѣжката на събранието, че смѣсенний съвѣтъ, така както го искатъ Българетѣ, има чисто политическо значение, нашитѣ прѣдставители възражаваха, че този съвѣтъ ще има да се занимава съ иститѣ дѣла, съ които се занимава смѣсенний съвѣтъ въ патриаршията, т. е. съ недуховнитѣ дѣла на църквитѣ, на мънастиритѣ, съ урежданьето на благотворителнитѣ заведения и други подобни дѣла, които не заключаватъ въ себе си нищо духовно, но сѫ се гледали до сега по старъ обичай отъ духовнитѣ власти. Новий уставъ на патриаршията е наредилъ да се гледатъ за напрѣдъ тия дѣла въ особеннъ съвѣтъ при патриаршията, който, при всичко че Гърцитѣ го наричатъ народенъ, пакъ нѣма никакъвъ политический характеръ. Единственната разлика, която ще има помежду гръцкий смѣсенъ съвѣтъ въ патриаршията и съвѣтътъ, който просятъ Българетѣ, ще е че послѣдний не ще да има оная широка власть, която има гърцкий, който гледа недуховнитѣ дѣла на всичкитѣ християнски племена въ империята, зависящи отъ патриаршията, а ще се ограничва съ дѣлата само на българското християнско население. „Какво зло ще има, прочее, питаха българскитѣ прѣдставители, отъ учредението на такъвзи единъ съвѣтъ за християнетѣ Българе? — Голѣмо зло ще има наистиннѫ, защото църковно-мирскитѣ дѣла на бъл-

гарското християнско население ще излѣтятъ отъ вѣдомството на гърцкий народенъ съвѣтъ, и понеже тая загуба ще докара голѣма спънка на стремлението на Гърцитѣ за господство надъ другитѣ племена, ясно е че не имъ понася да се съгласятъ на това исканье на Българетѣ. Но като нѣматъ законни основания да го отхвърлятъ, тѣ прибѣгватъ до мнимо законни“. Българскитѣ прѣдставители слѣдъ това подробно раскриваха безосновностьта на възражението на събранието, че въ българский смѣсенъ съвѣтъ ще се намиратъ владици, зависящи отъ патриаршията, и че неговътъ прѣдсѣдатель не ще може да се сваля отъ патриархътъ, като показваха, че така сѫщо е нареденъ и смѣсенний съвѣтъ при патриаршията. А че на прѣдсѣдательтъ на българский смѣсенъ съвѣтъ и на неговътъ помощникъ има да се даде единъ народенъ печать, за да могѫтъ тѣ съ този печать да подаватъ на Портата отъ името на съвѣтътъ или на епархитѣ прошения по дѣла, които интересуватъ еднородцитѣ имъ, тогава като гърцкий съвѣтъ нѣма тая възможность, това е така намислено, защото, щомъ се отдѣля мирската часть отъ духовната и се нарежда за първата единъ особенъ съвѣтъ, логиката изискова да има прѣдсѣдательтъ му право да съобщава направо на правителството както неговитѣ рѣшения и желания, така и желанията и молбитѣ на епархиитѣ, безъ да е задълженъ да ги прѣдставлява на духовний началникъ, т. е. на патриархътъ, който може да ги задържа и да не имъ дава потрѣбний ходъ[1]). За Българетѣ е важно да се допусти това логично начало, защото тѣ винаги сѫ посрѣщали неодолима прѣграда, кога имъ е било потрѣбно да изразятъ непосредственно на правителството желанията и молбитѣ си.

Възраженията на събранието, че било несправедливо и несъгласно съ канонитѣ да се съставя синодътъ на половинъ отъ български и гръцки владици, че било нововведение да засѣдаватъ въ него архиереитѣ съобразно съ цифрата на населението на епархиитѣ имъ, че този начинъ на съставеньето синодътъ е неудобенъ поради непрѣстан-

[1]) Патриархътъ отистина могълъ би да не даде ходъ на дѣла прѣдставени нему отъ бълг. съвѣтъ за да ги съобщи на Портата, но това истото той не би направилъ и не мотълъ би да направи за дѣла разгледани въ смѣс. съвѣтъ на патриаршията. Въ уставътъ на послѣднята е наредено той да дава такриръ на Портата, защото на негово име сѫ дадени правдинитѣ и привилегиитѣ на Църквата.

ното измѣнение на числото на населението и се вижда несъвмѣстимъ съ религиозний духъ на неговий съставъ, българскитѣ прѣдставители опровергаваха така. Тѣ казваха, че, напротивъ, твърдѣ справедливо е да бъде съставенъ синодътъ на половинъ отъ грьцки и български владици, защото така ще се обезпечатъ религиознитѣ интереси на двата народа, и този способъ на съставенье съвѣти и коммиссии се практикува въ настоящий вѣкъ на напрѣдъкът и цивлизацията на всекъдѣ въ Европа, кога се касае да се примирятъ противоположни интереси. Той не е противенъ и на канонитѣ, защото нѣма правило, което да го запрѣтява и защото канонитѣ нищо не говорятъ за начинътъ на съставеньето на патриаршеский синодъ. Послѣдний се е съставялъ въ разни врѣмена различно, и новий уставъ на патриаршията нареди новъ начинъ на съставеньето му, противъ който тогавашнитѣ членове на синодътъ також протестуваха като противъ нововведение. Понеже този начинъ, който състои въ това, че всичкитѣ зависящи отъ патриаршията митрополии се раздѣлятъ на три класса и отъ всѣкий классъ се викатъ по четире митрополита за двѣ годинъ врѣме, не е справедливъ, защото българскитѣ митрополии съставляватъ само четвъртата часть отъ грьцкитѣ, и той се прие противъ даденото отъ правителството прѣдписание да се изработятъ новитѣ наредби съобразно съ духътъ и исканията на вѣкътъ, Българетѣ поискаха да се измѣни и да се постанови, че ще има въ синодътъ толкова български владици, колкото и грьцки. Макаръ и да нѣма нищо несправедливо и неканоническо въ това исканье, но като се отрекоха Гърцитѣ да го приематъ, ваше височество прѣдложихте, въ глъбоката си мъдрость, справедливата и примирителната система, основана върху числото на населението, която българскитѣ членове на коммиссията побързаха да приематъ, а гърцкитѣ отхвърлиха, ако и да признаха прѣдъ ваше височество, че не е никакъ противна на началата на нашата вѣра. Ето тази система дързнува да не одобри и патриаршийското събрание, като я нарича нововведение и като утвърждава, че е мъчно тя да се тури въ дѣйствие. Новизната, както разумѣвате ваше височество, не е достаточна причина да се въспре приложението на една система, която може да примири толкова голѣми интереси—сега раз-

дѣлени. И новий уставъ на патриаршията съдържи новизни, за което и протестуваха тогава противъ него синодалнитѣ владици, но Църквата, сир. патриаршията на́й-послѣ прие тия новизни, защото ги намѣри полезни и защото всичко, което не докача вѣрата, е позволено. Мѫчнотията за приложението на реченната система е мнима причина, защото измѣненията въ числото на населението не ще да ставатъ толкозъ често. Празднн думи така сѫщо сѫ и тия, че ужъ казанната система била несъвмѣстима съ религиозний духъ на съставътъ на св. синодъ, защото не се касае тука за самото учреждение и сѫществование на синодътъ, а за начинътъ на неговото съставение, който често се е промѣнялъ. Най-послѣ патриаршийското събрание не се стѫписало нито прѣдъ смѣшното, като предлага да се раздѣлятъ епархиитѣ на шесть класа и да се възведатъ българскитѣ епископии на степень на митрополии. Какво различие, питаме, ще има, вмѣсто да се раздѣлятъ митрополиитѣ на три дѣла и да се викатъ отъ всѣки дѣлъ по четирма митрополита, както е наредено въ уставътъ, да се раздѣлятъ на шесть части и отъ всѣка да дохаждатъ въ синодътъ по двама. И каква полза ще произлѣзе за Българетѣ, ако тѣхнитѣ три епископии се възведатъ въ митрополии, когато Гърцитѣ ще иматъ пакъ 40 митрополии повече отъ тѣхъ? Българскитѣ прѣдставители свършваха възраженията си противъ рѣшението на събранието относително синодътъ съ молба да даде министрътъ край на този въпросъ, като приеме численноста на населението на епархиитѣ за основа на съставението на синодътъ.

Като разгледваха въпросътъ за избранието на архиереитѣ, българскитѣ прѣдставители отричаха, че е било станѫло окончателно съглашение по между двѣтѣ страни въ смѣсенната коммисия, щото кога се иска да се назначи архиерей за една осиротѣла епархия, да се избира за нея едно отъ лицата, които сѫ били прѣдложени отъ тая епархия или по́-достойний и по́-способний отъ кандидатитѣ на една отъ съсѣднитѣ. Тѣ казваха, че таквозъ прѣдложение били направили грцкитѣ членове на коммисията, но българскитѣ го не приели. Тѣ не допущаха, че ако се приеме да се назначаватъ архиереитѣ по този начинъ, Българетѣ ще иматъ гаранция, че въ епархиитѣ имъ ще се провождатъ

владици съ българско происхождение, и настояваха да се постанови, или че владицитѣ ще се избиратъ отъ самитѣ епархии или пакъ че за българскитѣ епархии ще се назначаватъ владици Българе, нѣща, които, казваха тѣ, патриаршията вече е допустила въ 15-тѣ си устѫпки, утвърдени съ султанский ферманъ отъ 1861 година.

Българскитѣ прѣдставители се учудваха, че събранието дързнѫло да отрича прѣпятствията, които сѫ се правили на Българетѣ за употрѣбението на езикътъ имъ въ църквитѣ и училищата, когато архивътъ на патриаршията е пъленъ съ документи, които указватъ на такива прѣпятствия. „Ако събранието, думаха тѣ, отрича съ такава безочливость толкова общеизвѣстни фактове, то какво значение може да има неговото порѫчителство, че и за напрѣдъ тѣ нѣма да ставатъ, както ужъ не били ставали до сега“.

Нáй-послѣ българскитѣ прѣдставители критикуваха измѣненията, които събранието бѣ допустнѫло въ рѣшенията на смѣсенната българска коммисия, относително изборътъ на патриархътъ, като указваха, че тѣ смаляватъ участието на българский елементъ въ този изборъ, което се е старала да обезпечи по възможность смѣсенната коммисия, и че началото, какво въ Църквата не се допуща разлика по народность, отъ което се е рѫководило ужъ събранието, е намислено съ цѣль да се не допусти другъ елементъ освѣнъ грцкий да земе участие въ управлението на патриаршията.

Българскитѣ прѣдставители свършваха опровержението си, като изражаваха надежда, че султановото правителство не ще се остави да го излъжи патриаршията съ думи безъ значение и че то, като разумѣе, че Българетѣ иматъ прѣдъ видъ съ исканията си да придобиятъ равни правдини съ Гърцитѣ по църковното управление, а не привилегия за исключително господство, ще прибърза да ги удовлетвори[1]).

Ако турското правителство бѣ намирало потрѣбно по своитѣ видове да се намѣси сега пó-рѣшително въ распрята на Българетѣ съ патриаршията, съ цѣль да имъ даде обѣщанното удовлетворение, то би могло да си послужи много съ този отговоръ на българскитѣ прѣдставители, въ който така ясно се раскриваха софизмитѣ и лукавствата на Гър-

[1]) „Съвѣтникъ“ I год., брой 49, II год. броеве 5—16, 28 и 29.

цитѣ. Но то не бѣше на този умъ. То не искаше да прѣсили патриаршията и да ѝ подаде поводъ за оплакване, че нарушава нейната свобода въ кръгътъ на поддвѣдомитѣ ѝ дѣла и настѫпа правдинитѣ ѝ, подтвърдявани отъ старо до нáй-ново врѣме съ султански берати и фирмани. То нѣмаше твърдѣ и причина, защо да бърза да удовлетвори Българетѣ. Подмѣтанията и увѣренията на Гърцитѣ и на агентитѣ на католическата пропаганда, че движението на Българетѣ е дѣйствие на панславизмътъ, и че то ввожда опасно за империята начало на народноститѣ, трѣбваше въ всѣкий случай да му внушатъ поне една проста прѣдосторожность. То не можеше и съвсѣмъ да се отрѣши отъ мисъльта че враждата между двата пó-видни народи въ империята може да бѫде полезна за него до извѣстна степень и че, при извѣстни обстоятелства, то може да извлече отъ нея значителна сгода за себе си. То ласкаяше прочее Българетѣ и ги обнадѣжваше съ испълнение тѣхнитѣ желания, но не отчайваше и патриаршията. То ѝ даваше съдѣйствието си за поддържание нейната власть и за прибираньето нейнитѣ доходи, но безъ да излѣзва твърдѣ много отъ чистата и проста формалность. Отъ това и ставаше, че въ ония мѣста, гдѣто Българетѣ бѣха пó събудени и гдѣто пó енергически противостояха на гръцкитѣ владици, тамъ тѣ имаха пó-голѣмъ успѣхъ въ борбата си съ послѣднитѣ. Въ македонскитѣ епархии, напримѣръ, гдѣто народното чувство бѣше малко развито, владицитѣ почти на всѣкждѣ лесно наддѣляваха надъ Българетѣ, които се подигаха тукъ тамъ срѣщу тѣхъ и искаха да ввъождатъ българский езикъ въ църквитѣ и училищата си. Впрочемъ, колкото до Македония, трѣбва да се каже, че и само турското правителство не желаеше да се пробужда тамъ българското чувство и да се расширяватъ така надалечь прѣдѣлитѣ на българската народность. По тия двѣ причини въ Македония, при едно малко движение въ полза на българщината, лицата, на които укажеше владиката, като на подбудници, се затваряха въ тъмницитѣ и стояха въ тѣхъ по мѣсеци или се испроваждаха на заточение безъ много церемонии. Така прѣзъ ноемврия 1863 год. се бѣха затворили 25 души отъ жителитѣ Българе въ Охридъ по единственната причина, че турили да се чете въ църквитѣ

си по славенски. Нѣколко седмици прѣди това сѫщата участь бѣ постигнѫла нѣкои отъ нб-дѣятелнитѣ лица измежду Българетѣ въ Неврокопъ, защото помежду тѣхъ бѣше се обнаружило движение противъ Драмский владика. За да се не разваля твърдѣ много равновѣсието въ полза на Гърцитѣ и да се не обезсърдчатъ съвсѣмъ Българетѣ, Портата, по ходатайството на българскитѣ прѣдставители, освобождаваше сегисъ тогисъ запренитѣ по доносъ отъ владицитѣ български дѣйци. Така, тя се съгласи, по тѣхна молба, да освободи дѣятелний македонски учитель, Иордана Хаджи Константиновъ отъ заточението му въ Аидинъ, гдѣто той вече бѣше сѣдѣлъ три години. Така еще, тя отпустнѫ отъ затворътъ, по тѣхно ходатайство, распаленний патриотъ, Георгия Динкова, който бѣше прѣдставенъ отъ агентитѣ на панеллинизмътъ, като размирникъ. Тя уважи тѣхното ходатайство и за освобожденьето на Неврокопчанетѣ, затворени за движение противъ мѣстний владика[1]).

За да поддържи надѣждата на Българетѣ, че ще ги удовлетвори единъ день, при всичко че то по една, то по друга причина тя отлагаше испълнението на обѣщанието си, Портата се распореди также въ началото на 1864 година, щото помежду християнскитѣ юноши, които бѣ наумила да въспитва въ своитѣ военни училища въ Цариградъ и Парижъ съ цѣль да покаже, че се грижи за пълното сравнение на християнетѣ съ мусулманитѣ, да се привикатъ и български въспитанници въ равно число съ въспитанницитѣ отъ другитѣ християнски народности, т. е. отъ гръцката, арменската и армено-католичската. Тия въспитанници имаше, слѣдъ свършванье курсътъ въ горѣпомѣнѫтитѣ военни училища, да се произведатъ наедно съ мусулманскитѣ въ офицери. При всичко че това распорежданье се не испълни отпослѣ така, както се обяви, и юношитѣ, които всѣка отъ четиретѣ християнски народности прѣдстави, се въспитаха съ разноски на хазната въ граждански, а не военни училища, но то произведе добро впечатлѣние помежду нашитѣ единородци и съживи надѣждата имъ за добиванье правата, които искаха. „За първъ пѫть, се провикваха тѣ по този случай, сега Българетѣ се земать като особенъ народъ прѣдъ очитѣ на царското

[1]) „Съвѣтникъ“, год. I, броеве 29, 31, 33, 36, 37.

правителство, за първъ пжть се викатъ тѣ съ собственното си име да приематъ участие въ милоститѣ на монархътъ; за първъ пжть тѣмъ се дава непосрѣдственно благодѣяние отъ прѣстолътъ съ отличие отъ общото име „румъ-миллети“ и безъ всѣко отношение къмъ гръцката патриаршия.“[1]) За да се покаже, че Българский народъ е много признателенъ на султановото правителство за тая милость, въ нѣкои мѣста, като въ Пловдивъ, се извърши по този случай молебствие за долголѣтието на султанътъ. Християнскитѣ юноши, коиѣто се викаха за образование въ военнитѣ училища на Портата, имаше да бждятъ на брой 32, по осемь отъ всѣка изъ четиретѣ народности. За да не може да се каже, че избиранието на българскитѣ юноши станжло пристрастно, нашитѣ прѣдставители и пó първитѣ людие отъ членоветѣ на цариградската община рѣшиха въ едно събрание да се означатъ съ жребие епархиитѣ, отъ които ще се зематъ осемьтѣ български юноши, съ исключение обаче на градъ Търново, дѣйствията на който по онова врѣме се не съгласяваха съ общитѣ стремления на народътъ и се осжждаха, като непатриотически. Жребието указа на Софийската, Самоковската, Кюстендилската, Охридската, Пловдивската и Сливненската епархии, отъ които всѣка имаше да прѣдстави по единъ въспитанникъ. На Цариградската община се даде такожде право да прѣдстави два въспитанника.[2])

Но онова, което нáй-много ободри Българетѣ въ 1864 година и ослаби тежкото впечатлѣние, което произвождаха помежду тѣхъ бавностьта и нерѣшителностьта на Портата въ связь съ високомѣрний отзивъ на патриаршията върху тѣхнитѣ искания, бѣше освобождението на народнитѣ български владици отъ заточение и възвръщаньето имъ въ столицата, по непосрѣдственно ираде на султанътъ и мимо съгласието на патриархътъ. Тая мѣрка бѣше видимо натъкмена отъ една страна да видятъ Българетѣ, че султановото правителство не е прѣнебрѣгнжло тѣхнитѣ желания, а отъ друга да разумѣе и патриаршията, че нейнитѣ правдини и привилегии не сж до тамъ необорима твърдиня, на която облягащеcсе, тя може да отхвърля до край него-

[1]) „Съвѣтникъ“, год. I, бр. 45.
[2]) „Съвѣтникъ“, год. I, брюеве 45 и 46.

витѣ прѣдложения за подобрение нейното управление и удовлетворение жалбитѣ на подвѣдомитѣ ней християне.

Народнитѣ български владици, Илариона и Авксентий, които отъ нáй-напрѣдъ бѣха заточени, първий въ Кютая, а вторий въ Воло, се намираха, когато излѣзе султанското ираде за освобождението имъ отъ заточение, въ пó-близки до столицата градове, а именно прѣосвѣщенний Илариона имаше прѣбивание въ Бруса, а прѣосвѣщенний Авксентий въ Измитъ. Тѣ бѣха прѣмѣстени отъ срѣдата на Азиятска Турция въ тия два близки до Цариградъ градове еще въ 1862 година, вслѣдствие на молбитѣ, съ които се бѣха неѐднократно обръщали до Портата българскитѣ прѣдставители за освобождението имъ отъ заточение. Послѣдната, като не намираше цѣлесъобразно да испълни тия молби, се съгласи да смегчи наказанието на българскитѣ владици съ прѣмѣстваньето имъ въ пó-близки до столицата и пó-питомни мѣста. Третий иерархъ — подвижникъ за българското дѣло, прѣосвѣщенний Паисий Пловдивский, който бѣше заточенъ отпърво въ Св. Гора, а послѣ прѣмѣстенъ наскоро въ Чанакъ-Кале, бѣше взелъ прѣзъ септ. 1863 дозволенье да се прѣсели на островъ Халки, единъ отъ Принцевитѣ Острови, находящисе близо до Цариградъ. Такова дозволенье можаше да се земе тогава и за прѣосвѣщеннитѣ Илариона и Авксентия, но тѣ се отказаха да се мѣстятъ на ново, ако не е да се освободятъ съвсѣмъ отъ заточение. Прѣмѣстваньето на прѣосвѣщенний Паисия на островъ Халки, който се счита въ районътъ на столицата, бѣше станжло впрочемъ съ съгласието на патриаршията, която не се въспротиви на неговото за това ходатайство не толкова по внимание къмъ болнавостьта му, на която той се ссилваше, колкото по съображение, че негли ще може той, като Гръкъ, да се убѣди пó-послѣ да остави българското дѣло. Възвръщаньето на прѣосвѣщеннитѣ старци, Илариона и Авксентия, прѣзъ 1864 въ Цариградъ имаше другъ характеръ. То бѣше съвършенно освобождение отъ заточението и бѣше направено не само безъ волята на патриаршията, но и въпреки нейното съпротивление. Султанскитѣ фирмани, които се издадоха за тая цѣль до валиитѣ на Брусса и Измитъ, гласяха, че българскитѣ владици се освобождаватъ отъ заточение по тѣхна молба, която се зела въ внимание, защото се на-

рило, че е достатъчно наказанието, което сж до тогава сили.

За да изразятъ признателността и уважението си къмъ ларнона и Авксентия, а въ сжщото врѣме да направятъ на демонстрация противъ патриаршията, по исканьето на оято тѣ бѣха испроводени на заточение, живущитѣ въ ариградъ Българе бѣха се нагласили да ги посрѣщнатъ ь най-голѣмитѣ почести. Тѣ испрводиха една депутация ь особенъ параходъ, за да имъ занесе фирманитѣ за освобождението имъ и ги доведе въ Цариградъ. Многоброенъ ародъ очакваше, на мостътъ въ Галата, пристиганьето съ апорътъ на уважаемитѣ архипастири, за да ги привѣтствува съдружи до българската църква. Таково тържественно юсрѣщанье бѣше, очевидно, трънъ въ очитѣ на патриаршията, и тя прибърза да се опита да го въспре. Подъ прѣдлогъ, че може да стане кърваво сблъскванье между Гърци Българе по поводъ на демонстративното посрѣщанье за българскитѣ, извърженни отъ нея, владици, тя успѣ да издѣйствова отъ Портата распорежданье, щото вапорътъ съ българскитѣ архипастири да не дохожда прямо въ Цариградъ, но да се спре прѣдъ единъ отъ Принцевитѣ острови. Щомъ се научиха за това распорежданье, българскитѣ прѣдставители отидоха да молятъ да се отмѣни, но не сполучиха напълно. Надлежний министръ дозволи да дойде вапорътъ съ старцитѣ въ Цариградъ, но съ условие да не се приближава до мостътъ, и тѣ да излѣзжтъ изъ него слѣдъ като се стъмни, за да не стане нѣкое смущение. Вапорътъ съ владицитѣ пристигнж въ опрѣдѣленний часъ прѣзъ деньтъ и се спре прѣдъ Сарай-Бурну. Българетѣ, които ги чакахж на мостътъ, отидоха на вапорътъ съ каици да ги здрависатъ и имъ зематъ благословията. Така направиха всички други, които се научиха за пристиганьето имъ. Народнитѣ священноначалници приемаха радостно на вапорътъ своитѣ съотечественници до стъмняванье. Вечерьта, около 2 часътъ по турски, тѣ се качиха на каици и благополучно пристигнжха на българската църква, въ Фенеръ, гдѣто до глжбока нощь приемаха посѣтители отъ прѣданний имъ и възрадванъ за възвращението имъ народъ. Българската църква прие сега радостенъ видъ. Траурний знакъ, туренъ на вратата ѝ прѣди три годинъ и половина,

кога тя се лиши отъ своитѣ священноначалници, се замѣни съ зелени дафневи вѣтви. Многобройнитѣ посѣтители, които идяха отъ сутреньта до вечерьта да засвидѣтелствоватъ любовьта и почитанието си къмъ народнитѣ архипастире, придаваха оживление на всичката махала. Радостьта, която блѣстѣше на лицата имъ, показваше като че тѣхнитѣ желания вече сѫ съвсѣмъ испълнени. Сама патриаршията не иначе разбираше новата обстановка на българската църква. Българскитѣ архиереи, въдворени отново въ прежнето си жилище до народната църква и обиколени отъ благоговѣйно почитающий ги народъ, не прѣдставляваха друго за нея освѣнъ едно прикрито осѫществление на идеята за независимостьта на българската иерархия, за която тѣ бѣха извержени и заточени. Светѣйший Софроний прибърза прочее, съдруженъ отъ двама синодални владици, да прѣдстави по́-скоро прѣдъ надлѣжний министръ своитѣ оплаквания, че правдинитѣ на Великата Църква се потъпкували, че църковний редъ и благочиние се нарушавали, откато архиереитѣ, които сѫ лишени отъ санътъ си за незачитанье висшата църковна власть и за самоволно отъ нея оттегленье, се оставятъ да вършатъ което сѫ си наумили, да се турятъ на челото на една отдѣлна църковна община, всрѣдъ неговата непосрѣдственна паства и до самата негова катедра. Аали-паша се принуди, вслѣдствие на тия оплаквания на негово светѣйшество, да даде заповѣдь, да се оттеглятъ отъ българската църква Иларионъ и Авксентий. Прѣдставителитѣ, които отидоха при него съ цѣль да го убѣдятъ да отмѣни тая заповѣдь, не сполучиха желаемото. Народнитѣ архипастири трѣбваше да се отдалечатъ отъ църквата. Три четире дни слѣдъ въдворението си при българската църква, тѣ прѣминѫха въ една отъ съсѣднитѣ съ Фенеръ махали, отгдѣто наскоро се прѣмѣстиха въ Ортакьою. По настояванье отъ патриаршията, тѣмъ бѣше заповѣдано да си изберать мѣсто за живѣнье въ едно отъ селата на Босфорътъ, находящисе на горѣ отъ Бешикъ-Ташъ. Тѣ избраха Ортакьою, като на́й-близкне до градътъ слѣдъ Бешикъ-Ташъ. Ортакьою, слѣдъ като се издаде фирманъ за учреждението на Българската екзархия, стана, по тая причина, центръ на българското църковно самоуправление и мѣстопрѣбиванне на всичкитѣ български владици.

Народнитѣ архипастире, ако и да се поселиха така далечъ отъ българската църква, имаха обаче дозволение да дохождатъ да се черкуватъ въ нея, когато поискатъ, което и често правяха, като вардяха въ сѫщото врѣме прѣпорѫката на правителството да се въздържатъ отъ всѣко священнодѣйствие. Патриаршията се помѫчи еще отъ самото начало да имъ се забрани да посѣщаватъ българската църква, но не сполучи. Светѣйший Софроний, щомъ се научи, че тѣ дохождатъ въ българската църква, подаде на Портата писменно прѣдставление за неудобствата, които истичали отъ това и искаше да имъ се запрети да я посѣщаватъ, но султановото правителство остави безъ послѣдствие неговото исканье.

(Слѣдва).

Приносъ за познаване българската флора.

Отъ Анания Ив. Явашова.

(Продължение отъ XXXIII книжка).

Cannabineæ L.

Humulus Lupulus L. Изъ сѣнчѣститѣ и влажни храсталаци около селата Дрѣновецъ, Кривитѣ, Разградъ, Варна Горнѣ-Орѣховица.

Ulmaceæ Mirb.

Ulmus campestris (L.) Sm. Изъ лѣсоветѣ около Разградъ, Попово, Масаръ-Паша Теке.

U. pedunculata Foug. Чуката, Боаза, Кованлѫ-хендек при Разградъ.

Celtis australis L. На скалата при станцията Гебедже само на едно мѣсто намѣрено.

Cupuliferæ Rich.

Fagus silvatica L. Изъ лѣсоветѣ около Разградъ, селата Сѫзлѫ, Кривнѣ, Ахмакъ, Петроханъ — Клисура.

Quercus pedunculata Ehrh. Изъ горитѣ въ Дели-Орманъ.

Q. pubescens W. Вѣдно съ прѣдходящия около Николаево, Фюлбеллеръ, Абгулъ.

Q. Cerris L. Изъ горитѣ около Хърсово, Караарнаудъ съставя цѣли гори.

Q. conferta Kit. Изъ горитѣ съ прѣдходящитѣ.

Всичкитѣ тия видове съставятъ повечето гори, които се намиратъ въ голѣми масси между Руссе и Варна.

Carpinus Betulus L. Около селата Топчии, Кара-Михалъ, Хебибъ.

C. duinensis Scop. Около Варна (Галата) навредъ распространено.

Corylus Avellana L. Навредъ около Разградъ изъ чернитѣ гори.

Salicineæ Rich.

Populus alba L. Изъ лозята около Варна, Хюсениче.

P. tremula L. Изъ горитѣ около Разградъ. Геозелдже-Аланъ, Завѣтъ, Масаръ-Паша Теке, Торлакъ, Езерче.

Salix fragilis L. По край рѣката Бѣлий-Ломъ.

S. alba L. По рѣката Бѣлий-Ломъ около Разградъ, Каба-Кулакъ.

S. purpurea L. Тая върба расте изъ урвитѣ по наклонноститѣ на Витоша подъ Драгалевския мънастирь. Доста едри храсталаци, съ 4 ръби, красиво бѣлѣзникави млади вѣтвици. Листата сѫ продълговати, отпрѣдъ пó-широки, кѫсо изострени, цѣлокрайни или дрѣбно-позѫбени, доста кожѣсти, при основата закрѫглени и твърдѣ кѫсо опашати почти противоположни. Понеже е сбирана тъкмо, когато нѣмаше нито цвѣтъ, нито плодъ, то не е било възможно на Г-нъ Д-ръ Веленовский дифитивно да се произнесе върху тая интересантна върба.

S. viminalis L. Въ долината между селата Пособина и Фюллбелеръ (Поповска околия).

S. Lapponum L. Изъ растелиницата по високитѣ мѣста на Витоша подъ селото Драгалевци.

Coniferæ L.

Juniperus macrocapa Sibth. По крайморскитѣ наклонности на Галата срѣщу Варна.

J. nana W. По високитѣ мѣста на Витоша, тукъ-тамѣ въ голѣмо множество по скалитѣ.

Picea excelsa b) *balcanica* Vel. Цѣлото дърво е отъ 2—6 м. високо още отъ земята съ хоризонтално расклонени дълги клоне. Плоднитѣ люспи сѫ толкова дьлги колкото и широки, широко-валчести, отпрѣдъ съвършенно кѫсо изострѣни въ двузѫбни, отличително отдалѣчени бодове, сѣмето е четириѫгло-валчесто, толкова дълго колкото и широко; сѣменнитѣ краища сѫ опачно яйцевидни, отпрѣдъ широко закрѫглени, малко пó-дълги отколкото широки. Листнитѣ изгледи доста кѫси, забѣлѣжително четири рѫби, изострѣни, яки. Младитѣ вѣтвици сѫ яки, космати.

Намира се по високитѣ мѣста на Витоша не твърдѣ много.

Може би тая *picea* да е само една раса отъ обикновенната, отъ която тя обаче твърдѣ се различава по малкитѣ си плодни мамулчета и малъкъ растежъ. Формата на плоднитѣ люспици доста много се различава отъ ония на *P. excelsa*.

Gnetaceae Bl.

Ephedra sp. Расте подъ лозята покрай морето при Варна. безплоденъ.

Hydrocharideæ D. C.

Hydrocharis Morsus Ranæ L. Това растение се намира въ голѣмо множество по Гебедженското езеро.

Vallisneria spiralis L. Изъ стоящата вода въ локвитѣ около Гебедже.

Butomaceæ Lindl.

Butomus umbellatus L. Въ мочорливитѣ мѣста около Варна, Гебедже, въ беглишката ливада при селото Дрѣновецъ, Айладънъ.

Alismaceæ Rich.

Alisma Plantago L. Изъ воднитѣ мѣста около Варна и по брѣговетѣ на рѣкитѣ около Разградъ.

Zosteraceæ Juss.

Zostera marina L. Изъ морскитѣ локви около Варна.

Potamogetoneæ Dmrt.

Potamogeton crispus L. Изъ локвитѣ около Варна, между езерото и морето.

P. compressus L. Съ прѣдходящия около Варна.

P. pectinatus L. Въ стоящитѣ води около Варна.

Najadeæ Lk.

Najas marina L. Изъ водитѣ около Варна.

Caulinia fragilis W. По край водитѣ около Варна.

Orchideae L.

Cephalanthera pallens Rich. При Разградъ на Чуката не далѣко отъ чушмата Такеджикъ.

Orchis purpurea Huds. Изъ джбовитѣ гори около Разградъ.

O. militaris L. По чуката при Разградъ.

O. tridentata Scp. По върха на чуката при Разградъ.

O. morio L. По наклонноститѣ на Чуката срѣщу Разградъ.

O. latifolia L. По наклонноститѣ и влажнитѣ мѣста на Витоша подъ селото Драгалевци.

O. saccifera Brgnt. По край потока въ ниските храсталачни наклонности на Витоша подъ Драгалевския мънастирь.

O. maculata L. Изъ влажнитѣ наклоности на Витоша.

Gymnadenia conopsea Br. По Витоша.

G. odoratissima Rich. По наклонноститѣ на Витоша.

G. albida Rich. Твърдѣ распространено растение по върховетѣ на Витоша.

Platanthera chlorantha Cust. Изъ лѣсоветѣ около Разградъ, Колово и Юнузабалъ.

Ophrys atrata Lindl. По голѣмия Югъ при Разградъ, Кованлѫ-Хендее на пѫтя за с. Батембергъ.

O. muscifera Huds. Изъ лозята Гараджи при Разградъ.

Jrideae Br.

Jris variegata L. По Чуката при Разградъ, въ лѣсоветѣ около селото Топалъ.

J. Pseudacorus L. По брѣговетѣ на рѣката Бѣлъ-Лолъ около Разградъ, по брѣговетѣ на рѣкитѣ у селата Айладжнъ и Коджа-Дуанъ.

J. Sintenisii Jka. По Чуката и изъ лѣсоветѣ около Разградъ.

J. graminea L. По Акантовитѣ рътлини около Разградъ.

Crocus moesiacus Ker. Твърдѣ распространено изъ храсталачнитѣ рътлини около Разградъ, Чуката-Боаза, Куртлуджа и другадѣ изъ лѣсоветѣ въ Разгр. окрѫгъ.

C. Pallassii M. B. Цъвти прѣзъ есеньта около Разградъ, Спахларъ, Кочашлии, Караибъ, Акъ-Мехмеди, Садина.

C. veluchensis Herb. Цъвти прѣзъ пролѣтьта подъ топящия се снѣгъ въ Балкана у Петроханъ. Въ първата половина на мѣсецъ Априлий се намира въ нáй-расцъвналото си положение.

Amaryllideae Br.

Galanthus nivalis L. Изъ влажнитѣ черни гори около Разградъ, Попово и Кеманларъ.

Smilaceae Lindl.

Smilax excelsa L. Изъ ловята срѣщу Варна; по храсталачнитѣ наклонности на Черното Море около Варна. Галата, Гебедже твърдѣ распространено, което красиво покрива скалитѣ и дърветата, вѣдно съ дивата лоза и *Periploca*.

Asparageae Dc.

Ruscus aculeatus L. По върховетѣ и скалитѣ около Варна и Гебедже.

R. Hypoglossum L. Изъ горитѣ по върховетѣ около селото Опака, Търново (Светата Гора).

Asparagus officinalis L. Изъ храсталачнитѣ върхове около Разградъ-Чуката.

A. tenuifolius Lam. По рътлинитѣ около Разградъ-Кованлж-Хендее, Варна.

A. verticillatus L. Изъ трѣвнатитѣ и храсталачни морски наклонности тукъ-тамѣ около Варна. Това растение г-нъ Веленовски е сравнилъ съ кавказското, и е намѣрилъ това послѣднето пó-грацилно отъ варненското, обаче въ всичко друго си приличжтъ.

Polygonatum latifolium Dsf. Изъ храсталачитѣ около Разградъ, Варна, Попово.

P. officinale All. Изъ чернитѣ гори около Разградъ. Чуката и Кутлуджа.

Convallaria majalis L. Изъ лѣсоветѣ около Разградъ, Попово, Садина, Пособина, Опака.

Paris quadrifolia L. Изъ влажнитѣ наклонности на Витоша надъ селото Драгалевци.

Dioscoreae Br.

Tamus communis L. Изъ храсталацитѣ около Разградъ, Чуката, Кованлж-Хендее, Кутлуджа, Варна.

Liliaceae Dc.

Anthericum ramosum L. Изъ праздннтѣ необработени мѣста около Разградъ, Варна.

Asphodeline liburnica Rchb. Въ една горица не далеко отъ мънастиря (пó-отдалѣчения отъ Варна) при морето.

Lilium Martagon L. Изъ горитѣ навредъ около Разградъ, Батембергъ, Зараево, Калово.

Gagea stenopetala Rchb. Изъ нивята и лозята около Разградъ.

G. arvensis Dmrt. Изъ неразработенитѣ мѣста около Разградъ-Боаза, Чуката.

Ornithogalum narbonnense L. Изъ лѣснатитѣ мѣста около Злото Калово, Куртлуджа, прѣзъ мѣсецъ Юлий съ плодове още цъвти.

Ornithogalum umbellatum L. Изъ лозята и нивята около Разградъ, Попово, Кжзжлларъ.

O. nanum Sibtn. Изъ необработенитѣ мѣста около Разградъ.

Scila bifolia L. Изъ влажнитѣ сѣнчести гори около Разградъ, Попово, Кеманларъ.

Muscari tenuiflorum Tausch. Изъ чернитѣ гори около Разградъ, Чуката, Куртлуджа.

M. racemosum Dc. Изъ нивята, лозята около Разградъ.

Allium rotundum L. Кованлж-Хендее при Разградъ.

A. sphaerocephalum L. По Чуката при Разградъ.

A. guttatum Stev. По скалитѣ надъ Гебедже и въ нивята на могилата надъ селото Галата.

A. Victorialis L. По върха на Витоша изъ трѣвнатитѣ мѣста твърдѣ распространено. Листата сж тѣсно-суличени, забѣлѣжно опашати; сѣнчикътъ е много по́-малъкъ и по́-рѣдъкъ, отколкото оня видъ, който се намира въ всикотѣ планини. Други отличителни знакове, които би могли да покажжтъ нѣкаква специерическа разлика, г-нъ Д-ръ Веленовски не е намѣрилъ.

A. paniculatum L. По Акаитовитѣ рътлини при Разградъ твърдѣ распространено расте.

A. flavum L. По високата могила на Голѣмъ при Разградъ, твърдѣ распространено на Южната страна.

Allium carinatum L. По нискитѣ наклонности на Витоша надъ селото Драгалевци.

A. Schoenoprasum L. По наклонноститѣ по Витоша надъ Драгалевский мънастирь.

A. moschatum L. По варееститѣ скали при Петроханъ.

Colchicaceae DC.

Colchicum bulbocodioides M. B. Цъвти твърдѣ рано прѣзъ пролѣтьта, мѣсецъ Февруарий, по припѣцитѣ въ Боаза, на пжтя отъ Разградъ за селото Арнаутъ.

Veratum album L. По високитѣ мѣста на Витоша.

V. nigrum L. Подъ нискитѣ мѣста на Витоша изъ храсталачнитѣ наклонности недалеко отъ Драгалевский мънастирь, Гинци.

Juncaceae Fr.

Jucus maritimus Lam. Изъ морския пѣсъкъ покрай морето. при Варна въ твърдѣ голѣмо множество.

J. acutus L. Доста распространено съ прѣдходящия.

J. conglomeratus L. Изъ влажнитѣ мѣста по Витоша надъ Драгалевский мънастирь.

J. glaucus Ehrh. По край потоцитѣ около Разградъ.

J. obtusiflorus Ehrh. По влажнитѣ и изворни мѣста по край морето на страната подъ селото Галата при Варна.

J. silvaticus Reich. Изъ ливадитѣ около Орхание, въ Балкана Араба-конакъ.

J. lamprocarpus Ehrh. Изъ влажнитѣ мѣста около Варна.

J. alpinus Vill. По Витоша изъ растелината.

J. sphaerocarpus Nees. Изъ влажнитѣ, залѣти мѣста около Разградъ.

J. alpigenus C. Koch. По Витоша изъ растелината, твърдѣ распространено, по своитѣ черни, валчести гжсти главици лѣсно забѣлѣжително на събирача. Липсва въ Ниманова Conspectus Fl. Eur., ако и да е било извѣстно изъ Македония.

Juncus bufonius L. Изъ влажнитѣ мѣста около Разградъ.

J. trifidus L. По височинитѣ на Витоша.

Luzula maxima DC. Изъ трѣвнатитѣ ливади на Витоша.

L. spadicea DC. По Витоша.

L. campestris DC. Изъ бозалъцитѣ около Разградъ.

Aroideae Juss.

Arum maculatum L. Това растение е твърдѣ распространено навредъ по нискитѣ мѣста въ Разградский окржгъ, Търново, Ловечъ.

Lemnaceae Dmrt.

Lemna polyrhiza L. Покрай езерото около Варна, Гебедже.

L. minor L. Съ прѣдходящето около Варна и въ стоящитѣ води около Попово, Аязларъ.

Typhaceae DC.

Typha latifolia L. По край водитѣ у селото Айладънъ и въ Девненското езеро.

T. angustifolia L. Въ девненското езеро съ прѣдходящето.

Cyperaceae DC.

Cyperus longus L. Изъ мокритѣ мѣста въ лозята подъ селото Франгя при Варна.

C. fuscus L. Изъ морския пѣсъкъ около Варна и по влажнитѣ наводнявани мѣста около Разградъ.

C. flavescens L. По влажнитѣ мѣста около Разградъ.

C. pannonicus Jacq. Вѣдно съ прѣдходящия и покрай брѣга на Дунава при Ломъ-Паланка.

Cladium Mariscus Br. Въ твърдѣ голѣмо множество покрай Девненското езеро у Гебедже.

Eriophorum vaginatum L. Изъ планинскитѣ ливади по Витоша надъ Драгалевци.

Scirpus maritimus L. Изъ влажнитѣ ливади изъ селото Хасапларъ.

D. lacustris. Съ прѣдходящия по сѫщитѣ мѣста.

Scirpus Tabernaemontani Gm. Изъ мокритѣ мѣста около Варна (лозята).

S. Caespitosus. L. По върха на Витоша.

Holoschoenus vulgaris Lk. Изъ влажнитѣ мѣста около Варна.

Isolepis Setacea Br. Изъ пѣсечливитѣ влажни мѣста около Варна, Разградъ.

Eleocharis uniglumis Schult. Изъ влажнитѣ мѣста около Варна Разградъ.

E. palustris L. Изъ изворнитѣ мѣста около Разградъ, Шереметлеръ, Попово.

Carex riparia Curt. По брѣга на Бѣлия Ломъ при Раградъ.

C. hirta L. Изъ мокритѣ ливади около Разградъ.

C. Michelii Host. Изъ праздитѣ необработени мѣста около Разградъ, Попово.

C. humilis Leyss. Въ лозята около Разградъ.

C. praecox Jacq. По полѣнитѣ около Разградъ.

C. tomentosa L. Изъ празднитѣ мѣста около Разградъ, Хайдаръ.

C. atrata L. По върха на Витоша.

C. hiperborea Drej. По мокритѣ нáй-високи трѣвнати мѣста на Витоша. Мѫжскитѣ класчета сѫ винѫги поединни,

женскитѣ по 1—2, кѫсо-валѣсти, почти сѣдящи. Обвивнитѣ листа сѫ валчѣсти, отпрѣдъ закрѫглени, черни, съ зеленъ срѣденъ нервъ, пó-кѫси отъ безнервнитѣ плодове. Съглася въ всичко на Судетското растение, само че класчетата сѫ пó-кѫси, стъблата пó-тънки и цѣлото растение пó-мако. Намирането на тоя сѣвероевропейски видъ въ България е отъ голѣма важность *Г-нъ. Проф. Челаковски* смѣта Судетското растение само за една вариация отъ *C. vulgaris*. Fr. съ която дѣйствително отъ тая гледна точка свързва едно голѣмо множество прѣходни форми.

C. Buekii Wimm. Въ потока на Масаръ-Паша Теке.

C. acuta L. По брѣговетѣ на потоцитѣ около Разградъ.

C. vulgaris Fr. Изъ влажнитѣ мѣста по Витоша надъ селото Драгалевци.

C. leporina L. Съ прѣдходящата.

C. Schreberi Schrank. Изъ лозята и празднитѣ мѣста около Разградъ.

C. muricata L. Изъ сухитѣ ливади около Разградъ.

C. echinata Mur. По върха на Витоша.

C. pyrenaica Wahl. Идентично съ пиренейското растение, въобще извѣстно вече отъ ония страни.

Gramineae Juss.

Sorghum halepense P. Изъ нивята между хранитѣ твърдѣ распространено въ нискитѣ мѣста, около Разградъ, Лѣсковецъ и при рѣката Янтра между Трембешъ и Долня-Орѣховица.

Chrisopogon Gryllus Trin. Изъ пазбищата по припецитѣ твърдѣ распространено растение и въ голѣмо множество, около Варна, Каспичанъ, Разградъ (Кара-Пунаръ Сърть).

Andropogon pubescens Vis. По празднитѣ мѣста на Чуката при Разградъ.

A. Ischaemum L. Съ прѣдходящия видъ по Чуката.

Setaria italica P. B. Това растение твърдѣ много се развъжда въ България подъ името Лудо Просо.

S. viridis P. B. Изъ необработенитѣ мѣста около Варна. Лозята.

Echinochloa crus galli P. B. Въ лозята при Варна по влажнитѣ мѣста.

Panicum Sanguinale L. Изъ морския пѣсъкъ покрай морето около Варна.

Tragus recemosus Host. Изъ пѣсъчнитѣ наноси при Варна.

Leersia orysoides Sw. Покрай потока при Турски-Изворъ.

Cynodon Dactylon P. Навредъ по нискитѣ мѣста около Разградъ, Варна.

Phalaris arundinacea L. Изъ празднитѣ необработени мѣста въ лозята около Разградъ.

Pleum pratense L. По Чуката и Кованлѫ-Хендее при Разградъ.

P. alpinum L. По трѣвнеститѣ мѣста по наклонноститѣ на Витоша.

P. phalaroides Koch. Изъ сухитѣ ливади около Разградъ.

Alopecurus agrestis L. Изъ ливадитѣ въ Боаза при Разградъ.

Crypsis aculeata Ait. Покрай морето по мокритѣ мѣста около Варна.

Sesleria comosa Vel. (Sp. n.). Листата сѫ тѣсно-линейни, тѫпи, лиси, само по края при основата космати, плоски или брѣздѣсти. Листната обвивка нáйнасѣтнѣ не е расчесана въ кончици. Сламката е *доста дебела*, 30—50 см. висока, около (до долнята третина) покрита съ листа. Язичето (Ligula) по края е *дълго-космѣсто. Виснитѣ листа сѫ 4—5 пѫти пó-кѫси отъ обвивкитѣ си.* Класчетата сѫ струпани *въ твърдѣ гѫсти, валчѣсти или валѣсти главици и твърдѣ малки, 2—3 цвѣтни.* Плоднитѣ листа сѫ двойнолистни, листенцата *сѫ суличени, постъпенно продълговато-тънко изострѣни, еднакво дълги или пó-дълги отъ класчетата.* Долнитѣ листа *сѫ постъпенно раздѣлени въ 5 дълги, доста длъгнѣсти осили, срѣднитѣ осили сѫ пó-голѣми, 2—3 пѫти пó-дълги отъ листата. Горнитѣ листца сѫ 2 осилни. Осилитѣ, както и цѣлитѣ цвѣтове сѫ покрити съ дълги, бѣли космици.*

По пасбищата на нáй-високата Витоша. Августъ.

Главницитѣ сѫ твърдѣ гѫсти, сиви отъ космицитѣ, които не сѫ да не приличатъ на тия на *Alopecurus pratensis.*

Отъ *S. microcephala* D. C. *S. rigida Heuf.* и *S. Haynaldiana Schur.* твърдѣ се различава. На *S. Phleoides Stev.* е доста сродственна, но споредъ горѣказаннитѣ знакове специфически много се отклонява.

Calamagrostis epigeios Rth. Изъ празднитѣ мѣста въ лозята около Разградъ, Варна, Попово.

Agrostis alba L. Въ лозята покрай морето при Варна.

Stipa capillata L. Въ лозята на Варна подъ турската крѣпость „Франгя-Табия“.

Aristella bromoides Bert. Изъ храсталачнитѣ височини около Варна.

Piptatherum paradoxum. P. B. По сухитѣ мѣста около Варна, Разградъ.

Avena Scheuchzeri All. По Витоша доста распространено.

Koeleria gracilis Pers. Изъ празднитѣ, необработени мѣста около Разградъ (Чуката, Боаза).

Melica transsilvanica Schur. Изъ храсталацитѣ по върховетѣ около Варна въ една дрѣбноцвѣтна форма съ зелени, трѣвѣсти мѣхурни захлюпки и околовръстни листцета, но въ всичко друго съглася съ чешското растение.

M. picta C. Koch. По Акантовитѣ рътлини при Разградъ и Каванлж-Хендее, доста распространено.

M. uniflora Retz. Изъ трѣвитѣ храсталаци около Разградъ.

Dactylis glomerata L. Покрай плетищата въ лозята при Разградъ.

Molinia serotina M. K. По голѣмия Югъ при Разградъ, около Франгя при Варна.

Bromus sterilis L. Изъ лозята около Разградъ, Варна.

B. tectorum L. Изъ празднитѣ необработени мѣста около Разградъ.

B. erectus Huds. По Чуката и Кованлж-Хендее при Разградъ, Попово, Хайдаръ и Зараево.

B. arvensis L. Твърдѣ распространено около Разградъ и Кабакулакъ.

B. patulus M, K. По сухитѣ мѣста при Галата срѣщу Варна.

B. squarrosus L. Подъ селото Галата по морскитѣ наклонности. Една форма съ голѣми, многоцвѣтни класчета.

B. splendens Vel. (sp. n,). Едногодишно растение, съ много, до 35 см. високи, тънки, колѣнчѣсти прави сламки. Листата има линейни, мѣки и съ космати листни обвивки. Опашътъ е издигнътъ, *въ врѣме на цъвтението овисва на една страна.* Тънкитѣ оси сж прѣслѣновидни, длъгнѣсти,

увиснали, *повечето едноклasни, твърдѣ малко 2—3 класни. Класчетата сѫ 3—4 см. дълги 3—4 мм. широки, линейни, лиси, 8—11 цвѣтни*. Долнитѣ лисчета *сѫ длъгнести, линейно-суличнu,* подъ върха малко пó-широки, *по цѣлия окрай и особно на върха широко-щипѣсти* и *бѣло-лъскави, съ 7 дебели ребрѣсто испъкнали нерви* и съ едни разни почти еднакво дълги осили. Горнитѣ листцета *сѫ много пó-кѫси отъ долнитѣ*. Класчетата сѫ зеленикъви или слабо морави.

По мряморенитѣ скали въ Балкана при Петроханъ. Въ Августа расцъфнало.

Единъ много забѣлѣжителенъ видъ, който съ никой познатъ не може да бѫде замѣненъ. Дългитѣ лъскави класчета сѫщо биѭтъ на очи. Твърдѣ дългитѣ жълти прашници поврѣждатъ въ сродство съ *Bromus arvensis L.*

Festuca varia Hke. в) *alpestris Hackel*. По Витоша въ твърдѣ голѣми екземпляри, съ твърдѣ дълги, корави листа, на които анатомическата структура въ описанията и изображенията на *Hackel*-а сѫ добри схванати.

F. ovina L. По Чуката и лозята около Разградъ.

Glyceria spectabilis M. K. в) *retinosa* Vel. Листата сѫ *дълги линейни,* горнитѣ 2—4 пѫти *сѫ пó дълги отъ листнитѣ обвивки, отъ долнята страна глатки, отъ горнята страна твърдѣ остри, съ испъкнали напрѣчни нерви*. Сламката и оситѣ на опаша сѫ глатки. Класчетата сѫ малки, *2—4 цвѣтни*, на тънки, дългоопашати оси. Цвѣтнитѣ листцета сѫ *суличнu, кѫсо изострени, съ 7 нерви, отъ които 3-тѣ сѫ пó-дебели испъкнали*.

На длъжъ покрай Девненското езеро при Варна тукъ-тамѣ въ голѣмо множество, въ Юлий.

Едно гиздаво растение, на което кичѣститѣ кичюри съ дългоопашнитѣ си, често пѫти увити, тънки оси и малки класчета покриватъ като мрѣжа брѣга на езерото. По голѣмината си прилича на тая на типическото *Gl. spectabilis,* отъ което на пръвъ погледъ се различава пó-много по малкитѣ си и рѣдкоцвѣтни класчета (тия класчета сѫ още пó-малки отъ малката и рѣдкоцвѣтната форма на чешското *Gl. spectabilis)*. Типическата *Gl. spectabilis* различава се отъ Варненската по слѣдующитѣ знаци:

Листата сѫ пó-широки и най-много 2 пѫти пó-дълги отъ листнитѣ обвивки, и отъ двѣтѣ страни гладки или

остри само по окрая и посрѣдния нервъ. Сламката и оситѣ на кичура сѫ остри. Класнитѣ листчета сѫ почти тѫпи, винѫги широко-елептични, съ 7 еднакви дебели нерви. Горнитѣ листа сѫ безъ испъкнали напрѣчни нерви.

Дали тая нова раса е единъ видъ, казва г-нъ Д-ръ Веленовски, трѣба, разбира се, понататъшноислѣдвание.

Glyceria plicata Fr. По брѣга на потоцитѣ около Разградъ.

Gl. convoluta Fr. Изъ мокритѣ и солени мѣста около Варна. Може-би това сѫщото растение е онова изъ Доброджа (Kanitz l. c.).

Briza media L. Изъ храсталацитѣ по Чуката при Разградъ.

B. minor L. По Чуката и около селото Калово.

Eragrostis minor Host. По полѣнитѣ около Разградъ, Варна и другадѣ.

E. pilosa Beauv. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Лѣсковецъ, Орхание, Варна.

Poa ursina Vel. (Sp. n.) Многолѣтно растение, съ тънки, членѣсти издънки. Приземнитѣ листа сѫ *плоски,* тѣсно-линейни и както цѣлото растение лиси, *ясно-зелени.* Горнитѣ листа сѫ линейни, кѫсо изострени, плоски, *много по-кѫси отъ листнитѣ обвивки, които недостигѫтъ колѣлцетата на сламката.* Язичетата сѫ доста дълги, раздѣлени. Сламката е *тънка, концевидна,* до 50 см. висока, съ увисналъ опашъ. Оситѣ сѫ остри, *кѫси, твърдѣ тънки, долнитѣ сѫ по 2-3* яйцевидни класчета, 3-5 цвѣтни. Класнитѣ лисцета сѫ по гърба и по окрая гѫсто-космати, 5 нервни, съ *кожести бодове.*

По Витоша нечимѣсто покрива цѣли мѣстности. Августъ.

Единъ твърдѣ грациленъ видъ, който стои на близо на *P. pratensis* (L.), твърдѣ лѣсно забѣлѣжително по увисналитѣ си сламки. Опашътъ е много по-рѣдкоцвѣтенъ отколкото у *P. pratensis,* оситѣ сѫ по-кѫси и обикновенно по 2-3 се намирѫтъ на долнитѣ членове. Въ мишцата на най-горнята листна обвивка не твърдѣ нарѣдко се намира още цвѣтоносна вѣтвица. Класчетата сѫ малко по-малки отколкото у *P. Pratensis* и повечето пѫти 3-4 цвѣтни. Класнитѣ листца сѫ забѣлѣзани подъ кожеститѣ, лъскави върхове съ едно мораво пятно. Листата сѫ твърдѣ тѣсни, ясно-зелени. Отъ *P. alpina L* не само хабитуелно но и по много други знакове, а особно по корѣнището твърдѣ се различава.

Poa pratensis L. Изъ празднитѣ необработени мѣста по Чуката, Боаза при Разградъ.

P. alpina L. По Витоша съ прѣдходящата твърдѣ распространена. Прѣходна форма тукъ не е намѣрена.

P. bulbosa L. По полѣнитѣ около Разградъ Попово.

Catabrosa aquatica Beauv. Въ ливадитѣ по край потока при Турски-Изворъ.

Elymus arenarius L. Изъ морския пѣсъкъ при Варна (въ лозята при Галата).

E. crinitus Schreb. По сухитѣ върхове около Варна.

Hordeum secalinum Schreb. Изъ пазбищатата и полѣнитѣ около Разградъ и Попово.

H. murinum L. По сухитѣ мѣста около Варна.

H. leporinum LK. По височинитѣ надлъжъ покрай Девненското езеро и при селото Галата.

H. maritimum With. Съ прѣдходящия въ голѣмо множество.

Aegilops cylindrica Host. Изъ нивята около Разградъ Варна.

Triticum villosum M. B. Твърдѣ распространено около Варна.

T. junceum L. По пѣсъчливитѣ мѣста около Варна и Гебедже доста распространено.

T. litorale Host. По край морето при Варна, съ широки, плоски и твърдѣ остри листа.

T. cristatum Schrb. По върховетѣ около Варна тукъ-тамѣ доста распространено.

Brachypodium pinnatum PB. Около Варна по сухитѣ мѣста покрай морето, една съвършенно лиса форма.

Lolium perenne L. Изъ ловята по празднитѣ необработени мѣста твърдѣ распространено.

Nardus stricta L. По чуката при Разградъ.

Gryptogamae vasculares.

Equisetum Telmateia Ehr. Въ твърдѣ голѣмо множество по наклонноститѣ на морето при селото Галата при Варна.

E. palustre L. Въ лозята срѣщу Варна (Галата).

E. ramosissimum DC. Изъ пѣсъчнитѣ мѣста около Варна и Гебедже.

E. hiemale L. Изъ храсталацитѣ около Разградъ (Куртлуджа, Калукъ), Малка Ада, Николаево.

Asplenium Trichomanes Huds. По наклонноститѣ на Витоша.

A. septentrionale Hill. По скалитѣ на Витоша.

Aspidium Lonchitis Sw. По Витоша надъ Драгалевци.

A. Felix mas Sw. По наклонноститѣ на Витоша надъ селото Драгалевци.

A. Thelypteris Sw. Изъ блатата покрай Девненското езеро, плодоносно.

Polypodium vulgare L. Надъ Драгалевский мънастирь по наклонноститѣ на Витоша.

Ceterach officianarum W. По варѣститѣ скали при Гебедже срѣщу желѣзнопѫтната станция.

Обща забѣлѣжка.

Въ тази бѣлѣжка намѣрваме за умѣстно да кажимъ, че ако ние отчасти (въ Пер. Списание 1888 год. кн. XXVII стр. 291) обърнахме внимание върху характера на статията на г-на Ан. Явашева, това направихме пòвече отъ мисъльта да не би сетнѣ да бѫдемъ обвинени, че у нази прѣводъ може да мине за оригиналъ. Въ сѫщото врѣме обаче ние нито нàй-малко не засѣгнахме въпросътъ за първенството (приоритета) кой нàй-напредъ е открилъ и събиралъ растенията, нови за източния край на Сѣверна България, понеже това доста ясно се виждаше отъ самия прѣдговоръ къмъ статията (Пер. Спис. 1887. кн. XXI. и XXII. стр. 279—280). Ако би по тойзи въпросъ се иска нашето мнѣние, то е слѣдньото:

Ако не за всичкитѣ, то за нàй-голѣмата часть отъ растенията изъ Източна България, обнародвани у г-на Д-ра И. Веленовский, ние дължиме откриванието на г-на Ан. Явашева. До колкото ние отъ негови другари знаемъ, г-нъ Ан. Явашевъ, още отъ 1881 год. като гимназистъ въ Ческо прѣзъ ваканциитѣ е дохождалъ въ България да търси и събира растения, които отпослѣ въ Прага е отнасялъ и опрѣдѣлялъ. Той пръвъ е запозналъ г-на Д-ра И. Веленовский съ нашитѣ растения и той е възбудилъ у послѣдния желание да дойде въ България и да изучва нейната растителность. Г-нъ Ан. Явашевъ още не малко е спомогналъ за бързитѣ негови успѣхи по прѣдмѣта, защото му е съобщавалъ резултатитѣ на своитѣ значителни наблюдения за растителностьта на Източна България, па и въ неговитѣ екскурзии му е билъ нàй-вѣренъ приятель и другарь, който на свои разноски го е придружилъ и съпроводилъ въ цѣлия Разградски и Варненски Окрѫгъ, както и въ цѣлия му маршрутъ, направенъ прѣзъ 1885 г. Отъ брушурата на г-на Веленовский „Beiträge zur Kenntniss der bulg. Flora. 1886 г.“ обаче се види че отъ г-на Ан. Явашева сѫ заемствувани само пролѣтни растения. Мислимъ, че това е достатъчно за да се знае какъ трѣбва да се цѣни статията на г-на Ан. Явашевъ. **Редакцията.**

МАТЕРИАЛЪ ПО НАРОДНОТО НИ СТОПАНСТВО.

Отъ Т. Йончовъ.

(Продължение отъ книжка XXXV).

II. Принципитѣ на народното ни стопанство.

„Ако приемемъ, че обществото въ най-възвишената форма на личния си животъ е държавата, тогава личното Азъ, личната индивидуална самостоятелность на държавата е държавния глава, а волята си държавата изражава чрезъ вътрѣшното си устройство, което само за себе си е организмътъ на държавата, ако я персонифицираме. Щомъ държавата се реализира въ живота, тогава нейната воля и сила опрѣдѣлятъ обѣма ѝ, който се прѣдставлява въ безпрѣдѣлно разнообразнитѣ ѝ жизнени интерессн, съставнитѣ части на цѣлокупната ѝ личность. Волята и силата, законитѣ и прѣдписанията, които опрѣдѣлятъ чрѣзъ себе си вътрѣшно и вънкашно този обѣмъ, сѫ плодъ на държавната дѣятелность. Тъзи дѣятелность, за трайното и общото сѫществувание на държавата, сама за себе си е тоже трайна, въ тъзи смисълъ дѣятелностьта наричаме трудъ. Общото стремление на труда, цѣлокупното въ безчисленнитѣ му форми наричаме жизнения принципъ на труда на работящата държава. Щомъ обаче този трудъ, съгласно самостоятелната натура на обѣма си се повторно раздѣля на самостоятелни клонове, при това всѣкой клонъ обективно прѣдставенъ, а пакъ всички тѣзи клонове чрезъ жизнения принципъ на държавата се отново сглобяватъ въ едно цѣло, тогава се образува отъ и тъй отвлеченото понятие работяща държава, понятието управление. Управление слѣдователно значи, да осѫществява държавата жизнения си принципъ чрѣзъ собственъ трудъ [1]).

Всестранното културно развитие, укрѣпляванието и осигоряванието дълготрайноста на държавата, именно жи-

[1]) D-r. L. Stein, Die Finanzwisseuschaft томъ I.

зненния ѝ принципъ, иматъ слѣдователно корена си въ самото общество или по́-добрѣ въ самия народъ, въ неговата обпца индивидуалность, въ самата му природа, която го е сгрупирала, споила въ едно и го е тласнала въ своята неопрѣдѣленность, да води за винаги не само въ съставътъ си, но и общо съ другитѣ народи гиганската борба за сѫществуванието. Персонифицираната държава прочее не прѣдставлява и неможе да прѣдставлява нищо друго, освѣнъ характера, стремленията и желанията на общественото, градивото на организма ѝ.

Както цѣлия органически и неорганически миръ се постоянно видоизмѣнявалъ и видоизмѣнява по общитѣ природни закони, всѣкой настоящи типъ притѣжава свое минало и е край на безбройни загинали прѣдшествувани нему сродни типове, сѫщо тъй е и съ самата обществена организация на народитѣ. Извѣстни идеи сѫ се явявали, траели опрѣдѣлена епоха, водили се сѫдбата на народитѣ, прѣминавали и отъ тѣхнитѣ слѣди сѫ се пораждали нови идеи. Историята на цивилизацията сама ни показва пѫтьтъ на человѣческото развитие, колко полѣка, постепенно и послѣдователно сѫ се движили народитѣ въ цивилизацията си. Идеално историята ни прѣдставлява цѣла грамадна рѣка, която полѣка и въ голѣми лѫкатуши се стреми къмъ общиятъ идеалъ на человѣчеството.

Обществото слѣдователно неможе да се сравни съ единъ простъ механизмъ, или както си е въображавалъ Ж. Ж. Руссо съ клисава глина, та произволно да може да се изменява и прѣустроява отъ всѣкиго и всѣкогашъ. И тъй се е мислило, даже сѫ правени и опити[1]), но винаги съ съвършенъ неуспѣхъ. Обществото не е клисава глина, която по произвола на человѣка да може да получава всѣвъзможни видове, а е организмъ, който се формира по свойственни закони и по опрѣдѣленията на самата му природа.

Человѣкътъ, молекулътъ на обществото, въ психологическа смисъль е материалистъ и идеалистъ въ едно. Той е материалистъ при удовлетворяванието инстиктътъ за самосъхранението на живота си, и е идеалистъ при организиранието на неговия инстиктъ къмъ дружелюбието. Както за удовлетворението на неговитѣ материални нужди, при-

[1]) Фурие и неговитѣ послѣдователи: социалисти, комунисти, анархисти и пр.

родата му е наложила неразрушими закони, тъй сѫщо за осѫществяванието на неговитѣ идеални стремления е устроилъ той самъ свои закони. Отъ това слѣдва, че обществениитѣ закони не само че сѫ произлезнали отъ самото общество, но че тѣ трѣбва да сѫ основани на неговата индивидуалность, и само въ такъвъ случай законитѣ могѫтъ да показватъ духа, характера и културното развитие на самото общество, на самия народъ, и само въ такъвъ случай може „да осѫществи държавата по своя духъ, жизнения си принципъ съ собственъ трудъ“. Този е едничкия пѫть по когото е било възможно да се образуватъ разнитѣ тъй рѣзко едни отъ други отличуващи се култури на разноплеменнитѣ народи.

Нѣка да се погледнемъ ний сами Словѣнитѣ. Всички наши държави и държавици, ако и да прѣдставляватъ почти отдѣлни народности съ свои закони и права, но пакъ въ обичаитѣ ни даже въ самитѣ ни закони и права се прозира нишката, която се протака прѣзъ всичкитѣ Словѣни и ни е характеризирала като самостоятелно плѣме. Сѫщо то е и съ другитѣ народи.

Въ тази идея е изказанъ и ръководящия принципъ, когото законодателната власть при съчиняванието на законитѣ, трѣбва да го има прѣдъ видъ, ако иска да бѫдѫтъ нейнитѣ закони по народния духъ, и да се усѣща самия народъ въ отечеството си, като у дома при свои а не при чужденци.

Отъ тази гледна точка студията на г-на Д-ръ И. Д. Шишманова, значението и задачата на нашата етнография[1]) получава още по́-голѣма важность. „За до можемъ“, казва Д-ръ Шишмановъ „да узнаемъ въ каква посока се е развивалъ народътъ и да опрѣдѣлимъ направлението на бѫдѫщето му развитие въ на́й-добра смисъль, ний сме длъжни да го изучимъ въ всѣко отношение“.

Съ това никакъ не искаме до поддържаме отживелата идея, която е въодушевлявала и въодушевлява още и сега много въ културното си развитие нискостоящи народи, която е подклаждала всѣкой народъ да се огради срѣщу културата на другитѣ народи съ единъ видъ китайски

[1]) Въ томъ І-й на сборника издаваемъ отъ Министерството на Народното Просвѣщение.

стени. Европейскитѣ цивилизовани народи при днешнитѣ си социалноекономически условия сѫ вече съборили всички прѣпятствия на прогреса, и именно отъ взаимното имъ сношение се е проявилъ новъ поривъ отъ нáй-възвишени человѣчески идеали.

„Erst dann sind Völker vollgereift,
Wenn sie mit anderen im Bunde.
Ein Volk nur auf sich selbst versteift,
Geht an sich selbste zu Grunde.“

„Wie zu der Ehe gedeilichem Ziel
Fremd muss mit Fremd sich mischen
So müssen auch im grossen Stiel
Die Völker einander erfrischen[1])“.

(Sutermeister).

Цѣлокупнитѣ уредби и закони, които българския народъ по свой духъ и характеръ е измислилъ и туралъ въ дѣйствие за подиганието на материалното си благосъстояние, всичкитѣ начини на произвожданието, движението и израсходванието на имуществата и всички закони и права, които въобще сѫ стоели въ зависимость съ това негово боравение, съставляватъ пълното съдържание на народното ни стопанство.

Основнитѣ принципи, на които сѫ положени не само нашето но въобще всѣкое народно стопанство, сѫ трудътъ и капиталътъ, слѣдъ природата нáй-главнитѣ фактори на всѣкое производство. Българскиятъ народъ споредъ понятието, което си е съставилъ за труда и капитала, е организиралъ цѣлото си стопанство и му е придалъ особенъ характеръ, по когото именно се отличава то отъ стопанството на другитѣ несловѣнски народи. Ако прѣгледаме въобще всичкитѣ школи по общенародното стопанство, които сѫ се образували съ разработванието на политическа

[1]) Прѣводъ въ проза:

Само тогава сѫ народитѣ пълнозрѣли
Когато стѫпѭтъ въ сѫюзъ.
Единъ народъ осамотенъ отъ другитѣ, затѫпява,
Той самъ се съсипва.

Както за да успѣе цѣльтѫ на брака
Трѣбва чуждъ съ чуждъ да се съберѫтъ
Тъй сѫщо трѣбва въ обширенъ стилъ
Народитѣ помежду да се освѣжавятъ.

кономия, ще видимъ, че една отъ главнитѣ имъ разлики, по които сѫ се тѣ отличавали, състои въ понятието и дефиницията на капитала.

Думата капиталъ е произлѣзнала отъ римската дума Caput, която побългарена значи: глава. Римлянинътъ е употрѣблявалъ тази дума въ сравнителна смисъль и е подразбиралъ винаги една заета парична сума. Подобно значение на капитала сѫ му придавали и гърцитѣ и сѫ го наричали: κεφάλαιον също тъй и Словѣнетѣ съ понятието „главница“. Caput, κεφάλαιον, главница сѫ употрѣблявани, за да се направи строга разлика между главната, постоянната или пó-добрѣ заетата на едно лице сумма отъ паричната сумма, която се получава отъ длъжника (debitor) за право ползуване или пó-добрѣ отъ лихвитѣ. Пó-послѣ понятието за капитала е получило пó-широкъ обѣмъ и въ днешната политическа економия думата капиталъ е станала колективна, всѣкой економистъ почти е дефиниралъ по своему, и споредъ схващанието на смисальта ѝ сѫ се образували сѫществующитѣ до сега теории и системи по политическата економия.

Всичкитѣ природни прѣдмѣти служатъ человѣку за удовлетворение на рабзнообразнитѣ негови нужди. Всѣкой прѣдмѣтъ е надаренъ отъ природата съ извѣстни свойства по които се той отличава отъ другитѣ прѣдмѣти. Всѣкое свойство на прѣдмѣтитѣ има и особенно влияние на человѣка. Всичкитѣ природни прѣдмѣти се употрѣбляватъ отъ него именно за свойствата имъ, а не за самата имъ материя. Тъй напр. человѣкътъ ѣде житото, не за да натуря въ стомаха си жито, а за влиянието му на неговия организмъ. Человѣкътъ си гради кѫща, не за да има струпани камъни, а защото кѫщата го пази отъ природнитѣ зловрѣдни влияния и пр.

Изобщо всичко това, което е прѣдназначено и удобно посрѣдствено или непосрѣдствено да удовлетвори человѣшкитѣ нужди, нарича се въ стопанството *съкровище*. Всички съкровища сѫ или природни или сѫ произлезнѫли отъ природнитѣ чрѣзъ съдѣйствието и трудътъ на человѣка. Природни съкровища сѫ водата, въздуха растенията и пр., а искуствени съкровища сѫ всички человѣчески произведения.

Трудътъ и съкровищата сѫ съставнитѣ части отъ които се е образувалъ капиталътъ. Въ натуралното стопанство, както видѣхме пó-прѣди подъ думата капиталъ се е разбирало винаги заети пари. Въ началото на възраждането епохата на капитализма физиократитѣ сѫ били първитѣ, които сѫ расширочили понятието на капитала. Всѣкой человѣкъ, казватъ физиократитѣ, се ползува отъ подаръцитѣ на природата, които той нарича свои съкровища. Винаги всѣкой стопанинъ се стреми да отъвне отъ тѣзи природни подаръци т. е. съкровища освѣнъ нуждното количество за да удовлетвори нуждитѣ си, но още да образува и единъ запасъ отъ съкровища. Този именно запасъ, който неслужи мигновено за удовлетворението на нуждитѣ, наричатъ физиократитѣ капиталъ. Споредъ този взгледъ, физиократитѣ сѫ образували цѣлата система на натуралистическото си стопанство.

Адамъ Смитъ, основательтъ на модерната политическа економия, употрѣблява сѫщитѣ съставни части на горната дефиниция, но ги полагала на съвършено другъ базисъ. Смитъ се поставя на чисто економическа почва и казва, че само трудътъ е въ състояние да произвежда съкровища. Всѣкой стопанинъ, който иска да поддържи трайно своята дѣятелность, трѣбва не само да изработва толкова съкровища колкото да покрие нообходимитѣ си жизнени нужди, но той трѣбва да се труди да произведе и единъ излишенъ запасъ отъ съкровища, които ще му служатъ като срѣдство да може отново да подхване да произвежда чрѣзъ тѣхъ нови съкровища, та да може да уголѣмява богатството си. Този именно запасъ нарича Смитъ капиталъ. Това понятие за капитала носи отпечатъка на цѣлия сегашенъ капиталистический строй.

Въ сѫщата смисъль, ако и съ малко видоизменени премисси, сѫ дефинирали капитала и пó-модернитѣ економисти като: Рошеръ, Херманнъ, Милъ, Родбертусъ, Платеръ, Книсъ. Щайнъ и др. Економиститѣ Шефле, Вагнеръ, въобще катедръ-социалиститѣ подразумяватъ подъ капиталъ такова имущество, което може да служи за основа за произвеждание на нови стойности. Притуримъ ли при тази дефинация още, че само трудътъ произвежда имуществата, че всички имущества непрѣдставляватъ друго нищо освѣнъ

съхраненъ трудъ, съ помощьта на когото да може да се поддържа въ производството пакъ трудътъ и като притуримъ още, че слѣдователно всички произведения принадлѣжатъ на тогова, който ги е произвелъ съ собствения си трудъ, то ще получимъ това, което потвърждаватъ Фурие, Лассаль, Марксъ, Бебелъ и пр., въобще това, което поддържа новата реакционерна антикапиталистическа партия т. е. социализма, коммунизма и пр.

Главниятъ организационенъ принципъ на цѣлото наше народно стопанство е билъ *трудътъ*. „Самосъзнателното тѣлесно и душевно напрягание на человѣка, съ цѣль да достави всички срѣдства, съ които да може да удовлетвори нуждитѣ си, се нарича трудъ.“[1]) По трудътъ си древнитѣ Словѣни сѫ се отличавали отъ всичкитѣ си съсѣди. Другитѣ народи, ни съобщава Шафарикъ[2]), сѫ били диви полчища, които сѫ нападали съсѣдитѣ си, за да ограбятъ имуществата имъ. Словѣнитѣ обаче сѫ били миролюбиви, тѣ самоволно сѫ странствували изъ другитѣ земи, съ единичка цѣль да ги разработватъ. Именно по своето си трудолюбие другитѣ диви войнственни народи сѫ оставяли Словѣнетѣ въ покой, даже нарочно сѫ имъ правили улеснения да се заселяватъ, за да се въсползуватъ отъ тѣхния трудъ. Тъй напр. Словѣнетѣ сѫ били подъ владичеството на Хунитѣ, и Готитѣ, които обаче не сѫ ги подвластили за да подпълнятъ съ тѣхъ редоветѣ на войскитѣ си, а за да се ползуватъ отъ земледѣлческитѣ имъ произведения. Прокопий е нарекалъ Словѣнетѣ сѣячи т. е. земледѣлци.

Презъ трудътъ си нашитѣ прадѣди, освѣнъ че сѫ разработвали земята, но тѣ сѫ усъвършенствували търговиитѣ и занаятитѣ, и въ онѣзи мрачни времена тѣ сѫ въртели между сѣверна и южна Европа съ произведенията си обширна търговия.[3])

Нáй-крѣпката опора на държавния и економическия строй, Българинътъ е положилъ въ трудътъ си. Той е нáй-очевидно доказалъ, че само трудътъ е единичкия източникъ на богатството и благосъстоянието, че единъ народъ, който мрази трудътъ, той никогашъ неможе да успѣе да рѣши

[1]) D-r Kremer, Zürich: Die Landwirthschaftslehre (стенографирани лекции).
[2]) Die Abkunft der Slaven. 1828 год.
[3]) Geschichte des Levantehandels Mittelalters D-r W. Heyd. 1879 год.

културната си задача. И дѣйствително тѣзи народи, кои обитаватъ южнитѣ плодородни мѣста, гдѣто природа е изобилна и сама произвежда храната на човѣцитѣ въ нáй-удобния и́ видъ, гдѣто народитѣ неупотрѣбляватъ голѣми тѣлесни и умствени усилия, за да получатъ храната си, такива народи сѫ винаги лѣниви, и въ културно отношение нискостоящи. Философътъ Д. У. Дреперъ нáй-добрѣ е доказалъ истинностьта на казаното. „Затова" казва Дреперъ, „макаръ и цивилизацията на Европа да зависила въ началото си отъ еднаквостьта и постоянство на климата въ една отъ африканскитѣ области,[2]) но побѣдитѣ надъ природата, които се ознаменували пó-нататъшното и́ развитие, сѫ се извършили всрѣдъ мѫчнитѣ условия на живота на умѣрения климатъ."

Трудътъ е билъ нáй-главното условие, което е давало на Българинътъ сила и енергия да спази плѣмето и народностьта си. Тихъ по характеръ, трудолюбивъ и неуморимъ Българинътъ е разработвалъ плодородната земя на татковината си и е правилъ винаги богата и щастлива. Трудътъ е крѣпилъ не само частно но и общо силитѣ на цѣлия народъ и го е прѣдпазвалъ отъ всевъзможни гибели. Нашата история ни дава нáй-хубави примѣри а особенно самата трагедия: паданието на нашето царство. Вмѣсто тогава да се е поддържалъ и уважавалъ трудътъ, уважавало бездѣлничеството и разврата. Тогавашнитѣ ни управници отъ царьтъ до нáй-долния сановникъ сѫ распространявали раскошеството и лѣностьта, тѣхнитѣ физически и душевни сили сѫ изнемощели, народътъ не е ималъ вече прѣдишнитѣ си смѣли и прѣдприемчиви прѣдводители, и България е изчезнала отъ историческата сцена. Народътъ обаче е останалъ ягкъ, трудътъ му е поддържалъ силитѣ и вѣ него е намиралъ едничкото си утѣшение. Тъй е можалъ той да оцѣлѣе и да прѣкара нáй-тѣжкитѣ минути на живота си.

Всички списатели по Българската история като Шафарикъ, Венелинъ, Дриновъ, Иречекъ, и др., всички пътешедственници, които въ пó-прѣдишни врѣмена сѫ изслѣдвали нашето отечество както Буе, Лежанъ, Каницъ и др.

---

[1]) История на умственото развитие. Д. У. Дреперъ томъ I-ий. книжка пъ… Шуменъ 1890 год.

[2]) Египетъ.

сѫ се очудвали на трудътъ, когото е полагалъ Българинътъ при занятията си. Трудътъ е свързалъ Българския народъ пó-тѣсно, чрезъ трудътъ Българинътъ е можалъ да се удържи като народъ, съ него се е освободилъ и на него трѣбва да положи той за напрѣдъ цѣлата си бѫдѫщность.

Нашитѣ прадѣди, когато се заселявали на Балканския полуостровъ, сварили сѫ го въ рѫцѣтѣ на една община, повелителка на всичкитѣ до това врѣме познати народи, която при това се е наела да распространява навредъ културата си и да управлява по свой закони и права. Тази могущественна община е била Римъ, нейнитѣ владѣния съставлявали великата империя. Въ епохата, въ която Словѣнетѣ сѫ се явили на историческата сцена Римъ е билъ въ началото на изнемощяванието си и грамадната римска империя отъ вѫтрѣшното ѝ гнило вече управление се е раскапвала, и границитѣ ѝ сѫ се постоянно стѣснявали.

Дрѣвнитѣ Словѣни, слѣдъ заселяванието на Балканския полуостровъ, сѫ се распръснали по плодороднитѣ му полета и семейно сѫ обработвали завзетитѣ мѣста. Главното срѣдство за прѣпитаванието имъ е било земледѣлието. За да може то да принася пó-голѣми облаги за възнаграждение на положения въ него трудъ, изисквало се е повече работни рѫцѣ. Нашитѣ прадѣди, споредъ характерътъ си, не сѫ признавали и търпѣли робството, и слѣдователно не сѫ се ползували отъ чуждъ трудъ. Тѣ сѫ били безусловно принудени да уголѣмяватъ и задържатъ домочадието си за да удвоятъ работнитѣ си сили. Тъй се е породила задругата. Задругата слѣдователно е непосрѣдственно слѣдствие на самостоятелния трудъ. Въ задругата всѣкой е билъ принуденъ да работи и трудътъ е опрѣделявалъ не само достойнството на всѣкой неинъ членъ, но още и стойностьта на произведенията. Въ задругата слѣдователно само и исключително трудътъ е докарвалъ богатство, заради това тя се е грижила да подържа трудътъ и то пакъ чрезъ трудътъ си. Всичкитѣ произведения сѫ принадлѣжали на задругата, и то на тѣзи, които сѫ участвували въ производството, съобразно съ тѣхния трудъ, когото сѫ полагали въ това производство. Всѣкоя задруга слѣдователно е прѣдставлявала едно комунистическо общество. Фурие, Лассалъ, Бебелъ, Щраусъ и др. социалисти много

добрѣ би направили, ако, вмѣсто утопическитѣ си идеи, би се заввели да реализиратъ идеята на нашата стародавна задруга, тѣ би имали пó-добръ успѣхъ. Отъ горѣказаното обаче небива да заключяваме, че какъвто комунизмъ е владѣлъ вжтрѣшно, сжщо такъвъ е владѣялъ и вънкашно между задругитѣ. Напротивъ, всѣка задруга е работила за себе си и си е пазила интереситѣ като самостоятелно лице. Даже тази самостоятелность е отивала до тази крайность, щото често пжти комунитѣ не сж се съгласявали по въпроси, касающи се до нáй-жизненнитѣ имъ интереси — политическата имъ самостоятелность.

Понеже организационниятъ принципъ на народното ни стопанство е билъ трудътъ, а пакъ чрезъ трудътъ всѣкое лице придобива пълна лична самостоятелность, понеже цѣлия народъ се е състоялъ именно отъ такива самостоятелни лица, и понеже всѣкое самостоятелно лице опрѣдѣлява самó и независимо правата си, то и правата на цѣлиятъ народъ, сж се опрѣдѣлявали съ съгласието на всички негови самостоятелни единици. Отъ това слѣдва, че държавното управление на Словѣнетѣ е било демократическо. Подобно управление е искалъ и Аристотелъ въ противоположность на Платона, да устрои въ отечеството си Гърция, само че той освобождавалъ свободния гражданинъ отъ трудътъ и го (трудътъ) е възлагалъ на робитѣ, които той считалъ като естественна и нераздѣлна часть на обществения строй.

Както ни е вече извѣстно, слѣдъ дохождането на урало-чудскитѣ Българи и слѣдъ словѣнизирането имъ, Словѣнетѣ сж замѣнили демократизма съ монархизма, но само вънкашно, като сж оставили воденето на политическия животъ на държавата въ едни ржцѣ; вжтрѣшно обаче демократизмътъ се е спазилъ и до днесъ. България съ тази стопанственна уредба нѣкогашъ е цъвтяла и е имала далечно влияние. Българския народъ и въобще Словѣнетѣ сж били първитѣ, които сж показали на дѣло, че само трудътъ и сдружаването сж въ състояние да прѣдпазятъ всѣкой народъ отъ гибелна пропасть и да съхранятъ енергията и благосъстоянието му. Българитѣ като земледѣлци още пó-отрано сж рѣшили аграрния въпросъ, за когото сж се писали и пишатъ още обширни съчинения и за рѣшаването му се прѣдлагатъ разни планове, отъ които еднитѣ осжществими

а другитѣ въобще неосѫществими. Тѣ сѫ ни показали, че распокѫсванието на земленета собственость е противно на земледѣлието, че слѣдователно римското наслѣдственно право трѣбва да се отмѣни за земледѣлието, сѫщата идея която тъй горещо защищава и Preser[1]) и съвѣтва своитѣ германци земледѣлци да отнематъ това право и да го замѣнятъ съ националното германско право. Нашитѣ прадѣди сѫ показали, че това, което не може да извърши единия, може да го свърши множеството. Съ своята задруга тѣ ни сѫ посочили на дружественния принципъ. И както девиза на политиката е съединението прави силата, сѫщата девиза е на стопанството: сдружванието прави силата. Чакъ сега, когато голѣмий капиталъ, както се изражава Сисмонди, захвана да изида малкия, сѫ се съзнали человѣцитѣ, и сѫ захванали да се сдружватъ, за да спазятъ економическата си самостоятелность, и нáй-крайнитѣ съединисти социалъ-демократитѣ, искатъ вече едно общо сдружвание на работнитѣ сили и оничтожение на частната землена собственость. Ето до кждѣ ни е докарало римското право.

Този фундаментъ на народното ни стопанство захваща да се раскъртва съ нахлуванието на византийската култура. Слѣдъ покоряванието ни отъ Турцитѣ, народното ни стопанство се слива съ обичаитѣ и изгубва прѣдишната си свързана и цѣлокупна система. Слѣдъ освобождението ни обаче се нанесе послѣдния смъртоносенъ ударъ. Както въ западна и срѣдна Европа тъй и въ нашата държава се въведе римското право за основа на стопанственнитѣ ѝ закони, и наскоро ще бѫдемъ и ний честити да видимъ и у нашето отечество частната землена собственость распокѫсана на дребни дѣлове, наскоро ще се подигне и у насъ страшния викъ за „Existenz-minimunia“ на земледѣлеца, даже още отъ сега е и прѣдвиденъ въ закона за населяванието на ненаселенитѣ земи въ България отъ 20 Май 1880 год. гдѣто е казано, на семейство ще се даватъ по 30—60 уврата земя, но само че този членъ не е схванатъ въ обща смисъль. Римлянинътъ си е съставилъ понятия за земленета собственость сѫщо както е имало въобще за всѣкоя търговска стока. Землената собственость може да се распокѫсва, да се продава, купува въобще да се търгува съ нея както съ

[1]) Die Erhaltung des V. Karl Preser 1884. ç. Auflage.

всѣкоя друга стока. Римлянинътъ е можалъ тъй да мисли и именно това може да послужи за негова характеристика. Римлянинътъ е обсебилъ цѣлата вселенна, неговия войнский духъ е гледалъ на широко и слѣдователно Римлянинътъ никогашъ не се е плашилъ, че съ распокжсването на землената собственость ще се образуватъ малки и съвсѣмъ несъстоятелни имѣния. Тогава неговитѣ земленн притѣжания сж били обширни и нѣмали предѣлъ. Освѣнъ това като си прѣдставимъ, че населението въ тогавашно време е било малочислено, невѣжо, че Европа е имала още широки необработени полета, че Римлянинътъ е стоварилъ трудътъ на робитѣ си, че въ тогавашното натурално стопанство не е имало таково подробно распредѣление на трудътъ въ системата на производството каквото е въ днешната капиталическа епоха, ще додемъ до заключение, че спорѣдъ обстоятелствата Римъ си е създалъ своитѣ права и закони. Въ натуралното стопанство римското наслѣдствено право може да си има мѣстото, но въ царството на капитала то е станало опасно орждие и е нанесло голѣми бѣди. Понеже римското право не прави никаква разлика между стоката и землената собственость, то и много економисти сж смѣсили въ понятието за капитала освенъ искуственно произведенитѣ стоки но още и землената собственость. Нека да потвърждаватъ Херманнь, Книсъ, Щаннъ, Кремеръ и пр. че землената собсобственость е тоже капиталъ, но ний нѣма и неможемъ да се съгласимъ и ще останемъ при противното мнѣние на Рошера и Родбертуса: землената собственось не е капиталъ: а пъкъ и нейната натура недозволява да бжде капиталъ. Именно отъ това смѣсвание на землената собственость съ капитала се чуватъ пронизителнитѣ викове към реформи. Отъ това смѣсвание на понятията е докаранъ земледѣлецътъ въ цѣла срѣдна и южна Европа па и у насъ до края на пропастьта. Това смѣсвание е принудило економиститѣ да търсятъ разни срѣдства за избавлението на земледѣлеца, и сж били прѣпоржчани разни идеи. Не е тукъ мѣстото да упоменемъ колко и какви идеи се породиха най-много, слѣдъ французската революция а особенно слѣдъ 48 година за разрѣшението на аграрния въпросъ. Изобщо можемъ каза:

1) Въ древнитѣ врѣмена, въ натуралното стопанство трудътъ и землената собственость сж владѣяли надъ капиталътъ;

2) Въ настоящата епоха на капитализма капиталътъ владѣе надъ трудътъ и землената собственость;

3) Въ бѫдѫще трудътъ ще владѣе надъ капиталътъ и землената собственость.

Съ послѣдното твърждение неискаме a priori да прокобяваме, че въ бѫдѫще непрѣменно ще се реализира социализмътъ или комунизмътъ; може би да, я може би и не. Ний неискаме á la Фурие или Бебель да прѣдсказваме още сега, какъ трѣбва да се прѣустрои по социалистическия кроежъ желаната обществена организация. Това би било да градимъ въздушни кули; ний искаме само да обърнемъ вниманието, че въ настоящата компанистическа епоха, антагонизмътъ между капитала и трудътъ е разслабилъ цѣлия сегашенъ общественъ съставъ, и отчаената борба между трудътъ и капиталътъ е въ пълния си разгаръ.

Цивилното общество отъ тази борба се постоянно прѣобразява и „нови душевни подбуждения, нови идеи и художественни дѣяния свързватъ изново това нераздѣлно задружно живѣение на человѣцитѣ[1])". До сега трудътъ е побѣждавалъ, а и за напрѣдъ бѫдѫщето е негово.

„Патриахалния животъ въ всѣкое земледѣлческо стопанство", казва Д-ръ Щегеманъ, въ което всички ратаи се считатъ като членове на една самостоятелна и отъ вънка затворена задруга, е подѣйствувалъ да непочувствуватъ хилядитѣ земледѣлчески работници солидарноста на интереситѣ си и ни разяснява, защо земледѣлческия пролетариятъ още се не е сформиралъ въ самостоятелна класса, когато манофактурнитѣ работници свързватъ на врѣдъ коалиции и сѫ придобили такава сила, която захвана да се чувствува и зачита[2]).

Социалнитѣ въпроси съставляватъ днесъ нáй-жизненитѣ на дневенъ редъ въпроси. На всѣкѫдѣ този родъ въпроси възбуждатъ нáй-шумнитѣ разисквания и прѣния. Въ всички социално-економически списания се третиратъ даже съ голѣмо остроумие. Па и нáй-малкитѣ вѣстничета поднасятъ на „почитаемия читатель" пъстри уводни ста-

---

[1]) D-r. A. E. Fr. Schäffle: Bau und Leben des socialen Körpers. стр. 1-ва свитъкъ I-й Tübingen, 1881.

[2]) D-r. Stegemann: „Karl Marx über die Landwirthschaft. Beitrag zur Phylosophie der Landwithschaft". Landwirthschaffliche Iahrbücher. Свитъкъ за 1886 г.

тийки, въ които редакторитѣ имъ отъ „зоръ“ и пора важностьта на прѣдмѣта „харчятъ“ пера и мастило, съ съть идеи и срѣдства за да запознаѫтъ и поучатъ л бимия си читатель по тѣзи толкова за него потрѣбни раб

„Никой неможе вече да избѣгне отъ тѣзи насѫщни проси. И който би се прѣструвалъ да ги нечува, който се отнасялъ равнодушно къмъ тѣхъ, той отъ врѣме ще подсѣща много сериозно и осязателно, като ще му се кажатъ голѣмитѣ язви въ обществената организация срѣдствомъ тъй нареченитѣ „обществени кризи[1])“.

[1]) D-r. Plater: National-Oekonomie. Стенографирани лекции.

(Слѣдва).

ПИСМА ПО НАРОДНОТО НИ ПРОБУЖДАНИЕ.

Съобщава Ferison.

—

I.

Отъ Райна Поповича до О. Неофита.

Въ послѣдньо врѣме изгледва да е живо заинтересуванъ българ. периодически печатъ отъ живота и дѣятелностьта на двама нáй-забѣлѣжителни по литературно-школското ни възраждание дѣйци, — *О. Неофитъ Рилски и Райно Поповичь.*

Г-нъ Димитриевъ обнародва редъ писма изъ кореспонденцията на тия мѫжье, които (писма), споредъ него, „могѫтъ до нѣгдѣ да послужатъ като спомагателно срѣдство при изучванието книжовното ни народно възраждание". Мнѣнието на почтений авторъ е справедливо, значението и важностьта на подобенъ родъ писма е несъмнѣнна, споредъ насъ; тѣ, като непосрѣдственно завѣщание и сигурно свидѣтелство на съврѣменници, живо заинтересувани отъ епохата, въ която сѫ живѣли и дѣйствували, хвърлятъ голѣма свѣтлина на много въпроси отъ народната ни история, особенно пъкъ отъ нáй-новата, и сѫ истинско огледало на епохата, въ която сѫ се подвизавали авторитѣ имъ. Безъ тѣхъ историкътъ на епохата, извѣстна подъ названието „Възраждание", не ще има пъленъ успѣхъ въ издирванията си, но може: тѣ ще му служатъ за пѫтеводитель въ историята на тая въ много отношения тъмна епоха отъ народний ни животъ, и въ много случаи, опирайки се на тия скромни исторически документи и въоруженъ съ историческата аналогия и съобразителность, ще гради своитѣ заключения за тая толкова интересна страница отъ общественнй ни животъ — литературно-школското ни — политическо възраждание.

Съ това, обаче, не се исчерпва тѣхния интересъ. Покрай общий интересъ, такива писма прѣдставляватъ и ча-

стенъ интересъ отъ не пó-малко значение: тѣ сѫ и градиво за бѫдѫщата биография на тия народни труженици. Биографията на тия дѣйци изобилува съ толкова много праздници, тъмни и смутни страници, щото смѣло може да се каже, че до сега ний не сме знаяли нищо положително за личностьта и живота на тия достойни за похвала и уважение народни пробудители, като исключимъ твърдѣ краткитѣ и на мѣстѝ сбивчиви съобщения на В. Априлова въ неговата „Денница Новоболгар. Образованія“ и I. Иречека въ Истор. на Българ. народъ и пр. Покрай малкото истински свѣдѣния, достигнѫли до насъ, за тѣхъ обикалятъ и толкова много противоположни па даже и много пѫти невѣроятни мнѣния испомежду пó образованитѣ наши хора, щото биографътъ, лишенъ отъ положителни документи, рискува въ заключенията си, много пѫти неволно и безсъзнателно изопачава истината. Съ обнародването на подобни писма, обаче, задачата му е пó-улеснена, пó-удобоисиълнима. Тя би се улеснила още пòвече, ако ония, които сѫ владѣтели на такива писма, побързаха да ги направятъ общо достояние.

Рѫководимъ отъ тия съображения, авторътъ на тия редове се рѣшава да даде гласность на хранящитѣ се у него нѣкои писма на тия радѣтели за народното благо, размѣнени между тѣхъ по разни случаи.

Придържаме се о хранологический редъ при печатанието имъ.

***

Двѣ отъ обнародванитѣ отъ г-на Димитриева писма въ книж. 25—26, 88 год. и 32—33, 90 год. в. сПС., първото съ дата 9-й Ноемвр. 1838 год., второто отъ 30 Ноемвр. с. год., писани отъ Неофита до Райно Поповича въ Карлово, ни подсѣтихѫ за едно отъ писмата на тоя послѣдния, съ което той отговаря на О. Неофита по случай „конечното“ му отчаяние.

Тая страница изъ биографията на О. Неофита е колкото тъмна, толкова и пó-достойна за забѣлѣжвание. Достойна именно за туй, че тя ни се види като обща въ живота и дѣятелностьта на всички почти дѣятели народни, било наши, било чужди. Не единъ, не двама въ своята дѣятелность сѫ имали случай да испитатъ сѫщитѣ горчи-

вини, да въздъхнѫтъ по сѫщий начинъ и даже да свършѫтъ съ покушение на живота си! Народитѣ се възраждатъ и напрѣдватъ съ стенания отъ страна на едни, нáй вече въ началото, съ радостни въсклицания и съ всѣкакви облаги за други, подиръ възраждането и унапрѣднуванието.

Странно, наистина, се струва човѣку, какъ така притѣжательтъ на желѣзна воля, опитний и закаленъ вече въ борбата съ враговетѣ Неофитъ,[1]) душата и реформаторътъ на народнитѣ училища, посветенъ отъ душа и сърце на народното възраждание, е могълъ „конечно" да се отчае. Странно, и като необяснимо! Трѣба обаче да се знаѭтъ условията, обстоятелствата, всрѣдъ които се е подвизавалъ почтенний старецъ, слабоститѣ, отъ които не е билъ освободенъ, като човѣкъ, и всичко става ясно. О. Неофитъ е билъ натура нервозна, раздразнителна. Нещастията сѫ го прѣслѣдвали твърдѣ отъ рано; 30 годишенъ инокъ бѣше той, когато Самоковското приключение[2]) оказа гибено влияние на неговитѣ нерви; той напуща града и се завръща въ мънастиря (Рилский) скоро, обаче, ново нещастие го сполита: въ 1833 год. мънастирьтъ изгорѣлъ; той тръгва да се скита по България за събирание на волни помощи за възобновлението на мънастиря. Нѣма да споменемъ за трудноститѣ, съ които е ималъ да се бори пѫтешественникътъ въ ония врѣмена изъ България, за опасноститѣ, на които е бивалъ изложенъ живота му на всѣка стѫпка. Всичко това не е могло да не подѣйствува врѣдително на неговата впечетлителна натура. Въ 1837 год. ний го намираме учитель въ Копривщица; неуспѣхътъ въ борбата му съ гърцитѣ въ Пловдивъ го отвлича въ тоя осамотенъ кѫтъ съ надѣжда за по плодотворна дѣятелнпсть и тихъ животъ. Нъ и тукъ грьцкитѣ интриги и турски прѣслѣдвания не го оставяли на мира. Отъ друга страна крѫга за дѣятелность се расширилъ; числото на училищата се уголѣмило. Таблицитѣ и красновписанията[3]) се указали недостатъчни: трѣбали учебници, чувствувало се нужда отъ много, а имало твърдѣ

[1]) Тая борба той е подкачилъ още въ Мелникъ и Велесъ, като ученикъ. На друго мѣсто и по другъ случай пò-вечко по тоя въпросъ! F.

[2]) Убиванието на Еписк. Илариона, при когото Неофитъ е билъ дяконъ и писарь въ канцеларията. F.

[3]) Единственнитѣ училищни пособия до оная година въ туко-що появившитѣ се „новобългарски школи". F.

малко. Той поема прѣдстоящий товаръ на гърба си и се завзелъ да достави ако не всичко, то поне най необходимото. При такива обстоятелства лесно е да си прѣдставимъ положението на О. Неофита. Ония, които сѫ го познавали отъ близо, увѣряватъ, че той отъ ранна сутрина до дълбока вечеря постоянно работилъ, било въ училището, било у дома си. „Неуморимъ бѣше въ работата си въ училището и удома си. Уединенъ и отдалеченъ отъ живота, служеше на високата си задача, даже съ извънредна воля“,[1]) пише единъ неговъ ученикъ. Той билъ човѣкъ пъргавъ, бързъ, нетърпѣливъ — искалъ, ако да бѣ възможно, още на часа да види плодоветѣ на дѣятелностьта си; нъ врѣмената сѫ били такива, щото всичко поставѣхѫ въ разрѣзъ съ неговитѣ желания. Спѫнкитѣ били много и доста голѣми: не за веднѫжь и така лесно можехѫ да се прѣскочатъ тѣ; учебницитѣ се печатали бавно; освѣнь това трѣбало е да се подготвѫтъ помощници и тукъ-тамѣ скрититѣ сили да се *подущѫтъ* и ободряватъ — трѣбало е да се подготви почвата. А за това се изисква врѣме, хладнокръвие, — това именно недостигало Неофиту. Той искалъ изведнѫжъ да види осѫществении идеалитѣ си: ясно е послѣ това, че неуспѣхитѣ въ нѣкои работи, сѫ могли да причинятъ на човѣкъ съ подобенъ характеръ отчаяние.

На 6-й Ноемвр., 1838 год. Райю Поповичь писалъ Неофиту. Тоя послѣдний не му отговорилъ: „причина никоя друга не е, пише той на 9-й Ноемвр., сѫщата година,[2]) само конечното ми отчаяніе и охладѣніе за тия работы що се касаеха до нашето любородство, защото сьмь чрезвичайно огорченъ за нѣкои наши си тукашны работы, които никакъ не можехѫ да трѫгнѫтъ по желанію нашему со всичкитѣ наши кровавы поты и неутомимы трудове. Того ради и произведе ся во мнѣ толкова хладнокровіе, щото со *всемъ паднахъ во отчаяние и оставихъ се отъ всичкитѣ намѣрения, които се относехѫ гоѐ за ползата нашего народа.* Причинитѣ са много и не требува да ги казувамъ, но, и ако е нужда да ги кажа, недостанетъ ми време повѣствующу; сего ради и упокоявамся само на любезното молчаніе, което и при-

[1]) „Чърти изъ живота и записки на Атанасъ Ивановъ, бив. учитель въ Стара-Загора. Сливенъ“. 1885, стр. 24.

[2]) Вижъ: „Писмо по народното пробужденіе“. Димитриевъ С. П. С., 88 год., кн 25—26, стр. 57. F.

нося на неисцелнитѣ ми раны поне нѣкоя отрада. и когато ги прѣговарямъ като кога ги чоплимъ, и по люто ме болитъ"....

Отчаянието е било толкозъ силно и му причинило такъво „хладнокровіе" къмъ общественнитѣ гйое народни работи, щото той не считалъ за възможно да се избави отъ него. Съ една съмнителность и почти безнадѣжность въ противното той свършва писмото си и напомнѭ, че „ако ся ободримъ мало и возникнемъ отъ своето отчаяніе, пакъ ще ви отписа нѣщо!"

Това скърбно извѣстие стрѣстнѫло младий и буенъ Райю Поповичь, който побързалъ да утѣши и насърдчи измѫченнйй отъ неволи и трѣскава дѣятелность старецъ, въ лицето на когото той виждалъ човѣкъ полезенъ и необходимъ за народа си; рѣшилъ да го посовѣтува на „нечто полезное" и му пише: „Ваше прежелателное ми писмо отъ 9-й текущаго також де прерадостію восприяхъ и отъ него като ся научихъ причината, за която не ми отвѣщахте на́ скоро, упокоихсе мало отъ неправедното мое къ вамъ подозрѣніе: защо́ воистину като не ми отвѣща начахъ доволно да мислимъ защо е и за какво е, и като человѣкъ да ся колебля семо и ова́мо, за която моя погрешка також де просимъ прощеніе. Заради конечното ваше отчаяніе и охладеніе оскорбихся и азъ доволно, за което това ви говоримъ или за по голѣмо огорченіе, заради нѣкое вамъ утешеніе. Такива са, господине мой, българскитѣ сички работы, не варвятъ както трѣба и както мисли нѣкой по на добро́ да ги управи, ами както ся случи и както си варвятъ. Азъ когито намыслихъ да дойда на Котелъ ѿ Букурешъ за да просвѣщавамъ роду си, думаха́ми и мя совѣтоваха различни мудри мужіе чи нищо не ще завартимъ, ами́ или най-послѣ и нехотящъ ще отида да стана калугеръ, или щемъ отъ веремъ да умремъ, отъ тія мои совѣтници бѣха двоица най-изрядни, единіо Теодосій архимандритъ на Родолъ-вода, а другіо Х. Анѳімъ въ Чобанъвода, игумены, и двоицата философи, които умрѣха прѣди да отидете ви въ Букурешъ, и Теодосій билъ діаконъ на Преславскіатъ епископъ, а Х. Анѳумъ божигробски протосингелъ по Българія: но азъ распалянъ ѿ чрезмерно честолюбіе и родолюбіе; вы же рцыте отъ суемудріе и высокоуміе, никого не слушахъ ами са прилѣпихъ при Стефа-

накя Вогориди, който и тогива можаше сичко, както и сега, и сосъ неговото средство побудихъ патріарси, митрополити, епископи и други много, но увы! сичко това́ „суета́ суетсвіи, и вся сует́а!“ Защо виждатъ мя нынѣ седя въ Карлово като единъ простакъ, и да ласкателствувамъ простацытѣ, и тогишнитѣ ми мудруванія както говоритъ отстоятъ елико отстоятъ въстоцы отъ западъ; и отъ много еще время бѣхъ се отчаялъ да не мудрствувамъ высокая, ами да си поминувамъ както ми прилѣгне: защото са мѫчны нашитѣ бо́лгари, совсѣмъ и не обыкнали въ това, и както щешъ думай, тїй си пакъ теглятъ на къмъ тѣхъ. *Того ради не скорби на́пусто и не сѫ топѝ безъ полза, защото си потребянъ и на родáтъ си, а най-паче и на себе си, и както самъ примѣчавашъ така трѣба да посту́павацъ спроти времето, защо́ то е най-добъръ даскалъ на сичкото. . . . . .* „Конечно вы пишемъ, се повръща пакъ на свършване той, конечно вы пишемъ и совѣтуемъ да се не отчайвате така̀, защо това е малодушіе, така си варвятъ тїя общеполезны работы. Карай ги да варвятъ до колкото можешъ и догдѣто варвятъ, па като видишъ чи совсѣмъ не варвятъ, ще си имашъ утешенїе, чи си ся трудилъ колко си можалъ, а пакъ коги не варватъ що́ да сторишъ!“

Какъ е подѣйствувалъ тоя опортюнистически съвѣтъ на отчаяний Неофита се види отъ писмото, съ което той му благодари отъ сърдце дѣто благоврѣменно го извлѣкълъ отъ „глубокаго рва лютаго отчаянія:“[1]) „Отъ 18-й совершившаго ся уже ноемврйя Ваше прежелателное отвѣщателное писмо отверстыма рукама пріехъ; и прошедъ въ немъ все содержаніе единажды и дважды, пріяхъ великое утѣшеніе отъ него печали моей и унылому отчаянію моему врачество́ бысть ми поистинѣ зѣло́ дѣйствителное, и благодарю ви отъ сердца, защото благовременно *ме извлекохте отъ глубокаго рва лютаго отчаянія*. Вѣру ми имите, защо и азъ самъ така вѣрурамъ и исповѣдувамъ, каквото ми совѣтувате; и това истото врачество прѣдлагахъ и азъ самъ противу болѣзни моей, зная добрѣ, защо, болгарскитѣ работи са такива и защо, по моему заключенію, мислимъ еще много време (неопредѣлено колко) щатъ да варватъ така . . . . . но никакъ не можехъ да се измѣня отъ налѣгнѫ-

[1]) Вижь «Пс.», 1890 г., кн. 32—33, стр. 344.

лото ме отчаяніе; *а когато прочетохъ тия иститѣ совѣты и въ вашето благоразумно изложеніе, абіе се вдигнѫ отъ главата ми, като нѣкоя гѫста магла, онова отчаяніе и возсія ми сладкій свѣтъ душевнаго спокойствія и разумѣхъ іако измѣнихъ се весъ*" . . . . .

Въобще Райно Поповичь е ималъ силно влияніе надъ О. Неофита; неговитѣ „мнѣнія и прѣдложения" той е уважавалъ и ималъ за „вожди", защото „по добъръ наставникъ не ща да намѣра отъ нихъ[1]) признава се той въ писмото си отъ 1838 год. 30 Ноемврий.

Много нѣщо длъжи българский народъ на това Райново писмо: то е ободрило, насърдчило единъ, отчаянъ неговъ доброжелатель, и го тласна изново въ полето на дѣятелностьта: за това и ний счетохме за длъжность повечко да се спремъ на него.

Пó-нататъкъ Р. Поповичь излага своето мнѣние по езиковнитѣ въпроси, иматъ ли право чужденци хора, като Венелина и С-іе, които не познаватъ добрѣ и народа и езика му, и като отговаря отрицателно, твърди по единъ авторитетеъ начинъ, че „що излизатъ да ни поправятъ езикатъ, то е нáй-голѣмата тѣхна глупавина, защо никогда не може да баде това сир: Венелинъ да познае свойствата по болгарскіиатъ язикъ пó-добрѣ отъ единъ болгаринъ, който са е родилъ въ него . . . . варши си работата както си занаешь, пакъ онъ да си дранка какво ще", съвѣтва той О. Неофита.

Пó надолу слѣдватъ разсѫжденія по начина за снощеніе съ Руссия, по въпроса за типографията, отдавна подигнатъ отъ О. Неофита и пó-рано отъ В. Априлова и Н. Палаузова. Читателитѣ на Пер.-Списание знаѭтъ вече, че Априловъ и Палаузовъ сѫ се старали много за учреждението на една типография съ български и гръцки букви, въ която българ. сочинители да би печатали съчиненията си, вмѣсто да ходятъ в Будимъ и пр.. „Объ исполненіи сего плана мы просили уже, пишѫтъ тѣ Венелину въ 1837 год., 10 Декемвр, князя Самоскаго Богороди, чтобы исходатайствовалъ намъ позволеніе[2])". Но както самъ Априловъ

[1]) ibid.
[2]) Гл. Венел.: О зародишѣ Ново-Бѣл. литер. и Пер. кн. 32—33, стр. 339.

изповѣдва въ „Денницата“ си „Обстоятелства затруднили учрежденіе типографіи[1])“.

Тия „обстоятелства“ биле извѣстни на Райно Поповича; той знае причината за неуспѣхътъ на Априлова и С-іе и съ пълна увѣренность твърди, че „за тіпографіята ако бѣха писали на тирнову харчта тій да теглятъ, а торкову (? — не се чете добрѣ. F). да говори чи онъ ѿ сега я прави за да откасне болгарія отъ Р., то бы ся совершило до нынѣ: но понеже пишатъ са́ми, невѣрвамъ това̀ никогда да баде да сме възможни за това, сир. да стоймъ на срѣща̀ харчьта, па да пишемъ на Стеванакя[2]) за това да видимъ Стефанъ ка́ку си полага душата за това, а тѣмъ не отвѣщава.“ — „Преди нѣколко дни, расправя той въ писмото си отъ 1840 год., 15-й Юлий, ходихъ на Котелъ: на Петровдень бѣхъ тамо: разговорихъ ся съ нѣкой мои пріятели, които были въ Цариградъ, когито патриарха се променувалъ и когито терновский митрополитъ ся полагалъ. Твой тезоименный, а мой пріятель Неофитъ станалъ прѡтосингелъ на терновскїатъ митрополитъ, вмѣсто митрополиту (?). Нему были писали одесянитѣ (т. е. Апр. и Палаузовъ F.), да исходатайствува тїпографіа въ Габрово. *Но Вогоридъ отвѣщалъназдраво, че отнюдъ това̀ не може да буде, за това нитѝ щелъ да имъ отвѣщае: и реклъ їущъ еднашъ да му не помянатъ за това . . . По-добрѣ е било* (говори Х. Петаръ Котлянино, що ся разговарялъ съ Вогориди) *да не са били дѣйствовали това чрезъ Неофита, ами или сами да са писали, или чрезъ Іоакима да ся содѣйствовали за това:*“ Значи, споредъ карлов. учитель Р. П., обстоятелствата затруднивши учреждението на типографията, сѫ биле тия, че тѣ (одесянитѣ) сѫ били писали сами на Вогориди, който, види се, или не ги е познавалъ още или пъкъ е ималъ нѣкое прѣдубежденіе за тѣхъ, или най послѣ не е съчувствувалъ русофилското (така извѣстно тогазъ) по онова врѣме вѣяние. А колкото за откритието на Солунската българ. типографня, гдѣто го пита О. Неофитъ[3]), „питахъ киръ Сирапїона, пише той, но негово преподобіе нѐма никакво извѣсие за въ Солунъ тіпографїата. Азъ зная, чи въ

---

[1]) ibid.

[2]) — Богориди, F.

[3]) . . . . . „Изяснете ми, молимъ, каква е тая сега новосъставена българска тіпографіа и за кой конецъ? Ви требува да сте се научили по добрѣ отъ духовника Сераніона . . . .“ С. Пс., кн. 23—26, 88 год.

Солунъ има еврейска тїпографіа отъ ветхо, а за болгарска незнамъ." Нъ О. Неофитъ знаялъ тая новина и любопитенъ да узнае коренно *аслията* й, а въ сѫщото врѣме отъ желание да увѣдоми любезния си приятель. той настоява всячески да се постарае да узнае хубаво работата и даже го съвѣтва: „искайте отъ киръ Христа Папа Васили Прокириксинъ що има за θρησκεία τῶν Ἑβραίων (евр. вѣра) и ще да разумѣете, която е сега новосъставена и щото заключите, съобщете ми."

Но доста съ тия обяснения; нека оставимъ автора самъ да ни повѣтствува чрѣзъ писмото си за споменѫтитѣ горѣ работи:

„Ваше мудрословѣсне съ поклоненіе поздравляю и съ благоговѣніемъ дѣсницу вашу цѣлую".

Изъ Карлово, ноемврий 18-й, 1838 год.

Ваше прежелателное ми писмо отъ 9-го текущаго такожде прѣрадостно воспріяхъ, и отъ него като се научихъ причината за която не ми отвѣщахте наскоро, оуспокоихся мало ѿ неправедното мое къ вамъ подозрѣніе: защо воистину като не ми отвѣщá начахъ доволно да мыслимъ защо е и за какво е, и като человѣкъ да се колебля семо и овáмо, за която моя погрѣшка такожде просимъ прощеніе. Заради конечното ваше отчаяніе и охладеніе оскорбихся и азъ доволнѡ, за което това ви говоримъ или за по голѣмо огорчение, а по моé мнѣніе, заради нѣкое вамъ оутѣшение. Такива са, господине мой, болгарскитѣ сички работи, не варвятъ както треба и както мисли нѣкой по на добро да ги оуправи, ами както се случи и както си варвятъ. Азъ когито намыслихъ да дойда на Котелъ ѿ Букурещъ за да просвѣщавамъ рóду си, думаха ми и мя совѣтовáха различно мудри мужіе, чи нищо не ще завáртимъ, ами или най-послѣ и нехотящъ ще отида да стана калугеръ, или щемъ ѿ веремъ да оумремъ, ѿ тія мои совѣтници бѣха двоица най изрядны, единіо Θеодосїа архимандритъ на Родолъ-вода, а другїо Х. Анθїмъ въ Чобанъ-вода, игуменъ. И двоицата философи, които оумрѣха преди да отидете вы въ Букурещъ, и Θеодосїй былъ дїаконъ на прѣславскїатъ епископъ, а Х. Анθїмъ божигробски протосингелъ по болгарїя: но азъ распалянъ ѿ чрезмерно честолюбїе и радолюбїе; выже

рцыте ѿ суемудріе и высокоуміе, никого не слущахъ, ами ся прилѣпихъ при Стефанакя Вогориди, който и тогиж можаше сичко, както и сега, и сосъ неговото средство побудихъ патріарси, митрополиты, епископы и други много: но увы! сичко това „суета суетсвіи, и вся суета"! Защ виждатъ мя нынѣ седя въ Карлово като единъ простакъ и да ласкателствувамъ простацытѣ, и тогишнитѣ ми мудрованиія, както говоритъ ѿтстоятъ елико ѿстоятъ востоцы ѿ западъ: и ѿ много еще врѣмя бѣхъ ся отчаялъ да немудрствувамъ высокая, амі да си поминувамъ както ми прилегне: защото са мжчни нашитѣ болгари совсѣмъ и в обыкнали въ това, и както щешъ думай, тїй си пакъ теглятъ на камъ тѣхъ. Того ради не скорби напусто и не ся топи безъ полза, защото си потрѣбянъ и на родатъ си, а най паче и на себе си, и както самъ примѣчавашъ така трѣбва да поступавашъ спроти врѣмято, защо то е най добръ даскалъ на сичкото. А за онова що ти бѣхъ писалъ, и което и ваше мудрословесіе въ нынѣшното ваше писмо подтверждавате, сир. че трѣбува Одескитѣ и Букурешкитѣ господіи да ся подопытватъ ѿ насъ него и самата истина го иска, защо не е возможно ѿнюдъ да знаятъ они по-добрѣ ѿ насъ що е и кое е потрѣбно и нужди за болгария: того ради и погрѣшаватъ всегда, защото не гледатъ какъ върви работата, ами само това говорятъ. чи ёде какъ требува, затова треба първо да го покажатъ дѣломъ въ тѣхното отечество и въ тѣхната школа, и тогава ми ся мни, чи нещатъ потрѣба много думы, защо хората виждатъ доброто, а що ищатъ да ни поправятъ языкатъ то е най голѣмата тѣхна глупавина, защо никогда неможе да баде това, сир. венелинъ да познае свойствата на болгарския языкъ по добрѣ ѿ единъ болгаринъ, който се е родилъ въ него. Того ради имашъ всяку правду що говоришъ и за членоветѣ, защо невовитѣ оуши. сир. В така са научили да чуватъ, но не така и на болгаритѣ. Азъ преди да чуя това слово отъ васъ, дойде ми на оумъ и на мнозина го рекохъ. чи трѣба да имъ се ѿпише чисто да покажатъ какъ трѣба да ся пише тоя болгарски языкъ: но сичко напусто: варши си работата както си знаешъ, пакъ онъ да си дранка какво ще. Азъ прочетохъ съ вниманіе сичко и видѣхъ защо повече васъ докондисува до-

кача, закача), но понеже тогива като ми ги прати, не оупомяна нищо, за това си номыслихъ, чи белкемъ соизволявате нѣкакъ си на тїя предлозы, за това ви и писахъ да ми обявите що намирате за добрѣ; обаче сега като разумѣхъ и вашето мнѣнїе, предлагамъ ви, чи имате правда да имъ ѿвещате, чи сте и́стый болгаринъ, и никогда нещете соизволи́ да си научите отеческïатъ си языкъ ѿ единъ русинъ или сербъ. Мене нищо не докондисва В. защо, както ся види, не е виделъ еще моитѣ книги, обаче за второ трѣба да ся надѣемъ да прïемна и азъ моето награжденние, а най паче заради що говоримъ, чи трѣба гречески да четатъ, докондисва ма Г. А. (Априлов. F.) въ Д. („Денница"). гдѣто говори[1]), чи въ Жеравна, Котелъ, Елена, а най паче въ Карлово, чи служатъ по гречески, сир. тамо дѣто самъ азъ седѣхъ и седïемъ обаче това си е чиста лажа̀: защо това никогда не е било, и незнамъ кой ги е катихисалъ въ това, и мнитмися, чи никой другъ не е, освѣнъ Кишиловски. Того ради назначи когато ще имъ отвѣщаешь, да имъ оубадимъ сущата истина. И друго що говори Априловъ Вен. чи ми писалъ: но азъ ѿ това немамъ никакво извѣстïе, защо ако бѣхъ имѣлъ, то поне за хатаръ не быхъ приложилъ онія двете тетрады въ Будимъ заради гречески. За грамматïката що говори В. чи не е полна, нема правда. по това: защото тая грам. е практическа за школитѣ, а не ѳеорическа. Азъ видѣхъ Анастасовата, такава треба да е и В.: даха̀ бетеръ. А Христакювата е нищо, и да є нѣщо, обаче се требува да ся предпочте вашата заради много преимущества. И ако да има нѣщо не угодно на сичкитѣ. каквото и Г. А: замѣчава, но тїя са малки работы, и като изволите да ги поправите може да стане обща за сичка болгарïя. Заради голѣмата кореспонденцїя съ Р. (Руссія, F.) що ти писахъ и що ми пишешъ тако е воистину, и (не дай боже) ако та выкнатъ само да ти речатъ що имашъ толкова съ Р! тука немали да́скали; немали книги; хитры и умны человѣцы да са допытвате за оученïе; мачно са оуправяшъ. Затова, по мое мнѣнïе, треба да имъ ся пише мало по прикрыто и да писуватъ и да варшятъ. А по здраво е и сигурно за такива работы да ба̄да̄тъ епитропы и настоятели тука въ турско, а не въ Руссïя, защо това

[1]) Вижъ „Денница".

е противно на гражданското. Тія работы преди 20 години еще ми предложи и многажди ми предлага А: В:[1] но азъ совсѣмъ не соизволихъ да ся допытвамъ ѿ епитропы Руски или Немски и нето му • рекохъ, иди да оубади това на владыката, и ако рече онъ стоявамъ на среща за сичко, тогива азъ да ти стана корбанъ. Азъ го отпослѣ разумѣвамъ и си го мысля, ама си молча. И това що теглятъ болгарія се камъ Р. що е, та не е само това, чи гледатъ да превлечатъ сичкото вниманіе Б. камъ Р.; имамъ отъ други пріятели ѿ Букурешъ чи най много се разгнѣвили за онова, що говоримъ въ Христоитїята, на стр. 14: нема болгарія никакво причастїе съ Р. и прч.; но азъ не ги слушамъ, защото неща да подамъ нѣкакво поведенїе Б. камъ Р. и това самъ мыслилъ когато го самъ писалъ. И макаръ да желая онова, което и онѝ желаятъ, повече отъ тѣхъ, но мене така ми поно́си да хоратувамъ, защото моята глава ще болѝ, а тѣхъ никакъ не ги е грижа. Того ради голѣма погрѣшность е, да ся подлагамы нѝй тѣмъ, а они да подложатъ и насъ съ тѣх си на В. като чи

[1] Тия инициали А. В. споредъ насъ не могѫтъ да бѫдѫтъ истълкувани „Априловъ и Венелинъ“, тъй като въ епохата, къмъ която се отнася въпросното писмо, Райно Поповичъ още не е билъ запознатъ съ тѣхъ. Това се потвърдѣва и отъ писмото на О. Неофита отъ 1838 год. іуния 22, напечатано отъ г. Балабанова въ „Сборника“ на М. на Нар. Просвѣщение, въ което О. Неофитъ като му съобщава за пристигналото „Изложение“ на Венелина, прибавя: „при томъ, и ако пожелаете да се познакомите съ тия вишеречены почтенны особы (Април, Пал, Венелин), *понеже както що слѣдамъ* отъ писмото *Ви, немате никое знакомство съ нилъ до днесь“ и пр.*

Тия букви ни подсѣщатъ за името на единъ почти забравенъ у насъ, плодовитъ и българофилъ още въ ония врѣмена, руски писатель -- *Александръ Вельтманъ*, съ когото, както ще видимъ по долу, Р. Поповичъ е можа̀лъ, по всѣка вѣроятность, да се запознае. Александръ Феодоровичъ Вельтманъ се е родилъ въ 1800 год., на 8 Юлий, въ С.-Петербургъ, гдѣто баща му е билъ на служба въ Лейбъ-гренадерский полкъ, въ царуването на императора Павла. Въ 1811 -1812 год. Алек. Феодор. начева своето образование въ Москва, въ университетский благороденъ пансионъ. Нашествието на французитѣ въ Русия, въ 1812 год., попречва и нему, и той напуща пансиона. Въ 1814 год. той изново постѫпилъ, нъ тоя пѫть въ частний пансионъ на Терликова, и отъ тука въ 1816 г. постѫпилъ въ конний корпусъ, подъ началството на Генералъ-Майора Ник. Ник. Муравьевъ, и въ 1817 год., подиръ испита, билъ произведенъ офицеръ при свитата на Нег. Импер. Величество по квартирмейстерската часть.

Въ 1828—29 год., въ врѣмето на Руско-Турската война, той билъ при главната квартира старший адютантъ отъ генералний щабъ и началникъ на историческото отдѣление на армията. Това обстоятелство му спомогнѫло да се запознае съ българетѣ и тѣхний езикъ: сѐ по това врѣме трѣбва и Райно Поповичъ, учитель тогазъ въ Котель, да се е запозналъ съ него и завелъ преписка по народнитѣ ни работи, отъ които, слѣдъ печалний свършекъ на войната Александръ Вельтманъ живо се е интересувалъ. Между многото литературни произведения на Александръ Феодор. едно прѣдставлява особенъ интересъ за насъ, като такъво, което свидѣтелствува за българофилството му. — *„Райна, царевна болгарская.“* Това съчинение, до колкото помнимъ, е преведено и издадено на свѣтъ отъ Е. С. Мутьева, въ Одесса.

Fer.

травятъ болгарїя изново съ сѣкира. Того ради треба да имъ са пише, че ако са мощны, да пишатъ на патрїархатъ за тїя работы, като онъ самъ да предстоява, тогава да не та е грижа ѿ нищо. Ако ли не го сторятъ, ний сме должны, да кажемъ тїя работы баримъ на владыката само да знае. Но тїя работы по настоящемъ да седятъ, нема нищо, пиши имъ щото ищемъ безъ шуне, сега-сега нема кой да пыта и да дыри такива дребны и тенки работы, обаче мы треба да си ги знаемъ и мыслимъ всегда. За тїпографїята ако бѣха писали на тїрнову харчта тїй да теглятъ, а торкову (не се чете) да говори чи онъ ѿ сега я прави за да откасне болгарїя ѿ Россїя то бы ся совершило до нынѣ: но понеже пишатъ сами, невѣрвамъ това никогда да бáде да сме възможни за това, спр.: да стоимъ на срѣща харчьта па да пишемо на Стеванакя за това да видимъ Стефанъ каку си полага душата за това, а тѣмъ не ѿвѣщава. Пытахъ кїръ Сїрапїона (който тя братски поздравлява) но негово преподобїе нема никакво извѣстїе за въ Солунъ тїпографїята. Азъ зная, чи въ Солунъ има еврейска тїпографїя ѿ ветхо, а за болгарска незнамъ. За книгитѣ що си ги назначилъ ѿ каталогатъ за да пишешъ да ти ги испрататъ, добрѣ ще сторишь, нищо не ти брани, и като са ти нуждны и полезны много добрѣ ще сторишь да ги придобїешь, защо и на други спроти васъ можатъ да бадатъ въ полза голѣма, или ако ся отчайвашь ѿ вышереченитѣ примѣчанія, то е нищо, защо сичкїо свѣтъ знае, чи болгаритѣ си иматъ книгитѣ ѿ Р. Това мене нищо не ма вреди, амѝ ма вреди да са допитвамы ѿ Р., и да прїимамъ ѿ тамо наставленїе. За лексїконатъ незнамъ що да речемъ. Знамъ защо е полезенъ на нашїатъ родъ, а за изданїето му незнамъ како ще баде. Того ради таковъ разумъ подавамъ: да имъ пишешъ, можетъ ли тїй, сир. А. и П. (Апр. и Палаузов F.) да спомогнатъ за да ся тїпоса и до колко можатъ: а писмото, ако щешь да имъ ѿвѣщаешъ, можа азъ ѿ Царьграда твардѣ сигурно съ пощата да имъ го испратимъ, и пакъ за скоро ѿвѣтъ да прїемнешъ защо имамъ тамо мой роднына и почтены човѣцы, и когито си ща, проваждамъ ѿ Фїлїбе съ пощата за въ Царьградъ за Букурешъ и за секаде. И поздраво е ѿ тамо да си проваждашь всегда а не презъ Букорешъ.

Конечно вы пишемъ и советуемъ да ся неотчайвате така, защо това е малодушіе, така си варвятъ тія общеполезны работы. Карай ги да варвятъ до колкото можешь и догдѣто варвятъ, па като видишъ чи совсѣмъ не варвятъ. ще си имашъ оутешеніе, чи си ся трудилъ колкото си можалъ, а пакъ коги не варвятъ що да сторишъ!

Ето и азъ писахъ безъ да глѣдамъ нитѝ на́чинносъчиненне, нити правописаніе, и както мя молишъ да тя простимъ за отписанія ради такоже тя молю да мя простишъ за това. Но тія церомоніи между пріятелитѣ са излишны: азъ зная чи можешъ да пишишъ и по хубаво, и азъ като ся постегна белкимъ ща пиша по добре, но тія любопытны излишносты треба да ги оставими на други, а ний да гледаме да си разумѣвамы са́мо, и то е дово́лно. На това мое писмо не си задолженъ да ми отвѣщавашъ, обаче ако́ дойде нѣщо примѣчанія достойно недѣйте оумолчава. И така остаю.

Вашего Мудрословесія.

Покорный рабъ

Райно П.

Отношенията между тия двама народни труженици сѫ били твърдѣ интимни. Всичко, което тѣ сѫ замислювали. съобщавали сѫ единъ другиму, съвѣтвали се, рѣшавали и послѣ вършили. Така напр., О. Неофитъ написва „дополненіе къ граматиката“ и го праща на Райно Поповича на одобрение. Започва да превежда Есоповитѣ басни и „когато съ божия воля ги свършя, азъ имамъ на умъ да ги испроводѭ на Ваше мѫдрословесіе за обсѫжданіе и прегледжданіе; и ако се одобрятъ тогисъ да се предадатъ на печатница“,[1]) пише той. Сѫщо така всички почти рѫкописи Райнови сѫ биле прегледвани отъ Неофита и послѣ печатани. Често пѫти Райно се отнасялъ до О. Неофита за прегледвание и исправяние нѣкои преводни погрѣшки: „молю ви да ми го истолкувате въ кратцѣ како́ да ся побере въ праздната ми тыква . . . .“ зная чи вы наносимъ тягота съ тія мои работы: обаче молю ви да мя оупростите за това: защо съ вашето поправленіе исправихъ безчисленна мои погрѣшности *и вы имамъ за учитель на тія работы.*

[1]) Н. С., 90 г. кн. 32—33 стр. 334.

писалъ той, когато е испращалъ „Служба святаго Харалампія“ на второ преглежданіе до Неофита. Райно П. формално е признавалъ надмощието Неофитово въ знанието гръцкий езикъ, ако самъ той да е минжвалъ съ пълно право като добъръ елинистъ: „само вы сте достойни да разумѣете и изведнжжъ и лекичко и варварисмитѣ и прочая . . . . . .
„не е добро да става человѣкъ като единъ товаръ на приятельатъ си“, се признава той, вслѣдствіе на честото свое „досадително прошеніе“, обаче и кога познава своето недостаточество, и не хотящъ требува да се допытва всегда о които познава, чи са поискусни на едно дѣло“ (какъвъ добръ урокъ!).

Всичко това се потвърдява отъ писмата, които долу обнародваме.

I-во.

Ва́ше Преподобномудрослове́сіе съ поклоне́ніемъ поздравляя, съ благоговѣніемъ дѣсныцу вашу цѣлую.

Прежела́телное ми ва́ше писмо̀ отъ 23-го проше́дшаго Іунія. мнѣ присла́нное съ неизре́ченною ра́достію пріяхъ, и ѿтъ негѡ като̀ ся о̀увѣдоми́хъ зарадѝ предраго́то ми ва́ше здравіе, возра́довахся. Возра́довахся еще́ като́ разумѣхъ, чи стѐ пріяли Грамма́тікитѣ, и чи ся возблагодари́ли о́учени́цытѣ ви, и ви благодаримъ зарадѝ що стѐ прати́ли 176 тяхъ гроша. за кое́то бу́дитѣ споко́йны. зарадѝ тѣсното вре́ме, що не ви допуща да ся прости́рати на до́лго, разу́мѣвамъ добрѣ и по ме́не си: защо̀ а̏зъ ма́каръ и да нисамъ подъ така́ва о̏бща ну́жда, о̀ба́че са́мо ѿтъ шко́лскитѣ си ра́боты и о̀упражне́нія мно́го пати немо́жа да допо́лня должностьта́ си камъ пріятелитѣ си: того̀ ради молю вы да не ся оправда́вате то́лкова: защо̀ а̏зъ самъ благода́ренъ са́мо за маслаха́то си да си разумѣемъ, какво́то и а̏зъ всегда̀ така̀ пра́вимъ . . . . . Возра́довахся като разумѣхъ, чи сте пріяли Сѵне́сіа, и та́ко е̏ войстинну, кога́то ви прилѣгне, тоги́ва ся потруде́те зарадѝ пріятелска любо́въ за о́ныя рѣчи: защо̀ не́мамы нѣкоя налѣжащая ну́жда за това̀: са́мо вы мо́лимъ было́ кога̀ было̀, па́къ да го испра́тите, защо̀ е̏ шко́лска кнйга: а̀ а̏зъ за тру́да́тъ ви о̀ста́вамъ задолже́нъ. На О́де́сянитѣ писа́хъ на 10 Іунія: на по́лнихъ цѣли трѝ таба́ка. обяви́хъ и̏мъ пъ́рво, чи пріяхъ 1,111тяхъ гроша чрезъ ва́ше Мудрослове́сіе, за коѐто и̏мъ и благодари́хъ дово́лно зарадѝ родолюбіето и̏мъ.

Оправляхъ ймъ ся довóлно заради що самъ писалъ не прáво и погрѣшително заради Гáбровската школа, искахъ прощéніе. Предложихъ ймъ вась примѣръ и вáшата грамáтіка и вáше Мудрусловéсіе, чи макаръ да седѣхте и пу Букорешъ и кавъ сáмата школа толико врéме, пакъ довóлно врéме сти били въ невѣденіе йстинны и прочая. прирекохъ ёщé, чи отъ невѣдéнія мнóго тáйка погрѣшки послѣдоватъ, каквóто й óни макáрь тóлкова да йспытватъ наздрáво, но пакъ погрѣшáватъ, сирѣчь: каквото що пишатъ, чи въ Котелъ, Елéна. й Кáрлово былй слу́жили по грéчески и въ бóлгарската школа были писáли съ грéчески бу́квы. Обáче тáя погрѣшка воздáдохъ, нè тѣмъ но на óния, който ймъ ся расправили за товà. Писáхъ éщè, чи бѣхъ пратилъ двá сенду́ка кни́ги èдинъ за Букорешъ, à другъ за Одéсса. и чи пакъ éдиныо ё изгу́бенъ совсѣмъ отъ голѣмо нерадѣніе. отвѣщáхъ ймъ на óновà що говóри Г. А. (Априловъ) за Грéческото, чи само азъ самъ былъ на тоя оумъ и доказахъ довольно чи несáмь самъ но йма й дру́ги множина. и на óновá що говóри, чи èвропéйцытѣ àкó быха читáли сè èлинікà до нынѣ да лй быха моглй да дости́гнатъ въ толи́ко просвѣщéніе. на коéто му ся отговóрихъ, чи въ недоумѣніе самъ да ли тія Éвропéйски превéдени кни́ги на Èвропéйски языкъ занéсоха въ Éврóпа, йлй призвáха óучени мѫжіе, които като сѫ поучили довóлно времяна Грéчески. па пóслѣ йлй óученицитѣ ймъ, йлй и самы óучителитѣ сорроменно превóждаха. расправихъ му довóлно сичкото моé житіé отъ начало й дорò до нынѣ съ какáвъ óумъ самъ начнáлъ. й на кóй óумъ самъ былъ тогáва, á на кóй сегá. такива й дру́ги мнóго писáхъ кóлкото можáхъ. й тáко на 10 Іунія го испрàтихъ на Філиппóлъ да го испрáтятъ презъ цàрьградъ. за коéто незнамъ какáвъ отвѣтъ ще пріемна. Преди нѣколко дни ходйхъ на Котелъ: на Петровъ день бѣхъ тáмо. разговорихся съ нѣкой мой пріятели, които были въ цáрьградъ. когито патріáрхо ся променувалъ. й когито тéрновскій митрополитъ ся полагáлъ. Твой тезоименний. à мой пріятель *Неофитъ*, станáлъ протосунгелъ на тéрновскіятъ митрополитъ, въ мѣсто митрополиту (?). Нéму былй писáли Одéссянитѣ да исходатáйствува тупографіа въ Гáброво. Но Вогоридь отвѣщалъ наздрáво, чи óнюдь това не мóже да бу́ѣе: и казалъ. чи и нему самому писали ѿ Одéсса. но понéже немóже да бу́де.

за това нити щѣлъ да ймъ отвѣщае: и реклъ іоцъ еднашъ да му не помянатъ за това. Прѣди нѣкой мѣсяцъ бѣ писалъ Пѣтръ Бенонъ отъ Краіова на котлянитѣ, да намѣрятъ нѣкой человѣкъ и съ негова заплата да обиходи цѣла Болгарія, и да опише колко школи йма и проч. Тоя котлянинъ що йма много дерзновеніе предъ Вогориди, казалъ му за това. но онъ съ голѣмо негодованіе отвѣщалъ тако: (слѣдватъ три реда старогръцки. което ніе неможахме нито да прочетемъ, нито да нарисуваме: нѣкои думи сѫ нарочно задраскани, а други една до друга свързани и замацани. Види се, авторътъ на писмото отъ извѣстни съображения умишленно е писалъ неотчетливо. Р.). такива нѣкои си новини ся научихъ въ Котелъ. По добрѣ е было (говори Х. Петръ Котлянино, що са е разговарялъ съ Вогориди) да не са былй дѣйствовали това чрѣзъ Неофіта, ами или сами да са писали, илй чрезъ Іоакима да ся содѣствовали за това, отъ крушумоліятелите единыю новопришьдшыю на име Антоній, който е на Афанасія ортакъ а на Іоакима бобалакъ, и когото даже до нынѣ чакаха да дойде отъ влашко, дойде: и онъ както поразумѣвамъ ще да е най первія и по искусенъ отъ другитѣ двоицата. прихожда и той ведно съ тѣхъ. Обаче ѿнюдъ не соизволява на первото онова соглашеніе, което първитѣ были направили, когито по прѣди дохождаха. (частно по нататъкъ).

Това ви пишемъ за сега, и остаю вашего почитаемаго ми преподобномудрословесія.

1840 Іуліа 15-го. изъ Карлово.

Покорный рабъ

Райно П.

II-ро.

Ваше почитаемое ми преподобномудрословесіе съ поклоненіемъ поздравля, съ благоговѣніемъ дѣсницу вашу цѣлую.

Съ радостію пріяхъ отъ 23-го Іунія чрезъ крушомоліятелитѣ предрагое ми ваше писмо, отъ което като ся оувѣдомихъ заради предрагото ми ваше здравіе, возрадовахся ѿ души. Разумѣхъ еще, чи сте имъ платили 176-тяхъ гр. за грамматикитѣ, еще же чрезъ нихъ пріяхъ 2 лажички благословенія ради присланнія ми, за който благодарность вамъ буди незабвена. Пріяхъ еще и второто ваше писмо отъ 21-го Іуліа сосъ Синесіа и съ истолкованнытѣ и прѣведенытѣ рѣчи. За което воистину благогодарю вамъ отъ

души заради снисхождёніето, щò показвате на моето досадително и частно прошéніе, каквото и сегá пáкъ съ дру́го вы оттягощáвамъ, и не е добрó да стáва человѣкъ като еди́нъ товáръ на пріятельатъ си, обáче и когá познàва своéто недостáточество, и не хотящъ трéбува да ся допытва всегдá отъ който познáва, чи са пó искýсни на едно дѣло. Мóжахъ и азъ по силѣ моéй да ги преведá, но не тáкѡ іáкоже вáше мýдрословéсіе: при товá и а̀ко бы былó добрó моéто, азъ никогдà не быхъ рéклъ, чи ѐ добрó, защóто немóжа самъ да го познáя, каквóто го самъ разумѣхъ, и отъ други мои такѝва работы. Добрѣ са воистинну превéдены, и пó добрѣ немóже да бýди, добръ превóдъ быва да намѣри превóдчико ѝститѣ рѣчи: и пó добрó отъ товá коѐли бы былó! Дрýга пакъ тяготá ви приносимъ, що спомянáхъ пó-выше, когѝто сидѣхъ на Кóтилъ преведохъ слýжбата на святый Харалáмпиія, но немни, чи сáмъ самъ я превéлъ, áми и товá е съ помóщьтà надрýгъ нѣкой мóй пріятель, бѣхъ я остàвилъ на Котелъ, и сегà като ходѝхъ съ голѣмъ трýдъ я отнéхъ, защó неё дáваха отнюдъ котляне и жéравняне. Катó си дойдóхъ въ Кáрлово, гледáхъ я, прегледáхъ я, намѣрихъ мнóго погрѣшности, исправляхъ кóлкото можáхъ, но сóсъ сѝчко товà, пáкъ като я зéма на рацéтѣ си, и намѝрамъ дрýги погрѣшности, амѝ товá защó ли такà; защóто немóжа да позная добрѣ и изведнáшъ порóкитѣ и, тогò рáди я проваждамъ и нéя на вáше Мудрословéсіе, *защóто познáвамъ, чи сáмо вы сте достóйны* да разумѣети и изведнáшъ и лéсничко и варварисмытѣ и и прочáя. Того рáди, молю акó и са погрѣшноститѣ стéрпими и оумѣрены, атó поправи́тѣ отъ гóрѣ моливокóндилатъ, щотò сýдитѣ достóйно поправленія, ако ли вѝдите, чи не вдыга поправлéніе, амѝ иска отъ крáй до крáй изнóво да ся преведе и прения́ше, атó ще я отстáвите катò отнюдъ непотрѣбна. Превéдена ѐ отъ грéческиатъ минéй (защо грéцытѣ са я вмѣстѝли въ минéатъ) и акò имате въ монастыръ гречески минéи пò нóво нѣкуе издáніе, ще я вѝдите. Превéденото ѐ мáлата вечéрня: на великата вечéрня втóрытѣ стихи́ры, слáвата, литійтѣ, стіхóвнытѣ, тропáратъ, сѣдáлнытѣ, евáнгелската стіхи́ра, втóрыатъ канóнъ святáго и хвалитнитѣ, а пéрвитѣ стіхи́ры на гóсподи возвáхъ, и пéрвыо канóнъ стаго са отъ минéатъ, що ѐ въ болгáрскитѣ минéи,

защо̀ и въ гре́ческыатъ така́ си ѐ, а моли́твата що ѐ на кра́йатъ, сега̀ я преписахъ отъ Кара-Стояновича, ще я ѝма въ житіе́то на *стаго* харала́мпіа, което е преве́дено по бо́лгарски. Причината, която ма прину́ждава да ви наносимъ то́я тру́дъ, слѣдующата ѐ: Бо́ри ма една̀ мысль, ако е нѣщо достойно, да я издамъ на тіпъ того ради ако̀ ви́дите чи ѐ нищо, какво́то предре́кохъ, нетре́ба дру́го ни́що, но само съ молчаніемъ да мѝ я пра́тите. ако̀ лѝ ѐ що̀ го́ди нѣщо, ато̀ сте принужде́ни отъ чистосерде́чно пріателско моле́ніе да мя наста́вите на това̀ ка́къ би могло̀ быти: сѝрѣчъ да ли ѐ потре́бно да ѝщемъ изволе́ніе илѝ отъ велика це́рква или отъ помѣстни архіерейски собо́ръ и про́чая. Ваше Мудрослове́сіе издадо́хте слу́жбата святи Іоа́ннова: за това̀ допытва́хтилися отъ не́гдѣ, или не́; но вы сте монастыръ и отцы духовніи, та мо́же и да не́мате ну́жда до то́лкова да ся допытвати, ами а̀зъ като̀ самъ миря́нинъ, да ли можа това̀ да го напра́вя безъ допитванѣ; да ли бы могло̀ быти пріятно; за това̀ про́симъ ва́шыатъ совѣтъ и неще ся, мню, облеките да мѝ назна̀чите въ кратцѣ. Преве́дахъ и житіе́то, макаръ и да го ѝма преве́дено отъ Кара̀-Стояновича, но а̀зъ или отъ самолюбіе или выесокоу́міе препобѣждьнъ, не ми са аре́са, затова̀ го и преве́дохъ по мое́то мнѣніе и не́го ще прегледвате: а найпа̀че въ нача̀лото прило́жихъ ма̀ло богосло́вски и истори́чески извѣстія, ко́йто, молю ви, да ми обявите да ли са пріятны, и щото ви́дите досто́йно поправленія, поправе́те найпа̀че неправописанія, а другото какво́то ѐ, то ще да буди, защо̀ а̀зъ да ся тру́дя ко́лко да ся тру́дя неще́ го напра́вя и пи́ша ко́лкото вы пи́шите, и мними ся защо̀ не ѐ нѣщо голѣма погрѣшка това̀, защо́ ко́лкото мо́жа, то́лкова ѝ пи́ша. Мысляхъ си да я пра́тя на святи́ Філіпупо́лѐосъ, и да го о́умолимъ то́й да вы я испра́ти като̀ да бу́детъ свиде́тель и защи́тникъ ако́ бы потре́бало нѣкакъ: но това го оставихъ за по́слѣ, защо́то си поми́слихъ пе́рво са́мъ да ся допытамъ отъ ва́съ, па послѣ и това̀ щемъ сторѝ. По настоящемъ това̀ ви мо́лимъ кіръ Нео́фите! и па́ки ва́мъ говорѝмъ да мя оупростите зарадѝ неспоко́йствіето що ви нано́симъ и та́ка остаю благонаде́жденъ ва̀шего почита̀емаго ми мудрослове́сія.

Получено на октомвр. 22, 1840 г.

Поко́рный ра̀бъ **Ра́йно П.**

P. S. За Сінéсіа щò ми пи́шите нѣсмь писалъ, но презъ тія дни́ ще пи́ша и акò са намыратъ лéсно ѐ, ймамъ едйнъ мòй шу́ря и оученикъ, който си седѝ тàмо всегдà, и не сàмо затовà, но и за дру́го каквóто обычате мóже и достоенъ е да сварши работа; сàмо данò са намѣри по книгопродавцытѣ, но не вѣрвамъ; защò са вéтхи іеродамаскіновы рàботы тія кни́ги.

III-то.

Вáше почитáемое ми Преподобномудрословесіе съ поклонéніемъ поздравляю, и́ дѣсни́цу вàму съ благоговѣніемъ цѣлу́ю.

Неспокойствіето, което óщущáвамъ заради́ вàшето отдалечаванѣ весмà мнóго мя оутеснява войстинну, защó като си поми́сля коли́ко благополу́чіе имѣхъ, когато бѣхте нà Копривщица отъ чáститѣ вàшы медотóчны писмà, който прѣзъ вcяка седми́ца пріймахъ. весмà мнòго мя оутеснява, като смысля сегà, чѝ òуже трѐтій сѐй мѣсяцъ никаквò извѣстіе невозмогох да пріѐмна ѿ вàшето дражàйше ми здравіе. Еднò таковò неспокойствіе, (ȁще съ благовѣніемъ нъ свѣтомъ Іоàнну) прину́димя да ся потру́димъ толѝко до въ манастырь за да си ся поразговòримъ слàдостно: ȍбáче крàткото врéме ѝ вàшитѣ мнòги ȍупражднѐнія нé само невозмогòха да ми ȍутолятъ жàждата, но ѐщé ми ся вѝди като единъ сòнъ. Того ради, понеже немога да найда отъ нигдѣ нѣкоя за това отрада принòсимъ ви пакъ съ товà моé непотребно писмò тру́дности, ѝ òбявляю вамъ въ крàтцѣ, кàко молѝтвами, стаго Іоàнна ѝ вàшими дойдòхме си òу своя си живò ѝ здрàво, ѝ до сегò часà éщé благодàтію божіею хрàнимъ. въ живѝхъ обретàемся. По онія мѣстà незнаемъ каквò ȅ, ѝ що ȅ: òбàче тỳка по нàсъ нападнàли са нѣкакви арнаỳти хàйдỳцы, който бастисватъ цѣли селà, напàдатъ нечаянно нòщемъ на тỳрцы на хрістіàни обиратъ, òубиватъ: ѝ прòчая. éднà нòщь бастѝсаха Хаџаръ, оỳбиха двойца человецы, еднà женà, на двойца тройца отрѣзаха òушытѣ. Калòферци сѫ видѣха въ чỳдо: дойдòха отъ Филибе войскà да гѝ гòнятъ, отидòха отъ Карлово, ѝ тàко ѝ дàже до нынѣ вартатся ѝз балкàно: ѝ коя ще му бу́де сѐтнената, богъ вѣсть, въ таковѝ страхови мы òупраждняваме ся по настоящемъ ѝ войскàта ги гони гіовé но незнамъ какъ да ти докàжа . . . . à що стàва по Нишь, ѝ кàкъ

варвѝ ѝ отхо̀ди войска̀ непрестанно, по о̀ния страны, за това̀ мними ся да сте́ по добрѣ отъ на̀съ ѝзвѣстни. И сія о̂убо ѝ си̂хъ Службата Ст҃аго Харалампія прѣписа ся дважды чи̂сто отъ Хри̂ста папа Васілевъ, са̀мо кано̀но тре́бе да сѣдне на мѣсто̀то си: того ра̀ди а̀ко̀ е̂ приялъ конецъ, мо̀лимъ вы да го испроводите до а̀рхимандри̂татъ въ Пазарџикъ, а̀ не́гово преподо̀біе мо̀же ле́сничко да го ѝспра̀ти до на̀съ. Оста̀вихме мѣсто пра̀здно са̀мо на е́вангелската стихи̂ра: сир.: ѳалата богови: посълъ боговенча̀нный, когато бѣхъ та̀мо толкова̀хме го ѝ така̀ и така но а̂зъ не го самъ забра̀вилъ, ѝ чуждуся, какъ тоя винителный паде́жъ пребраща ся въ и̂минѝтелный! По моему̀ разумѣнію мню да е та̀ко ю.... (слѣдватъ два реда гръцки, които поради сбитостьта на буквитѣ и замацанностьта си не могжтъ да се четжтъ Fer) и молю вы да ми го истолкувате въ кра̀тцѣ како̀ да ся поберe̒ въ пра̀здната ми тыква. За това̀ ви ѝ преключихъ ѝ гръцкото ѝ словѣнското. Провождамъ ѐщѐ 19 тетра̀ды отъ Робенсо́на да гѝ вѝдитѣ ѝ тѣхъ. Зна̀я че ви наносимъ тяго̀та̀ съ тія моѝ ра̀боты: оба̀че молю вы да мя о̂упростѝтѣ за това̀: защо̀ съ ва̀шето поправле́ніе испра̀вихъ безчи̂сленна мои погрѣшности, *и вы и̂мамъ за оучи̂тель на тія ра́боты.* Въ тія тетра̀ды не ще видите нѝкаква речь да начнава отъ голѣмо ѡ и а̀мѝ се́ отъ о. Така̀ ся вознамѣрихъ да го попра̀вимъ си̂чко. Но па̀къ прошу̀ вашыатъ совѣтъ. Ваше мудрослове́сіе по пріятелска длъжность щѐте да поправѝте гдѣто на̀йдите нѣщо погрѣшно, рѣчь необикновенна, по̀сле а̂зъ и̂мамъ да го по̀щимъ мно̀го. Назначи онова що гово̀ри въ гре́ческото на лѝсть 234. ѝли по іасно въ нача̀лото ве́чера 26—го . . . . , (слѣдва текста) . . . това̀ невозмогохъ да го разумѣя іасно: того̀ ра̀ди ѝ пре́во́до му на лѝстъ 349 подо́бенъ, е̂ на греческото. Пратѝхъ ѝ стѝховетѣ отъ пе́рвыатъ томъ, ѝ по́ про̀сто ѝ славонѝсани, и смотрѝ каквѝ ще ти ся вѝдятъ. за който праведно можетъ, да речетъ о̂нова̀: „чужду̀ ся ка̀къ не сѝ напѝсалъ ѝ дру̂ги мно́го такѝва!“

Какво̀то пока̀зва врѐмето, не е̂ нѝщо да пра̀ви человѣкъ, но са̀мо да сѝ сѣди и да си то́плѝ зайца̀та о́ба̀че пакъ не е̂ ѝ ра̀бота да ся отпуща. Молю тя дано̀ незабра̀вишъ да ми ѝспра̀тишъ *Одеското* писмо̀. Отъ барзанѣ тогѝва забора̀вихъ да го̀ поѝскамъ, та̀кожде ѝ В. М.

да ми го дадéте. щéхъ да ймъ пйша сегà бéлкимъ нѣщо, но за тàя причйна остана. Пратйхъ ймъ въ Одесса éдинъ ȣченйкъ вȣзрастенъ да сѣдй трй години, пȣслѣ да дȣйде ȣу Калоферъ да сѣдй даскалъ, й сіé по повеленію Тошковларъ, който живѣятъ въ Одесса. И сія ȣубо доволно засегà, съ поклонéніе цѣлȣю рȣкàта на Г. Игумена кйръ Памфйлія й на епйтропатъ Г. й Отцà кйръ Самуйла й ȣстаю вàшего почитаемаго ми Мудрословéсія.

1841 Іуніа 8, Карлово.

Покȣрий рàбъ **Райно II.**

P. S. . . . . . . да ми обявйшъ да ли писà на Одéсянитѣ, катȣ ся кàняше да ймъ пйшешъ.

(Слѣдва).

ЗАПИСКИ НА ЕДИНЪ ОСѪДЕНЪ.

Отъ Ив. Ев. Гешовъ.

(Продължение отъ Книжка XXXIV).

Часть втора.

Врѣмето, съ което мѣримъ траянието на всичко въ тоя свѣтъ, за хората само не върви еднакво. То е бързоного за честититѣ, куцо за злочеститѣ: тича за първитѣ, а едва се влачи за послѣднитѣ.

Двѣ години ми се видѣхѫ двѣтѣ недѣли, които бѣхѫ се изминѫли откакъ азъ бѣхъ запрѣнъ. При болкитѣ, теглата и тѫгитѣ, при милѣението за домашнитѣ и жалението за страдалцитѣ, се притуряше още и ме съсипваше мрачната неизвѣстность на моята сѫдба. Никакъвъ слѣдователь не бѣ ме повикалъ да ме испита. Никаква видѣлинка върху причинитѣ и цѣльта на моето затваряние не бѣ пробила гѫстата тъмнина, която ме обикаляше.

Единственнитѣ свѣтли лучи въ тоя безнадѣжденъ мракъ бѣхѫ съобщенията, които вѣстницитѣ ми носѣхѫ отъ жена ми. И голѣмо бѣше нетърпѣнието, съ което азъ, по пладнѣ, чакахъ тия газети. Тѣ идѣхѫ съ ѣдението. И азъ гладенъ, прѣмалѣлъ, се хвърлѣхъ първо върху душевната храна, която се криеше въ вѣстницитѣ, а послѣ и върху другата. Въ тѣхъ азъ дирѣхъ не само новини отъ священната борба, която се водѣше тамъ нѣйдѣ на сѣверъ, нъ още и извѣстия отъ домашний крѫгъ, дѣто друга борба, пó-скромна нъ не пó-малко жестока, борба между страхътъ и надѣждата, върлуваше въ души и кѫсаше сърдца, които бѣхѫ менѣ мили.

Тоя страхъ и тая надѣжда се отражавахѫ и въ съобщенията, които получавахъ отъ жена си. Тя ту ми обаждаше факти, които можехѫ да ме уплашатъ, нъ можехѫ и да ме прѣдупрѣдятъ, ту ми прѣдаваше събития, които

бѣхѫ отъ естество да ме насърдчатъ и обнадѣждатъ. Още ми е на умътъ, колко обезпокоително бѣше за мене извѣстието, че властитѣ арестували Н. Боголюбие Епископа Гервасия. Още помня, отъ друга страна, колко ободрително бѣше новината, че единъ английски кореспондентъ ми донеслъ отъ Цариградъ exequatur'тъ на почетенъ вице-консулъ на Американскитѣ Съединени Държави въ Пловдивъ.

За да разберѫтъ читателитѣ, защо азъ се обезсърдчихъ отъ запиранието на Епископа Гервасия и отъ дѣ на кѫдѣ се назначавахъ американский вице-консулъ, азъ трѣбва да имъ расправя нѣкои събития изъ политическата хроника на Пловдивъ прѣзъ годината, която прѣдшедствовá войната за освобождението. Студентътъ на народната ни история ще намѣри, може-би, въ тоя разсказъ нѣкои факти не съвсѣмъ безинтересни за нáй-новата ѝ епоха.

I.

Южно-българското възстание на 1876 ще се знае въ историята като движение селско, а не градско. Селата скокнѫхѫ, когато градоветѣ не шавнѫхѫ. Дали защото Хасково, Пловдивъ и София бѣхѫ пострадали въ 1873, когато се грымнѫ врѣзъ Х. Ставря и се обра пощата, та не бѣхѫ наклонни вече на нови жъртви, дали защото Старо-Загорский бунтъ въ 1875 се свърши съ несполука, която охлади тогавашнитѣ апостоли къмъ градоветѣ, фактъ е, че най-голѣмото ни възстание се извърши почти безъ участието на най-голѣмитѣ ни центрове. На прѫстие могѫтъ да се броятъ ония Пловдивци, които се живо намѣсихѫ въ самото движение, които дѣятелно помогнѫхѫ за подклажданието на самий огънь. Нъ когато тоя огънь избухнѫ, пламнѫ и въ сърдцата на пловдивскитѣ Българе искрата на народната солидарность. Тая искра запали цѣлъ пожаръ, когато се узна, съ какви срѣдства биде потъпкано отъ господствующето плѣме това възстание. Негодованието бѣше обще. Нашитѣ пловдивски първенци, които осѫдихѫ революционеритѣ, не пó-малко осѫдихѫ безполезнитѣ звѣрства, съ които турскитѣ редовни и нередовни войски бѣхѫ си отмъстили на безпомощнитѣ жени и дѣца. Колкото за насъ, младитѣ, ние просто трепперѣхме отъ ядъ, не можехме да се поберемъ въ кожата си, като слушахме страхотинитѣ, които, отъ день

на день пó-грозни, ни долитахж отъ театрътъ на движението.

Тоя ядъ се излѣ отъ мене въ единъ редъ писма, които азъ тогава отправихъ, чрѣзъ австрийската поща, до единъ доблестенъ и дѣятеленъ приятель въ Цариградъ. Колкото пó-потресающи ставахж свѣдѣнията, които получавахме отъ вънъ, толкозъ пó-буйни ставахж и моитѣ писма. Не буря, а ураганъ отъ негодование завѣя изъ тѣхъ. Азъ бѣхъ смѣлъ, рѣшителенъ, неустрашимъ. Имахъ довѣрие въ лицата, чрѣзъ които и до които испращахъ съобщенията си. Въ оная епоха, когато всичко бѣше осквернено, свята бѣше тайната на писмата. И тая святость ни спаси.

Моитѣ съобщения не съставлявахж може-би освѣнъ една незначителна струя въ поройтъ ужаси, който бѣше потекълъ тогава отъ Южна-България, и който, благодарение на *Дейли Нюсъ,* покърти отпослѣ цѣлото европейско общественно мнѣние[1]). Нъ тая струя и знанието на английский языкъ ми привлекохж честьта да бждж единъ отъ първитѣ доставители на свѣдѣния на английскитѣ и американски пратенници, които тогава, вслѣдствие шумътъ, произведенъ отъ писмата на *Дейли Нюсъ,* закръстосахж нашата страна. Пръвъ се озова въ Пловдивъ тогавашний английский вице-консулъ въ Одринъ, J. Hutton Dupuis; и части отъ неговитѣ рапорти, първитѣ официални доклади по тогавашнитѣ страхотии, сж земени буквално отъ писменнитѣ бѣлѣжки, които азъ му дадохъ. Подиръ него пристигнжхж английский пратенникъ, г. Берингъ, и американский, г. Скайлеръ, придруженъ отъ двамата специални корреспонденти. Г. г. Мак-гаханъ (на Daily News) и Шнайдеръ (на Kölnische Zeitung). Жъдни за свѣдѣния, тия господа питахж за всичко. Помежду другитѣ съобщения, г. Скайлеръ поиска отъ мене, на английски, и единъ рапортъ върху търговията на Южна-България. Азъ му доставихъ такъвъ рапортъ, и не безъ очудване

[1]) Пловдивската българска Митрополия не малко помогнж тогава съ своитѣ рапорти върху звѣрствата. Едно подробно изложение върху тия звѣрства най-напрѣдъ нашитѣ цариградски патриоти били дали на Г. Галленга, тогавашний корреспондентъ на *Таймсъ* въ Цариградъ, който и се съгласилъ да го испрати на свойтъ вѣстникъ. Нъ *Таймсъ* отказалъ да го обнародва. Тогава нашитѣ родолюбци се отправили до Г. Пижрсъ (Pears), цариградский дописникъ на *Дейли Нюсъ*, който и успѣлъ да убѣди редакцията му въ вѣрностьта на изложението и въ нуждата на обнародванието му. И по тоя начинъ се почнж писменний походъ, който прослави името на *Дейли Нюсъ* и принесе една неоцѣнима услуга на единъ цѣлъ народъ.

чухъ подиръ малко, че тоя мой докладъ билъ испратенъ въ Вашингтонъ, и че отъ тамъ писали г. Скайлеру да ме покани да приемѫ постътъ на почетенъ вице-консулъ на Съединенитѣ Държави въ Пловдивъ. Той ми прѣдаде тая покана, нъ азъ отказахъ.

Смъртьта покоси напослѣднѣ, въ сравнително ранна възрастъ, незаборавимий ни благодѣтель, г. Скайлеръ. Умрѣ неоплаканъ отъ България тоя, който толкозъ нейни сълзи бѣше отрилъ. Ни една жива българска дума не отиде да утѣши неговата челядь, ни единъ зеленъ българский листецъ не се испрати да раззелени неговий гробъ. Нъ неговата память трѣбва да живѣе и да се зеленѣе въ българското отечество, защото безъ него нашата страна не щѣше може-би да бѫде каквато е днесь. И да е вѣрно дори утвърждението на тогавашний английски посланникъ въ Цариградъ, Сръ Хенри Еллиотъ, че английский пратенникъ, г. Берингъ, „откри Батакъ“,[1]) убѣждението на цѣлий безпристрастенъ свѣтъ е, че г. Берингъ не щѣше да иде въ Батакъ и не щѣше да го „открие“, ако не бѣше г. Скайлеръ да го слѣди като сѣнка.[2]) А безъ Батакъ, г. Гладстонъ нѣмаше да пише прочутата си брошура, Англия не щѣше да се развълнува отъ невидѣни до тогава митинги, конференция нѣмаше да се сбере въ Цариградъ, и великий ни освободитель нѣмаше да тегли сабята за насъ.

Г. Скайлеръ ни принесе и друга не пó-малка услуга. Той пръвъ, заедно съ покойний князъ Церетелевъ, изработи проектътъ за създаванието на една автономна България, който проектъ отпослѣ послужи за основа на разискванията въ Цариградската конференция. Нему и на Князь Церетелевъ длъжимъ, слѣдователно, обстоятелството, че не само Сан-Стефанский договоръ, нъ, прѣди него, и единъ европейский ареопагъ призна Македония за съставна часть на България.

---

[1]) Blue Book, Turkey № 1 (1877), стр. 143.

[2]) Споредъ достовѣрни частни свѣдѣния, които имамъ, Г. г. Уошбърнъ, Лонгъ и Панаретовъ, добрѣпознатитѣ професори на Robert-College, сѫ дѣятелно помогнѫли за тогавашното пѫтуванне на Г. Скайлеръ изъ България. Когато се рѣшило въ Англия да се испрати Г. Берингъ, казанитѣ трима уважаеми дѣйци по народното ни възраждание, една нощь до късно убѣждавали Г. Скайлера да тръгне. Той се склонилъ, съ условие, че и Г. Мейнардъ (американский посланникъ) ще се съгласи, и че единъ Българинъ тълмачь ще му се даде. Съгласието се издѣйствовало, а за драгоманинъ му се далъ Г. П. Димитровъ, на чието мѣсто, въ редакцията на в. *Зорница*, останѫлъ Г. Ив. П. Славейковъ.

А това признание е отъ неоспорима важность за настоящето, може да има рѣшително значение и въ бѫдѫщето.

Още помня, съ какъвъ непристоренъ въсторъ г. Скайлеръ ни съобщи съдържанието на тоя свой проектъ. Бѣше кѫдѣ срѣдата на Ноемврия 1876. Неговий рапортъ върху въстанието бѣше отколѣ напечатанъ и прѣпечатанъ на разни язици, и неговото име ечѣше по цѣлъ свѣтъ. Бѣхъ получилъ отъ него и единъ екземпляръ отъ тоя рапортъ и двѣ-три писма, нъ никакво извѣстие не бѣхъ приелъ, че той готви и проектъ за устройството на една автономна България. Ненадѣйно, той ми отправи една депеша, съ която ми съобщи, че за вторий пѫть иде да посѣти Пловдивъ. Излѣзохъ на желѣзнопѫтната станция за да го срѣщнѫ. Тамъ намѣрихъ и други негови познайници. Той ме поздрави, поиска да ми поговори на-самѣ и съ една тържествующа усмивка ми яви, че ни носи проектътъ за уреждането на една самостоятелна България. Сѫщеврѣменно той ми прѣдложи да свикамъ нѣколко душь пó-първи Българе за да го прѣгледаме и дадемъ мнѣнието си. Азъ свикахъ първенцитѣ, Г. г. Хр. Ив. Гешовъ, Стоянъ Д. Каблешковъ, И. Груевъ и нѣколко млади, и, въ кѫщата на първий, на покойний ми чичо Хр. Ив. Гешовъ, ние разгледахме въ една вечерь първата конституция на възродената въ кърви и сълзи България. Слѣдъ това наше разглеждание, г. Скайлеръ съобщи своятъ проектъ и на г. Берингъ, който слѣдѣше тогава въ Пловдивъ дѣйствията на коммиссията, учредена да сѫди виновницитѣ на звѣрствата. Чрѣзъ г. Берингъ тоя проектъ влѣзе и въ рѫцѣтѣ на английский посланникъ въ Цариградъ[1]).

Въ това свое дохождание, Г. Скайлеръ пакъ ме убѣждава̀ да приемѫ постътъ на почетенъ вице-консулъ на Американскитѣ Държави, нъ азъ пакъ не приехъ. По негово настояване, азъ се съгласихъ само да пиша отъ врѣме на врѣме въ *Таймсъ,* дѣто и се помѣстихѫ нѣкои мои писма отъ

[1]) Blue-Book, Turkey № 2 (1877), стр. 28. Въ тая синя книга отъ 1877 се намиратъ текстоветѣ на първоначалний проектъ на Г. г. Скайлеръ и Церетелевъ и на видоизмѣненията, които той отпослѣ прѣтърпѣ. Споредъ първоначалний проектъ, България щѣше да бѫде една. Отпослѣ, по настояването на английскитѣ делегати, и противъ Генерала Игнатиевъ, тя се раздѣли на двѣ български провинции. Въ Цариградъ станѫ, слѣдователно, репетицията на берлинската драма.

Пловдивъ прѣзъ всичкото течение на Цариградската Конференция и до началото на руссо-турската война на 1877.

Прѣзъ врѣмето на тая Конференция, нашето търпѣние се тури на една безподобна испитня: единъ родолюбивъ инакъ и заслуженъ нашъ дѣецъ дойде отъ Цариградъ за да убѣди нашитѣ първенци въ Пловдивъ да испратятъ до Високата Порта единъ вѣрноподданнически адрессъ, съ който да се яви, че пловдивскитѣ Българе нѣмали нужда отъ реформитѣ, които Конференцията имала прѣдъ видъ. Страхътъ е лошь съвѣтникъ. Подъ неговото влияние нашитѣ Пловдивци подписахѫ документътъ, който се искаше отъ тѣхъ.

Възмутени, възнегодувани отъ тая постѫпка, ние младитѣ рѣшихме на тоя рабски адрессъ да противопоставимъ другий, до самата Конференция. Азъ съчинихъ контра-адрессътъ, на французски. Разискахме съдържанието му въ едно събрание, състояще отъ Н. Боголюбие Епископа Гервасия, отъ Ив. П. Герджиковъ, П. В. Горбановъ, Ив. Ст. Гешовъ и мене. Текстътъ се одобри[1]), и подписитѣ се събрахѫ, тайно, нъ бръзо. Г. П. В. Горбановъ се натовари да го занесе въ Цариградъ, дѣто билъ го врѫчилъ на Лордъ Солсбери. Скоро подиръ това Конференцията се растури безъ да може да убѣди заслѣпеното тогава турско правителство, че истинската храбрость часто състои въ устѫпчивостьта. Дали съдържанието и подписитѣ на наший контра-адрессъ се съобщихѫ на отоманскитѣ делегати въ Конференцията, за мене и до сега още е неизвѣстно.

Отъ Цариградъ дипломатическитѣ прѣговори се прѣнесохѫ въ Лондонъ, дѣто и се подписа познатий лондонски протоколъ. Нъ Високата Порта отказа да приеме и него. Россия обяви война, минѫ Дунава, прѣскочи и Балкана. Съ съгласието на г. Скайлеръ, азъ спрѣхъ писмата си до *Таймсъ,* толкозъ повече, че дописки отъ градове като Пловдивъ не прѣдставлявахѫ вече интересътъ, който имахѫ съобщенията отъ самий театръ на войната. Нъ когато, слѣдъ оттеглюванието на Гурко, подиръ разорението на Стара-Загора, се почнѫхѫ пакъ свирѣпствата, които описахъ въ

[1]) Както черновката на тоя адрессъ, тъй сѫщо и най-важнитѣ ми писма и документи отъ тая епоха се унищожихѫ отъ домашнитѣ ми веднага подиръ арестованието ми, отъ страхъ да не попаднѫтъ въ рѫцѣтѣ на турскитѣ власти, които часто правѣхѫ тогава обиски.

първата часть отъ тия записки, и се повтори отъ ново кървавата трагедия на 1876, азъ писахъ на г. Скайлеръ едно отчаянно писмо, съ което го молѣхъ да посѣти пакъ нашитѣ страни, за да обърне повторно вниманието на образованний свѣтъ върху тегла не пó-малки отъ ония на Батакъ. Г. Скайлеръ ми отговори, че неговото идвание врѣдъ войната бѣше скопчено съ голѣми мѫчнотии, нъ че той съ готовность би далъ гласность на каквито съобщения азъ бихъ благоразсѫдилъ да му испроводѭ върху събитията по насъ. И за да не бѫдѫ изложенъ на опасность вслѣдствие на тия съобщения, г. Скайлеръ за третий пѫть пакъ настоя да приемѫ постътъ на почетенъ вице-консулъ на Съединенитѣ Държави въ Пловдивъ.

Слѣдъ едно послѣдне колебание, азъ тоя пѫть приехъ прѣдложението на г. Скайлеръ, по съображенията, които той бѣше прѣдставилъ. И азъ чакахъ вече свойтъ вице-консулский exequatur, когато, на 12 Августа, пловдивскитѣ турски власти ме запрѣхѫ.

Бѣхѫ ли узнали цѣльта, съ която азъ приемахъ вице-консулский постъ? Наклеветенъ ли бѣхъ отъ нѣкого? Моето прѣдположение е, че азъ бѣхъ издаденъ, може-би неволно, отъ едного изъ Англичанетѣ, които се намирахѫ въ Пловдивъ въ началото на 1877 и които узнахѫ, че азъ бѣхъ авторътъ на пловдивскитѣ писма до *Таймсъ*[1]).

Както и да е, читателитѣ сега знаятъ защо азъ се събудихъ една заранъ консулъ въ затворътъ — in partibus infidelium — и защо арестованието на Епископа Гервасия, съ когото бѣхме главно отговорни за противо-правителственний адрессъ до Конференцията, ми причини безпокойствие.

Моето назначение за вице-консулъ на Съединенитѣ Държави обяснява още, защо посланникътъ на казанитѣ Държави въ Цариградъ се заинтересува въ моята участь. Той официозно можеше да работи за освобождението ми, тъй

---

[1]) Пловдивский английски вице-консулъ, г. Калвертъ, въ писмото си отъ 1 Ноем. 1877 (Blue-Book, Turkey № 1 1878, стр. 525) утвърдява наистина, какво пловдивскитѣ власти не знаяли, че азъ съмъ билъ *Таймсовий* дописникъ додѣто *Таймсъ* самъ не обнародвалъ тоя фактъ прѣзъ Октомврия 1877, нъ това едва ли ще е вѣрно и за одринскитѣ военни власти, отъ които мисля се даде заповѣдьта да се арестовамъ азъ съ братовчеда си. На слѣдующата страница отъ сѫща Синя Книга е обнародвано и обвинението на Серверъ паша противъ насъ, че единъ нашъ сродникъ (Г. М. Балабановъ) билъ назначенъ отъ Русситѣ Свищовский Вице-Губернаторъ!

като моето качество на турский подданникъ не му дозволяваше да се застжпи за мене и официално. Сжщеврѣменно почнж да работи официозно за нашето освобождение и английский посланникъ, г. А. Х. Лейярдъ. Неговото платоническо ходатайство се захванж веднага слѣдъ затварянието, и то по прѣдложението на английский въ Пловдивъ вице-консулъ, г. Калвертъ. Отпослѣ г. Лейярдъ получи и отъ самий тогавашнии министръ на Външнитѣ Дѣла, лордъ Дерби, инструкции за да говори въ наша полза[1]).

Нъ тая двойна намѣса въ наша полза, намѣсто да омѣгчи, още повече ожесточи подголѣмѣнитѣ отъ неочакванитѣ си сполуки въ Плѣвенъ и Шипка турски власти. И историята на нашето по-нататъшне стоение въ затворътъ е още единъ епизодъ въ историята на хитроститѣ, които турската администрация прояви въ борбата си срѣщу западната дипломация прѣзъ сждбоноснитѣ години 1876—1879.

II.

Отъ началото на тая борба още станж явно, че пловдивската турска военна власть нѣмаше да ни освободи. Затова и азъ, въ тайното си прѣписвание съ домашнитѣ си, прѣдложихъ да помолятъ английский вице-консулъ въ Пловдивъ, да пише комуто трѣбва за да се испратимъ ние въ Цариградъ. Столицата на Империята ни се видѣше тогава една обѣтована земя, дѣто нѣмаше бѣсилки, дѣто

---

[1]) Ето първитѣ телеграфически инструкции отъ Лордъ Дерби до г. А. Х. Лейярдъ, които срѣщамъ въ английската синя книга (Turkey № 1, 1878, стр. 333 и 335) относително до насъ. Тия двѣ депеши обясняватъ и причината на застжпванието на Лорда за насъ: „Септ. 21. г. Поттеръ. членъ на парламента, явява, че г. Гешовъ е осжденъ „да се обѣси въ Цариградъ (!) въ недѣля, и моли щото В. Прѣвъсходителство да на-„правите възможното за да спасите живота му. Употрѣбѣте най-голѣмитѣ си усилия. „освѣнъ ако виждате силни причини за противното.“

„Септ. 25. Нека Портата знае, че въ дѣлото на двамата Гешовци се интересу-„ватъ твърдѣ много въ Англия. Тѣ сж добрѣ познати въ Манчестеръ, и азъ получихъ „едно прошение отъ тамъ, подписано отъ многобройни и влиятелни лица въ тѣхна полза. „Подобни жалби се приехж отъ Лидсъ и други градове на Сѣверна Англия. Ако при-„сждата имъ се испълни, тя ще произведе едно много неблагоприятно настроение срѣщу „Турция.“

Прѣписъ отъ тая послѣдня телеграмма е била прѣдадена отъ г. Лейярдъ на самий Султанъ (Turkey, № 1, 1878, стр. 391), който и се заинтересовалъ въ нашата сждба, както се види отъ сжщата депеша на г. Лейярдъ.

Тукъ е мѣстото да забѣлѣжя, че инициативата на английскитѣ прошения въ наша полза се длъжи на нѣколко приятели, Българе и Англичане, които азъ бѣхъ добилъ въ Манчестеръ, въ врѣмето на седмогодишното си прѣбивание въ индустриалната столица на Сѣверна Англия. Помежду тия приятели е и г. Юрданъ Вълчевъ, сега финансовъ чиновникъ.

имаше посолства и легации, прѣдъ очитѣ на които не можехѫ да върлуватъ страститѣ, които бѣхѫ окървавили провинцията. И ние ламтѣхме за тая обѣтована земя, дѣто поне животътъ щѣше да ни бѫде въ безопасность.

Американската Легация и Английското Посолство одобрихѫ това мое прѣдложение, и зехѫ да дѣйствоватъ прѣдъ Високата Порта за неговото приемание. Ние добихме извѣстие за това още на 28 Августа, въ самата тъмница. И всяка заранъ ние се питахме — щѫтъ ли да ни испратятъ, щѫтъ ли? Намъ се видѣше, че цѣлата ни сѫдба се съдържаше въ отговорътъ на това питание.

На 2 Септемврия единъ отъ пловдивскитѣ градски приставн ни яви, че по заповѣдь отъ Цариградъ ние трѣбва да бѫдемъ готови да тръгнемъ сѫщий день за тамъ, съ особний тренъ, съ който щѣлъ да замине за столицата прѣдсѣдательтъ на Военний Сѫдъ, Ибрахимъ паша. Ние обадихме за това радостно извѣстие и на домашнитѣ, за да ни приготвятъ нуждиитѣ за пѫть дрехи и да ги испратятъ на желѣзнопѫтната станция. Скоро докарахѫ за насъ и единъ фаетонъ, въ който се качихме ние, качи се и единъ старший жандармъ, и тръгнѫхме за станцията. Ние намѣрихме тамъ нѣкои роднини и приятели, нъ не намѣрихме нито Ибрахимъ паша, нито особний му влакъ. Дѣ бѣ се дѣнѫлъ пашата? Дѣ бѣ останѫлъ тренътъ му? Всички си задавахме тия въпроси, нъ никой не можеше да отговори. Слѣдъ нѣколкочасно чакание, намъ се яви, че тръгването на Ибрахимъ паша се отложило за слѣдующата заранъ. и, измамени въ очакванието си, нъ все насърдчвани отъ полунадѣждата, че ще тръгнемъ на зараньта, ние се върнѫхме съ старший въ затворътъ.

Тамъ ни повторихѫ пакъ, че на сутриньта, много рано, щѣли сме да заминемъ съ пашата за Цариградъ. И цѣла нощь азъ не мигнѫхъ, мѫченъ отъ мисльта, дали нѣкоя нова спънка или прѣсна хитрость не щѣше се испрѣчи, за да осуети нашата надѣжда за освобождение отъ вертепътъ, въ който чезнѣхме. И дѣйствителенъ вертепъ ми се видѣ, прѣзъ оная мѫчителна нощь, оня каушъ, дѣто, въ полумрака на едно димливо петролеево освѣтление, всрѣдъ пияни и мръсни жандарми и прѣстѫпници, и петьтѣ человѣшки чувства бѣхѫ изложени на една безотдишна испитня; дѣто

очитѣ страдахѫ отъ безобразия, ушитѣ отъ псувни, ноздритѣ отъ вони, устата отъ жажда, а снагата и нозѣтѣ отъ насѣкоми; дѣто събранитѣ — за спокойствието на обществото — нехранимайковци не оставяхѫ ни единъ чистъ кѫтъ, за да може человѣкъ да си държи една прана дрѣха, ни единъ чистъ сѫдъ, за да може да се расхлади съ една капка вода. Когато, въ подобни мѫчилища, сънътъ посѣти уморенитѣ клепачи и омае измѫченитѣ чувства, облагодѣтелствований страдалецъ може да се считa за дѣйствително блаженъ. Нъ и страданията биватъ двойни, ако това блаженство се очаква въ уреченото врѣме, па не дойде.

Слѣдъ една безсънна нощь, безотрадно съмнѫ и деньтъ 3 Септемврия. Развидѣли се добрѣ, а извѣстие за нашето тръгвание още нѣмаше. Възможно ли е да се отложи то пакъ? питахме се ние. — Не, невъзможно, ето че иде и приставътъ за да ни яви, вѣроятно, че трѣбва вече да се стѣгаме. Неговата сдържана усмивка не обѣщава ли щастие?

— Дайте *мюждето*, почва той.

И нашата радостъ е неисказана. Ний сме въсхитени.

— По заповѣдъ на Сюлейманъ паша, продължава той, вие оставате пакъ тукъ. Нѣма да правите трудъ. Ибрахимъ паша тръгнѫ вече безъ васъ.

И за това поразително съобщение ни се иска *мюжде!*

Пó-горчива подигравка, пó-ядовита ирония, не можеше да бѫде. Съ проницателностьта, която дава злощастието, ние проникнѫхме комедията, която бѣше се изиграла съ насъ. Кръвожадний Ибрахимъ паша, който отъ начало още бѣше противенъ на нашето испращание въ Цариградъ, бѣше употрѣбилъ името на Сюлейманъ паша, за да ни задържи въ Пловдивъ. Въ военно врѣме, кой може да възстане противъ мощната дума на единъ главнокомандующий, противъ повелителнитѣ съображения на държавната защита? Консулски рапорти отпослѣ подтвърдихѫ вѣрностьта на това наше прѣдположение. Ибрахимъ паша, а не другий, бѣше виновникътъ[1]) на нашето горчиво разочарование.

---

[1]) Въ английский Blue-book, Turkey № 1 (1878), стр. 408, азъ намирамъ слѣдующето извлѣчение отъ едно писмо на Пловдивский Вице-Консулъ г. Калвертъ до Одринский Консулъ г. Блѫнтъ, съ дата 4/16 Септемврий 1877:

Неговото ожесточение противъ насъ не се ознаменова само съ това разочарование. Едва стигнѫлъ въ Цариградъ, той издѣйствова противъ насъ и друга пó-неприятна мѣрка. На 5 Септемврия насъ ни извадихѫ отъ каушътъ, въ който бѣхме прѣсѣдѣли дванадесеть деня, и ни прѣмѣстихѫ въ малката стаичка, долу, дѣто причастявахѫ осѫденитѣ на смърть политически затворници. При насъ турихѫ и живо-

---

„Имамъ честь да ви явя, че въ отговоръ на една телеграмма отъ Посланника „на Нейно Британско Величество, съ която азъ се питамъ, дали животътъ на Гешовци „е въ опасность и дали се получихѫ заповѣди отъ Цариградъ за да ги пратятъ тамъ, „азъ вчера телеграфирахъ на Негово Прѣвъсходителство както слѣдва:

„'Гешовци ще тръгнѫтъ днесъ подиръ пладне съ извънреденъ влакъ'.

„Вчера азъ отправихъ втора телеграмма до Английский Посланникъ, съ която „му съобщихъ нетръгванието на Гешовци, вслѣдствие, както се научихъ, на противни „инструкции отъ Сюлейманъ паша; нъ депешата ми се върнѫ съ бѣлѣжка, че никакво „шифровано съобщение не може да се приеме, и по тая причина азъ пратихъ слѣдую„щата отворена телеграмма:

„'Както се научавамъ, вслѣдствие на противни заповѣди отъ Сюлейманъ паша, „Гешовци не се испратихѫ вчера. Ибрахимъ паша, Пловдивский Военненъ Комен„дантъ, тръгнѫ за Цариградъ'.

„Тая заранъ отъ Телеграфната Станция ми обадихѫ, че моята депеша отъ „2/14 того била спрѣна въ Цариградъ по пó-горня заповѣдь.

„Подиръ едно свиждание днесъ съ Мютессарифина, азъ телеграфирахъ на г. Лей„ярдъ (английский посланникъ) както слѣдва:

„'Нетръгванието на Гешовци станѫ въпрѣки повторнитѣ заповѣди испратени „на Мютессарифина. Ибрахимъ паша каза, че той е отговоренъ за неиспълнението „на заповѣдитѣ'.

„Тъй като Ибрахимъ паша, както той самъ ми яви, се намира подъ прямитѣ „заповѣди на Султана и не припознава никоя друга пó-горня власть, вѣроятно е, че „Негово Прѣвъсходителство има намѣрение да прѣдстави дѣлото на Гешовци отъ своя „гледна точка на Негово Величество. Ибрахимъ паша отъ начало още, както се учя, „се е разсърдилъ за бѣлѣжкитѣ, които азъ му направихъ, по колкото се можеше пó„приятелский и благороденъ начинъ, относително до строгостьта, съ която той се от„несе къмъ ония Българе, които му се посочихѫ като съчувственници или съучастници „въ бунтовническитѣ замисли. Като съзнавахъ вѣроятностьта, че безсъвѣстни лица „между Мусулманетѣ ще се ползуватъ отъ обстоятелствата да удовлетворятъ свои лични „вражди като отправятъ клевети срѣщо невинни Българе, азъ се помѫчихъ да му втълпя „нуждата да прави разлика между истинни и лъжливи обвинения; нъ жално ми е да „кажя, че въ това опитвание азъ несполучихъ.

„Легкомислието на Ибрахимъ пашовото поведение и на неговий разговоръ тукъ, „дѣто е занетъ съ такъва сериозна и отговорна миссия като прѣдсѣдателъ на Военний „Сѫдъ, е наскърбило Християнетѣ отъ разнитѣ вѣроисповѣдания, и се е осѫдило дори „отъ нѣкои менѣ познати Мусулмане, чието чувство на правосѫдие не се е съвсѣмъ „покривило отъ слуховетѣ за руссо-български свирѣпства.

„Колкото за Гешовци, страхъ ме е, че Ибрахимъ паша ще употрѣби всяко усилие „за да се спре тѣхното отстранение отъ Пловдивъ, та се осмѣлявамъ да внушя, че „прями прѣдставления на Султана отъ посланника на Нейно Величество ще бѫдѫтъ „единственното срѣдство за да се постигне тѣхното испращание въ Цариградъ.“

Приведохъ цѣлъ тоя откъслекъ, защото той ми се види твърдѣ характеристиченъ за оная епоха — за безсилието на тогавашнитѣ граждански власти въ Турско, за малкото довѣрие, което Турция е имала и къмъ самитѣ английски консули, на които не е дозволявала шифровани депеши и най-послѣ за прѣстѫпната вѣтърничавость на единъ прѣдсѣдатель на Военний Сѫдъ, на грозний Ибрахимъ паша, който, споредъ разказванието на неговий Гръкъ домовладика въ Пловдивъ, обикновенно рѣшавалъ да се бѣсятъ Българе вечеръ, слѣдъ испиванието на цѣла бутилка конякъ.

писецътъ Станиславъ Доспѣвский, който ни бѣше другар и въ горний каушъ. И нито приставъ, нито стража, нито друго нѣкое лице се пустнѫ вече при насъ, тъй като ние се прѣдадохме напълно на военнитѣ власти. Двама часовие, отъ запаснитѣ войници, се турихѫ на вратата и на единий прозорецъ на нашето ново помѣщение, и ефрейторътъ само имаше право да влиза при насъ, да ни носи ѣдението и да отниса сѫдоветѣ. И почнѫ за насъ третя фаза на наший затворнически животъ, пó-строга и по-безнадѣждна отъ първитѣ двѣ.

III.

Новий ни затворъ бѣше едно исповѣдало въ всичкий смисль на думата. Въ него бѣхѫ дали послѣдната си исповѣдь многобройни невинни жъртви, въ него тѣ бѣхѫ получили и послѣднето си причастие. И когато ние влѣзохме въ това лобно мѣсто, въ това прѣддверие на бѣсилката, намъ се стори, че и нашата сѫдба бѣше вече рѣшена, че и наший послѣденъ часъ бѣше вече ударилъ.

Тѣсна, тъмна, злѣ-провѣтрена, нашата стая ни се видѣ като гробница. Тя бѣше около 6 метра дълга, 4 метра широка и 2½ метра висока. Единъ безпрозоренъ зидъ я дѣлѣше отъ главний затворъ, и тя, както казахъ вече въ първата частъ отъ тия записки, зимаше свѣтлина отъ входътъ на долний етажъ, който и тъй бѣше тъменъ, и отъ стаята на градоначалника, която я дѣлѣше отъ конашкий дворъ. Вратата ѝ имахѫ една четвъртита дупка, която постоянно зѣеше, и прѣзъ която зѣпаше единий отъ нашитѣ вардачи. На безстъкленний прозорецъ, при вратата, се очъртаваше тъмната силуета на вторий ни часовой, а прѣзъ вторий прозорецъ, който гледаше въ градоначалническата стая, и който имаше стъкла, а по нѣкога и завѣса, често се мѣркаше безбрадий профилъ на самий градоначалникъ, познатий тогава въ Пловдивъ Едхемъ-ага.

При влизането ни въ тая привремѣнна за други квартира, намъ дозволихѫ да земемъ и постелкитѣ си, и това обстоятелство ни до нѣйдѣ обнадѣжди. Малката надѣжда пораснѫ когато видѣхме, че се минѫ едно денонощие, че се минѫхѫ и двѣ, безъ да ни безпокоятъ. И ние земахме да се мѫчимъ да обдръгнемъ на тая гробница, въ която ни

бѣхѫ живи закопали. Наредихме се както можахме. Постлахъ си азъ постелката въ кѫтътъ, до прозореца къмъ градоначалническата стая, намѣсти се братовчедъ ми до мене, нареди си постелката на другий кѫтъ, срѣщо вратата, и бѣдний Доспѣвский. И почнѫхѫ отъ ново да сновѫтъ помежду затвора ни и домашнитѣ ни сѫдоветѣ съ ѣдението и вѣстницитѣ съ съобщенията.

Недоволенъ отъ нб-вехтитѣ новини, които французскитѣ вѣстници, пращани отъ дома, ми доносяхѫ, азъ захванѫхъ да купувамъ всякой день добрѣ познатий тогава турский вѣстникъ *Вакѫтъ* отъ едно момче, което, веднага подиръ пристиганието на влакътъ, идѣше въ конакътъ да продава вѣстникътъ на гладнитѣ за новини чиновници. Безъ особно разрѣшение, на това момче се дозволи да се приближава до наший безстъкленъ прозорецъ и да ми продава едва що пристигнѫлий *Вакѫтъ*. И азъ съ трѣскаво любопитство разгрѫщахъ влажний още листъ за да диря въ него трохи отъ утѣха и шушки отъ надѣжда при черното тегло на оная страшна за народа ни есень на 1877 г.

Ненадѣйно, единъ день, въ *Вакѫтъ* азъ срѣщамъ и нашето име и полузамаянъ прочитамъ параграфътъ, който приведохъ вече:

„По ходатайството на английский и американский по-„сланници, испълнението на смъртната присѫда издадена „противъ Българетѣ Гешови, за сега се отложи“.

Възможно ли бѣше да ни осѫдятъ на смърть безъ да ни викатъ поне единъ пѫть на дознание? Нъ възможно ли бѣше, отъ друга страна, *Вакѫтъ* да говори за смъртна присѫда, ако тя не е била издадена? И тласкани, блъскани отъ тия противоположни въпроси, мисли ту безнадѣжни, и ту не съвсѣмъ безутѣшни се гонѣхѫ въ нашитѣ глави. Единъ фактъ силно пледираше за истинностьта на извѣстието, че смъртна присѫда е била издадена. Тоя фактъ бѣ прѣмѣстванието ни въ това послѣдне жилище на толкозъ обѣсени вече наши братия тъкмо по онова врѣме, когато съобщаваната отъ *Вакѫтъ* смъртна присѫда трѣбва да е била издадена.

И подъ впечатлѣнието на тоя фактъ, на това мрачно мѫчилище, което още ни държеше въ челюститѣ си, на тая строгость, която още не ослабваше, ние прѣкарахме

нѣколко твърдѣ тѫжни и горчиви дни. Азъ не смѣяхъ да съобщя тая своя тѫга и на домашнитѣ ни, за да не обезпокоя и тѣхъ. Помолихъ ги само, за моя утѣха, да испросятъ отъ когото трѣбваше дозволението за да ми пратятъ въ затворътъ нѝ-голѣмото ми момиче — дѣте на година и нѣколко мѣсеца — да ми проводятъ и една английска книга. Испроси се това дозволение, и за единъ кратъкъ часъ моята тъмница свѣтнѫ съ една лучь отъ домашното блаженство. Донесохѫ ми момиченцето и ревностнитѣ вардачи, които имахѫ заповѣдь да прѣглеждатъ всичко, що влизаше въ нашата стая, прѣтърсихѫ му всичкитѣ дрѣшки и го внесохѫ при мене. И като че съ него заедно единъ кѫтъ отъ небето влѣзе и въ мойтъ пѫкълъ. Исчурулика ми своята дѣтинска бездумна пѣсень, поприговори ми съ своето любяще беззломисленно сърдце, ободри ме, одързости ме, и на тръгвание задърпа ме за рѫката, за да ме води у дома. Очевидно, за него бѣ непонятно, защо азъ да сѣдѫ въ тая тъмна стая, когато тамъ, въ видѣлата ни кѫща, имаше сърдца, които копнѣехѫ за мене.

Отъ дома ми испратихѫ и английската книга, която и тоя часъ лѣжи прѣдъ моитѣ очи. Тя е *Библейский Рѣчникъ* на Джонъ Фаррарь, печатанъ въ Лондонъ въ 1871, и избранъ отъ домашнитѣ ми като книга, която можеше да ме утѣши, безъ да ме компрометира прѣдъ турскитѣ власти. И дѣйствително азъ намѣрихъ въ нея и утѣха и поучение, и за пръвъ и за послѣденъ — може-би — пѫть въ живота си азъ исчетохъ рѣчникъ отъ кора до кора. Па и до самитѣ кори азъ намѣрихъ материалъ за занятие, тѫй като на бѣлитѣ листа до тѣхъ съмъ забѣлѣжилъ нѣкои дати и факти отъ затворнический ми животъ, а на една бѣла страница имамъ изрисувана едната страна на послѣднята ни тъмница отъ нашийй другаръ въ нея, споменѫтий вече живописецъ, Станиславъ Доспѣвский. И ще пазя азъ тоя рисунъкъ не само като споменъ отъ нашийй затворъ, нъ и като послѣденъ трудъ на единъ многообѣщающъ по едно врѣме български артистъ. Клетий Доспѣвский! Заточенъ като мене въ Цариградъ прѣзъ Ноемврия 1877, той се разболѣ тамъ отъ тифъ и починѫ неоплаканъ мѫченикъ, и той за българската свобода. Отъ трима ни въ тъмницата, той бѣше съ нáй-равенъ характеръ, недостѫпенъ на буйни

надѣжди или бурно отчаяние, невъзмутимъ, съ непоколебима вѣра въ нашето освобождение отъ затворътъ и съ твърдо рѣшение, слѣдъ като се освободи и България, да стане и умре учитель на рисованието въ нѣкоя държавна гимназия. И отъ трима ни, той лѣжи днесь въ чуждата земя, далечь отъ народътъ, комуто той се готвѣше да служи тѫй скромно и тѫй полезно.

А, тоя народъ! Колко често въ затворътъ ние забравяхме нашитѣ мѫки, когато виждахме по вѣстницитѣ единъ блѣденъ лучь на надѣжда и за него, една незначителна побѣда на освободителитѣ връзъ неговий мѫчитель. И ние се впущахме въ мечти. Питахме се, дали дѣйствително свѣтътъ ще се обогати съ още три-четири милиони свободни граждане, да ли наистина България ще се ползува отъ кръвьта, която тѫй щедро се проливаше за нея. Правихме си прѣдположения, като колко голѣма, като колко самостоятелна ще бѫде тая мила България. Ще ли да има границитѣ, които цариградската конференция бѣше одобрила? Ще ли да се радва на привилегиитѣ, на които Сърбия и Романия тогава се радвахѫ? И призракътъ на едно българско Княжество, свободно и честито, по нѣкога свѣтнѣше въ нашата тъмница и ни утѣшеше за минута.

Безъ подобни утѣхи, въ оная епоха, мѫчно се искарваше наистина затворнический животъ на единъ политический осѫденъ. Право е забѣлѣжилъ Мирабо, съ своята обширна опитность по затворитѣ, че мѫкитѣ на една държавна тъмница сѫ наказание, което не може да се сравни съ никое друго. Какво осакатяване на сѫществованието! Да прѣстанешь да живѣешь, и да се не радвашь на спокойствието, което смъртьта доставя! Да си мъртавъ за всичкитѣ удоволствия, а живъ за всичкитѣ страдания на животътъ! И да чакашь при това, както ние чакаме всякой день, да те извадятъ срѣдъ една пияна сгань и да те окачатъ на едно позорно бѣсило! И да знаешь още, че сѫщото мѫчително очакване раздира всякой день сърдца, които бѣхѫ прѣмалѣли отъ милѣние за тебе!

Както отпослѣ се научихъ, домашнитѣ ми всяка заранъ, когато имало обѣсени, пращали слугата ни да види, дали на нѣкоя бѣсилка не вися и азъ. Такива бѣхѫ изненадванията на тогавашното турско военно правосѫдие, щото от-

вечерь не се знаеше, кои ще бѫдѫтъ неговитѣ жъртви на слѣдующата зарань.

Не малко се плашили нашитѣ домашни и отъ нѣкои слухове. Тѫй тѣ чули по едно врѣме, когато почнѫло да става студено, че Ибрахимъ паша и фанатицитѣ, които го заграждахѫ, разгнѣвени отъ намѣсата на чужденцитѣ въ наша полза, мислили да заминѫтъ стъкла на безстъкленний ни прозорецъ, да запушатъ дупкитѣ, и една нощь, за да не страдаме ужь отъ студъ, да турятъ въ стаята ни мангали съ неразгорени вѫглища, отъ които — ужь случайно — да заспимъ отъ непробудний си сънь.

И всякой день, когато пращали слугата съ ѣдение, домашнитѣ ми му порѫчвали да гледа добрѣ, дали сме още между живитѣ, дали ѣдението нѣма да се върне, като непотрѣбно вече.

IV.

Слѣдвá за нашитѣ и за насъ това черно тегло, тая мрачна неизвѣстность, цѣли недѣли. Заесени се вече. Мухитѣ, отъ които бѣхме страшно страдали прѣзъ топлото врѣме, зехѫ да се роятъ въ нашата келия, да кацатъ на кичури по стѣнитѣ, и да заспиватъ или мрѫтъ задружно по тѣхъ. Толкозъ тъмна ни бѣ стаята, щото и на тия бѣдни насѣкоми тя се видѣ за най-удобна гробница, въ която да прѣкаратъ една привrѣменна или вѣчна смърть. По нѣкога, горнитѣ части на стѣнитѣ ни буквално почернѣвахѫ отъ тѣхъ. И всяка зарань, като трѣбѣхме стаята си, ние зимахме съ метлата тия нѣми свидѣтелки на гробническитѣ качества на нашата умразна тъмница, и ги измитахме на вънъ.

Рѣдко идѣхѫ подобни случки да докаратъ едно скоротечно разнообразие въ наший монотонний затворнически животъ. Ние ставахме, обѣдвахме, вечеряхме, лѣгахме въ сѫщото врѣме, безъ никакво почти измѣнение въ нашата наложена программа. Тътрѣхѫ се нескончаемитѣ минути, бавни и печални, като моментитѣ на една погрѣбална процессия. Не крачехме ли и ние може-би къмъ гробътъ? Не висѣше ли надъ главитѣ ни смъртната присѫда? Не стисках ли си азъ по нѣкога, нощѣ, съ рѫцѣтѣ си гърлото, за да опитамъ чувствованието на обѣсванието?

Ние печелѣхме наистина врѣме. А който печели врѣме, е казалъ единъ мѫдрецъ, често си печели животътъ. Нъ

никакъвъ външенъ знакъ не идѣше да ни сгрѣе съ една що-годѣ пó-реална надѣжда.

Ибрахимъ паша, слѣдъ шестдневно отсжтствие, се върнж отъ Цариградъ, безъ да донесе нѣкаква промѣна въ нашето положение. Безнадѣжно оставаше то, безгласенъ бѣше за насъ военний слѣдователь, когато, пакъ ненадѣйно, както пó-прѣди, словоохотливий *Вакжтъ* проговори отъ ново за насъ. Тоя пжть съобщението му бѣше пó-утѣшително. Параграфътъ му говорѣше само за мене и гласѣше тжй;

„Смъртната присжда, издадена срѣщу затворений въ Пловдивъ българский банкиеръ Гешовъ, се промѣни въ заточение“ [1]).

Това съобщение съвпаднж до нѣйдѣ съ заточението на 120 душь Българе затворници, които тръгнжхж отъ пловдивската тъмница на 28 Септемврия. Съвпаднж то още и съ обстоятелството, че смъртнитѣ наказания бѣхж попрѣстанжли. Ние не виждахме вече наистина осжденитѣ на обѣсвание, защото тѣ въ друга стая се исповѣдвахж и причаставахж, и отъ други врата на затворътъ се изваждахж за да се испратятъ на послѣдната си мжка. Нъ отъ пътнята на градоначалническата канцелария, която бѣше до нашата затворническа келия, ние разбирахме, кога имаше осждени за обѣсвание, както разумѣвахме, кога имаше и заточенници за испращание. Тогавашний пловдивски градоначалникъ, Едхемъ ага, имаше силенъ гласъ, и за длъжность или удоволствие го считаше още повече да усилва органътъ си, когато правѣше распореждания за обѣсвание или заточение на Българе злощастници. Тия распореждания се слушахж, слѣдователно, и въ нашата тъмница. Още ми звънтятъ въ ушитѣ неговитѣ гръмогласни заповѣди на полицейскитѣ, които се испращахж да бѣсятъ въ пó-главнитѣ села нѣкои отъ осжденитѣ, за да се вдъхне по тоя начинъ терроръ и у селянетѣ. И до днесь помня ужасътъ, съ който чухме, че ще се бѣси и Д-ръ Киро Поповъ, отъ Карлово, зеть на приснопамятний Райна Поповичъ и братъ на Н. Високопрѣосвященство Вратчанский Митрополитъ, Г. Константинъ. Споредъ както азъ съмъ забѣлѣжилъ, тоя нашь добъръ

[1]) Тия два параграфа на *Вакжтъ,* отрѣзани и запазени отъ мене прѣзъ всичкото ми стоение въ затворътъ, и до днесъ още се намиратъ въ книжята ми, нъ за жалость бездатни, затова и не могж да обозначя точно броеветѣ, въ които тѣ се обнародвахж.

сродникъ и приятель прѣтърпѣ мѫченническа смърть въ Пловдивъ, съ други нѣкои Карловци, на 12 Септември, недѣля подиръ нашето прѣмѣстване въ послѣдний ни затворъ. И подиръ неговото обѣсване, въ моитѣ бѣлѣжки нѣма вече забѣлѣжено да е прѣтърпѣлъ, въ Пловдивъ, смъртното наказание другъ нѣкой страдалецъ.

Тая сравнителна мегкость и новий параграфъ на *Вакѫтъ* ни вдъхнѫхѫ надѣжда и за нашата сѫдба. Заточението на първитѣ 120 душь ни утѣши съ мисльта, че и ние можемъ нáй-послѣ да бѫдемъ заточени и да се избавимъ отъ нáй-лошето наказание.

Тая надѣжда и тая утѣха азъ съобщихъ на моитѣ домашни. И отъ тѣхъ скоро получихъ отговоръ, че Ибрахимъ паша посѣтилъ английский вице-консулъ, Г. Калверта, и му съобщилъ, че скоро ние ще бѫдемъ испратени за Цариградъ.

И подиръ това свое заявление, обаче. Ибрахимъ паша тръгнѫ за Цариградъ, безъ да ни заведе съ себе си. Той остави Пловдивъ кѫдѣ срѣдата на Октомврия, и не се върнѫ вече. Види се, че чашата на неговитѣ злодѣяния бѣше прѣпълнена и за самата Висока Порта.

На негово мѣсто, като военень комендантъ, остана въ Пловдивъ Рифаатъ паша. Слабохарактеренъ, нерѣшителенъ, замѣстникътъ на Ибрахимъ паша нѣмаше нито смѣлостьта да бѫде справедливъ къмъ Българетѣ, нито куражътъ да не се вдава на внушенията на мусулманский фанатизмъ. И въ негово врѣме, както ще раскажя пó-долу, ние се избавихме наистина отъ пловдивската тъмница, за да идемъ на заточение, нъ, за да се удовлетвори и турското себелюбие, нашето заточение сподѣлихѫ и двадесетина съвършенно невинни лица.

Неговото встѫпване въ коменданската длъжность се ознаменова съ едно промѣнение на нашитѣ часовие и съ едно ослабване на дисциплината. Намѣсто запасни войници, зехѫ да ни пазятъ войници отъ народното опълчение *(мустафѫзи)*. Расхалтавихѫ се сѫщеврѣменно врѫзскитѣ на строгий редъ и на вънпшното благоприличие, съ които Ибрахимъ паша бѣше връзалъ всичкитѣ служащи по прѣдсѣдателствуваний отъ него Военень Сѫдъ.

Единъ характеристиченъ признакъ на това разслабвание скоро подиръ тръгванието на Ибрахимъ паша ни даде самий главенъ слѣдователь на Военний Сѫдъ, Хюсейнъ ефенди Касабоглу. Тоя умразенъ чиновникъ, който билъ влизалъ — споредъ както отпослѣ се научихъ — въ споразумѣние, чрѣзъ юзъ-башията Ахмедъ ефенди, съ бѣднитѣ затворници, за да ги избавя отъ смърть срѣщо покупъ, часто минуваше покрай нашитѣ прозорци и всякога се отличаваше, поне външно, съ прилично владание. Три деня подирь заминуванието на Ибрахимъ паша за Цариградъ, той се яви една нощь, пиянъ до полуда, мръсенъ до неимовѣрность, въ входътъ прѣдъ наший затворъ, и вика́, крѣска́, влачи се по плочитѣ, излѣ редъ псувни и попръжни срѣщо незнамъ кого и непомня вече защо, и въобще се отнесе, прѣдъ замаянитѣ жендарми, по начинътъ на — щѣхъ да рекѫ *единъ скотъ,* ако скотоветѣ можехѫ да се унижаватъ до такъва стъпень. И азъ треперѣхъ като мислѣхъ, че въ рѫцѣтѣ на това сѫщество, по́-низско отъ животнитѣ, бѣ ввѣренъ живота на хиляди праведници, ще бѫде ввѣренъ може-би и наший животъ. И до днесь още живо е у мене страшното впечатлѣние, което тая грозна сцена ми остави.

Безпристрастието изисква да забѣлѣжя, че не всичкитѣ Турци, които ме пазихѫ или които познахъ въ затворътъ, ми оставихѫ подобно лошо въспоминание. Въ прѣдговорътъ на своитѣ безсмъртни *Тъмници,* Силвио Пелико говори, че не билъ намѣрилъ человѣческото общество тъй несправедливо, тъй недостойно за снисхождение, тъй лишено отъ хубави души, каквото обикновенно си го прѣдставляваме. Тия думи могѫтъ напълно да се приспособятъ и на Турцитѣ, съ които влѣзохме въ сношение прѣзъ врѣмето на тъмничний ни животъ. Не всички отъ тѣхъ бѣхѫ бездушни сѫщества, неспособни за една искра отъ състрадание. Напротивъ, азъ намѣрихъ между тѣхъ хора съ сърдце и съвѣсть, хора, които съчувствувахѫ съ нашитѣ тегла и ни утѣшавахѫ въ нашитѣ тѫги. Намѣрихъ още и распуснѫти хора, които, при всичкий си развратъ, имахѫ часто проблески отъ человѣщина.

Често виждаме да се огледва единъ кѫтъ отъ синето небе и въ на́й-вонещитѣ бари. Часто срѣщаме да свѣтва единъ лучь отъ небесната доброта и въ на́й-развваленитѣ

души. Такива лучи много пѫти блѣсвахѫ у нашитѣ пазачи, и менѣ ще бѫде твърдѣ мѫчно, ако нѣкой отъ читателитѣ ми остане съ впечатлѣнието, че всичкитѣ наши Турци, отъ които много и днесъ още живѣятъ между насъ, сѫ способни и отговорни за звѣрствата на нѣколко стотинъ кръвожадни фанатици, които сторихѫ зло намъ, нъ сторихѫ още по́-голѣмо зло на народа си и на държавата си.

Злото, сторено намъ, роди добро. Скърбитѣ, прѣтърпѣни отъ насъ, се прѣобърнахѫ въ радости. И когато, слѣдъ това добро и подиръ тїя радости, азъ погледнѫ на ония години, не знамъ защо по нѣкога нито мѫкитѣ ми се видятъ тъй черни, нито мѫчителитѣ тъй грозни. Разстоянието ли е омѣгкчило отвратителнитѣ линии? Имаше ли си самата оная епоха нѣкои дребни искупителни чърти?

О години на тегла и тѫги, вие не сте ми съвсѣмъ ненавистни, защото бѣхте години на безшуменъ героизмъ, на безподобни надѣжди, на единство въ идеалитѣ и съгласие въ усилията; защото бѣхте дѣвственни отъ раздоритѣ и малодушията на нѣкои отъ по́-младитѣ ви сестри!

V.

И мѣсецъ Октомврий се свършваше, а нашитѣ мѫки не изглеждахѫ да се приближаватъ до своя свършъкъ. Както и по́-прѣди, получавахъ само чрѣзъ домашнитѣ си увѣренията на пловдивский английски вице-консулъ, г. Калвертъ, че скоро ще бѫдемъ испратени въ Цариградъ, нъ никакъвъ ободрителенъ фактъ не идѣше да подтвърди тия увѣрения.

Пристигнѫ и Димитровъ-день, 27 Октомврия. Ний ѣдохме по пладне и бѣхме се простнѫли, както обикновенно, на постелкитѣ си, когато една сѣнка се испрѣчи прѣдъ прозореца ни, откъмъ входътъ, и единъ познатъ намъ гласъ извика:

— Иванчо, Иванчо!

И братовчедъ ми и азъ се затекохме къмъ прозореца.

Прѣдъ него стоеше чичо ми Стефанъ, баща на съарестований съ мене братовчедъ.

— Свършихѫ ви се мѫкитѣ, ни каза той. Царското правителство се умилостиви и за насъ, и утрѣ вие и ние всички тръгваме за Цариградъ.

Своеобразна бѣше наистина тая милость, която за двама изслѣдвани и несждени виновници, пращаше двадесеть съвършенно невинни лица на заточение. Нъ бѣдний ми чичо, въ радостьта си, че ни виждаше вече избавени отъ смъртното наказание, забораваше теглата, на които цѣлитѣ ни семейства се излагахж, и бѣше искренно признателенъ за мѣрата, която бѣше се зела за насъ.

Той се оттегли, и подиръ малко ние видѣхме и него и старий ни чичо Христо и баща ми, да се качватъ по стълбата, която водеше въ горний етажъ на полицейското помѣщение, и разбрахме, че оная нощь и тѣ щѣхж да бждатъ гости на държавата, въ гостолюбивитѣ салони на пловдивската полиция.

Не слѣдъ много единъ полицейский ме повика, като ми яви, че английский вице-консулъ, г. Калвертъ, иска да ме види. Азъ се срѣщнжхъ съ г. Консула въ втората стая на полицейската канцелария, и се научихъ, че слѣдъ продължителни старания, посолствата въ Цариградъ толкозъ само успѣли да сторятъ за насъ — да идемъ ние на заточение, нъ сжщеврѣменно да тръгнжтъ съ насъ за Цариградъ и всичкитѣ членове на тритѣ Гешови семейства, мжжие и жени, стари, млади и дѣца. Въ присждата за интерниране фигурирало и името на второто ми дѣте, момиче на деветь мѣсеца! Очевидно, неговото оставание въ Пловдивъ е било невъобразимо-опасно за Империята.

Колкото за мѣстоназначението на двамата насъ виновницитѣ, г. Калвертъ ме увѣдоми, че то било нѣкой градъ въ Азия, нъ че и това распореждание могло да се промѣни, веднажъ като стигнемъ въ Цариградъ.

Благодарихъ г. Калверта, помолихъ го да ходатайствува за да се обхождатъ добрѣ съ семействата ни, и слѣдъ като попросихъ позволение да ни пустнжтъ при бащитѣ ни, азъ се оттеглихъ въ стаята ни.

Вечерьта ни се даде дозволение да идемъ при арестованитѣ си родители. Ние се простихме съ двоемѣсечний си другарь, горкия Доспѣвски, затекохме се при тѣхъ и имъ облѣхме ржцѣтѣ съ сълзи хлуйнжли отъ жалость, отъ радость, отъ състрадание за незаслуженото наказание, което покрай насъ бѣше постигнжло и тѣхъ. Ако и двамата ни бащи бѣхж виновни, че бѣхж родили такива държавни прѣ-

датели като насъ, въ какво бѣше кривъ и най-голѣмий ѣ: стрика, тоя уважаемъ и безобиденъ старецъ, който нѣмашъ въ Пловдивъ синъ на възрасть, за да извършва политически прѣстѫпления? И азъ се спустнѫхъ да искамъ извинение отъ него за това, че може-би по наша вина или по наша непрѣдпазливость щѣше да пострада и той, щѣше да пострада и семейството му. Той, благъ и невъзмутимъ както всякога, ми отговори, че нѣмаше защо да се извинявамъ, че мѣрката, зета противъ него, бѣше мѣрка обща за много пó-първи Българе, че и отъ София, и отъ Пазарджикъ, и отъ Хасково, и отъ Чирпанъ Българетѣ първенци били вече докарани въ Пловдивъ, и щѣли били да се испратятъ всички на заточение. И дѣйствително, когато, слѣдъ единственната щастлива нощь, която прѣкарахме въ пловдивский затворъ, ние тръгнѫхме на зараньта рано, съ фаетони, за желѣзнопѫтната станция, изъ пѫтя видѣхме 320 душь Българе — между които и много челни людие — да отиватъ пѣши кѫдѣ сѫщата станция, за да тръгнѫтъ съ насъ на заточение. За да вдъхнѫтъ пó-голѣмъ терроръ ли, или за пó-голѣма тържественность, властитѣ, които отколѣ не бѣхѫ бѣсили, и които другъ пѫть бѣсѣхѫ по пладнѣ, него день бѣхѫ обѣсили много рано нѣколко злочести наши братия именно въ улицитѣ, прѣзъ които нашитѣ семейства, заточенницитѣ и ние трѣбваше да минемъ. И посинѣлитѣ лица на тия клети жъртви сѫ послѣдното грозно впечатлѣние, което турский Пловдивъ ми остави. И тая безобразна жестокость, да накарватъ жени и дѣца да минуватъ прѣзъ улици, дѣто висѣхѫ обѣсени хора, ми се видѣ като грозната прѣдсмъртна спазма на тоя звѣрски режимъ, който бѣше на издъхвание, който азъ оставяхъ въ Пловдивъ и, слѣдъ завръщанието си, не намѣрихъ вече тамъ.

„Да съ-Богомъ! Свобода, новая жизнь, воскресеніе изъ мертвыхъ! . . . Экая славная минута!“ се провиква Ѳ. М. Достоевский при излизанието си изъ Мъртвий Домъ, който той обезсмърти. Каква славна минута бѣше и за домашнитѣ ми и за насъ, когато ние се срѣщнѫхме на станцията! Възкръснѫли отъ мъртвитѣ бѣхме ние двама за тѣхъ, слѣзли живи отъ бѣсилкитѣ, дошли отъ оня свѣтъ. И тѣ се вторачѣхѫ въ насъ, за да видятъ, дали сме ние сѫщитѣ, дали гробницата не бѣ ни върнѫла промѣнени, измършавѣли.

отбѣлѣжени вече съ нейний незаличимъ печатъ. И буйнитѣ сълзи, които, намѣсто думи, бликахѫ изъ нашитѣ сърдца, показвахѫ колко честити бѣхме ние, дѣто се пригрѫщахме пакъ, живи и неповрѣдени. И въ това блаженство, забравихме минѫли мѫки, не щѣхме да знаемъ за бѫдѫщи тегла. Ние бѣхме живи, и всички заедно, и това бѣ доста за насъ. И тръгнѫхме ние отъ Пловдивъ не като на заточение, а като на свадба.

Тритѣ ни семейства съ насъ заедно броехѫ точно двадесеть и два члена. Имахме и шесть слугини и единъ слуга, които доброволно бѣхѫ се съгласили да сподѣлятъ нашето заточение, та се набирахме всичко 29 душь. Дадохѫ ни и четирма полицейски пазачи, и всички заедно влѣзохме въ единъ отворенъ третекласенъ вагонъ, тѫй като на насъ двама, които пѫтувахме ан държавна смѣтка, бѣхѫ дадени третеклассни билети, а семействата ни не пожелахѫ да се отдѣлятъ отъ насъ, па освѣнъ това нѣмаше и отворени вагони отъ други классове.

Въ сѫщий влакъ влѣзохѫ, расподѣлени въ нѣколко третеклассни вагони, и 320-тѣ душь наши спѫтници, осѫденитѣ като насъ на заточение наши братия. Много отъ тѣхъ се видѣхѫ весели, защото се избаввахѫ отъ вѫжето, нъ много изглеждахѫ злочести, защото, безъ да бѫдѫтъ изложени на опасностьта да бѫдѫтъ обѣсени, тѣ се грабвахѫ отъ домоветѣ си, напущахѫ своитѣ си и тръгвахѫ за неизвѣстни мѣста, къмъ непознати мѫки и тѫги.

Колкото за насъ, ние вардени отъ полицията бѣхме и на заточение отивахме, нъ блаженствовахме. Съ насъ заедно пѫтуваше и Радостьта. Всички безъ исключение се радвахме, че се отдалечавахме отъ Пловдивъ, отъ неговитѣ бѣсилки и тъмници, отъ неговитѣ страхове и плачове. Военното щастие бѣше вече се промѣнило, Плѣвенъ се очакваше вече да падне, и Русситѣ можехѫ скоро да пристигнѫтъ и въ Пловдивъ. И ние настръхвахме като помислѣхме, какви нечути и невидѣни още буйства можехѫ да се извършатъ, при влизанието на Русситѣ, отъ единъ необузданъ и разсвирѣпѣлъ отъ агонията си фанатизмъ. Опитътъ оправда отпослѣ нашитѣ страхове. Всичкитѣ Българе затворници, около 70 душь, които се намѣрихѫ въ пловдивската тъмница при завоеванието на южна-българската столица отъ Русситѣ, на

4 Януария 1878, бидохѫ искарани на полето и безпощадно заклани отъ своитѣ звѣрове-пазачи. Помежду тѣхъ загинѫ и Душо Х. Дековъ, единъ буенъ борецъ въ борбата ни срѣщо Гръцитѣ, единъ распаленъ родолюбецъ, чиято память и до днесъ е мила на пловдивскитѣ Българе.

Стигнѫхме вечерьта въ Одринъ, и тѫй като тогава влакътъ не пѫтуваше нощѣ, трѣбваше да прѣспимъ тамъ. Турскитѣ власти бѣхѫ приготвили за насъ една отъ гостинницитѣ до станцията, а покойната Леди Странгфордъ, която въ 1876 г. бѣше помагала въ Пловдивъ на Българетѣ, а сега помагаше въ Одринъ на Турцитѣ, бѣше зарѫчала въ сѫщата гостинница една гощавка, която ни се поднесе въ нейно име.

Късно другата вечерь ние пристигнѫхме въ Цариградъ. Погледнѫхме отъ вагона и се смаяхме, а до нѣйдѣ и уплашихме, като видѣхме огромната тълпа, която се тласкаше и буташе въ станцията. Отпослѣ се научихме, какво въ Цариградъ се расчуло, че оная вечерь щѣли да пристигнѫтъ и жени революционерки, „комити", та сухо и сурово било се стекло на станцията за да види тия феномени.

Слѣзохме отъ влакътъ, зехме си нѣщата и тръгнѫхме, помежду два реда полицейски, за малката гостинница, която цѣла бѣ запазена за насъ отъ полицията, и която отстоеше нѣколко десятки метра само отъ станцията. Нашитѣ бѣдни 320 душь другари се закарахѫ право въ затвора.

Та и нашата гостинница не бѣше друго освѣнъ единъ малъкъ затворъ. Полицейскитѣ, които бѣхѫ турени да ни пазятъ, не пущахѫ никого да излѣзе. Идѣше само при насъ наший неоцѣнимъ приятель и тогавашенъ управитель на цариградското ни търговско заведение, г. Стефанъ Иличь, и неисказана растуха бѣхѫ за насъ неговата безпрѣдѣлна прѣданность, неговото прилѣпчиво веселие и неговото насърдчително довѣрие, че тая ще бѫде послѣдната ни мѫка.[1])

Два деня стоехме ние, безъ да бѫдемь обезпокоявани, всички заедно, въ тая гостинница. На третий день, ние мѫжетѣ — тримата стари, двамата ние прѣстѫпници и

[1]) На добрий и доблестний г. Иличь, както и на неуморимий г. Мих. Ст. Михаловъ, мой приятель още отъ Манчестеръ, а сега чиновникъ въ Българската Народна Банка, ние имаме много да благодаримъ за многобройнитѣ имъ постѫпки, направени въ наша полза прѣдъ цариградскитѣ посолства.

вторий синъ на чича ми Христа — се повикахме въ градоначалството. Извадихѫ ни прѣдъ тогавашний началникъ на цариградската полиция, Албанецътъ Кязимъ бей. Той ни попита имената, записа ги, и нѣкакъ си сопнѫто-учтиво и съ едно неподражаемо хладнокръвие ни извѣсти, че ще му бѫдемъ гости за нѣколко врѣме.

Той упражни своето гостоприемство въ нáй-доброто отдѣление на цариградската централна тъмница, на тѫй-нареченото *Мехтерхане.* Насъ заведохѫ въ неговитѣ *Хатъръ-Одаларѫ,* дѣто бѣхѫ ограничени само привелигоровани лица, като високи чиновници или видни първенци. Тамъ намѣрихме бивший Сливенски Окрѫженъ Управитель, Рефи ефенди, бивший Сливенски Градоначалникъ, Мустафа ага и бивший Ямболски Околийский Началникъ, Рафетъ бей, осѫдени първитѣ двама по за година, а третий на 10-годишно заточение, защото и тримата се уплашили и дезертирали постоветѣ си при първото заминавание на Балкана отъ Гурко. Тамъ другарувахме още съ сегашний Екзархийски Капу-Кехая, г. Георги Карамихаловъ, и съ единъ бошнашки бей, затворени и двамата, като насъ, по подозрѣние. Добри ни бѣхѫ другаритѣ, добро бѣше и отнасянието на тъмничнитѣ власти къмъ насъ. Тѣ ни дозволявахѫ да ѣдемъ каквото щемъ, да пишемъ комуто щемъ, да приимаме писма и посѣщения отъ когото щемъ. Нѣколко пѫти ни посѣтихѫ домашнитѣ ни, които бѣхѫ останѫли, подъ полицейский надзоръ, въ сѫщата гостинница, нѣколко посѣщения приехме и отъ приятелитѣ, които се осмѣлявахѫ да дойдѫтъ да ни видятъ въ подобно мѣсто.

Нъ лишението отъ свобода е неприятно, на каквито прѣимущества и да се радва человѣкъ. Ние не бѣхме въ собственна тъмница, не виждахме страшното *Мехтерхане,* освѣнъ оная малка часть отъ дворътъ му, която се гледаше прѣзъ неговитѣ отъ желѣзни прѫчки направени врата, нъ ограничението ни тежеше. Затова и, по рѣшението на старитѣ, азъ отправихъ двѣ писма до драгоманитѣ на двѣтѣ посолства, като ги помолихъ да ходатайствуватъ за да се рѣши вече и нашата участь.

Два деня подиръ тия писма насъ посѣти единъ отъ казанитѣ двама драгомани и ни яви, че сѫдбата на насъ

двамата още не могла да се рѣши, [1]) нъ че приврѣменно Високата Порта се съгласила да си хванемъ ние една кѫща въ Кадж-кьой (на азиятский брѣгъ на Босфора) и да идемъ всички тамъ да живѣемъ, подъ полицейский надзоръ.

Ние се съгласихме на драга воля съ това разпореждание, намѣрихме, чрѣзъ услужливий г. Иличь, една голѣма кѫща въ Кадж-кьой, и то срѣщу полицейский участъкъ — за да нѣмаме постоянно полиция у дома — и на 15 Ноемврия, точно слѣдъ двоенедѣлно стоение въ цариградский полицейский арестъ, ние се събрахме пакъ съ семействата си и отплувахме съ парахода за Кадж-кьой. Непъленъ ще бѫде разсказътъ на тоя епизодъ ако не прибавя, че освобождението ни не се заповѣда додѣто ние не поднесохме на сопнѫто-учтивий чиновникъ, който ни бѣше поканилъ да му станемъ гости, единъ малъкъ подаръкъ въ знакъ на признателность за неговото гостоприемство.

Новото ни помѣщение, което се мобилирá съ покѫщнина отъ цариградската ни кѫща, се указа неочакано удобно. Слабъ бѣше тъй сѫщо и полицейский надзоръ, който се упражняваше, явно, отъ единъ само полицейский офицеръ, а тайно, може-би, и отъ полицията на самий участъкъ. Въ всякой случай, слѣдъ тримѣсеченъ затворъ, ние можехме да се считаме вече свободни, въ едно приятно цариградско прѣдградие, дѣто бѣхме волни да се расхождаме дѣто обичаме, и да се срѣщаме съ когото искаме. Въ Цариградъ само несмѣехме да слизаме, и то не прѣзъ всичкото врѣме, тѫй като подиръ нѣколко недѣли отъ пристиганието ни въ Кадж-кьой, братовчедъ ми, една заранъ, поиска отъ наший полицейский вардачь дозволение да иде до Галата, и съ очудвание чу отъ него, че може да иде, че той билъ туренъ да пази тримата стари, а не и насъ младитѣ! Пó-характерестиченъ примѣръ на неразбранщината на турскитѣ распореждания не можеше да бѫде.

Ние можехме да се считаме, слѣдователно, свободни и честити, толкозъ повече, че Русситѣ бързо напрѣдвахѫ,

[1]) Помежду нѣколкото писма за насъ, които сѫ напечатани въ английската Синя Книга за Турция отъ 1878 (Turkey, № 1, 1878) азъ намирамъ (стр. 498) едно отъ 5/17 Ноемврия 1877, съ което г. Лейярдъ, английский посланникъ въ Цариградъ, съобщава на Английското Министерство на Външнитѣ Дѣла, че споредъ Серверъ паша, ние двамата сме биле осѫдени на заточение въ Арабия, нъ че, по настояването на г. Лейярдъ, Високата Порта се съгласила да ни испрати въ Халепъ, градъ гдѣто сме щѣли да живѣемъ охолно безъ да бѫдемъ подхвърлени на безполезно ограничение.

че войната се приближаваше до краятъ си, и че съ нея наедно приближавахѫ се до осѫществлението си и нашитѣ патриотически надѣжди. И ние благоденствовахме. Единъ два пѫти само се обезпокоихме, като узнахме отъ драгоманинътъ на Американската Легация, че Високата Порта пакъ повдигала за насъ въпросъ, и че казаната Легация не се съгласявала да се пратимъ другадѣ, освѣнъ въ самитѣ Съединени Щати.

Додѣто да се рѣши обаче това спрѣчкване, рѣши се и великий въпросъ на нашето отечество. Подписа се славний Самъ-Стефанский договоръ, издаде се наложената отъ него пълна амнистия за всичкитѣ български политически прѣстѫпници и кѫдѣ краятъ на Марта ние получихме отъ Юскюдарското окрѫжно управление, подъ чието вѣдомство се намираше прѣдградието Кадѫ-кьой, едно съобщение, съ което ни се явяваше, че ние бѣхме свободни вече и можехме да идемъ дѣто искаме.

И тръгнѫхме ние за Пловдивъ, дѣто стигнѫхме на връхъ Връбница, свободни тоя пѫть, и неисказано-обрадвани за благодѣянието, сторено на България, благодѣяние поразително по своето неочакано величие. И въ нӑй-буйнитѣ мечти на наший затворнически животъ ние никога не мислѣхме, че ще доживѣемъ да видимъ единъ договоръ подписанъ отъ Турция да дава на България такива обширни граници, такъва широка самостоятелность. И ние ликувахме. И причината на нашето ликуване бѣ тъй неповторяема, щото и до днесь още мисля, че подобна радость нѣма да напълни вече българскитѣ сърдца.

Честито бѣ наистина нашето поколѣние. Милиони Българе сѫ живѣли прѣди насъ. Милиони ще живѣятъ подирѣ ни. Нъ едва ли въ минѫлото е имало, едва ли въ бѫдѫщето ще има поколѣние, което да почувствова щастието, що е усѣтило нашето, като е видѣло учреждението на Екзархията, въскръсванието на България, избавлението ни отъ Сърбитѣ. Тѣ сѫ радости достатъчни да искупятъ всичкитѣ тегла, които прѣтеглихме, всичкитѣ разочарования, които ни бѣ писано да видимъ.

Нъ това безподобно щастие ни налага длъжности къмъ бѫдѫщитѣ поколѣния, които може-би не ще сѫ честити да прѣживѣятъ такива безпримѣрни събития, подобни безпрѣ-

дѣлни радости. Ние трѣбва да оставимъ едно наслѣдство отъ свобода и законность, една България неопятнена отъ произволи и неосквернена отъ буйства, като ония, които азъ описахъ Ние трѣбва да имъ прѣдадемъ, ненакърненъ и неослабенъ, священний залогъ на примѣритѣ отъ героизмъ и самоотвържение, който намъ се ввѣри.

И когато наший народъ има за какво да мре и знае какъ да мре, ний можемъ да бѫдемъ увѣрени, че той ще бѫде народъ силенъ и великъ и честитъ.

НОВО-СЕЛО (ВИДИНСКИ ОКРѪГЪ).

Съобщава П. Ивановъ.

Ново-село се намира на с.-западната страна на Видинския окрѫгъ, върху брѣга на Дунава въ тимочката долина; брои 2729 жители и 463 кѫщи. То е послѣдньото българско село къмъ сръбската граница, и отъ всѣка страна е оградено съ влашко население. Жителитѣ му сѫ само българе, но говорътъ имъ е едно странно българско нарѣчие, което заслужва да обърне вниманието на филолога. Когато новоселчане говорятъ помежду си, човѣкъ трѣбва да напрѣгне слуха си за да може да ги разбере. Акцентътъ е чисто български, но нѣкои гласове сѫ така странни за българското ухо, че му се чини да слуша единъ страненъ езикъ. Сръбски форми говорътъ нѣма, защото ѫ — то се чува много повече отколкото въ други български говори, а членътъ се употрѣбява както навсѣкѫдѣ[1]).

По нравитѣ, обичаитѣ и по женския костюмъ, новоселчане така сѫщо съставятъ нѣщо особенно. Тѣ сѫ людье твърдѣ добродушни и гостолюбиви. Твърдѣ рѣдко е да се намѣри между тѣхъ нѣкакъвъ извънреденъ прѣстѫпникъ. Женитѣ имъ, освѣнъ обикновенното облѣкло, което се носи по влашкитѣ села, носятъ на главата си за забрадка, — единъ видъ чалма отъ бѣлъ платъ, но много осукана, и стои накривена върху главата. На никое друго мѣсто въ Видинския окрѫгъ женитѣ не носятъ такава забрадка на главитѣ си. Мѫжетѣ и женитѣ сѫ много слободни въ отношенията си. Отъ женитѣ пòвечето сѫ хубавици и спретнѫти; мѫжетѣ сѫ твърдѣ трудолюбиви и работни. И мѫжетѣ, и женитѣ сѫ много набожни. За особеннитѣ нрави

---

[1]) Говорътъ въ Видинския окрѫгъ се дѣли на три нарѣчия. По планината и въ Бѣлоградчишката околия прѣодолява Пиротското нарѣчие: въ Видинската — Ломското, а въ Кулската — Тетевенското. Само Ново-Селското нарѣчие прави исключение.

на ново-селчане сжсѣднитѣ имъ жители ги наричатъ „латини“, но нищо латинско се незабѣлѣзва въ тѣхъ. Азъ си прѣдполагамъ, че това село дълго врѣме, слѣдъ исчезваньето на богомилството, се е държало о тая ересь.

По обичаитѣ си ново-селчане така сжщо се отличаватъ отъ другитѣ български селяне. На Великъ-день и Възнесение, като излѣзжтъ изъ църква, правятъ една църковна процесия по слѣдния редъ:

На́й-напрѣдъ се нареджтъ ученицитѣ съ църковнитѣ байраци; послѣ тѣхъ другитѣ по́-възрастни момчета носятъ икони; слѣдъ тия вървятъ свещеницитѣ и народътъ, а на́й-послѣ вървятъ дѣвойкитѣ. Ученицитѣ и момцитѣ, които вървятъ на́й-напрѣдъ, постоянно повтарятъ слѣдния стихъ:

Кръсти носим, Бога молим
Господе помилуваі нас.

Цѣлата тая процесия обикаля по полето около селото, и се запира при всѣкой камененъ кръстъ, нареченъ „знакъ“ или „записъ“. Тия кръстове се турятъ отъ набожнитѣ селяне въ името на нѣкой светецъ и се считатъ като сборни богомолни мѣста, както въ източна България *черковищата*.

На тия сборни мѣста, дѣто става едно молебствие да запази Богъ селото отъ градъ, отъ суша и отъ други естествени повреди, и дѣвойкитѣ пѣжтъ съ високъ гласъ. Азъ се заинтересувахъ да се научж, като какво съдържание би имали тия тѣхни пѣсни; затова помолихъ кмета да ми доведе двѣ момичета, които знаѭтъ да пѣѭтъ, за да запишж нѣкоя отъ тѣхъ. Слѣдъ много колебания дѣвойкитѣ дойдохж, и отъ устата имъ, като пѣяхж, записахъ нѣколко куплета. Трѣбва да признаѭ, че отъ съдържанието на пѣснитѣ азъ неостанжхъ благодаренъ. Тѣ сж безсъдържателни и нелогични; но вѣрвамъ, че не сж безъ значение за филологъ, и за това ги излагамъ по́-долу.

Цѣлата процесия слѣдъ като обиколи „знаковетѣ“ или „записитѣ“, отправя се право къмъ дунавския брѣгъ. Тукъ свещеникътъ, слѣдъ една малка молитва, хвърля единъ дървенъ кръстъ въ водата, и всички млади момци се нахвърлятъ въ Дунава съ дрѣхитѣ си, и съ това се свършва шествието.

Попитахъ нѣкои старци да ми кажжтъ: да ли не помнятъ нѣщо отъ тѣхното минжло; да ли не сж слушали

отъ тѣхнитѣ дѣди, отъ кѫдѣ сѫ се заселили тукъ? Извѣстниятъ добъръ селянинъ и бивши прѣдставитель въ Народното Събрание, г. Бога Микинъ, ми отговори, че ставало дума нѣкога отъ тѣхнитѣ стари, какъ тѣ били заселени тукъ отъ кѫдѣ Македония, именно отъ кѫдѣ Тетово, но кога и въ кое врѣме, — никой непомнѣлъ. И сега тѣ употрѣбяватъ глагола *вревимъ* вмѣсто *говорѭ*[1]).

Пѣснитѣ, които записахъ, както казахъ и пó-горѣ, сѫ слушани отъ устата на пѣвачки; тѣ състоѭтъ отъ отдѣлни куплети безъ свръзка единъ съ други. Освѣнъ тия, които се пѣѭтъ по случай на горѣописания обредъ, азъ записахъ и други четире — двѣ на сѣдѣнка и двѣ изъ челядния животъ. Ето тия пѣсни:

I.

Игрáло óро голи́мо[2])
Играíте, пéите девóiкье!
Сво се жи́во iу оро фанáло.
Често iу Дунав гледáiте,
Куд' се превози Манýлье,
Превóзи, на дóлье одóди —
Превóзи злáто кръстáто.

II.

Игрáло óро на рáвну загóру
Iа би игрàла iод iеднò не мóгу.
Що не и́граш, Роши́цо девоiко?
Iа би игрáла iод еднó не мóгу:
Си́нья сýкна[3]) ме сапинья[4])
Тешко ме благо натéзе[5])

III.

Кръсте носи мил браiно,
Еле меле мил браiно,
Що ми одиш по поле,
Еле меле мил браiно!

IV.

Тревáн цвéте нái-грозно,
Iоно лепше мири́ша;
Божур цвéте убáво,
Iоно грозно мири́ша,
Еле меле мири́ша.

[1]) Вревимъ произлиза отъ „врѣва" = глъчка; отъ тукъ въ източния говоръ глаголъ „глъчѫ" = хоратувамъ, приказувамъ, говорѭ, сборувамъ, сѫ синонимни на „вревим".
[2]) Въ разговора се чува *голѫмó*. [3]) Рокля, Сукманъ. [4]) Спъва. [5]) Натегнува, тежи

*

V.

Іу средселенске ливáде[1])
Недéла Вéла Попóва —
Пущи́ла копи́л[2]) до долье.

VI.

Іолилиіо ле Добро ле,
Не замáжаіте траглóве[3])
Не раскáраіте говéда.

VII.

Кметска се и́жа подкрáла
Подкрáла се, подкопáла,
Дéдини желти дукáши
Чи́чини бéли тáлери,
Бáбини бéли грошиіеве.

На сѣдѣнка.

Грáнье іод горѝ
Пада краі морѝ,
И Марицѫ
Млáдѫ кръчмари́цѫ
Точѝ пол — окѝ.
— Точѝ си óкѫ
— Не могун ти іа
Пáдна рóса,
Іа не могун бóса
Дзéбиіа[4]) ми ногѝ.
-- Събу́і налъ́не
Обу́і папу́ци,
Ако ще ми
Мили бог помóгнѫ
Ку́пим гьате[5]) іа.
— Не купуі ми ти
Не требуіем ти:
Имам óца
Пò мòре тъpгòвца,
Нек ми купи он:
Рогáн чипи́ци
Моіте гьатици.

Друга на сѣдѣнка.

Кажи́ ми ми́ло
Кат' си моіо би́ло,
Шикéр кáфу пи́ло,
Грозни сълзи ри́ло[6]),

---

[1]) В' срѣдъ селскитѣ ливади. [2]) Влашка дума — момче (пó-скоро -- *кóпиле! 3. р.).*
[3]) Казаха ми че било *шейня*. [4]) Мрьзнѫтъ. [5]) Чипици. [6]) Вмѣсто *мило.*

Под моіто крило.
Пишъі[1]) ми лудо,
Пишъі ми младо
Моіте чърни іочи
Чърни черъшнови
На бела іъртиіѫ;
Пишъі ми лудо,
Пишъі ми младо,
Моіте тънки вежди,
Тънки гаітанови
На бела іъртиіѫ;
Пишъі ми лудо,
Пишъі ми младо
Моіто бело лице
На бела іъртиіѫ;
Пишъі ми лудо,
Пишъі ми младо
Моіъта тънка снага,
Топола видинска
На бела іъртиіѫ.

(Слушани отъ Вана Мита Кайцанова и Петра Паска Велкова).

Царь и дѣте.

Де се іе чуло видело
Ју срет зимо гърміѫ да гърми
Ју срет зимо каде Иванов—ден;
Ју срет лето снегъц да вали
Ју срет лето каде Петров-ден.
Дали іе на зло, на добро,
Дали іе на размирна година?
Не іе било на зло, на добро,
Нито на размирна годинѫ,
Нало іе маіка дете добила;
Вечер е дете добила;
Заранта дете думало:
Рести ме, маіко, гледаі ме,
Чуваі ме, маіко, купаі ме,
Да станъм голем ергенин
Јунак іот седъм години:
Да зимамъ кральу кралството
Да зимамъ бану банството
Да зимам цару царството.
Къко іе маіка дочула,
По комшии маіка казала,
Защо іе дете думало;
Комшии вѫрли душмане
Скоро при цара казали:

[1]) Пиши.

Фалá ти честити ле царе!
Да знаіеш време по време
Ју срет зи́му гърміа гърмéше
Ју срет лето снегъц валéше;
Не іе било на злó, на добрó,
Ни́то на разми́рна годи́на,
Нало іе маіка детѐ доби́ла;
Вечер се іе детѐ доби́ло
Заранта детé думáло:
„Рéсти ме маіко гледаі ме,
Да станъм голéм ергенин
Јунак от седъм годи́ни;
Да зи́мам кральу кралството,
Да зимам бану банството,
Да зимам цару царството“
Къкò іе цáро дочу́ло
Скоро гавáзе прати́ло:
„Идéте верни гавазе
Детѐ ис при маіка зи́маіте,
При мене детѐ донéсте.
Да видим каквò іе детѐ на светá, —
Да зима цару царството,
Да зима кральу кралството,
Да зима бану банството“.
Скоро гавазе іотшéли
Ис при маіка детѐ зимáли
При цара детѐ іотнесли.
Какò іе цара детѐ погледнѫ,
Скоро на гавазе проду́ма:
„Идете верни гавазе,
Викаіте Марка Темничáрина
Да іотвори тéмна темни́ца
Тоі детѐ іу темница фърлите:
Іу тиіа жълти смокóве,
Іу тиіа жаби крилáти,
Іу тиіа змии фъркáти“.
Скоро гавазе іотшели
Ви́кнъли Марка Темничáрина,
Іотвóри темна темни́ца,
Дете іу темни́ца фърли́ле.
Седéло време по време,
Седéло три годин дъ́на,
На три годин царо продума:
Іотвóрите тéмна темни́ца
Погледнъ-і детѐ да нéма,
Ситни му кости сби́раіте,
Добрó му кóсти скълцáіте,
Іу мóре и ги фърлите;

Бел Дунав да ги іотнесѐ
Тоі детѐ на свет да нема.
Къкó гавазе іотшéли,
Іотвóри темни темнúци,
Дúга се глáса до небо:
Поглéдна, детé видéли,
Седú на зелéна тревúца
При нег светà Петка и светá Недéлья,
Светà Петка детé къпаше
Светà Неделья диван седéше,
Две свещи іу рука горéше
И на детѐ думàше:
„Рéсти ми детѐ, не бої се!"
Къкò гавазе видéли,
Скоро при цара казáли:
„Фалà ти честити ле царе!
Тоі детѐ що іѐ іу тéмна темнúца
Му нема нищо на свéта,
При нег светà Петка и светà Недéлья".
Къкò іе́ царо дочýло,
Скоро гавазе пратúло:
„Идете верни гавазе,
Викнéте верна наводáре[1]),
Дете из темница да зима,
Іу мóре детѐ да фърльа,
Бел Дунав да го іотнéсе".
Скоро наводáре вúкнъле,
Дете изъ темница зимáле,
Іу море детѐ фърлúле.
На ли іе божа рáбота
Іот Бога да се царство проме́ни
Къкó іе детѐ іу море паднáло,
Напрáви Господ настóри,
Іу срет море вити сарае,
Редом кандúли гореше,
Дете седѝ іу златни сандалúи[2]).
Къкò іе царо видéло,
На детѐ сабльа арíза,
Жешко си кафе напрáви
Іу кафé тýрнж іотрове,
Сам се іе цара іотровил
Іостана на свет да се споминьа.

Еленка и Славей.

Наклáла Ленка седéнкьа
Іу бащини си двóреве;
Викнáла Ленка да пéіе,

[1]) Моряци. [2]) Столове.

Дочул ѥ сла́вец из го́ра.
Славец Еле́нкье проду́ма:
„Ленчо ле, младо дево́іче!
Двама да се надпе́еме.
Ако ме, Ленчо, надпеѭш,
Крилцата да ми іодрежаш,
Крилцата из ра́мене
И ноги из коленца.
Ако те, Ленчо, надпе́іам
Испросто́р ще ти одрежам,
Седълци[1]) да си направам
Пи́лците да си іодрастем“.
Викна́ла Ленка да пеѩ,
И славеі из го́ра зелена.
Надпе́ла Ленка Сла́веца.
Славец Еленкье проду́ма:
„Ленчо ле, младо дево́іче,
Іас, Еленко, ще фръкнѫ,
По зеле́ни го́ри ще пеіам
Твоіо име да го спомі́нам.

(Послѣднитѣ двѣ пѣсни сѫ записани отъ Марина Кирица изъ Ново-Село).

[1]) Седълце тукъ значи *сѣдалище*, а не конско сѣдло. *(? З. Р.)*

КНИЖНИНА.

I. РЕЦЕНЗИИ.

1. *Тетрадка съ рѣчникъ на думитѣ, които иматъ въ кореня и наставкитѣ си (суффикситѣ) буква ѣ, съставенъ по Миклошича, Востокова и други слависти* отъ Д. **Мишевъ**. Издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ. Пловдивъ, 1889. 4°.

Върху една тетрада, която вече по сѫществото на своя *„рѣчникъ"* е прѣдназначена за дѣца отъ долни класове на училищата, за дѣца, които невѣмъ да ли и знаѭтъ още, що е рѣчникъ, незнаѭтъ съ една рѣчь още да пишѫтъ вѣрно подъ диктовка, — върху такава тетрада се намира за необходимо да се забѣлѣжи на първо мѣсто, че нейниятъ *списъкъ отъ думи съ* ѣ „въ кореня и наставкитѣ" е нѣщо достовѣрно, опрѣно върху невъззивния ученъ авторитетъ на Миклошича, на Востокова, па и на „други слависти"! Никому не е забранено да се притича къмъ имената на прочути учени, или и просто къмъ имената на людье, които сѫ отъ еднакво убѣждение съ него, съ цѣль да добие едно допуснѫто отъ логиката срѣдство за доказателство; ала да се стръми човѣкъ къмъ подобно срѣдство за доказванье своитѣ сѫждения прѣдъ дѣца, прѣдъ свои дребни и беспомощни ученици, е по̀-вече отъ неумѣстно. Намъ се невѣрва, че авторътъ на „рѣчника" отъ тетрадата е мислилъ съ помощьта на Миклошича, Востокова и други слависти да брани своитѣ ѣ-ове „въ кореня и наставкитѣ" на единъ списъкъ думи противъ възраженията на своята метежна пишеща публика; ние по̀-скоро държиме, че неговата цѣль е била да обърне върху „рѣчника" си вниманието на всинца, що пишѫтъ български, и между тѣхъ особно на ония, които безъ имената на по̀-компетентни автори небихѫ приклонили глава прѣдъ неговото скромно име. Укрѣпява ни въ това мнѣние още и обстоятелството, че главнитѣ, или първоначални думи въ „рѣчника" сѫ подадени откъмъ своитѣ *корени*, и въ форми *старобългарски* (глаголитѣ въ *неопрѣдѣлено наклонение*), зарадъ което сѫ и напечатани съ старобългарски букви.

На мнозина може да се види яко придирчиво, че се залавяме тука ни съ по̀-вече, ни съ по̀-малко, но съ обикновена една тетрада, която отъ всѣкого се взима просто да се испише и подирѣ да се хвърли на смѣта. Такова мнѣние щѣше да бѫде напълно справедливо, ако съ тая тетрада не се засѣгаше и по̀-навѫтрѣ въ единъ прѣдметъ отъ *обучението* въ нашитѣ училища. Продавецътъ на тетрадата продава

съ хартията заедно и единъ дѣлъ *граматично обучение*, изложенъ за улеснение на купувачитѣ въ особна избрана форма. Авторътъ на тоя дѣлъ граматично обучение смѣря да *приучи* своитѣ дребни клиенти на правилно употрѣбение буквата ѣ споредъ кореня и производството на думитѣ въ българския езикъ. Той съвмѣстно и съ издателя си задържа „правото за прѣпечатвание“ своя трудъ, защото го намира вѣроятно зарадъ неговата цѣнна служба съблазнителенъ за лакоми подражатели; а тоя трудъ, като „съставенъ по Миклошича, Востокова и други слависти“, е достоенъ за консултации и уважение и отъ по-едри клиенти или дори и само любители. Ето доводи, които оправдаватъ нашия интересъ за „тетрадата съ рѣчника“ на г. Д. Мишевъ. Ако искаме да държиме смѣтка за обучението по български езикъ въ нашитѣ училища, да оцѣняваме, какво е то по своето вѫтрѣшно естество и по методата на своето излаганье за младежьта, ние небива да изоставяме съ погледа си и такива *педагогически опити*, какъвто се явява сега и тетрадата на Мишева. Нейната помощь въ изучваньето на българския правописъ и етимология, съ полезното или врѣдно свое влияние върху познанията на всѣкого, що би се водилъ по неѭ, е такъвъ сѫщо факторъ въ областьта на образуваньето по матерния езикъ, какъвто е и кой-да-било учебникъ или методическо рѫководство по тоя прѣдметъ въ училищата и между обществото.

Въ учението за българския правописъ има немалко мѣста, които задаватъ голѣми мѫки както на ученици, така и на учители. Първитѣ немогѫтъ да схванѫтъ на примѣръ, дѣ и кога трѣбва да се пише еди-коя буква отъ азбукето; а подирнитѣ несполучватъ да опрѣдѣлѭтъ това по-точно и така да поставѭтъ своята практика съ тия букви върху теоретиченъ подкладъ. Вече по своето *естество* „правописътъ“ на кой-да-е книжовенъ езикъ на свѣта води подирѣ си извѣстни мѫчнотии, които се надвиватъ едничко чрѣзъ правилно обучение или дълговрѣменно упражнение. Една отъ мѫчнотиитѣ въ правописа на нашия книжовенъ езикъ е приложението на буквата ѣ, и тая мѫчнотия наравно съ други още нѣкои неможе да се каже, че е днесь напълно надвита и отстранена. Причинитѣ на това се крiѭтъ по наше мнѣние — 1, въ обстоятелството, че и донинѣ срѣди насъ не е успѣло да се всади еднакво заключение за принципа, по който има да се уреди правописътъ ни, и то нетолкова въ силата на убѣдителни доводи, колкото поради лични наклонности и застарѣли навици; 2, въ недостатъцитѣ на всички досегашни издиряния, върху чиито резултати има да се основе правото на особната буква ѣ въ българското азбуке.

Прѣзъ врѣмето, когато се създаваше постъпенно книжовниятъ български езикъ, да небѣхме се спознали съ руския книжовенъ езикъ и съ негова правописъ, нашата сегашна практика съ ѣ може би ще изглеждаше съвсѣмъ другояче; може би тая буква щѣше да означава нѣщо по-инакво отъ сегашнитѣ звукове, за бѣлѣгъ на които служи, или пъкъ и щѣше съвсѣмъ да липсува отъ нашето новобългарско азбуке. Къмъ такива прѣдположения ни водѭтъ отъ една страна *срѣднобългарскитѣ* паметници съ *особното* свое употрѣбение на ѣ, а отъ

друга страна разривътъ между правописа на *първитѣ новобългарски* паметници и писменнитѣ традиции отъ *старобългарско* врѣме. Обаче познанството съ черковнославенскитѣ книги, а още по-нататъкъ и съ чисто руската книжнина опрѣдѣли и въ нашето азбуке и правописъ мѣсто на буквата *ѣ*, — тъкмо тъй, както бѣ опрѣдѣлило мѣсто и още на нѣколко букви *(і, ы , . .)*, които послѣ пакъ се отхвърлихѫ.[1]) За приложението на *ѣ* въ нашия правописъ, установено испърво само „по примѣра" у руситѣ, по-късно се изнамѣрхѫ основания и изъ самия български езикъ, ала и тѣ бѣхѫ тъй несѫществено формулувани, че употрѣбението на *ѣ* все пакъ оставаше въ зависимость отъ *навика* и *упражнението*, па освѣнъ това и често насиляше правото на други букви *(я, е)*.

Като се утвърди *ѣ* въ нашето азбуке „по примѣра" на руситѣ, у които за негова правописъ сѫществувахѫ само *етимологични (и аналогични) основания*, то и у насъ се прие да се пише въ голѣма мѣра само по съображения надъ етимологията на думитѣ. А понеже етимологията на езицитѣ въ много случаи досущь се разижда съ тѣхната фонетика, що главно борави въ говора, затуй и етимологичното употрѣбение на буквитѣ въ правописа твърдѣ мѫчно се усвоява. Руситѣ за да свикватъ своитѣ ученици съ правописното приложение на буквата *ѣ*, длъжни сѫ токо-речи да изброяватъ една по една думитѣ, дѣто тя се срѣща „въ кореня и въ наставкитѣ" имъ. Така у тѣхъ е станѫло насѫщно правило да се номѣстя въ всѣко рѫководство, дѣто се говори за правописа, цѣлъ азбучни списъкъ отъ *думи съ ѣ въ кореня и „наставкитѣ"*;[2]) а еднаквото етимологично основание за правописа на *ѣ* и у насъ, както у руситѣ, докарва вече и въ българскитѣ рѫководства по езика нуждата отъ *списъци на думи съ ѣ*. Съгласно съ тая нужда е постѫпилъ сега и г. Мишевъ, ако и да е изредилъ *ѣ-овитѣ думи* въ „рѣчникъ" на *тетрада*, а не на сѫщинско *рѫководство*.

Да се уведѫтъ въ единъ списъкъ думитѣ съ *ѣ* за усвоението на правописа имъ въ българския езикъ бѣ позагатнѫлъ въ 1883 год. и самъ Миклошичъ.[3]) Знаялъ, или незнаялъ това, г. Мишевъ се потрудилъ — както видиме — да състави искания списъкъ, на който е далъ видъ на „рѣчникъ" върху тетрада за писанье различни бѣлѣжки или училищни упражнения.[4]) За тоя *„рѣчникъ,"* за *реда* на

[1]) Да е възникнѫло *ѣ* „на чисто источнобългарска почва" (виж. „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина", кн. III, отд. 1, стр. 302), поради горнитѣ съображения, върху които се основава и историята на българския книжовенъ езикъ и правописъ, неможе да се твърди.

[2]) Нѣкои рѫководства слѣдѭтъ за тая цѣль и начина, който се употрѣбява въ латинскитѣ граматики при заучванье исключенията отъ правилата за родъ или склонение на имената: за по-лесно усвоение правописа на думитѣ съ *ѣ*, тия рѫководства ги нареждатъ по нѣколко въ цѣли изречения на стихове (на пр. „*Вѣна*, Австріи *вѣнокъ*, на Дунаѣ городокъ").

[3]) Вж. „Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen", стр. 20 и 44—45.

[4]) Може би примѣрътъ за списъкъ да е взетъ и направо отъ руски рѫководства, или отъ *I. Груевъ* („Основа за българскѫ граммматикѫ", 4-о изд. 1869, стр. 128—129), или пъкъ и отъ *Д. В. Манчовъ* (който ще да е вървѣлъ по Груева; вж. „Първоначална практическа граматика", 4-о изд. 1886, стр. 105—106). Първообразътъ на тоя списъкъ се срѣща вече въ „Рѫководство по български езикъ" на г. Мишева (курсъ втори, 1887, стр. 11—14).

думитѣ му, за самитѣ *думи* съ тѣхнитѣ *корени* и *„наставки“*, па най-сетнѣ и за общитѣ *правила* „дѣ се пише буква *ѣ* и дѣ се не пише“, истъкнѫти слѣдъ „рѣчника,“ нѣка ни бѫде простено да съобщимъ на читателитѣ своитѣ мисли и сѫждения.

„Рѣчникътъ“ на г. Мишева споредъ своя материялъ и форма се назначава прѣди всичко за помагало на ученици при обучението имъ въ българския правописъ. Тия ученици още несѫ дотолкова силни въ етимологията, каквото да *познаватъ* всѣка дума, що би клонила съ своитѣ звукове къмъ групата отъ „думи съ *ѣ*“, *отъ кой коренъ или трупина происхожда*, та подъ него и да ѭ търсѭтъ въ „рѣчника;“ при това и *врѣмето* неще да имъ позволява твърдѣ да *се замислятъ* надъ происхода на думата, която има да се пише съ *ѣ* или безъ него, а наопаки би ги карало *веднага* да искатъ отъ „рѣчника“ разрѣшение на своето двоумение; най-сетнѣ щомъ ученикътъ *ненамѣри* въ „рѣчника“ една дума, за която незнае, *ѣ* ли ще пише или *е*, той правилно ще *заключи*, че въ неѭ нѣма *ѣ*. Като е съставенъ именно съ таково отношение къмъ *познанията*, *сгодата* и *потрѣбата* на ученицитѣ, „рѣчникътъ“ на г. М. неможе по никой начинъ да постигне оная цѣль. която ще да е ималъ съ него авторътъ. Въ „рѣчника“ сѫ наредени като гнѣзда около 323 старобългарски думи (8 сѫществителни имена, 1 прилагателно, 1 мѣстоимение, 1 прѣдлогъ (**прѣ**) и *312* глагола въ неопрѣдѣлено наклонение), и въ тѣхъ гнѣзда сѫ помѣстени близу 2450 новобългарски думи, или форми отъ думи (по 1—16 въ гнѣздо). *За да намѣри ученикътъ всѣка отъ подирнитѣ и да види, съ що се тя пише, той трѣба да налучи, кой може да бѫде коренътъ ѝ, и да издири послѣ нейното гнѣздо.* Прѣдставѣте си, каква е то работа за единъ ученикъ! И ще ли тоя ученикъ и да си помага всѣкога съ „рѣчника“, когато освѣнъ мѫката за диренье дознае още отъ опитъ, че нѣкои отъ думитѣ, за които не е добрѣ увѣренъ, какъ ги е срѣщалъ писани, съвсѣмъ липсуватъ въ тоя рѣчникъ на тетрадата му? А че неще бѫде педагогическо да се вкарватъ ученицитѣ въ заблуждение, че всичко, що не е отбѣлѣзано въ „рѣчника“, трѣба да се пише съ *е*, нетрѣба и да се доказва. Безъ да сме наблюдавали, да ли лапнѫтъ ученицитѣ за тетрадки „съ рѣчникъ“, ние възъ основа на *тоя характеръ* на подирния исказваме силно съмнѣние, че досега тѣ дѣйствително ще бѫдѫтъ се ползували отъ него, и въ такъвъ случай ни се струва, че ще бѫде заслужено да непоказва никой други охота за прѣпечатванье такъвъ „рѣчникъ“.

Думитѣ отъ *ѣ*-овия списъкъ на г. М. сѫ нареждани не по своето азбуке, нито по азбукето на коренитѣ, отъ които сѫ произведени, или на „наставкитѣ“, въ които дохажда *ѣ;* тѣ сѫ наредени — 1) по азбукето на *звуковетѣ, що прѣдхождатъ ѣ*, въ думи *първоначални;* 2) по азбукето на *наставкитѣ (praefixi)*, съ чиято помощь сѫ станѫли отъ първитѣ думи други *производни;* и 3) по *стѫпеньта* на производството отъ първоначалнитѣ думи различни други съ помощьта на различни *приставки (suffixi)*. Толкова могохме да издиримъ за принципитѣ, по които е съставенъ списъкътъ на г. М.; за ясность още добавяме, че думитѣ по първата точка сѫ ядкитѣ, около които се трупатъ думитѣ

по втората точка въ отдѣлни гнѣзда, и сетнѣ думитѣ по третята точка се размѣстятъ по всѣко отъ гнѣздата. Слѣдниятъ примѣръ ще освѣтли това пó-нагледно. Взимаме думи съ ѣ подъ азбучната буква **м.**

Мѣрити, мѣр

измѣрити, измѣрꙗти	**примѣрити, мѣр примѣрꙗти.**
размѣрити	примѣрямъ
замѣрити	примѣръ
мѣрѭ	примѣрно
мѣрилъ	
мѣра	високомѣрие
мѣрка	високомѣренъ
мѣрило	лицемѣрие
мѣритель	
	Мѣркамъ се
размѣрямъ	мѣркалъ се
измѣрямъ	мѣркание
измѣритель	мѣрнѫ се

Мѣнити, мѣн

мѣнѭ
мѣнение
мѣна

мѣнꙗти, измѣнити		**промѣнити, размѣнити**	**съмѣнити, съмѣнꙗти**
мѣн		**мѣн**	**мѣн**
мѣнявамъ	измѣняти	промѣна	смѣнявам
мѣняване	измѣновати	размѣна	смѣна
	замѣнити	промѣнливъ	
	замѣняти		
	размѣнити		
	измѣнѭ		
	измѣнявамъ		
	измѣнилъ		
	измѣна		
	измѣнникъ		
	измѣнчивъ		
	измѣнливъ		
	замѣнямъ		
	размѣнямъ		
	замѣна		
	размѣна.		

За да се размѣстѭтъ въ тоя редъ приведенитѣ „думи съ ѣ“, ние мислимъ, че авторътъ неще е могълъ да слѣди *други* принципи, освѣнъ посоченитѣ отъ насъ пó-горѣ. Истина, че въ списъка има прѣмного случаи, дѣто тия принципи не се оправдаватъ, — както напоконъ това се лесно забѣлѣзва и въ примѣра съ **мѣрити, мѣр** и **мѣнити, мѣн**; ала споредъ наше мнѣние тия „несъгласности“ трѣба пó-скоро да се смѣтнѫтъ за грѣшки на автора, нежели да се дирѭтъ зарадъ тѣхъ пó-инакви принципи. Всички досегашни съставители на подобни

списъци сѫ се рѫководили — а) или по азбукето на самитѣ думи съ ѣ (така е и у Груева), б) или пъкъ по азбукето на звуковетѣ въ тия думи прѣдъ ѣ (така е у Манчова); разбираме и нарежданье в) по принципитѣ, що откриваме и за списъка на г. М. (сѫщитѣ и въ неговото „Рѫководство etc.“), които въ сѫщность сѫ по́-расчленено расширение на принципа *б);* ала още инакви разумни принципи за съставянье списъкъ отъ „думи съ ѣ“, принципи, по които да излизатъ правилни бесчетнитѣ несъгласности у г. М. съ принципитѣ *в)*, ние неможемъ да намислимъ и да допуснемъ. Поради това редътъ на думитѣ въ списъка на г. М. въ голѣмъ брой случаи е сгрѣшенъ; а послѣдицата отъ него е, че нѣма доста възможность да се намиратъ лесно и бързо нѣкои думи, за които питаме ѣ-овия списъкъ. Кой ще се досѣти на пр., че за да узнае, какъ се пише думата *смѣлъ*, трѣба да гледа въ списъка подъ буквата **м** въ гнѣздото на **мѣшати, мѣш**, или че думата *мѣлъ* е записана въ гнѣздото **грѫмѣти, грѫм**? Ако образуванитѣ чрѣзъ приставки думи съ ѣ трѣба да се увождатъ при своитѣ първообрази, тогава е погрѣшно да се помѣстя *прѣзъ (чрѣзъ)* при **нбрѣшти, брѣг(ж)**, а не при **прѣ (чрѣз)**. Сѫщо тъй не сѫ правилно вписани *пѣсъкъ* подъ **пѣкати, пѣ**, *глинѣнъ* подъ **нѣмамъ**, *ощастливѣлъ* подъ **омрътвѣти** (слѣдъ **чрънвѣти!**) и прѣди *окървавѣлъ*, подирь които идѫтъ *закоравѣлъ, дивѣѭ, вървѭ* (?), *върв&ѣжъ* (!) и др. Думитѣ *колѣно, хлѣбъ, лѣха, злѣ, отколѣ, послѣ* се намиратъ у г. М. при **лнѣти. лѣ**, и незнаемъ защо не — да речемъ — при **слѣдити, слѣд** (както въ „Рѫководството“ му, стр. 12, *послѣ* се чете при **слѣд**); а думата *рамѣна* (?) стои подирь *мѣшина*, и не поне при **рѫмѣти** (?)! Съ тоя си редъ на думитѣ списъкътъ на г. М. е въ състояние да зашемети и граматика човѣкъ, а камо ли дѣца отъ училищата. Той изглежда да е правенъ сѣкашъ по́-вече на играчка, отколкото сериозно. Или само толкова е могълъ да направи г. М.? За него „quid potui, feci“ би било вече не скромность, а сарказъмъ.

Самитѣ „думи“ съ ѣ отъ списъка могѫтъ да се раздѣлѭтъ а) на *думи* начални и б) на *форми* отъ тия думи. *Колѣно* е началната дума за *колѣнѣ (колѣна)*, — което е само нататъшна нейна форма за извѣстенъ смисълъ; така сѫщо у г. М. глаголътъ *чърнѣѭ* е началната дума, къмъ която *чърнѣлъ* се отнася като особна граматична (мѣнитвена) форма. Въ истото взаимно отношение на *дума начална* и нейна *форма* стоѭтъ у него и *свѣтълъ — свѣтло, наслѣдникъ — наслѣдница, смѣтамъ — смѣталъ, рѣшѫ — рѣшено, закоравѣлъ — закоравѣло, разсвирѣпѣвати — разсвирѣпѣвамъ* и др. Една дума *начална* се явява въ езика съ по́-вече свои форми, които въ рѣчницитѣ по право се помѣстятъ винѫги при думата, на която служѫтъ за промѣна на смисъла. Господинъ М. е прѣдполагалъ негли, че ония, които има да дирѭтъ думитѣ съ ѣ по отдѣлнитѣ гнѣзда отъ списъка му *възъ основа на етимологията*, нѣматъ още понятие за различни форми на особни думи, та е прилѣлъ да имъ достави по́-голѣма сгода, откакъ забѣлѣжи покрай началната дума съ ѣ и нейнитѣ форми, дѣто се срѣща сѫщата буква. Ала въ такъвъ случай г. М. бѣше длъженъ да изреди и всичкитѣ *възможни* въ езика форми на всѣка начална дума, — което щѣше да бѫде емъ

за неизпълнянье въ „рѣчника“ на тетрадата, емъ пъкъ и безполезно за ученици, къмъ които списъкътъ изначало още се обръща съ *етимологични* искания. За тия ученици, които дори и безъ пълна „морфология“ бихѫ се досетили да пишѫтъ и *сѣчиво, жалѣние* тъй, както *сѣчь, жалѣѭ*, щомъ е работата да се допитватъ до списька само за *„ѣ въ коренитѣ и наставкитѣ“*, е досущь бесцѣлно да се споменува, че и *високомѣренъ* се пише съ *ѣ*, както и *високомѣрие*, или *вѣнчецъ* както *вѣнецъ, рѣчица* както *рѣка*. Първата дума е произведена отъ сѫщата трупина съ втората, само съ помощьта на други приставки, които нито промѣнятъ коренното (или трупинното) *ѣ*, нито пъкъ докарватъ друго ново. Тия думи ако и да не се отнасятъ взаимно както *форма* на една дума къмъ *началния* неинъ видъ, тѣ за сѫщината на списъка у г. М. все пакъ иматъ сѫщото значение, понеже отъ една трупина съ *ѣ* могѫтъ чрѣзъ приставки безъ *ѣ* да се образуватъ доста много други думи, които не е възможно, па и никакъ не е нуждно да се уваждатъ всичкитѣ въ „списъкъ на думи съ *ѣ* въ *кореня* и *наставкитѣ*“. Откъмъ тая страна излишно и бесцѣлно сѫ помѣстени у г. М. при *побѣждати, побѣждавамъ — побѣждение, побѣждаване*, и изобщо всички отвлѣчени сѫществителни на *-ие (свѣнение, говѣние, влѣчение* etc.), произвождани отъ страдателното причастие на подобни глаголи, както и самото страдателно причастие, когато въ списъка е туренъ вече глаголътъ като начална дума *(свѣнѭ се, говѣѭ, влѣкѫ* etc.). Още пó-бесцѣлни сѫ формитѣ на *неопрѣдѣлено наклонение*, измислени отъ автора на списъка за новобългарски глаголи.

Между думитѣ отъ *ѣ*-овия списъкъ — старобългарски и новобългарски — се срѣщатъ нѣкои, каквито досегашнитѣ рѣчници на тия два езика съвсѣмъ и непознаватъ. Никога въ *старобългарския (не* порусенъ!) говоръ неще да се е чувалъ така глаголъ **ѣсти**, **ѣхати**, или **отѩготѣвати**, **тѩготѣти**, **рѣти** *(не* посърбено!), **рѹмѣти** и т. п.; а не се е употрѣбяла до днешенъ день и въ *новобългарския езикъ* думата *свѣдомъ*, както и думитѣ *спѣе, цвѣлѭ, дѣлаѭщъ, сѣдинява, недосмотрѣлъ, небрѣгѫ* и др. Тетрадата на г. М. по всѣко вѣроятие ще да борави съ книжовния езикъ, а не съ кое-да-било мѣстно подрѣчие или говоръ, и затуй нерадиво се отнесла тя къмъ дѣцата отъ училището, като имъ прѣдложила *на изборъ* думитѣ *сѣкѫ* и *сѣчѫ, повѣсямъ* и *повѣшамъ (навѣсямъ — навѣшамъ), измѣнчивъ* (руски видъ) и *измѣнливъ, надѣѭ се* и *надѣямъ се, влѣкѫ* и *влѣчѫ*, или *излѣзѫ, излѣгвамъ, сѣнчестъ, бѣженецъ* и пр. Вмѣсто яловия трудъ да се испълнятъ стълбовцитѣ отъ списъка съ възможни и невъзможни, правилни и неправилни и нѣколко пѫти повтаряни (вж. при **цѣпѣнѣти** подъ *н* и *ц, лѣха* при **лѣти** и **лѣтати**, итн.) думи, трѣбаше несравнено пó-вече да се прѣдпочете грижата да се подадѫтъ *ѣ*-овитѣ думи въ пó-строгъ редъ и съ пó-обмислена етимологизация, та да не се тика *звѣзда* въ гнѣздото на **свѣтъ**, *вѣщь* (recte вещь) редомъ съ *вѣщица, прѣкоръ* (√ **кор**) подъ **прѣко** (въ „Рѫководството“ *свѣтъ* подъ √ **свѣд** *вѣс!)*, и послѣ дързостно да се закриватъ подобни некадърности съ имената на „Миклошича, Востокова и други слависти“. Нѣмаше досущь никаква нужда г. М. да уважда въ списъка си при всѣка една пó-първоначална дума

(лѣкъ) по̀-вече отъ една, или двѣ — и то най-характеристични — производни думи съ *ѣ (лѣкарь, лѣкувамъ)*, безъ да изрежда сума други производни *(лѣчѫ, лѣчитель, лѣкуване, лѣчение, лѣкарница)*, които все пакъ не исчерпятъ цѣлия имъ брой *(лѣковница, лѣковитъ, лѣкарство, лѣкарски)*; той нетрѣбаше да туря при всѣкой еднократенъ глаголъ *(измѣнѭ)* и еднаквия му многократенъ *(измѣнявамъ)*, или наопаки, безъ да дава за това причина само то имъ производство *(остарѣѭ — остарѣвамъ)*; негова длъжность бѣше да не вмѣстя едно по друго въ списъка и нарѣчията на *ѣ (злѣ, отколѣ, послѣ)*, но да прѣдвиди за тѣхъ обща една точка между граматичнитѣ правила за употрѣбението на буквата *ѣ*, както се искаше такава точка и за образуваньето на извѣстни многократни глаголи *(закъснѣвамъ)* и прилагателни имена *(глинѣнъ)*; — тогава неговътъ списъкъ ще се избавѣше отъ 600 близу излишни думи, които сега съвсѣмъ напраздно го товарѭтъ въ ущърбъ на теорията за неговото съставянье и на практиката за неговото употрѣбение.

Слѣдъ многорѣчивия тоя списъкъ на думи съ *ѣ* въ „кореня и наставкитѣ“ у г. М. идѫтъ общи цравила, които опрѣдѣлятъ мѣстото на *е* срѣщу *ѣ* и на самия *ѣ* въ различнитѣ типове на думи и форми отъ българския езикъ. Споредъ своето значение за цѣльта на списъка тия правила имаше да се поставѭтъ *прѣди* думитѣ, защото подирнитѣ сѫ вече *частности*, които винѫги се редѭтъ *подиръ общото*. Едната група правила (на брой петь) опрѣдѣля, дѣ се *не пише* буква *ѣ*, а другата (на брой шесть) се стръми да установи, дѣ *трѣба да се пише* тая буква. Никоя отъ досегашнитѣ български граматики не ни е поучавала съ толкова правила за демоническия правописъ на *ѣ*; затуй и правилата на г. М. се прѣпорѫчватъ за по̀-близъкъ разборъ.

Найобиходното правило за писанье *ѣ*, що сѫ наслѣдили нашитѣ книжни хо̀ра отъ граматикитѣ, е, че тая буква трѣба да се туря тамъ, дѣто подъ назвукъ се чуе *я*, а безъ назвукъ *е*. Колкото и да сѫ отстранени тука особноститѣ откъмъ *ѣ* на различни други говори,[1]) що съставятъ скупомъ българския езикъ, и да се има на гледъ само приетия у насъ горѣ-долу *единъ* книжовенъ езикъ, все пакъ горното правило за *ѣ* и за тоя *единъ* езикъ неможе да се признае за достатъчно. Ала не е пригодно за книжовния езикъ и правилото, което е най-ново формулувано за книжовното ни *ѣ* и въ статията „За источнобългарския вокализъмъ“ отъ Б. Цоневъ („Сборникъ за народ. умотв., наука и книжн.,“ кн. III., отд. 1, стр. 320), понеже то — за да се изразиме кратко — отъ една страна признава на буквата *ѣ* (или все едно *ê*, вст., стр. 304) въ правописа етимологична основа (срѣщу *я* или *ia*, *'a*), а отъ друга страна ограничава тая основа съ фонетиката речи на *единъ само* говоръ (Ловчански), като напуща почвата

[1]) Едни отъ го̀воритѣ изговарятъ назвучното *ѣ* безъ ограничение винѫги като *ea*; други държѫтъ тоя изговоръ на *ѣ* съ назвукъ са̀мо прѣдъ широки, или твърди срички: трети го пазѭтъ въ подирния случай, и още когато безназвучното *ѣ* стои слѣдъ назвучната сричка на думата; а четвърти говори сѫ напуснѫли съвсѣмъ, или никога не сѫ завардяли изговоръ *ea*.

на *общия* български книжовенъ езикъ, дѣто ѣ съ особния си изговоръ (*ea*) слѣди пжтя на третята отъ означенитѣ въ прѣдната забѣлѣжка групи говори.[1]) Вѣроятно и г. М. е съзиралъ, че такива сумарни правила за ѣ не се посрѣщатъ съ фактичнитѣ основи за писаньето на тая буква, нито пъкъ сж въ състояние истински да ползуватъ българскитѣ ученици отъ различни краища на нашето отечество, и затуй добрѣ е сторилъ *да се опита да свърже правописа на ѣ не еднички съ фонетиката,* както го свързуватъ реченитѣ досегашни правила, *но още и съ морфологията и етимологията.*

Правилата изъ фонетиката за писаньето на ѣ у г. М. несж изнесени, и то по право, защото неговата „тетрадка съ рѣчникъ“ има работа съ особи отъ *различни* говорни области, за които не е възможно да се назначжтъ *общи* насоки за познаванье мѣстото на ѣ по изговора. Службата на тия правила съ по́-голѣмъ успѣхъ се извършува у г. М. отъ самия списъкъ на ѣ-овитѣ думи, които наравно съ това исчерпятъ и по́-голѣмата часть отъ етимологичнитѣ правила. Което е формулувано отъ г. М. за буквата ѣ въ правописа, то досѣга — 1, края на „неопрѣдѣлителната основа“ на глаголитѣ съ произвожданитѣ отъ нея форми отъ спрежението, 2, „окончанието“ на минжло несвършено врѣме отъ извѣстенъ видъ глаголи съ произвожданитѣ отъ него форми и 3., „окончанието“ на второ лице повелит. наклонение отъ сжщия видъ глаголи.

Съ името „неопрѣдѣлителна основа“ на глаголитѣ г. М. означава оная трупина, отъ която въ старобългарския езикъ се е произваждало тъй нареченото неопрѣдѣлено наклонение. Понеже съ това име характерътъ на самата трупина още нее подаденъ, па и новобългарскиятъ езикъ понеже се е лишилъ вече отъ систематическа служба на нѣкакво си „неопрѣдѣлено наклонение“, затуй употрѣбеното отъ г. М. име за трупината, отъ която у насъ се образува свършеното врѣме и минжлитѣ причастия, по сжщность е несполучно, а по практичность несгодно. Ако искаме безъ друго да именуваме нѣкакъ речената трупина, ние бихме прѣдложили за нея името „минжла“ трупина, както и трупината, върху която се основава образуваньето на сегашното врѣме, се казва вече „сегашна“ („презенцийялна“) трупина. „Край“ на „неопрѣдѣлителната“ или на „минжлата“ трупина („основа“[2]) у г. М. ще каже *крайниятъ неинъ звукъ,* — това,

---

[1]) Сравнжтъ ли се помежду си ония групи говори откъмъ изговора на ѣ, нещѣ е мжчно да се съгледа, че най крайна отъ тѣхъ е групата, що има за ѣ повсждѣ *е;* съотвѣтна ней група съ ѣ=повсждѣ *ea* нѣма. По срѣдата идатъ групата, що изговаря ѣ=*ea* само подъ назвукъ, и съотвѣтната ней група, дѣто ѣ подъ назвукъ=*е* прѣдъ меки или тѣсни срички (засловие). Двѣтѣ послѣдни групи, па и крайната отъ тѣхъ, се съединяватъ заедно тамъ, дѣто ѣ=*ea* а) слѣдъ назвучна сричка и б) подъ назвукъ и прѣдъ твърда, или широка сричка (засловие), а=*е* а) прѣдъ назвучна сричка и б) безъ назвукъ и прѣдъ мека, или тѣсна сричка. И наистина, таково е приблизително мѣстото на *е* и *ea* въ книжовния говоръ и на ѣ на писмо.

[2]) Два термина сж опитани у насъ за грц. *thema,* нѣм. *Stamm,* чеш. *kmen:* *„основа“* (у хърв. и сърб. *osnova,* приетъ и у руситѣ) и *„трупина“.* Подъ „основа“ на една дума трѣба да се мисли *всичко, що се върже помежду си за да състави една дума;* а това сж *коренътъ* и *приставкитѣ* съ *окончанието* на подирната отъ тѣхъ. Между туй „трупината“ е такъвъ единъ звуковни *трупъ, отъ който чрѣзъ различни*

което обикновено се знае между насъ подъ думата *окончание*, или по́-ново и по́-съкратено *„окрай"*. Не е взета за него сѫщинската дума *окончание*, защото г. М. ѭ е задържалъ съвсѣмъ неумѣстно за друго понятие, именно за „онази часть" на думата, „която стои слѣдъ кореньтъ".[1]) Такава „часть" могѫтъ да бѫдѫтъ двѣ, три и по́-вече трупински приставки (Stammbildende Suffixe, kmenotvorné přípony) при единъ корень (**вод** $\frac{\text{окончание}}{\text{-ен-ич-ирь}}$) и тя все ще бѫде *просто „окончание"* споредъ г. М.! Вмѣсто да се върви *разумно* къмъ упростението на науката за езика въ училищата и къмъ прѣчистяньето и обоснованието на граматичната ни терминология, ние съ подобни произволни и несъгласни съ означаваната вещь термини бесмислено заплитаме себе си и задачата на обучението. Спрѣхме се нарочито върху терминитѣ, усвоени отъ г. М., защото сме опитали съ тѣхъ голѣма бъркотия въ училищата. Нѣка се върнеме сега пакъ къмъ прѣдмета си.

Господинъ М. полага правило, че *ѣ* се пише „въ края на неопрѣдѣлителната основа на всички глаголи, гдѣто се чува звукъ „е" *(шумѣ-щѫ, гърмѣ, видѣ . . .)*" и въ всички думи (ще речемъ „и форми"), произведени отъ тая основа *(шумѣхъ, шумѣлъ, шумѣние, гърмѣнъ, гърмѣжъ)*. Обаче въ *закле-щѫ, опле-щѫ, пос-щѫ, ре-щѫ* и пр. нѣма *ѣ*, ако и да се чуе окрай *е;* инди и *заклѣлъ, оплѣлъ*, и тн. (споредъ правилото) *ще бѫде* **погрѣшно**. Глаголътъ *годѭ-годишъ* би ималъ за „неопрѣдѣлителна основа" *годи(-щѫ)*, сирѣчь тя би се завършувала на *и*, не на *е;* инди и *годежъ* нито има основа да се пише съ *ѣ* споредъ правилото на г. М., нито пъкъ *е произведено* отъ трупината *годи* (тогава би било *„годижъ!"*); а отъ всичко това излиза, че и *гърмежъ* не е произведено отъ основата „гърмѣ", и затуй **погрѣшно** се пише отъ г. М. съ *ѣ!*

По истия начинъ се грѣши и съ много други производни думи или форми, дѣто г. М. е отбѣлѣзвалъ въ „рѣчника" си все *ѣ*. Пѫтемъ край правилото за *ѣ*, което токо що разгледахме, той възвѣстява, че „нѣкои" глаголи имали двѣ основи: *гор***ѣ**-*щѫ* и *гор***и**-*щѫ, чърнѣ, чърни*...; първитѣ сѫ срѣдни, вторитѣ дѣйствителни". Истината е, че за цѣлото „правилно" спрежение на *всѣкой глаголъ* имаме *по двѣ „основи"*, и че *горѣ-щѫ* и *гори-щѫ* сѫ *не „двѣ основи"*, а *два отдѣлни единъ отъ други глагола:* единътъ е пасивенъ, а другиятъ фактитивенъ. Сега се пита, какъ ще да пише г. М. отглаголното сѫществително, произвождано отъ страдателното причастие минѫло, когато поиска да означи, че то е отъ фактитивната трупина *гори*, а не отъ пасивната *горѣ?* Г. М. прѣдставя въ списъка си голѣмъ брой многократни глаголи, произведени отъ фактитивни, какъвто е *гори*, и тамъ токо туря *ѣ* безъ да си задава питанье, защо. Той пише *разрѣдѣвамъ, подсладѣвамъ, изумѣвамъ, снабдѣвамъ*, а срѣщу това *изобрѣтявамъ, притѣсьневамъ* (sic!)! Споредъ теорията за образуванье многократни глаголи въ българския езикъ не-

---

приставки могѫтъ да се образуватъ различни думи или форми. Отъ тукъ е явно, колко сѫществена е разликата между „основа" и „трупина" и колко е по́-изгодно да си служиме съ особенъ терминъ *трупина* (срѣща се у Качановски въ народни пѣсни) за онова, което само по скудость отъ думи хърватитѣ, сърбитѣ и руситѣ сѫ пристали да именуватъ съ *основа*.

[1]) „Рѫководство по български езикъ," курсъ втори, стр. 4.

може да се оправдае писаньето *подсладѣвамъ*, и тн., щомъ подобни глаголи се образуватъ отъ трупини, каквото *подслади, изуми, снабди*, и тн. Буквата *ѣ* въ тѣхъ би била правилна само тамъ, дѣто прѣдъ елемента за образуванье сегашната трупина на глагола би стоялъ въ основата му звукътъ *ѣ* (тлѣѭ — *истлѣвамъ*, но *притѣснѭ — притѣснявамъ!*).

Останѫлитѣ правила на г. М. за *ѣ* въ несвършено врѣме на извѣстни глаголи съ производнитѣ отъ него форми и въ повелително наклоненне, както и отрицателнитѣ правила за „неписанье“ *ѣ* сѫ вѣрни; ала въ тѣхната цѣлость могѫтъ да се покажѫтъ методически блѣзни, за които тука неможемъ да расправяме.

Като отворихме по́-горѣ дума за терминитѣ, нѣка забѣлѣжиме още на г. М., че взелъ термина „наставка“ за *суфиксъ*, когато прѣди него за сѫщото понятие „Начална българска грамматика“ отъ Сл. Кесяковъ и П. Горовъ (Пловдивъ, 1882, стр. 26) бѣше измислила думата *снадавка*, а слѣдъ това бѣ се явила и думата *приставка*. Ако се вмисли човѣкъ въ обстоятелствата, които могѫтъ да прѣдизвикатъ на български една съотвѣтна дума *не за думата суфиксъ (sub-figo), но за понятието*, що тя наумява, и ако съобрази, че и понятието „**при***ставно*“ (изречение) съдържа нѣкое отъ тия обстоятелства, а думитѣ **на***чало*, „**на***ставка*“ сѫщо така сподѣлятъ едно общо помежду си обстоятелство, тогава той неще може да отрече, че „**при***ставка*“ е по́-пригодна дума за *суфиксъ*, а „**на***ставка*“ за *префиксъ* (у г. М. „*прѣдставка*“).

Жалѣемъ немалко, че и въ тоя незначителенъ свой трудъ, какъвто е една „тетрадка съ рѣчникъ на думи съ *ѣ*“, г. М. е далъ толкова промаха, че ни се виждатъ прѣдоволно справедливи и ония укори, които сѫ се исказвали досега и за по́голѣмитѣ му издания по български езикъ.

София, декемврий 1890.

А. Теодоровъ.

---

2. Die Volkswirthschaftliche Entwicklung Bulgariens von 1879 bis zur Gegerwart. Nach ämtlichen Quellen bearbeitet. Von Franz Joseph Prinz von Battenberg. Leipzig, Verlag von Veit und Comp. 1891. (Економическото Развитие на България отъ 1879 до сега. Съставено по официални источници. Отъ Францъ Иосифъ Князь Баттенбергъ. 1891).

Западноевропейската економическа литература се обогати прѣзъ минѫлата година съ двѣ книги върху България. Първата отъ тия двѣ книги е горѣспоменѫтото съчинение на на́й-младий братъ на бившия Българский Князь, а втората е рапортътъ върху България на английский вице-консулъ въ София, Г. Блекъ[1]). По едно чудно съвпадение и двѣтѣ тия съчинения сѫ били свършени въ сѫщий мѣсецъ, тъй като рапортътъ на Г. Блекъ е билъ испратенъ отъ София

[1]) Foreign Office, 1890, Annual Series. № 752. Bulgaria. London 1890. Освѣнъ общий рапортъ върху цѣла България на Г. Blech, тая книжка съдържа и доклади върху търговията на Пловдивъ, Руссе, Варна и Бургасъ отъ тамошнитѣ английски вице-консули.

на 10 Май 1890, а прѣдговорътъ на Князь Францъ Иосифъ носи датата 16 Май 1890.

A tout seigneur tout honneur. Когато братътъ на единъ Князь, който е управлявалъ една страна, се завземе да пише върху тая страна, естественно е щото свѣтътъ да почете съ особно внимание това необикновенно съчинение. Естественно е тъй сѫще щото свѣтътъ, който е всякога любопитенъ, часто хитръ, а по нѣкога и лукавъ, да дири скришни цѣли помежду редоветѣ на тъй написани книги. Ние бързаме да кажемъ, че такъва скрита смисль мѫчно може да се намѣри помежду редоветѣ на безбройнитѣ числа, съ които е прѣпълненъ трудътъ на младий Князь. Ако нѣкой ни забѣлѣжи, че книгата е посвятена на бившия ни Князь Александръ, че за лозунгъ тя носи, напечатано на старобългарски, евангелското изречение: *отъ плоди бо дрѣво познано бѫдетъ*, и че тайното значение на това посвящение и на тоя цитатъ, е, какво развитието на България прѣзъ първото десетилѣтие отъ нейното самостоятелно сѫществувание се дължи на първий ѝ Князь — ако нѣкой ни забѣлѣжи това, ние ще отговоримъ, че Князь Францъ Иосифъ въ заключението си изрично отдава всичкото наше развитие на самий българский народъ. Истината е, че и тая любезность на юний авторъ може да се види прѣждеврѣменна, тъй като ако България, както той утвърждава и както намъ се иска да вѣрваме, е дѣйствително станѫла напрѣдничавъ членъ отъ семейството на европейскитѣ народи, още е рано да се произнесе человѣкъ, какво влияние имахѫ върху тоя нейнъ напрѣдъкъ разнитѣ фактори, които участвовахѫ въ него — самий народъ — министритѣ, които управлявахѫ тоя народъ — Князьтъ, който избра тия министри — и Освободительтъ, който прѣпорѫчи тоя Князь и който, съ своята мощна дума, надари свѣтътъ съ още единъ прогрессивенъ самостоятеленъ народъ.

Впрочемъ, Князь Францъ Иосифъ се пази отъ всяко субективно анализирание и оцѣнение на причинитѣ, които сѫ произвели днешното економическо положение на България. Той обѣщава за по-послѣ да издаде своитѣ спомени изъ България, а сега съвършенно обективно, конкретно излага нашето положение, като нанизва цифри подиръ цифри за да покаже, какъ стои въ поминъчно отношение нашето отечество. Прѣзъ краткото си прѣбивание въ България, въ послѣднитѣ години на князуванието на бившия ни Господарь, той е успѣлъ да усвои българский языкъ, та и при съставлението на тая книга е моглъ да се ползува отъ оригинални български источници. Съ едно трудолюбие, достойно за всяка похвала, той е растаращувалъ всичкитѣ издания на нашето Статистическо Бюро, всичкитѣ ни бюджети, всичкитѣ данни обнародвани отъ Отдѣлението на Държавнитѣ Имоти, Земледѣлието и Търговията при нашето Министерство на Финанситѣ, всичкитѣ чуждестранни съчинения върху България и е произвелъ единъ трудъ, който прави честь нему и подпълва една праздноста въ съврѣменната економическа книжнина. Пъленъ е тоя трудъ, тъй като нищо важно не е испустнѫто отъ него. Сѫщеврѣменно кратъкъ е той, защото въ 200 страници ни дава всичкитѣ сѫщественни свѣ-

ѣния, които могѫтъ да се намѣрятъ въ 200-тина книги и книжки, ългарски и чужди. Въ деветьтѣ глави на това съчинение, които боавятъ съ земята и населението, съ земледѣлието, съ горитѣ и риоловството, съ индустрията, съ рудницитѣ, солницитѣ и минералнитѣ зввори, съ търговията, съ образованието, съ желѣзницитѣ, пѫтищата і държавнитѣ дългове, и нáй-послѣ съ бюджетътъ, вие ще намѣрите колко четвъртити километра земя и колко жители има България, какво произвождатъ тая земя и тия жители, какво изнасятъ и внасятъ тѣ, какви срѣдства иматъ за образование и за съобщение, и колко държавата дължи, колко събира и колко разнася за тѣхъ прѣзъ годината. И вие ще намѣрите тия свѣдѣния не само за 1889, послѣдната година, за която е моглъ да добие свѣдѣния благородний авторъ, нъ и за деветьтѣ години — 1879—1888 — които сѫ я прѣдшествовали — ако не по всичкитѣ, то поне по нѣкои клонове отъ нашата економическа дѣятелность.

Тукъ-тамѣ се срѣщатъ наистина нѣкои опущения и нѣкои грѣшки, които лесно можехѫ да се поправятъ. Тѫй Князь Францъ Иосифъ можеще да земе отъ нашето Министерство на Финанситѣ и да помѣсти въ книгата си количествата на земледѣлческитѣ произведения на България прѣзъ 1889, първа година слѣдъ възобновението по насъ на десятъчната система. Тѫй младий Князь не трѣбваше да попадне въ грѣшката, въ която за жалость и бюджетътъ ни за 1890 бѣ попаднѫлъ, и да оцѣни годишнитѣ расходи по българскитѣ държавни заеми на 6,677,934 лева, когато суммата на тия разноски се въскачва на 12,237,618 лева (или 13,087,618 лева ако прибавимъ 750,000 лева за военнитѣ пенсии), както става явно отъ бюджетътъ ни за 1891. Нъ тия сѫ опущения и грѣшки, които никакъ не намаляватъ стойностьта на книгата. Тя си остава единъ памятникъ на трудолюбие, въздигнѫтъ отъ единъ благороденъ Нѣмецъ, въ чиито жили тече и словѣнска кръвь.

Ние нарочно споменуваме словѣнската кръвь, внесена въ семейството на Баттенберговци отъ майка имъ, защото могѫтъ да се намѣрятъ психолози, които съ нея да обяснятъ неизмѣнното добродушие и нескриваемитѣ симпатии къмъ насъ Българетѣ, които Князь Францъ Иосифъ проявява почти въ всяка страница на своята книга. Ние трѣбва да благодаримъ братътъ на бившийй ни Князь за неговото съчувствие, нъ не трѣбва, мислимъ, и да се заблуждаваме отъ прѣкаленитѣ въ нѣкои случаи хвалби, съ които той ни обсипва. Невѣрно ще бѫде да отказваме всякакъвъ напрѣдъкъ въ България отъ освобождението ѝ насамъ. Нъ неразумно, отъ друга страна, ще бѫде да се задоволяваме и да се голѣмимъ съ тоя напрѣдъкъ, като съ нѣщо невидѣно до сега въ лѣтописитѣ на народитѣ. Ние не трѣбва да забравяме, че въ нѣкои отношения отъ 1879 насамъ ние сме направили нѣколко крачки само напрѣдъ; а въ други, ние сме положително ритнѫли назирѣ.

Искате ли доказателства? Вие ще ги намѣрите въ самата рецензирувема отъ насъ книга. Въ нея вие ще видите, че само държавний ни бюджетъ отъ освобождението ни насамъ се е удвоилъ. А съ това

удвоение могѫтъ да се хвалятъ и радватъ само безмозъчни драскачи. Можехме да ликуваме и да се гордѣемъ само ако земледѣлческитѣ и занаятчийскитѣ ни произведения се бѣхѫ умножили въ сѫщата пропорция. Никакво такова честито увеличение не се забѣлѣжва въ таблицитѣ на княжеската книга. Напротивъ, самъ авторътъ ѝ забѣлѣжва (стр. 67), че мѣстната ни индустрия се намира въ силенъ упадъкъ, вслѣдствие на мощната конкуренция на чуждитѣ фабриканти. И кой може да отрече съвършенното съсипване на много наши народни занаяти?

Ако отъ производителностьта ни прѣскокнемъ на нашата търговия, ние и тамъ нѣма да намѣримъ голѣми причини за сърадвание. Земѣте, на примѣръ, годишнитѣ цифри на нашитѣ вноси и износи — това мѣрило на народното благосъстояние. Тѫй като година 1879 е още ненормална, а въ 1880 чиновницитѣ сѫ още неопитни, спрѣте се на 1881, и забѣлѣжѣте, че прѣзъ нея година цифрата на вносната и износна търговия на България се е въскачила на лева 90,287,000. Тая цифра, разбира се, е само за Сѣверна България, и понеже прѣзъ нея година Южна България нѣмаше митници на турската граница, та не можемъ да узнаемъ цифрата на нейната търговия, то можемъ да направимъ само едно прѣдположение за тая нейна търговия прѣзъ 1881. Нъ това прѣдположение нѣма никакъ да бѫде смѣло, ако турнмъ, че въ 1881 г. Южна България, която има половината пространство и жители на сѣверната си сестра, а въ поминъчно отношение е по́-богата, е изнесла и внесла 50% отъ стокитѣ изнесени и внесени прѣзъ сѫщата година въ Сѣверна България, а именно за 45,143,500 лева. Тая цифра, прибавена при горнята отъ 90,287,000 лева, дава ни всичко 135,430,500 лева, количество, на което можемъ смѣло да оцѣнимъ търговията на двѣтѣ Българии въ 1881.

А на какво количество се въскачва търговията на двѣтѣ Българии въ 1888, послѣднята година, която се дава цѣла въ книгата на Князь Францъ Иосифъ? На 130,561,065 лева! Ще се каже, че вѫтрѣ въ седемъ години, намѣсто да напрѣдне, нашата търговия е ударила надирѣ съ около 5,000,000 лева.

Неутѣшителни сѫ тия факти. Неободрително е тѫй сѫще грозното testimonium paupertatis, което Князь Францъ Иосифъ ни издава въ стр. 22 отъ своята книга, като забѣлѣжва, че само 11.44% отъ населението ни знаятъ да четѫтъ и пишѫтъ. Ние си знаехме тая пропорция, отъ резултатитѣ на послѣднето ни прѣброявание, нъ пакъ крайно посрамени и нажалени останѫхме отъ нейното блѣсвание прѣдъ очитѣ на западноевропейската публика, въ една книга, която е единъ видъ хвалебна пѣсень въ честь на Българетѣ.

Книги, като тая на Князь Францъ Иосифъ, могѫтъ да бѫдѫтъ по́-полезни намъ, на Българетѣ, отъ колкото на чужденцитѣ, ако съ обнаружванието на слабитѣ ни страни, тѣ ни направятъ да се стрѣснемъ, да се поогледаме и да се позамислимъ; ако ни накаратъ да залѣгнемъ всички, и народъ и правителство, за постиганието на онова економическо, образователно и нравственно развитие, безъ което едно добро народно бѫдѫще е немислимо.

Ев-евъ.

---

3. Профессоръ Флоринский за книгата на Гопчовича, „Makedonien und Alt-Serbien[1]*)“.*

„Между много нерѣшени и забъркани въпроси по словѣнската етнография на послѣдньо врѣме особно се е повдигналъ и обсѫжда въпросътъ за езика и народноста на Македонскитѣ Словѣне. Понеже Македония съ още нѣкои други земи на Балканския полуостровъ, напр. Стара Сърбия и Албания, е твърдѣ малко изучена, не е чудно че се подигна поменатия въпросъ. Но нинѣ се съгледва нѣщо съвсѣмъ ново, — нѣщо прѣдизвикано не толкова отъ исканията на сериозно изучванне, колкото отъ стремления и побуждения политически. До скоро нѣмаше никакво съмнѣние за народноста на Македонскитѣ Словѣне. И ученитѣ пѫтешественници, и географитѣ и дипломатитѣ отъ всички европейски земи и държави гледахѫ Македонскитѣ Словѣне като разновидность на българското плѣме. А сѫщноста на Македонския въпросъ бѣше да се разясни истинското распрѣдѣление на Македонскитѣ Словѣне и отношението имъ къмъ другитѣ народности, кои живѣѭтъ въ сѫщата область, а така сѫщо да се разяснятъ всичкитѣ частни етнографически особности, кои характеризиратъ отдѣлнитѣ клонове на Македонскитѣ Българе. А сега, въ послѣднитѣ нѣколко години, въпросътъ се сѫществено измѣни. Оспорва се и на́й-общоприетото въ науката положение за българщината на Македонскитѣ Словѣне, и противно на него подигнато е и се доказва мнѣнието, че ужъ Македонцитѣ биле отъ сръбско плѣме. Това мнѣние не само подробно се развива въ сръбския печатъ и пропагандира между народа съ шумни демонстрации, но намира партизани и защитници срѣдъ нѣкои и други учени, впрочемъ по́вечето пакъ Сърби. Разбира се, че Българетѣ отдавна сѫ привикнали да смѣтатъ Македония като бъл-

---

[1]) Русский профессоръ на словѣнскитѣ езици и литератури при Киевския университетъ, г. *Т. Флоринский,* отличенъ ученикъ на знаменитий словѣновѣдецъ професоръ Ламанский, е вече доста извѣстенъ на българското образовано общество по своитѣ твърдѣ цѣнни трудове въ областа на словѣнската наука, за по̀-главнитѣ отъ които споменуваме прѣди 3 годинъ въ „Пер. Списание“ на Бълг. Книж. Дружество въ кн. XXVIII—XXX на стр. 750—51 (г. 1889). Тукъ ще прибавимъ, че проф. Флорински, като единъ отъ на́й-усърднитѣ руски учени Българолюбци, не малко добрини е сторилъ намъ още прѣди послѣдната русско-турска война, като е посвятилъ една значителна часть отъ своята учена дѣятелность, между друго, съ цѣлъ редъ статии за България и народа ни, обнародвани въ разни русски издания, съ които много е съдѣйствуволъ на русското образовано общество въ по́-доброто му запознавание съ българский народъ въобще и особенно съ клетото положение на България до прѣди реченната война.

Отъ сѫщаго Флоринский е и горнята прѣкрасна рецензия за книгата „Makedonien und Alt-Serbien“, съставена отъ г. Спиридона Гопчевича, на́й-новия вече прочутъ сърбски фалшификаторъ и плагиаторъ или просто на български — книжовенъ лъжецъ и крадецъ. Тази рецензия е обнародвана на русскій езикъ въ *„Живая Старина“,* (Выпускъ I, Отдѣлъ III, стр. 20—23.), и прѣведена на български въ Скопия отъ М. Д. П-вича за обнародвание въ нашия журналъ. Трѣбува особно да кажемъ и това още за г. Флорински, че той е единъ отъ оние сериозни русски учени мѫжие, които вѣщо познаватъ сърбский и българский народъ въ историческо и въобще въ културно отношение, та неговата (на Флорински) авторитетна дума по такива въпроси високо се цѣни отъ образованнитѣ людие. Заради това, ний съ особенно благодарение даваме мѣсто въ журнала си на горѣизложената му рецензия. —

Редакцията.

гарска страна, и уѣкчени въ това съзнание отъ Св. Стефанския договоръ, (а тъй сѫщо и отъ императорския Султановъ ферманъ за основанието на българския Екзархатъ въ г. 1870 както особенно и отъ рѣшенията за Българетѣ на цариградската конфренция отъ великитѣ европейски сили къмъ края на г. 1876, Заб. на Ред.) завзели сѫ се да опровергаватъ новата сръбска теория. Така изникнѫ сръбско-българска прѣпирня за езика и народноста на Македонскитѣ Словѣне, и за нея сега има цѣла литература. За жалость, тая литература е твърдѣ бѣдна отъ безпристрастни трудове, съ изслѣдвания и наблюдения точни и обстоятелственни, върху които би могло да се дойде до вѣрно и свършено рѣшение на въпроса. Напротивъ, главното ѝ съдържание сѫ политически брошури и памфлети или пъкъ мнимо-научни, явно тенденциозни съчинения, кои не само не разяспяватъ дѣлото, но го още пòвече заплитатъ. Сърѣменното политическо положение на Сърбия и България самò спомага на пристрастната полемика между сърбскитѣ и българскитѣ писатели, а това още пòвече прави жално научното обсѫждание спорния въпросъ. Но справедливостьта го изисква да признаемъ, че нáй-голѣмото пристрастие въ полемиката и нáй-малката обективность и критичность въ сѫжденията се срѣщатъ въ статиитѣ, брошуритѣ и книгитѣ за Македония у сръбскитѣ писатели, а не у българскитѣ. Увѣрени въ правотата на възгледа си, Българетѣ гледатъ доста спокойно и въздържно на сръбскитѣ претенции за Македония. Въ българската литература се забѣлѣжватъ пò-малко памфлети и политически брошури по въпроса за народностьта на Македонскитѣ Словѣне, отъ колкото въ сръбската; та, освѣнъ това, и малкото напечатани изслѣдвания и статии на българскитѣ учени се отличаватъ съ наученъ характеръ и безпристрастие, и даватъ до нѣкѫдѣ материалъ за рѣшението на въпроса, което никакъ неможе се каза за произведенията на сръбския печатъ. Така напр., освѣнъ извѣстнитѣ статии на профессора М. Дринова и нѣкои ислѣдвания въ французския сборникъ на Офейкова, не може да не посочимъ на прѣкраснитѣ филологически трудове по българския езикъ на Теодорова и Матова, напечатани на послѣдньо врѣме въ Софийското „Период. Списание“.

Къмъ нáй-новитѣ съчинения за Македония отъ сръбска страна е и нѣмската книга на Спиридона Гопчевичъ, заглавието на която е показано горѣ. И по голѣмина и по вънкашность, това съчинение надминува всички книжки и брошури съ еднакво съдържание, печатани въ Бѣлградъ. То е голѣмъ томъ отъ 500 страници, раскошно издаденъ въ Вѣна отъ единъ извѣстенъ книгопродавецъ, съ много хубави рисунки, статистически таблици и подробна на петь листа етнографическа карта на Македония и Стара-Сърбия. При пръвъ погледъ на книгата ще помислишъ, че авторътъ ѝ е нѣкой ученъ човѣкъ, напълно приготвенъ за прѣдприетото дѣло; че той въ трудътъ си дава обстоятелственно описание на обиколенитѣ интересни словѣнски земи, и съобщава колко-годѣ цѣненъ етнографически материялъ. За жалость обаче, нищо подобно се не намира въ книгата му. Слѣдъ пò-близко запознавание съ книгата, колко-годѣ запознатия съ дѣлото чи-

татель, не само се разочарова въ стойностьта на книгата, но и неволно го фаща умраза къмъ съчинителя. Великолѣпната вънкашно книга на Гопчевича, вжтрѣшно (по съдържание) нищо неструва, тя не дава нищо ново, цѣнно, и, по сжщноста си, тя не е друго освѣнъ искусно измайстарованъ. тенденциозенъ памфлетъ като оният, каквито сж quasi-научнитѣ произведения на г. г. П. Сретковича, Веселиновича и другитѣ сръбски *ревностни не по разумъ патриоти;* колкото до авторътъ ѝ, австрийский Сърбинъ, привикнжлъ да пише лекички пжтешествия — фейлитони, той въ новия си трудъ, прѣди всичко, недобросовѣстно се хвали, като се явява съвсѣмъ невѣщъ въ науката и си позволява да гледа високомѣрно и прѣзрително къмъ истинскитѣ ѝ прѣдставители, кои безспорно сж принесли заслуги по изучваньето и описанието на Стара-Сърбия и Македония. Въ всичкото си съчинение той отъ първий до послѣдний редъ прокарва все една мисъль — че Македонскитѣ Словѣне сж — Сърби, а не Българе. Твърдѣ е възможно, че за пропагандираньето тая тенденция е написана и цѣлата книга. За подтвърдение на тая тенденция трѣбва да служатъ и съобщаванитѣ отъ автора, вънъ отъ всѣко съмнѣние, невѣрни статистически свѣдѣния и етнографическата карта. Освѣнъ тия „свои“ материали и наблюдения, той отъ ново повтаря исцѣло и всичкитѣ ония чудни, вънъ всѣка критика, доводи, въ полза на сърбизма на Македонцитѣ, които сж расфърляни по всичкитѣ сръбски малки брошурки и вѣстници. Така щото съчинението на Гопчевича е пълна апология на извѣстната сръбска шовинистическа идея. Отъ тукъ се и разбира онзи въсторгъ, съ какъвто бѣше посрѣщнато това съчинение въ Сръбското Кралство. Бѣлградския печатъ единодушно го расхвали като замѣчателенъ трудъ, който трѣбва да има всѣки Сърбинъ-патриотъ; книгата тутакси прѣводихж на сръбски, и авторътъ ѝ се награди съ ордена Св. Савва. Отъ друга страна се разбира и това, че, щомъ видѣ бѣлъ свѣтъ книгата, въ австрийский печатъ се появихж твърдѣ рѣзки отзиви за нейната несъстоятелность дори и направо се подозираше достовѣрностьта на нейнитѣ свѣдѣния и наблюдения (глѣд. Karl Hron Das Volksthum der Slaven Makedoniens. Wien. 1890 Ausland 1890 No. 23, стр. 458).

Тенденциозностьта на Гопчевичевата книга излѣзва на явѣ както отъ построението ѝ, така и отъ всичкото ѝ съдържание. Тя се распада на двѣ части: 1) описание пжтешествието по Македония и Стара Сърбия, и 2) разборъ на Сърбско-Българския споръ за Македония. Авторътъ начинва съ дълга прѣпоржка себе си прѣдъ читателя. Той се изобразява като человѣкъ безпристрастенъ, лично никакъ незаинтересиранъ въ рѣшението спора за Македония въ тоя или онзи смисълъ, и само че се стреми да открие и обнародва самата истина. Прѣди да пжтува по Македония, той билъ убѣденъ както и всички легковѣрни людье, че тая страна е населена отъ Българе, но като я посѣтилъ лично, трѣбвало да си измѣни мнѣнието. Самото пжтешествие той прѣдприелъ по молбата на нѣкой си богатъ Българинъ Петровъ, който приелъ върху си разноскитѣ, и пжтувалъ заедно съ него за да се увѣри и той въ българизма на Македонцитѣ, и послѣ автори-

тетно да извѣсти за това Европа. Но, като искалъ да се усигори отъ лъжата, ако се открие нѣщо нечакано въ пѫтуванието, той, авторътъ, сключилъ съ Петрова условие, споредъ което послѣдния се задължилъ да не претендира, ако полученитѣ заедно и обнародвани отъ Гопчевича резултати по изслѣдванието на Македония, не сѫ въ полза на Българетѣ. И ето ги двама, авторътъ — Сърбинъ и Петровъ — български патриотъ — двоицата спохождатъ всички села и градове по Македония, и какво излиза? Никадѣ Словѣнетѣ не се назоватъ Българе; не приумѣватъ българския езикъ на Петрова, а наопаки всѫду свободно се обясняватъ съ автора на книгата — Сърбина. Отъ тукъ право заключение, че Македонцитѣ сѫ Сърби. Петровъ наскърбенъ, распрощава се съ Гопчевича. А тоя послѣдния, въсторженъ отъ важното си откритие, се завръща въ Вѣна и захваща да пише книгата си, за да защити националнитѣ права на съотечественницитѣ си, живущи въ Стара Сърбия и Македония, и притеснявани отъ Българетѣ. Но Петровъ се неуспокоилъ. Когато книгата се вече печатала, той праща при автора пълномощникъ да го подкупи, и така да се скрие истината за Македония. Но и съ тази постѫпка Българинътъ несполучилъ; той, Гопчевичъ, е честенъ човѣкъ, а не като Лавеле, който взелъ отъ Българитѣ 60,000 лева (стр. 217) и послѣ писалъ, че Македонцитѣ сѫ Българе, той високо почита истината, за това натирилъ пратеника при него Българинъ, и издалъ книгата си така, както я написалъ. Въ такава форма облича Гопчевичъ расказа си за направеното важно етнографическо откритие въ Македония. На-да-ли има нужда да се разяснява, колко е фалшиво и неправдоподобно всичко това странно повѣствование. Българинътъ Петровъ, другарьтъ на автора по пѫтуванието, който на всѣка крачка е принуденъ да съзнава, македонскитѣ Словѣне че не разбиратъ българския езикъ, е очевидно измислено лице. Не е мѫчно да се разбере, защо му е потрѣбвало на Гопчевича да изважда на сцената това лице и въ толкова глупава форма, каквато му е прикачилъ. Колкото за фалбата си прѣдъ читателя, че той (авторътъ) е честенъ, обективенъ и съ други подобни достоинства, тя по́-скоро говори противъ него, и по́вече фърля чернина върху му. Извѣстно е, че истиннодобросовѣстния човѣкъ никога нѣма да вика на дѣсно и лѣво, че е честенъ. А пъкъ маниеритѣ, съ които Гопчевичъ се ползува въ книгата си, даватъ пълно право на читателя да мисли, че у автора отсѫтствоватъ честностьта и безпристрастието. Гопчевичъ като не се е посвѣнилъ бездоказателно да обвинява въ подкупничество такъвъ извѣстенъ и почтенъ писатель, като Лавеле, азъ ще си позволѭ да забѣлѣжѫ, че общото впечатлѣние, слѣдъ прочитанието поменѫтата книга, е таквози, като че ли тя е написана по порѫчка и отъ материалъ, не събранъ на мѣстото въ Македония, а отъ страни, и може би, нагласенъ (уйдурдисанъ) въ Вѣна.

Наистина, описание пѫтешествието на Гопчевича, при всичко че е много растегнѫто, е на́й-безсъдержателно и повърхностно, то е бѣдно съ точни фактове и живи наблюдения, никакъ не дава колко-годѣ ясно прѣдставление нито за Стара Сърбия, нито за Македония, и не може дори и да бѫде сравнявано съ описанието на пѫтешественни-

цитѣ по сжщитѣ мѣста, напр. съ почтенния трудъ на Хана, когото автортътъ постоянно критикува и нарича цѣлъ невѣжда, а пъкъ отъ друга страна отъ съчинението му исцѣло прѣписалъ най-интереснитѣ страници въ своето съчинение, а така сжщо съ замѣчателнитѣ пжтешествия на В. И. Григоровича и А. Ѳ. Гильфердинга, които той съвсѣмъ не познава. Всичкото си внимание Гопчевичъ е обърнжлъ върху опрѣдѣлението народноста на жителитѣ отъ посѣтенитѣ мѣста, и това опрѣдѣление става по единъ и сжщий начинъ, да пита дѣ кого срѣщне. На еднородни въпроси се получавали еднородни отговори, сжщноста на които е, че никждѣ въ Македония нѣма Българе, а на всѣкждѣ и въ Охрида, и въ Прилѣпъ, и въ Битоля, и въ Солунъ, и въ Сѣръ живѣжтъ Сърби. Всички прѣдшествововши учени пжтешественници, които сж писали за Македония и считали жителитѣ ѝ за Българе (Ами Буе, Ханъ, Бартъ, Макензи, Ирби и др.), споредъ Гопчевича, сж се заблуждавали, защото не сж били могли да распознажтъ българския и сръбски езикъ, или пъкъ сж биле излъгани и подкупени отъ Българетѣ. Тукъ е мѣстото да искажемъ съжалението си, дѣто авторътъ прѣди да отсжди така своитѣ прѣдшественници, не се запозналъ съ извѣстното „Пжтешествие по Европейска Турция“ на В. И. Григоровича, за трудоветѣ на когото никждѣ не споменува. Авторитетътъ на Григоровича високо стои въ науката. За него не може да се каже, че не е знаялъ разликата между сръбский и българский езикъ. А пъкъ той, както е извѣстно, никога не се е съмнѣвалъ за българизма на Македонцитѣ, и той първъ е отбѣлѣжилъ важнитѣ особности на македонско-българското нарѣчие. Неможе и да се подозира, че се е подложилъ на българско влияние, понеже въ онова врѣме, когато Григоровичъ е пжтувалъ, не е могло и да има дума за каквато и да е българска пропаганда въ Македония.

Сжщо така е лоша и неудовлетворителна и втората часть на книгата, въ която се разглеждва сърбско-българския споръ за Македония. Тукъ Гопчевичъ съ пълна волность на ученъ човѣкъ, който умѣе свободно да се върти въ областитѣ на Историята, Филологията и Етнографията, расказва и прѣжвачва ония сжщи глупави бълнувания, които не веднажъ се писахж въ безбройнитѣ статии и брошури на сръбскитѣ шовинисти въ защита на ново измудруваната сръбско-македонска теория. Той приказва за сръбския и български езикъ, за народната поезия, за историческитѣ сръбски права върху Македония, за прѣстжпната дѣятелность на българската пропаганда и пр. и пр. но всички тия авторови расжждения сж толкова неоснователни, бездоказателни и невѣжествении, щото неструва и да се разгледватъ. Доста ще е да покажемъ, че Гопчевичъ съвсѣмъ отрича сжществуванието на стари пѣсни, у Българитѣ; нарича всичкитѣ събиратели на таквизъ (братия Миладинови, Верковича, Безсонова, Качанавски, Голиковъ и др.) фалшификатори, които умишленно прѣправили чисто сръбскитѣ пѣсни на български маниеръ; твърди, че въ българския езикъ сжществуватъ три звука: юсъ, еръ и ерчикъ, които ужъ нѣмало въ македонскитѣ говори, и пр.

Колкото за статистическия материалъ, трѣбва да забѣлѣжимъ, че въ литературата бѣ вече показано и за него, че е невѣренъ. (Глед. Karl

Hron, Das Volksthum der Slaven Makedoniens, Wien 1890 и стат. на Р. Сигера въ Ausland 1890, N-o. 23). Между друго излиза, че статистическитѣ цифри за населението по селата и казитѣ, сѫ взети (безъ да се показва на источника) отъ брошуритѣ „Ethnographie de la Macédoine“ въ Пловдивъ прѣзъ 1881 г., само че въ графата „Българе“, Гопчевичъ прѣкръстилъ на „Сърбе“. Съставената по такъвъ материалъ и по показанитѣ горѣ маниери етнографическа карта на Стара Сърбия и Македония, разбира се, е толкова далеко отъ истината, колкото и самъ г. Гопчевичъ е далеко отъ истинската наука и отъ разбиранье длъжноститѣ на добросъвѣстенъ писатель“.

Скопия, Декемврий 1890.

М. Д. П-вичъ.

---

4. *„Сборникъ отъ Български народни умотворения.* Часть първа. Простонародна българска поезия или български народни пѣсни. Отдѣлъ I и II. Самовилски, религиозни и обрядни пѣсни. Книга I. Събралъ и издава *К. А. Шапкаревъ.* София. 1891.“

Г-нъ К. Шапкаревъ, който е познатъ добрѣ на българската интелигентна публика какъ-то съ своето многогодишно учителствование въ Македония, така и съ своето похвално старание за събирането и отчасти отпечатването на разнообразни и важни материали по българското народовѣдѣние въобще и най-вече по изучването на българо-македонското население, — тѣзъ дни е издалъ горѣозначената книжка. Обемътъ на книжката in 4⁰ има XXIV стр. прѣдговоръ и 170 стр. текстъ, който състои само отъ пѣсни, раздѣлени на групи по слѣдующия редъ: отдѣлъ I: а) самовилски и змѣйски пѣсни подъ № 1 —№ 17 и б) религиозни, въ християнски смисълъ, подъ № 18—№ 73; отдѣлъ II, обредни пѣсни: а) „божични“ подъ № 74—№ 77, б) лазарски подъ № 78—№ 141, в) брачни или свадбени подъ № 142 —№ 273 и г) „мжртовечки“ подъ № 274—№ 277. Пѣснитѣ сѫ придружени съ заглавия и забѣлѣжки за лицата, които сѫ ги испѣли на г. Ш., или пъкъ сѫ ги записали и му ги доставили; при нѣкои пѣсни е означена датата на записването. Повечето отъ пѣснитѣ сѫ записани на българо-македонско нарѣчие, а останѫлитѣ, въ незначително количество, на источно — и западно-българско. Къмъ нѣкои пѣсни сѫ притурени (на долнитѣ полета) кратки бѣлѣжки за по-характернитѣ фонетически и формални особености на българскитѣ говори въ Македония, западна и источна България, за значението на нѣкои думи и за обичаитѣ. Ще забѣлѣжимъ пѫтемъ, че лингвистическитѣ бѣлѣжки на г. Ш. не съдържатъ нѣщо ново, което досега не е било извѣстно на българската филология, толкозъ повече, че въ тѣхъ той е повторилъ много отъ онова, което вече е обнародвалъ на страницитѣ на соф. „Пер. Спис.“ и на „Сборника“ на Мин. на нар. просв. Въ „Прѣдговорътъ“ г. Ш. подкрѣпя, отъ своя страна, утвърждението на бр. Миладинови, че богатството на българската народна словесность е грамадно, като забѣлѣзва притова, че главнитѣ мѣста, гдѣто се развива българската устна поезия, сѫ малкитѣ градове и села, жите-

литѣ на които прѣзъ дългитѣ зимни нощи и прѣзъ годишнитѣ праздници пѣжтъ пѣсни, прѣказватъ приказки, даватъ си гатанки и пр; за жалость, обаче, богатството на българската народна поезия почнжло вече да се намалява подъ неотразимото влияние на просвѣщението и цивилизацията, старитѣ обичаи се напущатъ, или се замѣстватъ съ чужди, вѣрванията се изоставятъ. Споредъ това, разбира се, добрѣ би било да се побърза съ събирането на всичкото това богатство: голѣма услуга въ тозъ случай би могли да направжтъ мѣстнитѣ български учители въ Македония и другитѣ интелигентни лица, тъй като пжтуването на чуждестранни лица по Македония съ таквази цѣль е придружено съ голѣми затруднения и разни неприятности. Самъ г. Ш. почнжлъ да събира своитѣ материали по изучването на българското население въ Македония отъ 1855 г.: оттогазъ и доднесъ той не е прѣставалъ да работи съ завидна енергия и постоянство въ полза на българското народовѣдѣние, като не е жалилъ притова и своитѣ всѣкогашъ оскждни парични срѣдства; благодарение на тѣзъ лични жъртви, г. Ш. е сполучилъ, въ течение на единъ периодъ отъ 30 години, да състави капитална сбирка отъ разнообразни и много важни въ научно отношение материали, които обематъ: повече отъ 1250 пѣсни, нѣколко исторически прѣдания за различни мѣстности и лица, повече отъ 200 приказки, повече отъ 400 гатанки, около 80 описания на различни мжжки и женски игри, нѣколко описания на суевѣрия и обичаи при раждание, на свадби и при погребвание на мъртъвци и др., нѣколко описания на български народни костюми (мжжки и женски) въ разни мѣста на Македония, имена на 80 почти разни болести съ описания на способитѣ за цѣренето имъ, около 2000 български названия на градове, села, планини, рѣки и мѣстности въ Македония, български названия на разни видове риби, птици, жита, плодове, дървета, трѣви, цвѣтя и вѣтрове, бѣлѣжки за особеноститѣ на българскитѣ нарѣчия и говори съ притурка на собствени имена и прѣзимена и, най-сетнѣ, около 2000 думи, които сж въ употрѣбление въ катадневната рѣчь на българитѣ въ Македония, тогазъ като въ другитѣ български нарѣчия и говори тѣ или никакъ не сж извѣстни, или се употрѣбяватъ рѣдко, а понѣкогашъ и въ друго значение. Исключая една малка часть, изброенитѣ тукъ материали сж събрани въ срѣдна и западна Македония. Г-нъ Ш. изброява подробно мѣстата, къмъ които се отнасятъ материалитѣ, а сжщо и лицата, кито или сами сж ги записали и му ги доставили, или пъкъ сж му спомогнжли тъй или инакъ за записванието; той обяснява подробно и приетото отъ него за сбирката правописание, което носи исключително фонетически характеръ. По поводъ на правописанието считаме за умѣстно да направимъ тукъ една малка забѣлѣжка. Начертанията: *свет-от* № 21. ст. 106, *младоженик-жт* № 34. ст. 58, *царь-от* № 2. ст. 10 и др. сж погрѣшителни, защото за граматически членъ служи мѣстоимението *тъ*, а звуковетѣ *о, ж, йо* сж различни, въ зависимость отъ нарѣчието, фонетически прѣвращения на крайнитѣ *ъ* и *ь*, гласностьта на които се запазила въ българския езикъ въ онъ-зи случай, когато думата извършва въ рѣчьта извѣстна формална функция; замѣстванията на

крайнитѣ *ъ* и *ь* съ гласни звукове дотолкозъ сѫ се специализирали, щото въ нѣкои наши говори сѫщата формална функция на думата се обхожда и безъ *тъ*. Не би било излишно за г. Ш. да сравни съврѣменнитѣ българо-македонски форми: *свето-т, конйо-т* съ примѣритѣ: *народось, работъ, домотъ, дьне-сь* и др. въ Мариинското евангелие (гл. въ изд. на г. В. Ягича стр. 430 въ „Прилож.“). Освѣнъ кривото разбиране на граматическия членъ въ българския езикъ, въ сборника на г. Ш., поне въ напечатанитѣ образци, има случаи отъ невѣрно прѣдаване особеноститѣ на живото произношение, нъ тѣзъ случаи сѫ малко, така щото правописанието на г. Ш. въобще може да се счита за твърдѣ сполучливо, и филологътъ ще може да се ползува съ него успѣшно за своитѣ цѣли. Всичкитѣ материали г. Ш. смѣта да издаде въ три отдѣлни части: първата ще обеме пѣснитѣ и историческитѣ прѣдания; между пѣснитѣ има много такива, които прѣдставляватъ варианти, нерѣдко въ нѣколко екземпляра, къмъ напечатанитѣ досега въ различни сборници и периодически списания пѣсни, нъ тѣзъ варианти не сѫ лишени отъ интересъ, най-вече за филологътъ, тъй като тѣ сѫ записани на различни нарѣчия и говори. Втората часть ще обеме приказкитѣ, пословицитѣ и описанията на игритѣ, третята — описанията на обичаитѣ, суевѣрията и костюмитѣ, имената на болеститѣ, лингвистическитѣ бѣлѣжки, списъка на българо-македонскитѣ думи, списъка на иностраннитѣ, непонятни за всѣкой читатель, думи съ значението имъ и сравнителния списъкъ на родственитѣ по происхождение български, гръцки, влашки и албански думи. Интересенъ ще бѫде списъка на българо-македонскитѣ думи, образци отъ които г. Ш. е прѣдставилъ на стр. XX—XXIII въ „Прѣдговорътъ“ къмъ издадената книжка; такива думи, като: *билис, блюдо, брак, бран, бреме, весло, влас, гибам, доба, младенец, окно, начеток, поздно, сугуба, убрус* и др., иматъ значение по отношение къмъ спорния въпросъ за отечеството на „староцърковнославянския“ (старобългарския) езикъ. Г-нъ Ш. подробно обяснява мотивитѣ, които сѫ го карали да събира своитѣ разнообразни материали, и вѣрно опрѣдѣля тѣхното значение за изучванието на дадения въпросъ отъ българското народовѣдение. На стр. XVII, въ забѣлѣжката, той е направилъ опитъ да раздѣли българо-македонското нарѣчие на отдѣлни говори; за основа на дѣлението той е взелъ по-характернитѣ фонетически и формални особености: въ първия случай той се спрѣлъ върху нееднаквото въ различни мѣста произношение на *ъ, ь* и *ѫ* и върху разнообразието въ прѣвращението на *дј* и *тј*, които въ македонскитѣ говори даватъ *жд, дж, ждж, гь* и *шч, ч, кь, т*; въ втория случай той е взелъ подъ внимание оконч. *т* въ 3 л. ед. ч. въ глаголитѣ и граматическия членъ въ тритѣ му вида: *от-та-то, ов-ва-во, он-на-но*. На основание на означенитѣ звукови и формални отличия, г. Ш. е раздѣлилъ българо-македонското нарѣчие на петь отдѣлни говора, като се постаралъ сѫщеврѣменно да опрѣдѣли приблизително и географическитѣ имъ граници.

Настоящата книжка, заедно съ издаденитѣ по-напрѣдъ: „Материяли за животописание-то на Бр. Миладинови“, „Руссалии“ и „Бъл-

гарски народни прикаски и вѣрования“, прѣдставлява само малка часть отъ голѣмата, приготвена за печатъ, сбирка на г. Ш. Намъ ни остава само да изразимъ на г. Ш. своята признателность за неговитѣ многогодишни грижи да събере и да спаси отъ загинвание голѣмо количество скѫпоцѣнни за българовѣдѣнието материали и да му пожалаемъ да свърши възможно по-скоро печатанието на всичкитѣ материали. Не можемъ обаче да не изразимъ тукъ и своето голѣмо съжелѣние, че г. Ш., отъ страна на паричнитѣ срѣдства, се намира въ такива неблагоприятни условия, които ще попрѣчѫтъ много на скорото и окончателното отпечатвание на материалитѣ: на поддържка отъ българската читающа публика, въ дадения случай, г. Ш. не може да расчитва много, и спородъ това той главната си надежда възлага на уважаемото Министерство на народното просвѣщение, въ задачата на което влиза поддържката на литературнитѣ и научнитѣ прѣдприятия. Съ поддържката на прѣдприятието на г. Ш., Мин. на нар. просв. ще притури още една важна услуга къмъ ония, които то досега е успѣло вече да направи за всестранното изучвание на българския народъ и на българската земя, и, между друго, ще даде на българската наука още едно отъ най-вѣскитѣ срѣдства за тълковото разяснение на въпроса за нераздѣлностьта на тенденциозно нареченото отъ страна на нѣкои чуждестранни неискренни списатели „славянско“ плѣме въ Македония отъ останѫлата часть на българския народъ.

Г. Ц.

II. КРАТКИ ВѢСТИ ОТЪ НАУЧНИЙ И КНИЖОВНИЙ СВѢТЪ.

1. Цариградский патриархъ Фотий (и 6-й февруарий т. г., въ който день се испълня хилядогодишниятъ периодъ отъ смъртта на Фотия).

I.

На шестий бѫдѫщий Февруарий т. г. ще се испълнятъ хилядо годинъ отъ смъртта на цариградский патриархъ Фотий. Това прѣдстояще събитие ний считаме много важно за православний Истокъ и особенно за православнитѣ Словѣне, къмъ които принадлежимъ и ний Българетѣ. Заради това, по поводъ на това събитие, намѣрваме за умѣстно да кажемъ нѣколко думи за Фотия, като наумимъ на своитѣ единородци, между друго, великото негово значение и безсмъртнитѣ му заслуги за православнитѣ християнски народи и особно за българский народъ. По тойзи прѣдмѣтъ още отъ есенесь зачен҄ѫхѫ да се появяватъ статии въ нѣкои русски журнали[1]), отъ които, както и отъ други,

[1]) Ето журналитѣ, отъ които се ползувахме по запознаванието ни съ Фотия: 1) „Русскій Фил. Вѣстникъ“, Варшава, № 4, год. 1890, стр. 257—268 отъ проф. *А. Будиловача — „Къ предстоящему тысячелѣтію со дня смерти патріарха Фотія“*; 2) „Странникъ“, С.Петербургъ, Декабрь г. 1890, стр. 586—617 отъ проф. *Ив. Пальмова — Царьградский патріархъ Фотій и его отношеніе къ современному ему славянству“*: тамже Январь г. 1891, стр. 33—42 отъ свящ. В. Преображенскій. — *Фотий, патріархъ Константинопольскій* († 891 г.) (къ дню тысячелѣтія его памяти: 891—1891 г.); и 3) „Православное Обозрѣніе“, Москва, Январь г. 1891, стр. 71—90 отъ N.N. — *Много ли мы знаемъ О Патріархѣ Фотіи и его эпохѣ?* (По поводу тысячелѣтія со времени кончины Патріарха Фотія: † 891 г., 6-го Февраля).

ний можихме да се запознаемъ колко-годѣ по́-отблизо съ Фотия, за когото до нинѣ не сме имали подъ ржка нито едно специално и дѣлно съчинение.

Фотий се е родилъ въ първата четвърть на IX. вѣкъ отъ родители — Гърци, твърдѣ благочестиви християне, които сѫ принадлежали къмъ на́й-знатнитѣ византийски фамилии, и които доста отблизо сѫ се родѣели и съ императорската фамилия на Византия. Като е ималъ такива родители и, отъ друга страна, като е билъ щедро надаренъ отъ Провидѣнието съ блѣскави душевни способности, Фотий отъ малъкъ е билъ честитъ да придобие прѣвъсходно въспитание и да стане такъвъ ученъ мѫжъ по всичкитѣ тогавашни свѣтски и духовни науки, щото въ негово врѣме на-да-ли е имало по цѣлъ свѣтъ други тъй учени и тъй благовъспитани мѫдреци като него. Това негово отлично достоинство признаватъ и на́й-върлитѣ му душмане отъ начало и до днесъ. Дордѣто е билъ міренинъ, Фотий е занемалъ на́й-високи държавни служби въ византийската империя, и поради пъргавата си дѣятелность и всестранна ученость, всѣкога е игралъ видна роль при императорский домъ въ Цариградъ, като уменъ и честенъ вѫтрешенъ съвѣтникъ. А, когато е минѫлъ въ духовно звание, два пѫти е занемалъ патриаршеския прѣстолъ въ Цариградъ, отъ който е билъ сваленъ на́й-сѣтнѣ и закаранъ на заточение въ Армения, дѣто е и починѫлъ. Слѣдователно, неговата мѫжественна, както свѣтска така и духовна, дѣятелность спада исключително прѣзъ втората половина на поменѫтий вѣкъ. Като ученъ и благочестивъ иерархъ, той е билъ неустрашимъ, боговдѫхновенъ защитникъ на истинската Христова вѣра и на вѣрнитѣ нейни служители прѣдъ всички нечестиви посѣгателства върху неѭ и особно прѣдъ високомѣрнитѣ и властолюбивитѣ тогавашни домогвания за надмощие на римский първосвященникъ, и за това Фотий принадлежи къмъ на́й-знаменититѣ святители, каквито знае до нинѣ историята на цѣлия християнски міръ въобще.

Фотий много добрѣ е знаялъ и военното искуство, та въ по́-младитѣ си години той билъ е нѣкое врѣме военачалникъ на императорската гвардия. Той доста добрѣ е познавалъ и юридическитѣ науки и медицината. Дордѣто е билъ още міренинъ, посвятилъ е по́-вечето отъ своята учено-литературна дѣятелность въ изучвание старо-елинската и византийската литература по всичкитѣ и́ клоньове, и на́й-много по филологията, историята, философията и богословието. Единъ отъ на́й-драгоцѣннитѣ паметници на тази негова дѣятелность е Μυριόβιβλος или Библиотека, която съдържа хубави учени бѣлѣжки и рецензии възъ по́-вече отъ 280 разни гръцки съчинения, отчасти и читави изводи отъ тия съчинения; и защото една голѣма часть отъ тия съчинения сѫ съвсѣмъ изчезнѫли, ний не щѣхме да знаемъ нищо за тѣхъ, ако да нѣмаше реченитѣ Фотиеви изводи отъ изчезнѫлитѣ съчинения. Тойзи трудъ на Фотия свидѣтелствува, че авторътъ му въ свое врѣме е билъ великъ мислитель, вѣщъ критикъ и въобще много ученъ писатель. Отъ друга страна, богатата опитность на Фотия, придобита отъ дѣйствителния животъ, неговия честенъ и благороденъ характеръ, постоянното негово горещо одушевление къмъ плодотворна

и общополезна дѣятелность, сѫ спомогнѫли да се прослави Фотий тъй много и на държавното поприще въ Византия, като прѣвъ секретарь на империята и частно като възпитатель на императорскитѣ дѣца.

А когато е стѫпилъ въ духовно звание, въ продължение почти на 20 годинъ, Фотий успѣлъ да изработи други трудове, по̀-вече самостоятелни, съ догматическо, каноническо и политическо съдържание, както и читави рѣчи, послания, писма на брой до 300. Отъ всичкитѣ му послания и писма до папата, до разни други високи сановници мiрски и духовни вънъ отъ империята и вѫтрѣ, на̀й-любопитно и на̀й-драгоцѣнно за насъ е онова негово послание, което е отправилъ до нашия господарь Бориса. Въ това послание Фотий излага подробно сѫщноста на вѣрата и на нравственноста, както и практическитѣ правила за живота на всѣки человѣкъ — християнинъ, особенно на господарь — владѣтель. Това послание и до днесь е безцѣненъ паметникъ за всѣки Българинъ: само то̀ е достаточно, за да си съставимъ пълно понятие за дълбоката и всестранна ученость и мѫдрость на Фотия, и особенно за неговата велика святителска любовь къмъ Бориса и къмъ българский народъ.

Но Фотий, като богословъ, се е прославилъ тъй сѫщо и съ прѣвъсходното си съчинение „Περὶ τῆς τοῦ παναγίου πνεύματος μυσταγωγίας“ — *„за происхождението на святий духъ“*. Това съчинение, съ което отъ дъно се подкопахѫ папскитѣ религиозни новоуведения и претенции и възъ християнския Истокъ, турга Фотия въ реда съ първостепеннитѣ отци и учители на вселенската църква, каквото съ Климента Александрийски, съ Оригина, Атанасия Александрийски, Василия Велики, Григория Богослова, Иоана Златоуста, Иоана Дамаскина, и пр. Отъ Фотия е такоже съставена книгата *„Номоканонъ“*, въ която се излагатъ първъ пѫть систематично: а) всичкитѣ правила за църковното управление, и б) законитѣ на византийскитѣ императори за църковната уредба въобще. Фотий е съставилъ и гръцки рѣчникъ подъ название „Συνναγωγή λέξεων“.

До тукъ ний споменуваме само за нѣкои отъ по̀-важнитѣ Фотиеви съчинения, именно за оние, които иматъ всемiрно значение и сѫ за насъ особно любопитни и важни. Но отъ Фотия има и други много съчинения, даже и такива, които още не сѫ издадени нито оцѣнени както трѣба.

Ето, въ кратки и общи чърти, какъвъ е билъ Фотий, като ученъ человѣкъ, като писатель и особенно като богословъ за цѣлата християнска църква.

Сега ще кажемъ особно нѣколко думи за неговитѣ велики заслуги, които е сторилъ на всичкия християнски Истокъ и особенно на българский народъ.

II.

Фотий се е отличавалъ така и съ примѣрно человѣколюбие, като обичалъ съ еднаква любовъ не само своитѣ еднородни съотечественници, но и всички негръцки и нехристиански народи, за които е залѣгалъ съ пламенна ревность и енергия да се просвѣтятъ въ Хри-

стовата вѣра, безъ да е ималъ при това нѣкои задни мисли, а само за славата Христова и за доброчестината на тие исти народи. Никой другъ, а Фотий е първоначалния главенъ виновникъ, дѣто тъй успѣшно можá да се уведе и распространи християнската вѣра между българский народъ и между другитѣ словѣнски народи посрѣдствомъ святаго Кирила и Методия, словѣнскитѣ наши равноапостоли, които сѫ били непосрѣдственни Фотиеви възлюбленни ученици и въспитанници; тойги е приготвилъ за оная свята и високославна мисия, съ която тѣ просвѣтихѫ насъ и други словѣнски народи въ истинската християнска вѣра *на матерния ни езикъ* и съ това положихѫ основанието на нашето народно саморазвитие и просвѣщение къмъ независимъ политически и църковенъ животъ за бѫдѫщитѣ вѣкове. Фотий, като вѣренъ служитель на християнска вѣра, явява се въ свое врѣме подобенъ досущъ на Христовитѣ непосрѣдственни апостоли, именно такъвъ, какъвто отпослѣ и дору до днешни врѣмена едва-ли се срѣщатъ много често тъй възвишени святители въ историята на християнската църква. Подъ църковна иерархия Фотий не е разбиралъ своеволно и своеобразно владствувание надъ християнетѣ въ името на Христа, къмъ каквото се е домогвалъ папата особенно по онова врѣме, както е извѣстно на цѣлъ свѣтъ, но е разбиралъ вѣрно и смиренно служение на Спасителя, точно по неговитѣ божественни заповѣди за благочестивото земно живѣние, прѣуспѣвание и благоденствие на християнетѣ и за тѣхното небесно спасение. Рѫководимъ отъ това свято начало, Фотий, безъ всѣко колебание, а съ пълна готовность и нáй-дълбоко самосъзнание и благоволение дава на святитѣ Солунски братия своето благословение и святителскитѣ си наставления да просвѣтятъ словѣнскитѣ народи въ християнската вѣра по духа на горѣказанното начало, сирѣчь съ приеманието имъ на християнството, Словѣнетѣ не само да запазятъ непокѫтнато своята особна народность, но и да убезпечатъ за винѫги своето духовно и политическо саморазвитие прѣдъ всѣко чуждо посѣгателство. Тукъ е мѣстото му да прибавимъ още, че всѣки Българинъ трѣба да знае и да помни добрѣ, че сѫщий пакъ Фотий е онзи доблестенъ и вѣренъ Христовъ служитель, който тържественно е одобрилъ и благословилъ исканието на българский господарь святий Бориса — *да се положи основанието на българската църковна иерархия* (869—870 г.). Този фактъ, това велико събитие, още въ самото начало на отечественната наша църковна история, отбѣлѣжваме тукъ не отъ религиозенъ нито отъ националенъ фанатизмъ, а само и само отъ нáй-дълбоко благоговѣние прѣдъ святата паметь на великий нашъ благодѣтель Фотия. Приснопаметний Отецъ Неофитъ Рилский, който въ 1849 год. е издалъ въ Цариградъ своя прѣводъ отъ старо-гръцки на църковно-словѣнски езикъ — „Служба иже во святыхъ отца нашего равноапостола Фѡтїа, патрїарха Царяграда“, ето що говори за Фотия въ прѣдговора на тоя си прѣводъ: „движимъ є҆́же къ величайшему святителю Фѡтїю, свѣтѣйшему сему православныя вѣры исповѣднику, и первѣйшему православныхъ и҆ храбрыхъ Болгарѡвъ просвѣтителю и҆ а҆постолу, ѿ ныхже и҆ многїя ѻ҆ны подвиги претерпѣ ѿ лютыхъ и҆ многокозненныхъ папистовъ“.

И така не е никакъ за чудо, че нашитѣ прадѣди въ първитѣ вѣкове на своя християнски животъ, дълбоко сѫ почитали великия святитель Фотия, че негови съчинения още отъ рано сѫ били прѣведени на старобългарский езикъ, и че тѣ сѫ се прочитали и слушали отъ благочестивитѣ ни прѣдци съ на́й-голѣмо благоговѣние, заедно съ творенията на другитѣ святи отци. Но чудното е, дѣто Фотий, сѫщо каквото непосрѣдственнитѣ словѣнски просвѣтители, неговитѣ славни ученици Св. Кирилъ и Методий, — постепенно се е забровувалъ въ нашия народъ, дордѣто на́й-послѣ, прѣзъ врѣмето на 500-годишното ни робство подъ Турцитѣ, почти съвършенно сѫ били изчезнѫли изъ народната ни паметь и тримата тие наши велики благодѣтели. А още по́-чудно е това, дѣто и у самитѣ Гръци изобщо Фотиевото име едвамъ се е увардило до послѣднитѣ врѣмена, и днесъ за зла честь на цѣлия православенъ міръ, нито Гръцитѣ не сѫ още заченѫли да изказватъ оная висока и всеобща почесть към паметьта на Фотия, каквато заслужва той отъ цѣлия православенъ міръ на чело съ грѣцкий народъ. До колкото ний знаемъ, въ православний Истокъ до тосъ часъ само на три мѣста на́й-много се почита паметта на великий Фотия, и то̀ само между Гръци, Българе и Руси. Тия мѣста сѫ: 1) забѣлѣжителний грѣцки мънастирь на островъ Халки при Цариградъ; 2) старославната българска обитель — Рилский мънастирь; и 3) Киевъ. Въ послѣднитѣ двѣ мѣста Фотий се прославлява като исторически апостолъ на Българетѣ и Руситѣ, и като наставникъ на словѣнскитѣ просвѣтители Кирила и Методия.

Отъ горѣизложеното лесно е сега да се сѣтимъ, коя е била главната вина, поради която тъй силно и тъй несправедливо се усѫжда Фотий отъ папството като най-лошъ врагъ на християнското църковно единство. Тая вина се заключава, освѣнъ въ религиознитѣ нововъведения на папата, въ слѣдующитѣ три точки: *първо*, дѣто Фотий по никой начинъ не е склонилъ да се признае папата безусловно за върховний духовенъ глава на цѣлата християнска църква; *второ*, дѣто съ пълно благоволение е допуснѫлъ да се практикува божественното начало за распространение Христовата вѣра между разни народи *на тѣхния матеренъ езикъ*,; и *третьо*, дѣто е съизволилъ да се учреждаватъ *помѣстни цьрковни иерархии* между новопокрѣстенитѣ народи, които сѫ поисквали това, като нужно за тѣхното християнско прѣуспѣвание.

Отъ историята ний знаемъ твърдѣ добрѣ, че папата не е рачилъ да удовлетвори искането на Бориса за распространение християнството между българский народъ на матерния ни езикъ, нито е допуснѫлъ да се учреди българска църковна иерархия. Слѣдъ смъртта на Методия, сѫщий папа е унищожилъ съвършенно християнското богослужение на словѣнский езикъ въ Моравия, Панония и въ другитѣ околни словѣнски страни, и го е замѣнилъ съ латинский езикъ, съ прибавление още на извѣстнитѣ отъ него религиозни новоуведения, сѫщеврѣменно като е прогонилъ отъ оние страни всичкитѣ Методиеви ученици, които намѣрихѫ най-сърдеченъ приемъ въ България при Бориса и народа му. Тукъ, подъ благочестивото

и великодушното покровителство на Бориса, тѣ можихѫ не само да продължатъ но и да развиѭтъ до висока степень заченѫтото просвѣтително дѣло отъ Св. Кирила и Методия въ Моравия и въ другитѣ словѣнски страни. И така, по врѣмето на Борисовия прѣемникъ Симеона, нáй-славний български царь отъ първото наше староцарство, България е станѫла люлька на словѣнската църковна и свѣтска писменность и образованность. Това напрѣдвание, това процъвтяване на българский народъ въ църковно, гражданско и въ общокултурно отношение по духа на православието, не е падало никакъ приятно на сърцето на папата и на подчиненния му християнски міръ на западъ, защото, отъ своя точка, онъ справедливо е виждалъ въ тоя напрѣдъкъ на Българетѣ читавъ успѣхъ на Фотиевитѣ благодатни идеи дору и въ България, сирѣчь, — че и България става единъ виденъ членъ на християнския Истокъ. За това папата е заченѫлъ да дѣйствува съ толкова пó-вече енергия срѣщу очевидното усилване на тоя успѣхъ. Но, нито тогава, нито отпослѣ, папата не можалъ да постигне любимата си цѣль — да подчини на себе си и християнския Истокъ. Причината на тази папина несполука сѫ Фотиевитѣ християнски идеи, които дадохѫ тъй плодотворни и спасоносни плодове насѫдѣ въ православния міръ за всичкитѣ послѣдующи вѣкове.

Ясно е прочее като Божий день, защото папата е вече заченѫлъ да се домогва да стане единъ день на всичкия християнски міръ такъвъ духовенъ глава, щото всички християнски народи да зависятъ безусловно отъ неговата воля несамо въ църковно, ами тъй сѫщо и въ гражданско отношение. Тия абсолютни и властолюбиви стремления и домогвания на папата, насочени и възъ Источнитѣ християнски народи, като е успѣлъ да отблъсни Фотий още приживѣ, той съ това е убезпечилъ несамо църковнитѣ и гражданскитѣ правдини на тие народи, но е запазилъ и чистотата на Христовата вѣра, по духътъ на евангелието и на святитѣ апостолски правила, освятени и допълнени отъ святитѣ отци въ вселенскитѣ църковни събори, каквито се съхраняватъ и до днесь въ источната наша православна църква. И така, благодарение на тойзи високославенъ успѣхъ на Фотия, ний, православнитѣ християне, ако и да прѣкарахме, кой пó-много кой пó-малко, разни бѣдствия въ историческия си послѣшенъ животъ, обаче пакъ можахме и до днесь да си запазимъ народноста, дору и политическия животъ и, при това, да бѫдемъ сигурни и за напрѣдъ за честито бѫдѫще.

За тоя успѣхъ на Фотия имаме да благодариме на неговий непоколебимъ, твърдъ и честенъ характеръ, на великия му и дълбокопросвѣтенъ умъ, и нáй-паче на крѣпката му вѣра и съвършеннитѣ му познания на вѣчнитѣ истини и на святоста въ чистата Христова вѣра. Съ една дума, Фотий е билъ единъ отъ нáй-великитѣ богоизбранни ратници за обраната и завардванието на православния Источенъ міръ прѣдъ завоевателнитѣ стрѣмления на усилвающий се тогава християнски Западъ. Прочее, като вникнемъ критически въ църковната и свѣтската история на Источнитѣ християнски народи отъ IX вѣкъ

насамъ, ний по неволя стигаме до такова заключение, че, ако да не бѣше имало Фотия и неговитѣ достойни ученици Св. Кирилъ и Методий, православний Истокъ и особенно ний, православнитѣ Словѣне, днесъ щѣхме да бѫдемъ, по всѣка вѣроятность, или съвсѣмъ вече изчезнѫли отъ лицето на земята като особенъ народъ, каквото се е случило съ полабскитѣ Словѣне отъ IX. до края на XIV. в. вѣкъ, или пъкъ щѣхме да бѫдемъ до толкова убезличени въ своята народность, щото днесъ за днесъ трѣбаше да служимъ по̀-вече за добъръ географически материалъ на разни завоевателни народи, каквото е станѫло съ толкова други словѣнски населения.

III.

И така, за цѣлия Източно-православенъ міръ, слѣдователно и за насъ Българетѣ, заслугитѣ на Фотия сѫ отистина велики, безсмъртни. Заради това, ний се надѣваме, че на шестий идущий Февруарий по случай на испълнението на хилядогодишний периодъ отъ смъртта на Фотия, не само грѫцката, русската, но и другитѣ православни църкви, каквото сръбската, ромѫнската и българската, поне въ храмоветѣ божии ще извършатъ подобающий молебенъ въ честь и споменъ на тоя нашъ великъ святителски благодѣтель, който заслужва да се причисли къмъ святитѣ наши седмочисленници. Особенно като направи и българската църква такъва почесть святѣйшему Фотию сега, по случай на хилядогодишната му паметь, безъ съмнѣние, съ това ще произведе на̀й-добро впечатление на всичкия православенъ міръ, ще възрадва прѣмного всичкитѣ православни църкви. Ний се надѣваме даже, че при тоя случай и самата грѫцка църква не ще може да не признае, че тази постѫпка на българската църква е вдѫхнѫта само и само отъ чисто христианско миролюбие, и кой знае да ли тази постѫпка не би послужила за на̀й-добъръ поводъ къмъ благополучното отстранение на прискърбнитѣ недоразумѣния между българската екзархия и цариградската грѫцка патриаршия. За постигание на тази спасителна цѣль, отличенъ моментъ, споредъ насъ, е и прѣдстоящето испълнение на хилядогодишний периодъ отъ смъртта на Фотия, на когото равноапостолското святителствувание може да служи за примѣръ и на самитѣ днешни духовни иерарси на грѫцката велика църква. Ний поне отъ сърце желаемъ, щото началникътъ на великата грѫцка Христова църква, цариградский патриархъ, да оттеглеше нинѣ безумната схизма, която прѣди нѣколко годинъ тъй необмисленно и съвсѣмъ неумѣстно произнесе възъ Българетѣ и възъ подновената ни църковна иерархия. Слѣдъ такъвъ актъ, пъленъ отъ христианска мѫдрость и смирение, като се извърши доброволно отъ грѫцката патриаршия, не можемъ да не очакваме съ пълно увѣрение, че и българската църква, като една отъ на̀й-старитѣ нейни единовѣрни дъщери, не ще се забави да почне отново да ѝ въздава надлѣжнитѣ почести и уважения. Ний, безъ стѣснение, ще си позволимъ да кажемъ още, че на грѫцкий цариградски патриархъ, като на първъ върховенъ глава на грѫцката велика Христова църква, налага се повелителна длъжность, не само да оттегли оная чудовищна схизма, но и драговолно да припознае възобнове-

ната българска свята цьрква въ цѣлий неинъ обьемъ, каквото сторихѫ приснопаметнитѣ — патриархъ Фотий по врѣмето на българский владѣтель Бориса, патриархъ Германъ по врѣмето на царя Асѣня II, и въ наше врѣме каквото се опита, но за зла честь, не можа да постигне, патриархъ Григорий VI. Съ една дума, ако гръцкия сегашенъ патриархъ въ Цариградъ направи тази постѫпка, ще засвидѣтелствува по нáй-тържественъ начинъ, че иска пакъ да стѫпи на висотата на онова християнско положение, на което сѫ стоели горѣспоменѫтитѣ негови незабравими прѣдшественници, и въ такъвъ случай прѣдстоящето испълнение на хилядогодишната паметь на Фотия ще се означенува отъ цѣлия християнски міръ за епохално събитие въ новата история на православната цьрква.

Прочее, нѣка се надѣваме всинца, че въ сърцата на сегашнитѣ цьрковни гръцки иерарси ще се въцари оная божественна любовь и смирение, които сѫ пламенно въодушевявали великаго Фотия при неговитѣ святителски благоначинания за славата на Христовата вѣра и за благото на Христовитѣ вѣрни послѣдователи.

Срѣдецъ, на връхъ на Водóкръщъ.

В. Д. Стояновъ.

---

2. *Das Fürstenthum Bulgarien.* Seine Badengestaltung, Natur, Bevölkerung, wirthschaftliche Zustände, geistige Cultur, Staatsverfassung, Staatsverwaltung und neueste Geschichte. Von *D-r. Constantin Jireček.* Mit 42 Abbildungen und einer Karte. Prag, Wien: F. Tempsky: Leipzig. G. Freutag. 1891. (*Княжество България.* Видътъ на земята му, неговата природа, население, икономическо състояние, духовно образование, държавно устройство, държавно управление и нáй-новата му история. *Отъ Д-ра Константина Иречекъ.* Съ 42 изображения и една карта.). Тойзи нáй-новъ Иречковъ трудъ за България издаденъ е на хубава, бѣла, яка хартия, въ голѣма осмина, съ чисто латинско писмо (букви), броящъ изцѣло 589 страници (: XVI + 573). Въобще, това многоочаквано съчинение издадено е вънкашно твърдѣ хубаво, даже раскошно; само картата на съединена България и повечето отъ изображенията въ книгата не сѫ отъ необикновенна стойность. Отъ къмъ вѫтрешна страна, тó съдържа колкото богатъ и разнообразенъ толкова и любопитенъ материалъ за образования европейски свѣтъ, особенно за оние чужденци, които живо се интересуватъ отъ днешна България. Ето вкратцѣ съдържанието на това съчинение: То се раздѣля на два главни отдѣла, и първия отдѣлъ се распадва на шесть, вторня на три части, отъ които всѣка тоже се подраздѣля на други пó-малки части.

Отъ първий отдѣлъ (Der bulgarische Staat — българска държава) частитѣ и тѣхнитѣ главни подраздѣления сѫ слѣдующитѣ:

I. *Географически прѣгледъ*: 1. Граници, пространство и видъ на земята; 2. Планинитѣ; 3. Равнинитѣ; 4. Водитѣ; 5. Климатътъ; 6. Геологическо очъртание отъ проф. Д-ра Ф. Таула; 7. Растителность; 8. Животнитѣ.

II. *Народонаселение.* 1. Статистика на населението; 2. Движение на населението чрезъ разселявания; Разнитѣ народности: а) Българе, б) Гръци, в) Ромѫне, г) Албанци (Арнаути), д) Арменци, е) Цигане, ж) Евреи, з) Турци, и) Татари, і) Гагаузи.

III. *Народно стопанство.* 1. Икономически студия; 2. Селата; 3. Градоветѣ; 4. Земледѣлие; 5. Скотовоство; 6. Аграрното положение; 7. Занаяти и промишленность; 8. Отечественни работнически дружества; 9. Ловъ и риболовство; 10. Лѣсоводство; 11. Рударство; 12. Търговия; 13. Мѣрки и теглилки; монети; 14. Съобщения; 15. Пощи и телеграфи; 16. Парични учреждения.

IV. *Духовно образование.* 1. Религиозното състояние; 2. Учебното дѣло; 3. Книжнина и наука; 4. Искуство и Стари паметници.

V. *Държавно устройство и Държавно управление.* 1. Държавна форма и върховни учреждения; 2. Финанси; 3. Политическо управление; 4. Правосѫдие; 5. Войската; 6. Политический животъ.

VI. *Прѣгледъ на най-новата история.* 1. Съзаклятия и въстанически опитвания до г. 1876; 2. Войната и русската окупация 1877 — 1879; 3. Първитѣ години на управлението на Князя Александра I.; 4. Източна Румелия; 5. Съединение на Източна Румелия.

Отъ втория отдѣлъ (Bulgarische Landschaften — български области) частитѣ и тѣхнитѣ главни подраздѣления сѫ:

I. *Главнитѣ градове.* 1. София; 2. Пловдивъ; 8. Стара Загора; 4. Търново.

II. *Планинскитѣ области на югъ и западъ.* 1. Срѣдня Гора; 2. Гьопса; 3. Родопитѣ; 4. Планинската страна въ Трънско и Радомирско; 5. Кюстендилъ; 6. Дупница; 7 Рилската планина.

III. *Источна България.* 1. Источний Балканъ; 2. Черноморската крайбрѣжна страна отъ Сазополь до Калиякра; 3. Отъ Варна за София.

Само отъ това кратко изложение на съдържанието на тая книга, читателитѣ ще да видятъ, колко богатъ и разнообразенъ е нейния материалъ и колко голѣмъ трудъ трѣба да си е далъ нейния авторъ, за да събере и тъй хубаво да изложи тойзи материалъ въ читаво, объемисто съчинение, каквото до сега нѣма друго подобно нито въ нѣмската нито въ друга нѣкоя отъ европейскитѣ литератури, дѣто да се трактува за нашата поднoвена държава научно и съвокупно — въ географическо, етнографическо, икономическо, културно и въ държавно отношение. Тази книга, особно на днешно врѣме, ще се посрѣшне навѣрно съ живъ интересъ отъ европейския образованъ свѣтъ, защото отъ нея той ще може да се запознае съ всичко пò-важно, що се отнася до българската днешна държава. Прѣдъ образованитѣ европейци тази книга, споредъ насъ, има на тосъ часъ почти таково голѣмо значение за България, каквото имá „Историята на Българетѣ“ отъ сѫщий авторъ тъкмо прѣди 15 годинъ, именно когато първъ пѫть излѣзе на свѣтъ — прѣдъ самото надвѣчерие на послѣдната русско-турска война за освобождение на България. Тогава Иречковата „История на Българитѣ“, която излѣзе почти едноврѣменно на нѣмский и чехский езикъ, принесе голѣма полза на българский народъ. Трѣба да се надѣваме, че

и отъ това Иречково сьчинение нашия народъ ще да придобие значителна полза.

Но, частно за образованитѣ Българе и особно за оние отъ тѣхъ, които познаватъ доста добрѣ народа и отечеството си, книгата „das Fürstenthum Bulgarien“ нѣма толкова важность и значение, защото не съдържа за тѣхъ нищо неизвѣстно или оригинално. За българскій свѣтъ тази книга е само една компилация, която, при всичко, че е съставена строго по наученъ редъ, обаче не е съвсѣмъ лишена и отъ нѣкои недостатоци и погрѣшки, даже и отъ такива ако и не тъй много, каквито никога не бихме повѣрвали да намѣриме чакъ и нинѣ въ едно Иречково сьчинение за България. Има вече двадесеть и повече годинъ, отъ какъ г. Иречекъ е захванжлъ да изучва българския народъ и земята му, и самъ е живѣлъ нѣколко годинъ наредъ въ България, голѣма часть отъ която е и кръстосалъ съ лично пжтувание, та е ималъ пълна възможность да се запознае непосрѣдственно съ народа и отечеството ни. Истина, че г. Иречекъ още прѣди шесть годинъ е напуснжлъ нашата страна, но той постоянно и зорко слѣди за всичко, що става въ България. Заради това, днесъ за днесь г. Иречекъ се счита у насъ за единъ нáй-вѣщъ познавачъ на България измежду всичкитѣ учени чужденци, които се занимаватъ съ запознавание насъ и отечеството ни въ едно или въ друго отношение. За насъ прочее съвсѣмъ непонятно е, какъ ще да се е случило, щото въ горѣозаглавената Иречкова книга да се намѣрятъ и такива нѣща, които ни очюдватъ, едни по неточноста и невѣрноста си, други по съвършенно изопаченото си прѣдставение, и др. п. Настоящитѣ ни редове сж една само библиографическа вѣсть за изданието на тая книга, та не можемъ да се пущаме тукъ въ подробно изложение на добритѣ и слабитѣ ѝ страни. Това може да направимъ при другъ, пòохоленъ случай, и тó нáй-пòвече съ тая единственна цѣль, щото почтений авторъ да може да отстрани отъ сьчинението си пò-виднитѣ му недостатоци, биле волни и неволни, особенно ако тъкми единъ день да го издаде отново. Ние се надѣваме че г. Иречекъ, като человѣкъ науки и особно като такъвъ, който е посвятилъ до нинѣ пò-голѣмата часть отъ своята научна и тъй плодотворна дѣятелность за България и въобще за балканскій полуостровъ, не ще закъснѣе да направи потрѣбното при тоя случай. За сега ний само толкова ще забѣлѣжимъ, че нáй-слабитѣ страни на това му сьчинение се намѣрватъ току речи нáймного въ рубрикитѣ „*Geistige Cultur*“ и „*Ueberblick der neuesten Geschichte*“.

Както и да е, но и това г. Иречково нáй-ново сьчинение за България заслужва пълното внимание на всички просвѣтени Българе, които несъмнѣнно ще да го посрѣщнжтъ съ радость и благодарность. Нашето горещо желание е — да се издаде тó и на българскій езикъ, но поправено, прѣработено, и, безъ друго, допълнено отъ другото Иречково сьчинение „*Cesty po Bulharsku*“ (Пжтувания по България), което излѣзе на чехскій езикъ прѣди три годинъ и за което доста обстоятелно се увѣдомихж читателитѣ посрѣдствомъ Период. Списание, (вж. кн. XXVIII—XXX. стр. 743—754). Пó-голѣмата часть отъ материала въ сьчинението „Cesty po Bulharsku“, особенно изло-

женнитѣ въ него свѣдѣния за отечественната ни история, география и на́й-паче за старата география на България сѫ твърдѣ важни и многоцѣнни издирвания отъ г. Иречка, и слѣдователно, почти съвсѣмъ нови за много Българи.

Ето защо „Cesty po Bulharsku“ е книга несравненно по́-важна и по́-интересна за насъ Българетѣ частно, отъ колкото книгата „das Fürstenthum Bulgarien“, въ която се съдържа на́й-много отъ онзи материалъ, който, споредъ критиката, трѣбаше да не липсва отъ книгата „Cesty po Culharsku“. (За това виж. „Пер. Спис.“ кн. XXVIII—XXX. стр. 753). И така на́й-новото съчинение на г. Иречка излиза, само по себе-си, като нарочно допълнение къмъ другото му съчинение „Cesty po Bulharsku“.

Боянъ Добромировъ.

---

3. „*Буквы* ъ и ь въ Старомъ Церковно-Словянскомъ языкѣ, съ прибавленіями: а) о буквѣ щ и б) о правописаніи народнаго имени **словѣнинъ**. Изъ филологическихъ изслѣдованій *Найдена Герова*. Пловдивъ (Филиппополь) 1891“. 8°, стр. 104. Многозаслужилий нашъ народенъ труженикъ, като учитель, книжовникъ и неуморенъ дѣецъ за придобивание черковнитѣ и политическитѣ правдини на българский народъ, г. Найденъ Геровъ, издалъ е наскоро горѣозначената си твърдѣ любопитна книжка, която навѣрно ще обърне вниманието на специалиститѣ наши филолози, за да ѭ разгледатъ и да ѝ оцѣнятъ достойнството, както трѣба. Дано и другитѣ му до нинѣ неиздадени издирвания за състава на днешния ни езикъ да излѣзатъ вече единъ часъ по́-скоро на бѣлъ свѣтъ. А още по́-вече е желателно да се издадеше и рѣчникътъ на живата ни рѣчь отъ г. Герова, който съ особенна ревность е работилъ на тоя си трудъ по́вече отъ четиредесеть годинъ, както и самъ казва въ послѣсловието на горѣозаглавеното си съчинение. Ний, които сме видѣли тоя трудъ въ рѫкописъ, можемъ отъ сега да кажемъ, че той, по голѣмина, богатство и по важноста си, ще бѫде, слѣдъ напечатванието си, единъ драгоцѣненъ вкладъ и украшение въ зараждающата се българска наука.

В. Д. Стояновъ.

---

4. *Високопрѣосвященний Дѣковский владика, господинъ Иос. Юрий Щтросмайеръ*, благоволи да отговори на Бълг. Книжовно Дружество съсъ долуизложенното своерѫчно писмо за поздравителната телеграмма[1]), която Дружеството му испрати на 27 Августа м. г. по случай на тържеството за четиредесетьгодишното архиерейско святителствувание на тойзи великъ хърватски духовенъ сановникъ, който е очудилъ свѣта съ безмѣрната си щедрость и любовь за распространение просвѣщението и наукитѣ между своя народъ и въобще между южнитѣ Словѣне.

---

[1]) Тази телеграма е обнародвана въ „Пер. Спис.“, книж. XXXV., стр. 794—95.

(Хърватский оригиналъ)

Moja slavna Gospodo!

Vi ste imali dobrotu sietiti se na mene povodom uspomene na moje četrdesetgodišnje biskupuvanje. Hvala Vam iz sve duše i iz svega srdca. Bog Vas sve obilno blagoslovio i svakim darom svoje svete milosti obasuo! Meni je uspomena na četrdesetgodišnjicu moga biskupuvanja već i zato mila i sveta, što mi je dokazom, da misao solidarnosti i bratske medjusobnosti sve više prodire u cielo Slavjanstvo i pojedine njegove dielove, a to je spas, sloboda, snaga, pobieda i slavna budućnost slavjanstva u obće i pojedinih njegovih dielova napose. Hvala dakle još jedan put i ljubav za ljubav, a štovanje za štovanje.

20 8b. 890.

J. J. Strossmayer
vladika.

(Прѣводъ)

Мои многоуважаеми Господа!

По случай на спомена за четиредесеть - годишното ми епископствование, Вий сте имали добрината да си наумите за мене. Благодарѭ Ви отъ всичка душа и сърце. Богъ да благослови и обсипе изобилно венеца Ви съ своята святѣйша милость. Мени е милъ и святъ споменътъ за четиридесеть-годишното ми епископствование и по това още, дѣто ми служи за доказателство, че мисълта за единомислие и братска взаимность се промъква все по̀вече и по̀ вече въ цѣлото Словѣнство и въ отдѣлнитѣ му части, а въ това именно се състои нашето спасение, свобода, сила, побѣда и славната бѫдѫщность на Словѣнството въобще и на отдѣлнитѣ му части особенно. Благодарѭ, прочее, още единъ пѫть — любовь за любовь и почитание за почитание.

20 октомврий (н. с.) 1890.

Владика **Й. Ю. Штроссмайеръ**

ПРОФЕССОРЪ ФРАНЦЪ МИКЛОШИЧЪ.
(1815—1891).

Негово прѣвъсходителство високоблагородний господинъ *Францъ Миклошичъ*, докторъ на философията и правото, профессоръ на словѣнската филология при вѣнский университетъ, дѣйствителний тайний съвѣтникъ на Негово Императорско и Кралско Величество, Австромаджарский Господарь Францъ Иосифа, члѣнъ на австрийската горня камара, члѣнъ на императорската вѣнска академия на наукитѣ, члѣнъ на академията въ Парижъ, Римъ, Берлинъ, Петербургъ, Копенхагенъ, Мюнхенъ, Пеща, Загребъ, Краковъ, Букурещъ, Бѣлградъ, почетний члѣнъ на Бълг. Книжовно Дружество въ Срѣдецъ и на много други учени дружества въ австромаджарската държава и въ други страни, — слѣдъ дълго болѣдувание се е поминжлъ въ Вѣна на 23 Февруарий т. г., като е испълнилъ 75 годинъ отъ рождението си.

Покойний Миклошичъ е билъ родомъ Словенецъ отъ Радмещакъ при Лутенбургъ въ Словенска Долня Щирия (въ Австрия), роденъ на $^{8}{}_{20}$ ноемврий г. 1815. Първоначалното си книжно учение получилъ е въ родното си мѣсто, а гимназиалний курсъ е свършилъ въ Вараждинъ и Мариборъ. Слѣдъ това отишелъ е въ Грацъ за да придобие висше образование, и на тамкашний университетъ е свършилъ съ отличие философията и правото, и въ г. 1837 е станжлъ докторъ на философията. Тутакси слѣдъ това, той е билъ назначенъ за прѣподаватель на философията въ Грацъ. Но, още при самото начало на това си назначение, Миклошичъ, като се усѣщалъ не до тамъ задоволенъ отъ новата си кариера, вече на втората година напуща Грацъ и отива на Вѣна, за да получи докторски степень на правото, и послѣ да се прѣдаде на адвокатство — съ прѣбивание въ австрийската столица. Тукъ, като се настанилъ въ една адвокатска канцелария да практикува и като получилъ докторски степень на правото, запознава се между това врѣме съ знаменитий тогава словѣнски филологъ Б. Копитаръ, неговъ съотечественникъ, който открилъ въ Миклошича извънредна голѣма дарба и способность особно къмъ филологията. Заради това, Капитаръ намислилъ да прѣдума младия си тъй духовитъ съотечественникъ, да се откаже за винжги отъ новозапочнатата си кариера и да се посвяти всецѣло на филологията, особенно на словѣнското езиковѣдѣние. Миклошичъ приема съ пълна готовность съвѣта на Капитара, който не-

забавно му намира и съотвѣственна за спициалната му дѣятелность служба при императорската вѣнска придворна Библиотека, която вече е била доста богата съ извори и помагáла за изучвание словѣнското езиковѣдѣние. Това е станѫло въ г. 1844.

Сега умѣстно е да забѣлѣжимъ между друго и това характеристично обстоятелство за Миклошича, че той още дордѣто е билъ гимназистъ, отличавалъ се е съ основателно познавание старитѣ класически езици, нáй-паче старогръцкиятъ, въ който се е усѣщалъ до толкова силенъ, щото се усмѣлявалъ да влазва по тоя прѣдметъ дору въ прѣпирня съ учителитѣ си и сериозно да ги озадачва. А, когато е дошелъ въ Вѣна, освѣнъ нѣмский езикъ, той е познавалъ доста добрѣ и всичкитѣ други богати, модерни европейски езици — английски, френски и италиянски. Та никакъ не е било чудно, дѣто Миклошичъ послушалъ стария си единородецъ Копитара, и напуснѫлъ адвокатурата и се прѣдалъ вече исключително и за винѫги въ научна дѣятелность по словѣнската филология и въобще по словѣновѣдѣнието.

Тъй сѫщо не е никакъ за чудо, дѣто Миклошичъ, още при самото начало на своята научна дѣятелность, е станѫлъ доста прочутъ въ учений свѣтъ — вече съ авторитетско име по словѣнската филология, особенно чрезъ майсторската си критика върху сравнителната грамматика на индоевропейскитѣ езици отъ славния германски филологъ Боппъ (въ „Wiener Jahrbücher“, г. 1843). Миклошичъ прослужилъ е четире годинъ наредъ въ горѣказанната Библиотека, и прѣзъ това врѣме той успѣлъ да направи неимовѣрна студии въ областа на словѣнското езиковѣдѣние и особенно по старобългарский езикъ[1]), който

---

[1]) За знание на всички читатели, нуждно е да забѣлѣжимъ при тоя случай току вкратцѣ, че покойний Миклошичъ старобългарский езикъ нарича „старословенский“, (пó-право „старословѣнский“) на слѣдоующето основание. Словѣнетѣ, които отдавна сѫ се заселили на Балканский полуоствовъ, първоначално сѫ биле раздѣлени на нѣколко плѣмена, всѣко съ особно название, но до втората половина на VII. в. тѣ сѫ имали и едно общо название „словѣне“. Отъ тѣхъ се е съставила първата словѣнобългарска държава въ г. 679 (по. Р. Хр.), и отъ тогава насамъ тѣ заченали да се назовавать съ държавното си име „блъгаре“ или „българе“, но писменний си езикъ продължавали да наричать почти до XI. в. ту съ народното си име „словѣньскъ“, „словѣньскъін ѩзыкъ“ ту съ политическото си име „блъгарьскъін ѩзыкъ“, и отпослѣ първото название вече е било замѣнено постоянно съ второто. Потомцитѣ на тие словѣне сме ний, днешнитѣ Българе. А словѣнетѣ, които до IX. в. сѫ биле заселени въ земитѣ, съставляющи днесъ маджарското кралство въобще и Ромѫния, наричали сѫ се також де „Словѣне“, и тѣхнитѣ до сега запазени потомци сѫ Словенцитѣ (Словинцитѣ) въ Австрия и часть въ Маджарско. Прочее, еднитѣ и другитѣ словѣне, както се види, по общото имъ народно име и отчасти по нáй-видното сродство на езика на тѣхнитѣ потомци, трѣбва да сѫ биле помежду си въ онова врѣме твърдѣ ближни плѣмена или даже едно и сѫщо плѣме, поселившее се околѣ на балканский полуостровъ и отвѫдъ р. Сава и долний Дунавъ въ едноврѣмешна Дакция, Панония и въ околнитѣ земи на Панония. Слѣдователно, днешнитѣ Българе и Словенцитѣ трѣбва да се считатъ нáй-ближни братовчеди. Миклошичъ мисли и упорно вѣрва, че нáй-старитѣ съ глаголица и съ кирилица църковни и други словѣнски книги (отъ IX—X. в.) сѫ писани на езикътъ на оная стари Словѣне, потомцитѣ на които сѫ днешнитѣ Словенци а не Българетѣ, и за това тойзи езикъ той нарича постоянно „старословенски“ (altslovenisch). Има обаче много други учени слависти, които мислятъ, че въпросния езикъ принадлежи на оние именно стари словѣне, които нáй-напрѣдъ сѫ се заселили на балканския полуостровъ и отъ които се е съставило, както рекохме пó-горе, първото наше царство. Заради това, и ний наричаме тойзи езикъ *старобълг.* защото е езикъ на нашитѣ непосрѣдственни прадѣди. (Срав. бѣл. въ Бр. П.-С. кн. V—VI. стр. 238—241.)

още тогава можалъ научно да въздигне и да го постави вече на първо мѣсто между всички други стари и нови словѣнски езици, споредъ неговата голѣма антична важность по богатството на формитѣ му както и въ лексическо отношение. За това въ г. 1848 Миклошичъ е билъ назначенъ вече за извънреденъ профессоръ на словѣнската филология при вѣнския университетъ, и слѣдъ двѣ годинъ (г. 1850), той се е повишилъ за редовенъ профессоръ на сѫщата катедра. Прѣзъ това врѣме издалъ е своя кратъкъ рѣчникъ на старобългарский езикъ подъ насловъ: „Lexicon liguae slovenicae veteris dialecti“, изтълкуванъ на старо-грьцкий и латинский езикъ. Тойзи трудъ е, тъй да се каже, резултатъ отъ други Миклошичовъ твърдѣ цѣненъ трудъ, който още въ г. 1845 е излѣзълъ на свѣтъ въ Липиска подъ насловъ: „Radices liquae slovenicae veteris dialecti“ (= Коренитѣ на старобългарский езикъ), и който е пръвъ самостоятеленъ плодъ на Миклошича по специалноста му. Съ тойзи трудъ авторътъ му вече стѫпваше на реда съ нáй-знаменититѣ тогавашни словѣнски филолози, като съ Шафарика, Востокова, и пр.

Въ г. 1851 Миклошичъ се приелъ за членъ на императорската вѣнска академия на наукитѣ, дѣто до края на живота си е билъ единъ отъ нáй-плодовитѣ нейни първостепенни работници. Отъ тогава насамъ вече зачеватъ да излѣзуватъ на свѣтъ цѣлъ редъ разни други, многоцѣнни плодове отъ учената дѣятелность на Миклошича въ областа на словѣнската филология и на словѣновѣдѣнието въобще, които ний, по злополучие, не сме въ положение на тосъ часъ да изброимъ тукъ както трѣбаше, и сѫщоврѣменно да ги охарактеризираме поне вкратцѣ, защото нѣмаме всички подъ рѫка; но отъ тѣхъ нѣкои все можемъ да отбѣлѣжимъ на читателитѣ си, и тò само слѣдующитѣ:

1. Vergleichende grammatik der slavischen sprachen (г. 1852—74, ч. 1—4) = *„Сравнителна граматика на словѣнскитѣ езици“*.

Тойзи трудъ има нáй-голѣма научна цѣна. На кѫсо казано: въ това класическо съчинение се разгледватъ подробно фонетическитѣ, етимологическитѣ и сантактическитѣ закони на всички словѣнски езици.

2. Christomathia palaeoslovenica (г. 1854, вт. из. г. 1850) = *„Старобългарска христоматия“*, назначена нáй-пòвече за теоретическото изучване на старобългарский езикъ.

3. Ueber die sprache der ältesten russischen chronisten, vorzüg. Nestors (г. 1854) = *„За езика на нáй-старитѣ русски Лѣтописци, нáй-пòвече на Несторовий Лѣтописъ.“*

4. Lex Stephani Dušani (г. 1856) = *„Законътъ на Стефана Душана“*.

5. Monumenta serbica, spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii. (г. 1858) = *„Сърбски паметници по историята на Сърбия, Босна и Дубровникъ* — (Рагуза)“.

Тия двѣ послѣдни (4,5) книги сѫ прѣмного важни за историята на сърбский народъ и въобще на южнитѣ Словѣне. „Сърбскитѣ паметници“ съдържатъ 497 грамоти, отъ които нáй-старата е отъ г. 1114 нáй-новата отъ г. 1497.

6. Die sprache der bulgaren in siebenbürgen. (г. 1856) = *„Езикътъ на Българетѣ въ Седмиградско* (Трансилвания)".

7. Acta et diplomata graeca medii aevi, sacra et profana (издадени заедно съ Иос. Мюллера въ III. части: ч. I. въ г. 1860, ч. II. въ г. 1862, и ч. III. въ г. 1865) = *„Гръцки актове и грамоти, църковни и свѣтски отъ срѣдний вѣкъ"*.

Това издание съдържа материали твърдѣ важни за историята на православната источна църква, за политическата история на византийската империя както и отъ части за историята на Българетѣ. Руситѣ и Сърбитѣ.

8. Die slawischen elemente im rumänischen (г. 1861) = *„Словѣнскитѣ елементи въ ромжнский езикъ"*.

9. Dis serbische Epik (г. 1863) = *„Сърбската Епика"*.

10. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum (г, 1862 — 65, вт. изд., уголѣмено съ богатъ материалъ, черпанъ отъ извори и помагала около 400 на брой) = *„Старобългарско-гръцко-латинский рѣчникъ"*.

Тойзи рѣчникъ е такожде единъ отъ първостепеннитѣ Миклошичови трудове, изработенъ майсторски и съдържащъ материалъ, както по количество така и по качество, надминуващъ всички други отъ тоя родъ излѣзли до нинѣ трудове въ словѣнскитѣ литератури. И така, съ тойзи трудъ, по достоинство, не може се мѣри нито академическия рѣчникъ на старобългарский езикъ отъ Востокова.

11. Die Rusalien, ein beitrag zur slawischen mythologie (г. 1864) = *„Русалиитѣ, приносъ къмъ словѣнската митология"*.

12. Die slawischen elemente im neugriechischen (г. 1870) = *„Словѣнскитѣ елементи въ новогръцкий езикъ"*.

13. Die volksepik der Kroaten (г. 1870) = *„Народната епика на Хърватитѣ"*.

14. Die slawischen elemente im magyarischen (г. 1871) = *„Словѣнскитѣ елементи въ маджарский езикъ"*.

15. Albanische vorschungen (г. 1871 ч. 1—3) = *„Албански издирвания"*.

16. Über die mundarten und die wanderungen der zigeuner Europa's (г. 1872—80) = *„За нарѣчията и скитанията на Европейскитѣ Цигане"*.

17. Die slawischen ortsnamen aus oppellativen (въ двѣ части, I. ч. въ г. 1872, II. ч. въ г. 1874) = *„Словѣнскитѣ мѣстни имена, произведени отъ нарицателнитѣ"*.

18. Altslovenische formenlehre in paradigmen mit texten aus glagolischen quellen (г. 1874) = *„Старобългарска морфология съ образци изъ глаголически извори"*.

19. Beiträge zur altslovenichen grammatik (1875 г.) = *„Приноси къмъ старобългарската граматика"*.

20. Die christliche termenologie der slawischen sprachen, ein sprachgeschichtliche untersuchung (г. 1875) = *„Християнската терминология на словѣнскитѣ езици, историческо издирвание по езика"*.

21. Rumunische untersuchungen (въ двѣ части, I. ч. въ г. 1881, II. ч. въ г. 1882) = *„Румжнски издирвания"*.

22. Beiträge zur lautlehre der rumunischen dielecte (въ двѣ части, I. ч. въ г. 1881, II. ч. въ г. 1882.) = *„Приноси къмъ звукословието на ружжнскитѣ нарѣчия“*.

23. *Краткій словарь шести славянскихъ языковъ* (русскога съ церковнославянскимъ, болгарскаго, сербскаго, чешскаго и польскаго) а также французскій и нѣмецкій (г. 1885, С. Петербургъ, Москва, Вѣна).

24. Etymologisches vörterbuch der slawischen sprachen (г. 1886) = *„Етимологический рѣчникъ на словѣнскитѣ езици*[1])“.

Сами тие изложенни трудове показватъ, какъвъ великъ мжжъ е стигнжлъ да бжде Миклошичъ въ учения свѣтъ особенно по словѣнската филология, която той бѣ честития да въздигне и утвърди въ сжща наука, и да стане единъ отъ нáй-авторитетнитѣ ѝ прѣдставители.

Както въ научното поле така и отъ профессорската си катедра Миклошичъ е развилъ блѣскава дѣятелность, за което свидѣтелствуватъ неговитѣ достойни ученици, въ чело на които днесь е професоръ Ватрославъ Ягичъ, Миклошичовий прѣемникъ — отлично занимающий сжщата катедра при вѣнския университетъ.

По своята лоялность и прѣданность къмъ прѣстола и държавата, покойний Миклошичъ е билъ сжщо така примѣренъ гражданинъ австрийски.

За тие негови велики и многостранни заслуги, австрийский императоръ още въ г. 1861 е удостоилъ Миклошича съ назначение члѣнъ до животъ въ австрийската горня камара съ титла — тайний съвѣтникъ на негово императорско и кралевско величество. И тукъ онъ се е отличилъ въ законодателнитѣ си занаятия съ дълбокомислие, неуморно трудолюбие, примѣрна лоялность и умѣренность по всички държавни и общественни въпроси. Заради това, императорътъ въ г. 1863 наградилъ е многозаслужилий Миклошича съ австрийский кавалерски орденъ на желѣзната корона отъ II. класъ, и вече на слѣдующата година го е възвелъ въ благородното съсловие на кавалеритѣ (Ritterstand), отъ като, прѣди и послѣ това, е билъ награждаванъ и съ други нѣколко австрийски пò-горни ордени. Той е билъ награденъ и съ други разни ордени и отличия отъ Прусия, Русия, Бавария, Сърбия, Ромжния и пр.

Съ смъртта на Миклошича, словѣнската наука изгубва единъ отъ най-първостепеннитѣ си труженици, съ името на които вѣчно ще се гордѣе словѣнството.

Вѣченъ споменъ тебѣ, славний Миклошичу!

Срѣдецъ, мартъ 1891.

В. Д. Стояновъ.

---

[1]) Изложенитѣ тукъ списания съ безъ означение мѣстото на отпечатванието имъ сж издадени всички въ Вѣна, и тó пò-голѣмата имъ часть съ иждивението на импеторската вѣнска академия на наукитѣ.

III. КНИГОПИСЪ.

(Продължение отъ книжка XXXV).

Тука се помѣстятъ дати и бѣлѣжки за *вѣстницитѣ*, уведени въ ПС. XXXII—XXXIII. 420—423, до края на 1890 година, като се изреждатъ и новитѣ *вѣстници* прѣзъ тая сжщата година. Които отъ уведенитѣ пóпрѣди сега не се споменуватъ, тѣ трѣба да се мислятъ за прѣстанжли да излизатъ. — Малкото изобщо мѣсто въ книжкитѣ на ПС. за цѣлия материялъ на книгописа, обѣщанъ въ ПС. XXXII—XXXIII. 407, подѣйствува да стане съобщението на материяла за *периодичнитѣ издания* и *вѣстницитѣ* прѣзъ 1889 и 1890 година постъпенно въ нѣколко книжки и да се отложатъ за пóсетнѣ датитѣ за *книгитѣ* и *чуждитѣ свобщения* за насъ прѣзъ сжщитѣ години. Съ първата книжка отъ VIII. течение на ПС. ще излѣзатъ *допълнителнитѣ дати* за *периодичнитѣ издания* до края на 1890 година, и нататъкъ вече ще слѣдватъ книгописнитѣ материяли, *изостанжли* отъ 1889 и 1890 година, и *новитѣ* отъ 1891 година.

2 б. Вѣстници.

Балканска Зора. Ежедневенъ вѣстникъ. Стопанинъ, отговоренъ редакторъ *Х. Геннадиевъ.* Пловдивъ, Х. Геннадиевъ, fol. 4 стр. 2 стлб. ц. 24 (36) л. — *Година I.*

Бр. 1, мартъ 1, 1890. — Отъ бр. 3 (3 III) въ подлист. „Рицарьтъ на дамитѣ", комедия-водевилъ въ 1 дѣйст. отъ *Marc Michel* et *Labiche;* прѣв. Х. * * * — Отъ бр. 5 (10. III) подлист.: *Edouard Laboulay,* „Парижъ въ Америка". — Въ бр. 99 (2. VII) „Ужасъ", приказка отъ *Гюи де Мопасанъ.* — Отъ бр. 101 писма на *Топино* за българетѣ. — 139 (20. VIII). — *

Бараттани. вж. „Пловдивъ".

Бешевлиевъ, Ив. вж. „Мнѣние".

Бобчевский, П. (*Б-й,* П.). вж. „Гражданинъ".

[*Бодри-Лакантинерий.* вж. „Свобода"].

Бъчеваровъ, Хр. Г. вж. „Истокъ".

Варненский Общинский Вѣстникъ. — ПС. XXXII—XXXIII 420. — *Година III.*

Бр. 1—2 (37), януарий 5, 1890. — Въ бр. 12. (47; 1. V) подлст.: „Наставления за пазение отъ лоше млѣко и за распознавание доброто млѣко", съставени споредъ Вила, Доброславина и други хигиенисти отъ *К. И. М(ирский).* — Отъ бр. 17—18 (53; 28. VI) „Описание на чешменскитѣ води въ гр. Варна". — Бр. 25—26 (61; 29. IX): Нѣкои данни за гр. Варна прѣзъ 1890 г."; „Още една дума за името на града Варна". — Бр. 33 (68; 15. XII).

Верковичъ. вж. „Македония".

Владикинъ. вж. „Славянинъ".

Волфъ. вж. „Славянинъ".

Вѣтръ. Хумористически илюстрованъ вѣстникъ. Редакторъ-издатель *Г. А. Кускуновъ.* Еднжжъ въ седмицата 4.° 4 стр. 2 стлб. ц. 8 л.*

Гарденъ, Г. вж. „Пловдивъ".

Геннадиевъ, Х. вж. „Балканска Зора".

Геновъ, Н. вж. „Съвѣтникъ".

Георгиевъ, Христо. вж. „Народни „Права".

Гете. вж. „Славянинъ".

Гражданинъ. Вѣстникъ политически, литературенъ и общественъ. Редакторъ-издатель, отговорникъ *П. Бобчевский.* Дважъ въ седмицата. Орѣхово, Дунав. Печатар. Друж. Орѣхово-Ломъ-Видинъ, 4.° 4 стр. 2 стлб. ц. 12 л. — *Година I.*

Бр. 16 (20. IX), подлст.: Кривия (изъ сждебната хроника у насъ) отъ *П. Б-й.*—*

Грековъ, П. вж. „Славянинъ“.
Данчовъ, Г. вж. „Таласѫмъ“.
Д-(анчо)въ, Д-ръ. вж. „Свобода“.
Делвигъ, А. вж. „Славянинъ“.
Димитровъ, Хр. вж. „Пловдивский Куриеръ“.

† **Дневни Новини** Всѣкидневенъ листъ. Отговорникъ *К. Шаховъ*. София, Либер. Клубъ, 4.° 1 стр. 2 стлб. ц. за мѣсецъ 1 л. 50 с. (3 л.). — *Година I.*

Бр. 9, (13 X). — *

Dodel—Port, Arnold. вж. „Свобода“.
Дюкмеджиевъ, Хр. вж. „Пловдивъ“.
Ефейръ, Шарль. вж. „Пловдивъ“.
Жуминовъ, Д. вж. „Македония“.
Златаревъ, Янко. вж. „Народни Права“.
Икимовъ, Н. вж. „Македония“.

Истокъ. Ежедневенъ вѣстникъ Orient, journal quotidien. Редакторъ-отговорникъ *Хр. Г. Бъчеваровъ*. Руссе, 4.° 2 (4) стр. 2 стлб. ц. 20 л. — *Година XIV.*

Бр. 1, януарий 2. — Бр. 121 (11. IX). — *

Каптеревъ, П вж. „Новини“.
Карапетковъ, Хр. вж. „Свобода“.
Каратанасовъ, Х. вж. „Пловдивъ“.
Кеннанъ, Джоржъ. вж. „Пловдивъ“.
Кускуновъ, Г. А. вж. „Вѣтръ“.
Labiche. вж *Marc Michel*.
Laboulay, Edouard. вж. „Балканска Зора“.
[*Лермонтовъ*, вж. „Македония“].
Лилль, Феликсъ. вж. „Пловдивъ“.
Лоренъ, Пиеръ. вж. „Народни Права“.
Лукари, графъ. вж. „Славянинъ“.

Македония. — ПС. XXXII—XXXIII. 421. Печ. Х. Стоянчо Х. Тачевъ.

Бр. 14, януарий. Стихове отъ *Д. Жуминовъ*. — Бр. 15 (10. I). Стихове. — Въ бр. 18 (20 I) подлст.: „Славянски погледъ. Родопското откритие“, отъ *М. Филиповъ*, прѣвелъ отъ русски ученикъ *Г. Д. Б.*; Стихове отъ *Д. Жуминовъ* и *К. Пейчовъ*. — Въ бр. 19 (87. I) прѣведенъ прѣдговорътъ на *Верковича* отъ „Топографическо-етнографический очеркъ Македоніи“ *(Г. Д. Б.)*; Стихове отъ *Жуминовъ* и *Пейчевъ* (прѣвелъ „Бородино“ отъ *Лермонтова*). — Отъ бр. 21 (15 II) печ. Либер. Клубъ, еднѫжъ въ седмицата. — Бр. 23 (6. III), Стихове отъ *А. В.* и *Д. Жуминовъ*. — Въ бр. 26 (12. IV) бѣлѣжка за Гюль-джамия въ София; Стихове отъ *Славъ Русалкинъ*. — Бр. 28 (28. IV): „Старовремении подземия (лагѫми) подъ Калоѣнската площадъ при съборната църква въ столи ата“. — Въ бр. 29 (7. V) писмо на *Верковича* до В. Лъвовичъ Лисовский директ. на Азиятск. департ. М-ството на Вѫтр. Дѣла, отъ 17. X. 1889. — Бр. 30—31 (31. V), Стихове отъ *Н. Икимовъ* и *Славъ Русалкинъ*. — Бр. 34 (1. IX).

Марковъ, Ст. вж. „Свобода“.
Мендесъ, К. вж. „Народни Права“.
Мечевъ. вж. „Свобода“.
Michel, Marc et *Labiche*. вж. „Балканска Зора“.
Мирский, Кр. Ив. вж. „Варненский Общински Вѣстникъ“.

† **Мнѣние.** Вѣстникъ за политика и книжевность. Еднѫжъ въ седмицата. Редакторъ-отговорникъ *Ив. Бешевлиевъ.* Руссе, М. Х. Костовъ. fol. 4 стр. 1 стлб. ц. 8 л. — *Година I.*

Бр. 1, май 24. Подлст.: „Вилиямъ Евартъ Гладстонъ“ (слд.). — Отъ бр. 6 (28. VI): „Еминъ паша и Стенли“, прѣвежда *М. Московъ.* — Бр. 12 (26. VII), Стихове. - Бр. 11 (2. VIII). — * (Прѣстанѫлъ X).

Мопасанъ, Гюи де. вж. „Балканска Зора“.

Московъ, М. вж. „Мнѣние“.

† **Народна Защита.** Седмиченъ вѣстникъ. Редакторъ-издатель *Г. Цаневъ.* Казанлъкъ, П. Г. Хаирловъ, fol. 4 стр. 2 стлб. ц. за $^1/_2$ год. 3 л. — *Година I.*

Бр. 1, фервуарий 5. — Въ бр. 2 (17. II) подлст.: „Вистрѣлъ“, отъ *А. С. Пушкинъ* (слд.); Стихове, отъ *Б-(один)ко.* — Бр. 3 (24. II). — *

Народна мисъль. Еженедѣленъ вѣстникъ. Свищовъ, априль. ц. 8 л. *

Народни права. ПС. XXXII—XXXIII. 421. Редакторъ-издатель *Вучко Сотировъ.* — *Година III.*

Бр. 156, януарий 5. – Отъ бр. 167 (27 III) въ подлст.: Писмо до императора Александра III, отъ *М. Цебрикова.* — Отъ бр. 170 (20. IV), подлст.: *Clémence Robert,* тайний сѫдъ. — Отъ 177 бр. дважъ въ седмицата, редакторъ-издатель *Харалампи Шокевъ;* отъ 191—192 бр. (12. IX) ред.-изд. *Христо Георгиевъ.* — Отъ бр. 196 (6. XI) расказъ отъ *Пиеръ Лоренъ* „Привидѣние“. — Въ бр. 198 (21. XI) подлст.: „Водата се смѣй“, изъ Chanson qui rêve отъ *К. Мендесъ.* — Отъ бр. 200 (25. XII) редакт.-издат. *Янко Златаревъ.*

Николаевъ, Н. вж. „Пловдивъ“.

Нова България. Седмиченъ вѣстникъ за политика, книжнина. Издава Видинското Окр. Либер. Бюро. Видинъ, Тошевъ, fol. ц. 10 ($12^1/_2$) л. — *Година I (?)*

1 брой, юний. *

Новини. Вѣстникъ политически, научно-литературенъ и духовенъ. Еднѫжъ въ седмицата. Притежатель-отговорникъ *Д. Пандуровъ.* Цариградъ, Ферд. Валла, fol. 4 стр. 4 стлб. ц. 2 б. медж. (10 л.). — *Година I.*

Бр. 1, септемврий 27. — Отъ бр. 4 (18. X): „Български обичаи съ религиозно-общественъ характеръ“. — Въ бр. 5 (25. X) помѣстени пѣсни отъ Костурско съ *носовки.* — Отъ бр. 7 (8. XI) „Характерътъ и обстоятелствата подъ влиянието на които се образува, отъ *П. Кантеревъ,* прѣвелъ А. Н. — Въ подлст. отъ бр. 8 (15. XI) „Изъ възраждането“, повѣсть. — Отъ бр. 14 (27. XII) „Непонятно етнографическо начало“

Пандуровъ, Д. вж. „Новини“.

Пейчевъ, К. вж. „Македония“.

Пловдивский Куриеръ. Вѣстникъ политико-литературенъ. Еднѫжъ въ седмицата. Редакторъ-отговорникъ *Хр. Димитровъ.* Пловдивъ, Х. Геннадиевъ, fol. 4 стр. 2 стлб. ц. 8 л. — *Година I.*

Бр. 1, януарий 20: Книжнина (въ Погановския манастиръ, Трънско, намѣрили при св. двери плоча съ родословие на български царье: извѣстие и за други паметници отъ римско врѣме). — Бр. 5 (17. II). — *

Пловдивский Общински Вѣстникъ. Дважъ въ мѣсеца, ц. 2 л. — *Година I.**

Пловдивъ. ПС. XXXII—XXXIII. 421. Дважъ въ седмицата. — *Година V.*

Бр. 1—5.* — Бр. 6 (28. I), подлст.: „Сѫщия той“, расказъ отъ графа *Е. А. Салиаса* (отъ 5 бр., (слд.). — Отъ бр. 14 (25. II.) подлст.: „Възстание“, расказъ изъ борбитѣ на полякитѣ. — Отъ бр. 19 (15. III) „Картина и силуети изъ Стара-Планина“,

подлст. отъ *Н.* — Отъ бр. 26 (12. IV) „Безъ щастие", нувела отъ *Хамски* (предсмъртни възпоменания на единъ артистъ, отъ Х. * * *, вж. бр. 67). — Въ бр. 30 (26. IV) Стихове отъ *Хр. Ив. Дюкмеджиевъ.* — Отъ бр. 46 (17. VI) „Подъ акацинтѣ", расказъ на *Бараттани.* — Отъ бр. 48 (24. VI) расказъ отъ *Джероламо Равсита* „Коварната". — Отъ бр. 52 (12. VII) „Canzone Tedesca", расказъ отъ *Карменъ Силва.* — Отъ бр. 55 (22. VII) „Микроба на професора Бекермана", расказъ изъ бѫдѫщитѣ врѣмена отъ *Шарля Ефейра.* — Отъ бр. 64 (23. VIII) „Покушение", исторически расказъ отъ *Г. Гидена;* Стихове отъ *Каратанасовъ.* Отъ бр. 70 (13. IX) „Дъщерята на въжаря", исторически расказъ отъ *Феликса Дилла.* — Бр. 75 (30. IX) и 79 (14. X), Стихове отъ *Каратанасовъ.* — Отъ бр. 80 (16. X), *Джоржъ Кеннанъ* „Срѣща съ политическитѣ затворници" (изъ „Сибиръ и заточението въ него"), прѣводъ отъ руски. — Бр. 84 (28. X): „Помоли се и за мене", расказъ отъ *И. Николаева,* прѣв. отъ руски *Костадинъ.* — Отъ бр. 88 (11. XI) „Административното заточение" (изъ „Сибиръ etc."), отъ *Джоржъ Кеннанъ.* Бр. 100 (23. XII).

Пушкинъ, А. С. вж. „Народна Защита".

Равсита, Джероламо. вж. „Пловдивъ".

Robert, Clémence. вж. „Народни Права".

† **Родолюбецъ.** ПС. XXXII—XXXIII. 422.

Бр. 37, януарий 4: Стихове. — Бр. 40 (23. 26. I). — *

Недѣлковъ, М. вж. „Розова Долина".

† **Розова Долина.** Мѣстенъ политически и литературенъ вѣстникъ. Трижъ въ мѣсеца. Редакторъ издатель *М. Недѣлковъ.* Казанлъкъ, П. Г. Хайрловъ, 4°. 4 стр, 2 стлб. ц. за три мѣсеца 2. л. — *Година I.*

Бр. 1, януарий 20. — Въ бр. 5 (4. III) Стихове отъ *С-то.* — Бр. 9 (12. V).

Русалкинъ, Славъ. вж. „Македония".

Салиасъ, графъ Е. А. вж. „Пловдивъ".

Свобода. ПС. XXXII—XXXIII. 422. Дважъ въ седмицата. Редакторъ-издатель *Ст. Марковъ.* — *Година IV.*

Бр. 326 (20. XII. 1889). — Бр. 327—332.* — Отъ бр. 333 (23. I) подлст.: „Моисей или Дарвинъ? Единъ важенъ училищенъ въпросъ". Посвятено на всички приятели на истината, отъ *Dr. Arnold Dodel-Port,* професоръ на ботаниката въ Цюрихский университетъ. Прѣвелъ *А. Н.* [А. Козаровъ?]. — Въ бр. 336 (3. II) Стихове отъ *Хр. Ив. Дюкмеджиевъ.* Бр. 338 (10. II) „Сърбский официозенъ печатъ и ученицитѣ македонци въ Бѣлградъ". — Бр. 339 (15. II), сатира отъ *Хр. Каранетковъ.* — Бр. 345 (7. III): „Стефанъ Верковичъ", *К.* — Отъ бр. 346 (10. III) „Изяснения на новия законъ за настойничеството" (спорѣдъ методата *Бодри-Ланкантинерий),* нарѣдилъ *Д-ръ Д-(анчо)въ;* Стихове отъ *Мечевъ.* — Бр. 371 (16. VI), стихове отъ *Хр. Каранетковъ.* — Въ Бр. 378 (14. VII) „биографически свѣдѣния за бѫдѫщитѣ македонски архимандрити (Теодосий, Синесий, Кузманъ Прѣчистанский). — Бр. 414 (28. XI): „Отворено писмо до дружеството Св. Сава и Министерството на Народното Просвѣщение въ Сърбия отъ Климента Заровъ". — Бр. 419 (17. XII).

Свободно Слово. ПС. XXXII—XXXIII. 422.

Бр. 7, януарий 13. — Въ бр. 11 (10. II) стихове отъ *М. Московъ,* а въ бр. 18 (1. IV) отъ *П. П-мовъ.*

Бр. 26 (3. VI): „Паметникъ отъ римскитѣ врѣмена" (надписъ между Троянъ Карлово въ Балкана). — Въ бр. 30 (1. VI) стихове отъ *А. Г.* — Бр. 32.* (край на юлия, свършъкъ на *Година I).*

Свѣтловъ. вж. „Славянинъ".

Сивковъ, Ал. вж. вст.

Силва, Карменъ. вж. „Пловдивъ".

Славянинъ. ПС. XXXII—XXXIII. 423. Дважъ въ седмицата. fol. 4 стр. 3 стлб. ц. 14 л. — *Година IX.*

[Бр. 1. юлий 26. 1889. — Бр. 44 (23. XII)]. — Бр. 45, януарий 1, 1890. — Въ бр. 50 (27. I) стихове отъ *Владикинъ;* а въ бр. 51 (3. II) изъ *П. Грекова,* отъ *Гете,* въ 52 (7. II) отъ *Свѣтловъ.* — Въ бр. 54 14. II): „По погребението на английския

генералъ Джонъ Муръ, отъ *Волфа,* авторъ само на това стихотворение."; — „Вдъхновение" отъ *Делвига;* „Сицилийска пѣсень" отъ *Гете, — Свѣтловъ.* — Въ бр. 61 (22. III) стихове отъ *Алек. В. Сивковъ.* — Бр. 67 (21. IV), стихове. — Въ бр. 69 (5. V): „Плувецъ" отъ *Языкова;* изъ *Тютчева*: „Сълзи", „Поезията". — Стихове въ бр. 72 (23. V) и 73 (30. V). — *

Сотировъ, Вучко. вж. „Народни Права".

Софийский Общинский Вѣстникъ.

Срѣдна-Гора. Стара-Загора, августъ.*

Съвѣтникъ. Вѣстникъ на Сливенский окржгъ. Еднжжъ въ седмицата. Редакторъ *Н. Гeновъ.* Сливенъ, Българско Знаме, fol. 4 стр. 3 стлб. ц. 6 (8) л. — *Година III.* (Продължение отъ 1881—82 год.).

Бр. 1, февруарий 8. — Бр. 7 (22. III). — *

† **Таласжмъ.** Сатирически и хумористически вѣстникъ съ каррикатури. Еднжжъ въ седмицата. Редакторъ *Г. Данчовъ.* Пловдивъ, Търг. Печат., fol. 4 стр. 2 стлб. ц. 10 л. *Година I.*

Бр. 1. февруарий 3. — Бр. 13 (9. VI). — *

Топино. вж. „Балканска Зора".

Тунджа. Общинский вѣстникъ на гр. Ямболъ. — (?)*

Тютчевъ. вж. „Славянинъ".

Филиповъ, М. вж. „Македония".

Хамски. вж. „Пловдивъ".

Цaневъ, Г. вж. „Народна Защита".

Цебрикова, М. вж. „Народни Права".

Шаловъ, К. вж. „Дневни Новини".

Шаловъ, Хараламби. вж. „Народни Права".

Язиковъ, Н. вж. „Славянинъ".

(Слѣдва).

Нови спомагателни членове на Бълг. Книжовно Дружество.

Съ радость извѣстяваме на читателитѣ, че отъ новата година насамъ сж се записали за спомагателни членове на Бълг. Книжовно Дружество слѣдующитѣ наши достопочтенни единородци, господа: Пантелей П. Карапетровъ (житель Панагюрски), Д. Ценовичъ, Димо Македонски, К. Тулешковъ, Ив. Грозевъ, Н. Станимировъ, Д-ръ М. Цачовъ, Ст. Петковъ, Геор. Георговъ, Г. Гавриловъ, Хр. Кръстевъ, (всички жители Софийски). Надѣваме се, че този благороденъ примѣръ на споменжтитѣ ни родолюбци ще послѣдватъ незабавно и други наши единородци, като учители, чиновници, офицери, духовни лица, търговци и пр. —

Новъ подарокъ отъ г. Ев. Георгевъ за Българетѣ въ Турция.

Честити сме да съобщимъ на читателитѣ още една радостна вѣсть, че прочутия нашъ достоуважаемъ търговецъ, г. Евлогий Георгиевъ, почетний членъ на Бълг. Книжовно Дружество, облагодѣтелствувалъ е тие дни отечеството ни съ новъ подарокъ отъ 200 турски лири, които вече сж внесени въ Святата българска Екзархия въ Цариградъ, за да се купятъ съ тази сума църковни книги за раздаванпе по усклднитѣ български общини въ Македония и Одринско.

Честь и слава господину Евлогию, който не прѣстава да спомага на отечеството, дѣто е нужно, за неговото умственно, нравственно и икономическо повдигание. Извѣстно е, мислимъ, на всички Българе, че г. Ев. Георгиевъ, както и високоуважаемий неговъ братъ, покойний Христо, който се поминѫ въ г. 1871 въ Букурещъ, отъ 30—40 годинъ насамъ непрѣкѫснѫто сѫ спомагали съ лептата си за всички български народни благоначинания, и сега съ г. Ев. Георгиево иждивение се основава една фабрика за прежда въ родното му мѣсто Карлово за въ полза на тоя градъ, която ще струва не пò-малко отъ 400,000 лева.

Ний сме увѣрени, че г. Ев. Георгиевъ, тоя отличенъ български търговецъ и благороденъ нашъ родолюбецъ, не ще закъснѣе да размножи още пòвече своитѣ щедри благодѣяния за България, та да може пò-много да се радва заедно съ народа и да се наслажда, още приживѣ, съ изобилнитѣ и хубавитѣ плодове отъ своитѣ благодѣяния.

Блазѣ на подобни родолюбци, които признателний народъ съ гордость ще прославя довѣка за великодушнитѣ имъ добрини, сторени на отечеството за неговата слава и доброчестина. —

Подарени книги на Бълг. Книжовно Дружество.

Въ Българското Книжовно Дружество съ благодарность се приехѫ прѣзъ 1891 година до сега книгитѣ:

1. Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина. Издава министерството на народното просвѣщение. Книга IV. София, 1881, въ голѣма осмина. Стр. VI + 970 (: наученъ отдѣлъ = 643;) (книжовенъ отдѣлъ = 51;) (народни умотворения = 276). Съ двѣ хубави изображения на български женски облекла изъ Дебърско и Рупчанско, съ 4 орнаменти, прѣвадени изъ единъ срѣдньобългарски рѫкописъ, и съ седемь таблици къмъ статията: Битолско, Прѣспа и Охридско. — *Подарокъ отъ сѫщото министерство.*

2. Единъ листъ за вѣченъ календарь, прѣгънѫтъ по ширината си наполовина, и послѣ на осемь гънки. „Издато трудомъ *г. Нешомъ Марковичемъ,* родомъ отъ Кратова“ (вѣроятно на 1818 година); и

3. Εγχειρίδιον περὶ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως ἢ περιγραφὴ 'αυτῆς συντεθεῖσα ὑπὸ τοῦ αἰδεσιμολογιωτάτονυ Οἰκονόμου Κυρίου Κονσταντίνου ἱερέως Φιλιππουπολίτου, καὶ ἐκδοθεῖσα δαπάνῃ τοῦ Πανιερωτάτου ἁγίου Φιλιππουπόλεως Κυρίου Κυρίου Παϊσίου. Εν Βιεννῃ τῆς 'Αουστρίας παρὰ τῷ Τυποογράφῳ Δημητρίῳ Δαβιδοβίκῃ 1819. 8⁰. 61 стр. 2 л. 2 тбл.

4. Ἱστοριογεωγραφικὴ περιγραφὴ τῆς 'Επαρχίας φιλιππουπόλεως, παρὰ Γεωργίου Τσουκάλα τοῦ Ζακυνθίου. Εν Βιέννῃ, 1851. —

И тритѣ книги — подарени отъ *г. Пантелей Карапетровъ* изъ Панагюрище.

5. Извлѣчение изъ Горский венецъ отъ *Петъръ Петровича Нѣгоша,* владика Черногорски. На Български прѣвелъ *П. Ивановъ.* Видинъ, Т. Х. Тошевъ, 1891. 8⁰. XII + 96. ц. 1 л.; и

6. Пѣсни изъ българската история отъ *П. Ивановъ.* Видинъ, Тошевъ, 1890. 8⁰. 23. ц. 30 ст. — И двѣтѣ отъ *П. Ивановъ.*

7. Синтаксисъ или словосъчинение на българския езикъ за ученици и ученички отъ срѣдни училища. Съставенъ споредъ програмата отъ Министерството на Народното Просвѣщение Варна, Л. Нитче. 1890. 67. ц. 1 л. — *Отъ автора Конст. Караджа*, учитель.

8. Пѣсни и сатири (стихотворения) отъ *Хр. Карапетковъ.* Пловдивъ, Х. Геннадиевъ, 1890. 8°. 41. ц. 50 ст. — *Отъ автора.*

9. Краль Лиръ. Трагедия въ 5 дѣйствия, въ стихове. *Уилямъ Шекспиръ.* Прѣвелъ отъ русски Т. Ц. Трифоновъ. Руссе, Перецъ Йос. Алкалай, 1891. 8°. XV + 141. ц. 2 л. — *Отъ прѣводача.*

10. Сборникъ отъ български народни умотворения. Часть първа. Простонародна българска поезия или български народни пѣсни. Отдѣлъ I и II: Самовилски, религиозни и обрядни пѣсни. Книга I. Събралъ и издава. *К. А. Шапкаревъ.* София, 1891. 8°. XXV + 174. ц. 2. л. 50 ст. — *Отъ събирача.*

11. Хигиена на любовьта (материали). *Кириллъ Евстафиевичъ Чернецкий.* Прѣводъ на Р. Х. Овчаровъ. Издава съ помощьта на А. Н. Велизаровъ, 1890. 8°. IV + 194. ц. 2 л. 25 ст. — *Отъ прѣводача.*

12. Типографский алманахъ (календаръ) за 1891 год. Съставилъ *Р. Р.* Издава Българското Типографско Дружество въ София. Първа годишнина. София. Държавна Печатница. 1890 м. 8°. 108. — *Отъ съставителя.*

13. Международното Камбио (Студия и рѫководство). Отъ *Г. Тодоровъ,* контрольоръ при Руссенския клонъ на Българската Народна Банка. Руссе, Перецъ Йос. Алкалай, 1891. 8° 92 + 3 + 2 л. + 1 таб. ц. 2 л. — *Отъ автора.*

14. Хамлетъ. Трагедия въ 5 дѣйствия, въ стихове. *Уилямъ Шекспиръ.* Прѣвелъ отъ русски и нѣмски и издава Т. Ц. Трифоновъ. Издание иллюструвано съ 9 картини въ текста, грав. отъ Д. Панайотовъ, съ портрета и биографията на автора и съ прѣдисловие къмъ трагедията. Руссе, Перецъ Йос. Алкалай. 1891. 8°. XIII—159. ц. 2 л. 50 ст. — *Отъ прѣводача.*

15. Баташко-то кланье. Трагедия въ IV дѣйствия. Отъ *А. Шоповъ.* Издава книжарница-та на А. Шоповъ въ Станимака. Пловдивъ. Д. В. Манчовъ, 1891. 8°. 56 (64)' ц. 1 л. — *Отъ автора.*

16. Овощни дървета и сушение на овощията. (Народна Библиотека, книжка V). Състави *В. Атанасовъ.* Съ 11 образи. Издание на съставителя. Пловдивъ Х. Г. Дановъ, 1891. 8°. VIII — 62 + 1 л. ц. 80 ст. — *Отъ автора.*

17. Пѫтувание по славянскитѣ страни на Европейска Турция. Отъ Г-жицитѣ Мюръ Макензи и А. П. Ирби. Прѣвелъ отъ Сръбски *П. Ивановъ.* Видинъ, 1891. 8°. стр. (XII +) XIII + 122 (123). *Отъ прѣводача.*

Нѣка благоволятъ и всички други наши списатели, прѣводачи и издатели да даряватъ съ своитѣ издания библиотеката на дружеството, което ще имъ бѫде задлъжено винѫги съ благодарность.

Общо съдържание на VII-то годишно течение.

Книжка XXXI.

Страница.

Книжка XXXII и XXXIII.

Книжка XXXVI.

Поправка къмъ стр. 1000, редъ 21:

Намѣсто . . въ Армения, . . . чети: въ Арменский (Вордонски) мънастирь, който се намѣрва въ съсѣдство съ Мардосагарската пустиня близо до Цариградъ.

7043—91.

РАСКАЗЪ

ЗА

ЛЕЛЯ ГЕНА.

ЗАПИСАЛЪ ГО Е

ВЕСЕЛИНЪ.

(Приложение къмъ книжка XXXIV на „Периодическото Списание“ на Българското Книжовно Дружество въ Срѣдецъ.)

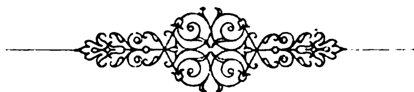

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1890.

РАСКАЗЪ ЗА ЛЕЛЯ ГЕНА.

Записалъ го е Веселинъ.

— Не срѣща ли нататъкъ Мариница? ме запита веднашъ стрина Панчовица Држндина, кога се връщахъ отъ къмъ Парчето, дѣто бѣхъ ходилъ да купа оцетъ у Алдйо Стовната.

Това бѣше прѣди дванаесе годинъ. Азъ бѣхъ тогава нищо момче.

— Мариница ли? — Не съмъ . . . Азъ сѣкахъ испърво, че ме пита за Мариница Фасулйова; па тоя часъ ми доде на ума, че Мариница Фасулойова сѣди чакъ въ оная Махала и че стрина Панчовица за нея не ще да пита. — Коя Мариница? попитахъ азъ.

— Коя Мариница? — Една на ли е тукъ Мариница . . . . дѣто дохожда у васъ ката день? . . . .

— Че коя дохожда у насъ ката день? . . . . . Мариница Фасулйова . . . .

— Е, добрѣ, че и Мариница не знаешъ! отсрѣщната е́, Гена Минчовичина, Дели Гена, дѣто ви копае, и жане, и ходи съ майка ти на кукуруза. . . . .

— Леля Гена бабина Минчовичина? Ами че тя . . . . тя нема́ е Мариница? — щѣхъ да попитамъ стрина Панчовица, ала стрина Панчовица ме замина ядосано и отиде кждѣ Парчето. Тя нѣщо много бързаше.

А азъ останахъ да мисля отъ дѣ на кждѣ това нѣщо: леля Гена бабина Минчовичина, да бжде и Мариница? До тогава азъ си я знаехъ: леля Гена. И сичката махала друго-яче ѝ не викаше, се́ — Гена или Гена Минчовичина. А тука сега . . . Мариница!

— Мамо, истина ли леля Гена бабина Минчовичина я викатъ и Мариница? — попитахъ азъ мама, щомъ си додохъ дома, още не оставилъ оцедника.

— Истина ами, нема́ ти до сега не си слушалъ да ѝ викатъ така? Че Джуровица и Мина Данчовичина се́ така ѝ викатъ.

— Азъ пакъ до сега не съмь чулъ никой да ѝ вика така? Сега първо́ чухъ отъ стрина Панчовица . . . . Ами защо ѝ викатъ Мариница, мамо? —

— Алисъ защо! Ами защо Йованица Донина викатъ Йованица?

— Енó Йованица е жена; ами леля Гена немá е жена?

— Жена е, ами какво? — Немá е мжжъ?

— Не е, ами азъ сѣкахъ до сега сé, че тя е мома, такжва прѣкарала мома, като Дона бабина Салчовичина . . . . Веднашъ кога копаехме на Канджа, стрина Тотовица я закачаше за Гето Драгулчето; а Гето Драгулчето на-ли е ергенинъ? — Азъ сé сякамъ, че и леля Гена е мома.

— Тя стрина ти Тотовица не знаешь ли я че са шегува? Притрѣбалъ е лели ти Гени Гето Драгулчето, че си нѣма тя една беля на главата . . . .

— Каква беля? —

— Каква беля? — Мжжъ прóклетски на ли има ужъ и леля ти Гена — пò-добрѣ ичъ да го не е имала!

— Немá е живъ лелиния Генинъ мжжъ, мамо? Пакъ азъ като ми каза, че е жена, помислихъ си, че тя ще да е вдовица, затова си сж самú съ баба Минчовица.

— Каквá ти вдовица? — Мжжа ѝ пусти е живъ . . . Ама то са вика пáкъ е вдовица, само че вдовица при живъ мжжъ.

— Вдовица при живъ мжжъ? — Ами какъ тжй, мамо? Че дека се е дѣналъ мжжа ѝ, та не живѣе леля Гена при него? —

— Е-е, нѣмамъ врѣме сега да ти расправямъ! Не видишь ли, че отваждамъ на рѣката да исплава дре'йтѣ? А́ закачи и ти отцедника на мѣстото му, тапа иди та набери трева за телето. Па ако щешь, остани, довечера да чушкаме сухъ фасулъ, тогава ща ти приказвá и расправя́.

Азъ закачихъ отцедника на пирончето надъ чутурата, и отидохъ по края околъ оградето да бера трева за телето. Дорде берѣхъ тревата, сé ми не излазеше отъ ума леля Гена. „Вдовица при живъ мжжъ — какво ли ще да е това нѣщо?“ си мислѣхъ азъ и сé са чудехъ: какъ тжй да не знамъ до тóгива, че леля Гена е жена, Маринница?

Леля Гена не бѣше ни нищо роднина, но защото дохождаше у насъ много често да ни посврършва едно друго, затова отъ малъкъ си и́ завикахъ „лелйо“, па така си и отиде.

Лелини Генини живѣеха облизо до насъ въ една нисичка старорѣмска кжщица съ наведена стрѣха и съ високи пезуле прѣдъ прозорцитѣ и прѣдъ одвода. Самó до кжщата край прозорцитѣ имаше една голѣма ошавлийка слива, отъ която лѣтно врѣме леля Гена често ни доносеше сладки сливи за ошавъ, а зимѣ кога ка идѣхъ у тѣхъ, даваше ми по една кривача шушелки. А азъ често ходѣхъ у тѣхъ, за-

щото мама често, често ме пращаше да занесна баби Минчовици нѣщо поканица: или гозбица, или млѣкце, или варени петурки. Баба Минчовица бѣше сé болна, на едно мѣсто сé лѣжеше отъ много врѣме, не помна отъ кога, и едвамъ се подигаше да сѣдне, а да прѣстѫпи не можеше ни една крачка.

Тие си живѣеха самички въ кѫщи: леля Гена и баба Минчовица само, другиго нѣмаха. Нѣмаха си ни крава, ни овчица, ни шугаво ере, дето го рекле. Сѫде котката воз-оганя щото имъ бѣ, това бѣше сичката имъ жива стока.

Сиромашки животъ живѣеха лелини Генини, много сиромашки.

Сиромашията имъ се познаваше още щомъ влѣзешъ во вратника. Портата имъ грухнала, двора имъ верáнъ, кѫщата имъ стара, прѣстара и тя май клекнала. Въ кѫщи и въ собата голо и пусто; не пърлича на други кѫщя, дѣто сѫдя-сичко е пълно съ храни, съ домъ и покѫщнина.

Кога ка идехъ у бабини Минчовичини сé заваряхъ леля Гена, че преде; сѣднала на едно скъсано плъсчé до презорека и връти ли, връти чекръка! а баба Минчовица си лежи въ кюшето до пеща на едно козече, завита съ една вехта черджица, или сѣди, вослонена до пеща и мотае. Лѣтно врѣме леля Гена се дома хичъ не запира — сé е по кѫрска работа. Баба Минчовица си е тогава самичка дома, лежи си край презорека, или сѣди и цѣпи сливи; а леля Гена, колкото пѫти съмь ходилъ у тѣхъ лѣтѣ, сé я нѣма.

Леля Гена бѣше много добра работница за сѣкаква работа: и за копань, и за жатва, и за връшидба, и за беридба сѣно, за сичко, за сичко. Мама казваше, че като нея нѣма друга работница въ махалата. Затова пакъ отъ де я не диреха нея я? — Вечерь кога идѣхъ да я викамъ за нѣщо, за копань било или за жатва, често пѫти заваряхъ по 5—6 жени и отъ махалата и отъ нейде си далече, че я чакатъ и диратъ. А Ненчо Хаджи Ценовъ, често дигаше и кавга у насъ — защо тя е дошла намъ да работи, та не е отишла у него. Той бѣше пó-силенъ човѣкъ и мислеше, че когото е повикалъ трѣбва, както и да е, да му иде. Ала леля Гена не оставяше насъ зарадъ Ненчови. На друго мѣсто въ такива дни тя се и не вричаше и ние си я знаехме сѣкога, че тя си ни е готова.

У насъ леля Гена бѣше не като чуждинекъ, като други работници — жътварки или арманджийки. Тя бѣше си у насъ свой чивѣкъ. Не само на кѫрската работа дохождаше тя да ни помага, ами и на сѣка друга работа. Гумното ли ще да лепимъ, сухъ фасулъ ли ще да чушкаме, госте ли щемъ нѣщо да сбираме, леля Гена сé пръва

ще доде да ни помогне. Мама я много обичаше и сѣкакъ я нагаждаше и настаняваше. Тя неможеше да се нафали съ нея.

Леля Гена както се радваше мами и я обичаше, така се радваше и трепереше и на синца ни у дома, а нáй-вече мене, защото азъ бѣхъ нáй-малкия. Както ме тя галеше и както ми са радваше, и родѝтѣ ни тжй не сж ме галиле.

Леля Гена бѣше срѣденъ бой, лицето ѝ май увѣхнало, очитѣ ѝ на врѣмени живи и весели, а на врѣмени съсъ вдълбоченъ и малко затжпенъ погледъ. Тя бѣше много весела и шеговита, смѣеше се високо и протегнато, и не свенуваше се да речне нѣкому нѣщо право въ очитѣ и ужъ като на шега.

Такжва бѣше леля Гена бабина Минчовичина; такжва я знаехъ и помнехъ.

Вечерьта откакъ вечеряхме, тато излѣзе, та обиколи говедата, па влѣзе въ собата та си легна. Мама влѣзе въ кжщи и зафана нѣщо да налива, да излива околъ огъня и да тропа нѣщо сждове. А азъ останахъ на одвода, дѣто вечеряхме, да чакамъ мама. Тя се нѣщо позабави. „Хаде де, мамо! рекохъ. На ли щемъ ужъ да чушкаме?“

— Щемъ де, ами почакай пó-напрѣдъ да пристава чукундуровата шума за заранъ, па ще да излѣза.

— Азъ рекохъ да не си забуравила.

— Не съмъ, не съмъ токо, сега ща да излѣза.

Това бѣше прѣзъ една ясна и хубава Августовска вечерь. Отсрѣща иззади корията таманъ бѣше се подала пълноликата мѣсечинка и бѣше огрѣяла сичкия нашъ одводъ, който е доста широчекъ и е откритъ. Въ едно кюше на одвода бѣше натрупанъ на купъ сухия фасулъ, дѣто щѣхме да го чушкаме.

Мама посла на одвода едно вехто черджe одвѣ здиплено, принесе единъ черекъ и едно чересе, напълни си тя съсъ фасулъ черека, а менъ черечето и подкачихме да чушкаме.

— Да видимъ, ти ли ще ма спреваришъ съ черечето, или азъ? — зафана мама. — Стрина ти Ценовица казва, че тѣхънъ Митко сѣка вечерь очушквáлъ по единъ черекъ, емъ той е пó-малъкъ отъ тебе. А Славчовичината Радка — знаешъ ли я? — една шушка дѣте е, а стрина ти Славчовица са фали, че ѝ исцѣпва на день по двѣ решета сливи.

Азъ копнѣехъ пó-скоро да земемъ да чушкаме, та да чуя и разбера още нѣщо за леля Гена, а мама, сѣкашъ че максусъ искаше да

ма ядосва, та зе за такива работи да ми приказва, които ме е найядъ да ги слушамь.

— Ами на-ли щѣше ужъ да ми расправишъ още нѣщо за леля Гена? я прѣсекохъ азъ. — На-ли за това останахъ да чушкамъ?

— Ехъ, какво още ща ти расправямъ? Това е, на-ли ти казахъ! Леля ти Гена, сирота, е сега вдовица при живъ мѫжъ. А това е пó-лошо билé, отколкото да си е сааламъ вдовица. Вдовицата може, кога й излѣзе добаръ кѫсметъ и да си са ожени пáкъ, та и рахатъ да си види. Ами това? — Ни самъ, ни тамъ. Ехъ, никому Господъ да не дава такова нѣщо! — И мама воздъхна.

— Ами дека е лелиния Генинъ мѫжъ, мамо, та е останала тя при живъ мѫжъ вдовица?

— Дека щé да е? — Дето отиватъ сичкитѣ лоши и проклети мѫже: — вовъ пусто Влашко — да му опустѣе давно, че колко свѣтъ е глътнало и развалило! . . . Во Влашко е Гениния хубосникъ. Живѣе си тамъ на воля, широко му е прѣдъ очитѣ; има си дюкянъ ли, ханъ ли тамъ, нѣщо тъкова. Нашенци го са видвале. А леля ти Гена тука се прѣбива за една пара, дѣто го рекле. И да е сама баремъ, пáкъ нищо, ами и болна стара майка да храни! А той си рахатува тамъ, Господъ да го порази . . . .

— Ами защо си не дóде тукъ, мамо? Немá не може и тукъ да отвори дюкянъ? Вишъ Ангеловци и чичови Петкови какви дюкене иматъ! Или баремъ защо си не подохожда по веднашъ-двашъ въ годината, па пáкъ да си ходи тамъ по работата, като Чичо Генчо и като уйчо Доко?

— Защо ли? Защото не е чивѣкъ, като чивѣкъ, ами е сатана, лошавъ и безбоженъ чивѣкъ. Иска да си е тамъ слободенъ, каквото си ще да си прави, да са не грижи и да не мисли за никого. А тукъ нали трѣбва да са грижи за жена и за кѫща, на-ли трѣбва да са срамува отъ роднини и отъ комшие? Тесно му е тука, връзанъ ще да е тука, за това си не дохожда.

— Ами като е билъ такъвъ, защо са е оженила за него леля Гена, мамо? Мигаръ го не е знаяла, тя какъвъ е? —

— Да го е знаяла, белкимъ са не би и оженила; ама де го е знаяла какво е цвѣте? Та и кой ти го е знаялъ и кой ти го е познавалъ него? Сички ужъ гледахме тогава, ама нá, синца са излъгахме. Че то какво бѣше нѣщо неговото онó на първо врѣме! Дека бѣше, дека!!... Тогива сѣки завиждаше лели ти Гени за тоя кѫсметъ, а леля ти Гена и баба ти Минчовица са незнаеха де сѫ óтдрагость. Нѣ леля ти Гена — едно сирото момиче дѣто бѣ, ами и Генчо попъ Ивановъ билé

можеше да излъже! Такъвъ бѣше той тогава! Ама é, какво излѣзе отъ него. Да не е просто да са полъже чивѣкъ по дрѣхитѣ и по носенето на нѣкого, и ако го види нагледъ харенъ и личенъ, да мисли, че и инакъ е харенъ и добаръ. Това е такжва изгора, каквато и нáй-голѣмитѣ магесници и врачки не могатъ докара чивѣку. Да чува Господъ отъ такова нѣщо! — И мама са прѣкръсти при тие думи.

— Че какъ тжй, мамо, никой да не знае и не познава добрѣ тоя чивѣкъ? Немá не бѣше живѣлъ въ наше село? Или не бѣше белкимъ нашенецъ?

— За нашенецъ, нашенецъ бѣше, ами работата е, че само по име бѣше нашенецъ. Той не бѣше порасълъ въ село, за това го никой и не знаеше. Въ това проклето Влашко бѣше прѣпадналъ нѣкакъ още отъ малъкъ, тамъ бѣ и порасълъ. А въ село са върна той ергенинъ, ергенинъ веке за годяване. И още го не опознале хората и не видѣле го какво е цвѣте, той са годи и ожени . . . и изгори леля ти Гена!

— Ами отъ кои бѣше той, мамо? Дека сѣдеше? —

— Е-е долѣ знаешъ ли Дрънковци, тамъ при Улея? При Дрънковци има една вехта порта; тамъ живѣеха Деловци. Лелиния ти Генинъ Маринъ бѣше отъ тие Деловци. Сега въ нея кжща живѣе Чернйовица Делова. Тя е етръва лели ти Гени. Чернйо прѣди шесь годинъ умрѣ и Чернйовица сега е вдовица съ три-четари дребни дѣца. Тие бѣха трима брате Деловци: Стойчо, Чернйо и Маринъ. Стойчо бѣше нáй-голѣмия. Той бѣ и нáй-зáможенъ. Въ Загорето нейдеималъ ханъ, голѣмъ ханъ и голѣмо владанé нѣкакво си. Той си дохаждаше сѣка зима за Коледа и переше се сé като чорбаджия по улицитѣ и и по механитѣ. Стойчо водеше бабина Лалина дъщеря, на баба ти Лала, помнишъ ли я? — дѣто умрѣ пó-лани; тамъ при лелини ти Генини, дѣто имъ е кжщата. Баба ти Лала, помна, не можеше едно врѣме да са нафали съ неговото добро и съ неговото богатство. Прѣди 7—8 годинъ той отведе въ Загорето и жената си заедно съсъ дѣцата и съсъ сичкия си домъ и покжшнина, и отъ тóгива веке не си е дохождалъ. Само баба ти Лала ходú при тѣхъ въ Загорето, та живя една зима. А до това врѣме Стойчовица си живѣеше въ село, живѣеше заедно съ деверъ си и съ етръва си. И хубаво си живуваха, зговаряха си са, нѣмаше като други етърви да са каратъ и едатъ една друга, като кучето и котката. Бабината ти Лалина дъщеря бѣше умна и разумна, па и етръва й бѣше добра невяста, отъ добри хора. — Чернйо бѣше папухчия, — държеше едно дюкянче при хаджи Стояновци и работеше здраво, та сѣки го знаеше.

„А третия братъ Маринъ никой и не знаеше. Сѣки мислеше, че тие сѫ само двамина брате. Отъ махалата сѫде нѣкои може да сѫ знаяле, че е имало и трети братъ нѣкога, ала дека е и кѫдѣ е — нá-да-ли е знаялъ нѣкой. И баба ти Лала, кога съмъ я запитвала за Кита, за дъщеря ѝ, що чини и какъ си живува съ етръва си и съ девера си, сѣкога ми са е фалила съсъ Черня само, а за трети братъ не е и споменувала. Повна, че съмъ я биле питвала: двамина брате ли сѫ само? — „двамина“ — ми е казвала тя.

„Единъ праздникъ околъ Димитровъ-день — това бѣше прѣди тринаесе годинъ, ама като днеска го повна — излаза изъ вратника да ида нѣщо до кръсничини ти; гледамъ, отдолѣ иде Стойчовица, Кита бабина ти Лалина, и съсъ нея върви единъ чивѣкъ младъ и хубавецъ съсъ засукани мустачки, прѣмененъ като аговски синъ: единъ моравъ фесъ, чишире и минтанъ отъ синкава чоха, а по тѣхъ сѫде сѫрма и гайтане, единъ широкъ влашки поесъ, каквито носатъ сега търговцитѣ, дѣто ходатъ по Влашко и Сърбия. Азъ са запрѣхъ край вратника и, като никога, зашнахъ са да го гледамъ.

— Ома, кой е тоя дѣто върви съ бабината Лалина Кита? питамъ стрина ти Неновица, която таманъ излазеше съ менци въ рѫка изъ вратника.

— Ами на-ли е пó-малкия Китинъ деверъ, дѣто си е дошалъ отъ Влашко? Немá го не си видвала още?

— Ами немá има Кита още единъ деверъ? я попитахъ зачудена. — Нали е само Чернйо?

— Не е, още единъ é че е имало, ами до сега той е билъ во Влашко; а сега са е прибралъ и видишъ ли го какавъ е?

— Ти вишъ, ти вишъ! Азъ да незнамъ това! Ами одавна ли са е прибралъ?

— Какво одавна? Три недѣли има — нѣма отъ какъ си е дошалъ. И ще го годяватъ веке, казватъ. Сега Кита го завожда у майчини си на госте.

Това бѣше прѣди пладне. Слѣдъ пладне слаза надоле покрай мегдана дѣто играе хорото да купа отъ уйчови ти Хаджиови черъ пиперъ, че щѣхме да тапчемъ мѫденици; гледамъ — Кита стои малко пó-настърна отъ хорото съсъ майка си, а деверъ ѝ се фаналъ между ергенетѣ, та играе. Играе ама малко засрамено. И сичкитѣ жени отъ стърна зяпнале на него.

— Честитъ ти гостенинъ Кито! рекохъ, като додохъ срѣщо нея.

— Сполай ти, рече, и вамъ да са върне.

— Майци си на госте ли го подоведе?

— Ами, рекохъ да го поизведа, че са срамува самичекъ да излѣзе.

— Ехъ, добрѣ, добрѣ, рекохъ. Па гледайте, та му намѣрете и невяста да го вържете веке въ село, та да се не губи като до сега.

— Щемъ, щемъ, отвърна Кита засмяна, — диримъ му веке.

„Другата недѣля, гледамъ го, пакъ играе прѣдъ насъ на хорото. „Тие нейде отъ нашата махала мислатъ да му зематъ момиче", си помислихъ азъ.

При нашия вратникъ и тогава както и сега, са збираха въ празникъ женитѣ отъ махалата да си приказватъ и да прѣдумватъ хората. Азъ това нѣщо сѣкога съмъ мразила и ни веднашъ не съмъ излѣла да сѣдна съ тѣхъ прѣдъ вратника. Него празникъ азъ нѣщо вършехъ и требехъ околъ вратника, та слушахъ и женитѣ какво приказватъ. Тѣхнитѣ прѣдумки — тая била тъкава, а оная еди-какво си рекла — менъ ми не влазатъ въ работа, та не бихъ и дала ухо на тѣхнитѣ разговори; ала тогава приказваха за Китиния деверъ, приказваха защо обикалялъ въ нашата махала и за де ще бѫде работата. Това ма и менъ привлече, та са услушахъ на тѣхнитѣ прикаски.

— Азъ ви казвамъ, че Гочковичиното момиче ще да земе, пакъ вие, ако щѣте вѣрвайте! викаше стрина ти Петовица. Чичо ти Гочко сега е поиспадналъ, ама тогава бѣше пръвъ чорбаджия въ махалата ни.

— Защо хоратите едно нѣщо, дето нѣма да го бѫде? подзе стрина ти Цоковица. Гочковичиното момиче е май годено за хаджи Стояновия синъ, а пакъ вие какво сте зеле да си приказвате. Хаджи Стоянови сѫ едни въ селото. Немá бае Гочко ще остави тѣхъ, та ще си даде момичето нейде си у Деловци?

— Казвай си ти какво щешъ, ама азъ ще ти кажа пáкъ, че тамъ ще да е. Бае ти Гочко не е аджемия. Той хубавѣ знае да надуши и да разбере чивѣка, колко пари му чини шапката. А тоя синанецъ вие какво го мислите? Тия дрехи само знаете ли за колко сѫ купени? Бае ти Гочко не е вчерашно пиле, токо. . .

— Ама бае Гочко знаешь ли го ти, че думата му са не помѣстя? Казалъ ли е нѣщо, то ще да е! А менъ ми казва кака Енчовица — хаджи Стоеничината сестра, че Гочко е далъ веке дума тамъ. . . .

— Не знамъ далъ ли е дума, или не е, ама мень оня день кака Гочковица самá ми пошушна, че бае Гочко хоратилъ за това момче, знаешь ли ти това? Азъ токо така не говора едно нѣщо.

— У-у, же́ни! ги прѣсече стрина ти Геновица. Я оставете прѣпирнята; ами да ви кажа ли, защо обикаля това Деловче нашата махала и защо преходи до бабини Лалини? Пана Итовичина таме срѣщо бабини Лалини, ако го не е заоножвала, незнамъ що да си е! Тя съсъ тая хубось и съ тия дяволски очи, кому не ще да обърне сърцето? Лани на ли са влачеше слѣдъ нея и хаджи Цановия синъ? А откакъ си е дошалъ тоя отъ Влашко, често я гледамъ, че слази надолѣ прѣменена, ходи у лелини си Радини; а лелини ѝ Радини на ли сѣдатъ прѣзъ плетъ съ Деловци? — Оная недѣля, кога доде той у бабини Лалини, гледамъ я: зела стовнитѣ, накитила са, нафтикала са, минува покрай бабини Лалини и назжкъ, назжкъ постжпя, а очитѣ и главата си върти като оно. . . Незнамъ, ама Итовичината изгора и на Гочкови, ми се чини, ще подлѣе вода.

— Енó да не рече чивѣкъ, сестри. Тая самодива, като завърти очитѣ си, сѣкашъ че на чекрѣкъ завърти сичкитѣ ергене. Колцина лудѣятъ и се губятъ за нея! А тоя такъвъ личенъ и такъвъ хубавецъ, — него ли не ще да омагйоса?

— Ще да ѝ прѣсѣдне ней тоя хубавецъ, зафана стрина ти Неновица. Други белкимъ ще излъга, ама тоя, дорде го води и дорде е съ него Кита бабина Лалина, Пана нека да пине студена водица. Не ще той да земе ни Итовичината изгора, ни Гочковичината хубосни́ца — зеръ притрѣбала му е такъва циганка при неговата хубость и пърличность; а за имането Гочково не е той умрѣлъ, той си е и самичекъ имотенъ. Кита е умница, а баба Лаловица е още пó-умна. Дорде е той въ тѣхни ржцѣ, тие знаятъ какво щатъ да сторатъ. Не щатъ ни тукъ, ни тамъ да го оставатъ да са лъже, ами ще му зематъ Гена Минчовичина.

— Беки не трѣбва де!.. подзе пакъ стрина ти Петовица насмѣшливо! По прѣмѣнитѣ Генини ще са полъже белки или по хубавата имъ кжща, та ще да остави чорбаджиското момиче!..

— Не е, ама истина де! зафана друга; ако гледашъ за право, тамъ е нáй-мунасжпъ. Кжщата що ѝ е — той ще си я прѣправи напоконъ; а и прѣмѣната Генина немá е исàбна. А пакъ такова момиче. .

— Незнамъ по що ще са полъже и по какво са е полъгалъ, прѣсѣче стрина ти Неновица, ама гледайте на хорото. Лъжа ли е ?...

— Я гледай, мари... — Истина, мари.. — Мутлакъ де... са чуха нѣколко гласове.

Отидохъ и азъ, та надникнахъ изъ пролуката на портата: гледамъ, гледамъ — нѣма нищо. Китиния деверъ си играе до момцитѣ; ехъ, какво има отъ това! погледахъ още малко . . . а ха-а-а!

вишъ каква била работата! — Кита са фанала и тя на хорото и играе до леля ти Гена.

„Че да ли ще бй това нѣщо“ — си помислихъ азъ и влѣзохъ въ кѫщи да стъкна огъня, та да отваря изварата. И сѐ за това си мислѣхъ прѣзъ всичкото време.

„Азъ както сега си я обичамъ и са радвамъ лели ти Гени, така си я обичахъ и тогава. Обичахъ я и ѝ треперехъ като на свое чедо. Тогава баба ти Минчовица дохождаше тъй да ни помага и да ни свършва за сичко, както сега дохожда леля ти Гена. Баба ти Минчовица бѣше такъва пъргава, работна и бърза въ сичко, както е сега пъргава и бърза и леля ти Гена. Такива работни люде сѫ рѣдко. А азъ работнитѣ люде нáй-обичамъ.

Баба ти Минчовица бѣше вдовица. Отдавна бѣше вдовица. Леля ти Гена тя самà гледà и отгледа. И какво си не е теглила дорде бѣше тя малка! на ли и болесть доде и сичко. Отъ малка тя си я учеше на работа, учеше я и на умъ и разумъ. И леля ти Гена отъ малка още тръгна на майка си; като нея пъргава и работна, като нея рàзумна, весела и приказлива. Такъва бѣше и като стана мома. Па бѣ и хрисима, и срамежлива, на пó-старъ човѣкъ икрамъ ще да стори, гостенинъ ще хубаво да посрѣшне. Вовъ сичко, въ сичко веке така, както трѣбва да е една мома. Па и каква бѣше хубавица! сега тя е испаднала, очитѣ ѝ са хлътнале въ главата, челото ѝ е набръчкано, косата ѝ е окѫсняла и орѣдла — сѐ отъ тегло, отъ жалби и ядове. А тогава! — Е-е-й, какво бѣше тя тогава хубаво и пърлично момиче!

Нѣкой пѫть идѣхъ у тѣхъ за нѣщо; тя съ майка си преде на слънчице вънка на одвода. Одвода излепенъ, изгладенъ, изметенъ; кѫщата тогава не бѣше толкова грухнала; прѣдъ прозорцитѣ ония цвѣтя кога са цъфнале за хубость. И отъ вратника още слушамъ нейния ясенъ, звънливъ гласъ — залюляла е нѣкоя жална, та милна пѣсенъ, не можешъ да ѝ са наслушашъ. А като ида при тѣхъ, като ще зачурилика околъ менъ като ластовица. Погледамъ азъ нейнитѣ у̀реде, погледамъ и нея такъва весела и засмяна, като върти леко и бързо чекръка, и стане ми и менъ на сърцето нѣкакъ си хубаво и весело, и реча си на ума: Божичко, дай на това чедо нѣкой добаръ късметъ, та и то да види рахатъ и добруване и тие, които го зематъ, да знаятъ, че щатъ чедо да зематъ.

Нѣкой пѫть, по копань или по жатва, се случеше, та доде отдолѣ и леля ти Неда да ни помогне. Леля ти Неда, на-ли я знаешъ,

сѐ по голѣмитѣ хора ходи и сѣкакви моми видва: и чорбаджиски и хаджиски. Ала вчерь, кога я испращамъ, сѐречеше за леля ти Гена — леля ти Гена и тя бѣ сѣкога у насъ, копань било или жатва —речеше сѐ: „жаденко чедо, невясто! Благатки тие люде, у които това чедо ще иде!"

Такъва бѣше леля ти Гена тогава. Сиромашко момиче бѣше истина, вдовишко чедо бѣше, ама бѣше харно чедо. И колцина ергене обикаляха леля ти Гена! А баба ти Минчовица ми приказваше, че отъ Пърлиовци ѝ билѐ позагатнале. А Пърлиовци какво? и сега не сѫ исáбни хора, а тогава тие бѣха още пó-добри. И да не бѣше са показало това проклето Деловче, леля ти Гена белкимъ щѣше и да иде у Пърлиовци, и сега да си е при свекъръ и при свекърва и да си са радва и на мѫжъ и на дѣца; да се не съсипва съ чужди работи, а да си върти и гледа своята кѫща; и баба ти Минчовица да не е на тоя халъ — да търпи живи мѫки — а да си са радва на чедо и на унуки здрава и читава. Ехъ, ама де, де! Полъга са тогава и баба ти Минчовица по неговитѣ дрѣхи и по неговата слава, та се изгори и тя и чедото ѝ. Ама минáло. . . Божа работа. Така е било, белкимъ писано. — И мама въздѫхна.

„Ехъ, та тѫй тогава; като чухъ тие прикаски отъ женитѣ и отка видѣхъ и сама че Кита играе до леля ти Гена, дóдето напоконъ отваряхъ изварата, сѐ за това мислѣхъ. Да-ли ще бѝ тая работа? си думахъ. Да-ли ще да е добрѣ? Да-ли не ще да са изгори доброто момиче?" И нѣкакъ си, незнамъ отъ що, сѐ са побаяхъ, сѐ мислѣхъ дано не стане нѣщо такова. Азъ тъкмѣхъ, като отвара изварата, да припна до бабини ти Минчовичини, да вида каква е тая работа. Тамамъ откачахъ отъ веригата пературника съ отдѣлената веке отъ цвика извара, ето ти и баба ти Минчовица сама че иде. Гледамъ я — малко весела, очитѣ ѝ малко светнале, ала ѝ умислена доста, и като угрижена.

— Добрѣ че доде да ми помогнешь да откача пературника, ѝ думамъ малко тъй шеговито. — Гена що чини, добрѣ ли е?

— Остави са, невясто, не питай. Гена е на хорото, ами азъ незнамъ какво ща да стора сега съсъ тая Гена. Ти си ми невясто, като сестра и като първа роднина. Азъ рекохъ до тебъ да дóда да са допитамъ. — И тя зе та ми исприказа каква била работата.

Стрина ти Геновица каквото каза при вратника, право е било. Бабини Лалини не оставиле Марина да шава на далечъ. Баба Лала знаеше хубавѣ баба ти Минчовица и леля ти Гена; и пó-мунасъпъ за него и пó-добро мѣсто тя не могла и да намѣри. Баба Лала два

пѫти дохождала да говори баби ти Минчовици и да я кандърдисва. Расправяла ѝ какво било добро момчето, какви работи надонело отъ Влашко. Казвала ѝ и колко много пари билъ спечелилъ. Тамъ той билъ на нѣкаква голѣма работа, незнамъ у какъвъ си чорбаджия. Чорбаджия му искалъ да го ожени за нѣкое сестрино си момиче и да го остави при него си, а той не щѣлъ, искалъ въ село да се прибере, та да се ожени тукъ, да си зафане домъ и кѫща. Приказвала ѝ какъ отка се е прибралъ, отъ нѣколко мѣста — и сé отъ прѣдни хора — му пращале хаберъ, че сѫ готови на драго сърце, токо да рече; а той казвалъ Кити, че не ще чорбаджиско момиче да земе — той и самичекъ си билъ чорбаджия. — ами искалъ и сиромашко да е, ама добро и разумно да е, дѣто да му се радватъ и да му иматъ икрама. За сѣко едно нѣщо той сé къмъ Кита се обръщалъ, до нея сé са допитвалъ; ималъ я не като за снаха, ами като за пò-стара сестра. Расправила ѝ, какъ првъвъ пѫть щомъ видѣлъ Гена, кога ишалъ съ Кита у бабини Лалини, отведнашъ му остале очитѣ на нея; той попиталъ Кита, кое е това момиче, а тя като му расказала, той рекалъ, че тукъ ще да е. И какъ отъ тогива веке, що чини, сé за това екне и распитва Кита, и токо ѝ дава зоръ пó-скоро да доде да попита и да иска дума. Прѣзъ недѣлята единъ пѫть максусъ дошълъ у тѣхъ давно види Гена и сé край прозорека седялъ и погледвалъ, да ли не ще да замине, я на вода да иде, я.... „И много, много още ми приказвá продължаваше баба ти Минчовица, и сѣкакъ ма кандърдисвá: казва че ще да е много добро и иска да ѝ дамъ дума. . . . Днеска той бѣше пáкъ у тѣхъ, и откакъ излѣзоха съ Кита на хорото, кака Лала пáкъ доде и ми казва да ѝ дамъ дума ще бѫде ли или нѣ, че той искалъ, ако дамъ сега дума, заранъ да прати чивѣкъ да се завърже веке работата; ако ли нѣ, да му кажемъ, та да знае веке какво да прави. Кака Лала пакъ настая да дамъ дума: много добрѣ щѣло да бѫде. Съсъ Кита ще да бѫдатъ етръви; другата етръва и тя била много добра. „Стойчо, казва, на-ли го знаешъ? Кита съ него не може да се нафали. Тоя е още пó-добаръ". Тъй казва, сестро. А пакъ азъ незнамъ що да чина и какво да стора. Рекохъ ѝ да помисля пакъ до довечера. Довечера той ще бѫде у тѣхъ. Трѣбва довечера да имъ откажа нѣщо. . . Азъ се раструпихъ и размислихъ слѣдъ нея. . . . Цѣла недѣля сé мисля, мисля. Сѣкакъ го прѣкарвамъ прѣзъ ума си. . . . Гена ми е менъ една, невясто, искамъ да си не изгора чедото, искамъ на добро мѣсто давно бѫде. . . . Па незнамъ какво да права, невясто. Чакай рекохъ, при тебъ да дода. Ти си пóвече патила, пò-вече знаешъ и пó-много святъ познавашъ. Ти давно ма научишъ що да чина!

— Какво да та уча, сестро? рекохъ. Дѣдо Господъ нека та научи и давно даде на чедото ти хубавъ късметъ. А азъ нищо не знамъ: не познавамъ ни хората, ни самото момче. Ама като питашь, азъ бихъ ти рекла, како Минчовице, да почакашъ, да поиспиташъ още нко. Не дѣй дава още дума, че дадешь ли дума, то са вика, работата е свършена. Помисли още, како Минчовице, пораспитай. Чедото си гледай да не изгоришъ. Ти дето го казвашъ, сичкото е добро, ами отъ дека знаешь, сичко така ли е? . . . . Почакай още нко, пораспитай още, сестро. — Така ѝ думамъ азъ, защото менъ нѣщо сѐ като да ми шушнеше, че тие прѣмени и това перене не сѫ дипъ за вѣра.

— Какво да чакашъ, невясто, като не щатъ да чакатъ. На-ли ти казвамъ: кака Лала ми даде мюхлетъ до довечера да мисля, защото заранъ той щѣлъ веке да прави, каквото щѣлъ да прави. Азъ ѝ викамъ: „не бива ли да почакатъ още баремъ една недѣля?“ — „Не бива, казва, не пристаятъ“. Е, какво да права сега?

— Хубаво гледай и мисли, како Минчовице! — ѝ думамъ пакъ. Мисли, че това не е като дрѣха, заранъ не хареса ли ти, да го мѣнишъ или прѣправишъ. Това за сичкия животъ отиде.

— Ами на-ли мисла, невясто, какво не мисла. Де да мислимъ наедно, давно я намислимъ.

— Ами до другиго, како Минчовице, не си ли са допитвала? —

— Какво не съмъ! Вчера отъ черкова слазихъ до баеви Груйови. Бае Груйо е разуменъ чивѣкъ и знае сичкия святъ. „Добро са гледа момчето, казва. И сербезъ е. Трѣба да му са топли джебоветѣ.“ Така ми казва и той, знамъ ли?

— Ами като викаше, како Минчовице, че отъ Пърлиовци ти са подумвале, какво? — Или са го раслабиле отъ тамъ? —

— Незнамъ какво, невясто, ама само Цана Пърлийката дѣто ми е подумвала, а нѣма̀ нѣщо повече да сторатъ. Кой ги знае, може и на друго мѣсто да си са фърлиле око. Па знаешъ ли какво ща ти кажа, сестро? Хората менъ ми са харесватъ; и момчето ми е прѝсръце; ама сѐ не е нѣкакъ си тъкова. . . . Знаешъ, на-ли ще иде Гена тамъ, свекъръ, свекръва, толкова душъ сѫ въ кѫщи, не е като дома си. А тукъ ще да е друго, невясто. Тукъ той ще доде у насъ, ще прѣправи кѫщата — кака Лала менъ за сичко ми приказва, — двора ще стегне и сичко ще си нагоди, както е хубаво. Гена ще си бѫде пакъ при менс, и азъ че де ща си добия синъ. Кой знае, сестро, ама менъ ми седи, че много, много добрѣ ще да бѫде. Па и друго си е това момче! Пърлиовци и тие са заможни хора, ама това, то са вика, чорбаджия. Ехъ, невясто, то азъ съмъ вдовица, що ми трѣба менъ

да мисла за такова, стига да му са радватъ на чедото ми; ама знамъ ли? — Ехъ, чивѣщина на-ли е? иска ми са, сестро, па това си е.

— Ехъ, то сичко добро, како Минчовице, само напоконъ нѣщо лоше да не излѣзе, и́ думамъ азъ.

— Той дядо Господъ давно ни помогне и зачува, а то чивѣкъ де може сичко да види и да прѣдвиди.

— Ами Гена знае ли това нѣщо? И какво, да ли и́ е при́сърдце?

— Ехъ, остави са, невясто, и не хорати за това. Тя го видѣла, като ишалъ той насамъ, па незнамъ отдека е чула и какво е приказвалъ той, и отъ тогива веке не знае са де е. Вчера е плакала, като дѣте и са е молила предъ куната давно го научи и вразуми света Богородичка по́-скоро да прати годежници. Днеска щомъ чу че доде тамъ, отиде въ градината, та пробира́ цвѣтя, ви́ китка, кити са, реди са, незнамъ още що прави, па грабна стовнитѣ и отиде на́-вода. А одеве и за хорото са е чистила, редила, та веке нѣма какъ. И зарадъ нея ма е, сестро, като е мѣтнала такъва севда. На-ли се́ за нея азъ са грижа и блъскамъ? А тука такова мѣсто, и дома ще да си е, при мене, и той такъвъ личенъ. Стойчо на-ли го знаешъ? като него е и тоя. Ще́ ми са, сестро, ще́, па незнамъ какво да права.

— Какво ще прави́шъ, како Минчовице? На́й-доброто би било, както казвамъ, да са почака, то не ще да бѣга. Ама на-ли нещатъ отъ тамъ да чакать, пакъ вамъ като ви е тъй падналъ на сръцето, нека да стане, тапа дядо Господъ давно обръща и лошото на добро, а доброто още по́-надобро да прави.

— И азъ така мисла, невясто, така съмъ и азъ намислила да стора, тапа веке тамъ дядо Господъ и света Богородица давно си иматъ грижата за чедото ми. Вчера азъ запалихъ по двѣ свещи прѣдъ света Богородица, и прѣдъ свети Никола, давно са умилостиватъ надъ назе.

Баба ти Минчовица са бѣше прослъзила, кой знае, отъ радость ли или отъ милость; ала повече ми са чини че отъ радость. Тя са много радваше на това мѣсто. Клетата, тя са радваше, че чедото и́ ще бѫде чорбаджийка и ще рахатува. Радваше са, както се радва сѣки сиромахъ чивѣкъ, кога отдалечъ му са позасмѣе късмета. Ала тоя късметь много пѫти лъже и излази изъ носа на клетия сиромахъ, който са е полъгалъ по него.

„Ехъ, та тъй тогава. Отиде си баба ти Минчовица и обадила баби Лали. Вечерта късно, околъ това врѣме, е, токо са тропна вратника. Кой ли ще да е? гледамъ — баба ти Минчовица пакъ. Ходила

била долѣ у байови си Груйови, да му обади, па рекла и бащи ти да обади, заранъ рано да иде у тѣхъ, че щѣле мутлакъ да имъ доцатъ годежници. Баща ти, на-ли го знаешь, за такива работи обича много да свръшва. А баба ти Минчовица и той я много обичаше, та щомъ го покани, той на радо сръце пристана. „Нека да е хаирлия“, каже. Ами отъ дека ще бѫдатъ гостето, ако е рекалъ Господъ?“ Баба ти Минчовица му каза. Не знамъ защо, ама и баща ти са малко понамръжди, като чу за това мѣсто. Кой знае, види са и него, като и мене, отъ прьвъ пѫть още нѣщо го е оттикнало. Ала той пакъ пристана. И заранта рано стана та отиде.

Дошле и годежницитѣ, дошле и още нѣкои мѫже отъ махалата, почерпиле са, поразговориле са, леля ти Гена дала на годежницитѣ по стрѫкъ здравецъ, и хубаво станало. Отидохъ и азъ, отъ какъ са съмна, да ги повида, да имъ честита радость и да имъ помогна тамъ щото стягатъ за голѣмия годежъ. Баба ти Минчовица са распъ̀тала, расприпкала, незнае са дѣ е отъ бтдрагость. А пакъ леля ти Гена цѣла свѣтнала тъй е, толкова весела и радостна. Прѣзъ деня направиха хубавъ годежъ. Ходиха и *нá-вода*. На чушмата той далъ лели ти Гени още една махмудия; една махмудия дале и годежницитѣ.

Застѣгаха и свадбата. Азъ бѣхъ сé околъ тѣхъ, да имъ помагамъ тамъ и да ги нагаждамъ. Баба ти Минчовица си бѣше приготвила май сичко, ено и тя е такъва като менъ, дѣто гледа сичко изнапрѣдъ още да си фтаса. Ала макаръ, че приготвила, пакъ — свадба е това, много нѣщо още сé трѣбва да са стяга и дотъкмява. Приготвихме ние щото трѣбваше за свадбата, и слѣдъ двѣ недѣли — една недѣля преди Коледно заговяване, и това стана.

За свадбата си бѣше дошълъ Стойчо отъ Загорето. Той бѣше си сѣкога веселъ, кефлия и джумбюшлия, а на свадбата пакъ той бѣше са така отпусналъ и развеселилъ, дѣто повече не може да бѫде. Неговитѣ шеги и джумбюше нѣмаха край и свръшване.

Маринъ бѣше за свадбата още пó-хубаво прѣмѣненъ и сé са мѫдреше и срамуваше.

— — — — —

Ехъ, както и да е тамъ, хубаво стана свадбата и сичко бѣше добро. Сички са веселихме и радвáхме, а нáй-много баба ти Минчовица и леля ти Гена.

Наскоро слѣдъ свадбата доде и той веке да живѣе у бабини ти Минчовичини. Напълни са старата бабина ти Минчовичина кѫща съ радость, промѣни са — неможешь да я познаешь, както не можеше да познаешь и баба си Минчовица. Тя сѣкашь, че са подмлади. Сé шъта,

връши, припка, гледа и това да приготви, и друго да натъкми. На зетя трепереше, като на очитѣ си. — А пакъ леля ти Гена! Тя какъ му са радваше, какъ му угаждаше и какъ го обичаше! — Не може да са искаже! Заранъ отъ нѣкое си врѣме ще стане и ще му застѣга едно друго — ще му приготви да са омие и сама ще му полива, дрѣхитѣ ще му исчисти, обущата ще му ласне, сичко ще да му нагоди, незнамъ като на какво. И се чурулика околъ него, се е весела и засмѣна. Каквато си бѣше бързà и весела отнапреди, сега сѣкашъ, че два пѫти пó-бързà и пó-пъргава стана, и два пѫти пó-весела и пó-хубава.

А той? — Ехъ и той на първо врѣме бѣше добаръ. Радваше са Гени много и я обичаше. Милваше я и галеше я по-нѣкой пѫть като дѣте. Не толкова съ думи, съсъ сладки прикаски й той угаждаше — вовъ прикаскитѣ той бѣше сухъ и скъпичекъ — той повече инакъ й угаждаше и й трепераше. Какви прѣмѣни й бѣше наредилъ, какви обуща, какъвъ поесъ! Тогава никой още не носеше такива дрѣхи. По градищата каквото е видвалъ, такова й бѣше направилъ той тогава. Такива дрѣхи едва сега зеха да носатъ нѣкои отъ чорбаджискитѣ момичета. А леля ти Гена прѣди 13 годинъ ги е носила и сега ги има, сѣдатъ й накитени въ сандѫка. Въ празникъ като са прѣмѣни и накити тя хубаво и той въ каквито бѣше чудни прѣмѣни, като са поведѣха и тръгнѣха да идатъ на госте у баеви си Стойчови или на друго мѣсто, та да ти останатъ очитѣ на тѣхъ. Сѣкой са зашне да ги гледа. А като я доведеше баба ти Минчовица въ черкова тъй натруфена и накичена, сичкитѣ жени наоколо въ нея са загледатъ и токо ги слушашъ, че си зашушнале: вишъ, мари, я вишъ бабината Минчовичина дъщеря! вчера бѣше нищо момиче, отритнато тамѣ, никой го незнаеше, а я го вишъ сега, мари сестро! . . . .

А баба ти Минчовица слуша и са шешери въ това врѣме. Кой е като нея тогава я? — Клетата! Видя и тя свѣтъ и слава, ала кога би за малко. Не е подадено, види са, на сиромахъ чивѣкъ да прогледне хубавѣ и засѣкога да излѣзе на бѣлъ свѣтъ. Само са полъже по нѣкога нѣкой клѣтникъ отъ видѣлото, салъ за да усѣща напоконъ още пóвече тъмнината и още пó-тешко да мъкне своя тегловенъ животъ.

И какво бѣше добрѣ тогава баби ти Минчовици! Той и нея обичаше и имаше й икрама, като на майка. Тя неможеше да ми са нафали съ него, кога пододеше у насъ. И дома той бѣше натъкмилъ много нови и хубави уреде: чаши кафйови и винйови, дискосе, чинии. Като влѣзеше у тѣхъ въ кѫщи немошъ ре́, че това е напрѣднята бабина Минчовичина кѫща.

Баба ти Минчовица ни са фалеше, че, токо да са запролѣти, казвалъ той, щѣлъ да викне да прѣправатъ кжщата, да стегнатъ двора и да направатъ сждове за добичета. Той прѣговорилъ и съ майсторе билѣ́. И баба ти Минчовица са радва, радва, като приказва това, та веке нѣма какъ. Сичко каквото си мислѣше и за каквото е молила Бога, испълнюва й́ са; и по́вече билѐ, защото за толкова нѣщо тя не е и мислила.

Много, много нѣщо видѣ тогава баба ти Минчовица! И не само тя, ами и сѣки вѣрваше, че ще стане сичко това за което тя расправяше, и ще излѣзе отъ тѣхната кжща нѣщо чудно и небивало. Сички вѣрваха и сички й́ завиждаха. И азъ билѐ бѣхъ зела да лова вѣра, че ще бжде това нѣщо. Като идѣхъ у тѣхъ и като видѣхъ какъ са сички весели и засмѣни и какво хубаво и радостно е станало у тѣхъ, като видѣхъ какъ той нагажда и реди леля ти Гена и какъ хубаво са грижи за сичко, и менъ станеше леко и хубаво, па въздъхнѣхъ и речехъ си по нѣкога: „Ехъ, сполай ти, Боже, че испрати такъвъ късметъ на това сиромашко момиче. Давно са испълнатъ сичкитѣ надѣжди на клетата кака Минчовица! Тя са е много натеглила и натъпяла до сега; давно види баремъ отсега и тя съ чедото си рахатецъ и ра́слабъ!“ Така си речехъ често и разеснеше ми са прѣдъ очитѣ и заличеше са оная лоша мисаль, дѣто ми бѣше западнала въ главата още щомъ чухъ првъвъ пжть за годѣвката.

Нѣщо околъ три мѣсеци живѣха бабини ти Минчовичини мирно весело и честито — коледнитѣ пости и мѣсницитѣ. На́й-хубавото и на́й-честито врѣме за тѣхъ бѣха коледнитѣ празници. А кждѣ края на месницитѣ токо зафана малко-по́-малко да се заоблачва.

Промѣни са напрѣдния лелинъ ти Генинъ мжжъ, ептенъ са промѣни, а заедно съ него, промѣни са и сичко въ бабината ти Минчовичина кжща. И какъ скоро и неусѣтно стана сичко това!

На Сретенѐ азъ ходихъ у тѣхъ; тие весели и той веселъ и добаръ; по́-добро не може да бжде. На свети Харалампия вечерта минувамъ покрай тѣхъ, гледамъ — портитѣ отворени. Чакай да повлѣза, рекохъ, да вида какво е у тѣхъ. Влѣзохъ, гледамъ, чичо ти Велчо стоваря греди на една страна до плета, а той Маринъ, стои околъ него.

— Ехе-е, зафанахте ли веке да готвите градиво? Аде да́вно ви видимъ по́-скоро и въ нова кжща, рекохъ азъ, тъй, както обичамъ сѣкога да сиреча, весело.

— Ехъ, както са тамъ докара веке, ми отвърна той тъй нѣкакъ си бе́зъ сърце, нѣ както други пжть приказва.

*

— Скоро ли ще зафанете веке и да правите? питамъ баба ти Минчовица, когато влѣзохъ въ кѫщи.

— Незнамъ, каже баба ти Минчовица малко угрижена и малко студеничко. Той бѣше заржчалъ Велчу още оная недѣля да докара греди, а Велчо чакъ сега докара. Незнамъ да ли е заржчалъ за още и кога мисли да вика дюргере. Напрѣди казваше, че токо да се запролѣти, ще зафане; а сеѓа нищо не вика.

— Скоро, скоро ще зафанемъ, како, са обади отъ страна Гена. Той Маринъ колко пѫти е казвалъ, че щомъ заговѣемъ, ще зафане да прави. Е, сега че и греди купи. Скоро ще викне Маринъ и дюлгере токо. . . . И какво ще той да испрѣправи сичко! Много хубаво ще ни стане, како! И порта нова ще направи и градината ще съсъ стоборъ да загради. . . .

— Ехъ, добрѣ, добрѣ, рекохъ. А' каквото мислите сичко давно ви се испълни!

Доде Сирница. Азъ още отъ пó-напрѣдъ бѣхъ си намислила нѣкой день прѣзъ недѣлята да викамъ лелини ти Генини у насъ нá-госте; а въ недѣля, на сирното заговяване, ако не идатъ долѣ у братето, да ги покана наедно да додатъ да заговѣемъ. И драго ми менъ за това, чета и смѣтамъ днитѣ, и стѣгамъ си азъ каквото си знамъ, че ми трѣбва.

Во Вторникъ излѣзохъ да оплава дрѣхитѣ на рѣката; гледамъ и баба ти Минчовица тамъ, плави и тя нѣщо.

— Що чинишь, како Минчовице? Гена що прави? Зетя какво е, добрѣ ли е? зехъ азъ да я попитамъ.

— Остави се, невясто, не питай! ми отвръща тя малко нé весело. Маринъ е нѣщо лошъ, нѣщо му е злѣ станало, та незнамъ, какво ще се прави.

— Не думай како Минчовице! Ами че какво ще да му е станало тъй нему? Да не е я настиналъ я?

— Ехъ, невясто, зафана баба ти Минчовица като воздъхна, — кой знае настинка ли е, какво е, ама не му е добро. Отъ нищо нѣма да се оплаква, нѣма да каже: това ма боли я, или тука ми е зле, та да знаемъ що му е и какво да му сторимъ; ами токо сѣди и мълчи, и сè замисленъ и угриженъ, нѣщо че де му е криво. Незнамъ, невясто, ама лошо нѣщо е, да чува Господъ.

— Ти вишъ, ти вишъ! Отде да се земе, та сега да го намѣри такъва лошавина. А пакъ азъ викахъ заранъ да ни додете на госте; а то откакъ е тъй. . .

— Мълчи, не хорати сега, невясто, ни за госте, ни за нищо. Той каквото е сега, та. . . .

— А' давно му помогне света Богородичка баремъ за заговяване да се оправи и завърне, та да додете у насъ да заговѣемъ.

— Не знамъ какво ще да е, ама е лошо, невясто . . . . каза баба ти Минчовица и воздъхна пакъ, па си зе дрѣхитѣ и си отиде. А азъ останахъ слѣдъ нея да мисла, каква ще да е тая болѣсть и това нѣщо.

Въ Сѫбота азъ припнахъ до тѣхъ, да вида какво сториха и да ли ще могатъ дó надругия день да заговѣятъ у насъ.

— Остави се, невясто! Недѣй и споменува за такова нѣщо, зафана пакъ тъй угрижено и нажалено баба ти Минчовица. Тя нѣщо са чоплеше въ градината.

— Че още ли му е лошо?

— И не питай, невясто. Лошо, та лошо!

— Ами какво му е? питамъ. Що му е? Не казва ли пакъ дѣ му е лошото?

— Не знамъ, вика. Нищо не казва. Сбръкала съмъ се веке какво да права.

— Ами сега, дѣ е? Лежи ли, или?

— Какво лежи! Излѣлъ е още озаранъ. Никому нищо не е казалъ. Кога е дома, сé мълчи и сумти. Като излѣзе по цѣлъ день се не прибира. Незнамъ веке, невясто, какво ще да бѫде това нѣщо . . . Баба ти Минчовица бѣше май напълнила очитѣ, дорде ми приказваше това.

На свети Йованъ Коприванъ — той бѣше въ Петакъ прѣзъ първата недѣля на поститѣ — отидохъ на фѫрната да занеса турта, месила бѣхъ прѣсна турта. На фѫрнята калабалѫкъ страшенъ; шумъ, гюрултия, смѣхове: едни викатъ на фѫрѫнджия пó-скоро да имъ мѣта, че лѣба имъ прокисналъ, други — пó-скоро да имъ вади, че имъ изгореле турритѣ — ей тъкова е! Гледамъ — и леля ти Гена тамъ: и тя са смѣе, приказва и шегува съ другитѣ. „Ехъ, а давно му е минало веке нему", си помислихъ азъ, като я видяхъ такъва. Ала като се приближихъ до нея, гледамъ я, куджа се попромѣнила: очитѣ ѝ похлътнале въ главата, сѣкашъ че отъ плачъ и кахъръ. — Инакъ ужъ весела и се смѣе, ама зади тая веселость, види се че нѣщо има на сърцето си, нѣщо че де я мѫчи и топи. Азъ я исчáкахъ, та наедно си тръгнахме къмъ дома.

— Какво е, питамъ, Маринъ? Пó-добрѣ ли му стана?

Ехъ, добрѣ е. Нѣма му нищо сега, вика и са мѫчи да се покаже весела и спокойна, ала сé не може хубаве да скрие това, дѣто я еде извѫтрѣ.

— Ами поразвесели ли се пакъ? питамъ. Зе ли да приказва и да се смѣе като отнапрѣди?

— Ехъ, добрѣ е, казва пакъ. Ама отъ това казване се види сѫде, че ѝ се неще да я питатъ и да расправя.

— Ами отозарна какво прави? Де е сега? я попитахъ азъ, като зехме да се раздѣляме.

— Ехъ, нищо не прави, какво има той да прави? Озаранъ поизлѣзе нѣкѫдѣ, а одеве се прибра и сега си е дома.

„Каква ще да е тая работа? — си помислихъ азъ. — Той добаръ нѣма му нищо; и тя са смѣе и сѣкашъ, че весела, а пакъ така се е смахнала и тъй ѝ се влетяле очитѣ въ главата! — Тукъ ще да има нѣщо. Чакай, рекохъ, да ида сама да ги споходя и него да повида, таманъ е сега дома. Давно истинка му е пакъ и минало.“

И щомъ оставихъ дома тепсията и месала, доде се опече турната, рекохъ да си намѣра нѣщо работа, да припна до бабини ти Минчовичини.

Баба ти Минчовица сѣдеше въ кѫщи воз-оганя и клъцаше пресолъ въ копанята, а леля ти Гена таманъ бѣше оставила ляба и миеше нѣщо сѫдове. Влаза при тѣхъ, — тие си шушнатъ.

— Що чинишь, како Минчовице? я попитамъ, тъй високо, както си хората. — Пресолъ ли клъцашъ?

— Добрѣ съмъ, шушне полека тя и мене. Азъ се восчудихъ, защо е това шушнене.

— Маринъ що прави, я попитамъ и азъ малко пó-ниско. Тя ми маха съ рѫка пó-полегичка да приказвамъ, и ми сочи къмъ собата.

— Въ собата е той, та пополегичка, сестро, приказвай, че веке съмъ са сбъркала какво да права, ми шушне тя, и ми показва възглавница да седна.

— Ами не е ли сега пó-добаръ? питамъ и азъ шушнишкомъ. Гена, като чу за какво приказваме, стана та излѣзе нѣщо на вънка.

— Ехъ, пó-добаръ, невясто! какво пó-добаръ? Незнамъ веке и какво да казвамъ. Озаранъ излѣзе расфучанъ, сега пакъ тъй расфучанъ се върна и сé мълчи и сумти. . . . Не знамъ, не знамъ. — И тя сложи сакавицата настърна и се наведе пó-близо до менъ, да ми пошушне нѣщо. Ала въ това врѣме са скръцнаха собнитѣ врата и баба

ти Минчовица зе сърчено, сърчено да чука пресола, който и безъ това бѣше се веке много съситнилъ.

Отъ собата излезе *той*. Азъ не бѣхъ го видвала куджа врѣме, та са зачудихъ, като го видѣхъ сега — толкова са промѣнилъ. Напрѣднитѣ му живи очи нѣкакъ са исцаклиле, гледатъ ни самъ, ни тамъ, и нѣкакъ си сърдито. По лицето му нѣма ни шушчица веселость, ами едно начумерено станало, едно сръдито като никого. Косата му отъ стърнитѣ щръкнала, сѣкашъ, че не е прирѣшена. И цѣлъ нѣкакъ си раслабенъ и отпуснатъ, а не като напрѣдъ стегнатъ и уреденъ.

— Що чинишъ, Марине? го запитахъ азъ тъй малко весело и угрижено въ сжщото врѣме, като заминуваше покрай менъ.

— Нищо, продума той едва, едва и са пообърна малко къмъ менъ.

— Какво, поолекна ли ти? Пó-добрѣ ли ти е сега?

— Отъ що да ми олекне? попита той малко сопнато съ ядовита усмивка; като са обърна хубавѣ та ма изгледа едно лошо, че деще ма изеде съ тоя погледъ. — Немá съмъ боленъ? Кой ти казва, че съмъ боленъ? — и той погледна нáкриво къмъ баба ти Минчовица, а тя, която, клетата са сниза, и още пó-сръчено зé да чука пресола.

— Немá ти казвамъ, че си боленъ, каки? Дай Боже отъ здраве да са не куртулишешь. Ами тъкова, рекохъ, на-ли нѣщо ти е онó, та попитахъ. — Азъ са забръкахъ какво да му хората, като ма гледаше тъй страшно и едосано.

— Нищо не ми е менъ, каза сръдито и бързо, бързо излѣзе. Ние останахме съ баба ти Минчовица да гледаме слѣдъ него и да са погледваме една друга очудено и плахо.

— Видишъ ли, невясто, какво чудо ни е дошло дó-глава! продума нáй-послѣ баби ти Минчовица и изд'ълбоко воздъхна.

— Ами че отй са е така промѣнилъ, ома сестро? Сѣкашъ че ептенъ не е напрѣдния. Гена каже, че му е минало, та азъ додохъ да ви спохода и да вида що чините, а то гледай какво ма сполетя! Че то това на нищо не пърлича, ома како Минчовице! Това не е ни болесть, ни . . .

— Ехъ, и не хороти, сестро. Незнамъ веке ни какво да права, ни що да мисла. Ами ма е страхъ, невясто, страхъ ма е отъ едно нѣщо, та веке нѣма какъ!

Въ това врѣме влѣзе вжтрѣ леля ти Гена и зафана слободно и сѣкашъ, че безгрижно да пита баба ти Минчовица, отъ кой фасулъ

да извади сега да посади въ градината покрай плета, че му била приготвила мѣсто. Тя искаше да са покаже, че нищо ѝ не е, че е весела, ама по очитѣ се познаваше, че бѣше плакала.

Тя извади изъ киляра двѣ—три гърнета сухъ фасулъ и принесе една тепсия да пробере въ нея за садене. А азъ като видѣхъ тепсията, доде ми на ума за туртата ми, да не изгори на фжрнята, та прибързахъ пó-скоро да си излѣза. Излѣзохъ си, а на сръцето ми нѣщо тешко, нѣщо мжчно. Нѣщо, че де ми казваше, че тая работа не е добра, че тие клети хорица ще си испататъ нѣщо лоше. Тоя чивѣкъ съ тие очи, съ този сръдитъ погледъ. . . . Токо давно обръща Господъ на добро, си помислихъ, а то тó му са е видяло! . . .

— — — —

Минаха са 5—6 деня. Азъ сé мисля, какво ли сториха! Една заранъ рано, таманъ съмъ издоила кравата и са прибирамъ въ кжщи да отвара млѣкото, а баща ти таманъ излазеше изъ горния вратникъ, ето ти че иде баба ти Минчовица. Смахнала са, клетата, снизала са, да я не познаешь! И угрижена такъва, укахърена, очитѣ ѝ подпухнале отъ плачене! Азъ като я видяхъ, сръцето ми са скжса отъ милость, и нѣщо че де ма жегна. „Какво ли е още станало, Божичко?“ си помислихъ, и таманъ да я попитамъ, тя сама зина и „видя ли, каже, видя ли, сестро, какво ни доде дó-глава? —

— Какво? я запитахъ азъ уплашено. — Да не бжде направилъ нѣщо? —

— Нищо не е той направилъ, невясто, ами лоши хора ни са направиле. Завидяха ни, сестро, завидяха, че на една вдовица и на едно сираче са е паднало тъкова добро и хубаво нѣщо, и тие зеха та прѣвърнаха това добро на жива мжка и направиха хубáвото момче незнамъ на какво, да ги порази Господъ! Азъ още отъ пó-напрѣдъ имахъ омисалъ, ама сé мислѣхъ, белкимъ не е. А сега веке хубавѣ знамъ: отъ това е, отъ друго неможе да бжде. Не си е токо тъй, добаръ и веселъ мжжъ отведнашъ да стане такъвъ сръдитъ, такъвъ намусенъ, дѣто да измъква на чивѣка и сръцето. Това нѣщо е магия. Магия е, сестро! И не е отъ далечъ, отъ махалата ни е направено това зло. Азъ знамъ и отъ дека е . . . Ено нейната дъщеря съсъ свойтѣ дяволски очи не можá нищо да стори, неможá да примами момъка, сега тя, вещицата недна, сама си отвръща съсъ сичкитѣ дяволе, да я убие Господъ!

— Сакжнъ, не думай така! я прекъснахъ азъ. — Недѣй грѣши на Бога съ тие думи. Немá може нѣкой прѣди Бога да стори нѣкому нѣщо. Не вѣрвай ти, сестро, на магии и на други такива дяволски

работи. Който вѣрва въ Бога, нему никой нищо неможе да стори, макаръ триста дяволе да сбере на́едно.

— Може ли, не може ли, незнамъ, невясто, ама намъ, е́ че можа́ха да го направатъ. И хубавия мо́мъкъ са исаби та стана нищо и никакъвъ, и чедото ми са почерни, и менъ днитѣ са скѫсиха. А това се́ Итовица, тая проклета фара, го е направила, па ти си казвай какво щешь!

— Итовица неможе нищо да направи, ти казвамъ, ами си е това отъ Бога. Ти недѣй мисли, че сега са е изѣвило това нѣщо у него! Той си е билъ такъвъ сѣкога, ами по́-напрѣдъ са е прѣструва́лъ и прѣправя́лъ, та да ви измами. Азъ на-ли ти думахъ тебе, още на врѣмето, повнишь ли? — да не прибрързвашъ, да помислишъ и пораспиташъ повечко! И на-ли ти казвахъ, дѣто знаешъ хората по́-добрѣ, тамъ си дай момичето? Ама ти ма не послуша, и на́ какво даде сега Господъ!

— Ами отде да знае чивѣкъ, ома невясто? Кой са не полъга тогава по него, и кой му са не чудеше! Па и на́, толкова врѣме на-ли бѣше сѐ добро и хубаво? На-ли сѣки ни завиждаше? А сега такъва напасть, отде са зе́, та ни намѣри, мари сестро? —

— Ами какво прави той сега? Се́ такъвъ ли е сръдитъ и намусенъ?

— Какво се́ такъвъ, невясто! Още по̀-лошавъ е craналъ. Напрѣдъ само мълчеше и са супеше, а сега е зелъ и да са скарва, кога го попитатъ за нѣщо или кога му подуматъ нѣкоя дума.

— Ами съ Гена какъ са погаждатъ и какво прави тя, клетата?—

— Ехъ, остави я, невясто, и не питай за нея! Тя дорде бѣше той добаръ, колкото му трепереше и му угаждаше, откакъ зе да става такъвъ, два пѫти по́-вече му угажда и гледа сичко да му приготви и принесе прѣди той да поиска. Напрѣди той и́ се радваше, като припка тъй и върши, а сега, колкото по́-вече тя припка и му угажда, толкова по́вече се той сръди и надува. Отъ оня день зе́ и да гълчи и да подвиква. Цѣлъ день се губи, надолѣ, казватъ, нейде по механитѣ кисне, а като доде дома, не може да се търпи неговото пухтене и воздишане. Жива́ мѫка е въ кѫщата ни, невясто! Незнамъ какво ще се прави. Па и Гена, ти казвамъ, и тя е станала чудна́. Зема азъ нѣщо да се оплаквамъ и да се жала, като останемъ самички, а тя ми не дава да подумамъ. Не дава и прѣдъ чуждинекъ дума да кажа, какво става у насъ; сръди ми са и ми са кара, ако реча нещо лошо за него. Нея като я попита нѣкой що чинимъ и той какво прави — казва се́ че сме много добрѣ, и че и той е много харно. Не знамъ

и това чудо на какво е, невясто. Сбръкала съмъ са веке до тамъ, и нищо, нищо не знамъ ни що чина, ни какво права!...

„Зафана послѣ това по́-често да дохажда баба ти Минчовица да се оплаква и жали при мене. Той се́ по́-лошъ и по́-лошъ ставалъ. Зафаналъ често и пиянъ да се връща. По́-напрѣдъ това нѣма́ло отъ него. Зелъ по́-често и да глъчи и да се кара. А леля ти Гена се́ трьпи, и прѣдъ хората — ушка нѣма нищо, а сама́ се́ са топи и губи. Ала и хората знаеха веке каква е работата. И често слушахъ отъ женитѣ да приказватъ: „на́ ти тебе чорбаджия и богатъ зетъ! Баба Минчовица сѣка́, че е истинка станала дъщеря и́ чорбаджийка, та бѣ зела да се надува и шешери като бибелъ. На́ ти една чорбаджийка!“ Така говорѣха нѣкои жени. А менъ ма ядъ, ядъ, като ги слушамъ, та да бива незнамъ какво да ги стора! Че ще е крива тукъ кака Минчовица и какво шешерене и надуване ги е видяло. Зарадва се и тя, че чедото и́ е намѣрило добаръ късметъ, както се радва и всѣка майка зарадъ своето чедо. А че са е излъгала и че цвѣтето е излѣло парлива коприва, трѣбвало би да я пожалатъ; а тие, проклетиитѣ недни, зеле още та се радватъ!

Други жени пакъ расправятъ на длъго и широко, отъ що било станало това нѣщо, коя го направила, и при кого ходила да и́ прави магията.

Никого, да гиземе дявола, не оставятъ на мира тие наши убосници! Сѣкого ще прѣдуматъ, сѣкому ще намѣратъ клупа, сѣкому ще се присмѣятъ и приказска ще му извадатъ, както праватъ и се́га прѣдъ вратницитѣ. Не зематъ по́-напрѣдъ дома да си нагодатъ и уредатъ, що има да се урежда — тѣхнитѣ домове се́ са неуредени — или дѣцата си да стегнатъ и омиятъ, да не ходатъ по улицитѣ като плашила, или пакъ ако сѫ са сбрале и сѣднале нейде, не зематъ чивѣшки, както Господъ далъ, да си поприкажатъ и да се поучатъ нѣщо, ами зеле хората да прѣдумватъ, зеле да гледатъ и да са придиратъ кой що прави и какво чини! Ехъ, ама на́, свѣта́ е такъвъ! не можешъ да го прѣправишъ я!

„Та тъй бабини ти Минчовичини. Нѣкой пѫть земемъ та приказваме съ баба ти Минчовица, да-ли неможе нѣкой да му подума, да го поучи, белкимъ се прѣвърне. Баба ти Минчовица вика, да ли не ще свръши това баща ти. Ама баща ти, де би пристаналъ? Той го малко знаеше, и рѣдко се виждаше съ него. Нему още испърво́ му го не ловеше окото тоя мѫжъ, а сега пакъ, ако знае това чудо, — а той

го знае, какъ не ще да го знае? — още по́вече трѣбва да му е омразенъ. Па и да речемъ, че земе да му подума нѣщо, оня ще фръкне, ще се едоса, както се едоса кога му азъ продумахъ — че азъ нищо, са вика му не рекохъ. А баща ти и той ще фръкне и ще стане нѣщо лошо. Па той ще и да си помисли, че баба ти Минчовица, като прѣходи до насъ, тя го е научила, та ще още по́вече да земе дома да дига глъчъ и врява. „Ахъ, да е тукъ сега, думахъ, Стойчо, братъ му, той би могълъ да го посѫди и него би белкимъ и послушалъ, ама е́ че го нѣма. А отъ него башка нѣма други такъвъ, дѣто да може му подума и думата му да се чуе. Другия му братъ Черньо, — и той неможе напра́ви това.

Мислимъ го, мислимъ го съ баба ти Минчовица, па нищо неможемъ да намислимъ, нищо не може да се стори. И воздъхнемъ и двѣме, баба ти Минчовица заплаче, а като я гледамъ тъй и менъ ми се кѫса сърцето и очитѣ ми се напълнатъ и прѣлѣятъ. Па й токо реча, Богу да се моли и свѣщи да пали на света Богородичка, тя давно нѣщо го прѣвърне.

„Така се изминаха сичкитѣ Велики пости. Доде Страстната недѣля. Зехме да се стягаме веке и Велиденъ да посрѣшнемъ. Давно и той се поразвесели и поразведри по Велиденъ, като се посбере и повиди съ тоя съ оня, си мисла на ума. Давно му помине прѣзъ тие светли праздници това нѣщо и давно се позавърне“.

На Распетия Петакъ рано отидохъ на пазара да купувамъ едно друго. Гледамъ — и той ходи, обикаля нѣщо тамъ дѣто седатъ на сергия Коприщенетѣ. „Ще купува нѣщо, си мисла, за деня. Той бѣше зелъ веке нищо да не купува и нищо дома да не приноси, когато на първо врѣме, като додеше Петакъ ще испрѣкупи сичкитѣ сергии. „А давно му бѫде веке минало!“ си думамъ, като го гледамъ, че тъй се врътн и оглевда изъ пазара.

Слѣдъ пладне, щомъ си додохъ отъ черкова, ей я иде и баба ти Минчовица.

— Какво, не купи ли ви Маринъ нѣщо отъ пазара? я питамъ отъ далечъ още.

— Купи ни той много нѣщо! ми вика тя още не дошла до менъ, ама съ единъ чуде́нъ гласъ. Тя бѣше като никога убита и смазана. Бузитѣ й бѣха мокри отъ сльзи. И щомъ седна при менъ на пезула токо рукна да плаче; и плачешкомъ, съсъ задавенъ гласъ, едва можа да ми расправи какво станало. А ето каква била работата:

Таманъ са стегала тя да връви въ черкова, Гена била отишла да й наскубе здравецъ, кога токо иде Маринъ и съ него заедно единъ коприщенинъ отъ пазарката. Тя са восчудила каква е тая работа, сега въ нивѣдно врѣме да води чивѣкъ ябанецъ. Гена припнала да срѣщне чивѣка и да му подаде возглавница да седне; а *оня* малко тъй пернато й казалъ да му приготви по-скоро нѣколко ката чисти долни дрѣхи. Тя останала като замаяна и го гледала съ единъ кротакъ и милозливъ погледъ; тя не могла да разбере, защо щатъ да му са дрѣхитѣ, като завчера са е прѣоблѣкалъ, па и да го попита не смѣяла, ами само го гледала зачудено. „Какво ма гледашъ? рекалъ той сопнато. По-скоро, че отивамъ на Коприщица". Тя му приготвила, щото искалъ, и той зелъ та го накитилъ въ санджчето, дето го билъ донелъ отъ Влашко, накитилъ тамъ и единъ катъ нови дрѣхи, — венчилкитѣ си, па далъ санджчето на коприщенина да го носи, и тръгналъ той слѣдъ него. Баба ти Минчовица треперала въ това врѣме отъ страна и незнаяла що да стори. А Гена се го гледала жално и милно, тъй милно, щото който и да би я погледналъ, се би са умилилъ и смѣгчилъ. А той не щѣлъ ни веднашъ да я погледне.

— Заранъ ли да ти са надѣяме? го попитала тя кога тръгналъ слѣдъ Коприщенина.

— Не надѣйте ми са! отговорилъ той и заминалъ.

Гена припнала напрѣдъ да отвори вратника. Тя държала въ ржката си два стрѫка здравецъ, дѣто ги била приготвила баби ти Минчовица за въ черкова, и мислила да ги подаде Марину, на-ли, божемъ, испраща първо младъ юнакъ на пжть! А той я заминалъ, че де я и не види. Тя погледала слѣдъ него, погледала дорде се затулилъ, па припнала, та са тръшнала въ собата на постилката, и кога ударила на единъ плачъ! — Баба ти Минчовица, която и сама била напълнила очитѣ, са восчудила какво да стори съ нея и какъ да я утѣши. Плаче леля ти Гена, та ще са съсипе. А баба ти Минчовица до нейде я утѣшавала и раздумвала, па токо отпуснала и сама ония слъзи, та са забуравиле и двѣтѣ. Сичкитѣ хора въ това врѣме въ черкова, такъва е хубава тогава черковата, — и сички са радватъ, че иде Велиденъ, а тие клетитѣ плачатъ, та са кжсатъ!

Първа са окопитила леля ти Гена, скокнала, отрила си слъзитѣ и са омила, нѣкой да не доде да я завари и да я познае, че е плакала. Свестила са напоконъ и баба ти Минчовица и излѣла да доде у насъ да ми иsucceeded прикаже това, та давно й поолекне.

Какъ прѣкараха тогава Велиденъ, клетитѣ, — Господъ да имъ е на помощь! Споредъ Велиденъ до срѣдъ нощь се му са надѣяха. На-

дѣяха му са и на първия день. Баба ти Минчовица и въ черкова не отиде на първия день по пладне, когато е на́й-хубавата черкова. А леля ти Гена прѣзъ сичкитѣ хубави дни са и не облече да излѣзе до нейде. Се́ дома си сѣди. Кога повлѣзе нѣкой у тѣхъ, мжчи са да е весела и да са засмѣе, а остане ли сама, рукне да плаче. Кой знае и съ червено ейце да ли са омръсиха тогава!

Ходва́хъ азъ у тѣхъ нѣколо пжти. Думахъ ѝ, лели ти Гени, да са постегне, та да поизлѣзе, у насъ баремъ да пододе, — не, неще. Сѣди си въ собата или изъ градината си нѣщо чопли; смъкнала са, да я не познаешь, очитѣ ѝ влетяле въ главата. Клетата! А по Коледа какво бѣше нѣщо у бабини ти Минчовичини! И леля ти Гена каква бѣше — да ѝ са ненагледашъ и ненарадвашъ! Одавна ли е била Коледа? А вишъ сега какво е! На, да не рече чивѣкъ, днеска ако е едно, че и слѣдъ два мѣсеца ще бжде такова.

„Доде па́къ Петъкъ — света Петка — него го нѣма. Баба ти Минчовица доде та ма повика да идемъ наедно на пазара, та да попитаме нѣкои коприщене за него. Ходихме, гледахме тукъ тамъ околъ хановетѣ — никого нѣма. Кога токо ма дръпна баба ти Минчовица: „ей го, каже, чивѣка, дѣто оня Петакъ му зе́ сандъчето“. Отидохме при него, питаме го: що е, какво е? Кога ще си доде? — „Ахъ, казва, какво ви е дохождане намѣрило? Той замина за Влашко. На втория день на Велидень още той си намѣри кираджия и замина, отиде за вовъ Влашко“.

Като каза това, ние съ баба ти Минчовица токо остахме да са гледаме като замаяни. Баба ти Минчовица сѣкашъ биле́ че са захласна.

— Ами защо отиде во Влашко, не казва ли? го питамъ азъ. — Не казва ли защо остави на такъвъ день невястата си, безъ да ѝ обади кждѣ и защо отиде? — Азъ май едосано му хоротѣхъ.

Нищо не казва, отговори чивѣка бегрижно. Казва само, че не ще веке да са връща тука. Да е Коприщица, вика, останалъ бихъ, ама тамъ, вика, са не връщамъ. Нашата Коприщица му са нему много хареса.

— Въ Копривата давно да го е фърлила майка му, като са е родилъ, та да не е порасълъ сега да изгори една сиромашка кжща! — си помислихъ азъ и дръпнахъ баба ти Минчовица да си връвимъ.

Кога обадихме лели ти Гени за това нѣщо, тя не рече нищо, само прѣблѣдня малко, па захвана да приказва ептенъ за друго, зе да расправя кои отъ махалата са стегале да идатъ на света Петка.

А баба ти Минчовица ми обади напоконъ, че цѣлата нощь тя не спала, се́ плакала. А на заранта като станала, зела та събрала своитѣ вѣнчилки и рустовитѣ си прѣмѣни, дѣто ѝ ги бѣше направилъ той, събрала и неговитѣ дрѣхи, дѣто биле изостанале, накитила ги хубавѣ въ новия ковчегъ и ги задънила въ скривалището.

Настана работно врѣме. Зеха да садатъ кукурузетѣ. Доде копанъ, возривь. Леля ти Гена са удари на една работа, та ще са съсипе. Единъ день айлакъ не остая. И какъ връти мотиката! какъ я връти! сички ѝ са чудатъ. Тя искаше съ това да задуши и забрави своитѣ мѫки и ядове. И прѣдъ хората се́ са показва весела, смѣе са, шегува са, че де нищо не е ни било.

Единъ пѫть прѣзъ-нощь, наскоро слѣдъ света Троица, още са не бѣше свръшила хубавѣ возривта, токо са блъсна у насъ вратника, а слѣдъ малко нѣкой тропна на прозорека. Азъ излѣзохъ вънка, кога, кой ще да е — баба ти Минчовица. Дошла да ма вика по́-скоро да идемъ у тѣхъ. „Ами що има, какво е станало?“ питамъ. — „Дома ще да видишь“ казва. Станахме, та отидохме. Какво ще да се е случило? А това са случило, че леля ти Гена родила и родила мрътво́, недоносено дѣте.

Клетата! нѣма́ късметъ баремъ то да ѝ остане живо, та сега да имъ е за утѣшение и растуха! — Отъ много плачове и жалби ли е станало това, отъ много съсипване съ работа ли! кой знае? ама на́, станало. Ехъ, и какво не жали́ и не плака́ тогава леля ти Гена надъ това мрътво клетниче! Плака и баба ти Минчовица и азъ плакахъ. Ала съ плачъ що може да са свърши?

Кога са зазори, отидохме съ баба ти Минчовица, та го заровихме на гробищата. А леля ти Гена са поболи слѣдъ това и лежа лоша нѣщо единъ мѣсецъ. Жътвата мина безъ нея. Едва за вършидбата са подигна и дохожда и намъ да помогне.

Тя са бѣше ептенъ промѣнила, станала бѣше ептенъ друга, не пърличаше на напрѣдната Гена. Нейното хубаво, пълно и миловидно лице бѣше са смахнало и завѣхнало; по челото ѝ са показаха бръчки; дългата ѝ мѣка и гѫста коса окѫсня и орѣдя; нейнитѣ весели, свѣтнали очи бѣха ептенъ влетяле въ главата, огъня имъ бѣше загаснѣлъ и рѣдко, рѣдко ще блѣсне пакъ напрѣдната искра, а по́вечето тие сѫ малко нѣщо мъгляви, малко като прѣбулени и изъ подъ това було са съглежда една силна тѫга, дълбока мисълъ. Биле́, и когато е инакъ весела, кога са смѣе, кога и сичкото ѝ лице е засмяно, тая тѫга и тая мисалъ са не махва отъ мъглявитѣ ѝ очи.

Измѣни са инакъ, ала силата ѝ си остáна, и сѣкашъ че са удвои билé. Отъ тóгива и до сéга, зимѣ-лѣтѣ тя зáпиръ не знае. Дѣ я не повикатъ, тамъ не свръшва работа. И хората отъ махалата я обикнаха. Нѣкои жени подиръ тие случки много врѣме друга работа, че дѣ си нѣмаха, сé нейнитѣ патила одумваха и прѣдумваха. Ала изнапоконъ на сички са затвориха устата.

Леля ти Гена и баба ти Минчовица си живѣеха добрѣ; работѣха и двѣтѣ здраво и хубаво, сѣки имъ даваше работа и сѣки ги викаше да му помагатъ за каквото и да било, та никога не оставаха петимни за нищо

А 'откакъ са катури баба ти Минчовица, Гена и сама пакъ тъй припка и връши, билé и пóвече, и сѣкиму сé гледа, както и отнапрѣдъ, да помогне и да свръшне. И сички отъ махалата си я знаятъ Гена, Гена Минчовича, както си я знаеха и дорде бѣше момиче, и сѣкашъ, че са и забурави, че е била Мариница; само нѣкои като стрина ти Панчовица ѝ викатъ още Маринице, а пакъ нѣкои като тебъ и не знаятъ, че е била тя Мариница.

Такова си е испатила и истеглила леля ти ти Гена — чу ли? или си заспалъ?

— Ахъ заспалъ съмъ токо дé. Какво съмъ заспалъ? Азъ сé слушамъ и сичко запомнихъ така добрѣ, щото и другому мога го приказа.

— Ами лелиния Генинъ мѫжъ, мамо, немá така, не са веке врънá и не го разбраха дека е и що прави? Запитахъ азъ пакъ мама откакъ помълчахме малко.

— Разбраха го, какво да не са го разбрале. Слѣдъ една година нѣкои отъ нашенцитѣ, дето ходятъ по Влашко, ни казаха, че го видвале. Той билъ са намѣстилъ пакъ на хубаво мѣсто, на каквото билъ и напрѣди, незнамъ въ кой градъ и живѣлъ си много добрѣ. „Ами нещо много здраве не прати ли? не зарѫча ли нѣщо?“ — ги питаме, — „Нищо не е пратилъ и за нищо не е зарѫчалъ“ отговарятъ тие.

Леля ти Гена распитала, кога ще заминатъ пакъ нѣкои отъ търговцитѣ во Влашко и му пратила едни хубави бѣли памучни чорапе съсъ ситни шарѐта, и молила тие хора съсъ сльзи на очитѣ да го намѣратъ тамъ и да му носатъ много здраве. Отъ тогива и до днеска сé го разбиратъ, се казватъ хората дѣто ходатъ тамъ, за него; а той нищо, нищичко не е испратилъ, ни голо много здраве, дѣто го рекле.

Четири — петь годинъ нѣщо слѣдъ това, когато са канеше да иде во Влашко Танчо Хаджи Генчовъ, баба ти Минчовица искаше да иде при Хаджи Попъ Гйорги, та да му напише той книга — или да са прибере въ село, да си пододе баремъ за малко врѣме, та да ги повиди и нѣщо да имъ остави, или да испрати книга до владиката, та да са распустнатъ. Така искаше да направи баба ти Минчовица, та да са оправи чедото й на една стърна. Ала леля ти Гена не даде; ка рече: не бива, та не бива! Зе да плаче, да са тръшка. И баба ти Минчовица не ходи при Хаджи Попа. А леля ти Гена испрати и по Танчо чорапе памучни пакъ, двѣ хубави жлъти дюли и една сминова китка.

И тъй си остана леля ти Гена оттóгива и до сега вдовица при живъ мжжъ! . . .

Мама прѣрови съ ржка своя черекъ. Въ черека шумтѣше само очушкания фасулъ. Прѣровихъ и азъ свойто черече — и то май прѣполовено сé съ чушканъ фасулъ. Ние неусѣтно бѣхме очушкале по двой сждове, и купа въ кюшето се бѣше май смъкналъ, а край насъ бѣше са исправилъ други купъ отъ шушулки. Мѣсечинката съ единъ крайчецъ само ни светеше още на одвода, а пó-голѣмата й часть бѣше са затулила зади стрѣхата. Сичко бѣше са притаило и укротило. Само кравата пухаше долѣ на пезула, прѣживяше мрързеливо и потупкваше съ опашката си. Азъ слѣзохъ, та походихъ по двора, че краката ми бѣха са подвиле отъ седене.

Кога са качихъ пакъ горѣ, мама бѣше веке отребила и очистила на одвода.

— Ха, да влѣземъ веке да си лѣгаме, каза мама, че стана късно.

— Ала азъ пакъ седнахъ на черджето, дѣто седехъ пó-напрѣди. Нещѣше ми се още да си лягамъ. Хичъ ми се не спеше нея вечеръ.

— Мамо, ами защо викатъ на леля Гена Дели-Гена? запитахъ азъ мама, която бѣше седнала край менъ и бѣ зела пакъ да чушка.

— Защо ли? — Защото такива жени, като Димовица Патлина и като стрина ти Тотовица друга работа нѣматъ, ами думи само изваждатъ на хората. И намѣриле какъ да й речатъ! Дели-Гена! Луда Гена! Тие сж луди, а не леля ти Гена! Лели ти Гени тие не могатъ и на малкия пръстъ да са намажатъ, а то нѣ! . . . Тѣмъ имъ е широко прѣдъ очитѣ, тие не се грижатъ ни за домъ, ни за нищо; сичко сж зафърлиле и зарязале, само смѣхъ и пѣсни имъ дай и за едене имъ кажи дека пó-добрѣ ще ги нахранатъ, а за работата ги и не дири. Леля ти Гена, като са смѣе и шегува съ тѣхъ, тие мислатъ,

че и тя е като тѣхъ луда и кашната. Леля ти Гена са смѣе и гледа са весела и шеговита прѣдъ хората само; и хората я мислатъ че истина е весела и безгрижна, ама никой не знае какво й е ней на сръцето, какво тръпи и влачи тя дома и отъ що излази тоя смѣхъ. Тя са смѣе за това, защото не иска да плаче прѣдъ другитѣ; и плачá съсъ смѣхъ удавва. А кога е самá, тогава вишъ дѣ е нейния смѣхъ! Смѣятъ са тие Тотовичини и подбиватъ са съ нея, ама никой я не попитва, какво е минало прѣзъ нейната глава, и какъ го е тя прѣнела това нѣщо! Никой я не знае, като има майка дѣто отъ толкова годинъ лежи на едно мѣсто, какъ гледа тя тая майка, съсъ що я храни и поканва, какъ й подноси и приноси сичко, какъ й прѣтърпя сичкитѣ полишби, какъ я утѣшава и разговаря — никой я не знае и никой я не попитва за това. Хората знаятъ само нейната рѣдка работливость и нейнитѣ смѣхове и шеги. Ала на редъ съ това, леля ти Гена, какво милозливо сръце има! — който я знае; каква чиста и блага душа! Леля ти Гена е светица! Ако има и въ днешнйо врѣме да ставатъ светици, леля ти Гена съ това си сръце, и каквото е прѣтръпяла до сега, трѣба да е првá светица.

„Ехъ, ама такъвъ е свѣта! Доброто никой не види и не познава, а сѣки е готовъ да са смѣе и да са подиграва съ хората. . . Ама той Господъ си знае работата.

Въ това врѣме на одвода притевня, — мѣсечината цѣла се тръколи зади стрѣхата. Мама стана, станахъ и азъ и влязохме да си легнемъ.

Минале са бѣха три години слѣдъ тая вечерь. Прѣзъ това врѣме додоха Руситѣ, освободиха ни и си отидоха. Азъ живѣхъ въ София една година и прѣзъ лѣтния распустъ се прибрахъ въ село.

Два дни слѣдъ дохождането ми, отидохъ да спохода леляни Генини. Мама ми каза, че баба Минчовица била много капнала. И наистина, азъ едва можахъ да я позная. Свила се баба Минчовица въ кюшето, сдула са, спарушила са — една шушка станала. Очитѣ й едва са познаватъ. Челото и бузитѣ й изсъхнале, прежлътѣле, сѣкашъ, че да дупнешъ съ игла кръвь нѣма да пусне. Ржцѣтѣ й като клечки, като восчови свѣщи — толкова истъняле и прѣжлътяле. И тя едва ма позна. Тя двѣ недѣли нищо не яла и само охка и пжшка, ала и охкането й едва са чуе — и гласа й са бѣше изгубилъ. Клетата! какво си не истръпя и тя на тоя святъ!

Леля Гена бѣше сé околъ нея; трепере й, нагажда я — веке пóвече неможе да бжде. Шукне ли, охне ли — тя е надъ главата й, и токо я пита какво й е, не иска ли й са нѣщо? . . .

Слѣдъ единайсе деня баба Минчовица умрѣ. На опелото ѝ имаше малко хорица и то пòвечето бабички отъ махалата. Азъ носѣхъ фенера прѣдъ носилото.

Леля Гена и дома, и дорде носѣха мрътвеца въ черкова а послѣ и на гробищата, ще се съсипе да плаче. И като земе да реди, като земе да нарича, та сръцето ти се кѫса. Нѣкои жени, слушахъ, връватъ отъ страна и си приказватъ: „Нафилé толкова са съсипва Гена съ плачъ. За такъвъ мрътвецъ са не плаче. Ако е умрѣла баба Минчовица, куртулисала се е отъ мѫки. Тя на какъвто бѣше редъ, за óздравъ неможеше и да са мисли. Тя си бѣ пѫтница веке, ами трѣбваше да се молимъ Богу да я прибере пó-скоро, та да се не мѫчи. А сега нá, é че, дядо Господъ си я прибра веке, защо да плаче и да са съсипва толкова?“ Така приказватъ тие.

А леля Гена единъ часъ не прѣстая, сè наряжда отъ жално пò-жално и отъ хубаво пò-хубаво: „Охъ, мамо, мамо! Защо ма остави сираче? Кой ще мене, сирота, на умъ да научи! Кой ще сега, мамо, мене да утѣши? Кой ще, мамо, дружинка да ми бѫде? За кого ща сега да са грижа? За кого ща, мамо, да принося? Съ кого, мамо, дни ща да посрѣщамъ? Съ кого, мамо, ща са разговарямъ? -- Кажи, мамо, кому ма оставяшъ, като съмъ си самичка на свѣта?“ . . .

Тъй нарича леля Гена и сякашъ, че ти измича сръдцето съ тие думи.

Утѣшаватъ я женитѣ, и мама я утѣшава и раздумва, сѣкакъ се мѫчатъ да я разнематъ отъ мрътвеца, а тя не ще и да знае, — плаче, та са кѫса.

И зафана отъ тогава леля Гена сѣка заранъ по зори да ходи на гробищата да прѣлива майка си, — сѣка заранъ кога искарвахъ говедата, сè я срѣщахъ, че тя са връща съ кандилница, съ барденце и съ цъкълце въ рѫцетѣ. А сѫбота доде ли — токо я гледашъ, че иде отъ черкова и разноси ченица.

Не видѣхъ азъ него лѣто леля Гена да се засмѣе или да е весела. Такова жалѣене рѣдко съмъ видвалъ да прави дъщеря по майка си.

На другата година прѣзъ лѣтото, щомъ си додохъ въ село нáйнапрѣдъ питамъ за леля Гена. Изъ пѫтя още азъ си мисля: какво ли е сторила, клетата! какъ ли си живѣе сега сама самненичка! . .

— Немà не знаешь ти за леля си Гена? ма попита мама.

— Какво? питамъ съ очудвание.

-- Ами немà ти не писахме за нея? че азъ казвахъ единъ пѫтъ, кога ти пишеха писмо, да ти напишатъ и за това, а то види са тие ти не сѫ писале.

„Какво ли е станало и съ нея, Боже мой? Дали не е и тя умрѣла?" — си помислихъ азъ.

— На-ли отиде тя въ Русчукъ? Два мѣсеци и половина има отъ тогава. Таманъ щѣхме да зафанемъ копанта и тя отиде въ Русчукъ.

— Ами че защо отиде въ Русчукъ? питамъ азъ още пò-зачудено.

— Какъ защо? Ами на-ли чу, че е тамъ Маринъ, мѫжа ѝ пусти, гостилница ли билъ тамъ отворилъ незнамъ какво, и тя стана та отиде. Баба ти Хаджи Димка си доде отъ Русчукъ отъ при синоветѣ си, та тя ѝ каза. И леля ти Гена ка рече, ща да ида, та ща да ида. Сѣкакъ ѝ думахме и я раздумвахме да не ходи, че ще лошо да стане. Той си не дóде тука и не прати да я повика, защо сама да му иде? Знае ли, белкимъ побѣгне и отъ тамъ и я остави въ оня градъ да са лута и да ходи да проси безъ работа по хорскитѣ врата. Немà знае човѣкъ? — сичко може да направи! И какво, какво още ѝ не думахме! Не послуша. Зе та отиде. Азъ сé са страхувахъ за нея, сè мислѣхъ, да-ли не ще да земе я въ Дунавъ да я удави я? А то, слава Богу, нищо нѣмало. Пò-оная недѣля ни доде хаберъ, че стигнала тамъ добрѣ и той я приелъ, нищо ѝ не сторилъ. Той билъ отворилъ тамъ гостилница, тя зела да му готви и да му шъта, и добрѣ ѝ било, ни казва. Ехъ, то сама си знае добрѣ ли ѝ è, ама така е рекла да ни кажатъ. Клетата! Немà отъ добро отиде тамъ,. отиде отъ чудо. — Цѣлъ день тя седи дома и плаче и жали за майка си. Неможемъ да я утѣшимъ и раздумаме. — И отъ жалби тя отиде въ Русчукъ. Нѣщо ѝ тешко сè, не сдържа я сама да седи дома, сè я издига на плачь, сè я гони нѣщо къмъ гробищата при майчиния ѝ гробъ. И ето нáй-послѣ отъ милость какво направи! А нѣкои жени не питатъ човѣка какво му е на сърцето, ами щомъ отиде тя, и зеха да я прѣдумватъ.

— „Ехъ, мари, доискало ѝ са е пакъ да стане чорбаджийка, та отиде да подири мѫжа си, млаще една:

— „Ами дотѣгнова работата, ома сестро. Пакъ ней са е доискало да си поотпочине. А мѫжа ѝ въ Русчукъ билъ добаръ.

„Като чухъ тие прикаски, та ми идеше да ида да имъ расчекна устата! толкова ма фана ядъ. Лели ти Гени била дотегнала работата и искала да стане чорбаджийка! . . Ка имъ даде сръце да кажатъ такива думи за нея! Че имали нѣкой пó да обича работата отъ леля ти Гена? Или са е оплакала тя до сега отъ нѣщо, поискала е отъ нѣкого ока брашно. Дорде бѣ жива и баба ти Минчовица, тя не сѣщаше нито умора, нито нужда отъ нѣщо, че гледаше болникъ човѣкъ, дѣто

седи на едно мѣсто и само иска да ѣде и да ѣде по̀-хубавичко, не какво да е, та сега, като е останала сама̀ душа̀ ли ще да ѝ дотѣгне работа? Ней ѝ е тешко, че си нѣма веке майка и че остана сама самненичка, нѣма за кого да работи и за кого да се грижи; и отъ жалби тя отиде да дири мѫжа си, а не за каквото си плещатъ тия кучки!

Азъ останахъ да мисля слѣдъ тие мамини думи и да размишлявамъ, защо ще да е отишла, истина, леля Гена да дири мѫжа си сама́? Мама право казва, че не е ни за това, ни за онова, ами е отъ жалби. Ама не ще да е пакъ и само отъ жалби и милость за майка си. Отъ жалби тя би направила и друго нѣщо, а това! Менъ ми доде на ума, какъ ми расправяше мама по́-напрѣдъ, че треперала тя надъ мѫжа си и колко го обичала дорде живѣле заедно и дорде билъ той добрѣ; какъ и напоконъ, откакъ се той промѣнилъ, тя не давала да продуматъ за него лоша дума; какъ не пристанала тя да му испратятъ отъ попа писмо, каквото молила баба Минчовица да му испрати, та да искатъ разводъ съ него; и какъ се́ му е пращала тя кога чорапе, кога друго нѣщо; — доде ми сичко това на ума, и азъ си рекохъ: Не е, не е само отъ милость и отъ жалби станала сама́ да дири мѫжа си леля Гена! . . .

По́-лани прѣзъ лѣтото — това се вика петъ годинъ слѣдъ послѣдния ми разговоръ съ мама — като се връщахъ отъ странство за въ село, докара ми се да се отбия и въ Русчукъ за нѣколко деня.

Щомъ слѣзохъ отъ парахода и си оставихъ нѣща́та въ хана, првата ми грижа бѣше да намѣра гостилницата на лелиния Гениnъ мѫжъ, та да повида леля Гена. Полутахъ се нагорѣ-надолѣ, попитахъ нѣкои и други тамошни хора, и намѣрихъ я. Тя е малко по́-на страна отъ главната улица, прѣдъ едно малко мегданче, наредъ съ едно турско кафене.

Извънка гостилницата е стара и проста, а изъ вѫтрѣ тя е доста широчка и чистичка. Щомъ влѣзешъ вѫтрѣ, личи си, че тука има чистота и уредъ, че тука пипа и вѣща женска рѫка.

Азъ отидохъ тамъ между обѣдъ и пладнѣ. Нѣмаше никого въ гостилницата, но тоя часъ изъ заднитѣ врата влѣзе една жена и отиде при тенжуритѣ. Това бѣше леля Гена. Тя бѣше облечена въ граждански дрѣхи, които ѝ даваха ептенъ други изгледъ, тъй щото да я срѣшнехъ нейде по улицата, на́дали бихъ я позналъ; ала — инакъ въ лицето леля Гена си бѣше сѫщата: сѫщитѣ весели и светнале очи, въ дъното на които опитното око лесно распознава дълготрайна печаль и тѫга,

сжщия милъ и засмянъ погледъ, който прикрива вжтрѣшна нѣаква неопредѣлена мисъль и скърбь, сжщото простодушно и открито лице по което често, често прѣмине нѣкаква сѣнка и го прѣвърне въ угрижено и укахърено; и бръчкитѣ ѝ по чолото сжщитѣ, само че пòвече станале. Азъ се надѣвахъ че ще вида леля Гена промѣнена, съ разведрено чело, съ ясенъ и спокоенъ погледъ, съ весели и разеснени отъ напрѣднята тжга очи, а тя пàкъ сжщата.

Леля Гена цръкна отъ драгость, като ме видѣ и позна, очитѣ и цѣлото ѝ лице свѣтнаха. Тя отъ радость, дѣто го рекле, незнаеше де да ма тури, ами ма остави да стоя, а сама токо ма пита и екне за мама, за дома, за въ село — за сичко отведнажь, затрупа ма съ питане и екнене, тъй щото не оставяше редъ и азъ да я запитамъ за нѣщо.

Скоро доде и мжжа ѝ, бае Маринъ, съ голѣма кошница въ ржката си. Той билъ ходилъ да купува зеленчукъ отъ пазара. Леля Гена му расправи кой съмъ азъ и отъ де ида, и той се приближи, та ма посрѣшна и поздрави малко поусмихнатъ, ала усмивката никакъ не прилѣгаше на негово лице. Той бѣше доста височекъ чивѣкъ, съ дълги, гжсти мустаки, малко возсукани на края, лице продълговато, голѣми черни очи, къмъ крайщата островърхи и съ бръчки надъ крайщата; погледъ не игривъ, не веселъ, не миловиденъ или простодушенъ, а тежакъ, правъ и остаръ, такъвъ дѣто като погледне човѣка приковава го на мѣстото. Отъ сичкото му лице вѣе нѣкаква студенина и нѣкаква сила, която кара човѣка и да се бои отъ него и да го слуша и почита. Той бѣше съ черна сламена капела, въ бѣлизняво, малко поизлиняло, ала инакъ чистичко палто, подъ палтото прѣсланъ съ бѣла прѣстилка.

Бае Маринъ си свали капелата и си отри съ бѣла кръпа потното чело. Челото му бѣше високо и отъ странитѣ надъ него голо. Косата му бѣ рѣдка и надъ слѣпитѣ очи бѣ зела да се прошарва съ бѣли влакна. Той ма попита, както сѣкога се пита въ такива случаи, що има що нѣма по тия мѣста отъ дѣто ида, па съблече и палтото си и по бѣли ржкаве, прѣсланъ съ прѣстилката като сжщъ гостилничаръ, зафана да бржка и прѣровва наредъ тенджуритѣ и отъ сѣка да накусва по малко.

А леля Гена изваждаше изъ кошницата зеленчуцитѣ, дѣто ги бѣше надонелъ бае Маринъ и нареждаше сѣко по башка, и въ това врѣме тя сръчено расправяше за мама, каква била добра, какъ хубаво си живувале и какъ се погаждале и обичале.

— Ти я знаешъ, на-ли Марине? Че тя и при тебъ често ни спохождаше и нагледваше. Нема̀ не повнишъ?

— Ами не си ли още прѣпржжила лука за въ ехнията? — Попита бае Маринъ, като ровеше една тенжура, изъ която се прѣмятаха само мръвки. Той сякашъ, че и не слушаше за какво тъй живо и отъ сѐ сърце говори леля Гена.

— У-ухъ, пакъ азъ и забуравихъ! зафана леля Гена нѣкакъ си гузно и плахо, като си измѣни и гласа и лицето. — Приготвила бѣхъ и лука и мерудията и таманъ щѣхъ да го турна въ тиганята, па видишъ ли? — забуравихъ! И тя скокна тоя часъ та грабна тиганята, принесе една чиния пълна съ нарѣзани на ситно лукъ и мерудия и зафана да туря въ тиганята масло.

— Ха, остави, азъ ще го прѣпръжи, а вие влязте вжтрѣ та се послужете баремъ по едно кафе пó-на тайналжкъ, че тука скоро ще зематъ да дохаждатъ хора.

Леля Гена натуря въ тиганята масло, истръси и лука вжтрѣ, турна тиганята надъ огъня и я остави тъй, па ма поведе прѣзъ едни врата изотзадъ да идемъ въ кжщата имъ.

Минахме прѣзъ едно малко дворче послано съ калдаржмъ и прѣзъ единъ длъгъ и тѣсенъ прустъ и влѣзохме въ една много хубаво наредена и накитена стая; сичкото тъй по старо — (по малко) граждански: пердета съ тантели, миндерлжци хубави, столове чисти, масата прѣслана съ хубавъ чаршавъ, кадра и картини по стенитѣ, цвѣте натопено на масата, по прозорцитѣ саксии, а прѣдъ прозорцитѣ мъничка, ала хубава градинка. Кжщата ниска и стара, ама види се, че е скоро прѣправена, и сичкитѣ ýреди и наките сѐ нови.

Азъ зафанахъ да имъ фала одаята какво имъ е хубавко наредена и да имъ се радвамъ на градината. Лели Гени пáкъ светнаха очитѣ, и тя и сама зафана да ми се фали какво имъ било сичко хубаво, какъ си добрѣ живѣле и какъ бае Маринъ обичалъ сичко да нареди и нагоди отъ хубаво пó-хубаво.

Той е много, много харенъ бае ти Маринъ, лели. Ти него го незнаешъ; той колко достове и приятеле има и колко го тука знаятъ и тачатъ него? Ехъ, много добрѣ си живѣемъ съ него и съ Токо.

— Съ кой Токо? попитахъ азъ. Ти гледай ти, азъ пакъ се далдисахъ да та скна и питамъ, та и забуравихъ да ти се пофала, че си имаме Токо. Ейго и той че иде като чу че го споменуватъ. Наеде ли са мами? Ела мама да ти отрие ржченцата, че си се уцапалъ.

Въ одаята влѣзе момченце на околъ четри годинки съ къси панталончета, по бѣло ризенце, гологлаво, съ руса кждрава косица и съ весели и живи оченца. То си смучеше пръстенцето въ устата, а съ другото ржче се държеше майци си за полата и ме гледаше засрамено.

— Я вишъ кой е дошалъ, Токо? Уйчо, нашъ уйчо. Речи му „здрасти", и го питай що чини баба ти! Речи му здрасти де, я гледай, ами нема така бива?

— Здласти, продума Токо безъ да си извади пръстето изъ устата и си подаде лѣвото ржче.

— Здрасте, здрасте, уйчовото момче; брейй, пакъ азъ да не знамъ та да му купа нѣщичко. Ами какъ та викатъ, а? Кажи ми какъ та викатъ, че ща ти дамъ петаче да си купишъ нѣщичко.

— Тойчо проговори той малко пó-свободничко.

— Тойчо?

— Стойчо, поправи леля Гена, на чичо му Стойчо. Той знае чича си Стойча, на-ли го знаешъ Токо? Лани есента го видва: чичо му Стойчо дохожда тука, и сé му купуваше нѣщо.

На другия день бѣше праздникъ и леля Гена ми заржча много да дода у тѣхъ да обѣдвамъ, че тие щѣле да ми се надѣятъ и че и бае Маринъ много се радвалъ на госте. Азъ отидохъ, да не растура лели Гени хатжра. Наготвила бѣше леля Гена много и хубави госби и токо ма канеше, дорде обѣдвахме, да си зимамъ и отъ това и отъ онова. Слѣдъ обѣда, като се заприказахме за нашенци кои сж въ Русчукъ, леля Гена подкани да ма заведе бае Маринъ на бираджийницата на края. Бираджия билъ отъ нашитѣ мѣста, познавалъ сички нашенци и биле много достове съ бае Маринъ, а бираджийницата му била на хубаво мѣсто и много свѣтъ ходилъ тамъ да се расхожда. Бае Маринъ пристана да идемъ. А менъ ми се и безъ това билé искаше да се порасхода околъ Русчукъ, а тукъ и мѣстото хубаво и чивѣка май нашенецъ . . . . и азъ на радо сърце пристанахъ да идемъ.

Слѣдъ пладне като се позахлади, азъ додохъ у баеви Маринови; бае Маринъ фана и пайтонъ, и тръгнахме съ бае Маринъ. Бае Маринъ се бѣше стегналъ и облѣкалъ много хубаво въ едни черни, отъ тънка европейска материя дрѣхи, съ бѣла като снѣгъ кулосана риза и съ черна вратовръска. На главата му бѣше не сламената капела, а обикновенна черна капела, каквито носатъ май сичкитѣ чиновници.

Изъ пжтя стигнахме и срѣщахме много хора, кои съ пайтоне, кои пѣши. Бае Маринъ често си сваляше капелата да поздравява ту тоя, ту оня, и често ми казваше откакъ поотминемъ: еди кой си адвокатъ, или еди кой си докторъ — извѣстенъ политически дѣятель. Единъ пжть откакъ си свали капелята и се поклони малко пó-съ уважение — „окржжния управитель, рече, вие го не познавате?"

А по́вечето врѣме изъ пѫтя мълчехме. Той каже нѣщо, или азъ го попитамъ нѣщо, па замълчимъ.

Нашенеца-бираджия го нѣмаше на бираджийницата. Ние седнахме съ бае Марина по́-настърна малко до една свободна маса на сѣнка край рѣката. Донесоха ни бира и бае Маринъ зе да налива.

Зафанахме да приказваме за бирата, де излиза хубава, и коя по́чини; азъ спомѣнахъ нѣщо за Галацъ и Браила, дѣто токо що бѣхъ се отбивалъ прѣди три-четери деня; бае Маринъ зе да ме распитва що има, що нѣма по тие градове и съ кои съмъ се виждалъ тамъ. Излѣзе, че той се знае май съсъ сичкитѣ Българе, съ които се виждахъ въ тия Влашки градо̀ве.

— Че азъ какво? — продължаваше бае Маринъ, като ставаше се́ по́-разговорчивъ отъ бирата. — Азъ Влашко го знамъ сичкото тъй, както знамъ тукъ Русчука. Де не съмъ азъ бивалъ и въ кои градове не съмъ живѣлъ? А по тие градове — по Браила, по Галацъ и въ Букурещъ — на́й-много. 10 годинъ съмъ живѣлъ въ Браила само, а 15 годинъ въ Букурещъ. Ехъ, Влашко, Влашко! Какъвъ животъ се е живѣло въ това Влашко и какво чудо!

И той се пусна да ми расправя какъ е живѣлъ во Влашко още отъ малъкъ, какъ на́й-напредъ слугувалъ у единъ чокой, послѣ у единъ търговецъ; какъ тоя тръговецъ скоро го отличилъ и го издигналъ, направилъ го прѣденъ въ кѫщата си, а напоконъ го турналъ и ортакъ, и колко пари спечелилъ той тогава. Расправи ми какъ напоконъ самичекъ се зафаналъ съ търговия, ала му не тръгнало и той зелъ та отворилъ гостилница въ Букурещъ, която много работила и той спечелилъ хубави пари; послѣ се сдружилъ съ другого и отвориле хотелъ, и той на първо врѣме добрѣ вървялъ, ала напоконъ другаря му се пропилъ, смѣткитѣ имъ се побръкале, побъркало се и врѣмето тогава, настала сръбската война, напоконъ Русско-Турската, и той едва могълъ да спаси една часть отъ напрѣдния си имотъ, съ която напоконъ отворилъ въ Русчукъ тая гостилница.

Азъ мислехъ, като се тъй заприказа за напрѣдния си животъ, че ще расправи и за женидбата си и защо тъй скоро е оставилъ селото и леля Гена; а той нити спомена за таково нѣщо. Той си расправяше едно слѣдъ друго кога какво е правилъ и какво е живѣлъ, а такова—дохождание въ село, женидба, че де не е ни било; отъ разговора му азъ не можахъ да разбера и като кога, между кои негови работи ще да се е прибралъ той и оженилъ.

Намислихъ максусъ да го запитамъ за това нѣщо. Той, така и така се е разприказвалъ, си помислихъ азъ, може би и за туй ще

расправи нѣщо. Аменъ много ме чоплеше това, много ми се щѣше да чуя отъ неговитѣ уста, какъ и защо?

— Бае Марине! го зафанахъ азъ единъ пѫть, като се позамълча. Ами работата ли та не оставяше прѣзъ това врѣме да си пододешъ въ село, или нѣщо се расърди на нашето село, та отиде во Влашко, па са веке не върна?

Бае Маринъ ма изгле-е-еда нѣкакъ си чудно́; „Да ли не ще я да ма изхока я?" си помислихъ азъ и май станахъ пишманъ, защо го попитахъ. А бае Маринъ зе та напълни чашитѣ съ бира, отпи отъ своята чаша, изъ която пяната бѣше зела да прѣлива, отри си мустакитѣ съ бялата кръпа, която държеше въ рѫката и съ която часъ по часъ си истриваше пота отъ голото чело, па ма погледна нѣкакъ по́-спокойно.

— Защо ли? зафана той. — Защото не мога азъ да живѣя въ село, затова; а не че съмъ се нѣкому расърдилъ. Добро е селото, ама за който е навикналъ на селския животъ, а който не му е обръгналъ никога не може се запрѣ въ село да ти седи. Други незнамъ, ама азъ на́, вържи ма, не седявамъ ти въ село. Отъ малакъ съмъ билъ се́ въ градъ у хора, се́ на хубаво се научихъ и нѣкакъ си на́, не съмъ ли си въ града, не мога, не бива ма, единъ день ма не здържа да седа. . . Тогава не знамъ какво ма подбоде та намислихъ да се прибера. Събралъ бѣхъ добри пари и хубаво живѣехъ въ Браила, па нѣщо, че де, зе да ма кара да се прибера въ село и тамъ да живѣя. Сичко имамъ, си мислехъ, повече какво ми трѣбва? Ща се ожена тамъ и ща си живѣя. А въ село сичко ми се чини много хубаво, като не съмъ бивалъ тамъ отъ дѣте са вика; сичко ме мами и примамва. И станахъ та отидохъ. И сичко добро. Мислѣхъ че намѣрихъ каквото дирѣхъ. Не е, не съмъ. Зе да ма чопли нѣщо, мѫчно ми, криво ми. Нѣма съ кого да се видишь и да си покрикажешь, както и сприказвахъ съсъ своитѣ приятеле во Влашко. Нѣма де да идешь нѣкакъ да се поразтѫпчешъ и поразвеселишъ. Хората та гледатъ, че де си нѣщо кой знае какво ли, и стърнатъ отъ тебе. Дома добро, ама само ти треператъ, принасатъ ти това онова и само та канатъ—като болникъ. А не знаятъ като хората да приказватъ, не умѣятъ както трѣбва да посрѣщнатъ чивѣка и да го разговоратъ — па и нѣма кого да посрѣшнатъ. кой ти дохожда? — Хора ще видишь само по механитѣ: піятъ, викатъ, и приказватъ и сами не знаятъ защо — за кокошкитѣ и за козитѣ. Това животъ ли е? — Какво ща да права азъ тамъ? — Па и работа нѣмамъ. Токо тъй седни та седи. Това е отъ хапѫсъ по́-лошо. А не ща да зема да ора и да коса нито да мотая

гибелетѣ на женитѣ. Сичко ми омрѫзна и дотегна. Намразихъ сичко. И станахъ единъ день та додохъ пакъ во Влашко да си пойма душата по́-свободно. Въ село се зарекохъ веке да не стѫпямъ, и нѣма да стѫпа. Не е за менъ селото и азъ не съмъ за него. На́, тука съмъ работникъ, гостилничаръ, самичекъ режа лукъ и сипвамъ гозба на хората, не съмъ сега като едно врѣме каквото бѣхъ, ама на-ли съмъ въ градъ и леко ми е, и добрѣ живѣя. Видвамъ се съ хора, съ сѣкакви хора; не съмъ затворенъ, и велсло ми е. Азъ съмъ простъ гостилничаръ, ама менъ тука сѣки ма знае, и азъ съ сѣкого се знамъ. Азъ разбирамъ много работи, дѣто ги сѣки не разбира, и много нѣща, съмъ видвалъ затова ма и диратъ много. На митингъ, на изборъ—азъ съмъ прѣденъ. Менъ и управителя ме знае . . .

И той захвана да ми разказва какво е той въ Русчукъ и какви хора го знаятъ.

Въ разговора си той забикаляше, кога дойдеше редъ да спомене леля Гена, и като расправяше защо е напусналъ селото, расправя тъй, че де само селото е напусналъ, а не е оставилъ тамъ и жена.

Менъ много ми се щѣше да го попитамъ защо, не е зелъ тогава още и леля Гена съсъ себе си или защо ѝ не е пращалъ отъ тамъ парици и друго що трѣбва, като е билъ толкова добрѣ во Влашко. Щѣше ми се ала не смѣяхъ; тапа и нѣмаше кога да го запитамъ още, защото той викна слугата и зе да се расплаща. Скоро станахме и пайтонджия погна конетѣ камъ града. Изъ пѫтя бае Маринъ стана пакъ мълчаливъ и малко биле́ като навъсенъ. Азъ нѣколко пѫти са мѫчихъ да го захорота, искахъ да отвора прикаска за нашето село и да му расправа, че то не е сега такова, каквото му са е показало прѣди 20 и повече годинъ, че то е сега градецъ, и тамъ има хора и прости и учени и сѣкакви, ставатъ митинги и избори . . . . ала той се́ мълчеше; каже една или двѣ думи, па замълчи. Той че де се сръдеше самичекъ на себе си защо е говорилъ толкова.

На другия день заранта рано азъ додохъ у баеви Маринови да се проста съ тѣхъ, защото парахода щѣше вече да замине за въ Ломъ-Паланка.

Бае Маринъ бѣше самичекъ въ гостилницата, режеше лукъ. Каза ми да влѣза вѫтрѣ, че леля Гена била тамъ при дѣтето. Леля Гена ми се много зарадва, че съмъ дошълъ да ма повиди пакъ и очитѣ ѝ светнаха отъ радость. Тя била приготвила армаганъ да носа мами и се бояла да си не ида безъ да имъ се обада.

— Менъ ми са много иска да дода да та испратна, каже леля Гена, ами незнамъ бае ти Маринъ каквq ли ще рече. И тебъ са иска, на-ли Токо? — Ще лџ ти се да испратишь уйчо си? а? —

— Сте, рече Токо и си отри носето съ ржченцето.

Въ това врѣме влѣзе за нѣщо бае Маринъ. Леля Гена се наведе да отрие съ чиста кръпа Токо.

— Кажи на баща си, че ти са иска д'идешъ да испратишъ уйчо си де', каза малко по засмѣно и въ сжщото врѣме малко плахо леля Гена безъ да си подигне главата да погледне бае Марина.

Бае Маринъ я изгледа и не рече нищо, ами зе та извади изъ раклата нѣщо въ едно паниче, па като да излѣзе: „Ха стегни се хубавѣ, па облечи и дѣтето, та идѣте до скелята," каза като съ чуждъ гласъ.

Леля Гена зе да облачи Токо, а азъ излѣзохъ и отидохъ при бае Марина. Той бъркаше тенджуритѣ џ притуряше дека лукъ, дека солъ или фасулъ. Зехъ да распитвамъ бае Марина, кога ли ще стигне парахода въ Ломъ и да ли ще се отбива въ Свищовъ. Той ми отговаряше каквото го питахъ, а самичекъ нищо ме не питаше. Азъ чакахъ да вида, да ли не ще ми каже да носа въ село нѣкому много здраве, а той и зжбъ си не отбели за такова нѣщо.

Скоро доде и леля Гена съ дѣтето. Тя се бѣше прѣменила въ хубавъ тжменъ фистанъ отъ скжпа материя, съсъ висюлки отзади и въ лека черна горна дрѣшка съсъ лъскави черни мжнъста по края, забрадена по граждански съ тънка копринена пиринка. И Токо бѣше въ хубави кжси дрѣшлета, съ бѣло сламено капелче, отстраната нафтикано съ пауново перо.

— Ха сѣднете на пайтона, та врьвѣте пó-скоро да не закъснѣете, рече бае Маринъ, като си бъркаше сé тенджуритѣ.

Прѣдъ вратата на гостилницата стоеше единъ пайтонъ съ два коня. Азъ още пó-напрѣдъ го видѣхъ, ала помислихъ, че си стои тамъ. Пайтонджия подръпна конетѣ и тие притупуркаха съ краката си.

— Ами немá съ пайтонъ? — Че азъ викахъ тъй да се порасходимъ, че ей я де е скелята.

— Азъ тъй на-ли искамъ сега! . . . Ха сбогомъ, добаръ часъ.

И азъ се простихъ съ бае Марина. А леля Гена съ наведена глава пристжпи та се качи съ дѣтето на пайтона, ала видеше се, че бéзъ сръце се качва. Качихъ се и азъ на пайтона и тръгнахме къмъ хана, дѣто бѣха вѣщитѣ ми. Леля Гена се бѣше прослъзила.

— Немá му искамъ азъ сега пайтона? Ама така нá! Менъ би било много пó-драго и безъ пайтонъ да ида да та испратна, ама да

земе чивѣшки съ добромъ и съ веселость да ми каже и безъ да го питамъ . . И сѐ така. Ще нагоди сѐ хубаво, и пó-хубаво даже отъ колкото обичашъ и отъ колкото трѣбва, ама сладка и весела дума нѣма да чуешъ. . . . Леля Гена си отриваше очитѣ, съ бѣла кръпица, а Токо я гледаше едно нажалено, че де и той са кани да ги зарони по бузетата си. — Нá, и тие дрѣхи немá съмъ му ги искала или ми сѫ дипъ прѝ-сръце! Ама иска хубаво да бѫда прѣмѣнена. . . . А азъ му не ща прѣмяната. Азъ бихъ била много пó-благодарна да съмъ си съ простъ сукманецъ, съ ефтина Филибелишка кръпица и боса, ама да съмъ си въ село, и той да си е тамъ и да е веселъ и засмянъ, както ми са менъ обича . . . А той! . . .

— Ами немá не мисли бае Маринъ да си се приберете въ село, да си преправите кѫщата и да си сѣднете тамъ на дома? попитахъ азъ леля Гена, макаръ и да знаехъ отъ баевитѣ Маринови думи, че той за такова нѣщо и на умъ си нѣма.

— Ехъ, мисли, какво мисли, леля? Той мисли вече на есенъ да гледа да продаде и кѫщата, а за отиване не ще и да знае. Ехъ, леля, тя неговата . . . . Леля Гена воздихна изъ дълбоко, и си отри хубавѣ слъзитѣ, бѣхме дошле веке край хана, па отри и Токо защото и той бѣше зафаналъ да плаче.

Азъ бѣхъ си свършилъ и приготвилъ сичко на хана. Фанахъ тамъ отъ близо една кола, натуряхъ си въ тѣхъ нѣщата, качихъ се и азъ и завчасъ отидохме на скелята. Парахода щѣше да тръгне подиръ единъ черекъ. Азъ оставихъ нѣщата си въ парахода и излѣзохъ да поседа при леля Гена.

Тя ме затрупа съ зарѫчки: тогова да поздравя, на онзи много здраве да кажа, това да реча мами, съ онова да ѝ са пофаля.

— Азъ сѣкамъ, леля, че като повидѣхъ тебе, повидѣхъ братъ си и роднинитѣ си, и мама клета, Богъ да я прости! Ти незнаешъ, леля, колко ми е мило, като та испращамъ. — Леля Гена пáкъ си истриваше слъзитѣ. — Мило ми е леля, па ми е драго, че та повидѣхъ и че ще носишь много здраве майци си и на сички роднини и комшие. Много здраве имъ кажи и отъ Токо и отъ бае си Марина. Кажи имъ, че и той е много добрѣ. Ти не гледай, леля, че той е такъвъ мълчеливъ и като навъсенъ, той е инакъ много добъръ и много хубаво си живуваме. Азъ сега ми малко дожалѝ, че тебъ та испращамъ, та такова — а то азъ съ баети Марина не мога да се нафаля. Той и Току колко са радва и колко го обича! Ти така, кажи че сме сѐ хубаво и добрѣ. . .

Удари и трети звънецъ. Азъ бързо се простихъ съ леля Гена, цалунахъ Токо по челцето и припнахъ да затеча дорде не сѫ отвадиле даскитѣ отъ парахода. Парахода изрева и зе да се обръща, като волове на орань кога ги ескатъ на края на браздата. Азъ минахъ на другата страна на откритото и се́ си не сваляхъ очитѣ отъ леля Гена. Тя триеше очитѣ си съ бѣла кръпа и стискаше за рѫченцето Тока, който съ другото си ръченце сочеше къмъ менъ и се смѣеше.

Парахода изсвири още веднашъ Азъ си свалихъ шапката, та поздравихъ пакъ леля Гена и едва видѣхъ като ми кимна и тя съ глава и махна съ бѣлата кърпа. Парахода забухтя и заграби нагорѣ и леля Гена веке се изгуби изъ навалицата, която стоеше прѣдъ скелята, а скоро и сичката навалица заедно съ скелята се изгубиха отъ прѣдъ очитѣ ми.

Врѣмето бѣше ясно и хубаво. Дунава бѣше тихъ и спокоенъ. Водата му се лѫщѣше срещо утрѣнното слънце, и двата му брѣгове бръзо бѣгаха назадъ къмъ Русчукъ.

1888 година.

2265—90.

3 2044 079 351 813